

Dokument 19 (2022–2023)

Sannhet og forsoning

– grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner

RAPPORT TIL STORTINGET FRA SANNHETS- OG FORSONINGSKOMMISSJONEN

Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023

Til Stortingets presidentskap

Stortinget traff 14. juni 2018 vedtak i samsvar med Innst. 408 S (2017-2018) fra Stortingets presidentskap om å oppnevne en uavhengig kommisjon for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (Sannhets- og forsoningskommisjonen). Kommisjonen fikk tolv medlemmer. Den 9. mai 2019 innfortolket kommisjonen skogfinnene i mandatet.

Kommisjonen vil takke Stortinget som vedtok å iverksette en granskning av fornorskingen og dens konsekvenser og som ønsket at rapporten skulle kunne bidra til forsoning og bøte på urett. Kommisjonen ønsker å takke alle ressurspersoner som har bidratt til arbeidet. Kommisjonen er særlig takknemlig for å ha fått tillit til å samle inn og synliggjøre samers, kveners, norskfinners og skogfinners personlige historier og deres erfaringer med fornorskingspolitikk og urett.

Sannhets- og forsoningskommisjonen legger med dette frem sin rapport. Kommisjonsmedlem Aslak Syse har en særuttalelse, se vedlegg 1. Kommisjonens øvrige medlemmer står bak den samlede rapporten.

Oslo, 1. juni 2023

Dagfinn Høybråten
(leder)

Ivar Bjørklund
Per Oskar Kjølaas
Einar Niemi
Aslak Syse

Anne Kristin Gurák
Pia Lane
Anne Julie Semb

Håkon Hermanstrand
Marit Myrvoll
Liv Inger Somby
Ketil Zachariassen

Liss-Ellen Ramstad
(sekretariatsleder)
Torkel Rasmussen
Inger Elin Kristina Utsi
Anna-Kaisa Räisänen
Isak Andersen Turi

Del I – Grunnlaget for kommisjonens arbeid

1.	SAMMENDRAG	14
1.1	Sammendrag på norsk	14
1.2	Yhtheenveto kvääniksi.....	26
1.3	Tjoahkkájgæsos julevsámegiellaj.....	39
1.4	Čoahkkáigeassu davvisámegillii	51
1.5	Suomenkielinen tiivistelmä.....	63
1.6	English summary.....	76
1.7	Iktedimmie áarjelsaemien	90
2.	KOMMISJONENS MANDAT, SAMMENSETNING OG ARBEIDSMETODER	106
2.1	Forhistorien til opprettelse av kommisjonen	106
2.2	Kommisjonsmedlemmene	107
2.3	Stortingets mandat til kommisjonen	108
2.4	Kommisjonens forståelse av mandatet	111
2.5	Arbeidsform og -metoder	123
2.6	Kommisjonens grunnsyn	128
3.	ANDRE KOMMISJONSPROSESSER	132
3.1	Kommisjonsarbeid internasjonalt.....	132
3.2	Sannhets- og forsoningskommisjonen i Sør-Afrika	132
3.3	Sannhets- og forsoningskommisjonen i Canada	133
3.4	Forsoningskommisjonen på Kalaallit Nunaat / Grønland.....	135
3.5	Kommisjoner i Sverige.....	137
3.6	Sannhets- og forsoningskommisjonen i Finland	138
4.	OM SAMENE, KVENENE OG SKOGFINNENE	142
4.1	Samer	142
4.2	Kvener/norskfinner	144
4.3	Skogfinner	145
4.4	Flagg som fellessymbol	146
4.5	Særlig om offisiell status	146
5.	INTERNASJONAL RETTSUTVIKLING	152
5.1	Internasjonalisering	152
5.2	Inntreden av minoritetsvern i folkeretten	152
5.3	Gryende internasjonalt urfolks- og minoritetssamarbeid	152
5.4	Folkerettens påvirkning på norsk politikk.....	153
5.5	Nasjonale minoriteter og Europarådets rammekonvensjon.....	154

Del II – Historisk kartlegging – fra fornorskingspolitikk til kulturelt mangfold

6.	MINORITETENES Plass i riket fra sagatid til nasjonalstatens tid (ca. 900–1852)	160
6.1	Riket og grensene i nord.....	160
6.2	Befolkningsøkning, ressurskonflikter og spenninger mellom folkegruppene.....	163
6.3	Skoltesamene – skansene faller.....	171
6.4	Kirke, stats- og nasjonsbygging.....	174
6.5	Nasjonalisme, minoritetene og veien til fornorskingspolitikken.....	181
6.6	Avslutning.....	183
7.	FORNORSKINGSPOLITIKKEN UTFORMES (1852–1900)	188
7.1	Nasjonsbygging, politikk og vitenskap.....	188
7.2	Skolen – en arena for fornorsking.....	192
7.3	Fornorskingspress på kirke og misjon.....	198
7.4	Bortsetting av samiske barn på Røros 1860–1883.....	201
7.5	Skoltesamenes rettigheter 1852–1900.....	204
7.6	Kulturell mobilisering og motstand mot fornorskingspolitikken.....	204
7.7	Doktrinen om fritt hav – sjøsamiske rettigheter svekkes.....	207
7.8	Reindrifta reguleres – Grensestengning, lovregulering og kjedereaksjoner.....	208
7.9	Språksituasjonen ved inngangen til 1900-tallet.....	212
7.10	Avslutning.....	212
8.	FORNORSKINGSPOLITIKKEN FESTER GREPET (1900–1940)	216
8.1	Raselære og fysisk antropologi.....	216
8.2	Sikkerhetspolitikk og grensesikring.....	218
8.3	Skoltesamene.....	220
8.4	Skole- og språksituasjonen i overgangsdistriktene – Finnmark og Nord-Troms.....	221
8.5	Skole- og språksituasjonen i sørsamisk område.....	232
8.6	Kirke, misjon og sosialt arbeid.....	238
8.7	Jordbruk, fiske, industri og kommunikasjoner.....	241
8.8	Reindrift.....	245
8.9	Politisk og kulturell mobilisering.....	248
8.10	Språksituasjonen rundt 1940.....	252
8.11	Avslutning.....	254
9.	BRYTNINGSTID (1940–1963)	258
9.1	Krig, evakuering og gjenreising.....	258
9.2	Fortsatt assimilasjon av kvener og skogfinner.....	263
9.3	Samisk organisasjons- og institusjonsbygging.....	265
9.4	Nyorientering av samepolitikken.....	266
9.5	Skolesituasjonen for samer.....	270
9.6	Internater fortsatte fornorskingen.....	274
9.7	Samekomiteen (1956–1959).....	279
9.8	Avslutning.....	284
10.	MOT EN NY URFOLKS- OG MINORITETSPOLITIKK (1963–2010)	288
10.1	Velferdsstaten – fornorsking gjennom ideologi og praksis.....	288
10.2	Fra assimilasjon til pluralistisk integrasjon og kulturelt mangfold.....	290
10.3	Skoltesamene – mellom marginalisering og kulturell revitalisering.....	301

10.4	Reindriftens politiske og økonomiske integrasjon i det norske samfunnet	303
10.5	Urfolk og nasjonale minoriteters rettigheter i et flerkulturelt Norge	310
10.6	Avslutning	314

Del III – I skyggen av fornorskingen – konsekvenser av fornorskingspolitikk og urett

11.	TAP, MOTSTAND OG MESTRING	320
11.1	Mottak av skriftlige og muntlige personlige historier	320
11.2	Utvalgte personlige historier.....	325
12.	HELSE- OG SOSIALPOLITISKE UTFORDRINGER	358
12.1	Helse og velferd.....	358
12.2	Tidlig kartlegging av minoritetenes levevilkår	360
12.3	Samisk og kvensk nyere helseforskning	362
12.4	Helsesituasjonen blant reindriftssamer	367
12.5	Utvikling av likeverdige tilbud	370
12.6	Barnevern	374
12.7	Kriminalomsorgen	379
12.8	Avslutning	381
13.	SPRÅKTAPET	386
13.1	Språkskiftet.....	386
13.2	Språkskifteprosesser.....	403
13.3	Samiske og kvensk språk i dag.....	407
13.4	Revitalisering	415
13.5	Avslutning	423
14.	RETTFERDSVEDERLAG	428
14.1	Fra billighetserstatning til rettferdsvederlag	428
14.2	Den alminnelige ordningen	428
14.3	Ordningen for samer og kvener med tapt skolegang	429
14.4	Avslutning	435
15.	OPPLÆRING OG UTDANNING	440
15.1	Personlige historier om skole og utdanning	440
15.2	Opplæring i og på samisk.....	442
15.3	Opplæring i kvensk og finsk	449
15.4	Arbeid for sørsamisk skole på Snåase/Snåsa	451
15.5	Skolen som fornorskingsarena – skolefortellinger fra Loabága suohkan/ Lavangen kommune	452
15.6	Avslutning	458
16.	FORNORSKING AV NAVN	462
16.1	Personnavn	462
16.2	Stedsnavn	468
16.3	Avslutning	475
17.	VELFERDSSTATENS SVIKT I DIVTASVUODNA/TYSFJORD	480
17.1	Divtasvuodna/Tysfjord	480

18.	KIRKELIV, RELIGIØSITET OG ÅNDELIGHET	494
18.1	Kirkereligiositet i møte med urfolk og nasjonale minoriteter	494
18.2	Folkereligiositet	498
18.3	Livssynsåpent samfunn	500
18.4	Avslutning	505
19.	KUNST OG KULTURUTTRYKK	510
19.1	Fra tildelt rolle til aktiv motstand.....	510
19.2	Håndverk, käsityö og duodji.....	522
19.3	Kulturarv og kulturminnevern	523
19.4	Avslutning	527
20.	REINDRIFTENS VILKÅR	532
20.1	Lappfogden – statens mann og motpart i forvaltning av reindrift	532
20.2	Inngrep, politiske forpliktelser og rettsvern.....	534
20.3	Vannkraftutbygging	541
20.4	Vindkraft	543
20.5	Kraftlinjer	546
20.6	Gruvedrift.....	548
20.7	Skytefelt	550
20.8	Hyttebygging.....	551
20.9	Jakt, fiske og friluftsliv	552
20.10	Rovdyr	552
20.11	Nasjonalparker og landskapsvernområder	553
20.12	Klimautfordringer og arealbruk	554
20.13	Øremerkene – kontrolltiltak og kulturtap	555
20.14	«Reindriftas hverdag» – helsesituasjonen	557
20.15	Personlige historier om press på reindriften	558
20.16	Eksterne inngrep – interne konflikter	559
20.17	Avslutning	561
21.	SJØSAMISK FISKE OG FISKERIPOLITIKK	566
21.1	Fremveksten av en korporativ stat i fiskeripolitikken.....	566
21.2	«Allmenningens tragedie» i fjordene.....	566
21.3	Tysfjord og det lulesamiske fisket.....	569
21.4	«Kasta på land»	570
21.5	Rettsliggjøring av sjøsamenes fiske	571
21.6	En ny ressurs i fjordene: kongekrabben.....	572
21.7	Kystfiskeutvalget	572
21.8	De små skritt	574
21.9	Dagens rettssituasjon	575
21.10	Sjølaksefisket	577
21.11	Øvrige utfordringer.....	579
21.12	Tradisjonskunnskap og marin ressursutnytting.....	581
21.13	Avslutning	581
22.	LAKSEFISKET I TANAVASSDRAGET OG SAMISK KULTUR	586
22.1	Handlingsbåren kunnskap og lokal organisering	587
22.2	Retten til å fiske.....	588
22.3	Kampen om Tana-laksen.....	589
22.4	Avslutning	592

23.	UTMARKSRESSURSENE	596
23.1	Kvenene, skogfinnene og utmarksressursene	596
23.2	Samisk høsting av naturen	597
23.3	Det gamle jeger- og sankersamfunnet	598
23.4	Nye eiere og ressurskonflikter	599
23.5	Utmarksbrukens betydning i nyere tid	601
23.6	Samiske sedvaner for utmarksbruk	603
23.7	Forvaltningens utfordringer	605
23.8	Avslutning	608
24.	HOLDNINGER TIL SAMER, KVENER, NORSKFINNER OG SKOGFINNER	612
24.1	Begrepsavklaring	612
24.2	Befolkningens kunnskap om og holdninger til samer, kvener/norskfinner og skogfinner	613
24.3	Konsekvenser av hatprat/hets og diskriminering	619
24.4	Sosial og politisk tillit	624
24.5	Avslutning	625

Del IV

Forsoning

25.	ET MER FORSONET SAMFUNN	630
25.1	Forsoning	630
25.2	Nærmere om begrepet «forsoning»	630
25.3	Tillit	632
25.4	Forsoning og tilgivelse	633
25.5	Sannhet og forsoning	633
25.6	Eksempler på gjennomførte tiltak	634
25.7	Manglende eller mangelfull gjennomføring av vedtatt politikk	636
25.8	Avslutning	637
26.	TILTAK	640
26.1	Norske Kveners Forbund – Ruijan Kvääniliitto (NKF)	640
26.2	Kvensk-Finsk Riksforbund / Kveeni suomi liitto (KFR)	641
26.3	Skogfinneforeningen	643
26.4	Skogfinske interesser i Norge	643
26.5	Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie/Sametinget	643
26.6	Sámi girkoráđđi / Samisk kirkeråd	644
26.7	Sámiráđđi/Samerådet	644
26.8	Kommisjonens høringsmøte	644
26.9	Kommisjonens forslag til tiltak	651
26.10	Avslutning	658

Vedlegg

VEDLEGG 1 – SÆRUTTALELSE FRA ASLAK SYSE	662
VEDLEGG 2 – OVERSIKT OVER MØTER, REPRESENTASJONER OG EKSTERNE ARRANGEMENT	664
VEDLEGG 3 – OVERSIKT OVER EKSTERNE UTREDNINGER FOR SANNHETS- OG FORSONINGSKOMMISJONEN	668
VEDLEGG 4 – SANNHETS- OG FORSONINGSKOMMISJONENS METODEPLAN OG INTERVJUGUIDE	668
KILDELISTE.....	669

Del I

Grunnlaget for kommisjonens arbeid

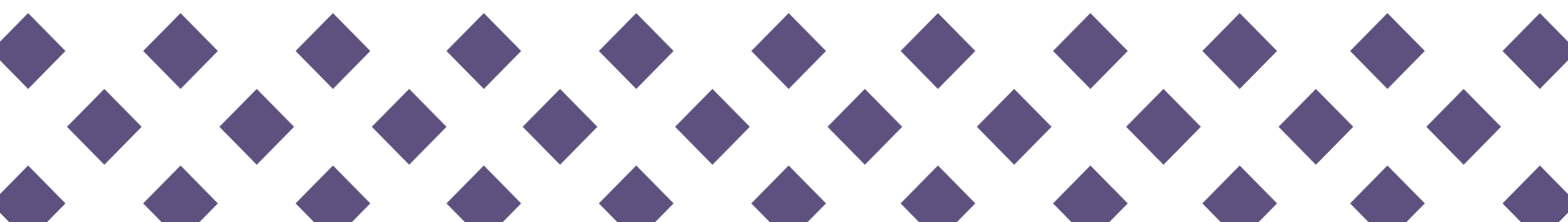
Motsetninger. Ketchup- og sennepshuset, 2015

© Hilde Skancke Pedersen/ BONO 2023

Kapittel

1

Sammendrag

1. Sammendrag

1.1 Sammendrag på norsk

Sannhets- og forsoningskommisjonen i Norge ble oppnevnt av Stortinget i juni 2018 og avleverte sin rapport 1. juni 2023 til Stortingets presidentskap. Ett av medlemmene har en særuttalelse. Kommisjonens øvrige medlemmer står bak den samlede rapporten. Mandatet beskriver tre oppdrag:

1. Kommisjonen skal foreta en historisk kartlegging som beskriver norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner både lokalt, regionalt og nasjonalt.
2. Kommisjonen skal se på ettervirkninger av fornorskingspolitikken i dag, knyttet til samisk og kvensk/finsk språk og kultur, samt materielle, sosiale, helsemessige og identitetsmessige ettervirkninger, både for gruppene som helhet og for enkeltindivider
3. Kommisjonen skal foreslå tiltak som bidrar til videre forsoning.

Kommisjonen har gransket fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og skogfinner. Skogfinnene ble, etter initiativ fra skogfinsk hold, innfortolket i mandatet i samforståelse med Stortinget som oppdragsgiver.

1.1.1 Innledning og oppbygging av rapporten

Det foregår flere tilsvarende prosesser verden over, og kommisjonen har satt seg inn i andre sannhets- og forsoningsprosesser som har funnet sted internasjonalt. Det har vært dialog med kommisjonene som er oppnevnt i Sverige og Finland.

Kommisjonen har gjennomført 31 referatførte møter med drøfting av temaer som inngår i granskningsrapporten, og flere av disse har gått over to dager. Kommisjonen har arrangert 37 åpne møter som har vært lokalt forankret i samarbeid med lokale institusjoner, foreninger eller kommunale myndigheter for å redegjøre for arbeidet og innhente innspill og forslag om aktuelle forhold. Av disse var åtte «kafemøter» der kommisjonsmedlemmer kunne ha mer uformelle samtaler med aktuelle personer og grupper. Kommisjonen holdt i mars 2023 et større åpent høringsmøte for relevante aktører for å be om innspill før sluttforingen av arbeidet. Kommisjonen har deltatt på 109 arrangementer i regi av andre aktører.

Kommisjonen utlyste høsten 2022 en kunstkonkurranse der temaet var «Fornorsking og forsoning». I juryen satt kunstnere fra henholdsvis samisk,

kvensk og skogfinsk miljø i tillegg til et kommisjonsmedlem. Bidragene er benyttet i kommisjonens rapport og i forbindelse med en kunstutstilling på Stortinget. Kommisjonen foreslår som ett av tiltakene for forsoning at kunstutstillingen kan bli en vandreutstilling.

På enkelte saksområder har kommisjonen innhentet eksterne utredninger for å dekke og avklare spesielle tema. Disse ligger som elektroniske vedlegg til kommisjonens rapport, og er offentlige sammen med rapporten.

PERSONLIGE HISTORIER

Kommisjonen har innhentet personlige historier der enkeltpersoner eller mindre grupper har formidlet inntrykk og erfaringer knyttet til fornorskingspolitikken, fornorsking og urett. En del av kommisjonens arbeid har vært å lytte til og dokumentere fortellinger fra enkeltpersoner eller grupper om hvordan fornorskingspolitikk og urett har rammet dem eller noen som står dem nær. De mer enn 760 historiene har blitt gitt muntlig på kommisjonens åpne møter, i intervju, eller blitt innlevert skriftlig til kommisjonen. Intervjuene er transkribert, og muntlige historier er gitt skriftlig form. Kommisjonen har i noen tilfeller tatt initiativ til intervju for å innhente informasjon om spesifikke tema, men mesteparten av historiene har kommet inn som følge av at personer selv har tatt kontakt for å få fortalt sin historie. Til sammen utgjør dette et viktig materiale for kommisjonens forståelse av fornorskingspolitikken og de konsekvenser den fikk for enkeltpersoner og berørte grupper.

De personlige historiene er analysert. I rapporten gis det både en demografisk og en innholdsmessig oversikt over materialet. De mest frekvente tema som blir knyttet til fornorsking, er språk, diskriminering, skolehverdag og identitet. Gjennomgående i rapporten vil en finne sitater fra personer som har delt sine erfaringer. På denne måten kommer deres stemmer til syne. Det er i tillegg tatt med et utvalg personlige historier som berører sentrale forhold i kapittel 11 *Tap, motstand og mestring*.

Alle som har fortalt sin personlige historie, har selv fått mulighet til å avgjøre om deres historie skal være offentlig og om de ønsker å stå frem med navn. Kommisjonen har foretatt en offentlighetsvurdering og eventuelt anonymisert materialet som er benyttet i rapporten. Hele materialet er overlevert Arkivverket, og kommisjonen har tilgangsstyrt materialet og fastsatt retningslinjer for innsyn. Denne samlingen av opplevelser og erfaringer omkring fornorsking og

urett, slik disse erindres og reflekteres rundt, utgjør et viktig materiale for fremtidig forskning.

OPPBYGGING AV RAPPORTEN

Rapportens Del I *Grunnlaget for kommisjonens arbeid* består av fem kapitler. Sammendraget utgjør kapittel 1, og det følges av en oversikt over mandat, sammensetning og arbeidsmetoder i kapittel 2. I kapittel 3 gjøres rede for andre sammenliknbare kommisjonsprosesser. Dette gjelder særlig sannhets- og forsoningskommisjoner i Sør-Afrika, Canada, Kalaallit Nunaat / Grønland, Sverige og Finland. Kapittel 4 omhandler de gruppene som ble utsatt for fornorsking, samer, kvener og skogfinner, samt hvilken status disse gruppene har. Samer er anerkjent som urfolk i Norge, mens kvener og skogfinner er anerkjent som nasjonale minoriteter på linje med jøder, romanifolk (tatere) og rom (sigøynere). I kapittel 5 redegjøres for den internasjonale rettsutviklingen som omfatter beskyttelse av etniske minoriteter og urfolk, og folkerettens påvirkning på norsk rett og politikk på dette aktuelle området.

Rapportens Del II *Historisk kartlegging – fra fornorskingspolitikk til kulturelt mangfold* inneholder kapittel 6 til 10. Disse er kronologisk ordnet med følgende overskrifter: kapittel 6 *Minoritetenes plass i riket fra sagatid til nasjonalstatens tid (ca. 900–1852)*, kapittel 7 *Fornorskingspolitikken utformes (1852–1900)*, kapittel 8 *Fornorskingspolitikken fester grepet (1900–1940)*, kapittel 9 *Brytningstid (1940–1963)* og kapittel 10 *Mot en ny politikk (1963–2010)*. Den historiske redegjørelsen utgjør til sammen en helhetlig fremstilling av fornorskingspolitikken og omhandler sider av norsk, samisk, kvensk og skogfinsk historie som tidligere har vært lite kjent, eller som ikke tidligere har vært belyst på tilsvarende måte.

Konsekvensene av fornorskingspolitikken og av prosessen blir for noen utvalgte tema gjort nærmere rede for i Del III *I skyggen av fornorskingen*. Rapportens Del III inneholder kapittel 11–25 med følgende overskrifter: Kapittel 11 *Tap, motstand og mestrings*, kapittel 12 *Helse og sosialpolitiske utfordringer*, kapittel 13 *Språktapet*, kapittel 14 *Rettferdsvederlag*, kapittel 15 *Opplæring og utdanning*, kapittel 16 *Fornorsking av navn*, kapittel 17 *Velferdsstatens svikt i Divtasvuodna/Tysfjord*, kapittel 18 *Kirkeliv, religiøsitet og åndelighet*, kapittel 19 *Kunst og kulturuttrykk*, kapittel 20 *Reindriftens vilkår*, kapittel 21 *Sjøsamene og rettsutviklingen*, kapittel 22 *Laksefisket i Tanavassdraget og samisk kultur*, kapittel 23 *Utmarksressursene* og kapittel 24 *Holdninger til samer, kvener og skogfinner*.

Rapportens Del IV *Forsoning* gir en nærmere omtale av Sannhets- og forsoningskommisjonens forståelse av forsoningsbegrepet og hva som kjennetegner et forsonet samfunn i kapittel 25 *Et mer forsonet samfunn*. Kapittel 26 *Tiltak* inneholder kommisjonens forslag til tiltak og referer innspillene fra berørte miljøer.

1.1.2 Historisk kartlegging – fra fornorskingspolitikk til politisk mangfold

Norge har alltid vært et flerkulturelt samfunn. Nordmenn og samer har en lang historisk tilstedeværelse i landet, mens kvener og skogfinner er eksempler på minoriteter med mange hundre års tilknytning til Norge. Allerede under rikssamlingen var det kontakt mellom gruppene. På 1100- og 1200-tallet befestet rikskongedømmet og kirken seg nordover langs kysten til og med Troms, og på begynnelsen av 1300-tallet var de kommet til Vardø i Finnmark. Samene i disse områdene ble dermed over tid inkludert i den statlige forvaltningen, med nye former for skattlegging og et overordnet rettssystem. Med kirkeetableringen kom også misjon overfor samene og påvirkning fra kristne skikker og vaner.

Etter urolige tider på 1200 til 1400-tallet med rivalisering og gjensidige krigstokt mellom statene kom Danmark-Norge, Sverige og Russland til enighet om felles forvaltning mellom to eller tre stater av de store og grenseløse innlandsområdene i nord. Disse områdene ble kalt «fellesdistrikter», og beboerne i fellesdistriktene måtte betale skatt til to eller tre stater. Samtidig fikk samene enkelte steder stadfestet særlige rettigheter til naturressurser og områder. Ett eksempel er bygselsystemet i sørsamiske reindriftsområder, et annet er ordningen med egne jordrettigheter i nordre Nordland og Troms, kalt «finneodelen», og et tredje eksempel er «frihetsbrev» som tsaren utstedte til skoltesamene, som hadde sitt vestligste område i Neiden.

Den norske bosettingseksplansjonen nordover langs kysten bidro ytterligere til at samene ble trukket inn i norske samfunnsforhold. De mange fiskeværene og den sterke norske befolkningsøkningen førte til konflikt mellom norske myndigheter og samer flere steder.

Utfallet av Kalmalkrigen 1611–13, som Danmark-Norge vant, var at kyst- og fjordstrøkene fra Tysfjord til Varanger ble sikret under norsk overhøyhet. 1600-tallet var også preget av trolldomsprosesser, som særlig gjorde seg gjeldende i Finnmark. De rammet også samene. I Nord-Norge var det 177

trolldomsprosesser. Av disse var 37 mot samer, i Trøndelag 3.

Fra slutten av 1600-tallet økte statens pretensjoner i periferiene av det dansk-norske riket, blant annet ved at den sterkere enn tidligere viste til gamle kongelige «regaler», nedarvede rettigheter, om at alt som ikke formelt var eid av andre, var å betrakte som kongens eiendom. Dette ga flere utslag utover på 1700-tallet. Finneodelen ble avviklet, og den gamle sida-ordningen i de samiske områdene forsvant stadig mer, men overlevde blant skoltesamene.

Samene beholdt lenge en egen intern rettsorden. I konflikter med lokale myndigheter eller med andre grupper lokalt, er det flere eksempler på at samene reiste seg i forsvar av rettigheter.

Kvenene begynte nå å gjøre seg gjeldene i Nord-Norge. De første kvenene som er registrert som bosatte i landsdelen, nevnes i de eldste skattemantallene, fra 1520 og fremover. Men de var fåtallige fram til begynnelsen av 1700-tallet, med særlig økning fra om lag 1720. Flyttingen var delvis en utvidelse av den finske bondekoloniseringen av lappmarkene og delvis et utslag av avlingssvikt og epidemier i hjembygdene, samt frykt for soldatutskrivning og flukt unna krig, som Den store nordiske krig (1700–1721).

Kvenene ble ønsket velkommen av norske myndigheter som bønder i grenseområdene, med lojalitet til den dansk-norske kongen i en tid da myndighetene visste at grensene snart ville bli traktatfestet. Et utbygd og fast bosatt område ville hindre forestillinger om «ingenmannsland» som kunne gi argumentet for statlig innlemmelse. Kvenene i Alta kom i konflikt om bruken av lokale ressurser, først og fremst med amtmannen. De henvendte seg til kongen for å søke støtte. En representant, Knut Olsen Kven, gikk til København med saken, og utfallet ble at de fikk full støtte og at amtmannen ble avsatt. Kvenene forfattet også en lojalitetsed til kongen, som er det eldste kjente og bevarte kvenske dokumentet.

En tredje gruppe kommisjonen gransker, skogfinnene, hadde sin opprinnelse i Savolax i det sørlige Finland. De hadde på 1500-tallet begynt å slå seg ned i Värmland i Sverige, og derfra flyttet mange fra begynnelsen av 1600-tallet videre til de store skogsområdene på Østlandet i Norge. Kjerneområdet ble Solør-området nær grensen, snart kalt Finnskogene. Her slo skogfinnene seg ned i skogåsene mellom de store dalførene med de gamle norske bondebygdene. Skogfinnenes fremste kjennetegn var svijordbruk, mest omtalt som «svedjing» og «bråtebrenning». Særlig på grunn av svijordbruket kom skogfinnene i konflikt med både den norske bondebefolkningens

tradisjonelle jordbruk og med skogsdriften som store handelshus i Christiania sto for. Også skogfinnene reiste seg mot myndighetene, på første halvdel av 1820-tallet, med krav om bedre levekår, om skole og kirke med finskspråklige lærere og prester, og om et eget grenseoverskridende skogfinsk herred. Alt ble presentert i en omfattende «petisjon» og markert ved at skogfinner marsjerte til Stockholm. Kravene ble avvist, og fornorskingen i skolen og kirken i Finnskogene ble tatt for gitt. Det eneste som kom ut av opprøret, var at det ble åpnet for salg av gårder til selveie.

Ambisjonene til det eneveldige kongedømmet omfattet også den religiøse sfære. Under ortodoksien frem til slutten av 1600-tallet hadde ikke kirken noen klar målsetning for misjon blant samene, men med pietismen ble det en endring, og i 1714 ble det etablert et eget sentralt institutt, Misjonskollegiet, med Finnemisjonen som en egen avdeling. Den ble lagt til Trondheim og ledet av Thomas von Westen. Samisk ble misjonsspråket, sikret ved egne utdanningsinstitusjoner i Trondheim. Nyere forskning har vist at skolen i flere av misjonsdistriktene var velutviklet. Flere av misjonærene var vitenskapelig engasjerte og ble fremstående kjennere av samisk språk, kultur og religion, og de nedtegnet mye om samenes åndelighet. På den andre siden er det klart at misjonen demoniserte samisk tradisjonell religionsutøvelse. Samiske trommer ble brent eller beslaglagt, noen ble sendt til antikvariske samlinger, og offersteder ble ødelagt. Misjonen hadde også en dimensjon ut over det rent religiøse, nemlig å tjene som redskap i statsbyggingen og integrasjonen av nordområdene i den dansk-norske staten.

Etter Den store nordiske krig kom Danmark-Norge og Sverige til enighet om en grensetraktat som forelå i 1751. Et tillegg til traktaten, kalt Lappekodisillen, inneholdt en rekke detaljerte bestemmelser som skulle sikre den etablerte grenseoverskridende reindriften mellom de to landene. Kodisillen fikk også en viss betydning for løsning av andre grensespørsmål særlig langs Tana-vassdraget og i tilknytning til handel i Varanger. Lappekodisillen har aldri vært oppsagt, selv om det har blitt stilt spørsmål ved den flere ganger.

I 1826 ble det siste fellesdistriktet delt da Norge og Russland traktatfestet grensen. Grensen splittet de skoltesamiske sijddene i området, Pasvik-, Petsjenga- og Neiden-sijddaene. Mens skoltesamene i Neiden valgte å bli norske undersåtter, valgte de to andre gruppene å bli russiske. Samtidig ble det tatt hensyn til skoltesamenes tradisjonelle grenseoverskridende rettigheter i et særskilt tillegg til grensetraktaten i

1834. Skoltesamene i Pasvik mistet vinterlandet på norsk side, men fikk oppholde seg om sommeren på det som ble norsk territorium, mens skoltesamene i Neiden fikk oppholde seg i Finland om høsten og vinteren. I andre halvdel av 1800-tallet falt skoltesamenes i Neidens rettigheter i Finland bort, mens skoltesamene i Pasvik mistet sine siste rettigheter i Norge på 1920-tallet.

Mens skoltesamenes nedarvede rettigheter i Neiden i stor grad hadde blitt respektert før grensen ble fastsatt, ble dette gradvis annerledes ut over på 1800-tallet og fram til mellomkrigstiden. Deres kulturelle og næringsmessige skanser falt. Først mistet de eneretten til laksefiske i Neidenelva i 1848, deretter ble fellesjorda, skoltejorda, oppløst omkring 1905 og til sist mistet de den selvstendige reindriften og den eksklusive gjetingen av skolteflokkene på 1930-tallet. Bakgrunnen for denne utviklingen var først og fremst den betydelige innflyttingen av nye folkegrupper, mest kvener, som krevde delaktighet i ressursene. Skoltesamene ble stadig mer marginalisert som gruppe i bygda. Den rettsideologiske oppfatningen om «lik rett for alle i et bygdelag» slo negativt ut overfor skoltesamene.

Myndighetens ønske om å regulere reindriften, ved Felleslappeloven av 1883 og tilleggslappeloven av 1897, fikk betydelige negative konsekvenser for reindriften, særlig i det sørsamiske området. Men den sørsamiske reindriften kom langt tidligere under press, først og fremst som resultat av en sterk befolkningsøkning i bondebygdene og en medfølgende ekspansjon av bosettingen og setringen inn i reindriftsområdene. Også nedarvede nedsettende holdninger i enkelte områder til reindriftssamene og deres levemåte bidro til å rettferdiggjøre overgrep og urett, der også «finnjaging» og vold forekom. Overfallet på samene og nedslaktninga av rein ved Dalbusjøen i Os i Østerdalen i 1811 er et eksempel på alvorlige overgrep overfor de sørsamiske reindriftssamene. Fire familier og deres reinflokker ble overfalt av bevæpnede bønder og flere hundre rein ble slaktet. Saken ble etterforsket og bøndene ble ilagt bøter, men samene ble samtidig fradømt rettighetene til området.

Frem til midten av 1800-tallet var de norske myndighetenes holdninger til samer, kvener og skogfinner likevel i hovedsak positiv. Stortinget vedtok for eksempel å etablere en egen lærerutdanning, først og fremst av samiskspråklige lærere, på Trondenes i 1826, og under valgene av valgmenn til amtsforsamlingen som skulle velge utsendinger til Eidsvoll, ble flere samer og kvener valgt. Av de tre valgte utsendingene til Eidsvoll fra Troms og Finnmark, som var

ett amt, var det en kven fra Balsfjord, Henrik Larsen Skjæret. På grunn av sen postgang var det ingen representant fra Nord-Norge på Eidsvoll.

Under den lange krigsperioden forut for 1814 gikk det gamle misjonsarbeidet blant samene i oppløsning. Misjonstiden gikk etter hvert over i fornorsking. Utover 1840-tallet møtte politikken om å legge til rette for kvensk og samisk språk i kirke og skole motstand blant toneangivende redaktører, enkelte prester og stortingsmenn. Holdningen blant motstanderne var at norsk språk var nødvendig for tilegnelse av nasjonal dannelse og kultur, mens samisk og kvensk befant seg på et mer primitivt nivå. I tillegg ble det argumentert med at grenseområdene i nord var særlig sårbare og utsatte med sine ferske grenser og sin store «fremmede» befolkning, samene og kvenene.

Forestillinger både om en russisk og en finsk fare bidro til satsing på nasjonsbyggende tiltak for å sikre områdene for riket. Utfallet ble fornorskingspolitikken. Den startet med fornorskningstiltak i nesten hele området fra Tysfjord i Nordland og nordover. Senere ble tiltakene rettet spesielt mot Finnmark og to kommuner i Nord-Troms. Myndighetene regnet med at fornorskingen ville gå av seg selv i andre områder ved bruk av kun norsk i skole og kirke samt innflytting av en norskspråklig befolkning.

I første omgang vedtok Stortinget at det skulle gjennomføres en undersøkelse av språkforholdene nordpå. Samtidig ble det fortsatt bevilget midler til samiske publikasjoner til bruk både i skolen og i kirken. I neste omgang ble det i 1851 opprettet et fond som skulle gi et økonomisk grunnlag for fornorskingspolitikken, Finnefondet, som kom til å eksistere helt til 1921. Først på begynnelsen av 1860-tallet ble fornorskingspolitikken igjen tatt opp av Regjering og Storting, og da med sikte på den praktiske gjennomføringen og ved bruk av instruksjoner for gjennomføringen av politikken.

Også før dette ble det gjennomført tiltak som viser at fornorskingspolitikken både hadde lokale og rikspolitiske tilhengere. Mellom 1860 og 1883 bevilget Stortinget midler for å sette bort samiske barn i Røros til norske fosterforeldre. Bortsettingen hadde full kulturell og språklig fornorsking som målsetting, og fattigloven ga lovhemmel til å sette bort barn. Den ble finansiert ved en særbevilgning fra Stortinget.

I 1863 hadde Stortinget sin første grunnleggende debatt om fornorskingspolitikken, der særskilte begrundelser for tiltak både overfor samene og kvenene ble drøftet. Den første fornorskingsinstruksen for lærere i «overgangsdistriktene» hadde kommet året før, likeså retningslinjer for bruken av Finnefondet.

Overgangsdistrikt ble definert som et område der en kunne forvente at elevene ville kunne fornorskes, ikke bare lære norsk, men også skifte dagligspråk fra samisk, kvensk eller finsk til norsk. Overgangsdistriktene skiftet frem til om lag 1900, der tendensen var at de i Finnmark ble stadig mer omfattende, mens de i Troms og Nordland ble redusert og etter hvert tatt ut og definert som norsktalende områder. Myndighetene var klar over at det var samiske områder sør for de opprinnelige overgangsdistriktene, men mente at fornorskingen der ville gå av seg selv uten tilpasninger og med bruk av bare norsk språk i skolen.

Fra om lag 1870 ble fornorskingspolitikken gradvis trappet opp. Evalueringer viste at skolepolitikken ikke hadde gitt de forventede fornorskingsresultatene, noe som ble forklart med liberale holdninger blant lærerne og undervurdering av språkstyrken i de samiske og kvenske miljøene. Den første fornorskingsinstruksen for lærere i «overgangsdistriktene» hadde kommet året før, likeså retningslinjer for bruken av Finnefondet.

Det ble forutsatt at kirken skulle la seg bruke i fornorskingspolitikken, og det ble utformet egne instruksjoner for kirkens fornorskingstiltak. Kravene til kirken var aldri så strenge som kravene til skolen. Det hadde trolig i hovedsak å gjøre med det dilemmaet som kirken støtte på, i krysspesset mellom Guds ord på morsmålet og Guds ord på norsk. På en måte kom kirken til å gå i takt med fornorskingspolitikken, men et par skritt bak. Nyere forskning har vist at få prester var uforbeholdne fornorskingstilhengere. I 1888 ble den nye finnemisjonen stiftet. For kirken ble også læstadianismen en utfordring der Guds ord på morsmålet ble gjennomført, nettopp med henvisning til Luther.

Vitenskapen ble etter hvert mobilisert i nasjonsbyggingen og bygde opp om negative holdninger til samer, kvener og skogfinner. Historikeren og geografen Yngvar Nielsen, bestyrer av Etnografisk museum i Christiania, presenterte i 1889 en teori om sørgrensen i Norge for den samiske bosettingen, som har blitt kalt «fremrykkingsteorien». Den gikk ut på at «fremrykkingen» hadde skjedd fra de nordre deler av Trøndelag «mot syd i Trondhjems stift og Hede-markens amt», der bosettingen hadde nådd og stanset opp ved Røros på slutten av 1600-tallet eller begynnelsen av 1700-tallet. Teorien fikk stort gjennomslag i samtiden og ble blant annet lagt til grunn for domsavsigelser i rettsaker om reinbeiter.

Den fysiske antropologien hadde nordiske røtter midt på 1800-tallet, men nådde Norge først godt ut i andre halvdel av århundret. Mest oppmerksomhet

fikk kranialogien i Norge, det vil si læren om hodeskallen og måling av den som ledd i rasebestemmelse, og etter hvert også i rasebiologien der det ble antatt at mentale egenskaper kunne leses ut av ulike mål på hodeskallen. I noen grad ble også hele skjelett målt i samme ærend. De første omfattende målingene ble foretatt av militære rekrutter, der resultatene av målingene ble sammenlignet regionalt. Ut over på 1900-tallet kom også de akademiske miljøene sterkere med, med store regionale prosjekter, som i Tysfjord i mellomkrigsårene. I tillegg fantes det private miljøer som særlig arbeidet med teorier om mentale karakteregenskaper. En sidegren av den fysiske antropologien var komparative studier av «nasjonalt lynne», med flere store nordiske studier.

Den fysiske antropologien bidro utvilsomt til stereotypifisering og stigmatisering av samer, kvener og skogfinner. Enkelte av målingene ble det da også reagert negativt på, især når det dreide seg om avledning og måling av hele kroppen. Likeså ble det reagert sterkt mange steder på oppgraving av skjeletter på samiske kirkegårder. Skjelettene skulle sendes til vitenskapelige samlinger. I mange tilfeller opplevde lokalbefolkningen denne virksomheten både som traumatisk og nedverdiggende.

På slutten av 1800-tallet var fornorskingspolitikken utviklet til en helhetlig assimilasjonspolitikk med mål om raskest mulig språklig og kulturell assimilering av samer, kvener og skogfinner. Fornorskingspolitikken var forankret i lover og instruksjoner, og innholdet og de viktigste virkemidlene i politikken var ferdig utviklet. Til grunn lå en kombinasjon av nasjonsbygging, evolusjonslære og sikkerhetspolitikk.

To former for fornorskingspolitikk kan identifiseres. Den ene var rettet mot samer, kvener og skogfinner allment hvor det ikke ble gjort noen form for tilpasninger eller unntak for minoritetene. Den andre rettet seg særskilt mot samer og kvener i Finnmark og Nord-Troms, i det som ble definert som overgangsdistrikt. Her var det enkelte tillempinger ved at samisk og kvensk kunne brukes som hjelpespråk, men også andre tiltak, både åpne og skjulte, for å fremme språkskiftet og assimileringen. I praksis fikk begge formene av fornorskingspolitikken konsekvenser.

I 1898 ble det vedtatt en ny instruks for lærerne i overgangsdistriktene. Wexelsen-plakaten slo fast at norsk skulle brukes som regulært undervisningsspråk i alle fag, også i kristendomsundervisningen. Kvensk og samisk kunne likevel brukes som hjelpespråk, men ikke som undervisningsspråk. Lærerne ble også bedt om å fremme norsk språk i møte med foreldre og elever utenom skoletiden.

De tidligere tendensene som gikk på å utvide fornorskningstiltakene til flere områder av samfunnet, ble fulgt opp, for eksempel at bosetting, veibygging og industri ble brukt som fornorskingsredskaper. Et konkret eksempel er jordsalgsloven av 1902 for Finnmark, som sammen med sin språkinstruks ble forutsatt å kunne brukes som redskap for nasjonsbyggingen og fornorskingen i amtet. Jordkjøp var forbeholdt norske borgere, og avhendelse skulle ta hensyn til å «fremme bosættelsen af en for distriktet, dets opdyrkning og øvrige nyttiggjørelse skikket befolkning som kan tale, lese og skrive det norske sprog og benytte det til daglig.» Både i forarbeidene til loven og under høringen ble det slått fast at loven ikke skulle hindre samer og kvener i å skaffe seg jord, med et forbehold knyttet til forestillingene om «den finske fare».

Det ble overlatt til forvaltningens skjønn å praktisere loven på en god måte. Mye peker mot at det ble praktisert en liberal linje. Søknader som ble avslått, dreide seg i hovedsak om områder som var definert til andre formål enn landbruk, som grunn i fiskevær og flytteveier og beiteplasser for rein. Loven fikk imidlertid likevel fornorskende effekt ved at de matrikulerte eiendommene skulle ha norske navn, selv om det er mange unntak fra dette med bruk av både samiske og kvenske matrikkelnavn. Enkelte steder og individuelt ble norske matrikkelnavnene tatt i bruk som slektsnavn. Det er ellers klart at språkinstruksen virket provoserende og nedverdiggende for samene og kvenene, og de protesterte da mot instruksene. Instruksene ble likevel ikke fjernet før på 1960-tallet.

Den nye opptrappingen av fornorskingspolitikken rundt 1900 hadde hovedfokus på Finnmark, det amtet der skolen slet mest og der fornorskingen hadde kommet kortest. Et sentralt tiltak var opprettelsen av et skoledirektørembete for amtet i 1902. Enda mer enn tidligere skulle norsk brukes som undervisningsspråk. Et uttrykk for dette er at friplassordningen ved Tromsø lærerskole for studenter som skulle arbeide i språkblandingsdistriktene, ble nedlagt i 1904. Dette førte til at det ikke ble utdannet lærere med samisk og kvensk språkkompetanse.

Det viktigste tiltaket under den nye skolesatsingen var bygging av statsinternater. En særlig begrunnelse var knyttet til fornorskingspolitikken. Ved å samle norske, samiske og kvenske elever på internat, ville skolen ha full kontroll over fornorskingen og få til en bedre skole enn tidligere, med mindre fravær blant elevene. I 1905 ble de to første internatene satt i drift, begge i Sør-Varanger, i hjertet av «de utsatte grenseområdene», med en stor samisk og kvensk befolk-

ning. Det tredje internatet ble også bygd i Sør-Varanger i 1907. Etter hvert ble det reist internater i grenseområdene helt til Lyngen tidlig på 1920-tallet.

Samtidig med internatene ble det reist kirker og kapeller, det første i Neiden i 1902. Internatene og kapellene skulle utgjøre en slags kulturell skanse for norskhet i grenseområdene mot Russland og Finland, som «kulturelle grensefestninger», en betegnelse som siden heftet ved byggene. Flere av dem ble bygget i utpreget norsk arkitektur for nettopp å markere norskheten.

I mellomkrigsårene ble det bygget en del kommunale internater. Ved krigsutbruddet i 1940 var nærmere 50 internater i drift i Finnmark og Nord-Troms. Nesten alle gikk tapt under krigen, men de fleste ble gjenoppbygget, og flere nye kom til. Skoleinternatene var en viktig del av skolestrukturen i Finnmark helt frem til årtusenskiftet.

Sørsamene arbeidet over lang tid for en statlig internatskole med sørsamisk innhold, språklig og kulturelt, uten å nå frem. Flere misjonsselskaper grep saken. Blant annet ble det etablert en internatskole i Havika ved Namsos i 1910. Den fikk misjonen statsstøtte til å drive. Internatskolen i Havika ble, som statsinternatene i Finnmark, en skole for implementering av fornorskingspolitikken. Dette førte til sterke og vedvarende protester fra det sørsamiske samfunnet.

Etter århundreskiftet ble motstanden mot fornorskingspolitikken mer organisert, særlig blant samene. I det sørsamiske området dreide motstanden seg mest om konfliktene omkring forholdet mellom reindriften og landbruket, men også om skole og språk. I de nordligere områdene dreide det seg mer om språk, kultur og skole. Motstanden fikk sterk støtte blant biskopene i Hålogaland frem til 1910, og fra liberale prester, som også var i opposisjon mot Norsk Finnemisjons imøtekommende holdning til fornorskingen. Denne prestekretsen stiftet sin egen finnemisjon omkring 1910, Det Norske Lutherske Finnemisjonsforbund, som også mobiliserte mot fornorskingen ved sterkt kritiske publikasjoner. I 1925 ble finnemisjonen igjen samlet, med nytt navn, Norges Finnemisjonsselskap. I 1966 skiftet det navn til Norsk Samemisjon.

Også på Stortinget gjorde en samisk motstand seg gjeldende etter at læreren Isak Saba fra Nesseby ble valgt som stortingsmann i 1906 for to perioder, frem til 1912, på et samepolitisk program. Han nådde imidlertid ikke frem med sine krav om reversering av fornorskingspolitikken. Til det var det en for sterk politisk konsensus på Stortinget om politikken.

Det foreløpige høydepunktet for den samiske organiseringen kom med det første samiske landsmøtet, i Trondheim i 1917, hvor Elsa Laula Renberg var en sentral person. Starten på landsmøtet den 6. februar har siden 1990-tallet vært markert som samisk nasjonaldag / samefolkets dag.

På 1920-tallet ble skoleverket i landet grundig utredet av en stortingsoppnevnt kommisjonen, Den parlamentariske skolekommisjon (1922–1927), som også skulle forberede en ny skolelov. Den unge, samiske læreren Per Fokstad fra Tana hadde markert seg med nye tanker om samisk skole og språk. Hans innspill til kommisjonen fikk imidlertid liten støtte. Det omfattende materialet som kommisjonen frem-skaftet, viste ellers at bruken av samisk og kvensk som hjelpespråk var ganske omfattende fortsatt, til tross for alle innskjerpelser om mest mulig bruk av bare norsk.

Stortingets behandling av lov om folkeskolen på landet (1936) var den først reelle behandlingen av fornorskingspolitikken i skolen på tre tiår. Regjeringen gikk inn for at fornorskingspolitikken i skolen skulle videreføres. Stortinget sluttet seg til forslaget, men vedtok at kun samisk skulle brukes som hjelpespråk. Samene, som var «urinnvånere», hadde etter Stortingets syn andre rettigheter en kvenene, som var «innvandrere». Siden 1870 hadde fornorskingspolitikken i skolen vært ensartet for samene og kvenene, nå fikk kvenske elever ikke lengre noen form for språklige tilpasninger.

På 1920-tallet mistet en del svenske reindriftssamer retten til sommerbeite i Norge. Dette førte til en tvangsflytting av reindriftssamer sørover i Sverige, noe som fikk alvorlige ringvirkninger for deler av reindriften i Norge. En ny norsk reindriftslov kom i 1933, og denne bidro sterkt til at reindriften ble underlagt sterk offentlig styring.

I Norge fikk samer, kvener og skogfinner merke andre verdenskrig på ulike måter, selv om nazimyndighetene og okkupasjonsmakten ikke utviste noen særskilt oppmerksomhet overfor dem allment. I kaoset som krigen forårsaket, ble reindriften flere steder likevel svekket ved krypskyting og tyvslakting. Samer, kvener og skogfinner deltok under felttoget i 1940, mange kvener og samer i kampene ved Narvik. Også under motstandsarbeidet var de med. Flere var grenseløser og partisaner, uten at de fikk den positive oppmerksomheten som de hadde fortjent. Særlig ble for eksempel de samiske grenseløserne i Tysfjord mistenkeliggjort, noe som skapte dype sår mange år etter krigen. Først i de aller seneste årene har det blitt

tatt et oppgjør med dette og gitt en offentlig unnskyldning.

Under krigen fikk mange elever i Finnmark og Nord-Troms en mangelfull skolegang på grunn av at okkupasjonsmakten tok i bruk skolebygg, og fordi mange skoler gikk tapt under brenningen av området høsten 1944. Utfallet ble at mange ikke fikk den lese- og skriveopplæringen de hadde krav på, og flere ble i realiteten analfabeter. Dette rammet samer og kvener særlig sterkt på grunn av språksituasjonen deres. Først lenge etter krigen ble det iverksatt en økonomisk ordning som i noen grad kunne bøte på den tapte skolegangen.

Evakueringen og nedbrenningen av store deler av Finnmark og Nord-Troms rammet hele befolkningen sterkt, med store tap av materiell kultur. Evakueringen bidro til svekkelse av samisk og kvensk språk og kultur. I kyststrøkene av Finnmark tok språkskiftet for alvor til etter krigen. Familier som før hadde brukt samisk eller kvensk som dagligspråk, begynte å bruke norsk. Konsekvensen var at barna ofte vokste opp med norsk som eneste språk og med liten eller ingen kunnskap i foreldrenes og besteforeldrenes morsmål.

Hovedlinjene i fornorskingspolitikken ble videreført etter 1945. For samenes del var det likevel tegn på at styresmaktene søkte nye løsninger i samepolitikken. Dette speilet endringene i det internasjonale samfunnets holdninger til minoriteter. FNs erklæring om menneskerettigheter (1948) var et tilsvarende på den grufulle skjebnen en del av de europeiske minoritetene hadde lidd under andre verdenskrig. I tiårene som fulgte, kom det en rekke nye FN-erklæringer om minoritetenes politiske og kulturelle rettigheter, og disse fikk på sikt stor betydning for samene og etter hvert også for kvenene og skogfinnene.

I forbindelse med oppkomsten av den kalde krigen og norsk NATO-medlemskap, ble det igjen rettet mistanke om at kvenene utgjorde en sikkerhetstrussel. Årsaken var dels at mange kvener hadde kjempet under sovjetisk kommando under andre verdenskrig (partisaner), og dels den relativt sterke oppslutningen om Norges kommunistiske parti i områder med en stor kvensk befolkning. Norske styresmakter svarte med overvåkning og taushet om kvenene.

Etter andre verdenskrig har det overordnede politiske målet i Norge vært å minske de økonomiske, sosiale og kulturelle forskjellene for derigjennom skape større sosial og økonomisk likhet i det norske samfunn. Samtidig var det lite rom for å ta hensyn til etniske og kulturelle forskjeller. Intensjonen med velferdsordningene var ikke fornorsking, men det kunne likevel være en konsekvens. Økonomisk modernise-

ring og økte statlige styringsambisjoner innen ulike næringer førte til økt grad av integrasjon, men også til konflikter blant annet om ressurser og areal.

Etter andre verdenskrig opplevde imidlertid den samiske organiseringen en ny giv. I 1947 ble Norske Reindriftssamers Landsforbund stiftet. Mot slutten av 1940-tallet ble Sámi Sær´vi etablert i Oslo av utflyttede samer, med målsetting om å drive opplysningsarbeid om samene og fremme samiske språk- og kulturspørsmål. Etter hvert ble også lokallag etablert. På 1950-tallet organiserte samene seg på nordisk plan, med den første nordiske samekonferansen i 1953. I 1968 kom den første nasjonale allmenne samepolitiske organisasjonen, Norske Samers Riksforbund, som også opprettet kontakt med den internasjonale urfolksbevegelsen. Denne organiseringen bidro til et gjennombrudd for samisk deltakelse i utformingen av norsk samepolitikk.

Dette gjennombruddet kom først til uttrykk i arbeidet til Samordningsnemda for Skoleverket, nedsatt i 1947, som fikk en egen avdeling for samiske skolesaker. Utfallet ble flere tiltak for å styrke skolen for samene. Det ble gitt stipend til kurs eller studier i samisk for lærere. Staten bevilget midler til en dobbeltekstet ABC-bok på nordsamisk og norsk. Samisk råd for Finnmark ble opprettet i 1953 og ble en pådriver for utvikling av norsk samepolitikk og samisk deltakelse i politikutformingen. Rådet ble avløst av Norsk sameråd i 1964.

Regjeringen fulgte opp ved oppnevning av en bredt sammensatt komité for å utrede alle sider ved samepolitikken, Samekomiteen av 1956, som avga sin innstilling i 1959. Komiteen hadde bred samisk representasjon og dertil akademisk tyngde. Innstillingen var et oppgjør med fornorskingspolitikken samtidig som den ga retning til en ny samepolitikk. Stortinget sluttet seg i alt vesentlig til tilrådingene fra komiteen i 1963. Lov om folkeskolen (1959) åpnet for bruk av samisk som undervisningsspråk i skolen og opphevet Wexelsen-plakaten, instruksene for lærerne i overgangsdistriktene fra 1898. Formelt var fornorskingspolitikken rettet mot samene avviklet.

Den norske politikken rettet mot samer, kvener og skogfinner tok ulike retninger fra starten av 1960-årene. Men med unntak av Indre Finnmark, der det fra 1967 ble gitt lese- og skriveopplæring på samisk, ble mye av fornorskingspolitikken i praksis likevel videreført frem til midten av 1980-årene også overfor samene. Det ble et gap mellom det Stortinget hadde vedtatt, og det som ble praktisert. Ut over 1970-tallet bevilget staten midler til en rekke samiske kultur-

formål, som til De samiske Samlinger i Karasjok, landets første allmenne samiske museum.

På samme tid ble reindriftssamenes driftsformer og rettsoppfatninger gjennom en ny reindriftslov (1978) og reindriftsavtale (1976) forsøkt integrert i det nasjonale politiske og økonomiske systemet. Dette skulle få store konsekvenser både når det gjaldt fornorskning og rettighetsforhold. Det kystnære fisket også i de sjøsamiske områdene hadde lenge vært under hardt press. Fiskeripolitiske reguleringer muliggjorde rovdrift i fjordene i Nord-Troms og Finnmark på 1960- og 1970-tallet, noe som førte til en rekke protester fra lokale fiskarlag og kommunestyre.

For myndighetene ble Altasaken et tidsskille som førte til en endret bevissthet i politikk og rundt den manglende oppfølgingen av tidligere stortingsvedtak. Det samepolitiske feltet ble utvidet fra i hovedsak å ha dreid seg om språk- og skolepolitikk og delvis næringspolitikk, til også å omfatte territorielle rettigheter og etter hvert samisk selvstyre. Urfolksbegrepet fikk en sterk symbolsk betydning under de nye forutsetningene for samepolitikken.

Under de dramatiske hendelsene i Alta som følge av Stortingets vedtak om å bygge ut vassdraget, nedsatte Regjeringen to utvalg for å utrede samepolitikken, Samerettsutvalget og Samekulturutvalget. Den første innstillingen fra Samerettsutvalget i 1984, la grunnen for Sameloven av 1987 og en egen paragraf i Grunnloven i 1988 som påla myndighetene å legge til rette for at samene som folkegruppe kunne sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv. Med opprettelsen av Sametinget (1989) fikk samene et folkevalgt representativt organ. Det ble åpnet av kong Olav 5 i 1989. Spørsmål om samenes rett til selvbestemmelse og rettigheter til land og vann fikk større oppmerksomhet. Året etter var Norge det første land i verden som ratifiserte ILO-konvensjon nr. 169, og som derved ytterligere forpliktet seg folkerettslig overfor samene. Samekulturutvalget kom med flere innstillinger der det viktigste resultatet var at samiske språkrettighetene ble inntatt i sameloven i 1990.

For kvenene og skogfinnene hersket det nærmest minoritetspolitisk taushet frem til 1990-tallet, til tross for at de to folkegruppene ikke var usynlige. Skogfinnene hadde allerede under krigen markert sin kultur og historie gjennom historielag og lokalmuseer. Fra 1950-tallet fattet media og forfattere interesse især for det som ble oppfattet som eksotiske sider ved kulturen. Utover på 1970- og 80-tallet vokste interessen for utforskning av de særegne trekkene ved kulturen, som svijordbruket og røykovnsstuene. Også egne finn-

skogdager ble arrangert, med symbolsk årlig erklæring av «republikken Finnskogen».

Kvenene ble omtalt på 1960-tallet av finske studenter på feltarbeid i Nord-Troms og Finnmark på jakt etter spor av den gamle kvenske kulturen, og av enkelte norske forfattere. På 1970-tallet ble forskning om kvenene et anliggende særlig ved Universitetet i Tromsø og Distriktshøgskolen i Alta. Samtidig fattet Norsk kulturråd interesse for kvenene. Både i Nordisk ministerråd og i Nordisk råd ble det reist spørsmål fra finske representanter om norsk politikk overfor kvenene. Det ble ikke oppnådd stort annet enn enkelte forsøksordninger i skolen med undervisning i finsk. I den grad myndighetene var imøtekommende, foretrakk de finsk framfor kvensk i skolen.

På 1980-tallet kom gjennombruddet for kvensk organisering, først med en lokal kvenforening i Børselv i 1984, så med etableringen av Norske kveners forbund i 1987. I det etnopolitiske programmet som ble skissert, var kravet om anerkjennelse av kvensk og av kvenene som nasjonal minoritet grunnleggende. Den kvenske organiseringen var inspirert både av den samiske organiseringen og av den mobiliseringen som siden tidlig på 1970-tallet hadde funnet sted blant tornedalsfinnene, med sin sterke vektlegging av språket, meän kieli, «vårt språk».

Ved begynnelsen av 1900-tallet var myndighetene sterkt reserverte overfor en egen politikk overfor kvenene og skogfinnene. For skogfinnenes vedkommende var det en rådende oppfatning at de ikke lenger utgjorde en egen folkegruppe. For kvenenes vedkommende var holdningen at de utgjorde en innvandrergroupe uten krav på særtiltak. Dessuten ble det åpent argumentert fra myndighetshold at samepolitikken hadde forrang.

Et omslag kom i 1995. Da inviterte Europarådet Norge til å signere en ny konvensjon, Rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter. Omtrent alle medlemslandene sluttet seg til, også Norge. Norge fulgte opp med ratifikasjon i 1999, med virkning fra samme år. Norge valgte også å «erklære» hvilke minoriteter i landet som ble inkorporert, og blant disse var kvenene/norskfinnene og skogfinnene, i tillegg til jødene, taterne (romanifolk) og sigøyerne (rom). Dermed hadde skogfinnene fått en formell status som nasjonal minoritet, og kvenene hadde tatt steget fra å bli regnet som innvandrere, til kategorien nasjonal minoritet.

I 1992 vedtok Europarådet Den europeiske pakten om regions- og minoritetsspråk, som Norge ratifiserte i 1993, med virkning fra 1998. Samisk ble omfattet av Minoritetsspråkpaktens høyeste nivå («del III»),

mens kvensk fikk en mindre omfattende beskyttelse («del II»). I 2005 godkjente Regjeringen kvensk som minoritetsspråk i Norge, etter en lengre debatt om kvensk var å regne som en finsk dialekt eller som et eget språk.

Ved inngangen til 2000-tallet hadde det blitt tatt et endelig oppgjør med fornorskingspolitikken overfor samene, kvenene og skogfinnene. Men dette betyr ikke at fornorskingen var tilbakelagt som prosess i samfunnet og som en stadig tilbakevendende utfordring for ivaretagelse og utvikling av folkegruppens språk, kultur og samfunnsnivå. Det gjenstår imidlertid store utfordringer når det gjelder å gjennomføre den aktive språk- og minoritetspolitikken som det synes å være politisk enighet om. Dette kan ses som fornorskingskonsekvenser.

1.1.3 I skyggen av fornorskingen – konsekvenser av fornorskingspolitikk og urett

Fornorskingspolitikken fikk alvorlige konsekvenser for samer, kvener og skogfinner. Nedvurderingen av samisk, kvensk og skogfinsk språk og kultur førte til språk- og kulturtap og også kunnskapsløshet om gruppene i befolkningen. Prosesser som har bidratt til fornorsking og samtidige samfunnsendringene har ført til press også på tradisjonelle næringer.

Da fornorskingspolitikken ble avvirket, ble likevel mange av handlingsmønstrene, holdningene og samfunnsstrukturene som fornorskingspolitikken hadde bidratt til, videreført. Samfunnsprosesser som førte til fornorsking stoppet altså ikke opp. Prosesser som endringer i næringsveier og sysselsetting, endret bosettingsmønster, herunder sentralisering og urbanisering, arealinngrep og infrastrukturutbygging, begrensninger i tradisjonell naturforvaltning, utbygging av ulike typer av velferdsordninger og utdanningsrevolusjonen, kombinert med en avventende eller helt passiv holdning til etnisk mangfold, har hatt betydelige fornorskende virkninger. I tillegg har mangelen på implementering av politikk og regelverk som skulle sikre eller styrke minoritetene, fått fornorskende konsekvenser.

Et viktig eksempel på det siste er at mange barn og foreldre hvert år opplever at retten til undervisning i og på samisk og i kvensk i grunnskolen ikke er på plass ved skolestart. Rettighetene er lovfestet og støttes med statlig finansiering. Flere kommuner erkjenner at de ikke greier å oppfylle lovpålagte krav til undervisningen og peker på at hovedutfordringen er at de ikke har nok personell med samisk og kvensk kompetanse. En del foreldre opplever at undervis-

ningen ikke blir igangsatt eller at undervisningen er mangelfull på grunn av mangel på læremidler eller dårlig organisering.

Arven etter fornorskingspolitikken har ført til at minoritetene ofte blir sett ned på og utsatt for mobbing, hatprat, trakassering og til dels diskriminering i møte med majoritetsbefolkningen. Kommisjonens gransking viser at samer fortsatt opplever diskriminering. Den utbredte diskrimineringen av gruppene er et alvorlig samfunnsproblem.

Fornorskingen har også blitt omtalt som et historisk traume som kan ha forårsaket en vedvarende belastning i de berørte miljøene. Dette kan igjen ha bidratt til at helsetilstanden til minoritetene er noe dårligere enn hos majoritetsbefolkningen, og reindriftsutøvere synes særlig å møte helsemessige utfordringer. Dette til tross for at det har vært søkelys på å forbedre helse- og sosialtjenestene til den samiske befolkningen siden 1990-tallet.

Myndighetene har ikke tatt tilsvarende initiativ overfor kvenene eller skogfinnene. Det mangler undersøkelser om behov for likeverdige helsetjenester for kvener/norskfinner, skogfinner og samer. De kommunale helse- og sosialtjenestene, også i de fleste forvaltningskommunene for samisk språk, mangler samisk kultur- og språkkompetanse, og brukerne er misfornøyd med organiseringen av de samiske spesialisthelsetjenestene. Det er i tillegg liten bevissthet i kommunene om brukerens eller pasientens bakgrunn generelt.

Barnevernet har ikke blitt brukt målbevisst for å fornorske barn, men har likevel bidratt til å usynliggjøre kvenske, samiske og skogfinske barn og har dermed virket fornorskende. Dette gjelder ikke minst ved at barn har blitt plassert i norske familier og i norskspråklige institusjoner der de har tapt språk og kulturell tilknytning.

SPRÅK- OG KULTURTAP

Mange samer og kvener har gradvis eller fullstendig sluttet å snakke sine opprinnelige språk og gått over til å bruke norsk som følge av fornorskingspolitikken og mangel på politikk med positive tiltak for å vedlikeholde flerspråklighet. Dette omfattende språkskiftet har ført til at nordsamisk har blitt et truet språk. Lulesamisk, sørsamisk og kvensk er alvorlig truede språk. Ume-, pite- og skoltesamiske språk har svært få språkbrukere igjen i Norge, og kan anses som tapt om kort tid dersom revitaliserende tiltak ikke bidrar til å snu situasjonen. For skogfinner er språkskiftet allerede gjennomført, ettersom det ikke lenger finnes finskspråklige skogfinner som har lært finsk hjemme.

Kommisjonen kan ikke utelukke at språkskiftet for skogfinnene i vesentlig grad skjedde som følge av fornorskingspolitikken. Språkskiftet startet tidlig blant skogfinnene, og i siste halvdel av 1800-tallet var skogfinsk i sterk tilbakegang.

Innflytning og befolkningsvekst førte til at områder der samer tidligere hadde vært enerådende, ble satt under press av en voksende norsk befolkning. Språkskiftet fra samisk til norsk begynte i noen områder allerede før myndighetene vedtok en målsetning om å fornorske samer og kvener. I Lofoten og Vesterålen skjedde det et språkskifte tidlig på 1800-tallet. Sørøver langs kysten til og med Trøndelag forsvant samiske språk før dette. Sørsamisk språk har blitt opprettholdt særlig innenfor reindriften, men også blant reindriftssamene har kunnskap i sørsamisk og bruk av språket blitt redusert.

Bruk av samisk og kvensk ble satt under press i Nord-Troms på slutten av 1800-tallet, der språkskiftet fra utbredt flerspråklighet til enspråklighet sammenfalt tidsmessig med iverksatte fornorskningstiltak i området. Resultatet var at antallet som snakket samisk og kvensk, ble sterkt redusert utover 1900-tallet. I kyststrøkene i Finnmark startet språkskiftene fra nordsamisk og kvensk til norsk tidlig på 1900-tallet, men til forskjellige tider utover 1900-tallet i fjordstrøkene av Finnmark.

I Karasjok og Kautokeino, Nesseby og deler av Tana og Porsanger startet språkskiftet senere enn i andre nordsamiske områder. Nordsamisk språk sto fortsatt sterkt i disse områdene da fornorskingspolitikken ble avsluttet. Tiltakene for å snu språkskiftet og revitalisere språk kom også tidligst i gang i disse områdene, og der hadde også et relativt høyt antall barn nordsamisk som morsmål og et stabilt språkmiljø rundt seg.

Språkskiftet til norsk har hatt negative følger for kommunikasjonsbånd i familier og for individers og grupperes selvpoppfattelse og språkholdninger, og mange uttrykker sorg over at de ikke har fått lære språket til foreldre eller besteforeldre. Parallelt med språktapet ble også gruppenes kulturelle praksiser og kunnskapssystemer nedvurdert og usynliggjort. Situasjonen for kvensk og de fleste samiske språk er i dag svært kritisk. Det finnes ikke lenger morsmålstalere av skogfinsk, og antallet skolte-, pite- og umesamisktalende er svært lavt. Språkene mangler gode rammer og tilstrekkelige ressurser for revitalisering.

I dag pågår det prosesser for å revitalisere kvensk og samiske språk. Fordi flere av disse språkene ikke lenger overføres innad i familier, har utdanningssektoren fra barnehage til høyere utdanning en sentral

rolle. Slik får det nordsamiske og i noen grad det kvenske og de lule- og sørsamiske språksamfunnene nye språkbrukere. Kommisjonens gransking viser at revitaliseringstiltakene ikke fungerer tilstrekkelig, og at språkene mangler gode rammer og ressurser. Sametinget, samt samers og kveners organisasjoner og institusjoner, har vesentlig høyere ambisjoner for språkrevitalisering enn norske myndigheter.

Kirkens betydning i prosesser som har ført til fornorsking har på en negativ måte påvirket videreføringen av kulturelle praksiser som hadde rot i samers, kveners og skogfinners tradisjonelle religiøse uttrykksformer og virkelighetsforståelse. Disse uttrykksformene var dypt innvevd i kulturene og utøvd på gruppenes egne språk. Kirken var lenge tilbakeholden med å gi plass til samiske, kvenske og skogfinske virkelighetsforståelser og uttrykk. Etter Alta-saken ble det en endring i kirkens syn på samer og samisk kirkeliv, og kirkens erkjennelse av sin rolle i prosessen. Opprettelsen av Samisk kirkeråd, Indre Finnmarks prosti og sørsamisk menighet har styrket samisk kirkeliv betydelig. Kvener og skogfinner har lenge vært usynlige i Den norske kirke. Etter etablering av Samisk kirkeråd har også kvener ønsket at kvensk språk og kultur kan bli styrket i kirken, men inntil nylig har kirken vært lite imøtekommende overfor kvenenes ønsker.

Store deler av den norske befolkningen har gått glipp av den rikdommen minoritetskulturene i landet bringer med seg. Samisk, kvensk og skogfinsk kultur var lenge svært usynlige i norsk kulturoffentlighet. Kunst og kulturuttrykk er en viktig forutsetning for at urfolks og nasjonale minoriteters samfunn skal ha en levende og mangfoldig kultur som blir videreført til de kommende generasjoner. Kunst og kulturuttrykk har vært viktige for bevisstgjøring og utvikling av samisk og kvensk fellesskap og styrking av selvbylde etter en lang epoke med undertrykkelse. Kulturinstitusjoner, -sentre og museer har blitt viktige arenaer i formidling av historie og kulturarv fra samiske, kvenske, norskfinske og skogfinske perspektiver. Samisk musikk og samiske artister har vært sentrale i synliggjøringen av samer i hele det norske samfunnet.

Samers, kveners, norskfinners og skogfinners egne medietilbud er særdeles viktig for samfunnsdeltakelse og styrking av urfolks og nasjonale minoriteters stemmer i demokratiet. Lenge har disse tilbudene vært mangelfulle, og norske medier dekker i liten grad samiske, skogfinske og kvenske forhold.

PRESS PÅ PRIMÆRNÆRINGER

Blant konsekvensene av fornorskingspolitikk og urett er at samers, kveners og skogfinners utmarksbruk og sedvaner ble lite vektlagt. I nyere tid har dette særlig vært av betydning for samenes rettigheter til land og vann som urfolk. Mangel på klargjøring av rettighets-spørsmål, ressursbruk og interessemotsetninger, samt statlig forvaltning av reindrift og fiske i kystområdene, har ført til press på tradisjonelle næringer og til en lang rekke rettssaker.

I 2005 vedtok Stortinget finnmarksloven som fastsatte forvaltning av grunn og naturressurser gjennom Finnmarkseiendommen (FeFo), samt rettighetskartlegging i Finnmark uavhengig av etnisitet gjennom Finnmarkskommisjonen med en tvisteløsningsordning gjennom Utmarksdomstolen for Finnmark. Det har i flere omganger blitt utredet ulike løsninger for områdene lenger sør og for fiskerettigheter både av Samerettsutvalget (1997 og 2007), Kystfiskeutvalget (2008) og Statsallmenningslovutvalget (2018), uten at dette har ført til politisk oppfølging i form av endret lovgivning, igangsetting av ytterligere rettighetskartlegging eller varige løsninger for forvaltningen av naturressursene i disse områdene.

De samiske rettighetene i kraft av inkorporerte konvensjonsbestemmelser og Grunnloven § 108, er blitt anerkjent. Innholdet, som for eksempel konsultasjonsplikten, er blitt tydeliggjort. De tradisjonelle samiske næringene blir stadig satt under press av øvrige næringsinteresser. Striden rundt vindkraftanlegget på Fosen-halvøya der Høyesterett har fastslått at konsesjonen i sin tid var ugyldig fordi den brøt med artikkel 27 i FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter, er et eksempel på arealkonflikter hvor samenes rettigheter blir truet eller krenket. Slike konflikter kan reduseres gjennom utvidet og intensivert rettighetskartlegging og vurdering av presset på ressursgrunlaget. I prosessen med å løse arealkonflikter bør det avklares hvilke konfliktløsningsmekanismer som skal tas i bruk.

KUNNSKAPSLØSHET I BEFOLKNINGEN

En viktig følge av fornorskingspolitikken og nedvurderingen av minoritetskulturer, er blant annet kunnskapen om samer, kvener og skogfinner generelt er lav i Norge. Kunnskapen om samene er likevel bedre enn om kvenene og skogfinnene. En betydelig andel av befolkningen er enige i negative stereotyper om gruppene. Kjennskap til samisk språk, kultur og tradisjon har vært en integrert del av nasjonale læreplaner i grunnskolen mange år, og læreplanverket har fått også eksplisitt mål om at elevene skal ha kompe-

tanse om nasjonale minoriteter i Norge. På tross av kompetansemål i læreplanene viser forskningen til manglende kunnskap om urfolk og nasjonale minoriteter i befolkningen.

1.1.4 Forsoning og forsoningstiltak

Kommisjonen skal, blant annet gjennom å formidle kunnskap om fornorskingshistorien og dens konsekvenser, foreslå tiltak og berede grunnen for videre forsoning i samfunnet, forstått som en gjensidig prosess der flere parter deltar. Kommisjonen foreslår både videreføring og styrking av eksisterende tiltak og nye tiltak for videre forsoning.

FORSTÅELSE AV FORSONING

Kommisjonen legger til grunn et forsoningsbegrep tilpasset et demokratisk velferdssamfunn, kommisjonens mandat og bakgrunnen for kommisjonens arbeid. Forsoning forstås som en gjensidig og relasjonell prosess som skjer på ulike nivåer. Forsoning kan foregå på individnivå, gruppenivå og politisk nivå.

Kommisjonen legger til grunn at et forsonet samfunn kjennetegnes av at befolkningen har et felles solid kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken. Likeså at offentlige myndigheter erkjenner at det har vært begått urett overfor de gruppene som inngår i mandatet, erkjenner at fornorskingspolitikken har hatt negative konsekvenser for enkeltindivider og for samer, kvener og skogfinner som grupper, og viser vilje til å ta et oppgjør med uretten. Videre mener kommisjonen at et forsonet samfunn er kjennetegnet av språklig, kulturell og identitetsmessig likeverd mellom samer, kvener, skogfinner og majoritetsbefolkningen og at enkeltpersoner og grupper kan leve godt med sin fortid. Sist, men ikke minst, legger kommisjonen til grunn at et forsonet samfunn er preget av at hele befolkningen har høy grad av tillit til andre mennesker og høy grad av tillit til samfunnsinstitusjonene, ikke minst de politiske institusjonene.

Gjennom denne rapporten får samfunnet som helhet et bredt og samlet kunnskapsgrunnlag om fornorskingen og dens konsekvenser. Dersom målet om et mer forsonet samfunn preget av språklig, kulturelt og identitetsmessig likeverd skal nås, er det behov for en bred mobilisering.

Kommisjonen understreker at de samlede konsekvensene av fornorskingen påvirker samers, kveners og skogfinners mulighet til fortsatt å eksistere som egne etniske grupper. Kontinuerlig tap av språk og kultur over lang tid vil kunne føre til at de opphører å eksistere innen landets grenser, og på tvers av landegrensene. En slik utvikling er særlig alvorlig ettersom

Norge har et særskilt folkerettslig ansvar overfor urfolk og nasjonale minoriteter.

Statlige myndigheter og ulike samfunnsaktører som er omfattet av kommisjonens granskning av fornorskingspolitikk og fornorsking, bør kjenne et selvstendig ansvar for å ta et oppgjør med egen historie og praksis slik at forsoning kan skje. Offentlige institusjoner i alle samfunnssektorer og på alle forvaltningsnivåer bør vurdere hvordan de kan bidra til forsoning i lys av funnene i denne rapporten. Det samme gjelder sivilsamfunnets ulike aktører innen frivillighet, kunst og kultur, ideell sektor, religion og livssyn. Det er kommisjonens vurdering at disse aktørene, hver for seg og samlet, har potensial til å bidra til forsoning. Utover dette er det en rekke relevante samarbeidsarenaer på tvers av statsgrensene hvor det vil være relevant for aktørene å drøfte hvordan man sammen kan bidra til å øke kunnskapen om de forhold kommisjonen avdekker, og slik bidra til forsonende tiltak.

Kommisjonen foreslår en rekke tiltak som bidrag til en videre forsoningsprosess. På et overordnet nivå foreslår kommisjonen en tilnærming basert på noen sentrale områder for å videreføre forsoningsprosesser: kunnskapsheving, styrking av samiske språk og kvensk, samt språkkompetanse, styrking av kultur og kulturkompetanse, konfliktløsning og implementering av regelverk.

Det foreslås blant annet å etablere et Senter for kunnskap, forskning, formidling og forsoning knyttet til fornorsking. Senterets viktigste oppgave er å bøte på den kunnskapsmangelen kommisjonen har avdekket. Målet for kommisjonens forslag til tiltak er å legge til rette for kunnskapsmessige, holdningsmessige, handlingsmessige og emosjonelle endringer som kommer samers, kveners og skogfinners ønsker og behov i møte. Det er kommisjonens ønske og håp at de tiltakene som foreslås, kan føre til slike endringer og et mer forsonet samfunn.

1.1.5 Avslutning

Kommisjonen håper at selve rapporten vil øke kunnskapsgrunnlaget i hele befolkningen, og at forslagene til tiltak vil bli fulgt opp som bidrag i en fortsatt forsoningsprosess. Dette blir en utfordring for både Stortinget og for nasjonale, regionale og lokale myndigheter og resten av samfunnet. Kommisjonen vil takke Stortinget som vedtok å iverksette en granskning av fornorskingen og dens konsekvenser, og som ønsket at rapporten skulle kunne bidra til forsoning og bøte på urett.

Kommisjonen overleverer sammen med rapporten de eksterne utredningene, 13 kunstverk og kommisjonens arkiv.

1.2 Yhtheenveto kvääniksi

Norjan Isotinka ylösnimitti Tottuuen- ja sovinonkommisuunin Norjassa juunikuussa 2018. Kommisuuni antoi raportin Isotingale 1. juunikuuta vuona 2023. Yhelä kommisuunin jäsenellä on itteläinen huntteeraus osasta raporttii. Muut kommisuunin jäsenet tuethaan raportin kokonhaan. Mandaatti kuvvailee kolme tehtävää:

1. Kommisuuni tekkee historillisen kartoittamisen joka kuvvailee norjalaisten esivalttoin politikii ja toimii saamelaisii ja kväänii/norjansuomalaisii kohthaan sekä paikallisesti, regiunaalisesti ja nasu-naalisesti.
2. Kommisuuni kattoo norjalaistamispolitikin täpäälissii jälkivaikutuksii jotka koskethaan saamen- ja kväänin-/suomenkielii ja kulttuuriita. Lisäksi se tutkii materiellissii, sosiaalissii, terveyellissii ja identiteettii koskevii jälkivaikutuksii, sekä kokonaisile joukoile ja privaatti-ihmisille.
3. Kommisuuni ehottaa toimii jotka eesautethaan jatkuuvaa sovintoo.

Kommisuuni on tutkinu norjalaistamispolitikii ja vääryttä mitä tehthiin saamelaisii, kväänii ja mettäsuomalaisii kohthaan. Mettäsuomalaiset räknäthiin myötä mandaatthiin heän omasta tahosta, ja tehtävänantaja Isotinka oli sammaa mieltä heän kans.

1.2.1 Johatus ja raportin ylösrakenus

Mailmassa tapattuu usseemppii samanlaisii prosessiita, ja kommisuuni on tutkinu muita tottuuen- ja sovinonprosessiita jotka oon viety läpi kanssoinvalisesti. Ruottin ja Suomen kommisuuniitten kans oon ollu dialoogi.

Kommisuuni on vieny läpi 31 mööttii joista oon kirjotettu referaatit. Näissä möötiissä oon käsitelty teemoi mikkä löyvythään tutkimusraportissa, ja usseet möötit oon kestanheet yli kaks päivää. Kommisuuni oon arranseeranu 37 aukinaista mööttii yhtheistyössä paikalisten institusuuniitten, seuroin tahi kommunaalisten esivalttoin kans niin ette tehä selvää työstä ja kovota ihmisten ajatuksii, muisteluksii, kokemuksii ja ehotuksii aktueelliista oloista. Näistä kaheksen olthiin “kaffimöötit” missä kommisuunijäsenet saatethiin praattiit epäformellisti aktueelliin ihmisten ja roikkiin kans. Kommisuuni piti

marsikuussa vuona 2023 isoman aukinaisen kuulemismöötin relevantiile tekkiijöile niin ette pyytää ehotuksii ennen ko het tehään työn valmhiiksi. Kommisuuni oon ottanu osan yli 109 arransementtihin minkä takana oon olheet toiset aktöörit.

Syksylä vuona 2022 kommisuuni teki ilmoituksen taitetkilpailusta, jonka teema oli “Norjalaistaminen ja sovinto”. Juryssä olthiin taiteilijjat eli kynstnärit saamelaisesta, kväänin ja mettäsuomalaisesta miljööstä ja lisäksi yksi kommisuunin jäsen. Kilpailun taitettyöt oon käytetty kommisuunin raportissa ja taitnäyttelyn yhteyessä Isotingassa. Kommisuuni ehottaa yheksi sovinon toimeksi sen, ette taitnäyttelystä tullee kulkkeeva näyttely.

Muutamissa assiaalioissa oon kommisuuni hankkinu ulkopuolissii selvityksii niin ette tākätä ja selvittää erikoiset teemat. Nämät oon elektroonisinna lissäydokumenttiina kommisuunin raportille, ja oon viraliset yhessä raportin kans.

PERSUNALLISET HISTOORIIT

Kommisuuni oon hankkinu persunalliset historiiit missä privaatti-ihmiset tahi pienemät roikat oon jakanheet vaikutelmat ja kokemukset norjalaistamispolitikista, norjalaistamisesta ja vääryyestä. Osa kommisuunin työstä oon ollu kuunela ja dokumenteerata privaatti-ihmisten tahi roikkiin muistelukset siitä, kunka norjalaistamispolitikki ja vääryys oon sattunheet heile tahi likheisille ihmisille. Yli 760 muistelusta oon jajettu suulisesti kommisuunin aukinaisissa möötiissä, intervjyyissä, tahi annettu kirjoitettuuina kommisuunile. Intervjyyit oon transkribeerattu, ja suuliset muistelukset oon saanheet kirjalisen haamun. Kommisuuni oon joissaki tappauksissa pyytäny intervjyyin niin ette hankkiit tietto vissistä teemasta, mutta enniin osa muisteluksista oon tullu sisäle ko ihmiset itte oon ottanheet kontaktin ko het oon halunheet muistela oman historiiin. Kaikki tämä oon tähelinen materiaali kommisuunin ymmäryksele norjalaistamispolitikista ja sen konsekvensista privaatti-ihmisille ja roikile joita tämä koskee.

Persunalliset historiiit oon analyseerattu. Raportissa annethaan niin demograafisen ko sisälykselisen ylinäkymän materiaalista. Toistuviimat teemat jotka koskethaan norjalaistamista, oon kieli, diskrimmeerinki, kouluarkipäivä ja identiteetti. Läpi raportin löytty sitaatit ihmisiltä kekkä oon jakanheet ittensä kokemukset. Tähän laihin heän äänet tulhaan näkyvhiin. Lisäksi oon valittu persunalliset historiiit jotka koskethaan tähelissii olloi kapittelissa 11 Menetyt, vastoinkäyminen ja hallitteminen.

Kaikki, kekkä oon muistelheet ittensä persunallisen historiaan, oon saanheet maholisuuen päättää ette oonko heän historia julkisen, ja haluthaankohet ette heän nimet oon julkiset. Kommissuuni oon tehny julkisuusarveluksen ja maholisesti anonymiseranu materiaalin jonka oon pietty raportissa. Koko materiaalin oon annettu Arkivverketille, ja kommissuuni päättää ette kuka saapi pääsyn materiaaliin, ja het oon määränheet suuntalinjat pääsyle. Tämä elämysten ja kokemusten kokhoonpano norjalaistamisesta ja vääryyestä, niin ko näistä muistethaan ja hunteerathan, oon tähelinen materiaali tulleevalle tutkimuksele.

RAPORTIN YLÖSRAKENUS

Raportin ensimmäisessä osassa, Osa I *Kommissuunin työn pohja*, oon viisi kapittelii. Kapitteli 1 oon yhteenvedo, ja sitä seuraa mandaatin ylinäkymä, kokhoonpano ja työmetoodit kapittelissa 2. Kapittelissa 3 selvitethään muita verrattaaviita kommissuuninprosessiita. Tämä jällää eriliikaisesti tottuuen- ja sovinonkommissuuniita Etelä-Afrikassa, Canadassa, Kalaallit Nunaat / Grönlandissa, Ruotissa ja Suomessa. Kapitteli 4 muistelee roikista joita norjalaistethiin – saamelaiset, kväänit ja mettäsuomalaiset – ja kans minkälainen status näilä roikila oon. Saamelaiset oon hyväksytyt alkupöräiskansana Norjassa, ko taas kväänit ja mettäsuomalaiset oon saanheet nasunaalin minoriteetin statuksen samhaan laihin ko juutalaiset, romaanit ja rommit. Kapittelissa 5 selvitethään kanssoinvalisen juriidisen eistyksen joka pittää sisälä etnisten minoriteetiitten ja alkupöräiskansoin suojelun, ja kansanoikkeuen vaikutuksen norjalaisheen oikeutheen ja politikkhin tällä kyseisellä alala.

Raportin toisessa osassa, Osa II *Historillinen kartoittaminen – Norjalaistamispolitikista kulttuurisheen monipuolisuutheen, lövythään kapittelit 6-10*. Nämät oon pantu kronoloogisheen oorninkhiin, ja oon saanheet tällaiset ylikirjoitukset: kapitteli 6 *Minoriteetiitten paikka valtakunnassa saagaajasta kiini nasunaalistaatin aikhaan saakka* (nuoin 900–1852), kapitteli 7 *Norjalaistamispolitikin haamustethaan* (1852–1900), kapitteli 8 *Norjalaistamispolitikki kiinittää ottheensa* (1900-1940), kapitteli 9 *Muutosten aika* (1940–1963) ja kapitteli 10 *Kohi uutta politikki* (1963–2010). Historillinen selvitys tekkee yhtheensä tääkävän presentasuunin norjalaistamispolitikista ja muistelee osista norjalaista, saamelaista, kväänin ja mettäsuomalaista historiaa josta aijemin oon ollu tyhä vähäsen tiettoo, tahi jota ei ole aijemin näytetty samala tavala.

Muutamppii valittui teemoi norjalaistamispolitikin ja norjalaistamisen konsekuensiista selvitethään nöjjimin osassa III *Norjalaistamisen kalvheessa*. Raportin osassa III oon kapittelit 11–25 missä oon nämät ylikirjoitukset: Kapitteli 11 *Menetyt, vastoinkäyminen ja hallitteminen*, kapitteli 12 *Tervheys ja sosiaalipoliittiset haastheet*, kapitteli 13 *Kielen menetys*, kapitteli 14 *Oikkeuenmyötäisyyen makso*, kapitteli 15 *Opettaminen ja koulutus*, kapitteli 16 *Nimmiin norjalaistaminen*, kapitteli 17 *Hyvinvo-intistaatin pettäminen*, kapitteli 18 *Kirkkoelämä, uskonollisuus ja hengelisyyt*, kapitteli 19 *Taiet, kulttuuri-ilmaisut ja meedia*, kapitteli 20 *Poronhoion ehot*, kapitteli 21 *Merisaamelaiset ja oikeueneistyminen*, kapitteli 22 *Lohipytyö Taanavesikössä ja saamelainen kulttuuri*, kapitteli 23 *Ulkoniittyresyrsit ja kapitteli 24 Näkemykset saamelaishiin, kväänhiin ja mettäsuomalashiin*.

Raportin osa IV *Sovinto muistelee syvemin Tottuuen- ja sovinonkommissuunin ymmäryksestä sovinosta ja siitä, mikkä oon sovitellun samfynnin tunnusmerkit kapittelissa 25 Enämen soviteltu samfynni*. Kapitteli 26 *Toimet pittää sisälä kommissuunin ehotukset toimhiin ja muistelee kokemukset ja ajatukset miljöistä, joita tämä koskee*.

1.2.2 Historillinen kartoittaminen – norjalaistamispolitikista poliittisheen monipuolisuutheen

Norja oon läpi aijat ollu monikulttuurinen samfynni eli yhtheiskunta. Norjalaisila ja saamelaisila oon historillisesti pitkä paikalaoleminen maassa, ko taas kväänit ja mettäsuomalaiset oon esimerkit minoriteetiista joila oon monen saan vuoen yhtheys Norjhaan. Jo valtakunnan kokhoonpanemisen aikana oli kontakti joukkoin välilä.

1100- ja 1200-luvula lujittui kuninkhaanvaltakunnan ja kirkon valta rannikkoo pitkin kohi pohjaista ja kiini Tromsshaan saakka, ja 1300-luvun alussa net olthiin tulheet Vuorehaan Finmarkussa. Saamelaiset näissä aloissa otethiin aijan myötä staattisen hallinan alle, missä oli uuet verottamisen tavat ja ylimäinen oikeussysteemi.

Kirkonetableeruksen myötä saarnathiin saamelaisile, ja kristinuskon skikat ja tavat vaikutethiin heihin. 1200-luvulta kiini 1400-luvule saakka oli rauhaton aika, ja oli kilppailu ja molemanpuoliset taistelut staattiin välilä. Sen jälkhiin Tanmarkku-Norja, Ruotti ja Ryssä tulthiin yksimielisyytheen siitä, ette kaksi tahi kolme staattii piti hallita issoi ja rajattomii sisämaita pohjaisessa. Näitä alloi käskethiin ”yhtheisdistriktiiksi”, ja yhtheisdistriktiitten assuujat hääyt-

hiin maksaat verroo kahele tahi kolmele staatile. Samhaan aikhaan saamelaiset saathiin muutamissa paikoissa erikoiset oikeudet luononresyrshiin ja alhoin. Yksi esimerkki siitä on maanlaikottamissysteemi eteläsaamelaisissa poronhoitoaloissa, toinen on oorninki omista maanoikkeuksista Pohjais-Nordlandissa ja Tromssassa, niin käsketty ”finneodelen”, eli saamelaisten omistusoikeus. Kolmas esimerkki on ”vaphauspreivi”, jonka tsaari antoi kolttsaamelaisile, joitten läntisiin ala oli Näätämö.

Norjalainen asuttamislaajeneminen rannikkoo pitkin pohjaisheen eesauttoi vielä enämen sitä, ette saamelaiset veethiin myötä norjalaishiin samfyntiolhoin. Monet fiskukylät ja kovasti lissääntyvä väkimäärä olthiin syynä miksi tuli ristiriitto norjalaisten esivalttoin ja saamelaisten välilä monessa paikassa.

Tanmarkku-Norja voitti Kalmarinsoan (1611–13), ja sen tähän rannikko- ja vuonoinalat Tysfjordista Varenkhiin turvathiin norjalaisen suvereniteetin alla. 1600-luvula oli kans noitaprosessiitten aika, eriliikaisesti Finmarkussa. Näistä kärsithiin kans saamelaiset. Pohjais-Norjassa oli 177 noitaprosessii. Näistä 37 oli saamelaissii vasthaan, Trøndelagissa 3. 1600-luvun loppupuolela lissäänythiin staatin pretensuunit tanskalais-norjalaisessa valtakunnan syrjässä. Kovemin ko aijemin se peekkas vanhoissiin kuninkhaalishiin ”regaalhiin”, perithyin oikeukshiin siitä, ette kaikki, mikä ei ollu formellisti jonkun omistama, kattothiin kuninkhaan omaisuutena. Tämä vaikutti monela tavala 1700-luvula. Saamelaisen omistusoikeuden lopetethiin, ja vanhaa siida-oorninki saamelaisissa aloissa jaukkui enämen ja enämen, mutta säilyi kolttsaamelaisila.

Saamelaisila oli kauvon oma sisäinen oikeus-oorninki. Ristiriioissa paikalisten esivalttoin kans tahi muitten paikalisten joukkoin kans löytty usseita esimerkkii siitä, ette saamelaiset nousthiin ja puolustethiin ittensä oikeuksii.

Nyt alkoi tulemhaan kväänii Pohjais-Norjhaan. Ensimmäiset kväänit, jotka rekistreeerathiin maanosan assuujiksi, lövythään vanhiimissa veromantaaliissa, vuoesta 1520 ja etheenkäsin. Mutta heitä oli vähän kiini 1700-luvun alkuun saakka. Nuoin vuoesta 1720 heän määrä alkoi lissääntymhään. Siirtyminen oli osittain se, ette suomalaiset puunat koloniseerathiin lapin maat enämen ja enämen, ja osittain oli huono sato ja kulkutauttii kotikylissä. Lisäksi oli pölkö siitä, ette ihminen joutuis kirjottamhaan ittensä sotamieheksi eli sotilhaaksi. Ihmiset lähethiin kans soasta pakhon, niin ko Iso Pohjaismaitten sota (1700–1721), ja määrä lissääntyi vuoena 1720

jälkhiin. Norjan esivallat toivothiin kväänit tervetulleiksi maahan, ko het saatethiin tehä puunan työtä raja-aloila. Sielä heilä olis lojaliteettii tanskalaisnorjalaista kuningasta kohthaan aikana, ko esivallat tiethiin ette heti rajat pantais traktaatthiin. Rakenettu ja asutettu ala estäis ajatukset, ette paikka olis ”ei kenenkhään maata”, mikä saattais anttaat argumentin sille, ette sen saattaa liittää staatin alle.

Alattion kväänii ja amtmannin välilä tuli ristiriitta paikalisista resyrsiistä ja niitten käytöstä. Het otethiin kontaktin kuninkhaan kans niin ette saaha tukkee. Yksi heistä, Knut Olsen Kven eli Ollin Nuutti, käveli Köpenhaminhan sen assiin kans, ja siitä tuli ette het saathiin täystuen siitä. Amtmanin poistethiin virasta. Kväänit kirjoitethiin kans kuninkhaale lojaaliteetiluppauksen, joka on vanhiin tunnettu ja säilyny kvääninkielinen dokumentti.

Mettäsuomalaiset oon kolmas roikka, jota kommissuuni tutkii. Heän alkupörä oon Savolaxissa Etelä-Suomessa. 1500-luvula het olthiin alkanheet asettuut Värmlandhiin Ruottissa. Sieltä monet siirythiin 1600-luvun alussa etheenkäsin ishoin mettälhoin Öystä-Norjassa. Yinala oli Solørissä rajan likelä, mikä oon kans saanu nimen Finnskogene. Täälä mettäsuomalaiset asetuthiin asumhaan mettätievoile vuomiin välhiin, missä olthiin vanhaat norjalaiset puunakylät. Mettäsuomalaisten etumainen tunnusmerkki oli polttomaanpruuki eli kaskenpoltto. Olletikki polttomaanpruukin tähän mettäsuomalaiset jouvuthiin ristiriithaan sekä norjalaisen puunaväjen tradisunellin maanpruukin kans ja mettäpruukin kans, jonka takana olthiin isot kauppatalot Christianiassa. Kans mettäsuomalaiset nousthiin esivalttoi vasthaan. 1820-luvun ensi alkupuolela het vaajithiin paremppii elämänehtoi, kouluu ja kirkkoo missä oltais suomenkieliset opettaajat ja papit, ja kans oman rajanylittäävän mettäsuomalaisen oikeuspiirin. Kaiken esitethiin laajassa ”petisuunnissa” eli pyyntöpreivissä, ja markkeerathiin sillä, ette mettäsuomalaiset marsithiin Stockholmhiin. Vaatimukset hyläthiin, ja norjalaistamisen Finnskogin koulussa ja kirkossa piethiin ittesthään selvänä. Ainua assii mitä kapina sai aikhaan, oli ette tuli maholiseksi ostaat ittele maapruukin.

Yksinhallittevan kuninkhaanvaltakunnan ambisuunit koskethiin kans uskonon mailmaa. Ortodoksiakana kiini 1600-luvun loppupuolele ei kirkola ollu selvä mooli misuunista saamelaissii kohthaan, mutta pietismin myötä tuli muutoksii. Vuona 1714 perustethiin oman sentraalin institutin, Misjonskollegiet, ja siinä Finnemisjonen oli oma osasto. Sen panthiin Trondheimhiin ja johtaja oli Thomas von Westen.

Misuunikieleksi valitiin saamen kielen, ja tämän turvathiin omila koulutusinstituutiina Trondheimissa. Uuempi tutkimus näyttää ette koulu oli ussemissa misuunidistriktissä hyvin eistynny. Usseemat lähätysaarnajista olthiin tietheelisesti engaseeratut, ja heistä tulthiin saamen kielen, kulttuurin ja uskonon assiintunttijat. Het kirjoitethiin paljon saamelaisten hengelisyyden ympäri. Toishaalta oon selvä, ette misuuni demoniseeras saamelaisten tradisunellii uskonon harjottamista.

Saamelaisten trummat poltethiin tahi viethiin heiltä. Muutammat lähätethiin antikvaarishiin kokhoonpanhoin, ja uhrauspaikat hajotethiin. Misuunilla oli kans toinen dimensuuni eli ulottuvaisuus, millä ei ollu tyhä uskonolinen pohja: nimelisesti ette toimiit työkäluna staatin rakentamisessa ja ette integreerata tanskalaisnorjalaisstaatin pohjaiset alat.

Ison Pohjaismaitten soan jälkhiin Tanmarkku-Norja ja Ruotti tulthiin yksimielisyytheen rajatraktaatista joka oli valmis vuona 1751. Traktaatin lissäyksenä oli Lappekodisillen, eli Lappalaiskodisilli, ja se piti sisälä usseemat detaljeeratut määräykset jotka piethiin turvata etableeratun rajanylittävän poronhoion niitten kahen maan välilä. Kodisilli sai kans vissin merkityksen siitä, kunka toiset rajakysymykset saatettais ratkaista, olletikki Taananvesikkö pitkin, ja kaupan yhteydessä Varengissa. Lappekodisillii ei ole koskhaan lopetettu, vaikka siitä oon kysytty monta kerttaa.

Vuona 1826 jajethiin viimisen yhtheisdistriktin, ko Norja ja Ryssä päätethiin rajasta traktaatin eli kirjalisen sopimuksen kautta. Raja halkaisi kolttasaamelaiset sijddat alala – Pasviikan, Petsamon ja Näätamön sijddat. Ko Näätamön kolttasaamelaiset valithiin tulla Norjan alamaiseksi, niin net kaksi muuta roikkaa valithiin Ryssän. Samala otethiin vaarin kolttasaamelaisten tradisunelliista rajanylittävistä oikeuksista rajatraktaatin erityisessä lissäysdokumentissa vuona 1834. Pasviikan kolttasaamelaiset menetethiin talvimaan Norjan puolela, mutta saathiin oleskella kesälä norjalaisessa territooriumissa. Näätamön kolttasaamelaiset saathiin oleskella Suomessa syksylä ja talvela. 1800-luvun toisela puoliskolla Näätamön kolttasaamelaiset menetethiin oikeuet Suomessa, ja Pasviikan kolttasaamelaisilta viethiin viimiset oikeuet Norjassa 1920-luvula.

Ko kolttasaamelaisten perityt oikeuet Näätamössä enimästi hyväksyhiin ennen ko rajan asetethiin, alkoi tämä vähän kerttaa muuttumhaan 1800-luvun aikana ja kiini välisoan aikaan saakka. Heän kulttuuriset ja elämänkeinoliset fästingit

kaauthiin. Ensisti het menetethiin monopoolin lohipythöön Näätamönjovessa vuona 1848, sitte yhtheismaat, kolttamaat, hajotethiin nuoin vuona 1905, ja lopuksi het menetethiin ittenäisen poronhoion ja yksinomaisen kolttatokkiin paimentamisen 1930-luvula. Syy miksi tämä tapattui oli ennen kaikkee se, ette alale oli siirtynny monnii uusii kansanjoukkoi, enniin osa kvääniä, jotka kans vaajithiin pääsyn resyrshiin. Kolttasaamelaiset joukkona panthiin usseemin ja usseemin syrjhään kylässä. Oikeusideologinen käsitys siitä, ette piti olla ”samat oikeuet kaikile kylässä” vaikutti negatiivisesti kolttasaamelaishiin.

Esivallat haluthiin rekyleerata poronhoion. Vuona 1883 tuli Fellelappeloven, eli Yhtheislappalaislaki, ja tillegglappeloven, eli lissäyslappalaislaki, tuli vuona 1897, ja näistä tuli isot negatiiviset konsekvensit poronhoiole, eriliikaisesti eteläsaamelaisela alala. Mutta eteläsaamelainen poronhoito joutui jo paljon aijemin puristukshiin, ennen kaikkee ko väki lissääntyi kovasti puunakylissä. Tämän tähän asutus ja kesäsijat siirythiin poronhoion alhoiin. Kans perityt alenttaavat näkemykset porosaamelaissii ja heän elämäntappaa kohthaan joissaki paikoissa olthiin myötä oikeuttamassa vallan käyttöä ja vääryyttä. Sielä ”ajatethiin lappalaissii” ja käytethiin väkivalttaa heitä kohthaan.

Hyökkäys saamelaisten päälä ja porroin lahtaminen Dalbusjøen-järvelä Os-nimisessä paikassa Østerdalenissa vuona 1811 oon esimerkki vakavista vallankäytöistä eteläsaamelaissii poronhoitajaajita kohthaan. Puunat hyökäthiin asheila neljen perheen ja heän porotokkiin päälä, ja het lahtathiin monta sattaa porroo. Assiita tutkithiin ja puunat saathiin sakot, mutta samala tuomithiin, ette saamelaisila ei ennä ollu oikeutta alhaan.

Kiini 1800-luvun puolivälhiin olthiin esivalttoin näkemykset saamelaissii, kvääniä ja mettäsuomalaisii kohthaan kuitenkin pääassiissa positiiviset. Isotinka päätti esimerkiksi perustaa opettaajankoulutuksen, ennen kaikkee saamenkielisille opettaajile, Trondeneshiin vuona 1826. Ko valithiin vaalimiehiä lääninkokkoukselle, joka valitti ette kekkä reisattais Eidsvollhiin, valithiin usseita saamelaissii ja kvääniä. Tromssan ja Finmarkun läänistä lähätethiin kolme henkkee Eidsvollhiin, ja yksi heistä oli kvääni Balsfjordista, Henrik Larsen Skjæret. Hiljaisen postinkäymisen tähän ei yksikhään pohjais-norjalainen representantti ollu Eidsvollissa.

Pitkän sotaperiudin aikana ennen vuotta 1814 hajos vanhaa misuunityö saamelaissii kohthaan. Misuuniaika muuttui aijan myötä norjalaistamis-

aijaksi. 1840-luvulta eteenkäsin puhuthiin täheliset redaktöörit, muutamat papit ja isotinkamiehet sitä politikki vasthaan, ette eesauttaat kväänin ja saamen kielii kirkossa ja koulussa. Vastustajat meinathiin ette norjan kieli antoi pääsyn nasunaalisheen sivistyksen ja kulttuurihin, ja ette saamen kielet ja kväänin kieli olthiin matalamalla tasala. Lisäksi argumenterathiin, ette pohjaisen raja-alat olthiin eriliikaisen haavoittuvat, ko sielä olthiin vasta-asetetut rajat, ja sielä asui ”vieroväkkee” – saamelaiset ja kväänit.

Se idee sekä ryssiin ja suomalaisesta vaarasta teki sen ette satsathiin toimhiin mikkä olthiin sitä varten ette turvata valtakunnan alloi. Resyltaatti oli norjalaistamispolitikki. Se alkoi norjalaistamistoimila kohta koko alala Nordlandin Tysfjordista pohjaisheen. Hiljemmin toimet suunathiin eriliikaisesti Finmarkhuun ja kahtheen komuunhiin Pohjais-Tromssassa. Esivallat uskothiin ette norjalaistaminen tapattuisi ittestänsä toisissa aloissa, ko piethiin vain norjaa koulussa ja kirkossa, ja lisäksi ko norjankielinen väki siirtyi alhaan.

Ensistä Isotinka päätti ette tehään tutkimuksen pohjaisen kielioloista. Samala annethiin kuurttoo saamelaisii pränntäyksii varten, joita saattoi pittää sekä koulussa ja kirkossa. Sen jälkhiin vuona 1851 perustethiin fondin joka piti anttaat ökönoomisen pohjan norjalaistamispolitikile. Fondin nimi oli Finnefondet ja se oli olemassa vuotehen 1921 saakka. Vasta 1860-luvun alussa otethiin Rejeerinki ja Isotinka norjalaistamispolitikin uuesti ylös, ja silloin sihtathiin siihen ette kunka praktisesti viehä sen läpitte ja kunka tehä sen ohjeitten avula.

Ja kans ennen tätä viethiin läpitte toimet joista näkkee, ette norjalaistamispolitikii tujethiin sekä paikalisesti ja valtakunnanpoliittisesti. Vuosiin 1860 ja 1883 välilä antoi Isotinka kuurttoo sille ette panhaan saamelaiset lapset Rørosissa pois norjalaisile ruokkovanhiimille.

Lapset panthiin pois siksi ko heät piti norjalaistaat täysin, sekä kulttuurisesti ja kielelisesti. Köyhyyslaki antoi lailisen luvan viehä vanhiimilta lapset. Isotinka rahoitti sen erityiskuurola.

Vuona 1863 Isotingala oli ensimmäinen pohjan-anttaava debatti norjalaistamispolitikin ympäri. Sielä keskustelthiin eriliikaisista syistä miksi panna toimet saamelaisii ja kväänii kohthaan. Ensimmäinen norjalaistamisohjet mikä oli niitä opettaajiita varten kekkä olthiin ”siirtymisdistriktiissä”, oli tullu vuoen varhemmin, niin ko kans suuntalinjat siitä kunka pittää Finnefondii. Siirtymisdistriktin määritelthiin alaksi missä saattoi oottaat ette koululaissii saatethiin norjalaistaat, eikä tyhä oppiit norjaa, mutta kans

vaihettaat arkipäiväkielen saamesta tahi suomesta norjhaan. Siirtymisdistriktit vaihetuthiin kiini vuotehen 1900 saakka, ja tendenssi oli ette Finmarkussa niistä tulthiin enämen ja enämen laajat. Tromssassa ja Nordlandissa net taas vähenythiin, ja pikku hiljaa net otethiin pois ja määritelthiin norjankielisiksi aloiksi. Se oli esivalloile selvä ette olthiin saamenkieliset alat alkupöraisten siirtämisdistriktiitten eteläpuolela, mutta het meinathiin ette norjalaistaminen sielä tapattuisi ittestänsä ilman sovittamista ja ko koulussa piethään tyhä norjaa.

Nuoin 1870-luvulta saakka norjalaistamispolitikin lujitethiin vähän kerttaa. Evaluateeraus näytti ette koulupolitikki ei ollu antanu ootettui norjalaistamisresyltaattiita. Sen selitethiin sillä ette opettaajiila olthiin liberaalit attityydit, ja kans aliarvelthiin saamelaisten ja kväänin miljöitten kieliväkevyyttä. Ensimmäinen norjalaistamisohjet opettaajiita varten «siirtymisdistriktiissä» oli tullu eelisennä vuona, ja kans ohjeet siitä kunka pittää Finnefondii.

Se ootethiin ette kirkko piti olla myötä norjalais-tamispolitikissa, ja luothiin omat ohjeet kirkon norjalaistamistoimile. Vaatimukset kirkole ei koskhaan olheet saman ankarat ko koulule. Se tuli luulttaavasti siitä, ette kirkko piti valita ette saarnat-haanko Jumalan sannaa äitinkielelä tahi norjaksi. Tavala kirkko kävi tahissa norjalaistamispolitikin kans, mutta kuitenkin pari askeletta takana. Uuempi tutkimus oon näyttäny ette harvat papit haluthiin norjalaistaat ilman ehoitta. Vuona 1888 perustethiin uuen misuunin, Finnemisjonen. Kirkole lestatiolaisuus oli haastet ko Jumalan sannaa viethiin läpitte äitinkielelä, justhiin Lutherin uskon jälkhiin. Aijan myöten käytethiin tietheitä nasuunin rakentamises-sa, ja ette eesauttaat ja lujittaat negatiiviset attityydit saamelaisii, kväänii ja mettäsuomalaisii kohthaan.

Historikkari ja geografiin assiintunttiija Yngvar Nielsen oli Christianian Etnograafisen museumin johtaaja. Hän presenteeras vuona 1889 uuen teoriin Norjan saamelaisen asutuksen etelärajasta. Teorii oli siitä ette ”esilevittäminen” oli tapattunnu Trøndelagin pohjaisista aloista ”etelhään käsin Trondhjemmin stiftissä ja Hedemarkin läänissä”. Siihen asutus oli tullu ja olestannu Rørosiin 1600-luvun lopussa tahi 1700-luvun alussa. Teorii sai omassa aijassa ison läpittelyönin ja sen panthiin pohjaksi tuomionjulituksele oikeusprosessiissa jokka koskethiin poroitten nykimäalloi.

Fyysisellä antropologiila oli pohjaismaiset juuret 1800-luvun puolivälissä, mutta se sautti Norjan vasta viimi vuosisaan loppupuolela. Enniimiten huomiota sai Norjassa kranilogii, joka oon oppi pääkallosta ja

sen mittaamisesta osana raasanmäärittämistä, ja vähitellen kans raasabiologiassa missä uskottiin ette mentaalissii ominaisuuksii saatethiin lukkeet eri mitoista mikkä olthiin pääkallossa. Jonku verran tehthiin näin kans koko luurangan kans. Militääriset rekrutit tehtthiin ensimmäiset laajat mittaamiset, ja mittaamisten resyltaattii verrathiin regiunaalisesti. 1900-luvula tuli kans akadeeminen miljöö väkevämmin myötä issoin regiunaalisten prosektiitten kans, niin ko Tysfjordissa sottiin välisinnä vuosina Lisäksi oli olemassa privaatiit miljööjt jotka työtelthiin eriliikaisesti teoriitten kans mikkä olthiin mentaalisisista karakteriominaisuuksiiista. Fyysisen antropologiin sivuhaara oli komparatiiviset tutkimukset ”nasuunaalisista mielistä”, missä oli myötä usheita pohjaismaissii tutkimuksii.

Fyysinen antropologii eesauttoi epäilemättä siihen ette stereotyfiseerathiin ja stigmatiseerathiin saamelaissii, kväänii ja mettäsuomalaissii. Joihinki mittaamishiin reageerathiin kans negatiivisesti, eriliikaisesti ko oli kysymys vaattheitten riisumisesta ja koko kropan mittaamisesta. Saman väkevästi reageerathiin usheissa paikoissa siihen ko kaivethiin ylös luurankkoi saamelaisten kirkonmaila. Luurangat piti lähättää tietheelishiin kokhoonpanhoin. Usheimissa taphauksissa paikalisväki koki, ette tämä toimi oli traumaattinen ja alenttaava.

1800-luvun lopussa norjalaistamisen oli eistetetty kokonhaiseksi assimilasuunipolitikiksi jonka mooli oli assimileerata saamelaissii, kväänii ja mettäsuomalaissii maholisiman nopeesti kielelisesti ja kulttuurisesti. Norjalaistamispolitikin pohja oli lajissa ja ohjheissa, ja sen sisälä oli valmhiiksi eistetetty tärkeimät poliittiset toimikeinot. Pohjana oli nasuuninylösrakentamisen, evulusuuniopin ja turvalisuuspolitikin kombinasuuni.

Norjalaistamispolitikista saattaa identifiseerata kaksi tappa. Yksi oli yhtheinen politikki saamelais-sii, kväänii ja mettäsuomalaissii kohthaan, missä ei tehty minkhäänlaista sovelusta tahi poikkeemaa minoriteettiin suhteen. Toinen oli eriliikaisesti niitä saamelaissii ja kväänii kohthaan kekkä olthiin Finmarkussa ja Pohjais-Tromssassa. Eli siinä alassa minkä defineerathiin siirtymisdistriktiksi. Täälä assiiit sovithiin sillä tavala ette saatethiin pittää saamee ja kväänii apukielenä, mutta olthiin kans muut toimet, niin avvoimet ko lymmytyt, joitten avula eistethiin kielenvaihetusta ja assimileerausta.

Vuona 1898 päätethiin uuen linjan siirtymisdistriktiitten opettaajiile. Wexelsen-plakaatissa määrätthiin ette se häytyi käyttäät reekelimukaisesti norjaa opetuskielenä kaikissa faakiissa, kans kristinuskonopetuksessa. Kväänii ja saamee saatethiin kui-

tenki käyttäät apukielenä, mutta ei opetuskielenä. Opettaajii käskethiin kans eistääät norjan kieltä ko het kohatelthiin vanhemiita ja koululaissii kouluaijan ulkopuolela.

Aijemppii tendenssiitä, joila laajenethiin norjalaistoimii muihin samfynnialhoin, jatkathiin. Esimerkiksi asuttaminen, tienrakentaminen ja industrii olthiin norjalaistamisen työkalut. Varhemat tendenssit olthiin sen ympäri kunka laajenttaat norjalaistamistoimii usheemphiin samfynnin alhoin. Konkreettinen esimerkki oon Finmarkun maanmyymislaki vuolta 1902. Yhessä kieliohjheen kans uskottiin ette sitä saatethiin käyttäät nasuuninrakentamisen ja norjalaistamisen työkaluna läänissä. Tyhä norjalaiset kansalaiset saathiin ostaat maata ja tarkoitus tämän takana oli ”eistääät distriktin asuttamista, sen kassuumista ja muuta hyötty väjele joka saattoi puhhuut, lukkeet ja kirjoittaaat norjan kieltä ja käyttäät sitä joka päivä”. Sekä lajin esityössä ja kuulemismöötissä otethiin esile ette laki ei pitäny estääät saamelaissii ja kväänii hankimasta ittelensä maata ehola joka kuului käsityksheen ”suomalaisesta vaarasta”.

Se jäi valvoojan työksi ette panna lajin toimheen hyvälä tavala. Moni assii viittaa siihen ette lajin tulkitthiin liberaalisti. Jos hakemuksii hyläthiin, niin net jälläthiin pääassiissa aloista, joita oli määrätty muihin tarkoitukshiin ko maapruukhiin, niin ko fiskukylän maita ja siirtoteitä ja porolaitumiita. Laki sai kuitenkin norjalaistavan efektin, siksi ko matrikuleeratuitten omistuspaikkoin nimet piethiin olla norjankieliset. Tästä oon kuitenkin monta poikkeemaa, ko käytethiin sekä saamenkielissii ja kvääninkielissii matrikkelinimmii. Joissaki paikoissa ja individuellisti otethiin norjankielissii matrikkelinimmii käytthöön sukunimiksi. Muutoin se oon selvä ette kieli-instruksi oli provoseeraava ja vähättäävä saamelaissii ja kväänii kohthaan, ja het protesteerathiin instruksii vasthaan. Instruksin poistethiin kuitenkin vasta 1960-luvula.

Ko norjalaistamispolitikin laajenethiin nuoin vuona 1900, oli pääfokuksessa Finmarkku, eli läänii missä koulula oli enniiten vaivaa ja minkä oli vähhiiten norjalaistettu. Tähelisenä toimena sinne perustethiin kouludirektöörin viran läänii varten vuona 1902. Nyt piti käyttäät norjaa opetuskielenä vielä enämen ko aijemin. Tromssan opettaajakoulussa oli vapaapaikkaorininki studentile, jotka tehtäis työtä sekakielidistriktiissä. Nyt sen panthiin alas, ja ennää ei koulutettu opettaajiita keilä olis saamen ja kväänin kieliin tieto.

Tärkein toimi uudessa koulusatsauksessa oli ette rakentaa staatininternaattiita. Norjalaistamispolitiikka oli tähelinen syy. Ko kovoettiin norjankielissii, saamenkielissii ja kvääninkielissii koululaissii internaattiin, niin koulula olis täysi kontrolli norjalaistamisprosessin yli. Lisäksi saatais entistä pareman koulun, ja olis vähemmän poissaolloi koululaisten kesken. Vuona 1905 panthiin kaksi ensimmäistä internaattii triivauksheen, molemat Etelä-Varengissa, eli «uhatuissa raja-aloissa», missä oli iso määrä saamelaisii ja kväänii. Kolmanen internaatin pykäthiin kans Etelä-Varenkhiin vuona 1907. Aijan myötä perustethiin kans internaatit muissa raja-aloissa kiini Lyngeniin saakka varhain 1920-luvula.

Samhaan aikaan ko internaatit perustethiin niin panthiin kans kirkot ja kapellit pysthөөн, ensimmäinen Näätamössä vuona 1902. Internaatiitten ja kapelliitten tarkoitus oli olla jonkulainen kulttuurinen suoja norjalaisuutta varten niissä raja-aloissa mikkä olthiin likelä Ryssää ja Suomee. Niin ko «kulttuurinen rajafästinki», nimitys joka jäi pithoon. Usheimat niistä rakenethiin eriliikaisesti norjalaisen arkkitektuurin jälkhiin justhiin siksi ette markeerata norjalaisuutta.

Sottiin välisinnä vuosina rakenethiin paljon komuunaalissii internaattii. Ko sota syytyi vuona 1940 triivathiin liki 50 internaattii Finmarkussa ja Pohjais-Tromssassa. Kohta kaikki hävitethiin soan aikana, mutta usheimat pykäthiin uuesti ja uussiiki rakenethiin. Kouluinternaatit oli tärkee osa Finmarkun koulustruktuurii vuosituhannen vaihtumisheen saakka.

Eteläsaamelaiset työtelthiin kauvoim staatilisen internaattikoulun eestä missä olis eteläsaamelainen sisällys, sekä kielelisesti ja kulttuurisesti, ilman ette tuli resyltaattiita. Usheet misuuniseurat otethiin assiin esile. Muun myötä etableerathiin internaattikoulun Havikhaan Namsoksessa vuona 1910. Misuuni sai staatinkuurttoo triivaukselle. Havikan internaattikoulu tuli, niin ko Finmarkun staatininternaatit, implementeeraamhaan norjalaistamispolitiikin. Tästä tuli väkeviitä ja kestäviitä protestiita eteläsaamelaisesta samfynnista.

Vuosisataluvun vaihtumisen jälkhiin alethiin ihmiset enämen organiseerata itteensä norjalaistamispolitiikkii vasthaan, olletikki saamelaiset. Eteläsaamelaisessa alassa oli vastustuksen teemana enniiten konfliktit poronhoion ja maapruukin välilä, mutta kans koulu ja kieli. Pohjaissiiimissa aloissa teemana oli enniimästi kieli, kulttuuri ja koulu. Hålogalandin pispat kuurothiin vastustusta kiini vuotehen 1910 saakka, ja kans liberaaliset papit, kekkä kans olthiin

vasthaan Norsk Finnemisjonin positiivista attityydii norjalaistamispolitiikile. Nuin vuona 1910 tämä papipiiri aloitti oman finnemisjuunin, Norske Lutheriske Finnemisjonsforbundin, joka kans mobiliseeras norjalaistamista vasthaan ja prääntäs väkevii kriittissii publikasuunii. Vuona 1925 kovoettiin taas finnemisjuunin uuela nimelä, Norges Finnemisjonssekskap. Vuona 1966 se vaihetti nimen Norsk Samemisjoniksi.

Kans Isotinkhaan tuli saamelainen vastustus ko uuniemeläisen opettaajan Isak Saban valitthiin Isotinkhaan vuona 1906. Hän pääsi myötä saamelaispoliittisheen programhiin kaheksi periudiksi kiini vuotehen 1912 saakka. Hän vaati ette norjalaistamispolitiikin piethiin pörätä, mutta hän ei päässy näilä vaatimuksila etheenkäsin. Isotingassa oli liijan kova poliittinen samamielisyyt tästä politikista.

Saamelaisen organiseeraamisen toistainen kliimaksi tuli ensimmäisessä saamelaisten valtakunnanmööttissä, Trondheimissä vuona 1917, missä Elsa Laula Renberg oli tähelinen ihminen. Maamöötti alkoi 6. februaarikuuta, ja 1990-luvulta saakka se oon ollu saamelaisten nasunaalipäivä / saamelaiskansan päivä.

1920-luvula ylösnimitti Isotinka parlamentaarisen koulukommissuunin (1922–1927), Den parlamentariske skolekommisjon, joka teki nuukan selvityksen Norjan kouluvärkistä.

Tämä kommissuuni piti kans valmistaat uuen koululajin. Taanalainen Per Fokstad oli nuori, saamelainen opettaaja, ja hänelä oli uussii ajatuksii saamenkielisestä koulusta ja kielestä, jotka saathiin huomiota. Mutta hänen ajatukset kommissuunile saathiin tyhä vähäsen kuurttoo. Kommissuunin laajasta materiaalista näki, ette saamee ja kväänii piethiin jatkuuvasti apukielinä, vaikka oli päätetty ette piethiin puhhuut tyhä norjaa.

Isotinka käsitteli lakkii kansankoulusta maala vuona 1936. Tämä oli ensi kerta kolmheen vuosikymmenheen ette se käsitteli norjalaistamispolitiikkii koulussa. Rejeerinki ehotti ette piethiin viehä norjalaistamispolitiikkii koulussa etheenkäsin. Isotinka meni myötä tähän ehotuksheen, mutta päätti ette tyhä saamen kieltä käytettäis apukielenä. Saamelaisila, jotka olthiin ”alkuassuujat”, oli Isotingan mielestä muita oikeuksii ko kväänii, jotka olthiin ”maahansiirttyyjät”. Vuosta 1870 saakka oli norjalaistamispolitiikki koulussa ollu samanlaista saamelaisile ja kväänii. Nyt kväänin koululaiset ei saanheet ennä minkhäänlaissii kielelissii sovituksii.

1920-luvula menetethiin jokku ruottalaiset porosaamelaiset oikeuet kesälaitumhiin Norjassa. Sen tähän pakkosiirethiin porosaamelaisii etelhään

käsin Ruottissa. Tästä tuli totissii konsekvenssii osile porohoiosta Norjassa. Vuona 1933 tuli uusi poronhoitolaki, ja tämä vaikutti siihen ette poronhoion panthiin lujan viralisen hallinan alle.

Norjassa saathiin saamelaiset, kväänit ja mettäsuomalaiset tuntteet toisen mailmansoan eri tavoila, vaikka naziesivallat ja okkupasuunivalta ei näyttäneet heile mithään erityistä huomiota ylheisesti. Soan kaaoksessa poronhoito tuli heikomaksi, ko porroi ammuthiin ja lahathiin sallaa. Saamelaiset, kväänit ja mettäsuomalaiset olthiin myötä sotaoperaasuunissa vuona 1940, monet kväänit ja saamelaiset Narvikin taisteluissa. Het olthiin kans vastustustyössä myötä. Monet olthiin rajaluusit ja partisaanit, mutta ei kuitenkaan saanheet mithään positiivista huomiota mikä heile kuuluis. Olletikki Tysfjordin saamelaisii rajaluusiita eppäilthiin, ja tästä tuli syvät haavat monta vuotta soan jälkhiin. Vasta viimi vuosina oon tästä tehty sovituksen ja pyyetty viralisesti antheeksi.

Soan aikana monet Finmarkun ja Pohjais-Troms-san koululaiset saathiin käyä liijan vähän kouluu, ko okkupasuunivalta otti koulurakenukset käyttöhön, ja ko monet koulut poltethiin syksylä 1944. Siksi monet ei saanheet sitä lukemis- ja kirjoittamisopetusta mihin heilä oli oikkeus, ja usseista tulthiin analfabeetit. Olletikki saamelaiset ja kväänit kärsithiin tästä heän kielitilan tähän. Vasta kauvon soan jälkhiin panthiin toimheen ökonoomisen oorningin, joka saattoi jonku verran korvata menetetyt koulunkäymisen.

Evakueerinki ja se, ette isot osat Finmarkkuu ja Pohjais-Tromssaa poltethiin, vaikutti kovasti koko väkheen. Paljon materiellii kulttuurii menetethiin. Evakueerinki teki sen, ette saamen ja kväänin kielen ja kulttuurin tila tuli heikomaksi. Finmarkun rannikon kylissä alkoi kielenvaihetus kunnola soan jälkhiin. Perheet, joitten arkikieli oli ollu saame tahi kvääni, alethiin nyt puhumhaan norjaa. Tämän tähän lapset kasuthiin usseen ylös norja ainuanna kielenä, ja heilä oli vähäsen tahi ei mithään tiettoo vanhiimiitten ja isovanhiimiitten äitinkielestä.

Norjalaistamispolitikin valtalinjoi jatkethiin vuoen 1945 jälkhiin. Kuitenki näytti siltä, ette esivalat hajethiin uussii ratkaisuita saamepolitikkhiin. Tästä näkkee sen, ette kanssoinvälisen samfynnin näkemykset minoriteetiista olthiin muuttunheet. FN:n julistus ihmisoikkeuksista (1948) oli vastaus siihen kovhaan sallimukshehen, mitä osa eurooppalaisista minoriteettista olthiin kärsinheet toisen mailmansoan aikana. Tulleevina vuosikymmeniinä tulthiin usseemppi uussii FN-julistuksii minoriteetiitten poliittisista ja kulttuurisista oikkeuksista. Nämät saathiin

ison merkityksen saamelaisile ja aijan myötä kans kvääniile ja mettäsuomalaisile.

Sitte tuli kylmä sota, ja Norja tuli NATO:n jäseneksi. Taas Norjan esivallat eppäilthiin ette kväänit oltais turvalisuusuhka. Syy tähän oli osittain se, ette monet kväänit olthiin taistelheet sovjettilaisten puolela partisaaniina toisen mailman soan aikana. Lisäksi Norjan kommunistisella parttiila oli joksiki monta jäsentä paikoissa, missä asui paljon kvääni. Siksi Norjan esivallat alethiin vahtimhaan kvääniä ja olemhaan heistä vaiti.

Toisen mailmansoan jälkhiin ylimäinen poliittinen mooli Norjassa oon ollu ette vähenttää ökonoomiset, sosiaaliset ja kulttuuriset erotukset ja lisätä sosiallista ja ökonoomista samanlaisuutta norjalaisessa samfynnissä. Samala ei ollu paljon sijjaa ette ottaat vaarin etnisistä ja kulttuurisista erotuksista. Hyvinvointiooringiitten mooli ei ollu norjalaistaminen, mutta se saattoi kuitenkin olla sen konsekvenssi. Ökonoominen moderniseeraus ja lissääntyneet staatiliset johtamisambisuunit erilaisissa elämänkeinoissa tehthiin sen ette ihmissii integreerathiin paremin, mutta se vaikutti kans niin ette tuli ristiriita muun myötä resyrsiistä ja areaaliista.

Toisen mailmansoan jälkhiin koki saamelainen orgaaniseeraminen kuitenkin uutta voimaa. Vuona 1947 perustethiin Norske Reindriftssamers Landsforbundin. Kohi 1940-luvun loppupuolta etableerathiin poissirtynheet saamelaiset Sámi Sær´vin Oslossa. Heän mooli oli levittää tiettoo saamelaisista ja eesauttaat saamelaisii kieli- ja kulttuurikysymyksii. Aijan myötä etableerathiin kans paikallisii seuroi. 1950-luvula saamelaiset orgaaniseerathiin ittensä pohjaismaisela tasala, ja ensimmäisen pohjaismaisen saamelaiskonferansin piethiin vuona 1953. Vuona 1968 tuli ensimmäinen nasunaalinen ylheinen orgaanisasuuni, Norske Samers Riksforbund, joka kans otti kontaktin kanssoinvälisen alkupöräiskansanliikkheen kans. Tämä orgaaniseeraminen oli läpimeno, ko nyt saathiin saamelaiset olla myötä haamustamassa norjalaista saamelaispolitikkiä.

Tämä läpimeno tuli näkyvhiin vasta työssä Samordningsnemda for Skoleverkin eestä, ko se sai oman osaston saamelaisile kouluassiile. Samordningsnemnda for Skoleverkin perustethiin vuona 1947. Resyltaatti oli se ette tuli usheita toimii jokka vahvistethiin kouluu saamelaisile. Opettaajiile annethiin stipendiitä saamen kielen kurssii tahi opinttoi varten. Staatti anttoi rahhaa kaksikieliselle ABC-kirjale joka oli saameksi ja norjaksi. Finmarkun Saameraatin perustethiin 1953 ja se sai aktiivisen roolin ko norjalaisen saamelaispolitikin kehitethiin ja kans saamelaisten

osanottamisessa politiikin kehityksessä. Norjan Saameraahti lopetti raatin 1964. Rejeerinki seurasi myötä ko nimitettiin laajan komiteen joka selvitti saamepolitiikin kaikki puolet, vuona 1956 saamelaiskomiteen, joka antoi heän ehotuksen vuona 1959. Komiteela oli laaja saamelainen representasuuni ja lisäksi kansateemista painoo. Ehotus oli ette norjalaistamispolitiikin lopetetaan samhaan aikaan ko se antoi suunan uuele saamelaispolitiikile. Isotinka hyväksyi kaiken vuona 1963 komiteen neuvoista. Kansakoululaki (Lov om folkeskolen, 1959) antoi mahdollisuuden käyttää saamen kieltä opetuskielenä koulussa ja poisti Wexelsen-plakaatin, joka oli neuvo opettaajiile siirtymälouissa vuodelta 1898. Norjalaistamispolitiikki saamelaisi kohthaan oli viralisesti ohi.

Norjalainen politiikki saamelaisii, kväänii ja mettäsuomalaisii kohthaan otti erilaisii suunttii 1960-luvun alusta alkkain. Mutta poikkeema oli Sisä-Finmarkku, missä vuosta 1967 alkkain oli annettu luku- ja kirjoitusopetusta saameksi. Sielä norjalaistamispolitiikki jatkettiin praktisesti aina kiini 1980-luvun puolivälhiin saakka kans saamelaisen joukossa. Se tuli aukkein sen välhiin mitä Isotinka oli päättäny ja se mitä tehthiin. Aina kiini 1970-luvule saakka staatti antoi kuurttoo monele saamelaisele kulttuuritoimele, niin ko Kaarasjoven Saamelaiskokoohonpanoile (De Samiske Samlinger), maan ensimmäisele ylheiselle saamelaismuseumile.

Samhaan aikaan freistathiin integreerata porosaamelaisten toimintamallii ja oikeusymmäryksii uuen poronhoitolajin (1978) ja poronhoitosopimuksen (1976) kautta nasunaalhiin poliittisheen ja ökonoomisheen systeemhiin. Sillä tuli olemhaan issoi konsekvenssii sekä norjalaistamisheen ja oikeusolhoiin. Rannikonlikinäinen fisku kans merisaamelaisila aloila oli ollu kauvoin kovan prässin alla. Fiskupoliittiset muutokset tehthiin mahdolliseksi ylipyyntön Pohjais-Tromssan ja Finmarkun vuonoissa 1960- ja 1970-luvuila, ja sen tähän paikalliset fiskarilaakit ja komuuninstyyrit tehthiin usseita protestiita.

Esivalloile oli Alattio-assii aijanjakkaaja mikä muutti ymmärystä politikissa ja siinä kunka puutheelisesti aijemppii isotinkapäätöksii oon kuorattu. Saamelaispoliittinen kenttä laajeni. Aijemin siihen kuului pääassiissa kieli- ja koulupolitiikki, ja osittain kans elämänkeinopolitiikki, mutta nyt se koski kans territoriaalissii oikeuksii ja aijan myötä kans saamelaisten ittemääräämistä. Alkupöräiskansakäsitys sai vahvan symboloisen meiningin saamelaispolitiikin uussiin premissiitten alla.

Ko Isotinka päätti ette rakenttaat Alattion vesikön, syntyi Alattiossa dramaattissii tapattumii. Silloin Rejeerinki etableeras kaksi komiteeta tutkimhaan saamepolitiikkii – Samerettsutvalgetin ja Samekulttuurutvalgetin. Samerettsutvalgetin ensimmäinen neuvo vuona 1984 loi pohjan vuona 1987 Saamelaislajile ja oman paragraafin Peruslakhiin vuona 1988 joka määräs esivallan oornaamhaan niin, ette saamelaiset kansanroikkana saatethaan turvata ja kehittäät heän kieltä, kulttuuri ja samfynnielämää. Saametingan perustaminen (1989) antoi saamelaisile kansanvalitteman representatiivisen orgaanin. Sen aukaisi Kuningas Olav 5 vuona 1989. Kysymykset saamelaisten oikeudesta ittemääräämisheen ja oikeuksista maahan ja vetheen oli sai isoman huomion. Seuraavanna vuona Norja oli ensimmäinen maa mailmassa joka ratifiseeras ILO-konvensuunin nro. 169, ja joka kans tekkee velvoliseksi kansanoikkeuelisesti saamelaisista. Saamelaiskulttuurilautakunnala oli monta ehotusta, joista tärkein resyltaatti oli ette saamelaisten kielioikkeuet otethiin myötä saamelaislakhiin vuona 1990.

Kvääniiin ja mettäsuomalaisten suhtheen hallitti melkheenpä minoriteettipoliittinen vaitonaisuus aina kiini 1990-luvule saakka, vaikka nämät kaksi kansanryhmää ei olheet näkymättömät. Mettäsuomalaiset olthiin jo soan aikana markkeeraneet heän kulttuuri ja historiiita historiiilaakiin ja paikalismuseumiin avula. 1950-luvulta alkkain media ja kirjailiijat kiinnostuthiin eriliikaisesti semmoisheen minkä ymmärethiin kulttuurin eksoottisina osina. 1970- ja 1980-luvuile saakka lissääntynti intressii tutkiit erityissii trekkii kulttuurissa, niin ko polttomanpruukii eli kaskenpolttoo ja savvusaunoi. Järjestethiin kans omat mettäsuomalaisten päivät, missä oli ”Mettäsuomen republiikin” jokavuotinen symboloinen julistus.

Suomalaiset studentit, jotka olthiin kenttähommissa Pohjais-Tromssassa ja Finmarkussa hakemassa vanhaata kväänikulttuuri ja muutamppii norjalaissii kirjailiijoita, mainithiin kväänit 1960-luvula. 1970-luvula tuli kvääniiin tutkimuksesta assii eriliikaisesti Tromssan universiteetissa ja Alattion Distrikthøgskolenissa. Samhaan aikaan kiinnostui Norjan kulttuuriraati kvääniiistä. Sekä Pohjaismaitten ministeriraatissa ja Pohjaismaisessa raatissa kysythiin suomalaiset representantit norjalaisesta politikista kvääniiin ympäri. Sillä ei sautettu muuta suurempaa ko muutamppii pröövioorninkkiita suomenopetukessa koulussa. Esivalta tuli siiheen graadhiin vasthaan, mutta het piethiin koulussa mieluummin suomen kielen ko kväänin kielen.

1980-luvula tapattui läpimeno kvääniin organiseraamisessa. Ensisti perustettiin paikallisen kvääniyhdistyksen Pyssyjoessa, ja sitte Ruijan kvääniliiton vuona 1987. Haamustetussa etnopolitiisessa programissa oli jällävännä vaatimuksena ette kväänin kielen ja kväänit kansalisenä minoriteettina hyväksythään. Kvääniorganiseraaminen sai inspiraation sekä saamelaisten organiseraamisesta ja tornionjokilaksolaisten mobiliserauksesta joka oli alkanu varhain 1970-luvula, ja jossa panthiin vahvan painon kielheen, meänkielheen.

1900-luvun alussa esivalta oli rohki varrautunnu kväänii ja mettäsuomalaisii koskevaa ommaa poliittikii kohthaan. Mettäsuomalaisista jälläs näkemys ette het ei ole ennää oma kansanjoukko. Kväänii piethiin maahansiirttyjäjoukkona, joka ei tarvinu erityistoimii. Esivalta oli lisäksi avvoimesti argumenteerannu ette saamelaispoliittikii oli etusijassa.

Muutos tuli vuona 1995. Silloin Euroopparaati kuttui Norjan signeeraamhaan uuen konvensuunin, Raamikonvensuunin kansalisten minoriteetiitten suojelusta. Melkhein kaikki jäsenmaat olthiin myötä, kans Norja. Norja ratifiseeras konvensuunin vuona 1999, ja se tuli voimhaan samana vuona. Norja valitti kans ”julistaa” mikkä minoriteetit maassa otethiin myötä, ja näitten joukossa olthiin kväänit/norjansuomalaiset ja mettäsuomalaiset, ja kans juutalaiset, romaanit ja rommit. Näin olthiin mettäsuomalaiset saanheet viralisen staatuksen kansalisenä minoriteettina. Kväänit olthiin ajemin räknätty maahansiirttyjäjoukoksi, mutta nyt het otethiin askelheen etheenpäin kansalisen minoriteetin kategorihaan.

Vuona 1992 Euroopanraati päätti Euroopan regiuuni- ja minoriteettikieliin sopimuksen, minkä Norja ratifiseeras vuona 1993, ja joka tuli voimhaan 1998. Saamen kieli oon Minoriteettikielisopimuksen korkkeimalla tasala (”osa III”), ko kvääni sai vähemmän tääkkävän suojelun (”osa II”). Vuona 2005 Rejeerinki hyväksyi kväänin kielen minoriteettikieleksi Norjassa, ja se tapattui pitkäaikaisen debatin jälkhiin siitä, ette oonko kvääni suomen dialekti tahi oma kieli.

2000-luvun alussa lopetethiin norjalaistamispoliittikin kokonhansa saamelaissii, kväänii ja mettäsuomalaisii kohthaan. Mutta se ei meinaa ette norjalaistamispoliittikii oli sivvu prosessina samfynnissa ja jatkuuvasti takaisintulleevanna haastheena niin ette ottaat vaarin ja kehittäät kansanjoukon kieltä, kulttuuri ja samfynnielämää. Jäljelä oon kuitenkin suurii haastheita, vaikka näyttää olleevan poliittinen yhtheisymmäryys siitä ette aktiivisen kieli- ja minoriteettipoliittikin viehään läpi. Tämän saattaa nähä norjalaistamisen konsekvensinä.

1.2.3 Norjalaistamisen kalvheessa – norjalaistamispoliittikin ja vääröyyn konsekvensit

Saamelaisila, kväänii ja mettäsuomalaisila oli vakavat konsekvensit norjalaistamispoliittikin tähän. Saamen, kväänin ja mettäsuomen kieli ja kulttuuriita ylönkattothiin, ja sen tähän minoriteettijoukot alethiin menetettää kiele ja kulttuurit, ja ihmisiltä alethiin vailumhaan tietto näistä joukoista. Norjalaistaminen ja samfynnin muutokset oon tapattunheet samhaan aikaan, ja sen tähän oon tullu prässii kans tradisunellisile elämänkeinoile.

Ko norjalaistamispoliittikin lopetethiin, se kuitenkin jatkethiin monnii toimimönsteriitä, attityydiitä, ja samfynnin struktuuriita missä norjalaispoliittikii oli ollu myötä. Samfynnin muutokset jotka ohjathiin norjalaistamisheän, ei asso loppunu. Prosessit niin ko muutokset elämänkeinoissa ja työnantamisessa, muuttunheet asumamönsterit niin ko sentraliseeraus ja urbaniseeraus, areaalihäiritteminen ja infrastruktuurin ylöspykkääminen, rajoitukset tradisunellisla luononhallinassa, erilaiset hyvinvointiooringit ja koulutusrevoluusuni jotka oon yhistetty oottavhaan tahi kokonhansa passiivisheän attityydhiin etnistä monikertaisuutta kohthaan; niillä oon ollu suuret norjalaistavat vaikutukset. Lisäksi poliittikin implementeeruksen puutet ja reekelit jotka häyättäis turvata tahi vahvistaat minoriteettiita, oon saanheet norjalaistavii konsekvenssii.

Tärkkee esimerkki viimisestä oon ette monet lapset ja vanhiimet kojethaan joka vuosi ette oikeus saamen ja kväänin opetuksheän peruskoulussa ei ole ooringissa ko koulu alkkaa. Oikkeuet oon vahvistettu lajissa ja niitä kuurothaan staatin finansieeringilä. Usheet komuunit tunnustethaan ette het ei saata täyttää lajin vaatimuksii opetuksela ja het peekathaan ette päähaastet oon se ette ei ole nokko persunaalii jolla oon saamen tahi kväänin kompetansi. Osa vanhiimiista kokkee ette opetuksen ei aleta tahi ette opetus oon puutheelista siksi ko oppineuvot oon huonot tahi organiseerinki oon huono.

Norjalaistamispoliittikin perintö oon vieny siihen ette minoriteettiita usheän ylönkattothaan alapäin ja het kohatelhaan kiussaamista, vihapraattii, ahistelemista ja osittain diskrimineerinkkii ko het kohatelhaan majoriteettikansan kans. Kommisuunin tutkimus näyttää ette saamelaiset kojethaan jatkuuvasti diskrimineerinkkii. Joukkoin laaja diskrimineerinki oon vakava samfynniprobleemi.

Oon sanottu, ette norjalaistaminen oon historillinen trauma, mistä oon saattanu tulla jatkuuva rasisus miljöissä, joita tämä koskee. Tämä oon taasen vieny

siihen ette minoriteetiitten terveystila oon vähäsen huonompi ko majoriteetikansala, ja poronhoitajat erityisesti koethaan ette heilä oon terveystilasta. Tämä oon tapattunnu vaikka se oon ollu enämen fookus saamelaiisten tervheys- ja sosiaalitiienastiitten parantamisessa 1990-luvulta alkkain.

Esivalta ei ole ottanu vastaavaa initiatiivii kväänin eli mettäsuomalaisten kans. Se viluu tutkimuksii samanarvoisten terveystienastiitten tarpheitten ympäri kväänile/norjansuomalaisile, mettäsuomalaisile ja saamelaisile. Komunaaliissa tervheys- ja sosiaalitiienastiissa, kans usheimissa saamen kielen hallintakommuuniissa, viluu saamen kulttuuri- ja kieli-tieto, ja käyttäjät oon tyymättömät saamelaiisten spesiaaliterveystienastiitten organiseeringin ympäri. Kommuuniissa oon kans tyhä vähäsen tietoo ja ymmärrystä käyttäjijten tahi pasientiitten tavustasta ylheisesti.

Lastensuojeluu ei ole käytetty tahalisesti lasten norjalaistamisheen, mutta se oon kuitenkin ollu myötä tekemhään kväänit, saamelaiset ja mettäsuomalaiset lapset näkymättömiksi ja sillä tavala vaikuttannu norjalaistavasti. Tämä jällä olletikki silloin ko lapset oon pantu norjalaishiin perheisiin ja norjankielishiin institusiooniin missä het oon menettänheet kielen ja kulttuurisen yhteyden.

KIELEN JA KULTTUURIN MENETYS

Monet saamelaiset ja kväänit oon vähän kerttaa eli kokonhansa heittäneet puhumasta heän alkupöräistä kieltä ja sen sijhaan vaihetanneet norjhaan. Syy tähän oon norjalaistamispolitikki ja se, ette oon vilunheet poliittiset toimet, jotka oon tukenheet monikielisyttä positiivisesti. Tämän laajan kielenvaihetuksen tähän pohjaissaame oon uhattu kieli. Luulajansaame, eteläsaame ja kvääni oon vakavasti uhatut kielet. Uumajan-, piitimen- ja koltasaamen kielilä oon kovin vähän kielenkäyttäjiitä Norjassa, mikkä saatethaan kattoot heti menetettyinä jos revitaliseeraavat toimet ei saata käänttää tilla. Mettäsuomalaisten joukossa kielenvaihetus oon jo tapattunnu, siksi ko ei ole enää ythään suomenkielistä mettäsuomalaista joka oon oppinu suomee kotona.

Kommisuuni ei saata sulkkeet pois sitä ette mettäsuomalaisten kielenvaihetus oon suuressa määrässä tapattunnu norjalaistamispolitikin tähän. Kielenvaihetus alkoi mettäsuomalaisten joukossa varhain, ja 1800-luvun viimisellä puolela oli mettäsuomi menemässä vahvasti alaspäin.

Siirtymisen ja kassuuvan väjenluvun tähän jouvuthiin alat missä aijemin oli asunu tyhä saamelaisii,

kovan prässin alle siksi ko norjalaisten määrä kasus. Kielenvaihetus saamesta norjhaan alkoi joilaki aloila jo ennen ko esivalta päätti ette saamelaiset ja kväänit hävythään norjalaistaat. Lufuutissa ja Vesterälennisä tapattui kielenvaihetus varhain 1800-luvula. Rannikkoo pitkin etelhään päin jopa Trøndelagissa saamen kielet jaukuthiin jo ennen sitä. Eteläsaamen kieltä oon pietty yllä eriliikaisesti poronhoiossa, mutta kans porosaamelaisila oon eteläsaamen tieto ja kielen käyttäminen vähentyynny.

Saamen ja kväänin käyttäminen joutui prässin alle Pohjais-Tromssassa 1800-luvun lopussa, ko kielenvaihetus laajasta monikielisyystä yksikielisyhteen tapattui samhaan aikhaan norjalaistamistoimiin kans tällä alala. Tulos oli ette saamee ja kväänii puhhuuviitten määrä vähenty kovasti 1900-luvun aikana. Finmarkun rannikkoseuvuila kielenvaihetukset pohjaissaamesta ja kväänistä norjhaan alethiin varhain 1900-luvula, mutta Finmarkun vuonoseuvuila eri aikhoina 1900-luvun aikana.

Kaarasjovessa ja Kautokeinossa, Uuniemessä ja osissa Taanaa ja Porsankkii kielenvaihetus alkoi hiljemin ko muissa pohjaissaamelaisissa aloissa. Pohjaissaamen kieli seisoi jatkuuvasti vahvana näissä aloissa ko norjalaistamispolitikin lopetethiin. Kielenvaihetuksen käänttävät toimet ja kielen revitaliseeraus alethiin kans varhiimitten näissä aloissa, ja sielä oli kans joksiki paljo lapsii joitten äitinkieli oli pohjaissaame ja joila oli stabiili kielimiljöö heän ympärillä.

Se ette oon vaihetettu kielen norjhaan, oon vaikuttannu negatiivisesti perheitten kommunikasuu-nisitheisiin ja indiviidiitten ja joukkoin ittekäsitykseen ja kieliattitydhiin, ja moni ilmaisee surruu siitä ette het ei ole saanneet oppiit vanhiimitten tahi isovanhiimitten kieltä. Samala ko menetethiin kielen, niin samala kans ylönkattothiin ja tehthiin näkymättömäksi joukkoin kulttuuriset praksiksiset ja tietosysteemit. Kväänin ja usheimitten saamen kielten tila oon täpäpä kovin kriittinen. Ei ole enää ihmisi kekkä puhuthaan mettäsuomee äitinkielenä, ja koltta- piitimen ja uumajansaamenkielii puhhuuviitten määrä oon kovin matala. Kielilä ei ole nokko hyvät raamit ja nokko resyrssiitä revitaliseeraamista varten.

Täpäpä oon käynnissä prosessiita kväänin ja saamen kielten revitaliseeraamista varten. Sen tähän ko monet näistä kielistä ei enää siiry perheitten sisälä, oon koulutussektorilla sentraali rooli alkkain lastentarhaasta ja kiini korkeemphaan koulutukseen saakka. Tällä tavala saapi pohjaissaamelainen kielisamfynni – ja jonku verran kväänin, luulajan- ja eteläsaamen kielisamfynnit – uussii kielenkäyttäjiitä.

Kommisunin tutkimus näyttää ette revitaliseraustoimet ei ole nokko toimivat, ja ette kielissä viluthaan hyvät raamit ja resyrsit. Saametingala, ja saamelaisten ja kvääniin organisasuuniila ja institusuuniila oon korkkeemat ambisuunit ko norjalaisela esivallala.

Kirkon rooli norjalaistamisessa oon vaikuttannu negatiivisesti siihen, kunka kulttuuriset praksikset oon viety etheenkäsin. Niilä oli juuret saamelaisten, kvääniin ja mettäsuomalaisten tradisunellisissa uskonollisissa ilmaisumuissa ja toelisuuen ymmäryksessä. Nämät ilmaisumuut olthiin sishäänväävät syväle kulttuurhiin ja niitä harjoitethiin joukkoin omala kielelä. Kirkko ootti kauvoin ennen ko saamelaisten, kvääniin ja mettäsuomalaisten omile toelisuuenymmäryksile ja ilmaisuile annethiin sijan. Alattio-assiin jälkhiin kirkko näki saamelaiset ja saamelaisen kirkkoelämän eri laihiin, ja kirkko tunnusti ittensä roolin norjalaistamisessa. Se ette perustethiin Saamelaisen kirkkoraatin, [s provastikunnan ja eteläsaamelaisen seurakunnan, oon vahvistannu saamelaista kirkkoelämää merkittävästi. Kväänit ja mettäsuomalaiset oon olheet kauvoin näkymättömät Norjan kirkossa. Saamelaisen kirkkoraatin perustamisen jälkhiin oon kans kväänit halunheet ette kväänin kielen ja kulttuurin saatethaan vahvistat kirkossa, mutta vasta äskön oon kirkko ollu valmis ottamaan kvääniin toivheet vasthaan.

Iso osa norjalaiskansasta ei ole nähny sitä rikkhauta minkä minoriteetikulttuurit oon tuonheet myötä tähän maahan. Saamelainen, kväänin ja mettäsuomalainen kulttuuri oon olheet kauvoin kovin näkymättömät norjalaisessa kulttuurielämässä. Taiet ja kulttuuri-ilmaisu oon tärkkeet premissit sille ette alkupöräiskansan ja kansalisten minoriteetiitten samfynnilla oon elläävä ja monenkertainen kulttuuri jota viehään etheinpäin tulleeville sukupolville. Taiet ja kulttuuri-ilmaisu oon olheet tärkkeet ko oon tehty tietoiseksi ja kehitetty saamelaisten ja kvääniin yhteenkuulumista joukkoina, ja vahvistettu heän ittekuvvaa. Kulttuuri-instituuniista, -sentteriistä ja museumiista oon tullu tärkkeet areenat missä jajethaan historiiita ja kulttuuriperinttöo saamelaisten, kvääniin, norjansuomalaisten ja mettäsuomalaisten perspektiiviistä. Saamelainen musikki ja saamelaiset artistit oon olheet sentraalit ko tehään saamelaissii näkkyväksi koko norjalaisessa samfynnissa. Saamelaisen, kvääniin, norjansuomalaisten ja mettäsuomalaisten oma meediatarjous oon eriliikaisen tärkkeet ko otethaan osan samfynnissa ja vahvistethaan alkupöräiskansan ja kansalisten minoriteetiitten äänii demokratiissa. Nämät tarjoukset oon olheet kauvoin

puutheeliset, ja norjalainen meedia täkkää tyhä vähäsen saamelaisten, mettäsuomalaisten ja kvääniin olloi.

PRIMÄÄRIELÄMÄNKEINOT PURISTUKSISSA

Norjalaistamisesta ja vääryyestä tuli konsekvenssi, muun myötä sen ette saamelaisten, kvääniin ja mettäsuomalaisten ulkoniittikäyttö ja tappoi ei otettu huomioon. Uuemalla aijala oon tämä ollu tähelistä saamelaisile alkupöräiskansana ja heän oikeuksille maahan ja vetheen. Oikeuskysymyksiä, resyrsinkäyttöä ja interessivastakohtii ei ole tehty selväksi, ja staatti oon hallittennu poronhoitoo ja fiskuu rannikolla. Tämän tähän tradisunellit elämänkeinot oon joutunheet puristukshiin, ja monet oikeusprosessit oon käyty.

Vuona 2005 päätti Isotinka Finnmarkslovenin, joka määrää maitten ja luononresyrsiitten valvomisesta Finnmarkseiendommene:n (FeFo) kautta, ja kans etnisiteethiin henkkaamattoman oikeuskartoittamisen Finnmarkussa Finnmarkskommisjonin kautta. Tämä tapattuu Utmarksdomstolen for Finnmarkin konfliktinratkaisuooringin kautta. Monet selvitystyöt oon hakenheet erilaissii ratkaisuita etelämile aloile ja kalastusoikkeuksiin, mutta vieläkhään ei ole tapattunnu mithään poliittisesti – lakkii ei ole muutettu, oikeuksii ei ole kartoitettu, ja ei ole löyetty kestäävii ratkaisuita siihen, ette kunka piethään hallita luononresyrsiitä näissä aloissa.

Saamelaiset oikeuet, inkorporeerattuun konvensuuninmääräyksiitten avula ja Peruslajin (Grunnloven) § 108, oon hyväksytyt. Sisälyksen, esimerkiksi konsultasuunivelvolisuuen, oon tehty selväksi. Ylimäisten elämänkeinoin interressit panhaan jatkuuvasti tradisunellit saamelaiset elämänkeinot prässin alle. Ristiriita tuulivoimarustingista Fosen-puolisaarela oon esimerkki areaalikonfliktista, missä saamelaisten oikeuksii uhathaan eli loukathaan. Korkkein oikeus oon päättänny ette konsesuuni siihen aikhaan ei ollu voimassa, ko se rikkoi FN:n konvensuunin 27. artikkelii siviilisistä ja poliittisistä oikeuksista. Tämmöiset konfliktit saatethaan vähenttyt jos oikeuksii kartoitethaan laajemin ja tähelisemmin, sekä arvelhaan ette minkälaisista prässii se pannee resyrsiitten pääle. Ko ratkaisthaan areaalikonfliktiita, piethään selvittäät kummoissii mekanismii käytethään ko ratkaisthaan konfliktiita.

IHMISILTÄ VAILUU TIETTOO

Minoriteetit oon norjalaistettu kovan politikin kautta, ja heän kulttuuriile oon annettu matalan arvon. Sen tähän monet Norjassa tiethään vähän saamelaisista, kvääniistä ja mettäsuomalaisista. Tieto saamelaisista

oon kuitenkin parempi ko ette kvääniistä ja mettäsuomalaisista. Iso osa väjestä on sammaa mieltä negatiivisista stereotyyppiistä joukkoin ympäri. Tuntemus saamen kielistä, kulttuurista ja tradisuuniista on ollu osa peruskoulun nasunaalisista oppiplaanoista jo monta vuotta, ja oppiplaanavärkki on kans saanu eksplisittisen moolin siitä, ette koululaisila pittää olla tiettoo Norjan nasunaalisista minoriteetiista. Mutta vaikka oppiplaanoissa on nämät kompetansimoolit, näyttää tutkimus ette ihmisiltä viluu tiettoo alkupöräiskansoista ja nasunaalisista minoriteetiista.

1.2.4 Sovinto ja sovinon-toimet

Kommissuuni aikkoo, muun myötä jakamalla tiettoo norjalaistamishistooriista ja sen konsekvensista eli seurauksista, ehottaa toimii ja valmistaa pohjan jatkuuvalle sovinolle samfynnissa. Tämän ymmärehään moleminpuolisenna prosessinna, missä usseemat osapuolet on myötä. Kommissuuni ehottaa ette olemassa olleeviita toimii jatkethaan ja lujenethaan. Se ehottaa kans uussii toimii jatkuuvalle sovinolle.

YMMÄRYS SOVINOSTA

Kommissuuni pannee pohjaksi sovinonkäsityksen, jonka on soviteltu demokraatiselle hyvinvointisamfynnille, kommissuunin mandaatille ja kommissuunin työn tavustalle. Ymmärämmä sovinon moleminpuolisenna ja suhtheelisena prosessinna joka tapattuu eri tasoila. Sovinto saattaa tapattuu individin, roikan ja politikin tasala.

Kommissuuni pannee pohjaksi ette sovitellun samfynnin tunnusmerkkinä on väki, jolla on yhtheinen luja tietopohja norjalaistamispolitikista. Lisäksi ette viraliset esivallat tunnustethaan ette on tehty vääryyttä mandaatthiin kuuluville roikile, tunnustethaan ette norjalaistamispolitikila on ollu negatiivisii konsekvensii eli seurauksii privaatti-ihmisille ja saamelaisile, kvääniile ja mettäsuomalaisile joukkoina, ja näytethään ette heilä on tahto sovittaa vääryyen. Lisäksi meinaa kommissuuni ette sovitellun samfynnin tunnusmerkki on kielelinen, kulttuurinen ja identiteetti koskeva samanarvoisuus saamelaisten, kvääniin, mettäsuomalaisten ja majoriteettiväjen välilä, ja ette privaatti-ihmiset ja joukot saatethaan elläät hyvin ittensä menneisyyen kans. Ja lopuksi, mutta sama tärkeenä, pannee kommissuuni pohjaksi sen, ette sovitellussa samfynnissa koko väjelä on suuri luottamus muihin ihmishiin ja samfynnin institusunhiin, ennen kaikkee poliittishiin institusunhiin.

Tässä raportissa saapi samfynni kokonaisuutena laajan ja yhtheinkovotun tietopohjan norjalaista-

misesta ja sen konsekvensiista. Jos aijothaan sauttaa moolin enämen sovitellusta samfynnista, missä on kielelinen, kulttuurinen ja identiteetti koskeva samanarvoisuus, tarvithaan laajan mobiiliseerauksen.

Kommissuuni allepriimustaa ette norjalaistamisen konsekvensit yhessä vaikutethaan saamelaisten, kvääniin ja mettäsuomalaisten maholisuuksiin ette vieläki olla olemassa ittenäisinä etnisinnä joukkoina. Jatkuuvan ja pitkäaikhaisen kielen ja kulttuurin menettämisen resyltaatti saattaa olla ette net heitethään olemasta maan rajjoin sisälä ja poikki maanrajjoin. Tämmöinen eistys on eriliikaisen totinen assii, olletikki ko Norjala on kansanoikkeuelinen eesvastaus alkupöräiskansoista ja nasunaalisista minoriteetiista.

Staatiliset esivallat ja erilaiset samfynnin aktöörit jotka kuuluthaan kommissuunin tutkimuksheen norjalaistamispolitikista ja norjalaistamisesta, piethään tunteet ittenäistä eesvastasta ette ottaa ylös ja paranttaa oman historiin ja praksiksen niin ette sovinon saattaa tapattuu. Viraliset institusunnit kaikissa samfynnin sektoriissa ja kaikissa hallinan tasoissa piethään arvela kunka het saatethaan eesauttaat sovinntoo tämän raportin löyttöin avula. Se sama koskee siviilisamfynnin erilaissii aktööriä jotka tehähään työtä vapaaehtoisuuen, taitheen ja kulttuurin, ideelisen sektorin, uskonon ja elämännäkemyksen kans. Kommissuuni arvelee ette nämät aktöörit, yksin ja yhessä, saatethaan eesauttaat sovinntoo. Tämän lisäksi on usseet relevantit yhtheistyöareenat poikki maanrajjoin, missä aktöörit saatethaan huntteerata ette kunka het yhessä saatethaan olla myötä lissäämässä tiettoo niistä oloista mikkä kommissuuni nostaa päivännäkhöön, ja tällä tavala eesauttaat sovinon toimii.

Kommissuuni ehottaa usseemppii toimii jotka saatethaan eesauttaat jatkuuava sovinonprosessii. Ylimäiselä tasala kommissuuni ehottaa likenemisen jonka pohjana on muutamat sentraalit alat, niin ette jatkaat sovinonprosessiita: tieonnosto, saamen kieliiin ja kväänin kielen lujittaminen, kielitieto, kulttuurin ja kulttuuritieron lujittaminen, konfliktinratkaiseminen ja reekeliitten voimhaan asettaminen.

Kommissuuni ehottaa muun myötä ette perustethaan sentterin tiettoo, tutkimusta, tieonjakamista ja sovinntoo varten, mikä koskee norjalaistamista. Sentterin tärkein tehtävä on oikaista tieonvaanuuen minkä kommissuuni on tuonu päivännäkhöön. Kommissuunin ehotusten mooli on laittaa pohjan tiettoo, attityydii, tekemistä ja tuntheita koskeville muutoksille, jotka ojenethaan käjen saamelaisten, kvääniin ja mettäsuomalaisten toivheile ja tarpheile. Se on kommissuunin toivet ja toivo ette heän

ehotuksista saatethaan tulla tämmöiset muutokset ja enämen soviteltu samfyinni.

1.2.5 Lopetus

Kommisuuni toivoo ette raportti lissää koko väjen tietopohjaa, ja ette ehotukset toimiile othethaan myötä jatkuvhaan sovinonprosesshiin. Tästä tullee haastet sekä Isotingle ja nasunaalisille, regiunaalisile ja paikalisile esivalloile ja koko samfyinnille. Kommisuuni kiittää Isotinkkaa siitä, ette se päätti panna alkuun tutkimuksen norjalaistamisesta ja sen konsekvenssiista, ja joka halus, ette raportti saattais eesauttaat sovinttoo ja oikaista vääryyttä.

Kommisuuni antaa raportin lisäksi ulkopuoliset selvitykset, 13 taitettyötä ja kommissuunin arkiivin.

1.3 Tjoahkkájæsos julevsámegiellaj

Vuona Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná nammaduváj Stuorradikkies biehtsemánon 2018 ja gálggij ietjas diedádusáv Stuorradiggáj biehtsemáno 1. biejeve 2023. Avtan ájrrasin la sierra tjálos. Nammadusá ietjá ájrrasa li álles rappártá duogen. Mandáhtan li gálmma dahkamusá:

1. Kommisjávnná galggá gávvidit histávrváv mij guosská vuona oajválattjaj politihkkaj ja dagojda sámij, guojnaj/vuonasuobmelattjaj vuosstij sihke bájke, guovlo ja nasjonála dásen.
2. Kommisjávnná galggá gehtjadit gáktu dárojuhttempolitihkka vil uddnik vájkkut, ávdemusát mij guosská sáme- ja guojna-/suomagiellaj ja kultuvrraj aktan gáktu ájgge dárojuhttema manjela l vájkkudam vidjurijda dagu ruhta-, sosiála-, varresvuodadilláj ja identitiehttaj, sihke juohkusijda állásit ja ájnegas ulmuttijda.
3. Kommisjávnná galggá oajvvadit dájmaidt váj sábadibme joarkká ávddálijguovlluj.

Kommisjávnná l guoradallam dárojuhttempolitihkav ja vierredagojt sámij, guojnaj ja miehtsesuobmelattjaj vuosstij. Miehtsesuobmelattja, ietjasa miela milta, dálkkuduvvin mandáhta sisi Stuorradikkijn rádudaládijn barggovadden.

1.3.1 Rappártá álgo ja hábme

Muodugasj prosessa tjadávuvvi væráldav miehtáj, ja kommisjávnná l oahpástuvvam ietjá duohtavuoda- ja sábadimprosessajda álggorijkajn. Ságastallam lip kommisjávnnáj ma li Svierigin ja Suomen nammaduvvam.

Kommisjávnná l tjadávdam 31 tjáhkanime majs li referáhta tjáleduvvam ja majn lip giehttum vidju-

rij birra ma li dárkestimrappártán, ja moadda dásj tjáhkanimijs li vihvam guokta biejeve. Kommisjávnná l tjadávdam 37 rabás tjáhkanimijt bájkálasj institusjávnnáj, siebrij jali suohkanij, bargo birra giehttojtit ja váj oadtjum lip vuojnojt ja oajvvadusájt man birra galggap tjállet. Dásj lidjin gáktsa «káffatjáhkanime» gánná kommisjávnná ájrrasa bessin iehpeformála láhkáj ságastit guoskavasj ulmuttij ja juohkusij. Snjuktjamáno 2023 lij kommisjávnnán vijdep rabás guláskuddamtjáhkanibme guoskavasj akteraj váj galgajma oadtjot ájádusájt bargo láhpadime vuoksjuj. Kommisjávnná l oassálasstám badjel 109 dáhpádusájn majt iehtjáda li ásadam.

2022 tjavtja almodij kommisjávnná dájddagilppusav man tiebmá lij «Dárojuhttem ja sábadibme». Árvustalle lidjin dájddára sáme, guojna ja miehtsesuobmelasj birrasijs duodden kommisjávnnáájrrasij. Dájddaga gávnnuji kommisjávnná rappártán ja dájddavuosádusán Stuorradikken. Akta oajvvadus sábadibmáj kommisjávnná bieles le ahte vuosádus galggá ietjá sajijn aj vuoseduvvat.

Nágin fáhkasuorgijn la kommisjávnná áttjudam álgoldis guoradallamijt váj sierralágásj tiemájt gábtjáj ja tjielgat. Dá elektrávnálattjat tjuovvu kommisjávnná rappártáv, ja li almulattja rappártá siegen.

PERSÁVNÁLASJ SUBTTSASA

Kommisjávnná la persávnálasj subttasijit tjoahkkim gánná aktugasj ulmutja jali unnep juohkusa li giehttum gáktu li dárojuhttempolitihkav, dárojuhttemav ja vierredagojt dádjadam ja vásedam. Oasse kommisjávnná bargos la læhkám gulldalit ja dokumentierit aktugasj ulmuttij jali juohkusij subttasijit gáktu dárojuhttempolitihkka ja vierredago li ládam sijájt jali soabmásav guhti l sijá lahka. Ienep gá 760 subttasasa li subtsastuvvam njálmálattjat kommisjávnná rabás tjáhkanimijn, ságájdahttemijn jali kommisjávnnáj tjálalattjat sáddiduvvam. Ságájdahttema li transkribieriduvvam, ja njálmálasj subttasasa li tjáleduvvam. Muhttijn la kommisjávnná ságájdahttemav ádnum váj lip diedojt oadtjum visses tiemáj birra, valla ienemus oasse subttasijis li boahtám danen gá ulmutja ietja li sihtam giehttot. Tjoahkkáj la dát ájnas materiála váj kommisjávnná buktá dádjadit dárojuhttempolitihkav ja gáktu dat la vájkkudam ájnegas ulmuttijda ja juohkusijda.

Persávnálasj subttasasa li analysieriduvvam. Rappártán sihke sisanov ja demografijav gávvidip. Dábálamos tiemá ma dárojuhttemij tjanáduvvi, li giella, nuppástibme, skávlláárggabiejve ja identitiehtta. Rappártá tjadá gávnna sitáhtajt ulmutjijs gudi li ietjasa vásádusájt juogadam. Navti sijá jiedna

vuojnnusij boahdá. Duodden lip fárruj válldám nágin persávnálasj subttasijt ma guovdásj vidjurijt gávvidi kapihttalín 11 *Massem, vuosstálasstem ja rijbbam*.

Gájka gudi li ietjasa persávnálasj subttasav subtsastam li ietja bessam mierredit galggá gus sijá subtsas almoduvvat ja sihti gus ietjas namáv dasi. Kommisjávnná l árvustallam makkir diedo galggi almoduvvat ja muhttijn lip namá dagi rappártán tjállám. Arkijvadájmadahka l oadtjum divna materiálav, ja kommisjávnná l mierredam gudi galggi materiállaj bessat ja mierredam gudi galggi bessat materiálav gehtjadit. Dát tjoahkke vásádusásja ja átsádallamijs dárojuhttemis ja vierredagojs, navti gák ulmutja dajt mujtti ja daj birra uddni ájádalli, la ájnas materiála boahhteájge dutkamij.

GÁKTU RAPPÁRTTÁ L TJÁLEDUVVAM

Rappártá Oasse I Kommisjávnná bargo vuodo li vihtta kapihttala. Tjoahkkájgæsos la kapihtal 1, ja dan mañjela tjuovvu mandáhtta, kommisjávnná ájrrasa ja barggamvuoge kapihttalín 2. 3. kapihttalín gávvidip ietjá kommisjávnnáprosessajt maj máhtta mijá bargov buohtastahttet. Dási gulluji sierraláhkáj duohtavuoda-ja sábadimkommisjávnná Oarjje-Afrihkán, Kanadan, Kalaallit Nunaat / Ruonáednamín, Svierigin ja Suoman. 4. kapihtal la daj juohkusij birra gudi sjaddin dárojuhttemav gierddat; sáme, guojna ja miehttsesuobmelattja, aktan makkir status dánj juohkusijn la. Sáme li Vuona iemeálmuk, madi guojna ja miehttsesuobmelattja li dáhkkiduvvam nasjávnnálasj unnepláhkóálmugin sæmmi láhkáj dagu juvdá, romaniálmuk (táhtara) ja rom (sigena). 5. kapihttalín tjelggiduvvá rijkajgasskasasj riektáávdánibme mij guosská tjerdalasj unneplágoj ja iemeálmugij suodjalibmáj, ja gáktu álmukriektá vájkkut vuona riektáj ja politihkkaj dán suorgen.

Rappártá Oasse II Histávrá guoradallam – Dárojuhttempolitihkas kultuvralasj moattebelakvuohatj li kapihttala 6 gitta 10. Dá li ájge milta gárggaluvvam dáj bajelttjállagij: kapihtal 6 Unneplágoj sadje rijkán sagaájges gitta nasjonalstáhta ájggáj (birrusij 900–1852), kapihtal 7 Dárojuhttempolitihkka hábbmiduvvá (1852–1900), kapihtal 8 Dárojuhttempolitihkka tjavggiduvvá (1900–1940), kapihtal 9 Vuosstálasstem (1940–1963) ja kapihtal 10 Ádá politihka guovlluj (1963–2010). Histávrá gávvidibme tjoahkkáj állásit ávdán biedja dárojuhttempolitihkav ja danna li vidjura vuona, sáme, guojna ja miehttsesuobmelattja histávrás ma ávdála ælla læhkám dábdos ássjen, jali ælla ávdála sæmmi láhkáj gávviduvvam.

Dárojuhttempolitihka ja prosessa vájkkudusá dárkkelappot tjelggiduvvá nágin tiemáj vuoksjuj Oasen III Dárojuhttema vuolen. Rappártá Oasse III sisadná kapihttalij 11–25 dáj bajelttjállagij: Kapihtal 11 *Massem, vuosstálasstem ja rijbbam*, kapihtal 12 Varresvuoha ja sosiálapolitihkalasj tjuolma, kapihtal 13 Gielav massám, kapihtal 14 Rievtesferdukvuoda mákso, kapihtal 15 Áhpadibme ja áhpadus, kapihtal 16 Namáj dárojuhttem, kapihtal 17 Álkkáduusstáhtta ij lim midjij viehken, kapihtal 18 Girkkoiellem, ássko ja vuojññalasjuoda, kapihtal 19 Dájdda, kultuvrra vuojnnusin ja medijá, kapihtal 20 Ællobargo ævto, kapihtal 21 Merrasáme ja riektáávdánibme, kapihtal 22 Dæno luossaguolástus ja sáme kultuvrra, kapihtal 23 Luondo ressursa ja kapihtal 24 Guotto sámij, guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj vuosstij

Rappártá Oasse IV Sábadibme tjelggi gáktu Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná dádjat sábadime buojkuldagáv ja ma li sábaduvvam sebrudagá dábdomerka kapihttalín 25 Ienep sábaduvvam sebrudahka. Kapihtal 26 Dájma sisadná kommisjávnná oajvvasájat dájmaj vuoksjuj ja vuoset vuojnojda ma li boahám birrasijs majda dát guosská.

1.3.2 Histávrá guoradallam - dárojuhttempolitihkas politihkalasj moattebelakvuohatj

Vuonarijka l agev læhkám moattekultuvralasj sebrudahka. Dáttja ja sáme li guhkijt aktan árrum lándan, madi guojna ja miehttsesuobmelattja li unneplágoálmuga ma máttijt tjuodijt jagijt li Vuonan árrum. Juo gá rijkka tjoahkkiduvvá de juohkusa æjvvalín. 1100- ja 1200-lágon rijkkagánágisviellde ja girkko nannijn ietjasa merragátte milta nuortas gitta Rámsá rádjáj, ja 1300-lágo álgon lidjin boahám Vardøj Finnmárkon. Navti dáj guovloj sáme sjaddin mañjenagi oassen stáhta háldadusás, ádá værrovuogádagá ja badjásasj riektávuogádagá tjadá.

Girkkoj ásadime baktu bádi aj misjávnná sámij gaskan ja ristagis skihka ja dábe vájkkudahttájijn. Stuojmmeájge mañjela mij vibáj 1200-lágo rájes gitta 1400-láhkuj rijddalimij ja nubbe nuppij ládama mañjela sjehtadin Danmárkko-Vuodna, Svierik ja Ruossja gáktu guokta jali gálmma stáhta galggin háldadit dajt vijdes ja rájedis sisednamijt nuorttan. Dá duobddága «aktisasjuovllon» gáhtjoduvvin, ja aktisasjuovlo árru sjaddin værrov mákset guovte jali gálmá stáhttaj. Sæmmi báttá oadtjun sáme nágin sajijn sierra riektájt luondo valjesvuodajda ja duobddágijda. Akta buojkulvis le bygselvuogádahka oarjjesáme ælloguohtomguovlojn, nubbe l sierra

ednamriektá nuorttalap Nordlándan ja Råmsån, nav gáhtjodum «finneodelen», ja goalmát buojkulvis li «friddjavuohtagirje» majt tsárra gállásámijda tjáledij, sidjij gej alemus guovllo lij Njavddamin (Neiden).

Dáttjaj árroma vijdedibme nuortas merragátte milta merkahij sáme ájn vil ienebut vuona sebrudagá vidjurijda gæssujin. Moadda guollárromsaje ja gá dáttja álmuk nav lassánij buvtij rijdojt vuona oajválattjaj ja sámij gaskan moatten sajen.

Danmárkko-Vuodna vuojttin Kalmardoarov 1611–13, ja dan boados lij merragátte ja vuona Divtasvuona rájes gitta Várjjagij sjaddin Vuonarijka vuolláj. 1600-lágon lidjin aj noajddeprossa, sierraláhkáj Finnmárkon. Dat sámij aj ládaj. Nuorttalij-Vuonan lidjin 177 noajddeássje. Dájs lidjin 37 sámij vuosstij, Trøndelágan 3.

1600-lágo láhpa rájes lassánin stáhta gájbbádusá dánska-vuona rijka rabdaguovlujn, buojkulvisaj de nannusabbo gá ávdđála vuosedin dálusj gánágisá «regálajda», árbbidum riektájda, jut juohkka sadje majt iehtjáda ettjin formálatattjaj æjggu, lij gánágisá ábmudahka. Dát moatte láhkáj vájkkudij 1700-lágo milta. Finneodel hiehteduváj, ja sáme guovloj dálusj sijdda-árnik ienebut ja ienebut gádoj, vájku gállásámij gaskan rijbaj.

Sámij gaskan lij guhkijt sisnjeldis riektáárnik. Gá bájkálasaj oajválattjaj jali ietjá juohkusij bájkálatattjaj rijddalin, gávnnuji moadda buojkulvisá ahte sáme vuosteldin ja ietjasa riektájt sihtin suodjalit.

Dáj muttoj guojna Nuorttalij-Vuodnaj ihtegáhtin. Vuostasj guojna ma li rijkaoassáj tjáleduvvam, li juo vuostasj værroalmasjlagojn, jages 1520 ja ávdđáljiguovlluj. Valla gitta 1700-lágo álgguj lidjin gallegattja, sierraláhkáj 1720 rájes lassánij sijá láhko. Jáhtem lij muhtem mudduj suoma sámeednamij bándorkolonialisierima joarkkan, ja muhtem mudduj gá ballin iellemlájbes ja dávdajs ietjasa sijdabájkijn, aktan ballo jut hæhttujin soahteálmman mannat ja danen doaros báhtarin, dagu Stuurra nuorttarijkaj doarro (1700-1721). Vuona oajválattja lidjin miellusa guojnajda rádjáguovlojn, danen gá sij lidjin dánska-vuona gánágisá áskulattja dakkir ájgen gá oajválattja diehtin rájá dal ruvva páhppára nali mierreduvvi. Guovllo gánná lidjin stuoves áro lij «ájdámiehtse» ájádusáj vuosstebielien, ja navti máhttin ietjasa stáhta vuolláj dájt ednamijt biedjat.

Áltá guojna rijddalahttájain bájkálasaj ressursaj badjel, ávdemusát amtmánnijn. Gánágisás viehkev ánodin. Sijá ávdástiddje, Knut Olsen Kven, manáj Københámmnaj ássjijn, boados sjattaj oadtjun álles dárjav ja amtmánne virgestis láhpij. Guojna aj tjállin luohtádusgirjev gánágisaj, mij la boarrásamos

guojna dokumænnta mav dábdđáp ja mij vil uddnik gávnnu.

Goalmát juogos mav kommisjávnná guoradallá, miehttsesuobmelattja, báhtin Savolax guovlos oarjjelij Suomas. Sij lidjin 1500-lágon árrum Värmlánndaj Svierigin, ja dáppelt moaddása jáhtálin vijddásappot 1600-lágo álgon dajda stuurra miehtseguovlojda Østlandet Vuonan. Sijá guovdásj guovllo sjattaj Solør-guovllo rájá lahka, mij jáhtelit oattjoj namáv Finnskogene. Diehki miehttsesuobmelattja árrujin miehttsedievájda daj stuurra vákkij gaskan gánná lidjin ieme vuona bándorbájke. Miehttsesuobmelattjaj ávdemus dábdđomærkka lij boalldemednambarggo, mij álu gáhtjoduváj «svedjing» ja «bråtebrenning». Sierraláhkáj boalldemednambargo diehti sjaddin rijdo miehttsesuobmelattjaj ja vuona bándorálmmu-ga árbbedábálasaj ednambargoj gaskan ja dimmbarij tjuollama áeládusájn man duogen lidjin stuurra oasesgoade Christianian. Miehttsesuobmelattja aj oajválattjaj vuosteldin; 1820-lágo vuostasj oasen. Gájbbedin buorep iellemdilev, skávláv ja girkkov suomagielak áhpadiddij ja girkkohærráj, ja sihtin sierra miehttsesuobmelattjaj girkkoguovlov rájá rastá. Divna dát ávdđán biejaduváj vijdes «petisjávnnán» ja ietjasa vuojnov ávdedin Stockholmaj váttstedijn. Gájbbádusá hilgoduvvin, ja dárojudhttem Finnskogena skávlájn ja girkkovjærkij. Ájnna buorre mij stuojmes bádjij lij ahte bessin bándorsijdaj oasset.

Aktufábmogis gánágisvielde hálluj gullujin aj ásko vidjura. Ortodoksia bále gitta 1600-lágo gæhtjáj de ij lim girkkon makkirak tjelgga ulmme sámij misjonierit, valla gá pietissma bádjij, de dát rievdej. Jagen 1714 ásaduváj sierra guovdásj instituhtta, Misjonskollegiet, massta Finnemisjávnná lij sierra ássudahka. Dat Roandemij biejaduváj ja Thomas von Westen dav jádedij. Sámegiella sjattaj misjávnná giellan, sierra áhpadusinstitusjávnnáj Roandemin. Ádásap dutkam la vuosedam skávlá moatten misjávnnáguovlon lij viek buorre. Misjonerajs moaddása diedulasjvuodas berustin, ja viek buoragit oahpástuvvin sáme gielajda, kultuvrraj ja ásskuj, ja tjállin álov sámij vuojnjalasjvuoda birra. Gá ássjev nuppe bieles gehtjat de la tjelgas ahte misjávnná sámij dálusj áskov demonisierij. Sáme goabddá boalddeduvvin jali váldeduvvin, nágina antikvára tjoahkkijda sáddiduvvin, ja værrosaje biejesteduvvin. Misjávnnán lij aj dimensjávnná duodden ásskuj, namálatattjaj gá lij stáhta tsieggima vædtsak ja nuorttaguovlov dánska-vuona stáhttaj sæbrájdjuhtij.

Stuurra nuorttarijkaj doarro manjela guorrasin Danmárkko-Vuodna ja Svierik rádjátraktáhta birra mij álliduváj jagen 1751. Traktáhta duodde,

gåhtjoduvvam Lappekodisillan, mierredij viek snivva ællosujto vidjurijt daj guovte rijkaj rájá rastá. Muh-tem mudduj lij kodisilla aj ájnas ietjá rádjáguovloj tjuolmajda, sierraláhkáj Dædno-tjáhtjádagá milta ja Várjjaga oasástallama gáktuj. Lappekodisilla ij la goassak hiejeteduvvam, vájku moaddi li dan birra gatjádallam.

Jagen 1826 juogeduváj mañemus aktisasjguovllo gå Vuonarijkka ja Ruossja rájáv mierredin gaskanisá. Rádjá juogij guovlo gálldásáme sijdajt; Pasvik, Petsjenga ja Neiden. Madi Njavddama (Neiden) gálldásáme válljijin vuonarijka vuollásattjan sjaddat, de dá guokta ietjá juohkusa válljijin Ruossjav. Sæmmi báttá vuorodin gálldásámij árbbedábálasj riektájt rájá rastá gå jage 1834 rádjátraktáhttaj sierra duottet tjálin. Pasvik gálldásáme massin ietjasa dálvveednamijt vuona bielen, valla bessin giesijt liehket dáppe mij vuonarijka vuolláj sjattaj, madi Neidena gálldásáme bessin tjavtjajt ja dálvijt Suoman liehket. 1800-lágo nuppát oasen massin Neidena gálldásáme ietjasa riektájt Suoman, madi Pasvika gálldásáme massin ietjasa riektájt Vuonan 1920-lágon.

Madi gálldásámij árbbidum riektá Njavddamin lidjin ienemusát vieleduvvam ávddál rádjá bádi, de dille rievdej 1800-lágo milta ja gitta ájggáj doaroj gaskan. Sijá kultuvra ja æládusáj vuodo gádoj. Vuostatjin massin akturiektáv Njavddam-jágá guollimij jagen 1848, ja de sijá aktisasj ednam, gáldaednam, hiejeteduváj birrusij jagen 1905 ja vijmak massin ietjasa sierra ælov ja gáldáælo ræjnnuhimev 1930-lágon. Sivva gå návti sjattaj lij vuostamuttjan dat gå moadda ádá álmukjuohkusa diehki jáhtálin, ávdemusat guojna, gudi gájbbedin oasev ressursajs. Návti gálldásáme ienebut ja ienebut bátsádallin bájken. Riektáideologijjalasj ájádus jut «juohkkahattjan bájken galggá sæmmi riektá» vájkkudij gálldásámijda nievres láhkáj.

Oajválattja sihtin ællosujtov stivrrit, vuostatjin bádi Felleslappeloven jagen 1883 ja tillegglappeloven jagen 1897. Dát viek nievres láhkáj ælobarggij vájkkudij, sierraláhkáj oarjjelsáme guovlon. Valla oarjjelsáme ællosujtto lij dætto vuolen guhkijt juo dássta ávddála, danen gå båndorbájkij álmukláhko viek lassánij ja dajna tjuovoj árroma ja sláddjima vijdedibme ællosujttoednamijda. Badjelgæhtte gátto ællosámij ja sijá iellemvuoge vuosstij buolvas buolvaj fievrridum nágín bájkij lidjin oassen gå illastime ja vierredago dáhkaiduvvin, «finnjaging» ja vahagahttem aj dáhpáduváj. Gå sámijt ládin ja sijá ælov njuovvin Dalbusjøenin lahka Os i Østerdalenin jagen 1811 la akta buojkulvis man alvos illastimijt oarjjelsáme ælloniehke hættujin gierddat. Niellja familja

ja sijá ælo ládaduvvin bándurijjs birssuj ja moadda tjuohte boahhtsu njuovaduvvin. Oajválattja ássjev átsádin ja bándura sáhkkudivvin, valla sæmmi báttá de sámij riektá guovlojda duobmo baktu sijájs váldeduváj ierit.

Ajtu lij vuona oajválattjaj vuojnno sámij, guojnaj ja miehtsesuobmelattjaj vuoksuj ienemusát buorre gitta 1800-lágo gasskamudduj. Stuorradigge mierredij duola dagu ásadi sierra áhpáiddjeohpov, ávdemusat sámezielak áhpáiddijida, Trondenesean jagen 1826, ja gå válggaálmamijt válljijin amtstjáhkanihmáj mij galgaj Eidsvollaj rájadusájt válljit, de moadda sáme ja guojna válljiduvvin. Daj gálmá rájadusáj gaskan Eidsvollaj Rámsås ja Finnmárkos, mij dalloj lij akta amta, lij soames guojna Balsfjorðas, Henrik Larsen Skjæret. Danen gå poassta nav mañnet jávsáidij de ij lim aktak rájadus Nuorttalij-Vuonas Eidsvollan.

Guhka doarroájge bále ávddála 1814 hiejeteduváj dálusj misjávnnábarggo sámij gaskan. Mañenagi málsj misjávnnáájgge dárojduhttemaájggáj. 1840-lágo milta vuosteldin ájnas redaktera, nágín girkkohærrá ja stuorradikke ájrrasa politihkav manna galgaj dilev láhtjet guojna- ja sámezielaj girkkon ja skávlán. Vuosstálasstij guotto lidjin dárogielav dárbañij jus galgaj nasjávnnálasj ávddamav ja kultuvrav ámastit, madi sámezielaja guojnagiella lidjin ienep primitijva dásen. Duodden javllin rádjáguovlo nuorttalín lidjin sierraláhkáj várnnañisá ja váralasj dilen gå rájá lidjin áttjak mierreduvvam ja dáppe lij stuorra «amás» álmuk, sáme ja guojna.

Ájádusá sihke ruossja ja suoma vadá birra ávdedin nasjávnnátsieggijiddje dájmajt váj dá guovlo galggin joarkket rijka vuolen. Boados sjattaj dárojduhttempolitihkka. Álgij dárojduhttemdájmañ vargga álles guovlon Divtasvuona rájes Nordlándan ja nuortas. Mañnela dájma jáhtuj biejaduvvin sierraláhkáj Finnmárko ja guovte suohkanij vuoksuj Nuorttalij-Rámsån. Ietjá guovlojn árvvedin oajválattja ahte dárojduhttem dávk ietjastis ávddánij jus dássju dárustin skávlán ja girkkon ja jus dárogielak álmugav dájda guovlojda jádedin.

Vuostatjin mierredij Stuurradigge ahte galgaj guoradallat giellavidjurijt nuorttan. Sæmmi báttá joarkkin rudájt juollodit sámezielak girjijda sihke skávláj ja girkkuj. Mañenagi ásadin jagen 1851 fándav mij galgaj dárojduhttempolitihkav ruhtadit, Finnefondet, mij dájmañ állu gitta jahkáj 1921. Esski 1860-lágo álgon vas barggájin Ráddidus ja Stuurradigge dárojduhttempolitihkajin, dálla lij ájggomus praktihkalasj tjadadibme ja bagádusá gáktu dárojduhttempolitihkka galgaj tjadaduvvat.

Dán ávddála aj tjadádin dájmaht ma vuosedin dárojuhttempolitiikka lidjin sihke bájkálasj ja rjika dáse doarjodiddje. Jagij 1860 ja 1883 gaskan juollodij Stuorradigge rudájt váj sáme máná Rørosin máhttin dáttja biebbmoægáidjida biejaduvvat. Ulmme gá mánájt biebbmoægáidjida biedjin lij álles kultuvralasj ja gielalásj dárojuhttem, hæjojlága milta bessin mánájt ierit válldet. Stuorradigge dási sierra rudájt juollodin.

Jagen 1863 lij Stuorradikken vuostasj vuodulasj dagástallam dárojuhttempolitiikka birra, dalloj merustallin gáktu máhttin sierralágásj dájmaht vuodustit sihke sámij ja guojnaj vuoksjuj. Áhpadiddjij vuostasj dárojuhttembagádus nav gáhtjodum «overgangsdistriktene» (málsomguovlo) lij boahám jaget ávddála, sæmme Finnefondet ano njuolgadusá. Málsomguovllo mierreduváj dakkir guovllon gánná vuorddin oahppe sjaddin dárojuhtteduvvat, mij merkaj ettjin sjatta dássju dárogielav oahppat, ájnat málsot bæjválasj gielav sáme- jali suomagielas dárogiellaj. Málsomguovlo rievddin birrusij jage 1900 rádjáj, tendænssa lij Finnmarkon sjaddin ienebu dajs, madi Råmsån ja Nordlándan binnun ja mañenagi álgus váldeduvvin ja dárogielak guovllon definieriduvvin. Oajválattja diehtin gávnnujin sáme guovlo daj ieme málsomguovloj oarjjelin, valla miejnnijin dáppe dárojuhttem ietjastis ávddánij váni hiebadimes ja jus skávllán dássju dárustin.

Birrusij jage 1870 rájes nanniduváj dárojuhttempolitiikka mañenagi. Evaluierima vuosedin skávllápolitihkas ællim sjaddam dakkir báhtusa maht lidjin vuorddám, dáv tjielggijin áhpadiddjij liberála vuojnoj ja gá lidjin ilá nievrijt jáhkkám giela gievrudagá birra sáme ja guojna birrasijn. Áhpadiddjij vuostasj dárojuhttembagádus nav gáhtjodum «málsomguovlojda» lij boahám jaget ávddála, sæmme Finnefondet ano njuolgadusá.

Ækton lij girrko galgaj dárojuhttempolitiikka vædtsagin, ja girrko dárojuhttemdájmaht dagáduvvin sierra bagádusá. Girrkuj gal ajtu ællim goassak sæmme nanos gájbbádusá gá skávlláj. Dat bádjij dávk dilemmas mij girrkon lij, gá sijá ájggomus lij Jubmela bágov fállat iednegiellaj ja gá dálla sjaddin Jubmela bágov dárogiellaj sárnnedit. Muhtem láhkáj girrko tjuovoj dárojuhttempolitiikkav, valla nágin lávke mañjela. Ádá dutkam la vuosedam ællim nav állo girrkoærrá gudi dárojuhttempolitiikkav állásit doarjjun. Jagen 1888 ásadváj ádá finnemisjávnná. Girrkuj sjattaj læstadianisssa tjuolmman. Dáppe Jubmela bágov fállin iednegiellaj, vuosedin jur Luth-erij.

Mañenagi sjattaj diedalásjuohta oassen nasjávnná tsieggimis ja ásadij gáttojt sámij, guojnaj ja miehttsesuoamelattjaj vuostij. Historihkkár ja geográfia Yngvar Nielsen, guhti Etnografisk museumav stivrii Christianian, biejjaj jagen 1889 ávddán muhtem teorijjav Vuona sáme álmuga oarjjelamos árroma birra mij la gáhtjoduvvam «fremrykkingsteorien». Dat tjielggij «fremrykkingen» lij Trøndelága nuorttalamos ásijs «mot syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt», gánná árron lij jáksám Rørosa rádjáj ja dáhku ganugam 1600-lágo lánpan jali 1700-lágo álgon. Teorijjav viek álos jáhkkín dallusj ájge, ja sjattaj vuodon duola dagu ælloguohtomij diggeássij duobbmo-mærrádusájda.

Rubmelasj antropologijjan lidjin nuorttariikaj ruohtsa 1800-lágo gassko, valla Vuodnaj jávsáj esski jahketjuode mañemus lahkke oasen. Vuonan ienemusát berustin kraniologijjas, dat sihtá javllat oajvveskáltjo ja dan mihttima áhpas oassen nálliemierredimes, ja mañenagi aj nálliebiologijja gánná árvvedin máhtij mentála vidjurijt dáddadit jus ber oajvveskáltjov mihttijin. Muhtem mudduj aj álles sjelehtav mihttijin sæmme máhken. Vuostasj bále gá vijddát mihttijin lij militeran, buohtastahttin rekrutajt guovlos guovlluj. 1900-lágo nalluj sæbrrin aj akademijjalasj birrasa ienebut, stuorra prosjevtaj guovlo-lattjat, dagu Divtasvuonan doarj gaskan. Duodden gávnnujin priváhta birrasa ma sierraláhkáj barggin teorijjav mentála ulmusjuoda dábdomerka. Rubmelasj antropologijja oassesuorjge lij komparatijva guoradallam mij guoskaj «nasjonalt lynne», moadda vijdes nuorttariikaj guoradallama tjadáduvvin.

Rubmelasj antropologijja tjielggasit buvtij ienep stereotypifiserimav ja sámij, guojnaj ja miehttsesuoamelattjaj stigmatisierimav. Danen de aj nágin mihttimijt vuosteldin, sierraláhkáj gá lij sáhka nuoladit ja álles rubmahav mihttit. Sæmme láhkáj viek garrasit vuosteldin moatten sajen gá sáme girrkoárdijs jábbmegijt ednamis rievvin. Sjelehta galggin diedalásj tjoahkkijda sáddiduvvat. Moatten sajen dát bájke ulmuttijda sihke trávmáv buvtij ja álbedij.

1800-lágo lánpan lij dárojuhttempolitiikka ávddánam álles assimilasjávnnápolitihkkan man ulmme lij sámijt, guojnaj ja miehttsesuoamelattjaj assimilierit giela ja kultuvra hárráj nav jáhtelit gá ber vejulasj. Dárojuhttempolitiikka lij lágajda ja bagádusájda vuododum, ja politihka sisadno ja ájnna-samos vájkkudimnævo lidjin juo ávddánahtedum. Vuodon lij nasjávnná tsieggim, evolusjávnná oahppo ja sihkarvuotapolitiikka.

Guokta iesjuhtiklágásj dárojuhttempolitiikka vuojnnuji. Akta lij sámij, guojnaj ja miehttsesuoame-

lattjaj vuosstij ábbálatattjat, gánná ettjin unneplágojda hiebada jalik dajt tjuolde. Nubbe lij sierraláhkáj sámij ja guojnaj vuosstij Finnmárkon ja Nuorttalij-Rámsán, nav gáhtjodum málsomguovlojn. Dáj guovlojn muhtem mudduj giehpedin váj sámegiella ja guojnagiella máhttin viehkkegiellan aneduvvat, valla sáemmi báttá lidjin ietjá dájma, sihke rabás ja tjiegadum, ma giellamálsomav ja assimilierimav galggin ávdedit. Praktikallattjat goappátja dárojuhttempolitihka háme vájkkudin.

Jagen 1898 mierreduváj ádá bagádus málsomguovlo áhpadiddijda. Wexelsen-plakáhtta mierredij dárogiella galgaj divna fágaj dábálasj áhpadimgiellan, risstalasjuoda oahpon aj. Guojna- ja sámegiella máhttin ajtu viehkkegiellan aneduvvat, valla ij áhpadimgiellan. Áhpadiddje bádtjiduvvin aj dárogielav ávdeditattjat gá æjgádij ja oahppijit iejvvijin skávllájge mañjela.

Árra tendensa dárojuhttemav vijdedit ienep suorgijda sebrudagán, tjuovoduvvin, duola dagu váldeduvvin árron, vedjaj biggim ja industriija adnon dárojuhttema vædtsagin. Konkrehta buojkulvis la 1902 Finnmárko ednamvuobdemláhka mij ietjas giellanjuolgadusáj galgaj aneduvvat amta nasjávnnátsieggima ja dutkama vædtsagin. Dássju dáttja bessin ednamav oasstet, ja gá vuobdij de galgaj vuorodit «fremme bosættelsen af en for distriktet, dets opdyrkning og øvrige nyttiggjøreelse skicket befolkning som kan tale, lese og skrive det norske sprog og benytte det til daglig.» Sihke lága gárvedimen ja guláskuddamin bádjij ávdđán láhka ittij galga hieredit sámij ja guojnajt ednamav oasstemis, valla ajtu vuohttjaj «suomaballo».

Háldadusá duogen sjattaj lágav vuohkasit háldadit. Vuojnunagi liberála vuogij milta vidjurijit tjoavddin. Áhtsámusá ma hilgoduvvin, lidjin álu dakkára ma guosskin sajijda ma lidjin mierreduvvam ietjá dájmaida gá ednambarggo, dagu guollársijda ja boahhtsuj jáhtulagá ja guohtomsaje. Láhka galla ajtu dárojuhtij danen gá matrikulieridum ábmudagáj galggin dárogiella namá, vájku li aj moadda tjuollidusa dássta gá muhttij adnin sihke sámie ja guojna matrikkelnamájt. Nágim sajijin váldeduvvin dárogiella matrikkelnamá adnuj fuolkenamman. Ietján le aj tjielgas ahte giellagájbbádus sámij ja guojnajt suhtadij ja nejdedij, danen de aj gájbbádusáv vuosteldin. Ajtu ittij gájbbádus gádoduvá ávdđál 1960-lágon.

Dárojuhttempolitihka ádá nannim birrusij jage 1900 dættodij Finnmárkov, dat amta gánná skávllá ienemusát ratjáj ja gánná dárojuhttem lij oanemussaj állim. Guovdásj doajmma lij amtaj skávlládirekterraámmádav ásadit jagen 1902. Ájn vil

ienebut gá ávdđála galgaj dárogiella áhpadimgiellan aneduvvat. Buojkulvis dási le gá friddjasadjeárnik Trámsá áhpadiddjeskávlán studentajda gudi galggin málsomguovlojn barggat, hiejtieduváj jagen 1904. Danen ettjin desti áhpadiddje sámie- ja guojnagiella máhtudagáj áhpaduvá.

Ájnnašamos doajmma gá dálla skávlájt vuorodin lij ahte stáhtta internáhtajt tsieggij. Dá sierraláhkáj dárojuhttempolitihka diehti tsieggiduvvin. Jus dáttja, sámie ja guojna oahppijit internáhtaj tjoahkijin, de lij skávlán álles kontroalla dárojuhttema badjel ja oadtjun buorep skávláv ja oahppe ettjin sjatta nav gáhtot skávlás. Jagen 1905 biejaduvvin guokta vuostasj internáhta doajmmaj, goappátja Oarjjelij-Várjjagin, mij lij dáj «várnnašis rádjáguovloj» gassko, ja gánná edna sámie ja guojna árrun. Goalmát internáhtav Oarjjelij-Várjjagij aj tsieggijin, jagen 1907. Mañenagi tsieggijin internáhtajt rádjáguovlojda, állu gitta Ivgo (Lyngen) rádjáj 1920-lágon.

Internáhtajt tsieggidijin girkkajt ja kapellajt aj tsieggijin, vuostasj Njavddamin (Neiden) jagen 1902. Internáhta ja kapella galggin liehket muhtem lágásj kultuvralasj dárovuoda muvrra Ruossja ja Suoma rádjáguovlojn, «kultuvralasj doarroladdnen», namma mij mañjela dájtsiekkadusáj tjuovoj. Moaddása dásj tsieggiduvvin tjielgga vuona arkitektuvra milta jur danen gá sihtin dárovuodav vuosedit.

Doarog gaskan biggijin nágim suohkanijda internáhtajt. Gá doarro álgij jagen 1940 de lidjin vargga 50 internáhta dájman Finnmárkon ja Nuorttalij-Rámsán. Vargga divna doaro bále bæjsstanin jali boaldeduvvin, valla ienemusá vat tsieggiduvvin, ja moadda ádá biggiduvvin. Skávlláinternáhta lidjin ájnas oassen Finnmárko skávllástruktuvras állu gitta jahketuvsána málsomij.

Oarjjelsámie guhkijit barggin áttjudittjat stáhta internáhttaskávláv oarjjelsámie sisanoin, giellalattjat ja kultuvralattjat, valla ettjin nagáda. Moadda misjávnná dájma ássijin barggájin. Duola dagu ásaduváj internáhttaskávlá Havikan Namsosa lahka jagen 1910. Misjávnná oattjoj rudájt stáhtas dáv dájmadittjat. Havika internáhttaskávlá, sáemmi láhkáj dagu Finnmárko stáhtainternáhta, sjattaj skávllán gánná dárojuhttempolitihkav jáhtuj biedjin. Oarjjelsámie sebrudahka garrasit ja guhkijit dáv vuosteldin.

Jahketjuode málsoma mañjela buorebut organsierijin dárojuhttempolitihka vuosteldimev, sierraláhkáj sámij gaskan. Oarjjelsámie guovlon ienemusát vuosteldin ælobargo ja ednambargo rijdojt, valla aj skávlá ja giella vidjurijit. Nuorttalap guovlojn lij ienemusát sáhka giella, kultuvra ja skávlá birra. Hálo-

galátte biskáhpa nannusit dáv vuosteldimev doarjjun gitta jahkáj 1910, ja sæmmi aj liberála girkkohærrá gudi ettjin lijkku gá Norsk Finnemisjon lij nav mielos dárojuhttemij. Dá girkkohærrá ásadin aj ietjasa finnemisjávnav birrusij jagen 1910, Det Norske Lutherske Finnemisjonsforbund, mij aj dárojuhttemav vuosteldij viek lájttális tjállusij tjadá. Jagen 1925 finnemisjávnav vas tjoahkkiduváj, ádá namá vuolláj; Norges Finnemisjonssekskap. Jagen 1966 vat málsum namáv; Norsk Samemisjon.

Stuorradikken lij aj sáme vuostálasstem maññela gá áhpadiddje Isak Saba Unjárgas Stuorradiggáj válljiduváj jagen 1906, guovte ájggudahkáj, gitta jahkáj 1912, sámapolitihkalasj prográmmajn. Saba gal ittij gullu gá gájbbedij dárojuhttempolitihkav hættujin gáhtsalit. Stuorradikken lij ilá nanos konsensus politihka hárráj.

Sáme organisierima alemus dásse dálátij lij vuostasj sáme rijkkatjáhkanibme Roandemin jagen 1917, gánná Elsa Laula Renberg lij guovdásj ulmusj. Rijkkatjáhkanime álggo guovvamáno 6. biejuve 1 1990-lágo rájes ávvudaláduvvam sámij álmukbiejuven.

1920-lágon guoradaláj muhtem kommisjávnav mav Stuorradigge lij nammadam, Den parlamentariske skolekommisjon (1922–1927), skávláj dilev lándav miehtáj. Sij galggin aj ádá skávlálágav gárvedit. Nuorra sáme áhpadiddje Per Fokstad Dænos lij juo gullum ádá ájádusáj sáme skávlá ja giela hárráj. Suv oajvvadásá kommisjávnav gal ettjin heva dárjav oattjo. Vijdes materiála mav kommisjávnav áttjudij, vuosedij ietján ahte ájn adnin sáme- ja guojnagielav viehkkegiellan viek álov, vájku galggin ienemusát dárustit.

Gá Stuorradigge giehtadaláj lov om folkeskolen på landet (1936) de lij dát vuostasj almma dárojuhttempolitihka giehtadallam skávlán 30 jahkáj. Ráddidus sidáj dárojuhttempolitihkka skávlán galgaj joarkeduvvat. Stuorradigge guorrasij, valla mierredij dássju sámegeiella galgaj viehkkegiellan aneduvvat. Sáme lidjin «ieme áro», farra gá guojna gudi lidjin «ádañoahte», ja danen lij Stuorradikke mielas sámijn ienep riektá. Jage 1870 rájes lij skávlá dárojuhttempolitihkka læhkám muodugasj sámij ja guojnaj vuoksuj, dássta ávddálijguovlluj ettjin guojna oattjo makkirak gielasj hiebadimij.

1920-lágon massin nágín svieriga bieles ælloniehke giesseguohtomriektájt Vuonan. Danen sjattaj svieriga bielen nággojáhtem oarjás, mij vas alvos láhkáj vájkkudij aj vuona bieles ællosujttuj. Ádá boatsojæládusláhka bádjij jagen 1933, dan baktu oajválattja viek álov stivrrijin ællosujto badjel.

Vuonan sáme, guojna ja miehttesuobmelattja nuppát væráltoarov vásedin iesjguhtik láhkáj, vájku nazi oajválattja ja okkupasjávnaváfábmo ittij heva sijás berusta ábbálattjat. Doaro diehti sjattaj má edna doasso, ja moatten sajen de massin ælloniehke boahhtsujt vuohttjutjit ja suoládittjat. Sáme, guojna ja miehttesuobmelattja oassálasstin doaron jagen 1940, moadda guojna ja sáme Narvijka doaron. Doaro tjadá aj vuostálasstin. Moaddása lidjin rádjálávsa ja partisána, valla doaro maññela ettjin oattjo dav gudnev mav lidjin ánsidam. Sierraláhkáj de buojkuvissaj sáme rádjálávsa Divtasvuonan gáddaluvvin, dát lij vájves ásse moadda jage doaro maññela. Esski állu maññemus jagijt li juojddá dahkam dájna ja almullattjat ándagis ádnum.

Moadda oahppe Finnmárkon ja Nuorttalij-Rámsán ettjin heva skávláv oattjo doaro bále danen gá okkupasjávnaváfábmo adnuj váldij skávlájt, ja danen gá skávlávviesso boaldeduvvin tjavtjan 1944. Boados sjattaj moaddása ettjin oattjo dav láhkám- ja tjállemoahpov masi siján lij riektá, ja moaddása duodaj analfabiehttan sjaddin. Dát sierraláhkáj garrasit vájkkudij sámijda ja guojnajda sijá gielladile diehti. Esski moadda jage doaro maññela bádjij ruhtaárnik mij muhtem mudduj máhtij massám skávláv jagijt buohttit.

Finnmárko ja Nuorttalij-Rámsá boalldem ja sirdedibme vájkkudij álles álmugij, massin edna materiála kultuvrav. Sirdedime diehti sáme ja guojna giella ja kultuvrra ájn vil rasjep dilláj sjaddin. Finnmárko merragáttan gielladille jáhtelit málsjoj doaro maññela. Familja gudi ávddála lidjin sámástam jali guojnagielav ságastam, dárustahttájijn. Vájkkudus lij máná álu bajássjaddin dássju dárogielajn, ja ettjin heva æjgádisá ja áhkaj ja ádjáj iednegielav buvte.

Dárojuhttempolitihka oajvvelinnja joarkeduvvin jage 1945 maññela. Sámijda gal vuohttujin merka jut oajválattja áhtsin ádá tjoavddusijt sámapolitihkan. Dá lidjin muodugattja rijkajgasskasasj sebrudagá guottojda unneplágojda. AN:a almasjrievtesvuodaj tjielggidus (1948) bádjij vásstádussan dajda sieldes dagáduvvam nuppát væráltoaro bále. Lágev jagijn ma tjuovvun báhtin moadda ádá FN-tjielggidusá unneplágoj politihkalasj ja kultuvralasj rievtesvuodaj birra. Dá sjaddin ájge bále viek ájnna sámijda ja maññenagi aj guojnajda ja miehttesuobmelattjajda.

Gamma doaro ja Vuona NATO sæbrrama aktijvuodan de guojna vas gáddaluvvin sihkarvuoda ájttén. Sivva lij muhtem mudduj dat gá moadda guojna lidjin Sovjeta kommádo vuolen vuostálasstám doaro bále (partisána), ja muhtem mudduj gá Vuona

kommunistalassj belludagán lidjin edna jienastiddje daj sajiin gánná árrun moadda guojna. Vuona oajválattja guojnajt váksjudahttájain ja ettjin majdik tsuvke sijáj birra.

Nuppát væráltdoaro manñela le badjásasj politihkalassj ulmme Vuonan læhkám binnedit økonomijjalassj, sosiála ja kultuvralassj sieradusájt váj navti galgaj binnedit sosiála ja økonomijjalassj sieradusájt vuona sebrudagán. Sæmmi báttá ij lim heva sadje vieledittjat tjerdalassj ja kultuvralassj moattebelakvuodav. Álkkádusárnigij ájggomus ij lim dárojuhttem, valla dat sjattaj álu ajtu báhtusin. Økonomijjalassj ádstuhttem ja gá stáhtta ienebut stivrrij moatte æládusájt vájkkudij ienep sæbrájuhttemij, valla rijdo aj ihtin, duola dagu ressursaj ja duobddágij badjel.

Nuppát væráltdoaro manñela gal sáme organisierim vat ælláj. Jagen 1947 ásaduváj Vuona Ællosámij Rijkkasiebrre. 1940-lágo læhpan Sámi Sær´vi ásaduváj Oslon sámij gudi lidjin dáhku jáhtálam, sijá ulmme lij sámij birra subtsastit ja sáme giella- ja kultuvrravidjurijt ávdedit. Manenagi bájkálassj siebre aj ásaduvvin. 1950-lágon organisierijin sáme ietjasa nuortarijkaj dásen, vuostasj nuortarijkaj sáme konferánssa lij jagen 1953. Jagen 1968 bádjij vuostasj nasjávnláassj ábbálassj sáme politihkalassj organisasjávnná, Vuona Sámi Rijkasiebrre, mij aj rikajgasskasassj iemeálmuklihtudisá siegen barggagádjij. Dán organisierima diehti bessin sáme állu ietjá læhkáj oassálasstet vuona sáme politihka hábbmimij.

Dát lávkke ávdđáljguovlluj vuohttjij vuostasj bále jage 1947 nammaduvvam Samordningsnemda for Skoleverket bargo tjadá, danen gá dáppe lij sierra ássudahka sáme skávlávvidjurijda. Boados sjattaj moadda dájma buoredittjat skávláv sámijda. Áhpadiddijda fáladuvvin kursa jali oahpo sáme giellaj. Stáhtta rudájt juollodij ABC-girijáj nuorttasáme giellaj ja dárogielaj. Samisk ráđ for Finnmark ásaduváj jagen 1953 ja sjattaj vuona sáme politihka ávdđánahttema ratjágain ja bærrájgehttjaj jut sáme bessin politihka hábbmimij oassálasstet. Vuona sámeráde váldij dán ráde sajev jagen 1964. Ráddidus dáv tjuovvolij vijddát nammaduvvam komitejain mij galgaj guoradallat sáme politihka divna bielijt, jage 156 Samekomitea, mij ietjass dieadássj buvtij jagen 1959. Komitejan lidjin moadda sáme ja aj akademihkkára. Diedáduš tjelggasit dárojuhttempolitihkav májtij sæmmi báttá gá áđá sáme politihkaj gæjnov vuosedij. Jagen 1963 guorassj Stuorradigge komiteja ienemus rádjijda. Lov om folkeskolen (1959) baktu besaj sáme giellav áhpadim-giellan adnet ja navti hiejtiedij Wexelsen-plakaten, målssomguovloj áhpadiddij bagádušsáv jage 1898

rájes. Formálatattjat lij dárojuhttempolitihkka sámij vuosttij læhpaduvvam.

Vuona politihkka sámij, guojnaj ja miehtsesuobelattjat vuosttij manáj iesjuhtik guovlojda 1960-jagij álgon. Valla ietján gá Sis-Finnmárkon gánná 1967 rájes áhpadin manáj læhkát ja tjället sáme giellaj, de joarkeduváj duodaj dárojuhttempolitihkka gitta 1980-lágo gasskamudduj sámij vuoksuj aj. Sjattaj ieridis dan gaskan mav Stuorradigge lij mierredam, ja gáktu duohta dille duodaj lij. 1970-lágo nalluj juollodij stáhtta rudájt moatte sáme kultuvrrádmajda, dagu Sáme vuorkkádávvera Kárásjgágn, lánda vuostasj ábbálassj sáme dávvervuorkká.

Sæmmi bále gæhttjalin ællosámij iellemvuogev ja riektdádušsáv integrierit nasjávnláassj politihkalassj ja økonomijjalassj vuogádahkaj áđá boahhtsuæláduslága (1978) ja boahhtsuæládussjietadusá (1976) baktu. Dát ednagit vájkkudij sihke dárojuhttemij ja riektdávidjurijda. Guolástus merrasáme guovlon lij guhkijt juo garra dætto vuolen læhkám. Guolástuspolitihkalassj njuolgadusáj diehti bessin stuoráp hávsa duobbmmit Finnmarko ja Nuorttalij-Råmsá vuonajt guolijss, danen moadda bájkálassj guollársiebre ja suohkanstivra vuosteldin.

Oajválattjajda sjattaj Álltá-ássje ájnas dáhpádussan mij diehtten dagáj politihkav ja ahte ávdep stuorradiggemærrádušsáv ællim tjuovvum. Sáme politihkka manenagi vijdeduváj ienemusát giella- ja skávlápolitihkas ja muhtem mudduj æládušpolitihkas gitta riektdájda duobddágijda ja manenagi sáme iesjmierredibmáj. Áđá sáme politihka ævtjij gaskan oattjij álgoálmuk buojkuldahka nanos symbávlláassj sajev.

Álltá-stuojme dramatihkalassj dáhpádusáj bále ma tjuovvun Stuorradikke mærrádušsáv ænov dulvva-dit, biejjaj Ráddidus guokta nammadusájt barggij sáme politihkav tjelgadittjat; Sámeriektánammadus ja Sáme kultuvrranammadus. Sámeriektánammadusá vuostasj diedáduš, jages 1984, látjij dilev jage 1987 Sámeláhkáj ja Vuodoláhkáj sierra paragráfjav jagen 1988 mij gájbbedij oajválattja galggin bærrájgehttjat ahte sáme álmuk galgaj bessat giellasa, kultuvrasa ja sebrudakiellemisá sihkarasstet ja ávdđánahttet. Gá Sámedigge ásaduváj (1989) de sáme oadtjun álmukválljidum ávdástiddje orgánav. Gánágis Olav 5. Sámedikke rabáj jagen 1989. Sámi riektdá iesjmierredibmáj ja ednamijda ja tjáttijda lij juo ienep berustimev oadtjun. Jaget manñela sjattaj Vuodna vuostasj lánnda álles væráldin mij ratifisierij ILO-konvensjávnná nr. 169, ja navti ájn vil ienebut sámij álmukriektájt nannijin. Sáme kultuvrranammadus buvtij moadda diedádušsáv, ájnnašamos

boados lij gá sáme giellariektá sjaddin oassen sámelá-gas jagen 1990.

Guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj vuoksuj lij unnepláhkopolitihkasaj sjávodisvuohta gitta 1990-láhkuj, vájku dá guokta juohkusa vuojnnujin. Miehttsesuobmelattja lidjin juo doaro bále kultuvrasa ja histávrrása vuosedam histávrrásiebrij ja bájkalasj dávvervuorkáj baktu. 1950-lágo rájes berustin medijá ja tjálle sierraláhkáj kultuvra eksotismalasj vidju-rijs. 1970- ja 80-lágo nalluj berustahttjáj inebut kultuvra sierralágásjuodajs, dagu boalldemednam-bargos ja suovvavuodnádábjis. Sierra jahkásasj finnskogbiejve ásaduvvin, ja juohkka jage symbávlálatattjat sárnnun «republikken Finnskogen».

Guojna lidjin 1960-lágon nammaduvvam nágin suobmelasj studentajs gudi báhtin Nuorttalij-Ráms-sáj ja Finnmarkkuj guossáj dálusj guojna kultuvra áton, ja nágin vuona girijetjállis. 1970-lágon dutkin guojnaj birra sierraláhkáj Rámsá universitietan ja Áltá guovlloallaskávlán. Sæmmi báttá Nuorttarijkaj ministarráde guojnajs berustahttjáj. Sihke Nuorttarijkaj ministarráden ja Nuorttarijkaj ráden gatjádallin suobmelasj ájrrasa gáktu I dal ájn vuonarijka politikka guojnaj gáktuj? Álgon ettjin állida dábbelij gá nágin gæhttjalimárniga manna skávlán suomagiellaj áhpadin. Dan mudduj ahte oajválattja lidjin miedega, de sihtin suomagiellav farra gá guojnagiellav skávlán.

1980-lágon bádjij guojnaj organisierima gálleájgge, vuostatjin ásaduváj bájkalasj guojnaj siebrre Børs-elman jagen 1984, ja de jagen 1987 ásaduváj Norske kveners forbund. Etnopolitihkasaj prográmmen mav tjállin, de lij guojnagiela ja guojnaj sadje nasjávnnálasj unnepláhkón dáhkkiidibme állu guovdátjin. Sihke sámij organisierim ja tornedalssuobmelattjaj organiserim gitta árrat 1970-lágo rájes gánná lidjin nannusit dættodam meän kieli, «mijá giella» arvusmahtij guojnaj organisierimav.

1990-lágo álgon vuosteldin oajválattja sierra politihkav guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj vuoksuj. Miehttsesuobmelattjaj vuoksuj ettjin sijájt ane sierra álmugin. Guojnaj vuoksuj lij vuojnno sij lidjin ádáboahhtejuogos majn ællim makkirak riektá sierra dájmajda. Duodden javllin oajválattja ahte sámpolitikka lij ájnnaabbo.

Málsom bádjij jagen 1995. De gáhtjoj Europaráde Vuonav ádá konvensjávnná vuolláj tjálatjit, Nasjávnná-lasj unneplágoj suodjalime birástakkonvensjávnná. Vargga divna lándu guorrasin, Vuonarijka aj. Vuodna tjuovvolij ratifikasjávnnájn jagen 1999, danga jages doajmmaj bádjij. Vuodna vállij aj «sárnnot» makkir unneplágojda lándan dát guoskaj, ja dá lidjin guojna/vuonasuobmelattja, miehttsesuobmelattja, táhtara

(romaniálmuk) ja sigøynera (rom). Dájna lidjin miehttsesuobmelattja oadtjum formála stáhtusav nasjávnnálasj unnepláhkón, ja guojna lidjin lávkkim ádáboahttijs nasjávnnálasj unnepláhkóálmugin.

Jagen 1992 mierredij Europaráde Europealasj lihtudus guovllo- ja unneplágoielaj vuoksuj, mav Vuodna ratifisierij jagen 1993, mij doajmmaj bádjij jage 1998 rájes. Sámegeiella bádjij Unneplágoielajlihtudisá alemus dásásj («oasse III»), madi guojnagiella ittjij oattjo állu sæmme nanos suodjalimev («oasse II»). Jagen 2005 dáhkkiidij Ráddidus guojnagiellav unnepláhkogiellan Vuonan. Dát tjuovvoj guhkep dágástallamav lej gus guojnagiella suoma giellasuorge jali sierra giella.

2000-lágo álgon lidjin láhpalattjat ganugahttam dárojuhttempolitihkav sámij, guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj vuoksuj. Valla dárojuhttem ij lim guodeduvvam, dat gávnnuj ájn prosæssan sebrudagán ja álu moattoj tjuolmman gá dáj álmugin gielaj, kultuvrav ja sebrudakiellemav galgaj suoddjit ja ávddánahttet. Ja stuorra hástalusá li gá galggá tjadádit dájmalasj giella- ja unnepláhkopolitihkav man birra vuojnunagi li politihkalattjat guorrasam. Dá li dárojuhttema báhtusa.

1.3.3 Dárojuhttema irkkán - dárojuhttempolitihka ja vierredagoj vájkkudusá

Sámijda, guojnajda ja miehttsesuobmelattja vájkkudij dárojuhttempolitihkka viek alvos láhkáj. Sámij, guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj gielaj ja kultuvraj álbedibme merkahij giela ja kultuvra massuj ja álmuk ábbálatattjat ittjij juohkusij birra besa diehtet. Dárojuhttem ja rievddama sebrudagán sæmme bále li aj árbbedábálasj æládusájt ájttám.

Gá dárojuhttempolitihkka hiejtudeváj, de ajtu joarkeduvvin moadda barggamvuoge, guotto ja sebrudakstruktuvra majda dárojuhttempolitihkka lij vájkkudam. Navti ittjij dárojuhttempolitihkka ganuga. Moadda prosessa li duodaj dárojuhttam. Daj gaskan máhtta nammadit æládusáj ja barggosajj rievddam, árroma málsom, dan vuolen sentralisierim ja urbanisierim, areállabinnum ja infrastruktuvra biggim, dálusj luonndoháldadime ráddjim, duon dán álkádusárniga ásadibme, áhpadime revolusjávnná. Gá dájda duodden lij oajválattjaj bieles várrogis jali állu passijva vuojnno tjerdalasj moattebelakvuoh-taj, de li dá tjoahkkáj viek dárojuhttam. Duodden ælla implementierim politihkav ja njuolgasjávnná ma galggin unneplágoj suoddjit jali nannit, dát la áj dárojuhttam.

Ájnas buojkulvis dán mañemussaj le gå moadda máná ja æjgáda juohkka jage váse di dat áhpáduš sáme- ja guojnagiellaj vuodoskávlán masi mánájn la riektá, ij la sajenis gå skávllá álggá. Riektá lágajn gávnnuji ja da stáhta bieles rudáj doarjoduvvi. Moadda suohkana dábdásti e nagá lága gájbádusájt állidit ma guoski áhpáidbmáj ja vuosedi ájnnašamos tjuolmma l gå e gávnnu nuoges bargge gudi sáme- jali guojnagiela bukti. Nágín æjgáda váse di áhpáidbme ij jáhtuj boade jali áhpáidbme vádnu danen gå ælla heva oahpponevo jalik organiserim.

Dárojduhttempolitiikka árbe diehti unneplágo álu niejeduvvi ja sjaddi gierddat givsedimev, vassjeságav, nálsodimev ja muhtem mudduj nuppástimev ienepplágoálmugis. Kommisjavná guoradallam vuose di sáme ájn nuppástimev váse di. Juohkusij vijdes nuppástibme l duodalasj sebrudaktjuolmma.

Dárojduhttem le gávviduvvam histávrralásj trávmán man boados la sjaddam guhkesájggásasj noaden sijáj gaskan gudi li hæhttum gierddat. Návti l unneplágoj hælsso vehi rasjep gå ieneppláhoálmuga, ja sierraláhkáj ælobarggijn vuojnnet li gássjelisvuoda hælssojn. Vájku sáme álmuga vuoksuj li gæhttjalam varresvuohta- ja sosiáladievnastusájt buoredit juo 1990-lágo rájes.

Oajválattja ælla sæmmi láhkáj guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj vuoksuj dámadam. Vájlluji guoradallama avtaárvvusasj varresvuodadievnastusáj dárboj gáktuj guojnajda/vuonasuobmelattjajda, miehttsesuobmelattjajda ja sámijda. Suohkanij varresvuohta- ja sosiáladievnastusá, aj ienemus sáme giellaháldadimsuohkanijn, vájlluji sáme kultuvrra- ja giellamáhtudagáv, ja addne ælla dudálattja gáktu sáme sierratjiehppe varresvuodadievnastusá li organisieriduvvam. Duodden ælla suohkana diedulattja addne jali pasienta duogátja birra ábbálattjat.

Oajválattja ælla diedulattjat mánájsuodjalusá baktu mánájt dárojduhttam, valla mánájsuodjalus la ajtu sjaddam oassen gå guojna, sáme ja miehttsesuobmelasj máná li gáhtum ja navti l dát nannim dárojduhttemav. Dát guoská sierraláhkáj gå máná li láttij familjajda ja dárogielak institusjavnájda biejaduvvam gánná li gielav ja kultuvralasj tjanástagáv massám.

GIELASA JA KULTUVRASA MASSÁM

Moadda sáme ja guojna li muhtem mudduj jali állásit hæjttám ietjas ieme gielav sáhkadimes ja dárustahttjám dárojduhttempolitiikka diehti ja gå vádnum la politihkka buorre dájmaj moattegielakvuodav ájmon anedittjat. Dán giellamálsso diehti l nuorttasáme giella sjaddam ájteduvvam giellan. Julevsáme-, oarjjelsáme- ja guojnagiella li duo-

dalattjat ájteduvvam giela. Ubbmem-, bihtám- ja gálldášamegielagijs li dássju nágín gallegattja Vuonan, ja oanegis ájge duogen li massum giela jus ælládahtte dájma e dilev járgijda. Miehttsesuobmelattja li juo gielav málsso, danen gå e dasti gávnnu miehttsesuobmelattja gudi li suomagiela oahppam sijdan. Kommisjavná ij máhte hilggot ahte miehttsesuobmelattjaj giellamálsso dáhpáduváj dárojduhttempolitiikka diehti. Giellamálsso dáhpáduváj árrat miehttsesuobmelattjaj gaskan, ja juo 1800-lágo lãhpan lij miehttsesuomagiella viek bátsádallam.

Ádáboahhte ja álmuklãgo lassánime diehti sjaddin dakkir guovlo gánná sáme lidjin aktu árrum, garra dætto vuolláj sjadda dáttja álmugis. Nágín sajjín álgij giellamálsso dárogiellaj juo ávdvál oajválattja mierredin sámijt ja guojnajt dárojduhttet. Lufãhtan ja Viestarállasin giella málsso juo árrat 1800-lãgon. Oarjás merragãtte milta Trøndelãga rádáj gãhtun sãmegiela juo dán ávdválã. Oarjjelsãmegiella l ájmon aneduvvam sierralãhkáj ællosujton, valla ællosámij gaskan aj la oarjjelsãmegiela máhtto ja adno binnum.

Sãmegiela ja guojnagiela adno bádjij dætto vuolláj Nuorttalij-Rãmsãn 1800-lãgo lãhpan, dáppe dáhpáduváj giellamálsso vijdes moattegielakvuodas avta- gielakvuohatj sãmmi ájggudagán gå dárojduhttem- dájma guovlon. Boados lij daj lãhko gudi sámástin ja guojnagiela sãgastin, binnoj ednagit 1900-lãgo nal- luj. Finnmarko merragãtte guovlojn álgij giellamáls- soma nuorttasãmegielas guojnagiellaj ja dárogiellaj árrat 1900-lãgon, valla Finnmarko vuodnaguovlojn iesjgenga ájggáj 1900-lãgon.

Kárásjãgãn, Guovddagãjnon, Unjãrgan aktan ásijn Dãnos ja Porsãngos álgij giellamálsso mañe- but gå ietjã nuorttasãme giellaguovlojn. Nuortta- sãmegiella lij ájn nanos dilen dáj guovlojn gå dáro- jduhttempolitiikka hiejtuduváj. Giellamálsso máht- járgijdahtjam ælládahttemij báhtin aj árabut jáhtuj dáj guovlojn, ja dáppe lidjin moatte mánájn nuortta- sãmegiella iednegiellan ja stãdes giellabirás.

Giellamálsso dárogiellaj la nievret vãjkkudam familjaj guládallamij ja ájnegisáj ja juohkusij ietjas dádjadibmáj ja giellaguottjojda, ja moattes li hãjen gå ælla bessam ietjasa æjgãdjij jali áhkoj/ãdjáj gi- elav oahppat. Sãmmi báttã gå gielav massin, de aj juohkusa kultuvralasj dábe ja máhtudakvuogãdagã álbuduvvin ja ettjin ávvã manenik aneduvã. Guojna- giela ja ienemus sámij gielaj dille dálã l viek tjierggis. Miehttsesuomagiela e dasti gávnnu, ja gálldá-, bihtám- ja ubbmemsãmegiela gijs li dássju nágín gal- legattja vil. Giela vãjlluji vuogas birãstãgãjt ja nuoges ressursãjt ælládahttemij.

Uddni gæhttjali guojna- ja sáme-gielajt ælládahttet. Danen gá moaddása dájš gielajs e desti buolvvas buolvvaj familjajn joarkeduvá, de la áhpádussuorgen mánájgárde rájes gitta alep áhpádussaj ájnas sadje. Navti oadtju nuorttasáme ja muhtem mudduj guojnagiela ja julev- ja oarjjelsáme giellasebrudagá ádá giellaaddnijt. Kommisjavná guoradallam vuoset ælládahttemdájma e heva dájma, ja gielajn vájlluji buorre birástagá ja ressursa. Sámedikken, aktan sámij ja guojnaj organisasjavná ja institusjavná, li viek állo alep ambisjavná gielaj ælládahttema hárráj gá vuona oajválattjajn.

Girkko lij ájnas dárojuhttemvædtsak. Dat la nievres láhkáj vájkkudam kultuvralasj praksisij joarkkemij ma lidjin tjanádum sámij, guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj árbbedábálasj áskulasj ávddánbuktemvuogijda ja duohtavuoda dádjadusájda. Dá ávddánbuktemvuoge lij viek tjanádum kultuvrajda ja juohkusij ietjasa giellaj. Guhkijt girkko ittjij lágeda sáme, guojna ja miehttsesuobmelattja duohtavuoda dádjadusájta ja ávddánbuktemijt. Álltá-ássje mañjela målsoj girkko vuojnno sámij ja sáme girkkoiellemavuoksjuj, ja girkko miededij ietjas rállav prosessajn ma li dárojuhttemij vájkkudam. Sáme girkkoráde, Sis-Finnmárko girkkoguovlo ja oarjjelsáme tjoaggulvisá ásadime li sáme girkkoielemav viehka álov nannim. Vuona girkkon li guojna ja miehttsesuobmelattja viek guhkijt læhkám vuojnne-mahttása. Sáme girkkoráde ásadime mañjela li guojna aj sihtam guojna giella ja kultuvrra galgaluluj nanniduvvat girkkon, valla gitta állu mañjemus jagijda ij la girkko heva guojnaj sávdusájda gulldalam.

Stuorra oase dáttja álm mugis ælla dádjadam boandásvuodav mav lándá unneplågokultuvra bukti. Sáme, guojna ja miehttsesuobmelasj kultuvra lidjin viek guhkijt vuojnne-mahttása vuona kultuvralasj almulasjvuodan. Dájdda ja kultuvralasj ávddánbuktema li ájnas ævto váj álgoálm mugij ja nasjavnálasj unneplágoj sebrudagáj galggá ielle ja moattebelak kultuvrra mij boahhte buolvajda joarkeduvvá. Dájdda ja kultuvralasj ávddánbuktema li læhkám ájnna sáme ja guojna aktisasjvuodav diedulattjan dagátjit ja ávddánahtátjit ja ietjas gávajt nannitjit guhka niejdedime ájggudagá mañjela. Kultuvrrainstitusjavná, -guovdátja ja -dávvervuorká li sjaddam ájnas ariená sáme, guojna, vuonasuobmelattjaj ja miehttsesuobmelattjaj perspektivvaj histávra ja kultuvrraárbe gaskostibmáj. Sáme musihkka ja sáme artista li læhkám guovdátjin gá sáme li ienebut vuojnnusij boahám álles vuona sebrudagán. Sámij, guojnaj, vuonasuobmelattjaj ja miehttsesuobmelattjaj ietjasa medijáfálaldagá li viek ájnna sebrudagá oassálas-

stemij ja álgoálm mugij ja nasjavnálasj unneplágoj jienaj nannimij demokratijjan. Guhkijt li dá fálaldagá læhkám viek vádnása, ja vuona medijá e heva diededa sámij, miehttsesuobmelattjaj ja guojnaj vidjurijt.

VUODOÆLÁDUSÁ DÆTTO VUOLEN

Dárojuhttempolitihka ja vierredagoj vájkkudusáj gaskan le ahte sámij, guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj duobddágij adno ja dábe viek binnáv dættoduvvin. Dálásj ájge la dát sierraláhkáj vájkkudam sámij riektájda ednamijda ja tjátjijda iemeálm mugin. Danen gá riektátjuolma, ressursaadno ja vuosstemie-la ælla tjoavdedum, ja gá stáhtta l háldadam ællosujtov ja merragáttij guolástusáv de la árbbedábálasj æládusáj læhkám lássa dille ja moadda diggeássje.

Jagen 2005 mierredij Stuorradihargge Finnmarkkolágav mij mierredij Finnmarko ábmudahka (FeFo) galgaj duobddágij ja ressursajt háldadit, Finnmarkon galggin rievtesvuodajt guoradallat váni tjærddaj gehtjadallamis Finnmarkkokommisjavná baktu aktan rijddotjoavddemárnigijn Finnmarko miehttseduobmmostávlá tjadá. Moaddi li duov dáv tjoavddusav guoradallam sihke ednamij riektáj vidjurij hárráj unnin oarjelabbo ja guolástusriehtáj hárráj Sámeriektájuohkusa (1997 ja 2007), Merragádeguolástusnammadusá (2008) ja Stáhtaálmenikláganammadusá (2018) baktu. Ajtu ælla dáv politihkalattjat tjuovvolam ádá lágaj, ienep riektáguoradallamij jali guhkesájggásasj tjoavddusij dáj guovloj luondo ressursaj hárráj.

Sáme riektá inkorporieriduvvam konvensjavnáj mærrádusáj ja Vuodolága § 108 fámo tjadá, li dáhkki-duvvam. Sisadno, duola dagu rádudallamvælggo, la tjielgaduvvam. Árbbedábálasj sáme æládusá li ájn ietjá æládusáj dætto vuolen. Bieggafábmoásadusáj rijddo Fovsen-njárgan gánná Alemus riektá l mierredam konsesjavná mij ájgenis juolloduváj ij la loabálasj danen gá dat mæddá AN-konvensjavná sivijla ja politihkalasj riektáj 27. artihkkalav, la areállarijdoj buojkulvis gáktu sámij riektá ájteduvvi jali dajt mieddi. Dákkir rijdojt máhttá binnebut jus ienebut ja vijddásappot guoradallá rievtesvuodajt ávddál álggá ja árvustallá álles noadev ressursaj vuoduj. Gá galggá areállarijdojt tjoavddet de bierri tjielgadit makkir vædtsagijt máhttá adnuj válldet rijdojt tjoavdátjit.

ÁLM MUK IJ HEVA MÁHTE JALIK DÁBDÁ

Ájnas boados dárojuhttempolitihkas ja unnepláhkokultuvraj álbedimes, la duola dagu dat ahte Vuona álm mug ábbálettjat ij heva máhte jalik dábdá sámij, guojnaj ja miehttsesuobmelattjaj vidjurijt. Ajtu máhtti ienebut sámij birra gá guojnaj ja miehttse-

suobmelattjaj birra. Stuorra oasse álm mugis guorras nievres stereotypijajda juohkusij birra. Sáme gielajda, kultuvrraj ja árbbedábijda oahpástuvvat la læhkám oassen nasjávna lasj oahppoplánajs vuodoskávln mátti j jagijt juo, ja oahppoplánajn le aj sierra ulmme oahppe galggi máhttet Vuona nasjávna lasj unneplágoj birra. Vájku oahppoplánajn li máhtudakulme de ajtu dutkam vuoset álm mug ij heva máhte iemeálm mugij ja nasjávna lasj unneplágoj birra.

SÅBADIBME JA SÅBADIME DAGO

Kommisjávna galggá gaskostit máhtov dárojuhttemhistávra birra ja gáktu dat la vájkkudam. Kommisjávna galggá aj oajvvadit dagojt ja dilev láhtjet joarkke sábadibmáj sebrudagán, dát galggá tjadáduvvat gasskasasj prosæssan masi moaddása sæbrii. Kommisjávna oajvvat sihke udnásj dájmajt joarkedit ja nannit, ja oajvvat aj ádá dájmajt sábadimev joarkedittjat.

MIJ LA SÅBADIBME?

Kommisjávna vuodo l sábadime buojkuldahka mij la hiebaduvvam demokratijalasj álkádussebrudahkaj, kommisjávna mandáhttaj ja kommisjávna bargo duogátij. Sábadibme dádjaduvvá gasskasasj ja relasjonála prosæssan mij moatten dásen dáhpáduvva. Máhtta ájnegisáj ja juohkusij dásen ja politihkallattjat sábadit.

Kommisjávna miejnne sábadam sebrudagá dábdomærkka l álm mug ábbálettjat ja aktisattajit diehtá dárojuhttempolitihka birra. Sæmme láhkáj ahte almulasj oajválttja dábdijdi sij li vierev dahkam daj juohkusij vuostij ma mandáhta vuolláj gulluji, dábdijdi dárojuhttempolitihkka l nievret vájkkudam ájnegis ulmuttijda ja sámijda, guojnajda ja miehtsesuobmelattjajda juohkusin, ja sihti juojddá dahkat váj vierredagojt máhtta duollit. Vijdásappot miejnne kommisjávna sábadam sebrudagá dábdomerka li jut sámij, guojnaj, miehtsesuobmelattjaj ja ienep-láhkoálm muga gaskan le gielalasj, kultuvralasj ja identiehta hárráj avtaárvvusasjuohta ja jut ájnegis ulmutja ja juohkusa ietjasa vássám ájgev buoragit háldadi. Mañutjissaj dættot kommisjávna ahte sábadum sebrudahka l dakkir manna álles álm mug viek luohet ietjá ulmuttijda, sebrudagá institusjávna jda ja sierraláhkáj politihkallasj institusjávna jda.

Dán rappártá baktu oadtju álles sebrudahka vijdes ja tjoahkkidum máhttovuodov dárojuhttema ja dan vájkkudusáj birra. Jus ulmme l ienep sábaduvvam sebrudahka manna l gielalasj, kultuvralasj ja identiehta hárráj avtaárvvusasjuohta, de dárbañ vijddát mobilisierit.

Kommisjávna dættot dárojuhttema tjoahkkidum báhtusa vájkkudi sámij, guojnaj ja miehtsesuobmelattjaj vejulasjuodajt ájn joarkátijt sierra tjerdalasj juohkusin. Jus gielav ja kultuvrav aktelt massá ájge tjadá de ihkap gáhtoli rijkarájaj sisbielen, ja rájaj rastá. Viekk duodalasj le jus návti gævvá danen Vuonan la sierralágasj álm mukriektálasj ávdásvástáduus álggoálm mugij ja nasjávna lasj unneplágoj ávdás.

Stáhta oajválttja ja duot dát sebrudakoasálettja majda kommisjávna dárojuhttempolitihka ja dárojuhttema guoradallam guosská, bierriji iesj aktu dábdát sijá duogen la ietjasa histávra ja barggamvuogij ávdás ándagis ádnót váj máhtta sábadit. Almulasj ásadusá divna sebrudagá suorgijn ja juohkka háldadusdásen bierriji árvustallat gáktu máhtti viehken sábadit dán rappártá gávnusij milta. Sæmme guosská sivijla sebrudagá aktera luojvoj suorgen, dájddára, kultuvrrabarge, ásko ja iellemvuojno suorgen. Kommisjávna árvustallá dá aktera, aktu ja tjoahkkáj, máhtti viehken sábadimargon. Duodden dájda li moadda hiebalgis aktisasj barggoariená rijkarájaj rastá gánná luluj akterajda vuogas árvvaladát gáktu aktan máhtta buoredit máhtov daj vidjurij birra majt kommisjávna almot, ja navti sábadimijn viehkeditt.

Kommisjávna oajvvat moadda dájmajt ma galggi sábadimprosessav doarjot ávdáljiguovlluj. Badjásasj dásen oajvvat kommisjávna nágin guovdásj suorgij vuorodit sábadimbargo járkan ávdáljiguovlluj: máhttoláptim, sámegielajt ja guojnagielav nannit, giellamáhtudagáv nannit, kultuvrra ja kultuvrramáhtudagáv nannit, rijdoj tjoavddem ja njuolgadásajt doajmmaj biedjat.

Duola dagu oajvvadip ásadit Dárojuhttema guovdátjav máhto, dutkama, gaskostime ja sábadime hárráj. Guovdátja ájn nasamos dahkon sjaddá buoredit máhttovánev mav kommisjávna l buottsostam. Kommisjávna dájmajt oajvadásáj ulmme l dilev láhtjet rievddadimijda ma guosski máhtudahkaj, guottojda, dagojda ja dábdoida váj sámij, guojnaj ja miehtsesuobmelattjaj dárbo álliduvvi. Kommisjávna sávdus ja doajvvo l dá dájma majt oajvvadip máhtti doalvvot dákkir rievddadimijda ja ienep sábaduvvam sebrudahkaj.

1.3.4 Låhpadibme

Kommisjávna sávvá rappártta ietjastis nanni álles álm muga máhtov, ja jut dájmajt oajvadásáj tjuovvoluvvi oassen sábadimprosessas mij joarkká ávdáljiguovlluj. Dát sjaddá hástalussan sihke Stuorradiggáj ja nasjávna lasj, guovloj ja bájkálasj oajválttjajda ja sebrudahkaj ietján. Kommisjávna

sihtá gijttet Stuorradikkev mij mierredij dárojuhttemav ja dan vájkkudusájt guoradallat, ja mij sidáj rappárttá galgaj viehkken sábadibmáj ja vierredagojt buoredittjat.

Rappártá siegen gálggi kommisjávnná álgodis guoradallamijt, 13 dájddaga ja kommisjávnná vuorkáv.

1.4 Čoahkkáigeassu davvisámegillii

Stuoradiggi nammadii Norgga Duohtavuoda- ja seanadankommišuvnna geassemánu 2018, mii geigii raporttastis geassemánu 1. b. 2023 Stuoradiggái. Ovtta kommišuvdnalahtuin lea mearkašupmi raporttii. Muđui dorjot dat eará kommišuvdnalahtut dan ollislaš raporta. Mandáhtta válddahallá doaibma:

1. Kommišuvdna galgá čađahit historjjálaš kártema mii čilge Norgga eiseválddiid politihka ja doaimma sámiiid ja kvenaid/norggasuopmelaččaid ektui sihke báikkálaččat, regiovnalaččat ja našuvnna-laččat.
2. Kommišuvdna galgá geahčadit dálá dáruiduhttinpolitihka váikkuhusaid sámii ja kvena/suomagillii ja kultuvrii, ja vel ávnnaslaš, sosiála, dearvašvuoda ja identitehta dáfus, sihke joavkkuide ollislaččat ja ovttaskas olbmuide.
3. Kommišuvdna galgá evttohit doaibmajuid mat váikkuhit viidáset soabadeapmái.

Kommišuvdna lea guorahallan dáruiduhttinpolitihka ja vearrivuoda sámiiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá. Vuovdesuopmelaččat dulkojuvvojedje, vuovdesuopmelaččaid álgaga vuodul, mandáhttii fárrui, ovttasipmárdusas Stuorradikkiin, mii lei barggaheadji.

1.4.1 Raportta álggaheapmi ja huksehus

Mánge sullasaš proseassa leat jođus miehtá máilmmi, ja kommišuvdna lea oahpásnuvvan eará duohtavuoda- ja seanadanproseassaiguin mat leat leamaš riikkaidgaskasaččat. Lea leamaš dialoga kommišuvnnaiguin mat leat nammaduvvon Ruotas ja Suomas.

Kommišuvdna lea čađahan 31 referáhtačoahkkima mas guorahalle fáttáid mat gullet guorahallanraportii, ja mánge dáin čoahkkimiin leat bistán guokte beaivvi. Kommišuvdna lea lágidan 37 rabas čoahkkima báikkálaččat ovttasbarggus báikkálaš áhahusaiguin, servviiguin dahje suohkanlaš eiseválddiiguin čilget barggu ja čohkket árvalusaid ja evttohusaid áigeuovdilis diliid birra. Dain ledje gávccii “gáffečoahkkima”, gos kommišuvdnalahtut besse eahpeformálalaččat ságastallat áššáigullelaš

olbmuiguin ja joavkkuiguin. Kommišuvdna lágidii njukčamánu 2023 stuorát rabas gulaskuddančoahkkima áššáigullelaš oassálastiid várás oážžun dihte árvalusaid ovdal barggu loahpaheami. Kommišuvdna lea searvan badjel 109 lágideamis eará aktevrraid olis.

Kommišuvdna almmuhii čakčat 2021:s dáidda-gilvvu mas fáddán lei “Dáruiduhttin ja seanadeapmi”. Jurys ledje dáiddarat gullevaččat sámii, kvena ja vuovdesuopmelaš birraiidda, lassii sidjiide lei vel okta kommišuvdnalahttu. Árvalusat leat geavahuvvon kommišuvnna raporttas ja dáiddačájáhusa oktavuodas Stuorradikkis. Kommišuvdna evttoha okta doaibmajdu seanadeami oktavuodas galgá leat ahte dáiddačájáhus galgá šaddat johttičájáhussan.

Muhtun áššesurggiin lea kommišuvdna viežžan olggobeale čielggadusaid, vai sáhtá gokčat ja čielggadit erenoamáš fáttáid. Dát leat elektrovnalaš mielddusin kommišuvnna raporttii, ja leat almmolaččat oktan raporttain.

PERSOVNNALAŠ HISTORJJÁT

Kommišuvdna lea čohkken persovnnalaš historjjáid main ovttaskas olbmot dahje unnit joavkkut leat muitalan oainnuid ja vásáhusaid dáruiduhttinpolitihka, dáruiduhttima ja vearrivuoda birra. Oassi kommišuvnna barggus lea leamaš guldalit ja duođaštit ovttaskas olbmuid dahje joavkkuid historjjáid movt dáruiduhttinpolitihkka ja vearrivuoda lea čuočan sidjiide dahje muhtun sin lagas olbmuide. Badjel 760 historjjá leat buktuojuvvon njálmmálaččat kommišuvnna rabas čoahkkimiin, jearahallamiin, dahje ovddiduvvon čálalaččat kommišuvdnii. Jearahallamat leat transkriberejuvvon ja njálmmálaš historjját leat čállojuvvon hámis. Muhtun oktavuodain lea kommišuvdna álgagiid dahkan jearahallamiidda ulbmiliin čohkket dieđuid dihto fáttáid birra, muhto eanas historjját leat boahtán danin go olbmot ieža leat váldán oktavuoda vai besset mitalit iežasat historjjá. Buot dát leat dehálaš dieđut dasa movt kommišuvdna ádde dáruiduhttinpolitihka ja daid váikkuhusaid maid dat dagahii ovttaskas olbmuide ja áššáigullelaš joavkkuide.

Persovnnalaš historjját leat analyserejuvvon. Raporttas addojuvvo sihke demográfalaš ja sisdoalu dáfus oppalašgeahčastat. Dávjjimus fáttát mat čatnasit dáruiduhttimii leat giella, vealaheapmi, skuvlaárgebeaivi ja identitehta. Raporttas gávdná sitáhtaid olbmui, geat leat juogadan iežasat vásáhusaid. Dáin lágiin bohtet sin jienat oidnosii. Dasa lassii leat moanat persovnnalaš historjját mat gusket guovddáš beliide 11. kapihttalit Massin, vuostálastin ja birgen.

Buohkat geat leat muitalan iežaset persovnnalaš historjjá, leat ieža ožžon vejolašvuoda mearridit galgá go sin historjá almmolašvuhtii ja háliidit go almmuhit iežaset nama. Kommišuvdna lea dahkan almmolašvuoda árvvoštallama ja lea anonymiseren materiála mii raporttas lea geavahuvvon. Buot ávdnasat leat addojuvvon Arkiivadoaimmahakkii, ja kommišuvdna lea beassan stivret materiála ja mearridan njuolggadusaid geahčadeapmái. Dát vásáhus- ja dovddiidusčoakkáldat dáruiduhttima ja vearrivuoda birra, nugo dat muittašuvvo ja reflekterejuvvo lea deatalaš materiála boahttevaš dutkamii.

RAPORTTA HUKSEHUS

Raportta I. oassi Kommišuvnna barggu vuodus leat vihtta kapihttala. Čoahkkáigeassu dahká 1. kapihttala, ja dan maŋŋel čuovvu 2. kapihtal mas lea bajilgovva mandáhtas, oktiibidjamis ja bargovugiin. 3. kapihtal čilge eará kommišuvdnaproseassaid maiguin sáhtta buohtastahttit. Dát guoská erenoamážit Lulli-Afrihká, Kanada, Kalaallit Nunaata / Ruonáeatnama, Ruota ja Suoma duohtavuoda- ja seanadankommišuvnnaide. 4. kapihtal lea daid joavkkuid birra geat gillájedje dáruiduhttima, sápmelaččat, kvenat ja vuovdesuopmelaččat, ja makkár stáhtus dain joavkkuin lea. Sápmelaččat leat dohkkehuvvon eamiálbmogin Norggas, ja kvenat ja meahccesuopmelaččat leat dohkkehuvvon nationála minoritehtan seamma ládje go juvddálaččat, romániálbmot (tatára) ja romalaččat (sigøynarat). 5. kapihtal čilge riikkaidgaskasaš riekteovdáneami mii guoská etnalaš minoritehtaid ja eamiálbmogiid suodjaleapmái, ja movt álbmotriekti váikkuha norgga riektái ja politihkkii dán ášše-suorggis.

Raportta II oassi Historjjálaš kárten - Dáruiduhttinpolitihkas kultuvrralaš šláddjiivuhtii sisttisoallá kapihttaliid 6 gitta 10 rádjái. Dát leat kronologalaččat ordnejuvvon čuovvovaš bajilčállagiiguin: 6.kapihtal Minoritehtaid sajádat riikkas ságááiggi rájes nationálastáhta áigái (su. 900-1852), 7.kapihtal Dáruiduhttinpolitihkka hábmejuvvo (1852-1900), 8.kapihtal Dáruiduhttinpolitihkka oazžu coavcci (1900-1940), 9.kapihtal Stuora rievdadusaid áigi (1940-1963) ja 10.kapihtal Ođđa politihka guvlui (1963-2010). Historjjálaš čilgehus oktiibuot ollislaččat ovdanbuktá dáruiduhttinpolitihka ja sisttisoallá beliid norgga, sámi, kvena ja vuovdesuopmelaččaid historjjás mat ovdal eai leat nu oahppásat, dahje mat ovdal eai leat čuvgejuvvon seamma láchkai.

Dáruiduhttinpolitihka ja proseassa váikkuhusat čilgejuvvojit muhtun välljejuvvon fáttáid dáfus dárkileappot oasis III Dáruiduhttima suoivvanis.

Raportta III. oasis leat kapihttalat 11-25 čuovvovaš bajilčállagiiguin: Kapihtal 11 Massin, vuostálastin ja birgen, Kapihtal 12 Dearvvašvuoha ja sosiálapolitihkalaš hástalusat, Kapihtal 13 Giellamassin, Kapihtal 14 Vuoiggalašvuoda buhtadus, Kapihtal 15 Oahpahus ja oahppu, Kapihtal 16 Namaid dáruiduhttin, Kapihtal 17 Čálgostáhta beahttin, Kapihtal 18 Girkoallin, oskkoldat ja vuoinjalašvuoha, Kapihtal 19 Dáidda, kulturovdanbuktimat ja media, Kapihtal 20 Boazodolu eavttut, Kapihtal 21 Mearrasápmelaččat ja riekteovdáneapmi, Kapihtal 22 Deanočázadaga luossabivdu ja sámi kultuvra, Kapihtal 23 Meahcceresurssat ja, Kapihtal 24 Miellaguottut sámiide, kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide

Raportta IV oassi Soabadeapmi čilge dárkileappot duohtavuoda- ja soabadankommišuvnna soabadandoahpaga áddejumi ja mii soabaduvvon servodaga dovdomearka lea 25. kapihtalis. Eanet soabaduvvon servodat. 26. kapihtal Doaimmat sisttisdollet kommišuvnna evttohusaid doaimbajuiide ja referere árvalusaide guoskkahuvvon birrasiiin.

1.4.2 Historjjálaš kárten - dáruiduhttinpolitihkas politihkalaš mánggabealatvuhtii

Norga lea álo leamaš mánggakultuvrralaš servodat. Dázat ja sápmelaččat leat leamaš guhkes áiggi riikkas, ja kvenat ja vuovdesuopmelaččat leat ovdamearkan minoritehtaide main lea mánggaid jahkečuđiid gullevašvuoha Norgii. Juo riikkačoagganeami oktavuodas lei juo oktavuoha joavkkuin gaskaneaset. 1100- ja 1200-logus nannejuvvui riikagonagasváldi ja girku davás riddogáttiid mielde gitta Romsii. 1300-logu álggus ollejedje sii Várjjagii Finnmárkui. Sámit dain guovlluin šadde áiggiid mielde oassin stáhta hálddašeamis, mas ledje ođđa vearromálet ja vel nai bajitdási riektevuogádat. Girku ásaheimiin bođii maiddá miššuvdna sámiide ja nai kristtalaš dábit ja vierut.

Maŋŋil 1200 - 1400-logu stuimmiid, riidalemiid ja lotnolaš soahteveagat stáhtaid gaskkas, sohpe stáhtat Dánmárku-Norga, Ruotta ja Ruošša ahte guokte dahje golbma stáhta ovttas hálddašit daid stuora ja rájáhiseatnamiid davvin. Dáid guovlluid gohčodedje "oktasašguovlun" ja oktasašguovlluid ássit šadde máksit vearu guovtti dahje golmma stáhtii. Seammás nannejuvvojedje sámiide muhtun sajiin erenoamáš vuoigatvuodát luondduriggodagaide ja guovlluide. Ovdamearkan lea láigoeanvuogádat máttasámi boazoguohtunguovlluin, nubbi lea ortnet sierra eanavuoigatvuodaiguin davvi Norlánddas ja Romssas, nu gohčoduvvon "sámi árbevuogitvuoh-

ta", ja goalmát ovdamearka lea "friddjavuođareive" maid cára čáliih nuortalaččaide, gain lei oarjjimus guovlu Njávdamis.

Norgga ássarviidáneapmi davás guvlui riddo-gáttiid mielde váikkuhii vel eanet dasa ahte sápmelaččat váldojedje fárrui norgga servodatdílálašvuodaid. Dat olu guollebivdohápmamat ja dat garra lassáneapmi dáža álbmogis dagahii riidduid gaskal Norgga eiseválddiid ja sápmelaččaid mángga sajis.

Kalmar-soađi 1611-13 boadus, man Dánmárku - Norga vuittii, lei ahte riddo- ja vuotnaguovllut Divttasvuonas Várjagii sihkkarastojuvvojedje norgga ráđđejumiin. 1600-logus ledje maiddá noaidevuoda-proseassat, mat šadde earenoamáš gustovaččat Finn-márkui. Dát čuhce maiddá sámiide. Davvi-Norggas ledje 177 noaidevuoda-proseassa. Dain ledje 37 sápmelaččaid vuostá, Trøndelágas ges 3.

1600-logu loahpas stáhta gáibádusat lassánedje dánska-norgga riikka doaresbeliin, earret eará dainna lágiin go dat garraseappot go ovdal čujuhii boares gonagaslaš "regálaide", árbejuvvon vuoigatvuodaide, ahte buot maid earát eai formálalaččat oamastan, galggai adnot leame gonagasa opmodahkan. Dát buvttii eanet váikkuhusaid 1700-logus. Sámi árbe-vuoigatvuota heaittihuvvui, ja boares siidaortnet sámi guovlluin jávkkaid dađistaga eanet, muhto bisui nuortalaččaid gaskkas.

Sámit bisuhedje guhká sierra siskkáldas riekte-ortnega. Riidduin báikkálaš eiseválddiiguin dahje eará báikkálaš joavkkuiguin, gávdnojit mánga ovdamearka dasa ahte sápmelaččat bealuštedje iežaset vuoigatvuodaid.

Kvenat dál oidnogohitet nai Davvi-Norggas. Vuosttaš kvenat geat leat registrerejuvvon ássin dán guovllus gávdnojit boarráseamos vearrogirjiiin, 1520 rájes ja ovddasguvlui. Muhto ledje dušše moattis gitta 1700-logu álggu rádjai, ja sii earenoamážit lassánedje birrasiid 1720 rájes. Fárren lei belohakkii viiddideapmi suoma boandakoloniseremis sámi eatnamiidda ja belohakkii boadusin šaddovaháigiid ja epidemijaid geažil ruovttugiliin, ja vel ballu šaddat soaldáhin ja go soađis eret báhtaredje, nugo Stuorra davviriikkalaš soađis (1700-1721). Norgga eiseválddit válde hui bures vuostá kvenaid go ledje rádjeguovlluid boanddat, go sis lei oskkáldasvuota dánska-norgga gonagassii dan ággis go eiseválddit dihte ahte ráját fargga bohtet nannejuvvot traktáhtain. Huksejuvvon ja bistevaš ássanguovlu hehtešii jurdagiid "ávdinriikka" birra, mii sáhtášii leat ággan stáhtalaš lahttudeapmái.

Kvenat Álttás šadde riidduide báikkálaš resurs-said geavaheami alde, vuosttažettiin ámtamániin. Sii válde oktavuoda gonagasain ohcat sus veahki.

Okta áirras, Knut Olsen Kven, vulggii Københámanii áššiin, ja boadusin šattai ahte sii ožžo dievas doarjaga ja ámtamáni biddjui eret virggis. Kvenat čálle nai oskkáldasvuoda vuordnuma gonagassii, mii lea boarráseamos dovddus ja seailluhuvvon kvena dokumeanta.

Goalmát joavku maid kommišuvdna guorahallá, vuovdesuopmelaččaid, leat vuolgán Savolax Lulli-Suomas. Dat ledje 1500-logus álgán ássat Värmlánddas Ruota bealde, ja doppe fárrejedje ollugat álggogeahčen 1600-logus viidásat viiddis vuovdeeatnamiidda Østlánddas Norgga bealde. Guovddášguovlu šattai Solør-guovlu lahka ráji, mii fargga gohčoduvvui Finnskogene. Dáppe ássagohte vuovdesuopmelaččat vuovdečilggiin stuorra vákkiid gaskkas boares norgga boanddagiliiguin. Vuovdesuopmelaččaid deháleamos dovdomearka lei boaldin-eanadoallu, eanemusat gohčoduvvon "gilvimin mii dahkko aitto boldojuvvon eatnamis (svedjing)" ja "njáskkahatboaldimin". Erenoamážit boaldineanandoalu geažil šadde vuovdesuopmelaččat riidodillái sihke norgga boandaid árbevirolaš eanandoaluin ja vuovdedoaluin maid stuora gávpeviesus Christianias doaimmahedje. Maiddá vuovdesuopmelaččat vuostálaste eiseválddiid 1820-logu álggu geahčen ja gáibidedje buoret eallineavttuid, skuvlla ja girku mas ledje suomagielat oahpaheadjit ja báhpát, ja sierra rájádirstilteaddji vuovdesuopmelaš riektebirre. Buot ovdanbuktojuvvui viiddes "petišuvnnas" ja čalmmustahttojuvvui dainna ahte vuovdesuopmelaččat vulge váccii Stockholbmii. Gáibádusat hilgojuvvojedje, ja dáruiduhttin Finnskogen skuvllas ja girkus adnojuvvui diehttelassan. Áidna mii bođii stuimmiin, lei ahte šattai vejolaš vuovdit dáluid iežas oamasteapmái.

Oktoráđálaš gonagasválddi áigumušaide gulai nai oskkoldatlaš suorgi. Ortodoksaággis gitta 1600-logu loahpageahčái ii lean girkus mihkkege čielga mihttomearri miššovdnii sápmelaččaid gaskkas, muhto pietisma mielde šattai rievdan, ja 1714:s ášahuvvui sierra guovddáš instituhtta, Miššovdnakollegia, mas Sámemiššuvdna lei sierra ossodahkan. Dat biddjojuvvui Troandimii ja dan jođihii Thomas von Westen. Sámegiella šattai miššungiellan, sihkkarastojuvvon sierra oahpahasáhusain Troandimis. Ođđaset dutkan lea čájehan ahte skuvllat mángga miššonguovllus ledje bures ovdánan. Mánga miššoneara ángirušše dieđalaččat ja šadde dakkarat geat dovde sámi giela, kultuvrra ja oskku, ja sii čálle ollu sámiid vuoingnalašvuoda birra. Nuppe dáfus fas lea čielggas ahte mišuneren demoniserii sámi árbevirolaš oskku. Sámi rumbbuid bolde dahje duoguštedje, muhtimiid

sáddejedje antikváralaš čoakkáldagaide, ja oaffar-báikkiid billistedje. Miššuvnnas lei maiddá viidábut go dušše oskkolaš dimenšuvdna, namalassii dat ahte doaibmat gaskaoapmin stáhtahuksemiss ja ovttaiduhttimis davviguovlluid dánska-norgga stáhtii.

Maŋŋil Stuora Davviriikkalaš soađi sohpe Dánmárku-Norga ja Ruotta rádjasoahpamuša mii dahkkui 1751:s. Okta lasáhus soahpamuššii, nu gohčoduvvon Lappekodicillen, sisttisdoalai mánŋa bienalaš mearrádusa mat galge sihkkarastit áshuvvon rájiiidrasttiedejji boazodoalu dán guovtti riikka gaskka. Kodisilla oaččui maid dihto mearkkašumi eará rádjaaššiid čoavdimii erenoamážit Deanočázadagas ja gávppašeami oktavuodas Várjjagis. Lappekodisilla ii leat goassege heaittihuvvon, vaikko mánŋii lea ovdandivvojuvvon eahpádus dan ektui.

1826:s juhkkujuvvui maŋimuš oktasaš guovludalle go Norga ja Ruošša šiehtadeigga rájá. Rádjá háddjii nuortalaččaid siiddaid guovllus, Báhčaveaji, Beahcáma ja Njávdamá siiddaid. Nuortalaččat Njávdamis välljejedje šaddat dáža riikkavullosažžan, ja dat guokte eará joavkku välljejedje šaddat ruošša vullosažžan. Seammás váldujuvvojedje vuhtii nuortalaččaid árbevirolaš rádjerasttiedejji vuoigatvuodát sierra lasáhusain 1834 rádjesoahpamuššii. Báhčaveadi nuortalaččat masse dálveeatnama Norgga bealde, muhto besse geasset orrut dan báikkis mii šattai Norgga territorian, ja Njávdamá nuortalaččat besse fas orrut Suomas čakčat ja dálvet. 1800-logu nuppi oasis masse Njávdamá nuortalaččat vuoigatvuodaid Suomas, seammás go Báhčaveaji nuortalaččat masse maŋemuš vuoigatvuodaid Norggas 1920-logus.

Dan botta go nuortalaččaid árbejuvvon vuoigatvuodát Njávdamis buori muddui ledje árvvusadnon ovdal go ráját mearriduvvojedje, de dat dađistaga rievddai 1800-logus ja gitta gaskasohteáiggi rádjai. Sii manahedje iežaset kultuvrralaš ja ealáhuslaš covcciid. Álggos masse sii oktovuogatvuodá luossabivdui Njávánjogas 1848:s, dasto heaittihuvvui oktasaš eana, nuortalaččaid eana, birraiid 1905, ja loahpas masse sii iešheanalis boazodoalu ja eksklusiiiva nuortalašealu guođoheami 1930-logus. Dán ovdáneami duogážin lei vuosttažettiin dat ahte sisafárrejedje oalle ollu ođđa álbmotjoavkkut, eanaš kvenat, ja dat gáibidii searvevuodá resurssaid dáfus. Nuortalaččat šadde eanet ja eanet marginaliserejuvvon joavkun gilis. Riekteideologalaš oaidnu "seamma riekti buohkaide giliservodagas" čuzii negatiivvalaččat nuortalaččaide.

Eiseválddiid sávaldat reguleret boazodoalu, 1883 Oktasašsámelágin ja 1897 lasáhussámelágin, daga-hii mearkkašahhti negatiiva váikkuhusaid boazodol-

lui, erenoamážit lullisámi guovllus. Muhto lullisámi boazodoallu gárttai ollu ovdal deattu vuollái, vuosttažettiin danne go boandagiliin lassánii olmmošlohku sakka, ja dan geažil lassánii ássan ja boandaid meahcce- ja vuovdeguohtumat viidánedje boazodoalloguovlluide. Maiddá árbejuvvon fuonáseadjji miellaguottut boazosápmelaččaid ja sin eallinvuogi vuostá muhtun guovlluin dagahedje vearddaguid ja vearrivuodaid, ja doppe dáhpáhuvai maiddá "sápmelaččaid oaguheapmi" ja veahkaváldi. Sápmelaččaid falleheapmi ja bohccuid njuovvan Dalbusjøen lahka Osa Østerdalenis 1811:s lea ovdamearka duodalaš vearddaguide lullisámi boazosápmelaččaid vuostá. Boanddat vearjuiguin fallehedje njeallje bearraša ja sin ealuid ja mánŋa čuođi bohcco njuovjuvvojedje. Ášši dutkojuvvui ja boanddat sáhkkoalle, muhto seammás sámit dubmejuvvojedje massit vuoigatvuodaid guvlui.

1800-logu gaskkamuddui ledje goitge Norgga eiseválddiin eanasmuddui positiivvalaš miellaguottut sápmelaččaide, láddelaččaide ja vuovdesuopmelaččaide. Stuoradiggi mearridii ovdamearkka dihte áshat sierra oahpaheaddjeoahpu, gos ledje vuosttažettiin sámegielat oahpaheaddjit, Trondenesii 1826:s, ja válggaolbmuid välljemis ámtačoahkkimii mii galgai välljet sáttuolbmuid Eidsvollii, välljejedje mánŋa sápmelačča ja kvena. Romssa ja Finnmárkku, mii lei ámta, golmma välljejuvvon sáttuolbmoss Eidsvollii, lei okta kvena Báhccavuonas, Henrik Larsen Skjæret. Maŋnonan poastamanu geažil ii lean oktage Davvi-Norgga ovddasteadjji Eidsvollas.

Guhkes soahteáigodagas ovdal 1814:s nogai boares miššonbargu sámiid gaskkas. Miššunáigi dađistaga manai dáruiduhttima áigái. 1840-logus vuosttildedje njunuš doaimmaheaddjit, muhtun báhpát ja stuoradiggeolbmot politihka ahte láhčit dili kvena- ja sámegillii girkus ja skuvllas. Vuostálastiid oaidnu lei ahte dárogiealla lei dárbbalaš nátionála hápmášuvvami ja kultuvrra háhkami, ja sámegiealla ja kvenagiella ledje eambo primitiivvalaš dásis. Dasa lassin ákkastalle ahte rádjeguovllut davvin ledje erenoamáš rašit ja suojeheamet sin varas rájiiiguin ja stuorra "amas" álbmogiin, sápmelaččat ja kvenat.

Jáhku sihke ruošša ja suoma vára birra álggahedje našuvdnahuksejeadji doaibmabijuid sihkkarastin dihte guovlluid riikki. Boađusin šattai dáruiduhttinpolitihka. Dáruiduhttin doaimmaiguin álge measta olles guovllus Divttasvuona rájes Nordlánddas ja davás guvlui. Maŋnel áshahedje doaibmabijuid erenoamážit Finnmárkku ja guovtti Davvi-Romssa suohkani. Eiseválddit rehkenaste ahte dáruiduhttin dáhpáhuvvá iešalddis eará guovlluin dan láhkai ahte dušše

dárogiella geavahuvvo skuvllas ja girkus ja dárogielat olbmot fárrjeit sisa.

Álggos mearridii Stuoradiggi ahte galggai čađahuvvot iskkadeapmi gielladilálašvuođain davvin. Seammás ain juolluduvvojedje ruđat sámi prentosiidda mat galge geavahuvvot sihke skuvllas ja girkus. Nuppi vuorus, 1851:s ášahuvvui foanda mii galggai addit ekonomalaš vuođu dáruiduhttinpolitihkkii, "Sámefoanda", mii doaimmai gitta 1925 rádjái. Easka 1860-logu álggoeahčen bargagođiiga Ráđđehus ja Stuorradiggi dáruiduhttinpolitihka ovdii, ja dalle geavatlaš čađaheami ektui ja go geavahedje instruksaid politihka čađaheapmái.

Maiddá dan ovdal čađahedje doaimmaid mat čájeht ahte dáruiduhttinpolitihkas sihke báikkálaš ja riikkapolitihkalaš bealušteaddjit. Gaskal 1860 ja 1883 juolludii Stuoradiggi ruđaid dasa ahte bidjat Rossena sámi mánáid dáža biebmováhnemiidda. Mihtto-mearrin eretbidjamiin lei ollislaš kultuvrralaš ja gielaláš dáruiduhttin, ja geafivuodáláhka attii láhka-vuođu bidjat mánáid eret. Dát ruhtaduvvui Stuoradikki sierrajuolludusain.

1863:s lei Stuoradikkis vuosttaš vuđolaš digaštallan dáruiduhttinpolitihka birra, mas digaštalle sierra ákkaid doaibmajuiide sámiid ja kvenaid ektui. Vuosttaš dáruiduhttinbagadus oahpaheddjiide "rievdadusguovlluin" lei bohtán jagi ovdal, ja maiddá njuolggadusat Sámefoandda geavaheapmái. Rievdadusguovlu definerejuvvui dakkár guovlun gos sáhtášii vuordit ahte ohppiid sáhtášii dáruiduhttit, ii dušše oahppat dárogiela, muhto maiddá molsut beaivválaš giela sámegielas dahje suomagielas dárogillii. Rievdadusguovllut molsašuvve gitta sullii 1900 rádjái, gos tendeansa lei ahte Finnmárkkus šadde eambo viidábut, ja Romssas ja Nordlánddas fas geahpeduvvojedje ja dađistaga heaittihuvvojedje ja meroštallojuvvojedje dárogielat guovlun. Eiseválddit dihte ahte doppe ledje sámi guovllut lulábealde daid álgoálgosaš nuppástusguovlluid, muhto oaivvilledje ahte doppe dáruiduhttin lunddolaččat bođii dáhpáhuvvat heivehemiid haga ja skuvllas galggai dušše geavahuvvot dárogiella.

Birrasiid 1870 rájes dáruiduhttinpolitihkka dađistaga nannejuvvui. Árvvoštallamat čájehedje ahte skuvlapolitihkka ii lean addán vurdojuvvon dáruiduhttinbohtosiid, ja čilgehussan dasa ledje oahpaheddjiid liberála miellaguottut ja go fuonášedje sámi ja kvena birrasiid giellavuoimmi. Vuosttaš dáruiduhttinbagadus oahpaheddjiide "rievdadusguovlluin" lei bohtán jagi ovdal, ja maiddá njuolggadusat Sámefoandda geavaheapmái.

Eaktuduvvui ahte girku galggai sáhttit geavahuvvot dáruiduhttinpolitihkas, ja ráhkaduvvojedje sierra njuolggadusat girku dáruiduhttin doaibmajuiide. Gáibádušat girku ei lean goassege nu garrasat go gáibádušat skuvlii. Das lei varra válđoáššis sáhka čuolmmas maid girku vásihii, ruossalasdeattus gaskal Ipmila sáni eatnigillii ja Ipmila sáni dárogillii. Ovtta ládje čuovui girku dáruiduhttinpolitihka, muhto moadde lávkki mañnelis. Ođđaset dutkan lea čájehan ahte ei nu galle báhpa bearehaga dorjon dáruiduhttima. 1888:s vuodđuduvvui ođđa sámemiššuvdna. Girku sáttai maid lestadianisma hástalussan, go dat čađahii Ipmila sáni eatnigillii, go čujuhii juste Lutherii.

Dieđa mobiliserejuvvui dađistaga našuvdnahukse- mis ja huksii heajos miellaguottuid sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid guovdu. Historihkkár ja geografa Yngvar Nielsen, Etnografalaš musea jodiheaddji Christianias, ovdanbuvttii 1889:s teoriija sámi ássama lulleráji birra Norggas, mii lea gohčoduvvon "sisafárrenteoriijan". Das čuoččuuvvui ahte "sisafárren" lei dáhpáhuvvan Trøndelága davimus osiin "Máttás guvlui Troandima bismaguvlui ja Hedemárkku ámtii", gos ássan lei joavdan ja bisánan Rossese 1600-logu loahpageahčen dahje 1700-logu álggus. Teoriija oaččui ollu doarjaga dalááiggis ja adnojuvvui earret eará vuodđun duopmocealkimiidda diggeáššiin boazoguohtumiid birra.

Fysalaš antropologijas ledje davviriikkalaš ruohttasat gaskkamuttus 1800-logu, muhto ollii Norgii easka bures nuppi jahkečuodi beallemuttus. Eanemus fuomášumi oaččui kranologijja Norggas, namalassii oahppa oaiveskálžžu birra ja dan mihtideapmi oassin nállemearrideamis, ja dađistaga maiddá nállebiologijja mas jáhkke ahte mentálaláš iešvuođaid sáhtii oaidnit oaiveskálžžu iešgudetlágan mihtuin. Muhtun muddui mihtiduvvui maiddá olles dákkeriggi seamma barggu oktavuodas. Vuosttaš viiddis mihtidemiid čađahedje militeara rekruhtat, ja mihtidanbohtosiid buohtastahte regiovnnaid mielde. 1900-logus serve maiddá akademaláš birrasat eanet mielde, stuora guvllolaš prošeavttaiguin, nugo Divttasvuonas soahtegaskajagiin. Dasa lassin gávdnojedje priváhta birrasat, mat erenomážit barge mentála mihtilmasvuođa teoriijaiguin. Fysalaš antropologijja oalgesuorgin ledje komparatiiva dutkamušat "našuvnnalaš miellalágis", mas dahkkojedje mánnga stuora davviriikkalaš dutkamuša.

Fysalaš antropologijja eahpitkeahttá váikkuhii dahkame sápmelaččaid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ovttaláganin ja navdot heajubun (stigmatiseret). Muhtin mihtidemiide reagerejedje maiddá

negatiivvalaččat, erenoamážit dalle go lei sáhka nuoladeames ja olleš rupmaša mihtideames. Maiddái reagerejedje garrasit mángga báikkis go dákte-rikkiid rogge bajás sámi girkogárddiin. Dákte-rikkiid galge sáddejuvvot dieđalaš čoakkáldagaide. Mángga dilálašvuodas vásihedje báikkálaš olbmot dán doaimma sihke traumáhtalažžan ja badjelgeahččalas-vuohtan.

Loahpageahčen 1800-logu lei dáruiduhttin-politihkka ovddiduvvon ollislaš assimilašuvdna-politihkkan man ulbmil lei jođáneamos lági mielde gielalaččat ja kultuvrralaččat assimileret sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid. Dáruiduhttin-politihka vuodđun ledje lágat ja instruvssat, ja politihka sisdoallu ja deháleamos váikkuhangaskaom- amit ledje gárvásit ráhkaduvvon. Vuodđun lei sihke našuvdnahuksen, ovdánanoahppa ja sihkarvuoda-politihkka.

Sáhtta identifiseret guovttemálet dáruiduhttin-politihka. Okta lei oaiuvilduvvon sámiide, kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide almmolaš Norggas, gos eai lean makkárge heiveheamit dahje spiehkastagat minoritehtaide. Nubbi lei earenoamážit Finnmárkku ja Davvi-Romssa sámiid ja kvenaid várás, dan guovlus mii gohčoduvvui rievdadusguovlun. Dáppe ledje muhtun heiveheamit go sámegeiella ja kvenagiella sáhtte geavahuvvot veahkkegiellan, muhto maiddái eará doaimmat, sihke rabas ja čiegus, ovddidan dihte giellamolsuma ja assimilerema. Geavatlaččat dagaheigga goappaš dáruiduhttinpolitihka málle váikkuhusaid.

1898:s mearriduvvui ođđa instruksa oahpaheddjiide rievdadusguovlluin. Wexelsen-plakáhtta nannii ahte dárogiella galggai virolaččat geavahuvvot oahpahušgiellan buot fágain, maiddái risttalašvuodaoahpahušas. Kvenagiella ja sámegeiella sáhtii goitge geavahuvvot veahkkegiellan, muhto ii oahpahušgiellan. Oahpaheaddjit dáhttojuvvojedje ovddidit dárogiella go deaivvadedje váhnemiiguin ja ohppiiguin skuvlaáiggi mañnel.

Ovdeš tendeanssat mat guske dáruiduhttin-doaimmaid viiddideapmái mángga suorgái servodagas, čuovvuluvvojedje, go ovdamearkka dihte ássan, geaidnohuksen ja industriija geavahuvvui dáruiduhttinreaidun. Konkrehta ovdamearkan lea 1902 eananvuovdinláhka Finnmárkku várás, mii oktan giellainstruvssain eaktuduvvui sáhttit geavahuvvot reaidun našuvdnahuksemii ja ámtta dáruiduhttimii. Eananoastin lei várrejuvvon norgga stáhtalahtuide, ja eanaluobaheapmi galggai váldit vuhtii "ovddidit guovllus ássama, gilvima ja eará ávkástal- lama albma álbmogii mii máhtta hupmat, lohkat ja

čállit dárogiella ja geavahit dan beaivválaččat." Sihke lága ovdabargguin ja gulaskuddamis deattuhuvvui ahte láhka ii galgan hehttet sámiid ja kvenaid háhkamis eatnama, lei gal okta várašupmi mii gulai "suoma vára" jáhkkui.

Sii adde hálddašeami árvošteapmái praktiseret lága buori vuogi mielde. Lea ollu mii čujuha dasa ahte praktiserjuvvui liberálaš linnjá vuodul. Ohcamat mat biehttaluvvojedje, guske vuosttažettiin guovluide mat ledje meroštallojuvvon eará ulbmiliidda go eanandollui, nugo eatnamat guollebivdohápmaniidda ja johtingeainnut ja guohtunsajit bohccuide. Láhka almmatge dagahii dáruiduhttinváikkuhusaid go matrihkkalii čálihuvvon opmodagain galge leat dárogiel namat, vaikko dain leat ollu spiehkastagat, go geavahuvvojit sihke sámi ja kvena matrihkalnamat. Muhtin báikkiin ja individuálaččat dáruihkalnamaid válde atnui sohkanamman. Muđui lea čielggas ahte giellainstruksa orui hárdime ja badjelgeahčai sámiid ja kvenaid, ja sii vuosttal dedje dalle instruvssa. Instruvssa eai goittotge heaittihan ovdal 1960-logus.

Birrasiid 1900 jahkelogus dáruiduhttinpolitihka ođđa čavgen lei váldofokusan Finnmárkkus, dan ámttas gos skuvla ražai eanemusat ja gos dáruiduhttin lei unnimusat ovdánan. Guovddáš doaimbaidju lei ásahit skuvladirektevrvirggi ámtii 1902:s. Vel eanet go ovdal galggai dárogiella geavahuvvot oahpahušgiellan. Okta mearkkašupmi dasa lea ahte nuvtá sajiid ortnet Romssa oahpaheaddjeskuvllas studeanttaide, geat galge bargat giellaseaguhusguovlluin, heaittihuvvui 1904:s. Dát miellidubvttii ahte eai ožžon oahpaheddjiid geain lei sámegeiel ja kvenagiell gelbbolašvuohta.

Deataleamos doaimbaidju dan ođđa skuvlaángeruššamis lei stáhtainternáhtaid huksen. Okta erenoamáš ágga čadnui dáruiduhttinpolitihkkii. Go čohkke dáža, sámi ja kvena ohppiid internáhttii, de sáhtášii skuvla ollásit hálddašit dáruiduhttima ja oažžut buoret skuvlla go ovdal, nu ahte oahppit eai jávkan nu ollu. 1905:s álggahuvvojedje guokte vuosttaš internáhta, goappašagat Máttá-Várjjagis, "uhkiduvvon rádjeguvlluid" váimmus, gos ásse ollu sápmelaččat ja kvenat. Goalmát internáhtta huksejuvvui maid Máttá-Várjjagii, 1907. Dađistaga huksejedje internáhtaid rádjeguvlluin gitta Ivgui 1920-logu álggo-geahčen.

Seammás internáhtaiguin huksejuvvojedje girkut ja kapeallat, vuosttaš lei Njávdamis 1902:s. Internáhtat ja kapeallat galge muhtun lágan kultuvrralaš nannejupmin dáččavuhtii rádjeguvlluin Ruošša ja Suoma vuostá, "kultuvrralaš rádjeladnit", namahusa

maid visttit ožžo dan rájes. Mánge dain huksejuvvojedje dáža arkitektuvrra mielde juste danin vai čalmustahtá dážavuoda.

Gaskasohtejagiid huksejuvvojedje muhtun gielddalaš internáhtat. Go soahti buollái 1940:s ledje lagabui 50 internáhta doaimmas Finnmárkkus ja Davvi-Romssas. Measta buohkat billistuvvojedje soahteáiggis, muhto eatnasiid fas huksejedje odđasit, ja eanet odđa vel bohte. Skuvlainternáhtat ledje dehálaš oassin Finnmárkku skuvlastruktuvrras gitta duhátjagimolsumii.

Lullisápmelaččat barge guhkes áiggi oážžut stáhtalaš internáhttaskuvlla mas lea lullisámi sisdoallu, gielalaš ja kultuvrraš, muhto eai olahan bohtosiid. Mánge miššunsearvvi barge áššiin. Earret eará ásavuvvui internáhttaskuvla Havikai Namsosa guovllus 1910. Miššuvdna oáččui stáhtadoarjaga doaimmahit dan. Havika internáhttaskuvla šattai, nugo Finnmárkku stáhtainternáhtat ge, skuvlan man ulbmil lei doibmiidjagat dáruiduhttinpolitihka. Dát mielddisbuvttii garra ja bastevaš vuostálastima lullisámi servodagas.

Jahkečuodimolsuma maŋŋá vuostálastin dáruiduhttima vuostá lei eanet organiserejuvvon, erenoamážit sápmelaččaid gaskkas. Lullisámi guovllus ledje vuostálasvuodát eanemusat boazodoalu ja eanandoalu gaskavuoda riiduid birra, muhto maiddá skuvlla ja giela birra. Davveguovlluin lei eambo sáhka gielas, kultuvrras ja skuvllas. Vuosttaldeapmi oáččui garra doarjaga Hålogalánda bismmain gitta 1910 rádjái, ja liberála báhpain, geat maiddá vuostálaste Norgga Sámemiššuvnna miehtemielatvuoda dáruiduhttimii. Dát báhpabiras vuodđudii iežas sámemiššovvna birrasiid 1910:s, Norgga Luterálaš Sámemiššonlihtu, mii maiddá mobiliserii dáruiduhttima vuostá garra cuiggodeaddji publikašuvnnaiguin. 1925:s Sámemiššuvdna fas čoagganii, odđa namain, Norgga Sámemiššonsearvi. 1966 rievddai namma ja šattai Norgga Sámemiššuvdna.

Maiddá Stuoradikkis čuožžilii sámi vuosteháhku maŋŋil go Unjárgga oahpaheaddji Isak Saba válljejuvui stuoradiggeáirrasin 1906:s, guovtti áigodahkii, gitta 1912 rádjái, sámpolitihkalaš prográmmain. Muhto son ii ožžon doarjaga iežas gáibádusaide ahte galgá jorgalahttit dáruiduhttinpolitihka. Dasa lei menddo nanu politihkalaš ovttamielalašvuoha Stuoradikkis politihka hárrái.

Sámi organiserema gaskaboddosaš stuorámuš dáhpáhus bođii vuosttaš sámi riikačoahkkimiin, mii dollojuvvoi Troandimis 1917:s, gos Elsa Laula Renberg lei guovddáš olmmoš. Riikačoahkkima álggaheapmi guovvamánu 6. b. lea 1990-logu rájes

leamaš čalmustahtton sámi nátionálabeaivin/ sámi álbmotbeaivin.

1920-logus čielggadii stuoradikki nammaduvvon kommišuvdna, Parlamentáralaš skuvlakommišuvdna (1922-1927), riikka skuvladoaimma vuđolaččat, ja dat galggai maid ráhkkanahhtit odđa skuvlalaš. Nuorra, sámi oahpaheaddji Per Fokstad Deanus eret lei hui dovddus iežas odđa jurdagiiguin sámi skuvlla ja giela birra. Su cealkámušat ožžo unnán doarjaga kommišuvnna. Dat viiddis materiála maid kommišuvdna hágai, čájehii muđui ahte sámegiella ja kvenagiella leat ain oalle viidát geavahuvvon veahkkegiellan, vaikko vel čavgejuvvoi ge ahte dušše dárogiella galggai geavahuvvot nu ollu go vejolaš.

Stuoradiggi meannudii lága riikka álbmotskuvlla birra (1936) ja lei vuosttaš duohta dáruiduhttinpolitihka meannudeapmi skuvllas golbmálot jahká. Ráđđehus doarjjui ahte skuvllaid dáruiduhttinpolitihka galgá jotkojuvvo. Stuoradiggi guorrasii evttohussii, muhto mearridii ahte dušše sámegiella galggai geavahuvvot veahkkegiellan. Sápmelaččain, geat ledje "eamiorrut", ledje Stuoradikki oainnu mielde eará vuoigatvuodát go kvenain, geat ledje "sisa-fárrejeaddjit". 1870 rájes lei dáruiduhttinpolitihka skuvllas leamaš ovttalágan sápmelaččaide ja kvenaide, muhto dál kvena oahppit eai šat ožžon makkárge gielalaš heivehemiid.

1920-logus masse muhtun ruottelaš boazosápmelaččat geasseguohtunvuoigatvuodaid Norggas. Dát mielddisbuvttii ahte boazosápmelaččat fárruhuvvojedje bákkus lulás guvlui Ruttii, ja dat dagahii duodalaš liigeváikkuhusaid osiide Norgga boazodoalus. Odđa boazodoalloláhka bođii Norggas 1933:s, ja dat váikkuhii garrasit dasa ahte boazodoallu šattai garra almmolaš stivrejumi vuollái.

Norggas sápmelaččat, kvenat ja meahccesuopmelaččat iešguđetlágan vugiiguin besse dovdat nuppi máilmmisoadi váikkuhusaid, vaikko nasisttalaš eiseválddit ja okkupašuvdnafápmu eai čájehan makkárge earenoamáš beroštumi sidjiide oppalaččat. Soadi moivi dagahii ahte boazodoallu mángga sajis goitge hedjonii suollemas báhčimiid ja lobihis njuovvamiid geažil. Sámit, kvenat ja meahccesuopmelaččat oassálaste 1940-logus, ollu kvenat ja sápmelaččat ledje Narviikka soadis. Maiddá vuostálastindoaimmain ledje fárus. Mánngas ledje rádjaloavssat ja partisánat, muhto sii eai ožžon dan posiitiiva fuomášumi maid livčče ánsšášan. Erenoamážit hupme sealggabealde ovdamearkka dihtii sámi rádjaloavssaid birra Divtasvuonas, mii dagahii čiekŋalis háviid ollu jagiid maŋŋel soadi. Easkka maŋimuš jagiid lea dát ášši čovdojuvvon ja almmolaččat ándagassii addojuvvon.

Soađis ožžo ollu oahppit Finnmárkkus ja Davvi-Romssas váilevaš skuvlavázzima, go okku-pašuvdnafápmu válddii atnui skuvlavisttiid, ja mángga skuvlla gárte gutnan go bolde guovlluid čakčat 1944:s. Boađusin šattai ahte ollugat eai ožžon dan lohkan- ja čállinoahpahusa masa sis lei vuoigatvuoh- ta, ja mánggas šadde duohtavuodas analfabehtat. Dát čuoza earenoamáš garrasit sámiiide ja kvenaide sin gielladili geažil. Easka guhká mañnel soađi álgga- huvvui ekonomalaš ortnet mii muhtin muddui sáhtii buhtet masson skuvlavázzima.

Eváhku ja buollin stuora osiin Finnmárkkus ja Davvi-Romssas čuzii garrasit olles álbmogii, ja nu manahedje ollu ávnnaslaš kultuvrra. Eváhku dagahii ahte sámegiella ja kvenagiella ja kultuvra hedjonii. Finnmárkku riddoguovlluin álggii giellamolsun duođai mañná soađi. Bearrašat geat ovdal ledje hup- man sámegiela dahje kvenagiela beaivválaččat, álge dárogieala hupmat. Váikkuhus lei ahte mánát dávjá ba- jáššadde dárogielain áidna giellan ja sii unnán máhtte dahje eai oppanassiige máhttán váhnemiid ja áhkuid ja ádjáid eatnigiela.

Dáruiduhtinpolitihka váldolinnját jotkojuvvo- jedje mañná 1945. Sápmelaččaid dáfus ledje dattetge mearkat dasa ahte stivrenválddit ohcaledje ođđa čovdosiid sámpolitiikkii. Dat govvidii riikkaidgas- kasaš servodaga oaidnorievdadusaid minoritehtaid hárrái. ON olmmošvuoigatvuodaid julggaštus (1948) lei vástta daid surgadis dáhpáhusaide maid muhtin eurohpálaš minoritehtat ledje gillán nuppi máilmmi- soađi áigge. Čuovvovaš logenára jagiid bohte olu ođđa ON-julggaštusat minoritehtaid politihkalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid birra, ja dát julggaštusat ožžo áiggi mielde stuora mearkkašumi sápmelaččaide ja dađistaga nai kvenaide ja vuovdesápmelaččaide.

Galbma soađi ja Norgga NATO-miellahttuvuođa searvama oktavuodas, nannejuvvui fas jáhkku ahte kvenat leat áittan sihkarvuhtii. Sivvan dasa lei muh- tun muddui dat go ollu kvenat ledje soahtan sovjeht- talaš kommando vuolde nuppi máilmmisoađis (par- tisánat), ja muhtun muddui dat go ledje hui garrasit dorjon Norgga kommunisttalaš bellodaga guovlluin gos gávdnui stuora kvena álbmot. Norgga stivren- válddit vástidedje gozihemiin ja jávohisvuodain kvenaid ektui.

Mañná nuppi máilmmisoađi lea bajimuš politih- kalaš ulbmil Norggas leamaš unnidit ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš erohusaid ásahan dihte stuorat sosiálaš ja ekonomalaš ovttalárganvuodá Norgga servodagas. Seammás lei unnán sadji váldit vuhtii čearddalaš ja kultuvrralaš erohusaid. Čálgoortne- giid áigumuš ii lean dáruiduhttin, muhto das sáhtii

liikká leat dat váikkuhus. Ekonomalaš ođasmahttin ja stáhtalaš lassánan stivrenambišuvnnat iešguđet ealá- husain mielddisbukte eanet integrašuvnna, muhto maiddá riidduid earret eará resurssaid ja areálaid alde.

Mañná nuppi máilmmisoađi vásihii sámi organi- seren almmatge ođđa ángirusšama. 1947:s vuoddu- duvvui Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvi. 1940-logu loahpageahčen vuodđudedje eretfáren sápmelaččat Osloi Sámi Searvvi, man ulbmil lei čuvgehusbarggu doaimmahit sápmelaččaid birra ja ovddidit sámi giella- ja kulturáššiid. Dađistaga vuodđudedje maiddá báikkálaš servviid. 1950-logus sámit organiserejedje iežaset davviriikkalaš dásis, vuosttaš davviriikkalaš sámekonfereanssain 1953:s. 1968:s bođii vuosttaš nationála dábálaš sámpoliti- hkalaš organisašuvdna, Norgga Sámiid Riikkasear- vi, mii maiddá ásahii oktavuodá riikkaidgaskasaš álgoálbmotlihkadusain. Dát organiseren veahkehii oažžumis sámi oassálastima Norgga sámpolitiikka hábmemii.

Dát vuoitu bođii ovdan Skuvladoaimmahaga báld- dalastinlávdegotti barggus, mii vuodđuduvvui 1947:s ja mii oaččui sierra sámi skuvlaáššiid ossodaga. Boađusin šadde eanet doaimbajut nannen dihte skuvlla sámiiid várás. Oahpahedjjiide juolluduvvui stipeanda sámeielkurssaide dahje lohkat sámegiela. Stáhta juolludii ruđaid duppal tekstejuvvon ABC- girjái davvisámegillii ja dárogillii. Finnmárkku Sámi Ráđđi ásahuvvui 1953:s ja lei láidesteaddjin Norgga sámpolitiikka ovdáneapmái ja sámiiid politihka- hábmema searvamii. Dán ráđi sadjá bođii Norgga sámeráđđi 1964:s.

Ráđđehus čuovvulii go nammadii viidát čohk- kejuvvon lávdegotti mii galggai čielggadit sáme- politihka buot beliid, 1956 Sámekomitea, mii geigii evttohusaset 1959:s. Lávdegottis ledje ollu sámi ovddasteaddjit ja das lei badjelii vel akademalaš deaddu. Árvalus lei maid loahpaheapmin dáruiduht- tinpolitihkkii seammás go attii geainnu ođđa sáme- politihkkii. Stuoradiggi doarjui eanasoasi lávdegotti rávvagiin 1963:s. Láhka álbmotskuvlla birra (1959) attii vejolašvuodá geavahit sámegiela oahpahusgiellan skuvllas ja heaittihii Wexelsen-plakáhta, mii lei riev- dadusguovlluid oahpahedjjiid instruksa 1898 rájes. Formálalaččat lei dáruiduhtinpolitihka sámiiid ektui loahpahuvvon.

Norgga politihka sápmelaččaid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui manai iešguđet guvlui 1960-logu álggu rájes. Muhto earret Sis-Finmmárk- kus, gos 1967 rájes fálojuvvui lohkan- ja čállin- oahpahus sámegillii, de praktihkalaččat joatkašuvai

ollu dáruiduhttinpolitihkas 1980-logu gaskkamuddui maiddái sámiid ektui. Šattai gaska gaskal dan maid Stuorradiggi lei mearridan, ja dan mii čađahuvvui. 1970-logu mielde juolludii stáhta ruđaid ollu sámi kulturulbmiliidda, nugo Sámiid Vuorká-Dávviiridda Kárášjogas, riikka vuosttaš dábálaš sámi museii.

Seammás geahččaledje boazosápmelaččaid doaibmavugiid ja riekteáddejumiid ođđa boazodoallolága (1978) ja boazodoallošiehtadusa (1976) bokte integreret nátionála politihkalaš ja ekonomalaš vuogádahkii. Dás šadde stuorra váikkuhusat sihke dáruiduhttima ja vuoigatvuođadili dáfus. Riddolagas guolásteapmi mearrasámi guovlluin lei maiddáiguokká leamaš garra deattu vuolde. Guolástuspolitihkalaš muddemat dahke vejolažžan garra-sit bivdit Davvi-Romssa ja Finnmárkku vuonain 1960- ja 1970-logus, ja báikkálaš guolástansearvvit ja suohkanstivrrat čájehedje vuostehágu dása.

Eiseválddiide šattai Áltá-ášši áigeearrun mii dagahii ahte dihtomielašvuohta rievddai politihkas ja ovddeš stuoradiggemearrádusaid váilevaš čuoovleami ektui. Sámeapolitihkalaš suorgi viidánii das ahte eanaš lei leamaš sáhka giella- ja skuvlapolitihkas ja belohahkii ealahuspolitihkas, nu ahte maiddáisiskildii territoriála vuoigatvuođaid ja dađistaga sámi iešstivrejumi. Álgoálbmotdoaba oáččui nanu symbolalaš mearkašumi sámeapolitihka ođđa eavttuid vuodul.

Dramáhtalaš dáhpáhusaid geažil Áltás dan oktavuodas go Stuorradiggi mearridii hukset čázadaga, de nammadii Ráđdehus guokte lávdegotti mat galge čielggadit sámeapolitihka, Sámi vuoigatvuođalávdegotti ja Sámi kulturlávdegotti. Sámi vuoigatvuođalávdegotti vuosttaš árvalus, 1984:s, bijai vuodu 1987 Sámeláhkii ja sierra paragrafii Vuodđolágas 1988:s mii geatnegahtii eiseválddiid láchit dili nu ahte sápmelaččat álbmotjoavkun sáhttet sihkkarastit ja ovddidit iežaset giela, kultuvrra ja servodat-eallima. Sámedikki ásaheamiin (1989) ožžo sápmelaččat álbmotválljen ovddasteaddji orgána. Gonagas Olav V rabai dan 1989:s. Gažaldat sámiid iešmearridanvuoigatvuođa birra ja vuoigatvuođat eatnamiidda ja čáziide ožžo eanet fuomášumi. Jagi maŋŋil lei Norga vuosttaš riika máilmmis mii dohkkehii ILO-konvenšuvnna nr. 169, ja dat dasto vel eanet geatnegahtii sin álbmotrievttálaččat sámiid guovdu. Sáme kulturlávdegoddi buvtii maŋga árvalusa main deataleamos boadusin lei ahte sámi giellavuoigatvuođat válđojuvvojedje mielde sámeláhkii 1990:s.

Lea leamaš jávohisvuohta minoritehtapolitihka dáfus sihke kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid ektui gitta 1990-logu rádjái, vaikko dát guokte álbmot-

joavkku eaba lean oaidnemeahttumat. Vuovdesuopmelaččat ledje juo soađi áigge čalmmustahttán kultuvrraset ja historjjáset historjáservviid ja báikkálaš dávvirvuorkkáid bokte. 1950-logu rájes beroštišgohte mediat ja girječállit erenoamážit das mii adnojuvvui eksotálažžan dán kultuvrras. 1970- ja 80-logus lassánii beroštupmi guorahallat kultuvrra mihtilmasvuodaid, nugo boaldineandoalu ja suovvaommanstobuid. Maiddáiguokká lágiduvvojedje sierra vuovdesuomabeaivvit, oktan symbolalaš “Finnskogen republikka” jahkásaš julggaštusain.

Suoma studeanttat hupme kvenaid birra 1960-logus, go ledje bargan gieddeberguid Davvi-Romssas ja Finnmárkku ja ohcan boares kvena kultuvrra maŋis luottaidd, ja maiddáiguokká muhtun dáža girječállit ledje namuhan sin. 1970-logus šattai kvenaid dutkan earenoamáš áigeovdilin Romssa Universitehtas ja Áltá Guovlluallaskuvllas. Seammás beroštišgođii Norgga kulturráđdi kvenain. Sihke Davviriikkaid ministtarrádis ja Davviriikkaid rádis jerre suoma áirasat Norgga politihka birra kvenaid ektui. Eai olahan olus eará eambo go muhtin geahččalanortnegiid skuvllas suomagiell oahpahemiin. Dađi mielde go eiseválddit ledje mielas, de sii válljejedje suomagiela ovdalii kvenagiela skuvllas.

1980-Logus meinestuvai kvenaid organiseren, álggos go ásaheamiin báikkálaš kvenaid searvi, Bissojohkii 1984:s, ja de go Norgga kvenaid lihttu ásaheamiin 1987:s. Dan etnopolitihkalaš prográmmas mii govviduvvui, lei gáibáduš ahte kvenagiella ja kvenat galget dohkkehuvvot nátionála minoritehtan vuodđun. Kvenalaš organiseren lei viežžan inspirašuvnna sihke sámi organiseremis ja dan mobiliseremis mii lei árra 1970-logu rájes Duortnosleagi suopmelaččaid gaskkas, sii deattuhedje hui garrasit giela, meän kiela, "min giela".

1900-logu álggus ledje eiseválddit hui várrogasat jođihit sierra politihka kvenaid ja vuovdesámiid ektui. Vuovdesuopmelaččain lei čielga oaidnu ahte sii eai šat lean sierra álbmotjoavku. Kvenaid ektui lei oaidnu ahte sii ledje sisafárrejeaddjit gain ii lean riekti sierradoaimmaide. Dasa lassan ákkastalle eiseválddit rahpasit ahte sámeapolitihkas lea ovdasadjii.

Rievdadus bođii fáhkka 1995:s. Dalle bovdii Eurohpáráđdi Norgga vuolláičállit ođđa konvenšuvnna, Rámmakonvenšuvdna našuvnnaš minoritehtaid suddjema birra. Measta buot miellahttoriikkat dorjo dan, maiddáiguokká Norga. Norga čuoovvui dan ratifiseremiin 1999:s, ja dat doaibmagođii seamma jagi. Norga válljii maiddáiguokká "cealkit" makkár minoritehtat riikkas ledje ovttahtton mielde, ja sin gaskkas ledje kvenat/norggasuopmelaččat ja vuovdesuopmelaččat,

ja juvddálaččat, táhterat (románaálbmot) ja sigøynarat (rom). Dasto ledje vuovdesuopmelaččat ožžon formálalaš stáhtusa našuvnnalaš minoritehtan, ja kvenat eai šat adnon leame sisafárrejeaddjin ja gulle dál nationála minoritehta kategoriijii.

1992 mearridii Eurohpáráđđi Eurohpalaš lihtu guovllu- ja minoritehtagielaid birra, maid Norga dohkkehii 1993:s, ja mii doaibmagođii 1998 rájes. Sámegeiella gulai Unnitlogugielatlihtu bajimus dássái ("oassi III"), ja kvenageiella fas ii ožžon nu viiddis suoji ("oassi II"). 2005:s dohkkehii Ráđđehus kvenageiella unnitlohkogiellan Norggas, manñil go leat guhká digaštallan galgá go kvenageiella adnot leame suoma suopmanin vai sierra giellan.

2000-logu álggogeahčen lei loahpalaččat loahpahuovvon dáruiduhttinpolitihkka sámiid, kvenaid ja vuovdesámiid guovdu. Muhto dát ii mearkkaš ahte dáruiduhttin lei loahpahuovvon, leat proseassan servodagas ja mii álelassii máhccá hástalusson álbmotjoavkkuide go galget áimmahuššat ja ovddidit iežaset giela, kultuvrra ja servodateallima. Dattetge leat ain stuorra hástalusat čađahit aktiiva giella- ja minoritehtapolitihkka man hárrái orru leamen politihkalaš ovttamielalašvuohta. Dán sáhtta oaidnit leame dáruiduhttima váikkuhussan.

1.4.3 Dáruiduhttima suoivvanis - dáruiduhttinpolitihkka ja vearrivuođa váikkuhusat

Dáruiduhttinpolitihkas ledje duodalaš váikkuhusat sámiide, kvenaide ja vuovdesuopmelaččaide. Sámi, kvena ja meahccesuopmelaš giela ja kultuvrra fuonášeapmi mielddisbuvttii giella- ja kulturmassima ja álbmogii diehtováilli joavkkuid birra. Proseassa ja odđáigásaš servodatnuppástusat leat deattu vuollái bidjan nai árbevirolaš ealáhusaid.

Dalle go dáruiduhttinpolitihkka loahpahuovvui, de jotkojuvvojedje dattege ollu doaimanminstarat, miellaguottut ja servodatstruktuovrrat maid dáruiduhttinpolitihkka lei dagahan. Servodatproseassat mat dagahedje dáruiduhttima eai loahpahuovvon. Proseassat nugo ealáhusgeainnuid ja barggolašvuođa rievdamat, ássanminstara rievdan, dás maiddái guovddušteapmi ja gávpogiidda fárren, areálasisabahkkemat ja infrastruktuvrrahuksemat, árbevirolaš luondduhálddašeami gáržžideamit, iešguđetlágan čálgoortnegiid huksen ja oahpahušrevolušvudna, ja lotnolagaid vuordemeahtun dahje áibbas passiiva miellaguottuin čearddalaš girjáiavuhtii, leat leamaš mearkkašahhti dáruiduhttinváikkuhusat. Dasa lassin lea váilevaš implementeren politihkas ja njuolggadu-

sain mii galggai sihkkarastit dahje nannet minoritehtaid, ožžon dáruiduhtti váikkuhusaid.

Dehálaš ovdamearka dasa lea ahte ollu mánát ja váhnemat juohke jagi vásihit ahte vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegeiella ja sámegeilli ja kvenageiella vuodđoskuvllas ii leat sajis go skuvla álgá. Vuoigatvuođat leat lágas nannejuvvon ja dorjojuvvojit stáhtalaš ruhtademiin. Ollu gielddat dovddastit ahte eai nagot ollašuhttit oahpahušsui guoski lánkageatnegahtton gáibádusaid ja čujuhit dasa ahte váldohástalusson lea ahte sis eai leat doarvái bargit geain lea sámegeiel- ja kvenageiel máhttu. Muhtun vanhemaht vásihit ahte oahpahuš ii álggahuovvo dahje oahpahuš lea váilevaš oahpponeavvuid vátnivuođa dahje heajos organiserema geažil.

Dáruiduhttinpolitihka árbi lea dagahan ahte minoritehtat dávjá badjelgehččojuvvojit ja vásihit givssi-deami, vaššiságaid, vuortnuheami ja muhtun muddui vealaheami go leat oktavuodas majoritehtaálbmogiin. Kommišuvnna guorahallan čájeha ahte sápmelaččat vásihit ain vealaheami. Lea duodalaš servodatválttisvuohta go joavkkut viidát vealahuvvojit.

Dáruiduhttin lea máinnašuvvon historjjálaš trauman, mii sáhtta dagahit bissovaš čuozašusaid guoskevaš birrasiidda. Dát fas sáhtta váikkuhan dasa ahte minoritehtaid dearvvašvuođadilli lea veaháš heajut go majoritehtaálbmogis, ja boazodoallit orrot erenoamážit vásiheame dearvvašvuođa hástalusaid. Dát vaikko 1990-logu rájes leat viggan buoridit dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusaid sámi álbmogii.

Eiseválddit eai leat dahkan vástideaddji álgaga kvenaid dahje vuovdesuopmelaččaid ektui. Váilot guorahallamat dárbbu birra oažžut dáseárvosaš dearvvašvuođabálvalusaid kvenaide/norggasuopmelaččaide, vuovdesuopmelaččaide ja sámiide. Suohkanlaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusain, maiddái eanaš sámegeiella hálddašanguovllu suohkaniin, váilu sámi kultuvra- ja giellagelbbolašvuohta, ja geavaheaddjit leat duhtameahtumat sámi spesialistadearvvašvuođabálvalusaid organiseremiin. Dasa lassin lea suohkaniin unnán dihtomielalašvuohta geavaheaddji dahje pasieantta duogáza birra oppalaččat.

Mánáidsuodjalus ii leat mearrediđolaččat geavahuovvon dáruiduhttin mánáid, muhto dattetge lea leamaš mielde oaidnemeahttumin dahkat kvena, sámi ja vuovdesuopmelaš mánáid, ja dan lánkai šattai dáruiduhtti. Dát guoská erenoamážit go mánát leat biddjon dáža bearrašiidda ja dárogielat institušuvnnaide gos sii leat massán gielaset ja kultuvrralaš gullevašvuođaset.

GIELLA- JA KULTURMASSIN

Ollu sápmelaččat ja kvenat leat dádistaga dahje ollásit heaitán geavaheames iežaset álgovuolgalaš giela ja leat heaitán geavaheames dárogiela dáruiduhttin-politihka geažil ja váilevaš politihka geažil mas leat positiiva doaibmajut bisuhan dihtii mánggagielašvuoda. Viiddis giellamolsun lea dagahan ahte davvisámegiella lea šaddan áitojuvvon giellan. Julevsámegiella, lullisámegiella ja kvenagiella leat duođaid áitojuvvon gielat. Ubmi-, bihtán- ja nuortalašgielain leat dušše áibbas moadde giellageavaheaddji vel báhcán Norggas, ja daid sáhtta lohkat oanehis áiggis jávkan giellan jus ealáskahtindoaimmat eai veahket jorgalahttit dili. Vuovdesuopmelaččaid ektui giellamolsun lea jo ollašuvvan, go eai gávdno šat suomagielat vuovdesuopmelaččat, geat leat oahppan suomagiela ruovttus. Kommišuvdna ii sáhte hilgut ahte vuovdesuopmelaččaid giellamolsun buori muddui dáhpuhuvai dáruiduhttinpolitihka geažil. Giellamolsun álggii árrat vuovdesuopmelaččaid gaskkas. 1800-logu manjit oasis vuovdesuopmelaččaid giella lei garrasit maŋosmannan.

Sisafárren ja álbmotlassáneapmi mielddisbuvttii ahte guovllut gos sápmelaččat ovdal ledje oktorádden, dohko báhkkegodii lassáneaddji dáža álbmot. Muhtin guovlluin álggii giellamolsun sámegeielas dárogillii juo ovdal go eiseválddit mearridedje dáruiduhttit sámiid ja kvenaid. Lufuohtas ja Viestterállasis dáhpuhuvai giellamolsun 1800-logu álggus. Luláš guvlui rittu mielde gitta Trøndelága rádjái jávke sámegeielat ovdal dan. Lullisámegiella lea seilon erenoamážit boazodoalus, muhto maiddá boazosápmelaččaid gaskkas lea lullisámegiela čehppodat ja giellageavaheapmi unnon.

Sámegeiela ja kvenagiela geavaheapmi gárttai deattu vuollái Davvi-Romssas 1800-logu loahpageahčen, go giellamolsun viiddis mánggagielašvuodaš ovttagielašvuhtii dáhpuhuvai oktanaga daid dáruiduhttinomaigui mat álggahuvvojedje guovllus. Boađusin lei ahte sáme- ja kvenagielašgiid lohku njejai garrasit 1900-logu mielde. Finnmárkku riddoguovlluin álggii giellamolsun davvisámegielas ja kvenagielas dárogillii árrat 1900-logus, muhto iešguđet áiggis 1900-logu mielde Finnmárkku vuotnaguovlluin.

Karášjogas ja Guovdageainnus, Unjárggas ja osiin Deanus ja Porsáŋggus álggii giellamolsun maŋnelis go eará davvisámi guovlluin. Davvisámegiella lei ain nanus dán guovlluin dalle go dáruiduhttinpolitihkka loahpuhuvui. Doaibmajut jorgalahttit giellamolsu- ma ja ealáskahttit giela álge nai áramusat dain guovlluin, ja doppe ledje maid oalle ollu mánát gain

lei davvisámegiella eatnigiellan ja doppe lei dássedis giellabiras.

Giellamolsun dárogillii lea váikkuhan negatiiv- valaččat bearrašiid gulahallanoktavuođaide ja indiviidaid ja joavkkuid iešáddejupmái ja giellaguot- tuide, ja ollugat moraštit go eai leat beassan oahppat váhnemiid ja áhkuid ja ádjáid giela. Buohalagaid giellamassimiin, de maiddá joavkkuid kultuvrralaš geavadagat ja diehtovuogádagat badjelgehččojedje ja dahkkojedje oaidnemeahttumin. Kvenagiela ja eanaš sámegeielaid dilli lea dál hui duođalaš. Eai gávdno vuovdesuomagiela eatnigiela hubmit šat, ja nuortalaš-, bihtán- ja ubmisámegielašgiid lohku lea hui vuollin. Gielain váilot buorit rámmat ja doarvái resurssat giela ealáskahttimii.

Odne leat kvena- ja sámegeiela ealáskahttin- proseassat jođus. Danin go eanaš dát gielat eai šat sirdás siskkáldasat bearrašis, de lea oahpahussuorgi mánáidgárddi rájes gitta alitohppui hui dehálaš. Dán láhkái ožžot davvisámi ja muhtun muddui kvena ja julev- ja lullisámi giellaservodagat ođđa giellageava- heddjiid. Kommišuvdna guorahallan čájeha ahte ealáskahttinomaigui eai doaimma doarvái bures, ja ahte gielain váilot buorit rámmat ja resurssat. Sámedikkis, ja sámi ja kvena organisašuvnnain ja ásaheapmas, leat mearkkašahetti alit áigumušat giella- ealáskahttima ektui go norgga eiseválddiin.

Girku mearkkašupmi proseassain mat leat mielddisbuktán dáruiduhttima lea negatiivvalaččat váikkuhan kultuvrralaš práksisiid joatkimii, maidda vuodđun ledje sámiid, kvenaid ja vuovdesuopme- laččaid árbevirolaš oskkoldatvuogit ja duohta- vuodaipmárdus. Dát olggosbuktinvuogit ledje čiekŋalit sisagođdon kultuvrraide ja čadahuvvojedje joavkkuid iežaset gielaide. Girku lei guhká várrugas addimis saji sámi, kvena ja vuovdesuopmelaš duohta- vuodaáddejupmái ja ovdanbuktimii. Áltá-ášši maŋŋá rievddai girku oaidnu sámiide ja sámi girkoellimii, ja girku dovddastii iežas rolla proseassas. Sámi girko- ráđi, Sis-Finnmárkku proavássuohkana ja lullisámi searvegotti ásaheapmi lea nannen sámi girkoellima mearkkašahetti ollu. Kvenat ja meahccesuopme- laččat leat guhká leamaš oaidnemeahttumat Norgga girkus. Maŋnel go Sámi girkoráđdi ásaheapmi, de leat maiddá kvenat háliidan ahte kvena giella ja kultuvra sáhtášii nannejuvvot girkus, muhto ii leat beare áigá go girku ii olus dorjon kvenaid sávaldagaid.

Stuorra oassi dáčča álbmogis lea massán dan riggodaga maid minoritehtakultuvrrat riikkas mielddisbuktet. Sámi, kvena ja meahccesuopmelaš kultuvrrat ledje guhká hui čihkosis Norgga kultu- ralmmolašvuodaš. Dáidda ja kultuvrra ovdanbukti-

mat leat deatalaš eaktun dasa ahte álgoálbmogiid ja nationála minoritehtaid servodagain galgá leat ealli ja girjás kultuvra mii fievrriiduvvo boahktevaš buolvvaide. Dáidda ja kulturovdanbuktimat leat leamaš dehálaččat dihtomielalazžan dahkat ja ovddidit sámi ja kvena searvevuoda ja nannet iešgova maŋná guhkes áiggi duolbmuma. Kulturásahusat, -guovddážat ja museat leat šaddan dehálaš arenat sámi, kvena, norgga-suoma ja vuovdesuopmelaš perspektiivvas gaskkustit historijá ja kulturárbbi. Sámi musihkka ja sámi artisttat leat leamaš guovddázis čalmmustahttimis sápmelaččaid olles norgga servodahkii.

Sápmelaččaid, kvenaid, norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid iežaset mediafálaldagat leat erenoamáš deatalaččat servodatoassálastimii ja álgoálbmogiid ja našuvnnalaš minoritehtaid jienaid nannemii demokratiijas. Dát fálaldagat leat guhká leamaš váilevaččat, ja norgga mediain leat unnán dieđut sámi, vuovdesuopmelaččaid ja kvenaid dilálašvuodaid birra.

VUOĐDOEALÁHUSAT DEATTU VUOLDE

Dáruiduhttinpolitihka ja vearrivuoda váikkuhusat leat ahte sápmelaččaid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid meahcásteapmi ja boares vierut unnán adnojedje árvvus. Ođđaset áiggis lea dás leamaš erenoamáš mearkkašupmi sápmelaččaid eanan- ja čáhcevuogatvuodaide álgoálbmogin. Váilevaš čielggadeapmi vuogatvuodažažaldagain, resurssa-geavaheamis ja vuostálasvuodain beroštumiid dáfus, ja stáhtalaš boazodoalu ja guolásteami hálddašeapmi riddoguvlluin, lea mielddisbuktán ahte árbevirolaš ealáhusat leat gártan deattu vuollái ja leat leamaš moanat diggeáššit.

2005:s mearridii Stuorradiggi Finnmárkolága mii mearridii eatnamiid ja luondduvalljodagaid hálddašeami Finnmárkkuopmodaga (FeFo) bokte, ja vuogatvuodaid kártema Finnmárkkus sorjjasmeahhtun etnalašvuoda bokte Finnmárkkokommišuvnna bokte mas lei riidočoavdinortnet Finnmárkku meahceduopmostuolu bokte. Leat mángga vuorus čielggaduvvon iešguđetlágan čovdosat guovlluide máddelis ja guolástanvuogatvuodát sihke Sámi vuogatvuodálávdegottis (1997 ja 2007), Riddoguoalástuslávdegottis (2008) ja Stáhtaalmennetláhkalávdegottis (2018), almmá ahte dat lea mielddisbuktán politihkalaš čuovvoleami nugo láhkarievdeameami, eanet vuogatvuodakártemiid álgaheami dahje bistevas čovdosiid dáid guovlluide luondduresurssaid hálddašeapmái.

Sámi vuogatvuodát ovttaštahkon konvenšuvdnamearrádušaid bokte ja Vuodđolága § 108 bokte leat

dohkkehuvvon. Sisdoallu, nu go ovdamearkka dihte konsultašuvdnageatnegasvuoha, lea čielggasmahtton. Eará ealáhusberoštumit bahkkejit dađistaga árbevirolaš sámi ealáhusaid ala. Riidu bieggafápmorusttega dáfus Fosen-njárggas, mas Alimusriekti lea nannen ahte konsešuvdna áiggistis lei eahpegustojeaddji danne go dat rihkui ON-konvenšuvnna 27. artihkkala siviila ja politihkalaš vuogatvuodaid birra, lea ovdamearka areálariidduide gos sámiid vuogatvuodát áitojuvvojit dahje rihkkujuvvojit. Dakkár riidduid sáhtá geahpedit viiddiduvvon ja intensiiva vuogatvuodakártemiiguin ja go árvoštallá mii dat bidjá resursavuodu deattu vuollái. Areálariidduid čoavdinproseassas berre čielggaduvvot makkár riidočoavdivugiid galgá geavahišgoahtit.

ÁLBMOGA MÁHTTOVÁILI

Dáruiduhttinpolitihka ja minoritehtakultuvrraid badjelgeahččan lea dagahan ahte máhttu sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid birra lea oppalaččat fuotni Norggas. Máhttu sámiid birra lea goitge buoret go kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid birra. Stuorát oassi álbmogis lea ovttaoavvilis negatiiva stereotyhaiguin joavkkuid birra. Máhttu sámi giela, kultuvrra ja árbevieruid birra lea ollu jagiid leamaš oassin vuodđoskuvlla nationála oahppoplánain, ja oahppoplánain lea maiddá leamaš čielga mihttomearri ahte ohppiin galgá leat gelbbolašvuoha nationála minoritehtaid birra mat leat Norggas. Oahppoplánaid gelbbolašvuodamihttomeriin fuolakeahhtá dutkamušain boahtá ovdan ahte álbmogis váilu máhttu eamiálbmogiid ja našuvnnalaš minoritehtaid birra.

1.4.4 Soabadeapmi ja soabadandoaimbijut.

Kommišuvdna galgá, earret eará gaskkusteami bokte, gaskkustit máhtu dáruiduhttinhistorijá ja dan váikkuhusaid birra, evttohit doaimbijuid ja ráhkka- nahttit vuodu viidáset seanadeapmái servodagas, áddejuvvon guovttebealat proseassan mas eanet oasálaččat servet. Kommišuvdna evttoha sihke joatkit ja nannet dálá doaimbijuid ja ođđa doaimbijuid viidáset soabadeami várás.

SOABADEAMI ÁDDEJUPMI

Kommišuvdna atná vuodđun soabadandoahpaga mii lea heivehuvvon demokrátalaš čálgoservodahkii, kommišuvnna mandáhtii ja kommišuvnna barggu duogázii. Soabadeapmi áddejuvvo leame guovttebealat ja relašuvnnalaš proseassan, mii dáhphuvvá iešguđege dásiin. Soabadeapmi sáhtá dáhphuvvat indiviidadásis, joavkodásis ja politihkalaš dásis.

Kommišuvdna bidjá vuodđun ahte soabaduvvon servodaga dovdomearkan lea ahte álbmogis lea oktasaš nana máhttovuodđu dáruiduhttinpolitihka birra. Maiddái nai ahte almmolaš eiseválddit mieđihit ahte lea dahkkon vearrivuohta daid joavkkuid vuostá mat gullet mandáhttii, mieđihit ahte dáruiduhttinpolitihkas leat leamaš negatiiva váikkuhusat ovttaskas olbmuid ja sápmelaččaide, kvenaid ja meahcesuopmelaččaide joavkun, ja čájehit dáhtu njulget vearrivuođaid. Viidáseappot oaivvilda kommišuvdna ahte seanaduvvon servodaga dovdomearkan lea gielaš, kultuvrralaš ja identitehtalaš ovtadássásašvuohta gaskal sámiid, kvenaid, vuovdesuopmelaččaid ja majoritehtaálbmoga ja ahte ovttaskasolbmot ja joavkkut sáhttet eallit bures iežaset vássánáiggiin. Mañemusat ja erenoamážit bidjá kommišuvdna vuodđun ahte seanaduvvon servodahkii lea mihtilmas, ahte olles álbmogis lea alla luohtámuš eará olbmuid ja lea alla luohtámuš servodatásahusaide, ja erenoamážit politihkalaš ásahusaide.

Dán raportta bokte oažžu servodat ollislaččat viiddis ja čohkkejuvvon máhttovuođu dáruiduhttima ja dan váikkuhusaid birra. Jus galgat juksat mihttomeari oažžut eanet seanaduvvon servodaga gos lea gielaš, kultuvrralaš ja identitehtalaš ovtadássásašvuohta, de lea dárbu viidát mobiliseret.

Kommišuvdna deattuha ahte dáruiduhttima ollislaš váikkuhusat váikkuhit sápmelaččaid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vejolašvuođa seailut ain sierra etnalaš joavkun. Jus giela ja kultuvrra geažos áiggi massá, de dat sáhtta dagahit ahte dat heaitá gávdnome riikkarájiid siskobealde ja riikkarájiid rastá. Dákkár ovdáneapmi lea erenoamáš duodalaš danne go Norggas lea earenoamáš álbmotrievttálaš ovdasvástáduš eamiálbmogiid ja našuvnnalaš minoritehtaid guovdu.

Stáhtalaš eiseválddit ja iešgudet servodataktevrrat maidda kommišuvnna dáruiduhttinpolitihka ja dáruiduhttima guorahallan guoská, berrejit dovdat iešheanalis ovddasvástádusa bargat dan ala ahte iežaset historjjá ja práksisa vearrivuođaiguin geargat ja váldit ovddasvástádusa vai soabadeapmi sáhtta dáhpáhuvvat. Almmolaš ásahusat buot servodatsurggiin ja buot hálddašandásiin berrejit árvvoštallat movt sii sáhttet váikkuhit soabadeapmái dán raportta gávdnošiid vuodul. Dat seamma guoská siviila servodaga iešgudet eaktodáhtolašvuođa, dáidaga ja kultuvrra, ideála suorggi, oskku ja eallinoainnu aktevrraide. Kommišuvdna árvvoštallá ahte dain aktevrrain, sierra ja čoahkis, lea vejolašvuohta váikkuhit soabadeapmái. Dasa lassin gávdnojit mánja áššáigulleaš ovtasbargoarena riikkarájiid rastá, gos oassálastiide lea

relevánta digaštallat movt ovttas sáhtta mielde lasiheame máhtu daid dilálašvuođaid birra maid kommišuvdna almmustahtta, ja dieinna lágiin váikkuhit soabadeaddji doaimbajuiide.

Kommišuvdna árvala muhtun doaimbajuiid viidáset seanadanprosessii. Bajimus dásis árvala kommišuvdna dakkár lahkoneami masa vuodđun leat muhtun guovddáš suorggit vai sáhtta joatkit soabadallanproseassain: máhttolokten, sámegeiela ja kvenagiela ja giellagelbbolašvuođa nannen, kultuvrra ja kulturgelbbolašvuođa nannen, riidočoavdin ja njuolggadusaid implementeren.

Evttohuvvu earret eará ahte ásahuvvo Guovddáš gelbbolašvuođa, dutkama-, gaskkusteami- ja soabadeami dáfus dáruiduhttima oktavuodas. Guovddáša deháleamos doaimma lea njulget dan máhttováilli maid kommišuvdna lea almmustahttan. Kommišuvnna doaimbajuijoevttohusaid ulbmil lea láchit dili máhtolašvuođa, miellaguottuid, doaimmaid ja dovduičuohcci guoski rievdadusaide mat leat ávkin sámiid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid sávaldagaid ja dárbbuide. Kommišuvdna sávaldat ja doaimva lea ahte evttohuvvon doaimbajuijot sáhttet buktit dán lágan rievdadusaid ja eambo soabaduvvon servodaga.

1.4.5 Loahpaheapmi

Kommišuvdna doaimva ahte ieš raportta lokte olles álbmoga máhttovuođu, ja ahte doaimbajuijoevttohusat čuoovvuluvvojit buktun seanadanproseassain ain viidáset. Dát šaddá hástallussan sihke Stuuradiggái ja nátionála, regionála ja báikkálaš eiseválddiide ja muđui servodahkii. Kommišuvdna háliida giitit Stuuradikki mii mearridii guorahallagoahtit dáruiduhttima ja dan váikkuhusaid, ja mii sávai ahte raportta galggai sáhttit váikkuhit soabadeapmái ja njulget vearrivuođaid.

Kommišuvdna geige raportta mielde olgguldass čielggademiid, 13 dáiddabarggu ja kommišuvnna arkiivva.

1.5 Suomenkielinen tiivistelmä

Suurkäräjät nimitti Norjan totuus- ja sovintokomission 2018, ja se toimitti raporttinsa suurkäräjille 1. kesäkuuta 2023. Yksi kommission jäsen on jättänyt eriävän mielipiteen osaan raportista. Kommission muut jäsenet puoltavat raporttia. Toimeksiannossa kuvattiin kolme tehtävää:

1. Komission tulee laatia historiallinen kartoitus, jossa kuvataan Norjan viranomaisten saamelaisiin ja kveeneihin/norjansuomalaisiin kohdistamaa

paikallista, alueellista ja valtakunnallista politiikkaa ja toimintaa.

2. Komission on tutkittava norjalaistamispolitiikan jälkivaikutuksia nykypäivänä saamen ja kveenien/suomen kieleen ja kulttuuriin sekä materiaalisia, sosiaalisia, terveydellisiä ja identiteettiin liittyviä jälkivaikutuksia niin kokonaisten väestöryhmien osalta kuin yksilötasolla.
3. Komission on ehdotettava toimenpiteitä, jotka edistävät sovinnon syntymistä tulevaisuudessa.

Komissio on tutkinut saamelaisiin, kveeneihin ja metsäsuomalaisiin kohdistettua norjalaistamispolitiikkaa ja vääryyksiä. Metsäsuomalaiset otettiin mukaan toimeksiantoon metsäsuomalaisten aloitteesta yhteisymmärryksessä suurkäräjien kanssa.

1.5.1 Johdanto ja raportin rakenne

Maailmanlaajuisesti käynnissä on useita vastaavia prosesseja, ja komissio on tutustunut eri kansainvälisiin totuus- ja sovintoprosesseihin. Se on käynyt vuoropuhelua vastaavien Ruotsissa ja Suomessa nimitettyjen komissioiden kanssa.

Komissio on pitänyt 31 virallista kokousta, joissa on käsitelty tutkimusraporttiin sisältyviä teemoja, ja useampi tällaisista kokouksista on kestänyt enemmän kuin kaksi päivää. Komissio on järjestänyt yhteistyössä paikallisten instituutioiden, yhdistysten tai kunnallisten viranomaisten kanssa 37 avointa tapaamista, joissa se on kertonut työstään ja pyytänyt palautetta ja ehdotuksia ajankohtaisiin asioihin liittyen. Tällaisista tapaamisista kahdeksan on niin kutsuttuja kahvikokouksia, joissa komission jäsenet pystyivät käymään epämuodollisia keskusteluja yksittäisen ihmisten ja väestöryhmien kanssa. Marraskuussa 2023 komissio järjesti suuren avoimen kuulemistilaisuuden asiaankuuluville sidosryhmille saadakseen palautetta työnsä loppuunsaattamisesta. Komissio on osallistunut yli 109 muiden toimijoiden järjestämään tilaisuuteen.

Syksyllä 2022 komissio julisti taidekilpailun, jonka teema oli ”Norjalaistaminen ja sovinto”. Kilpailun tuomaristoon kuului taiteilijoita saamelais-, kveeni- ja metsäsuomalaisyhteisöstä sekä yksi komission jäsen. Kilpailutöitä on käytetty komission raportissa, ja ne ovat esillä taidenäyttelyssä suurkäräjillä. Komissio esittää yhtenä sovintotoimenpiteenä sitä, että taidenäyttelystä tehdään kiertävä näyttely.

Joistakin yksittäisistä aihealueista komissio on teettänyt ulkoisia selvityksiä, jotka kattavat tiettyjä selvitettäviä teemoja. Nämä selvitykset ovat saatavil-

la komission raportin sähköisinä liitteinä ja ne ovat raportin tavoin julkisia.

HENKILÖKOHTAISET KERTOMUKSET

Komissio on kerännyt henkilökohtaisia kertomuksia, joissa yksityishenkilöt tai pienemmät väestöryhmät ovat muistelleet kokemuksiaan norjalaistamispolitiikasta, norjalaistamisesta ja vääryyksistä. Osa komission työtä on ollut kuunnella ja dokumentoida yksityishenkilöiden tai väestöryhmien kertomuksia siitä, kuinka norjalaistamispolitiikka ja vääryydet ovat vaikuttaneet heihin ja heidän läheisiinsä. Kertomuksia kerättiin noin 760, ja niitä kerrottiin suullisesti komission avoimissa tapaamisissa, haastatteluissa sekä lähetettiin kirjallisesti komissiolle. Haastattelut ja suulliset kertomukset saatettiin kirjalliseen muotoon. Komissio on joissakin tapauksissa omasta aloitteesta tehnyt haastatteluja saadakseen tietoa erityisistä teemoista, mutta suurin osa kertomuksista on kerätty henkilöiltä, jotka ovat itse ottaneet komissioon yhteyttä muistellakseen kokemuksistaan. Yhdessä muodostavat kertomukset tärkeän aineistokokonaisuuden, joka perusteella komissio voi ymmärtää norjalaistamispolitiikkaa ja sen seurauksia yksittäisille ihmisille ja eri väestöryhmille.

Henkilökohtaiset kertomukset analysoitiin. Raportti sisältää sekä demografisen että sisällöllisen katsauksen aineistosta. Norjalaistamiseen liittyvät tavallisimmat teemat koskivat kieltä, syrjintää, kouluopetusta ja identiteettiä. Raportissa on käytetty sitaatteja henkilöiltä, jotka kertoivat kokemuksistaan. Tällä tavalla he saavat äänensä kuuluviin. Lisäksi mukana on valikoima henkilökohtaisia kertomuksia, jotka liittyvät luvussa 11 Menetyks, vastarinta ja selviytyminen käsiteltyihin kysymyksiin.

Kaikki oman henkilökohtaisen kokemuksensa kertoneet ihmiset ovat itse voineet päättää, julkaisetaanko heidän kertomuksensa heidän omalla nimellään. Komissio on tehnyt julkisuusarvioinnin, ja anonymisoinut raportissa mahdollisesti käytettävän aineiston. Koko aineisto on luovutettu Norjan kansallisarkiston haltuun, ja komissio on valvonut sen käyttöoikeutta laatimalla ohjeet aineiston käytöstä. Aineisto sisältää kokemuksia norjalaistamisesta ja siihen liittyvistä vääryyksistä sellaisina kuin ne muistetaan ja niitä muistellaan, ja aineisto on tärkeää materiaalia tulevalle tutkimukselle.

RAPORTIN RAKENNE

Raportin I. osa *Komission työn perusta* koostuu viidestä luvusta. Luku 1 sisältää yhteenvedon raportista, ja luvussa 2 esitellään toimeksianto, komission

kokoonpano ja työmenetelmät. Luvussa 3 käsitellään muita samankaltaisia komissioita. Niitä ovat Etelä-Afrikan, Kanadan, Grönlannin (Kalaallit Nunaat), Ruotsin ja Suomen totuus- ja sovintokomissiot. Luvussa 4 käsitellään väestöryhmiä – saamelaisia, kveenejä ja metsäsuomalaisia – joihin norjalaistamistoimenpiteitä kohdistettiin sekä näiden ryhmien statusta. Saamelaiset on tunnustettu Norjassa alkuperäiskansaksi, kun taas kveenit ja metsäsuomalaiset on tunnustettu kansalliseksi vähemmistöksi juutalaisten, Norjan romanien (kiertolaiset) ja romanien (mus-talaiset) ohella. Luvussa 5 käydään läpi kansainvälistä, etnisten vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen suojelua koskevaa oikeudellista kehitystä ja kansainvälisen oikeuden vaikutusta Norjan lainsäädäntöön ja politiikkaan tällaisissa asioissa.

Raportin II. osa Historiallinen kartoitus – norjalaistamispoliitikasta kulttuuriseen monimuotoisuuteen kattaa luvut 6–10. Niiden otsikot ovat kronologisessa järjestyksessä seuraavat: luku 6 Vähemmistöjen paikka valtakunnassa saagojen ajalta kansallisvaltion aikaan (n. 900–1852), luku 7 Norjalaistamispoliittika muotoutuu (1852–1900), luku 8 Norjalaistamispoliittikan ote tiukentuu (1900–1940), luku 9 Murro-saika (1940–1963) ja luku 10 Kohti uutta politiikkaa (1963–2010). Historiallinen kartoitus muodostaa kattavan esityksen norjalaistamispoliitikasta ja käsittelee norjalaisten, saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisen historiasta sellaisia puolia, joita ei aiemmin ole juuri tunnettu tai joita ei ole aikaisemmin valaistu vastaavalla tavalla.

Norjalaistamispoliittikan ja norjalaistamisen seurauksia käsitellään tarkemmin tiettyjen teemojen osalta raportin II. osassa Norjalaistamisen varjossa. Raportin 3. osa kattaa kappaleet 11–25, joiden otsikot ovat seuraavat: Luku 11 Menetykset, vastarinta ja selviytyminen, luku 12 Terveystieteet ja sosiaalipoliittiset haasteet, luku 13 Kielen menettäminen, luku 14 Hyvityskorvaukset, luku 15 Opetus ja koulutus, luku 16 Nimien norjalaistaminen, luku 17 Hyvinvointivaltion petos, luku 18 Kirkollinen elämä, uskonto ja hengellisyys, luku 19 Taide, kulttuuri-ilmaisu ja media, luku 20 Porotalouden ehdot, luku 21 Merisaamelaiset ja oikeudellinen kehitys, luku 22 Lohenkala kalastus Tenjoessa ja saamelainen kulttuuri, luku 23 Ulkopuoliset resurssit ja luku 24 Suhtautuminen saamelaisiin, kveeneihin ruijansuomalaisiin ja metsäsuomalaisiin.

Raportin IV. osa Sovinto käsittelee lähemmin Totuus- ja sovintokomission määritelmää sovinnon käsitteestä, ja sovintoyhteiskunnan tunnusmerkeistä keskustellaan luvussa 25 Sovinnollisempi yhteiskunta.

Luku 26 Toimenpiteet sisältää komission toimenpide-ehdotukset sekä norjalaistamisen kohteena olleiden yhteisöjen näkemyksiä.

1.5.2 Historiallinen kartoitus – norjalaistamispoliitikasta kulttuuriseen monimuotoisuuteen

Norja on aina ollut monikulttuurinen yhteiskunta. Norjalaisilla ja saamelaisilla on maassa pitkä yhteinen historia, kun taas kveenit ja metsäsuomalaiset ovat esimerkkejä vähemmistöistä, joilla on monen sadan vuoden yhteys Norjaan. Ryhmien välillä oli kanssakäymistä jo Norjan kuningaskunnan muodostumisen aikaan. 1100- ja 1200-luvuilla kuningaskunta ja kirkko laajenivat pohjoiseen rannikkoa myöten aina Tromssan lääniin asti, ja 1300-luvun alussa niiden valta ulottui jo Finnmarkin Vuoreijaan (Vardø) saakka. Näiden alueiden saamelaisväestö liitettiin siten ajan saatossa valtionhallinnon piiriin uusien verotustapojen ja kattavan oikeusjärjestelmän myötä. Kirkon vahvistumisen myötä alkoi myös saamelaisiin kohdistunut lähetystyö sekä kristillisten tapojen vaikutus.

1200-luvulta 1400-luvulle jatkuneen, valtioiden välisen kilpailujen ja molemmin puolisten taisteluiden värittämän ajan jälkeen pääsivät Tanska-Norja, Ruotsi ja Venäjä sopimukseen valtioiden yhteisestä hallinnosta pohjoisen laajoilla ja rajattomilla sisämaa-alueilla. Tällaisia alueita kutsuttiin yhteishallintoalueiksi, ja niiden asukkaiden oli maksettava veroja kahteen tai kolmeen maahan. Samanaikaisesti saamelaisille vahvistettiin tietyillä alueilla erityisoikeudet luonnonvaroihin ja maahan. Yksi esimerkki niistä on eteläsaamelaisten porotalousalueiden asutusjärjestelmä ja toinen nimellä Finneodelen kutsuttu maankäyttöoikeus Pohjois-Nordlannissa ja Tromssan läänissä. Kolmas esimerkki puolestaan on tsaarin ”vapauskirje” kolttasaamelaisille, joiden läntisin asuinalue oli Näätamössa (Neiden).

Lisäksi norjalaisen asutuksen leviäminen rannikkoa pitkin pohjoiseen vaikutti siihen, että saamelaiset otettiin osaksi norjalaista yhteiskuntaa. Lukuisat kalastajakylät ja norjalaisen väestön voimakas kasvu johtivat konflikteihin norjalaisten viranomaisten ja saamelaisten välillä monilla alueilla.

Tanska-Norjan voittaman Kalmarin sodan (1611–13) seurauksena Tysfjordin ja Varangin niemimaan väliset rannikko- ja vuonoalueet varmistettiin Norjan hallintaan. 1600-luvulle tyypillisiä olivat myös noita-oikeudenkäynnit, jotka olivat yleisiä erityisesti Finnmarkissa. Ne koskivat myös saamelaisia. Pohjois-Norjassa noita-oikeudenkäyntejä oli 177.

Niistä 37 koski saamelaisia, ja Trøndelagin läänissä kolme.

1600-luvun lopulta alkaen valtion kiinnostus Tanska-Norjan valtakunnan pohjoisimpia alueita kohtaan kasvoi muun muassa siksi, että se alkoi painottaa entisiä kuninkaallisia perintö-oikeuksia. Toisin sanoen kaikki, mikä ei ollut muodollisesti jonkun toisen omistuksessa, oli kuninkaan omaisuutta. Sillä oli useita vaikutuksia 1700-luvulta eteenpäin. Finneodel-asetus lakkautettiin, ja saamelaisalueiden vanha siidajärjestelmä alkoi vähitellen hävitä ja säilyi ainoastaan kolttasaamelaisten keskuudessa.

Saamelaiset säilyttivät oman sisäisen oikeusjärjestelmänsä kuitenkin pitkään. Konfliktit paikallisten viranomaisten tai muiden väestöryhmien välillä ovat esimerkkejä siitä, kuinka saamelaiset puolustivat oikeuksiaan.

Kveenit alkoivat asuttaa samalla aikavälillä Pohjois-Norjaa. Ensimmäiset tiedot alueelle rekisteröidyistä kveeneistä löytyvät verottavien tiedoista vuodelta 1520 ja siitä eteenpäin. 1700-luvun alkuun asti kveenien määrä oli kuitenkin vähäinen, mutta se kasvoi huomattavasti 1720-luvulla. Muuttoliike oli osittain seurausta suomalaisasutuksen leviämisestä Lappiin ja osittain kotikylien katovuosista ja kulkutaudeista sekä asevelvollisuuden välttelystä ja sodilta, kuten Suuri Pohjan sota (1700–1721) pakenemisesta.

Norjan viranomaiset toivottivat kveenit tervetulleiksi harjoittamaan maanviljelyä raja-alueille uskollisina Tanska-Norjan kuninkaalle, sillä viranomaiset tiesivät, että rajat vahvistettaisiin pian sopimuksella. Rakennettu ja pysyvä asutus ehkäisisi väitteitä ”ei-kenkään-maasta”, jota voitaisiin käyttää perusteena alueen liittämiselle toiseen valtioon. Altan kveenit ajautuivat konfliktiin alueen luonnonvarojen käytöstä erityisesti maaherran kanssa. He kääntyivät kuninkaan puoleen saadakseen tukea. Kveenien edustaja Knut Olsen Kven matkusti Kööpenhaminaan ajamaan asiaa, minkä seurauksena kveenit saivat kuninkaan täyden tuen ja maaherra erotettiin. Kveenit vahvistivat myös uskollisuusvalan kuninkaalle, ja vala on vanhin säilynyt kveenejä koskeva asiakirja.

Kolmas komission tutkima väestöryhmä ovat metsäsuomalaiset, jotka ovat lähtöisin Etelä-Savosta. Metsäsuomalaiset alkoivat muuttaa 1500-luvulla Ruotsin Värmlantiin, josta monet heistä siirtyivät 1600-luvun alussa Norjaan Østlandetin laajoille metsäalueille. Suurin osa heistä asettui rajan tuntumaan Solørin alueelle, jota alettiin pian kutsua nimellä Finnskogene eli suomalaismetsät. Suomalaiset asettuivat asumaan metsäkukkuloille suurteen laaksojen väliin, joissa norjalaiset olivat pitkään har-

joittaneet maanviljelyä. Metsäsuomalaiset tunnettiin etenkin kaskiviljelystä eli kaskenpoltosta. Suomalaiset ajautuivat konflikteihin norjalaisten maanviljelijöiden kanssa ja metsätaloudesta vastaavien Christianian kauppiaiden kanssa erityisesti kaskiviljelyn takia. Myös metsäsuomalaiset nousivat viranomaisia vastaa 1820-luvun alkuvuosina vaatien parempia elinoloja, suomenkielistä kirkkoa ja kouluopetusta sekä rajat ylittävää asemaa metsäsuomalaisena kansana. Nämä vaatimukset sisältyivät vetoomukseen, jonka Tukholmaan marssineet metsäsuomalaiset esittivät. Vaatimukset hylättiin, ja norjalaistaminen suomalaismetsäien kirkoissa ja kouluissa jatkui itsestäänselvyytenä. Kapinasta seurasi kuitenkin se, että tilojen ostaminen omaksi tuli mahdolliseksi metsäsuomalaisille

Yksinvaltaisen monarkian tavoite käsitti myös uskonnollisen elämän. Puhdasoppisuuden aikana aina 1600-luvun loppuun saakka kirkolla ei ollut lähetystyöhön liittyviä selkeitä tavoitteita saamelaisten suhteen, mutta pietismin myötä asia muuttui. Vuonna 1714 perustettiin lähetysoipisto Misjonskollegiet, jonka erillinen osa Finnemisjonen, eli saamelaislähetystyö, oli. Se toimi Trondheimissa ja sitä johti Thomas von Westen. Lähetystyön kieleksi tuli saame, jota opetettiin omassa opistossaan Trondheimissa. Viimeaikaiset tutkimukset ovat osoittaneet, että koululaitos oli hyvin kehittynyt useimmilla lähetystyön kohdealueilla. Monet lähetystyöntekijät olivat tieteellisesti sitoutuneita ja heistä tuli saamen kielen, kulttuurin ja uskonnon tuntijoita, jotka dokumentoivat tietoja saamelaisten hengellisyydestä. Toisaalta taas oli selvää, että lähetystyö demonisoi saamelaisen muinaisuskon harjoittamista. Saamelaiset rummut poltettiin tai takavarikoitiin, osa niistä lähetettiin museoiden kokoelmiin ja uhripaikat tuhottiin. Lähetystyöllä oli myös uskonnon ulkopuolinen ulottuvuus, sillä sitä pidettiin valtion rakentamisen välineenä ja keinona integroida pohjoiset alueet Tanska-Norjan valtioon.

Suuren Pohjan sodan jälkeen Tanska-Norja ja Ruotsi solmivat rajasopimuksen, joka tuli voimaan 1751. Sopimuksen Lappia koskenut lisäys varmistti rajat ylittävän vakiintuneen porotalouden jatkumisen kahden maan välillä. Lisäyksellä oli merkitystä myös muiden rajaseutua koskevien kysymysten ratkaisemisessa erityisesti Tenojoen vesistön alueella ja Varangin kaupankäynnin osalta. Lisäys on edelleen voimassa, vaikka siitä onkin aikojen saatossa keskusteltu useampaan otteeseen.

Vuonna 1826 viimeinen yhteisalue jaettiin, kun Norja ja Venäjä solmivat rajasopimuksen. Raja jakoi Paatsjoen, Petsamon ja Näätämön kolttasaamelaiset siidat. Näätämön kolttasaamelaiset valitsivat Norjan

puolelle jäämisen, kun taas kaksi muuta siidaa valitsivat Venäjän. Rajasopimuksen vuoden 1834 lisäyksessä huomioitiin kolttasaamelaisten perinteiset yllirajaiset oikeudet. Paatsjoen kolttasaamelaiset menettivät Norjan puolella sijaitsevat talvikylänsä, mutta saivat viettää kesän Norjan alueella, kun taas Näätamön kolttasaamelaiset saivat oleskella Suomessa syksyllä ja talvella. 1800-luvun toisella puoliskolla Näätamön kolttasaamelaiset menettivät oikeutensa Suomessa, mutta Paatsjoen kolttasaamelaiset menettivät viimeiset oikeutensa Norjassa 1920-luvulla.

Vaikka Näätamön kolttasaamelaisten perinneoikeuksia oli suurilta osin kunnioitettu ennen rajan vahvistamista, tilanne muuttui vähitellen 1800-luvulta alkaen aina sotien väliseen aikaan saakka. Heidän kulttuurinsa ja elinkeinonsa peruspilarit hävitettiin. Ensin kolttasaamelaiset menettivät yksinoikeutensa Näätamöjoen lohenskapastukseen vuonna 1848, sen jälkeen kolttien yhteismaat hajotettiin noin vuonna 1905, ja viimeisenä menetettiin oikeus itsenäiseen poronhoitoon ja -paimentamiseen 1930-luvulla. Kehityksen taustalla oli ennen kaikkea uusien väestöryhmien – suurimmaksi osaksi kveenien – merkittävät muuttoaalto alueella, ja uudet tulijat vaativat osaansa luonnonvaroista. Kolttasaamelaiset syrjäytyivät entisestään alueella. Oikeudellinen ihanne kaikkien asukkaiden yhtäläisistä oikeuksista vaikutti kielteisesti kolttasaamelaisiin.

Viranomaisten pyrkimyksellä säädellä porotaloutta Norjan ja Ruotsin vuoden 1883 yhteisellä lappalaislailla ja sen vuoden 1897 lisäyksellä oli kielteisiä seurauksia poronhoidolle erityisesti eteläsaamelaisella alueella. Eteläsaamelaiseen porotalouteen oli kohdistunut paineita aikaisemminkin ennen kaikkea maaseutukylien voimakkaan väestönkasvun takia, mikä oli aiheuttanut asutuksen laajentumisen poronhoitoalueille. Lisäksi joillakin alueilla periytyneet kielteiset asenteet poronhoitoa harjoittavia saamelaisia ja heidän elämäntapaansa kohtaan auttoivat oikeuttamaan hyväksikäyttöä ja vääryyksiä, jotka näyttäytyivät esimerkiksi ”saamelaisvainoina” (finnjaging) ja väkivaltana. Hyökkäys saamelaisia vastaan ja porojen teurastus Osin Dalbusjøassa Østerdalenissa vuonna 1811 on yksi esimerkki poronhoitoa harjoittaviin eteläsaamelaisiin kohdistuneista vääryyksistä. Aseistautuneet maanviljelijät hyökkäsivät neljän saamelaisperheen ja heidän porotokkien kimppuun ja teurastivat monta sataa poroa. Tapaus tutkittiin ja maanviljelijät saivat sakkorangaistuksen, mutta samalla saamelaisilta evättiin oikeudet asua ja harjoittaa elinkeinoaan alueella.

1800-luvun puoliväliin asti norjalaisten viranomaisten suhtautuminen saamelaisiin, kveeneihin ja metsäsuomalaisiin oli pääasiassa myönteinen. Suurkäräjät päätti esimerkiksi vuonna 1826 perustaa oman opettajankoulutuslaitoksen Trondenesiin ensisijaisesti saamenkielisille opettajille, ja valittaessa lääninhallintoon edustajia, joiden joukosta valittiin lähettäjä Eidsvollin kansalliskokoukseen, useita saamelaisia ja kveenejä tuli valituksi. Tromssan ja Finnmarkin yhteisläänin kolmesta kansalliskokouksen kolmesta lähettäjästä yksi oli Balsfjordista kotoisin oleva kveeni, Henrik Larsen Skjæret. Postinkulun hitauden vuoksi Eidvollissa ei ollut edustajaa Pohjois-Norjasta.

Vuotta 1814 edeltäneen pitkän sota-ajan aikana vanha saamelaisten keskuudessa tehty lähetystyö hajaantui. Lähetystyö muuttui vähitellen norjalaistamistoimenpiteiksi. 1840-luvun kuluessa kveenien ja saamen kielten käyttäminen kirkossa ja koulussa kohtasi vastustusta johtavien sanomalehtien, yksittäisten pappien ja kansanedustajien keskuudessa. Vastustajien näkemys oli, että norjan kieli oli välttämätön työkalu kansallistunteen ja kansallisen kulttuurin ylläpitämisessä, kun taas saame ja kveeni olivat primitiivisempiä kieliä. Lisäksi väitettiin, että pohjoiset raja-alueet ja vastavahvistetut rajat olivat erityisen haavoittuvia suuren ”ulkomaalaisväestön”, eli saamelaisten ja kveenien, vuoksi.

Ajatukset sekä venäläisestä että suomalaisesta vaarasta vaikuttivat kansakuntaa yhtenäistäviin toimenpiteisiin valtakunnan turvaamiseksi. Tämän tuloksena syntyi norjalaistamispolitiikka. Se alkoi norjalaistamistoimenpitein lähes koko Nordlandin Tysfjordista pohjoiseen olevalla alueella. Myöhemmin toimenpiteitä kohdistettiin erityisesti Finnmarkiin ja kahteen Pohjois-Tromssan kuntaan. Viranomaiset laskivat sen varaan, että muilla alueilla norjalaistaminen kävisi kuin itsestään käyttämällä ainoastaan norjaa koulussa ja kirkossa sekä norjankielisen muuttoliikkeen myötä.

Aluksi suurkäräjillä päätettiin, että pohjoisen kieliolosuhteita olisi tutkittava. Samanaikaisesti jaettiin kuitenkin vielä varoja saamenkielisten julkaisujen käyttöön kouluissa ja kirkoissa. Vuonna 1851 norjalaistamispolitiikan rahoittamiseksi perustettiin Finnefondet-rahasto, jonka oli tarkoitus olla olemassa vuoteen 1921 saakka. 1860-luvun alussa hallitus ja suurkäräjät käsittelivät uudestaan norjalaistamispolitiikkaa tällä kertaa käytännön toimenpiteiden ja politiikan toteuttamista koskevien ohjeiden näkökulmasta.

Myös silloin toteutettiin toimenpiteitä, jotka osoittavat norjalaistamispolitiikalla olleen sekä paikallis- että valtakunnan poliitikkojen tuki. Vuosien 1860 ja 1883 välisenä aikana suurkäräjät myönsi varoja Rørosin kunnan saamelaisten lasten huostanotolle ja sijoittamiselle norjalaisiin sijaisperheisiin. Lasten huostanottojen tavoite oli sekä kulttuurinen että kielellinen norjalaistaminen, ja sen laillisena perusteena käytettiin köyhäinhuoltolakia. Toiminta rahoitettiin suurkäräjien myöntämällä erityisavustuksella.

Vuonna 1863 suurkäräjät kävivät ensimmäisen perusteellisen keskustelun norjalaistamispolitiikasta, jossa käsiteltiin saamelaisiin ja kveeneihin kohdistettujen toimenpiteiden oikeutuksesta. Ensimmäiset norjalaistamisohjeet ”siirtymäalueiden” opettajille sekä ohjeet Finnefondet-rahaston käyttöön oli annettu vuotta aikaisemmin. Siirtymäalueiksi määritettiin alueet, jossa oppilaiden norjalaistamisen ajateltiin onnistuvan norjan kielen oppimisen lisäksi myös siten, että heidän päivittäinen kielensä vaihtuisi saamesta tai suomesta norjaan. Siirtymäalueiden rajat siirtyivät vuoteen 1900 saakka, jolloin Finnmarkissa sijainneet alueet laajenivat, kun taas Tromssan ja Nordlandin alueet pienenivät, kunnes ne lakkasivat kokonaan olemasta ja määriteltiin norjankielisiksi alueiksi. Viranomaiset tiesivät, että etelän alkuperäisillä siirtymäalueilla oli edelleen saamenkielisiä alueita, mutta ajattelivat, että norjalaistaminen tapahtuisi niillä kuin itsestään käyttämällä koulussa ainoastaan norjan kieltä.

Vuodesta 1870 alkaen norjalaistamispolitiikka alettiin tiukentaa vähitellen. Arvioinnit osoittivat, että koulupolitiikka ei tuottanut odotettuja norjalaistamistuloksia, mikä selittyi opettajien liberaaleilla asenteilla sekä saamen- ja kveeninkielisten yhteisöjen vahvuuden aliarvioinnilla. Ensimmäiset norjalaistamisohjeet ”siirtymäalueiden” opettajille sekä ohjeet Finnefondet-rahaston käyttöön oli annettu vuotta aikaisemmin.

Kirkon odotettiin antavan itsensä norjalaistamispolitiikan käyttöön, ja kirkon norjalaistamistoimenpiteitä varten laadittiin erilliset ohjeet. Kirkkoa koskeva vaatimukset eivät kuitenkaan olleet yhtä tiukkoja kuin koulua koskevat. Se johtui mitä luultavimmin pääasiassa kirkon kohtaamasta ristiriidasta, joka liittyi sanan julistamiseen kuulijoiden äidinkiellellä norjan kielen sijaan. Tällä tavoin kirkko tuli aina muutaman askeleen muun norjalaistamispolitiikan perässä. Uudet tutkimukset ovat osoittaneet, että harvat papit tukivat norjalaistamispolitiikkaa varauksetta. Uusi suomalaislähetys perustettiin vuonna

1888. Lestadiolaisuudesta tuli kirkolle uusi haaste siellä, missä Jumalan sana julistettiin Lutherin oppien mukaan.

Myös tiede joko valjastettiin kansallisvaltion rakentamisen palvelukseen tai se vahvasti saamelaisia, metsäsuomalaisia ja kveenejä koskevia kielteisiä asenteita. Historioitsija, maantieteilijä ja Christianian etnografisen museon johtaja Yngvar Nielsen esitteli vuonna 1889 Norjan saamelaisasetuksen eteläraja koskevan teorian, jota on alettu kutsua ”etenemisteoriaksi”. Teorian mukaan ”eteneminen” oli alkanut Trøndelagin pohjoisosista ”kohti etelää Trondhjemin hiippakuntaan ja Hedemarkin lääniin”, missä asutus olisi saavuttanut Rørosin 1600-luvun lopussa tai 1700-alussa pysähtyen sinne. Teoria sai suurta kannatusta omassa ajassaan ja sitä käytettiin muun muassa tuomioiden perusteena poronhoitoon liittyvissä oikeudenkäynneissä.

Pohjoismaisen fyysisen antropologian juuret ovat 1800-luvun puolivälissä, mutta tieteenala saavutti Norjan kunnolla vasta vuosisadan toisella puoliskolla. Suurinta suosiota Norjassa sai kranologia, toisin sanoen kallon tutkiminen ja mittaaminen, jota käytettiin ihmisen rodun määrittämiseen ja lopulta myös rotubiologiisiin tutkimuksiin, joissa pyrittiin määrittämään ihmisen henkisiä kykyjä kallon mittojen perusteella. Myös luurankoja mitailtiin jonkin verran samassa tarkoituksessa. Ensimmäiset mittaukset tehtiin armeijan kutsuntojen yhteydessä, ja alueellisia mittauksia vertailtiin toisiinsa. 1900-luvun puolelle tultaessa myös akateemiset piirit osallistuivat enenevässä määrin suuriin alueellisiin hankkeisiin esimerkiksi Tysfjordissa sotien välisenä aikana. Lisäksi tietyissä yksityisissä piireissä työskenneltiin henkisiä kykyjä tutkivien teorioiden parissa. Yksi fyysisen antropologian sivuhaaroista oli ”kansallisia luonteenpiirteitä” käsittelevä vertaileva tutkimus, joka käsitti useita pohjoismaisia tutkimuksia.

Fyysinen antropologia vaikutti kiistatta saamelaisia, kveenejä ja metsäsuomalaisia koskeviin stereotyyppioihin ja negatiivisiin käsityksiin. Osa mittauksista sai osakseen myös kielteistä palautetta varsinkin silloin, kun ne edellyttivät riisuutumista ja koko kehon mittaamista. Lisäksi luurankojen ylös kaivamiseen saamelaisilta hautausmailta reagoitiin monin paikoin voimakkaan kielteisesti. Luurangot lähetettiin tieteilisiin kokoelmiin. Paikallinen väestö koki tällaisen toiminnan usein traumaattisena ja halventavana.

1800-luvun lopulla norjalaistamispolitiikka oli kehittynyt kokonaisvaltaiseksi sulauttamispolitiikaksi, jonka tavoite oli saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten mahdollisimman nopea kielellinen ja

kulttuurinen assimilaatio. Norjalaistamispolitiikka oli ankkuroitu lakeihin ja säädöksiin, ja sen sisältö ja tärkeimmät välineet oli suunniteltu huolellisesti. Poliitiikan taustalla olevat aatteet olivat yhdistelmä kansakunnan rakentamista, evoluutio-oppia ja turvallisuuspolitiikkaa.

Norjalaistamispolitiikasta voidaan erottaa kaksi muotoa. Ensimmäinen oli saamelaisiin, kveeneihin ja metsäsuomalaisiin yhteisesti kohdistettu, eikä siinä tehty vähemmistöjen välille myönnytyksiä tai poikkeuksia. Toinen oli politiikka, joka kohdistettiin erityisesti Finnmarkin ja Pohjois-Tromssan saamelaisiin ja kveeneihin niin kutsutuilla siirtymäalueilla. Jälkimmäisessä sallittiin saamen ja kveenin käyttäminen apukielenä, mutta se sisälsi myös sekä avoimia että hienovaraisempia toimia kielenvaihdoksen ja assimilaation edistämiseksi. Käytännössä norjalaistamispolitiikan molemmilla muodoilla oli seurauksia.

Vuonna 1898 vahvistettiin uusi siirtymäalueiden opettajia koskeva säädös. Wexelsen-asetuksessa päätettiin, että norjaa oli käytettävä opetuskielenä kaikissa oppiaineissa, kristinuskon opetus mukaan lukien. Kveenin ja saamen kieliä voitiin käyttää apukielenä mutta ei opetuskielenä. Opettajia kehoitettiin myös edistämään norjan kielen käyttöä vanhempien ja oppilaiden kanssa myös kouluajan ulkopuolella.

Aiempiä suuntauksia, joiden tavoitteena oli laajentaa norjalaistamispolitiikkaa yhteiskunnan kaikille osa-alueille, noudatettiin, ja esimerkiksi asutusta, teiden rakentamista ja teollisuutta käytettiin norjalaistamistoimenpiteinä. Konkreettinen esimerkki on vuoden 1902 maan myyntiä Finnmarkissa koskeva laki, joka kieliohjeineen suunniteltiin edistämään kansakunnan rakentamista ja norjalaistamista Finnmarkissa. Maan ostaminen oli sallittua Norjan kansalaisille, ja siinä oli huomioitava, että se ”edistää norjan kieltä puhuvan, lukevan, kirjoittavan ja päivittäin käyttävän väestön asutusta, maanviljelyä ja muuta maankäyttöä alueella.” Sekä lain valmistelussa että suurkäräjien istunnossa todettiin, että lain ei tulisi estää saamelaisia ja kveenejä ostamasta maata – ”suomalaisvaaraa” koskevalla varauksella.

Lain hyvän tavan mukainen noudattaminen jätettiin hallinnon hyvän tahdon varaan. Hylätyt hakemukset koskivat pääasiassa alueita, jotka oli osoitettu muuhun kuin maanviljelyyn, kuten kalastuskylien maat tai porojen vaellusreitit ja laidunmaat. Lain välitön norjalaistava vaikutus oli kuitenkin siinä, että rekisteröityjen kiinteistöjen nimien oli oltava norjankielisiä, vaikkakin rekisteriin päätyi useita saamen- tai kveeninkielisiä poikkeuksia. Joissakin paikoissa norjankielisten kiinteistöjen nimet otettiin

käyttöön sukuniminä. Muuten on selvää, että kieliasetus oli saamelaisten ja kveenien mielestä provosoiva ja halventava, ja he protestoivatkin asetusta vastaan. Asetus lakkautettiin kuitenkin vasta 1960-luvulla.

Norjalaistamispolitiikka kiihtyi jälleen 1900-luvun vaihteen tienoilla keskittyen nyt Finnmarkin lääniin, jossa kouluilla oli eniten vaikeuksia ja jossa norjalaistaminen oli edennyt hitaimmin. Keskeinen toimenpide oli läänin koulutoimenjohtajan viran perustaminen vuonna 1902. Norjaa oli nyt käytettävä opetuskielenä entistäkin enemmän. Yksi seuraus tästä oli se, että Tromssan opettajakoulutuksen vapaapaikat opiskelijoille, jotka työskentelisivät sekakielisillä alueilla, lakkautettiin vuonna 1904. Se johti siihen, että saamea ja kveeniä osaavia opettajia ei enää koulutettu.

Uuden kouluhankkeen tärkein toimenpide oli valtion internaattikoulujen perustaminen. Ne perustaminen liittyi läheisesti norjalaistamispolitiikkaan. Kokoamalla norjalaiset, saamelaiset ja kveeniooppilaat internaatteihin koulu pystyi kontrolloimaan norjalaistamista täysin ja saamaan aiempia parempia oppimistuloksia ja aiempaa vähemmän poissaoloja. Vuonna 1905 kaksi ensimmäistä internaattia aloitti toimintansa. Molemmat sijaitsivat Etelä-Varangissa, ”syrjäisillä raja-alueilla”, joissa oli suuri saamelais- ja kveeniväestö. Kolmas internaatti rakennettiin myös Etelä-Varangiin vuonna 1907. Internaatteja rakennettiin sen jälkeen raja-alueille aina Lyngdeniin asti 1920-luvun alkuun saakka.

Samanaikaisesti internaattien kanssa rakennettiin kirkkoja ja kappeleita, joista ensimmäinen pystytettiin Näätämöön vuonna 1902. Internaattien ja kappeleiden tarkoitus oli muodostaa raja-alueille Venäjää ja Suomea vastaan eräänlainen kulttuurinen norjalaisuuden linnoitus. Rakennuksiin onkin myöhemmin viitattu kulttuurisina rajalinnoituksina. Monet niistä rakennettiin edustamaan selkeästi norjalaista arkkitehtuuria norjalaisuuden korostamiseksi.

Sotien välisenä aikana rakennettiin useita kunnallisia internaatteja. Sodan alkaessa vuonna 1940 Finnmarkin ja Pohjois-Tromssan lääneissä oli lähes 50 internaattia. Lähes kaikki niistä menetettiin sodan aikana, mutta suurin osa rakennettiin uudelleen, minkä lisäksi perustettiin uusia. Internaattikoulut olivat tärkeä osa Finnmarkin koulujärjestelmää aina vuosituhatosen vaihteeseen saakka.

Eteläsaamelaiset tekivät pitkään tuloksetonta työtä valtiollisen, eteläsaamelaista kieltä ja kulttuuria edistävän internaattikoulun perustamiseksi. Useat lähetysseurat tarttuivat myös asiaan. Internaattikoulu perustettiin muun muassa Namsosin Havikaan

vuonna 1910. Lähetykseura sai sen toimintaan tukea valtiolta. Havikan internaattikoulussa harjoitettiin norjalaistamispolitiikkaa Finnmarkin valtiollisten internaattikoulujen tapaan. Se johti eteläsaamelaisen yhteisön voimakkaisiin ja jatkuviin protesteihin.

Vuosisadan vaihduttua norjalaistamispolitiikan vastarinnasta tuli organisoidumpaa erityisesti saamelaiden keskuudessa. Eteläsaamelaisella alueella vastarinta keskittyi suurilta osin porotalouden ja maanviljelyksen välisiin konflikteihin mutta myös kouluun ja kieleen. Pohjoisemmilla alueilla vastarinta keskittyi enemmän kieleen, kulttuuriin ja kouluun. Vastarinta sai voimakasta tukea Pohjois-Norjan piispoilta vuoteen 1910 asti sekä liberaaleilta papeilta, jotka myös vastustivat Norske Finnemisjonin myönteistä asennetta norjalaistamiseen. Nämä papit perustivat oman suomalaislähetysseuransa nimeltään Det Norske Lutherske Finnemisjonsforbund noin vuonna 1910, joka mobilisoi ihmisiä norjalaistamista vastaan vahvan kriittisillä julkaisuillaan. Vuonna 1925 suomalaislähetys koottiin uudelleen uudella nimellä Norges Finnemisjonssekskap. Vuonna 1966 nimi vaihdettiin Norsk Samemisjoniksi (Norjan saamelaislähetys).

Myös suurkäräjillä tehtiin saamelaista vastarintaa, kun uuniemäläinen opettaja Isak Saba valittiin edustajaksi kahdeksi kaudeksi vuodesta 1906 vuoteen 1912 saamelaispoliittisella ohjelmallaan. Hän ei kuitenkaan saanut läpi vaatimuksiaan norjalaistamispolitiikan lakkauttamisesta. Norjalaistamispolitiikan tukena oli suurkäräjillä voimakas poliittinen konsensus.

Saamelaisten järjestäytymisen ensimmäinen kohokohta oli ensimmäinen saamelaisten kansalliskokous Trondheimissa vuonna 1917, jonka koollekutsumisessa Elsa Laula Renberg oli keskeisessä asemassa. Kokous avattiin 6. helmikuuta, ja 1990-luvulta lähtien samana päivänä on vietetty vuosittaista saamelaisten kansallispäivää.

1920-luvulla suurkäräjät asetti parlamentaarisen koulukomitean (1922–1927) tutkimaan norjalaista koululaitosta tavoitteenaan uuden koululain valmistelu. Nuori saamelainen opettaja Per Fokstad Tenosta oli jo herättänyt huomiota uusilla ajatuksillaan saamelaisesta koulusta ja kielestä. Hänen panoksensa komitealle sai kuitenkin vain vähän tukea. Komitean keräämä laaja materiaali osoitti kuitenkin, että saamen ja kveenien käyttäminen apukielinä jatkui melko yleisesti huolimatta kaikista tiukennuksista, joiden tavoite oli ollut tehdä norjasta ainut mahdollinen opetuskieli.

Suurkäräjien uutta kansakoululakia koskeva käsittely (1936) oli ensimmäinen varsinainen kerta kolmeen vuosikymmeneen, kun niillä käsiteltiin koulujen norjalaistamispolitiikkaa, Hallitus tuli siihen tulokseen, että koulujen norjalaistamispolitiikka tulisi edistää. Suurkäräjät hyväksyi ehdotuksen, mutta päätti kuitenkin, että saamea voitiin käyttää apukielinä. Suurkäräjien näkökulmasta alkuperäiskansaa edustavilla saamelaisilla oli eri oikeuksia kuin kveeneillä, jotka olivat ”maahanmuuttajia”. Vuodesta 1870 alkaen koulujen norjalaistamispolitiikka oli kohdellut saamelaisia ja kveenejä samalla tavalla, mutta nyt kveeninkielisille oppilaille ei enää annettu kieltä koskevia myönnytyksiä.

1920-luvulla ruotsalaiset porosaamelaiset menettivät oikeuden laiduntaa kesäisin Norjan puolella. Se johti porosaamelaisten pakkomuuttoon etelämpään Ruotsissa, millä oli vakavia sivuvaikutuksia myös osalle norjalaista porotaloutta. Uusi porotaloutta koskeva laki tuli voimaan vuonna 1933, ja se vaikutti suuresti siihen, että poronhoito joutui vahvan julkisen valvonnan alaiseksi.

Norjassa saamelaiset, kveenit ja metsäsuomalaiset kokivat toisen maailmansodan eri tavoin, vaikka nativiranomaiset ja miehitysvalta eivät yleisesti ottaen kiinnittäneet näihin väestöryhmiin erityistä huomiota. Sodan aiheuttamassa kaaoksessa poronhoito kärsi useilla paikkakunnilla salametsästyksestä. Saamelaiset, kveenit ja metsäsuomalaiset osallistuivat sotatoimiin vuonna 1940, useat saamelaiset ja kveenit Narvikin taisteluihin. He olivat mukana myös vastarinnassa. Useat heistä olivat rajamihiä ja partisaaneja saamatta kuitenkaan osakseen ansaitsemaansa kiitosta. Etenkin saamelaisten rajamiesten partioita Tysfjordissa pidettiin epäilyttävinä, mikä loukkasi monia syvästi vielä sodan jälkeenkin. Vasta aivan viime vuosina asiaa on käsitelty ja pyydetty julkisesti anteeksi.

Sodan aikana monien Finnmarkin ja Pohjois-Tromssan oppilaiden koulukäynti keskeytyi, kun miehittäjät ottivat haltuunsa koulurakennuksia ja polttivat ne vetäytyessään syksyllä 1944. Sen seurauksena monet eivät saaneet tarvitsemaansa luku- ja kirjoitustaitoa, ja todellisuudessa monet jäivät lukutaidottomiksi. Se vaikutti saamelaisiin ja kveeneihin erittäin voimakkaasti heidän kielitilanteensa takia. Vasta kauan sodan päättymisen jälkeen otettiin käyttöön taloudellinen järjestely, joka korvasi jossain määrin menetettyä koulunkäyntimahdollisuutta.

Finnmarkin ja Pohjois-Tromssan laajojen alueiden evakuointi ja polttaminen koetteli koko väestöä ja aineellisen kulttuurin menetykset olivat

suuria. Evakuointi heikensi saamen ja kveenin kieltä ja kulttuuria. Finnmarkin rannikkoalueilla kielenvaihto tapahtui vasta sodan jälkeen. Perheet, jotka olivat ennen puhuneet arjessaan saamea tai kveeniä, alkoivat käyttää norjaa. Sitä seurasi, että lapset kasvoivat usein täysin norjankielisiksi osaten vain vähän tai ei ollenkaan vanhempiansa ja isovanhempiansa äidinkieltä.

Norjalaistamispolitiikan päälinjoja jatkettiin vuoden 1945 jälkeen. Saamelaiden osalta oli kuitenkin ilmassa merkkejä siitä, että viranomaiset etsivät saamelaispolitiikkaan uusia ratkaisuja. Ne heijastelivat muutoksia kansainvälisen yhteisön suhtautumisessa vähemmistöihin. YK:n ihmisoikeuksien julistus (1948) oli vastaus niihin kauheuksiin, joita osa eurooppalaisista vähemmistöistä oli joutunut kohtaamaan toisen maailmansodan aikana. Seuraavien kymmenen vuoden aikana YK:ssa laadittiin useita vähemmistöjen poliittisia ja kulttuurisia oikeuksia koskevia julistuksia, joilla oli ajan myötä suuri merkitys saamelaisille ja lopulta myös kveeneillä ja metsäsuomalaisille.

Kylmän sodan ja Norjan Nato-jäsenyyden myötä epäilykset kveenien muodostamasta turvallisuusuhkasta heräsivät uudelleen. Syy siihen oli, että monet kveenit olivat taistelleet toisessa maailmansodassa partisaaneina Neuvostoliiton komennossa, ja osittain myös se, että Norjan kommunistisen puolueen kannatus oli suhteellisen vahva alueilla, joilla oli iso kveeniväestö. Norjan viranomaiset vastasivat epäilyihin tarkkailemalla kveenejä hiljaisesti.

Toisen maailmansodan jälkeen yleinen poliittinen tavoite Norjassa oli pienentää taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia, ja tukea sosiaalisen ja taloudellisen tasavertaisuuden kehitystä yhteiskunnassa. Samalla etniset ja kulttuuriset eroavaisuudet jäivät vähälle huomiolle. Hyvinvointiohjelmien tarkoitus ei ollut norjalaistaminen, mutta se saattoi kuitenkin olla niiden seuraus. Talouden modernisointi ja valtion lisääntyneet eri toimialojen ohjauspyrkimykset lisäsivät integraatiota mutta myös muun muassa luonnonvarojen ja maankäyttöä koskevia konflikteja.

Toisen maailmansodan jälkeen saamelaiden järjestäytyminen sai kuitenkin uutta vauhtia. Vuonna 1947 perustettiin Norjan porosaamelaiden yhdistys. 1940-luvun lopussa Osloon muuttaneet saamelaiset perustivat Sámi Sær’vi -yhdistyksen, jonka tavoite oli edistää tietämystä saamelaisista ja saamen kielistä ja kulttuurikysymyksistä. Yhdistykselle perustettiin ajan myötä myös paikallisosastoja. 1950-luvulla saamelaiset järjestäytyivät pohjoismaisella tasolla, ja ensimmäinen pohjoismaainen saamelaiskonferenssi

järjestettiin vuonna 1953. Vuonna 1968 perustettiin ensimmäinen kansallinen saamelaispoliittinen järjestö Norske Samers Riksforbund, joka loi suhteita myös kansainvälisiin alkuperäiskansojen asioita ajaviin liikkeisiin. Järjestön läpimurto oli saamelaiden osallistuminen norjalaisen saamelaispolitiikan suunnitteluun.

Läpimurto näkyi ensimmäisen kerran vuonna 1947 Norjan koululaitoksen koordinoitilautakunnassa, johon perustettiin oma osasto saamelaisalueiden kouluasioille. Tuloksena oli useita toimenpiteitä saamelaiden koulunkäynnin vahvistamiseksi. Opettajille myönnettiin apurajoja saamen kielen kursseille tai opintoihin. Valtio myönsi rahoitusta kaksikielisen aapisen tekemiseen pohjoissaameksi ja norjaksi. Finnmarkin saamelaisneuvosto perustettiin vuonna 1953, ja siitä tuli liikkeellepaneva voima norjalaisen saamelaispolitiikan kehittämisessä ja saamelaiden osallistumisessa politiikan suunnitteluun. Neuvosto sulautui Norjan saamelaisneuvostoon vuonna 1964. Hallitus nimitti vuonna 1956 laajapohjaisen Saamelaiskomitean selvittämään saamelaispolitiikan eri näkökohtia. Komitea antoi raporttinsa vuonna 1959. Komiteassa oli laaja saamelaisedustus sekä akateemista painoarvoa. Raportti oli kompromissi norjalaistamispolitiikan ja saamelaispolitiikan uusien suuntaviivojen välillä. Suurkäräjät yhtyi suurelta osin komitean suosituksiin vuonna 1963. Laki kansakoulusta (1959) mahdollisti saamen käytön koulun opetuskielenä ja syrjäytti siirtymäalueiden opettajia koskevat Wexelsen-asetuksen vuodelta 1898. Saamelaisiin kohdistunut norjalaistamispolitiikka oli muodollisesti lakkautettu.

Norjalainen saamelaisiin, kveeneihin ja metsäsuomalaisiin kohdistettu politiikka hajaantui eri suuntiin 1960-luvun alussa. Mutta lukuun ottamatta Sisä-Finnmarkia, jossa luku- ja kirjoitusopetusta annettiin saamen kielellä, norjalaistamispolitiikkaa kohdistettiin käytännössä usein myös saamelaisiin 1980-luvun puoliväliin asti. Suurkäräjien päätöksen ja käytännön toimenpiteiden välille muodostui kuilu. 1970-luvulla valtio myönsi avustusta useisiin saamelaisiin kulttuurihankkeisiin, kuten Karasjoen saamelaiseen kokoelmaan eli maan ensimmäiseen saamelaismuseoon.

Samaan aikaan uudella poronhoitolalla (1978) ja poronhoitosopimuksella (1976) pyrittiin integroidaan porosaamelaiden toimintatapoja ja oikeuskäsityksiä kansalliseen poliittiseen ja taloudelliseen järjestelmään. Sillä oli merkittäviä seurauksia sekä norjalaistamisen että oikeuksien suhteen. Merisaamelaiden alueiden rannikkokalastukseen oli myös pit-

kään kohdistunut kovia paineita. Kalastuspoliittiset säädökset mahdollistivat ryöstökalastuksen Pohjois-Tromssan ja Finnmarkin vuonoissa 1960- ja 1970-luvuilla, mikä johti useisiin kalastajien ja paikallishallinnon järjestämiin protesteihin.

Kiista Alta-joesta oli viranomaisille käännekohta, joka johti politiikassa tietoisuuden lisääntymiseen sekä havahtumiseen suurkäräjien päätösten puutteellisesta seurannasta. Saamelaispolitiikan kenttä, joka oli aiemmin kattanut pääasiassa kieli- ja koulupolitiikan sekä osittain elinkeinopolitiikkaa, laajeni koskemaan alueellisia oikeuksia ja lopulta saamelaiden itsehallintoa. Alkuperäiskansan käsite sai vahvan symbolisen merkityksen uudessa saamelaispolitiikassa.

Altajoen dramaattiset tapahtumat, jotka olivat seurausta suurkäräjien tekemästä vesivoiman rakennuspäätöksestä, saivat suurkäräjät nimeämään kaksi uutta toimikuntaa: saamelaisoikeustoimikunnan ja saamelaiskulttuuritoimikunnan. Saamelaisoikeustoimikunnan ensimmäinen raportti vuodelta 1984 loi perustan vuoden 1987 saamelaisille ja vuoden 1988 perustuslain erilliselle pykälälle, joka edellytti viranomaisia ryhtymään järjestelyihin, jotta saamelaiset väestöryhmänä voisivat kehittää kieltään, kulttuuriaan ja yhteiskunnallista osallistumistaan. Saamelaiskäräjien perustamisen myötä saamelaiset saivat vuonna 1989 kansanvaaleilla valittavan edustajiston. Kuningas Olavi V avasi saamelaiskäräjät vuonna 1989. Kysymykset saamelaiden oikeudesta itsehallintoon sekä maahan ja veteen olivat nousseet yhteiskunnalliseen tietoisuuteen. Vuotta myöhemmin Norja ratifioi ensimmäisenä maana maailmassa ILO:n alkuperäiskansojen koskevan yleissopimuksen numero 169 ja sitoutui siten edistämään saamelaiden oikeuksia kansainvälisen oikeuden mukaisesti. Saamelaiskulttuuritoimikunta antoi useita suosituksia, joiden tärkein tulos oli saamelaiden kielioikeuksien kirjaaminen saamelaislakiin vuonna 1990.

Vähemmistöpoliittinen hiljaisuus vallitsi kveenejä ja metsäsuomalaisia kohtaan aina 1990-luvulle asti, vaikka nämä kaksi väestöryhmää eivät olleet näkymättömiä. Metsäsuomalaiset olivat jo sodan aikana tallentaneet kulttuuriaan ja historiaansa historiayhdistysten ja kotiseutumuseoiden kautta. 1950-luvulta alkaen tiedotusvälineet ja kirjailijat kiinnostuivat erityisesti metsäsuomalaisen kulttuurin eksoottisina pidetyistä puolista. 1970- ja 1980-luvuilla kiinnostus kulttuurin erityispiirteiden, kuten kaskiviljelyn ja savupirttien, tutkimista kohtaan kasvoi entisestään. Järjestettiin myös suomalaismetsäpäiviä,

joiden yhteydessä luettiin vuosittain symbolinen Suomalaismetsän tasavallan julistus.

Kveenejä olivat käsitelleet 1960-luvulla kenttätöitä Pohjois-Tromssassa ja Finnmarkissa tehneet suomalaiset opiskelijat, jotka tutkivat vanhaa kveenikulttuuria, sekä yksittäiset norjalaiset kirjailijat. 1970-luvulla kveenejä tutkittiin erityisesti Tromssan yliopistossa ja Altan alueellisessa korkeakoulussa. Samaan aikaan Pohjoismaiden kulttuurirahasto kiinnostui kveeneistä. Suomalaiset edustajat nostivat esiin Norjan kveeneihin kohdistamaa politiikkaa koskevia kysymyksiä sekä Pohjoismaiden ministerineuvostossa että Pohjoismaiden neuvostossa. Muuta ei kuitenkaan saavutettu kuin yksittäisiä, suomenkieliseen kouluopetukseen liittyviä kokeiluja. Viranomaiset olivat jossain määrin vastaanottavaisia muutoksille, mutta suosivat kouluopetuksessa kuitenkin suomea kveenin kielen sijaan.

1980-luvulla kveenien järjestäytymisessä tapahtui läpimurto, kun ensimmäinen paikallinen kveenyhdistys perustettiin Pyssyjoen kylässä vuonna 1984 ja Norske kveners forbund (Ruijan kvääniliitto) vuonna 1987. Liiton laatimaan etnopolitiittiseen ohjelmaan sisältyi olennainen vaatimus kveenin kielen asemasta ja kveenien tunnustamisesta kansalliseksi vähemmistöksi. Kveenit olivat saaneet innoitusta järjestäytymiseen saamelaisilta sekä Tornionjokilaakson suomalaisilta, jotka olivat 1970-luvun alusta alkaen ajaneet voimakkaasti erityisesti oman kielensä eli meänkielen asemaa.

1900-luvun alussa viranomaiset suhtautuivat suurella varauksella erilliseen kveenejä ja metsäsuomalaisia koskevaan politiikkaan. Yleinen metsäsuomalaisia koskeva mielipide oli, että metsäsuomalaiset eivät enää muodosta omaa erillistä väestöryhmäänsä. Kveenien puolestaan ajateltiin olevan maahanmuuttajaryhmä, joka ei vaatinut erityisiä toimenpiteitä. Lisäksi viranomaiset ilmaisivat suoraan, että saamelaispolitiikka oli etusijalla.

Yksi muutos tapahtui vuonna 1995. Tuolloin Euroopan neuvosto kutsui Norjan allekirjoittamaan uuden kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen. Lähes kaikki jäsenmaat allekirjoittivat sopimuksen, Norja mukaan lukien. Norja ratifioi sopimuksen vuonna 1999, jolloin se myös astui voimaan. Norjassa myös päätettiin eritellä, mitä vähemmistöjä sopimus maassa koski. Väestöryhmät olivat kveenit/norjansuomalaiset ja metsäsuomalaiset sekä juutalaiset, kiertolaiset ja romanit. Näin metsäsuomalaiset saivat virallisen aseman kansallisen vähemmistönä, ja aiemmin maahanmuuttajiksi

lasketuista kveeneistä tuli niin ikään kansallinen vähemmistö.

Vuonna 1992 Euroopan neuvostossa hyväksyttiin alueellisia tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja, jonka Norja ratifioi vuonna 1993, ja se astui voimaan vuonna 1998. Saame pääsi vähemmistökielen korkeimmalle suojelutasolle (”osa III”), mutta kveeni otettiin mukaan vähemmän kattavalle tasolle (”osa II”). Vuonna 2005 hallitus tunnusti kveenin aseman vähemmistökielenä Norjassa pitkän keskustelun jälkeen, joka koski sitä, oliko kveeni suomen kielen murre vai oma kielensä.

2000-luvulle tultaessa saamelaisiin, kveeneihin ja metsäsuomalaisiin kohdistettu norjalaistamispolitiikka tuli viimein tiensä päähän. Se ei kuitenkaan tarkoita, että norjalaistaminen yhteiskunnallisena prosessina ja jatkuvana haasteena väestöryhmän kielen, kulttuurin ja yhteisön säilymisen kannalta olisi kokonaan päätynyt. Aktiivisen kieli- ja vähemmistöpolitiikan toteuttamisessa on kuitenkin yhä suuria haasteita, mistä vallitsee poliittinen yhteisymmärrys. Ne voidaan katsoa norjalaistamispolitiikan seurauksiksi.

1.5.3 Norjalaistamisen varjo – norjalaistamispolitiikan ja vääryksien seuraukset

Norjalaistamispolitiikalla oli vakavia seurauksia saamelaisille, kveeneille ja metsäsuomalaisille. Saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten kielen ja kulttuurin aliarvioiminen johti kielen ja kulttuurin heikentymiseen sekä kyseisiä väestöryhmiä koskevan tiedon puuttumiseen. Norjalaistamistoimenpiteet ja samanaikaiset yhteiskunnalliset muutokset vaikuttivat myös perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen.

Vaikka norjalaistamispolitiikkaa ei enää harjoiteta, monet niistä toimintamalleista, asenteista ja yhteiskunnallista rakenteista, joihin norjalaistaminen oli vaikuttanut, ovat edelleen olemassa. Yhteiskunnalliset muutokset, jotka johtivat sulauttamiseen, eivät pysähtyneet täysin. Elinkeinojen ja työllisyyden muutoksilla, asutuksen keskittymisellä ja kaupungistumisella, luonnonalueiden hyödyntämisellä ja infrastruktuurin rakentamisella, perinteisten luontoon perustuvien elinkeinojen rajoittamisella, erilaisten hyvinvointijärjestelmien kehittämisellä ja koulutusvallankumouksella yhdistettynä odottavaan tai täysin passiiviseen suhtautumiseen etniseen monimuotoisuuteen on ollut merkittäviä norjalaistavia vaikutuksia. Lisäksi vähemmistöjä turvaavien ja vahvistavien käytäntöjen ja määräysten toimeen-

panon puuttumisella on ollut norjalaistavia seurauksia.

Yksi tärkeä esimerkki viimeksi mainitusta on se, että joka vuosi koulun alkaessa monet lapset ja vanhemmat huomaavat, että oikeus opetukseen saamen tai kveenin kielellä ei toteudukaan. Oikeudet on vahvistettu lailla ja niitä tuetaan valtion kassasta. Monet kunnat myöntävät, että ne eivät pysty täyttämään opetusta koskevia lakisääteisiä vaatimuksia, ja kertovat suurimmaksi haasteeksi sen, että niillä ei ole riittävästi saamen- tai kveenintaitoista henkilökuntaa. Monet vanhemmat kokevat, että opetusta ei aloiteta tai että se on riittämätöntä oppimateriaalien puutteen tai huonon organisoinnin takia.

Norjalaistamispolitiikan perintö on johtanut siihen, että vähemmistöt kokevat usein halventavaa kohtelua kiusaamisen, vihapuheen, häirinnän tai osittain syrjinnän muodossa kohtaamisissa valtaväestön kanssa. Komission tutkimus osoittaa, että saamelaiset kokevat yhä syrjintää. Väestöryhmien laajamittainen syrjintä on vakava yhteiskunnallinen ongelma.

Norjalaistamisesta on puhuttu historiallisena trauman, joka saattaa aiheuttaa jatkuvaa kuormitusta yhteisöissä, johon se kohdistui. Se puolestaan voi vaikuttaa siihen, että vähemmistöjen terveydentila on valtaväestöä heikompi. Terveysongelmia on erityisesti poronhoidon harjoittajilla. Niin on siitä huolimatta, että saamelaisväestön terveys- ja sosiaalipalveluita on pyritty parantamaan 1990-luvulta lähtien.

Vastaavia kveenejä ja metsäsuomalaisia koskevia viranomaisohjelmia ei ole ollut. Kveenien/norjansuomalaisten, metsäsuomalaisten ja saamelaisten tasavertaisten terveyspalveluiden tarvetta ei ole tutkittu. Kunnallisista terveys- ja sosiaalipalveluista puuttuu saamen kielen ja kulttuurin osaamista myös niissä kunnissa, jossa saame on yksi hallinnollisista kielistä, ja käyttäjät ovat tyytymättömiä saamenkielisiin erikoisterveydenhuollon palveluihin. Lisäksi kunnissa on vain vähän tietämystä palveluiden käyttäjien tai potilaiden taustasta yleisesti ottaen.

Lastensuojelua ei ole käytetty lasten tavoitteelliseen norjalaistamiseen, mutta se on kuitenkin edistänyt saamelaisten, metsäsuomalaisten ja kveenilasten näkymättömyyttä ja siten vaikuttanut norjalaistavasti. Niin on käynyt etenkin silloin, kun lapsia on sijoitettu norjalaisiin perheisiin tai norjankielisiin laitoksiin, joissa he ovat menettäneet yhteyden omaan kieleensä ja kulttuuriinsa.

KIELEN JA KULTTUURIN HEIKENTYMINEN

Monet saamelaiset ja kveenit ovat vähitellen tai kokonaan lakanneet puhumasta äidinkieltään ja alkaneet käyttää norjaa norjalaistamispolitiikan ja monikielisyyttä tukevien poliittisten toimenpiteiden puuttumisen seurauksena. Tällainen laajamittainen kielen vaihtaminen on aiheuttanut sen, että pohjoissaamesta on tullut uhanalainen kieli. Luulajansaame, eteläsaame ja kveeni ovat erittäin uhanalaisia kieliä. Uumajan-, piitimen- ja kolttasaamen puhujia on Norjassa enää vain muutamia, ja ne voidaan kohta lukea kuolleiksi kieliksi, ellei elvyttämistoimenpiteillä onnistuta parantamaan tilannetta. Metsäsuomalaisen kielenvaihto on jo tapahtunut, sillä enää ei ole elossa suomenkielisiä metsäsuomalaisia, jotka olisivat oppineet suomea kotonaan. Komissio ei voi poissulkea sitä, että norjalaistamispolitiikka vaikutti merkittävästi metsäsuomalaisen kielenvaihtoon. Metsäsuomalaisen kielenvaihto alkoi aikaisessa vaiheessa, ja 1800-luvun toisella puoliskolla metsäsuomen puhujien määrä oli jo jyrkässä laskussa.

Muuttoliike ja väestönkasvu alueilla, joilla saamen kieli oli ollut hallitsevassa asemassa, saivat aikaan sen, että saame joutui kasvavan norjankielisen väestön syrjäyttämäksi. Kielenvaihto saamesta norjaan alkoi joillakin alueilla jo ennen, kuin viranomaiset ottivat tavoitteekseen saamelaisten ja kveenien norjalaistamisen. Lofoteilla ja Vesterälänissa kielenvaihto tapahtui jo 1800-luvun alussa. Eteläisemmiltä rannikkoalueilta aina Trøndelagiin asti saamelaiskielet olivat kadonneet jo ennen sitä. Eteläsaame oli säilynyt erityisesti poronhoidon ansiosta, mutta myös porosaamelaisten keskuudessa eteläsaamen osaaminen ja käyttö olivat vähentyneet.

Saamen ja kveenin kielen käyttö vaikeutui Pohjois-Tromssassa 1800-lopulla, kun kielenvaihto laajalle levinneestä monikielisyydestä yksikielisyyteen osui ajallisesti yhteen alueella tehtyjen norjalaistamistoimenpiteiden kanssa. Sen tuloksena saamen ja kveenin puhujien määrä väheni rajusti 1900-luvun alkuun mennessä. Finnmarkin rannikkoalueilla kielenvaihto pohjoissaamesta ja kveenistä norjaan alkoi 1900-luvun alussa, kun taas Finnmarkin vuonoalueilla sama tapahtui eri aikoihin 1900-luvun mittaan.

Karasjoella, Kautokeinosssa, Uuniemellä sekä osissa Tenoa ja Porsankia kielenvaihto alkoi myöhemmin kuin muilla pohjoissaamelaisilla alueilla. Pohjoissaamen kieli oli näillä alueilla edelleen vahvassa asemassa norjalaistamispolitiikan päättymisen jälkeen. Niillä myös toimenpiteet kielenvaihtoon kääntämiseksi ja kielen elvyttämiseksi aloitettiin aikaisin, minkä lisäksi alueilla on myös suhteellisen paljon lapsia,

joitka puhuvat pohjoissaamea äidinkielenään ja joiden ympärillä on vakaa kieliympäristö.

Kielen vaihtaminen norjaan on vaikuttanut negatiivisesti perheiden kommunikaatiositeisiin sekä yksilöiden ja ryhmien omakuvaan ja kieliasenteisiin, ja monet sanovatkin kokevansa surua siitä, että eivät ole oppineet vanhempiensa tai isovanhempiensa kieltä. Samanaikaisesti kielen heikentymisen myötä väestöryhmien kulttuurisia käytäntöjä ja perinteisiä taitoja aliarvioitiin ja tehtiin näkymättömiksi. Kveenin kielen ja useimpien saamelaiskielten tilanne tänä päivänä on erittäin kriittinen. Metsäsuomen äidinkielisiä puhujia ei enää ole, ja kolttan-, piitimen- ja uumajansaamen puhujien määrä on hyvin pieni. Kielten elvyttämiseen tarvittavia puitteita ja riittäviä resursseja ei ole.

Kveenin ja saamelaiskielten elvyttäminen on tänä päivänä käynnissä. Koska useita näistä kielistä ei enää opita kotona, on opetuksella lastentarhasta korkeakouluun keskeinen rooli. Tällä tavoin pohjoissaamen sekä jossain määrin myös kveenin ja luulajan- ja eteläsaamen kieliyhteisöt saavat lisää uusia puhujia. Komission tutkimus osoittaa, että elvytystoimenpiteet eivät toimi riittävän tehokkaasti, ja että kielten elvyttämiseen tarvittavia puitteita ja resursseja ei ole. Saamelaiskäräjät sekä saamelaisten ja kveenien järjestöt ja instituutiot suhtautuvat norjalaisviranomaisia huomattavasti kunnianhimoisemmin kielen elvyttämiseen.

Kirkon merkitys sulattamisessa on vaikuttanut kielteisesti saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisen perinteistä uskonnollisista tavoista ja maailmankatsomuksesta kumpuavien kulttuuristen käytäntöjen siirtämiseen seuraaville sukupolville. Tällaiset tavat kietoutuivat syväälle kulttuuriin ja äidinkieleen. Kirkko ei pitkään halunnut antaa tilaa saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisen uskonnolliselle maailmankatsomukselle ja ilmaisulle. Altan tapahtumien jälkeen kirkon käsitys saamelaisista ja saamelaisesta kirkollisesta elämästä muuttui, ja kirkko tunnusti osuutensa norjalaistamisessa. Saamelaisen kirkkoneuvoston, Sisä-Finnmarkin rovastikunnan ja eteläsaamelaiset seurakunnan perustaminen ovat vahvistaneet saamenkielistä kirkollista elämää merkittävästi. Kveenit ja metsäsuomalaiset ovat pitkään olleet näkymättömiä Norjan kirkossa. Saamelaisen kirkkoneuvoston perustamisen jälkeen myös kveeni ovat toivoneet kveenin kielen ja kulttuurin vahvistamista kirkossa, mutta toistaiseksi kirkko on suhtautunut jossain määrin vastahakoisesti kveenien toiveeseen.

Suuri osa Norjan väestöstä on jäänyt paitsi siitä rikkaudesta, jonka maan vähemmistökieliset

tuovat mukanaan. Saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten kulttuuri oli pitkään ollut näkymätöntä norjalaiselle yleisölle. Taide ja kulttuuri-ilmaisu ovat tärkeitä edellytyksiä sille, että alkuperäiskansojen ja kansallisten vähemmistöjen yhteisöillä on elävä ja monimuotoinen kulttuuri, joka siirtyy seuraaville sukupolville. Taide ja kulttuuri ovat olleet tärkeitä saamelaisten ja kveenien yhteisöille ja omakuvan vahvistamiselle pitkän sortokauden jälkeen. Kulttuurilaitokset ja -keskukset sekä museot ovat tulleet tärkeiksi areenoiksi, joiden kautta historiaa ja kulttuuriperintöä välitetään eteenpäin saamelaisten, kveenien, norjansuomalaisten ja metsäsuomalaisten näkökulmasta. Saamelainen musiikki ja saamelaiset taiteilijat ovat olleet keskeisessä asemassa saamelaisen näkyvyydelle koko norjalaisessa yhteiskunnassa.

Saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten omat tiedotusvälineet ovat erityisen tärkeitä yhteiskunnallisen osallisuuden ja alkuperäiskansan tai kansallisen vähemmistön äänen vahvistamiselle demokratiasa. Niiden tarjonta on pitkään ollut riittämätöntä, ja norjankielinen media käsittelee saamelaisten, metsäsuomalaisen ja kveenien asioita vain vähän.

ELINKEINOIHIN KOHDISTUVA PAINE

Yksi norjalaistamispolitiikan ja vääryyksien seurauksista oli se, että saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten maanviljelyskulttuuria ja -tapoja on väheksytty. Nykypäivänä sillä on ollut merkitystä erityisesti saamelaisten alkuperäiskansan maata ja vettä koskeviin oikeuksiin. Oikeuskysymysten, luonnonvarojen käytön ja eturistiriitojen selvittämättä jättäminen sekä valtion poronhoitoon ja rannikkokalastukseen kohdistuvat rajoitukset ovat aiheuttaneet paineita perinteisille elinkeinoille ja johtaneet pitkiin oikeudenkäynteihin.

Vuonna 2005 suurkäräjät hyväksyi niin Finnmarkia koskevan lain, joka määräsi maan ja luonnonvarojen hallinnan Finnmarkin maahallinnolle (FeFo) sekä oikeuksien kartoittamisesta Finnmarkin alueella etnisyydestä riippumatta Finnmarkin toimikunnan kautta. Riitojen ratkaisumenettely tapahtuu Utmarksdomstolen for Finnmark -tuomioistuimessa. Useat selvitystyöt ovat yrittäneet löytää ratkaisuja etelämpänä oleville alueille ilman, että niillä olisi ollut poliittisia seurauksia lakimuutosten, oikeudellisten lisäkartoitusten käynnistämisen tai alueen luonnonvarojen koskevien kestävien ratkaisuiden muodossa.

Saamelaisten oikeudet on tunnustettu toimeenpantujen sopimusten ja perustuslainen pykälän 108 nojalla. Sisältöjä, kuten kuulemisvelvollisuutta, on selkeytetty. Perinteiset saamelaiset elinkeinot ovat

jatkuvasti muun elinkeinoelämän intressien painostuksen kohteena. Kiista Fosenin niemimaan tuulivoimapuistosta, jonka toimiluvan korkein oikeus on todennut pätemättömäksi, koska se rikkoi YK:n sopimuksen kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevaa artiklaa 27, on yksi esimerkki alueellisista konflikteista, joissa saamelaisten oikeuksia uhataan tai loukataan. Tällaisia konflikteja voidaan vähentää kartoittamalla oikeuksia laajemmin ja tarkemmin, ja arvioimalla luonnonvarojen käyttöön kohdistuvia paineita. Alueellisten konfliktien ratkaisemisessa olisi selvennettävä, mitä konfliktinratkaisumekanismia on tarkoitus käyttää.

VÄESTÖN TIETÄMÄTTÖMYYS

Yksi norjalaistamispolitiikan tärkeistä seurauksista ja vähemmistökulttuurien halveksunnasta on se, että saamelaisista, kveeneistä ja metsäsuomalaisista tiedetään Norjassa yleisesti vain vähän. Saamelaiset tunnetaan kuitenkin kveenejä ja metsäsuomalaisia paremmin. Merkittävä osa väestöstä uskoo ryhmiä koskeviin kielteisiin stereotyyppioihin. Saamelaiskielen, -kulttuurin ja -perinteiden tuntemus on sisällytetty peruskoulun kansalliseen opintosuunnitelmaan jo monen vuoden ajan, ja opetushallitus on ottanut suoraksi tavoitteekseen, että oppilaat saavat tietoa Norjan kansallisista vähemmistöistä. Opetussuunnitelmien oppimistavoitteista huolimatta tutkimukset ovat osoittaneet, että alkuperäiskansoja ja kansallisia vähemmistöjä ei tunneta kovin hyvin.

1.5.4 Sovinto ja sovintotoimenpiteet

Norjalaistamispolitiikan historiasta ja seurauksista kertomisen lisäksi komissio ehdottaa toimenpiteitä ja valmistelee maaperää yhteiskunnallisen sovinnon edistämiseksi, joka ymmärretään useiden osapuolten välisenä molemminpuolisena prosessina. Komissio ehdottaa sekä olemassa olevien toimenpiteiden edistämistä ja uusia sovintoa edistäviä toimenpiteitä.

SOVINNON KÄSITE

Komission työ perustuu demokraattisen hyvinvointiyhteiskuntaan sopeutettuun sovinnon käsitteeseen, komission toimeksiantoon ja komission työn taustoihin. Sovinto ymmärretään molemminpuolisena ja suhteellisen prosessina, joka tapahtuu useilla tasoilla. Sovinto voi tapahtua yksilön tai ryhmän tai poliittisella tasolla.

Komissio katsoo, että yhteiskunnallisen sovinnon tunnusmerkki on se, että väestöllä on yhteinen vankka tietämys norjalaistamispolitiikasta. Samoin se, että viranomaiset tunnustavat toimeksiantoon kuuluvia

väestöryhmiä kohtaan tehdyt vääryydet, tunnustavat norjalaistamispolitiikan kielteiset seuraukset yksilöille ja saamelaisille, kveeneille ja metsäsuomalaisille ryhminä, osoittaa halua sovittaa vääryydet. Lisäksi komissio uskoo, että yhteiskunnalliselle sovinnolle on ominaista saamelaisten, kveenien, metsäsuomalaisten ja valtaväestön välinen kielellinen, kulttuurinen ja identiteettiin liittyvä tasa-arvo, ja että yksilöt ja ryhmät voivat elää sovinnossa menneisyytensä kanssa. Viimeisenä mutta ei vähäisimpänä komissio toteaa, että yhteiskunnalliselle sovinnolle on tunnusomaista se, että ihmisillä on suuri luottamus sekä toisiaan että yhteiskunnallisia instituutioita, etenkin poliittisia instituutioita kohtaan.

Tämä raportti tarjoaa yhteiskunnalle laajan ja yhtenäisen tietokokonaisuuden norjalaistamispolitiikasta ja sen seurauksista. Koska tavoitteena on yhteiskunnallinen sovinto, jossa kielellinen, kulttuurinen ja identiteettien tasa-arvo saavutetaan, lisätoimenpiteille on tarvetta.

Komissio painottaa, että norjalaistamisen yleiset seuraukset vaikuttavat saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten mahdollisuuden olla olemassa tulevaisuudessa omina etnisinä ryhminään. Pitkään jatkuva kielen ja kulttuuriin heikkeneminen voi johtaa siihen, että ne lakkaavat olemasta niin maan rajojen sisällä kuin ulkopuolellakin. Tämän suuntainen kehitys on erittäin vakavaa, koska Norjalla on kansainvälisen oikeuden mukainen erityinen vastuu alkuperäiskansoista ja kansallisista vähemmistöistä.

Valtion viranomaiset ja erilaiset yhteiskunnalliset toimijat, joiden harjoittamaa norjalaistamispolitiikkaa ja norjalaistamista komissio on tutkinut, on kannettava itsenäisesti vastuuta omasta historiastaan ja käytännöstään, jotta sovinnolle on tilaa. Julkisten instituutioiden kaikilla yhteiskunnan ja hallinnon tasoilla on arvioitava, kuinka ne voivat edistää sovintoa tämän raportin tulosten valossa. Sama koskee kansalaisyhteiskunnan eri toimijoita, kuten vapaaehtoistyön sekä taiteen ja kulttuurin toimijoita, voittoa tavoittelemattomia järjestöjä sekä uskonnollisia ja elämäntarkoituksellisia yhteisöjä. Komission arvioinnin mukaan tällaiset toimijat voivat vaikuttaa sovinnon syntymiseen sekä yksittäin että yhdessä. Tämän lisäksi on olemassa useita asiaankuuluvia valtioiden rajat ylittäviä yhteistyöareenoja, joilla eri toimijat voivat keskustella siitä, kuinka ne voivat yhdessä edistää tietämystä komission paljastamista olosuhteista ja edistää sovintotoimenpiteitä.

Komissio ehdottaa useita sovintoprosessia edistäviä toimenpiteitä. Yleisellä tasolla komissio seuraaviin keskeisiin alueisiin perustuvaa sovinto-

prosessia edistävää lähestymistapaa: tietämyksen lisääminen, saamen ja kveenien kielen ja kielitaidon vahvistaminen, kulttuurin ja kulttuuriosaamisen vahvistaminen, konfliktien ratkaisu ja säädösten toimeenpano.

Komissio ehdottaa muun muassa norjalaistamiseen liittyvään tietoon, tutkimukseen, tietovälitykseen ja sovintoon keskittyvän keskuksen perustamista. Keskuksen tärkein tehtävä on korjata komission havaitsemaa tiedon puutetta. Komission toimenpide-ehdotusten tavoite on edistää saamelaisten, kveenien ja metsäsuomalaisten esittämiä toiveita ja tarpeita vastaavia tietämyksen, asenteiden, toiminnan ja tunnetason muutosten toteutumista. Komissio toivoo, että ehdotetut toimenpiteet voivat johtaa tällaisiin muutoksiin ja entistä sovinnollisempaan yhteiskuntaan.

1.5.5 Lopuksi

Komissio toivoo, että itse raportti lisää väestön yleistä tietämystä, ja että ehdotettujen toimenpiteiden vaikutuksia seurataan osana jatkuvaa sovintoprosessia. Tämä on haaste sekä suurkäräjille että kansallisille, alueellisille ja paikallisille viranomaisille sekä muulle yhteiskunnalle. Komissio kiittää suurkäräjien päätöstä käynnistää norjalaistamispolitiikkaa ja sen seurauksia koskeva tutkinta ja sen toivetta, että raportti edistää sovinnon syntymistä ja korjaa vääryyksiä.

Komissio luovuttaa yhdessä raportin kanssa ulkoiset selvitykset, 13 taideteosta ja komission arkiston.

1.6 English summary

The Truth and Reconciliation Commission in Norway was appointed by the Norwegian parliament in June 2018 and submitted its report to the Norwegian parliament on 1 June 2023.

One of the members has submitted a dissenting statement. The other members of the Commission are united in their support of the report. Three duties are set out in the terms of reference:

1. The Commission shall conduct a historic mapping describing the Norwegian authorities' policies and activities relating to the Sami and Kven/Finnish Norwegian people locally, regionally and nationally.
2. The Commission shall examine the repercussions of the Norwegianisation policy today in relation to Sami and Kven/Finnish languages and culture, as well as material, social, health and identity-related repercussions for the groups as a whole and for

individuals.

3. The Commission shall propose initiatives to contribute to further reconciliation.

The Commission has examined the Norwegianisation policy and injustice against the Sami people, Kven people and Forest Finns. At the initiative of the Forest Finns, the Forest Finns were added to the terms of reference following consultation with the Norwegian parliament as the commissioning authority.

1.6.1 Introduction and structure of the report

Several similar processes are being carried out worldwide and the Commission has familiarised itself with other truth and reconciliation processes that have taken place internationally. The Commission has entered into dialogue with the commissions appointed in Sweden and Finland.

The Commission has held 31 minuted meetings, discussing the topics included in the investigation report and several of these meetings have run over two days. The Commission has organised 37 public meetings with local support from institutions, associations or local authorities in order to explain the work and obtain input and proposals regarding relevant matters. Of these, eight were “coffee meetings” at which the members of the Commission had the opportunity to engage in more informal conversations with relevant individuals and groups. In March 2023, the Commission organised a large public consultation meeting for relevant parties at which the Commission requested input before finalising its work. The Commission has participated in more than 109 events organised by other parties.

During the autumn of 2022, the Commission announced an art competition with the theme “Norwegianisation and Reconciliation”. The jury consisted of artists from the Sami, Kven and Forest Finn communities, as well as one member of the Commission. The contributions received have been used in the Commission’s report and in connection with an art exhibition at the Norwegian parliament. One of the reconciliation initiatives proposed by the Commission is for the art exhibition to become a travelling exhibition.

For certain matters, the Commission has obtained external reports in order to cover and clarify specific topics. These have been included as electronic attachments to the Commission report and have been published together with the report.

PERSONAL STORIES

The Commission has obtained personal stories, in which individuals or smaller groups have communicated their feelings and experiences relating to the Norwegianisation policy, Norwegianisation and injustice. Some elements of the Commission’s work have involved listening to and documenting stories told by individuals or groups on how the Norwegianisation policy and injustices have affected them or someone they are close to. The more than 760 stories have been shared with the Commission verbally at public meetings or in interviews or have been submitted to the Commission in writing. The interviews have been transcribed and the verbal narratives have been put down on paper. In some cases, the Commission has also initiated interviews to obtain information about specific topics, but the majority of the stories have been shared as a result of people getting in touch to tell their story. All in all, this constitutes crucial material for the Commission’s understanding of the Norwegianisation policy and the consequences it had on individuals and affected groups.

The personal histories have been analysed. The report provides both a demographic and content-related overview of the material. The most frequent topics that are linked to Norwegianisation are language, discrimination, schooling and identity. Quotes from people who have shared their experiences can be found consistently throughout the report. This ensures that their voices can be heard. We have also chosen to include a selection of personal stories touching on key issues in Chapter 11 Loss, resistance and coping.

Everyone who has shared their personal stories has had the opportunity to decide whether their story should be shared publicly and whether they want to include their names. The Commission has conducted a public disclosure assessment and, where applicable, anonymised the material used in the report. The full materials have been submitted to the National Archives and the Commission has ensured that access controls are in place and has established guidelines for access. This collection of experiences and perceptions around Norwegianisation and injustice as remembered and reflected on constitutes crucial material for future research.

REPORT STRUCTURE

Part I of the report, *The basis for the Commission’s work*, consists of five chapters. Chapter 1 consists of the summary and Chapter 2 contains an overview of the terms of reference, composition and working

methods of the Commission. Chapter 3 presents other comparable commission processes. These include the truth and reconciliation commissions in South Africa, Canada, Kalaallit Nunaat/Greenland, Sweden and Finland. Chapter 4 addresses the groups that were subjected to Norwegianisation, the Sami people, Kven people and Forest Finns, as well as the status of the groups. The Sami people are recognised as an indigenous people of Norway, while the Kven people and Forest Finns are recognised as national minorities on a par with Jews, the Romani (Tatars) and Roma (Gypsies). Chapter 5 describes international legal developments involving the protection of ethnic minorities and indigenous people and the influence of international law on Norwegian law and policy in this area.

Part II of the report, Historic mapping – From Norwegianisation policy to cultural diversity contains Chapters 6 to 10. These have been arranged chronologically under the following headings: Chapter 6 The place of minorities in the Kingdom from the saga period to the time of the nation state (approximately 900-1852), Chapter 7 The Norwegianisation policy is drawn up (1852-1900), Chapter 8 The Norwegianisation policy tightens its grip (1900-1940), Chapter 9 A period of upheaval (1940-1963) and Chapter 10 Towards a new policy (1963-2010). Together, the historical accounts constitute a comprehensive presentation of the Norwegianisation policy and address aspects relating to Norwegian, Sami, Kven and Forest Finnish history that have previously been largely unknown or not elucidated in the same way before.

For some selected topics, the consequences of the Norwegianisation policy and process have been elaborated on further in Part III In the shadow of Norwegianisation. Part III of the report contains Chapters 11-25, which have the following headings: Chapter 11 Loss, resistance and coping, Chapter 12 Health and social policy challenges, Chapter 13 Loss of language, Chapter 14 Ex-gratia payments, Chapter 15 Training and education, Chapter 16 Norwegianisation of names, Chapter 17 The betrayal of the Welfare State, Chapter 18 The church, religion and spirituality, Chapter 19 Art, culture and media, Chapter 20 Terms and conditions of reindeer husbandry, Chapter 21 The Sea Sami and legal developments, Chapter 22 Salmon fishing in the Tana watercourse and Sami culture, Chapter 23 Wildlife resources and Chapter 24 Attitudes towards Sami people, Kven people and Forest Finns

Part IV of the report, Reconciliation, provides a more detailed discussion of the Truth and Reconcili-

ation Commission's understanding of the concept of reconciliation and the characteristics of a reconciled society in Chapter 25 A more reconciled society. Chapter 26, Initiatives, contains the Commission's proposed initiatives and references input from affected communities.

1.6.2 Historic mapping– from Norwegianisation policy to political diversity

Norway has always been a multicultural society. The Norwegian and Sami people have a long historical presence in the country, while the Kven people and Forest Finns are examples of minorities that have been present in the country for several hundred years. The groups were in contact with one another as early as the time of the Unification of Norway. In the 1100s and 1200s, the Kingdom and the Church fortified their way north along the coast up to and including Troms and made it to Vardø in Finnmark by the early 1300s. This meant that the Sami people in the regions gradually became subject to the central government administration, with new forms of taxation and an overarching legal system.

The establishment of the church also led to missions aimed at the Sami people and influence from Christian customs and habits. Following turbulent times in the 1200s to 1400s, with rivalries and wars mutual raids between the states, Denmark-Norway, Sweden and Russia agreed that the large and borderless inland regions in the north would be unified under the common administration of two or three states. These regions were called “common districts” and the residents of the common districts had to pay taxes to two or three states. At the same time, the Sami people were given special rights to natural resources and regions. One example is the leasehold system in Southern Sami reindeer regions, another is the scheme of separate land rights in northern Nordland and Troms, known as the “Finn allod”, and a third example is the “letter of freedom” issued by the Tsar to the Skolt Sami, whose westernmost region was in Neiden.

The Norwegian settlement expansion along the coast to the north further contributed to the Sami people being drawn into Norwegian society. The many fishing villages and the strong Norwegian population growth resulted in several conflicts between the Norwegian authorities and the Sami people along the way.

The outcome of the Kalmar War of 1611-1613, which was won by Denmark-Norway, was that the coastal and fjord regions from Tysfjord to Varanger

were secured under Norwegian supremacy. The 1600s were also characterised by witchcraft trials, which were felt in Finnmark in particular. The trials also affected the Sami people. A total of 177 witchcraft trials took place in northern Norway. Of these, 37 trials were against Sami people and in Trøndelag the corresponding figure was 3.

From the late 1600s, the state's pretensions increased in the peripheries of the Danish-Norwegian Kingdom, partly because reference was made to old royal "regals", inherited rights, and the idea that everything that wasn't formally owned by someone else should be considered the property of the King to a greater extent than before. This had several effects throughout the 1700s. The Finn allod was discontinued and the old siida scheme in the Sami regions increasingly disappeared, although it did survive among the Skolt Sami people.

For a long time, the Sami people did retain their own internal legal order. There are several examples of the Sami people rising up in defence of rights when faced with conflicts with local authorities or other local groups.

The Kven people had now started to assert themselves in northern Norway. The first Kven people registered as residents of the region can be found in the oldest tax censuses from 1520 onwards. However, they were few in numbers until the early 1700s, with a particular increase from around 1720 onwards. Their relocation was partly the result of the expansion of the Finnish peasant population in the Laplands and partly an outcome of failed crops and epidemics in their home villages, as well as a fear of being conscripted for war and escaping from wars such as the Great Northern War (1700-1721). The Norwegian authorities welcomed the Kven people to farm in border regions in exchange for loyalty to the Danish-Norwegian King during a time when the authorities knew that the borders would soon be enshrined in treaty law. A developed and permanent settlement in the region would prevent any notions of "no man's land" that could have provided arguments in favour of state annexation.

The Kven people in Alta became embroiled in conflict concerning the use of local resources, primarily with the County Governor. They approached the King in search of support. One representative, Knut Olsen Kven, went to Copenhagen to raise the matter and the outcome was full support and the County Governor was dismissed. The Kven people also wrote an oath of loyalty to the King, which is now the oldest known and preserved Kven document.

A third group examined by the Commission, the Forest Finns, originated from Savolax in southern Finland. In the 1500s, they had started settling in Värmland in Sweden and many of them moved on to the large forest regions in Eastern Norway from the beginning of the 1600s. The main region was around Solør, near the border, and the area soon became known as Finnskogene (the Finn forests). Here, the Forest Finns settled on the forest hills between the large valleys with old Norwegian farming villages. The main characteristic of the Forest Finns was their slash-and-burn farming. Due to the slash-and-burn farming in particular, the Forest Finns came into conflict with both the Norwegian peasant population's traditional farming and the forestry activities for which the large trading houses in Christiania were responsible. The Forest Finns also rose up against the authorities during the first half of the 1820s, demanding better living conditions, schools and churches with Finnish-speaking teachers and priests and their own cross-border rural municipality for Forest Finns. All of the demands were presented in a comprehensive "petition" and marked by the march of the Forest Finns to Stockholm. The demands were rejected and the Norwegianisation in schools and churches in Finnskogene was taken for granted. The only thing that came out of the rebellion was that it became possible to sell farms for freehold.

The aspirations of the autocratic Kingdom also encompassed the religious sphere. During the Orthodox period until the late 1600s, the church had no clear objective for its missionary activities among the Sami people, but this changed with Pietism and, in 1714, a dedicated central institute, the College of Missions, was established, with the Forest Finn Mission as a separate department. It was based on Trondheim and led by Thomas von Westen. The mission language was Sami and language training was provided by dedicated educational institutions in Trondheim. Recent research has shown that the education system was well developed in several of the mission districts. Several missionaries were involved in academia and became prominent experts in the Sami language, culture and religion and recorded a great deal of information about the spirituality of the Sami people. However, it is clear that the missions demonised traditional Sami worship. Sami drums were burned or confiscated, some were donated to antiquarian collections and sacrificial sites were destroyed. The missions had another dimension that went beyond religion, namely to serve as a tool in the development

of the state and integration of the High North into the Danish-Norwegian state.

Following the Great Northern War, Denmark-Norway and Sweden agreed on a border treaty that was put into place in 1751. A supplement to the treaty, known as the Lapp Codicil, contained a number of detailed provisions to ensure the protection of the established cross-border reindeer husbandry between the countries. The Codicil also had some significance when it came to resolving other border issues, especially along the Tana watercourse and in connection with trade in Varanger. The Lapp Codicil has never been terminated, although it has been questioned on several occasions.

The last common district was split in 1826, when the border treaty between Norway and Russia came into force. The border divided the Skolt Sami Sijdda in the region, the Pasvik, Petsjenga and Neiden Sijdda. While the Skolt Sami in Neiden chose to become Norwegian subjects, the other two groups chose to become Russian. The traditional cross-border rights of the Skolt Sami were nevertheless taken into account through a special supplement to the border treaty in 1834. The Skolt Sami in Pasvik lost their winter land on the Norwegian side of the border, but were able to stay in what became Norwegian territory during the summer, and the Skolt Sami in Neiden were able to stay in Finland during autumn and winter. During the second half of the 1800s, the Skolt Sami in Neiden lost their rights in Finland, while the Skolt Sami in Pasvik lost their rights in Norway during the 1920s.

While the inherited rights of the Skolt Sami in Norway had largely been respected prior to the border being established, this gradually changed throughout the 1800s and until the interwar period. Their cultural and commercial strongholds fell. First, they lost their exclusive rights to fish for salmon in the Neiden river in 1848 and then the common land, the Skolt land, was dissolved around 1905 and finally they lost independent reindeer husbandry and exclusive herding of the Skolt flock in the 1930s. This development primarily came about due to the significant influx of new ethnic groups, primarily the Kven people, who demanded access to resources. The Skolt Sami were increasingly marginalised as a group in the village. The legal ideological notion of “equal rights for all in a rural community” had a negative impact on the Skolt Sami.

The authorities’ desire to regulate reindeer husbandry through the Common Lapp Act of 1883 and the Supplementary Lapp Act of 1897 had signifi-

cant negative consequences on reindeer husbandry, especially in the Southern Sami region. However, Southern Sami reindeer husbandry had come under pressure much earlier, primarily as a result of strong population growth in farming villages and the accompanying expansion of settlements and farming in reindeer regions. The inherited derogatory attitudes towards reindeer Sami and their way of life in certain regions also contributed to justifying abuse and injustice, with “Finn chasing” and violence also sometimes taking place. The attack on the Sami people and the slaughtering of reindeer at Dalbusjøen in Os in Østerdalen in 1811 is an example of the serious abuses committed against Southern Sami reindeer herders. Four families and their reindeer herds were assaulted by armed farmers and several hundred reindeer were slaughtered. The case was investigated and the farmers were fined, but the Sami people lost their rights to the area at the same time.

Until the mid-1800s, the Norwegian authorities’ attitudes towards the Sami people, Kven people and Forest Finns nevertheless remained largely positive. The Norwegian parliament decided to establish dedicated teacher training, primarily for Sami-speaking teachers, at Trondenes in 1826 and during the selection of electors for the county assembly that was tasked with electing the representatives to Eidsvoll, several Sami and Kven people were selected. The three elected representatives to Eidsvoll from Troms and Finnmark, which was a single county at the time, included one Kven from Balsfjord, Henrik Larsen Skjæret. Due to the slow postal services, there was no representative from northern Norway at Eidsvoll.

During the long war period prior to 1814, the old missionary work among the Sami people was discontinued. The missionary period eventually passed into the Norwegianisation period. Throughout the 1840s, the policymakers’ attempts to accommodate Kven and Sami languages in churches and schools met resistance from influential editors, as well as certain priests and parliamentarians. The attitude among opponents was that the Norwegian language was necessary in order to acquire national growth and culture, while Sami and Kven were considered to be at a more primitive level. Another argument was that the border regions in the north were particularly vulnerable and exposed due to the recent borders and significant “foreign” population, i.e. the Sami people and the Kven people.

Notions of there being both a Russian and a Finnish threat contributed towards the investment in nation-building measures to protect the regions

for the Kingdom. The outcome was the Norwegianisation policy. It started with Norwegianisation initiatives across virtually the entire region from Tysfjord in Nordland to the far north. The initiatives were later aimed at Finnmark and two municipalities in Northern Troms specifically. The authorities believed that Norwegianisation would happen by itself in other regions simply by using the Norwegian language in schools and churches and by the influx of a Norwegian-speaking population.

Initially, the Norwegian parliament decided to conduct an investigation into the language situation in the north. At the same time, funds were still being allocated for Sami publications for use in schools and churches. In 1851 a fund was established for the purpose of providing financial support for the Norwegianisation policy, the Finn Fund, which existed until 1921. It was not before the start of the 1860s that the Norwegianisation policy was once again raised by the government and the Norwegian parliament, this time with a focus on the practical implementation and use of instructions for the implementation of the policy.

Initiatives were also implemented prior to this and these show that the Norwegianisation policy was endorsed by both local and central politicians. Between 1860 and 1883, the Norwegian parliament allocated funds to transfer Sami children in Røros to Norwegian foster parents. The goal was complete cultural and language Norwegianisation and the Poverty Act provided the legal basis for transferring such children. The initiative was funded through a special allocation from the Norwegian parliament.

In 1863, the Norwegian parliament had its first fundamental debate on the Norwegianisation policy, in which specific justifications for initiatives against both the Sami people and the Kven people were discussed. The first Norwegianisation instructions for teachers in the “transitional districts” had been issued the year before, as had guidelines for the use of the Finn Fund. Transitional districts were defined as regions in which the Norwegianisation of pupils could be expected, not only by learning Norwegian but by changing the daily language from Sami or Finnish to Norwegian. The transitional districts varied until around 1900, when the tendency was for them to become increasingly extensive in Finnmark, while they were reduced in Troms and Nordland, before they were eventually removed and defined as Norwegian-speaking regions. The authorities knew that there were Sami regions south of the original transitional districts, but believed that the Norwegianisation would run its own course in those regions without

any adaptations and by using only one language in schools.

The Norwegianisation policy was gradually stepped up from around 1870. Evaluations found that the school policy had not had the expected Norwegianisation results, which was explained by liberal attitudes among teachers and underestimation of the strength of language in Sami and Kven communities. The first Norwegianisation instructions for teachers in the “transitional districts” had been issued the year before, as had guidelines for the use of the Finn Fund.

It was assumed that the church could be used as part of the Norwegianisation policy and separate instructions were drawn up for Norwegianisation initiatives in the church. The requirements imposed on the church were never as strict as those imposed on schools. This was likely due to the dilemma faced by the church, which found itself in the crossfire between God’s Word in the mother tongue and God’s Word in Norwegian. The church did, in a way, end up moving in step with the Norwegianisation policy, albeit a couple of steps behind. Recent research has shown that few priests were unreserved supporters of Norwegianisation. The new Finn Mission was established in 1888. For the church, Laestadianism also became a challenge, as God’s Word was provided in the mother tongue specifically with reference to Luther.

Academia was eventually mobilised as part of the development of the state and supported the negative attitudes towards Sami people, Kven people and the Forest Finns. In 1889, the historian and geographer Yngvar Nielsen, manager of the Ethnographic Museum in Christiania, presented a theory on a southern border for Sami settlements in Norway and this has later been called the “advancement theory”. This theory was based around the fact that the “advancement” had occurred from the northern parts of Trøndelag “towards the south of the Trondhjem diocese and the county of Hedemarken”, where the settlement had reached and stopped at Røros at the end of the 1600s or early 1700s. This theory gained great traction at the time and, among other things, formed the basis for judgments in court cases relating to reindeer grazing.

Physical anthropology had taken hold in the Nordic region by the middle of the 1800s, but did not reach Norway before well into the second half of the century. Craniology received most attention in Norway, i.e. the study of the skull and skull measurements as part of determining race and eventually also the biology of race, in which it was assumed that

mental characteristics could be determined based on different skull measurements. The entire skeleton was sometimes also measured. The first extensive measurements were carried out by military recruits and the results of the measurements were compared with regional findings. Throughout the 1900s, academic communities became more involved with major regional projects, such as in Tysfjord during the interwar years. There were also private-sector communities working in particular on theories relating to mental characteristics. One branch of physical anthropology was comparative studies on “national temperament”, which saw several large Nordic studies.

Physical anthropology undoubtedly contributed towards the stereotyping and stigmatisation of Sami people, Kven people and Forest Finns. Some of the measurements also resulted in negative reactions, especially those that involved getting undressed and measuring the entire body. There were also strong reactions in many regions where skeletons had been exhumed at Sami burial sites. The skeletons would become part of academic collections. In many cases, the local population experienced the activities as both traumatic and degrading.

Towards the end of the 1800s, the Norwegianisation policy had developed into a comprehensive assimilation policy with the aim of ensuring the fastest possible linguistic and cultural assimilation of Sami people, Kven people and Forest Finns. The Norwegianisation policy had been set down in laws and instructions and the contents and key instruments of the policy had been fully developed. It was founded on a combination of nation-building, evolution and security policy.

Two forms of Norwegianisation policies can be identified. One was aimed at Sami, Kven and Forest Finn communities as whole and for which no adjustments or exemptions were made for the minorities. The other was aimed especially at Sami and Kven communities in Finnmark and Northern Troms, in what were defined as transitional districts. Here, certain adjustments were made in so far that Sami and Kven could be used as auxiliary languages, but there were also other initiatives, concealed and open, that aimed to promote the language shift and assimilation. In practice, both types of Norwegianisation policy had consequences.

In 1898, new instructions were adopted for teachers in transitional districts. The Wexelsen poster stated that Norwegian must be used as the teaching language for all subjects, including the teaching of

Christianity. However, the Sami and Kven languages could be used as auxiliary languages, but not as teaching languages. Teachers were also encouraged to promote the use of the Norwegian language when meeting parents and children outside of school hours.

The earlier tendencies that focused on extending the Norwegianisation initiatives to more areas of society were followed up on, for example through the use of settlements, road construction and industry being used as Norwegianisation instruments. A specific example of this is the Land Sales Act of 1902 for Finnmark, which, together with the associated language instructions, was intended to be used as an instrument for nation-building and Norwegianisation in the county. Land purchase was reserved for Norwegian citizens and any land sale had to take into account “promoting the settlement of a suitable population for the district and the cultivation and utilisation of the land, ensuring that any landowners could speak, read and write the Norwegian language and use it on a daily basis”. Both in the preparatory works to the act and during the consultation, it was determined that the act would not preclude Sami and Kven people from obtaining land, subject to a reservation relating to “the Finnish danger”.

It was left up to the public administration to apply the act appropriately. There are indications that the act was not implemented in a strict manner. Applications that were refused largely related to regions defined for purposes other than farming, such as land in fishing villages and migration routes and grazing land for reindeer. However, the act did have a Norwegianising effect, as the properties entered in the land register needed to bear Norwegian names, even though there are numerous exceptions from this, where both Sami and Kven cadastral names were used. In certain regions and on an individual basis, the Norwegian cadastral names were also used as family names. It was otherwise clear that the language instructions were provocative and degrading to the Sami and Kven people and accordingly they did protest against the instructions. Nevertheless, the instructions were not repealed before the 1960s.

The new escalation of the Norwegianisation policy around the 1900s focused on Finnmark, the county where schools were struggling the most and Norwegianisation had made the least progress. One central initiative was the establishment of a school directorship for the county in 1902. Norwegian would now be used as the teaching language to an even greater extent than before. One expression of this was the discontinuation of the free scheme at Tromsø Teacher

Training College for students who would work in the mixed language districts in 1904. As a result, teachers with Sami and Kven language expertise were no longer trained.

The most important measure in the new school initiative was the construction of state boarding schools. One particular justification for these was linked to the Norwegianisation policy. By bringing Norwegian, Sami and Kven pupils together at boarding school, the school would have complete control over the Norwegianisation process and would achieve an even better school system than before with less absence among pupils. The first two boarding schools launched in 1905, both situated in South Varanger, at the heart of the “vulnerable border regions” with a large Sami and Kven population. The third boarding school was also built in South Varanger, in 1907. Eventually, boarding schools were built in the border regions all the way to Lyngen in the early 1920s.

Churches and chapels were also constructed in parallel with the boarding schools, the first one in Neiden in 1902. The boarding schools and chapels would constitute a cultural bulwark for Norwegianness in the border regions with Russia and Finland, acting as “cultural fortifications”, a term that has since been attached to the buildings. Several of these were developed using distinctly Norwegian architectural styles precisely to highlight their Norwegianness.

A number of municipal boarding schools were constructed during the interwar period. Nearly 50 boarding schools were in operation in Finnmark and Northern Troms when war broke out in 1940. Almost all of these were lost during the war, but the majority were rebuilt and more were added. The boarding schools constituted an important aspect of the school structure in Finnmark until the turn of the millennium.

For a long time, the Southern Sami worked to gain support for a state boarding school with Southern Sami content, linguistically and culturally, without managing to succeed. Several missionary societies became involved in the matter. One boarding school was, for example, established in Havika near Namsos in 1910. The mission received government funding to run the boarding school. Like the state boarding schools in Finnmark, the boarding school in Havika became a school focusing on implementing the Norwegianisation policy. This led to stronger and persistent protests from the Southern Sami community.

After the turn of the century, the opposition against the Norwegianisation policy became more organised, especially among the Sami people. In the

Southern Sami region, the opposition mostly dealt with the conflicts about the relationship between reindeer husbandry and farming, but also between schools and languages. In the more northern regions, it focused more on language, culture and schools. The opposition received strong support from the bishops in Hålogaland until 1910 and from liberal priests who opposed the Norwegian Finn Mission’s accommodating attitude towards Norwegianisation. This clergy founded its own Finn Mission around 1910, the Norwegian Lutheran Finn Mission Association, which also mobilised against Norwegianisation through highly critical publications. The Finn Missions came together again in 1925 under a new name, the Norwegian Finn Mission Company. The organisation changed its name to the Norwegian Sami Mission in 1966.

Sami opposition was also felt in the Norwegian parliament after the teacher Isak Saba from Nesseby had been elected as a member of parliament in 1906 for two terms until 1912, on a Sami political platform. However, he did not succeed in his demands for a reversal of the Norwegianisation policy. The political consensus on the policy in parliament was too strong.

An early highlight for the organisation of the Sami people came with the first Sami national congress in Trondheim in 1917, at which a key person ended up being Elsa Laula Renberg. The first day of the national congress, 6 February, has been marked as the Sami National Day/Sami People’s Day since the 1900s.

In the 1920s, the school system in the country was thoroughly investigated by a Norwegian parliament-appointed commission, the Parliamentary School Commission (1922-1927), which was also tasked with preparing a new school act. Per Fokstad, a young Sami teacher from Tana, had already made his views clear with new ideas about a Sami school and language. Nevertheless, his input to the Commission received little support. The extensive materials obtained by the Commission otherwise found that the use of Sami and Kven as auxiliary languages remained fairly extensive, despite all the restrictions encouraging the use of Norwegian only.

The Norwegian parliament’s consideration of the Rural Primary School Act (1936) constituted the first real consideration of the Norwegianisation policy in schools in three decades. The government decided that the Norwegianisation policy should be continued in schools. The Norwegian parliament supported the proposal but decided that only Sami could be used as an auxiliary language. According to the Norwegian

parliament, the Sami people, who were “indigenous”, had different rights to the Kven people, who were “immigrants”. Since 1870, the Norwegianisation policy in schools had been the same for the Sami and Kven communities, but now Kven pupils would no longer have the right to any language adaptations.

A number of Swedish Sami reindeer herders lost their right to summer grazing in Norway in the 1920s. This led to the forced relocation of Sami reindeer farmers towards southern Sweden, which had serious repercussions for some reindeer herding in Norway. A new Norwegian Reindeer Act came into force in 1933 and contributed greatly to reindeer herding becoming subject to strict government control.

In Norway, the Sami, Kven and Forest Finn communities felt the effects of World War II in different ways, even though the Nazi authorities and occupying forces did not pay any particular attention to them in general. In the chaos caused by the war, reindeer husbandry was still weakened in several regions due to poaching and unauthorised slaughter. Sami people, Kven people and Forest Finns participated in the field campaign in 1940 and many Kven and Sami people participated in the battles of Narvik. They were also involved in the resistance movement. Several were border escorts and partisans without receiving the positive attention they deserved. The Sami border escorts in Tysfjord, for example, were distrusted and this created deep wounds that persisted for many years after the war. Only in recent years has this been addressed and a public apology issued.

Many pupils in Finnmark and Northern Troms received inadequate schooling during the war as the occupying forces used school buildings and because schools were lost when the region was burned during the autumn of 1944. The outcome was that many people did not receive the literacy training they were entitled to and many ended up becoming illiterate as a result. This had a particularly high impact on the Sami and Kven communities due to the language situation. It was not until long after the war that a financial scheme was implemented in a bid to remedy some of the effects of loss of schooling.

The evacuation and burning of large parts of Finnmark and Northern Troms greatly affected the entire population, with significant loss of cultural assets. The evacuation contributed to the weakening of the Sami and Kven languages and culture. The language shift accelerated in the coastal regions of Finnmark after the war. Families that had previously used Sami or Kven as their everyday language started speaking

only Norwegian. The consequence was that children would often grow up with Norwegian as their only language and little or no knowledge of their parents’ and grandparents’ mother tongue.

The main features of the Norwegianisation policy were continued after 1945. Nevertheless, the Sami people believed that there were indications that the government was seeking new solutions in Sami policy. This reflected changes in the international community’s attitudes to minorities. The UN Declaration on Human Rights (1948) was a response to the horrific fate suffered by some European minorities during World War II. Over the coming decades, a number of new UN declarations were issued relating to minorities’ political and cultural rights and, over time, these had an impact on the Sami people and eventually also the Kven people and Forest Finns.

In connection with the emergence of the Cold War and Norway’s membership of NATO, the Kven people were once again suspected of being a security threat. The reason for this was that many members of the Kven community had fought under Soviet command during World War II (partisans) and partly also the relatively strong support for the Norwegian Communist Party in regions with a high Kven population. The Norwegian authorities responded with surveillance and silence about the Kven people.

Since World War II, the overriding political objective in Norway has been to reduce economic, social and cultural differences and thereby achieve greater social and economic equality in the Norwegian society.

At the same time, there was little opportunity to take ethnic and cultural differences into account. While Norwegianisation was not an intention of the welfare schemes, it could still be an unintended consequence. Economic modernisation and increased government ambitions in various industries led to an increased degree of integration but also conflicts about e.g. resources and land.

However, Sami organisation experienced a new lease of life after World War II. The Sami Reindeer Herders’ Association of Norway was formed in 1947. Towards the end of the 1940s, Sámi Sær’vi was established in Oslo by expat Sami people looking to spread information about the Sami people and promote issues relating to the Sami language and culture. Over time, local branches were also formed. In the 1950s, the Sami people organised at a Nordic level, with the first Nordic Sami Conference taking place in 1953. The first general political organisation of

the Sami people was established in 1968, the Norwegian Sami People's National Association, which also established contact with the international indigenous movement. This organisation contributed to a breakthrough in Sami participation in the design of the Norwegian Sami policy.

The breakthrough was first manifested in the work of the School Coordination Committee, established in 1947, which created a dedicated department for Sami school matters. The outcome was more initiatives to strengthen school offerings for the Sami people. Grants were available for teachers to attend courses or study Sami language and culture. The state allocated funds for a dual language ABC book in Northern Sami and Norwegian. The Sami Council of Finnmark was formed in 1953 and became a driving force in the development of Norwegian Sami policy and Sami participation in policy development. The Council was replaced by the Norwegian Saami Council in 1964. The government followed up by appointing a broad-based committee to examine all aspects of Sami policy, the Sami Committee of 1956, which submitted its recommendation in 1959. The committee had broad Sami representation and academic weight. The recommendation confronted the Norwegianisation policy, while also providing direction for the new Sami policy. The Norwegian parliament essentially endorsed the recommendations from the committee in 1963. The Primary School Act (1959) allowed for the use of Sami as a teaching language in schools and repealed the Wexelsen poster, the instructions for teachers in transitional districts from 1898. The Norwegianisation policy aimed at the Sami people had formally been discontinued.

The Norwegian policy aimed at the Sami people, Kven people and Forest Finns took different directions from the start of the 1960s. However, with the exception of central Finnmark, where Sami literacy training had been provided since 1967, much of the Norwegianisation policy still continued to be applied until the mid-1980s, including in relation to the Sami people. There was a gap between what had been decided by the Norwegian parliament and what was practised. Throughout the 1970s, the state allocated funds to a number of Sami cultural initiatives, such as the Sami Collections in Karasjok, the first general Sami museum in the country.

At the same time, attempts were made to integrate the Sami reindeer herders' operating methods and understanding of rights into the national political and economic system through a new Reindeer Husbandry Act (1978) and a Reindeer Husbandry

Agreement (1976). This would have major consequences both with regard to Norwegianisation and rights. Coastal fishing, including in Sea Sami regions, had been under significant pressure for some time. Fishing policy regulations made it possible to exhaust the resources of the fjords in Northern Troms and Finnmark in the 1960s and 1970s, which resulted in a number of protests from local fishing associations and municipal councils.

For the authorities, the Alta case became a watershed moment that led to a change in consciousness in politics and in relation to the inadequate follow-up on previous parliamentary decisions. The field of Sami policy was expanded from having related largely to language and school policies and, to some extent, commercial policies to also include territorial rights and eventually Sami self-government. The concept of indigenous people acquired significance under the new conditions for the Sami policy.

During the dramatic events in Alta as a result of the Norwegian parliament's decision to develop the watercourse, the Norwegian government appointed two committees to investigate Sami policy, the Sami Rights Committee and the Sami Culture Committee. The first recommendation from the Sami Rights Committee in 1984 formed the basis for the Sami Act of 1987 and a separate paragraph in the Norwegian Constitution in 1988, requiring the authorities to ensure that provisions were made for the Sami people as an ethnic group to safeguard and develop their language, culture and society. Through the establishment of the Sami parliament (1989), the Sami people gained an elected representative body. The Sami parliament was opened by King Olav V in 1989. Questions relating to the Sami people's right to self-determination and rights to land and water received more attention. The following year, Norway became the first country in the world to ratify ILO Convention 169, thereby undertaking further obligations towards the Sami people under international law. The Sami Culture Committee made several recommendations and the most important outcome was that Sami language rights were incorporated in the Sami Act in 1990.

Virtual silence prevailed for the Kven people and the Forest Finns with regard to minority policies until the 1990s, despite the fact that the two ethnic groups were not invisible. The Forest Finns had already marked their culture and history as early as during the war through historical societies and local museums. From the 1950s, the media and authors became interested in what were perceived as exotic

aspects of their culture. And the interest in exploring the unique characteristics of their culture, such as slash-and-burn farming and open-hearth houses, grew throughout the 1970s and 1980s. Dedicated Finnskogen days were also arranged, with a symbolic annual declaration of the “Republic of Finnskogen”.

The Kven people was mentioned in the 1960s by Finnish students conducting fieldwork in Northern Troms and Finnmark looking for traces of the old Kven culture, as well as by some Norwegian authors. In the 1970s, research into the Kven people and culture became a topic, particularly at the University of Tromsø and the District University College in Alta. The Arts Council of Norway also developed an interest in the Kven people around the same time. Finnish representatives raised questions about Norwegian policy in relation to Kven people both in the Nordic Council of Ministers and the Nordic Council. Little was achieved other than certain experimental schemes involving the teaching of Finnish in schools. To the extent that the authorities were accommodating, the preference was to teach Finnish rather than Kven in schools.

The breakthrough came in the 1980s, with a local Kven Association in Børselv and the subsequent establishment of the Norwegian Kven Association in 1987. The ethnopolitical programme that had been outlined included fundamental demands for the Kven language to be recognised and the Kven people to be recognised as a national minority. The Kven organisation was inspired both by the Sami organisation and the mobilisation that had taken place among the Tornedal Finns since the early 1970s, with a strong emphasis on the language, *meän kieli*, meaning “our language”.

At the start of the 1990s, the authorities were highly reserved in relation to any dedicated policy for the Kven people and Forest Finns. With regard to the Forest Finns, there was a prevailing view that they no longer constituted a separate ethnic group. With regard to the Kven people, the view was that they constituted an immigrant group without any right to special measures. The authorities also openly argued that the Sami policy took precedence.

A shift happened in 1995. The Council of Europe invited Norway to sign a new convention, the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Virtually all member states endorsed the new convention, including Norway. Norway followed up on this with ratification in 1999 and the convention took effect the same year. Norway also chose to “declare” which minorities in the country it

would incorporate, including the Kven people/Norwegian Finns and Forest Finns, as well as Jews, Taters (Romani people) and Gypsies (Roma). The Forest Finns thus gained formal status as a national minority and the Kven people were no longer considered immigrants but also a national minority.

In 1992, the Council of Europe adopted the European Charter on Regional and Minority Languages, which was ratified by Norway in 1992 with effect from 1998. Under the Minority Languages Charter, Sami was considered to be at the highest level (“Part III”), while Kven was less protected (“Part II”). In 2005, the Norwegian parliament recognised Kven as a minority language in Norway following an extended debate on whether Kven should be considered a dialect of Finnish or a separate language.

At the beginning of the 2000s, the Norwegianisation policy against the Sami people, Kven people and Forest Finns had finally been confronted. But this does not mean that Norwegianisation was a thing of the past, as a process in society and a continually recurring challenge to maintaining and developing the ethnic groups’ language, culture and society. Nevertheless, major challenges remain when it comes to implementing the active language and minority policies on which there now seems to be political agreement. Such issues can be viewed as the consequences of Norwegianisation.

1.6.3 In the shadow of Norwegianisation – consequences of the Norwegianisation policy and injustice

The Norwegianisation policy had serious consequences for the Sami, Kven and Forest Finn communities. The disparagement of the Sami, Kven and Forest Finn language and culture resulted in loss of language and culture and ignorance of these groups among the population. Processes that have contributed to Norwegianisation and contemporary social changes have also put pressure on traditional industries.

When the Norwegianisation policy was discontinued, many of the patterns of action, attitudes and social structures that the Norwegianisation policy had contributed towards were continued. In other words, societal processes that led to Norwegianisation did not stop. Processes such as changes to livelihoods and employment, changes to settlement patterns, including centralisation and urbanisation, land encroachment and infrastructure development, restrictions on traditional nature conservation, the development of various welfare schemes and the educational revolution combined with a wait-and-see

or entirely passive attitude to ethnic diversity, have all had significant Norwegianising effects. The lack of implementation of policies and regulations to protect or strengthen the minorities has also had Norwegianising consequences.

One important example is that many children and parents find that their right to be taught in Sami and Kven languages and learn about the cultures in primary school is not met at the start of the academic year. These rights are enshrined in law and supported through state funding. Several local authorities acknowledge that they are unable to fulfil statutory requirements relating to teaching and note that the main challenge is that they do not have enough staff with Sami and Kven expertise. Some parents find that teaching is not initiated or that teaching is inadequate due to a lack of teaching materials or poor organisation.

The legacy of the Norwegianisation policy has resulted in the minorities often being looked down upon and subjected to bullying, hate speech, harassment and to some extent also discrimination when dealing with the majority population. The investigation conducted by the Commission shows that the Sami people continue to experience discrimination. The widespread discrimination against the groups is a serious social problem.

Norwegianisation has been described as a historical trauma that could have caused lasting damage in the affected communities. In turn, this may have contributed to poorer health on the part of the minorities compared to the majority population, with reindeer herders in particular seeming to face health-related challenges. This is the case despite the focus on improving health and social care services for the Sami population since the 1990s.

The authorities have not adopted similar initiatives for the Kven people or Forest Finns. There has been a lack of investigation into the need for equal health services for Kven/Norwegian Finn, Forest Finn and Sami people. Local health and social care services, including in most of the administrative municipalities for the Sami language, lack expertise on Sami culture and language and users are dissatisfied with the organisation of Sami specialist health services. There is also limited awareness on the part of local authorities when it comes to the background of users or patients in general.

The Child Welfare Services have not been purposefully used in the Norwegianisation of children, but have still contributed to Kven, Sami and Forest Finn children becoming invisible and have therefore

had a Norwegianising effect. This is particularly true in the context of children having been moved to Norwegian families and Norwegian-speaking institutions, where they have lost their language and cultural affiliation.

LOSS OF LANGUAGE AND CULTURE

Many people in the Sami and Kven communities have gradually or completely stopped speaking their original language and switched to using Norwegian as a result of the Norwegianisation policy and a lack of policies with positive initiatives aimed at maintaining multilingualism. This extensive language shift has resulted in Northern Sami becoming an endangered language. Lule Sami, Southern Sami and Kven are severely endangered languages. The Ume, Pite and Skolt Sami languages now have very few speakers left in Norway and could soon be considered extinct languages if no revitalising initiatives can help reverse the situation. The language shift has already been completed for the Forest Finns as there are no longer any Finnish-speaking Forest Finns alive who learned Finnish at home. The Commission cannot rule out that the language shift for the Forest Finns occurred largely as a result of the Norwegianisation policy. The language shift started early among the Forest Finns and Forest Finnish was already in strong decline during the second half of the 1800s.

As a result of immigration and population growth, Sami regions that had previously been effectively self-governing were now put under pressure by a growing Norwegian population. In some regions, the language shift from Sami to Norwegian started even before the authorities adopted the objective of Norwegianising the Sami and Kven people. In Lofoten and Vesterålen, a language shift took place in the early 1800s. Sami languages disappeared even earlier along the coast southwards up to and including Trøndelag. The Southern Sami language is still used by reindeer herders, but proficiency and language use has declined.

The use of the Sami and Kven languages was under pressure in Northern Troms in the late 1800s, when the language shift from broad multilingualism to monolingualism temporally coincided with the Norwegianisation initiatives that were implemented in the region. This resulted in a sharp decline in the number of people speaking Sami and Kven throughout the 1900s. In the coastal areas of Finnmark, the language shift from Northern Sami and Kven to Norwegian started in the early 1900s, but occurred

at different times throughout the 1900s for the fjord regions in Finnmark.

In Karasjok and Kautokeino, Nesseby and parts of Tana and Porsanger, the language shift started later than in the other Northern Sami regions. The Northern Sami language remained strong in these regions when the Norwegianisation policy was discontinued. The initiatives aimed at reversing the language shift and revitalising language were also implemented early in these regions and a relatively high number of children had Northern Sami as their mother tongue and a stable language environment.

The language shift to Norwegian had negative consequences on communication within families, as well as for individuals and groups in terms of self-perception and language attitudes and many people have expressed sorrow at having been unable to learn the language of their parents or grandparents. In parallel with the loss of language, the cultural practices and knowledge systems of the groups were also devalued and rendered invisible. Today, the situation is highly critical for Kven and most Sami languages. There are no longer any native speakers of Forest Finnish and the number of people speaking Skolt, Pite and Ume Sami is very low. There is no proper framework or sufficient resources in place to revitalise these languages.

Today, processes have been implemented to revitalise the Kven and Sami languages. The education sector has an important role to play, from childcare through to higher education, as several of the languages are no longer passed on internally in families. In this way, the Northern Sami and, to some extent, Kven and Lule and Southern Sami language communities, are gaining new language users. The investigation conducted by the Commission shows that revitalisation initiatives are not working satisfactorily and that the languages lack an adequate framework and resources. The Sami parliament and the Sami and Kven organisations and institutions have significantly higher ambitions for language revitalisation than the Norwegian authorities.

The significance of the church in processes that have led to Norwegianisation has negatively affected the continuation of cultural practices rooted in the traditional religious forms of expression and interpretation in the Sami, Kven and Forest Finn communities. These forms of expression were deeply embedded in the cultures and were performed using the groups' own languages. For a long time, the church was reluctant to make room for the Sami, Kven and Forest Finns' perceptions and expressions. Following

the Alta case, the church's view on the Sami people and Sami church community changed and the church acknowledged the role it had played in the process. The establishment of a Sami Church Council, the Central Finnmark Deanery and the Southern Sami Congregation has strengthened the Sami church community considerably. The Kven people and Forest Finns have long been invisible in the Church of Norway. Since the establishment of the Sami Church Council, members of the Kven community have also expressed a desire for Kven language and culture to become more prominent in the church, but, until recently, the church has not been very accommodating to the Kven's requests.

Large parts of the Norwegian population have missed out on the cultural riches that the minority cultures offer. The Sami, Kven and Forest Finn cultures were largely invisible in the Norwegian cultural sphere for a long time. Art and cultural expression are important prerequisites for the societies of indigenous and national minorities to have a vibrant and diverse culture that is passed on to future generations. Art and cultural expression have been important in raising awareness and developing Sami and Kven communities and strengthening their self-image following a long period of oppression. Cultural institutions, centres and museums have become important venues for communicating histories and cultural heritage from the perspectives of the Sami, Kven, Norwegian-Finnish and Forest Finn perspectives. Sami music and Sami artists have been key to making Sami people visible across Norwegian society. Dedicated media services aimed at Sami, Kven, Norwegian-Finnish and Forest Finn communities are very important in encouraging participation in society and strengthening the voices of the indigenous people and national minorities in a democratic society. For a long time, such services were inadequate and the Norwegian media covers few matters relating to Sami, Forest Finn and Kven people.

PRESSURE ON PRIMARY INDUSTRIES

One of the consequences of the Norwegianisation policy and injustice is that the Sami, Kven and Forest Finns' use of the wilderness and their customs were given little emphasis. This has been of particular importance to the Sami people's right to land and water as indigenous people in recent times. A lack of clarification on legal matters, use of resources and conflicts of interest, as well as government administration of reindeer husbandry and fishing in coastal

regions, has put pressure on traditional industries and resulted in a long series of court cases.

In 2005, the Norwegian Parliament adopted the Finnmark Act, which set out the framework for the management of land and natural resources through the Finnmark Estate (FeFo) and clarified rights in Finnmark regardless of ethnicity through the Finnmark Commission, as well as establishing a dispute resolution scheme under the Finnmark Wildlife Tribunal. On several occasions different solutions for the areas further south and for fishing rights have been investigated by the Sami Rights Committee (1997 and 2007), the Coastal Fishing Committee (2008) and the State Commons Law Committee (2018), without this resulting in any political follow-up in the form of amended legislation, the implementation of further identification of rights or permanent solutions for the management of natural resources in the regions.

Sami rights have been recognised by virtue of the incorporated provisions of the convention and Section 108 of the Norwegian Constitution. The content, such as the duty to consult, has been clarified. Traditional Sami industries are constantly put under pressure by other commercial interests. The dispute surrounding the wind power plant on the Fosen peninsula, the original licence for which the Supreme Court has ruled was invalid because it violated Article 27 of the UN Covenant on Civil and Political Rights, is an example of land use conflicts in which Sami rights are threatened or violated. Such conflicts can be reduced by an extensive effort to identifying rights and assess pressures on the resource base. As part of the area conflict resolution process, it is important to clarify which conflict resolution mechanisms will be used.

IGNORANCE AMONG THE POPULATION

One important consequence of the Norwegianisation policy and the disparagement of minority cultures is that knowledge about the Sami, Kven and Forest Finn communities is now generally low in Norway. Nevertheless, there is more knowledge of the Sami people than the Kven people and Forest Finns. A significant proportion of the population agree with negative stereotypes about the groups. Knowledge of Sami language, culture and tradition has been an integral part of the national curricula in primary schools for many years and also includes explicit objectives for pupils to learn about national minorities in Norway. Despite the learning objectives set out in the curricula, research points to a lack of knowledge

about indigenous people and national minorities among the general population.

1.6.4 Reconciliation and reconciliation initiatives

The Commission will, among other things by disseminating knowledge about the history of Norwegianisation and its consequences, propose initiatives and lay the foundations for continued reconciliation in society, which must be understood as a mutual process in which multiple parties will participate. The Commission proposes both a continuation and a strengthening of existing initiatives, as well as new initiatives for further reconciliation.

UNDERSTANDING OF RECONCILIATION

The Commission uses a concept of reconciliation that has been adapted for a democratic welfare society, the terms of reference for the Commission and the background to the Commission's work. Reconciliation is understood as a mutual and relational process that takes place on different levels. Reconciliation can take place on an individual level, a group level and a political level.

The Commission assumes that a reconciled society will be characterised by the population having a strong, unified knowledge platform regarding the Norwegianisation policy. The public authorities must acknowledge that injustice has been committed against the groups included in the terms of reference, that the Norwegianisation policy had negative consequences for individuals and the Sami people, Kven people and Forest Finns as groups and the authorities must also be willing to confront the injustice. Furthermore, the Commission believes that a reconciled society will be characterised by linguistic, cultural and identity equality between the Sami people, Kven people, Forest Finns and the majority population and that individuals and groups will be able embrace their history. Last but not least, the Commission also believes that a reconciled society will be characterised by the entire population having a high degree of trust in other people and a high degree of confidence in social institutions, not least political institutions.

This report provides society as a whole with a broad and comprehensive knowledge platform in relation to Norwegianisation and its consequences. If the goal of a more reconciled society characterised by linguistic, cultural and identity equality is to be achieved, we will still need to ensure broad mobilisation.

The Commission would like to emphasise the fact that the overall consequences of Norwegianisation affect the Sami people, Kven people and Forest Finns' ability to continue to exist as separate ethnic groups. Continuous loss of language and culture over time could lead to the groups ceasing to exist within and across national borders. Such a development would be particularly serious as Norway has a special responsibility to indigenous peoples and national minorities under international law.

State authorities and various social actors involved in the Commission's investigation of the Norwegianisation policy and Norwegianisation should feel an independent responsibility to deal with their own history and practices in order to enable reconciliation to take place. Public institutions in all sectors of society and at all levels of administration should consider how they can contribute to reconciliation in light of the findings set out in this report. The same applies to the various parties in civil society and various stakeholders in the voluntary sector, arts and culture, the non-profit sector, religion and faith. The Commission finds that these stakeholders, individually and together, have the potential to contribute towards reconciliation. In addition, there are a number of relevant areas for collaboration across national borders in which it would be relevant for stakeholders to discuss how to best contribute to raising knowledge of the matters identified by the Commission and contribute towards reconciliatory initiatives together.

The Commission proposes a number of initiatives to contribute towards the continued reconciliation process. At a general level, the Commission proposes an approach based around some central areas in order to continue reconciliation processes, knowledge raising, strengthening of the Sami and Kven languages, as well as language proficiency, strengthening of culture and cultural expertise, conflict resolution and implementation of regulations.

Among other things, the Commission proposes that a Centre for Knowledge, Research, Dissemination and Reconciliation be created in relation to Norwegianisation. The most important task of the centre would be to remedy the lack of knowledge identified by the Commission. The objective of the initiatives proposed by the Commission is to accommodate knowledge-related, attitude-related, action-related and emotional changes to meet the needs and desires of the Sami, Kven and Forest Finn communities. The Commission wishes and hopes that the proposed initiatives can lead to such changes and a more reconciled society.

1.6.5 Conclusion

The Commission hopes that the report itself will increase the knowledge platform for the population as a whole and that the proposed initiatives will be followed up on as contributions to the continued reconciliation process. This will be a challenge for the Norwegian parliament and national, regional and local authorities, as well as the rest of society. The Commission would like to thank the Norwegian parliament, which decided to initiate an investigation into Norwegianisation and its consequences with the aim of the report contributing towards reconciliation and the remedying of injustices.

Together with the report, the Commission also submits the external reports, 13 works of art and the Commission Archives.

1.7 Iktedimmie årjelsaemien

Stoerredigkie Saetniesvoete- jih liktemekommissjovnem Nöörjesne nümmehti ruffien 2018, jih kommissjovne reektedimmiem Stoerredægkan geelki ruffien 1.b. 2023. Akte kommissjovneliehtsege lea mierhkesjimmiem bieje dan reektedæmman. Dah mubpiesh leah aktenmielesne däärjehtamme dam ellies rapportem. Mandaate golme rääjvarimmieh guvvede:

1. Kommissjovne galka histovrijem goerehtalledh jih kaarhtedh mah guktie Nöörjen poltihke jih rääjvarimmieh saemiej jih kveeneladtji/daaroen-soemeladtji vööste orreme dovne byjreske-, dajve- jih rijhkedaltesisnie.
2. Dam maam daaroehteme-poltihkeste baateme, galka goerehtalledh. Kommissjovne galka vuarta-sjidh guktie daaroehtemepolitihke leah jienebelåhkoealmetji vuajnoem dijpe saemiej bijre, kveeneladtji /daaroensoemeladtji bijre jih aaj goerehtalledh guktie daaroehtemepolitihke lea almetjidie dijpe eevre daej biejjie raajan.
3. Rääjvarimmieh raeriestidh guktie almetjh edtjeh buektiehtidh baetje biejjide liktedidh.

Kommissjovne leah goerehtalleme daaroehtemepolitihkem jih meadtide saemiej, kveeneladtji jih miehtsiesoemeladtji vööste. Miehtsiesoemeladtjh leah meatan, juktie dam sijhtin, jih Stoerredigkien rääresjadtemen mænngan nümhtie sjidti.

1.7.1 Aalkoebaakoeh jih reektedimmien åjvietseagkerh

Veartenen mietie gellie seammaleejns prosessh tjirrehtamme, jih kommissjovne lea giehtjedamme

dejtie mubpieh saetniesvoete- jìh liktemeprosessh mah Leah Jeatjah Rìjhkine orreme. Rååresjimmie utneme kommisjovnjugmie mah Leah Sveerjesne jìh Suemesne moenesovveme.

Kommisjovne lea 31 referaatetjåhkoeh utneme gusnie teemah digkiedamme mah Leah Meatan goerehtallemereektedimmesne, jìh muvtht tjåhkoeh göökte bieji doekoe vaaseme. Kommisjovne lea 37 ræhpas tjåanghkoeh öörneme mah Leah Almetji Lìhke-dajvine orreme, laavenjostemen voeni institusjovnine, siebrine jallh tjìelten åejvieladtjine, ihke kommisjovnen barkoem tjìelkestamme jìh raerìeh jìh uvte-lassh dåastoehamme magkerh aamhtesh gìehtjedidh. Dejtie lin gaektsie “prìhtjtjåanghkoeh” gusnie kommisjovnen lìahtsegh maehtiejìn jienebe ovformelle soptsestallemem utnedh sjyöhtehke almetjigumie jìh dåehkiejgumie. Kommisjovne njoktjen 2023 utni stuerebe ræhpas govlehtallemetjåanghkoem sjyöhtehke aktöörìgumie jìh raerìeh åadtjoeji eannan barkoem illeme. Kommisjovne lea mealtan orreme 109 tjåanghkanimmine jeatjah aktööri åelesne.

Kommisjovne tjaktjen 2022 daajhteme-gaajhtjemem bæjhkoehiti gusnie teema lìa “Daaroe-dehteme jìh likteme”. Dåapmerh lin daajhtìj saemien, kveenen jìh miehtsiesoemeladtji byreskìstie aktine kommisjovnelìahtseginie ektine. Barkojde kommisjovnen reektedimmesne nåhtadamme jìh aaj daajhtemevuesìhtimmesne Stoerredìgkesne orreme. Kommisjovne uvtede aktine raaivarimmine liktemen åvteste daajhtemebarkojde johtetjevuesìhtimmine sjædta.

Naan aamhtesuerkine lea kommisjovne bæjn-goelistie salkehtimmieh veedtjeme guktie sjìere teemah goerehtidh jìh tjìelkestidh. Dah Leah Mealtan elektrovnikhe lissìehtimmine kommisjovnen reektedimmesne, jìh Leah Byjjes reektedimmine ektine.

PERSOVNELES SOPTSESH

Kommisjovne lea persovneles soptsesh tjöönghe-disteme gusnie aajnehke almetjìh jallh unnebe dåehkieh Leah Jìjtjeme dååjrehtimmieh juekeme daaroedehtemepolitihken muhteste, vuj daaroedehtemen jìh miedtelimmien dijpemistie. Bieliem kommisjovnen barkosne lea soptsesh goltelidh jìh vihties-tidh aajnehke almetjìstie jallh dööhki dööhki maa guktie daaroedehtemepolitihke jìh miedtelimmie Leah Dejtie jallh naakenidie dej lìahe dievviedamme. Jijnjebe 760 njaalmeldh soptsesh Leah Kommisjovnen ræhpas tjåanghkojne, goerehtimmesne, vuj sjìse seedteme kommisjovnese. Goerehtallemh transkribeereme, jìh njaalmeldh soptsesh Leah Tjaaladovveme. Kommisjovne lea naan tsìehkine goerehtæmman

skreejrehtamme, sjìhti bìevnesh sjìere teemaj bìjre veedtjedh, mohte jeenjemes soptsesìstie lea båatemem juktie almetjìh Leah Jìjtje Bieljelamme jìh sjìhteme jìjtjeme soetem juekedh. Dah soptsesh tjåanghkan hov Leah Vihkeles materijaaline kommisjovnese ihke guarkedh daaroedehtemen dievviedimmievuekide almetji jìh dåehkiej vööste.

Dah persovneles soptsesh Leah Analyseere-dovveme. Reektedimmesne dovne demografìjen jìh sisvegen mietie materijaaleste abpegìehtjemem vaa-noe. Dah jeenjemes frekveente teemah mah daaroe-dehteminie tjatneme lea giele, diedtelgimmie, skuvlen aarkebiejje jìh identiteete. Reektedimmesne lea sitaath almetjìstie mah Leah Jìjtjeme dååjrehtimmie juekeme. Dejnìe vuekine dej gielh vaañnesasse bæ-tìeh. Dan lissine aaj Leah Persovneles soeth meatan reektedimmesne mah voernges aamhtesi bìjre, boelhke 11 Teehpeme, vuastalimmie jìh haalveme.

Fìehre guhte mij Leah Jìjtjeme persovneles soetem juekeme, lea jìjtje nuepiem åadtjeme nænnoestidh mejtie sæjhta galka byjjes sjìdtedh jìh aaj nommine byjjes årrodh. Kommisjovne lea byjjesvoete-vuarjasjimmie dorjeme eventuelle anonymisereme materijaalen mietie mij Leah reektedimmesne nåhtadamme. Abpe materijaalem Leah Arkìjveverkese vadteme, jìh kommisjovne lea stuvreldihkie luhpiem materijaalese bìejeme jìh njoelkedassh mieriedamme dam åadtjodh vujnedh. Daah dååjrehtimmieh jìh dååjrehtsh daaroedehtemen jìh miedtelimmien nueleste, guktie dah bìevnedæjjah Leah Måjhtajamme jìh dej bìjre usjedadteme, hov Leah Vyörteges materijaalem bætiye aejkiej dotkemasse.

REEKTEMEN TSEEGKEME

Reektemen Åesie I Kommisjovnen barkoen vaa-ome vijaht boelkhk åtna. Iktedimmie lea boelhke 1, jìh 2. boelhkesne mandaaten stìllemh, tseegkeme jìh barkoievuekìeh. 3. boelhkesne goerehte jeatjah seammaleejns kommisjovneprosessh. Joekoen dellie saetniesvoete- jìh liktemekommisjovnide Åar-jel-Afrijhkesne, Kanadaesne, Kalaallit Nunaatesne, Sveerjesne jìh Suemesne. Boelhke 4 Leah Dejtie dåehkiej bìjre mah daaroedehtemem dååjrehtamme, saemìeh, kveeneladtjìh jìh miehtsiesoemeladtjìh, jìh mij staa-tusidie dej dåehkiej. Saemìeh Leah Aalkoealmetjìnie Nöörjesne dååhkesjadteme, mearan kveeneladtjìh jìh miehtjiesoemeladtjìh Leah Nasjovnaale minoriteetine dååhkesjadteme seammalaakan goh judah, romanielmetjìh (taterh) jìh romh (sigøynerh). Kapihtele 5 tjìel-keste dam internasjonale reaktævtiedimmie mij vaarjele etnikhe unnebelåhkoeh jìh aalkoealmetjìh, jìh

åålmehreaktan dijpememieriem nöörjen reaktan uvte jih politihkem dennie suerkesne.

Reektedimmien Boelhke II Histovrihke kaarthtemem – Daaroedehtemepolitihkeste kulturelle gellievoetese boelhke 6-10. Dah Leah kronologijen mietie öörneme dej bijjiebaakojne: boelhke 6 Unnebelåhkoej sijjie rijhkesne saga-aejkijste nasjovnaalestaaten aajkan (medtie 900–1852), boelhke 7 Daaroedehtemen politihke haemiedávva (1852–1900), boelhke 8 Daaroedehtemepolitihke tjarkebe sjædta (1900-1940), boelhke 9 Böörhkemeaejkie (1940-1963) jih boelhke 10 Orre politihken vööste (1963-2010). Histovrihke reektemisnie giehtjede daaroedehtemepolitihken gaajhkide bielide jih tjalmestahta bielieh dovne daaroen, saemien, kveenen jih miehtsiesoemeladtji histovrijisnie man bijre vaenie åvtelen govleme, vuj ij Leah seammalaakan åvtese bæteme.

Daaroedehtemepolitihken prosessah jih guktie dijpin hov lea naan veeljeme aamhtesi mietie gietskebe reektedamme daesnie Åesie III Daaroedehtemen yörhkebielesne. Reektedimmien Åesie III åtna boelhke 11-25 jih daejtie bijjiebaakojde: Boelhke 11 Teehpeme, vuastalimmie jih haalveme, boelhke 12 Healsoe jih sosijaalepolitihken haestiedimmieh, boelhke 13 Gielelaehpeme, boelhke 14 Reaktajmaaksoe, boelhke 15 Ööhpehtimmie jih lierehtimmie, boelhke 16 Nommidde daaroedehtin, boelhke 17 Veljestaaten biehtelimmie Divtasvoenesne/Tysfjord, boelhke 18 Gærhkoiejieleme, religijovne jih aejliesvoete, boelhke 19 Daajhteme jih kultuvre, boelhke 20 Båatsoen tsiehkies, boelhke 21 Mearoesaemieh jih reaktævtiedimmie, boelhke 22 Loesebivteme Deanutjaetsine jih saemien kultuvre, boelhke 23 Miehtjiesdajven vierhtieh jih boelhke 23 Vuajnoeh saemiej, kveeneladtji jih miehtjiesoemeladtji vööste.

Reektedimmien Åesie IV Likteme lea dierhkesjimmiem likteme-diejevsesen muhteste jih guktie Saetniesvoete- jih liktemekommissjovne lea dam diejevsem guarkeme jih magkerh sjieremierhkh gååvnesieh likteme siebredahkesne, boelhke 25 Gietskebe likteme siebredahkese. Åesie 26 Råajvarimmieh lea kommissjovnen uvtielassh råajvarimmieh tseegkedh, jih doehtedamme byreskijstie raerieh.

1.7.2 Histovrihke kaarthtemem – daaroedehtemepolitihkeste jih politihke ovmesevoetese

Nöörje lea iktegisth gelliengierts kultuvreelle siebredahkine orreme. Laedtieh jih saemieh guhkene histovrijisnie daennie laantesne orreme, mearan kveeneladtjh jih miehtsiesoemeladtjh Leah unnebelåhkoe-almetjh mah gellien tjuetie jaepien Nöör-

jesne orreme. Rijhkitjöönghkemen doekoe joe lin daebpene. 1100- jih 1200-låhkojne rijhke jih gærhkoefaaemoem nænnoestin mearoegaedtien mietie noerhtese Tromsese, jih 1300-låhkojde eevre Vardöese, Finnmaarkhesne. Daejnie dajvine saemieh bætiejin staaten reeremi nualan, jih orrelaaketje skaehthemaaksoe jih reaktasysteemi nuelesne. Gærhkoiej eektine aaj misjovneeremem saemiej vööste eelkin, jih kristeles daepieh vuekieh aaj böötin.

Mænngan dle skielhkesjh-tijjie sjidti, daarooe jih stædtjoe staati gaskem 1200 jih 1400-låhkoef doekoe, eannan Danmaarkhe-Nöörje, Sveerje jih Raassja latkanin guktie dam stoerre noerhtenjaarkem juekedh jih reeredh. Naan eatnemeåesieh aaj “ektiedajvine” sjidtin. Jih dah almetjh mah desnie åroeminie tjoeverin skaehthiem maeksedh dovne göökte jih golme staatide. Seamma tijjen saemieh aaj muvhtine sijjine åadtjoejin sjiere reaktah eatnemem nuhtjedh jih eatnamistie tjööngkedh. Aktem vuesiehtimmiem lea bygsele-/luhpieöörnegem åarjelsaemien båtsoedajvine, aktem mubpiem lea sjiere reaktah jåartam nuhtedh noerhte-Nordlaantesne, jih Tromsesne, daaroen jiehts “finneodelen”. Jih aktem gåalmedem vuesiehtimmiem lea “friijeprievieh” Raassjan tsaare vedtieji skoelhtesaemide, Njåudemisnie dovne.

Nöörjen årrojesahtemem noerhtese mearoegaedtiem aaj saemide dijpi. Ovmese göölijevoenh joe gååvnesin jih dastege gellie laedtieh, daaroeh bætiejin juhtieminie. Jih destie aaj hævvi ovgeahpa nöörjen reeremi jih saemiej gaskem sjidti.

Mænngan Danmaarkhe-Nöörje Kalmaredåaroem, 1611–13, vitni, dellie mearoegaedtie jih laante Divtasvoeneste jih Varjjavoenese nöörjen reeremi nualan bööti. 1600-låhkoef doekoe aaj garre nååjtedimsprosesside jåhtajin, jih Finnmaarkhesne joekoen garre. Saemide aaj dijpin. Noerhte-Nöörjesne hov lin 177 nååjtedimsprosessah. 37 dejstie lin saemiej vööste, Tröøndelaagesne badth 3.

1600-låhkoef minngiegietjeste dellie staaten pretensjovnh nænnoesåbpoe sjidtin smaave jih raedtehke siebredahki vööste. Nov guktie tjuvtjiedin dovletji gånkaj “regalide”, aerpieraktah, jih bajjehtin ahte gaajke mij ij lij vihtiestamme jeatja almetjen eeke, dihte hov dellie gånkan eeke. Gelline vuekine bætieji vuesiehtæmman 1700-låhkoef mietie. “Finneodelem” sliejtin, jih dovletji saemien sijte-öörnege viesjiehtåbpoe sjidti, jalhts nov skoeltesaemiej gaskem nænnoes.

Saemieh guhkiem sinsitni gaskem reaktæörnegem utnin. Goh lin ovgeahpan jeatjah almetjedæhkiej vuj byjehks reeremi vuestie, dellie ovmese vuesiehtimmieh gååvnesieh maa guktie

saemieh tjuedtjelin ektine dam vuastalidh jih reaktaj ävteste gæmhpoejin.

Dellie dah kveeneladtjh Noerhte-Nöörjesne båateme. Voesteges kveeneladtjh mah leah tjaeliedisteme laanteraedtesne gaavnijibie skaehtielåhkosne, 1520 jih ävteli. Jalhts nov vaanesh 1700-låhkoen raajan, dellie maaje jijnjebh sjïdtieh 1720 mænngan. Dihte johtetjimmie bööti båantakoloniseeremen gaavhtan jih aaj ihke vaenie beapmoe, skiemhtjelassh sjïdti jih johte dej voenine, jih aaj dåarojste baatarin, nov goh dihte Stoorre Norhterijhki dåaroste (1700–1721).

Danmaarhkenöörjen gånka jih reerenassh vaajmoste böörjijn kveeneladtjide båantajne årroddh rijhkerastaj mietie, jis barre lojaliteetem dåajvoehtin, juktie deejrin rijhki raastah edtjin traktaatine nænoestovvedh. Jis dellie Gånkan lojaale årrojsh desnie, dellie tjielke ahte ij lij “miehtjieslaante”, jih aelhkebe tjuvtjedidh ahte staaten ålesne. Dah kveeneladtjh Altesne aamth-ålmajne ovgeahpan sjïdtin goh nyöjhkedi idtjin åadtjoeh lihkes vierhtieh nåhtadidh. Dah jis gånkan gåajkoe dåarjoem gihtjedidh. Akte saadthålma, Knut Olsen Kven, Köbenhammesne minni aamhtesem salketidh, jih gånka maa dåarjeli jih aaj aamth-ålmam tjiektjedehti. Dah kveeneladtjh lojaliteete-dåajvehtassem gånkese tjaeliejin, jih dihte lea båarasommes kveenetjaalegem mij daejriejibie.

Aktem gålmede dæhkiem kommisjovne lea goerehtalleminie lea dah miehtsie-soemeladtjh. Dej vualkoesijie lea Savolax åarjel Suemesne. 1500-låhkoej lin aalkeme Vårmlaantesne orrijidh, jih debpede aaj gallesh vijriebasse juhtiejin 1600-låhkoej aalkovisnie, stoorre miehtside Østlaantesne, Nöörjen bealesne. Soløren-dajve aarnh-sijjine sjïdti, rijhkerastan lihke, jih varki hov “Finnskogene” gåhtjedovvi. Daebpene dah miehtsie-soemeladtjh orrijin, bævnojde aeside dej stoorre daaroen båantanvuemiej gaskem. Miehtsie-soemeladtji öövtemes sjïerevuekie lij dihte bæltens-burrie, daaroen jiehts “svedjing” vuv aaj “bråtebrann”. Dan bæltens-burrien gaavhtan aaj ovgeahpan sjïdtin, dovne daaroen båantaj gujmie jih Christianian stoorre åesismaenniej gujmie, skåejjiburrien muhteste. Dah miehtsie-soemeladtjh aaj reerenassi vuestie tjuedtjelin, 1820-låhkoen voesteges lehkien. Kriebpesjin buerebe jieledetsiehkieh, skuvlenuepieh jih gærhkoeh gusnie suemiengielen hearrah jih lohkehtæjjah. Jih aaj raastaj raastah miehtsie-soemeladtje tjieltem sijhtin. Dam gaajhkem åvtese buektiejin aktine “petisjovnesne”, jih vääjnesasse beejin goh Stuehkese vaanterdin. Gaajhkide kriebpesjimmide nyöjhkedovvin, jih daaroedeheme dovne skuvline gærhkojne siejhme daepine sjïdti. Aajnege

bueriem stædtjoen mænngan lij ahte nuepiem åadtjo-eji jïjtse gaartenem åstedh jih eekedh.

Akteraerehke gånkarijken aajkoeh aaj jaahkoen bielide dijpi. Ortodokse aejkiej 1600-låhkoej mïnngiegietjide dellie gærhkoen haereste ij naan tjielke ulmieh misjoneeremen ektine saemiej gaskem, mohte pietismen aejkide dellie jeatjhlaakan sjïdti. Jih 1714 dellie sjïere institudte tseegkedovvi, Misjovnekollegije, gusnie Finnemisjovne lij sjïere åesiem. Dam jis Tråantese beejin, jih Thomas von Westene åejvine desnie. Saemiengiele misjovnegieline sjïdti, sjïere ööhpehtimmieinstitusjovnine Tråantesne leerehtin. Orre dotkemen mietie vääjnoe dah misjovnedajvi skuvlh lin buerie eevtiedamme. Jijnjebh misjovnerh dotkemistie eatdjaldovvin, jih liereme eensie saemiestidh. Kultuvrine, jaahkojne aaj åehpies, jih jijnjem tjaeliejin saemien jaahkoen bijre. Mubpine bielesne dellie tjielke ahte dah misjovnerh aaj saemien jaahkoem baahasvoetine biedtedin. Saemien gïevrieh bæltelin vuv vaeltiejin, muvtht naakenh antikvarijen vårhkojde seedtin, mohte dah sjïelegierkieh, tseegkuvh skilkehtin. Misjovnesne akte jeatja beliem aaj, religijovnen lissine, maaje edtjin dirregine årroddh staatetseegkemisnie, jih giehtjedidh noerhtedajvide daanskedaaroen staatesne åeliedidh.

Dan Stoorre noerhterijhki daaroen mænngan dellie Danmaarhke-Nöörje jih Sveerje latjkanin raasta-traktaaten bijre jaepien 1751. Aktem lissiedahkem dennie traktaatesne, jiehts Lappekodisillen, tjielke veele sjiehtedimmieh utni maa guktie båatsoem nænoestidh rijhki gaskems. Kodisillen aaj vihkele sjïdi jeatjah raastatjoeperi tjuevtedimmien muhteste, jih joekoen Deanujeanoen mietie jih dam åesiestimmiem Varjjat-dajvesne. Lappekodisillen ij leah gæssie sliejhtedovveme, jalhts nov gellien aejkien dan bijre gihtjedamme.

Jaepien 1826 mïnngemes ektiedajvem juekedin, ihke Nöörje jih Raassja raastasjiehtedimmiem tjaeliedistin. Raasta hov skoeltesaemiej sijth daennie dajvesne böörhki, Beetsevuemie, Bietseme, jih Njåudam. Mearan skoeltesaemiej Njåudemisnie veeljin nöörjen nueliesadtjine sjïdtedh, dellie göökte mubpide veeljin Raassjan ålesne årroddh. Jalhts nov læjhkan skoeltesaemiej raasta raastaj reaktah seatadin sjïere lissiedahkine 1834. Beetsevuemien saemiej daelvielaantem nöörjen bealesne dassin, mohte åadtjoejin nöörjen raedtesne giesege årroddh, mearan Njåudam saemiej åadtjoejin suemien bealesne tjaktjege jih daelvege. Mubpie lehkien 1800-låhkoej dellie Njåudam-saemiej reaktah sliejhtedovvin, jih Beetsevuemien-saemiej reaktah Nöörjen bealesne 1920-låhkojne sliejhtedovvin.

Mearan skoeltesaemiej reaktah vâajnoe nænnoes orreme Njâudamisnie eannan raastah mieriedin, dellie vierrebe sjïditi 1800-lâhkoej doekoe jîh gaske-dâaroejaejkide. Kultuvren jîh jieledesuerkiej tsi-ehkieh viesjehtâbpoe. Voestegh dle aajnehreaktam loesebivtemem dassin 1948, jîh dellie ektielaante, skoeltelaante sliejhtedovvi 1905, jîh minngemes dellie båtsoereaktam, jîh skoelte-ealoem dassin 1930-lâhkosne. Nimhtie sjïditi eeremasth dannasinie gellie orre almetjedâehkieh bâetiejn juhten daahkoe, jîjnemes kveeneladtj, mah aaj sijhtin reaktah eatnamistie tjöonghkedh. Skoeltesaemieh jîjnjebe marginaliseereme dâehkine sjïditi voenesne. Reaktai-deologihke vuajnoe, “seamma raktah gaajhkesidie voenesne”, badth negatijve haaran skoeltesaemiej vööste.

Reerenassi aajkoe båtsoem stuvredh, Felleslappelaakine 1883, jîh tillegglappelaakine 1897, garre saemiej båtsoem dijpi, jîh joekoen âarjalsaemien dajvine. Mohte âarjalsaemien båtsoe guhkiem aerebi diedtelgimmien nualan bööti. Voestegh ihke jîjnje jîjnjebe almetjîh sjïditi bântaj voenine, jîh dellie aaj jîjnjebh sijhtin orre laantem, gaartenh tseegkedh båtsoen gåatomelaantine. Dej beeli aaj vulehks vuajnoe båtsoesaemiej vööste, guktie aelhkebe tjuerpies laakan dâemiedidh, saemide baejhtedh jîh skaaradidh. Dalbusjœn lihke, Os, Østerdaelesne garre deahpadimmien lij jaepien 1811. Bântah njielje saemien fuelhkieh hamhkijin, gellietjuetie bovtsh slâäterdin. Reerenassh aamhtesem goerehtin, jîh skaaran âvteste tjoeverin maeksedh, mohte saemieh læjhkan gåatomereaktah dassin dan dajvesne.

1800-lâhkoej raajan dellie læjhkan nöörjen reerenassen positijve meanoeh saemiej, kveeneladtji jîh miehtsie-soemeladtji vööste. Stoerredigkesne nænnoestin sjïere learereööhpehtimmiem tseegkedh, voesteges iereste saemiengieleldh ööhpehtæjjide, Trondenes-esne 1826. Jîh goh edtjin sadthalmetjîh veljedh Eidsvollesne minnedh, dellie saemieh, kveeneladtjîh âadtjoejin meatan veeljemisnie. Akte âlma mij edtji Eidsvollesne minnedh lij kveeneladtje, Henrik Larsen Skjæret, Troms jîh Finnmaarkhen Aamtete. Ihke pâaste sâajhti seente don gjîren, dle idtji naan sadthâlma noerhtede gænnah Eidsvollese jaaksh.

Guhkies dâaroeaejkiej âvtelen 1814 dellie bâeries misjovnebarcoe saemiej gaskem barhkeldi. Misjovneaejkie soejmetji daaroedehtemeaejkine sjïditi. 1840-lâhkoej doekoe dellie muvtht hearrah, redaktöörh jîh stoerredigkieliehtsegh vuastalin orre politihkem man aajkoe lij saemien gielem gærhkojne skuvline uvtiedidh. Vuastalæjjaj mielen mietie daaroen giele lij daerpies ihke nasjovnaale daepieh jîh kultuvren leerehtidh, jîh ahte saemien jîh kveene-

giele primitijve daltesisnie. Akte jeatja tsiehkije lij ahte raastadajvh noerhtene maaje orre jîh saajroth, jîh stoerre “ammes” almetjedâehkie, dah saemieh, kveeneladtj.

Åssjalommesh ahte vaahra dovne raassjan jîh suemien bealeste, jîh dannasinie vihkeles naasjovnem eevtiedidh jîh rijhkem nænnoestidh. Destie daaroedehtemepolitihke bööti. Eelkin daaroedehtemen tsiehkije eevtiedidh abpe dajvesne Divtasvoeneste Nordlaantesne jîh noerhtese. Mænngan dellie joekoen Finnmaarkhesne jîh göökte tjïeltine Noerhte-Tromsesne. Reerenassen vuajnoe dellie ahte dihte daaroedehteme jîjtjeguedteldh jeatjah dajvine, ihke barre daaroengielem leerehtin skuvline gærhkojne, jîh aaj gellie laedtieh dahkoe juhtiejn.

Aalkovistie dellie Stoerredigkie nænnoestin edtjin gieleâtnoem goerehtalledh noerhtene. Seammasi-enten dle annje beetnegh beejin saemiengielen gærjide dovne gærhkojde skuvlide. Mubpie aejkien, 1851, dellie fâandem tseegkin mij edtji ekonomihke vâaromem biejedh daaroedehtemen politihkesne, Finnefondet, jîh dihte eevre 1921 raajan juhtieji. Daaroedehtemepolitihke 1860-lâhkoste tjïelke buerkiestimmieh jîh mierieh utni Reerenassen jîh Stoerredigkien bealeste, maa guktie edtjin dam tjïrrehtidh.

Daaroedehteme-politihken lij njuenekhs âlmah dovne lihkedajvine jîh rijhkepolitihkesne. Jaepiej gaskoe 1860 jîh 1883 dellie Stoerredigkie beetnehdâarjoe veedti edtjin saemien maanah eejhtegistie vaeltedh jîh biejedh daaroen fuelhkine byjiedidh Plassjesne, Roessen tjïeltesne. Ulmie lij tjïelke kultuvrelle jîh gielen daaroedehtemem illedh, jîh luhpiem dam darjodh hov gaavnin dennie giefieladtjilaakesne. Sjïeredâarjoe disse aaj Stoerredigkeste âadtjoejin.

Jaepien 1863 dellie Stoerredigkesne voesteges soptsestalleme daaroedehtemepolitihken bijre, jîh sjïere digkiedin guktie dam tjïrrehtidh dovne saemiej jîh kveeneladtji vööste. Jaepien âvtelen joe daaroedehtemeninstrukse ööhpehtæjjide “molsemedajvine” båtate, jîh aaj mieriedamme Finnefâanden âtnoe. Molsemedajve lij dajvem gusnie maetiejn vuer- tedh learohkh edtjin tjïelke daaroedovvedh, ij barre lierh daaroestidh. Mohte aaj fierhtenbeajjetje gielem mâlsodh, saemiengielem jîh kveenegielem sliejhtedh. Dah molsemedajvh vyrhtin 1900-lâhkoen raajan, jîh vâajnoe Finnmaarkhesne aejkien mietie stueriedin, mearan Troms- jîh Nordlaantesne unniedin dan raajan sliejhtedin, jîh tjïelke daaroengieleldh dajvine ryöknedovvin. Reerenassh daejriejin ahte lij saemien dajvh daej molsemedajvi âarjelen, mohte ussjedin ahte daaroedehteme desnie jîjtsistie bööti, jîh ahte nuekie barre daaroengielem skuvline leerehtidh.

Medtie 1870 raejeste dellie daaroedehteme-politihkem soejmetji garrebe tjirrehtin. Evaluere-mistie vååjni skuvlepolitihke ij buektiehtamme illedh daaroedehtemedaltesem mah lin vuerteme. Jih buer-kiestimmie lij ahte dah lohkehtæjjah ååpsen liberaale lin, jih aaj lin miste guarkeme dam gielefaamoem mij lea saemien jih kveeneladtji byjreskine.

Hov lij vuerteme ahte edtjin åadtjodh gærhkojde aaj nåhtedidh daaroedehtemenpolitihkesne, jih sjære stilleh haemiedovvin gærhkoen åtnose. Idtjin naa garre goh lin skuvline. Åejvietjoeperem lij gærhkoen dåeriesmoere, Jupmelen baakoem almetjasse buek-tedh, ietnienگیeline, vuj Jupmelen baakoe daaroen-gielesne. Naan bielide dellie gærhkoen aktenmielesne daaroedehtemen, mohte göökte sillh münngelen. Orre dotkeme vuesehte ahte vaenieh hearrah dam daaro-edehatemepolitihkem vaajmoste daarjoedin. Jaepien 1881 dellie dihte orre Finnemisjovne tsihkijadtin. Gærhkosne aaj lij haestemem læstadijusen åålmegh vitnedh, ihke desnie Jupmelen baakoe ietnienگیelesne lea åajvoeh, jih Lutheren saernieh tjuvtjedieh.

Dellie aaj dotkemendaajroe lij meatan nasjovne-bigkemisnie. Jih beeke vuajnoeh saemiej, kveene-ladtji jih miehtsie-soemeladtji vööste nænnoestin. Histovrijedotkije, geograafe jih åvtehke Etnograafihke våårhkosne Christianijesne Yngvar Nielsen, dihte hov jaepien 1889 teovrijem evtiedi ahte lij aktem åarjelraastam saemien veasomedajvide Nöörjesne, “johtetjeteovrijem” böökti. Dihte hov bajjehti ahte saemieh lin baateme juhtien noerhtede jih Tröönde-laagem åarjese Tråantese jih Hedemaarhken baak-toe. Jih ahte lin tjöödtehtamme Roessen tjieltesne 1600- münngiegietjien vuj 1700-låhkoej aalkovisnie. Daate jis teovrije gajjedi sov aejkine, jih reaktaj uvte dam provhkeme, jih dâpmoeh gåatomelaanten bijre nænnoestamme dan våaromisnie.

Fysihke antropologije noerhterijhkine 1800-låhkojne sjidtehti, mohte Nöörjem jaaksi mubpine lehkesne. Nöörjesne dihte kraniologije stööremes baaroeh böökti. Utnin almetji åejjeh meata-didh ihke vihtiestidh mij naelide. Vienhtin almetjen mentaale eevtiedimmiedaltesem jih maahtoem gåeredi åejjehaemeste jih meatadimmeste vuejnedh. Muvhtine aaj abpe repmiem meatadin seamma goerhtimmien gaavhtan. Voestes stöerre meata-dimmide tjirrehtin millitæren rekruttajde, jih dah gaavnehtimmieh dajvi mietie mohtedin. 1900-låhko-en doekoe dellie akademihke byjreskh aaj mealtan, stöerre regijovnaale prosjeektigujmie, nov goh dihte Divtasvoenesne gaskedåaroeaekien. Aaj lij privatae byjreskh mah joekoen mentaale eevtiedimmiemierie teovrijiste eadtaldovvin. Aktem suerkiem fysihke

antropologijesne lij goerhtidh gaavnedh “nasjovnaa-le bievesther”, jih jijnjebh stöerre dotkemesoejkesjh noerhterijhkine daennie suerkesne.

Fysihke antropologije amma stereotypifiseere-mem nænnoesti, jih stigmatiseeremem saemiej, kveeneladtji jih miehtsie-soemeladtji vuestie garrebe darjoeji. Såmesh aaj sagki måaskadehtin båasarostin dehtie meatadimmijste, joekoen mænngan tjoeve-rin gaarvoeh noeledh jih meatadovvedh kaameraen uvte. Nov aaj sagki ålvesadtin gelline dajvesne goh vuestiestin gaelmieh ööleldihkie, jih åejjieskuvhrieh, daektieh vaalteme. Daektieh tjööngkedin dotkemen våårhkojde. Gelline dajvine almetjh aejvierdin jih asvedin destie.

1800-låhkoej münngiegietjien dellie daaroedehtemepolitihke ellies assimilasjonepolitihkine evtiedamme, jih ulmie lij radtjoeslaakan gielen jih kultuvren muhteste dovne saemieh, kveeneladtjh jih miehtsie-soemeladtjh assimileredh. Daaroedehtemepolitihkem bene laakine, stillemine nænnoe-stamme, jih vierhtiej sisvegem politihkesne joe illeme. Våaromisnie lij dovne nasjovnebigkeme, evolusjovnelearoe jih tjirkemepolitihke.

Göökte joeketh daaroedehtemenvuekieh gåarede vuaptan darjodh. Dam aktem lij gaajhkh saemiej, kveeneladtji jih miehtsie-soemeladtji vööste, gusnie ij naan sjiehtesjimmieh vuj joekethsh minoriteeti gaskem. Dihte mubpie lij joekoen saemiej jih kveene-ladtji vööste Finnmaarhkesne jih Noerhte-Tromse-sne, dejnie dajvine mah gåhjedovvin molsemedajvh. Desnie naan gille sjiehtesjimmieh, maa åadtjoejin saemien jih kveenegielem viehkieگیeline utnedh, mohte aaj jeatjah sjiehtesjimmieh, dovne ræhpas jih tjeakoes, ihke gielemålsomem eevtjedh jih assimilere-mem illedh. Gåabpatjahkh vuestie daaroedehtemistie gievliebaaroeh sjidtin.

Jaepien 1898 dellie orre stilleh lohkehtæjjide molsemedajvine bætiejin. Wexelsen-plakaaten mietie edtjin daaroengielem ööhpehtimmesne nåhtadidh gaajhkine faagine, jih kristelesööhpehtimmesne aaj. Åadtjoejin saemien jih kveenegielem viehkieگیeline nuhtjedh, mohte ij ööhpehtimmieگیeline goh. Lohkehtæjjah aaj edtjin daaroengielem eevtjedh jis eejhtegh, learohkh råakin skuvletijjen bieleden.

Ovtetje aajkoeh maa daaroedehtemem vijriedidh ovnese jeatjah siebredahkebielide dijpedh, aaj eevtiedin, vuestiehtimmien gaavhtan gusnie almetjh åadtjoejin orrijidh, gogka geajnoeh biejedh, jih indu-strijem tseegkedh, dah aaj daaroedehtemen dirregine sjidtin. Aktem vihties vuestiehtimmien lea eatne-medoekemslaakem 1902 Finnmaarhkesne, gusnie gielestillemem, jih tjielke daaroedehtemen jih nasjov-

nebigkemen dirreginie ussjedamme. Barre daaroen bårkerh åadtjoedin eatnemestuhtjem åstedh, jñh gosse doekemem darjodh dellie edtji “eensi al-metjedåehkiem dajven bueriemasse eevtiedidh, eatnemeburrien bueriemasse. Tjæleme- jñh lohke-memaahtoem daaroengiesne vihkeles, jñh fierhten-beajjetje gieline aaj.” Dovne åvtebarkojne dan laaken, jñh govlesadtemisnie aaj, dellie tjælke nænnoestin idtjin edtjh geervedh saemide, kveeneladtjide laantem doekedh, jis ij lij naan “suemien vaahra” dejnie.

Reerenassen almetjh dajvine åadtjoedin laakem toelhkedh jñjtsh guarkoej mietie. Jijnjemes æjkien vååjnoe liberaale otnjegem veeljin. Gosse naan eatnemeburrien ohtsemem nyöjhkeme, dellie daamhtaj ihke naan jeatja åtnoe vihkielåbpoe. Nov goh göölemasse, vuj bovtsen gåatomelaantine. Laake badth læjhkan daaroedhtemen dirregine aevhkine, juktie matrikuleereme eatnemeluhpieh edtjin daaroen nommem utnedh, jalhts nov gååvnesieh gellieh saemien jñh kveenegielen matrigkelenommh aaj. Sæmies dajvine, jñh individuelle sientine dellie daaroen matrigkelenomme aaj fuelhkienommine sjidti. Tjælke badth lea ahte dovne saemieh, kveeneladtjh båasarostin dehtie giëlestillemijstie, jñh dam aaj vuastalin. Læjhkan dle idtjin dam instrukssem sliejhtieh eannan 1960-låhkøjne.

Daaroedhtemepolitihkem vijriedin 1900 raajeste, jñh jijnjemes Finnmarhkesne, juktie skuvline baaverdin idtjin daaroedhtemem illeme. Aktem vihkeles tsiehkiem lij skuvledirektööre-embeetem tseegkedh dennie aamtesne jaepien 1902. Jñh tjamkebe tjihtedin daaroengielem ööhpehtimmesne. Destie aaj sjidti ahte frijjeskuvleöörnegem Tromsöen ööhpehtæjjas kuvlesne sliejhtin 1904. Dihte lij sjære orreme dehtie studeentide gieh edtjin molsemedajvine barkedh. Jñh dellie idtjin vielie åadtjoeh ööhpehtæjjah saemien- jñh kveenegielen maahtojne.

Vihkielommes viehkievierhtiem daaroedhtemen politihkesne dej skuvli muhteste lij internaath tseegkedh. Juktie daaroen, saemien jñh kveeneladtji maanah aktese tjöönghkin, dellie aelhkebe giëhtjedidh ahte maanah skuvlese böötin, jñh veele daaroedhtemem tjirrehtidh. Jaepien 1905 dellie göökte voesteges internaate juhtiehtin Åarjel-Varjjat dajvine, “dah viesjehth raastadajvi” jarngesne, gusnie jijnjh saemieh, kveeneladtjh. Gåalmedem internaatem aaj Åarjel-Varjjat dajvesne tseegkin, jaepien 1907. Jaepiej doekoe dellie internaath tseegkin abpe raastan mietie eevre Ivguen raajan 1920-låhkoej aalkovisnie.

Seamma æjkien dah internaath böötin dellie aaj gærhkoeh jñh kapellh tseegkin, dam voesteges Njåudamisnie 1902. Dah internaath gærhkotjh

edtjin daaroen kultuvrelle ræjiem årrodh Rassjan jñh Suemien vööste, aktem “kultuvrelle raastagiertine”, guktie mænngan dehtie veasojde gåhtjedidh. Jijnjebh dehtie veasojde tjælke daaroen arkitektuvren guelm-esne tseegkin, ihke veele daaroenvoetem vihtiestidh.

Gaskedåaroeæjkine dellie jijnjebh tjælten internaath tseegkedovvin. Dåaroen aalkovisnie 1940 dellie medtie 50 internaath Finnmaarkhesne jñh Noerhte-Tromsesne. Maahte gaajhkesh dåarosne skilkehtovvin, mohte jijnjemesh vñth tseegkin, jñh jijnjebh orre aaj. Dah skuvleinternaath lin vihkeles åesiem Finnmaarkhen skuvlestruktuvresne eevre tåvsenejaepiemolsemen raajan.

Åarjelsaemieh guhkiem barkijin staatetje internaateskuvlem åadtjodh gusnie åarjelsaemien sisvege, gielen jñh kultuvren muhteste, idtjin dam jaaksh. Jijnjebh misjovnræsielskh dam aamhtesem lutnjiejn. Maaje internaateskuvlem tsihkijadtin Havijhkesne, Namsosen lihke 1910. Misjovne staatedårjoem åadtjoeji dam skuvlem juhtiehtidh. Havijhkan internaateskuvle sjidti, seamma guktie dah staateinternaath Finnmaarkhesne, daaroedhtemepolitihken vuajnojs-te dieves. Dan gaavhtan garre vuastalimmieh åarjelsaemiej siebredahkeste.

Tjuetiejaepiemolsemen mænngan dellie vuastalimmie jijnjebe tjåanghkan sjidti, dan daaroedhtemen vööste, jñh joekoen saemiej gaskemsh. Åarjelsaemien dajvine jijnjemes giëhtjedidh båtsoen tjoerperh laanteburrien vuestie, mohte aaj skuvlem jñh giëlem seatadin. Noerhtemes dajvine jijnjebe giëlem, kultuvrem jñh skuvlide seatadin. Hålogalaanten bæsmah jñh muvtht liberaale hearrah aaj saemiej vuastalimmiem dåarjoejin 1910 raajan, juktie dah aaj vuastalin Nöörjen Finnemisjovnen vuajnoe daaroedahtemen muhteste. Daate jis hearragievlie jñjtse sjære finnemisjovnem tsihkijadti, Nöörjen Lutheraanske Finnemisjovneåeliem, medtie 1910, jñh garre dam daaroedhtemem vuastalin tjaalegi tjirrh. Jaepien 1925 dellie finnemisjovneeremem vñth tjöönghkedidh, orre nommem disse, Nöörjen Finnemisjovnensielske. Jaepien 1966 vñth nommem målsedin, Daaroen Saemiemisjovnine sjidtin.

Maaje Stoerredigkesne saemien vuastalimmie tjuedtjieldisti, ihke lohkehtæjja Isak Saba Unjaarkeste/Nesseby veeljedovvi 1906, göökte boelhki mietie 1912 raajan, saemiepolitihken provgrammesne. Idtji jñjtse ulmide jaaksh, daaroedhtepolitihkem jarkelidh. Nænnoes aktenmielen vuajnoem Stoerredigkesne dam politihkem dåarjodh.

Saemien organiseremi daavhkesemierie Tråantesne bööti, jaepien 1917, Saemiej voesteges laante-tjåanghkojne, gusnie Ealsa Laula Renberg voernges

åvtehkine lij. Laantetjåanghkoen aalkoebiejjie, goevten 6. biejjie lea 1990-låhkoej mænngan saemiej åålmegebiejjine sjiðteme, dan biejjien mojhtesisnie.

1920-låhkohne dellie laanten skuvleöörnegem goerehtallin, Stoerredigkie kommisjovnem nimmehhti, Parlamentaarihke Skuvlekommisjovne (1922–1927), jih aaj edtji orre skuvlelaakem salkehthidh. Noere saemien lohkehtæjja, Per Fokstad Deanuste joe lij mièrhkesjadteme orre åssjalommesigujmie saemien skuvli jih gielen bijre. Altese uvtielassh kommisjovnese vaenie dåarjoem åadtjoejin. Kommisjovnene stoerre materiaaleste badth gaavnin ahte saemien jih kveenegiele annje åtnose skuvline, viehkiegieline, jalhts nov garre deadtove barre daaroengielem nuhtjedh. Stoerredigkien laakegietedalleme åålmehskuvlen muhteste (1936), lij voesteges aekien daaroedhtemepolitihkem skuvline goerehtallin golmeluhkie jaepiej mænngan. Reerenasse sjihtin daaroedhtemepolitihkem skuvline jærhkedh. Stoerredigkie dam dåarjohtin, mohte nænnoestin barre saemiengielem luhpie viehkine nuhtjedh. Stoerredigkien vuajnoen mietie saemiej lin, ihke “aalkoealmetjh”, sjiere joekoen reaktah kveenedadtijste, juktie dah “sjijsjohteladtjh”. Eevre 1870-raajeste skuvli daaroedhtemepolitihke lij aktenhaaran saemiej jih kveenedadtji vööste orreme, mohte daelie ij vielie naan gielesjiehtedimmieh kveenedadje learohkide.

1920-låhkohne dellie svienske båatsoesaemieh reaktah dassin Nöörjen bealan gåatomelaantide. Dejni aktine aaj tjaabrethjuhtiehtimmie sjiðti Sveerjen bealesne åarjese, jih destie stoerre gievliebaaroh båatsoesaemide Nöörjen bealesne. Orre daaroen båatsoelaakem nænnoestin 1933, jih dellie båatsoe garre byjehks reeremi nualan bööti.

Nöörjesne dah saemieh, kveenedadtjh jih miehtsie-soemeladtjh ovmeselaakan dåarojste dijpedovvin, jalhts nov nazireerenassh jih okkupasjovnefaamoehtidtin joekoen dejtie seatedh. Dåaroen stædtjohne dellie båatsoem gelline sijjine diædtelin ihke suelden vuetjedidh, jih slååterdin. Saemieh, kveenedadtjh jih miehtsie-soemeladtjh mealtan dåarosne jaepien 1940, gellie saemieh jih kveenedadtjh aaj Naarvijkhesne gæmhpoejin. Aaj dennie vuastalimmiebarkosne mealtan. Galesh aaj baataræjjah raastaj raastah lovsehtin jih partisaanine lin, mohte ij dåaroen mænngan gutnememierhkh åådtjeme. Joekoen beeke dejtie saemien raastalovsijjide Divtasvoenesne, ihke almetjh stravvedihks dej vööstedåaroen mænngan. Bene daej mînggemes jaepiej dellie easkah byjehks faamoehtanoehtamme aanteges vedtedh dan åvteste.

Dåaroējaepiej hov gellie learohkh Finnmaarkhesne jih Noerhte-Tromsesne vaenie skuvleööhpeht-

immiem åadtjoejin, juktie okkupasjovnefaamoe geliie skuvlegætieh vaeltiejin, jih gellie skuvlh aaj bæltielin tjaktjen 1944. Nimhtie sâajhti gellieh idtjin åadtjoeht lieredh lohkedh jih tjaeledh, jih raaktan analfabeetine sjiðtin. Saemide, kveenedadtjide garre dijpi gieletjoeperi lissine aaj. Badth guhkiem vaasi dåaroen mænngan, eannan ekonomihke öörnegem tseegkin jih naan laaketje skaaramaaksoem åadtjoejin.

Baajhtestimmie jih bæltielimmie Finnmaarkhesne jih Noerhte-Tromsesne gaajhkh almetjidie garre dijpin, dovne materielle vierhtiej jih kultuvren muhteste. Baajhtestimmien gaavhtan dovne saemiej jih kveenedadtji gielh, kultuvrh viesjietåbpoe sjiðtin. Finnmaarkhen mearoegaædtiej mietie gielemålsome sjiðti dåaroen mænngan. Fuelhkieh mah åvtelen saemien jih kveenegielem fierhtenbeajette gieline utneme, daelie aelkiejin daaroestidh. Jih maanah dellie byjjenin daaroengieledh sjiðtin, jih vaenie maattoem åadtjoejin eejhtegi jih ajja aahkaj ietningielen bijre.

Daaroedhtemepolitihken æjvierædtieh aaj jærhkedovvin mænngan 1945. Nov badth læjhkan væhtah gååvnesieh ahte reerenassh jeatjah tjuevtedimmieh ohtsedin saemienpolitihkesne. Rijkigaskem siebredahki vuajnoeh jeatjadehtin aalkoealmetji vööste. ENen mieriedimmie almetjireaktaj bijre (1948) lij båateme riekte vaestiedimmie isveligke deahpadimmide mubpie veartenedåarosne Europaen minoriteeti vööste. Båetije jaepielåhkoej ovnese orre EN-bækoehtimmieh böötin minoriteeti politihke jih kultuvrelle reaktaj bijre, jih aekiej mietie aaj vihkeles saemide sjiðtin, jih nov aaj kveenedadtjide, miehtsie-soemeladtjide.

Galmes dåaroe aekieh bætiemisnie jih Nöörje Nato-liehtsegine sjiðti. Dellie ikth vielie stravvedihks sjiðtin dagke dah kveenedadtjh sihkerevoetem aejhtieiminie. Dannasinie gellie kveenedadtjh lin Raassjan ælesne gæmhpoedisteme mubpie veartenedåaroen, jih aaj ihke nænnoes dåarjoem Nöörjen kommunistepartijese dejni dajvine gusnie jijnjh kveenedadtjh. Nöörjen reerenassi vaestiedimmie lij voenen almetjidie vaaksjodh, jih sjeavodsovetem kveenedadtji bijre.

Mubpie veartenedåaroen mænngan hov lea bijjies politihke ulmiem Nöörjesne dah ekonomihke, sosijaale jih kultuvrelle joekehtsidie unniedidh, jih nimhtie sosijaale jih ekonomihke mirrestallemem eevtiedidh daaroen siebredahkine. Mohte dellie aaj unnebe guarkoem etnihke jih kultuvrelle daerpiesvoetide seatadidh. Bueriedimmieöörnegen aajkoe ij lij daaroedhtemem, mohte læjhkan naan aekien nimhtie sjiðti. Ekonomihke orrestehtemen evtiedimmie jih staaten æliedimmie ovnese jieledeguerkiej

stávrojne jijnjebe integrasjovnem böökti, mohte aaj areaale- jñ vierhtietjoeperrh.

Mubpie veartenedáaroen mænngan dellie saemiej organisereameássjalommesh vihth fahkajin. Jaepien 1947 Nöörjen Båatsoesaemiej Rijkhesiebriem tsagkestin. 1940-låhkoej minngiegietjien dellie Oslovnisne Sámi Sær 'vi/Saemiej Siebriem tseegkin, man ulmie lij saemiej bijre soptsestalledh, jñ saemien gieles- jñ kultuvreaamhtesh lutnjedh. Mænngan dellie dajvesiebrieh aaj tseegkedovvin. 1950-låhkojne saemieh aaj noerhterijhki mietie tjåanghkanin, jñ voesteges saemiejkonferanssem öörnin 1953. Jaepien 1968 dellie voesteges nasjovnaale saemienpolitihke organisasjovne bööti, Nöörjen Saemiej Rijkhesiebriem, mij aaj aatskadi gaskerijhki iemievalmetjibaarohne gaskestalledh. Daate jis organisereame viehkiehti saemieh åadtjoejin åeliedidh nöörjen saemiepolitihkem haemiedidh.

Saemien åeliedimmie voesteges vååjnesasse bööti goh åadtjoejin sjiere saemien goevtesem saemien skuvleamhtesidie, Skuvlereeremi ektiemoenhtsen barkosne 1947. Dan mænngan gellien vuckien saemien skuvletsiehkien bueriedin. Nænnoestin beetnehdåarjoe veedtedh ööhpehtæjjide, edtjin saemien lieredh. Staatete beetnehdåarjoe åadtjoejin ABC-gærjam eevtiedidh noerhtesaemien jñ daaroen. Saemien raeriem Finnmaarkhesne tseegkin 1953, jñ destie eadtjoestin saemieh edtjin mealtan årrodh nöörjen saemiepolitihkem haemiedidh. Dihte raerie mænngan Nöörjen saemieraerine sjidti jaepien 1964.

Reerenassh aaj fulkesin jñ vijries kommiteem nimmiehtin edtjin gaajhkide bielide saemiepolitihkesne goerehtidh, Saemienkommiteem 1956, mij jijtse reektedimmie illi jaepien 1959. Kommiteesne jijnjebh aaj saemieh, jñ akademihke leavloem. Daennie tjaalegisne daaroedhtemen politihkem reektedin, jñ aaj otnjegem orre saemiepolitihkesne tjuvtjedidh. Stoorredigkie dårjeli jijnjehkeåesiem kommiteem raeride, jaepien 1963. Laake åålmehskuvli bijre (1959) nuepiem veedti saemiengielem ööhpehtimmiegieline skuvline nuhtjedh, jñ dellie dam Wexelsen-tjaalegem sliejhtedi, stillemidie lohkehtæjjide målsomedajvine, mij bööti jaepien 1898. Daaroedhtemen politihke saemiej vööste dellie easkah formellelaakan sliejhteme.

Nöörjen politihke saemiej, kveeneladtji jñ miehtsie-soemeladtji vööste joekehth haeride vöölki 1960-låhkoej aalkovistie. Mohte bieelen Finnmaarkhesne, gusnie 1967 haereste joe saemien lohke- mie- jñ tjaelemeööhpehtimmie åadtjoejin, dellie pratihkelaakan seamma daaroedhtemepolitihkem jærhkedin eevre 1980-låhkoej gaskese, maaje saemiej

vööste aaj. Gåhkoem sjidti Stoorredigkien nænnoestimmien jñ praktikke tjirrehtimmien gaskem. 1970-låhkoej mietie dellie staate beetnehdåarjoe veedti ovnese saemien kultuvresuerkide, nov goh Saemien Våårhkojde Kåresjohkesne, rijkhen voesteges åålmeladtje våårhkoje.

Seamma tijjen dellie vöejhkelin orre båtsoelaaken tjirrh (1978) jñ båtsoesjiehtedimmie (1976) båtsoesaemiej jieledevuekieh jñ reaktavuajnoeh nasjovnaale jñ ekonomihke öörnegi nualan biejedh. Destie stoorre baaroeh sjidtin mah dijpin dovne daaroedhtemen jñ reaktatsiehkien muhteste. Mearoegaedten gööleme mearoesaemiej dajvine aaj guhkiem garre diedtelgimmien nuelesne. Göölestimmiepolitihken sjiehtedimmie bööktin nuepieh fjovlide döömedh Finnmaarkhesne jñ Noerhte-Tromsesne 1960- jñ 1970-låhkojde, jñ destie garre vuastalimmie sjidti lihkedajvi göölestæjjasiebrieste jñ tjelteståvrojste.

Reerenasside Alta-aamhtese aejkiejerkiehtimmie sjidti jñ böökti politihke vyrtemem, jñ vuapten sjidtin ahte ovtetje stoorredigkienænnoestimmie geerveme jeakadidh. Saemiepolitihke diedtem vijriedin guktie gieles- jñ skuvlepolitihken lissine aaj sjidtin jieledepolitihkem jñ eatnemereaktah seatadidh, jñ aejkien mietie aaj saemien jijnjæråesjimmie. Aalkoeaalmetje-diejvese nænnoes væhtine sjidti orre våaromen eevtiedæmman saemiepolitihkesne.

Ålvoes stædtjoen mænngan Altesne, ihke Stoorredigkie nænnoestamme tjaetsiegeajnode gæbpoedidh, dellie reerenassh göökte moenehtsh nimmiehtin edtjin saemiepolitihkem reektedidh, Saemiereaktajmoenehtse jñ Saemiekultuvrenmoenehtse. Voesteges reektedimmie Saemiereaktajmoenehtsistie, jaepien 1984, våaromine sjidti goh Saemielaakem nænnoestin 1987 jñ aktem sjiere paragraafem Våaromelaakesne jaepien 1988, mij jeahta ahte reerenassh gelkieh giehtjedidh ahte saemien almetjh edtjeh åadtjodh jijtsh gielh, kultuvrh jñ siebredahkh eevtiedidh jñ nænnoestidh. Goh Saemiedigkiem tseegkin (1989) dellie saemieh jijtjeme representativje orgaanem åadtjoejin. Gånka Olav 5 dam rihpesti jaepien 1989. Gyhtjelasside saemien reaktah jijtjærårehke årrodh jñ reaktah tjaetside, eatnamasse stuerebe eadtjoestimmie böökti. Jaepien mænngan Nöörje hov lij dam voestes rijkhem veartenen mietie mij dihte ILO-konvensjovne nr.169 dååhkesjadtin, jñ nimhtie stuerebe diedtem vaeltiejn åålmereaktaj muhteste saemiej vuestie. Saemiekultuvrenmoenehtse jijnjebh juvnehtimmie buektiejn, jñ vihkielommes

destie lij ahte saemien gielereaktah saemielaakesne nænnoestovvin jaepien 1990.

Hov lea sjeavodsovetem orreme minoriteete-politihken bielesne dovne Kveeneladtji jñh miehtsie-soemeladtji muhteste eevre 1990-låhkoej raajan, jalhts nov eakan dah göökte almetjedåehkieh vuaj-nemehaereste dæssjanamme. Miehtsie-soemeladtjh dääroejaepiej joe jñtse kultuvrem jñh histovrijem vääjnesasse buakteme histovrijesiebrine jñh dajve-våårhkojne. 1950-låhkoen raejeste medija jñh tjaelijh maaje eadtjaldovvin kultuvren eksotihke bielijste. Jñh 1970- jñh 1980-låhkoej doekoe eadtjaldovvin goerethidh kultuvren sjjerevuekieh, nov goh dñhte bæltedims-eatnemeburrie jñh soevuebnielståapojde. Aaj lin öörneme sjjere miehtsie-soemenbiejjieh, gusnie fierhten jaepien symbolelaakan bæjkoehntin “Finnsko-gen republikkem”.

Suemien studeenth kveeneladtji bijre tjaeliejin 1960-låhkojne mænngan dotkemebarkoem dorjeme Noerhte-Tromsesne jñh Finnmaarkesne gusnie lin ohtsedeminie vuehtieh dovetji kveenekultuvreste, jñh muvtht daaroen tjaeliejh aaj dej bijre tjaleeme. 1970-låhkojne dellie dotkemem kveeni bijre aaj jollebe dotkemesuerkine sjjidi, joekoen Tromsöen universiteetesne jñh Altaen Dajvejillieskuvlesne. Seamma tijjien aaj Nöörjen kultuvreraerie kveeneladtji kultuvrem tjalmestehtijin. Dovne Noerhterijhki ministereraeresne jñh Noerhterijhki raeresne eelkin gihtjedalledh nöörjen politihkem kveeneladtji muhteste. Idtji jñjnem jeatja goh muvtht pryövoe-öörnegh sjjidth skuvline gusnie suemiengielem ööhpehtin. Reerenassi vuajnoe dillie ahte buerebe suemiengielem ööhpehtidh goh kveenegielem.

1980-låhkoej dellie easkah kveeneladtjh organiseremem aatskadin, voestegh dajven kveenesiebrjem Bissojohkesne juhtiehtin jaepien 1984, jñh dellie Nöörjen kveeneladtji siebrjem tseegkin jaepien 1987. Dennie etnopolitihke provgrammesne mij guvviedovvi, dellie däähkesjadtemem gielen jñh minoriteetestatusen muhteste vihkielommes. Kveeneladtji organisereme eadtjaldovvi dovne saemiej tjåanghkanimmijste jñh aaj Tornedaelien soemeladtji mobiliseremistie 1970-låhkojne, juktie dah aaj stoerre leavloem jñtjeme gielesne biejemme, meån kieli, “mijjen giele”.

1900-låhkoej aalkovistie reerenassh väärege lin naan sjjere politihkem kveeneladtji, miehtsie-soemeladtji muhteste utnedh. Åejvievuajnoe lij ahte dah miehtsie-soemeladtjih idtjin vielie naan sjjere almetjedåehkiem gænnah. Kveeneladtji muhteste dellie vuajnoe lij ahte dah lin sijsevaanterdæjjah jñh jñ naan reaktah sjjereöörnegh åadtjodh. Jñh dan lissine

reerenassi bieleste tjielke bajjehtin ahte saemiepolitihke lij åvteli.

Vyrhtedimmie jaepien 1995 sjjidi. Dellie Europaraerie Nöörjem bööri orre konvensjovnem däähkesjadtedh, Rammakonvensjone nasjovnaale minoriteeti vaarjelimmien bijre. Raaktan gaajhkide mieltierijhkide dam däähkesjadtin, jñh Nöörje aaj. Nöörje dam konvensjovnem ratifiseeri jaepien 1999, jñh dellie nænnoestovvi seamma jaepien. Nöörje aaj veelji “nñmmehtidh” magkerh minoriteeth rijhkesne lin destie dijpeeme, jñh dejnie ektine lin kveeneladtjh/daaroensoemeladtjh jñh miehtsie-soemeladtjh, jñh dan lissine judah, taaterh (romaniialmetjh) jñh sigöynerh (rom). Nimhtie miehtsie-soemeladtjh formelle staa-tusem illeme nasjonaale minoriteetine, jñh kveeneladtjh sillem vaadtsahtjamme sijsevaanterdæjjijste, jñh kategorijese nasjonaale minoriteetese.

Jaepien 1992 Europaraerie nænnoesti dam Europeihke sjjehtedimmiem dajvi- jñh minoriteetegieli bijre, mij Nöörje aaj däähkesjedti jaepien 1993, jñh 1998 raejeste dijpeeli.

Saemiengiele Minoriteetegielisjjehtedimmeien jollemes daltesisnie (“åesie III”), Mearan kveenegielem vaenebe vaarjelimmiem nualan (“åesie II”). Jaepien 2005 dellie easkah Reerenassh aaj kveenegielem minoriteetegieline Nöörjesne däähkesjadtin, mænngan guhkiem goerehtamme mejtie suemien smaaregine lij, vuj galki sjjere gieline ryöknedovvedh.

2000-taalen aalkovisnie joe lij ensi firrestamme dam daaroedehtemepolitihkem saemiej, kveeneladtji jñh miehtsie-soemeladtji vööste. Mohte idtji mñerhkesjh ahte daaroedehtemem eevre laahpeme, juktie annje prosessine beetsi siebredahkine, jñh haestiedimmiem annje dam luejhtedh ihke almetjedåehkiej gielh jñh kultuvrh vaarjelidh. Stoerre haestiedimmieh aaj tjirrehtidh dam radtjoes giele- jñh minoriteetepolitihkem mij lea aktenmielesne latjkanamme politihke daltesisnie. Daam aaj maahta daaroedehtemen gievlinaarohne gåhtjodh.

1.7.3 Daaroedehtemen yörhkebielesne – bietedallemi jñh daaroedehtemepolitihken gievliebaaroh

Daaroedehtemepolitihkeste garre gievliebaaroh saemide, kveeneladtjide jñh miehtsie-soemeladtjide. Vuelehks vuajnoe saemien-, kveeneladtji jñh miehtsie-soemeladtji muhteste buakteme giele- jñh kultuvremåjkoedimmie jñh aaj dorjeme ahte vaenie maahtoe daej dæhkiej bijre almetji gaskemsh. Provsessah mah leah daaroedehtemen viehkine orreme, jñh siebredahken jeatjadimmie, aaj lea diedtelgimmiem biejemme aerpievuekien jieledesuerkide.

Goh daaroedehtemepolitihkem sliejhtin, dellie læjhkan gellie vuekieh, vuajnoeh jih siebredahke-strukturh daaroedehtemen aejkijste jærhkedin. Daaroedehtemen siebredahkestruktuvrh idtjin tjöödtjesh. Provsessah nov goh jeatjadimmieh jieledeuerkine, vyrhteme orrijemünsterh, sentraliseereme jih urbaniseereme, areaaleböörhkeme jih infrastruktuvrebiegkeme. Idtjin vielie åadtjoeh arpieviekien mietie eatnamisnie tjöönghkedh, ovmese sâajhtoe-öörnegh bigkeme jih ööhpehtimmieevolusjovne, jih aaj ahte passijve vuekine etnihke ovmesevoetem giehtjedamme, daate hov lea garre daaroedehtemen viehkine orreme. Jih ahte ij leah radtjoeslaakan tjirrehtamme politihkem jih njoelkedassh mah edtjin minoriteetide vaarjelidh jih nænnoestidh, dihte aaj daaroedehtemen baaroh buakteme.

Aktem vihkeles vuesiehtimmiem disse lea ahte maanah jih eejhtegh fierhten jaepien tjoeverieh gæmhpodh saemien- jih kveenegielen ööhpehtimmiem åadtjodh mij reaktaj mietie galka öörnegisnie årrodh gosse skuvle aalka. Reaktah leah laakine nænnoestamme jih staatedårjoem åadtjoeh. Jijnjebh tjielth mietiedamme ahte eah buektehth laaken ööhpehtimmiestillemh illedh, jih tjuvtjedieh ahte æjviahæstedimmie lea vaenieh ööhpehtæjjah gieh saemien jih kveenegielem maehtieh. Muvhth eejhtegh tjuvtjedieh ahte mådtogelaakan ööhpehtimmiem öörneme, jih ahte learoevierhtieh fââtesieh.

Daaroedehtemen aerpie lea dorjeme ahte minoriteetalmetjh daamhtaj laavsemem, aassjoem jih diedtelgimmiem dåastoehhtieh majoriteetalmetji ektine. Kommisjovnen goerehtimmie vuesehte ahte annje diedtelgimmie saemiej vööste. Vijries diedtelgimmie dæhkiej vööste lea garre siebredahketjoelmem.

Daaroedehteme lea historihke traumajne gâhtjedovveme, mij maahta guhkiem diedteme dejtie gâaskohtamme byjreskidie. Destie aaj nåakebe healsoetsiehkieh sjidteme minoriteeti gaskem ennh goh majoriteeteåålmegisnie, jih joekoen båtsoesaemiej luvnie vååjnoe healsoetjoepersh. Nimhtie hov jalhts ennje 1990-låhkoej raejeste joe tjalmostehteme haelsoe- jih sosijaalefaaleldahkem saemide bueriedidh.

Reerenassh eah leah seammaleejns hæksoevieltiem aatskadamme kveeneladtjide, miehtsie-soemeladtjide. Fââtesieh goerhtimmieh mah vuesiehtieh mejtie dærpies mirrestalleme healsoedienesjh kveenide/daaroensoemeladtjide, miehtsie-soemeladtjide jih saemide faaledh. Tjielti healsoe- jih sosijaalefaaleldahkine, jih aaj jijnjemes saemien gielereeremetjielti, lea vaenie saemien kultuvre- jih gielemaahtoe. Jih almetjh

gueremies organiseremistie saemien spesialisteheal-soefaaleldahki muhteste. Jih dan lissine dellie tjieltine vaeniem daejrieh pasieenten duekien bijre.

Eah leah eanghkomhte voejhkelamme maana-vaarjelimmien tjirrh maanah daaroedehtedh, mohte læjhkan lea kveeneladtje, saemien jih miehtsie-soemeladtje maanah vååjnehth sjidteme, jih nimhtie aaj daaroedehteme. Juktie maanah leah daaroen fuelhki ælesne biejemme, jallh daaroengieledh institusjovnine gusnie saemien gielem jih ektievoetem dasseme.

GIELE- JIH KULTUVRELAEHPEME

Gellie saemieh jih kveeneladtjh leah soejmetji vuj dastege orrijamme jijtjeme gielem soptsestidh jih aalkeme daaroestidh daaroedehtemepolitihken gaavhtan, jih ahte politihke fââtestamme gusnie positijve viehkievierhtieh maa guktie gelliengieledhvoetem gorredidh. Storre gielemålsome lea dorjeme ahte noerhtesaemien lea aehtiedovveme gieline sjidteme. Luvlesaemien, åarjelsaemien jih kveenegiele lea ålvas aehtiedovvmen tsiehkesne. Uvme-, pijte- jih skoeltesaemien dajvine barre naan gille gieleguetijh aajmene Nöörjesne, jih varki maahta laahpehth gieline sjidtedh jis ij naan revitaliseeremen vuekine gâarede otnjegem jarkedh. Miehtsie-soemeladtji luvnie gielemålsome joe lea illedamme, ihke ij vielie gâåvesh naan miehtsie-soemeladtjh gieh gielemem maanabaeleste liereme. Kommisjovne ij maehtieh tjierresten bajjehtidh ahte gielemålsome sjidti daaroedehtemepolitihken gaavhtan vuj ij. Miehtsie-soemeladtjh joe åvteli aalkeme gielem laehpedh, jih 1800-låhkoe minngielehkien joe dihte giele viesjehth tsiehkesne.

Sijsvaanterdimmie jih åålmege-sjidtehtimmie dorji ahte dejtie dajvide gusnie saemieh aerebi jijtjerååresjen, garre leavloen nualan bööti, ihke daaroen almetjh jeananin. Gielemålsome saemienieleste daaroengielese muvhtine dajvine sjidti joe eannan dah reerenassh nænnoestin saemide, kveeneladtjide daaroedehtedh. Lofotenine jih Viesterallesine gielemålsome bööti aareske joe 1800-låhkoej aalkovisnie. Åarjeli mearoegaadiebealam Trøndelaagi raajan saemien gielem aaj aerebi laehpiejin. Åarjelsaemien giele lea jielije orreme båtsoebyjreskinie, mohte daelie aaj båtsoesaemiej luvnie giele viesjiehtåbpoe.

Saemiengiele jih kveenegiele diedten nualan bööti Noerhte-Tromsesne 1800-låhkoej minngiegetijen. Jih gielemålsome sjidti gelliengieledhvoeteste aktengieledhvoetese seamma aejkien dah daaroedehtemen råajvarimmieh böötin dan dajvese. Dehtie raejeste sagki vaenebe saemiengieledh jih kveenegieledh almetjh 1900-låhkoej mietie. Finnmaarhken gaedtiebealam gielemålsome kveenegieleste, noerh-

tesaemiengieleste daaroengielese eelki 1900-låhkoen aalkovisnie, mohte ovmese aejkieboelhki dej fjovli mietie.

Káresjohkesne, Guovdageajnosne, Unjaarkesne jìh áesine Deanusne jìh Porsangerisne dihte gïele-målsome seentebe bööti ennh goh mubpide noerhtesaemien dajvide. Noerhtesaemien gïele ennje nænnoes daejnie dajvine goh daaroedhtemepolitihkem sliejhtin. Jìh daesnie aaj voesteges aelkiejin barkedh dam gïelemålsomem jarkedh, jìh gellie maanah aaj utnin noerhtesaemien ietniengïeline jìh nænnoes gïelebyjreskinie lin.

Gïelemålsome daaroengielese lea negatijve vüekine fuelhkiej gaskestallemem dijpeme, jìh almetjen jìh dæhkien jìjtjvuerkiem jìh gïelevuajnoem. Jìh gallesh aaj sårkoem demtieh ihke eah leah åadtjeme eejhtegi vuj aajjaj, aahkaj gïelem lieredh. Gïelelaehpemen ektine dellie daamhtaj dæhkien kultuvrelle vüekieh jìh maahtoeh aaj vüelehks vääjnedin jìh vääjneht sjiðtin. Kveenegïelen jìh jìjnemes saemiengïeli tsiehkieh leah daelie aaj viesjehts. Ij vielie naan miehtsie-soemeladtje ietniengïeleguedtjìh, jìh vaenesh gieh skoelte-, pipte jìh umesaemien soptsestieh. Ij leah buerie rammah dejtie gïelide, jìh fäätesieh vierhtieh mejgüjmie gåarede revitaliseeremem aelkedh.

Kveenegïelen jìh saemiengïelen revitaliseeremeprossessah lea daelie juhtiemisnie. Juktie jìjnnebht gïelh eah vielie fuelhkine sijnjelen soptsestelieh, hov lea voernges diðtem vaalteme ööhpehtimmiesektovresne maanagiertedaltiesistie jìh jollebe ööhpehtæmman. Nimhtie hov bætieh orre gieleguedtjìh noerhtesaemien, jìh dovne kveeneladtji jìh aaj luvle-jìh åarjelsaemien gïelebyjreskidie. Kommisjovnen reektedimmie vüesehte ahte revitaliseeremeråajvarimmieh eah leah buerie nüekie, jìh ahte fäätesieh buerie rammah jìh viehkivierhtieh. Saemiedigkie, jìh saemien jìh kveeneladtji siebrieh jìh institusjovnh utnieh sagki stuerebe vaajtelimmieh gïelerevitaliseeremem muhteste ennh goh nöörjen reerenassh.

Gærhkoen åeliedimmie dejnne daaroedhtemeprossessine lea negatijvelaakan dijpeme saemiej, kveeneladtji jìh miehtsie-soemeladtji kultuvrelle vüekieh, jaahkoe jìh vearteneguarkoe. Maaje lin vüekieh mah tjamki kultuvresne jìh gïelesne dabran. Alta-aamhtesen mænngan gærhkoeh jeatjalaakan saemide giehtjedìn, jìh saemien gyrhkestallemem, jìh vuaptan sjiðtin jìjtjeme rollam dennie prossessesne. Mænngan Saemien gærhkoeraeriem, Sijs-Finnmaarkhen prostije jìh Åarjelsaemien åålmegegem tseegkin, dellie saemien gyrhkestalleme sagki nænnoesåbpoe sjiðteme. Kveeneladtjìh jìh miehtsie-soemeladtjìh leah guhkiem vääjneht orreme Nöörjen gærhkos-

ne. Mænngan Saemien gærhkoeraerie tseegkedovvi dellie kveeneladtjìh aaj vaajtelamme kveenegïelem gærhkosne åadtjodh, mohte gærhkoeh daan raajan tjantehke orreme kveenaj vaajtelimmiej vööste.

Stoerre åesiem nöörjen almetji ij leah vuaptan ræjkoesvoetem mij båata minoriteetekultuvrieste rijhkesne. Saemien, kveeneladtji jìh miehtsie-soemeladtji kultuvrh hov lea guhkiem vääjneht orreme nöörjen kultuvrejielemisnie. Daajhtemem jìh kultuvrem åvtese buektedh hov lea vihkeles ihke aalkoealmetji jìh nasjovnaale minoriteeti siebredahkh åadtjoeh jielije jìh ovmeselaaketje kultuvrem eevtiedidh jìh vijrie-basse veedtedh bætieje boelvide. Kåanste jìh kultuvre lea vihkeles orreme saemide jìh kveeneladtjide ihke jìjtjvuerkiem nænnoestidh jìh ektievoetem eevtiedidh mænngan guhkiem diðtelgimmien nuelesne orreme. Kultuvreinstitusjovnh, -jarngh jìh väärkoeht leah vihkeles sijjine sjiðteme ihke samiej, kveeneladtji jìh miehtsie-soemeladtji jìjtsistie vüejnemehaerijste soptsestalledh dovne histovrijem jìh kultuvrem. Saemien musigke jìh saemien artisth leah voernges orreme ihke saemieh vääjnesasse biejeje abpe daaroen siebredahksne.

Ihke iemialmetji jìh nasjovnaale minoriteeti gïelh demokratiesne goltelidh dellie vihkeles ahte åadtjoeh siebredahkesne åeliedidh jìh jìjtsh medijafaaleldahkh utnieh. Guhkiem hov dagkerh faaleldahkh fäätes-tamme, jìh daaroen medijah vaenie dorje saemien, kveeneladtji jìh miehtsie-soemeladtji raedtesne.

MAADTHJIELEDESUERKIEH DEADTOVEN NUELESNE

Gïevliebaaroeh daaroedhtemem mænngan aaj ahte saemiej, kveeneladtji jìh miehtsie-soemeladtji eatnemeåtnoe jìh maadthreaktah vaenie tjalmestehteme. Daaletji aejkiej joekoen vihkeles orreme saemiej aalkoealmetjireaktaj muhteste eatnemem, jaevride, tjaetside nuhtjedh. Juktie tjelkedimmie fäätese reaktaj muhteste, båatsoe jìh gööleme mearoegaedtien mietie leah staaten nuelesne, vierhtienåhtoe jìh ovgeahpah, dellie garre deadtove sjiðteme aerpievüekien jieleledesuerkide, jìh gellie aamhtesh reaktan uvte.

Jaepien 2005 dellie Stoerredigkie finnmaarkhelaakem nænnoestin mij edtji åtnoem jìh nåhtadimmiem Finnmaarkhe-eatnemeeken (FeFo) tjìrrh stuvredh, jìh reaktakaarhtemem Finnmaarkhesne etnisiteeten bielemen Finnmaarkhekommisjovnen tjìrrh gusnie liktedimmieöörnege Finnmaarkhen Miehtsiedåapmoereaktesne. Gellien aejkien leah voejhkelamme ovmese vüekien tjuevtedh dovne göölemereaktah jìh guktie dah reaktah åarjeli Finnmaarkhkeste, Saemiereaktamoenehtse (1997 jìh 2007), Mearoegaedtiegöölemenmoenehtse (2008) jìh Staate-

ekelaakenmoenehtse (2018), jñh ij leah naan politihke tjírrehtimmiem sjídteme jñh laakh vyrhteme, ij leah naan vijriehkábpoe reaktakaarhteme sjídteme vuj naan vihties tjuvedimmieh maa guktie eatnemevierhtieh gñehtjedidh daejnie dajvine.

Saemien reaktah leah nænnoestovveme konvensjovnemieriedimmiej tjírreh, jñh Maadthlaaken § 108 lea dááhkesjadteme. Sisvege, nov goh konsultasjovnestillemem, lea tjjelke. Saemien aerpiemaah-toen jieledesuerkieh leah deadtoven nuelesne jeatjah jieledesuerkiej daerpiesvoeti muhteste. Ríjtedimmie biegefaamoebigkemi bíjre Fovsen-njaarke-sne gusnie Jillemesreakta dööp-meme konsesjovne luhpehth ihke böörhki artigkele 27 EN-konvensjovnesne sivijle jñh politihke reaktaj muhteste, lea aktem vuesiehtimmiem gusnie arealeríjtedimmie saemiej reaktah aejhtiemini vuj diedtemini. Dagkerh ríjtedimmieh gáarede unniedidh jis reaktakaarhtemem vijrede jñh vierhtieváaromen deadtovem meatede. Dejni prosessine arealeríjtedimmiej tjuvedimmesne byöroe tjjelkedidh magkerh ríjtedimmientjuvtedimmienuepieh galka átnose vaeltedh.

OVMAAHTOE ALMETJI GASKEM

Aktem vihkeles tsiehkíem daaroedehtemepoliti-hken mænngan jñh minoriteetekultuvri vuelehks staatusen gaavhtan, dellie vaenie maahtoe almetji gaskem saemiej, kveeneladtji jñh miehtsie-soemeladtji bíjre. Nov badth stuerebe maahtoem saemiej bíjre ennh goh kveeneladtji, miehtsie-soemeladtji bíjre. Stoorre áesiem nöörjen almetjistie hov jaefiestieh negatijve stereotijpíjide dáehkiej bíjre. Maahtoe saemien güelen, kultuvren jñh aerpievuekiej bíjre lea gellien jaepien áesine orreme nasjovnaale learoeplaanine maadthskuvline. Aaj lea sjiere ulmiem ahte learohkh gelkieh maahtoem utnedh nasjovnaale minoriteeti bíjre Nöörjesne. Dotkeme vuesehte ahte hov lea vaenie maahtoe iemiealmetji jñh nasjovnaale minoriteeti bíjre almetji gaskem jalhts nov learoeplaaní maahtoemierine.

1.7.4 Liktedimmie jñh liktedimmienvuekieh

Kommisjovne galka, nov aaj maahtoem buektedh daaroedehtemehistovrijen bíjre jñh magkerh güevliebaaroeh destie sjídtin, jñh dan váaromisnie uvtielassh buektedh jñh váaromem biejedh vijrebe liktedimmiem siebredahkesne sjídtehtidh, jñh dasnie guarkoe lea ahte jñjnjebe bieliej gaskem ektine áelesne. Kommisjovne uvtede vijrebe jáerhkedh jñh nænnoestidh ráajvarimmide mah joe gáávnesieh, jñh aaj orre ráajvarimmieh aatskadidh ihke liktedimmiem geatskanidh.

LIKTEDIMMIEN DËJVESEGUARKOE

Kommisjovne liktedimmiediejvesem náhtede mij lea sjiehtesjamme demokraatíhke veljiesiebredahken mietie, jñh kommisjovnen mandaatese jñh barkoeváaromasse. Liktedimmiem sisvege buakta ahte lea sinsitni- jñh gaskestallemprosessem mij jñjnjebine daltesisnie sjáeda. Liktedimmie maahta indivijdedaltesisnie, dáehkiedaltsisnie jñh politihke daltesisnie sjídtedh.

Kommisjovne váaromisnie beaja ahte liktedovveme siebredahkesne almetjh seamma vijries maahtoeváaromem utnieh daaroedehtemepoliti-hken bíjre. Nov aaj ahte reerenassh bæjhkoeh-tieh sih leah mandaaten almetjedáehkiej vööste meadteme, bæjhkoeh-tieh ahte daaroedehtemepoliti-hke lea negatijve vuekine almetjh indivijdedaltesisnie díjpeme, jñh saemide, kveeneladtjide jñh miehtsiesoemeladtjide aaj dáehkiedaltesisnie, jñh ahte vuesiehtieh aajkoem dam meadtemem staeriedidh. Vijriebasse kommisjovnen vuajnoe ahte liktedamme siebredahkesne hov lea dovne güeli muhteste, kultuvri jñh identiteeti muhteste mirrestallemem jaakseme saemiej, kveeneladtji, miehtsiesoemeladtji jñh daaroen jñjnjebeláhkoken gaskem, jñh ahte fiereguhte almetje jñh dáehkie jñjtjeme histovrijine jearsoes. Minngemes, mohte ij unnemes, dellie kommisjovne váaromisnie beaja ahte liktedamme siebredahkesne almetjh jearsoesvoetem utnieh, almetji gaskem, siebredahken institusjovnide, jñh nov aaj politihke institusjovnide.

Daan reektedimmiem tjírreh siebredahke vijries jñh tjáanghkan maahtoeváaromem áádtje daaroedehtemen bíjre jñh maam díhte böök-ti. Jis lea ulmie jñjnjebe likteme siebredahkem áádtjodh dovne güelen, kultuvren jñh identiteetebieliej muhteste, dellie daerpies vijries mobiliseeredh.

Kommisjovne tjíerteste ahte daaroedehtemen tjírrehtimmiem annje díjpieh saemiej, kveeneladtji jñh miehtsiesoemeladtji jielemh jñh nuepieh báetjje biejjine almetjine jñh sjiere etníhke dáehkine árrodh. Aejkiej mietie güele- jñh kultuvreteehpeme maahtabuektedh ahte daehtie ríjhkeste gaarvanieh, jñh ríjhkgaskem aaj. Dagkere evtiedimmie lea joekoen álvas, ihke Nöörjen lea sjiere áálmehreaktaj diedtem iemiealmetji jñh nasjovnaale minoriteeti ávteste.

Staaten reerenassh jñh ov-mese siebredahkeaktöörh mah leah moeneme kommisjovnen reektedimmesne daaroedehtemepoliti-hken duekesne, fiereguhte byöroe jñjtsistie diedtem damtedh jñjtjeme histovrijem jñh vuekide staeriedidh guktie liktemeváaromem beaja. Byjjes institusjovnh gaajhkine siebredahken sektovrine jñh gaajhkine reeremaldaltesisnie byöroeh ussjedidh guktie sih maeh-tieh liktemem viehkiehtidh

mænngan vierhtiedamme daam reektemem. Seam-
ma aaj sivijlesiebredahken ovmese aktööride bie-
lenbarkosne, kånste jñh kultuvre, ideelle sektovre,
religijovne jñh jielemevuajnoe. Hov lea kommisjov-
nen vuajnoe ahte daejtie aktööride, fiereguhte jñh
tjåanghkan, potenciaalem utnieh liktemen viehkine
årrodh. Dan lissine aaj gååvnesieh ovmese relevaante
ektiebarkoearenah rijhkiraastaj dåeresth gusnie aaj
nuepieh maahtoem vijriedidh daej aamhtesi bijre
mah kommisjovne tjuvtjiedamme, jñh nimhtie aaj
liktemen gaavhtan barkedh.

Kommisjovne uvtede jijnjebh råajvarimmieh guk-
tie vijriebasse liktedimmiem viehkiehtidh. Bijjemes
daltesisnie kommisjovne uvtede geatskanimmiem
naan voernges bieline ihke liktemeprovsessh vijrie-
basse buektedh: maahtoelutnjeme, saemien jñh
kveenegielem nænnoestidh, jñh aaj gjeledaajroem,
kultuvredaajroem jñh kultuvrem nænnoestidh,
rjjetedimmietjuevteme jñh njoelkedassi implemen-
teeremem.

Uvtielasse tseegkedh Goevtese daajroe, dotkeme,
soptsestalleme jñh likteme daaroedehtemen muhteste.
Goevtesen vihkielommes barkoe lea dievhtedh dam
maahtoevaanoem mij kommisjovne lea tjalmes-
tehteme. Kommisjovnen råajvarimmieuvtielassi
ulmie lea maahtoen mietie, vuajnoeh, dåemiedim-
mieh jñh emosjovnelle jeatjahdehtemem buektedh
guktie saemiej, kveeneladtji jñh miehtsiesoemeladtji
vaajtelimmide jñh daerpiesvoetide geatskene. Hov
lea kommisjovnen hånkoe jñh vaajtelimmie ahte
råajvarimmieh maehtieh jeatjahdehtemem buektedh
jñh jijnjebe likteme siebredahkem.

1.7.5 Minngiebaakoeh

Kommisjovnen hånkoe ahte reektedimmiem jñjtjehke
galka maahtoevåaromem lutnjedh nõörjen almetji
gaskem, jñh ahte råajvarimmieuvtielassh bætieh
sjidtedh vijrebe liktemeprovsessine. Daate lea stoerre
haestiedimmiem dovne Støerredægkan, jñh nasjov-
naale, regijovnaale jñh dajveladtje reeremidie, jñh abpe
siebredahkese. Kommisjovne sæjhta Støerredigkiem
gñjhtedh ihke nænnoestin goerehtimmiem juhtieh-
tidh daaroedehtemen skaarajde tjalmestehtedh, jñh
ihke vaajtelin aktem reektedimmiem mij maehtieji
viehkine liktedæmman jñh meadtemem staeriedidh.

Kommisjovne reektedimmine ektine aaj dah
bæjngolde goerehtimmide, 13 daajhtemebarkoeh jñh
kommisjovnen vårhkoeh aaj geelkie.

U(r)rett, 2023

© Christin Løkke / BONO 2023. Foto: Stortinget

Kapittel

2

Kommisjonens mandat, sammensetning og arbeidsmetoder

2. Kommisjonens mandat, sammensetning og arbeidsmetoder

2.1 Forhistorien til opprettelse av kommisjonen

Stortinget oppnevnte 2018 en kommisjon til å gjennomføre en historisk kartlegging av norske myndigheters fornorskingspolitikk, undersøke virkningene av politikken og foreslå tiltak som kan bidra til forsoning. Stortingets beslutning kom etter en omfattende og grundig prosess som involverte berørte institusjoner og organisasjoner. Etableringen av Sannhets- og forsoningskommisjonen må også forstås i en bredere nasjonal og internasjonal sammenheng.

Opprettelsen av Sannhets- og forsoningskommisjonen i Norge/Norga/Vuodna/Nöörje/Norja¹ fører seg inn i en rekke sammenliknbare prosesser verden over. Felles for disse prosessene er at de har hatt et siktemål om å avdekke og kartlegge urett. Tanken er at en ved å gjøre dette kan legge til rette for forsoning og forbedre samfunnsforhold.²

Samisk parlamentarisk råd / Sámi parlamentáralaš ráddi / Saemien parlamentarihkeles raerie (SPR)³ begynte arbeidet med å få opprettet kommisjoner i Finland, Sverige og Norge i 2004. Samene har lenge arbeidet internasjonalt, særlig gjennom Sámeráddi/Samerádet⁴, og har vært informert om sannhets- og forsoningsprosesser som har foregått i andre deler av verden. Prosessen i Sør-Afrika har vært en viktig inspirasjon for å initiere liknende prosesser i Norden. Dette var også inspirasjonen til representantforslaget på Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie i 2004 om behovet for å få mer kunnskap om fornorskingen og for å utrede fornorskingspolitikkenes konsekvenser for samer og kvener⁵, og for representantforslaget i 2014 om å igangsette en offentlig undersøkelse av fornorskingspolitikken. Saken ble opprinnelig behandlet som budsjettsak av Sametingets plenum i 2014.⁶

Sametingsrådet henvendte seg til Kommunal- og moderniseringsdepartementet i et brev mai 2015 der det ga uttrykk for et ønske om å igangsette en offentlig utredning av fornorskingspolitikkenes målsetting, gjennomføring og virkemidler, samt hvilke strukturer som ennå eksisterer. Dette ble satt opp på møteagendaen som tema på etterfølgende konsultasjoner mellom Kommunal- og moderniseringsdepartementet og Sametinget. I Sametingets årsberetning for 2016 kom det frem at sametingsrådet ønsket å etablere en sannhetskommisjon om fornorskingen i Norge, i samråd med norske myndigheter og relevante forsknings- og fagmiljøer.

Da SPR organiserte sin femte samekonferanse i Trondheim/Tråante 7. februar 2017, ble det gitt en uttalelse om behovet for sannhets- og forsoningskommisjoner, og rådet oppfordret de nordiske landene til å igangsette sannhets- og forsoningsprosesser for å avdekke og dokumentere historiske og eksisterende assimileringprosesser og -politikk overfor samer. Samisk parlamentarisk råd uttalte at det må gjennomføres sannhetsprosesser før det kan finne sted forsoning, og at disse prosessene må resultere i at statene i samråd med sametingene tar ansvar for å styrke samenes stilling som folk i de nordiske land.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet ved same- og minoritetspolitisk avdeling ønsket på sin side ikke en kommisjon, og advarte i et internt notat allerede i juni 2016 mot opprettelsen. Det ble anbefalt å signalisere at en statlig oppnevnt undersøkelseskommisjon ikke var den beste løsningen. Samtidig erkjente departementet at det var behov for mer kunnskap om fornorskingen. Notatet ble lekket og publisert av NRK Sápmi i mars 2017, og bakgrunnen for regjeringens tilbakeholdenhet ble samtidig offentlig kjent: Dersom fornorskingens konsekvenser ble dokumentert, ville dette kunne føre til forventninger om tiltak, og en tilsvarende kartlegging for kvener/norskfinner.⁷

1 Stortinget vedtak 4. mai 2021 jf. Innst. 367 S (2020–2021). Stortinget vedtok offisielle navn på Norge på nordsamisk, lulesamisk, sørsamisk og kvensk.

2 Les mer om bakgrunnen for opprettelsen av Sannhets- og forsoningskommisjonen for eksempel i Sidsel Saugestad (2019) Sannhetskommisjoner. Se mer om øvrige kommisjonsprosesser i kapittel 3.

3 SPR er et parlamentarisk samarbeidsorgan for sametingene i Norge, Sverige og Finland. Samiske organisasjoner fra russisk side som er representert i Samerádet, var fra 2003 permanente deltakere i SPR-samarbeidet, men forholdene i Russland har i senere tid gjort denne representasjonen vanskelig.

4 Samerádet er felles NGO for samene i Norge, Sverige, Finland og Russlands, opprettet i 1956, og en av verdens eldste urfolksorganisasjoner.

5 Sametinget (2004) Plenumsvedtak SP 04/04.

6 Sametinget (2015) Plenumsvedtak SP 044/14.

7 NRK Sápmi 23. mars 2017: <https://www.nrk.no/sapmi/hemmelig-notat-avslorer-hvordan-regjeringen-vil-unnga-granskning-av-fornorskningen-1.13437879>

I desember 2016 ble det fremsatt et representantforslag på Stortinget om en sannhetskommisjon for fornoringspolitikk og urett begått mot det samiske og kvenske folk i Norge.⁸ Samer i Finland, Norge og Sverige, og kvener og tornedalinger har samarbeidet for å øke bevisstheten om et nasjonalt og transnasjonalt behov for sannhets- og forsoningsprosesser på tvers av landegrensene. I prosessen med opprettelsen av kommisjonen i Norge, var det likevel ulike stemmer fra både samisk og kvensk hold. Det var også vektige stemmer som mente at en kommisjon ikke var den beste måten å gå videre på.⁹ Et flertall på Sametinget besluttet likevel å gå videre med ønsket om å få kommisjonen opprettet.¹⁰

Representantforslaget ble behandlet i Stortingets kontroll- og konstitusjonskomité. På bakgrunn av komiteens innstilling fattet Stortinget følgende vedtak 20. juni 2017: «Stortinget ber presidentskapet utarbeide forslag til mandat for kommisjonen, dens navn og sammensetning.» Forslaget ble vedtatt med 53 mot 47 stemmer.¹¹

Presidentskapet sendte 23. mars 2018 et utkast til mandat på høring. Samtidig ble Sametinget, Kveeni Suomi seurata / Kvenlandsforbundet¹², Ruijan kvääni-liitto / Norske kveners forbund og Norjalais-Suomalainen liitto / Norsk-finsk forbund invitert til å foreslå kandidater til medlemmer av kommisjonen. Mange organisasjoner kom med sine synspunkter under høringene. Kun Norsk-finsk forbund uttalte at de var imot en kommisjon. Et revidert utkast til mandat ble sendt på høring til de samme organene 16. mai 2018, og dette utkastet var grunnlag for videre drøftelser i et møte med presidentskapet på Stortinget. Etter møtet ble det foretatt en ny revisjon av utkastet til mandat, og Sametinget og de kvenske og norskfinske organisasjonene fikk på nytt mulighet til å uttale seg om saken.

Presidentskapets forberedende arbeid i denne saken ble altså gjort i nært samarbeid med Sametinget og samiske, kvenske og norskfinske organisasjoner. Uttalelsene til Sametinget, Kvenlandsforbundet, Norske kveners forbund og Norsk-finsk forbund ligger som vedlegg til saken i Stortinget. I en situasjon

med en samfunnsdebatt som trakk i ulike retninger, ble behandlingen på Sametinget sentralt for samenes del, mens Norske kveners forbund ble organisasjonen som i stor grad la til rette for en samlende prosess for kvenene. Sametinget og Norske kveners forbund avholdt en rekke åpne møter i de mest aktuelle delene av landet, hvor en kunne gi innspill til kommisjonens mandat og komme med sine personlige erfaringer. Materialet etter Sametingets folkemøter ble senere overlevert kommisjonen. Sametingets plenum vedtok 1. juni 2018 en uttalelse¹³ om mandatet. Norske kveners forbund og Kvenlandsforbundet kommenterte henholdsvis det reviderte utkastet til mandat i uttalelser 30. mai og 2. juni 2018.

Stortinget opprettet Sannhets- og forsoningskommisjonen, fastsatte mandatet og oppnevnte medlemmene til kommisjonen 12. juni 2018: «Stortinget oppnevner en kommisjon for å granske fornoringspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner i henhold til det mandat som fremgår av innstillingen.»¹⁴ Stortingets involvering av relevante aktører ga offentlig tyngde til kommisjonen.

2.2 Kommisjonsmedlemmene

Kommisjonsmedlemmene representerer ikke bestemte grupper eller synspunkter, men har bestått av fagpersoner med erfaring og kunnskap fra en rekke samfunnsområder.

- ♦ Dagfinn Høybråten, kommisjonsleder, generalsekretær i Kirkens Nødhjelp, Nesodden
- ♦ Ivar Bjørklund, professor emeritus i kulturvitenskap ved UiT Norges arktiske universitet, Tromsø/Romssa/Tromsø
- ♦ Anne Kristin Gurák, seniorrådgiver på Árran, Hábmer/Hamarøy
- ♦ Håkon Hermanstrand, historiker, prosjektleder ved Saemien Sijte, Nærøysund
- ♦ Per Oskar Kjølås, biskop emeritus, Tromsø/Romssa/Tromsø
- ♦ Pia Lane, professor i flerspråklighet ved Senter for flerspråklighet Universitetet i Oslo, Oslo

8 Representantforslag 30 S (2016–2017) ved Kirsti Bergstø og Torgeir Knag Fylkesnes (SV).

9 Se for eksempel oppsummeringen på NRK Sápmi 1. juni 2017: Gransking av fornoringspolitikk? Disse er for og disse er skeptiske – NRK Sápmi – samiske nyheter, kultur og underholdning.

10 NRK Sápmi 1. juni 2017. Samenes folkevalgte organ vil ha statlig gransking av fornoringspolitikk – NRK Sápmi – samiske nyheter, kultur og underholdning.

11 Innst. 493 S (2016–2017).

12 I dag har forbundet endret navn til Norsk-Finsk riksforbund.

13 Sametinget sak 020/18 *Sametingets innspill til mandat for sannhets- og forsoningskommisjonen*.

14 Stortingets vedtak 14. juni 2018 jf. Innst. 408 S (2017–2018).

- Marit Myrvoll, sosialantropolog, forsker ved Samisk nasjonal kompetansetjeneste psykisk helsevern og rus, Tromsø/Tromssa/Romssa
- Einar Niemi, professor emeritus i historie ved UiT Norges arktiske universitet, Čáhcesuolu/Vadsø/Vesisaari
- Anne Julie Semb, dekan ved Det samfunnsvitenskapelige fakultetet ved Universitetet i Oslo, Oslo
- Liv Inger Somby, avdelingsdirektør for kommunikasjon på Sámediggi/Sametinget, Guovdageaidnu/Kautokeino
- Aslak Syse, professor emeritus i rettsvitenskap ved Universitetet i Oslo, Oslo
- Ketil Zachariassen, førsteamanuensis i moderne historie ved UiT Norges arktiske universitet, Romssa/Tromsø/Tromssa

2.2.1 Sekretariatet

Ved arbeidets oppstart ble kommisjonen bistått av Stortingets administrasjon ved Bjørn Arne Steine og Ingrid Sand. Sekretariatet for Sannhets- og forsoningskommisjonen har siden tiltredelsen januar 2019 hatt tilhold ved UiT Norges arktiske universitet. Kommisjonens sekretariat besto i oppstarten av sekretariatsleder Liss-Ellen Ramstad, seniorrådgiver Inger Elin Kristina Utsi og utreder Cathrine Baglo. Sistnevnte sluttet i oktober 2021. Fra august 2019 tiltrådte utreder Anna-Kaisa Räisänen, fra april 2021 tiltrådte utreder Torkel Rasmussen, og utreder Isak Andersen Turi tiltrådte november 2021. Studentassistenter Eva Hanneli Saarniemi og Jon-Christer Mudenia ved UiT Norges arktiske universitet har vært tilknyttet sekretariatet siden sommeren 2020.

2.3 Stortingets mandat til kommisjonen

Kommisjonens navn er «Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (sannhets- og forsoningskommisjonen)».

BAKGRUNN

Norske myndigheter har i perioder frem til slutten av 1900-tallet ført en politikk overfor samene, kvenene og norskfinnene som fikk alvorlige negative konsekvenser for deres kultur, språk, identitet og levekår. Denne politikken betegnes ofte som fornorskingspolitikken.

Både rettslig og faktisk har det i løpet av de siste tre tiårene vært gjennomført tiltak for å bøte på dette.

De siste 30 årene har særlig samenes rettigheter blitt styrket gjennom en rekke lover og institusjoner.

Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven) kom i 1987, og Sametinget åpnet i 1989. Statens ansvar for å sikre samenes rett til å utvikle sin kultur, sitt språk og samfunnsliv ble tatt inn i Grunnloven i 1988. I 1990 ratifiserte Norge som første land ILO-konvensjon nr. 169 om urfolks rettigheter. Finnmarksloven fra 2005 skal blant annet legge til rette for at grunn og naturressurser i Finnmark forvaltes til beste for innbyggerne i fylket og særlig som grunnlag for samisk kultur, reindrift, utmarksbruk, næringsutøvelse og samfunnsliv (§ 1). Staten har også beklaget den tidligere politikken overfor samene.

Gjennom Norges tilslutning til Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter av 1995, som Norge ratifiserte i 1999, fikk kvenene/norskfinnene status som nasjonal minoritet i Norge. Kvensk ble anerkjent som minoritetsspråk i Norge i 2005.

Dette forhindrer ikke at uretten samene og kvener/norskfinnene ble utsatt for, skapte sår som fortsatt finnes, og som påvirker forholdet mellom samene, kvenene/norskfinnene og majoritetsbefolkningen i dag.

Det har over tid vokst frem et ønske om at det skal opprettes en offentlig kommisjon som gis i oppgave å granske fornorskingspolitikken og dens virkninger, etter inspirasjon fra lignende kommisjoner i andre land. Sametinget har vært blant pådriverne for opprettelse av en slik kommisjon. Stortinget vedtok 20. juni 2017 at en slik kommisjon skulle opprettes, jf. Dokument 8:30 S (2016–2017) og Innst. 493 S (2016–2017).

TEMA

Temaet for kommisjonens arbeid er norske myndigheters fornorskingspolitikk overfor samer og kvener/norskfinner, og de konsekvensene denne politikken har hatt for enkeltindivider og grupper og for forholdet mellom majoritetsbefolkningen og kvener/norskfinner og samer. Kommisjonen skal først og fremst kartlegge fornorskingspolitikkenes konsekvenser for samers og kvener/norskfinners mulighet for bruk og praktisering av eget språk, egen kultur og tradisjonelle næringsveier. I sammenheng med dette skal kommisjonen også undersøke fornorskingspolitikkenes konsekvenser i majoritetsbefolkningen i form av diskriminering og utbredelse av fordommer rettet mot samer og kvener/norskfinner.

FORMÅL

Granskningens formål er å legge grunnlag for anerkjennelse av samers og kvener/norskfinners erfa-

ringer i møte med norske myndigheters politikk, og de konsekvensene disse erfaringene har hatt for dem som grupper og individer. Hensikten er å etablere felles forståelse av myndighetenes og det norske samfunnets behandling av hele eller deler av de kvenske og samiske befolkningene og deres kultur.

Granskningen skal ha et fremtidsrettet perspektiv. Hovedmålsettingen er at kommisjonen, gjennom å etablere en felles forståelse av fornorskingspolitikken og dens konsekvenser, skal legge grunnlaget for fortsatt forsoning mellom samer, kvener/norskfinner og majoritetsbefolkningen.

OPPGAVE

Kommisjonens oppgave er tredelt.

HISTORISK KARTLEGGING

Kommisjonens viktigste oppgave er å undersøke og beskrive norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner, lokalt, regionalt og nasjonalt, fra rundt 1800 og frem til i dag. Kommisjonen kan også gå lengre tilbake i tid dersom den finner grunn til det. Kommisjonen skal undersøke og dokumentere ideologien og målene bak politikken, virkemidlene som ble tatt i bruk i gjennomføringen av den, og virkningene for enkeltpersoner og grupper. Dersom kommisjonen mener at et tema fremstår som spesielt viktig å undersøke nærmere, kan den prioritere dette tyngre enn andre. Kommisjonen skal særlig vurdere skolevesenets rolle, men skal også inkludere blant annet religiøse, akademiske, kulturelle eller sosiale institusjoner og organisasjoners virksomhet i sine undersøkelser.

Kommisjonen skal ta hensyn til et stort mangfold innad i gruppene, og forskjeller mellom gruppene. Hverken de ideologiske begrunnelsene eller den praktiske politikken overfor samer og kvener/norskfinner var ensartede, heller ikke innad i disse gruppene. Dette inkluderer geografiske forskjeller. Funn i tidligere forskning kan for eksempel tyde på at kvener/norskfinner og samiske grupper som ble definert som grenseminoriteter, blant annet av sikkerhetspolitiske hensyn ble utsatt for strengere politiske virkemidler enn andre. Kommisjonen må i sitt arbeid ha for øye at både motiver, ideologiske drivkrefter og konkrete, praktiske tiltak og ettervirkninger kan ha vært ulike for de forskjellige gruppene, og at det kan ha vært ulikheter knyttet til dette innad i gruppene, for eksempel ut fra kjønn.

Kommisjonen skal også se på hvordan fornorskingspolitikken påvirket majoritetsbefolkningens oppfatninger av samer og kvener/norskfinner, og

disse gruppenes egen oppfatning av sin kultur, sitt språk og sitt folk. Tilsvarende skal kommisjonen se på konsekvensene av fornorskingspolitikken i lys av de tiltak av rettslig eller faktisk art som har vært iverksatt for å bøte på eller motvirke denne. Kommisjonen skal vurdere innretningen av tiltakene overfor de ulike gruppene.

Kommisjonen skal sørge for å bringe personlige erfaringer og historier frem i lyset ved å legge til rette for at enkeltpersoner som selv har erfaringer å dele, får mulighet til å fortelle sin historie, herunder om urett som ble begått mot dem personlig eller andre nærstående, og om hvordan virkningene av uretten har påvirket eller påvirker deres livssituasjon.

UNDERSØKE VIRKNINGENE AV FORNORSKINGSPOLITIKKEN I DAG

I tillegg til å kartlegge den historiske utviklingen og erfaringene som er gjort, skal kommisjonen se på ettervirkninger av fornorskingspolitikken i dag, først og fremst knyttet til samisk og kvensk/finsk språk og kultur i dagens samfunn og materielle, sosiale, helsemessige og identitetsmessige ettervirkninger av fornorskingspolitikken, både for gruppene som helhet og for enkeltindivider. Kommisjonen skal videre undersøke ettervirkningene av fornorskingspolitikken i dagens samfunn, for eksempel i form av hatytringer og diskriminering.

FORESLÅ TILTAK FOR VIDERE FORSONING

Kommisjonen skal legge frem forslag til tiltak som kan skape større likeverd mellom majoritets- og minoritetsbefolkningen, og forslag til tiltak som kan bidra til å informere og øke den generelle kunnskapen i samfunnet om samisk og kvensk/norskfinsk historie og kultur av i dag. Dette kan for eksempel være tiltak for fortsatt å fremme samisk og kvensk/finsk språk og kultur eller å informere og formidle kunnskap om fornorskingspolitikken og dens virkninger til majoritetsbefolkningen. I denne sammenhengen er det naturlig at kommisjonen også vurderer allerede pågående tiltak for forsoning.

Fordi etablering av en felles forståelse av fortiden og bredere kunnskap om vår felles historie er en hovedmålsetting for kommisjonens arbeid, skal kommisjonen i tillegg til å avlegge en avsluttende rapport finne egnede midler til å formidle den kunnskapen som fremskaffes. Dette kan gjøres ved bruk av digitale medier/internett, gjennom samarbeid med tradisjonelle massemedier og gjennom andre kanaler kommisjonen oppfatter som hensiktsmessige.

METODE

Kommisjonen skal legge opp til et systematisk og nært samarbeid med berørte miljøer og organisasjoner, slik at de blir involvert og konsultert underveis i arbeidet. Kommisjonen skal for dette formålet vurdere å opprette én eller flere referansegrupper eller tilsvarende samarbeidsfora med representanter for de nevnte miljøer og organisasjoner.

Kommisjonen bør benytte seg av både skriftlige og muntlige kilder. Ved behov skal kommisjonen benytte tolker i samtaler med informanter. Det kan også være aktuelt å la informanter formidle sine historier gjennom andre uttrykksformer for å sikre at man får bredest mulig grupper i tale.

Kommisjonen skal ta utgangspunkt i den eksisterende forskningen på området og la denne danne hovedgrunnlaget for sin fremstilling. Dersom kommisjonen avdekker kunnskapshull i den eksisterende forskningen, kan den enten selv eller ved hjelp av samarbeidspartnere undersøke arkiver eller annet aktuelt kildemateriale for å kartlegge, beskrive og dokumentere bestemte tema. Kommisjonen kan også foreslå videre forskning som tiltak for å oppnå kommisjonens formål.

Kommisjonen skal samle inn individers og gruppers egne historier knyttet til fornorskingspolitikken gjennom bl.a. å arrangere møter og/eller intervjuer og legge til rette for at enkeltpersoner kan fortelle sine historier ved å levere/sende dem inn i skriftlig form, som lyd- eller videopptak eller i andre egnede

formater. Innsamling av slike fortellinger kan helt eller delvis utføres av kvalifiserte samarbeidspartnere ved forskningsinstitusjoner, i lokalmiljøene eller andre steder. Slik kan kommisjonen ta utgangspunkt i gruppens egen forståelse av sin historie.

Lignende granskninger er i gang eller under planlegging i Finland og Sverige. Kommisjonen oppfordres til å ha et nordisk perspektiv for øye, og til å søke kontakt med kolleger i de andre nordiske land.

Det innsamlede materialet overleveres Arkivverket når kommisjonens arbeid er avsluttet. Dette materialet vil nødvendigvis inneholde personsensitive opplysninger og må derfor behandles på en måte som gir et betryggende vern for opphaver. Samtidig vil dette være et materiale som har stor verdi for forskere også senere, og bør stilles til rådighet for fremtidig forskning. Arkivet etter kommisjonen må derfor klausuleres, og regler for tilgang til det utarbeides, slik at en sikrer at det kun gis tilgang for forskere som arbeider i tråd med etablerte etiske retningslinjer og vil ivareta enkeltpersoners krav på vern av sitt privatliv på en tilfredsstillende måte.

Kommisjonen oppfordres til å bidra til at følgeforskning kan utføres underveis.

RAMMEBETINGELSER

De nødvendige midler til kommisjonens arbeid bevilges over statsbudsjettet.

Kommisjonen skal ha et eget sekretariat.

Offentlige myndigheter og andre som utfører oppgaver på vegne av det offentlige, skal yte den bistand som er nødvendig for at kommisjonen kan utføre de oppgaver som fremgår av dens mandat.

Kommisjonen skal ferdigstille sitt arbeid innen 1. september 2022 og overlevere sin rapport til Stortingets presidentskap.

Dersom kommisjonen finner det hensiktsmessig, kan den avgi delrapporter underveis i arbeidet.

2.4 Kommisjonens forståelse av mandatet

Sannhets- og forsoningskommisjonens mandat er gitt av Stortinget ved vedtaket av forslagene i Innst. 408 S (2017–2018). Kommisjonens rapportering består av sluttrapporten med vedlegg, 12 kunst- og kunsthåndverk med tema fornorsking og forsoning, og kommisjonens arkiv.

2.4.1 Offisielle navn

Stortinget fastsatte i mandatet kommisjonens offisielle navn på bokmål skulle være Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (Sannhets- og forsoningskommisjonen).

Sannhets- og forsoningskommisjonen vedtok i 2019 offisielle flerspråklige navn på kommisjonen på henholdsvis kvensk, sørsamisk, lulesamisk, nordsamisk, finsk og engelsk.

Kommisjonen benytter gjennomgående offisielle stedsnavn som foreligger på flere språk. Kommisjonen bruker skråstrek som skille tegn i rapportteksten når kommisjonen benytter parallelle navn eller begrep på flere språk.

2.4.2 Inkluderte grupper

Kommisjonens granskning omfatter fornorskingspolitikk, fornorsking og urett overfor samer, kvener og skogfinner.

SÆRLIG OM INKLUDERING AV SKOGFINNENE

Kommisjonen har innfortolket skogfinnene i mandatet. Bakgrunnen for at kommisjonen valgte å utrede om også skogfinnene som gruppe burde inkluderes i granskingen, var henvendelser fra representanter for skogfinnene og påfølgende korrespondanse med Norsk skogfinsk museum / Norjan metsäsuomalaismuseum og Skogfinske interesser i Norge (skogfinsk nettverk). Henvendelsene gjorde det klart at skogfinnene fremsto som en gruppe med bevissthet om egen identitet, kultur og historie. Det ble doku-

mentert at skogfinnene gjennom egen organisering drev en systematisk identitetsbyggende virksomhet, men at de opplevde usynliggjøring i resten av samfunnet. Kommisjonens vurdering innledningsvis var at det var sannsynlig at skogfinnene hadde vært utsatt for fornorskingspolitikk.

Sannhets- og forsoningskommisjonen utredet om skogfinnene burde bli omfattet av granskingen, og spørsmålet ble behandlet på tre kommisjonsmøter. På kommisjonsmøtet 9. mai 2019 ble skogfinnene innfortolket i mandatet. Kommisjonen begrunnet konklusjonen med at det ikke er gjort en eksplisitt avgrensning i mandatet som gjør at kommisjonen ikke også kan ta for seg fornorskingspolitikk og urett overfor den skogfinske befolkningen. Kommisjonen la videre til grunn at skogfinnene hadde blitt rammet av fornorskingspolitikken, og at skogfinnenes erfaringer med assimileringpolitikk ikke tidligere hadde vært gjenstand for systematisk granskning. Kommisjonen vektla at relevante skogfinske interesser ønsket å bli omfattet av granskingen.

Stortinget ble orientert om kommisjonens konklusjon 22. mai 2019. Kommisjonens vurdering av mandatet ble tatt opp med Stortinget i et møte 18. juni 2019, og beslutningen om å inkludere skogfinnene ble rapportert til Stortinget gjennom kommisjonens årsberetning for 2019. Oppdragsgiver hadde ikke innsigelser mot denne fortolkningen av mandatet så lenge inkluderingen av skogfinnene ikke førte til behov for økte ressurser eller forsinket kommisjonens arbeid. Kommisjonen informerte offentligheten om beslutningen i forbindelse med sine åpne møter, på sine nettsider og i påfølgende årsberetninger.

2.4.3 Etnisitet, gruppetilhørighet og identitet

Av kommisjonens mandat fremgår det at det under arbeidet skal tas hensyn til et stort mangfold innad i gruppene, og til forskjellene mellom gruppene. Mandatet bruker for eksempel betegnelsen «samiske grupper» og «kvener/norskfinner», og begrepene «samer» og «kvener og norskfinner».

Sosialantropologer har problematisert forestillingen om at etnisitet primært bygger på objektive kulturforskjeller og at en gruppe mennesker som har en felles kultur utgjør en etnisk gruppe.¹⁵ Det å snakke samme språk, dele hverdagsopplevelser eller høytider, eller sette pris på og spise samme mat m.m., har både emosjonelle og sterkt meningsbærende sider. Særskilte kulturtrekk, som for eksempel språk eller matvaner, er imidlertid ofte ikke avgrenset til én bestemt

15 Se for eksempel Eriksen (2013) s. 144; Barth (1969); Eriksen (1993).

gruppe. Motsatt kan mennesker som oppfatter at de tilhører den samme gruppen, og blir oppfattet slik av andre, ha ulike kulturelle kjennetegn. Det er derfor mer fruktbart å betrakte etnisitet som et spørsmål om grensedragning mellom to eller flere grupper enn som et spørsmål om objektive kulturelle forskjeller mellom de samme gruppene. Etnisitet er først og fremst et spørsmål om i hvilken grad folk gjør ulike kulturelle trekk relevante for spørsmålet om hvem som tilhører deres egen gruppe og andre grupper, samt hvordan denne identifikasjonen kommer til uttrykk i samhandling med andre.

Mange har valgt å ta en norsk identitet eller blitt presset inn i en norsk identitet.¹⁶

Vigdis Stordahl har sett på etnisitet som en prosess der «[...] enkelte kulturelle trekk eller tegnmateriale [...] velges ut og tillegges særlig symbolsk verdi for å markere en grense mellom 'oss' og 'dem'». ¹⁷ Hvis en forstår etnisitet som noe som primært kjennetegner en relasjon mellom to grupper, innebærer dette at etnisitet kan bestå selv om de kulturelle forskjellene mellom gruppene blir mindre.

Denne forståelsen av etnisitet er nyttig, gitt kommisjonens formål. Den systematiske fornorskingspolitikken hadde nettopp som formål å få skogfinner, kvener og samer til å bli norske og å undertrykke, glemme eller skjule særskilte kulturuttrykk som det samiske og kvenske språket, klesdrakt, tradisjoner og levemåter i vid forstand. Fornorskingspolitikken, sammen med andre storstilte endringer i det norske samfunnet i etterkrigstiden, har ført til at de ytre kulturelle forskjellene mellom de gruppene som inngår i kommisjonens mandat, og den øvrige befolkningen, er blitt mindre. Fraværet av systematiske ytre kulturelle forskjeller kan imidlertid gå hånd i hånd med en sterk opplevelse av forskjellighet og en grensedragning mellom for eksempel samiskhet og norskhet, basert på en vektlegging av språk, dialekt, klesdrakter, samværsformer, næringsveier, levevis i vid forstand eller andre forhold som kan gjøres relevante i samhandling med andre. En slik selvforståelse og grensedragning knytter seg til et opplevd kulturelt fellesskap, slik at etnisk identitet gir grunnlag for sosial organisering. Etnisitet kan komme til uttrykk på ulike måter: i vektlegging av språk, dialekt, særegne

kulturtradisjoner og skikker, klesdrakt, samværsformer, moral, virkelighetsforståelse, næringsvei, levevis eller andre forhold.¹⁸

Hvilke forskjeller mellom gruppene det er relevant å vektlegge, har endret seg over tid og kan variere mellom ulike kulturelle og sosiale kontekster. Hva det ville si å være norsk, kvensk, skogfinsk og samisk på slutten av 1800-tallet, og måten etnisiteten ble manifestert og kommunisert på, kan skille seg fra måten etnisiteten kommer til uttrykk på i nåtiden. Som kommisjonens historiske kartlegging viser, påvirker ikke minst samfunnsmessige forhold, herunder maktforhold, både hvilke forskjeller mellom gruppene som vektlegges, og hvorvidt slike forskjeller vektlegges.

Jeg opplevde det som om alle var norske, for det var ikke noe snev av samisk i hverdagen i det hele tatt, selv om det var et samisk område og faren min var samisk.¹⁹

En persons identitet handler om personens selvforståelse, herunder personens forhold til og tilhørighet til andre mennesker og ulike steder. Det er et åpent spørsmål om etnisitet er en viktigere kilde til identitet enn f.eks. kjønn, klassetilhørighet, seksuell orientering, religion, bosted, en bestemt profesjonstilknutting eller et lidenskapelig forhold til en bestemt fritidsaktivitet eller politisk kampsak. Det er også et åpent spørsmål om og i hvor sterk grad slike forhold er viktig for personers identitet. Videre er det et empirisk spørsmål om grensedragningen er skarp eller snarere nokså flytende. Dette siste spørsmålet er viktig for om etnisitet oppfattes som et enten-eller-spørsmål eller snarere som et både-og. I dag ser vi at mange, kanskje særlig unge som behersker mange ulike samfunn og arenaer, vektlegger at de har flere, og i mange tilfeller fleksible og nokså flytende, etniske identiteter. De gir uttrykk for at de ikke opplever det som vanskelig eller problematisk å ha for eksempel en sterk samisk og/eller kvensk identitet, og samtidig identifisere seg som norsk: Slik kombinerer de ulike sider av seg selv på en selvsagt måte. Samtidig er det mange, også i dag, som oppfatter seg bare som same eller kven. Etnisk tilhørighet kan også være et resultat av bevisste valg, ved at personer, familier eller slekt

16 SFKOMM 2020/212-66.

17 Stordahl (1996) s. 82.

18 Barth (1969). Se også for eksempel Eriksen (1993).

19 SFKOMM 2021/4133-4. Svein Ivar Fors.

velger én eller flere etniske tilhørigheter, for eksempel kun norsk.

Hvorfor skal man ikke være stolt med den kulturbakgrunnen man har? [...] Har du både samisk og kvensk, det er jo dobbelt tøft.²⁰

PERSONLIGE HISTORIER OM IDENTITET

I personlige historier utgjør henvisninger til kvensk, norskfinsk, samisk og skogfinsk identitet et viktig element. De fleste som har delt sin historie med kommisjonen reflekterer rundt sin egen identitet både i muntlige og skriftlige beretninger. Tema er ofte en mindre del av helhetlig historie, men i noen beretninger er hovedfokus på å definere og beskrive etnisk identitet og tilhørighet.

I flerkulturelle og flerspråklige områder har det ikke vært alltid så lett å bli akseptert for sin etniske bakgrunn, da fornorskingen la sosialt press på og begrenset mulighet til synliggjøring og styrking av kvensk, samisk og skogfinsk tilhørighet i Norge.

Når de som har delt sine historier med kommisjonen beskriver sin identitet i dagens samfunnskontekst, føler de uansett seg forholdsvis fri til å vise frem sin etniske identitet. Mange har fleretnisk bakgrunn og identifiserer seg deretter også med flere etnisiteter og føler stolthet over det. Uansett viser personlige historier at mange føler at deres identitet er sårbar, på grunn av press knyttet til å kunne utøve sin kultur og næring, bruke eller lære sitt språk, eller fritt kunne vise sin identitet uten å bli diskriminert. De fleste personene forteller at de føler seg trygg med sin samiske, kvenske, norskfinske og skogfinske identitet i sine egne nærmiljøer og har sterk fellesskapsfølelse med andre som tilhører samme etnisk gruppe. Det er også beretninger om delte familier hvor andre vil identifisere seg med noe annet enn bare norsk, mens andre har en følelse av skam knyttet til det å være same eller kven. Spesielt i sørsamisk område nevner mange at de føler et negativt press, gjennom at reindriften som samisk næring og kollektivt felleskap er truet.

Vår plass er der [...] som gjør at vi blir ikke i hvert fall direkte drevet bort, men på lang sikt hvis du skal leve sammen så orker du ikke å leve slik. [...] Da har du kun et valg å hoppe av og forlate din kultur og ditt liv, og så gå inn i det norske samfunnet. Du blir tvunget dit. Det er ingen god følelse.²¹

Selv om de ytre forskjellene mellom gruppene som inngår i kommisjonens mandat, og den øvrige befolkningen har blitt mindre over tid, betyr ikke dette at forskjellene har forsvunnet. Det innebærer heller ikke nødvendigvis at den subjektive opplevelsen av forskjellighet har avtatt eller blitt borte. Det skjer fortsatt en gresedragning mellom gruppene med utgangspunkt i opplevde kulturelle fellesskap og en aktiv utvikling av identitetsmarkører knyttet til kultur.

For enkelte av gruppene kommisjonen skriver om finnes det, av ulike årsaker, ikke en entydig benevnelse på gruppene. Disse behandles særskilt i det følgende.

SÆRLIG OM BENEVNELSEN KVEN

Mens benevnelsen «kvener/norskfinner» i kommisjonens mandat antyder at dette er én og samme gruppe, peker bruken av «og» mellom «kvener og norskfinner» i andre deler av mandatet i retning av at det likevel er en forskjell mellom kvener og norskfinner, eller til og med at det er to ulike grupper. Mandatet er slik uklart i begrepsbruken og det gir ulike signaler om etnisk identitet.

Regjeringen benytter betegnelsen kvener/norskfinner om gruppen i offisielle dokumenter, men har samtidig understreket at det ut fra selvidentifikasjonsprinsippet er full frihet for den enkelte og institusjoner til å utforme og uttrykke sin identitet og omtale sin tilhørighet på ulike måter. Valg av betegnelse på gruppen innebærer heller ingen form for pålegg til frie institusjoner, som for eksempel innen akademia, museer og språksentre.²²

Sannhets- og forsoningskommisjonen har i rapporten hovedsakelig valgt å bruke benevnelsen «kvener» som navn på gruppen. Kommisjonen finner det mest ryddig og mest dekkende historisk så vel som i dagens situasjon som en overordnet betegnelse på én og samme gruppe. Kommisjonen vil utover dette så langt som mulig bruke egenbenevnelse og de benevnelser som refererte kilder viser til. Når

20 SFKOMM 2020/212-70. Kristin Nicolaysen.

21 SFKOMM 2020/1484-2. Jon Anders Mortensson.

22 Prop. 1 S (2011–2012).

kommisjonen for eksempel omtaler enkeltpersoner, organisasjoner eller institusjoner, bruker kommisjonen den benevnelsen som den eller de bruker om seg selv. Kommisjonen vektlegger at kvensk er et nasjonalt minoritetsspråk i Norge.

Ikke alle ønsker å bruke benevnelsen «kven» som betegnelse på gruppen og som betegnelse på språket. Kommisjonen har notert seg at motstanden mot benevnelsen «kvener» i hovedsak har vært begrenset til miljøer i Varanger. «Norskfinne» heter både på kvensk og finsk «norjansuomalainen». På finsk kan man også bruke benevnelsen «ruijansuomalainen» om både kvener og norskfinner. Kommisjonen konstaterer at benevnelsen «kven» er den klart vanligste i dag, både lokalt, regionalt og nasjonalt, og at benevnelsen er i betydelig fremgang blant annet i offisielle navn på gruppens institusjoner.²³

For noen vekker kvenbegrepet minner om diskriminering, og nedsettende oppfatninger er fortsatt levende i enkelte lokalsamfunn.²⁴ Det er også enkelte som mener at det å bruke «kvensk» om språket er uttrykk for nedvurdering og negativ stereotypisering: Kvensk var og er ikke noe «ekte språk». De mener at språket som blir snakket i Norge burde kalles finsk, og at det burde undervises i riksfinsk i skolen, også siden riksfinsk vil ha praktisk nytteeffekt i forholdet til Finland.

Forkjempere for kvenbegrepet mener at vern og videreutvikling av kvensk språk utgjør en grunnleggende side av den kvenske mobiliseringen og revitaliseringen, og at det er et nødvendig uttrykk for at kvenene utgjør en egen folkegruppe i Norge. De viser også til at kvensk hovedsakelig er gjensidig forståelig med finsk og med meänkieli i Tornedalen i Sverige. De som bruker benevnelsen «kven» på seg selv i dag, viser ofte til at kvensk er anerkjent som offisielt språk. De viser også til den historiske bruken av kvenbegrepet som har funnet sted, og at benevnelsen

i dag er entydig ved at den viser til en etnisk gruppe i Norge med status og rettigheter som nasjonal minoritet. Myndighetene forskriftsfestet i 2022 at de som tilhører eller utgjør en nasjonal minoritet ikke er personer som har flyttet til Norge etter 1950 eller deres etterkommere.²⁵

De som i dag oppfatter seg som henholdsvis kvener eller norskfinner, har svært mye til felles, ikke minst historisk. Samtidig foregår det både en kulturell revitalisering og en intern diskusjon om organisering, historieforståelse, gruppebenevnelse, gruppestatus og språkbruk.²⁶ Kommisjonen konstaterer at det har vært mange debatter om kvenbegrepet. Fra om lag 1990 frem til i dag har debatten vært forbundet med den etniske mobiliseringen, og særlig med spørsmålet om betegnelsen på språket til gruppen og språkets plass i skolen.²⁷ Blant de tre hovedorganisasjonene er det også ulike oppfatninger om benevnelsen på gruppen (etnonym).²⁸ Norsk-finsk forbund og en del personer foretrekker benevnelsen «norskfinne».

Benevnelsen «norskfinne» vil også kunne inkludere finner som har flyttet til Norge fra Finland i nyere tid. Finner som har flyttet til Norge i nyere tid, er imidlertid ikke omfattet av kommisjonens mandat. De har ikke status som nasjonal minoritet i Norge, og de har andre rettigheter knyttet til det nordiske samarbeidet. Kommisjonen legger til grunn at benevnelsen «kven» entydig er knyttet til gruppen som er nasjonal minoritet i Norge.

SÆRLIG OM BENEVNELSEN SKOLTESAME

Skoltesamene, en av de samiske gruppene i Norge, som også bor på finsk og russisk side, omtales på norsk med tre ulike benevnelser: skolter, skoltesamer og østsamer. Språket kalles skoltespråket, skoltesamisk og østsamisk. De som bruker de tre forskjellige benevnelser, oppfatter selv at de tilhører samme gruppe, men bruker ulike inngruppenavn.²⁹ Dette

23 Kvenbetegnelsen er benyttet av institusjonene Vadsø Museum / Ruija Kvenmuseum og Kvensk institutt / Kainun institutti. Også andre institusjoner har tatt «kvensk» i navnet som Haltiin kväänisentteri / Halti kvenkultursenter i Nordreisa og alle språksentrene tilknyttet minoriteten bruker kvenbegrepet. I 2022 ble Kvääniteatteri, det kvenske teateret etablert. For Nord-Troms er det etablert et regionalt samarbeidsråd for kvenske saker, Kvensk råd. En symbolsk offentlig anerkjennelse av kvenbegrepets særlige posisjon er talen som holdes på kvensk på NRK 1 ved nyttår på vegne av den nasjonale minoriteten, ved leder av Norske kveners forbund.

24 Se særlig Robertsen (2009); Storaas (2007).

25 Forskrift 21. juni 2022 nr. 1137 om driftstilskudd til organisasjoner for nasjonale minoriteter.

26 Se mer om norskfinnene i kapittel 4.2.

27 For en oversikt over debatten og posisjonene se for eksempel Niemi (1991) 120 ff.; (2010) s. 143 ff.

28 Norsk-finsk forbund avviser benevnelsen «kven», og har i de siste 30 årene gått sterkt inn for å bruke «norskfinner» om gruppen. Opprinnelig ønsket de at språket benyttet i Norge skulle omtales som finsk. De senere årene har forbundet akseptert undervisning i kvensk i skolen, i tillegg til finsk. Norske kveners forbund har på sin side lenge arbeidet for at «kven» skal bli oppfattet som et etnonym, og at skolen bør tilby undervisning både i finsk og kvensk. Kvensk-finsk riksforbunds medlemmer bruker hovedsakelig benevnelsen «kven» om gruppen og finsk om språket.

29 Andersen (2021) s. 1. Spesielt fotnote 3.

kommer også til uttrykk i navnet på foreningene deres.

Den første foreningen het Østsamelaget (Skolter) og ble etablert 1986. Den ble videreført under navnet Østsamene i Neiden. Foreningen Skoltene i Norge ble dannet i 1991 og eksisterte en stund parallelt med foreningen Østsamene i Neiden. I dag er det én politisk organisasjon for skoltesamer, Foreningen øst-/skoltesamene Neiden. Den er en videreføring av Foreningen for østsamene i Neiden, men den ser seg også som arvtaker av Skoltene i Norge.³⁰ Museet i Neiden/Njauddâm/Näätämö/Njávđán skiftet navn fra Østsamisk museumsanlegg/kultursenter til Nuörttsää'mi Mu'zei/Østsamisk museum, og fra 2017 het det Ä'vv Saa'mi Mu'zei / Ä'vv skoltesamisk museum. En del av skoltesamene bor på finsk side av riksgrensen.

På finsk brukes både «koltta» (skolt) og «kolttasaamelainen» (skoltesame) for folk og «kolttasamenkieli» (skoltesamisk) for språket. På skoltesamisk sier man «sä'mmlaž» (same) om folk og «sää'm'iöll» (samisk) om språket. Men når en skal skille mellom de samiske språkene, sier en «nuörttsää'm'iöll» (øst-samisk) og «nuörttsä'mmlaž» (østsame). I en utredning om skoltesamisk språk på norsk side foretrakk et mindretall å bli kalt for «skolt» eller «østsame», mens de fleste var komfortable med begrepet «skoltesame». Det samme gjaldt for språket. Et mindretall foretrekker å si skoltespråket eller østsamisk, mens de fleste valgte å si skoltesamisk.³¹

Sannhets- og forsoningskommisjonen bruker i rapporten gjennomgående benevnelsen «skoltesamer» om folket og «skoltesamisk» om språket, først og fremst fordi denne betegnelsen synes å være den som i dag er mest brukt av samene selv. Når kommisjonen omtaler enkeltpersoner, institusjoner eller organisasjoner, brukes benevnelsen som den eller de bruker om seg selv. «Samer» er for øvrig benevnelsen kommisjonen benytter på alle samer i Norge.³²

2.4.4 Fornorskingspolitikk og fornorsking

Kommisjonens mandat har et helt eksplisitt søkelys på «fornorskingspolitikk» som same- og minoritetspolitikk, det vil si norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer, kvener og skogfinner lokalt, regionalt og nasjonalt, fra rundt 1800 og frem til i dag. Kommisjonen beskriver bakgrunnen for og utviklingen av fornorskingspolitikken i Del II. Alle de aktuelle språkene til gruppene som er omfattet av kommisjonens mandat har begreper for henholdsvis det å bli utsatt for fornorsking³³ og det å bli fornorsket som et resultat av fornorskingspolitikk.³⁴

Fornorskingspolitikken er den norske varianten av assimilasjonspolitik, som er et politisk program overfor språklige, etniske og religiøse minoriteter.³⁵ Som mandatet gjør klart, kan denne politikken utformes og iverksettes på ulike politiske nivåer, det vil si både nasjonalt, regionalt og lokalt. Assimilasjonen innebærer at individer og grupper med ulike etniske tilhørigheter, språk, skikker osv. smelter sammen med en dominerende kultur på en måte som gjør at det ikke lenger er mulig å skille mellom personene som tilhører gruppen som blir utsatt for assimilering, og den øvrige befolkningen.³⁶

Fornorskingspolitikk kan defineres som målrettede, statlige, regionale eller lokale tiltak som skulle få gruppene «til å gi opp sine språk og kulturelle særtrekk – og erstatte dem med norske ekvivalenter.»³⁷ Gjennom oppmuntring, tvang, aktiv diskriminering, usynliggjøring og motarbeiding av minoritetens språk og kultur skulle minoritetene gjøres norske. Slike overganger skjer gjerne i forholdet mellom minoritet og majoritet, og er ofte knyttet til makt- og avmaktrelasjoner som bidrar til at majoritetens verdier, språk og kulturuttrykk etter hvert blir premisser for samhandling. Slike assimileringsprosesser har som uttalt mål – og kan over tid føre til – at så vel som den ytre markeringen av forskjellighet som den subjektive opplevelsen av forskjellighet forsvinner.

Målsettingen med fornorskingspolitikken var å få individer og grupper med samisk, kvensk og skog-

30 Rasmussen (2021). Skoltesamisk språksituasjon i Norge. Strategier for tiltak for vitalisering av språket. Utredning for Sametinget. Kommisjonen er kjent med at en ny skoltesamisk forening er under etablering.

31 Rasmussen (2021) s. 4; Andresen (2021) s. 4.

32 Nordsamer, skoltesamer, lulesamer, umesamer, pitesamer og sørsamer.

33 Fornorsking heter for eksempel «norjalaistaminen» på kvensk og finsk, «daaroehteme» på sørsamisk, «darojuhttem» på lulesamisk og «dáruiduhttin» på nordsamisk.

34 På kvensk heter det for eksempel «norjalaistuut», på nordsamisk «dáruiduvvat». Substantiv avledet fra dette verbet er «norjalaistuminen», og på nordsamisk «dáruiduvvan».

35 Minoritet i form av å være i mindretall på landsbasis. I Norge er det bare i indre-Finnmark at samer er en etnisk og språklig majoritet.

36 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 179-181.

37 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 157.

finsk tilhørighet til å bli en del av den norske kulturen og samtidig «glemme», skjule eller forkaste den kulturen og det språket de var oppvokst med. Fornorskingspolitikkenes mål var med andre ord å skape én felles identitet ved at minoritetene skulle gå opp i norsk kultur, og ved at den norske kulturen skulle bli stadig mer dominerende. Norske myndigheter tok mange og varierte virkemidler i bruk for å nå denne politiske målsettingen.

For å få en bedre forståelse for hva som ligger i assimilering og fornorskingspolitikk, og hva som skiller dette minoritetspolitiske programmet fra andre minoritetspolitiske programmer, kan det være nyttig å se noe nærmere på tre andre måter å møte etniske minoriteter på: pluralistisk integrering, segregering og minoritetspolitisk passivitet.

Målet med pluralistisk integrering er å utvikle en felles overordnet medborgeridentitet og fulle statsborgerlige rettigheter uten at minoritetene dermed må forkaste, fortrenge, ta avstand fra eller skjule det språket eller den kulturen de er vokst opp med.³⁸ Målsettingen tillater, eventuelt oppmuntrer til, at etniske minoriteter bevarer og utvikler deler av sin kultur, sitt språk osv. og samtidig integreres i et større fellesskap og viktige samfunnsinstitusjoner. Mens assimileringspolitikken langt på vei er en enveisprosess, er en pluralistisk integreringspolitikk basert på gjensidige tilpasninger.

Segregering kan ta ulike former. Ved intern territoriell segregering bor ulike grupper i adskilte områder, og det er ofte lite samhandling mellom dem. Territoriell segregering er en kjent måte å forholde seg til etniske minoriteter på. Mange stater, for eksempel Canada og USA, har benyttet denne strategien overfor urfolk ved å opprette reservater der gruppene har større eller mindre grad av selvbestemmelse. Slike ordninger har historisk ofte gått hånd i hånd med begrensninger i urfolkenes statsborgerlige rettigheter og/eller plikter.

Apartheidpolitikken i Sør-Afrika bygget på tvungen segregering, både territoriell segregering i form av opprettelsen av såkalte bantustans (hjemland) for deler av den sørafrikanske befolkningen, og annen segregering i det offentlige rom og i skolesystemet. Mens Norge har ført en aktiv assimileringspolitikken, var Sveriges «lapp skal vara lapp»-politikk overfor

svenske reindriftssamer en segregasjonspolitikken, som i stor grad var motivert av et ønske om å skille reindriftssamene både fra resten av den samiske befolkningen og den øvrige befolkningen. Begrunnelsen for dette var både å få en oversikt over reindriften som næring og å få en oversikt over reindriften som næring og å beskytte den fra det omgivende samfunnet. Sverige førte imidlertid assimilasjonspolitikken overfor samer som ikke drev med reindrift, og overfor tornedalsfinner.³⁹ Segregering kan også være selvvalgt og en del av en beskyttelses- eller motstandsstrategi, og har vært fremmet som krav om minoritetsvern for minoriteters egenart.

Den siste måten myndigheter kan velge å møte etnisk mangfold på, er gjennom minoritetspolitisk passivitet. Det kan for eksempel ta form av taushet, passivitet og mangel på positive tiltak eller tilpasninger som har til hensikt å imøtekomme og anerkjenne minoritetenes språk og kultur. Sentrale deler av norske myndigheters politikk overfor skogfinnene og dessuten politikken overfor kvenene etter andre verdenskrig har vært preget av slik passivitet og usynliggjøring.

Usynliggjøring og passivitet som en del av den minoritetspolitiske passiviteten er en måte å forholde seg til minoriteter på som en finner der myndighetene av ulike grunner ikke ser det som nødvendig, mulig eller ønskelig å utforme en mer aktiv politikk, og der utviklingen i stedet overlates til seg selv. I noen tilfeller kan årsaken for en slik passivitet være at myndighetene ikke tillegger minoriteters kultur og språk like stor verdi som majoritetens språk og kultur. En slik passiv holdning fra myndigheters side kan likevel føre til betydelige kulturelle endringer, for eksempel i form av tap av kultur og språk.⁴⁰ Endringene er ikke nødvendigvis et direkte resultat av politiske forhold, men kan også være et resultat av for eksempel endringer i bosted og tilpasning til endrede økologiske betingelser som minoritetssamfunn er avhengig av.⁴¹

En passiv eller avventende holdning kan være motivert av helt andre forhold, for eksempel et ønske om utjevning av økonomiske forskjeller og levekår mellom landsdeler, næringer, enkeltindivider og grupper. Virkningen av en slik minoritetspolitisk passivitet kan like fullt være omfattende fornorskning.

38 Se for eksempel Choudhry (2008). Kapittel 1 gir en god oversikt over ulike faglige posisjoner.

39 Se for eksempel Andresen, Evjen og Ryymän, red. (2021) s. 179–180.

40 Store norske leksikon (2022) definerer akkulturasjon eller kulturkontakt som «en type kulturell endring som skjer i møtet mellom to kulturer som tidligere var separate og selvstendige.

41 Berry (2019).

Fornorsking er som fenomen godt kjent både i det kvenske og det samiske samfunnet. Begrepet er også brukt i skogfinsk sammenheng. Kommisjonen har ikke avgrenset arbeidet til kun å beskrive og forklare fremveksten, utformingen, virkemidlene og de institusjonene som sto sentralt i fornorskingspolitikken. Det er vanskelig å forstå omfanget av den fornorskingen som har funnet sted, uten å ta hensyn til samspillet mellom fornorskingspolitikken som et minoritetspolitisk program og fornorsking gjennom politiske beslutninger og samfunnsendringer som ikke har vært drevet av en intensjon og en målsetting om fornorsking, men som har hatt til dels betydelige fornorskende virkninger. Fornorskingspolitikken som politisk program og samfunnsendringer med fornorskende konsekvenser har dels falt sammen i tid. Økonomiske, sosiale og kulturelle samfunnsendringer fra slutten av 1800-tallet og første del av 1900-tallet fikk omfattende konsekvenser for etnisitet og identitet.

Selv om fornorskingspolitikken ble avvirket, ble mange av de handlingsmønstrene, holdningene og samfunnsstrukturene som fornorskingspolitikken hadde skapt, videreført. Andre prosesser som førte til assimilering, stoppet dessuten ikke opp da fornorskingspolitikken ble avvirket. I tillegg har mangel på implementering av regelverk som skulle sikre eller styrke minoritetene, fått konsekvenser de senere år. Kommisjonen har derfor også søkt å redegjøre for hvordan kombinasjonen av politiske beslutninger, en passiv holdning til etnisk mangfold og samfunnsmessige endringer, og prosesser som ikke har fornorsking som målsetting, resulterer i fornorsking.

Begrepet «fornorsking» kan med andre ord noen ganger brukes om begge disse prosessene, altså både om den målbevisste fornorskingspolitikken som hadde fornorsking som målsetting, og om andre prosesser som fører til fornorsking.⁴²

Selv om mye av kommisjonens arbeid har bestått i å undersøke fornorskingspolitikk og prosesser på samfunnsnivå, er det liten tvil om at også mellommenneskelige forhold som for eksempel mobbing, latterliggjøring, motstand mot etniske uttrykk eller opplevd diskriminering påvirker identitet, og hvor enkelt eller vanskelig det er for den enkelte å vedlikeholde og fremstå med en bestemt etnisk identitet i ulike deler av samfunnet. Kommisjonen omtaler derfor også slike forhold.

2.4.5 Begrepet «urett»

Urettsbegrepet er en del av Sannhets- og forsoningskommisjonens offisielle navn.⁴³ Mandatet går ikke nærmere inn på hvordan begrepet «urett» skal forstås. Kommisjonen har avdekket at det har blitt begått ulike former for urett gjennom historien av økonomisk, politisk, identitetsmessig og psykologisk art. Uretten har tatt ulike former på ulike steder, og den har endret form over tid. De gruppene som er i kommisjonens mandat, har vært utsatt for ulike former for urett. Kommisjonen har derfor valgt å ikke avgrense begrepet til bestemte former for urett.

Kommisjonen er også opptatt av at uretten svært ofte har nåtidige implikasjoner. Kommisjonen påpeker at den også har avdekket pågående urett, særlig i form av diskriminering og manglende anerkjennelse av samer, kvener og skogfinner i Norge. Et annet eksempel på urett er manglende gjennomføring av vedtatt politikk.

Kommisjonen oppfatter begrepet som et videre begrep enn bare fornorskingspolitikk; det finnes andre former for urett. Samtidig mener kommisjonen at fornorskingspolitikken var en urett, selv om myndighetene i samtiden ofte mente at politikken var til beste for de gruppene den var rettet mot. Ettersom fornorskingspolitikken hadde alvorlige negative konsekvenser for samers, kvener og skogfinners språk, kultur, identitet og levekår, og politikktutviklingen ikke anerkjente kvener, samers og skogfinners interesser og behov, ser kommisjonen på fornorskingspolitikken som en urett. Begrepet må derfor sees i sammenheng med de konkrete spørsmålene som behandles videre utover i rapporten. Kommisjonen har i sitt arbeid vært opptatt av å erkjenne betydningen av den opplevde uretten som har ført til fornorsking, også i dag, i de berørte gruppene.

2.4.6 Historisk kartlegging

Kommisjonen har i henhold til mandatet tatt utgangspunkt i eksisterende forskning og samlet inn ytterligere skriftlig og muntlig materiale. Kommisjonen har synliggjort geografiske forskjeller, tatt høyde for mangfold og ønsket å synliggjøre kjønn og kvinners stilling.

Av mandatet fremgår det at «[k]ommisjonens viktigste oppgave er å undersøke og beskrive norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner, lokalt, regionalt og nasjonalt, fra rundt 1800 og frem til i dag». Kommisjonen har

42 Se også Ryymin (2021) s. 176.

43 Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner.

gått lenger tilbake i tid som historisk bakteppe for fornorskingspolitikken når den har funnet grunn til det.

Store deler av den historiske kartleggingen kommisjonen har gjennomført, har et eksplisitt søkelys på myndighetenes politikk og virksomhet og virkningene av fornorskingspolitikken som minoritetspolitisk program. Kommisjonen har søkt å gi en grundig fremstilling av drivkreftene bak dette politiske programmet, samt beskrive hvordan politikken artet seg. I tråd med mandatet har kommisjonen særlig undersøkt skolevesenets rolle, men har også inkludert andre deler av statlig- og kommunal virksomhet og forvaltning. Kommisjonen har inkludert religiøse, akademiske, kulturelle og sosiale institusjoner og organisasjoners virksomhet, samt beskrevet virkemidlene som ble tatt i bruk i gjennomføringen av politikken.

Kommisjonen har også vært opptatt av å løfte frem samers, kvener og skogfinners perspektiv og hvordan fornorskingspolitikken har blitt erfart og rammet dem. Kommisjonen har søkt å løfte frem forhold, personer og relasjoner som ikke har vært kjent, eller som det har vært lite oppmerksomhet om i historiske fremstillinger. I arbeidet har det vært viktig å forsøke å forstå både politikken, de konkrete virkemidlene og de enkelte institusjonene som stod sentralt i fornorskingspolitikken i lys av sin samtid. Ikke minst har det vært viktig å vise hvordan disse strømningene preget samtidens forståelse av landets kulturelle mangfold.

2.4.7 Undersøkelse av virkninger

Den andre delen av mandatet ber kommisjonen om å vurdere hvilke virkninger fornorskingspolitikken har i dag. Kommisjonen har påvist en rekke slike virkninger eller konsekvenser både for samer, kvener, skogfinner og den øvrige befolkningen. Kommisjonen har søkt å kartlegge virkningene av norske myndigheters politikk og virksomhet for enkeltpersoner og grupper, herunder for den øvrige befolkningens kunnskap om de gruppene som inngår i kommisjonens rapport og om fornorskingspolitikken og virkninger av denne.

Konsekvensene for identitet, kultur, språk, levekår og næringsveier har blitt undersøkt. Kommisjonen har benyttet begrepet livsvilkår⁴⁴ som samlebetegnelse. Den dramatiske effekten sentralisering og urbanisering fikk for fornorskningen, har blitt noe tematisert.

I praksis vil det ofte være vanskelig å si noe sikkert om nåtidige tilstander er virkninger av fornorskingspolitikken eller skyldes andre forhold. Dette gjelder i særlig grad konsekvenser i nær fortid eller i vår egen samtid. Kommisjonen har derfor valgt å tolke denne delen av mandatet noe mindre strengt enn ordlyden i mandatet tilsier. Kommisjonen vil i mange tilfeller ikke kunne si noe sikkert om hvorvidt de negative konsekvensene kommisjonen har funnet skyldes selve fornorskingspolitikken, selv om kommisjonen har kunnet sannsynliggjøre sammenhenger. Kommisjonen avgrensner seg imidlertid mot tilfeldige sammenhenger, altså tilfeller der mønstre i nåtiden ikke på rimelig vis kan føres tilbake til fornorskingspolitikken.

Kommisjonen har også søkt å synliggjøre motstanden mot fornorskingspolitikken og fornorskningen. Norge førte over lang tid en aktiv fornorskingspolitikk mot samer, kvener og skogfinner som førte til at mange lokalsamfunn gjennomgikk et språkskifte og andre store endringer med tilhørende identitetsoverganger i befolkningen. Likevel finner en også betydelig grad av kontinuitet i etnisk identitet, samt motstand mot fornorskingspolitikken. Revitalisering av språk og andre kulturuttrykk har bidratt til at mange identifiserer seg som samer, skogfinner kvener eller norskfinner i dag, og er stolte av sin bakgrunn.

2.4.8 Tiltak for forsoning

Det kommer frem av kommisjonens mandat at kommisjonen skal foreslå tiltak for «videre forsoning».⁴⁵ Mandatet tilsier at kommisjonen skal legge frem forslag til tiltak som kan skape større likeverd mellom majoritets- og minoritetsbefolkningen. Kommisjonen bes også om å foreslå tiltak som kan bidra til å informere og øke den generelle kunnskapen i samfunnet om gruppens historie og kultur.

Kommisjonens mandat er tydelig på at formidling av kunnskapen kommisjonen fremskaffer, må stå sentralt i kommisjonens forslag til tiltak. Slik formidling kan ifølge mandatet finne sted ved bruk av digitale medier, gjennom internett, gjennom samarbeid med tradisjonelle massemedier og gjennom andre kanaler kommisjonen oppfatter som hensiktsmessige.

Kommisjonen forstår formuleringen i mandatet om «fortsatt forsoning» dithen at tiltak allerede er gjennomført, men at det kan gjøres mer. Det er med andre ord en stor spennvidde i tiltak kommisjonen

44 På nordsamisk heter livsvilkår «eallindilli», og «elämänehto» på kvensk.

45 Se avsnitt 2.3.

kan gjennomføre og foreslå, så lenge de kan knyttes til målsettingen om forsoning.

BEGREPET «FORSONING»

Begrepet «forsoning» vil ha ulikt innhold i ulike sammenhenger. For eksempel innebærer forsoning i kjølvannet av væpnede konflikter noe annet enn forsoning etter langvarig apartheidpolitikk eller etter omfattende assimileringprosesser. Kommisjonen har vært opptatt av å finne frem til en forståelse av forsoningsbegrepet som er tilpasset et demokratisk velferdssamfunn, kommisjonens mandat og konteksten for kommisjonens arbeid, og som både speiler og fremmer verdier kommisjonen stiller seg bak.

Kommisjonens arbeid og forslag til tiltak bygger på en forståelse av at forsoning er en gjensidig og relasjonell prosess som skjer på ulike nivåer. Forsoning kan foregå på individnivå, gruppenivå og politisk nivå. Kommisjonen forstår forsoning både som en prosess og en tilstand. De tiltakene kommisjonen foreslår, kan bidra til forsoning på ulike nivåer og på ulike måter. Kommisjonen forstår et forsonet samfunn som et samfunn som kjennetegnes av:

- et felles solid kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken og konsekvensene av den
- en erkjennelse i samfunnet i sin alminnelighet, og spesielt hos offentlige myndigheter, av at det har vært begått urett overfor samer, kvener og skogfinner
- en erkjennelse i samfunnet i sin alminnelighet, og spesielt hos offentlige myndigheter, av at fornorskingspolitikken har hatt og har negative konsekvenser for enkeltindivider og for samer, kvener og skogfinner som grupper
- høy grad av tillit til andre mennesker og høy grad av tillit til samfunnsinstitusjonene, ikke minst de politiske institusjonene
- at enkeltpersoner og grupper kan akseptere og leve godt med sin fortid

Fornorskingspolitikken hadde imidlertid også negative konsekvenser for den øvrige befolkningen, ikke minst i form av manglende kunnskap om de gruppene som ble utsatt for fornorskingspolitikk og stereotype oppfatninger og negative holdninger til de samme gruppene. Kommisjonen legger til grunn at et forsonet samfunn er kjennetegnet av en felles erkjennelse av at fornorskingspolitikken hadde negative konsekvenser også for majoritetsbefolkningen.

Fornorskingspolitikken bygget på og forsterket manglende likeverd mellom samer, kvener og skogfinner på den ene siden og majoritetsbefolkningen på den andre, og den bidro til å bevare asymmetriske maktrelasjoner, både mellom myndigheter

og gruppene, innad i gruppene og mellom gruppene. Kommisjonen mener at et forsonet samfunn er kjennetegnet av språklig, kulturell og identitetsmessig likeverd mellom samer, kvener, skogfinner og majoritetsbefolkningen, og foreslår tiltak som kan bidra til å fremme likeverd og anerkjennelse.

Tillit er en kjerneverdi i det norske samfunnet, og bevisstheten om betydningen av tillit er voksende. Kommisjonen ser at løftebrudd eller manglende gjennomføring av vedtatt politikk kan skape mistillit. Tillit mellom mennesker skapes og vedlikeholdes i relasjoner og nettverk på ulike nivåer. Kommisjonen har derfor foreslått tiltak som også mobiliserer sivilsamfunnet, fra lag og foreninger til sosiale nettverk og ulike organisasjoner.

Når kommisjonen har arbeidet med å utvikle og foreslå tiltak for forsoning, har den vært opptatt av tiltak som har som mål å styrke språk og andre kulturelle særtrekk og indre samhold, fellesskapsfølelse og tillit. Samtidig har kommisjonen lagt vekt på at tiltak ikke utformes på en måte som svekker utsiktene til å videreføre og styrke samhold, fellesskapsfølelse og tillit på tvers av gruppetilhørighet.

SAMISKE BEGREP FOR FORSONING

Samisk har begreper på henholdsvis nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk som på ulike måter beskriver innholdet i forsoning.

«Soabadus»/«såbadus» er avledet av verbet «soabadit»/«såbadit»/«liktedh» som direkte oversatt betyr å inngå forlik. «Soabadus»/«såbadus» brukes med andre ord om gjensidige forsoninger mellom parter – og er dermed et godt begrep for forsoningsprosessen som må finne sted fremover for å ta et oppgjør med fornorskningen.

«Soabahus»/«såbadahttem» betyr direkte oversatt å mekle eller det å få til å forsones. Det er avledet av verbet «soabahit»/«såbadahttet»/«denahtidh», forsones i betydningen å få andre til å forsones eller forlikes, bidra til å blegge en tvist, eller sone for noe. Mens «soabadus»/«såbadus» brukes om en prosess der flere parter deltar, og som er kjennetegnet av gjensidighet, brukes «soabahus»/«såbadahttem» om en prosess der én part skal få noe til å skje i forsoningsprosessen.

Et tredje samisk uttrykk er «seanadit»/«semadit». Det kan betegne den indre forandringen som skjer i et menneske i forbindelse med forsoning.

Seanadit/«semadit» er avledet av verbet «seat-nat»/«sebmat»/«máahtadidh». Det betyr å miste skyheten for noe, begynne å venne seg til eller begynne å trives på et sted, eller tilpasse seg. «Seanadit»/«semadit» har for eksempel vært brukt i forbindelse med kommisjonens åpne møter der folk har fortalt personlige historier til kommisjonen i offentlighet og lyttet til hverandre.

Kommisjonen skal berede grunnen for forsoning og har ønsket at elementer ved kommisjonens arbeidsmetode i seg selv skulle virke forsonende. Når enkeltmennesker har fortalt personlige historier i offentlighet og lyttet til hverandre på kommisjonens åpne møter, kan dette bidra til empati med andres opplevelser og forsoning med ens egen historie. Det har vært viktig for kommisjonen å anerkjenne de enkelte beretninger som det de er.

Kommisjonen ønsker med rapporteringen å kaste nytt lys over fornorskingshistorien, slik at nye sammenhenger fremstår og ny erkjennelse kan finne sted – og slik at urett på sikt kan bli rettet opp. Forsoning har mange ulike sider, og kommisjonen håper at de tiltakene den foreslår, vil legge et godt grunnlag for endring, tuftet på økt kunnskap om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser. Men forsoning innebærer også drøfting og iverksetting av tiltak som innebærer at rettigheter blir bedre ivaretatt, og at samer, kvener/norskfinners og skogfinners språk og kultur får utviklingsmuligheter.

2.4.9 Avgrensning

Kommisjonen behandlet ikke forvaltningssaker, enkeltsaker eller saker som var til behandling i andre organer, for eksempel pågående prosesser ved domstolene, erstatningssaker, tilskuddssøknader eller klagesaker

Kommisjonen skulle ifølge mandatet ikke gjennomføre eller finansiere tiltak utover å få frem og formidle en samlet kunnskap om fornorskingen. Kommisjonen skulle ikke forestå selve forsoningen i samfunnet, men berede grunnen for forsoning.

Kommisjonen har heller ikke gått inn på spørsmål om erstatning til enkeltpersoner eller straffeansvar i forbindelse med sin granskning.

2.4.10 Behandling av personopplysninger

Som en del av arbeidet med å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norsk-

finner skulle Sannhets- og forsoningskommisjonen dokumentere historiene til de berørte personene og foreta arkivgranskning. I den forbindelse måtte den både behandle personopplysninger og få tilgang til klausulerte arkiver.

Behandlingen av personopplysninger i kommisjonens arbeid var ansett for å være nødvendig for å utføre en granskning av allmenn interesse, jf. personvernforordningen (GDPR) art. 6 nr. 1 bokstav e. Kommisjonen utarbeidet en plan for innhenting av muntlige kilder, som også ble offentliggjort, og den gjennomførte en risikovurdering av personvernhen-syn i kommisjonsarbeidet.

Sannhets- og forsoningskommisjonen anmodet 18. september 2019 Stortingets presidentskap om en særlov som skulle regulere innsyn i klausulerte arkiver, kommisjonens taushetsplikt og offentlige tjenesters adgang til å gi taushetsbelagt informasjon til kommisjonen. Stortinget vedtok i mai 2020 en særlov som klargjorde forholdene.⁴⁶ Kommisjonens medlemmer og enhver som har utført tjenester for kommisjonen, ble blant annet pålagt 100 års taushetsplikt for informasjon som ellers er underlagt taushetsplikt. Reglene virket klargjørende for personer når de avga sensitive opplysninger, særlig for offentlige myndigheter og profesjonsutøvere med lovbestemt taushetsplikt, men også når avgivelse av informasjon var basert på et frivillig, informert samtykke.

2.4.11 Kommisjonsmøter

Kommisjonen har lagt opp til møte i kommisjonen om lag annenhver måned. Mellom kommisjonsmøtene ble det lagt opp til utstrakt samfunnskontakt gjennom kommisjonens åpne møter og kaffemøter, samt en rekke representasjoner som kom til på bakgrunn av invitasjoner fra andre. Kommisjonsarbeidet ble en periode sterkt preget av covid-19-pandemien, med de begrensningene smittevernreglene førte med seg av muligheter til å reise og samle mennesker til arrangementer.

Kommisjonen har avholdt 31 kommisjonsmøter i løpet av kommisjonsarbeidet. Syv kommisjonsmøter ble avholdt som nettmøter og ytterligere tre møter ble tilpasset med mulighet til å følge møtene på nett (hybridløsning).

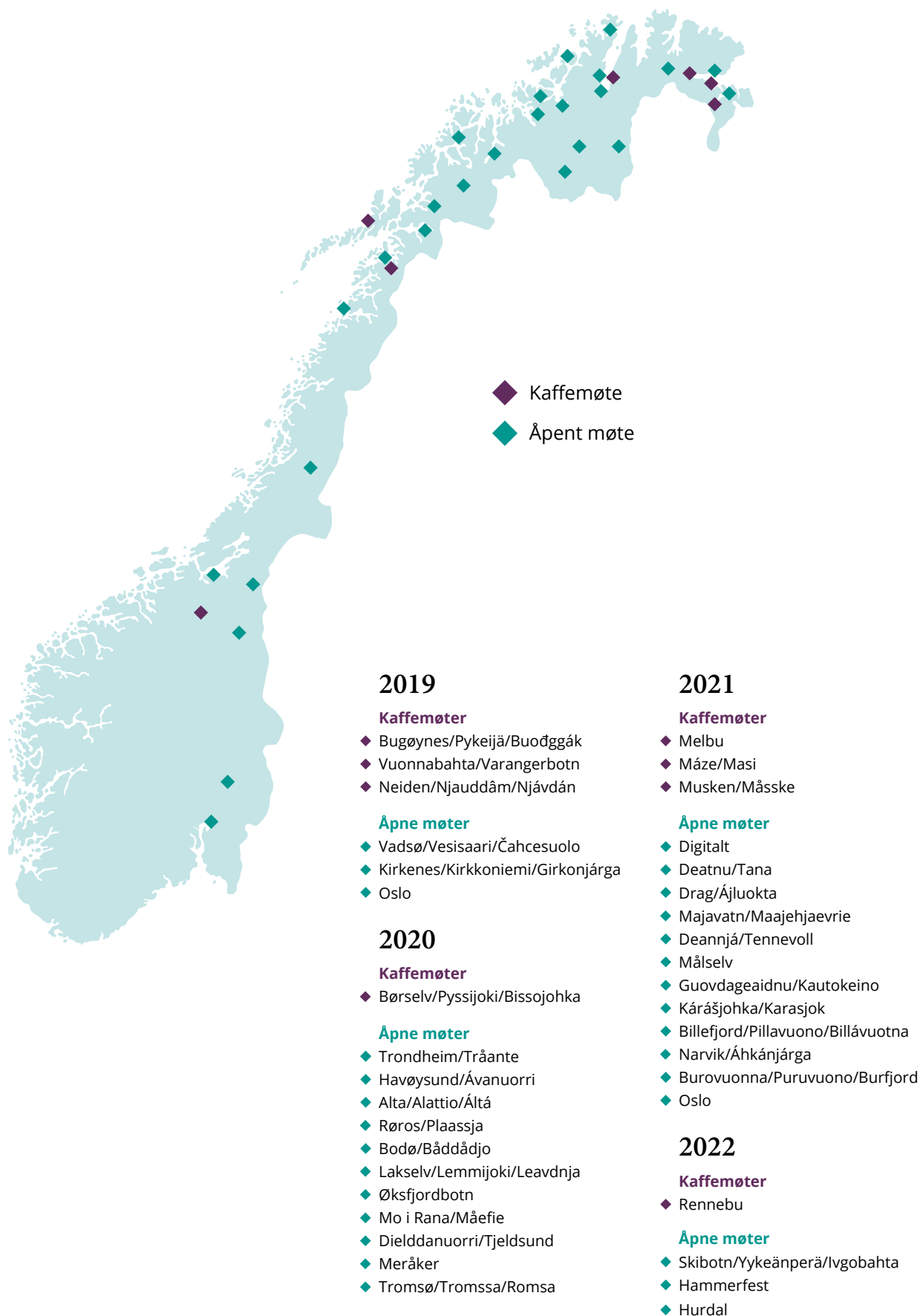
2.4.12 Samfunnskontakt

Kommisjonen har gjennom hele arbeidsperioden hatt omfattende kontakt med berørte grupper gjennom arrangementer i egen regi slik som åpne møter og

⁴⁶ Lovom informasjonstilgang (fornorskingspolitikk) (2020).

Illustrasjon 2.2

Kommisjonens åpne møter og kaffemøter

møter med berørte miljø, institusjoner og organisasjoner. I tillegg har representanter for kommisjonen deltatt på en rekke arenaer for å spre kjennskap til kommisjonens arbeid og få innspill. Formålet med kontakten har vært å legge til rette for dialog, invitere til å bidra i granskningen, og skape forståelse for og innblikk i fornorskingspolitikk, urett og konsekvenser.

Kommisjonen utarbeidet en kommunikasjonsplan som grunnlag for samfunnskontakten. Kommisjonen har også fått laget egen visuelle profil med en gjenkjennbar logo. Fokuset tidlig i arbeidet var å etablere et gjenkjennelig organ, og å etablere kommisjonens visuelle profil og kommunikasjonskanaler. Den visuelle profilen er inspirert av et kryssmønster som benyttes i håndverk/duodji/käsityö blant samer, kvener og skogfinner. Flettene illustrerer folkene som skal forsones og signaliserer et ønske om et sterkt og inkluderende fellesskap i fremtiden. Skyggene i den visuelle profilen står for de mørke sidene som skal bringes frem i lyset.

Kommisjonen har hatt en nettside på sju språk, og har publisert hyppig både på egen nettside og på sosiale medier.⁴⁷ Kommisjonen har publisert både nyheter, hendelser og kalenderoppdateringer. De første årene var målgruppen samer, kvener og skogfinner, og de siste årene har kommisjonen også prioritert majoritetsbefolkningen. I tillegg har kommisjonen forberedt formidlingen av sine funn. Kommisjonen har hatt en utadrettet kommunikasjon på syv språk.⁴⁸

Kommisjonens mål for samfunnskontakten har vært å skape tillit til arbeidet, åpne for innspill og skape dialog, gi korrekt og tilgjengelig informasjon om arbeidet, motivere til å dele personlige historier, informere, frembringe nytt og felles kunnskapsgrunnlag og skape godt samarbeid med berørte miljøer.

Kommisjonen har hatt om lag 30 presseoppslag i måneden direkte relatert til granskningen som pågår. Nasjonale, regionale og lokale medier har skrevet om arbeidet. Media har blitt invitert til kommisjonens åpne møter.

Kommisjonen er kjent med at det er åtte forskningsprosjekter og fem øvrige prosjekter som har fulgt kommisjonen og granskningsarbeidet.

Kommisjonen har fortløpende hatt kontakt med de andre kommisjonene i Norden. Blant annet deltok kommisjonen i Norge i 2022 på et symposium i

Sverige arrangert av Sannings- og försoningskommisjonen for tornedalinger, kvener og lantalaiset i samarbeid med Svenske kyrkan gjennom Luleå stift. Kommisjonen besøkte også kommisjonen i Finland i Inari høsten 2022 for å drøfte mulige felles grenseoverskridende tiltak. Mulige felles grenseoverskridende tiltak ble diskutert med de øvrige kommisjonene i Sverige.

2.4.13 Inkludering av berørte miljøer og organisasjoner

Kommisjonen har lagt opp til et samarbeid med berørte miljøer og organisasjoner, slik at disse har vært involvert underveis i arbeidet. Kommisjonen gikk tidlig ut og inviterte bredt til at enkeltpersoner, organisasjoner og institusjoner kunne sende inn informasjon og dele sine historier og erfaringer med kommisjonen.

Kommisjonen har møtt de berørte gruppene gjennom deres organer, foreninger og institusjoner. Kommisjonen har hatt flere egne møter med Sameetinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og Norske kveners forbund/Ruijan kvääniliitto, Kvensk-Finsk riksforbund/Kveeni suomi liitto (tidligere Kvenlandsforbundet), Norsk-finsk forbund/Norjalais-Suomalainen Liitto, Skogfinske interesser i Norge og Skogfinneforeningen for å orientere om status på arbeidet, slik at de har fått mulighet til å komme med innspill og synspunkter underveis i granskningen.

Kommisjonen har vært på festivaler, konferanser, workshops, møter, og markeringer i store deler av landet. Det har blitt holdt foredrag, og medlemmer av kommisjonen har deltatt i panelsamtaler. Dette har kommet som svar på invitasjoner til kommisjonen, og har utgjort en stor del av kommisjonens utadrettede kommunikasjon.⁴⁹

I løpet av 2020 inviterte kommisjonen, gjennom sine åpne møter og i forbindelse med øvrige arrangementer der kommisjonen var invitert, enkeltpersoner, grupper og institusjoner til å sende inn forslag til tiltak som kan bidra til større likeverd mellom majoritets- og minoritetsbefolkningen, samt forslag til tiltak som kan bidra til å informere og øke den generelle kunnskapen i samfunnet om samisk, kvensk og skogfinsk historie og kultur.

I 2021 startet kommisjonen med egne innspillmøter med representanter for miljøer og organisasjoner. Kommisjonen hadde i 2022 et innspillmøte på nett

47 Facebook og egen YouTube-kanal.

48 Sørsamisk, kvensk, lulesamisk, nordsamisk, norsk, finsk og engelsk.

49 Se vedlegg 2 for en oversikt over kommisjonens møter og øvrige representasjoner.

for ungdom, et innspillmøte for skogfinske miljøer i Hurdal, og et møte for forfattere og kulturlivet under litteraturfestivalen Ordkalotten i Tromsø/Romsa/Tromssa. I 2023 var det et innspillmøte med Norske kveners forbund.

Kommisjonen gjennomførte i 2023 et større høringsmøte med fokus på den delen av rapporteringen som handler om forsoning og forslag til tiltak. Dette høringsmøtet ble strømmet i likhet med enkelt av de åpne møtene.

SÆRLIG OM ÅPNE MØTER

Sannhets- og forsoningskommisjonen har gjennomført 37 åpne møter og kaffemøter mens den har vært i arbeid. Møtene har fulgt samme struktur på de ulike stedene, og der det har vært mulig, har det vært lagt opp til tett samarbeid med kommuner og organisasjoner. Målet har vært å forankre kommisjonens arbeid på lokalt nivå.

På de åpne møtene var alle velkomne til å delta. Møtene ble alltid åpnet med et kunstnerisk innslag etterfulgt av en orientering fra kommisjonen om kommisjonens oppdrag og mandat, statusen for arbeidet og hvilke temaer kommisjonen arbeidet med. Lag, institusjoner, organisasjoner og enkeltpersoner har blitt invitert til å bidra på programmet med å belyse fornorskingspolitikk og urett på ulike måter, blant annet ved å fortelle personlige historier eller komme med innspill til kommisjonen. Formålet har først og fremst vært å lytte til hverandre. På enkelte av møtene, spesielt i områder der fornorskingshistorien er mindre kjent, også for en del av dem som bor i området, har det blitt holdt korte foredrag om lokal fornorskingshistorie.

Utover i kommisjonens arbeid inviterte kommisjonen til å reflektere over hva forsoning kan bety for vårt samfunn, og oppfordret til å komme med forslag til tiltak. I tillegg har kommisjonen lagt til rette for mer uformelle sammenkomster, der det har vært mulig å snakke med kommisjonens medlemmer over en kaffekopp. I tilknytning til møtene har kommisjonen gjennomført intervjuer og gjort seg kjent med de ulike områdene.

De som har deltatt på de åpne møtene har fått mulighet til å snakke samisk, kvensk, finsk eller norsk, og møtene er blitt tolket. Flere av de åpne møtene ble strømmet og er tilgjengelige på kommisjonens YouTube-kanal.

Kommisjonen arrangerte et landsdekkende åpent møte som webinar i 2021 for å informere offentligheten om status i arbeidet, og om muligheten for å

komme med innspill, erfaringer og reflektere rundt hvilke tiltak som kunne være aktuelle.

2.4.14 Kommisjonens kunst- og håndverksprosjekt

Kommisjonen utlyste høsten 2022 en kunstkonkurranse der temaet var «Fornorsking og forsoning». I fagjuryen satt kunstnere med kunstfaglig bakgrunn. Kunstnerne var Tore Hansen, Liv Bangsund og Josef Halse tillegg til kommisjonsmedlem Liv Inger Somby.

Det kom inn 147 bidrag. Av disse er 16 benyttet i kommisjonens rapport og 13 kunstverk ble utstilt på Stortinget i forbindelse med overleveringen av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport 1. juni 2023.

2.4.15 Påvirkning av covid-19-pandemien

Verden ble i 2020 rammet av en pandemi, som også påvirket progresjonen i kommisjonens arbeid. Som følge av smittevernsrestriksjoner måtte fremdriftsplanen for granskningen endres, og kommisjonen fikk derfor ni måneders utsatt leveringsfrist.

Granskningen har likevel pågått kontinuerlig, og møter, intervjuer og offentlig representasjon er blitt gjennomført der det har vært mulig, under tilbørlig hensyn til smittevernspålegg og -tiltak. Kommisjonen så seg like fullt nødt til å avlyse eller utsette flere planlagte aktiviteter. Kommisjonens oppsøkende arbeid ble betydelig forsinket, og det var mange lokalsamfunn som ventet på besøk. Muligheten for å dra ut for å møte de som ville dele sine personlige historier, var begrenset og alle gruppeintervjuer måtte utsettes. Kommisjonen erfarte dessuten at både kommisjonsmedlemmer, sekretariatet og de eksterne utrederne ble forsinket i arbeidet på grunn av stengte arkiver og biblioteker og manglende tilgang til nødvendig materiale.

Kommisjonen tilpasset arbeidet til de begrensningene som fulgte av koronasituasjonen, blant annet ved å gjennomføre intervjuer per telefon eller nett i stedet for ved fysisk møte, ved å begrense antall deltakere på åpne møter og ved å strømmet møtene for å nå ut til flere. Kommisjonen gjennomførte flere kommisjonsmøter som nettmøter og hadde i større grad enn tidligere også nettmøter med interessenter og andre.

2.5 Arbeidsform og -metoder

Kommisjonsmedlemmene har, utover kommisjonsmøtene, utarbeidet fagnotater og rapportutkast, gransket arkiv, gjennomført intervjuer og representert kommisjonen utad på arrangement og møter.

Sekretariatet har skrevet referat fra kommisjonsmøtene og fulgt opp kommisjonens konklusjoner. Sekretariatet har hatt ansvar for å sikre at det produseres tekster underveis, i mange tilfeller i samskriving med kommisjonsmedlemmer, og har utarbeidet drøftingsnotater og rapportutkast. Sekretariatet har også hatt ansvar for å organisere innsamling av personlige historier og være bindeleddet mellom kommisjonen, berørte grupper og det øvrige samfunnet. Sekretariatet har representert kommisjonen utad, administrert arbeidet og sørget for ferdigstillingen av rapporteringen.

Ved valg av metode har kommisjonen dratt nytte av internasjonale erfaringer. Kommisjonen har gjort seg kjent med metoder som liknende kommisjoner har brukt, særlig Canada, Kalaallit Nunaat / Grønland og Sør-Afrika. Kommisjonen har utviklet en metode tilpasset konteksten i Norge. Kommisjonens plan for innhenting av kilder og intervjuguidene har vært offentlig tilgjengelig på kommisjonens hjemmeside.⁵⁰

2.5.1 Kommisjonens grunnlagsmateriale

Kommisjonen har både mottatt materiale som enkeltpersoner, organisasjoner og institusjoner har ansett som viktig for å belyse fornorskning og urett, og funnet frem til kilder på eget initiativ. Gjennom arbeidet har kommisjonen mottatt og samlet inn et omfattende kildemateriale som omfatter blant annet forskning, minnemateriale, skjønnlitteratur og arkivmateriale i form av dokumenter, fotografi, lydopptak og videoopptak. Kommisjonen etterlater seg et innholdsrikt arkivmateriale.

2.5.2 Eksisterende forskning

Som mandatet tilsier, har kommisjonen tatt utgangspunkt i eksisterende forskning. Det foreligger en forholdsvis stor forskningslitteratur som er relevant for kommisjonens arbeid. Ikke alle temaer og geografiske områder er like godt dekket. Det er mer forskning, utredninger og rapporter om nordsamiske forhold enn om de andre gruppene. Mye av den eksisterende forskningen omhandler fornorskingspolitikken overfor samer og kvener i områdene nord for Lyngen i Nord-Troms. Særlig har skole- og språkpolitikken

i Nord-Troms og Finnmark/Finmarkku vært mye undersøkt. Likevel mangler det også i dette området for eksempel systematiske undersøkelser av hvilke konsekvenser fornorskingspolitikken har hatt, særlig for enkeltindivider. Fornorskingspolitikk og fornorskning er mindre tematisert og utforsket i andre deler av landet.

I tillegg har kommisjonen gjennomgått lang rekke bygdebøker, årbøker, og dertil i noen grad skjønnlitteratur og lokalhistoriske tidsskrifter med vekt på områder som har blitt ansett som særlig relevant eller lite kjent.⁵¹ Utgangspunktet har vært at materialet kan gi et mer utfyllende bilde av fornorskningen. I tillegg har kommisjonen gjennomført arkivgranskninger og bestilt eksterne utredninger på enkelte tema for å frembringe kunnskap kommisjonen trengte for å kunne svare på mandatet.

2.5.3 Personlige historier

I tråd med mandatet har kommisjonen invitert til og lagt til rette for at enkeltpersoner og grupper har kunnet fortelle sine personlige historier knyttet til fornorskingspolitikk og urett som et ledd i granskningen. Historiene er en del av kildegrunnet til kommisjonens rapportering. Slik har kommisjonen bidratt til å løfte frem og synliggjøre gruppens og individenes erfaringer, slik disse erindres i dag, men også deres perspektiver på og forståelse av fornorskning. Det har vært en styrke i kommisjonsarbeidet at dette har kommet frem. De personlige historiene har bidratt til å gi et mer mangfoldig bilde av fornorskningens innhold og virkninger.

Mange har behov for å fortelle sin historie, at de føler at de blir hørt, og at den er viktig nok. Så jeg håper at dere foreslår til Stortinget at den delen av arbeidet som dere har påbegynt, blir videreført i lang, lang tid framover. Og at den blir behandlet som noe mer enn arkivmateriale.⁵²

Det er tre hovedformål med å få frem de personlige historiene: supplere kunnskapen om fornorskingshistorien med personlige opplevelser av og erindringer om fornorskning og urett, få frem samenes, kvenenes og skogfinnernes perspektiver, og anerkjen-

50 Se vedlegg 5. Kommisjonen utarbeidet en intervjuguide på seks språk som var offentlig tilgjengelig på kommisjonens hjemmeside under kommisjonens arbeid, både for å gjøre publikum kjent med fremgangsmåten og for legge til rette for at folk kunne sende inn sine egne fortellinger selv.

51 Eksempler på årbøker og lokalhistoriske tidsskrift som har blitt gjennomgått: Altaboka, Far tå folk, Fimbul, Fjellfolk, Gamle Gamvik, Kara-sjok årbok, Menneske og miljø, Porsangerfolket, Sámi diedalaš áigečála, Tana lokalhistorisk tidsskrift, Ultima Thule, Varanger årbok, Øyfolk, Årbok for Ballangen, Årbok for Malangen og Balsfjord, Årbok for Nordkapp, Årbok for Salangen, Årbok for Skånland og Årbok for Tysfjord.

52 SFKOMM 2021/334-41. Elisabeth Hætta.

ne hverandres fortellinger og verdighet. I tillegg er de personlige beretningene om opplevelser et verdifullt materiale for ettertiden, og har slik sett en egenverdi som et viktig dokumentasjonsarbeid.

Det kan oppleves som forsonende både å fortelle og å lytte til disse historiene. Mange har gitt uttrykk for at de synes det har vært viktig å fortelle hva som har skjedd og hvordan fornorskningen har påvirket deres familier fordi dette har vært lite kjent. Mange har opplevd det som godt at deres historier ble tatt imot av kommisjonen.

De personlige historiene er benyttet på flere måter gjennom kommisjonens rapport. Gjennomgående er uthevede sitater fra beretningene benyttet. Dette synliggjør personers opplevelser og minner, og gjør at stemmene til kvenene, norskfinnene, samene og skogfinnene er til stede gjennom rapporten. Sitatene forteller om og beskriver hvordan samer, kvener, norskfinner og skogfinner har opplevd og fremdeles opplever fornorskning. Personlige historier er i tillegg benyttet som muntlige kilder og dokumentasjon i den historiske kartleggingen. Når de personlige historiene har vært benyttet som muntlige kilder i denne historiske kartleggingen, har de vært underlagt vanlige kildekritiske prinsipper. De personlige historiene har også aktivt vært benyttet i kvalitativ analyse og satt i en større sammenheng for å få frem konsekvenser av fornorskning.

Det har under granskningen vært viktig å gi folk valgmuligheter med hensyn til hvordan de ønsker å overlevere sin personlige historie til kommisjonen. Folk har kunnet levere historien sin til kommisjonen i skriftlig form, de har kunnet ta ordet på kommisjonens åpne møter og de har kunnet gi kommisjonen tilgang til historien sin gjennom intervju. Noen personer har både tatt ordet på åpne møter og sendt inn supplerende materiale eller blitt intervjuet i tillegg. Noen få har valgt å sende historiene inn som lyd- eller videopptak. Personer som har levert personlige historier, har hatt mulighet til å trekke dem tilbake mens kommisjonen har arbeidet.

Kommisjonen har samlet inn 766 personlige historier. Kommisjonen har benyttet alle de personlige historiene i en anonymisert demografisk analyse.⁵³ Kommisjonen har videre foretatt en tematisk analyse av de personlige historiene og kartlagt mønstre for å få frem hva de som har fortalt legger i fornorskning,

hvilke perspektiver de har, og hvilke hendelser og opplevelser de særlig er opptatt av.

De personlige historiene og øvrig tilsendt grunnlagsmateriale er lagret for ettertiden i Sannhets- og forsoningskommisjonens arkiv. Innsamlingen av de personlige historiene har vært samtykkebasert. Folk har i tillegg krysset av i et samtykkeskjema for om de har ønsket at historiene skal være offentlige eller ikke. Kommisjonen har så foretatt en offentlighetsvurdering av materialet. Dersom historiene ikke skal være offentlige, har de blitt anonymisert i kommisjonens formidling og rapportering. Historiene er videre blitt skjermet i kommisjonens arkiv, og tilgangen er regulert gjennom retningslinjer for innsyn. Offentlige historier har blitt benyttet med personopplysninger i kommisjonens formidling og rapportering, og disse historiene ligger offentlig tilgjengelige for ettertiden.⁵⁴

INTERVJU

Kommisjonen har gjennomført intervjuer som en del av granskningen. Gjennom slike intervjuer har kommisjonen fått tilgang til informasjon og historier som ellers ikke ville kommet frem. Intervjuene har blitt gjennomført på det språket vedkommende som har blitt intervjuet, har ønsket å bruke. Intervjuene er gjennomført av både sekretariatet og kommisjonsmedlemmer. Kommisjonen har hatt kompetanse til å gjennomføre intervjuer på kvensk, finsk, nordsamisk og norsk.

For å sikre at kommisjonen også kunne innhente informasjon fra personer som ønsker å snakke lulesamisk eller sørsamisk under intervjuet, inngikk kommisjonen avtaler med institusjoner som har relevant språkkompetanse. I 2020 inngikk kommisjonen en avtale med Árran lulesamisk senter / Árran Julevsáme guovdásj. Senteret har bidratt med lulesamisk kompetanse i forbindelse med kommisjonens innsamling av personlige historier, og gjorde det mulig å ta imot personlige historier på lulesamisk. I 2021 inngikk kommisjonen en avtale med Aajege samiske senter / Aajege saemien giele- & maahtoejarnge, som innebærer at det også ble mulig å ta imot personlige historier på sørsamisk. Senteret har i tillegg bidratt med sørsamisk kompetanse i forbindelse med innsamlingen av personlige historier i sørsamisk område.

53 Se avsnitt 2.5.4 og kapittel 11 for mer om hvordan materialet er analysert.

54 Der folk selv har ønsket at historiene skal være offentlige, har kommisjonen foretatt en offentlighetsvurdering av innholdet i materialet, og sikret at personer knyttet til sensitiv informasjon og tredjepartsopplysninger ikke har blitt offentliggjort.

Det ble gjennomført innkjøpsanbud og inngått avtale med Transcriber Scandinavia om transkribering av intervjuer og korrekturlesing. Intervjuene på nordsamisk og kvensk, og særlig sensitive intervjuer ble i hovedsak transkribert av sekretariatet.

Sannhets- og forsoningskommisjonen har benyttet seg av to typer intervju: narrative intervjuer og tematiske intervjuer. Narrative intervjuer har blitt benyttet for å motta og samle inn personlige historier muntlig, og tematiske intervjuer for å kartlegge, beskrive eller dokumentere bestemte tema. Noen av intervjuene ble gjennomført som gruppeintervju med flere personer til stede.

Narrativt intervju ble benyttet for å få frem livsløphistorier og egne erfaringer med fornorsking, slik de erindres av den enkelte i dag. Kommisjonen ønsket at alle som ikke ville eller kunne skrive ned sin personlige historie, fikk muligheten til å fortelle den muntlig. Gjennom et narrativt intervju fikk personer fortelle sin historie fritt uten vesentlige føringer fra intervjuer. De temaene som oftest ble berørt i narrative intervjuer er språk, diskriminering, skolegang og identitet.

Kommisjonen foretok i tillegg tematiske intervjuer om bestemte temaer for å dekke kunnskapshull. Ved denne intervjuformen valgte kommisjonen personer som bidro med spesifikk kunnskap til kommisjonens arbeid. Intervjuer stilte spesifikke spørsmål gjennom intervjuet for å få frem relevant informasjon. Kommisjonen gjennomførte tematiske intervjuer om blant annet temaene fiskeri, duodji, tapt skolegang, helse, arealinngrep, reindrift, barnevern og religion.

2.5.4 Analyse av personlige historier

I analysen har det blitt benyttet et analyseverktøy for å arbeide systematisk med et stort antall personlige historier.⁵⁵ I kommisjonens analyse har de skriftlige personlige historiene og transkripsjonene av intervju-materialet og innlegg på åpne møter blitt sortert etter demografisk informasjon som kjønn, sted, språk, etnisitet, alder osv., og videre blitt gjenstand for en innholdsanalyse, gjengitt oppsummert i hovedtema, og analysert tematisk.⁵⁶

2.5.5 Psykososial støtte

Sannhets- og forsoningskommisjonen tok fra starten av arbeidet høyde for at kommisjonsarbeidet og granskningen kan forsterke traumer, angst og andre negative og belastende tilstander som enkeltpersoner

kan ha i kjølvannet av den fornorsking og urett de har opplevd. Kommisjonen har vært opptatt av hvordan den skal forholde seg når personer blir oppfordret til å dele sine erfaringer med fornorskingspolitikk og urett.

Sannhets- og forsoningskommisjonen inngikk i dialog med Helse Nord RHF en samarbeidsavtale med Sámi Klinihkka som resulterte i et samarbeid med Finnmarkssykehuset / Finnmarkku buohcci-viessu gjennom Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus / Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus - psyhkalaš dearvvašvuođasuddjen ja gárrendilli (SANKS/SÁNAG). SANKS har bistått med spesialisthelsetjenester i psykiatri og gitt kulturkompetente medisinskfaglige råd til kommisjonen i forbindelse med arbeidet. I desember 2019 gjennomførte deler av kommisjonen et kurs med SANKS om hvordan de skulle møte traumeutsatte i arbeidet. Det har utover dette vært et tydelig skille mellom kommisjonens granskningsarbeid og helsepersonellens ansvar for helse.

SANKS har spesialkompetanse i kulturtilpassede helsetjenester, som både kvener, samer og skogfinner kan ha nytte av. Det ble avsatt to stillinger til arbeidet. De fire terapeutene som har vært tilknyttet kommisjonens arbeid, har vært Berit Frøydis Svineng Johnsen, Marit Mildrid Utsi, Anne Karin Steffensen og Reidun Boine.

SANKS har tilbudt krise- og støttesamtaler under kommisjonens arbeid. Dette har særlig vært aktuelt for personer som har levert sine historier knyttet til fornorskingspolitikk og urett. Alle som har fått ulike følelsesmessige reaksjoner som følge av at de har formidlet sin historie til kommisjonen eller på et åpent møte i regi av kommisjonen, har kunnet ta kontakt med terapeutene. Det samme gjelder alle som har vært tilhører på slike møter fysisk eller gjennom streaming eller via andre medier. I tillegg har SANKS hatt støttesamtaler og gruppesamtaler med medlemmer av kommisjonen.

Informasjon om tilbudet fra SANKS i forbindelse med Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid er blitt gitt i forbindelse med Sannhets- og forsoningskommisjonens møter. SANKS har så langt det har latt seg gjøre vært til stede på kommisjonens arrangement og fanget opp behov. Personer kunne selv ta direkte kontakt med terapeutene enten via telefon eller e-post.

55 Et kvalitativt analyseprogram, Nvivo, har blitt benyttet i analysen.

56 Se mer om analysen av de personlige historiene i kapittel 11.

Oppstart av støttesamtaler var januar 2020. Det ble gitt i alt 126 støttesamtaler under kommisjonens arbeid. De fleste personer som har hatt behov for støttesamtaler, har selv tatt kontakt med SANKS etter kommisjonens åpne møter. 12 støttesamtaler ble gitt i etterkant av intervju med kommisjonen. De fleste personene har hatt én samtale med SANKS, men enkelte personer har hatt behov for flere samtaler. SANKS har anbefalt eller veiledet et fåtall personer til å ta videre kontakt med kommune- eller spesialisthelsetjenesten.

Støttesamtalene under kommisjonsarbeidet har fungert slik at det ikke har vært nødvendig med henvisning, og det har vært kort ventetid. Tilbudet har vært gratis. Terapeutene har taushetsplikt, og kommisjonen har ikke hatt innsyn i innholdet i støttesamtalene, men rutinemessig informert om tilbudet i forbindelse med sine åpne møter og intervju.

Kommisjonen etablerte i dialog med Statsforvalteren i Troms- og Finnmark / Romsa ja Finnmarku / Tromssa ja Finnmarkku en varslingsrutine til kommuner i forbindelse med kommisjonens møtevirksomhet i de respektive kommunene. Sannhets- og forsoningskommisjonen har rutinemessig varslet de aktuelle kommunene i forbindelse med åpne møter rundt om i landet. Kommisjonen forutsatte at varselet ble formidlet videre til fastleger og øvrig helsepersonell i kommunen.

2.5.6 Arkivgranskning

Kommisjon har gjennomført arkivgranskning blant annet i statsarkivene i Hamar, Tromsø/Romsa/Tromssa, Sámi arkiiva / Samisk arkiv, Guovdageaidnu/Kautokeino og Trondheim/Tråante, Nasjonalbibliotekets digitale samling av aviser, Digitalarkivet (Riksarkivet), og enkelte interkommunale arkiver, samt arkiver på ulike museer. Det vil fremgå av de ulike kapitlene gjennom rapporten hvilke arkiver som er benyttet. Kommisjonen har i tillegg bestilt to eksterne arkivgranskninger:

- Per-Øivind Sandberg (2020) Skogfinner i Solør-området i tidsrommet 1820-1900
- Astri Andresen (2022) Barnevern og fornorsking

Kommisjonen har ut over dette stilt spørsmål til og bedt om innsyn i arkivene til en rekke organer, deriblant Kommunal- og moderniseringsdepartementet, Utenriksdepartementet, NRK, Utdanningsdirektoratet og Sametinget.

2.5.7 Eksterne utredninger

Sannhets- og forsoningskommisjonen har bestilt åtte eksterne utredninger. I kommisjonens rapport er disse referert til med navn på utreder og årstallet utredningen ble levert til kommisjonen. De eksterne utrederne har hatt mulighet til å lese korrektur og ferdigstille utredningene før utredningene ble offentliggjort av kommisjonen. Kommisjonen har i løpet av arbeidet hatt anledning til å dele utredningene med kommisjonene i Sverige og Finland. Utredningene er benyttet som kilder i kommisjonens rapport, og er offentliggjort i sin helhet som elektroniske vedlegg til rapporten.⁵⁷ De åtte eksterne utredningene er disse:

- Marit Meløy (2020) Endringer i kjønnsroller og familiestruktur som følge av statlige tiltak i reindrifta
- Harrieth Aira og Oddmund Andersen (2021) Fornorsking i Midt-Troms, Sør-Troms og Nordre-Nordland
- Astri Andresen (2021) Konsekvenser av norske myndigheters politikk og virksomhet i skoltesamisk område fra cirka 1800 og fram til i dag
- Jon Røyne Kyllingstad (2021) Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle
- Jens Ivar Nergård (2021) Fornorsking i lulesamisk område med vekt på Tysfjord og Hamarøy i etterkrigstida; utviklingstrekk, sosiale og økonomiske konsekvenser
- Steinar Pedersen (2021) Fornorsking i Tanadalen med vekt på næringsvirksomhet
- Jon Røyne Kyllingstad (2022) Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle - del II
- Kirsti Strøm-Bull (2023) Konsekvenser av fornorsking på reindriftens rettigheter, belyst gjennom lovgivning og rettspraksis

2.5.8 Kommisjonens arkiv

Sannhets- og forsoningskommisjonen inngikk en arkivavtale med UiT Norges arktiske universitet, og det ble utarbeidet rutiner for arkiv og dokumentbehandling. Dokumenter som inngikk i kommisjonens arkiv, ble lagret elektronisk i universitetets arkivsystem i en egen enhet for kommisjonen. Kommisjonens sekretariat foretok arkiveringen og har forvaltet arkivet under kommisjonens arbeid.

⁵⁷ Se vedlegg 3 for link til de eksterne utredningene i sin helhet.

Sannhets- og forsoningskommisjonens arkiv vil bli avlevert til Arkivverket etter at kommisjonen har levert sin rapport til Stortinget. Kommisjonen har underveis i arbeidet hatt flere møter med Arkivverket for å forberede overleveringen av materialet.

Video fra enkelte av kommisjonens åpne møter og de personlige historiene som er offentlige, blir offentlig tilgjengelig i Digitalarkivet, mens materialet som er skjermet, ligger i et klausulert arkiv. Kommisjonens klausulerte arkiv er tilgangsstyrt og skal forvaltes av Arkivverket etter retningslinjer for innsyn fastsatt av kommisjonen.

2.6 Kommisjonens grunnsyn

Kommisjonen fastslår at den norske stat gjennom fornorskingspolitikken begikk urett mot den samiske, kvenske og skogfinske befolkningen. Statens fornorskingspolitikk har hatt omfattende negative følger og konsekvenser for samisk, kvensk og finsk språk, kultur og levesett i nåtid.

Kommisjonen mener at der fornorskingspolitikken langt på vei var en enveisprosess, må veien mot forsoning være en felles prosess der sivilsamfunn og lokalsamfunn bidrar, men der norske myndigheter bærer et særlig ansvar for å ta et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett, og legge til rette for forsoningsprosessen.

Kommisjonen konstaterer at fornorskingspolitikkenes mål var at folk, familier, slekt og grupper skulle velge én etnisk identitet, den norske, og at norske myndigheter tok et bredt spekter av virkemidler i bruk for å nå denne målsettingen, herunder språklig, kulturell og materiell undertrykking, og usynliggjøring av de gruppene som inngår i kommisjonens mandat. Når en skal gå videre fra dette, er det derfor viktig å erkjenne konsekvensene av fornorskingspolitikken, anerkjenne nasjonale minoriteters og urfolks legitime tilstedeværelse i Norge, og anerkjenne samers, kveners og skogfinners identitet og verdighet.

Kommisjonen understreker at fornorskingspolitikken og prosesser og samfunnsutvikling som har ført til fornorsking, også har ført til at vilkårene for videreføring og styrking av kulturuttrykk som kjennetegner og vektlegges av de gruppene mandatet omhandler, er sterkt svekket. Mange har mistet kontakt med slekten, har ikke lært samisk, kvensk eller finsk. De har tapt kulturkunnskap, tradisjonskunnskap og livsstilen som kjennetegner de ulike gruppene. Andre står midt i en revitaliseringsprosess eller er hardt pressede kulturbærere. Kommisjonen ser at mange tross dette fortsatt behersker ett eller flere samiske språk, kvensk eller finsk, og mange kulturuttrykk,

herunder livsstil i bred forstand, som tradisjonelt har kjennetegnet gruppene. Det er kommisjonens håp at de tiltakene som foreslås vil bidra til å styrke det mangfoldet av språk, kulturuttrykk og levemåter disse gruppene representerer.

Kommisjonen legger til grunn at samer har status som urfolk og kvener og skogfinner har status som nasjonal minoritet. Staten Norge anerkjenner rettigheter og fastsetter plikter for sine borgere. Utviklingen av de formelle borgerrettighetene til samer, kvener, norskfinner og skogfinner har i all hovedsak fulgt utviklingen av den øvrige befolkningens borgerrettigheter. Dette er ingen selvfølge i et urfolks- og minoritetsperspektiv. Samtidig er utgangspunktet for kommisjonens arbeid at gruppene som inngår i kommisjonens mandat, ikke kun er norske medborgere med de samme rettighetene og pliktene som øvrige borgere, men også medlemmer av urfolks- og minoritetssamfunn i Norge med tilhørende rettigheter og plikter. Fornorskingspolitikkenes utgangspunkt og målsetting var å fjerne synlige uttrykk for disse kulturene. Kommisjonen legger til grunn et samfunnssyn som ser dette kulturelle mangfoldet som en berikelse for hele samfunnet. Kommisjonen foreslår derfor tiltak som har som mål å styrke dette kulturelle mangfoldet og støtte pågående kulturelle revitaliseringsprosesser, samtidig som de aktuelle gruppene forblir integrerte deler av et større fellesskap.

Innebygd i vårt demokrati ligger rom for å være uenige og diskutere seg frem til løsninger. Det gjelder også for urfolk og nasjonale minoriteter. Innad i gruppene som inngår i kommisjonens mandat, er det ulike oppfatninger av den relative betydningen av rollen og statusen som fullverdig borger på den ene siden og rollen og statusen som medlemmer av ulike minoritetskulturer på den andre. Det er derfor grunn til å tro at forslag til tiltak som har som mål å styrke for eksempel språk og kultur, vil bli positivt mottatt av mange, men ikke alle. Det er derfor viktig å legge til rette for arenaer og forutsigbare prosesser for å diskutere utfordringer og løsninger på disse utfordringene innad i gruppene, og for norske myndigheter del i samarbeid med gruppene.

Kommisjonen har i alt sitt arbeid, også i innsamlingen av personlige historier, lagt til grunn at det som avgjør gruppetilhørigheten, er egenidentifikasjon eller egentilskrivning av etnisk tilhørighet. I møte med de ulike gruppene har kommisjonen opplevd at mange oppgir at de har flere identiteter, at de oppfatter seg selv som samisk, kvensk og/eller norsk. Mange oppgir også at de har bare en identitet, enten same, kven, norskfinsk, skogfinsk eller norsk.

Kommisjonen har, særlig med utgangspunkt i status, næringsvei, bosettingsområde, kultur, språk og historie, tatt hensyn til forskjeller innenfor de respektive gruppene. De ulike gruppene har svært forskjellige utgangspunkt, særlig med tanke på hvor godt organiserte de er, og med hensyn til institusjonsbygging. Utgangspunktet, utfordringene og samfunnsarenaene er derfor ikke de samme for alle gruppene. Kommisjonen mener det er viktig å legge til rette for likeverd mellom samer, kvener/norskfinner, skogfinner og den øvrige befolkningen. Der politikk som berører urfolk og nasjonale minoriteter utvikles og vedtak fattes, er det særlig viktig å ta hensyn til og respektere gruppenes rettigheter og interesser. Å synliggjøre og legge til rette for kulturutvikling og positive tiltak er et statlig ansvar.

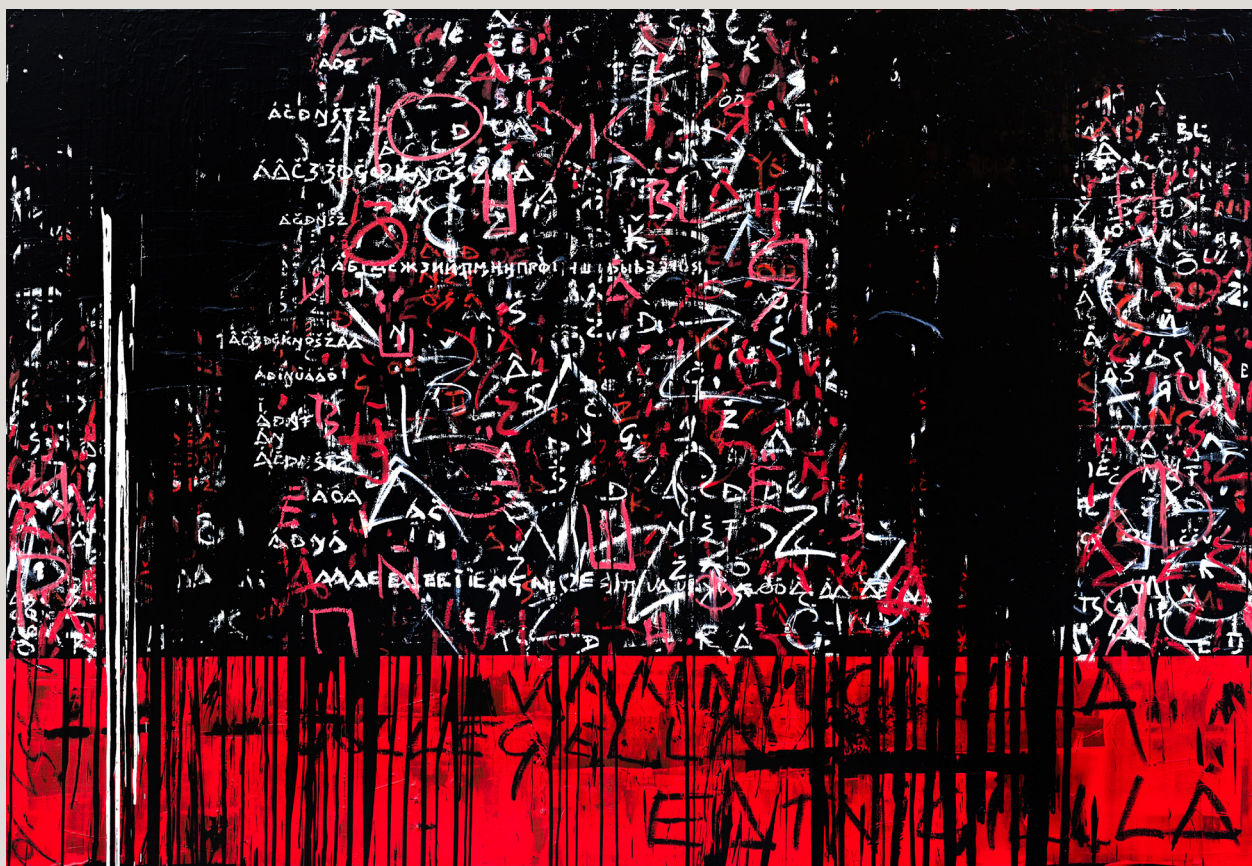
Kommisjonen mener at alle i hele landet bør ha et likeverdig språk- og kulturtilpasset offentlig tjenestetilbud. Dette forutsetter en betydelig styrking av relevant språk- og kulturkompetanse i svært mange offentlige virksomheter og en aktiv tilrettelegging for at denne målsettingen kan nås.

Kommisjonen viser til at en svært alvorlig konsekvens av fornorskingspolitikken er språkskiftet, fra samisk, kvensk eller finsk til norsk énspråklighet. Dette har bidratt sterkt til dagens sårbare situasjon for kvensk, skogfinsk og samiske språk, og til et språktap som har konsekvenser for flere generasjoner. Kommisjonen mener det er svært sannsynlig at språk og andre kulturuttrykk vil forsvinne dersom myndighetene ikke foretar seg noe aktivt for å forhindre at dette skjer, og at det er behov for særskilte tiltak for å bevare, styrke og utvikle språk, kultur og levemåte. Språk er en viktig identitetsmarkør. Kommisjonen understreker språkernes verdi som morsmål og den betydningen språkene har for bevaring og utvikling av kultur og identitet, samt som bærer og formidling av kunnskap.

Kommisjonen erfarer at språkreitaliseringen så langt i stor grad har vært en svært utfordrende prosess. Barns språklæring og videreføring av språk i familier er sentralt i revitalisering av språk. Språkopplæringen er svært mangelfull, og ny statistikk viser frafall fra samiskundervisning. Kvenskundervisningen viser en lignende utvikling. Dette er uheldig med tanke på fremtidsutsikter for disse språkene og for skolens rolle for revitalisering av samisk og kvensk. Samtidig opplever mange voksne og ungdommer språksorg, det vil si et savn etter et språk de aldri fikk lære seg, og lengselen etter et språk de kan identifisere seg med og som knytter dem til slekten.

Det må i fremtiden oppleves som viktig og positivt å beherske urfolks- og minoritetsspråk i Norge.

Kommisjonen forventer at offentlige organer utviser språkbevissthet rundt synliggjøring og i bruken av minoritetsspråk i Norge. Kommisjonen har på denne bakgrunnen foreslått tiltak som har til hensikt å styrke samers, kveners og skogfinners språk og kultur. Videre har kommisjonen foreslått tiltak som skal styrke kunnskapen om gruppene og fornorskingshistorien i hele samfunnet. Målsettingen er et mer forsonet samfunn.

Kulturelt folkemord, 2022

© Ole Lislerud / BONO 2023. Foto: Fabio Abete

Kapittel

3

Andre kommisjonsprosesser

3. Andre kommisjonsprosesser

3.1 Kommisjonsarbeid internasjonalt

Kommisjonen har som ledd i sitt arbeid sett til andre relevante sannhets- og forsoningsprosesser som har funnet sted internasjonalt, først og fremst i Sør-Afrika, Canada og på Kalaallit Nunaat/ Grønland. Det har vært løpende kontakt med tilsvarende kommisjoner i Sverige og Finland.

I løpet av de siste femti årene har det ulike steder i verden blitt etablert kommisjoner som har hatt som formål å granske menneskerettighetsbrudd i stater og land som har en fortid med interne, og ofte voldelige, konflikter. I tillegg til rettsprosesser, nasjonale eller internasjonale, har slike kommisjoner i økende grad blitt sett på som nøkkelinstitusjoner for å oppnå såkalt overgangsrettferdighet (transitional justice).¹ Fra midten av 1990-tallet ble begrepet forsoning stadig sterkere vektlagt i flere av granskningene.

FN definerte i 2010 overgangsrettferdighet som «the full range of processes and mechanisms associated with a society's attempt to come to terms with a legacy of large-scale past abuses, in order to ensure accountability, serve justice and achieve reconciliation».² FNs menneskerettighetsråd har utarbeidet en rapport som løfter frem ulike former for tiltak.³

Frem til 2010 var det identifisert et førtitalls kommisjoner, den første med «Commission of Inquiry into the Disappearance of People in Uganda», fra 1974.⁴ Andre har tilkommet de senere år.⁵ Blant kommisjonsarbeidene har Sør-Afrika (1995–2002), Guatemala (1997–1999), Peru (2001–2003), Øst-Timor (2002–2005) og Marokko (2004–2006) vært viktige med tanke på virkningen de har hatt.

Grovt sett finnes det to typer kommisjoner: de som opprettes etter krig og konflikter, og de som opprettes i demokratier for å granske landets egen politikk. Sannhets- og forsoningskommisjonen i Norge tilhører den sistnevnte typen og har likhetstrekk med kommisjoner i flere andre land.

Mens det å sikre stabilitet og innføre rettsikkerhet ofte har vært viktig for tidligere sannhets- og forsoningskommisjoner, som i Sør-Afrika, har kommisjonen i Canada, på Kalaallit Nunaat / Grønland og kommisjonene i Norge, Sverige og Finland

blitt etablert i perioder med fred, demokrati og stabilitet. Fokus på effektene av langtidsvirkninger av en politikk, skiller de nordiske og det canadiske kommisjonsarbeidet fra andre kommisjonsprosesser som har blitt etablert i kjølvannet av voldelige konflikter. I Canada gjennom internatskolene, på Kalaallit Nunaat / Grønland gjennom modernisering og dansk assimilasjonspolitik, og i Norge, Finland og Sverige gjennom fornorskings-, forsvenskings eller forfinskingspolitikk.

Selv om Sannhets- og forsoningskommisjonen i Norge har sett til tidligere kommisjonsprosesser, er både det norske samfunnet som kommisjonsarbeidet har foregått i, og kommisjonens brede mandat, svært ulikt øvrige kommisjoners rammevilkår. Kommisjonen har hatt nytte av å kjenne til andre kommisjonsarbeid, men har ønsket å basere sitt arbeid på eget ståsted og grunnsyn. Kommisjonen har funnet frem til en metode og en tilnærming til granskningen som er inspirert av tidligere kommisjoner, men tilpasset en nordisk kontekst.

3.2 Sannhets- og forsoningskommisjonen i Sør-Afrika

Målet for den sørafrikanske sannhets- og forsoningskommisjonen var å avdekke urett og brudd på menneskerettighetene under apartheidregimet. Den ble opprettet i 1995 under ledelse av erkebiskop Desmond Tutu etter 45 år med apartheid og 30 år med væpnet motstand mot apartheid-regimet fra blant andre African National Congress (ANC). I løpet av den tiden hadde landets fargede flertallsbefolkning lidd under massakrer, drap, tortur, fengsling av aktivister og betydelig politisk, økonomisk og sosial diskriminering.

Slik navnet gjenspeiler, var kommisjonen tidlig ute med å gjøre forsoning til en sentral del av prosessen med å oppnå overgangsrettferdighet. Selve kommisjonen besto av 17 offentlig utnevnte kommisærer, og omfattet 300 ansatte fordelt på fire nasjonale kontorer og tre komiteer: Human Rights Violation Committee, Amnesty Committee og Reparations and Rehabilitation Committee. Mandatet var også det mest omfattende inntil da, med perioden 1960 til 1994 som kommisjonens hovedanliggende.

1 Se for eksempel Niezen (2013).

2 Se for eksempel Guidance Note of the Secretary – General. United Nations Approach to *Transitional Justice* (2010) s. 2.

3 FNs menneskerettighetsråd (2019). 2. mai 2019, *Efforts to implement the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: Recognition, Reparation and Reconciliation. Report of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples.*

4 Hayner (2010) s. 239–240.

5 Se for eksempel González (2021).

Mest innflytelsesrik var likevel kommisjonen med tanke på metodene som ble brukt. Tidligere kommisjoner hadde ikke foretatt offentlige høringer av frykt for konflikt. Dette gjenspeilte seg i nøye redigerte rapporter med tolkninger som tok forbehold om hendelser i fortida.⁶ Den sør-afrikanske kommisjonen brøt med dette mønsteret ved at arbeidet langt på vei ble utspilt i offentligheten. Mediedekningen var omfattende.

Sannhets- og forsoningskommisjonen i Sør-Afrika var et organ hvor enkeltpersoner ble konfrontert med sine handlinger. Den sørafrikanske kommisjonen utmerket seg ved å tenke nytt om hvordan individer kunne stilles til ansvar for tidligere tiders overgrep. Tanken var at ofrene skulle få fortelle sine historier og gi overgriperne amnesti, som oftest etter at overgriperne offentlig hadde bekjent hva de hadde vært med på. Det sentrale var at ofrene skulle få en stemme, og at lidelsen deres skulle bli anerkjent.

Personer som hadde vært offer for vold, eller hadde bevitnet vold, fikk fortelle om dette til kommisjonen i lukkede eller åpne høringer. Kommisjonen mottok forklaring fra mer enn 21 000 ofre for, og vitner til, vold. Rundt 2000 av disse fant sted i offentlige høringer. Personer som hadde begått politisk motiverte voldshandlinger, kunne avgi forklaring og søke amnesti. For grove menneskerettighetsbrudd måtte søkeren møte på offentlige høringer for å svare på spørsmål fra kommisjonen, representanter for ofrene eller fra ofrene selv. 1167 søkere av drøyt 7000 overgripere fikk innvilget amnesti. Bare søkere som fullt ut tilsto sin medvirkning til menneskerettighetsbrudd, og som kunne vise at de var politisk motivert, fikk innvilget amnesti.⁷

Selv om den sørafrikanske kommisjonen i stor grad lyktes med å forankre arbeidet sitt i den sørafrikanske befolkningen, mottok den også kritikk. Særlig provoserte de følelsesbetonte høringene mange. Noen mente gjerningspersoner slapp unna bare ved å uttrykke anger.

Kommisjonens myndighet til å innvilge amnesti var også gjenstand for konflikt. Noen var kontroversielle, for eksempel innvilgelsen av fellessøknaden til 37 ANC-ledere. Kommisjonen ble beskyldt både for å være for ettergivende og for å sette forsoning fremfor sannhet. Blant annet ble bare en håndfull individer stilt strafferettslig til ansvar, deriblant

tidligere president Pieter Willem Botha, som fikk ett års betinget fengsel, en dom som senere ble frafalt. Andre mente at kommisjonen ikke hadde holdt det den lovet, og at den favoriserte den nye regjeringen ved å legitimere ANC og svikte ofre, som ikke ble ytt tilstrekkelig rettferdighet. ANC på sin side var heller ikke fornøyd, verken med arbeidet eller med kommisjonens konklusjoner, og forsøkte å stoppe rapporten. Kommisjonen ble dessuten sterkt kritisert av menneskerettsorganisasjoner for ikke å ta ut stevning mot innenriksminister og leder av Inkhata Freedom Party Mangosuthu Buthelezi.⁸

Mens benådningsprosessen skulle fortsette i flere år, offentliggjorde kommisjonen de første fem delrapportene i 1998. I årene som fulgte, viste imidlertid regjeringen liten vilje til å gjennomføre de mange tiltakene og til å betale ut erstatningene kommisjonen hadde foreslått, og mange var skuffet over holdningen den hadde til lovovertredelelse under apartheidregimet.

3.3 Sannhets- og forsoningskommisjonen i Canada

En annen sannhets- og forsoningskommisjon som har avgitt rapport, og som har fått stor oppmerksomhet, er The Truth and Reconciliation Commission of Canada (2009–2015). Den canadiske kommisjonen bestod av tre kommisjonsmedlemmer⁹ og et sekretariat. Alle tre medlemmene og sekretariatet arbeidet på fulltid. I tillegg var en rekke personer engasjert for kortere eller lengre perioder i forbindelse med høringer og individuelle vitnemål.

Da den canadiske sannhets- og forsoningskommisjonen startet sitt arbeid, var det lite offentlig bevissthet og kunnskap om uretten som hadde funnet sted gjennom internatskolesystemet og på internatene, men historien fikk etter hvert svært stor oppmerksomhet.

Utgangspunktet var assimileringsspolitikk og urett begått mot urfolk gjennom det canadiske internatskolesystemet «Indian Residential Schools» fra 1883 til 2000. I 2008 ga den canadiske regjeringen en offentlig unnskyldning til landets urfolk for urett de hadde lidd på grunn av assimileringsspolitikken. Samme år ble landets sannhets- og forsoningskommisjon etablert. Granskningen resulterte i hovedrapporten *Honouring the Truth, Reconciling for the Future*, 94

6 Se for eksempel Niezen (2013) s. 10–11.

7 Hayner (2010) s. 27–32.

8 Hayner (2010) s. 27–32.

9 Chief Wilton Littlechild, First Nations jurist og tidligere senatsmedlem Calvin Murray Sinclair og Dr. og journalist Marie Wilson.

Calls to Action og flere delrapporter som alle kom i 2015.¹⁰ Senere har også granskningskommisjonen National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls utgitt to rapporter.¹¹

NATIONAL CENTRE FOR TRUTH AND RECONCILIATION

Senteret for sannhet og forsoning i Canada ble opprettet som en del av mandatet til Sannhets- og forsoningskommisjonen i Canada for å ta vare på uttalelser, dokumenter og annet grunnlagsmateriale fra kommisjonsarbeidet og gjøre dette materialet tilgjengelig for forskning og formidling. Senteret har utviklet seg til å bli et sted for læring og dialog, hvor sannheten om internatskoleopplevelsene blir anerkjent og sikret for kommende generasjoner. Målsettingen er å gi berørte parter («survivors») og deres familier, lærere, forskere og offentligheten mulighet til å granske og lære om internatskolesystemet, og å fremme forsoning.

Kilde: National Centre for Truth and Reconciliation: <https://nctr.ca>

Den canadiske sannhets- og forsoningskommisjonen skiller seg fra andre kommisjoner på flere måter. For det første er det den eneste sannhets- og forsoningskommisjonen som er blitt etablert som et resultat av et høyt antall sivile erstatningssaker.¹² Det canadiske kommisjonsarbeidet kom til som en del av oppgjøret etter erstatningssakene. Mandatet gikk ut på å informere om hva som hadde foregått på internatskolene, men også å berede grunnen for enda flere individuelle erstatningssaker gjennom å dokumentere enkeltpersoners tid på internatskole, samt eventuelle overgrep. Erstatningssakene kom til å legge sterke føringer på gjennomføringen av kommisjonsarbeidet og begrepene som ble brukt. Blant annet bidro fokuset til at fortellingene til de ansatte på internatskolene, nonner, prester og lekfolk, ikke kom til uttrykk.

I motsetning til tidligere sannhets- og forsoningskommisjoner som hadde prioriterte rettsforfølgelse, var den canadiske sannhets- og forsoningskommi-

sjonen en prosess som fokuserte på opplevelsene til tidligere internatbarn – de som ble utsatt for overgrep og urett.

Kommisjonens arbeid ble forankret i en lovregulering som påla staten, ulike private institusjoner og stiftelser å åpne sine arkiver. En viktig del av arbeidet var å samle inn dokumenter og å katalogisere arkivene slik at de ble søkbare og tilgjengelige for enkeltpersoner som ønsket å reise krav om erstatning. Kommisjonen hadde primært fokus på diskriminerende behandling, overgrep og vold mot internatbarn, og den utviklet egne metoder som den benyttet i kartlegging.

Mer enn noen annen tidligere kommisjon, var kommisjonen i Canada opptatt av psykiske skader og traumer som følge av institusjonell vold. Kommisjonen satte søkelys på mestring av traumer og lindring av de mange langtidsvirkende effektene for enkeltindivider, for samfunn og for Canada som helhet. Kommisjonsarbeidet var banebrytende når det gjaldt å skape ny innsikt i hvordan en kan heles individuelt og kollektivt etter en traumatisk fortid.¹³ Svært mange slet med ulike traumer etter opplevelser på internatskolene, og det ble sett på som viktig at høringer og vitnemål ikke forsterket slike traumer.

Den canadiske kommisjonen utførte et omfattende dokumentasjonsarbeid. Det var 80–90 000 personer i live som hadde vært på internatskoler, og i løpet av seks år ble det samlet inn 7000 vitnemål. I tillegg hadde kommisjonen et høyt antall arrangementer. Kommisjonens totalbudsjett var på omtrent 60 millioner canadiske dollar.

Kommisjonen hadde standardiserte opplegg for alle typer arrangementer, fra høringer til intervjuer. I løpet av de fem årene arbeidet pågikk gjennomførte kommisjonen sju nasjonale høringer, hver med en varighet på fire dager. Høringene bestod av åpningsseremonier, spirituelle seremonier, foredrag og kulturinnslag. De fant sted på dagtid, og på kvelden var det ulike kulturelle innslag, teater, konserter og lignende. Utover de nasjonale høringer ble det gjennomført fire regionale høringer av tilsvarende omfang. I tillegg reiste kommisjonen rundt og organiserte 80 mindre

10 De fulle titlene er: Honouring the Truth, reconciling for the Future: Summary of the final report of the Truth and Reconciliation of Canada, 2015, The Survivors Speak: A Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada, What We Have Learned: Principles of Truth and Reconciliation, Truth and Reconciliation Commission of Canada: Calls to Action.

11 *Reclaiming Power and Place: The final report of the national inquiry into missing and murdered indigenous women and girls*, Del 1 og 2.

12 Gjennom rettsakene ble det gitt to former for kompensasjon. «Common Experience Payment» (CEP) ble gitt til tidligere elever for hvert år de hadde gått på internatskole. «Independent Assessment Process» (IAP) omfattet erstatning for individuelle overgrep og konsekvensene av det. Innen fristen for å melde inn erstatningskrav i 2012 hadde kostnadene i IAP-prosessen alene nådd 3,5 milliarder canadiske dollar til enkeltpersoner. Se for øvrig Niezen (2013) s. 42–55.

13 Se blant annet Niezen (2013) og Papillon (2020).

høringer av to dagers varighet. Alle høringer ble avsluttet med en seremoni, der ulike typer materiale ble lagt ned i et seremonielt skrin. Seremoniene var en viktig del av forsoningen.

Høringene ble inndelt i tre typer, som alle ble filmet: 1) offentlige vitnemål der én til to kommisjonsmedlemmer var til stede, og hvor den enkelte fikk 20 minutter til å fortelle sin historie foran publikum, 2) delingssirkler bestående av 10–12 personer hvor hver fikk 20 minutter til å fortelle sitt vitnemål, og hvor publikum kunne høre på, og 3) individuelle vitnemål hvor den enkelte fortalte sin historie, og hvor det alltid var to personer til stede fra kommisjonen som hørte på. Et sekretariat var til stede på alle høringene og tok imot folk, forberedte dem, hørte hvordan de ville fremføre sitt vitnemål, og fulgte dem opp psykososialt gjennom et samarbeid med det offentlige helsevesenet.

Den canadiske sannhets- og forsoningskommisjonen understreket i forordet til sammendraget av sin sluttrapport at forsoning berørte hele det canadiske samfunnet: «Reconciliation is not an Aboriginal problem; it is a Canadian one.»¹⁴ Kommisjonen anslo i 2015 at rundt 4100 barn forsvant fra skolene. I kjølvannet av kommisjonsarbeidet ble det funnet nærmere tusen levninger i umerkede graver ved internatskoler i Canada. Funnene har sjokkert og opprørt en hel verden. Canadiske urfolksgrupper har bedt myndighetene granske alle landets tidligere internatskoler for urfolk.¹⁵

En føderal domstol i Canada dømte i 2021 myndighetene til å betale erstatning på 40 000 canadiske dollar til hvert barn som ble fjernet fra sine hjem, og som opplevde diskriminering eller ble utsatt for urett. Så mange som 54 000 barn kan være erstatningsberettiget. Av de som ga vitnemål, har flere tusen per i dag fått økonomisk erstatning, men flere av sakene er fortsatt under behandling.¹⁶ I 2021 ba den katolske

biskopen i Canada om tilgivelse for kirkens deltakelse i urfolks lidelser på internatskoler, og forsikret om at kirken ville ta aktivt del i forsoningsprosessen.¹⁷

3.4 Forsoningskommisjonen på Kalaallit Nunaat / Grønland

Like før Canada avsluttet sitt kommisjonsarbeid gikk Kalaallit Nunaat / Grønlands «Forsoningskommission» i gang med sitt arbeid med utgangspunkt i Danmarks assimileringsspolitikk og urett overfor inuitter.

Ideen om en grønlandsk forsoningskommisjon ble først fremmet på slutten av 1990-tallet.¹⁸ Initiativet ble imidlertid møtt med skepsis fordi mange mente at det brutale regimet i Sør-Afrika og den ikke-voldelige, danske administrasjonen av Kalaallit Nunaat / Grønland ikke var sammenlignbare.¹⁹ Forslaget ble liggende brakk, men ideen ble ikke glemt, særlig fordi spørsmålet om forsoning fikk mye internasjonal oppmerksomhet, også i sammenhenger som ikke omfattet drap og folkemord.

Den grønlandske offentligheten fulgte særlig granskingen i Australia²⁰ og vurderte hvorvidt Kalaallit Nunaat / Grønland kunne vise til saker som omfattet menneskerettighetsbrudd.²¹ Ett tilfelle, fra 1951, der 22 grønlandske barn var blitt skilt fra sine familier og sendt til Danmark for å lære dansk språk og kultur, ble fremholdt som tilsvarende, og noen etterlyste en unnskyldning fra Danmark.

Filmen «Eksperimentet» av den danske regissøren Louise Friedberg i 2010 ga nytt liv i debatten om en grønlandsk kommisjon. Den eneste unnskyldningen Danmark tidligere hadde gitt Kalaallit Nunaat / Grønland, var den statsminister Poul Nyrup Rasmussen ga i 1999 da han beklaget at innbyggere i Thule hadde blitt tvangsflyttet i 1953 for å gi plass til en amerikansk flybase.²²

14 The Truth and Reconciliation Commission of Canada, 2015. Honouring the Truth, Reconciling for the Future. Summary of the Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada. Executive_Summary_English_Web.pdf (exactdn.com)

15 Skeie (2021).

16 Cecco (2021).

17 The Catholic Church in Canada (2021) Statement of Apology by the Catholic Bishops of Canada to the Indigenous Peoples of This Land. 24. september 2021: Statement of Apology by the Catholic Bishops of Canada to the Indigenous Peoples of This Land - Canadian Conference of Catholic Bishops (ccc.ca)

18 Thisted (2017) s. 231–246.

19 Lidegaard (1998).

20 Australia har ikke hatt en statlig kommisjon, men ulike granskninger av landets kolonihistorie har likevel blitt gjennomført, blant annet i regi av «Council for Aboriginal Reconciliation». Den australske statsministeren ga i 2008 en offentlig unnskyldning for at australske barn med urfolksbakgrunn gjennom mer enn 70 år hadde blitt fjernet fra sine familier, den såkalte «stolen generations». Se for eksempel <http://www.austlii.edu.au/au/other/IndigLRes/car/>; <https://www.reconciliation.org.au/>

21 Thisted (2017) s. 235.

22 Thisted (2017) s. 235–236. Se blant annet NRK Urix (2003).

Gjennom 2000-tallet var det imidlertid først og fremst den kommende loven om Kalaallit Nunaat / Grønlands selvstyre som ble diskutert, men da Siumut-partiet ble Kalaallit Nunaat / Grønlands største og regjeringsbærende parti ved landstingsvalget i 2013, ble Kalaallit Nunaat / Grønlands kommisjon skrevet inn i koalisjonsavtalen og inkludert på nasjonalbudsjettet for 2014 med en bevilgning på 2,4 millioner danske kroner over fire år. Siden spørsmålet om forsoning var en del av koalisjonsregjeringens program,²³ ble det også gjenstand for kritikk fra opposisjonen. Mange mente at pengene kunne bli brukt på bedre måter. I tillegg mente mange at det å etablere en forsoningskommisjon ga et misvisende inntrykk av det historiske forholdet mellom Danmark og Kalaallit Nunaat / Grønland, ved at det underforstått ble sammenlignet med folkemord og sørafrikansk apartheid. Daværende statsminister i Danmark, Helle Thorning-Schmidt, sa den gang: «Vi har ikke behov for forsoning, men jeg har full respekt for, at det er en diskusjon som opptar det grønlandske folket. Vi vil følge diskusjonen nøye herfra.»²⁴

Den største hindringen for etablering av en kommisjon sammen med danske myndigheter skulle likevel bli den polariserende retorikken som ble benyttet i debatten.²⁵ Kalaallit Nunaat / Grønlands hjemmestyre ved Aleqa Hammond (2013–14) hadde politiske ambisjoner om uavhengighet fra Danmark, og mente at mental dekolonisering og etablering av en forsoningskommisjon var nøkkelen for å forbedre inuittene og kutte båndene til Danmark. Dette, sammen med kontroverser rundt Hammonds person, bidro til at Danmark takket nei til å medvirke i den forsoningsprosessen som Kalaallit Nunaat / Grønland iverksatte. Dermed ble kommisjonsprosessen først og fremst ble en intern grønlandsk forsoningsprosess uten dansk medvirkning. Hammond anså heller ikke dansk deltakelse som viktig og igangsatte prosessen internt.²⁶

I juli 2014 utpekte den grønlandske regjeringen, Naalaakersuisut, en forsoningskommisjon som besto av fem personer og ett æresmedlem. Medlemmene

utgjorde en upolitisk fagkommisjon uten tilknytning til partipolitiske oppgaver. Personene ble valgt med utgangspunkt i faglige og samfunnsrelevante kvalifikasjoner samt personlig engasjement og erfaring. Noen måneder i forveien hadde det blitt etablert et sekretariat.

Kommisjonsarbeidet ble møtt med sterk opposisjon også internt på Kalaallit Nunaat / Grønland.²⁷ I løpet av de tre årene kommisjonen arbeidet, ble det foretatt mange utskiftninger. Bare to personer var med fra start til slutt. Naalaakersuisut nedsatte også en politisk følgegruppe. Også i denne var det mange utskiftninger.

En viktig oppgave for kommisjonen var ikke bare å få frem rollen Danmark hadde, men like mye å gi befolkningen på Kalaallit Nunaat / Grønland en innsikt i historien, og mulighet til å forsone seg med sin egen involvering og ansvar.²⁸ I november 2017 leverte den grønlandske forsoningskommisjonen sin rapport med vekt på konsekvensene av dansk moderniserings- og assimilasjonspolitik etter 1953.²⁹ Politikken medførte mange sosiale problemer som ennå vedvarer, ikke minst fordi inuittisk kultur ble ansett som mindre verdifull enn en moderne dansk levemåte.³⁰

Forsoningskommisjonens rapport er kortfattet og inneholder sju anbefalinger. Den første gikk på at den danske stat og det grønlandske selvstyret ba om unnskyldning for de overgrep befolkningen hadde vært utsatt for. Forsoningskommisjonen identifiserte fem statlige, danske praksiser som voldt stor skade frem til 1979, da landet fikk sitt selvstyre: praktiseringen av fødestedskriteriet som innebar at utsendt dansk arbeidskraft fikk høyere lønn og bedre levevilkår enn inuittene, urbaniserings- eller konsentrasjonspolitikken som innebar at mange borgere ble tvunget til å flytte fra små lokalsamfunn til byer, tvangsflytting uten samtykke og informasjon, praksisen som gjorde at barn av danske fedre ble rettsløse («de juridisk faderløse»), og praksisen med å sende barn til Danmark for å intensivere assimilasjonen («eksperimentbarna»)³¹.

23 Etter valget inngikk Siumut, Atassut og Partii Inuit et regjeringssamarbeid.

24 High North News (2018).

25 Thisted (2017) s. 237, jf. Thisted (2014) s. 161–170.

26 Andersen (2020).

27 Andersen (2020).

28 Thisted (2017) s. 233.

29 Grønlands Forsoningskommission (2017) Betenkning: <https://www.ft.dk/samling/20171/almdel/GRU/bilag/16/1832977/index.htm>

30 Andersen (2020) s. 3.

31 Se for eksempel Lindholm (2017).

De seks andre anbefalingene gikk ut på at det ble skrevet en grønlandshistorie «set med vores øjne», at det ble etablert et vitensenter for historie og forsoning, at det ble etablert et forsoningsfond, at det ble laget en handlingsplan for utviklingen av et felles verdisett, at det grønlandske språk ble styrket, og at borgerne ble sikret rett til «frit forudgående og informert samtykke» ved planlegging av større samfunnsendringer som får innflytelse for den enkelte grønlanders liv. Kommisjonen la likevel aller mest vekt på å beskrive den politikken som hadde vært ført etter 1953 for å modernisere samfunnet og bygge en velferdsstat, og hvilke konsekvenser denne politikken hadde hatt for den grønlandske befolkningen.³²

Selv om rapporten ikke umiddelbart ble fulgt opp av regjeringen i Danmark, ga statsministeren i Danmark i 2020 en skriftlig unnskyldning til de 22 grønlandske barna som ble tatt fra sine hjem og sendt til Danmark i et sosialt eksperiment på 1950-tallet.³³ Statsminister Mette Fredriksen fulgte opp med en personlig unnskyldning til seks av de gjenlevende i 2022.³⁴ Den danske stat inngikk forlik i en retts sak om erstatning på 250 000 danske kroner til disse.³⁵ Den grønlandske og den danske regjeringen besluttet videre i 2022 at de viktigste politiske hendelser fra 1945 av betydning for det grønlandske folk skulle granskes.

3.5 Kommisjoner i Sverige

I Sverige pågikk samfunnsdebatten om sannhets- og forsoningskommisjonen for samer fra kirkemøtet i Svenska kyrkan i 2005. Etter møtet begynte den svenske kirken utredningen av forholdet mellom samer og kirken i Sverige. Dette arbeidet ledet til etableringen av «Vitbok-prosjektet» som gransket kirkens rolle i assimilering av samer. I 2016 utga den svenske kirken bokverket *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* som en del av «Vitbok-prosjektet». Tobindsverket består av fagartikler som kaster lys over forholdet mellom samene og Svenska kyrkan fra 1600-tallet og frem til midten av 1900-tallet.³⁶

Sametinget/Sámedigge/Sámiediggie/Saemiedigkie i Sverige ba staten om å begynne en granskning av statens overgrep mot samer allerede i 2006, men det tok likevel over ti år før regjeringen i Sverige i 2018 vedtok forslaget om etablering av en sannhets- og

forsoningskommisjon for å granske forsvenskingen av samene.

Svenska Tornedalings Riksforbund-Tornion-laaksoalaiset, STR-T, stilte spørsmål om sannhets- og forsoningsprosessen til kultur- og demokratiminister Alice Bah Kuhnke i juni 2016. STR-T ble på møtet oppmuntret til å undersøke nærmere et behov for lignende prosesser som allerede hadde blitt drøftet i samiske miljøer både i Norge, Sverige og Finland. Et år etter bevilget Kulturdepartementet i Sverige midler til STR-T til forprosjektet om tornedalings og statens historiske relasjon. STR-T oversendte rapporten *Då var jag som en fånge – Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talen* til Kulturdepartementet, sammen med oppfordring om etablering av sannhets- og forsoningskommisjonen for tornedalinger i april 2018.

Sametinget fikk midler fra regjeringen til et forprosjekt for en sannhets- og forsoningsprosess i 2019. I 2020 bevilget regjeringen midler til Sametinget for å lede og organisere forberedelsesarbeidet og prosessen med å forankre kommisjonen i de samiske miljøene. Sametinget påbegynte prosessen med å undersøke hvilke temaer som skulle være i fokus for kommisjonens arbeid, og engasjerte samiske miljøer til å komme med innspill i dialogmøter. Formålet med denne forankringsprosessen var å bygge opp tillit til arbeidet som sannhetskommisjonen skulle gjennomføre. En styringsgruppe på sju representanter fra samepartiene og en referansegruppe med medlemmer fra samiske organisasjoner var engasjert i arbeidet. Sametinget utarbeidet sammen med en utreder en forberedende rapport for en sannhetskommisjon, som ble overlevert Kulturdepartementet mai 2021.

19. mars 2020 vedtok den svenske regjeringen at det skulle etableres en sannhets- og forsoningskommisjon for tornedalinger skulle etableres. Sannhets- og forsoningskommisjonen for tornedalinger, kvener og lantalaiset ble opprettet i dialog mellom minoritetsorganisasjoner og regjeringen. Sverige opprettet dermed to separate kommisjoner: Sanningskommission för det samiska folket og Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.

32 Andersen (2020).

33 Brandt (2020).

34 Tofte (2022).

35 High North News (2022).

36 Se mer om Svenska kyrkans forsoningsarbeid i kapittel 18.2.1 og 25.

3.5.1 Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset

11. juni 2020 oppnevnte regjeringen i Sverige kommisjonen i dialog med foreningen STR-T og ungdomsorganisasjonen Met Nuoret. Kommisjonen består av sju medlemmer og et sekretariat. Sannings- og försoningskommissionen för tornedalingar, kvänar och lantalaiset har fått i oppdrag å kartlegge statens minoritetspolitikk og hendelser knyttet til assimilasjon av minoriteten på 1800- og 1900-tallet og undersøke konsekvenser av politikken.

Resultatene av kommisjonens arbeid skal brukes til å utvikle minoritetspolitikk i Sverige, men skal også bidra til en kollektiv oppreisning av tornedalingar, kvener og lantalaiset og synliggjøring av minoriteten i hele samfunnet. Kommisjonen arrangerte kaffemøter og oppfølgende «påtårsmøter» med berørte miljø. I tillegg samlet kommisjonen inn personlige historier.

I mai 2022 kom kommisjonen med en delbetenkning.³⁷ Delbetenkningen tar hovedsakelig for seg årsakene til at tornedalingar, kvener og lantalaiset ble utsatt for rasebiologiske undersøkelser og overgrep, samt finansieringen av undersøkelsene. Kommisjonen har fått utsatt frist til å levere sin rapport til 15. november 2023.

3.5.2 Sanningskommissionen för det samiske folket i Sverige

Den 3. juni 2022 oppnevnte regjeringen i Sverige 12 personer til Sanningskommissionen i Sverige. Ifølge kommisjonens mandat skal den kartlegge og granske politikken som ble gjennomført mot samene i et historisk perspektiv og konsekvensene for det samiske folket. Kommisjonen skal synliggjøre og spre kunnskap om samenes erfaringer og kommisjonens konklusjoner, samt foreslå tiltak som bidrar til opprettelse og fremmer forsoning.³⁸ Kommisjonen har frist til å levere sin rapport 1. desember 2025.

3.6 Sannhets- og forsoningskommisjonen i Finland

Sannhets- og forsoningsprosessen i Finland startet offisielt 5. mai 2017 i et møte mellom sametingsrådet og Finlands statsminister Juha Sipilä, da partene ble enige om et samarbeid mellom den finske regjeringen og Sametinget/Sámediggi/Sámitigge/Säämtēgğ

i Finland. Regjeringskansliet koordinerte prosessen i Finland. For å forankre prosessen i den samiske befolkningen utarbeidet kansliet i samarbeid med Sametinget kommisjonens mandat, og hvordan en uavhengig og selvstendig kommisjon kunne oppnevnes og jobbe. Gjennom en forankringsprosess som pågikk over ett år arrangerte Regjeringskansliet og Sametinget 29 høringer i alle kommuner som hadde aktive samiske organisasjoner.

I november 2019 vedtok regjeringen i Finland at prosessen med sannhets- og forsoningskommisjonen skulle gå videre med utkast til mandat og med en sammensetning av fem medlemmer. Sametinget vedtok å stille seg bak regjeringens forslag i desember 2019. Et sentralt tema i sannhets- og forsoningskommisjonens etablering, særlig fra Sametingets side, har vært organisering av tilbud for psykososial støtte i prosessen.

Sannhets- og forsoningskommisjonen for samer i Finland er satt til å granske, dokumentere og anerkjenne erfaringer samer har hatt i møte med finske myndigheters politikk, og de konsekvensene denne politikken har hatt og har for samer som individer og grupper. Granskningen skal danne grunnlag for en felles forståelse og for videre forsoning mellom den finske stat og samene. Mandatet tar høyde for at personer og grupper som har blitt utsatt for traumer på grunn av assimilering eller diskriminering, får psykisk støtte underveis i sannhets- og forsoningsprosessen.³⁹

Kommisjonen i Finland består av fem medlemmer. I desember 2020 utpekte Sametinget to kommisjonsmedlemmer, Kolttien kyläkokous (Skoltesamisk råd) utpekte ett medlem og Statsrådets kansli utpekte to medlemmer. Den finske regjeringen utnevnte *Sannhets- og forsoningskommisjonen for samer* 28. oktober 2021. I tillegg til kommisjonen ble det opprettet en referansegruppe som har medlemmer fra alle Riksdagens partier, Sametinget, Kolttien kyläkokous og ett medlem fra både den evangelisk-luthersk og ortodokse kirke i Finland. Kommisjonen var dermed sammensatt av fem uavhengige kommisjonsmedlemmer, en generalsekretær og et sekretariat. Etter kort tids arbeid trakk de to medlemmene oppnevnt av Sametinget i Finland og generalsekretæren seg fra granskningen. Sametinget oppnevnte to nye medlemmer, og kommisjonsarbeidet ble gjenopptatt.⁴⁰

37 SOU 2022:32

38 Kulturdepartementet (2021).

39 Valtioneuvoston kanslia / Statsrådets kansli (2021).

40 Sannhets- og forsoningskommisjonen i Finland: <https://sdtsk.fi/se/lahtut/>

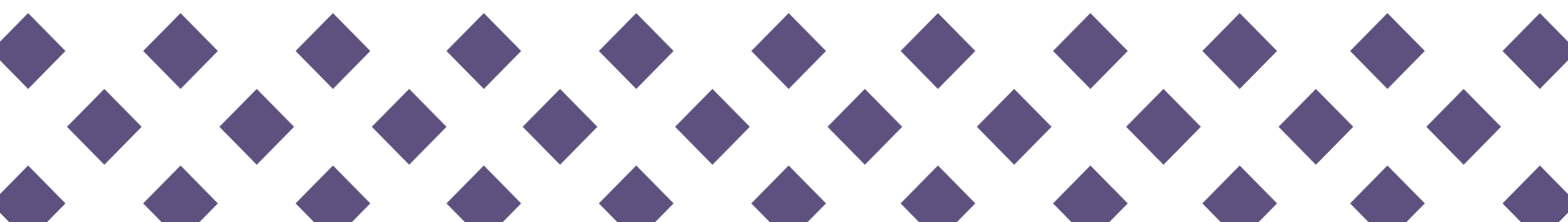
Tuuli hysissä / Vind i håret arven, 2023

© Siri Skogstad Berntsen. Foto: Stortinget

Kapittel

4

**Om samene, kvenene og
skogfinnene**

4. Om samene, kvenene og skogfinnene

4.1 Samer

Samene har status som urfolk i Norge. De bor også i Sverige, Finland og Russland. I Norge er den samiske befolkningen bosatt over hele landet, men de tradisjonelle bosetningsområdene er fra Finnmark/Finnmark/Finnmarkku i nord til Engerdal i sørøst, og Trollheimen i sørvest. Kontakten på tvers av grensene til Sverige og Finland, og i de senere år Russland, er imidlertid stor. På sørsamisk kalles det historiske bosetningsområdet nå ofte for «Saepmie», på lulesamisk «Sábme», på umesamisk «Sábmie», på pitesamisk «Sámijednam», på nordsamisk «Sápmi» og på skoltesamisk «Saa'mijânnam». Navnet kommer av samenes egen benevnelse på seg selv.

Tidligere, blant annet i historiske kilder, har etnonymene «finner»¹ og «lapper» vært brukt om samer. Det samiske landsmøtet i 1921 i Trondheim/Tråante vedtok å oppta og ønsket å lovfeste den gamle samiske benevnelsen samer.² Lenge utgjorde næringsvei eller bosted utgangspunkt for en mer finmasket inndeling i ulike kategoriseringer av samer. Noen av kategoriene, reindriftssamer, markasamer, sjøsamer, fastboende samer og elvesamer, brukes fremdeles, andre er ikke lenger i bruk. I dag benyttes vanligvis de tradisjonelle bosetningsområdene, som i stor grad samsvarer med de ulike samiske språkområdene, som utgangspunkt for kategoriene sørsamer, lulesamer, umesamer, pitesamer, skoltesamer³ og nordsamer. Betegnelsen «same» kommer opprinnelig fra betegnelsen samene bruker om seg selv på samiske språk⁴, og er dermed en inngruppebetegnelse. Betegnelsen «Saami» eller «Sámi» brukes i internasjonalt urfolksamarbeid. «Samer» er fellesbetegnelsen på gruppen som benyttes i dag både av gruppen selv, internasjonalt og av myndighetene i Norge.

Det har vært diskusjon om hvilken betegnelse en skulle benytte på samene, også internt i det samiske

samfunnet, der skillelinjene ofte har fulgt næring, bosted eller språk. I 1933 ble det i forbindelse med vedtakelse av reindrifftslov diskutert på Stortinget om en skulle gå over til å benytte betegnelsen «same» i tråd med uttalelse fra Finnmark/Finnmark/Finnmarkku fylkesting og samfunnsutviklingen for øvrig. Stortinget besluttet å benytte begrepet «same» om samer i lovteksten.⁵ Utviklingen i begrepsbruk som Stortinget forholdt seg til, hadde sitt utspring i interne samiske diskusjoner om ulike kategorier samer. Diskusjonene resulterte i en enighet om at selv om det finnes et mangfold av samer, utgjør samene én nasjon eller gruppe. Foruten store variasjoner med hensyn til næring og bosetning er den samiske befolkningen språklig mangfoldig. Tradisjonelt finnes det elleve samiske språk. Seks av dem snakkes eller har blitt snakket i Norge: sørsamisk, pitesamisk, umesamisk, lulesamisk, nordsamisk og skoltesamisk. Nordsamisk er det største samiske språket, både i Norge og på verdensbasis. Flere av de samiske språkene er innbyrdes svært ulike. Grensen mellom de ulike samiske språk- og kulturområdene er imidlertid ikke skarpt avgrenset og overlapper flere steder.⁶ Det er ulike samiske språkområder i Norge.

I begynnelsen av 1900-tallet organiserte samer seg i ulike foreninger og lag. Det første landsmøtet ble avholdt i 1917. Datoen for dette møtet, 6. februar, er valg til samenes nasjonaldag /samefolkets dag.⁷ Denne dagen er også offisiell flaggdag.⁸ I 1989 ble Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie etablert som det samiske folkets folkevalgte parlament i Norge. Fire år etter, i 1993, ble det svenske Sametinget etablert, mens det finske Sametinget ble opprettet i 1996. Sametingenes mål er å arbeide for anerkjennelse av samenes rettigheter som grunnlag for å ivareta og styrke samisk kultur, språk og samfunnsnivå og eksistensen av ulike samiske tradisjoner.

Sametinget i Norge og Sametinget i Finland etablerte 2. mars 2000 et felles organ; Sámi parlamentálaš ráđđi/ Saemien parlamentarihkeles raerie/

1 I 1891 ble det et skifte i kategoribetegnelsene i folketellingene ved at «finner» om samer, ble endret til «lapper» og «kvener» ble endret til «finner», noe som har medført etterfølgende misforståelser i litteraturens bruk av tallmaterialet.

2 Avis Nord-Trøndelag 2. Juli 1921. Se også Zachariassen (2012) s. 222.

3 Se nærmere om begrepsbruken i kapittel 2.4.2

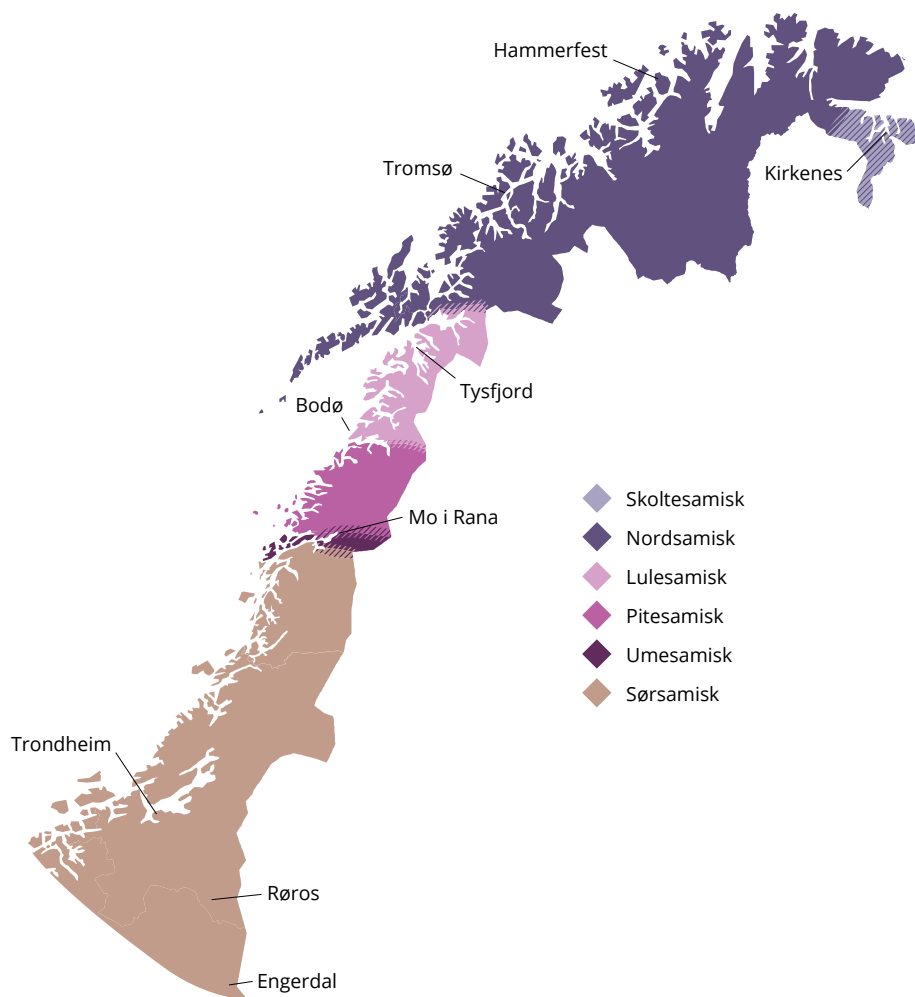
4 «Sá'mmlaž» på østsamisk/skoltesamisk, «sápmelaš» på nordsamisk, «sábme» på pitesamisk «sábmelaš» på lulesamisk og «saemie» på sørsamisk.

5 Berg (1994) s. 87.

6 Se kapittel 13 for mer om samiske språk.

7 Det var sameforekonferansen som vedtok dette i 1992. Vedtaket er på nordsamisk, og i vedtaket står det: sámi álbmotheaivi. Ifølge det norske Sametinget er den korrekte oversettelsen samisk/samenes nasjonaldag. Mange bruker samefolkets dag, som ifølge Sametinget er en upresis oversettelse. Det svenske Sametinget kaller dagen samernas nationaldag på svensk, mens det finske Sametinget kaller dagen saamelaisten kansallispäivä på finsk.

8 Se mer om flagget i kapittel 4.4.

Samiske språkområder i Norge

Sáme parlamentáralasj ráde / Samisk parlamentarisk råd (SPR).⁹ Sametinget i Sverige tiltrådte samarbeidet i 2002. Samiske organisasjoner fra russisk side som er representert i Sámiráđđi/Samerádet¹⁰, ble fra 2003 permanente deltakere i SPR-samarbeidet. SPR består av 21 parlamentarikere valgt av sametingene i Finland, Norge og Sverige blant deres folkevalgte representanter for en mandatperiode på 4 år. Arbeidsområdet for Samisk parlamentarisk råd er alle saker som etter rådets oppfatning berører eller kan berøre samene som ett folk.

Samerádet vedtok i resolusjon nr. 6 om samenes rett til selvbestemmelse på den 17. Samekonferansen i Kiruna i 2000, i tråd med tidligere uttalelser, at «samene er ett folk, og rikenes grenser ikke skal bryte vårt folks fellesskap».¹¹ Samme synspunkt har Sámi parlamentáralaš ráđđi / Saemien parlamentarihkeles raerie / Sáme parlamentáralasj ráde / Samisk parlamentarisk råd (SPR)¹², som under sameparlamentarikerkonferansen i Tráante/Trondheim i 2017 uttalte: «Vi understreker at samene er ett folk bosatt i statene Finland, Norge, Russland og Sverige.»

⁹ <https://sametinget.no/politikk/politisk-organisering-og-ledelse/samisk-parlamentarisk-rad-spr/>

¹⁰ <https://sametinget.no/internasjonalt-arbeid/samisk-samarbeid/sameradet/>

¹¹ Samerádets virksomhet baseres på beslutninger, uttalelser og politiske program på Samekonferansen. Uttalelsen ble først fremsatt på Samekonferansen i 1971.

¹² Sametingene i Norge, Sverige og Finlands felles parlamentariske organ.

4.2 Kvener/norskfinner

Kvenene har status som nasjonal minoritet i Norge. I Norge er kategorien «nasjonal minoritet» en konsekvens av at Norge i 1999 ratifiserte Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter av 1995.¹³ Kvener og norskfinner er etterkommere etter et folk med finsk språk- og kulturbakgrunn som flyttet fra Nord-Sverige og Nord-Finland til Nord-Norge. I dag bor det kvener og norskfinner over hele landet.

Etnonymene «kven», «kvæn» eller «finn(e)» har tidligere vært brukt, tidvis om hverandre, om folk i Nord-Norge med finsk språk- og kulturbakgrunn. Folkegruppen selv har først i senere tid tatt i bruk «kvääni» på sitt eget språk om seg selv.¹⁴ Det vanligste har ellers vært at man har benyttet stedsangivelse eller stedbundne betegnelser om hverandre på sitt eget språk, for eksempel «pykeäläinen» eller «annijokilainen», som betyr bugøynsværing og vestrejakobselværing.

Det er knapt tvil om at «kven» i likhet med mange andre etnymer tidvis har hatt odios betydning og er blitt brukt nedsettende om kvener. Dette er også en grunn til at mange kvener har valgt å omtale seg selv som for eksempel finskættede eller etterkommere etter finske innvandrere. Gjennombruddet for kven som inngruppenavn kom med den moderne bevisstgjøringen og organiseringen av kvenene på 1980-tallet som en etnopolitisk organisasjon. «Kven» ble bevisst valgt for å poengtere at kvenene var en etnisk minoritet i Norge og at det etnopolitiske arbeidet hadde sitt utgangspunkt i norske forhold.¹⁵

Det var kvener i Romsa/Troms/Tromsø og Finnmark/Finnmark/Finmarkku på 1500-tallet. Fra tidlig på 1700-tallet gikk flyttingen i bølger frem til begynnelsen av 1900-tallet, først som en utvidelse av den finske bondekoloniseringen av Lappmarkene, på 1800-tallet som en arbeidsmigrasjon til gruver, fiskevær og byer i Nord-Norge med stort behov for arbeidskraft. Mange kom også på gjennomreise til Amerika.

Kvener kom fra det nordbotninske dialektområdet. Fordi kvenene har vært isolert fra sine opprinnelige områder og har hatt kontakt med norsk og samisk, har språket i Nord-Norge utviklet seg i andre retninger enn de nordligste finske dialektene

i Finland, som har hatt kontakt med standardisert finsk. Finsk språk i Finland ble standardisert etter at kvenene slo seg ned i Nord-Norge. Kvensk skiller seg fra standardisert finsk med mange grammatiske trekk og gamle låneord fra svensk som bidrar til at mange finsktalende oppfatter kvensk og norskfinske dialekter som gammelfinsk. Forskjellene fra moderne standardisert finsk har, også når det gjelder ordforråd, blitt så store at gjensidig forståelse noen ganger er vanskelig i dag.

Bevisstheten om egne røtter, kultur og språk ble sterkere blant kvener på slutten av 1970-tallet. Samtidig ble det etablert kontakt med tornedalsfinner i Nord-Sverige som hadde begynt etnopolitisk organisering og kulturbygging.

Kvensk mobilisering begynte å ta form på 1980-tallet med etableringen av lokale kvenske foreninger. 16. mars 1984 ble Ruijan Kväänit – Pysyjo kilaiset / Norske kvener – Børselv opprettet som den første organisasjonen som definerte seg som kvensk. I dag feires Kvenfolkets dag den 16. mars. I 1987 kom den første nasjonale hovedorganisasjon, Norske kveners forbund / Ruijan Kvääniliitto.¹⁶ Siden etableringen i 1987 har Norske kveners forbund / Ruijan kvääniliitto arbeidet aktivt med å bevare og utvikle kvensk språk og kultur. I tillegg er kvenene organisert under Kvensk-Finsk Riksforbund / Kveeni suomi liitto (tidligere Kvenlandsforbundet), mens norskfinner har en egen organisasjon, Norsk-finsk forbund / Norjalais-Suomalainen Liitto.

I tillegg til kvensk språk har sangtradisjon og kvendrakten blitt en viktig identitetsmarkør for kvener. Norske kveners forbund / Ruijan kvääniliitto hadde en aktiv rolle i utviklingen av kvendrakten. Den har blitt et uttrykksfullt visuelt element for å kommunisere etnisk tilhørighet, eksistens og kontrast til andre grupper. Kvenske kunstnere og forfattere har fått nasjonal oppmerksomhet i løpet av de siste årene, og denne synliggjøringen av kvener betegnes i nyere tid som den «nye våren».

I 1993 ratifiserte Norge Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk (European Charter for Regional or Minority Languages). I 2005 anerkjente Norge kvensk som nasjonalt minoritetsspråk, og dermed har Norge forpliktet seg til å iverksette tiltak for både å verne og styrke kvensk.

13 Regjeringen 1. april 2020: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/nasjonale-minoriteter/midtspalte/europaradets-rammekonvensjon/id86935/>

14 Söderholm (2021) s. 83–84.

15 Niemi (2008).

16 Norske kveners forbunds årsmøte vedtok i 2020 å skifte det kvenske navnet fra Ruijan kveeniitto til Ruijan kvääniliitto.

4.3 Skogfinner

Skogfinnene har status som nasjonal minoritet i Norge. Skogfinnene er etterkommere av en finsk-språklig folkegruppe som hadde vandret fra Savolax-området øst i Finland og inn i barskogene i Sverige. Fra slutten av 1500-tallet og inn på 1600-tallet vandret de inn barskogområdene på Østlandet i Norge. De blir kalt «skogfinner» etter de tilsvarende betegnelse «metsäsuomalaiset» i Finland og «skogsfinnar» i Sverige.

Skogfinnene ble for eksempel omtalt som «qvæner» i folketellingsstatistikken, til tross for at skogfinnene aldri har brukt denne betegnelsen om seg selv og betegnelsen heller ikke er blitt brukt i deres lokalsamfunn. I de skogfinske kjerneområdene i Norge har «finner» vært nærmest enerådende brukt av skogfinnene som norskspråklig betegnelse, mens «skogfinner» har vært brukt mest nasjonalt, i offentlige dokumenter og i litteraturen. Som følge av at skogfinnene har fått økt oppmerksomhet og status som nasjonal minoritet, har betegnelsen «skogfinner» i den senere tid blitt langt vanligere å bruke enn tidligere, også av praktiske grunner, for å markere et skille til andre grupper av finner.

Skogfinnene slo seg i hovedsak ned langs svenksgrensen fra nordre Østfold til Trysil, mens en del ryddet boplasser vest for Glomma. Skogfinner fra Trysil bosatte seg også i Verdal i Nord-Trøndelag. Det skogfinske befolkningsinnslaget ble særlig betydelig i områdene langs grensen, som etter hvert ble kalt Finnskogene.¹⁷ Grue var et hovedtyngdepunkt for den skogfinske bosetningen i Hedmark. De skogfinske bosetninger ekspanderte etter hvert til om lag 40 kommuner,¹⁸ og utflytting nordover fant også sted.¹⁹

Skogfinnene snakket opprinnelig finsk, nærmere bestemt en 1600-talls dialekt fra Savolax, som enkelte steder i Norge og Sverige var i bruk fram til midten av 1900-tallet. På Finnskogen finner en ennå spor etter det skogfinske språket,²⁰ spesielt i form av slektsnavn og stedsnavn med finsk opprinnelse.²¹

Svedjebruk sto sentralt i den skogfinske kulturen. Alt av trær i et utvalgt område med granskog ble felt og fikk så ligge og tørke et år eller to, før området ble

brent. I det næringsrike askelaget ble det sådd svedjerug, en toårig rugsort. Det ble som oftest bare tatt én avling på hver svedje. Derfor tok svedjebrukerne stadig nye skogarealer i bruk. I tillegg til svedjebruket hadde skogfinnene kulturtradisjoner som var annerledes enn i norsk kultur. Dette gjaldt blant annet byggeskikken med røykovner som oppvarming i bolighus, badstu og «rier», som er tørkehus for rugavlingene. Skogfinnene var dyktige på å utnytte materialer fra skogen. Fletting av bjørkenever har lange tradisjoner hos skogfinnene. Særegne mattradisjoner og en rik sang- og musikktradisjon med røtter i gammel finsk runesang²² kjennetegner også kulturen deres. Finsk litteratur hadde dessuten lenge en sentral plass, først og fremst litteratur av religiøs art, men også *Kalevala*, det finske nasjonaleposet fra 1849.²³

Den skogfinske historien i perioden skiller seg fra den kvenske og den samiske ved at den etnopolitiske dimensjonen lenge var langt mindre framtrepende. Dette er utvilsomt en av grunnene til at ønsker og krav om et oppgjør med historien i stor grad ikke har gjort seg gjeldende før i de aller seneste årene. Ratifikasjonen av Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter utgjør utvilsomt et viktig bakteppe for en mobilisering i skogfinsk organisering. Under høringsrunden før ratifikasjonen var skogfinske interesser og organisasjoner aktive og positive til at konvensjonen skulle omfatte skogfinnene. Nettverket Skogfinske interesser i Norge ble etablert i 1999, samme år som konvensjonen ble ratifisert, med målsetting om å være arena for dialog mellom det skogfinske miljøet og norske myndigheter i forvaltningen av skogfinnene som nasjonal minoritet.

Skogfinnene har langt på vei vært glemt og usynliggjort i den norske offentligheten til tross for at de i 1999 fikk status som nasjonal minoritet. Skogfinnernes historie viser likevel at en folkegruppe som har svekket språk og kultur, kan mobilisere og identifisere seg som en etnisk gruppe. På kort tid har skogfinnene tatt steget fra å være det mange har omtalt som en «restkultur» som mest kom til uttrykk i kulturminnevern, på museum, i slekthistorisk gransking, i

17 Utdanningsdirektoratet 20. april 2023: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/nasjonale-minoriteter/skogfinner/>.

18 Se oversikts- og detaljkart hos Christensen (2002).

19 Jf. dokumentaren Fremmed blod, NRK 1 15.03.2021.

20 <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/nasjonale-minoriteter/skogfinner/>; Nesholen (2010).

21 Se mer om dette i kapittel 16.

22 Runesang, eller «runolaulu» på finsk, der runo betyr hemmelighet, er en tradisjon der sangen skulle påvirke omgivelsene i ønsket retning, eller inneholde lange lyriske tekster.

23 <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/nasjonale-minoriteter/skogfinner/>.

minnehistorie og i underholdningsindustri, til å få status som nasjonal minoritet.

Mange føler sterk kulturell tilhørighet til den skogfinske kulturen, mens andre opplever at forskjellen mellom det norske og skogfinske er blitt utvisket. Siden 1970-årene har det skjedd en skogfinsk kultureising. Noen deltar aktivt i organisasjoner og foreninger, mens andre arbeider aktivt for å dokumentere historie, slektshistorie, tradisjoner, håndverk og annet i samarbeid med museer og historielag. I de senere årene er det skrevet og utgitt flere bøker, det er designet en egen finnskogbunad, og bevarte skogfinske runesanger er spilt inn og utgitt. En viktig bidragsyter har vært Åsta Holth Vestlien fra Svullrya i Grue i Solør, som selv hadde skogfinsk bakgrunn, og som etter andre verdenskrig skrev flere romaner om skogfinske forhold.

Sentralt i kultureisningsarbeidet står Norsk Skogfinsk Museum, som ble etablert i Grue Finnskog i Hedmark i 2005. I tillegg til museene, organisasjonene og historielagene spiller Finnskogdagene en viktig rolle i å synliggjøre den skogfinske kulturarven for det norske samfunnet.²⁴ I 2021 ble Skogfinsk forening etablert, og skogfinnene fikk med dette en medlemsforening.

4.4 Flagg som fellessymbol

Flagg er symbol på fellesskap, tilhørighet og identitet. Samer, kvener og skogfinner har vedtatt egne flagg og er konkret uttrykk for selvidentifikasjon som eget folk. Flagget symboliserer verdier, tradisjon og kulturarv, og henvender seg til de som identifiserer flagget som sitt, samtidig som det kommuniserer tilstedeværelse. Å nekte noen å synliggjøre flagget sitt eller å ødelegge et flagg på en offentlig arena er ansett som forakt og en dyp mangel på respekt for den nasjonen eller gruppen som har vedtatt flagget som sitt samlende symbol.

Det kvenske, det samiske og det skogfinske flagget er samlende symboler internt for de respektive gruppene. Samtidig representerer det dem utad som nasjonal minoritet (kvener og skogfinner) og urfolk (samer). Alle flaggene er relativt unge, og yngst er det skogfinske flagget, som ble vedtatt av skogfinske organisasjoner på norsk og svensk side i desember 2022. Det samiske flagget ble vedtatt av Den 13. nordiske samekonferansen i august 1986. Kvensk-finsk riks-

forbund/Kveeni Suomi Liitto (Kvenlandsforbundet) valgte å ta i bruk det kvenske flagget i 2009, og i 2017 ble flagget også godkjent av Norske kveners forbund/Ruijan kvääniliitto. Symbolene på det kvenske og det samiske flagget ble raskt tatt i bruk til flere produkter enn bare flagg, og fargesammensetning og utforming blir ofte tillagt flere forklaringer, noe som kjennetegner meningsfulle, levende og sterke symboluttrykk. Flaggene, med sine symboler, virker dermed forsterkende på prosessen med å etablere og styrke kulturelle fellesskap, samtidig som dette fellesskapet kommuniseres til det omkringliggende samfunn.

Det samiske flagget / Sámi leavga er et felles, internasjonalt flagg for alle samer i Norge, Sverige, Finland og Russland. Flagget ble offisielt anerkjent i 2003 i Norge, og bruken på norsk side av Sápmi reguleres gjennom en egen forskrift.²⁵ Her slås det fast at flagget er et nasjonalt symbol, samt i hvilke anledninger flagget kan brukes.

Norske kveners forbund/Ruijan kvääniliitto sendte i 2018 en henvendelse til Kommunal- og moderniseringsdepartementet om offentlig godkjenning av det kvenske flagget, men dette ble avslått med begrunnelsen at alle privatpersoner og organisasjoner står fritt til å bruke det kvenske flagget uten at det foreligger offentlig godkjenning. I dag er det flere kommuner som flagger med det kvenske flagget på kvenfolkets dag 16. mars.

Den årlige festivalen Republikken Finnskogen har hatt sitt eget flagg siden 1978, med bunnfarge grønt med et hvitt og sort kors, men bruken er begrenset til festivalen. Skogfinske organisasjoner og miljøer har lenge hatt ønske om å ha et flagg som samlende symbol og en identitetsmarkør for skogfinner på tvers av regioner og landegrenser. Det felles skogfinske flagget ble offentliggjort på Skogfinneforeningens hjemmeside i desember 2022.²⁶

Norjalais-suomalaisen Liitto / Norsk-finsk forening har som sitt formål å utvikle og fordype kunnskap og forståelse mellom nordmenn og finner.²⁷ Som symbol bruker den ofte det finske og norske flagget sammen, noe som kan tolkes som nærhet og fellesskap mellom folk i de to statene.

4.5 Særlig om offisiell status

Kategoriene «urfolk», «etnisk minoritet» og «nasjonal minoritet» har vokst fram over tid, og innholdet i,

24 Utdanningsdirektoratet 19. april 2023: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/nasjonale-minoriteter/skogfinner/>.

25 Forskrift om bruk av det samiske flagget 27. mai 2004 nr. 1087.

26 Skogfinneforeningen 29. september 2022: <https://www.skogfinneforeningen.no/skogfinneforeningen/30-nyheter/277-skogfinnernes-flagg>

27 Norsk-Finsk forening 19. april 2023: <https://norskfinnsk.org/>.

Samisk flagg

Skogfinsk flagg

Kvensk flagg

og den politiske betydningen av, status som urfolk eller minoritet er ikke statisk. Kategoriene er også tett knyttet til framveksten av og ratifisering av internasjonale konvensjoner og har derfor en tydelig politisk dimensjon. De aktuelle konvensjonene er først og fremst FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter fra 1966, ILO-konvensjon nr. 169 av 27. juni 1989 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater (ILO-konvensjon 169) og Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter (rammekonvensjonen) fra 1995.²⁸ Artikkel 27 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter gjelder for alle personer som tilhører etniske, religiøse eller språklige minoriteter og slår fast at de som tilhører slike minoriteter, ikke skal nektes retten til, sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk. Denne bestemmelsen gjelder for alle de gruppene som inngår i kommisjonens mandat.

4.5.1 Hva er urfolk?

Da Samerettsutvalget leverte sin første delinnstilling i 1984, konkluderte utvalget med at samene måtte anses og gis rettigheter som urbefolkning. Da den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) i perioden 1986 til 1989 reviderte sin eksisterende urbefolkningskonvensjon fra 1957, var spørsmålet om bruk av urbefolkningsbegrepet ett av de mest kontroversielle spørsmålene under forhandlingene. Den endelige konvensjonsteksten i ILO-konvensjon 169 bruker betegnelsen «urfolk» om de gruppene konvensjonen

gjelder for. Samene har status som urfolk i Norge. I regjeringens uoffisielle norske oversettelse av konvensjonsteksten avgrenses urfolksbegrepet på denne måten:²⁹

1. Denne konvensjonen gjelder for:
 - a. stammefolk i selvstendige stater som gjennom sine sosiale, kulturelle og økonomiske forhold skiller seg fra andre deler av det nasjonale fellesskap, og hvis status helt eller delvis er regulert av deres egne skikker og tradisjoner, eller av særlige lover eller forskrifter;
 - b. folk i selvstendige stater som er ansett som opprinnelige fordi de nedstammer fra de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet tilhører, på det tidspunkt da erobring eller kolonisering fant sted eller de nåværende statsgrenser ble fastlagt og som, uavhengig av sin rettslige stilling, har beholdt noen eller alle av sine egne sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske institusjoner.
2. Egen identifisering som urfolk eller stammefolk skal være et grunnleggende kriterium for å bestemme hvilke grupper bestemmelsene i denne konvensjonen skal gjelde for.
3. Bruken av begrepet «folk» i denne konvensjonen skal ikke oppfattes som å ha noen innvirkning på de rettigheter som for øvrig kan knyttes til begrepet i folkeretten.

Det som rettslig skiller urfolk fra nasjonale minoriteter, er i hovedsak at urfolk har en historisk

²⁸ Se mer i kapittel 5 om inntreden av minoritetsvern i folkeretten.

²⁹ Regjeringen 13. februar 2020: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtspalte/ilokonvensjon-nr-169-om-urbefolkninger-o/id451312/>.

tilknytning til tradisjonelle landområder, og at de har landrettigheter i henhold til ILO-konvensjon 169.³⁰ Urfolk har dessuten rett til å bli konsultert i saker som angår dem. For samene er også FNs erklæring om urfolks rettigheter (UNDRIP) fra 2007 sentral. Norge ratifiserte ILO-konvensjon 169 i 1990.

Begge disse internasjonale instrumentene som gjelder urfolk, inneholder bestemmelser om landrettigheter. Samtidig vil også nasjonale minoriteter, på samme måte som alle andre i Norge, kunne ha opparbeidet seg rettigheter til land og vann på bakgrunn av alders tids bruk. Både samer, kvener, norskfinner og skogfinner vil utover dette på en rekke områder kunne vise til samme vern etter internasjonalt regelverk som beskytter minoriteter. Dette er særlig relevant for språkvernet, der den aller sterkeste beskyttelsen ligger i den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk (minoritetsspråkpakten) som Norge ratifiserte i fra 1993, og som trådte i kraft 1. mars 1998.

4.5.2 Hva er en nasjonal minoritet?

Norge ratifiserte Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter³¹ i 1999 og definerer nasjonale minoriteter som grupper med langvarig tilknytning til landet.³² Dette er grupper som har over hundre år lang historie i Norge.

I Norge har kvener/norskfinner, skogfinner, jøder, romer og romanifolk/tatere status som nasjonale minoriteter.

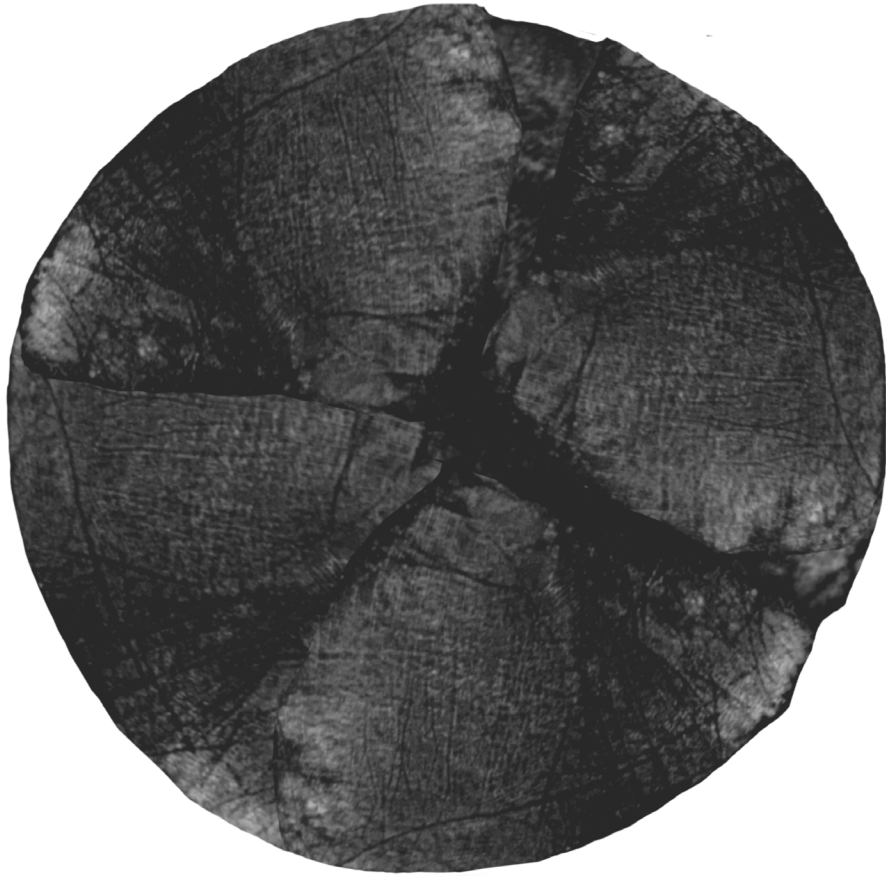
Det internasjonale minoritetsvernet bygger på ikke-diskrimineringsprinsippet og prinsippet om likebehandling. Det betyr at statene er forpliktet til å arbeide for at de nasjonale minoritetene blir likestilt med majoritetsbefolkningen, både formelt og i praksis.³³

30 Regjeringen 20. februar 2020: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/urfolkryddemappe/ilo-konvensjonen-om-urfolks-rettigheter-/id487963/>

31 Se kapittel 5.5 for mer om Europarådets rammekonvensjon

32 Regjeringen 19. april 2023: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/nasjonale-minoriteter/id1404/>

33 Meld. St. 12 (2020–2021) Nasjonale minoriteter i Norge – en helhetlig politikk.

Handwritten text in a stylized, possibly cursive or shorthand script, arranged in several lines. The text is dark and appears to be written on a light background.

Kapittel

5

Internasjonal rettsutvikling

5. Internasjonal rettsutvikling

5.1 Internasjonalisering

Same- og minoritetspolitikken og rettsutviklingen i Norge er blant annet forankret i internasjonal rett. Internasjonale organisasjoner og internasjonale avtaler har skapt nye kanaler for politisk innflytelse for mange grupper, herunder urfolk og nasjonale minoriteter.¹ I tillegg er internasjonale konvensjoner eller traktater et viktig rettsgrunnlag og kilde til blant annet kategoriseringen av kollektive identiteter, slik som urfolk og nasjonale minoriteter. Folkeretten har i noen grad gjort det mulig for minoritetsorganisasjoner og Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie å bryte ut av de nasjonalstatlige rammene for politikk og å forfølge nasjonale, regionale og lokale politiske målsettinger ved å knytte disse til internasjonale konvensjoner som norske myndigheter gjennom ratifikasjon har forpliktet seg til å etterleve.

5.2 Inntreden av minoritetsvern i folkeretten

I fredsforhandlingene etter første verdenskrig var normen at statlige grenser i størst mulig grad skulle sammenfalle med nasjonale bosettingsmønstre. Fordi det viste seg umulig å trekke grenser på måter som ikke etterlot nasjonale minoriteter på «feil» side av grensen, resulterte fredsforhandlingene i en rekke multinasjonale statsdannelser. For å motvirke den potensielt destabiliserende virkningen av territorielle krav fra nasjonale minoriteter, innarbeidet seiersmaktene bestemmelser om minoritetsvern i fredsavtalene. Avtalene inneholdt bestemmelser om at state skulle tillate bruk av minoritetsspråk både i privat og offentlig sammenheng, og at minoriteter skulle kunne kontrollere sine religiøse og sosiale institusjoner og utdanningsinstitusjoner. Folkeforbundet, eller Nasjonenes forbund, ble opprettet i 1919 i kjølvannet av slike fredsavtaler og skulle blant annet overvåke bestemmelsene av minoritetsvern i Europa. Norge ble medlem av Folkeforbundet i 1920. Selv om Norge talte minoritetenes sak i Folkeforbundet, ble samiske og kvenske minoritetsrettigheter i all hovedsak ikke et tema i Norge før etterkrigstiden.²

Norsk politikk i mellomkrigstiden var i liten grad preget av internasjonale bestemmelser om minoritetsbeskyttelse. Samer og kvener forankret heller ikke konkrete politiske krav i minoritetsbestemmelser i de

ulike fredsavtalene som Folkeforbundet skulle overvåke. Det kan være at bestemmelsene ble oppfattet som lite relevante både av norske myndigheter og fra samisk og kvensk hold.

5.3 Gryende internasjonalt urfolks- og minoritetssamarbeid

Når samene begynte å sammenligne sin egen situasjon med andre urfolks situasjon, er det vanskelig å gi et entydig svar på. Allerede under den samiske politiske organiseringen i Finnmark/Finnmárku/Finnmarkku rundt 1920 sammenlignet samene sin skjebne med andre urfolk i verden.³ Den samiske forkjemperen og misjonæren Edvard Masoni fra Rana var en av de første som sammenlignet same-nes situasjon med tilsvarende grupper i andre land.⁴ Organiseringen av det grenseoverskridende samiske samarbeidet tok seg opp etter andre verdenskrig. Den første nordiske samekonferansen ble arrangert i Jokkmokk i 1953, og på den andre nordiske samekonferansen, i Kárášjohka/Karasjok i 1956, ble Davviriikkaid sámeráđdi / Nordisk sameråd etablert som en samarbeidsorganisasjon for ikke-statlige samiske organisasjoner i Finland, Norge og Sverige.

FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) fra 1966 stiller i artikkel 27 opp forbud mot å nekte etniske, religiøse eller språklige minoriteter å dyrke sin egen kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk. Ved at denne konvensjonen ble inkorporert i menneskerettsloven (mrl.), ble den i 1999 en del av norsk rett med forrang foran annen internrettslig lovgivning, jf. mrl. § 3.

Norge sluttet seg til FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) fra 1966, og konvensjonen ble ratifisert av Norge i 1972 sammen med konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK). Med menneskerettsloven fra 1999 ble SP, ØSK og Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) inkorporert i norsk rett.

Nordsamisk, sørsamisk, lulesamisk, kvensk, romanes og romani er definert som minoritetsspråk i Norge, og dermed også beskyttet av *Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk* (minoritetsspråkpakten).

Samer var med fra starten av i den globale urfolksorganiseringen. I 1972 kom representanter fra Nordisk sameråd / Sámeráđdi i kontakt med canadiske

1 Peterson (2010); Minde (2003).

2 Eriksen og Niemi (1981) s. 347.

3 Bjørklund (2017).

4 Todal og Sjøberg (2016).

urfolk⁵ og ble invitert til å være med på forberedelsesmøtene i forkant av etableringen av Eamiálbmogiid Máilmmiráđđi / Verdensrådet for urbefolkninger / World Council of Indigenous Peoples (WCIP) i Canada i 1975. På Nordisk Sameråds konferanse i 1974 brukte den organiserte nordiske samebevegelsen for første gang urbefolkningsbegrepet om seg selv og ikke begrepet etnisk minoritet.⁶ Den andre generalforsamlingen i WCIP ble avholdt i Kiruna i Sverige i 1977, noe som også bidro til å styrke forbindelsen mellom den samiske befolkningen og den nystartede internasjonale urfolksbevegelsen.

Utover 1970- og 80-tallet ble det mer vanlig at deler av den samiske befolkningen så på sin egen tilværelse i et særskilt urfolksperspektiv. Det bygget på en forståelse av at samene delte skjebne med og hadde felles interesser med urfolk i andre land.⁷ Den nære forbindelsen mellom samiske organisasjoner og den internasjonale urfolksbevegelsen innebar ikke minst at samiske krav i økende grad ble knyttet til vedtatte internasjonale standarder.

En utvikling har skjedd innen kvensk saksjonsarbeid de siste par tiår, spesielt etter Norges ratifikasjon av minoritetsspråkpakten og Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter. I Norge har en samarbeidet med kvenske organisasjoner i Sverige og Finland og pekt på de rettigheter kvenene har som etnisk minoritet.

5.4 Folkerettens påvirkning på norsk politikk

Alta-saken gjorde det nødvendig for norske myndigheter å utrede samiske rettigheter. Samerettsutvalget I leverte sin første delinnstilling i 1984.⁸ Det lå innenfor Samerettsutvalgets mandat å vurdere hvilken betydning folkerettslige bestemmelser skulle ha for de forslagene utvalget fremmet. SP art. 27 ble en viktig drivkraft i de nasjonale samepolitiske endringene som fulgte i kjølvannet av Samerettsutvalgets første delinnstilling, og har fått en sentral betydning for rettslige vurderinger i etterfølgende rettssaker. SP art. 27 har følgende ordlyd:

«I de stater hvor det finnes etniske, religiøse eller språklige minoriteter, skal de som tilhører slike minoriteter ikke nektes retten til, sammen med andre medlemmer av sin

gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk.»

Utvalget konkluderte med at samene måtte betraktes som en etnisk minoritet.⁹ Dette innebar en endring fra tanken om at samene var «samiskspråklige nordmenn», og SP art. 27 ble dermed betraktet som relevant for relasjonen mellom samene og den norske stat. Utvalget valgte også å gi SP art. 27 en vid tolkning som innebar at den norske stat var forpliktet til å gi aktiv støtte til bevaringen og utviklingen av samisk kultur. Dessuten la utvalget til grunn en vid forståelse av kulturbegrepet til også å omfatte de «materielle» sidene ved en kultur og ved kulturutøvelse. Dermed koplet utvalget kulturbegrepet i SP art. 27 til spørsmålet om kontroll av naturressurser og tradisjonelle næringsveier i Norge.

Samerettsutvalget tok to viktige steg videre. Det fremla forslag om en egen grunnlovsbestemmelse om den samiske folkegruppe, og det fremmet ideen om å etablere et eget representativt organ for samene. Samerettsutvalget argumenterte med at den norske Grunnloven burde være i overenstemmelse med folkeretten, og at de internasjonale forpliktelsene i SP art. 27 også burde reflekteres i Grunnloven.¹⁰

Lov om Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og andre samiske rettsforhold (sameloven) ble vedtatt av Stortinget i 1987, og 27. mai 1988 vedtok Stortinget «sameparagrafen» i daværende § 110a, etter grunnlovsrevisjonen i 2014 Grunnloven § 108. Grunnloven ga – og gir – med andre ord samene et rettsvern som etnisk minoritet innenfor den norske staten. Grunnloven § 108 lyder i dag: «Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for at det samiske folk, som urfolk, kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv».

Forarbeidene til Grunnloven § 108 legger opp til et vidt kulturbegrep. Det er derfor en rekke ulike tilfeller der det samerettslige vernet vil kunne påberopes. Dette gjelder særlig, men ikke utelukkende, i konflikter om rettigheter til landområder og i saker knyttet til samisk reindrift. Anine Kierulf har sammenfattet dette slik:

«Grunnloven § 108 hører til menneskerettsbestemmelsene som verner kollektive ret-

5 Den canadiske urfolkslederen George Manuel.

6 Minde (1996) s. 237.

7 Eidheim (1997) s. 37 og Clifford (2014) skriver for eksempel om «Indigénitude».

8 NOU 1984:18. Se mer om Alta-saken i kapittel 10.2.2.

9 NOU 1984:18 s. 268.

10 NOU 1984:18 s. 437–438.

tigheter, den kan påberopes av både gruppen og individer. Den innledende formuleringen viser at den innebærer en positiv forpliktelse for staten Norge. Den er ment å markere et prinsipp, og det er i første rekke Stortinget og regjeringen som skal tolke og anvende den.

Bakgrunnen for bestemmelsen er at det samiske folk har deler av sine tradisjonelle bosettingsområder i Norge, og har rett til å kunne utvikle sin kultur, sitt språk og sitt samfunnsliv. Samene er et urfolk, og har derfor også folkerettslig krav på et spesielt kulturtvern. Ettersom flertallet av samene i verden bor i Norge, har Norge særlige forpliktelser overfor samisk kulturutvikling. [...]

Rettspraksis etter § 108 viser at dens nærmere innhold utpenses via relevante føringer i internasjonale konvensjoner. Høyesterett har imidlertid presisert at § 108 har selvstendig betydning ved tolkingen av lover, ved anvendelse av sedvanerettslige regler og som selvstendig rettsgrunnlag der andre rettskilder ikke gir noe svar.»¹¹

Grunnlovens bestemmelse § 108 bygger nettopp på FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) art. 27, som gir et vern for språk og kultur til etniske, religiøse og språklige minoriteter. Rettspraksis etter Grunnlovens bestemmelse viser at dens nærmere innhold også utvikles på bakgrunn av også øvrige internasjonale konvensjoner som Norge har forpliktet seg til.

Norge ratifiserte i juni 1990 som det første landet i verden Den internasjonale arbeidsorganisasjonen konvensjon nr. 169 av 27. juni 1989 *om urfolk og stammefolk i selvstendige stater* (ILO-konvensjon 169). Ratifikasjonen skjedde før Samerettsutvalget hadde avsluttet sitt pågående arbeid med spørsmålet om samiske landrettigheter.¹² Stortingets justiskomiteé banet 14 år seinere, under arbeidet med regjeringens lovforslag til finnmarksloven, veien for en konsultasjonsavtale mellom Sametinget og statlige myndigheter. Den forutgående ratifiseringen av ILO-konven-

sjon 169 la premissene for finnmarkslovens¹³ endelige innhold og for prosessen som førte frem til vedtaket av finnmarksloven i 2005 og tanaloven i 2014.¹⁴ Senere har inkorporeringen av folkerettslige forpliktelser også ført til endringer i reindriftsloven (2007), plan- og bygningsloven (2008), havressursloven (2008) og deltagerloven (2019).

5.5 Nasjonale minoriteter og Europarådets rammekonvensjon

Norge ratifiserte i 1999 Europarådets rammekonvensjon fra 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter. Sttingsproposisjonen nevnte samer, kvener, skogfinner, romanifolket, rom og jøder som målgrupper for konvensjonen, men understreket samtidig at enkeltpersoner kan bestemme at de ikke ønsker å bli behandlet som en nasjonal minoritet. Høringsrunden i forkant av den norske ratifiseringen viste at de fleste organisasjonene og enkeltpersonene var positive til norsk ratifisering. Et viktig unntak var to av organisasjonene som representerte romani, som ikke ønsket offisiell status som nasjonal minoritet.¹⁵ Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie gjorde det den gang klart at heller ikke samene ønsket å bli erklært som en «nasjonal minoritet», ettersom de rettighetene samene har som urfolk går utover nasjonale minoriteters rettigheter. Norske kveners forbund/Ruijan kvääniliitto (NKF) uttalte at de «anbefaler at Norge ratifiserer Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter». Skogfinnene fikk status som en nasjonal minoritet, med anbefaling fra skogfinsk hold.

Den norske ratifiseringen av den europeiske rammekonvensjonen førte til en helt ny minoritetskategori i norsk politikk, nemlig kategorien «nasjonal minoritet», og ratifiseringen av denne konvensjonen førte til at kvenene og skogfinnene fikk status som «nasjonale minoriteter».¹⁶ Den norske ratifiseringen innebar en formell endring i kvenenes offisielle minoritetspolitiske status. Tilsvarende status omfattet romanifolket, rom og jøder.

Norske kveners forbund/Ruijan kvääniliitto håpet at den norske ratifiseringen ville bety at kvenene fikk «likestilling med samene i spørsmålet om språklige

11 Kierulf (2019).

12 Samerettsutvalget avga sin innstilling om samiske landrettigheter i 1997 (Justis- og politidepartementet).

13 Lov nr. 85 17. juni 2005 om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (finnmarksloven 2005). Se kapittel 10 om mer om finnmarksloven og finnmarkskommisjonen.

14 Lov 20. juni 2014 nr. 51 om fiskeretten i Tanavassdraget (Tanaloven).

15 St.prp.nr. 80 (1997–98).

16 Niemi (2002) s. 37.

og kulturelle rettigheter».¹⁷ Ratifiseringen av ramme-konvensjonen endret ikke den situasjonen som hadde oppstått i 1993, da Norge ratifiserte Den europeiske pakten om vern av region- eller minoritetsspråk. I dag er nordsamisk, sørsamisk og lulesamisk dekket av hele pakten.¹⁸ Kvensk og finsk, romani og romanes er dekket av konvensjonens del II, ikke av del III. Umesamisk, pitesamisk og skoltesamisk ble ikke dekket av konvensjonen i det hele tatt. Forskjellen mellom de to delene i konvensjonen er at del II i hovedsak omhandler statenes plikt til å ikke hindre bruken av minoritetsspråk, i tillegg til at den gir språkbrukerne enkelte rettigheter, mens del III omhandler statenes forpliktelser til aktivt å fremme bruken av regions- og minoritetsspråk i offentlig virksomhet. Andre konkrete virkninger av ratifiseringen av ramme-konvensjonen inkluderer opprettelsen av en statlig tilskuddsordning for nasjonale minoriteter for å følge opp konvensjonens artikkel 15.

Fordi kvensk kun er omfattet av Minoritetsspråk-paktens del II og språkbrukerne dermed har begrensede rettigheter, har ikke pakten fungert som et viktig politisk redskap for språkpolitiske endringer for det kvenske språkets del. Indirekte har den likevel ført til blant annet at kvensk ble anerkjent som eget språk og standardisert, opprettelsen av Kvensk språktung / Kväänin kielitinka¹⁹, utvikling av læremidler for kvensk og undervisning i kvensk ved UiT Norges arktiske universitet.²⁰

17 Sundelin (2009) s. 189.

18 Konvensjonen ble gjort gjeldende i Norge i 1998.

19 Tidligere Kvensk språkråd.

20 Lane (2011) s. 57–74.

Det flyr en sorgfugl over Jernaknjarga, 2023

© Gerd Elen Lorås. Foto: Stortinget

Del II

Historisk kartlegging – fra
fornorskingspolitikk til kulturelt
mangfold

Laplandres exhibited at the Egyptian Hall 1822

Jens Thomassen Holm og Karen Christiansdatter (Gæbrien sijte) på utstilling i London. Kilde: Nasjonalbiblioteket

Kapittel

6

Minoritetenes plass i riket fra sagatid til nasjonalstatens tid (ca. 900–1852)

6. Minoritetenes plass i riket fra sagatid til nasjonalstatens tid (ca. 900–1852)

Dette kapitlet omhandler hundreårene før omslaget i minoritetspolitikken og tar opp hvordan forholdet mellom styresmaktene og minoritetene utviklet seg fra de første skriftlige kilder som omhandler det norske samfunnet og frem til midten av 1800-tallet. I eldre tid var forholdet mellom samer og nordmenn i stor grad preget av jevnbyrdighet, samarbeid og gjensidig avhengighet.¹ Gradvis styrket nordmenn gjennom statsmakt og kirke sin posisjon på bekostning av samene. Fra 1500-tallet og utover kom nye folkegrupper til. I nord, og da særlig i Romsa/Troms/Tromssa og Finnmark/Finmarkku, gikk den kvenske innflyttingen i bølger. På Hedemarken tok skogfinnene i bruk skogsområdene i grensetraktene mot Sverige til siviliserte jordbruk fra 1600-tallet. For Danmark-Norge var det viktigste at minoritetene var lojale undersåtter, det vil si at de betalte sin skatt og fulgte styresmaktens forordninger. Frem mot 1800-tallet hadde styresmaktene ingen definert minoritetspolitikk.

Tidlig på 1700-tallet startet kirken en misjonsoppgave overfor samene. Misjonen sørget for lese- og skriveopplæring på samisk samtidig som den tradisjonelle samiske religionen ble nedkjempet med hard hand. Kirkens syn på bruk av samisk i kristendomsforkynnelsen har variert, men den var frem mot 1850 i stor grad imøtekommende overfor samisk språk.

De territoriale rettighetene til statene var lenge uavklart. Fra 1300-tallet og utover hadde statene etablert fellesområder, det vil si områder der flere stater hadde rett til å kreve inn skatt og drive handel, for å minske konfliktnivået mellom statene. Gradvis ble statenes rettigheter avklart og statsgrensene etablert. Statsgrensen mellom Danmark-Norge og Sverige-Finland ble rukket endelig i 1751 og mellom Norge og Russland i 1826. Lappekodisillen av 1751, tilleggssavtalen til den norsk-svenske grenseavtalen, slo fast reindriftsamene rett til grense-overskridende reindrift. Grenseavtalen mellom Norge og Russland førte til at siddene til skoltasamene ble delt mellom landene. Det var starten på en prosess der skoltasamene i Sør-Varanger/Saujj-Várjjet/Mátta-Várjjet/Etelä-Varenki over tid tapte rettighetene til naturres-

sursene. Jordbruksekspanjon og etablering av gruvedrift førte til at sørsamisk reindrift tidlig kom under press. Konfrontasjoner og høyt konfliktnivå presset mange ut av reindriften og inn fattigdom.

Frem til rundt 1850 var styresmaktens syn og holdning til samer, kvener og skogfinner på et overordnet plan imøtekommende. I stort ble minoritetenes språk, kultur og næringstilpassing respektert, selv om det også var eksempel på urett og overgrep. Reaksjonen på det skogfinske opprøret på starten av 1820-tallet viste at den positive holdningen ikke var uten forbehold. Kravene om skole og kirkelige tjenester på finsk ble avvist samtidig som det i skolen ble satt i verk tiltak for å styrke norsk kunnskapene. Dette er det første kjente eksemplet på en målrettet fornorskingspolitikk fra styresmaktens side. Holdningene til minoritetene var i ferd med å endres. I 1848 gjorde Stortinget to vedtak som på hvert sitt vis omhandlet Stortingets syn på minoritetene. Det første vedtaket tok sikte på å styrke bruken av samisk og kvensk i kirken. Det andre ba regjeringen utrede mulighetene for norskopplæring av samene. Det siste vedtaket har vært sett på som kimen til fornorskingspolitikken.

6.1 Riket og grensene i nord

6.1.1 De eldste tider – historie og mytisk fortid

I beretningen til høvdingen Ottar i Hålogaland fra slutten av 800-tallet skildres kontakten han hadde med samene, i fjellene og på kysten, og med kvenene, som nordmennene noen ganger gjennomførte «herjetokter» mot, mens kvenene noen ganger gjennomførte herjetokter mot nordmennene. Samene betalte «finneskatt» «alt etter sin byrd», bestående av skinn, hvalbein, skipstau og fjær til Ottar, og fikk trolig tilbake ulike varer, som jern, tekstiler og melkeprodukter.²

Ifølge Ottars beretning strakte Finnmark/Finmarkku seg bredt nord for det som da ble oppfattet som Norge og Sverige, og nord for der han selv bodde – og han sier han bodde «lengst nord av alle nordmenn». Nordenfor bodde det bare samer som jaktet om vinteren og fisket i havet og drev fuglefangst om sommeren.

Sagafortellingen om at Harald Hårfagre skal ha giftet seg med Snøfrid, en datter av en «finnekonge»³ på Dovre, tyder på at det var kontakt mellom samer

1 Jf. Hansen og Olsen (2022) s. 58–68. Tidligere forskning la mer vekt på konflikt og undertrykking, makt og avmakt; for forskningsoversikt se Hansen og Olsen (2020) s. 58–60.

2 Hansen og Olsen (2022) s. 65–66.

3 Hansen og Olsen (2004) s. 219; Bergsland (1970).

og nordmenn og en samisk bosetting i Sør-Norge. Det er sikkert skriftlig belegg for at «finnekonger» har eksistert. En vet at Martin Finnekonge besøkte kong Håkon i 1313.⁴ Det er støtte for at det samiske bosettingsområdet i sør har vært langt større enn det dagens reindrifskart viser.⁵ Det er påvist samiske boplasser ved Aursjøen i Lesja og boplasser og gravsteder fra Vivallen i Härjedalen øst for Plaassje/Røros fra vikingtid.⁶ Det er også gjort funn knyttet til eldre samisk bosetting i Härjedalen og Østerdalen.⁷

6.1.2 Kirke og kongemakt i eldre tid

Det norske riket hadde mot slutten av 1100-tallet strekt seg nordover til Malangen/Málatvuotna.⁸ Kongen overtok på denne tiden kontrollen over «finnskatten», og denne mistet etter hvert sitt preg av «redistributiv»⁹ avtale og ble avløst av et mer asymmetrisk maktforhold mellom kongemakten og samene. På 1300-tallet var det helt slutt på at norske stormenn hadde privilegier fra kongen for å drive inn finnskatten. Kongens egne embetsmenn overtok jobben.¹⁰

I en allianse mellom kongen og den katolske kirken, ble kirken brukt i statseksjonens tjeneste. På 1100-tallet ble det bygd kirker på Trondenes/Runássi, Alstadhaug og i Lenvik; kirkene i Bodin, Tromsø/Romsa/Tromssa og Vardø/Várggát/Vuorea ble viglet henholdsvis ved midten av 1200-tallet og i 1307.¹¹ Samtidig ble borgen på Vardø/Várggát/Vuorea bygd, og det er mulig at Skansen i Tromsø/Romsa/Tromssa har sin opprinnelse på samme tid. Dermed hadde to av rikseksjonens klassiske redskaper blitt tatt i bruk, fra gammelt av symbolisert ved korset og sverdet.

Rikseksjonens fortsatte med sitt tredje klassiske redskap, kolonisering i form av bosetting utenfra,

symbolisert ved plogen. Utover på 1400- og 1500-tallet ble kysten i nord bosatt av innflyttere sørfra i fiskevær.¹² En hoveddrivkraft var hansahandelen, urbaniseringen og den sterke etterspørselen etter fisk på de europeiske markedene. Omkring 1520 hadde 27 fiskevær blitt etablert i Finnmárku/Finmark/Finmarkku. På 1560-tallet hadde antallet fiskevær vokst til 33. Fiskeværene bidro til økt integrasjon av samene i riket, gjennom offentlige tjenester, handel og det såkalte «utredersystemet», der en handelsmann («utreder») ga kreditt og utstyr til fiskerne («utredersmenn»), mot at de forpliktet seg til å levere fangsten til utrederen.

6.1.3 Fellesdistrikter – en midlertidig løsning for statene

Statene forsøkte fra 1300-tallet og fram til 1500-tallet å løse problemet med at de manglet faste grenser i det samiske bosettingsområdet, ved å etablere fellesdistrikter.¹³ For statene var det både for å unngå åpen konflikt og for å sikre seg andeler av de rike ressursene i områdene, især gjennom skattlegging og handel. Dermed måtte befolkningen betale skatt til flere land.¹⁴

Rivaliseringen om de nordlige innlandsområdene tiltok på 1500-tallet. Norge og Russland hadde ekspandert nordover. Sverige ekspanderte nord- og vestover i lappmarkene og var også offensiv østover, mot russisk territorium gjennom Finland. Utviklingen gikk i retning av at land som ikke var formelt privatisert, ble lagt under kongen.¹⁵

Fram til 1751 var store deler av Indre Finmark underlagt svensk forvaltning, selv om også Danmark-Norge lenge krevde skatt her. Helt mot slutten av 1500-tallet ble rivaliseringen mellom Sverige og Danmark-Norge tilspisset i nord da svenskekongen

4 Steinsland (2014) s. 189–200; Bratrein, Høgtun og Hegstad (2018) gir en grundig innføring særlig om forholdene i Nord-Norge i vikingtiden, spesielt om forholdet mellom kongemakten og de nordnorske høvdingene og kongelige representanter.

5 Hansen og Olsen (2004) s. 103–109.

6 Bergstøl og Reitan (2008); Hansen og Olsen (2004) s. 104–105.

7 Bergstøl (2008); Hansen og Olsen (2004).

8 Hansen og Olsen (2004) s. 153.

9 «Redistributiv» betyr gjenfordeling på en mer eller mindre gjensidig rettferdig måte.

10 Hansen og Olsen (2004) s. 151–155.

11 Om kirkesteder og kirkebygging i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmárku/Tromssa ja Finmarkku, se Trædal (2008). Se også Hansen og Olsen (2004) s. 167–168.

12 Niemi (1998).

13 Fellesdistriktene innebar en form for grenser, nemlig «overlappende skattegrenser», som mer skilte mellom grenseområder enn mellom stater. Denne distinksjonen kommer mer presist til uttrykk på engelsk, der man har ulike betegnelser på grenser: «Border» brukes vanligvis om formelle og traktatfestede riksgrenser; «boundary» brukes ofte om flere typer grenser; «frontier» brukes om mer fleksible og porøse grenseområder.

14 Hansen og Olsen (2004) s. 169–175.

15 «Regaler» er nedarvede kongelige privilegier og rettigheter som blant annet omfattet krav på jordeie, jf. Tønnesen (1979) s. 35–36 og s. 71.

erklærte krav på alt land mellom Divtasvuodna/Tysfjord og Varanger, samtidig som han titulerte seg selv som «lapparnas konung». Utfallet av konflikten ble Kalmarkrigen 1611–13, som endte med dansk-norsk seier og svensk avståelse fra alle krav i Nord-Norge.¹⁶

6.1.4 Lappekodisillen – en anerkjennelse av samiske rettigheter

I 1751 undertegnet Sverige og Danmark-Norge en traktat om grensen mellom rikene, helt nord til Varangerfjorden/Va'rrjelvuõnn/Várjavuonna/Varenkinvuono og det norsk-russiske fellesdistriktet i Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki. I tilknytning til grensetraktaten ble det laget et tillegg, *Lappekodisillen*,¹⁷ som er et klart uttrykk for samtidens anerkjennelse av samiske nedarvede rettigheter.¹⁸

Kodisillens hovedmål var å sikre flyttingen mellom de to land for reindriften som enkelte steder var truet av konflikter med et ekspansivt landbruk. Det primære siktemålet var å bevare *status quo* i den grenseoverskridende reindriften. Kodisillen viser (i § 10) konkret til sedvanerettslig beskyttelse av reindriften: «Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hi-order over Grendsen ind i det andet Rige.»¹⁹

Kodisillen framhever også at samene på begge sider av grensen skulle møtes med vennlighet og hjelpes og støttes, alt etter behov, ikke «blive exponerede for Plyndring eller nogen slags Tvang og Overvold [...]». Samene kunne også fritas for militærtjeneste om det kom til krig mellom de to rikene (§ 10). I mindre konflikter av intern art kunne sakene løses utenom det vanlige statlige rettssystemet, innenfor samenes eget rettssystem (§ 22). Samene hadde rett til fiske i havet på norsk side av riksgrensen og i vassdragene på svensk side.

Men kodisillen stilte også krav til samene. De måtte velge statsborgerskap og være skattepliktig til det ene eller det andre av rikene. De måtte også registrere beiteområdene og betale leie for bruken på det andre rikets grunn (§§ 13 og 14), likeså levere over-

sikter over antallet familiemedlemmer og størrelsen på reinflokkene (§ 18). De kunne ikke eie «skattland» (i Sverige) eller «bøgselland» (i Norge) på begge sider av grensen.

Til slutt har kodisillen noen særbestemmelser om Ohcejohka/Utsjoki på grunn av de vanskelige økonomiske forholdene som befolkningen her slet med, blant annet fordi Tanaelva var blitt grenseelv. Bosatte i Ohcejohka/Utsjoki hadde tradisjonelt drevet laksefiske og handel på norsk side, nedover mot munningen av elva, der det var en handelsplass, på Gollesuolu/Gullholmen. Befolkningen i Ohcejohka/Utsjoki ble garantert fortsatte rettigheter på norsk side og også rett til handel og kreditt hos den danske monopolhandelen i Øst-Finnmark (§ 28).²⁰

6.1.5 Statskonflikter, nye grenser og samiske rettigheter

Tidlig på 1800-tallet ble Norden trukket inn i europeiske kriger med nye allianser mellom statsmaktene. Etter en krig med Russland måtte Sverige avstå hele Finland under fredsforhandlingene i Mariehamn/Hamina i 1809. Da Napoleonskrigene tok slutt i 1814–15 besluttet seierherrene at Danmark skulle avstå Norge til Sverige. Etter krigen utviklet det seg fredelige relasjoner mellom Russland og Sverige.²¹ Det gode forholdet bidro til at statene ville ta et endelig grenseoppgjør mellom Norge og Russland. Dette førte til at det siste fellesdistriktet, som omfattet Kolahalvøya og Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, ble avvirket i 1826. Ved grenseoppgangen ble Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki norsk, og alle gamle norske krav på Kolahalvøya ble annullerte.²²

Grensetraktaten ble godkjent i 1826 og fulgte Pasvikelva/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki og Grense Jakobselva/Vue'rjemjokk/Vuorjámjohka/Vuoremijoki, med ett unntak: Ved den gamle skolesamiske sommerboplassen ved Skoltefossen/Geavnnis nederst i Pasvikelva/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki ble en enklave på elvas venstre bredd avstått til Russland fordi det stod et russisk kapell der med røtter tilbake til den russiskortodokse misjonstiden

16 Pedersen (i flere arbeider, bl.a. 2008).

17 Den fulle, originale tittelen er *Første Codisill og Tillæg til Grændse-Tractaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende*, av 2. okt. 1751. Den grundigste og mest omfattende studien av Lappekodisillen er Pedersen (2008, doktoravhandling). Se også Bull (2021) og Hansen og Olsen (2022) s. 256–262. «Kodisill» betyr «tillegg».

18 Hansen og Olsen (2022) s. 259.

19 Strøm-Bull (2023), s. 2.

20 Pedersen (2008), jf. (1994) s. 35.

21 Karl Johan overtok som svensk-norsk konge i 1818, da Karl 9. døde; han var konge til sin død i 1844. I 1816 ble han såkalt visekonge i Norge.

22 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 117 og 125.

på 1500-tallet. Dessuten var stedet knyttet til misjons-tiden på 1500-tallet og helgenen Trifon.²³

Den nye grensen gikk gjennom to skoltesamiske sijdder, Pasvik/Paččjokk sijdd og Neiden/Njauddâm sijdd. Den sistnevnte ble etter alt å dømme delt på grunn av en misforståelse, som skyldtes både et sviktende kartgrunnlag og praktiske problemer under feltbefaringen. Hensikten var at grensen skulle falle sammen med sijdd-grensen, slik at hele ressurs- og flytteområdet til skoltesamene i Neiden/Njauddâm sijdd skulle falle på norsk side av riksgrensen. Utfallet ble en deling av sijdden langs en linje trukket over bestemte høydedrag. Grenseoppgangen skapte store problemer for de to sijddene.

Hele grensebefolkningen fikk i en periode på seks år etter 1826 rett til å bruke begge sider av grensen, deretter skulle beboernes faktiske behov vurderes.²⁴ Skoltesamene forsøkte å hindre ny bosetting. De søkte hjelp hos russiske myndigheter, og i nye forhandlinger om artikkel 7 prøvde derfor russiske utsendinger å få hele grenseavtalen omstøtt slik at skoltesamene skulle beholde både sijddene og sin russiske statstilhørighet.²⁵ De fikk ikke gehør hos norske myndigheter, som fortsatte arbeidet med å innlemme det gamle skoltesamiske området i riket gjennom ny bosetting, nye institusjoner og nye rettsregler.²⁶

Helt bort fra området på norsk side av grensen kunne likevel ikke skoltesamene skyves. Artikkel 7 i grensetraktaten av 1826 ble erstattet med protokollen av 1834, som anerkjente at skoltesamene i Pasvik/Paččjokk sijdd hadde rett til fiske på sine gamle laksefiskeplasser i Bøkfjorden/Báhčaveajevuonna og Jarfjorden/Ru'vddvuõnn/Ruovdevuonna/Rautavuono, altså på norsk side, i en uavgrenset tidsperiode. Skoltesamene i Neiden/Njauddâm sijdd, som fikk norsk statstilhørighet, skulle – i prinsippet – ikke trenge en norsk-russisk avtale for å beholde det tilsvarende fisket i sin gamle sijdd, og noen slik avtale ble heller ikke inngått.²⁷ Kapellet i Neiden/Njauddâm/Njáván/Näätämö skulle fortsatt forvaltes av den russiskor-

todokse kirken, med besøk av russiske prester og lærere.²⁸

Begge gruppene fikk videreføre sin tradisjonelle ressurstilpasning og sin årlige flyttesyklus, skoltesamene i Neiden/Njauddâm sijdden med sine høst- og vinterboplasser på finsk side av grensen, skoltesamene i Pasvik/Paččjokk sijdden med sine sommerboplasser på norsk side av grensen, Bøkfjorden/Báhčaveajevuonna og Jarfjord/Ru'vddvuõnn/Ruovdevuonna/Rautavuono. For dem var store deler av vinterbeidet tapt, da det nå lå på norsk side.

6.2 Befolkningsøkning, ressurskonflikter og spenninger mellom folkegruppene

I løpet av 1700-tallet økte presset mot det samiske næringsgrunnlaget. Den høye befolkningsveksten i Norge gjennom århundret førte til sterke insentiver for å drive nyrydning også innenfor reinbeiteområder. De beste jordbruksarealene i landet var allerede tatt i bruk, og myndighetene mente at det fortsatt fantes «gode» muligheter for nyrydning i deler av Trøndelag/ Trööndelage, Nordland/Nordlännda, Romsa/Troms/Tromssa og Finnmárku/Finnmark/Finmarkku. Dette bidro til at de støttet en landbruks-ekspansjon inn i samenes tradisjonelle ressursområder.²⁹

Den kvenske tilflyttingen økte i Nord-Norge tidlig på 1700-tallet, og myndighetene ønsket kvenene velkommen, siden de ble ansett som en stabil jordbruksbefolkning. Fra 1750-tallet fikk både norske og kvenske nybyggerne støtte fra myndighetene for å etablere nye bruk. Den offisielle politikken var at kvenene skulle hjelpes til rette.³⁰

Foreløpig slo kvenene seg mest ned i fjordene i Nord-Troms og Vest- og Midt-Finnmark, dels også i Nordre Nordland og i Indre Finnmark. Ifølge folketellingen av 1801 utgjorde kvenene i flere bygdelag 10–20 prosent av befolkningen. I Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono var det for eksempel om lag 15 prosent kvener, i Alta/Áltá/Alattio 18 prosent og i Porsanger/Porsángu/Porsanki 22 prosent.³¹

23 Serck-Hanssen (2017) gir en grundig framstilling av den russiskortodokse kirken i det norske og russiske grenslandet, om «arven fra Trifon».

24 Andresen (1983) s. 48.

25 Andresen (1983) s. 59 ff., Wikan (1995) s. 77.

26 Andresen (2022) s. 7.

27 Andresen (2022) s. 8.

28 Om grensetraktaten og tilleggsprotokollen, se Andresen (1989 og 2021); Niemi (1994) s. 316–317; Wikan (1995) s. 47–87; Nielsen, red. (2014) s. 38–61.

29 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 99.

30 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 101 og 102.

31 Niemi (2010) s. 37.

Det ingen tvil om at staten ved den enevidige kongen hadde økende pretensjoner om styrket makt og kontroll i riket. Særlig gjaldt det utkantene, der grensene var uklare eller til og med fraværende, samtidig som slike områder ofte representerte rike naturressurser og store muligheter for styrking av statskassen. Et slikt område var Finnmárku/Finmark/Finmarkku, med en liten fast bosetting og med rivaliserende stater i nabolaget.³²

6.2.1 Gamle rettigheter

Gjennom mesteparten av det lange tidsrommet frem til 1850 anerkjente myndighetene i hovedsak samiske rettigheter og rettighetsoppfatninger. Et tidlig eksempel (fra kilder på 1500-tallet) er privilegiebrevet om rett til å flytte til sjøkanten som Håkon 4. Håkonsson (1204–1263) skal ha gitt til fjellsamene.

Lagmannen på Steigen ble da fortalt at samene hadde nytt godt av dette privilegiebrevet, også for å være «Norges land til vern og advarsel når landsens fiender var for hånden».³³

Dette privilegiet kan ha vært opprinnelsen til den såkalte finneodelen, som instituerte seg på 1600-tallet og utover i første halvdel av 1700-tallet i kystområdene i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlånnda. Ordningen innebar at samene fikk anerkjent eiendomsrett til jord, *finnerydninger*, fra Beiarn/Bájdđár i sør til Kvænangen/Návuonna/Naavuono i nord. Denne jorda ble fritatt for den vanlige jordleien som gårdbrukerne ellers betalte. Den som eide en gård under denne ordningen, kunne selv bestemme hvem som skulle sitte på gården eller overta den når den tidligere brukeren flyttet eller døde. Siden finnerydningene ikke var innført i matrikkelen på sedvanlig måte, kunne oppsitteren heller ikke drives fra plassen på grunn av gjeldskrav.³⁴ Finnerydningene ble avvirket fra 1660-tallet og utover. De siste finne-rydningene ble skyldsatt og innført i matrikkelen, fordi myndighetene tilgodeså «rasjonelt» landbruk og følgelig i mange tilfeller norske bønder.³⁵ Sør for finneodel-områdene var det en samisk befolkning på kysten, i eller ved de norske bygdene, som ikke levde

av reindrift. Denne befolkningen levde på Helgeland og i Trøndelag/Trööndeläge. I stor grad ble denne samiske befolkningsgruppen assimilert før 1850.³⁶

Et annet eksempel på samiske rettigheter til arealbruk er *bygsel* og *bygselland* sør for Saltfjellet/Sáltoduottar. De norske bygslene var en parallell til de svenske «skattlandene» som er omtalt i Lappekodisillen. Betegnelsen ble mest brukt om et norsk system for landleie og dreide seg først og fremst om leieavtaler for gårdsjord. Men i tillegg ble den brukt om en særegen form for samiske bygsler der en inngikk avtale om bruk av områder som fra norske myndigheters side ble forstått som utmark og kongens allmenning. De samiske bygslene er kjent fra Saltfjellet/Sáltoduottar og sørover til Østerdalen og omfattet områder som reindriften brukte. Bygslene ser ut til å ha utspring i samisk initiativ og ikke i en helhetlig ordning fra myndighetenes side. De eldst kjente bygslene av denne typen er fra 1600-tallet, og det er kjent at en bygselavtale har røtter tilbake til 1500-tallet.³⁷

Bygselinnehaveren styrte bygsellandet sitt ganske fritt. I tiden før 1751 kunne innehaverne av bygsel-land alene kreve avgift eller gi andre samer tillatelse til å bruke landet. Bygslene ble anvendt i rettsvister mellom samer om rettigheter til land og vann, men beskyttet derimot ikke mot norsk nybygging og resursbruk.³⁸

Bygslene ble avvirket med innføringen av reindriftsloven av 1883 («Felleslappeloven»). Det er i senere tid stilt spørsmål ved om samiske bygsler kan sees på som et uttrykk for bekreftelse på bestående samiske rettigheter, og ikke bare som leieavtaler.³⁹

I Finnmárku/Finmark/Finmarkku er det godt dokumentert at tvister som kom opp på de lokale tingene, ofte falt ut i favør av samiske rettigheter. For eksempel var det flere saker fra 1700-tallet der skoltesamene i Neiden/Njauddám sijdden fikk bekreftet at ingen bruk av naturressursene i deres sijdd skulle skje «uten Forlof [tillatelse]» av skoltesamene her. Det kunne dreie seg om jakt og fangst og om høsting av trevirke og mose.⁴⁰

32 En oversikt over samtidens kilder om at kongen eide grunnen i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, er Sandvik (1993) s. 341–345.

33 Kiil (1981) s. 13; se også Bjørklund (1985) s. 76.

34 Hansen og Olsen (2022) s. 277–291; Bjørklund (1985) s. 76–89.

35 Hansen og Olsen (2022) s. 277–291.

36 Bang (2003); Hermanstrand (2005); Bang (2007); Mathiesen og Miller (2009); Hermanstrand (2014).

37 Fjellheim (2012) s. 31; Bergsland (1999) s. 58, 60, 64–65; Hermanstrand (2020) s. 156–158.

38 Hermanstrand (2020) s. 166–178, 209–210.

39 Andresen, Evjen og Rymin (2021) s. 97–98; Hermanstrand (2021).

40 Niemi (1983) fl.st.; Niemi (1994) s. 327–329.

6.2.2 Samer i møte med landbruksekspansjonen – konflikter og vold

Ut over på 1700-tallet ble kongens oppmerksomhet særlig rettet mot landbruket i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, det eneste amtet i riket uten matrikulerte, private eiendommer. Det hadde blitt rapportert at Finnmárku/Finmark/Finmarkku var «de forspilte muligheters» land siden ressursene var der, men ikke ble utnyttet godt nok. I tillegg hadde det mange steder utspilt seg tvister om engslåttene, også ved utøvelse av vold.⁴¹ Et utbedret landbruk skulle styrke økonomien, stimulere til bosetting og hindre fraflytting. Tanken bak kobling av landbruk og formell eiendomsrett var at eie av jord ville føre til større grad av fast bosetting og bedre ivaretagelse av jord og grunn gjennom dyrking og foredling.⁴² Utfallet ble den såkalte jordresolusjonen av 1775 (Kongelig Resolution ang. Jorddelingen i Finmarken samt Bopladses Udvisning og Skyldlægning sammesteds). Det har i senere tid vært stilt spørsmål om det fra 1693 og fram mot 1814 var en sammenhengende og enhetlig oppfatning om at kongen eide jorda i Finmark.⁴³

Samenes møte med bosettings- og landbruksekspansjonen artet seg delvis som samarbeid og gjensidige ytelser av varer og tjenester. Men et omfattende materiale viser at møtet også var preget av konflikt og delvis av vold på 1700-tallet og i første halvdel av 1800-tallet. I sørsamisk område er sammenstøt mellom samer og nordmenn dokumentert allerede på 1600-tallet, og begrepet «finnjaging» er godt kjent.⁴⁴ Etableringen av kobberverket i Røros i 1644 medførte vekst i landbruket i området, og bøndene tilegnet seg reindriftssamenes trøplasser⁴⁵ og fordrev reindriftssamene.⁴⁶ Den kongelige utsendingen Povel Resen har gitt opplysninger om samer som ble jaget av bønder

fra sine boplasser i Trollheimen-området på slutten av 1600-tallet, og om voldelige angrep mot samer i Namdalen/Nåamesjenvuemie tidlig på 1700-tallet.⁴⁷

Presten Thomas von Westen klagde i 1724 til stiftamtmanden i Trondheim/Tråante over nordmennenes holdninger til samer i Trøndelag/Trööndelag. Han skrev at nordmennene «foragte saa meged finnene [...] det de besynderlig lade see i de stygge navne som de legge på dem, som hunde, ganhunde, kjaeltringer, fanter etc». Videre beskrev han hvordan samer fra Meråker/Mearohke hadde blitt overfalt og ranet i Hommelvik på vei til ham i Trondheim/Tråante uten å ha fått hjelp av norske vitner.⁴⁸

Ved starten av 1800-tallet var den norske bosettingen knapt etablert i det som i dag er kommunene Raarvihke/Røyrvik og Namsskogan i Trøndelag/Trööndelag. Før 1800 var området samisk, men intensiteten i den norske jordbrukskoloniseringen førte til at den samiske befolkningen kom i mindretall ved begynnelsen av 1900-tallet.⁴⁹ Det samme mønsteret finner man igjen for eksempel i Såvoenuemie/Susendalen i Aarborte/Hattfjelldal i Nordland/Nordlännda. I 1731 bodde det 100 samer fordelt på 21 familier i dalen.⁵⁰ Mens det i 1801 ikke fantes bofaste nordmenn der, førte nyrydning til at antallet nordmenn steg til 220 i 1865.⁵¹

Den norske nybyggerbølgen førte til at reindriftssamenes ressurstilgang ble innsnevret. Myndighetene hadde en svært nedlatende holdning til reindriftssamenes arealbehov og beskyldte samene for å ha tatt i bruk altfor omfattende områder.⁵² Et eksempel er sorenskriveren i Helgeland, som i 1834 uttalte: «Alt for meget af Fogderiets Indre synes overladt omvandrede Fjeldlapper til beboelse».⁵³

Reindriftsfamilier ved innsjøen Riasten i Holtålen i Trøndelag/Trööndelag hadde alt på 1790-tallet blitt

41 Se f.eks. Ytreberg (1959) s. 13; Tønnesen (1979) fl.st.; Niemi (1983) s. 161–162, 433–434.

42 Niemi (2017). Res. angående jorddelingen i Finmark m.v (1775). Kongelig Resolution ang. Jorddelingen i Finmarken samt Bopladses Udvisning og Skyldlægning sammesteds. (LOV-1775-06-08). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1775-06-08>

43 Ravna, Ø. (2023)

44 Løov og Jünge (2014) s. 99; Bergsland (1999) s. 63–64.

45 Trøplassen (gjerdet) var sentralt i reindrifta den gangen, fordi reinen ble melket der flere ganger i uka og på det mest intensive to ganger i løpet av en dag. Når reinen var ofte i trøa, ga det sterk gjødsling og frodig gressvekst.

46 Fjellheim (2012) s. 38–39. Fortalt av tydalsamene Nils Larsen og Anders og Hendrich Nilsen til Peter Schnitler da han i 1742 tok opp vitneforklaring i forbindelse med forundersøkelsene til grensefastsettelsen mellom Norge og Sverige.

47 Løov, L. og Jünge (2014) s. 99.

48 SAT, Privatarkiv nr. 333 Alf Kiil, boks 33, mappe 14; Avskrift av brev fra Thomas von Westen 24. januar 1774; Løov, L. og Jünge (2014) s. 99.

49 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 99.

50 Fjellheim (1999) s. 124.

51 RA, Folketelling 1865 for 1826P Hattfjelldal prestegjeld, 1865, s. 18. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090805360618>.

52 Elsvatn (2007) s. 17–19.

53 Hansen (2011) s. 17.

utsatt for tyveri og trakassering, som de hadde meldt til myndighetene. Voldsbruken i det sørsamiske området kulminerte ved Dalsjøen på Gauldalsvidda i Os i Østerdalen i 1811,⁵⁴ da fire samiske reindriftsfamilier og deres reinflokker ble overfalt av bevæpnede bønder fra Os og Dalsbygda, som hadde til hensikt å «jage Finnerne bort».⁵⁵ Saken ble anmeldt og kom for retten. I retten forklarte lensmannen at samene «havde nedsatt sig ulovlig her nordi derfor maae heele Bygda være samholdig og skjøte dem derifra».⁵⁶ Under ledelse av en bonde, som selv hadde utmarksslått i området, dro 40–50 mann til samenes gammer, de fleste bevæpnet med gevær. Overfallet ble midlertidig avbrutt da noen menn fra Røros kom for å ta ut slakt av rein som var i syting hos samene. Men dagen etter kom bøndene tilbake og beslagla hele reinflokken. En av samene, Zacharias Nilsen, fulgte etter og klarte å ta tilbake om lag 120 dyr, men ble skutt etter, ei kule gikk «igjennem Skjødet af hans Kjole». Nilsen sammen med to andre personer drev dyrene tilbake til gammene og fulgte sporene mot Dalsbygda etter reinflokken. Nærmere 400 rein hadde blitt slaktet.⁵⁷

For samene var dette en katastrofe. Under et avhør uttrykte de bekymring for å dø av sult i løpet av vinteren. Prosten på Plaassje/Røros sendte en henvendelse til myndighetene i Trondheim/Tråante om støtte til de fire familiene og fikk positiv respons i form av tjue tønner bygg. Også året etter fikk prosten tilsendt korn til familiene. Rettsprosessen tok tre år.⁵⁸

Lensmannen og 37 personer ble dømt til å betale samene erstatning, i tillegg til saksomkostningene. Av erstatningsbeløpet gikk om lag en femtedel til de fastboende som hadde hatt sytingsrein i flokken. Til tross for at samene ble tilkjent erstatning i rettsaken, ble de fradømt bruksrettighetene til området, og reindriftssamene måtte gi opp disse områdene. Videre ble det gjennom hele 1800-tallet anlagt nye setrer i samiske områder ved Riasten og mellom Søosen og Riasten.⁵⁹

«Finnjagingene» er eksempler på grov urett mot den sørsamiske befolkningen. Fortellinger om disse arealkonfliktene mellom samer og «bumenn» har

holdt seg levende i samiske samfunn gjennom generasjoner, ikke minst i sørsamisk område.

Det var noen oppi bygda som hadde fått høre at vi var samer, [etter det] var vi på skolen ertet, jeg og søsteren min. [...] Vi ble kalt «finntøkje». [...] Samene var jo der med reinsdyra sine før bøndene. [...] at de ble jaget som de var, er en forferdelig stygg historie. [...] Uretten som ble begått mot dem, var at loven med et pennestrøk fjernet deres rettigheter til reindrift, at bøndene skulle ha fortrinnsrett med sine dyr. De ble fordrevet med sine reinsdyr. [...] Oldefar sendte [reinsdyrene] til fjells, og ga opp hele reindriftsnæringen.⁶⁰

I Romsa/Troms/Tromssa finner en også mange eksempler på konflikt og vold, noen ganger med dødelig utfall. Sjøsamene i Malangen/Málatvuotna og Balsfjord/Báhccavuotna ble utsatt for ressurskonkurranse tidlig på 1700-tallet, da nordmenn og kvener begynte å bosette seg i fjordene. Befolkningsøkningen fra 1725 til 1835 var voldsom; befolkningen i Malangen / Málatvuotna økte fra 110 til 655, i Balsfjord/Báhccavuotna økte den fra 45 til 1362. Utviklingen gjorde at sjøsamene måtte bli mer bofaste for å sikre seg tilgang til ressursene, og fjordene var derfor tett befolket alt mot slutten av 1700-tallet. Fra 1800 begynte nybyggere å etablere nye bosettinger langs elver, ved innsjøer og i utmarka. Nyrydningene kom derfor i konflikt med reindriften, som benyttet disse områdene under flyttingene.

Konfliktene mellom reindriftssamene og bumennene eskalerte også på grunn av tyvslaktning av rein og plage av gårdshunder. Noen ganger ble slike hunder skutt av samene, mens bumennene på sin side skjøt hunder eid av samene. I noen tilfeller resulterte voldsutøvelsen i drap. I Ramfjord/Gáranasvuotna ble en kvensk gårdbruker drept i et sammenstøt med svenske reindriftssamer i 1803.⁶¹

I Indre Troms hadde danske myndigheter initiert og regulert et omfattende busettingsprosjekt fra slutten av 1700-tallet. De kalte tiltaket «Colonisering»

54 Fjellheim (1983); Løov, (1989).

55 Justisprotokoll nr. 11 for Gauldalen fol. 97b-107 a, Statsarkivet i Trondheim/Tråante.

56 Justisprotokoll nr. 11 (1810–1816) for Gauldal sorenskriveri. Fl. 102.

57 Løov, L. og Jünge (1994) s. 157–159 jf. Severinsen (2011) s. 61–74.

58 Løov, L. og Jünge (1994) s. 160, 161 og 163.

59 Fjellheim (1999) s. 122–123.

60 SFKOMM 2021/336-3. Kay Johanne Borren Breivik.

61 Hauglid (1981) s. 309; Kiil (1981) s. 111; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 105.

og den første bosettingen for en «Colonie». De fleste innflytterne kom fra Gudbrandsdalen og Østerdalen. Innen 1800 hadde om lag 40 nybyggerfamilier etablert seg i Bardu/Beardu og Målselv/Málatvuopmi, og snart fikk de enerett på skogdrift og neverløyping.⁶²

Den første skriftlige beretningen om brukskolisjoner og konflikter i Indre Troms er beretningen som biskop Mathias Bonsach Krogh skrev etter sin visitas her i 1806. Det «var en næsten almindelig Klage over det Uskjell, de omvankende Lapper tilføye Colonisterne». Samene oppholdt seg to til tre uker på visse steder med reinen sin, som tråkket ned gress og ødela kreaturforet i en slik grad at «Koen ej melker ved at græsse, der hvor Reensdyret har hatt sin Gange.» Biskopen hadde hørt at samene truet kvinnene når mennene var borte, og at de gjorde skade på furuskogen ved å flekke barken.⁶³ Samene på sin side hevdet sin rett til «trøplasser» og beiter, likeså til utnyttelse av skogen.

På 1820- og 30-tallet ble konfliktene ytterligere trappet opp, også fordi den sterke befolkningsøkningen hadde ført til mer utstrakt setring og bruk av utmarksslåtter i områder som var i bruk av flyttsamene. Trusler og bruk av vold eskalerte også. Sommeren 1836 kom en reinflokk inn på jordene på Øvergård/Johkamohkki i Balsfjord/Báhccavuotna. Sønnen på gården og en kamerat forsøkte å drive reinen bort ved å kaste stein på den, med det utfall at en rein ble drept, som samene hentet. Dagen etter kom fire fjellsamer tilbake, den ene av dem, en skoleholder, var tolk. Beskjeden til gårdsfolket var klart: Området tilhørte samene, og plassen måtte fraflyttes, ellers ville de drepe buskapen og gårdsfolket og sette fyr på gården. Det ble med truslene.⁶⁴

Samme sommer kom ni flyttsamer til en gård i Tamokdalen/Dápmotvuovdi der kona var alene hjemme. Samene savnet to rein, som de antok var blitt skutt på gården, mens kona hevdet de hadde druknet da de hadde blitt fast i en rotvelt i elva. En av samene festet en rennesnare om halsen på kona og truet med å henge henne.⁶⁵

I juli året etter, i 1837, satte en same fyr på gården Elvevold i Rostadalen, med rettslig etterspill om

«mordbrann og ran». I 1838 endte en konflikt med dødsfall, på gården Bones/Njuorjovuopmegiera i Salangsdalen/Njuorjovuopmi. Stedet hadde vært en samisk sommerboplass. Under neverløypingen kom det til håndgemeng mellom bonden på gården og samene Ole Anders Nia, som døde av skadene.⁶⁶

Også enda lenger nord kom det til konflikt mellom samene og tilflyttende kvenske og norske bureisere, især om rettigheter til jord, bosetting og ressursutnyttelse, som i Kvæningen/Návuonna/Naa-vuono.⁶⁷

6.2.3 Kvensk motstand i Alta/Áltá/Alattio

I første halvdel av 1700-tallet hadde kvenene etablert seg flere steder i innlandet og i fjordene, med Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono⁶⁸ og Alta/Áltá/Alattio som to av de største kvenske bosettingsområdene. I Alta/Áltá/Alattio kom kvenene i konflikt med amtmanden Rasmus Kielsen, som beskyldte kvenene for avskoging, ulovlig fiske i elv og sjø og ulovlig handel med kjøpmennene i Tornio. I denne situasjonen stod Uulan-Knuuti / Knut Olsen Kven (ca. 1686–1758) frem som en kvensk leder. Etter en konflikt med sjøsamene om håkjærringfisket i Altafjorden/Áltávuonna/Alattiovuono ble fiskeutstyret til Knut beslaglagt, og han ble stevnet for retten i 1747. Der ble han dømt til forvisning til fiskeværer Omgang på Nordkynhalvøya/Čorgašnjárga.⁶⁹

Knut havnet aldri på Omgang. Ikke lenge etter rettsaken forvant han; han hadde reist til København for å klage kvenens sak til kongen. Etter råd fra prosten i Alta/Áltá/Alattio, Johan Falch, ble klagen utformet som en «petisjon» for at den skulle ha muligheter for å nå fram. Petisjonen ble ført i pennen av Falch, men ble signert med forbokstavene i navnet til Knut. Den hadde seks punkter med klagemål mot Kielsens opptreden overfor kvenene i Alta/Áltá/Alattio. Falch laget også et anbefalelsesbrev som skulle vises kongen, der presten framhevet at Knut hadde levd et skikkelig og kristelig liv og besøkt Guds hus både titt og ofte, «til sin Siæls Fornøielse og Fornyse». Brevet tjente også som pass. Med seg hadde Knut Kven et *trokapsløfte fra kvenene i Alta* til kongen og konge-

62 Kiil og Eilertsen (1981) s. 109.

63 Kiil og Eilertsen (1981) s. 109–110. Se også Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 102–104.

64 Kiil og Eilertsen (1981) s. 109–110. Se også Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 102–104.

65 Kiil og Eilertsen (1981) s. 109–110. Se også Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 102–104.

66 Kiil og Eilertsen (1981) s. 111.

67 Konfliktene i Kvæningen er omfattende undersøkt av Bjørklund (1985) s. 76 ff.

68 Om Lyngen se særlig Guttormsen (2005) og Lanes (2022).

69 Minde og Halse (1982); Paulaharju (1928) s. 69.

riket, formulert og undertegnet kort tid før avreisen. Troskapseden var skrevet på kvensk og dansk på annenhver linje i samme dokument. Dette er så vidt vi vet, det aller første dokumentet som finnes på kvensk, og det inngår i «nasjonal kulturarv».⁷⁰

Knut Kven fikk ikke møte kongen personlig, men saken hans ble forelagt kongen. Ved avskjeden fikk han gaver, betaling for hjemreisen og to brev, det ene til amtmann Kielsen, det andre til fogden, Wedege. I mai 1748 var Knut tilbake i Alta/Áltá/Alattio, og alle ventet med spenning på budskapet i de to brevene. Men saken tok tid, med flere rettsmøter og også med aksjoner fra kvenenes side. Blant annet nektet flere å følge oppfordringen om å gjenta troskapseden til kongedømmet før saken var avgjort. Under møter i «forsamlingsgammen», der Falch også var til stede, talte Knut til «en Hob» med folk, både på kvensk og på samisk.

I 1750 kom alt til en avgjørelse. Innholdet i brevene ble kjent og kunngjort: Kongen hadde besluttet å gi Knut og kvenene medhold. Amtmann Kielsen ble avsatt fra embetet. Året etter forlot han Alta/Áltá/Alattio om bord på ei skute med kurs sørover. En begrunnelse for utfallet var at han hadde satt kongen og kongedømmet i vanry med sin opptreden overfor kvenene, også etter Knuts hjemkomst, til tross for at han i brevet fra kongen hadde blitt instruert om å behandle «Kvener med mere Ømhed og Moderation [mildhet]», også til eksempel for befolkningen allment og for å unngå at «uskyldige Folk foruroleges og kunde sættes i Mistanke».⁷¹

6.2.4 Press mot skogfinnene

I 1686 var om lag 1200 skogfinner registrert i Finneanntallet.⁷² Dette regnes som et minimumstall, selv om det inkluderte både voksne og barn. Bakgrunnen for manntallet var den dansk-norske statens behov for oversikt og kontroll med sine undersåtter, bl.a. for innkreving av skatt.

Skogfinnene hadde kommet til Norge fra nabo-områdene på svensk side, hovedsakelig Värmland, der de hadde begynt å etablere seg på slutten av 1500-tallet, etter utflytting fra opprinnelsesområdet

i Savolax/Savo i Finland. De var ønsket i Sverige for å ta i bruk de store skogsområdene i de vestligste delene av riket. Etableringen i Norge ble trolig vurdert på lignende måte av dansk-norske myndigheter. De nærmeste områdene på norsk side var tynt bosatt, og de store skogsområdene mellom dalførene var utmark uten fast bosetting. Myndighetene ønsket en større befolkning av lojale undersåtter, både for å unngå lommer av ingenmannsland i grenseområdene og for å få utnyttet naturressurser som for eksempel skogen, bedre.⁷³

Imidlertid utviklet det seg tidlig motsetninger mellom skogfinnene og de norske bøndene. Allerede i 1640-åra kom de første klagen fra bøndene i Solør. Bøndene ba om å bli «befrikk» for skogfinnene, som de mente gjorde stor skade «paa deres veidefang, fiskeri og skoger». Slike klager kom til å bli gjentatt i flere generasjoner. Skogåsene der finnene etablerte seg, hadde vært ressursområder for bøndene i elvedalene, med fisk, vilt og husdyrbeite. Klagen dreide seg spesielt om skogfinnernes *svijordbruk* dyrkingsmetoder som bestod i å brenne ned skogen og deretter så korn i asken etter et bestemt rotasjonsprinsipp. Dyrkingsmåten var fremmed for de norske bøndene, som mente den ødela skogen, bidro til skogbranner og utryddet viltet. I 1648 utstedte kong Fredrik 3. av Danmark-Norge en forordning der skogfinnene ble befalt å slutte med de virksomheter det ble klaget på. Hvis de ikke tok befalingen til følge, måtte de flytte bort.⁷⁴

Fra handels- og trelastborgerskapet i kjøpstedene kom det også klager, noen ganger på vegne av den norske allmuen på Finnskogene, som i 1661: Finnene var «et barbarisk Folk» som ødela skogene. Handelsborgerskapet ville forby svedjingen. Tømmeret var en viktig handelsvare for dem, og de så på skogen som råstoff for trekull, som var nødvendig i gruvedriften. I 1687 utstedte Christian 5. en lov som blant annet truet skogfinnene med dødsstraff dersom de ikke sluttet med bråtebrenning, jakt og fiske, og dersom de ikke slo seg ned i bygda som andre undersåtter.⁷⁵ Det ble aldri anvendt dødsstraff overfor skogfinnene i Norge på et slikt grunnlag, selv om bestemmelsen

70 Fortellingen om Knut kven og «den onde amtmann» ble overført muntlig nærmest som sagn og er nedtegnet i en rekke versjoner, jf. Paulaharju (2020/1928) s. 107–109; Eriksen (1973) s. 23–38. I 1892 nedtegnet Just Qvigstad sagnet på kvensk i Kvænangen; dette er kanskje den eldste nedtegnelsen (Bjørklund (1985) s. 90–91. Eden er bevart ved Statsarkivet i Tromsø, Amtmannen i Finnmark, jnr. 1513, 1747. Se også Bjørklund (1985) s. 88 og 418.

71 Ibid.

72 Opsahl og Winge (1990). Jf. kapittel 4.3.

73 Tarkiainen (1990) s. 197 og 202.

74 Sogner (2003) s. 341–344, jf. Østberg (1978) s. 125 ff. Sistnevnte gjengir en lang rekke rettssaker fra 1600- og 1700-tallet.

75 Sogner (2003) s. 341–344, jf. Østberg (1978) s. 125 ff.

stod ved lag helt til den ble avløst av den nye kriminalloven i 1842.⁷⁶

1600-tallet var allikevel langt på vei preget av frihet og tilgang på rike naturressurser, som skogfinnerne utnyttet på egne premisser, til tross for både klager og forbud. 1700-tallet ble derimot en vanskelig tid, med fattigdom, uår, epidemier og skjerpet konkurranse om naturgodene. På den ene siden oppstod det fortsatt konflikter mellom skogfinnerne og bøndene. På den andre siden viser det rikholdige rettsmaterialet få eksempler på alvorlige saker knyttet til ressurskonflikter, heller ikke til særlig mange alvorlige forbrytelser blant skogfinnerne. De fleste sakene var om småkriminalitet og, formelt sett, ulovlig jakt og fiske.⁷⁷

I omtalen av skogfinnerne ses eksempler på kulturell stemping og sosial kontroll. Begreper som «løsfinner», «røykfinner» og «lusfinner» var i bruk.⁷⁸ Et annet eksempel på tilnavnsbruk er «finner og folk» i offentlige dokumenter på 1600-tallet, et uttrykk som var vanlig flere steder på Finnskogen til langt ut på 1800-tallet. I Finnemanntallet fra 1686 er en variant av uttrykket brukt, «bønder og finner», mens et skiftedokument fra 1748 omtaler personene som var til stede, som «folk og finner».⁷⁹ Samarbeid mellom skogfinnerne og norske bøndene synes likevel å ha vært utbredt, under jakt og fiske, i vareutveksling og i utveksling av tjenester innen håndverk og tømmerdrift, ofte på felles arenaer, som på de lokale markedene og i forbindelse med reiser til større markeder, som i Christiania.⁸⁰

6.2.5 Skogfinsk opprør og nederlag⁸¹

Høsten 1823 mobiliserte skogfinnerne mot brukseiernes utnyttning og undertrykkelse og de store skatte-tyngslene. Skogfinnerne ønsket dessuten egne skoler og gudshus, egne skolelærere og prester som kunne møte dem på morsmålet, og et eget skogfinsk «herred» på tvers av den norsksvenske grensen. Kravene ble avvist av regjeringen, kravet om et skogfinsk herred under henvisning til Grunnloven. Regjeringen argumenterte med at et eget grenseoverskridende «herred» ville bety nærmest en skogfinsk stat i staten, mens Grunnloven uttrykkelig sa at Norge var et ude-

lelig rike. Skogfinnerne ble sterkt berørt av anklager om oppvigling og tilsidesettelse av Grunnloven.

Den finske folkeminnesamleren og studenten Carl Axel Gottlund (1796–1875) ledet an i mobiliseringen, i nært samarbeid med ledende skogfinner. Gottlund var prestesønn fra Savolax/Savo. Under studiene ved Uppsala universitet hadde han blitt interessert i den «ekte» finske kulturen, som ble ansett som til dels forvitret i sentrale strøk av Finland, men som mange mente fortsatt fantes i skogfinske diasporamiljøer. I løpet av årene 1817–1823 besøkte han de svenske og norske skogfinnerne. Utdeling av religiøs litteratur på finsk gjorde at han snart fikk betegnelsen «skogfinnernes apostel», men det er lite som tyder på at det religiøse budskapet var det viktigste under hans vandringene på Finnskogene. Hovedmålet var å studere folkelivet og livsvilkårene. Under feltarbeidet ble han oppmerksom på de krevende forholdene skogfinnerne levde under.

På Finnskogene hadde den intensive skogdriften som Ankergodset sto for, gått ut over skogfinnernes tradisjonelle ressursutnyttelse og kommet på kollisjonskurs med skogfinnernes egne oppfatninger om nedarvet rett til skog, jakt og fiske. På begynnelsen av 1800-tallet hadde Ankergodset og kompanjongen Rosenkranz' handelshus gått konkurs, og det rådde stor usikkerhet om hva som ville skje med leilendingsgårdene til skogfinnerne og næringsgrunlaget deres. Overalt i Finnskogene var folk bekymret for fremtiden og ønsket å få overført jord til skogfinsk selveie ved rimelig kjøp og formell matrikulering.

På senhøsten 1821 ga skogfinner i Grue og i Södra Vermunden i Värmland Gottlund fullmakt til å forhandle med myndighetene på deres vegne. Samme dag som han fikk fullmakten, utferdiget han på vegne av 98 skogfinner i området en begjæring til myndighetene om frikjøp av gårdene i konkursboet til Anker og Rosenkrantz, med et detaljert forslag om hvordan dette kunne gjøres.

Fra sitt studiested i Uppsala videreutviklet Gottlund skogfinnernes ønsker og krav. Vinteren 1822 ble de offentliggjort og fikk stor oppmerksomhet, både i Norge og i Sverige. Det var forventet at Stortinget ville behandle begjæringene, men skogfinner som

76 De strenge bestemmelsene bør ses i sammenheng med myndighetenes ønske om å begrense løsgjengeri og lovbrudd, noe som også rammet «løsfinner».

77 Melby (2012); Johansen (2014).

78 «Lusfinner» er muligens en avledning av «løsfinner».

79 Østberg (1978) s. 151–167; jf. Sogner (2003) s. 345.

80 Godø (1975) s. 63.

81 Niemi (2003) s. 106–127, med referanser til de viktigste publikasjonene.

var til stede på Stortingets sesjon, kunne melde om at det gikk rykter om at Gottlund var både oppvigler og russisk spion. Ryktet festet seg tross alle forsøk på tilbakevisning. Skogfinnenes sak ble ikke bedre ved at Grue kirke gikk opp i flammer i pinsen 1822 og 120 mennesker brant inne, deriblant en av fogdene som Gottlund offentlig hadde kritisert for sin framferd overfor finnene. Det ble spredt rykter om at aktivistiske skogfinner stod bak brannen, noe som ettertrykkelig er blitt tilbakevist i alle senere undersøkelser.

Til tross for ryktene oppnådde Gottlund audiens hos kronprins Oscar våren 1822, og litt senere hos kong Karl Johan. Nå hadde prosjektet vokst betydelig. En rekke forhold omkring skogfinnenes situasjon var blitt utredet, også spørsmål omkring skogfinsk kulturell og forvaltningsmessig autonomi. Kongen tok vennlig imot ham og lovet å komme tilbake til saken. Det skjedde ikke, og nå ble målet for skogfinnene å legge saken fram for Riksdagens samling i 1823. Kravene, i form av en omfattende «petisjon», skulle markeres fysisk ved en samlet marsj til maktens sentrum i Stockholm, der petisjonen skulle overleveres. Petisjonen var underskrevet av 600 finner fordelt om lag likt på svensk og norsk side. Den omfattet og begrunnet kravene om selveie, egne skoler og kapell, egne finskspråklige lærere og prester og kravet om et eget stort grensekryssende herred.

I mellomtiden hadde det blitt nedsatt en svensk-norsk undersøkelseskommissjon av statlige embets- og tjenestemenn, uten skogfinsk deltakelse, som skulle se nærmere på forslaget. De avviste det meste av skogfinnenes anliggender. Ett forhold ble unndratt kommisjonens mandat: Det fantes ingen grunn til å ta på alvor forslaget om et eget grenseherred, dessuten ville det lett kunne vekke uønsket oppmerksomhet om man gjorde det, kanskje med smitteeffekt til andre grenseområder. Det beste var å begrave forslaget med taushet.

Marsjen til Stockholm ble likevel gjennomført. En deputasjon ble valgt bestående av tolv skogfinner, seks fra hver side av grensen. Alle var kledd i skogfinske vadmelsklær og neversko, og på ryggen hadde de neverkonter og skogfinsk jaktutstyr – kniv, øks og bøsse. Kravene ble overlevert, og hele delegasjonen oppnådde audiens hos kongen. Delegasjonen vakte stor oppsikt og var en sensasjon i sin samtid. Men den vakte også bekymring hos myndighetene, både ved sine krav, det grenseoverskridende perspektivet og det forhold at den ble ledet av den «ryska undersåtten» Gottlund. Bare få år tidligere hadde Sverige mistet Finland til Russland, og finner ble nå ikke sjelden nærmest identifisert som russere. Delegasjonen

og Gottlund selv ble knyttet til forestillingen om «den russiske fare», som hadde fått styrket oppmerksomhet i kjølvannet av Napoleonskrigene, der Russland hadde vært en av seierherrene, slik at landet nå fremstod som europeisk stormakt.

Opprøret endte med at Gottlund ble utvist fra Norge og Sverige og bortvist fra Uppsala universitet, samtidig som det ble utstedt arrestordre på ham om han skulle vise seg igjen i de norske og svenske Finnskogene.

I etterkant av begivenhetene ble enkelte av skogfinnenes krav innfridd, som skolebygg og kapell, men stort sett uten lærere og prester fra egne rekker som behersket og brukte finsk. Skolen og kirken ble tvert imot sett på som viktige fornorskingsredskaper, uten at det ble vedtatt en målrettet fornorskingspolitikk med instruksjer og regler. Etter alt å dømme fant myndighetene at det ikke var ønskelig med oppmerksomhet verken om skogfinnene eller om en politikk overfor dem – igjen ble taushet vurdert som det beste. Det ble tatt for gitt at skolen og kirken skulle bidra til fornorskingen av skogfinnene. Ett argument var at de allerede var så godt språklig fornorsket at veien til full assimilasjon var kort og smertefri.

Det fantes imidlertid lærere blant skogfinnene selv. En av dem var Paavo Petarinpoika Räisäinen fra Brandval, innført i kirkeboken som Pål Person Øieren. Han var Gottlunds nærmeste medhjelper. Han fortsatte som lærer på Finnskogene etter opprøret og fikk etter hvert nærmest legendestatus. Det ble forutsatt at han var lojal i fornorskingsarbeidet. Etter alt å dømme fortsatte han å bruke finsk i skolestua, men nå som «hjelpespråk», uten at skolemyndighetene fant det ønskelig med oppmerksomhet om det.

Ett av kravene i petisjonen ble nærmest fullt ut innfridd. I 1823 vedtok de norske sentralmyndighetene at leilendingsgårdene i konkursbo etter godsene skulle selges rimelig på auksjon. Dermed ble et stort antall skogfinner selveiende bønder, også med full adgang til skogsdrift og salg av tømmer, og mange skogfinner ble snart velstående.

Gottlund og skogfinnene ble overvåket under mobiliseringen, slik mange konfidensielle rapporter viser, og virksomheten deres ble rapportert fra lensmann til fogd og videre til amtmann og departement/regjering. Det ble også nøye søkt i lover og instruksjer etter handlinger som skogfinnene kunne stevnes for, som bestemmelser om «almuesamlinger» og om bruk av budstikke, som var forbeholdt øvrigheten, men som Gottlund gjorde seg nytte av. Gottlunds korrespondanse ble også åpnet og gransket.

Etter opprøret og utvisningen av Gottlund fortsatte overvåkingen av de ledende skogfinnene. Nå ble det blant annet rapportert at skogfinnene viste tendenser til mer respektløs opptreden overfor øvrighet, med «Fornærmelser» overfor «Lastehandlere og andre Landherrer» og med økende egenrådighet i «Hugst og Braatebrænden». Lensmennene ble beordret til å ta affære, noe som slett ikke var enkelt. Lensmennene nøyde seg med en smule moralisering om skogfinnene: De utgjorde et «meget dovent og dorskt Folk» som var «meget lidet oplyst». Og det kunne vise seg å være et sjansespill å overlate gård og grunn til et slikt folk, for lovlig eiendom burde det ikke skaltes og valtes med.⁸²

6.3 Skoltesamene – skansene faller

Etter 1826 var halvparten av de skoltesamiske Pasvik/Paččjokk og Neiden/Njauddâm-sjiddene på norsk jord. En ganske liten del av en tredje sjidd, Petsamo/Peäccam, lå også på norsk side, ved munningen av Grense Jakobselva/Vue'rjemjokk/Vuorjámjohka/Vuoremijoki, mens hoveddelen lå østover mot Fiskerhalvøya. De øvrige fire skoltesamiske sjiddene var fullt og helt på Russisk territorium.⁸³

Skoltesamene hadde en næringstilpasning der de utnyttet alle tilgjengelige naturgoder. De fisket i elver, vann og sjø, jaktet småvilt, sanket bær og mose, og i tillegg hadde de sauer, drev villreinjakt og holdt tamrein i en samlet flokk, som på 1800-tallet og like fram til mellomkrigstiden ble omtalt som «skolteflokkene».⁸⁴ Sjiddene var organisert for å ivareta både den enkelte families interesser innad og sjiddens rettigheter overfor utenforstående. *Norráz* var sjiddens høyeste myndighet, bestående av de eldste mannlige familieoverhoder. *Norráz* hadde kontrollen med res-

sursutnyttelsen både internt og overfor andre grupper og hadde også interne domstolsfunksjoner.⁸⁵

På 1600-tallet hadde skoltesamene fått «rettighetsbrev» av den russiske tsaren. Brevet skulle sikre deres nedarvede rettigheter. Klosterekspansjonen og østskirkens misjonering hadde bidratt til å bekrefte rettighetene knyttet til ressurstilpassing og flyttinger.⁸⁶ Skoltesamiske rettigheter i Neiden/Njauddâm-sjiddene og Pasvik/Paččjokk-sjiddene ble forsvart og i stor grad respektert på 1700-tallet og tidlig på 1800-tallet. Bruk av naturressurser i sjidd-området krevde samarbeid med og godkjenning av sjiddene. De skoltesamiske sjiddene stod seg godt ennå ved begynnelsen av 1800-tallet, internt så vel som utad.

Rettshistorikeren Sverre Tønnesen har undersøkt rettstilstanden forut for grensetrekningen i 1826.⁸⁷ Konklusjonen var at «skoltene nok hadde den gamle rettstilstand klar: det var egentlig bare de som hadde rett til godene på deres byområde [siida-område]».⁸⁸ I Samerettsutvalgets andre innstilling, om næringsgrunnlaget for samisk kultur, heter det: «Grunnlaget for østsamenes rettsoppfatning og deres rett til å eie og disponere sine områder var med juridiske eller tingsrettslige uttrykk både opprinnelig okkupasjon og alders tids bruk. De hadde i lang tid vært alene om å bruke sine områder og hevdet sine interesser i nødvendig grad overfor inntrengere.»⁸⁹

Fra begynnelsen av 1800-tallet begynte de østsamiske skansene å falle, den ene etter den andre. Fram til mellomkrigstiden tapte de alle sine opprinnelige eksklusive rettigheter innen sjiddene – laksefisket, den kollektivt eide boplassen i Neiden/Njauddâm/Njávárdán/Näätämö, Skoltejordene, og reindrifta. Det eksklusive laksefisket i Neiden/Njauddâm/Njávárdán/Näätämö gikk tapt mot slutten av den perioden som dette kapitlet dekker.

82 Det finnes bevart en rekke overvåkingsrapporter i Statsarkivet i Hamar, som for eksempel disse: brev fra fogden til amtet 4. april 1822. Kopibok 1820–1822; brev fra fogden til lensmennene Rolsdorph og Erdman 6. mars 1822. Kopibok 1822–1823; brev fra fogden til finansdepartementet 30. september 1823, Kopibok 1823; flere brev til amtmannen i 1824, Kopibok 1824. m.fl.

83 Rasmussen (2021) s. 6–7.

84 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 96–97 og 229.

85 Hansen og Olsen (2004) s. 178–184; Se også Tanner (1929); Andresen (1989).

86 Niemi (1994) s. 308.

87 Tønnesen (1979) s. 114–123. Her etter Andresen (2021) s. 5.

88 Tønnesen (1979) s. 121. Her etter Andresen (2021) s. 5.

89 Ifølge Andresen (2021) s. 5. NOU 1997: 4: 528. Senere utredninger, som NOU 2001: 34, understreker også at det området som i 1826 tilfalt Norge, var skoltesamenes.

6.3.1 Befolkningsøkning og reindriftsekspanasjon

Det var på 1700-tallet et godt forhold mellom skoltesamene og nordsamene,⁹⁰ men ved inngangen til 1800-tallet var det konflikter om reindrifta i det norsk-russisk fellesdistriktet.⁹¹ De nordsamiske reindriftssamene brukte da hele fellesdistriktet, med sommerbeiter ved kysten og vinterbeiter inne i landet. Skoltesamene mislikte dette fordi de store reinflokkene ødela mosemarkene.⁹² Slike konflikter bidro til at russiske myndigheter ville forhandle om en grensetrekning.⁹³

Ved inngangen til 1800-tallet bodde imidlertid ikke skoltesamene alene i området. Da Danmark-Norge presset på for en deling av fellesdistriktet i siste halvdel av 1700-tallet, oppmuntret myndighetene norske samer og nordmenn til å bosette seg i området.⁹⁴ Det lykkes de delvis med, og ved overgangen mellom 1700- og 1800-tallet bodde det i tillegg til skoltesamene 119 personer innenfor det norsk-russiske fellesdistriktet. De fleste var nordsamer, noen få var nordmenn. Frem mot grensetrekningen flyttet det flere norske borgere inn i området, og da grensen ble fastsatt i 1826, bodde det fem skoltesamiske familier i Neiden/Njauddâm sijdden og 20 i Pasvik/Paččjokk sijdden. Det var 20 norske reindriftssamefamilier som brukte fellesdistriktet hele eller deler av året, og 47 fastboende familier med til sammen 290 personer mellom Bugøyfjord/Reaisvuonna/Reisivuono og Jarfjord/Ru'vddvuõnn/Ruovdevuonna/Rautavuono. De fleste var samer. Disse samene var til dels tidligere flyttsamer, dels kom de fra Anár/Inari/Enare, Unjárga/Nesseby, Nord-Varanger og Vardø/Várggát/Vuorea landsokn, og enkelte fra Deatnu/Tana/Teno.⁹⁵

Den nordsamiske reindriftas tilstedeværelse i fellesdistriktet, også i det som nå er Russland, må imidlertid sies å være gammel. Enkelte kilder forteller at nordsamiske reindriftssamer brukte fellesdistriktet, og Fiskerhalvøya i Russland helt fra 1720-årene.⁹⁶ På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet kan en med sikkerhet si at det var både skoltesamisk og nordsamisk reindrift i hele fellesdistriktet. De fleste tilhørende den nordsamiske reindriften i fellesdistriktet brukte Varangerhalvøya som sommerbeite, mens andre hadde sommerbeite på Fiskerhalvøya i Russland. Noen var imidlertid i fellesdistriktet, også i Sør-Varanger/Saujj-Várjjet/Mátta-Várjjet/Etelä-Varenki hele året. Om sommeren lot de dyrene beite i fjellene nær sjøen, om vinteren var de i innlandet.⁹⁷ Noen av disse nordsamiske reindriftssamene – og norske sjøsamene – ble igjen i Russland etter grensetrekningen.⁹⁸

Den nordsamiske reindriftsutøverne i fellesdistriktet hadde ved grensedelingen både sommer og vinterboplasser fra Bugøyfjord til Jarfjord.⁹⁹ Denne lokale reindriftssamiske gruppen i Sør-Varanger/Saujj-Várjjet/Mátta-Várjjet/Etelä-Varenki bestod midt på 1800-tallet av 17 familier med til sammen 7000–8000 rein. De nordsamiske reindriftssamene kom fra andre steder i Varanger, og noen av dem hadde flyttet i flere etapper fra Buolbmát/Polmanki og Deatnu/Tana/Teno, via Ohcejohka/Utsjoki og Anár/Inari til fellesdistriktet.¹⁰⁰

90 Wikan (1997) s. 91. Dette synet blir gjentatte ganger referert av Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller basert på intervju med norske samer og nordmenn.

91 Lunde (1979); Wikan (1997) s. 92.

92 Wikan (1997) s. 92.

93 Lunde (1979); Wikan (1997) s. 92. Her etter Andresen (2021) s. 5.

94 Andresen (1989) s. 24; NOU 1994: 21 s. 330.

95 Randa (2003) s. 55–62 samt Qvigstad (1926) s. 7–8 og 12.

96 Wikan (2003) s. 36; (1997) s. 92.

97 Wikan (2003) s. 37.

98 Leinonen (2009) s.132–133.

99 Wessel 1979 (1938) s. 136–143.

100 Tanner (1929) s. 75; Wikan (2003) s. 37.

Man kan si mye rart om fornorskingspolitikken. Men den har vært utrolig effektiv her i Sør-Varanger. Det er virkelig sant. Resultatet er at vi har ingen rettigheter. Vi har mistet lakserettighetene vi hadde, fiskerettighetene. Vi har mista retten til å ha rein selv om rein ikke var det viktigste for oss skoltesamer. Det har jo vært fiske og sau. Så har vi allikevel mistet dem. I 1826 hadde jo Pasvik-samene flokker som var rimelig store.¹⁰¹

6.3.2 Enerett til laksefisket går tapt

Den første eksklusive rettigheten som skoltesamene tapte, var laksefisket i Neidenelva/Njauddámjokk/Njávdámjohka med kastenotfiske under Skoltefossen som det viktigste fisket. Fiskemetoden kalles *livjelak* på skoltesamisk og *käpälä* på kvensk/finsk.¹⁰² Bakgrunnen var den sterke økningen av innflyttere i Neiden/Njauddám/Njávdám/Näätämö, som alle krevde tilgang til laksefisket. I skattemanntallet for Neiden/Njauddám/Njávdám/Näätämö i 1840 er åtte skoltesamer oppført mot fire kvener, alle som husholdsoverhoder. Folketellingen i 1845 viser at skoltesamene i Neiden/Njauddám sijdden da utgjorde en minoritet i bygda. Det var 28 skoltesamer og 45 kvener i bygda. Ingen nordmenn hadde ennå slått seg ned i Neiden/Njauddám/Njávdám/Näätämö.¹⁰³

I denne perioden så norske myndigheter på kvenene som et positivt tilskudd til bosettingen, men for skoltesamene betød tilflyttingen kamp om ressursene. Den første kampen stod om laksefisket, som en strid mellom den opprinnelige befolkningen i bygda og de nyankomne – alle var naboer. Striden illustrerer at kvenene ikke så på skoltesamenes ressurser som eksklusive kollektive rettigheter for skoltesamene, men som et felles gode for alle i bygda.¹⁰⁴

I denne striden stod skoltesamene i Neiden/Njauddám sijdden og en av kvenene Paul Christian Ekdahl sammen. Ekdahl hadde vært prestestudent. Han var skrivekyndig, snakket svensk, og etter å ha jobbet som lensmann i Ohcejohka/Utsjoki kjente han den norske øvrigheten i området og det norske samfunnssystemet da han kom til Neiden/Njauddám/Njávdám/Näätämö i 1842.¹⁰⁵ Den første sommeren kom Ekdahl imidlertid i konflikt med skoltesamene fordi han fisket laks i elva.

I den påfølgende striden forsvarte han deres eksklusive rettigheter til laksen i elva, og i 1844 sørget han for at han selv og sju skoltesamer fikk amtssedler på jord med rett til laksefiske i Neidenelva/Njauddámjokk/Njávdámjohka.¹⁰⁶ «Staten påberopte seg altså den fulle rettigheten over jorden og elva, og delte ut bruksrett og fiskerett til de gamle beboerne og til en av innflytterne uten noen form for vurdering av gammel, hevdvunnen rett».¹⁰⁷ Ekdahl sørget for selv å få det største jordstykket, og dermed mer omfattende rett til fangst enn den skoltesamene fikk. Wikan (1995) mener at det "[u]tfra dette kan [...] virke som Ekdahl tilkjempet seg fiskerettigheter som østsamene hadde vært alene om tidligere".¹⁰⁸

De andre kvenene i bygda satte etter dette fram krav om lik rett til laksefisket. Konflikten lot seg ikke løse minnelig. I 1848 ble det satt «ekstrarett» i Neiden/Njauddám/Njávdám/Näätämö, og dommen falt samme år. Dommen overså i stor grad skoltesamenes sedvanebaserte eksklusive rettigheter til fisket og la til grunn et slags rettferdighetsprinsipp, om lik rett for alle som bodde i bygda.¹⁰⁹ Sverre Tønnesen har studert rettsaken grundig. Han slår fast at laksefisket «ubestridelig» hadde vært en «eksklusiv rettighet» for skoltesamene i Neiden».¹¹⁰

I rettens argumentasjon for lik rett for alle i bygda ble det blant annet vist til jordresolusjonen av 1775 for Finnmárku/Finmark/Finmarkku, som kobler

101 SFKOMM 2020/212-121. Venke Törmänen.

102 Livjelak, «liu'jjlak» med dagens rettskriving, betyr «kastefiske», käpälä «labb», det vil si «bjørnelabb» knyttet til bjørner fiskemetode.

103 Niemi (1994) s. 333; Wikan (1995) s. 184. Ifølge folketellingen av 1845 var de 28 skoltesamene fordelt på kun to hushold, noe som må ha være et altfor lavt antall.

104 Andresen (2022) s. 11.

105 Wikan (2003) s. 110.

106 En amtsseddel var et slags foreløpig skjøte på jord med de rettigheter som lå til jorda. Senere kunne amtsseddelen omgjøres til et formelt eiendomsskjøte med jorda ført inn i matrikkelen.

107 Wikan (1995) s. 111. Se også Andresen (2022) s. 11.

108 Wikan (1995) s. 112. Se også (2022) s. 11.

109 Wikan (1995) s. 116–124. Se også Andresen (2022) s. 11.

110 Tønnesen (1979 [1972]) s. 254–255, se også NOU 1997: 4: 41–544. Her etter Andresen (2022) s. 11. Saken om laksefisket i Neiden/Njauddám/Njávdám/Näätämöer særlig grundig undersøkt av Tønnesen, men en lang rekke andre forskere har drøftet saken og ikke minst dommen, også rettslærde tidlig på 1900-tallet. For en oversikt se Niemi (1994) s. 334–335.

eie av jord sammen med rettigheter til ressursene. Amtssedlene til Ekdahl og de sju skoltesamene i 1844 er et uttrykk for denne koblingen – amtsseddel/skjøte på jord skulle bidra til sikring av rett til fiske. Det ble antatt at alle i Neiden/Njauddám/Njávám/Näätämö nokså raskt ville få utmålt jord, og at rett til fiske da ville stå sterkt for alle i bygda, på like vilkår.¹¹¹ Jordresolusjonen har ingen bestemmelser om etnisitet eller om eksklusive rettigheter for folkegrupper, bare om rettigheter som gjaldt naturressurser for alle i et bygdelag, utenom den private og individuelle adgangen til eie av jord. At resolusjonen ble gitt før Sør-Varanger/Saujj-Várjjet/Mátta-Várjjet/Etelä-Varenki ble innlemmet i Norge, spilte ingen rolle; myndighetene mente at den også gjaldt på grunnen i Finnmárku/Finmark/Finmarkku uavhengig av statshistoriske forhold. Den ble stående til 1863, da den ble avløst av den første jordsalgsloven for Finnmárku/Finmark/Finmarkku. Det ble ikke ro om retten til laksefisket i Neidenelva/Njauddámjokk/Njávámjohka. Det fulgte flere rettssaker like frem til vår egen tid, med vekslende interessenter, uten at det ble rokket ved det skoltesamiske nederlaget i 1848.

Skoltesamene i Neiden/Njauddám sidd beholdt lenge retten til laksefisket på sine tradisjonelle sjø-laksefiskeplasser ved Korsfjorden/Ruossavuotna og Kjøfjorden/Njávámvuonna, som tilsvarte Pasvik/Paččjokk skoltesamenes fiskeplasser i Jarfjord/Ru'vd-dvuönn/Ruovdevuonna/Rautavuono og Bøkfjord/Báhčavejevuonna. Inntil slutten av 1800-tallet var de stort sett alene om å fiske laks i havet i dette området, før et omfattende fiske med moderne kilenøter tok til, anført av tilflyttede vestlendinger.¹¹²

6.4 Kirke, stats- og nasjonsbygging

I Norge har kirken siden reformasjonen og frem til 2017 vært en statskirke, med kongen som kirkens formelle overhode.¹¹³ Biskopene og prestene har hatt en viktig rolle i statsforvaltningen. Kirkens fremste samfunnsoppdrag var foruten å forvalte det kristne budskapet å forankre og skape enhet i religionen, også med ansvar for skolens kristendomsundervis-

ning. Fra den første skoleloven kom i Norge i 1739¹¹⁴, og frem til folkeskoleloven av 1889 var skolen underlagt kirken, med presten som leder av den lokale skolekommisjonen. Samtidig hadde prestene i egenskap av sin status og utdanning stor makt og myndighet i lokalsamfunnene også i verdslige affærer; det er ikke uten grunn av så mange av dem var ordførere.

Kirken var i tillegg et redskap for stats- og nasjonsbygging. Misjonen overfor samene hadde også et statsbyggende element i seg. Når misjonen i grenseområdene fikk så stor oppmerksomhet på 1700-tallet, var én begrunnelse at den skulle bidra til grensesikring og statsbygging. Likeså ble kirken koblet til nasjonsbyggingen på 1800-tallet, der «de utsatte grenseområder» i nord fikk særlig oppmerksomhet. Myndighetenes oppfatning var at den norske nasjonen ikke var fullt bygd der, noe det etniske og kulturelle mangfoldet illustrerte. Heller ikke med hensyn til dannelse og skole var den norsk nasjonen fullt utbygd. Dette skulle særlig fornorskingspolitikken bøte på. Det ble forventet at kirken sluttet seg til nasjonsbyggingsprosjektet, og den lot seg bruke, men ikke uten forbehold og ikke uten ambivalens og tvil om «hva som var keiserens, og hva som var Guds anliggende» (Mark.12,17), slik det ofte er formulert om kirkens rolle i spenningen mellom det verdslige og det geistlige.

Synet på hvilket språk prestene og misjonærene skulle bruke i møte med samene og kvenene, vekslet utover 1700- og 1800-tallet, mens spørsmålet knapt ble reist av kirken i dens møte med skogfinnene – her ble det forutsatt at språket skulle være norsk. Skogfinnene hadde ellers tilgang til finskspråklig religiøs litteratur også før Gottlunds tid¹¹⁵ og hadde en tradisjon med husandakter og høytlesing av Bibelen i hjemmene.¹¹⁶

6.4.1 Misjon og samisk religion – Finnemisjonen

Den religiøse og kulturelle assimileringen av samer gjennom misjon har en lang historie i Norge. Den eldste kirkebyggingen ble uttrykkelig omtalt som misjon, og lokaliseringen av de eldste kirkene nær

111 Andresen (2022) s. 11.

112 Wikan (1995) s. 178.

113 Fra midten av 1800-tallet ble betegnelsen Den norske kirke tatt i bruk. I lovtekster ble navnet Den norske kirke tatt i bruk i 1926.

114 1739-loven innførte allmueskolen i Norge, senere kalt folkeskolen. 1739-loven opererte med fire fag, kristendom, lesing, skriving og regning. De to første fagene var obligatoriske, de to siste frivillige. Kristendom var desidert det viktigste faget; lesekyndighet var nødvendig især for Bibel-lesing og lesing av katekismen i skolen.

115 Se mer om dette i kapittel 6.2.4.

116 Allerede i 1548 forelå Det nye testamentet og deler av Det gamle testamentet på finsk. Til sammenligning kom den første svenske bibeloversettelsen i 1541 og den første danske i 1550. I Norge brukte man til langt ut på 1800-tallet den danskspråklige Bibelen, mens den første norskspråklige, sterkt påvirket av dansk, kom i 1854.

samiske bruks- og bosettingsområder er likeledes uttrykk for en særskilt misjonsoppgave.¹¹⁷ Kontakten med kirken resulterte tidlig i samisk adopsjon av kristne symboler og elementer av kristne dogmer, likeledes av kristen navneskikk, samtidig som samiske religiøse praksiser og verdensforståelse ble beholdt. På denne måten ble kontinuitet av samisk tradisjon og virkelighetsforståelse videreført etter religionsskiftet.¹¹⁸ Samisk religion har vært en religion med noaiden (sjamanen) som religiøs ekspert. Religionen var også polyteistisk, ved at en rekke naturmakter og naturkrefter ble oppfattet som personifiserte guddommer. Virkeligheten ble oppfattet som bestående av en materiell og en åndelig dimensjon. Samisk religion var imidlertid dynamisk og åpen for individuelle tolkninger, noe som førte til betydelig variasjon i religiøst innhold og uttrykk i de ulike delene av det samiske området. Den samiske religionen var også tolerant og åpen overfor andre religiøse ytringer, i den forstand at den var i stand til å inkludere «fremmede guder», symboler og riter i en samisk religiøs kontekst. Dette kan en se mange utslag av på 1700-tallet.¹¹⁹

I møte med misjonen ble samiske religiøse forstillinger og praksiser sett på som avgudsdyrking og synd. Noaidenes tromme, på norsk oftest kalt *runebomme*, på henholdsvis nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk kalt *goavddis*, *goabdes* og *gievrie*, ble brent. Noen hundre har havnet i museer og samlinger i flere land i Europa, mange alt på 1600- og 1700-tallet. I tillegg ble offerplasser ødelagt, og joik ble ansett som «trollsang».¹²⁰ Samer som utøvet «runekunst» og annen form for «trolldom», risikerte straff, særlig dersom virksomheten ble oppfattet som skadelig og farlig.

Under de omfattende trolldomsprosessene i Norge på 1600-tallet, der det ble lagt sterk vekt på diabolisme¹²¹, ble også samene rammet. Flertallet (177) av de norske trolldomssakene var i Nord-Norge. Av disse var 37 mot samer, i Trøndelag/Trööndelage var det 3. Av de saksøkte samene i Nord-Norge ble 20 dømt til døden, ved «bål og ild», som det het i samtiden.

Alle de tre samene i Trøndelag/Trööndelage ble dømt til døden. I Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku ble 139 personer stilt for retten hvorav 91 ble dømt til døden og henrettet. 77 prosent av de henrettede nordmenn var kvinner. Kjønnfordelingen mellom samer var motsatt. Av de 19 samene i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku som ble stilt for retten for trolldom, var det 14 menn og 5 kvinner.¹²²

Den første rettssaken som er registrert i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku var med en same på anklagebenken. I 1601 ble Morten Olsen Finn, sammen med nordmann, Christen Skredder, anklaget for å ha kastet trolldom over lensherren på Vardøhus, Hans Olsen Koefoed. Olsen og Skredder ble dømt til døden ved «ild og bål».¹²³

Den siste rettssaken i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku var også mot en same, Anders Poulsen. Denne rettssaken i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari i 1692 er trolig den mest kjente av alle trolldomssaker i Norge, og det er forsket omfattende på den. Til stede i retten var fogden, Niels Knag, og amtmanden, Hans Lilienskiold, Knag også i egenskap av sorenskriver. I tillegg var lensmannen og «finnelensmannen» der, sammen med den vanlige tingretten og medlemmer av den særlige samiske retten, sammen med flere av Poulsens familiemedlemmer. Etter omfattende forhør, som også omfattet demonstrasjon av Poulsens tromme, fant retten at saken var så spesiell at den ikke kunne avgjøres ved dom uten at det var innhentet råd fra Kongen. Men ikke lenge etter ble Poulsen slått i hjel med øks av en ung mann, som var dreng hos amtmanden, og som var kjent for å være «forrykt», altså sinnsforvirret.¹²⁴

Grunnen til at retten nølte med domsavsigelse, var trolig at mer liberale og humane holdninger hadde begynt å sette inn innen rettspleien mot slutten av 1600-tallet. Det ble særlig stilt strengere krav til rettsavgjørelser om dødsdom. I tillegg kan det ha hatt betydning at Knag og særlig Lilienskiold hadde vitenskapelige interesser, og at saken vekket faglig nysgjerrighet. Det kan også ha hatt noe å si at Poulsen var en

117 Se mer om dette i kapittel 6.1.2.

118 Myrvoll (2011) s. 29.

119 Rydving (2004 og 2015); Hansen og Olsen (2022) s. 298–300.

120 Rydving (2004). En kort innføring i runebommen med dens symboler er Hansen og Olsen (2022) s. 2016–2021.

121 Diabolisme innebærer en pakt med djevelen.

122 Hagen (2010). Se også Hagen (2007); (2023); Willumsen (2010); (2013); (2017); Alm (2000).

123 Hagen (2010) s. 82–83.

124 Hagen (2010) s. 16–28; Willumsen (2013); Hansen og Olsen (2022) s. 300–302.

svært gammel mann, etter eget utsagn om lag hundre år.¹²⁵

Mot slutten av 1600-tallet ble ortodoksien i kirken avløst av den pietistiske åndsretningen blant annet med sterk vekt på personlig omvendelse og fromhet. Ett utslag var at interessen for misjon økte i Danmark/Norge, stimulert blant annet av rapporter fra Norge om samenes manglende kristendoms-kunnskaper, noe som vakte uro hos kirkelederne og også hos Kongen. Særlig skapte rapporten til teologen Povl Resen stor oppmerksomhet. I 1706–07 reiste han i Nord-Norge etter oppdrag av Kongen for å undersøke de religiøse forholdene blant samene. Rapporten bekreftet det man hadde antatt, at det stod dårlig til med kristningen av samene; verst var det i Nordland/Nordlännda, det var litt bedre i Finnmark/Finmarkku. Resen hadde som en av sine informanter Isaach Olsen, som siden 1703 hadde vært omreisende misjonær og lærer blant samene i Øst-Finnmark, også i fjellet hos reindriftssamene.

Utfallet ble at Kongen i 1714 opprettet en egen enhet for misjon, *Misjonskollegiet*, som skulle virke både i koloniene og i periferiene av den dansk-norske staten, som blant inuittene i Kalaallit Nunaat/Grønland og blant samene i Norge. Misjonsvirksomheten blant samene ble organisert i en egen avdeling, *Finnemisjonen*, med presten Thomas von Westen (1682–1727) som leder. For å kunne skjytte arbeidet så effektivt som mulig flyttet han til Trondheim/Tråante, som var bispesete i et bispedømme som også omfattet de nordligste amtene med sin store samiske befolkning. Det ble forutsatt av misjonen skulle samarbeide nært med biskopen.¹²⁶

Finnemisjonen ble inndelt i 13 misjonsdistrikter, fra Nord-Trøndelag til Varanger.¹²⁷ Hvert distrikt hadde en misjonær, de fleste av dem ordinerte prester. I tillegg kom lærerne, gjerne kalt «skolelestre», etter hvert rekruttert også blant samene, som da ble omtalt som «finneskolelestre». Det skulle helst være tre lærere i hvert misjonsdistrikt. Arbeidet som misjonær omfattet slik både regulær forkynnelse, der målet var kristning av samene, bekreftet gjennom dåp og de øvrige sakramentene, og skoleundervisning med hovedvekt på kristendom, men også opplæring

i lesing og skriving. En rekke små skole- og forsamlingshus ble bygd i misjonsdistriktene. I tillegg ble sognekirkene anvendt til gudstjenester. Misjonen etablerte slik et fast skolevesen for samiske barn før allmueskolen ble innført. I tillegg underviste en del av lærerne i omgangsskoler, og holdt også skole blant reindriftsamene på deres sesongboplasser. I 1724 hadde misjonen totalt 31 lærere, 37 skoler og forsamlingshus og 9 kirker til disposisjon. Parallelt med misjonsoffensiven ble det gitt ut religiøs litteratur, grammatikk og ordbøker på samisk. Von Westen var overbevist om at misjonen blant samene måtte utføres på det samiske språket, basert på luthersk lære og ut fra respekt for kulturen og språket. Han lærte også selv å snakke samisk. For å sørge for rekruttering av misjonærer og for samiskopplæring ble *Seminarium Scholasticum* opprettet i 1717 som en avdeling ved Katedralskolen i Trondheim/Tråante, men underlagt Misjonskollegiet i København. Skolen var i drift til von Westens død i 1727.

Denne ordningen resulterte i konflikt mellom von Westen og rektor ved skolen, som var sønn av biskop Peder Krog. Blant annet dreide det seg om bruk av samisk språk og økonomi, da biskopen måtte finne seg i at flere av de inntektene stiftet hadde hatt, nå ble overført til Finnemisjonen.¹²⁸

Etter von Westens død i 1727 ble ikke den systematiske undervisningen av misjonærer og opplæringen i samisk, tatt opp igjen før 1752, da en ny skole i Trondheim/Tråante, *Seminarium Lapponicum*, ble etablert. Bestyrer var misjonæren, presten og språkforskeren Knud Leem (1692–1775). Leem hadde vært misjonær i Porsanger/Porsángu/Porsanki og sokneprest i Alta/Áltá/Alattio. Flere av Leems kolleger blant misjonærene var vitenskapelig interessert og skrev da også studier av samisk språk og kultur.¹²⁹ En av dem var den første norske same med teologisk embetseksamen, Anders Porsanger (1735–1780). Han var misjonær i Varanger med bosted i Unjárga/Nesseby og deretter sokneprest i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari fra 1772 til 1780. Han hadde nær kontakt med Leem og med det lærde miljøet både i Trondheim/Tråante og København og hadde ambisjoner om både stillinger i Trondheim/Tråante og en vitenskapelig karriere. Men

125 Anders Poulsens tromme ble fraktet til København, der den havnet i en kunstsamling og ble bevart. På slutten av 1970-tallet lyktes det Sámiid Vuorká-Dávvirat / De samiske samlinger i Karasjok å få tromma på depositum. I 2022 fikk museet overført eierskap til tromma.

126 Om Thomas von Westen og hans liv og virke, se særlig Skjelmo og Willumsen (2017).

127 Det foreligger en omfattende litteratur om Finnemisjonen, med Steen (1954) som et hovedverk. Av nyere litteratur se Elstad og Halse (2021) s. 120–125; Hansen og Olsen (2022) s. 302–312. Hoëm (2007) er en inngående studie av skolen og misjonen i Varanger, som kaster skarp lys på både daglig virksomhet, lokalsamfunnet og virkningene (s. 45–493).

128 Skjelmo og Willumsen (2017) s. 224–228.

129 Jf. Kristiansen (2005) s. 8–10; Elstad og Halse (2021) s. 123.

etter alt å dømme ble han forbigått, muligens fordi han var same. Etter Leems død i 1775 hadde han ikke lenger den støtten som trengtes. Porsanger omkom sammen med familien på vei til København, da skuta de reiste med, forliste utenfor Risør.¹³⁰

Det er ikke tvil om at den kombinerte virksomheten misjon/skole flere steder ga resultater. Samtidig som barna ble undervist på sitt eget morsmål og kunne bruke dette fritt på skolen, lærte de også norsk, og i tillegg lesing og skriving.¹³¹ Utover på 1800-tallet ble det ofte talt om samene fra «den gamle misjonen» som språkdyktige, også i norsk.

På andre halvdel av 1700-tallet ble det ikke utdannet nye samiskspråklige lærere og misjonærer. På kort sikt fikk det liten betydning siden mange av misjonærene ble værende i sine stillinger og foresatte arbeidet som tidligere. Imidlertid brøt misjonen sammen mot slutten av århundret da Misjonskollegiet mistet sin betydning for misjonsarbeidet.

Finnemisjonen var selvsagt sterkt forankret i pietismens misjonskall. Men det fantes et motiv i tillegg, nemlig forventningen om at misjonen skulle bidra til statsbygging, særlig i de samiske områdene nordover i riket.

6.4.2 Den «gjenreiste» finnemisjonen – samisk og kvensk i kirke og skole

Myndighetenes holdning til samisk og kvensk språk var positiv mellom 1820 og 1850. I denne fasen av den nye nasjonalstaten Norge var styresmaktens og kirkens rådende holdning at samene og kvenene måtte få opplæring og undervisning i og på morsmålet, til tross for at det fantes tilhengere av fornorsking uten assimilasjon som mål, særlig utover på 1840-tallet.¹³² Den fremste talspersonen for samenes og kvenenes språklige rettigheter i disse årene var presten Nils Vibe Stockfleth (1787–1866).¹³³ Fra 1825 viet han sitt liv til prestedtjeneste og misjonsarbeid blant samene. Hans virksomhet omfattet blant annet språklige studier, undervisning, samisk bibeloversettelse og deltakelse i debatten om samenes og etter hvert kvenenes ”Innlæmmelse” i nasjonalstaten.

Innlemmelsen skulle skje uten at de skulle miste sitt morsmål og sin identitet.

Stockfleth hadde en forløper, nemlig Peder Vogelius Deinboll (1783–1874), sokneprest i Vadsø og stortingsmann for Finnmark Amt. Deinboll så seg som gjenreiser av von Westens finnemisjon og språkpolitikk. Deinboll har hovedæren for etableringen av Norges første lærerseminar, som særlig var begrunnet i behovet for å utdanne samiske lærere.¹³⁴ På Stortinget oppnådde Deinboll bred oppslutning for synet om at samene og kvenene hadde rett til lese- og kristendomsopplæring på morsmålet. I 1824 vedtok Stortinget midler til å opprette en offentlig lærerutdanning for amtene Nordlandene og Finmarken, altså året etter at de skogfinske kravene om egen skole med finskspråklige lærere ble avvist.¹³⁵

KVENSK SKOLE I 1828

Ved Kåfjord kobberverk, der kvenene utgjorde den største delen av arbeidsstokken, var det fra 1838 en egen skole finansiert av verket. Den første læreren var John Isaksen (1816–1854) fra Karasjøk, som hadde samisk som morsmål, og som i tillegg kunne noe finsk. Verket finansierte et studieopphold for ham i Finland for at han skulle lære finsk ordentlig, dertil hospiterte han en tid ved en «infant school» i Stockholm for ytterligere å kvalifisere seg til lærerjobben ved skolen i Kåfjord/Gávvuonna/Kaavuono. Isaksen ble en dyktig og avholdt lærer.

Skolen ble drevet etter engelsk mønster for skoler knyttet til fabrikker og gruver, «infant school», kalt «asyl» i Norge. Skolen i Kåfjord/Gávvuonna/Kaavuono var den andre i sitt slag i Norge; den første ble etablert i Trondheim/Tråante i 1835. Isaksen hadde sammen med Anders Pedersen fra Deatnu/Tana/Teno og Hans Morten Kolpus fra Unjárga/Nesseby blitt hentet av Stockfleth til Christiania for å utdanne dem til lærere blant samene. Under oppholdet i Stockholm fikk han

130 Granqvist (2005).

131 Hoëm (2007) s. 106–147.

132 «Fornorsking» var en betegnelse som i første halvdel av 1800-tallet også ble brukt allment om de ulike tiltakene som ble gjort for å utvikle en nasjonal kultur på norske premisser, særlig for å demme opp mot svensk påvirkning i den unionen som ble skapt i 1814, mot det som i samtiden ofte ble omtalt som «amalgamasjon» – sammensmeltning – som man på norsk side var urolig overfor, da Sverige ble oppfattet som dominerende part. Fra om lag 1840 ble «fornorsking» mer og mer brukt om tiltak overfor minoritetene, særlig overfor samene og kvenene nord i riket.

133 Sitatene er hentet fra hans «dagbok», Stockfleth (1860).

134 Steen 1954; Dahl (1957); Niemi (1983); Skjelmo 2013.

135 Nordlandene og Finmarken ble i 1804 skilt ut fra Trondhjems stift, først med Alstadhaug bispesete. I 1844 ble Tromsø Stift (Nordland, Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarku/Tromssa ja Finnmarkku) formelt organisert som eget stift, med Tromsø/Romsa/Tromssa som bispesete.

en gave og to medaljer fra kongen, Karl Johan. Isaksen, Pedersen og Kolpus er blitt omtalt som «tre av Stockfleths disipler»

Kilde: Nielsen (1987) s. 32–42; Nielsen (1995) s. 115–116; Blix (1971).

Det resulterte i at Trondenes seminarium ble etablert i 1826. Det ble i 1848 flyttet til Tromsø/Romsa/Tromssa, og skiftet da navn til Tromsø seminarium, og senere, i 1902, til Tromsø lærerskole.¹³⁶ Frem til 1848 var det uteksaminert 100 elever, 93 norske, 6 samiske og 1 kvensk. Trolig hadde halvparten av disse elevene avlagt eksamen i samisk. Mange steder i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmarkku fikk kvenske og samiske elever undervisning på eget språk, til tross for fortsatt mangel på lærere som behersket språkene. Men man var langt etter det målet som myndighetene hadde satt seg, nemlig at slik undervisning skulle komme alle samiske og kvenske barn til gode.¹³⁷

Deinboll og Stockfleth baserte sitt arbeid for bruk av samisk og kvensk på en grunnholdning inspirert av tysk filosofi og nasjonstenkning, ideer som var blitt formidlet i forelesningssalene ved Københavns universitet da de studerte der. Kort fremstilt var tankegangen at kultur og språk var naturgitt, altså egentlig anordnet av Gud, og derfor gjaldt både naturlover og folkerett om «nasjoner»: «Ethvert folk har og maa have ikke blot en hellig Ret, men tillige en hellig Forpligtelse til at agte, haandtere og udvikle sit Sprog og sin Nationalitet [...]». Det som på denne måten ikke var en menneskelig anordning, hadde heller ikke noe menneske rett til å undertrykke eller motarbeide. Synet var at hvis folk fikk lov til å utvikle seg med bibehold av språk og kultur, ville det skape fred og harmoni mellom folkestammene.¹³⁸

Stockfleth framholdt også at det var nødvendig at samene fikk tilgang på litteratur på samisk, for bare slik kunne en utbre og fremme kristen kunnskap, opplysning, kultur og sivilisasjon.¹³⁹ Han tilførte nye tanker om hvordan samene skulle «siviliseres», med referanse til nasjonstenkningen med dens understrekning av en «hellig Ret» for enhver folkegruppe til egen kultur og eget språk. «Siviliseringen» av samene måtte derfor skje på deres eget kulturelle grunnlag. I

dette lå også en antakelse om at utvikling av samisk litteratur på sikt ville føre til større interesse for norskspråklig litteratur, og slik også for norsk språk og kultur, for tross alt var samene norske undersåtter og medborgere i riket.

På denne måten red Stockfleth to hester: Han ville både «innlæmme» samene i riket og sørge for at de beholdt sin egen kultur og sitt eget språk.¹⁴⁰ Samtidig var Stockfleth langt fra alene om disse tankene. Frem til om lag 1840 opplevde Stockfleth og hans språklinje en sammenhengende suksess. Alt han søkte om, gikk igjennom, med sterk støtte fra hans egen biskop, og en rekke av prestekollegene støttet ham fullt ut. Mange av dem fikk undervisning i samisk av ham ved universitetet i Kristiania, som en forberedelse til tjeneste i samiske områder. I 1848 fikk han vedtatt et obligatorisk kurs i nordsamisk og dels i kvensk for prester, den såkalte «presteeksamen».

Men nå begynte Stockfleth å møte motbør. Det mest dramatiske han fikk å stri med, var Kautokeino-opprøret. Men han møtte også motstand for sitt engasjement for kvenene. Selv om hjertet hans banket varmest for samene, hadde han en kompromissløs linje i språkpolitikken som omfattet både samene og kvenene. Kvenene møtte han alt i prestedtjenesten i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, og etter få år var han i stand til å betjene kvenene på kvensk, i tillegg til tjenesten på nordsamisk, selv om lingvister i ettertid nok har stilt seg skeptisk til hans språklige nivå. Omkring 1840 ble det stilt spørsmål ved Stockfleths kvenske engasjement, siden den økende innflyttingen av kvener medførte politiske problemstillinger. Mange stilte spørsmål ved kvenenes lojalitet, siden de ble oppfattet som en slags russiske undersåtter. Særlig det forhold at kvenene slo seg ned i konsentrerte bosettinger i «de utsatte grenseområder» i nord, skapte bekymring. Et forvarsel kom i 1839, da biskopen i forbindelse med en søknad fra Stockfleth om fortsatt økonomisk støtte til språkarbeidet, uttalte seg positivt om den samiske delen, men svært nølende om den kvenske delen av prosjektet: «Ansøgningens Forfatter synes mig at gjøre mere af og at ville have mere gjort for Kvænerne end jeg kan stemme for.» Flere av Stockfleth støttespillere fikk etter dette kalde føtter – hadde Stockfleth vært seg bevisst «den finske fare»

136 Om historien til seminaret/lærerskolen se særlig Dahl og Bockelie (1976), jf. Dahl (1957) s. 38–51 og Jensen (2005) s. 35–43.

137 Dahl (1957) s. 27–77.

138 Niemi (2003) s. 133–134.

139 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 126–127.

140 Pedersen (2021a) s. 128–130.

fra en folkegruppe som i stor grad nå ble betraktet som innvandrere og ikke som «innfødte».¹⁴¹

6.4.3 Læstadianismens fremvekst og Kautokeino-opprøret¹⁴²

Læstadianismen har sitt navn etter den svensk/samiske presten Lars Levi Læstadius (1800–1861). Han ble født og vokste opp i Nord-Sverige, i et miljø der både samisk og finsk i tillegg til svensk var dagligtale. Læstadius var prest i Gárasavvon/Karesuando fra 1826 til 1849, deretter i Pajala ved Torneelvns nedre løp til sin død. Da han var prest i Gárasavvon/Karesuando, oppsto det en sterk vekkelse som etter hvert spredte seg over hele nordkalotten. Vekkelsen vokste frem etter at Læstadius i 1844 hadde drøftet trosspørsmål med Milla Clemensdotter¹⁴³ i Åsele, det ga han en sterk religiøs opplevelse og fornyet hans tro. Han oppfattet denne opplevelsen som en forløser av bibelsk format, og navnet hennes tilla han en sterk symbolsk mening.

Læstadius' lære ble formidlet videre både i prekener og i skrift. Troen måtte være «levende».¹⁴⁴ Den ble preket i et enkelt og rikt bildespråk som folk flest kunne forstå, gjerne med kraftig språkbruk. Vekkelse og nåde var sentrale begreper. Læstadianismen var fra starten av sterkt Luther-tro. Mange predikanter hevdet at de stod tryggere på «luthersk grunn» enn statskirkeprestene. I Luthers fant de også motstand mot fornorskingspolitikken, nemlig i prinsippet om at Guds ord skulle tales og leses på morsmålet, «hjerterespråket».¹⁴⁵ Predikantene preket på det språket som ble brukt i forsamlingene, og de brukte tolk dersom de ikke kunne det. Forsamlingene og samlingene ble slik fristeder for samisk og kvensk, i den grad at språkene av og til ble omtalt som «hellige», slik også Bibelens grunnspråkene ble omtalt.¹⁴⁶

Læstadius hadde et skarpt øye for de daglige problemer som folk slet med. Det var fattigdom og slit, og misbruk av alkohol var utbredt – ofte med «usedelighet» som ett av utslagene. Han gikk til frontalangrep på alkoholbruken og ikke minst på den omfattende handelen av brennevin som kjøpmenn drev for å øke handelsomsetningen og for å binde

folk til handelen gjennom skyld og gjeld. Mye tyder på at læstadianerne bidro til både måtehold og avhold mange steder.

I løpet av andre halvdel av 1840-tallet ble læstadianismen spredt til store deler av Nordkalotten fra «moderforsamlingene» i grenseområdene mellom Sverige og Finland, først ved samiske predikater som fulgte reinflyttingen mellom innland og kyst, eller at de selv var reindrifutøvere. Det er ikke tilfeldig at den aller første fasen av læstadianismens historie tidlig ble omtalt som «finnerørelsen» og «finnebevegelsen» (der finn = same), samtidig som mange av prestene, også Læstadius selv, hadde finsk som hovedspråk under gudstjenester og samlinger. Ellers var flerspråklighet vanlig overalt i de tidlige nedslagsfeltene for bevegelsen. I denne omgang, fram til begynnelsen av 1850-tallet, bredte bevegelsen seg først og fremst til Vest-Finnmark og deler av Troms/Romsa/Tromssa. Utover på 1850-tallet fikk bevegelsen sterkere innslag av finske og etter hvert kvenske predikanter og ble mer omtalt som «kvenlæra» eller «kvenbevegelsen». Det ble etablert forsamlinger i de kvenske bosettingene, også i byene. I denne fasen stod også Læstadius' etterfølger frem. Den finske bonden Juhani Raattamaa fra Saivomuotka i Torne-dalen, også omtalt som læstadianismens «andre biskop», fikk en ubestridt lederposisjon i bevegelsen fra 1861 til 1899.

KAUTOKEINO-OPPRØRET

Flere steder der læstadianismen fikk feste i denne tidligste fasen, hadde undervisningen i skolen vært mangelfull, og det hadde vært vakanser i prestestillingene, slik at menighetene i perioder hadde vært overlatt til seg selv. Dette var også situasjonen i Guovdageaidnu/Kautokeino omkring 1850. Samtidig slet stedet med flere av de sosiale problemene som Læstadius tidlig ble oppmerksom i sitt eget prestegjeld.

Flere av de læstadianske reindrifutøverne fra Guovdageaidnu/Kautokeino vakte oppstand i 1851 i Skjervøy/Skiervá kirke under sommeroppholdet der. Deres opptreden ble tolket som høyst respektløs overfor soknepresten som representant for statens

141 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 128–130.

142 Kildene til dette delkapitlet er Bjørklund (1978) og (1985) s. 291–322; Zоргdrager (1997) s. 314–328; Nielsen (1995) s. 330–342; Mínde (1997) s. 167–177; Mikkelsen og Pálsrud, red. (1997); Kjølås (1996); Drivenes og Niemi (2000); Drivenes (2004); Oskal (2019) s. 228–230; Zachariassen (2021) s. 148–154.

143 Hun er også kjent som «lappflickan Maria».

144 «Levende» er et typisk uttrykk blant læstadianerne, for eksempel ved uttrykk som «den levende kristendom», satt opp mot «en død» eller «en kald kristendom», som statskirken ikke sjelden ble anklaget for å representere.

145 «Hjertespråk» om morsmålet fantes alt i antikken, jf. den latinske versjon *lingua cordis*.

146 *Lingua sacra*.

lokale embetsverk. De ble dømt for det, med bot og fengsel, noe som bidro til fattigdom og mangel på folk i reindriften – og til økt urolighet med hensyn til hva som var «den rette lære». En gruppe som i ettertid ble kalt «villaheakkat» «De villfarne» i Kautokeino synes nå å ha gått sine egne veier i tolkningen av Bibelen og av Læstadius' lære, og de hadde oppdaget «vantro» i bygda. Disse var først og fremst representert ved handelsmann Carl Johan Ruth og lensmann Lars Johan Bucht, men delvis også ved den nyutnevnte soknepresten, Fredrik Waldemar Hvoslef.

Uroen var blitt rapportert til biskopen i 1851, mens prestestillingen var vakant. Biskopen ba da Stockfleth, som var på sitt siste feltarbeid i Finnmarkku/Finmarkku, om bistand. Han var velkjent i Guovdageaidnu/Kautokeino og hadde på 1840-tallet også gitt konfirmasjonsundervisning her. Nå ble han bedt om å dra til Guovdageaidnu/Kautokeino og virke som prest der og dempe urolighetene inntil en ny, fast prest kom til bygda. Senhøsten ankom Stockfleth, over fjellet fra Kárášjohka/Karasjok, og ble møtt med det som biskopen mente var fanatisk religiøsitet og aggressiv opptreden, til tross for at han var deres gamle prest. Under en hendelse i kirken brukte Stockfleth spaserstokken på noen av de nærmeste «forvillede». Stockfleth mente selv at gemyttene etter hvert roet seg, og ut på vinteren forlot han Guovdageaidnu/Kautokeino og etter hvert Finnmarkku/Finmarkku, for siste gang.

Stockfleth tok feil. Høsten 1852 brøt det ut opptøyer og opprør. 8. november 1852 angrep 22 «vakte» menn og kvinner, alle tilhørende reindrifts-siidaer, gården til handelsmannen i Guovdageaidnu/Kautokeino. De «urene», «vantro» og «syndige» Ruth og Bucht ble beordret til bot og omvendelse. Da handelsmannen og lensmannen stod imot, ble de drept med kniv og stokk, og handelsmannens hus ble satt i brann. Etter drapene gikk «de vakte» videre til prestegården og pisket og mishandlet soknepresten, likeså flere av de fastboende samene i bygda. Noen av de fastboende flyktet til nabobygda Ávži og vendte tilbake sammen med fastboende folk derfra og noen reindriftssamer som holdt til i nærheten. De ble ledet av den samiske kirkesanger og lærer Clemet Gundersen. Det utspant seg en voldsom kamp mellom de to gruppene. Gundersen-flokken klarte å overvinne opprørerne, som var bevæpnet med bjørkestaure. I basketaket ble to av opprørerne påført så store skader at de døde. De øvrige opprørerne ble bastet og bundet, ført til Alta/Áltá/Alattio og overlatt til lensmannen der.

Etter dom i underretten, der 18 ble dømt til kortere eller lengre straffarbeid, kom saken i 1854 opp i Høyesterett. Dommen i Høyesterett ble skjerpet. Fem ble dømt til døden, hvorav tre samtidig ble benådet og fikk straffarbeid på livstid, Lars Hætta og Henrik Skum på grunn av sin unge alder (henholdsvis 18 og 20 år), Ellen Skum på grunn av sitt kjønn. Åtte andre opprørere fikk straffarbeid. Ytterligere fire ble dømt til fengsel eller kortere straffarbeid. Til sammen ble 28 domfelt. Aslak Hætta og Mons Somby, som ble ansett som lederne av opprøret ble dømt til døden og halshugget 14. oktober 1854 i Bossekop/Bossogohppi/Possukoppa i Alta/Áltá/Alattio. De øvrige dømte fikk benådning i perioden fra 1862 til 1868.

De harde dommene må ikke bare ses i lys av de alvorlige voldshendelsene, men også i lys av den sosiale og politiske uroen som på denne tiden hadde gjort seg gjeldende andre steder i landet med brodd mot det etablerte samfunnet og myndighetene. For eksempel hadde Thranebevegelsen vokst frem fra 1848 som en del av februarrevolusjonen i Europa, og flere av lederne der hadde fått fengselsstraff. Domme- ne etter Kautokeino-opprøret var ment å virke både avskrekkende og forebyggende.

Det har vært, og er, ulike forklaringer på Kautokeino-opprøret. Derfor har opprøret vært gjenstand for omfattende forskning og debatt. Lenge så man opprøret som et utslag av religiøs villfarelse. Fra 1970-tallet av var det derimot flere som vektla den samfunnsmessige sammenhengen opprøret inngikk i. Opprøret blir slik dels forklart ut fra de sosiale forholdene og problemene som særlig brennevinssalget skapte, dels blir det sett på som en reaksjon på fornorskingspolitikken, og dels blir det sett på som en følge av stengningen av grensen mellom Norge og Finland, som kom til å skape problemer for reindriften. Opprørerne blir i slike fremstillinger vurdert som samiske helter som hadde stått opp mot myndighetene og den lokale makteliten. Tolkningen av opprøret og av læstadianismen som kamp mot fornorsking fikk bredt gjennomslag særlig i den samiske kultur-reisinga på 1980- og 1990-tallet.

Senere historisk forskning har hevdet at det er gode grunner til å være kritisk til forklaringer som tillegger aktørene andre motiver enn dem de selv påberopte seg, i dette tilfellet en bestemt oppfatning av læstadianismen og en overbevisning om å være blant de «vakte» og ikke blant de «vantro». Forskningen har slik i noen grad vendt tilbake til de religiøse dimensjonene som forklaring på oppgjøret.

Det kan tilføyes at enkelte faktorer som har blitt trukket fram i favør av de sosiale og politiske forkla-

ringene, neppe kan tillegges avgjørende kraft. For eksempel hadde grensestengningen i 1852 ennå ikke fått noen virkning da opprøret fant sted. Derneft var ikke fornorskingspolitikken vedtatt ennå – langt mindre satt i verk. Den geistlige betjeningen på samisk var riktignok mangelfull – i den grad soknepreststillingen var besatt, men skolelærerne, Clemet Gundersen og Ole O. Turi, var begge samer og fra stedet, med ansvar både for å holde skole i «reinbyene» og i bygda. De underviste på samisk.¹⁴⁷ Det hadde heller ikke vært noen tilflytting til bygda av nordmenn. Med unntak av de få nevnte øvrighetspersonene var Guovdageaidnu/Kautokeino i 1852 et samisk samfunn.

6.5 Nasjonalisme, minoritetene og veien til fornorskingspolitikken

1814-grunnloven fikk ingen umiddelbare følger for myndighetenes holdninger til samene, kvenene og skogfinnene. På det diplomatiske og statspolitiske plan ble det imidlertid reist spørsmål om Lappekodisillens status. Det begynte med en finsk-russisk henvendelse i 1829 om dette, med henvisning til at Finland ikke lenger var en del av Sverige, og at Norge nå var i union med Sverige. Uenighet om spørsmålet førte til forhandlinger i 20 år om samisk sedvanerett og grense spørsmål. Det svensk-norske standpunktet var at Lappekodisillen var gyldig, men bare for reindriften og ikke for den øvrige grenseoverskridende virksomheten i Øst-Finmark. Bakgrunnen for den norske posisjonen var den øke tilstrømmingen av sesongfiskere fra Finland og dels fra Russland og forestillingen om en finsk og russisk fare, kombinert med ønske om norsk bosettingsekspanjon i grenseområdene i nordøst. Den norske holdningen var at kvenene måtte bosette seg i Norge som norske under-sätter for å få rettigheter. Innstramningen i sjøfisket rammet uansett de bofaste samene på finsk side, som opplevde dette som et brudd på sine rettigheter. På finskrussisk side ble det truet med å stenge ute norske reindriftsamer fra vinterbeite i Finland. Forhandlingene brøt sammen i 1851. Utfallet ble grensestenging i 1852 for reindriften mellom Finland og Norge, noe som snart kom til å resultere i store omveltninger i sesongflyttemønsteret og beiteforholdene.¹⁴⁸

6.5.1 Grunnloven, borgerrettigheter og «egnede borgere»

Forut for valg av representanter fra Nord-Norge til grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll ble det avholdt lokale valg av valgmenn i kirkene på vårvinteren 1814. I disse lokale valgene ble flere samer og kvener valgt som valgmenn. Blant de tre som ble valgt til å representere Nord-Norge på Eidsvoll, var det en kven, Henrik Larsen Skjæret, fra Balsfjord/Báhččavuotna. Imidlertid nådde ingen av utsendingene fra Nord-Norge fram til Eidsvoll før forsamlingen var over. Heller ikke på det ekstraordinære stortingsmøtet om høsten, som beseiget unionen, ble Nord-Norge representert.¹⁴⁹

Grunnloven av 1814 har heller ingen bestemmelser om minoritetsrettigheter i Norge, til dels var det motsatt, ved at jøder, jesuitter og munkeordener ikke var velkomne i riket. I flere paragrafer omtales individuelle borgerrettigheter, som rettssikkerhet, næringsfrihet, trykkefrihet og lignende. Til tross for dette var det også klare begrensninger i Grunnloven – demokratiet var enda ikke fullstendig. Begrensningene kommer godt til uttrykk i bestemmelser om folkesuvereniteten og at stemmeretten var forbeholdt kvalifiserte, «egnede borgere». Stemmeretten ble avgrenset til menn over 25 år som hadde bodd i landet i minst fem år, og som tilfredsstilte disse kravene: De skulle enten være eller ha vært embetsmenn, eie eller bygsle (leie) matrikulert jord på landet for minst fem år, ha borgerskap i by, eller eie fast eiendom i by til over 300 riksbankdaler i sølvverdi.¹⁵⁰

Stemmerettsreglene innebar at særlig mange i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku ble rammet, først og fremst fordi så lite av jorda var matrikulert og i privat eie, men også fordi det var få embetsmenn og formuende byborgere i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. Mye tyder på at representantene på Eidsvoll rett og slett visste lite om forholdene nordpå, noe som kom til uttrykk alt i 1815, da det første ordinære Stortinget kom sammen med nordnorske representanter til stede. Flere av representantene nordfra gjorde seg betydelige gjeldende på de første tingene, især i saker som gjaldt Nord-Norge. Den første testen på om Stortinget tok på alvor saker med spesiell relevans for Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, kom i 1818, da stortingsmann Harrier Heiberg Meyer¹⁵¹

147 Keskitalo (1998) s. 1017–1021.

148 Pedersen (1998) s. 66, 74, 75 og 76. Se også kapittel 7.

149 Engelsen (2015) s. 43–48; Niemi (2015) s. 164–171.

150 Hommerstad og Steine red. (2019) s. 12–14.

151 Meyer var toller i Hammerfest/Hámmarfeasta, senere i Tromsø/Romsa/Tromssa.

fra Finnmarkens amt foreslo endringer i Grunnlovens stemmerettsregler slik at «rettighetsmenn» i «det egentlige Finmarken» (altså uten Troms/Romsa/Tromssa) skulle få stemmerett. «Rettighetsmenn» var en betegnelse i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku på folk som betalte «rettigheter» til det offentlige, det vil si alle slags utgifter til offentlige kasser (til prest, lensmann, fogd, sorenskriver osv.), og ikke regulær skatt; den var det bare reindriftssamene som betalte, selv om det også fantes mange sjøsamer og kvener i rettighetsmantallene. I tillegg mente Meyer at *reindriftssamene* burde ha stemmerett, da mange av dem hadde større verdier i reinflokkene enn mang en bonde eller borger lenger sør i riket hadde i sin bondegård eller bygård. Dessuten mente han at deres harde liv burde verdsettes, som medborgere i kongeriket under harde livsvilkår. Dette var midt i grunnlovs-konservatismens tid, da en uendret Grunnlov ble ansett som viktig for å sikre norsk selvstendighet og slik unngå at statene smeltet sammen. Til tross for dette ble forslaget vedtatt i 1821, etter at antallet lovbestemte stortingssesjoner var unnagjort for en grunnlovsendring. Dette var den første endringen av Grunnloven – og den siste om stemmeretten før slutten av 1800-tallet.¹⁵² Utfallet i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku ble at stemmeretten ble kraftig utvidet, ikke minst i samiske bosettingsområder, der den lå helt på topp i landssammenheng.¹⁵³

6.5.2 Stortingets dobbeltvedtak og opptakten til fornorskingspolitikken

På slutten av 1840-tallet ble den positive og imøtekommende holdningen til bruk av samisk og kvensk i skole og kirke utfordret i avisene og på Stortinget. I avisinnlegg ble det brukt ulike argumenter, fra nærmest rasistiske utfall til frykt for den russiske og finske fare. Argumenter om dannelse og sivilisasjon bygd på det norske språket og økonomiske vurderinger ble også brukt. Stockfleth forsvarte sin linje, kompromissløst om både samene og kvenene, i avisinnlegg, på møter, ved kontakt med stortingrepresentanter, regjeringsmedlemmer og prestekolleger, og ikke minst med omfattende publikasjoner med

inngående dokumentasjon av samenes og kvenens historie, språk og kultur.¹⁵⁴

Den sterkeste opposisjonen mot datidens politikk kom fra kirkens egne rekker, anført av Nils F. J. Aars, prost i Vest-Finnmark og stortingsrepresentant for Finnmárku/Finnmark/Finmarkku 1848–1851.¹⁵⁵ Aars tok til orde for å bruke kun norsk språk i kirke og skole. Han mente at et overordnet mål måtte være å lære samene norsk. Aars brøt dermed åpent og kraftfullt i landets nasjonalforsamling med en lang linje i språkpolitikken. Den linjen var først og fremst forfektet av misjonærer og prester, fra von Westen til Stockfleth. Aars fikk sterk støtte fra redaktøren i Tromsø Tidende, som mente det ikke var riktig å bruke store ressurser på å ivareta samisk og kvensk når så få snakket språkene, og når de allikevel var dømt til å dø ut. Redaktøren ville heller brukt økonomiske ressurser til forskning om språkene, i vitenskapens navn.¹⁵⁶ Han fikk støtte fra en sakfører i Tromsø/Romsa/Tromssa, som gikk inn for at det samiske burde «utryddes» i alle fall blant «fjordfinnene», slik at det ble lettere å assimilere samene i storsamfunnet, noe som ville være naturlig siden de allerede mange steder var på vei til å bli fornorsket.¹⁵⁷

Denne debatten kulminerte i to stortingsvedtak i 1848, det første i februar og det andre i juni. De to vedtakene viser at Stortinget var ambivalent og også splittet i språkspørsmålet. Det første vedtaket, inspirert av Stockfleth og kirkens idealer, gikk ut på å styrke bruken av samisk og kvensk ved å prioritere samisk- og kvensktalende søkere til geistlige stillinger i samiske og kvenske områder. Forslaget ble enstemmig vedtatt.¹⁵⁸

Det andre forslaget, fremmet av Aars, skapte stor debatt både utenfor og i Stortinget. Forslaget var delt i to. Den første delen dreide seg om fortsatt støtte til Stockfleth's arbeid med oversettelse og utgivelse av samiskspråklig litteratur; den ble enstemmig vedtatt. Det andre delen tok utgangspunkt i Aars' syn på språkpolitikken, men var formulert på en moderat måte:

«Regjeringen anmodes om at anstille Undersøgelse, om hvorvidt der skulle være Anledning til, ved at bibringe de norske Lapper,

152 Kaartvedt (1964) s. 57; Bottolfson og Birkeland (1990) s. 2–54; Niemi (2015) s. 170–171; Andresen, Evjen og Ryymin red. (2021) s. 120–123.

153 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 120–121.

154 Stockfleth (1848 og 1851).

155 Dahl (1957) s. 77–99; Jensen (2005) s. 44–49; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 128–129 og 144–146.

156 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 128; Dahl (1957) s. 77.

157 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 128.

158 Dahl (1957) s. 90–91.

især i Sødistrikterne boende, Underviisning i det norske Sprog, at virke til dette Folkes Oplysning, samt at meddele næste Storting resultatet av disse Undersøgelser.»¹⁵⁹

Stortinget vedtok også denne andre delen, men mot 32 stemmer, altså mot et mindretall bestående av om lag 1/3 av stortingsrepresentantene.¹⁶⁰

Vedtaket fra juni kom til å få store konsekvenser for samisk og kvenskpråk i skolen. Vedtaket kan ses som startskuddet for fornorskingspolitikken.¹⁶¹

6.6 Avslutning

Norge har vært flerkulturelt fra før 1850, men dette har blitt underkommunisert og dermed usynliggjort. Dansk og norsk språk og kultur dominerte samfunns- liv og myndighetsutøvelse allerede før 1850. Områder der samer var enerådende ble redusert allerede før 1850 gjennom befolkningsvekst og innflyttinger, og det har i områder vært samisk bosetting som ble assimilerert før 1850, for eksempel på kysten sør for Salten,

Tilflytting, jordbrukskolonisering¹⁶² og befolkningspress til ulike tider før 1850 skapte press på samiske interesser og rettigheter, for eksempel i Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki i Øst-Finnmark, Troms/Romsa/Tromssa, Nordland/Nordlånnda og i de øvrige sørsamiske områdene. Utviklingen gikk i retning av at samiske rettigheter falt bort til tross for medhold i rettsaker. Voldsbruk forekom, og samer måtte gi opp områder vest for Femund og Røros før 1850.

Kvener omtales på Nordkalotten i middelalderen, bosatte seg gradvis i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku fra 1500-tallet og agerte for sine interesser på gruppenivå i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku på 1700-tallet. Kvenene ble som bondebefolkning positivt vurdert av myndighetene og ansett som et viktig tilskudd til landsdelens bosetting.

Skogfinnene var etablert som gruppe i Norge på 1600-tallet. Myndighetene så skogfinnene som velkomne så lenge deres særegne bondekultur med svijordbruk ikke brøt med rikets lover. Det forekom ressurskonflikter med norsk befolkning fra 1600-tallet, og det kjennes eksempler på nedlatende vurderinger av skogfinner. Skogfinnenes forsøk på å markere sine interesser på 1820-tallet ble stoppet av myndighetene.

Fremveksten av kongemakt, statsmakt og entydige statsgrenser hadde mange sider og omfattet ulike forhold fra skogfinsk område til skoltesamisk område. Regulerende og styrende funksjoner som rettsystem og ordensmakt kunne alle grupper nyte godt av, og dansk-norsk rettsorden og rettskultur ble dominerende. Kongen etablerte seg fra 1600-tallet gradvis som eiendomsherre over grunn som ikke var entydig privateid. Fra samme tid forsvant egne samiske retter eller rettsorden slik som finneodel og siidaenes selvstyre, eller dette ble svekket, med unntak av i det skoltesamiske samfunnet der skoltesamiske rettigheter bestod frem til tidlig på 1800-tallet.

Kriger og utviklingen av statsgrenser påvirket folkegruppenes situasjon direkte før 1850, for eksempel ved at skogfinnene ble mistenkt for å være mulige femtekolonner og ved at skoltesamenes områder ble delt og redusert. Lappekodisillen av 1751 fastslo særlige samiske rettigheter til grenseoverskridende reindrift samtidig som samene måtte velge statsborgerskap, men gjorde det også umulig for samer å beholde skatteland og bygselland i begge kongeriker. Grenseavtalen mellom Norge og Russland i 1826 fikk negative konsekvenser for det skoltesamiske samfunnet.

Kongemaktens og kirkens intensiverte misjon rettet mot samer fra 1714 fikk gjennomgripende konsekvenser for samisk tro. Samisk religion og åndelighet hadde ingen aksept og kirkens syn på bruk av samiske språk varierte mellom undertrykkelse og anerkjennelse, og samiske språk ble i første rekke assosiert med nordsamisk. Mellom 1820 og 1850 var det en positiv holdning til bruk av kvensk og samisk (i praksis først og fremst nordsamisk) i kristendomsundervisningen.

Den læstadianske bevegelsen vokste i styrke etter opprinnelsen på 1840-tallet. Læstadianerne brukte både finsk og samisk fra starten av, og de læstadianske forsamlingene ble slik arenaer for begge språkene. Dette var i tråd med den læstadianske oppfatning av luthersk lære. Kautokeinooppstanden i 1852 har blitt satt i sammenheng med læstadianismen ved at deltakerne var knyttet til bevegelsen. Kautokeinooppstanden var rettet mot dem som deltakerne så som «vantro» eller «syndige». To personer ble drept, og oppstanden ble raskt slått ned. Hendelsene i Kautokeino vakte nasjonal oppsikt, og deltakerne fikk

159 Dahl (1957) s. 92–93.

160 På denne tiden var det treårige stortingsperioder, og fra 1848 til 1851 var antallet representanter 105.

161 Jordbrukskolonisering er en betegnelse på nydyrking, bureising og bosetting.

162 Jordbrukskolonisering er en betegnelse på nydyrking, bureising og bosetting.

harde straffer. Det har vært, og er ulike forklaringer på oppstanden.

Fra 1840-tallet dreide myndighetens holdning til kvensk og samiske språk i negativ retning. I 1848 vedtok Stortinget både å prioritere kvensk- og samiskspråklige søkere til prestestillinger i samiske og kvenske distrikter, og å kombinere utgivelse av samiskspråklig litteratur med utbredelsen av norsk språk. Dette er kjent som dobbeltvedtaket, og peker frem mot fornorskingspolitikken. I 1851 og 1853 fulgte regjeringen opp stortingsvedtakene med to resolusjoner, den første omhandlet etableringen av Finnefondet og den andre friplassordningen for elever sto tok samisk ved lærerskolen i Tromsø.

80

Skoleklasse i Guovdageaidnu/Kautokeino 1883

Foto: Sophus Tromholt

Kapittel

7

Fornorskingspolitikken utformes (1852–1900)

7. Fornorskingspolitikken utformes (1852–1900)

Fra 1852 og fram mot 1900 ble fornorskingspolitikken som politisk program utviklet. Til grunn lå en kombinasjon av nasjonsbygging, sikkerhetspolitikk og rasetenkning. Fornorskingspolitikken hadde sitt utspring på Stortinget som gjennom flere vedtak la det juridiske og økonomiske grunnlaget for politikken. Fornorskingspolitikken fikk et økonomisk fundament gjennom etablering av Finnefondet. Det ble etablert i 1851 som en egen post på statsbudsjettet og ble viktig for å finansiere ulike typer tiltak i skole og kirke, det vil si samfunnssektorer som fornorskingspolitikken særlig var rettet mot.

Fornorskingspolitikken var også virksom på andre samfunnsområder. På Plaassje/Røros ble samiske barn tatt fra foreldre fra 1860 til 1883 med et uttalt mål om fornorsking. Sjøsamenes og reindriftssamenes næringsrettigheter ble svekket. Reindriftslovgivningen gikk fra å være hevdvunnen bruksrett til å bli tålt bruk, og slik styrket jordbruket seg på bekostning av reindriften.

I starten var fornorskingspolitikken særlig rettet mot samene i «overgangsdistriktene», det vil si fra kysten av Vest-Finnmark og sørover mot Divtasvuodna/Tysfjord i Nordland/Nordlännda. Målet var opplæring i norsk språk. Fra 1870 ble fornorskingspolitikken også gjort gjeldende for kvenene. Gradvis ble fornorskingspolitikken innskjerpet. Fra 1880 var målet med politikken å få til et språkskifte til norsk og full assimilasjon av samene og kvenene. Hvilke områder som ble definert som overgangsdistrikter endret seg frem mot 1900. I Finnmark ble stadig større deler av fylket definert som overgangsdistrikt, mens områder i Nordland og Troms ble tatt ut og definert som rent norske. Samtidig skjedde det et språkskifte i disse områdene.

Fornorskingspolitikken møtte motstand fra samer og kvener og fra kirken. Selv om det i kirken var ulike syn på fornorskingspolitikken, ble kirken og de fremvoksende misjonsorganisasjonene en motvekt mot fornorskingspolitikken.

På kort sikt var konsekvensen av fornorskingspolitikken i skolen og kirken paradoksalt nok at nordsamisk og kvensk språk styrket sin posisjon i

skole og kirke. Fra 1880 ble instruksene for lærerne i overgangsdistriktene innskjerpet, nå skulle undervisningsspråket være norsk i alle fag med unntak av kristendom. I 1889 ble denne innskjerpingen fulgt opp gjennom skoleloven og i 1898, med Wexelsen-plakaten, ble norsk gjort til undervisningsspråk også i kristendom, men fortsatt med muligheter til bruk av samisk og kvensk som hjelpespråk. Det er grunn til å tro at instruksene ikke ble fulgt alle steder og at nordsamisk og kvensk i noen områder ble brukt som undervisningsspråk i skolen fram mot 1900.

7.1 Nasjonsbygging, politikk og vitenskap

Det var en nær sammenheng mellom nasjonsbyggingen, ideologiske strømninger i samtiden og vitenskapen som ga legitimitet til utformingen av fornorskingspolitikken. Ideologiske strømninger hadde sammen med politikutviklingen innenfor enkelte samfunnsområder stor betydning for samtidens begrunnelse for og utviklingen av fornorskingstiltak. De fikk også betydning for hvordan en gjennomgripende fornorskingspolitikk, som inkluderte stadig flere samfunnsområder, ble utformet og etter hvert iverksatt utover 1900-tallet. Mot slutten av denne perioden (1852–1900) hadde fornorskingen fått en dominerende posisjon som ble innarbeidet fra topp til bunn i det norske styringsapparatet.

7.1.1 Nasjon og nasjonsbygging

Den norske nasjonsbyggingen tok sikte på å skape én nasjon på tvers av etniske skillelinjer gjennom å få samer, kvener og skogfinner til å gi avkall på sine språk og kulturer. Det negative synet i samtiden på samer, kvener og skogfinner påvirket politikken slik at gruppene skulle gå opp i den norske nasjonen og med det forsvinne som synlige minoriteter.

Nasjonsbyggingen var en del av bakteppet for fornorskingspolitikken overfor samer, kvener og skogfinner. En nasjon kan oppfattes og formes på ulike måter. Idéhistorisk kan to ulike tradisjoner knyttes til dette i Norge, den kulturelle og den politiske.¹ Det idéhistoriske grunnlaget for begge disse forståelsene vokste frem på 1700- og 1800-tallet i Europa og har siden eksistert side om side. På den ene siden var minoritetene en del av nasjonen som statsborgere. På den andre siden var de ikke en del

1 Kjeldstadli (2003) s. 317–320. Den kulturelle nasjonen, som idéhistorisk sprang ut av romantikken og den tyske kulturpolitiske tradisjonen, tok utgangspunkt i at nasjonen var et kulturelt fellesskap, med et folk som hadde røtter langt tilbake i tid og med felles kultur, språk og et langt historisk samliv. Tanken var at alle nasjoner (folk) hadde en egenart, en «folkeånd», som skilte den fra andre nasjoner eller folk. Den statspolitiske tradisjonen tok utgangspunkt i nasjonen, som idéhistorisk henter sitt tankegods fra opplysningstida og den franske revolusjonen, og i nasjonen som er et politisk fellesskap. Individet slutter seg til nasjonen ved å følge lovene og utføre sine plikter. I den politiske nasjonen er statsborgerskapet sentralt. Retten til å være statsborger avgjøres av hvorvidt en bor innen nasjonens territorium.

av det norske kulturelle fellesskapet, og politikken ble gradvis utformet for å utelukke språket, kulturen og samfunnslivet deres ved å fornorske dem. Det ble jevnt over ikke tatt kulturelle hensyn i samfunnsutviklingen.²

7.1.2 Minoritetspolitikk som sikkerhetspolitikk

Sikkerhetspolitikk spilte en rolle når fornorskingspolitikken ble utformet for deler av det samiske og kvenske området. Det var i samtiden sterke forestillinger om en finsk/russisk ekspansjon i nord og fornorskingspolitikken i Finnmarkku/Finmark/Nord-Troms var nært knyttet til sikkerhetspolitikken. Sett fra de norske styresmaktens synspunkt var fornorskingspolitikken en viktig del av arbeidet med å trygge landets grenser i nord.

Fornorskingspolitikken, i forståelsen målrettede tiltak, fikk slik en territorial avgrensning utover i perioden, til det som myndighetene i samtiden oppfattet som de utsatte grensestrøkene i nord og øst, altså Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms. Blant annet gjaldt dette veibygging og bureising i Pasvikdalen/Paččjokk/Báhčaveajji/Paatsjoki i Sydvaranger (nå Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki) kommune rundt 1870. Det var særlig kvenene som av de norske styresmaktene ble sett på som en sikkerhetsrisiko, men også samer ble omtalt som en «fremmed nasjon». Norske styresmakter var usikre på hvilket land minoritetene, og særlig kvenene, i en konfliktsituasjon ville ha sin lojalitet til. I praksis ble det gjort liten eller ingen forskjell på kvener og samer når det gjaldt fornorskningstiltak i denne perioden, selv om det i argumentasjonen for og i grunngivningen av tiltakene kunne være enkelte forskjeller.³

7.1.3 Den evolusjonistiske kultur- og samfunnslæren

Evolusjonismen ble i denne perioden brukt for å rettferdiggjøre den norske politikken overfor minoritetene. Begrepet sosialdarwinisme har blitt brukt som en samlebetegnelse for å karakterisere den evolusjonistiske kultur- og samfunnslæren som oppsto i siste halvdel av 1800-tallet. Den evolusjonistiske

tankelæren forbindes med en biologisk forståelse av menneskelig utvikling, samfunn og kulturer, ofte sammen med en fordømmende og negativ holdning til det som ble oppfattet som primitive folkeslag. Evolusjonistisk tankegods var imidlertid utviklet allerede på siste halvdel av 1700-tallet.⁴

Herbert Spencer, opphavsmann til uttrykket «the survival of the fittest», så på utviklingen som *målrettet*.⁵ Kampen for tilværelsen var en rensingsprosess som virket i den «overlegne rasens» tjeneste. «Overlegne raser» ble foredlet mens «underlegne raser» ble luket bort. Det samme var tilfellet med «høytstående» og «lavtstående» kulturer – et annet begrepspar som ofte ble brukt på denne tiden. Sistnevnte bukket under på sikt, mens førstnevnte utviklet seg videre. For sosial-darwinistene var prinsippet om naturlig utvalg først og fremst en kraft som sikret at de beste og sterkeste kulturene utviklet seg videre. Rase ble fremstilt som en «realitet» en tok utgangspunkt i.⁶

En annen teori som gjorde seg gjeldende innen evolusjonismen, var sosialamarckismen. Dens hovedtése var at individet kunne arve forfedrenes tilegnede egenskaper. Sett i sammenheng med hierarkiseringen av folkeslag betød dette at det var mulig å heve for eksempel samene til «samme nivå» som nordmennene, ved at de lærte seg norsk og tok del i norsk kultur. Dette utgjorde en underliggende ideologi eller motivasjon for fornorskings «siviliserende» oppdrag.⁷

Fra midten av 1800-tallet fikk evolusjonistisk kultur- og samfunnsteori en stadig større tilslutning og ble inkorporert i ulike samfunnsanalyser og -teorier. Et uttrykk for dette var at samene ble sett på som et naturfolk, i motsetning til nordmenn, svensker, russere, finner og kvener, som ble sett på som kulturfolk. Disse teoriene ble brukt til legitimering av og begrunnelse for politikk og vitenskap. Ulike former for evolusjonistisk tankegods kommer til uttrykk på ulikt vis og i ulike former i forbindelsen med fornorskingspolitikken. På slutten av 1800-tallet og starten på 1900-tallet var elementer av dette tankegodset å finne i alle leirer, fra de som ønsket språk- og kristendomsopplæring på minoritetenes morsmål, til de som

2 Kjeldstadli (2003) s. 317–320.

3 Eriksen og Niemi (1981).

4 Jølle (1998), Kyllingstad (2004) s. 15–22.

5 Jølle (2000) s. 30.

6 Pedersen (2003) s. 115–17.

7 Pedersen (2003) s. 16.

forfektet synspunkt om samene som et «degenerert» og utdøende folk.⁸

Sjøsamene ble i tråd med evolusjonistiske og fysisk-antropologiske ideer sett på som et folk på et lavt utviklingsnivå, og rangert lavere enn for eksempel reindriftssamer. Forskning og offentlige rapporter kunne fortelle om synet på dem og deres «barbariske Levevis», slik historikeren Ludvig Daa formulerte det i sitt foredrag for Det norske vitenskapsakademi i 1886.⁹ Ikke minst kunne man i det kjente verket «Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt» redigert av geografen og professoren Amund Helland, lese om sjøsamene som «kulturelt laverestående mennesker» kjennetegnet av latskap og urenslighet.¹⁰ Derfor ble fornorsking av sjøsamene sett på som et sivilisatorisk grep. Olaf Holm var sokneprest i Divtasvuodna/Tysfjord i 1878 - 84. Han forklarte i boka «Fra en nordlandsk prestegaard at samer siden uminnelige tider har blitt betraktet som en pariakaste i nord, og blir det fortsatt den dag i dag.¹¹ Han ga også selv uttrykk for sine negative holdninger til samer: «Den nu paagaende Civilisationsbestræbelse lige overfor Lapperne tro jeg vil bringe mange Skuffelser. Den er næppe skikke til at staa paa et Skibsdæk eller foran en Forretningspult, i hvem Nomaden stikker frem hvert Øieblik.»¹² Årsakene til at samer ikke kunne siviliseres var etter Holms mening at samer ikke var i stand til dypere refleksjon og heller ikke hadde evne til å beherske seg: «Det eiendommelige for Lappen er nemlig at dypere Refleksion og at Evne til at beherske sig selv synes at være tilbagetrængt hos ham eller omtrent ikke eksistere. Han er, som det ofte er sagt, i alt et Barn».¹³

Noen lærere med ansvar for samiske barn var preget av negative oppfatninger om samer, mens andre som Anders Larsen, Isak Saba og Ananias Brun stod for andre holdninger. Daniel Hægstad var lærer i Loppa/Láhppi i 13 år (1888–1901). Han

hadde hatt friplass på lærerutdanningen i Tromsø/Romsa/Tromssa og lært noe samisk. Han støttet fullt opp om fornorskingen i klasserommet: «Skal lappen tilegne seg noe av kulturens goder, så må de lære det norske sprog. Det lappiske sprog og lappenes nedarvede “kultur” duger ikke som utviklingsgrunnlag».¹⁴ Johannes Haaheim var lærer i Neiden/Njauddâm/Njávddán/Näätämö i Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki kommune fra 1884. Han var blant annet lærer for skoltesamiske barn, og mente at: «De gamle nålevende skoltene er late og redde for arbeid og dette særdraget skulle ligge i blodet også hos de unge». Om de unge jentene fortalte han at: «[D]e drar til Kirkenes som tjenestepiker og etter et års tid eller så kommer de tilbake og Skoltebyens innbyggertall økes med en ny bastard!»¹⁵ Haaheim konkluderte med at: «om noen år er den rene skolterasen utdødd og Skoltesamfunnet i Neiden opphører med skoltespråk og skolteskikker».

7.1.4 Vitenskap og nasjonsbygging

Vitenskapens bidrag til nasjonsbyggingen karakteriseres av at ulike vitenskapsgrener utarbeidet teorier som dro vekslers på evolusjonisme og nasjonalisme. Innvandringshistorie og menneskets evolusjonshistorie ble viktige i norsk sammenheng, hvor en ønsket å identifisere det som kjennetegnet nordmenn og deres opphav.

Tanken om samene som et nordisk urfolk er gammel. Den svenske zoologen Sven Nilsson (1787–1883) lanserte en teori i 1838 som bygde videre på tidligere oppfatninger om at samene var et urfolk i Norden, og benyttet seg blant annet av sammenlignende hodeskallemålinger for å underbygge teorien, en metode Anders Retzius (1796–1860) nylig hadde utviklet. Nilssons teori om en samisk steinalder kom under stadige angrep utover 1860-tallet, hvor det blant annet ble argumentert for at det fantes to steinalder-

8 Kjeldstadli (2003) s. 320–324.

9 Ludvig Daa: Om Friis' etnografiske kart. Foredrag i Det norske vitenskapsakademiet 15.11. 1886. https://www.dokpro.uio.no/omfriis_daa.html

10 Helland (1906).

11 Holm (1923) s. 85.

12 Holm (1923) s. 129–30.

13 Holm (1923) s. 115.

14 Hægstad (Udatert)

15 Tanner (1929) s. 262. Original tekst: Herr HAAHEIM skildrar de gamla nulevande skolterna som loja och rädda för arbete, och dessa särdrag skola ligga i blodet också hos de unga. [...] De unga flickorna [...] begiva sig nu till Kirkenes som tjänsteflickor, och om ett års tid eller så återvända de, och skolbyn förökas därpå med en ny bastard. [...] Om några år kommer den rena skolt-rasen att vara helt utdöd, och skoltsamhället i Neiden upphör då att existera som en skoltbody, med skoltspråk och skoltseder.

befolkninger, en arktisk og en sørskandinavisk. Dette resulterte i at samene ble skrevet ut av steinalderen og sett på som asiatiske innvandrere, hvor samenes «fremmedhet» ble stadig sterkere fremhevet.¹⁶

«Rase» ble etablert som vitenskapelig forskningsobjekt allerede på slutten av 1700-tallet. Denne periodens raseforskning knyttet særlig an til diskusjoner om slavehandel, kolonipolitikk og kartlegging av verden og ga opphav til en inndeling av menneskheten i raser som mer eller mindre sammenfalt med verdensdelene.¹⁷

Frenologien¹⁸ sammen med rasialiseringen berørte samene og kvenene. Vitenskapelig kranilogisk¹⁹ interesse gjorde seg gjeldende i betydelig grad alt i første halvdel av 1800-tallet, selv om det først var i 1880-åra at målingene for alvor ble satt i system, ved bruk av avanserte måleinstrumenter og omfattende geografisk-statistisk kartlegging. Den nordiske frenologien slo tidlig fast at langskallene dominerte blant «de ekte» nordmennene, danskene og svenskene, mens kortskallene var mest representert blant samer, kvener og skogfinner. Oppfatningen var at kortskallene tilhørte de mindre utviklede. Denne kategoriseringen resulterte trolig i negative forutinntatte holdninger til samer, kvener og skogfinner, i alle fall på noen områder. Hovedsaken var at disse folkegruppene ble oppfattet som «fremmede» med sin østlige opprinnelse, enten det var i Mongolia eller i gamle finsk-ugriske kjerneområder.²⁰

Gjennom 1800-tallet ble nasjonalstatsidéen utviklet i Norge.²¹ Idégrunnlaget var hentet fra tysk romantikk og nasjonstenkning, samt norske opprinnelsesmyter, som Rudolf Keyser og Peter Andreas Munchs innvandringsteori er et eksempel på.²² Innvandringsteorien søkte å finne det «norske» i en nasjonalromantisk ramme, som del av en nordgermansk stamme, innvandret fra Sentral-Asia, men der nordmennene hadde vandret inn nord for Bottenviken og via Kvitsjøen. Dette gjorde dem ekstra hardføre i forhold til svenskene og danskene som slapp unna

med en kort og makelig innvandringsvei via Østersjøen, noe som hadde gjort deres folkekarakter bløtaktig. Teorien satte klare rammer for hvordan det som ble den norske befolkningen, skilte seg fra de sørgermanske stammene som innvandret østfra samtidig, og underbygget på den måten nasjonsbyggingsprosjektet ved å skille mellom danske, svenske og norske forfedre. Teorien slo også fast at samene hadde vært Nord-Europas og Norges urfolk, men at de hadde blitt fordrevet av andre sterkere folkeslag. Keyser og Munch fremstilte samene som mindreverdige i en evolusjonistisk ramme, hvor de ble beskrevet som små og svake folk som ikke kunne måle seg i konkurransen med andre folkeslag. Samtidig slo de fast at samene ikke kunne ha eiendomsrett til land, siden de ikke var fastboende og dyrket jorden.²³

Innvandringsteorien satte nasjonalromantiske rammer rundt det norske folks opphav og kontrasterte det «norske» mot det «fremmede», der samene og kvenene ikke passet inn i bildet av det rene norske samfunnet. Keyser og Munchs innvandringsteori ble alt i 1849 tatt opp til kritisk vurdering og avvist av historikeren Ludvig Kristensen Daa, og på 1860-tallet nærmest endelig begravd av teologen og sosiologen Eilert Sundt. Men like fullt levde mye av dette tankegodset videre i skjønnlitteratur og allmenne folkelige oppfatninger.²⁴

INTER-ETNISKE FORHOLD

Forholdene mellom de ulike folkegruppene var på denne tiden uensartet. Dette er velkjent langt tilbake i tid fra før bakre tidsgrense for kommisjonens undersøkelser. Ekteskap og familiebånd mellom folk med ulik bakgrunn på den ene siden og finnjaginger på den andre siden er eksempler på spennvidden i relasjonene, og på hvordan forhold mellom enkeltmennesker og mellom grupper var innfløkte. De problematiske sidene av

16 Niemi og Kjeldstadli red. (2003) s. 41–47.

17 Se mer om rasebegrepet i kapittel 8.1.

18 Frenologi er en uvitenskapelig og avvist lære som går ut på at menneskers evner og karakteregenskaper er knyttet til bestemte områder av hjernens overflate, og at disse områdenes grad av utvikling kan avleses av hodeskallens ytre form. Ut fra denne læren skulle det være mulig å bedømme et menneskes evner og karakteregenskaper på grunnlag av en ytre undersøkelse av hodet. Jansen, Jan K. S.: frenologi i Store medisinske leksikon på snl.no. Hentet 1. desember 2022 fra <https://sml.snl.no/frenologi>

19 Se mer om kranilogi og frenologi i kapittel 8.1.

20 Kyllingstad (2022) s. 2.

21 Niemi (2014) s. 199, jf. Slagstad (1998) s. 11–25; Sørensen (2001) s. 41–45.

22 Sørensen (1998) s. 171–178; Niemi (2003) s. 41–45; Andresen, Evjen og Ryymin red. (2021) s. 131–136.

23 Sørensen (1998) s. 171–178; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 131–135; Hansen (2022) s. 23–28.

24 Sørensen (2001), s. 172–189.

de interetniske forholdene rommet nedlatende holdninger, konflikter og oppfatninger av hierarki som gikk i flere retninger. Disse forholdene har fått forskjellige uttrykk, og her nevnes bare noen eksempler.

Skogfinnene opplevde stigmatisering og eksistensen av en statusforskjell mellom dem og den norske bygda, og opplevde mobbing i dagliglivet på grunn av stereotyper og måten de snakka norsk på. Åsta Holth (1904–1999) har beskrevet dette fra sin egen ungdom: «Men Grue var Bygda og Grue Finnskog var Skogen, og bygdefolket og skogsfolkene hadde aldri likt kvarandre. Vi sa «bagger» om dei med same forakt som dei sa «finner» om oss. Vi tykte dei var hovne, overlegne.»

I et innlegg i Finnmarksposten i 1885 beskrev innsenderen, Joh. Dahl fra Vadsø, innvandring fra Finland som «noget av det verste vi har gjort mod os selv» og hevdet at en «stor Del af disse Kvæner er sadanne slette Mennesker». For dette fikk han tilsvaret fra «En Præst» i Vardøposten, som gikk i rette med ham og påpekte at den «Indflytningssattest skal mange av dem have, at de har vært særdeles brave Folk».

Marie Finskog (1851–1927) sa i 1917 at nordmennene hadde tatt landet bit for bit fra samene, som hun mente var de opprinnelige beboerne av landet. I Beave-álgu lar forfatteren Anders Larsen (1870–1949) hovedpersonens far gi uttrykk for sitt syn på nordmenn ved å si «Áhpi lea čáhppat dego dáža vuovvas» (Havet er svart som en nordmanns lever).

De interetniske forholdene eksisterte samtidig med og var i gjensidig påvirkningsforhold med de ideologiske og politiske strømningene i samtiden.

Kilder: Holth, Å. (1974) s. 109; Finnmarksposten 20. juni 1885; Vardøposten 19. juli 1885; Borgen (1997) s. 57–58; Larsen, A [1912] (1982) s. 57.

7.2 Skolen – en arena for fornorsking

I 1848 vedtok Stortinget å be regjeringen undersøke om det var mulig å iverksette opplæring i norsk for

samene. Dette ble fulgt opp av myndighetene gjennom kongelige resolusjoner i 1851 og 1853. I tillegg begynte Stortinget å bevilge midler over statsbudsjettet til Finnefondet «Til foranstaltninger til udbredelse af kjendskab til det Norske sprog blandt lapper og kvæner».²⁵ Stortingets vedtak innebar å styrke norskundervisningen i det som ble omtalt som overgangsdistrikter, det vil si områder hvor det ble ansett som mulig å fremme kjennskapet til norsk språk (se kart 7.1).²⁶ Frem til da hadde samisk blitt brukt som undervisningsspråk i skolen for de fleste samiskspråklige barn fra Divtasvuodna/Tysfjord og nordover.²⁷

Stortingets vedtak rundt 1850 hadde ikke full assimilasjon som mål. Men saken med bortsetting av barn på Plaassje/Røros (se kapittel 7.4) viser en intensjon om full assimilering av samiske barn allerede i 1860–63. Det er flere formuleringer i fremleggene fra departementet (1860–1883) som peker i den retningen. For eksempel skrev departementet til Stortinget i 1862–63 at man ønsket å utjevne kløften mellom samer og den øvrige befolkningen, og det var et mål statsstyrelsen lenge hadde arbeidet frem mot. Så langt i det vesentlige innskrenket til Finnmark, «[...] men Departementet antager, at der vil være Opfordring til ogsaa at anstille et Forsøg paa at faae den finske eller lappiske Nationalitet til at gaae op i den norske i de sydlige Præstegjeld, hvor dessuten Sprogforholdene ikke lægge saadanne Hindringer i Veien.» Dette kan leses som enn en intensjon om at full assimilering var virksom fra 1860, i alle fall på Røros. Når departementet anfører at språkforholdene ikke står i veien for dette på Røros, må det være med referanse til områdene i Nord-Norge.

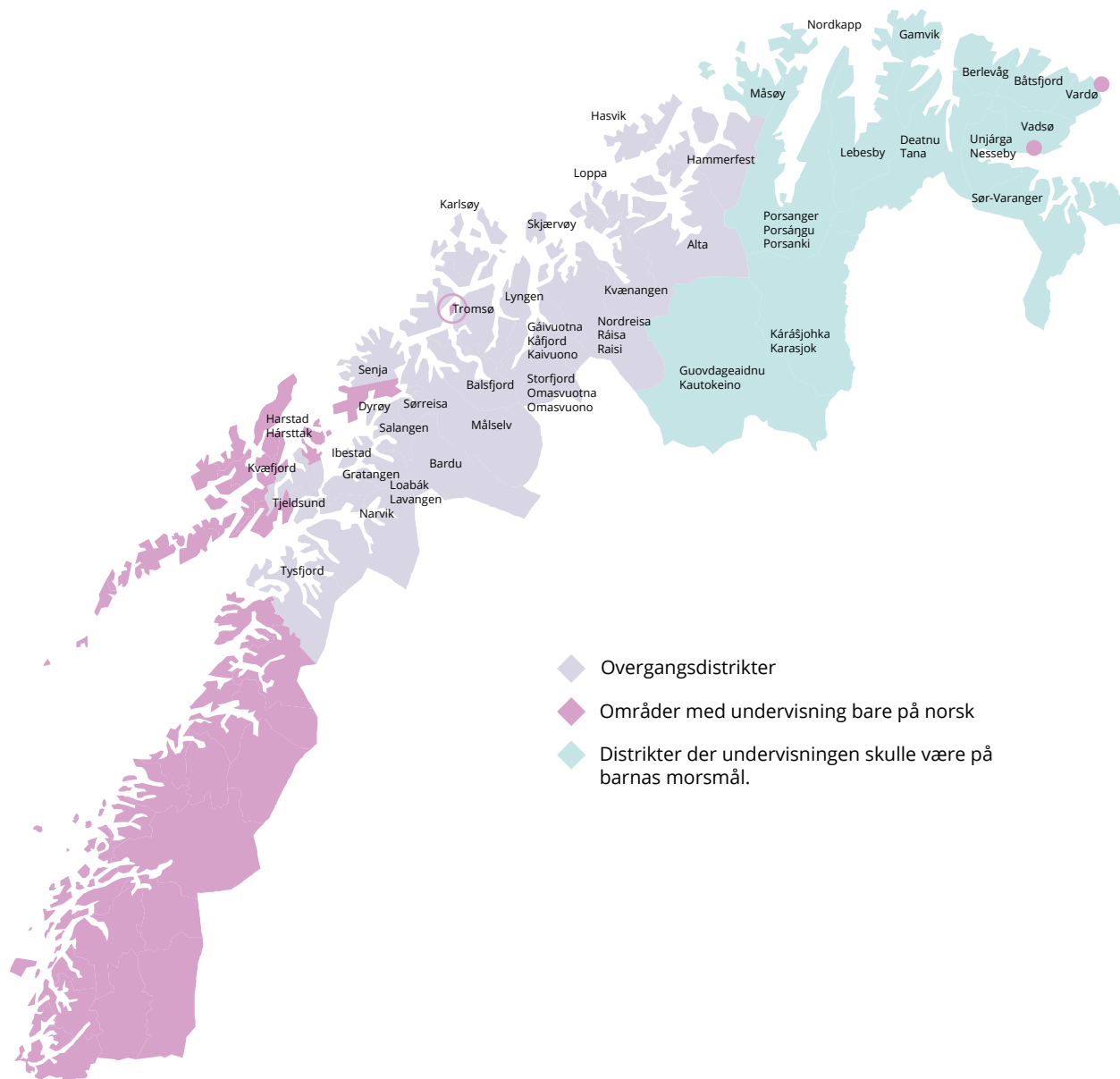
Ut fra hvilke fornorskingspolitiske tiltak som var virksomme kan tre typer distrikter identifiseres fra 1850 og fram mot 1940: 1. De områdene der myndighetene mente det ikke var nødvendig med spesielle tiltak for å få til en fornorsking (på kartet fiolett område). Dette var områder der fornorskningen ble mer gjennomgripende og total, ved at det ikke ble gjort noen tilpasninger i forhold til den samiske befolkningen. Der skulle undervisningen i skolen bare være på norsk, 2. overgangsdistrikter der myndighetene mente at fornorsking var mulig (på kartet grått område). Dette var områder der samisk og kvensk kunne brukes som hjelpespråk og 3. områder der samisk, senere også kvensk, var så dominerende at fornorsking

25 Se kapittel 6.5.2.

26 Dahl (1957) s. 77–99; 109–116.

27 Qvigstad (1907) s. 29–31; Dahl (1957) s. 77–99.

Figur 7.1
Undervisningsspråk 1853

Kilde: Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 161.

ikke var mulig (på kartet grønt område). Her skulle undervisningen være på barnas morsmål.²⁸

Myndighetene kjente til at det var en samisk-språklig befolkning sør for overgangsdistriktene, men Kirke- og undervisningsdepartementet mente at norsk språk i resten av landet hadde en så sterk posisjon at en overgang til norsk språk ville skje av seg

selv og at det av den grunn ikke var nødvendige med særlige tiltak for å få til en fornorsking av samene.²⁹

Områdene som var definert som overgangsdistrikter i 1853, var: Divtasvuodna/Tysfjord, Dieldanuorri/Tjeldsund, Lødingen/Lodegak, Evenášši/Evenes, Ankenes/Onjá i Nordland/Nordlândia, hele Troms/Romsa/Tromssa med unntak av Trom-

28 Minde (2005) s. 5; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 165–168.

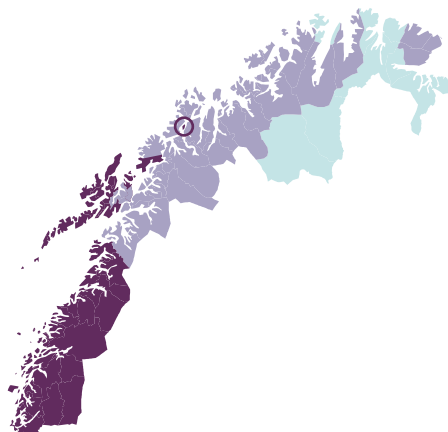
29 Qvigstad (1907) s. 48–49; Dahl (1957) s. 213; 243; Eriksen og Niemi (1981); s. 50–53; Jensen (2005) s. 54.

Figur 7.2
Undervisningsspråk 1863

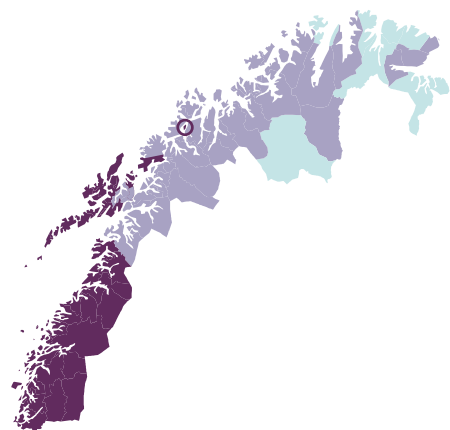
Kilde: Andresen, Evjen og Ryymen (2021) s. 163.

Figur 7.3
Undervisningsspråk 1867

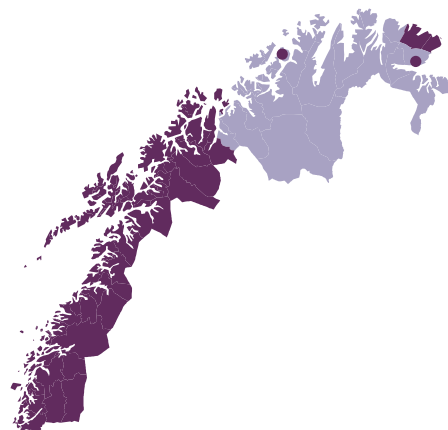
Kilde: Andresen, Evjen og Ryymen (2021) s. 163.

Figur 7.4
Undervisningsspråk 1871

Kilde: Andresen, Evjen og Ryymen (2021) s. 163.

Figur 7.5
Undervisningsspråk 1898

Kilde: Andresen, Evjen og Ryymen (2021) s. 165-66.

-
- ◆ Overgangsdistrikter
 - ◆ Områder med undervisning bare på norsk
 - ◆ Distrikter der undervisningen skulle være på barnas morsmål

sø/Romsa/Tromssa, Trondenes/Runášši, Bjarkøy, sørlige deler av Senja/Sázzá, og hele Vest-Finnmark med unntak av Porsanger/Porsángu/Porsanki. Dette utgjorde i praksis et sammenhengende belte fra Divtasvuodna/Tysfjord i sør til Finnmarkskysten i nord. I resten av Finnmárku/Finnmark/Finmarkku, det vil si Porsanger/Porsángu/Porsanki, Indre Finnmark og hele Øst-Finnmark, med unntak av byene Vardø/Várggát/Vuorea og Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, hadde samisk språk en så sterk og dominerende posisjon at det fra styresmaktenes sin side ble sett på som nytteløst med norskopplæring i skolen.³⁰

Innenfor overgangsdistriktene skulle undervisningsspråket i religionsopplæringa fortsatt være på morsmålet til barna. Samtidig ble det stilt penger til rådighet for å styrke norskopplæringa. De årlige bevilgningene til fornorskingsarbeidet var i starten 4000 kroner, men ble fra 1870 gradvis økt slik at bevilgningen på begynnelsen av 1890-tallet var på i overkant av 30 000 kroner. I 1910 utgjorde utgiftene til fornorskingen mer enn en promille av statsforvaltningens utgifter.³¹

7.2.1 «Overgangsdistrikter» og skoleinstrukser

Fornorskingspolitikken ble iverksatt i en tid der skolen fikk en mer fremtredende plass i samfunnet blant annet på grunn av at skoletiden ble kraftig utvidet. I 1860 kom *Lov om almueskolevæsenet paa landet*. Der hvor den tidligere loven bare foreskrev én fast skole i hvert prestegjeld i tillegg til omgangsskole, ble nå fast skole innført som den regulære ordningen. Loven foreskrev undervisning i 12 uker, men unntaksvis i 9 uker. Skolepliktig alder var fra fylte åtte år til barna ble utskrevet, i regelen ved konfirmasjonen. Allmueskoleloven førte i prinsippet, men ikke i praksis, til at ordningen med omgangsskole ble avvirket. På 1850- og 60-tallet var den årlige skoletiden i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku 3–6 uker, mindre enn de lovpålagte ukene, og langt mindre enn landsgjennomsnittet.³²

ET TRESPRÅKLIG SKOLESYSTEM MIDT PÅ 1800-TALLET

I 1867 var det til sammen 91 lærerdistrikter i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku og de nordlige delene av Troms/Romsa/Tromssa, det vil si fra Balsfjord/Báhččavuotna og nordover. Av disse var norsk eneste undervisningsspråk i 22 distrikter, samisk var eneste undervisningsspråk i ni distrikter mens det i de øvrige 60 distriktene ble undervist dels på norsk, dels på samisk og dels på kvensk. I Nordre Nordland var det tre overgangsdistrikter, i Divtasvuodna/Tysfjord, Ankenes/Onká og Evenášši/Evenes. I Sør-Troms var det til sammen fem overgangsdistrikter i de fire kommunene Ibestad/Ivvárstadik, Lenvik, Trondenes/Runášši og Målselv. For Nordland/Nordlånnda, Troms/Romsa/Tromssa og Finnmárku/Finnmarkku som helhet var det til sammen 2213 barn som ble undervist på samisk, av disse 152 i Nordland/Nordlånnda, 847 i Troms/Romsa/Tromssa og 1314 i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku. Det var 589 barn som ble undervist på kvensk, av disse 112 i Troms/Romsa/Tromssa og 477 i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku.

Det vil si at 15 prosent av barna i Troms/Romsa/Tromssa fikk undervisning på enten samisk eller kvensk, mens det tilsvarende tallet for Finnmárku/Finnmark/Finmarkku var 53,6 prosent. Antallet barn som fikk undervisning på samisk i 1867, er mer enn dobbelt så høyt som antallet barn som fikk undervisning på samisk i skoleåret 2021–22.

Kilde: Dahl (1957) s. 199 og 203; Grenersen (2015); Sønstebø (2021) s. 86; Udir 2022.

I 1862 utarbeidet skoledirektøren for Troms/Romsa/Tromssa og Finnmárku/Finnmarkku en instruks for lærerne i overgangsdistriktene. Denne instruksjonen gjaldt ikke skolekretser der norsk eller samisk var hovedspråk. I overgangsdistriktene skulle bare norsk brukes som undervisningsspråk når et flertall av barna behersket norsk. Samisk kunne brukes som hjelpespråk. I skolekretsene der barna ikke behersket norsk godt nok, skulle de få lese- og skriveopplæring på samisk.³³ I 1863 ble tre nye kom-

30 Qvigstad (1907) s. 32; Dahl (1957) s. 115–116; Jensen (2005) s. 53–55.

31 Eriksen og Niemi (1981) s. 48; Minde (2005) s. 8. Frem til 1875 var myntenheten i Norge spesidaler, en spesidaler tilsvarte 4 kroner. Her omregnet til kroner. Årlige bevilgninger er hentet fra Larsson (1989) s. 58 (tabell 1) og promille av statsforvaltnings utgifter er beregnet ut fra Historisk Statistikk 1978, tabell 234, kolonnen «utgifter i alt».

32 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 160; Lov om Almueskolevæsenet paa Landet 1860. http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1860_skole.htm

33 Qvigstad (1907) s. 41–42; Dahl (1957), s. 123–124; Eriksen og Niemi (1981) s. 49; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 163.

muner i Finnmárku/Finmark/Finmarkku definert som overgangsdistrikter: Måsøy/Muosáidsuolu, Lebesby/Davvesiida og Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari. Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari hadde vært et norsk skoledistrikt, men ble definert som overgangsdistrikt på grunn av innflytting av en større kvensk befolkning.³⁴

En ny instruks i 1870 skjerpet fornorskingspolitikken overfor kvenene. Årsaken var den økte tilflyttingen av kvener, og da særlig til Øst-Finmark. Det ble nå opp til de kommunale skolekommisjonene å avgjøre hvilke kommuner, skolekretser og lærerdistrikter som skulle defineres som overgangsdistrikter. I 1867 ble Vardø/Várggát/Vuorea og Porsanger/Porsángu/Porsanki (figur 7.3) og i 1871 Unjárga/Nesseby og Kárášjohka/Karasjok kommuner innlemmet i ordningen (figur 7.4). Målet var at mest mulig av undervisningen i overgangsdistriktene skulle være på norsk, men barna som ikke behersket norsk, skulle som tidligere få lese- og skriveopplæring på morsmålet.³⁵

Skoleinstruksen fra 1880, «*Instrux for Lærerne i de Lappiske og Kvænske Overgangsdistrikter i Tromsø Stift*», var et uttrykk for at fornorskingspresset økte. Instruksen omfattet alle de tre nordligste fylkene og slo fast at ingen kommuner, distrikter eller kretser lenger ble kategorisert som rene samiske eller kvenske språkområder. Instruksen slo i tillegg fast at kun norsk skulle brukes som undervisningsspråk, også i overgangsdistriktene. Samisk og kvensk skulle bare brukes som hjelpespråk i undervisningen.³⁶

Det ble nå slutt på at de samiske og kvenske barna som ikke behersket norsk, fikk lese- og skriveopplæring på morsmålet. Unntaket var kristendomsundervisningen, her var det mulig for de kommunale skolekommisjonene å søke om dispensasjon for bruk av samisk og kvensk som undervisningsspråk. Kontrollen med skolen og lærerne i overgangsdistriktene ble samtidig innskjerpet. Stiftsdireksjonen som besto av fylkesmannen og biskopen, fikk ansvar for å føre tilsyn med lærerne og hadde også myndighet til å gripe inn overfor de kommunale skolekommisjonene.³⁷ I

tidligere forskning har denne skoleinstruksen blitt sterkt vektlagt som et tegn på taktskiftet i fornorskningen.³⁸

Skoleinstruksen fra 1880 ble innarbeidet i folkeskoleloven i 1889. Loven bygde på idéen om en felles skole for alle, og slo fast at det var norsk språk som skulle brukes i skolen. Skolen ble i enda større grad enn tidligere en integrert del av nasjonsbyggingen. En felles folkeskole samsvarte med målsetningen om språklig og kulturell assimilering for den norske minoritetspolitikken. Dette er viktig for å forstå skolens rolle i de samiske, kvenske og skogfinske områdene som ikke var definert som overgangsdistrikter i samtiden.³⁹ I overgangsdistrikter måtte en ta noe hensyn til barnas språkkunnskap, i andre områder ble det ikke tatt slike hensyn. Ansvaret for skolene ble overført fra stiftsdireksjonen og kirken til kommunale skolestyrer som kunne søke Kirke- og undervisningsdepartementet om dispensasjon til bruk av samisk og kvensk som hjelpespråk, bruk av bøker med tospråklig tekst og undervisning i kristendom på samisk eller kvensk. Som regel klarte ikke samene og kvenene å vinne fram med sitt syn i de kommunale skolestyrene, noe som førte til at bruken av samisk og kvensk som hjelpespråk gikk tilbake i overgangsdistriktene.⁴⁰ Utviklingen fikk negative konsekvenser for kvenske og samiske barns språkutvikling og utbytte av undervisningen.

«VERDT Å OFRE EN GENERASJON BARN»

Bernhard Andreas Gjølme, prost i Varanger 1877–1888, hadde en klar holdning om at samer og kvener burde behandles fornorskingspolitisk likt og assimileres så raskt og effektivt som mulig. Samtidig erkjente han at dette ville bety at man mistet en generasjon med barn i fornorskingskampen, et offer som han imidlertid fant var rimelig for å nå målet: «De første 20 000 mænd,

34 Instruks utferædiget efter Res. Af 25de. Januar 1853 for Lærerne i de saakaldte Overgangsdistrikter. Dahl (1957) s. 123–126. Se også Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 163.

35 Instruks for Lærerne i de Lappiske og Kvænske Overgangsdistrikt i Tromsø Stift. Dahl (1957) s. 213 og 243. Se også Qvigstad (1907), s. 48–49; Eriksen og Niemi (1981) s. 50–53; Bråstad Jensen (2005) s. 54; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 163.

36 *Instrux for Lærerne i de Lappiske og Kvænske Overgangsdistrikter i Tromsø Stift*. Se også Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 163–164.

37 Dahl (1957) s. 243; Eriksen og Niemi (1981) s. 52–53; Jensen (2005) s. 54.

38 Se for eksempel Dahl (1957); Eriksen og Niemi (1981); Minde (2005).

39 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 165.

40 Dahl (1957) s. 300–301.

som sendes ud i slaget blir skudt; men når slaget er vundet, saa er glæden større end sorgen over de 20 000 som faldt.»

Kilde: Skjesol (1995) s. 34, 41, jf. Larsen (2012) s. 143.

I 1898 ble fornorskingspolitikken ytterligere innskjerpet med en ny instruks kjent som Wexelsen-plakaten etter kirke- og utdanningsminister Vilhelm A. Wexelsen. Instruksen ga mindre rom for dispensasjoner fra reglene, og bare kommunene Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino fikk inntil videre tillatelse til å bruke samisk i kristendomsundervisningen uten å søke om dispensasjon. Samtidig strammet departementet inn på antallet kommuner som ble definert som overgangsdistrikter. Fra 1898 var bare de to nordøstligste kommunene i Troms/Romsa/Tromssa – Kvænangen/Návuonna/Naavuono og Nordreisa/Ráisa/Raisi – med i ordningen, samt Loppa/Láhppi, Hasvik/Áknoluokta/Hasviika, Alta/Áltá/Alattio, Talvik/Dálbmoluokta/Talmulahti, Hammerfest Landsogn, Kvalsund/Fálesnuorri, Måsøy/Muosáidsuolu, Nordkapp/Davvenjárga, Lebesby/Davvesiida, Porsanger/Porsángu/Porsanki, Deatnu/Tana/Teno, Nord-Varanger, Unjárga/Nesseby, Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino i Finnmarkku/Finmarkku⁴¹. Områdene lenger sør falt ut av ordningen med overgangsdistrikter. Unntaket er Divtasvuodna/Tysfjord, der det fortsatt var lov til å undervise på samisk i to skoledistrikter Oarjjevuodna/Hellmofjorden og bygda Måsske/Musken i en kort periode rundt århundreskiftet 18/1900.⁴²

Begrunnelsen for at områder falt utenfor overgangsdistriktene fram mot 1900, var at myndighetene ikke lenger så behovet for å gjennomføre spesielle tiltak rettet mot den samiske og kvenske befolkningen der. I praksis forsvant muligheten til å bruke samisk og kvensk som hjelpespråk i skolen.⁴³ Noen områder falt sannsynligvis ut av ordningen fordi et språkskifte til norsk allerede hadde startet. Dette ser vi for eksempel i kommunene i Midt- og Sør-Troms, der antallet samiske språkbrukere i perioden 1860–

1900 går ned fra 5390 til 2094 og kvenskspråklige fra 476 til 66. Dette er en tilbakegang på 61,2 prosent for samisk og 86,1 prosent for kvensk. Selv om det er knyttet stor usikkerhet til tallene, tyder dette på at et språkskifte faller sammen i tid med innføringen av fornorskingspolitikken.⁴⁴

For Karlsøys/Gálsá del kommer det fram at de samiske og kvenske barna behersket norsk da kommunen uttalte seg om språkinstruksen av 1879. De hadde ikke «Anvendelse for den nye Instruks for Overgangsdistriktene, da det Lappiske og Kvenske Sprog ikke benyttes ved Skoleundervisningen, men kun det Norske Sprog, som alle her i Prestegjeldet forstaar og taler». Folketellinga for 1875 viser at den samiske befolkningen på øyene i kommunen i hovedtrekk allerede var norskspråklig. I en kartlegging av fornorskingsarbeidet i skolen i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmark/Finmarkku/Finmarkku i 1899, utført av skoledirektøren i Tromsø/Romsa/Tromssa ved hjelp av skolestyrene på oppdrag av Kirke- og undervisningsdepartementet, var Karlsøy/Gálsá og Helgøy/Áilu skolekommuner ikke nevnt. Sannsynligvis var årsaken at skoledirektøren mente at fornorskingsarbeidet var gjennomført der.⁴⁵ Det er også i dette området det ble presisert at samisk og kvensk ikke skulle brukes i gudstjenestene fra 1872.⁴⁶

Forskyvningen av overgangsdistriktene mot øst har blitt sett på som et uttrykk for at styresmaktene i økende grad vektla de sikkerhetspolitiske dimensjonene ved fornorskingspolitikken og prioriterte grenseområdene i nord, mot Finland og Russland. En ser samtidig at fornorskings tiltakene ble avsluttet i de områdene der et språkskifte allerede var i gang, og at fokuset ble rettet mot de områdene som fortsatt hadde en stor samisk og kvenskspråklig befolkning for å få dem til å skifte språk og ta en norsk identitet.⁴⁷

7.2.2 Utdanning av samisk- og kvenskspråklige lærere

Samtidig som myndighetene startet fornorskingspolitikken, opprettet de også en ordning for å utdanne samiskkyndige lærere. Dette skjedde i 1853 da regjeringen besluttet at Finnefondet skulle brukes

41 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 165–166.

42 Andersen og Aira (2022) s. 41–43; Evjen (1998) s. 163 og 169.

43 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 166.

44 SSB folketelling av 1865, s. 241; SSB folketelling av 1900, Tabell 1; og Qvigstad (1925).

45 Larsen (2008) s. 242.

46 Se kapittel 7.3.

47 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 166.

til blant annet finansiering av åtte friplasser i samisk ved lærerutdanningen i Tromsø/Romsa/Tromssa.⁴⁸ Friplasstudentene, som var forpliktet til å lære samisk, måtte etter endt utdanning undervise syv år i overgangsdistriktene. De første årene hadde samiske studenter forrang til friplassene, og i alt 11 samiske studenter fikk friplass på 1850-tallet.⁴⁹

I et forsøk på å bøte på lærermangelen i overgangsdistriktene, ble det opprettet en ny lærerskole i Alta/Áltá/Alattio. Skolen tok opp sine første studenter i 1863. Samtidig ble friplassene ved Tromsø Lærerskole overført til Alta/Áltá/Alattio. Storparten av studentene ved skolen hadde samisk og kvensk bakgrunn. I løpet av de syv årene skolen eksisterte, uteksaminerte den 24 lærere, 20 av disse hadde samisk eller kvensk som morsmål.

Lærerutdanningen i Alta/Áltá/Alattio hadde utvilsomt en positiv effekt på lærermangelen i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. I 1870 hadde 80 prosent av lærerne i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku landdistrikt lærerutdanning, mot 50 prosent 7 år tidligere. Av lærerne var halvparten nordmenn, 40 prosent samer mens 10 prosent var kvener. Alta lærerskole ble lagt ned i 1870 og friplassene tilbakeført til Tromsø lærerskole. Årsaken til nedleggelsen var at styresmaktene mente at de samisk- og kvenskspråklige lærerstudentene ikke hadde tilstrekkelige kunnskaper i norsk og at de slik ikke ville tjene fornorskingen. Samtidig ble ordningen med friplasser utvidet, slik at det ble åtte friplasser i samisk og fire i kvensk ved den toårige lærerutdanningen i Tromsø. Fripllassene førte over tid til at det ble utdannet et betydelig antall lærere med samisk og kvensk språkkompetanse. Mange av disse arbeidet i skolene i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlándda.⁵⁰

7.3 Fornorskingspress på kirke og misjon

På midten av 1800-tallet ble tre språk brukt i kirken: Norsk, nordsamisk og kvensk. Det var også opprettet en ordning der prester i samiske og kvenske områder fikk opplæring i minst ett av språkene og brukte dem i sitt virke. Fra 1850 og fram til begynnelsen av 1880-årene begrenset fornorskingspolitikken i liten grad

kirkens språkbruk i de nordsamiske og kvenske områdene i Nord-Norge. Stortingets vedtak fra februar 1848, om språkkompetanse for prestene, styrket til en viss grad bruken av samisk og kvensk språk i kirken, og ordningen bidro til at kirken ble den viktigste offentlige språkarena for nordsamisk språk gjennom fornorskingstiden.⁵¹

Myndighetenes politikk gjaldt imidlertid bare for kvensk og nordsamisk og ikke for andre samiske språk eller finsk i det skogfinske området. Krav om samiskkunnskaper for prestene i sør- og lulesamisk område falt bort i 1853 ved revisjon av Stortingets vedtak fra 1848. Vedtaket av 1848 omfattet prestegjeldene fra Grong og nordover til Varanger. Fra 1853 ble en rekke prestegjeld unntatt fra ordningen på grunn av ledighet i embetene: Fra Trondenes prosti og sørover til Grong. Dermed falt krav om samiskkunnskaper for prestene i sør- og lulesamisk område bort. I 1859 ble de språklige kunnskapskravene justert etter lokale behov, og kvensk falt bort i 1904.⁵² Prestene kunne i siste halvdel av 1800-tallet oppnå nødvendige språkkunnskaper i kvensk og nordsamisk gjennom språkstudier ved Universitetet i Oslo, ved språkkurs ved Tromsø seminar eller, og da kun i særlige tilfeller, hos en språkkyndig kollega. Fra slutten av 1860-tallet ble mange av prestene pålagt å skaffe seg kunnskap i både nordsamisk og kvensk. Biskopene la stor vekt på at sokneprestene lærte seg språket. I Lebesby/Davvisiida ble soknepresten i 1869 tvunget til å søke avskjed på grunn av at han ikke hadde lært seg samisk, og i 1873 ble samiskkunnskapene avgjørende for tilsetting av ny prost i Vest-Finnmark.⁵³

Det var lenge opp til den enkelte prest å tilpasse språkbruken ut fra de lokale forhold og egne språkkunnskaper. Det var ingen fastsatte regler for språkvalg. Ofte vekslet prestene i Nord-Troms og Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku mellom å holde gudstjeneste på norsk, samisk og kvensk og det ble tolket til språkene det var behov for. I Vadsø/Čáhce-suolu/Vesisaari hvor den kvenske befolkningsandelen var særlig stor, og styresmaktene fryktet finsk nasjonalisme, ble kirkespråket regulert gjennom en kongelig resolusjon i 1867. To av tre søndager skulle gudstjenestene holdes på kvensk og den tredje på

48 Dahl (1957) s. 124–125; Grenersen (2015).

49 Bjørklund (1985) s. 268.

50 Dahl (1957) s. 112–116; 120–123; 154–162; Jensen (2005); Zachariassen (2012) s. 34–39; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 162.

51 Se kapittel 6.5.2.

52 Kultur- og kirke departementet (2009).

53 Dahl (1957) s. 138–140; 176–177.

norsk, prekenen skulle alltid holdes på norsk og tolkes til kvensk.⁵⁴

I 1872 utferdiget Kirkedepartementet et direktiv som regulere kirkespråket i Finnmark/Finmarkku og nordre Troms. Direktivet gjorde det klart at norsk språk skulle nyttes i opplæring og alle kirkelige handlinger når norsk ble forstått, samisk om folk ikke kunne norsk, og kvensk om sognebarne hverken forstod norsk eller samisk. Mens det var tillatt å benytte norsk og samisk i alle kirkesogn, var det kun i de sogn hvor dette var gitt særskilt løyve, at det var tillatt å benytte kvensk. I den grad det var mulig skulle hele gudstjenesten holdes på ett språk, eventuelt med tolk. I konfirmasjonsundervisningen skulle de unge som bare forstod ett språk, deles inn i hver sine grupper som ble undervist hver for seg. I Buolbmát/Polmak/Pulmanki, Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino skulle alle gudstjenester og høymesser i regelen holdes på samisk, med unntak av ettermiddagsmessen ved store høytider. I Unjárga/Nesseby skulle hver tredje høymesse, og alltid på de store høytiders førstedag, holdes på norsk, de øvrige på samisk. I kommunene Lebesby/Davvesiida, Porsanger/Porságnu/Porsanki og Måsøy/Muosáidsuolu skulle høymessen ved de store høytiders førstedag holdes på norsk og samisk på annendag, øvrige dager på det av de to språkene som flesteparten av menigheten tilhørte. Det ble forbudt å holde gudstjenester på annet enn norsk i Karlsøy/Gálsá, Balsfjord/Báhččavuotna og Tromsøysund/Romssanuorri i Troms/Romsa/Tromssa fylke.⁵⁵

7.3.1 Lærebøker og religiøse skrifter på nordsamisk og kvensk

Da Stockfleth i 1837 ga ut en nordsamisk ABC og lesebok og Luthers lille katekisme, ble det starten på en bølge av utgivelser på nordsamisk. Omslaget i språkpolitikken på midten av 1800-tallet førte paradoksalt nok til en økning i tallet på nordsamiske utgivelser, dels som en følge av den økte satsingen på skolen i de nordsamiske områdene og dels som et resultat av kirkens positive holdning til bruken av nordsamisk. Fra 1852 og fram til 1880 ble en rekke religiøse skrifter og lærebøker oversatt og gitt ut på nordsamisk. Noen av disse var oversettelser av tekster som aldri var gitt ut på nordsamisk tidligere, andre

kom nå i nye og forbedrede oversettelser. Det skjedde likevel en endring i språkpolitikken. Tidligere hadde oversatte bøker blitt utgitt kun på nordsamisk. I 1851 slo Kirkedepartementet fast at religiøse skrifter som var oversatt til samisk, skulle gis ut med dobbelt tekst, det vil si både samisk og norsk tekst i samme bok.⁵⁶

I undervisningen på kvensk ble det brukt finske bøker fram til 1860-tallet. Da begynte norske myndighetene å produsere lærebøker for undervisningen av de kvenske barna. I 1864 ble en kvensk-norsk ABC og Vogts bibelhistorie utgitt. I 1867 ble Luthers lille katekisme og en ny ABC utgitt og i 1878 Sverdrups forklaringer. Alle lærebøkene kom ut i tospråklige utgaver med tekster på kvensk og norsk. Selv om språket ble kalt kvensk, var det standard finsk rettskriving som ble brukt.⁵⁷

SAMISK LÆREBOKPRODUKSJON

I 1863 ble det utgitt en nordsamisk ABC, den første med dobbel tekst på samisk og norsk. Den var skrevet av professor J. A. Friis, var på 48 sider og inneholdt alfabetet, tall, staveøvelser, lesestykker og den lille multiplikasjonstabellen. To år senere, i 1865, kom den første leseboka på nordsamisk. Det var en oversettelse av P.A. Jensen lesebok for første skoletrinn samt noen historiske stykker beregnet for andre trinn. Oversettelsen var utført av den nordsamiske læreren Nils Paul Xavier. Boka var på 320 sider og hadde 100 lesestykker av ulik vanskelighetsgrad.

Innskjerpingen i fornorskingspolitikken på 1880-tallet ble også synlig i lærebøkene. I 1885 kom en ny nordsamisk ABC som i det vesentlige bygde på Hedevig Rosings "Barnets første Bog" (1879), en ABC som hadde stor utbredelse i norsk skole. Oversettelsen hadde Just Knud Qvigstad, bestyrer ved Tromsø Seminar, stått for. Det var en nærmest ordrett oversettelse av Rosings bok. Det førte til at skrive- og leseopplæringen i denne ABC-en fulgte norsk innlæring, ikke samisk. Konsekvensen var at det ikke var noen sammenheng mellom bokstaven som skulle innlæres, og de samiske ordene, noe som igjen førte til at lese-

54 Dahl (1957) s. 182–183.

55 Dahl (1957) s. 182–183 og 187–189.

56 Steen (1954) s. 327–371; Tvette (1955); Dahl (1957) s. 62–64 og 126–129.

57 Dahl (1957) s. 191–197.

opplæringen på samisk ble vanskeligere. En ny utgave av Qvigstads ABC kom i 1897. Det tok mer enn 50 år før det kom en ny samisk ABC i Norge. Kilde: Tvette (1955) og Dahl (1957) s. 246–247.

Bibelen var blant bøkene som ble oversatt til nordsamisk i denne perioden. Lars Jakobsen Hætta startet arbeidet med å revidere Stockfleths oversettelse av Det nye testamentet på Akershus festning i Oslo, der Hætta sonet livstidsdom for sin deltakelse i Kautokeino-opprøret.⁵⁸ I 1867 ble Hætta benådet, og bosatte seg da i Guovdageaidnu/Kautokeino hvor han fortsatte arbeidet med bibeloversettelsen. To år senere var oversettelsen sluttført og i 1874 ble den nye nordsamiske oversettelsen av Det nye testamentet gitt ut. Bibelselskapet var svært fornøyd med Hættas arbeid og ønsket at han også skulle oversette Det gamle testamentet. Dette arbeidet utførte han i årene 1869 til 1876. Til slutt oversatte han også de apokryfe skrifter i årene 1881–1885. Denne oversettelsen ble aldri trykket. Som følge av innskjerpinga av fornorskingspolitikken avsto Kirkedepartementet å støtte utgivelsen av Det gamle testamentet økonomisk, dermed måtte utgivelsen finansieres gjennom gaver. Hele Bibelen kom på nordsamisk i 1895, året før Lars J. Hætta gikk bort. Denne oversettelsen av Bibelen til samisk ble avløst av en ny samlet bibeloversettelse først i 2019.⁵⁹

7.3.2 Fornorskingspolitikken innskjerpes – opposisjon og økt spenning

På 1880-tallet økte spenningen mellom kirken og de sentrale myndighetene, men også innen kirken. Den gradvise innskjerpingen av den statlige fornorskingspolitikken ble mer merkbar for kirken. Blant prestene var det de som helhjertet sluttet opp om fornorskingspolitikken. Samtidig var det mange prester, blant dem biskopene i nord, som tok avstand fra og markerte motstand mot den harde fornorskingspolitikken. De hevdet, som tidligere, at samene og kvenene burde få kristendomsundervisning og gudsordet på morsmålet. Den fremste eksponenten for dette synet i tiårene før århundreskiftet, var biskop Johannes N. Skaar i Tromsø stift i 1885–1892. Han

fulgte nøye med på at prestene ikke tok for lett på språkoppgavene i gudstjenestene, at de fulgte instruksene fra 1872 og hadde de påkrevde språkkunnskaper. Skaars holdning til fornorskingspolitikken ble videreført av hans etterfølger, biskop Peter Wilhelm Bøckman 1893–1909.

«Biskop Skaar! Er det rett at vår skolelærer [...] hardt og med vold har tvunget våre barn til å slutte med å lese samisk og har tvunget dem til å lese norsk som de ikke forstår?»⁶⁰

Da lovverket som la grunnlaget for mye av fornorskingspolitikken, ble ytterligere strammet til på slutten av 1880-tallet, fikk det først konsekvenser for skolen fordi norsk skulle være undervisningsspråk i alle fag, også i kristendom. I en instruks fra Kirkedepartementet i 1899 ble prestene gjort oppmerksomme på at de ikke på noen måte måtte hindre styresmaktenes arbeid for å innlemme de fremmede nasjonaliteter, det vil si samer og kvener, i den norske kultur og samfunnsorden.

7.3.3 Frikirker, Norsk Finnemisjon og andre misjonsorganisasjoner

Innenfor kirken var det en sterk opposisjon mot fornorskingspolitikken. Biskop Skaar sluttet seg til denne kritikken. Som en følge av innstramningene i fornorskingspolitikken tok han initiativ til opprettelsen av Norsk Finnemisjon i 1888. Han mente at for samene var det viktig at «Faarerne kunne kjende hans Røst». Selskapet ble stiftet som en halvoffentlig institusjon med betydelig statlig støtte.⁶¹

Motivene som lå til grunn for opprettelsen, var flere. Biskopen ønsket å motarbeide den hardhendte og urettferdige fornorskingen, utgi Bibelen og andre religiøse skrifter på samisk, drive forkynnelse i avsidesliggende områder, samt å motarbeide læstadianismen. Norsk Finnemisjon fikk raskt tilslutning i Norge, og Porsanger/Porsángu/Porsanki ble et kjerneområde med både pleie- og eldrehjem. Misjonens første år var preget av arbeidet med å få gitt ut Bibelen på samisk, ellers var den øvrige virksomheten rettet mot Finnmárku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms. Biskop Skaar endret holdning til læstadianismen rundt 1890, og fra da av søkte både han og

58 Hættas oversettelse av Det nye testamente bygde på Stockfleths oversettelse av 1850.

59 Steen (1954) s. 365–371; Dahl (1957) s. 126–133 og 178–179. Se også Oskal, Ijäs og Bjørklund (2019). Hættas oversettelse av apokryfene ble ikke trykt. De foreligger bare i håndskrevet manus i Bibelselskapet.

60 Brev på samisk til biskop Skaar fra Andreas Andreassen i Burfjord. Bjørklund (1985) s. 272.

61 Steen (1963); Lye (1999).

Finnemisjonen å bygge bro mellom læstadianerne og kirken.⁶²

Norsk Finnemisjon var i utgangspunktet ikke en demokratisk organisasjon. Styret var på tre personer, med tilhold i Tromsø/Romsa/Tromssa, som utpekte seg selv. Biskopene hadde fast plass i styret, noe som førte til en viss utskifting. Ellers var det lite utskiftinger, for eksempel var Just Qvigstad, bestyrer og senere rektor ved Tromsø lærerskole, sammenhengende i styret fra 1888 og fram til 1913.⁶³

Interessen og engasjementet for misjonsvirksomhet i samiske områder var økende. I 1892 hadde Den Evangelisk Lutherske Frikirke (Frikirken) startet misjonsvirksomhet, og i årene etter hundreårsskiftet ble det stiftet en rekke foreninger og forbund. Størst var Det norske-lutherske Finnemisjonsforbundet etablert 1910 i Stavanger. Etableringen av Finnemisjonsforbundet var en reaksjon på Norsk Finnemisjon, som hadde vedtektsfestet at organisasjonen «i ingen henseende [måtte] komme i strid med Statens arbeid i kirke og skole», og Finnemisjonens udemokratiske styresett og uenighet om teologiske spørsmål.⁶⁴ Lederen av Finnemisjonsforbundet, prest Jens Otterbech, var på 1910-tallet og fram til sin død i 1921 den mest markante kritikeren av fornorskingspolitikken innen kirke og misjon.

Noen av misjonsforeningene og frikirkene virket i alle samiske områder, andre rettet arbeidet mot samer i spesielle områder. For eksempel rettet Det norske Lappemisjonsselskap på Steinkjer sitt virke mot samene i Trøndelag/Trööndelage og på Helgeland. Både i nord og sør benyttet misjonsselskapene gjerne samiske reisepredikanter til misjonsvirksomheten. Det ble raskt et mål å få til en sammenslutning av de ulike misjonsorganisasjonene som rettet sitt arbeid mot samene. Det første initiativ ble tatt i 1909, men det var ikke før i 1925 at det lyktes å enes. Fra da av var alle samlet i Norges Finnemisjonsselskap. Det var flere årsaker til at det tok så lang tid å få til en sammenslutning. Finnemisjonens organisasjonsform, deres manglende vilje til å bevege seg i demokratisk retning samt ønsket om at de andre misjonsselskape-

ne skulle underkaste seg deres lederskap, var lenge til hinder. En annen årsak var ulikt syn på fornorskingspolitikken. Norsk Finnemisjon forholdt seg etter hvert lojal til statens politikk, noe som ikke var tilfelle med Det norske-lutherske Finnemisjonsforbund, som frem til 1920-tallet var i opposisjon til fornorskingspolitikken.⁶⁵

7.3.4 Barnehjem og sosialt arbeid

På 1800-tallet vokste det i Norge fram institusjoner som hadde til oppgave å ta seg av de som falt utenfor, det vil si de som av ulike årsaker ikke kunne ta vare på seg selv. Frivillige, ideelle og diakonale organisasjoner og institusjoner var på flere områder pionerer i dette arbeidet. Fra midten av 1880-tallet og fremover ble det i regi av ulike misjonsorganisasjoner etablert og drevet omsorgsinstitusjoner særskilt rettet mot samer.⁶⁶ I 1886 ble det første samiske barnehjem etablert, i Badderen/Báttárbahta i Kvænangen/Návuonna/Naavuono i Troms/Romsa/Tromssa. I 1890 åpnet Brønnøy barnehjem for samiske jenter.⁶⁷ Sivilisering og kultivering i tråd med norske standarder var en integrert del av disse institusjonenes virksomhet, med fornorsking som konsekvens.⁶⁸

7.4 Bortsetting av samiske barn på Røros 1860–1883

I 1860 bevilget Stortinget et særlig tilskudd til fattigstyret i Plaassje/Røros for å dekke kostnadene med å sette bort barn fra fattige samiske familier til norske fosterforeldre.⁶⁹ Målet for bortsettingen var å hjelpe barna ved å fornorske dem språklig og kulturelt og gjennom dette på sikt fornorske hele det rørossamiske området. Teologen og sosiologen Eilert Sundt bemerket allerede i 1851 at samene i Rørosområdet snakket godt norsk.⁷⁰ I Departementet for Kirke – og undervisningsvæsenets innstilling i 1860 til denne ordningen står det blant annet at det er verdt å støtte et tiltak (det vil si bortsetting) «[...] paa at faae den finske eller lappiske Nationalitet til at gaee op i den norske i de sydligere Præstegjeld, hvor dessuten

62 Steen (1963) s. 15.

63 Steen (1963) s. 15.

64 Eriksen og Niemi (1981) s. 25; Zachariassen (2012) s. 237–238; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 185.

65 Steen (1963) s. 63–86; 103–108; 131–146; Zachariassen (2012) s. 247.

66 Steen (1963) s. 51–62; 92–98; 113–129.

67 Arkiv i Nordland (udatert).

68 Otnes (1970) s. 28–29.

69 Bevilgningen var i 1860 en kongelig resolusjon. Det ble stortingsbevilgning i 1862/63.

70 TIKÅ, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1846–1862, brev til Eilert Sund 27. januar 1858

Sprogforholdene ikke legge saadanne Hindringer i Veien [...]».⁷¹

Flere samiske barn fra fattige familier ble tatt fra sine foreldre og slekt på Plaassje/Røros, helst så tidlig som mulig, og plassert i norske familier. Slik skulle de oppdras og fornorskes til de var ferdige med konfirmasjonen, og en forsøkte også å holde dem som tjenestefolk hos nordmenn etter konfirmasjonen for å hindre at de dro tilbake til det samiske samfunnet. Fra 1860 og frem til ordningen ble avvirket i 1883 ble sannsynligvis mer enn 20 samiske barn og deres familier berørt.⁷² I 1862 var for eksempel mer enn en tredjedel av de samiske barna i området bortsatt.

Initiativet og det konkrete forslaget om bortsetting av samiske barn på Plaassje/Røros kom fra fattigstyret og soknepresten i 1858–1859. Røros fattigstyre og soknepresten så en økende fattigdom blant rørossamene, og fattigstyret var i liten grad villig til å hjelpe de fattige samene.⁷³ Fattigstyret ville ikke gi dem fattighjelp siden samene ikke betalte skatt og kanskje heller ikke hadde hjemstavnrett i Plaassje/Røros. Dessuten skrev soknepresten at «[...] der har nemlig aldrig existeret noget venligt Forhold mellem Rørosfinnerne og Bonden [...]». Spørsmålet om hjemstavnrett var et gjentagende spørsmål når det gjaldt fattigomsorg for sørsamer.⁷⁴ Det nevnes også i de innledende brevene om saken til sentrale myndigheter.⁷⁵ For reindriftsamene var hjemstavnrett ofte vanskelig å fastslå, og slik rammet denne bestemmelsen samene spesielt. Siden de ulike fattigvesendistriktene skulle stå for utgiftene, ble det en sentral sak å få brakt hjemstavnsretten på det rene. Mange samer fikk derfor ikke tilkjent rett til fattigunderstøttelse i Rørosområdet fordi hjemstavnsområdet deres ikke samsvarte med norske administrative grenser, og fordi den nomadiske levemåten deres ikke oppfylte kravene til botid.

Den økende fattigdommen og sosiale nøden var ny, og hadde sin årsak i at samene hadde tapt land og ressurser til norske bønder. Soknepresten skrev at «[...] det har nemlig været Finnernes almindelige

Skjebne [...]» å bli «[...] mere og mere trængte tilbage fra de gunstigere Strækninger, hvorpaa de fra æltgammel Tid dreve om med sine Rener [...]».⁷⁶ Også Eilert Sundt forklarte rørossamenes pressede situasjon på samme måte.⁷⁷ Denne framstillingen støttes av Sverre Fjellheims beskrivelse av botelegging og utarming av det samiske samfunnet på Plaassje/Røros i løpet av 1800-tallet.⁷⁸ Samtidig beskrev også sognepresten mangelen på skolegang og kristendoms-kunnskap hos den samiske befolkningen, som nesten alle var avhengig av økonomisk hjelp for å gå på skole. Sogneprestens forslag til løsning på problemene var å sette bort barna til norske familier, «brave, kristelige Bønder». Videre anførte soknepresten at om samene på Plaassje/Røros skulle heves opp fra det «[...] lave Kulturtrin, hvorpaa de for Tiden staae [...]», så måtte det brukes alvorlige virkemidler. Presten skrev så at han «[...] maa udtale den Formening, at det hverken statsøkonomisk eller i communal Henseende var noget Tab ved at Roraasfinnerne afstaaede fra det nomadiserende Liv, og at saaledes det hele røraaske Finnevæsen ophørte [...]». De fleste samebarna kunne settes bort med hjemmel i fattigloven § 33.

Både prost, stiftsdireksjon, Departementet for Kirke- og undervisningsvæsenet, statsråd og regjering bifalt og underbygget det lokale initiativet, og bevilgningen ble først gitt som resolusjon, og senere vedtatt enstemmig av Stortinget.⁷⁹ Alle støttet for-
norskingstanken bak tiltaket. Fattigstyret på Plaassje/Røros rapporterte årlig til Departement for Kirke- og undervisningsvæsenet om bruken av bevilgningen og resultatene av ordningen. I rapporten for 1861 ble «Udsettelse» anbefalt videreført, og en kombinasjon av bortsettelse i skoletiden og tjenesteplass ellers i året, alt hos nordmenn, ble i tillegg anbefalt for best mulig effekt, siden barna da ikke fikk komme tilbake til sine samiske foreldre og sitt samiske samfunn.⁸⁰ Neste år ble det fremholdt at det var viktig å få til ordninger som gjorde at barna forble utsatt hos norske familier året gjennom også etter konfirma-

71 Stortingsforhandlinger 1862–63, 2. Deel, s. 118.

72 Det er usikre tall å gå ut fra, men for eksempel ifølge fattigstyrets tall fra 1862 var det 14 samiske hushold i Rørosområdet og totalt 55 samer. Av dem var 18 barn under 15 år og minst 7 barn bortsatt jf. TIKÅ, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1846–1862, 24. november 1862.

73 TIKÅ, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1846–1862, brev til Eilert Sund 27. januar 1858.

74 Fjellheim (2012) s. 118 ff.

75 Mejlænder (1861) s. 1016.

76 SAT, A-1137, Røros sokneprest, kopibok 1846–1902, brev til Indredepartementet, 26. oktober 1859.

77 TIKÅ, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1846–1862, brev til Eilert Sund 27. januar 1858.

78 Fjellheim (2012) s. 81–128.

79 Stortingsforhandlinger 1862–63, 2. Deel, s. 119.

80 TIKÅ, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1846–1862, brev til Departement for Kirke- og undervisningsvæsenet 20. februar 1862.

sjonen. Videre hadde fattigstyret for egen regning satt ut en del barn fordi man håpet at «Foranstaltningen» hadde effekt.⁸¹

I sitt saksframlegg til Stortinget anså ikke Departementet for kirke- og undervisningsvæsenet kostnadene med ordninga som avskrekkende, men så ikke tilstrekkelig grunn til å offentlig finansiere oppdragelsen til alle rørossamiske barn, og heller ikke annen fattigomsorg til for eksempel samiske eldre. På den ene siden så man sterke grunner til at staten skulle bidra direkte til at «[...] denne lille Hob, deer saavel ved sin Nationalitet som ved sin mislige Samfundstilling staaer fjernt fra og ringeagtes af det øvrige Folk, kan bringes til å gaae op i dette [...]». På den andre siden måtte en være varsom med å ta barna fra foreldrenes mot foreldrenes vilje selv om det var hjemlet i fattigloven.⁸²

I rapportene fra Røros fattigstyre kan man allerede fra det første året lese ut sterk samisk motstand mot ordningen med bortsetting av barn. Denne motstanden vedvarte, og artet seg på ulike vis. Foreldrene motsatte seg bortsetting, hentet barna eller barna rømte og dro til foreldrene. Foreldrene uttrykte motstand mot fornorsking, og besøkte sammen med resten av familien barna der de var bortsatt. Barna viste motstand mot fornorsking ved «Finnestivhed», og erklærte at de ville vende tilbake til «Finnelivet» med en gang de fikk sjansen.⁸³ I rapporten fra Røros fattigstyre i 1863 het det at «[...] Finnebornenes Forældre have derfor ytret for mig, at de oprøres ved selve Tanken om, og end verre ved Erfaringen af, at deres Børn glemme deres Modersmaal og dermed deres Nationalitet [...]». Samiske foreldre hadde uttalt at «Fin skal være og blive Fin».⁸⁴ Etter 1863 ble motstanden så sterk at den vanskeliggjorde gjennomføringen av ordningen med direkte tvang. Men ordningen med bortsetting med fornorsking som middel og mål dekket av spesialbevilling av Stortinget, fortsatte likevel siden fattigdom og nød gjorde at samer var nødt til å motta hjelp.⁸⁵

LOVHJEMMEL FOR BORTSETTING AV SAMISKE BARN

En formell forutsetning for bortsettingen var hjemmel i lovverket. Da initiativet til fornorskingstiltaket rettet mot samebarna på Røros ble tatt, var det *Lov angaaende Fattigvæsenet paa Landet av 1845* (fattigloven) som gjaldt.⁸⁶ Fattigloven § 33 åpnet for at fattige barn kunne tas fra foreldrene når foreldrenes «Sæder, Forstands eller Helbreds Beskaffendhed» tilsa at de ikke kunne ha barna.⁸⁷ I perioden 1860 til 1863 ser ordningen ut til å ha blitt gjennomført med hjelp av tvang hjemlet i fattigloven og vedtak i fattigstyret. Fattigstyrets sammensetning var fastsatt i fattigloven. Formannen skulle være soknepresten og medlemmene velges blant «bosatte Mænd» etter § 21.⁸⁸

Dette innebar at soknepresten, som stod bak initiativet, og var sentral i fornorskingsarbeidet, ledet den lokale fattigomsorgen. De andre medlemmene var demokratisk valgte etter tidens standard, altså «bosatte Mænd», noe som i denne sammenhengen betød nordmenn. Like etter at ordningen med bortsetting av barn ble iverksatt på Plaassje/Røros, kom en ny fattiglov, *Lov om Fattigvæsenet paa Landet av 1863*. Denne inneholdt ingen vesentlige endringer sammenliknet med den forrige loven. Fattigstyret valgte selv sin leder etter § 32, men soknepresten var lovfestet medlem. Ettersom de øvrige medlemmene skulle velges i distriktet, betød dette for Plaassje/Røros sin del norsk dominans. Det var anledning til å ta barn bort fra foreldrene når de ikke hadde de nødvendige egenskapene som skulle til for å oppfostre barn, jf. § 35. Samme paragraf hjemlet også å sette barn i tjeneste.⁸⁹

«FINNESTIVHED» OG BORTSATTE BARNES MOTSTANDSKRAFT

Lars Nilsen Holm (f. 1879) var blant dem som ble bortsatt av fattigvesenet. Hans far hadde også blitt satt bort til norske familier, som en av de første etter bevilgningen fra Stortinget. Lars

81 TIKA, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1863–1883, brev til Departement for Kirke – og undervisningsvæsenet, 31. desember 1862.

82 Stortingsforhandlinger 1862–63, 2. Deel, s. 122.

83 TIKA, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1846–1862, brev til Departement for Kirke – og undervisningsvæsenet 9. april 1861; 20. februar 1862; 31. desember 1862; 31. desember 1863.

84 TIKA, Røros kommune I, fattigstyret, kopibok 1863–1883, brev til Departement for Kirke – og undervisningsvæsenet, 31. desember 1863.

85 Valderhaug (2020) s. 273–295.

86 Både denne loven og loven av 1863 har med egne bestemmelser om bergverksbyer, noe Røros var, men dette ser ikke ut til å ha praktiske konsekvenser i denne sammenhengen, og nevnes heller ikke i saksbehandlingen. Det er fattigloven det refereres til og ikke spesielle regler for bergverksbyer.

87 Mejlænder (1862) s. 1019.

88 Mejlænder (1862) s. 1018.

89 Lov om Fattigvæsenet paa Landet av 1863.

Nilsen Holm forklarte selv hvorfor han ikke kunne samisk godt på grunn av bortsettingen og oppveksten i en norsk bygd. Han fortalte hvordan han som voksen måtte prøve å lære språket gjennom å være sammen med andre samer. Holm deltok på det andre samiske landsmøtet i Östersund/Staare i 1918. Han var også medlem av den samiske delegasjonen som i 1919 reiste til Oslo for å møte regjering og konge i bestrebelsene for en egen samiskstyrt sørsamisk skole.

Marie Christiansdatter Kjelsberg (f. 1851) ble også satt bort til norske fosterforeldre. Etter at hun hadde flyttet til Trondheim/Tråante, skrev fattigstyret at det var «gode» etterretninger om henne, i den betydning at man mente hun var blitt fornorsket. Etter 1895 brukte hun livet til å reise rundt i store deler av Norge og Sverige som predikant med "Lappernes fortrykte stilling" som gjengangertema, alltid iført samiske klær og alltid med bruk av samisk språk. Hun deltok på det første samiske landsmøtet i 1917, der hun poengterte at retten til å eie landet og beiteområdene tilhørte samene som landets første folk, og de var fortrenget av bofaste.

Kilde: Borgen (1997); og Fjellheim (2009) s. 45–50; (2012) s. 174; Indheredsposten 28.3.1919.

7.5 Skoltesamenes rettigheter 1852–1900

Stengningen av grensa mot Finland i 1852 fikk store konsekvenser for den nordsamiske reindriften i Øst-Finnmark. De ble utestengt fra vinterbeiter på finsk side og Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki ble da vinterbeite for store reinflokker fra Varanger som tidligere hadde beitet på finsk side om vinteren. Dette skapte økt press på naturressursene i skoltesamenes områder og flere skoltesamer fra Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö ble ruinert og flyttet fra bygda, mens andre ble områdets viktigste reindriftsutøvere. Også skoltesamene i Pasvik/Paččjokk sijdd fikk merke økt kamp om ressursene da Varanger-samene også krysset Pasvikelva/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki fra tid til annen og lot rein beite på russisk side der Pasvik-samene drev reindrift. Tross grensesperringen, lot imidlertid finske myndigheter skoltesamene fra Neiden/Njauddâm/Njâvdân/

Näätämö fortsette å bruke vinterbeiter på finsk side, og norske myndigheter lot skoltesamene i Pasvik bruke norsk side som sommerbeite.⁹⁰

Pasvik-samenes laksefiskerettigheter i sjøen var nedfelt i avtalene mellom Norge og Russland.⁹¹ Skoltesamene i Pasvik-sijdd ble likevel fordrevet av norske borgere fra åtte av 20 laksefiskeplasser fram til 1860. Da grep norske myndigheter inn og bestemte i 1861 at pasviksamene skulle beholde de plassene de hadde igjen, samt at de hadde rett til å drive havfiske og ta med sauer til sommerboplassene på norsk side. Ved utgangen av perioden skiftet Norge syn, og ba i forhandlinger med Russland i 1899 russiske myndigheter om å gi Pasviksamene ordre om å stanse all skoltesamisk bruksutøvelse bortsett fra laksefiske i Norge. I tillegg hevdet Norge at laksefiskeretten var en tillatelse med begrenset varighet som kunne sies opp. Dette vakte sterke reaksjoner fra russisk side. De mente at laksefisket bygget på hevd som var anerkjent i 1834-konvensjonen. Fiskeretten var en enerett, og de ville ikke akseptere noen innskrenkninger i laksefiske eller den øvrige bruken på norsk side. Etter århundreskiftet ble utkjøp av laksefiskerettighetene en norsk hovedstrategi.⁹²

7.6 Kulturell mobilisering og motstand mot fornorskingspolitikken

Det var sterke protester og vedvarende opposisjon mot fornorskingspolitikken både fra kvener og samer. Protestene kom spesielt etter 1880, da det ble slutt på samisk og kvensk som opplæringspråk i skolen, og fra de områdene der samisk og kvensk etter regelverket fra da av bare kunne benyttes som hjelpespråk i undervisningen. Protestene var ikke rettet mot målsetningen med å lære norsk, men mot praksisen med å bytte ut samisk og kvensk med hovedsakelig norsk som opplæringspråk i både skolen og kirken.

Professor Jens Andreas Friis skrev i sin dagbok fra en feltstudie i Finnmárku/Finmark/Finmarkku i 1886 at: «Der er et Misnøiens Skrig blandt Kvæner og et Jammerrob blandt Lapper paa Grund af Sprogtyranniet.» Overalt der han hadde reist, fra Alta/Áltá/Alattio til Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, i skolen, i hjemmene, på gater i byene og i innlandet, hadde han hørt klage og misnøye over at den forserte fornorskningen i skolen var til skade for kristendomsundervisningen. Et vanlig krav blant samene var å få

90 Tanner (1929); Andresen (2022) s. 12; Wikan (1995) s. 156–159; Niemi (1999) s. 107.

91 Se kapittel 6.3.

92 Andresen (1989) s. 82–86 og s. 97–105.

Bibelen og Luthers postill på samisk. Friis sluttet seg til disse klagene.⁹³

Protestene i samtiden rettet seg spesielt mot den manglende bruken av samisk og kvensk språk i kristendomsundervisningen, selv om det også ble protestert mot «Lov om Folkeskolen paa Landet», som slo fast at språket i skolen var norsk. Anton Hoëm kommenterer dette, på grunnlag av sine funn i Unjárga/Nesseby: «Det er bemerkelsesverdig at foreldrenes motstand og henvendelser til øvrigheten gjaldt lærebøker og undervisning i kristendom, ikke noen generell avvisning av skolen.»⁹⁴

I de lokale skolekommisjonene var det imidlertid lite motstand mot gjennomføring av fornorskingspolitikken og heller ikke mot 1880-instruksen. Her synes lojaliteten overfor stiftsdireksjonen å ha vært svært stor, så stor at stiftsdireksjonen enkelte ganger faktisk så seg nødt til å stamme kommisjonene i den praktiske implementeringen av instruksen og bestemme mer moderate tiltak.

Det første tegn på motstand kom imidlertid allerede i 1852. Da skrev den samiske læreren Anders Jonsen Bakke fra Kvænangen/Návuonna/Naavuo no til biskopen og ba om en kasse samiske bøker til undervisningen sin. Han bidro selv til læremidlene ved å utgi en salmebok på samisk. Dette ble begynnelsen på et forsvar for samisk språk i skolen og for samiske rettigheter som kom til å vare livet ut – han gikk av som lærer i 1883 og døde året etter. Bakke viste seg å være en kompromissløs opposisjonell, han var en av de få lærerne som aldri søkte lønnskutt over Finnefondet. Han ble sett på som et problem og et stadig uromoment av stiftsdireksjonen og av den norskdominerte skolekommisjonen.⁹⁵

I skolekommisjonen i Unjárga/Nesseby kom direkte motstand mot fornorskingspolitikken til uttrykk ved at ett medlem av kommisjonen nedla protest mot kristendomsundervisning på norsk og mot 1880-instruksen. Han krevde at all undervisning måtte drives på samisk, også for å unngå at det samiske språket skulle dø. Han advarte mot å prøve å nedkjempe et levende språk og slik undertrykke

«et livskraftig folkeferds språk». Dette ville kunne «oppføre sinnene», og en kunne risikere «å få fullstendige hedninger».⁹⁶ Også kvenene i Unjárga/Nesseby protesterte mot den utstrakte bruken av norsk i undervisningen. Noen kvenske foreldre truet med skolestreik både i 1879 og 1881.⁹⁷

En annen som protesterte, var Gándda-Jovvna/John Samuelsen, leder for Deanodat/Vestertana og Stáhpogieddi skolekrets: «For det første setter vi oss helt imot den institusjonen som bestemmer at det ikke lenger skal brukes samisk i samenes folkeskoler, ikke i noe fag, men alt kun og blott på norsk. Hvis samene da ikke skal få kristendomsundervisning på sitt eget språk, så blir den evangeliske lære i skolen for disse språku kyndige barna som drønnende malm og klingende bjeller uten kraft og tyngde. Spesielt er dette svært sørgelig for de barna hvis foreldre ikke vet eller ikke bryr seg om å gi barna sine noen slags kristelig opplysning, som da heller ikke i skolen vil få kristendommen undervist på et forståelig språk, da kan man gjette seg til at disse barna ikke får mer viten om kristendommen enn de svarte hedninger.»⁹⁸ Protestene fra Vestertana og Stáhpogieddi skolekrets ble rettet til skolestyret i Deanu/Tana kommune i 1896, men skolestyret tok ikke hensyn til protesten.

I Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari ble lærer Ananias Brune forsøkt avsatt i 1885 blant annet fordi han brukte kvensk i undervisningen. Brune kan ses på som en talsmann for den læstadianske motstanden mot den strenge språklige fornorskingspolitikken, både i skolen og i kirken. Det sentrale elementet i motstanden var både spørsmålet om «rett lære» og spørsmålet om språkbruken i kristendomsundervisningen. Han mente at rett språk for læstadianerne ikke kunne være noe annet enn morsmålet, i tråd med det de oppfattet som den «sanne lutherdommen». Læstadianerne oppfattet samisk og kvensk som hjertespråk, og i språk- og religionsstriden ble morsmålet snart også det «hellige språket».⁹⁹

I Kárášjohka/Karasjok vedtok skolekommisjonen at samisk burde brukes «så vidt som læreren fant det nødvendig».¹⁰⁰ Her ble det også gitt tillatelse til bruk

93 Dahl (1957) s. 284.

94 Hoëm (2007) s. 391.

95 Bjørklund (1985) s. 266–274 og Jensen (2005) s. 131.

96 Dahl (1957) s. 278.

97 Hoëm (2007) s. 390–391.

98 Nuorttanaste 28.02.1903. Her fra Lund (2009): Vestertana og Stáhpogieddi krets krever undervisning på morsmålet, Samisk skolehistorie 4 s. 78–84.

99 Larsen (2012) s. 136–143, jf. Skjesol 1995.

100 Dahl (1957) s. 279.

av samisk i undervisningen. Også flere av skolekommisjonene, især i de samiskdominerte herredene, avga uttalelser om at kristendomsundervisningen måtte være på morsmålet. Skolekommisjonen i Guovdageaidnu/Kautokeino uttalte at undervisningen i kristendom burde være «paa Lappisk i videst mulige Udstrækning, forat Kristendommen med dens Aand og Kraft ret kan finde Vei til Børnenes Hjerter. Med udelukkende norsk Undervisning i Skolen vil ganske sikkert Prestegjeldets sædelige Tilstand synke endnu dybere end for Tiden.» Stiftsdireksjonen ga da også Guovdageaidnu/Kautokeino tillatelse til å bruke samisk i undervisningen.¹⁰¹

Utover 1880-tallet ble det sendt en rekke henvendelser til stiftsdireksjonen fra skolekommisjonene og i form av skriv fra prester og lærere om at mange foreldre protesterte mot bruken av norsk i kristendomsundervisningen, noe som klart tyder på at motstanden var mer utbredt enn det som framkommer i skolekommisjonenes formelle innberetninger. Fra Buolbmát/Polmak/Pulmanki «hovedkrets» ble det samtidig meldt at her var opposisjonen «aller sterkest». Fra Deatnu/Tana/Teno het det at også at motstanden var stor flere steder, ikke minst i Vestre Tana skolekrets. Mange av protestene tok uttrykkelig avstand fra 1880-instruksen.¹⁰²

På et folkemøte i desember 1880 underskrev 19 samer fra Elvebakken/Joganjálbmi/Jovensuu, Transfarelv/Gáiddošjohka/Kaitusjoki og Rafsbotn/Reaššvuonna/Rässivuono i Alta/Áltá/Alattio på en protest som ble sendt til Alta skolekommisjon og forlangte at kristendomsundervisningen i skolen skulle skje utelukkende på samisk eller kvensk for deres barn. Hva andre fag angikk, var de villig til å gå med på norsk «saa meget som muligt».¹⁰³ Til tross for samisk motstand var ikke skolekommisjonen i Alta/Áltá/Alattio villig til å fire på kravene i instruksen. Motstand mot fornorskingen i skolen kom også fra Bugøynes/Buođggák/Pykejiä og Bugøyfjord/Reašvuonna/Reisivuono i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki på 1880-tallet.¹⁰⁴

7.6.1 Samiske og kvenske aviser

I denne perioden ble det etablert flere samiske aviser og en kvensk avis. De fleste avisene hadde en kort

publiseringsperiode og gikk inn på grunn av økonomiske problemer. Avisene hadde som formål å spre opplysning og kristendom, og de skapte en samisk og kvensk offentlighet der fornorskingspolitikken ble debattert og møtte motstand.¹⁰⁵

En oversikt over samiske mediers historie fra slutten av 1800-tallet og frem til i dag viser at samiske ledere som sto opp mot fornorskingspolitikken, også var pådrivere i grunnleggelsen av samiske aviser. Det var samiske motstandsledere som var pådrivere i grunnleggelsen av samiske aviser.

Starten på den samiske pressehistorien settes ofte til 1872. Det skyldes ikke at det ble etablert noe samisk medium det året, men tvert imot at det ikke ble etablert. Amtmannen i Finnmárku/Finmarkku/Finmarkku, Jens Holmboe, avviste da en søknad om økonomisk støtte til utgivelse av en samisk avis. Søkeren var en samisk lærer, Peder Larsen Ucce, fra Porsanger/Porsáŋgu/Porsanki. Larsen Ucce argumenterte med behovet for å opplyse samer, da han mente at av alle folkegrupper i siviliserte land var samene de som stod lengst tilbake når det gjaldt opplysning. Samene hadde ikke bøker, aviser eller magasiner på sitt eget språk. Videre ble samiske barn sterkt påvirket av fornorskingen i skolen. Som lærer i Lebesby/Davvisiida hadde Larsen Ucce selv sett «fornorskingens plager», som han uttrykte det. Han var sterkt bekymret for at det samiske språket skulle forsvinne fullstendig og ønsket derfor å lage en samiskspråklig avis før det var for sent.¹⁰⁶

Selv om søknaden hans ble avvist, fortsatte Larsen Ucce å jobbe for opprettelsen av en samiskspråklig avis og han lyktes bedre i neste forsøk. I 1873 ble den første samiske avisen *Muitalægje* (Fortelleren) publisert. Redaktør for avisen var Christian Andreassen fra Sørfjorden/Moskavuoatna i Ullsfjord/Ullovuotna, som da var lensmann i Buolbmát/Polmak/Pulmanki. Larsen Ucce var en flittig bidragsyter og medredaktør. Etableringen av *Muitalægje* hadde et klart mål om «å bidrage til opplysningens fremme blant Finnerne ved å tiltale dem i deres eget tungemaal, der antages at være naturlig Middel og den sikreste Maade, hvorved disse opplysningsfattige Brødre kan delaktiggjøres Oplysningens goder.» Norske myndigheter var imidlertid

101 Dahl (1957) s. 279–280.

102 Dahl (1957) s. 280–281.

103 Dahl (1957) s. 280.

104 Killengreen (1887) s. 9.

105 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 204–205.

106 Ijäs (2011) s. 11.

motvillige til å støtte samiske medier, og *Muitalægje* ble lagt ned etter to år.¹⁰⁷

Misjonsorganisasjonene og Frikirken etablerte også samiskspråklige religiøse aviser, som de nordsamiske avisene *Nuorttanaste* (Østenstjernen) (1898–) og *Sami Usteb* (1899–1903). Disse var etablert av norske misjonsorganisasjoner med mål om å fremme et kristent budskap. *Nuorttanaste*, som fortsatt blir gitt ut, er den eldste og lengstlevende samiske avisen. *Nuorttanaste* gikk raskt fra å være et rent evangelisk misjonsblad til å bli mer nyhets- og samfunnsorientert. Gjennom nyhetsdekning og leserbrev bidro avisen sammen med avisa *Sagai Muittalægje* til å skape en nordsamisk offentlighet og var slik med på å legge til rette for samepolitisk mobilisering på starten av 1900-tallet.¹⁰⁸

Den første finskspråklige avisen i Norge var *Ruijan Suomenkielinen Lehti*. Den kom ut i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari med 25 nummer i 1877 med Israel Bergstrøm som redaktør. Formålet med avisen var å informere kvenene om alle slags forhold som det kunne være nyttig og interessant for dem å vite noe om: Fiskeriene, handelen og andre økonomiske og samfunnsmessige forhold, men også om oppfinnelser og viktige hendelser i utlandet; særskilt i Finland. Redaktøren ga opp avisdriften etter et halvt år pga. lavt abonnementsstall og motstand fra den norske handelsstanden i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, som ikke ville annonsere i avisa.¹⁰⁹

7.7 Doktrinen om fritt hav – sjøsamiske rettigheter svekkes

Sjøsamenes fiskerettigheter ble i denne perioden svekket. Frem til 1850-tallet var det allment akseptert at retten til fiske ikke var fri for alle, men i stor grad knyttet til kollektive eller individuelle rettigheter langs kysten. Dette var rettigheter som bygde på alders tids bruk langs hele kysten.¹¹⁰ Lokalbefolkningen i de fleste sjøsamiske områdene mistet disse rettighetene utover 1800-tallet.

De store sesongfiskeriene i Lofoten/Lufuohtta og Finnmárku/Finmark/Finmarkku ekspanderte og

stadig flere argumenterte for kravet om «fritt hav», noe som så ble nedfelt i Lofotloven av 1857. Fiskeriene i Finnmárku/Finmark/Finmarkku var blitt en nasjonal ressurs, noe som medvirket til at befolkningen i fylket ble tredoblet mellom 1835 og 1900. I 1867 ble det satt ned en statlig kommisjon som skulle vurdere innføringen av samme fritt hav-doktrine i Finnmárku/Finmark/Finmarkku slik at «paa Havet bør hver Mand have Ret og Frihed til at nære sig ved Fiskeri som han bedst ved og kan».¹¹¹ Kommisjonen måtte imidlertid forholde seg til en rekke klager fra same- ne i Unjárga/Nesseby om at de ble fortrenget fra sine gamle fiskeplasser på grunn av stadig flere fremmede fiskere som deltok i vårtorskafisket. Kommisjonen ba lensmann Brun i Deatnu/Tana/Teno om å undersøke saken, og han rapporterte tilbake at samene ikke fikk drive sitt fiske fordi de «jages fra Sted til Sted, mister Redskaber og Fisk».¹¹² Han anbefalte derfor at de ble anvist et eget område «hvor de uantastede kan drive». Unjárga/Nesseby kommunestyre sluttet seg til kravet. Fogden gikk imidlertid sterkt imot forslaget om et eget samisk fiskevær. I begrunnelsen bruker han svært nedlatende ord om samer: «Finnerne som en mindre kraftig Race end de Nordmænd, Kvæner og Nordfarerere, som de på Strækningen fra Vadsø til Kiberg kommer i Berørelse med, efter Naturens Orden det komme til at trække det korteste Straa i Forhold til deres Konkurrenter, der baade er en kraftigere Race og udrustede med bedre Baade og Børskab».¹¹³

Lederen av 1867-kommisjonen, kapteinløytnant Olsen, gikk på samme vis imot forslaget med den begrunnelse at det kun var konkurranse fra andre fiskere som ville hjelpe samene ut av deres «forder- velige Slændrian» og være «utvivlsomt deres eneste Redning».¹¹⁴

I 1897 kom en egen lov om saltvannsfiske i Finnmárku/Finmark/Finmarkku. Den tok primært sikte på å regulere fisket ute langs kysten. Fisket inne i fjordene var fremdeles i praksis forbeholdt den sjøsamiske befolkningen. Dette skulle imidlertid endre seg etter århundreskiftet ettersom ny teknologi,

107 Ijäs (2011) s. 11–12.

108 Somby (2008) s. 25.

109 Einar Niemi (1995). Kronikk i Ruijan Kaiko 6. oktober 1995 <https://www.ruijan-kaiko.no/ruijan-suomenkielinen-lehti-den-forste-fin-ske-avis-i-norge/> og Det finske nasjonalbibliotekets digitale samlinger <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1458-090X?display=THUMB&year=1877>

110 Bull (2005); Sunde (2006) s. 341.

111 Bull (2011) s. 47.

112 Bull (2011) s. 53.

113 Bull (2011) s. 54.

114 Bull (2011) s. 56.

nemlig dragnet, ble tatt i bruk av tilreisende fiskere. Rundt århundreskiftet kom de første protestene fra sjøsamiske områder mot bruk av not i fjordene. Måsøy/Muosáidsuolu kommune viste til protester fra Snefjord/Muorralvuotna og krevde forbud. Lignende krav kom etter hvert fra andre kommuner i Finnmárku/Finmark/Finmarkku.¹¹⁵ Fiskeriinspektøren i Finnmárku/Finmark/Finmarkku foretok derfor en befarings i Snefjord/Muorralvuotna i 1898. Fjorden var regnet som en god gytefjord, men innbyggerne klaget over at «dette Fiske med Dragnet skræmte Fisken ud». Selv fisket de bare med garn og line, men fangstene var sterkt reduserte etter at notfisket tok til.¹¹⁶

7.8 Reindrifta reguleres – Grensestengning, lovregulering og kjedereaksjoner

Reguleringen av reindriften i denne perioden ble forsøkt gjennomført innenfor rammen av nasjonalstatens grenser. Myndighetenes holdning til reindriften slik den kommer til syne gjennom lovgivningen utover mot 1900-tallet, har en klar næringspolitisk innretning: landbruket ble prioritert på bekostning av reindriften mange steder. Sistnevnte var «en historisk Overlevering, der i ikke ringe Grad virker som hemske paa Udviklingen af bedre berettigede og formaalstjenligere Samfundsinteresser».¹¹⁷ Slike synspunkter var dessuten i samsvar med tidens kulturpolitiske forståelse – samene var ansett som «en utdøende rase» og fornorsking var deres eneste redning.

7.8.1 Grensestenging Norge – Finland 1852

Finland kom under russisk overherredømme i 1809 og med referanse til Lappekodisillen forhandlet Russland med Norge om å lovfeste de finske same-nes gamle sesongfiske ved Varangerfjorden/Várjeluõnn/Várjavuonna/Varenkinvuono og beiterett på norsk side fram til 1852.¹¹⁸ Dette ble oppfattet som russisk ekspansjonisme og man satte foten ned fra norsk side. Norske myndigheter argumenterte med at kodisillen ikke hadde noen relevans for samene i Nord-Finland eller Finnmárku/Finmark/Finmarkku fordi Finland var underlagt Russland. Russland svarte

i 1852 med å stenge grensen for overflytting med rein fra norsk side. Dermed var grunnlaget lagt for en omfattende kjedereaksjon som skulle få alvorlige konsekvenser for den samiske reindriften.

Svært mange reindriftssamer ble avskåret fra sine vinterbeiter i furuskogene på finsk side. Rundt 50 000 rein i Finnmárku/Finmark/Finmarkku hadde sine vinterbeiter i Finland og 15 000 finske rein beitet i Norge sommerstid. Løsningen for mange i Guovdageaidnu/Kautokeino ble å skrive seg inn som svenske samer bosatt i Gárasavvon/Karesuando. Grensen mellom Sverige og Finland var nemlig ikke stengt, og dermed kunne de fortsette flyttingen som før. Over 70 familier med 20 000 rein valgte en slik løsning.¹¹⁹ I tillegg tok et par hundre mennesker utflytting til Eanodat/Enontekiö-området. Til sammen mistet Guovdageaidnu/Kautokeino kommune formelt nærmere 500 av innbyggerne i løpet av et par tiår. De gjenværende på norsk side måtte endre driftsmønsteret og finne nye vinterbeiter, noe som igjen førte til nye problemer. For samene i Finland ble konsekvensene alvorlige, særlig for dem som ble utestengt fra Øst-Finmark. De ble nå avskåret fra sommeropp- holdet sitt i Norge, både når det gjaldt beite og sjøfiske. Samtidig mistet samer på norsk side av Deatnu/Tanaelva/Teno sine vinterbeiter på finsk side.¹²⁰

Norske myndigheters motstand mot enhver forhandling rundt grensestengningen fikk sitt mest ytterliggående uttrykk i 1859. Da foreslo Russland å avstå alt land vest og nord for Enaresjøen til Norge slik at tidligere tiders samiske bruksmønstre kunne gjenopprettes. Forslaget ble behandlet i den dypeste hemmelighet fra norsk og svensk side og lagt til side.¹²¹ Norske myndigheter var nå fornøyd med tingenes tilstand i nord. Grensesperringen hadde ført til bedre kontroll med de gjenværende reindriftsame- ne og reintallet i Finnmárku/Finmark/Finmarkku var redusert. Dermed minsket også konfliktnivået i forhold til de fastboende og landbrukets interesser ble styrket. Norges første reindrifftslov fra 1854 gjaldt kun i Finnmárku/Finmark/Finmarkku og tok sikte på å regulere bruken av reinbeitene i fylket og noen

115 NOU 2008: 5 s. 95.

116 NOU 2008: 5 s. 95

117 Lappekommisjonen av 1897 s. 196.

118 Norge var i denne perioden i union med Sverige. Se mer om dette i kapittel 6.1.4.

119 Arell (1977) s. 310.

120 Solbakk (1998).

121 Pedersen (2006) s. 355.

av de konsekvensene som grensestengningen hadde skapt.¹²²

7.8.2 Reindriftslovgivningen på 1800-tallet – fra hevdvunnen bruksrett til tålt bruk

Norge og Sverige ble i 1883 enige om en felles reindriftslov, felleslappeloven (Fælleslappeloven). Loven hadde som mål å regulere «den svenske reindriften» i Norge og samtidig ivareta jordbrukets interesser. Felleslappeloven bygde på oppfatningen om at reindriften sto i veien for sivilisasjonens fremmarsj. Loven regulerte samisk reindrift, men søkte ikke å legge til rette for utvikling av næringen. Hovedformålet var ifølge konstitusjonskomiteens innstilling til Stortinget i 1882 å «Tilveiebringe større beskyttelse for de Fastboendes Eiendom i de af Lapperne mest besøkte Distrikter» og å «paalegge Lapperne Fælles-ansvarlighed for den Skade deres Ren foraarsage».¹²³ Samtidig tok loven hensyn til reindriftenes beiterett, og loven bestemte at reineierne måtte få tildelt alternative beiter hvis de mistet areal til fordel for jordbruket. Felleslappeloven ble vedtatt av Stortinget i 1883, den gjaldt Norge sør for Finnmárku/Finmark/Finmarkku og skulle først og fremst regulere forholdet mellom reindriften og jordbruket.¹²⁴ Loven påla samene erstatningsplikt for all skade som reindriften påførte jordbruket både på åker og eng, setervoller, utmarksslått, høystakker, skog og annen eiendom.¹²⁵

Felleslappeloven åpnet for at man kunne inndele reindriftsområdene i distrikter.¹²⁶ Loven førte til at Troms/Romsa/Tromssa ble inndelt i distrikter, og det ble nedsatt lappekommisjoner som skulle foreslå løsninger for områdene lenger sør. Ingen av lappekommisjonene hadde samisk representasjon, men samer ble hørt i prosessen. Den første lappekommisjonen av 1889 foreslo inndeling av reinbeitedistrikter i Sør- og Nord-Trøndelag og Hedmark.¹²⁷ En ny kommisjon i 1892 tok for seg inndelingen i Nordland/Nordlândia. I innberetningen fra Lappekommisjonen av 1889 het

det at reindriften ikke kan «paaregne mange Forsvarere for sin økonomiske Berettigelse». Kommisjonen var derfor ikke i tvil om at «der ingen Føie er til i disse Trakter at opretholde Rensdyrdriften som en for Alle og Enhver fri Næring.» Riktignok ble det gitt uttrykk for at man måtte respektere samenes rettigheter, men høyt vurdert var reindriften ikke, heller ikke reindriftsutøverne: «naar man skal veie Lappernes og de Fastboendes gjensidige Rettigheder og Forpligtelser mod hinanden, kan man ikke glemme deres Næringsveies forskjellige Vilkaar, og at Jordbrugerne under det flittige og møisommelige kultiverende Arbeide ofte er paalagt store Tyngsler og Byrder, medens Lappen, hvis Tilværelse vexler mellem Strabadser og Dovenskab, som regel gaar ganske fri for saadanne.»¹²⁸ Lappekommisjonen av 1892 uttalte om Felleslappeloven av 1883 at den var: «det første Skridt til Gjennemførelse af Regler sigtende paa en regulerende Indflydelse under den paagaaende Kulturkamp, om hvis endelige Udfald i Tidens Løb Meningen neppe kunne være delte».¹²⁹

Distriktsinndelingen fungerte i en periode som pusterom for reindriften, fordi den tross alt fikk områder definert som reinbeiteområder.¹³⁰ Samtidig innebar beitegrensene at viktige beiteområder som samene hadde benyttet tidligere, ikke fikk status som reinbeitedistrikter.

Også den tredje lappekommisjonen, Lappekommisjonen av 1897, som hadde som oppdrag å vurdere nye lovregler til erstatning for Felleslappeloven, hadde et klart budskap om at reindriften måtte vike for «Udviklingens ubønhørlige Lov»:¹³¹ «Dette Valg kan da ikke være tvivlsomt. Det tilsiges af Udviklingens ubønhørlige Lov. Kulturlivets Fremadskriden med Tilbagetrængen af gamle Naturlivs Former har historisk Berettigelse. Et Forsøg fra Samfundets Side paa at trodse denne Tingenes naturlige Gang eller paa at hindre den Forrykkelse i Ballancen mellem de herpaagjældende Interesser, som deraf er Følgen,

122 Bull, Oskal og Sara (2001).

123 Fælleslappeloven av 2. juni 1883.

124 Fælleslappeloven av 2. juni 1883.

125 Ravna (2007) s. 40–41. Se også Fjellheim i Ruud og Ween (2019) s. 160. To svenske høyesterettsdommere hadde sterke innvendinger til forslaget fordi det: «Maaler den Fastboendes og Nomadens Ret med ulige Maal». De argumenterte for at lovforslaget brøt med grunnleggende rettsprinsipper, og at bønder som etablerte seg i reindriftsstrøk burde pålegges «at forsyne de Marker [...] med hensiktsmessigt Gjørde»

126 Berg (1994) s. 19.

127 Bull (2023) s. 17.

128 Indberetning (1892) s. 33.

129 Indberetning (1894) s. 102.

130 Berg (1994) s. 20.

131 Bull (2023) s. 4.

vilde være stridende mod Samfundsordningens Idé og i bedste Fald blive frugtesløs.»¹³²

7.8.3 Tap av beiteområder og reindriftskrise i sør

Tilleggsloven av 1897 strammet inn enda mer sammenliknet med fellesloven, noe som fikk store konsekvenser i sørsamisk område. Tillægsloven i 1897 forbød reindrift i områder utenfor reinbeitedistrikter uten grunneiers eller kommunenes tillatelse. En lang rekke kommuner kunne dermed forby reindrift, noe de også gjorde, fordi ikke alle reindriftsområder var blitt definert som reinbeitedistrikter av 1889-kommisjonen. Loven ga hjemmel til å forby reindrift i områder som reindriftssamene tidligere hadde benyttet, uten at en hadde noe krav på erstatning eller alternativt beiteland slik som 1883-loven anga.¹³³ Blant annet ble Gauldalsvidda, Trollheimen og Sålekinna vest for Femund stengt for reindrift. De som bodde der, hadde i realiteten to valg: gi seg med reindrift eller bli anvist plass innenfor de opprettede reinbeitedistriktene. Dette var i realiteten en tvangsflytting. Flere familier ble ruinerte og havnet på fattigkassa, og sammen med konflikter med bønder førte dette til sosial nød for flere.¹³⁴ I Trollheimen valgte noen å bli siden Meldal kommune ikke hadde innført tamreinforbud og fordi samene hadde kjøpt opp noen utmarkseiendommer. De andre kommunene i Trollheimen vedtok tamreinforbud.¹³⁵ Slik ble reindriften i Trollheimen i stor grad ulovlig. Fra samisk synsvinkel har dette vært sett på som et eksempel der norsk lov har ført til urett.

Grensestengningen begynte nordpå, men med innføringen av Fellesloven ble grensen i praksis gradvis stengt, med noen få unntak. Med grensestengningen på Helgeland, i Trøndelag/Tröndelagen og i Hedmark var mange reindriftssamer nødt til å legge om driften slik at den fant sted innenfor nasjonalstatens grenser.¹³⁶

7.8.4 Tvangsflytning og kjedereaksjoner – grenseoverskridende reindrift i nord

Fram til 1889 hadde det vært mulig å flytte med rein mellom Finland og Sverige. Da ga Russland opp videre forhandlinger med Sverige og stengte grensa. Grenseperringen fikk store konsekvenser for reindriften. Det førte til at rundt 100 mennesker blant Kautokeino-samene som hadde tatt overflytting til Karesuando, flyttet tilbake til Norge. Resultatet var økt press på beiteressursene i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku og nye interne konflikter.¹³⁷

Den eneste grensen som ennå var åpen for overflytting med rein, var mellom Norge og Sverige. Med hjemmel i Lappekodisillen fra 1751 kunne samer på svensk side fortsatt benytte sommerbeitene sine på norsk side, særlig gjaldt det Troms fylke, men også sør for Troms ble det drevet grensekryssende reindrift. I takt med norsk landbrukskolonisering og fornorskingstiltak, økte imidlertid presset på å kontrollere og begrense svenske samers adgang til Norge. Et middel for kontroll var Fellesloven i 1883, som innførte et administrativt regime på norsk side som etter hvert ble supplert med distriktsinndeling, kollektivt erstatningsansvar og egne lappefogder. Først og fremst var det situasjonen i Troms/Romsa/Tromssa som var oppfattet som prekær. Her fant det sted en omfattende nydyrking og reindriften ble fremstilt som et stort problem både for landbruk og skogsdrift. Symptomatisk er en uttalelse fra venstremannen Hans Fosnes fra Namdalen, medlem av Lappekommisjonen i 1897. Han ville ha Lappekodisillen opphevet fordi «Det er en stor Landeplage, der er Tale om [...]de Herjinger, som den svenske Ren foretager paa norsk Grund».¹³⁸

Det var særlig i Troms/Romsa/Tromssa at grensestengning og beiterereguleringer skulle få store konsekvenser. Halvøyene og øyene i Troms/Romsa/Tromssa var svært attraktive for reindrift. Høye fjell og gode sommerbeiter gjorde disse kystområdene til en viktig forutsetning for den samiske reindriftspastoralismen som utviklet seg fra slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet. Med vinterbeiter i furuskogene på svensk og finsk side utviklet det seg en nomadisk

132 Indstilling (1904) s. 196. Flere sitater fra Lappekommisjonen 1897 om forholdet reindrift/jordbruk er gjengitt i Bull, Oskal og Sara (2001) s. 230; NOU 2007: 14 s. 67.

133 Severinsen (1979) s. 116–117.

134 Baglo (2017) s. 227–230.

135 Riseth og Danielsen (2010) s. 3.

136 Kosmo (2001) s. 87.

137 Ruong (1937).

138 Berg (1998) s.178.

tilpasningsform. Parallelt med denne utviklingen eksisterte det også en mer lokal form for reindrift på begge sider av kjølen i Sør-Troms. Rundt midten av 1700-tallet er det anslått at mellom 350 og 400 samer med 4-6 000 rein flyttet fra svensk side og over til Troms/Romsa/Tromssa.¹³⁹ I tillegg dokumenteres det tidlig på 1700-tallet en stasjonær sjøsamisk reindrift på Ringvassøy/Ráneš, Vannøya/Várðná og Kvaløy/Sállir.¹⁴⁰ Dette var en tilpasning basert på en kombinasjon av fiske, fangst og noe husdyrhold.

Årsakene til at også øyene Senja/Sázzá, Kvaløya/Sállir og Ringvassøya/Ráneš ble tatt i bruk som beite av reindriftssamer fra Sverige, var i stor grad en konsekvens av grensesperringene i 1852 og 1889. Sperringene førte til at antallet reindriftsamer i Karesuando-området hadde økt, og man fikk dermed et langt større press på vinterbeitene.

7.8.5 Fremrykkingsteorien

Samtidig med reguleringen av reindriften sør for Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku fra 1880-tallet hevdet toneangivende forskere at samene var et nyinnvandet folk i Sør-Skandinavia. Dette er kjent som *fremrykkingsteorien*.¹⁴¹ Den norske historikeren Yngvar Nielsen la frem fremrykkingsteorien i 1889 i artikkelen «En teori om lapperne fremrykning mot syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt» (1891).¹⁴² Historikeren Gustav Storm sto også for samme syn.¹⁴³

Gjennom fremrykkingsteorien ble det fremstilt som at samene hadde vandret inn, «rykket fram», i områdene sør for Namdalen/Nååmesjenvuemie og Frostviken/Fröösstege etter reformasjonen, altså etter 1536–37, og at de nådde Tydalen/Tydaelie rundt år 1700 og Plaassje/Røros rundt 1750.¹⁴⁴ Teorien ble gjeldende lære med det samme. Fremrykkingsteorien fikk umiddelbart konsekvenser for de sørligste samene, fordi den ble akseptert av kommisjonen for «Undersøgelse af Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre og Nordre Trondhjems Amter», kalt Lappekommisjonen av 1889.¹⁴⁵ I kommisjonens innstilling het det blant annet om Sør-Trøndelag og Hedmark

at: «den jordbrugende Befolkning allerede forlængst havde begynt sin kultiverende Gjerning før Lapperne komme [...] Det er derfor utvilsomt Lapperne, som i disse Distrikter har trængt sig ind paa den jorddyrkende Befolkning og senere været denne til stor Gene.»¹⁴⁶ Denne feiloppfatningen av at samene ikke hadde historiske rettigheter i disse områdene, ble i neste omgang lagt til grunn i en rekke rettssaker i over hundre år fremover.¹⁴⁷

FREMRYKKINGSTEORIEN

Fremrykkingsteorien, teorien om at samene var relativt ny-innvandrede i Sør-Skandinavia, ble fremsatt på 1880-tallet av forskere, og ble stående og gjentatt senere, blant annet i bygdebøker og andre lokalhistoriske skrifter. Teorien ble forsvart helt frem til 2000-tallet. Fremrykkingsteorien kom under kritikk først fra 1960-årene av. Teorien ble først ordentlig utfordret i 1970 ved utgivelsen av artikkelen «Samer på Dovrefjell i vikingetiden» av språkforskeren Knut Bergsland.

Argumentene mot innvandringsteorien var for eksempel tidsånden fremrykkingsteorien ble til i, mangelen på samisk forskning og problemene knyttet til å bruke norske kilder til samisk historie. Det ble vist til språkhistorie og samiske stedsnavn med sannsynlig høy alder. Kilder ble omtolket, og nye ble lagt frem.

Arkeologisk forskning har ved en rekke tilfeller tilbakevist fremrykkingsteorien. For eksempel har den svenske arkeologen Inger Zachrisson argumentert for at graver og boplasser fra Vivalen i Härjedalen fra 800–1000-tallet e.Kr. er samiske. Det endelige argumentet kom så sent som i

139 Åhrén (1979) s. 114

140 Bratrein (1990) s. 62–64; Kalstad (1973) s.1; Storm (2009) s.22.

141 Se mer om fremrykkingsteorien i kapittel 20.2.2.

142 Ruud og Ween (2019) s. 9.

143 Haarstad (1992) s. 33–34. Se også kapittel 10.5.2

144 Haarstad (1992) s. 294–297; Nielsen (1891) s. 32–34.

145 Se for eksempel Løov (1989) s. 277–278.

146 Etter Falkenberg (1988) s. 29.

147 Se også kapittel 8.8 og 20.2.2.

2008 gjennom funnene og dokumentasjonen av samiske boplasser fra 800–1000-tallet e.Kr. ved Aursjøen i Lesja i Innlandet fylke.

Samenes historie frem til 1750 drøfter fremrykkingsteorien og finner lite grunnlag for å si at teorien kan stemme. Et endelig oppgjør med fremrykkingsteorien har likevel latt vente på seg. Fra samisk hold har en ønsket et klart oppgjør med fremrykkingsteorien, og en unnskyldning fra NTNU fordi de som senest forsvarte fremrykkingsteorien, var historikere ved institusjonen. Man har også ment at trebindsverket Trøndelags historie fra 2005, der forskere ved NTNU var sentrale, verken tok hensyn til samisk medvirkning, behandlet samisk historie godt nok eller tok et oppgjør med fremrykkingsteorien.

Kilde: Haarstad (1992) s. 33–34; Zachrisson (1983) s. 988; Bergsland (1970) s. 365–409; Bergstøl og Reitan (2008); Sem (2017) s. 131–132; Bull og Stugu (2008); brev til NTNU styret frå rektor 13.02.2006 om Trøndelags historie – Samenes historie.

7.9 Språksituasjonen ved inngangen til 1900-tallet

Store deler av gruppene samer, kvener og skogfinner var to- og trespråklige før fornorskingspolitikken startet. Unntaket var kvener og samer i Øst-Finnmark og indre Finnmark, som ofte ikke kunne norsk. Allerede ved inngangen til fornorskingsperioden på begynnelsen av 1850-tallet var de fleste sørsamene tospråklige og snakket både sørsamisk og norsk, eller svensk. Samtidig startet et språkskifte i det skogfinske området. Ved inngangen av perioden var finsk et levende språk som ble overført til barna i alle fall i deler av Finnskogene.¹⁴⁸ På 1880-tallet forstod en del barn finsk, men de snakket det ikke, og bruken av finsk som dagligspråk var sterkt redusert på de skogfinske gårdene.¹⁴⁹ Folketellingene viser at det bildet vi ser fra det skogfinske området, også i stor grad gjelder for umesamer, pitesamer, den sjøsamiske befolkningen i det lulesamisk området, i Lofoten/Lufuohtta og Vesterålen/Viestterålas, i noen kyst- og fjordområder i Sør- og Midt-Troms og i Skjervøy/Skiervá/Kierua i Nord-Troms. Det generelle trekket i disse områdene er at skogfinner, samer og kvener var tospråklige

og sluttet å snakke gruppas eget språk til barna sine før århundreskiftet 1900. Det er et sammenfall i tid mellom myndighetenes ønske om å fornorske gruppene og et språkskifte i de nevnte områdene i denne perioden.¹⁵⁰

I 1898 var samisk hjemmespråk i 1195 familier, mens 349 familier hadde kvensk som hjemmespråk i de undersøkte områdene i Nord-Norge. 34 familier brukte tre språk i hjemmet. 231 familier brukte samisk og norsk, mens 139 familier brukte både kvensk og norsk hjemme. Et relativt høyt antall familier, 26,2 prosent, av de samiske og kvenskspråklige familiene opplyste at de brukte to- eller tre språk i hjemmet, enten kvensk/norsk, samisk/norsk eller samisk/kvensk/norsk. Dette viser sannsynligvis til et begynt språkskifte der foreldre og andre voksne snakket samisk og/eller kvensk med hverandre og norsk til ungene. Dette var mer vanlig i Vest-Finnmark og Troms/Romsa/Tromssa enn i Øst-Finnmark i denne perioden.¹⁵¹

Det store bildet ved inngangen av 1900-talet var at majoriteten av de samiske og kvenske barna i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku og Nord-Troms hadde samisk eller kvensk som morsmål og som dagligspråk hjemme. I deler av Vest-Finnmark og i Nord-Troms var kunnskapen i norsk jevnt over noe høyere enn i de resterende delene av Finnmárku/Finnmark/Finmarkku. I Indre Finnmark og i deler av Øst-Finnmark hadde samiske og kvenske barn ingen eller så godt som ingen kunnskap i norsk da de startet skolegangen. For kommunene sør for Nord-Troms var bildet annerledes. Her var det samiske innslaget i kretsene mindre og det er flere tegn på at det allerede skjer et språkskifte på slutten av 1800-tallet. Divtasvuodna/Tysfjord står her fram som et unntak. Der var det to samiske skolekretser hvor bare et fåtall av de samiske barna hadde kunnskaper i norsk ved skolestart.¹⁵²

7.10 Avslutning

Fornorskingspolitikken som politisk program ble utviklet i perioden fra 1852 til 1900. Gjennom perioden var det en utvikling av målsettingen for politikken, av hvilke minoritetsgrupper politikken ble rettet mot, det geografiske nedslagsfeltet for politikken, av hvilke vir-

148 Sundt 1850/1974, hos Niemi (2003) 124–126.

149 Wedin (2006) s. 327.

150 Se kapittel 13.1 Språkskiftet.

151 Aas (1899). Et bilag utarbeidet av skoledirektør for Troms stift. til St.prp. Nr 2. (1900–1901).

152 Se kapittel 13.1 om språkskifte.

kemidler som ble brukt og hvilke samfunnsområder som ble omfattet av fornorskingspolitikken.

Perioden kan deles i to. Årene fra 1852 og frem til 1870-tallet var en introduksjonsfase. Den målrettede politikken var i denne fasen særlig rettet mot lule- og nordsamene, men var også virksom mot skogfinnene og i noen grad også kvenene. I denne fasen ble det økonomiske fundamentet lagt og noen av virkemidlene utviklet, norsk språkopplæring og nasjonsbygging ble særlig vektlagt. Innføring av overgangsdistrikter, hvor det var mål om å få til et språkskifte, og instruksjoner for lærerne i disse områdene ga den målrettede fornorskingspolitikken et geografisk nedslagsfelt fra Tysfjord i Nordland og nordover til kysten av Vest-Finnmark.

Den neste fasen strekker seg fra 1870-tallet og fram mot 1900. I denne fasen ble fornorskingspolitikken trappet opp og strammet til. Nå ble fornorskingspolitikken også rettet mot kvenene, og samtidig ble den sikkerhetspolitiske dimensjonen tillagt mer vekt. I skolen ble fornorskingspolitikken innskjerpet, samtidig ble kirken forsøkt innlemmet. Det som ble definert som overgangsdistrikter ble i første omgang utvidet i nord, slik at hele Finnmark kom med, og senere, ved utgangen av perioden, innskrenket slik at den målrettede fornorskingspolitikken kun dekket Finnmark og to kommuner i Nord-Troms. Fornorskingspolitikken hadde like store, om ikke større konsekvenser, for minoritetene i de områdene som ikke ble definert som overgangsdistrikt. Mens målsettingene med fornorskingspolitikken tidligere primært hadde vært å gi minoritetene opplæring i norsk språk, ble målet ved utgangen av perioden full assimilasjon. Som politisk program var fornorskingspolitikken fullt utviklet ved inngangen til 1900-tallet og var i ferd med å innta en hegemonisk posisjon, et hegemoni som først ble reelt utfordret på slutten av 1900-tallet.

Det var hele tiden et visst innslag av opposisjon og motstand mot fornorskingspolitikken. Dels av samer og kvener, og dels av lærere og av kirka. Innstramningen og opptrappingen av fornorskingspolitikken på slutten av 1800-tallet kan dels forstås som et resultat av at fornorskingspolitikken ikke hadde gitt den ønskede effekt, det vil si at det ikke hadde økt ferdighetene i norsk språk eller ført til et språkskifte. Frem mot 1880-tallet hadde fornorskingspolitikken ført til et økende antall nordsamisk- og kvenskpråklige lærere, til flere bøker på nordsamisk og mer bruk av nordsamisk og kvensk i kirken.

Samiske rettigheter til naturressurser ble satt under press flere steder, det gjaldt blant annet skol-

tesamene, sjøsamene og reindriftssamene. Dette fikk konsekvenser både på kort og lang sikt. Grensestengingen i 1852 førte til en kjede av hendelser som fikk store negative konsekvenser for reindriftssamer langs hele norskegrensa. Negative og til dels rasistiske holdninger til samer, både hos myndigheter og i det norske folk, førte at reindriften mistet ressursområder. Det er i perioden flere eksempler på urett som ble begått mot reindriftssamer.

Fornorskingspolitikken ble til over tid og fant sin endelige form i løpet av perioden 1852–1900. Det er i denne perioden språkskiftet fra samiske språk, kvensk og finsk starter i et stort område, og det blir tydeligere at målet med fornorskingen ikke bare var å få minoriteter til å skifte språk til norsk, men også å legge bort sin identitet og bli norske.

En alvorlig urett med barneovertakelser i sørsamisk område er avdekket i perioden. Bortsettingen av sørsamiske barn på Røros på 1800-tallet førte til store menneskelige omkostninger, både for familier og enkeltindivider. Det er en rimelig vurdering at den økonomiske og sosiale nøden i det Rørossamiske samfunnet ved utgangen av 1850-tallet hang tett sammen med reduserte muligheter til å forsørge seg selv på grunn av varig tap av land og ressurser. Det er neppe diskutabelt at ordningen med bortsetting av barn på må ha hatt negative konsekvenser for samisk kultur og samisk språk i Rørosområdet. Historien om bortsetting av samiske barn fra Røros en viktig historisk erkjennelse. Den dokumenterer at fornorskingspolitikken ikke bare var avgrenset til overgangsdistriktene i Nord-Norge.

Holdningene til samer og andre minoriteter i samfunnet kom også til uttrykk i vitenskapen. Tidvis ble vitenskapelige teorier brukt til å legitimere og utforme politikk som førte til urett for minoritetene. Fremrykkingsteorien, satt fram av den norske historikeren Yngvar Nielsen i 1889, var et eksempel på det. Nielsen hevdet feilaktig at samene var et nyinnvandret folk sør for Namdalen /Nååmesjenvuemie. Teorien, som arkeologer for lengst har tilbakevist, svekket sørsamenes rettigheter i samtiden og har også senere vært brukt i rettsaker om reindriften rettigheter i det sørsamiske området. Fremrykkingsteorien har festet seg i den folkelige historieforståelsen, ikke underlig med tanke på at teorien helt opp til vår egen tid har farget den lokale og regionale historieskrivingen. Niensens teori har hatt, og har fortsatt, store negative konsekvenser for sørsamene og sørsamisk reindrift.

Pykeijät tyttäret, Pyykillä

Foto: S. Paulaharju. Jenter fra Bugøynes vasker klær. Museiverket, Helsinki.

Kapittel

8

**Fornorskingspolitikken
fester grepet (1900–1940)**

8. Fornorskingspolitikken fester grepet (1900–1940)

Overgangen mellom 1800-tallet og 1900-tallet markerte et taktskifte i den statlige fornorskingspolitikken. Med mål om en raskest mulig språklig og kulturell fornorsking av den samiske og kvenske befolkningen ble eksisterende tiltak intensivert og en rekke nye tiltak introdusert. Samtidig ble overgangsdistriktene innskrenket. Fra 1900 ble fornorskingstiltakene først og fremst rettet mot Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og deler av Nord-Troms.

Det norske samfunnet ble på mange områder omformet og modernisert i perioden fra 1900 og frem mot 1940. Det var en økonomisk, politisk, sosial og kulturell omforming. Dels var dette et resultat av en ønsket og bevisst politikk, og dels tvang slike endringene seg frem på tross av politikernes mål og ambisjoner. Moderniseringen skjedde på ulikt vis og til ulik tid på ulike steder, med regionale variasjoner i samfunnsendringene.

De to formene for fornorskingspolitikk som hadde utkrystallisert seg allerede i forrige periode, etablerte seg: fornorskingspolitikken som rettet seg mot alle språklige og kulturelle minoriteter i Norge, og den som særlig siktet seg inn mot samer og kvener/norskfinner i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms. Begge formene for fornorskingspolitikk var gjennomgripende og total, men innholdet, intensiteten og omfanget av de politiske tiltakene varierte.¹

Fornorskingspolitikken hadde før 1900 primært vært rettet mot tiltak i skolen, og i noen grad kirken. Etter 1900 ble andre samfunnsområder i langt sterkere grad trukket inn i en samordnet innsats. I 1902 kom en ny jordsalgsløve for Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. Bakgrunnen var at jordsalget skulle kunne benyttes som middel til å regulere nasjonalitets- og språkforhold og samtidig bidra til styrking av landbruk i Finnmark. Lovens reglement inneholdt en språkinstruks, men i praksis ble loven fulgt opp liberalt. Samme år ble ordningen med fastlønnede retts- tolker i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku opphevet, og ordningen med fri rettstolk i sivile saker ble avviklet. Det ble også igangsatt målrettet jordbrukskolonisering med norskspråklige bureisere for å styrke det norske nærværet i «de utsatte grensestrøkene»

mot Russland.² I områdene med jordbrukskolonisering ble det satt i verk utstrakt veibygging. Målet var å øke samhandlingen mellom norske bygdesamfunn og samiske og kvenske bygder. I sum førte dette til at fornorskingspolitikken i langt større grad enn tidligere la føringer for folk i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms.³ Over tid kom flere i kontakt med norsk språk og myndighetsutøvelse.

Samer, men også kvener, markerte på ulikt vis motstand mot fornorskingspolitikken. Motstanden mot fornorskingspolitikken kom sterkest og mest langvarig til uttrykk blant samene. De kjempet politisk og kulturelt for sine språklige og kulturelle rettigheter og for retten til tradisjonell næringsutøving. Fra slutten av 1800-tallet og frem mot andre verdenskrig var det i all hovedsak politisk konsensus på Stortinget om fornorskingspolitikken. Med tanke på de inngripende tiltakene fornorskingspolitikken representerte, protestene og motstanden og de økonomiske ressursene som ble brukt, var det likevel påfallende lite politisk debatt i majoritetsbefolkningen. Størst debatt var det i årene etter århundreskiftet, i forbindelse med nedleggelsen av friplassordningen ved Tromsø Lærerskole. Etter dette ble ikke fornorskingspolitikken rettet mot samer og kvener tatt opp i Stortinget før ved behandlingen av ny skolelov i 1936.

8.1 Raselære og fysisk antropologi

Fysisk antropologi som vitenskap ble etablert på andre halvdel av 1800-tallet og hadde sin storhetstid frem til andre verdenskrig. Fysisk antropologi utledet mentale egenskaper fra de fysiske målbare trekkene hos individer og folkegrupper. I samtida var fysisk antropologi en anerkjent vitenskap, selv om både det teoretiske grunnlaget, metodologien og ikke minst resultatene var omstridte, særlig i mellomkrigstida. Forskningen hadde flere undergrener, som historisk osteologi (om knokler, benvev og skjelett), humanbiologi (om ernæring), evolusjonspsykologi og rettsantropologi.⁴

8.1.1 Forestillinger om rase

Det grunnleggende utgangspunktet var rasebegrepet, som ble brukt alt fra slutten av 1600-tallet og videre utviklet gjennom 1700- og 1800-tallet, altså forestillingen om at menneskeheten var inndelt i ulike grupper, hver med sine karakteristiske trekk, som «den

1 Zachariassen, Ryymin & Evjen (2021) s. 168–169.

2 Se Wikan (1980); Bull (2014).

3 Qvigstad (1907) s. 56; Eriksen og Niemi (1981) s. 47–61, 317–338; Niemi (2005) s. 401–404; Zachariassen (2012) s. 26–27.

4 Holck (1990) s. 9–12.

hvite» og «den sorte rasen». Rasebegrepet ble særlig utviklet i Europa, ikke minst som resultat av kolonialismens møte mellom kolonimakter og befolkningen i de erobrede oversjøiske områdene.⁵

En tidlig inndeling opererte med fire til fem raser, og etter hvert ble det utviklet et finmasket nett av en lang rekke raser. I et av de første forsøkene på å inndeles menneskeheten i raser, i 1684, ble samene regnet som en egen rase, til tross for at rasene ellers i dette skjemaet sammenfalt med kontinenter. Forklaringen er trolig en særlig sterk vektlegging av kriteriet om å være «annerledes» og om ikke å svare til europeiske idealer om hva som var vakkert eller stygt ved individer og folkegrupper.⁶

Forestillinger om raser utviklet seg snart til en raselære, det vil si en oppfatning om at det fantes overlegne og underlegne menneskeraser og til jakten på særlige «rase»-egenskaper. Det var ikke uten grunn at raselæren etter hvert ble omtalt som rasisme, preget av fordommer og diskriminering. Selv om det vitenskapelige målet for den fysiske antropologien var å systematisk kartlegge den menneskelige variasjonen og forstå menneskets evolusjonshistorie, avfødte vitenskapen på denne måten bieffekter med langtrekkende negative virkninger på individer, folkegrupper og samfunn.

Eugenikken, også kjent som «rase- og arvehygiene», kan også, i alle fall delvis, oppfattes som et produkt av den fysiske antropologien. Eugenikken var både anvendt vitenskap og et sosialpolitisk program, utviklet i andre halvdel av 1800-tallet. Eugenikken hentet særlig inspirasjon fra moderne forskning innen landbruk og dyrehold om utvikling og foredling av arveegenskaper. Anvendt på menneskelige samfunn i studier av evolusjonsbiologi og genetikk hadde eugenikken som sentral idé at forbedring av arvelige egenskaper ville bidra til folkehelsen og skape en «sunn» befolkning.

Den mest kjente delen av den fysiske antropologien er frenologien, også kalt kranologi, en lære om at det fantes evner og karaktertrekk i den menneskelige hjernen, og at disse kunne avleses i hodeskallens ytre form. I den frenologiske forskningen ble det foretatt inngående ytre målinger av hodeskaller, både samlinger av hodeskaller og hodeskallene til levende

mennesker. Med frenologi søkte forskerne å dokumentere blant annet evner, moralske egenskaper og grunnleggende karaktertrekk.⁷

8.1.2 Den fysiske antropologien og samer, kvener og skogfinner

Den fysiske antropologien i Norge ble delvis gjennomført ved fylkesvise undersøkelser av hele soldatkull, hovedsakelig rettet mot den norske majoritetsbefolkningen. Det ble fattet interesse for samene, kvenene og skogfinnerne som «fremmede nasjonaliteter» i disse undersøkelsene, hvilke fysiske og mentale kjennetegn de bar, og deres påvirkning på fylkenes «rasesammensetning», som under rekruttundersøkelsene i Troms/Romsa/Tromsø i 1898 og 1919.⁸

FYSISK ANTROPOLOGISKE PROSJEKTER I NORGE

Det første fysiske-antropologiske prosjektet i Norge, rettet spesifikt mot samiske levninger, ble gjennomført i Unjárga/Nesseby på 1850-tallet.⁹ Utover på 1900-tallet ble samiske levninger fra både urgraver og kirkegårder samlet sammen, hovedsakelig fra Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Karasjok, Unjárga/Nesseby, Porsanger/Porsángu/Porsanki og Sør-Varanger/Saujvárjell/Máttá-Várjjat/Etelä-Varenki.¹⁰ Fra 1914 til midten av 1920-tallet ble det gjennomført en rekke fysiske undersøkelser av samer, kvener eller skogfinner i Grue, Brandval, Aasnes, Plaas-sje/Røros, Divtasvuodna/Tysfjord, Lenvik, Senja/Sázzá, Alta/Áltá/Álaheadju/Alattio og Guovdageaidnu/Kautokeino.

Kilde: Kyllingstad (2021) s. 6-8; Holck (1990) s. 45, 66.

Hierarkisering av menneskerasene var en sentral del av den fysiske antropologien, og man vekslet gjerne mellom sosialdarwinistiske og sosiallamarckistiske synspunkt på samer, kvener og skogfinner. Geologen Amund Hellands var redaktør for et fylkesvis arbeid om Norge, *Norges land og folk*, reflekterte oppfatningen om at rase og raseinndeling var viktig for å få oversikt over det som ble oppfattet som regionale trekk ved lynne og egenskaper hos befolkningen.

5 Se kapittel 7.1.3 og 7.1.4.

6 Simonsen (2021) s. 41–58.

7 Kyllingstad (2021); Kyllingstad (2022).

8 Kyllingstad (2021); Helland (1906) s. 11.

9 Kyllingstad (2021) s. 6.; Holck (1990) s. 45, 66.

10 Kyllingstad (2021).

Ulike folkegrupper ble hierarkisert etter kategoriene lang- og kortskalle, hvor kortskaller representerte et laverestående element i befolkningen.¹¹ Skogfinnene fikk særlig oppmerksomhet som kortskaller, i motsetning til de norske bøndene i Hedmark, «bygdefolket», som ble typologisert som langskaller. Undersøkelsene i Hedmark ble gjennomført av et par av tidas fremste norske fysisk antropologer, militærløgene Carl Arboe og Halfdan Bryn. En del av funnene ble publisert i bind I av *Hedemarkens amt* (1902). Forfatterne var opptatt av raserenhet og raseblanding på Finnskogene. I Grue, Brandval og Aasnes Finnskoger hadde «kvæinndblanding»¹² bidratt til flere «eiendommeligheter» hos de norske bøndene, mens i Solør hadde finnene ikke maktet å bidra til å forstyrre bygdebefolkningens «langskallede hovedform», til tross for at skogfinnene var svært tallrike. Derimot hadde skogfinnene påvirket etniske nordmenn fra Solørs mentalitet; de var blitt «løs i sin tale og sine moralske grunnsætninger og i handel og vandel ikke fri for at fare med smaakneb og krangling».¹³ Aller nederst i rasehierarkiet i Finnmárku/Finmark/Finmarkku var skoltesamene i Sør-Varanger/ Saujvárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, «skoltefinnerne». De ble betraktet som «en lavstaaende race, uden livskraft og uden fremtid». De var også «fremmede» i Norge, markert blant annet ved deres tilknytning til den russiskortodokse tro.¹⁴

Myndighetene finansierte deler av den fysisk-antropologiske forskningen, enten direkte over statsbudsjettet eller indirekte gjennom finansiering av akademiske institutter og organisasjoner. Dette legitimerte fysisk antropologi som vitenskap ved at forskningen foregikk innenfor de institusjonelle rammene som la grunnlaget for vitenskapen. Selv om myndighetene finansierte forskningen kan man ikke konkludere med at de styrte innholdet.¹⁵

8.2 Sikkerhetspolitikk og grensesikring

Oppfatningen av Russland som trussel mot Norge avtok i denne perioden som følge av at landet fikk sin posisjon som stormakt vesentlig svekket. Dette skyld-

tes særlig nederlaget i den russiskjapanske krigen like etter århundreskiftet, revolusjonær uro, tapene under første verdenskrig fulgt av borgerkrig og intervensjon av utenlandske tropper. «Den russiske fare» dreide seg nå mest om frykt for smitte av ideologisk og politisk tankegods.¹⁶

Derimot ble vaktsonheten overfor «den finske fare» skjerpet i perioden, især etter at Finland erklærte seg som selvstendig stat i 1917 og nasjonalistiske strømninger i Finland ble rettet også mot Nord-Norge og kvenene, oppfattet som «utenlandsfinner». Det vakte også uro at Finland krevde en korridor til Ishavet og grenseendring på Russlands bekostning.¹⁷

Kvenmiljøene i grenseområdet ble overvåket av fylkesmyndigheter, biskop og Forsvaret fra rundt 1920, som inngikk et mer formalisert samarbeid i 1921 og 1922. Disse utvekslet informasjon og koordinerte sivile og militære myndigheter ved grensen.¹⁸

For å motarbeide finsk og russisk kulturell, økonomisk og politisk påvirkning av kvenene og samene besluttet norske myndigheter at den grenseoverskridende aktiviteten måtte begrenses og kontrolleres. Samtidig skulle deres kulturelle og psykologiske dragning til Finland erstattes med et norsk nasjonalt sinnelag. Myndighetenes intensjon var at dette samlet sett skulle resultere i et kulturelt grensevern mot finsk og russisk innflytelse.¹⁹ Det kulturelle grensevernet omfattet etablering av statsinternater, bygging av kirker og kapeller, etablering av gruvedrift, utbygging av veier og omfattende tiltak for å øke andelen norske bureisere i Sør-Varanger/Saujvárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki og Øst-Finmark.

8.2.1 «Finmarksnevnden»

Fornorskingsinnsatsen rettet seg først mot Øst-Finmark og Sør-Varanger/Saujvárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, hvor fylkesmannen, kommunale myndigheter, skolen, kirken, Forsvaret, rettsvesenet og næringsvirksomhet innrettet seg etter en koordinert fornorskingspolitikk.

I 1899 ble det private «Selskabet for fremme af Finmarkens Jordbrug» opprettet. Sikkerhetspolitiske

11 Kyllingstad (2022).

12 Altså innblanding av skogfinner.

13 Helland (1906 II) s. 595 ff.

14 Helland (1906 II) s. 6; Wikan (1995) fl.st.

15 Kyllingstad (2021) s. 16–17.

16 Eriksen og Niemi (1981) s. 94–96.

17 Eriksen og Niemi (1981) s. 106–112, 187 ff.

18 Se mer om overvåkning gjennom biskopembetet i kapittel 8.6.5.

19 Eriksen og Niemi (1981) s. 228.

hensyn, økende kvensk/finnsk tilstedeværelse langs grensen til Finland i Sør-Varanger/Saujivárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki og behovet for å styrke «det norske befolkningselement» lå til grunn for opprettelsen.²⁰ Selskapet ble tildelt jord fra staten, som kunne fordeles videre uten hensyn til jordsalgslovens (1863) regler.²¹ Jordsalgsloven fastslo at fri konkurranse var gjeldende, som gjorde det vanskelig å utelukke kvener med norsk statsborgerskap å kjøpe jord. I selskapets vedtekter sto det at jord kunne deles ut til «skikkede jordarbeidere, væsentlig fra de sydligere egne af landet».²² Selskapet samlet selv inn 30 000 kroner, og Stortinget bevilget 47 500 kroner til selskapet i årene 1900-1904.²³ I praksis fikk selskapet liten betydning for jordbrukskoloniseringen i Sør-Varanger, siden selskapet hadde store vanskeligheter med å finne egnede folk til bureisingsarbeidet, og selskapet ble avvirket rundt 1910.²⁴ Formålet og bevilgningene til selskapet viste at myndighetene ønsket å benytte jordbrukskoloniseringen som et virkemiddel for å sikre norsk suverenitet i grenseområdet.

For å samordne jordbrukskolonisering, utbygging og fornorsking av Sør-Varanger/Saujivárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki og resten av Finnmarkku/Finmark/Finnmarkku støttet Regjeringen Forsvarsdepartementets anbefaling om å etablere «Finnmarksnevnden» i 1930. Nevnden leverte en rekke utredninger ut over 1930-tallet der alle spørsmål som kunne dreie seg om å sikre Finnmarkku/Finmark/Finmarkku for riket ble tatt opp, fra forsvar til bureising, fra fornorskingspolitikk til næringsutvikling. Den var særlig opptatt av Sør-Varanger/Saujivárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki og de spesielle nasjonale utfordringene i dette «utsatte grenseområdet». Nemndens første utredning var da også om jordbrukskoloniseringen i Pasvikdalen, sammen med veibygging og institusjonsbygging her, blant annet av kapell og folkehøgskole.²⁵ Nemnden støttet sterkt den alt pågående bureisingen i dalen, som hadde pågått siden andre halvdel av 1800-tallet og som foreløpig

hadde kulminert i regi av Selskapet til fremme av Finmarkens Jordbrug.²⁶

Ut over på 1930-tallet ble nemnden spesielt opptatt av å støtte opp om det nye og store bureisings tiltaket som ble igangsatt i 1930 og som kom til å vedvare godt ut i etterkrigstiden, Statens bureising i Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki, det største bureisingstiltaket i landet. Nemnden ønsket skjerping av den alt etablerte ordningen om å forfordle jord til norske bureisere, helst rekruttert sørfra, folk som nemnden antok hadde «det rette nasjonale sinnelaget». Den ønsket blant annet en mer restriktiv praksis i forvaltningen av jordsalgsloven av 1902 for å styrke den norske tilstedeværelsen i Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki, men åpnet for at barn av kvenske oppsittere i dalen kunne tildeles jord under visse vilkår. Utfallet ble at kvener fikk jord og tilskott av bureisingsprosjektet, men at andelen kvener var liten, om lag 15 prosent av de som fikk jord og bureisingstilskott fram til 1946.²⁷ Dette fremmet fornorskingen av kvenene i Sør-Varanger/Saujivárjell/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, siden kvenenes bosetningsmønster ble spredt slik at de kvenske jordbrukerne ble fornorsket både av kriteriene som ble stilt for å etablere nyrydninger, og gjennom at de lokalt ble minoriteter.²⁸

Fra 1929 grep norske myndigheter inn i både norsk- og finskspråklig presse, blant annet ved å anmode om at det ble produsert artikler som var positive til fornorskingen, og at finskspråklig stoff ikke skulle publiseres. I tillegg forhindret myndighetene at det ble etablert finskspråklige aviser. Inngrepene ble begrunnet i interessemotsetningene mellom den norske og den finske stat, og i at finskspråklig medieinnslag ville forstyrre det pågående fornorskingsarbeidet av kvenene i grenseområdene.²⁹

Etter 1935 ble Finnmarksnevndens geografiske virkeområde utvidet, slik at andre grenseområder i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og deler av Nord-Troms ble inkludert i innsatsen for å styrke det kulturelle grensevernet. Fornorskingstiltakene i

20 Wikan (1980) s. 45-51.

21 Med henvisning til Lov om Afhændelse af Statens Jord i Finmarkens Landdistrict av 1863. Se Strøm Bull (2014) s. 73-74.

22 Strøm Bull (2014) s. 73-74.

23 Wikan (1980) s. 50.

24 Strøm Bull (2014) s. 76; Wikan (1980) s. 49-51.

25 Eriksen og Niemi (1981) s. 227-236.

26 Eriksen og Niemi (1981) s. 77-79.

27 Wikan (1980) fl.st.; Eriksen og Niemi (1981) s. 232.

28 Eriksen og Niemi (1981) s. 230-237.

29 Eriksen og Niemi (1981) s. 219-220.

Finnmárku/Finnmark/Finmarkku og Nord-Troms tok først og fremst form av jordbrukskolonisering og veibygging.³⁰ Finnmarksnevnden støttet også initiativet fra biskop Eivind Berggrav om utdeling av gratis norske ukeblader i kvenske miljøer.³¹

8.3 Skoltesamene

8.3.1 Skoltesamene i Neiden – tap av fellesjorda og skolteflokk

Skoltesamene i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö levde like etter århundreskiftet i et «jordfelleskap», som var i kollektivt eie og ble drevet i fellesskap.³² Skoltesamene hadde lite å stille opp med når myndighetene i 1903 utmålte, delte og skyldsatte fellesjorda. Lensmannen foretok utskifting uten at noen hadde bedt om det, som distriktslegen skrev: «Skolterne var meget forbitret derover, men trodde vel det maatte saa være, naar Lensmandn vilde udmaale. (...) Hvem har givet Lensmanden Befaling at foreta denne Forretning? Og kan den bli staaende ved Kraft naar de sameiende Familier ikke har forlangt den? Denne brutale Handling er karakteristisk for hvordan Indvaanernes Interesser ivaretages her.»³³

Distriktslegen satte dette i forbindelse med amtmannens tilrettelegging for utbyggingen av gruven i Sør-Varanger/Saujivárjell/Mátta-Várjât/Etelä-Varenki. I kontrakten mellom Landbruksdepartementet og utbyggeren sto det at utbyggeren skulle få avgitt vannfall i Neidenelva/Njâuddânjokk/Njâvdâmjohka og Langfjorden/Uhcavuoona/Utsavuo. ³⁴ Også sikkerhetspolitiske vurderinger bidro til å legitimere oppløsningen av fellesjorda, og formannen i jordsalgskommisjonen i Finnmark/Finnmarkku bekreftet at jorda ble utskiftet «uten anmodning fra vedkommende skolter», og mente at grunnen var frykt for «at disse eiendomme skulde blive betragtet som et slags russisk enklave i Norge». ³⁵ Oppstykingen av fellesjorda ble dermed et ledd i myndighetenes politikk, og med den forsvant også noe av limet i det lokale skoltesamiske fellesskapet. Etter grensetrekningen i 1826 hadde fellesjorda

forent skoltesamene og bidratt til samhold, mens oppstykingen åpnet for en individuell håndtering av den enkelte jordlapp, uten hensyn til fellesskapets interesser. Slik bidro fornorskingspolitikken til å ødelegge samholdet i lokalsamfunnet og hadde konsekvenser for den skoltesamiske kulturen. ³⁶ I henhold til jordsalgsloven ble de utmålte eiendommene gitt norske navn. ³⁷

Mens skoltesamenes nedarvede rettigheter i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö i stor grad hadde blitt respektert før grensen ble fastsatt, ble dette gradvis annerledes ut over på 1800-tallet og fram til mellomkrigstiden. Deres kulturelle og næringsmessige skanser falt. Først mistet de eneretten til laksefiske i Neidenelva/Njâuddânjokk/Njâvdâmjohka i 1848, deretter ble fellesjorda, skoltejorda, oppløst omkring 1905 og til sist mistet de den selvstendige reindriften og den eksklusive gjetingen av skolteflokk på 1930-tallet. Bakgrunnen for denne utviklingen var først og fremst den betydelige innflyttingen av nye folkegrupper, mest kvener, som krevde delaktighet i ressursene. Skoltesamene ble stadig mer marginalisert som gruppe i bygda. Den rettsideologiske oppfatningen om «lik rett for alle i et bygdelag» slo negativt ut overfor skoltesamene.

8.3.2 Pasvik sijdd fratas rettigheter i Norge

Norske myndigheter hadde fram til 1900 ved flere anledninger bekreftet at skoltesamene i Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki hadde en gammel rett til laksefiske på norsk side av grensen, og at den måtte respekteres. Under forhandlinger mellom Norge og Russland ved inngangen til 1900-tallet hevdet imidlertid sentrale norske myndigheter at fisket til skoltesamene fra Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki kun var en «tillatelse» som bare gjaldt «inntil videre». Dermed kunne Norge kunne si opp tillatelsen. Norge fikk ikke gjennomslag for dette synet hos russiske myndigheter, men ønsket likevel å si opp rettighetene for å gi rom for økt norsk bosetting i området og for kraftutbygging i Pasvikelva/Paččpkk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki i forbindelse med

30 Eriksen og Niemi (1981) s. 279, 281–285.

31 Eriksen og Niemi (1981) s. 241–242.

32 NOU: 1994: 21 s. 425.

33 Andresen (2021), s. 10–11.

34 Andresen (1983) s. 148.

35 Andresen (2021) s. 11.

36 Andresen (2021).

37 NOU 1994: 21 s. 426

Chr. Ankers etablering av A/S Sydvaranger. Begge deler kunne skade skoltesamenes fiske.³⁸

Etter unionsoppløsningen konkluderte sekretær i Utenriksdepartementet (UD), Arnold Ræstad, med at påstanden om at fiskeretten var ensidig oppsigelig verken lot seg forsvare internjuridisk eller folkerettslig.³⁹ Det betydde ikke at Norge ville la fisket fortsette. Myndighetene tok i stedet initiativ til forhandlinger om utkjøp av rettighetene, og mente det var en velvilig holdning til det i det russiske utenriksministeriet. Før det ble innledet nye forhandlinger, brøt første verdenskrig ut, og spørsmålet ble lagt til side. I 1917 ble det tatt opp igjen, og i en odelstingsproposisjon fra samme år ble det igjen erkjent at retten ikke ensidig kunne sies opp. I påvente av en ny avtale måtte fiskeretten beskyttes for ikke å provosere Russland.⁴⁰ På grunn av den russiske revolusjonen og hendelser i dens kjølvann, ble proposisjonen aldri fremmet. Revolusjonen endret maktbalansen i nord. I stedet for å forhandle om opphevelse av rettighetene, ville regjeringen bruke blant annet skoltesamenes laksefiske og reindriftsinteresser som argument for en norsk grenseutvidelse østover. Norske myndigheter mente at også skoltesamene skulle tjene på det.⁴¹ I denne saken kom imidlertid Finland Norge i forkjøpet da de ved freden i Tartu (Dorpat) i 1920 overtok Petsamo-området⁴², og dermed russisk side av Pasvik/Paččjokksijdden.⁴³

I etterkant av dette gikk Finland gikk med på å få skoltesamene til å fraskrive seg alle rettigheter i Norge for seg selv og sine etterkommere mot at Norge betalte 12 000 gullkroner (ca. 315.000 2021-kroner) til den finske staten.⁴⁴ Det var en svært lav pris – før revolusjonen hadde det vært tale om å betale 350 000–400 000 kroner i den tids valuta. Det skjeve maktforholdet gjorde at samene knapt hadde noen annen mulighet enn å gjøre det Finland ba dem om. Norske myndigheter var svært godt fornøyd med

å ha fått stengt den norske delen av Pasvik/Paččjokksijdden for dens opprinnelige befolkning. Noen av skoltesamene skal ha bosatt seg på norsk side, og kom etter hvert til å skjule sitt opphav.⁴⁵ Andre ble boende i Boris Gleb og ble dagsarbeidere på A/S Sydvaranger eller i nye finske virksomheter. Flere familier flyttet til Peäccam/Beahcam/Petsamo-sijdd, eller til Suõ'nn'jel/Suenjel/Suonikylä-sijdd.⁴⁶ Konsekvensene av norsk politikk var at pasviksamene på knappe 100 år gikk fra å være eneherskere i egen sijdd til å miste også traktatbeskyttede rettigheter på norsk side. Utkjøpet av fiskeretten påvirket også skoltesamene i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö. De fikk mindre kontakt med andre skoltesamer, språket og hele den gamle kulturen, og det skoltesamiske ekteskapsmarkedet krympet. I dag bor det etterkommere av skoltesamene fra Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki i Sør-Varanger/Saujj-Var'rijel/Mátta-Varjjat/Etelä-Varenki; men de fleste lever på finsk side.⁴⁷

Etter 2. verdenskrig krevde Sovjetunionen Petsamo-området tilbake igjen. Den finske befolkningen, også skoltesamene, hadde blitt evakuert sørover i Finland ved slutten av andre verdenskrig. Skoltesamene kunne flytte tilbake om de ønsket å bli borgere av Sovjetunionen, men få ønsket det. De fleste valgte å bosette seg i bygdene Nellim/Njeä'llem, Sevettijärvi/Č'vetjäu'rr og Keväjärvi/Keväjäu'rr i Enare/Anär/Inari kommune.⁴⁸

8.4 Skole- og språksituasjonen i overgangsdistriktene – Finnmark og Nord-Troms

8.4.1 To typer forforskning i skolen

Skolen bidro gjennom sitt idégrunnlag – en felles norskspråklig folkeskole for alle elever – til forforskning av minoritetene. Vi kan slik sett identifisere to

38 Andresen (1983) s. 93; 106-08, 120-28;147-48; St. m. nr. 11, 1904-05. Se også Andresen (2022) s. 8.

39 PM signert Ræstad 16. mai 1906. Riksarkivet (RA). P5A4, 7/06, pk. 2.

40 Gorter 2019:142-43 viser til Ot. prp. nr. 7 (1917), Om utfærdigelse av en lov om adgang til at fastsette regler for norske undersaaters fiske i visse dele av Bøgfjorden og Jarfjorden. På utreders forespørsel var verken Stortingsarkivet eller Landbruksdepartementet i stand til å finne denne proposisjonen; og korona-nedstengning våren 2021 vanskeliggjorde videre arkivsøk.

41 Grensekomiteens innstilling 30. april 1929. Utenriksdepartementets arkiv, P2B, 3c/18, pk. 5.

42 Petsamo området er et videre begrep enn den skoltesamiske Petsamo-sijdden. Det omfattet også store deler av Suõ'nn'jel sijdd og Pasvik/Paččjokksijdd.

43 Andresen (2022) s. 8-9.

44 Andresen (1983) s. 200-206.

45 Samtale med Venke Tørmænen 22.4.2021. Se også «Skoltesamene skal løftes frem i ny film», Ságat 22.3. 2018.

46 Tanner (1929) s. 302-303; Nickul (1948).

47 Andresen (2022) s. 10.

48 Se Mazullo (2017) s. 50. Se også Andresen (2022) s. 9.

typer fornorskingspolitikk i skolen fra 1900 og frem mot 1940.

Prinsippet om en felles norsk skole var nedfelt i folkeskoleloven på landet fra 1889. Utgangspunktet for folkeskolen var norsk språk og kultur, hvor norsk var fastsatt som undervisningsspråk.⁴⁹ Skolen ble på den måten i enda sterkere grad enn tidligere en integrert del av nasjonsbyggingen. Selv om folkeskoleloven ikke var særskilt rettet mot minoritetene, fikk den likevel store konsekvenser for den samiske, kvenske og skogfinske befolkningen. Det er liten tvil om at ideen om en felles folkeskole samsvarte med den overordnede målsettingen for den norske minoritetspolitikken: at samer, kvener og skogfinner skulle assimileres språklig og kulturelt. Denne dimensjonen ved norsk skole er særskilt viktig når vi skal forstå skolens rolle i de områdene som i samtida ikke ble definert som overgangsdistrikt.

Den første typen fornorskingspolitikk var knyttet til skolens rolle som nasjonsbygger, gjennom å være en norsk folkeskole for alle, og som utdanningsinstitusjon for nye generasjoner av norske borgere. Norsk språk var spesifisert som undervisningsspråket, og tillatelse til bruk av samisk eller kvensk som hjelpespråk kunne bare gis språkblandingsdistrikter i Romsa/Troms/Tromssa og Finnmárku/Finmark/Finmarkku (Tromsø stift). Denne fornorskingspolitikken rettet seg mot hele befolkningen, inkludert alle språklige og kulturelle minoriteter i Norge og var ikke begrenset til ett geografisk område.⁵⁰

Den andre typen fornorskingspolitikk var en geografisk avgrenset og intensivert politikk som spesifikt rettet seg mot den samiske og kvenske befolkningen i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, og til dels også deler av Nord-Troms. Bruken av samisk og kvensk som hjelpespråk var et virkemiddel til fornorsking. Fornorskingspolitikken i skolen var del av politikk som gjennomsyret de fleste sider av samfunnslivet. I Finnmárku/Finmark/Finmarkku var de statlige, og til dels også de kommunale, internatskolene et viktig og sentralt virkemiddel i arbeidet for å fremme fornorsking.⁵¹

8.4.2 Fornorskingspolitikken intensiveres

Både folkeskoleloven av 1889, som gjaldt frem til 1936, og den nye loven som kom i 1936, slo fast at norsk var undervisningsspråket. Unntak kunne gis for blandede språkdistrikter ved instruks slik at samisk og kvensk kunne brukes som hjelpespråk. Etter skoleloven av 1936 var ikke bruk av kvensk som hjelpespråk lenger tillatt. Mens de tidligere instruksene var kommet fra stiftsdireksjonen i Tromsø/Romsa/Tromssa, kom instruksene av 1898 fra Kirke- og undervisningsdepartementet og var underskrevet av kirkeminister Vilhelm A. Wexelsen. Den ble derfor kalt «Wexelsen-plakaten»: «Instruks angaaende brugen af lappisk og kvænsk som hjælpesprog ved undervisningen i folkeskolen, hvor dette af kirke departementet er tilladt i henhold til landsskolelovens § 73, 2 led.».⁵²

Wexelsen-plakaten innskjerpet fornorskingsarbeidet rettet mot samer og kvener. Instruksene, som omfattet de språkblandede distriktene i Tromsø stift, understreket at undervisningsspråket i alle fag var norsk. Lærerne skulle «med yderste flid stræbe efter at udbrede kjendskab til det norske sprog».⁵³ Samisk og kvensk kunne brukes som hjelpespråk etter tillatelse fra Kirke- og Undervisningsdepartementet.⁵⁴ Lese- og lærebøker med parallell samisk og kvensk tekst kunne fortsatt brukes. Også i kristendomsfaget skulle norsk benyttes som undervisningsspråk, men når de språklige forholdene krevde det, ble det åpnet for bruk av «videregaende benyttelse» av samisk og finsk, og da for at elevene «med sikkerhed opfatter saavel indholdet som hvert enkelt ords betydning».⁵⁵ Søknad om utvidet bruk av samisk og kvensk i kristendomsundervisningen kunne skolestyret, etter at den enkelte skolekrets hadde uttalt seg, rette til kirke- og undervisningsdepartementet. Departementet kunne da, om de fant søknaden velbegrunnet, gi dispensasjon. Det er grunn til å tro at det i Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino ble innvilget dispensasjon for bruk av samisk som undervisningsspråk i kristendomsundervisningen.⁵⁶

Skoleinstruksene fra 1898 ble fulgt opp av en rekke tiltak for å intensivere fornorskingen og redusere sko-

49 Kortekangas (2017).

50 Andresen, Evjen, Ryymin (2021) s. 168–169.

51 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 168–169.

52 Hele instruksene finnes gjengitt på nettsiden til Samien skuvle-vaajese/Sámi skuvlahistorjá/Samisk skolehistorie: <http://skuvla.info/skolehist/instruks98-tn.htm>. Se også Qvigstad (1907).

53 Instruks angaaende brugen af lappisk og kvænsk som hjælpesprog [...], § 1.

54 Lov om folkeskolen paa landet av 26. juli 1989, § 73 - 8.

55 Instruks angaaende brugen af lappisk og kvænsk som hjælpesprog [...], § 6.

56 Instruks angaaende brugen af lappisk og kvænsk som hjælpesprog [...], § 2; Qvigstad (1907) s. 52.

leforførmelsen. I mai 1899 ba Kirke- og undervisningsdepartementet skoledirektøren for Tromsø stift, Karl Aas, om å gjøre rede for om det var behov for ytterligere unntaksbestemmelser i skoleloven for de blandede språkdistriktene, om og i hvilke kommuner det var behov for ekstraordinære tiltak, og om det var vanskelig å rekruttere norskfødte lærere til de blandede distriktene.⁵⁷ Aas besvarte spørsmålet fire måneder senere, i september, og innledet sitt svar med at fornorskingsarbeidet opplevde både fremgang, stillstand og motbør i ulike distrikter, og uttrykte beklagelse over at fornorskingen opplevde motstand. Aas bemerket likevel at lærerne opplevde en absolutt fremgang i fornorskingen i det lange løp, til tross for ujevnheter og bølgedaler.⁵⁸ Skoleforsømmelse var etter skoledirektørens mening det største hinderet for fornorskingsarbeidet i skolen, og han poengterte ovenfor departementet at å bøte på skolefraværet var det viktigste grepet for å oppnå den ønskede fornorskingen av skoleelevene.⁵⁹ I brevet drøftet Aas ulike tiltak som kunne bøte på skoleforsømmelsen, blant annet opprettelse av statlige internat og en skoledirektørstilling for Finnmark/Finmark/Finmarkku.⁶⁰ Til spørsmålet om lærerrekruttering svarte Aas at lønns- og alderstillegg via finnefondet og bygging av lærerboliger kunne bøte på utfordringen med å rekruttere norske lærere i enkelte kommuner.⁶¹ Skoledirektørens holdning var at tilegnelse av det norske språk var en grunnbetingelse for samenes og kvennenes materielle og åndelige fremgang. Likevel mente skoledirektøren at tida ikke var moden for å oppheve bestemmelsen om bruken av hjelpespråk, da det ikke ville svare til de virkelige forhold eller være metodisk hensiktsmessig. Skoledirektøren hevdet at de siste 15 års fornorskingsarbeid hadde gitt gode resultater, og han forventet at alle hindringer ville være fjernet når den eldre generasjonen som ikke hadde opplevd like stor grad av fornorsking i skolen, hadde gått bort. Når man hadde klart å fornorske de yngre generasjonene, da ville det være aktuelt å oppheve bestemmelsen om hjelpespråk.⁶²

Departementet satte deretter ned et utvalg i oktober samme år for å utrede hva som kunne gjøres for at «denne landsdel skal kunne holdes oppe i kulturelt og materielt henseende og kunne delta i utviklingen med det øvrige land». Utvalget sluttet seg til forslagene om å etablere skoleinternater og en egen skoledirektør for Finnmark/Finmark/Finmarkku.⁶³

For å følge opp instruksene – altså føre tilsyn med at lærerne fulgte instruksene – fikk Finnmark/Finmark/Finmarkku, som det første fylket i landet, egen skoledirektør. Den erfarne læreren Bernt Thomassen, fra Selbu i Sør-Trøndelag var handplukket av statsråd Wexelsen til stillingen som skoledirektør, og gikk med stor kraft inn for arbeidet. Som skoledirektør i Finnmark/Finmark/Finmarkku fra 1902 og frem til 1920 fikk Thomassen ansvar for operasjonalisering av Stortinget og Kirke- og undervisningsdepartementets mål for fornorskingspolitikken. Gjennom sitt virke, blant annet gjennom sin tette oppfølging av lærerne, fikk han stor betydning for hvordan fornorskingspolitikken i skolen ble praktisert.

Thomassen brukte de nyetablerte lærerorganisasjonene⁶⁴ aktivt i arbeidet med å fremme fornorskingspolitikken i skolen. De årlige lærerlagsmøtene presenterte skoledirektøren sine visjoner for utviklingen av skolen i Finnmark/Finmark/Finmarkku, og til å få lærerne til å endre holdning til bruken av samisk og kvensk i undervisningen. Meningene blant lærerne var innledningsvis delte, og en stor del gikk imot innskjerpingen i bruken av hjelpespråk. Skoledirektøren var sterkt kritisk til hvordan fornorskingen i skolen hadde vært drevet: Instruksene hadde ikke vært fulgt, undervisningen hadde vært ført på tre språk, og ingenting var lært ordentlig. Han la frem et program på fire punkter: utbygging av internatskoler, bedre undervisningsmaterieell, bedre lønn og boliger til lærerne og all undervisning på norsk. Kritikken mot innskjerpingen i retten til bruk hjelpespråk og til Wexelsen-plakaten stilnet. Etter møtet i 1904 sluttet det store flertallet av lærerne opp om fornorskingen i skolen.⁶⁵ Et viktig unntak var læreren, redaktøren og forfatteren Anders Larsen, i Kvalsund/Fálesnuorri,

57 St.prp. nr. 2 (1900-1901), s. 33. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1900-01&paid=2&wid=a&psid=DIVL134&pgid=a_0093&vt=a&did=DIVL138&s=True.

58 St.prp. nr. 2 (1900-1901) s. 36.

59 St.prp. nr. 2 (1900-1901) s. 35.

60 St.prp. nr. 2 (1900-1901) s. 40–42.

61 St.prp. nr. 2 (1900-1901) s. 56–57.

62 St.prp. nr. 2 (1900-1901) s. 36–37.

63 Zachariassen (2012) s. 29–30.

64 Vest-Finnmark lærerlag 1902 og Øst-Finnmark lærerlag 1906.

65 Zachariassen (2012) s. 81–85 og 107–109.

som gjennom lærerlagsmøtene og ikke minst sin avis *Sagai Muittalægge*, var sterkt kritisk til fornorskingen i skolen.⁶⁶

At lærerne måtte ha språkkunnskaper i elevenes morsmål, hadde det tidligere vært enighet om. Friplassordningen ved Tromsø Lærerskole hadde siden 1850-tallet sørget for at skolen i Finnmárku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms hadde kunnet ansette lærere med språkkompetanse i samisk og kvensk.

Skoledirektøren gikk aktivt til verks for å intensivere fornorskingen i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, først og fremst ved å prioritere bruken av norsk som undervisnings- og kommunikasjonspråk ved alle skolene. Samtidig skulle elevene ikke ha anledning til å benytte verken samisk eller finsk som hjelpespråk, selv om det var deres morsmål. Thomassen mente at anskuelsesmetoden, det vil si utstrakt bruk av bilder og tegninger, var en fullverdig undervisningsform for innlæring av norske begreper hos de samiske elevene, og at lærere som benyttet anskuelsesmetoden ikke hadde behov for kompetanse i samisk eller finsk.⁶⁷ Tvert om hevdet han at språkkompetanse i elevenes morsmål kunne være en ulempe, fordi det kunne føre til at lærerne ikke konsekvent benyttet norsk som undervisningspråk. I 1904 gikk skoledirektøren inn for å legge ned friplassordningen ved Tromsø Lærerskole. Til tross for protester, blant annet fra lærerskolen, la Stortinget ned friplassordningen og med det undervisningen i samisk og kvensk ved lærerskolen. I 1906 ble de siste friplasselevne uteksaminert. De økonomiske ressursene som tidligere hadde vært brukt på friplassordningen, skulle gå til å forsere utbyggingen av statlige internatskoler i Finmark.⁶⁸

8.4.3 Statlige internatskoler i Finmark – utbygging i tre etapper

Skoledirektøren i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, Bernt Thomassen, var ansvarlig for å planlegge og drive utbyggingen av statlige internatskoler. I sitt budsjettforelegg for Finnefondet i 1904–1905 la han vekt på tre forhold som kunne «fremme kjendskabet

til norsk sprog blant de fremmede nasjonaliteter»: utbygging av skoleinternat, reduksjon av skolefraværet og en dyktig og stabil lærerstand.⁶⁹ Skolefraværet hemmet både fornorskingspolitikken og opplæringen generelt, noe internatutbyggingen og en habil, norsk lærerstand skulle bøte på.⁷⁰ De to første statlige internatene ble lagt til Strand/Järvenpää og Fossheim i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, etter vedtak i Stortinget i 1901. Staten skulle komme til å overta finansiering og drift av internatskolene i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, etter bred enighet i Stortinget om behovet for statlig innsats på grunn av de spesielle forholdene. Målet om fornorsking av samene og kvenene var utvilsomt en sentral motivasjon for statens innsats i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, sammen med ønsket om å bedre skolesituasjonen. I tillegg ble det gjort sikkerhetspolitiske vurderinger omkring forholdet mellom Norge, Finland og Russland. Skolesituasjonen i Finnmárku/Finmark/Finmarkku var langt verre enn ellers i landet, med en fraværsprosent på det dobbelte av det nasjonale gjennomsnittet og færre gjennomførte undervisningsuker per elev enn det loven tilsa. Internatskolene skulle også avhjelpe fattigdom. Flere steder hadde lærere rapportert om så alvorlig matmangel at elevene ikke klarte å følge undervisningen.⁷¹

Driften av internatene i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, på Strand/Järvenpää og Fossheim kom i gang høsten 1905, mens byggingen av internatet ved Tårnet/Toardna/Toorni i Jarfjord/Ru'vddvuõnn/Ruovdevuonna/Rautavuono ble ferdig i 1907.⁷² Internatene ble etablert som en del av de «kulturelle grensefestningene» sammen med kapellene i Grense Jakobselv/Vuorjámjohka/Vue'rjemjokk/Vuoremijoki (vigslet 1869) og Neiden/Njauddâm/Njáván/Näätämö (vigslet 1902).⁷³ Det fantes en stor samisk og kvensk befolkning i Sør-Varanger/ Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, med en voksende andel tilflyttede kvener siden slutten av 1800-tallet. Etableringen av de «kulturelle grensefestningene» ble en prioritert innsats for å

66 Bjørklund (1985) s. 324–331; Zachariassen (2012) s. 86–109, 137–143.

67 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 169 jf. Zachariassen (2012a) s. 58–59, 84–86 og 89–90.

68 Zachariassen (2012a) s. 107–109; Andresen, Evjen, Ryymin (2021) s. 168–169.

69 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 169, jf. St.prp. nr. 2 (1903–1904); Zachariassen (2012a) s. 33.

70 St.prp. nr. 2 (1900–1901), s. 35.

71 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 170, jf. Dahl (1957) s. 310–311; Meløy (1980) s. 24–25, 30–31, 112; Eriksen & Niemi (1981) s. 61–69.

72 Meløy (1980) s. 135 og 140.

73 Eriksen og Niemi (1980) s. 60.

hindre finsk og dermed russisk innflytelse i grenseområdene.⁷⁴

Etter etableringen av internatene i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjet/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki ønsket myndighetene å fortsette utbygging av statlige internater i Indre Finnmark. Byggingen av internatet i Guovdageaidnu/Kautokeino ble påbegynt i 1902 og ferdigstilt i 1908.⁷⁵ Samme år ønsket skoledirektøren å bygge et internat i Kárášjohka/Karasjok, men planene ble lagt bort etter at de møtte motstand lokalt. I 1932 hevdet i alle fall den sittende skoledirektøren i Finnmark/Finnmark/Finmarkku, Christen Brygfeld, at Kárášjohka/Karasjok skolestyre i sin tid hadde takket nei til internat da de ikke ville «ha noen planteskole for norsk språk og kultur.»⁷⁶

Ordføreren og lederen av skolestyret, Aamund Nodland, ønsket et skoleinternat i Buolbmát/Polmak/Pulmanki og utarbeidet planer for dette i 1912. Ordføreren og skoledirektøren fremmet forslag om å bygge internatet under forutsetning av at skolekretsene ble slått sammen, slik at alle elevene ble samlet på internatet. Med unntak av ordføreren gikk et samlet kommune- og skolestyre imot dette forslaget. Dette var trolig et uttrykk for motstand mot fornorskingspolitikken i skolen. Motstanden var trolig også motivert av bekymringer om nedleggelse av lokale fastskoler, med tilhørende stillingsreduksjoner i de ulike bygdene.⁷⁷ Den «kulturelle befestningen» av grensa lot seg ikke gjennomføre på grunn av disse vedtakene, og det skulle ta 25 år før det ble etablert et internat i Buolbmát/Polmak/Pulmanki, og enda lenger for Kárášjohka/Karasjoks del.⁷⁸

Motstanden mot skoleinternat i Indre Finnmark førte til at skoledirektøren dreide oppmerksomheten mot kyst- og fjorddistriktene. Samtidig ble sosial nød og fattigdom i økende grad grunnlaget for utbygging og lokalisering av skoleinternat. Høsten 1908 tok Snefjord/Muorral internat, i Måsøy/Muosáidsuolu kommune i Vest-Finnmark, imot de første elevene. To år etter ble Lakselv/Leavdnja/Lemmijoki internat i Porsanger/Porsángu/Porsanki tatt i bruk, så fulgte Lebesby/Davvesiida i 1912 og Øksfjordbotn i 1914. I 1917 kom Kårhamn/Jáhkogohppi og Dønnesfjord.⁷⁹ Kokelv/Goavkejohka internat i Kvalsund/Fálesnuor-

ri/Fálesnuorri, som ble tatt i bruk 1921, var det siste av skoleinternatene som skoledirektør Thomassen planla. Kokelv/Goavkejohka hadde en stor sjøsamisk befolkning. Fra 1902 og til 1918 var Anders Larsen, grunnlegger og redaktør av den samiske avisen Sagai Muittalægje, lærer i Kokelv/Goavkejohka. Frem til 1912 hadde Kokelv skolekrets, tross motstand fra skoledirektøren, dispensasjon til å bruke samisk i kristendomsundervisningen.⁸⁰ Ved å etablere internatskolen i Kokelv/Goavkejohka markerte skoledirektøren fornorskingens forrang på en kraftfull måte i et distrikt der den samiske befolkningen lenge hadde stått imot.

DISPENSASJON TIL BRUK AV SAMISK SOM UNDERVISNINGSSPRÅK I KOKELV

Da Anders Larsen i 1902 ble tilsatt som lærer i Kokelv skolekrets i Kvalsund/Fálesnuorri fikk han dispensasjon fra lederen av Kvalsund skolestyre, prost Simonsen, til å fravike regelen om at all undervisning skulle skje på norsk. Dette var i strid med skoleinstruksen fra 1898, som sa at det kun var departementet som kunne gi slik dispensasjon. Fritaket var bare for undervisningen i kristendom, som skulle skje på samisk. Følgelig fikk elevene opplæring i å lese og skrive samisk.

Da skoledirektøren i 1905 var på inspeksjon i Kvalsund/Fálesnuorri slo han ned på regelbruddet, men ga seg da det ble klart at Larsen hadde dispensasjon. To år senere søkte Kokelv skolekretsen om videreføring av dispensasjonen. Skoledirektøren kom etter en omfattende utredning frem til at skolekretsen skulle få videreført dispensasjonen til og med skoleåret 1909–10. Årsaken var ikke språkforholdene i skolekretsen, ettersom den var lik mange andre kretser i Finnmark/Finmarkku, men at han fryktet at et avslag ville medføre ytterligere motstand mot fornorskingsarbeidet i kommunen. Departementet fulgte skoledirektørens anbefaling og videreførte dispensasjonen. I 1910 ble det søkt om ny dispensasjon. Denne gangen gikk skoledirektøren imot. Skoledirektøren fryktet

74 Meløy (1980) s. 30–31 og 112; Eriksen og Niemi (1980) s. 61–69; Niemi (2003) s. 15.

75 Meløy (1980) s. 32–36, 135 og 140.

76 Her fra Meløy (1980) s. 35, jf. Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 253; Eriksen og Niemi (1981) s. 300.

77 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 171; Meløy (1980) s.35-36; Niemi (2003) s. 16; Zachariassen (2012) s. 190.

78 Andresen, Evjen & Ryymin (2021).

79 Meløy (1980) s. 42–51, 135, 141–142.

80 Zachariassen (2012) s. 180–182.

ikke lenger at Larsen kunne bruke et avslag til å mobilisere motstand mot fornorskingspolitikken. Svaret fra departementet kom høsten 1911. Stikk i strid med skoledirektørens anbefaling hadde departementet kommet frem til at en «etter omstendighetene finder at kunne samtykke i at religionsundervisningen i Kokelv kreds i Kvalsund indtil utgangen av skoleaaret 1911–1912 foregaar udelukkende paa lappisk».

Søknadene fra Kokelv skolekrets om dispensasjon fra språkkravet i skolekretsen var trolig det eneste i sitt slag. Det ser heller ikke ut til at kretsen søkte ytterligere dispensasjon. Konsekvensen var at det ble slutt på kristendomsopplæring på samisk i skolen også i Kokelv/Goavkejohka.

Kilde: Zachariassen (2012) s. 180–182; Dahl (1957) s. 243; Eriksen og Niemi (1981) s. 53 og 58; Hoëm og Tjeldvoll (1980) s. 115–118; Skoledirektør Thomassen i brev til Kirke- og undervisningsdepartementet 18.11.1907; Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til skoledirektøren i Finnmark 8/9 1911, signert J. Qvigstad og J. Meiste. Her etter Lund (2009) s. 256 og 258.

8.4.4 Kommunal skole- og internatreising i Finnmark

Parallelt med utbyggingen av statsinternat i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku var det en omfattende skolebygging i kommunal regi. Etter at ordningen med omgangsskoler på bygdene gradvis ble faset ut i tiårene etter 1860, var kommunene pliktige til å ha egne skolebygg. I 1886 hadde rundt halvparten av skolekretsene i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku egne skolebygg, de resterende leide klasserom i private husvære. På bygdene ble ofte loft på skolebygg tatt i bruk som innkvartering for utenbygds elever. Elevene måtte selv ordne med mat og sengetøy de ukene de var på skolen. Sosial nød og fattigdom kunne ofte gjøre det smått med begge deler.⁸¹

Fra 1905 og frem til 1940 var det en kraftig vekst i tallet på skolebygg. I 1940 hadde alle skolene i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku egne lokaler. Skolebyggene hadde også en langt høyere standard enn de hadde hatt tidligere.⁸² Mange av kommunene bygde

også egne internatskoler. I alt bygde 13 av kommunene i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku kommunale internatskoler. Særlig langs kysten av Vest-Finnmark var det en omfattende utbygging. Store avstander, spredt bosetting, krevende skolevei og dårlig utbygd kommunikasjon førte til at internatskoler var den eneste måten kommunen kunne sikre tilfredsstillende skolegang for alle.

Frem til 1940 ble det reist flere kommunale internatskoler enn statsinternat. I 1933 og 1940 var det henholdsvis 33 og 28 kommunale internatskoler.⁸³ I de samme årene var det til sammenligning 14 og 21 statlige internatskoler.⁸⁴ Reduksjonen i tallet på kommunale internatskoler fra 1933 til 1940 kom av at noen skoler ble lagt ned som følge av at nye statlige internatskoler kom til. De kommunale internatskolene var stort sett mindre og hadde færre elever enn statsinternatene, men var bygd og drevet etter samme mønster som statsinternatene, med støtte fra staten.⁸⁵

Byggingen av de statlige og kommunale internatskolene førte til at tallet på skolekretser i Finnmark ble redusert fra 160 til 120. Reduksjonen førte til at flere bygdeskoler ble lagt ned, med den konsekvensen at de elevene som før hadde kunnet gå på en skole nær hjemmet, måtte reise på internat. Internatene fungerte på denne måten også som sentralisering av bygdesamfunnene.⁸⁶

8.4.5 Kommunale internat i Troms og Nordland

Det var ikke bare i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku det ble bygd internatskoler. Også i Nord-Troms ble det bygd kommunale internatskoler før 1940, men i langt mindre omfang enn i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku.⁸⁷ Det var to kommunale internatskoler i Nord-Troms som kommisjonen kjenner til. Det er Sappen/Sáhppi/Sappi i Reisadalen/Ráisávži/Raisinvankka, som ble opprettet i 1928, og Nordstrømmen i Kvænangen/Návuonna/Naavuono, som ble opprettet tidlig på 1920-tallet.

Reisadalen var et område der kvensk språk og kultur sto svært sterkt før 1940. I begrunnelsen fra Nordreisa skolestyre til Fylkesskolestyret for hvorfor det måtte bygges internat og slås sammen to skolekretser, heter det at mange av elevene i nye Sap-

81 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 171, jf. Meløy (1980) s. 113.

82 Meløy (1980) s. 113.

83 Meløy (1980) s. 137–139.

84 Meløy (1980) s. 135 og 140–143.

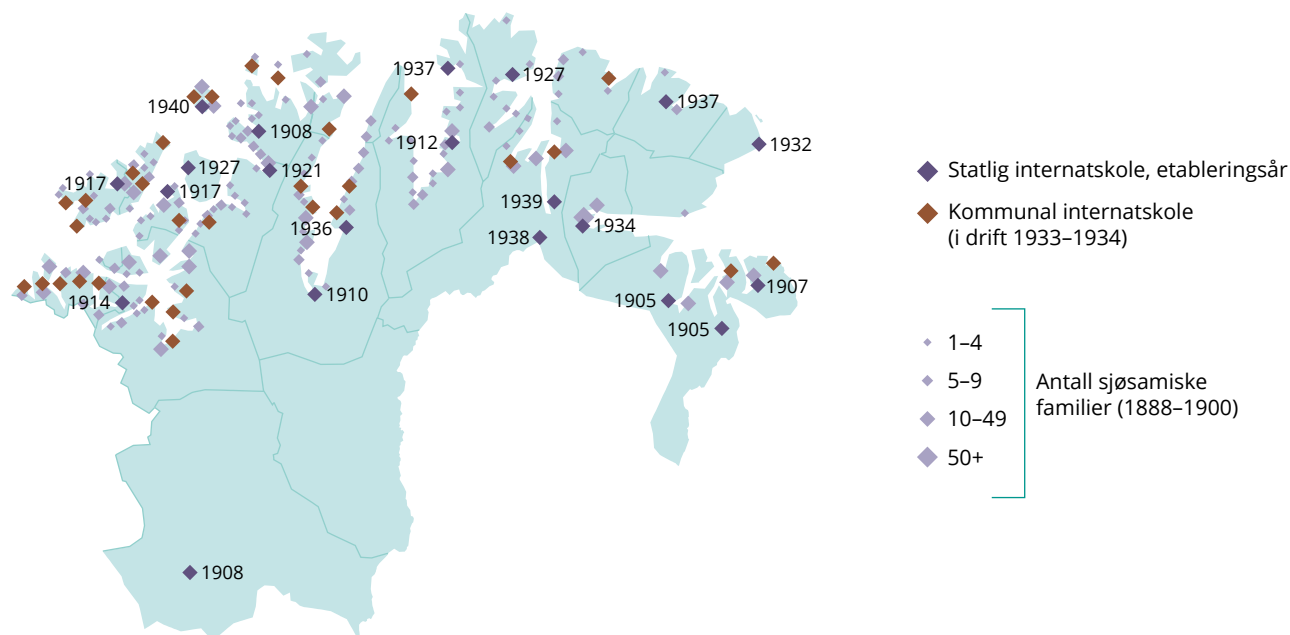
85 Meløy (1980) s. 113.

86 Meløy (1980) s. 81–87.

87 Eriksen og Niemi (1981) s. 288–289.

Figur 8.1

Sjøsamisk bosetting, statlige og kommunale internatskoler i Finnmark

Kilde: Lind Meløy (1980) s.135-137, 140-143; Aarseth (1982) s. 8; Heiervang (1937) s. 57-64.
Basert på en illustrasjon laget av Olga Kvalheim v/ Norges arktiske universitetsmuseum.

pen-Kjelleren skolekrets ville få så lang skolevei at de ikke ville kunne komme seg hjem etter skoletid. Det var av den grunn nødvendig å innkvartere dem nær skolen, og da på et internat. Det ble også argumentert for at internatet kunne bidra til fornorsking. I søknaden heter det: «Barna i Sappen som vokser op i Kvenske hjem med Kvensk som morsmaal vil i tilfelle sammendragning komme sammen med norske barn og saaledes lære landets sprog grundigere og lettere enn i skolen paa Sappen, hvor Kvensken raar grunnen alene utenom skoletimene.»⁸⁸ Tanken om internatet som et bidrag i arbeidet til fornorsking er tydelig. Det er likevel grunn til å merke seg at det ikke var en omfattende utbygging av internatskoler i Nord-Troms før 1940.

En kartlegging indikerer at rundt halvparten av kommunene i Troms/Romsa/Tromssa og Nordre Nordland fikk internatskoler i perioden fra 1900 til 1940; mange av internatskolene ble etablert på 1920-tallet. I Troms/Romsa/Tromssa ble det i tillegg etablert internatskoler i kommunene Balsfjord/Báhčavuotna, Tranøy/Ránáidsuolu, Dyroy/Divrrát, Gratangen/Rivtták i perioden frem til 1940. I Nordland/Nordlånnda gjaldt det Divtasvuodna/Tysfjord,

Andøy/Ánddasuolu, Øksnes, Hadsel/Ulbi, Vågan/Voagak, Flakstad, Hábmmer/Hamarøy, Steigen/Stájggo, Sørfold/Oarjje-Fuolldá, Fauske/Fuossko og Gildeskål.

Begrunnelsen for etableringen av disse kommunale internatskolene i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlånnda ser ut til å ha mange paralleller til den kommunale internatbyggingen i Vest-Finnmark: Internatskoler var den eneste måten kommunen kunne sikre tilfredsstillende skolegang for alle i kommuner med store avstander, spredt bosetting, krevende skolevei og dårlig utbygd kommunikasjon. Forskjellen mellom Sør-Troms og Nordland/Nordlånnda på den ene sida og Nord-Troms og Vest-Finnmark på den andre ser ut til å være at utbyggingen av internatskolene i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlånnda ikke var direkte begrunnet med fornorsking. Det er likevel ikke tvil om at også disse internatene bidro til å fremme fornorskingen.

88 Maliniemi (2010) s. 172.

Men så fikk vi en ny lærer, han var veldig streng, men snill likevel. Han sa at nå er vi kommet i den tida at vi skal lære norsk, og vi skal ikke snakke samisk. Du skjønner vi glemte oss bort, når vi kom ut så prata vi samisk, hoppa paradiset. Så ropte læreren at vi fikk ikke lov å prate samisk. Men så begynte vi å hviske, så oppdaga han det (...) og så sa han at hvis det skjedde nå at hvis vi hvisket og pratet samisk ble vi satt i skamkråa (...) Verst var det å sitte igjen når andre dro hjem fordi at jeg hadde hvisket ganske høyt på samisk.⁸⁹

8.4.6 Dagligliv på statlige internat i Finnmark

Hver internatskole hadde en internatstyrer, som alltid var en lærer. Styreren var ansatt av det kommunale skolestyret etter tilråding fra skoledirektøren. Internatstyreren hadde det daglige ansvaret av driften av skolen og internatet, men hadde plikt til å «rådføre sig med skolestyret og skoledirektøren og i alle tilfælde at rette sig efter skoledirektørens afgjørelse».⁹⁰ Det ble lagt vekt på at internatstyrerne skulle ha et «nasjonalt sinnelag», noe som i praksis betydde at lærere med samisk og kvensk bakgrunn ble utestengt fra disse stillingene.⁹¹ Ved statsinternatene i Finnmarkku/Finmarkku fikk elevene fritt sengetøy og mat. Det sto i skarp kontrast til hvordan det hadde vært tidligere, da elevene måtte holde seg med sengetøy og mat selv. På internatet bodde jentene og guttene hver for seg, i separate etasjer, rom eller sovesaler.

I utgangspunktet skulle foreldrene som hadde råd til det, betale for barnas opphold ved statsinternatene. Fra 1920 var det staten som betalte mesteparten av utgiftene til de statlige internatskolene. Kommunene på sin side måtte betale for utgifter til lys, brensel og renhold av klasserom. Etter hvert ble også den kommunale betalingen nærmest symbolsk. Resultatet var at staten i realiteten finansierte driften av de statlige internatskolene.⁹²

Lærere og internatstyrere hadde etter skoleloven av 1889 og internatreglementet anledning til å gi kroppslig straff.

SKJÅNES INTERNATSKOLE

Fra Skjånes internatskole på Nordkinnhalvøya/Čorgas-njårga benyttet styreren en rekke ulike former for kroppslig straff i 1927, som slag på kinnet med flat hand, knips på øret, ris over hendene og slag med linjal over nakken. I tillegg måtte elever sitte igjen, eller de ble nektet middag. Bruken av kroppslig straff førte til at det ble satt frem klage på internatstyreren fra foreldrene. Skoledirektøren irettesatte styreren. Skulle fysisk avstraffelse benyttes, skulle det i tråd med skoleloven bare skje i samråd med husmora eller medlærere, og det var bare ris som skulle benyttes, eventuelt spanskrør.

Kilde: Lind Meløy (1980) s. 65–68; Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 173.

Utbyggingen av internatene og den generelle satsingen på skolen førte til at fraværet ble kraftig redusert. Ved en rekke skoler var fraværet under 5 prosent i 1940. Skoletida ble også utvidet, fra 10–12 uker i året og til 14 uker. Som regel ble undervisningen gjennomført i perioder på flere sammenhengende uker. I Guovdageaidnu/Kautokeino gikk for eksempel elevene som kom fra reindriftsfamilier, på skole fra jul til påske. I denne tida bodde elevene ved internatet. På høsten gikk barna fra de fastboende familiene på skolen. Måten skolen var organisert på, varierte med de lokale forholdene. I Snefjord/Muorralvuotna var skolen tre-delt frem til 1938. De yngste gikk til sammen 12 uker, fordelt på 6 uker høst og vår. De to eldste klassene gikk 14 uker hver på vinteren. I 1939 ble en ny og moderne skole tatt i bruk.⁹³ Normalt var det 7 års skolegang, fra det året ungene fylte 7 år til de ble konfirmert.⁹⁴

Et sentralt spørsmål knyttet til virksomheten til de statlige skoleinternatene er de språklige forholdene. I reglementene for skoleinternatene var det ikke noe generelt forbud mot at elevene benyttet andre språk enn norsk, det være seg på skolen, i friminutene og ellers. Men i noen internatreglementer og i skoleinstruksen av 1898 fantes regler som ga klare føringer på språkbruken på internatet. I *Reglement for*

89 SFKOMM 2020/214-50.

90 Reglement for Fosheim skoleinternat, Sør-Varanger (10.11. 1905), § 4. Her frå Meløy (1980) s. 127. Meløy skriver at det samme regelverket ble gjort gjeldende ved nye internat etter hvert som de ble tatt i bruk.

91 Andreassen (2009) s. 6, 10, 12 og 30–21. Meløy (1980) s. 76.

92 Meløy (1980) s. 58; Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 173.

93 Andreassen (2009) s. 33.

94 Meløy (1980) s. 11–12.

Fossheim skoleinternat, Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki (10.11.1905) heter det for eksempel i § 5 e) om internatstyrerens oppgaver som leder for de tilsette ved institusjonen at de «af yderste evne bidrager til børnenes oplæring i norsk og til deres opdragelse i kristelig og national ånd.»⁹⁵ I alle fall ved én av internatkolene var det ordensregler som forbød elevene å snakke kvensk i fritida.⁹⁶

At lærerne hadde ansvar for å bidra til fornorsking, både i klasserommet og ellers, går tydelig frem av Wexelsen-plakaten. Hele tre steder blir lærernes plikt til å fremme fornorsking, gjennom sitt virke i skolen og ellers i sin samfunnsgjerning, tematisert. I § 1 heter det: «Lærerne i de distrikter, hvor lappisk og kvensk er tilladt brugt som hjælpesprog ved undervisningen i folkeskolen, skal med yderste flid stræbe etter at utbrede kjendskab til det norske sprog og søge at fremme dets brug i de kredse, hvori de virker.»⁹⁷ Selv om det ikke var et forbud mot å benytte samisk og kvensk, gikk det tydelig frem at norsk var språket som skulle benyttes, jf. § 4: «Selv om i en kreds flerheden af børnerne ikke forstaar norsk, maa læreren dog alltid have de ovenfor givne bestemmelser for øie og saaledes lade sig det være magtpaaliggende, at det lappiske eller kvænske sprog ikke bruges i videre udstrækning, end forholderne gjør uomgjeængelig fornødent.»⁹⁸ At påbudet om å fremme og nytte norsk også omfattet lærernes kontakt med elevene utenom skoletida, og slik sett så lenge elevene var ved internatene, kom også tydelig frem av instruksens § 12: «Læreren skal nøie iagttage, at han altid under omgang og samtaler med børnerne udenfor undervisningstimerne følger den samme hovedregel, som nærverende instruks § 2 er fastsat for undervisningen, og saaledes bruger væsentlig det norske sprog som meddelelsmiddel. Tillige bør han, saa ofte leilighed gives, forestille de ældre og navnlig de forældre, hvis børn han underviser, viktigheden af at kunne tale og læse norsk.»⁹⁹

Det er grunn til å tro at de fleste lærerne oppfattet instruksens og de mange oppfordringene fra skoleledere om å fremme fornorsking som påbud.

Lydolf Lind Meløy var internatlærer i Guovdageaidnu/Kautokeino i 1937–1939. Han oppgir at det ikke var noe forbud mot samisk: «Det var ingen direkte tvang når det gjaldt det daglege leike- og talespråket, men påverknaden var tydeleg. Dei fleste lærarane kunne samisk, men målet var å lære elevane norsk».¹⁰⁰

8.4.7 Folkehøgskoler og ungdomsskoler

I Norge ble det fra 1870-tallet og fremover etablert en rekke folkehøgskoler, både kristelige og frilynte. Disse var, på samme måte som amtsskolene, rettet mot elever som hadde fullført folkeskolen. Først ute i overgangsdistriktet var Tromsø amtsskole i Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono i Nord-Troms, Solhov folkehøgskole, som ble startet opp i 1912. Det var en internatskole som hadde som mål å bidra til fornorskingsarbeidet i Nord-Troms, det vil si i det etnisk blandede området nær grensa mot Finland. Johan Hveding, skolestyrer, uttalte at målet for skolen var at elevene skulle fornorskes: «Her skulle dei koma seg til rettes med den norske samfunnsskipnaden slik som han var, arbeida på norsk vis, føla og te seg på norsk måte, leva i eitt og alt som nordmenn, endå dei var frå folkeslag som var så heilt ulike vårt. Her skulle dei lære seg norsk mål og vinne seg norsk folkeopplysning og sed.»¹⁰¹

I 1936 sto Svanvik Ungdomsskole/Folkehøgskole i Pasvikdalen/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki ferdig. Også dette var en internatskole, og på samme måte som Solhov på Lyngseidet/Muotki/Muotka var formålet å bidra til fornorsking. Både skolen og en kirke, som ble tatt i bruk to år tidligere, ble plassert i Svanvik/Jouttenlahti i Pasvikdalen/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki for å være et samlingspunkt for norsk språk og kultur og nye byggesteiner i det kulturelle festningsverket, en «nasjonal forpost» i et grensestrøk som ble ansett som særlig utsatt for ikke-nasjonale krefter.¹⁰²

95 Reglement for Fossheim skoleinternat, Sør-Varanger (10.11.1905), her fra Meløy (1980) s. 127. Ifølge Lind Meløy ble dette reglementet nyttet som mal når det ble utarbeidet reglement for statsinternata som senere kom til.

96 Meløy (1980) s. 68. Det fremgår ikke hvilken internatskole det er snakk om og når forbudet kom.

97 Skoleinstruksens 1898 (Wexelsen-plakaten). Her fra Meløy (1980) s. 122.

98 Skoleinstruksens 1898 (Wexelsen-plakaten). Her fra Meløy (1980) s. 123.

99 Skoleinstruksens 1898 (Wexelsen-plakaten). Her fra Meløy (1980) s. 125.

100 Meløy (1980) s. 12.

101 Bråstad Jensen (2005) s. 93. Se også Lund, «Folkehøgskolen og samene», <http://skuvla.info/skolehist/fhs-n.htm>.

102 Eriksen og Niemi (1981) s. 236–237. Se også «Folkehøgskolen og samene», <http://skuvla.info/skolehist/fhs-n.htm>.

8.4.8 Den parlamentariske skolekommisjon – fornorskingspolitikken videreføres

I 1922 vedtok Stortinget å sette ned en parlamentarisk skolekommisjon. Oppdraget var å utrede spørsmålet om en nasjonal enhetsskole, fra folkeskole til gymnasium, og komme med anbefalinger om nye skolelover. Da den parlamentariske skolekommisjonen i 1926 la frem utkast til lov om folkeskolen på landet, ble også skolens rolle i overgangsdistriktene behandlet. Utgangspunktet for skolekommisjonens arbeid med den språkblandede skolen var Per Fokstads plan for den samiske skolen, men den tok også opp landsfolkeskolelovens regler om skolen i språkblandede distrikter og Wexelsen-plakaten, som var den gjeldende instruks. Anton Ræder, rektor ved Oslo katedralskole, ledet kommisjonen, som til sammen hadde 16 medlemmer.¹⁰³

I 1923 tok Per Fokstad kontakt med skolekommisjonen. På et møte presenterte Fokstad sin plan for en samisk folkehøgskole, som han på eget initiativ hadde utarbeidet to år tidligere. Innholdet i planen var lik de norske folkehøgskolene, men med samisk som undervisningsspråk og med vekt på samisk historie og kultur. Planen skilte seg ut på et annet punkt. Elevene ved den samiske folkehøgskolen skulle få opplæring i fremmedspråket norsk fem timer i uka. Finnmark fylkesskolestyre og Skoledirektøren i Finnmarku/ Finnmark/Finmarkku gikk imot planene, og få uker senere ble den avvist av departementet.

PER FOKSTAD

Per Fokstad (1890–1973) var samisklærer og politiker fra Bonjåkas/Bonakas/Punakas i De-atnu/Tana/Teno. Fra 1917 var han en markert motstander av fornorskingspolitikken. Han ble utdannet ved Tromsø Lærerskole, og hadde også flere studieopphold i utlandet, blant annet ved Askov Folkehøiskole i Danmark, ved Woodbrooke College i England og ved Collège de France i Paris. I løpet av 1920-tallet utviklet han en argumentasjon til forsvar for samenes rett, som et eget folk, til å utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunn-

sliv. Fokstad utarbeidet planer for en samisk folkehøgskole (1921) og for en samisk skole fra folkeskole til gymnas/lærerskole (1924).

Kilde: Zachariassen (2012) s. 240–244 og 268–317, jf. Jernsletten (1998).

Resultatet av møtet mellom Fokstad og skolekommisjonen var at Fokstad fikk i oppdrag å utarbeide en samisk skoleplan for folkeskolen. Skolekommisjonen opprettet deretter en spesialnemnd, «til behandling av skoleforholdene i de sprogblandede distrikter i Nord-Norge», bestående av fire av medlemmene fra den parlamentariske skolekommisjonen, og med Ræder som leder. I tillegg var reindriftsinspektør Kristian Nissen utpekt som samenes tillitsmann.¹⁰⁴

Høsten 1924 la Fokstad frem sitt forslag. Skoleplanen tok for seg alle nivåer i skolen, fra første år på folkeskolen til siste året på gymnas. Den inneholdt også forslag om hvordan undervisningen skulle ordnes for samiske elever ved lærerskolene, forslag om stipendordninger for samiske studenter på Universitet, og forslag om særskilte opptaksregler for samiske elever ved gymnas og i høyere utdanning. Fokstad kom også med anbefalinger om at det burde arrangeres samiske språk- og kulturkurs for samiske lærere, fordi de som følge av fornorskingspolitikken i skolen ikke hadde fått den nødvendig skrive- og leseopplæringen i morsmålet.¹⁰⁵

Den samiske skoleplanen ble publisert i «Den parlamentariske skolekommisjon. Utkast til lov om Folkeskolen på landet».¹⁰⁶ Planen var delt i fire, tilsvarende det eksisterende skolesystemet: folkeskole, framhaldsskole, ungdomsskole/folkehøgskole/gymnas og lærerskole. For folkeskolen var planen svært detaljert og omfattet alle fag, med klart definerte læringsmål og tilhørende undervisningsplan tilpasset de ulike klassetrinnene. Om målet for morsmålsundervisningen het det at elevene skulle kunne uttrykke seg muntlig og skriftlig uten å måtte ty til norske uttrykk eller gjøre bruk av norsk syntaks. Undervisningen i norsk skulle begynne i femte klasse og skulle følge metodikken til opplæring i fremmedspråk i middelskolen. For å iverksette planen anbefalte Fokstad at det ble vedtatt en egen samisk skolelov.

Planen var svært radikal sett med samtidas øyne. Blant annet skulle det ikke være anledning for samer å velge mellom norsk og samisk folkeskole. Dette var

¹⁰³ Zachariassen (2012) s. 273–274.

¹⁰⁴ Zachariassen (2012) s. 273–274.

¹⁰⁵ Zachariassen (2012) s. 280–287.

¹⁰⁶ Ræder (1927).

en segregeringspolitikk som det verken hadde vært argumentert for, eller praktisert, i Norge tidligere.¹⁰⁷

For å få oversikt over bruken av hjelpespråk i skolen ble det hentet tall fra skoledirektøren i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku og skolestyrene i Nord-Troms. Tallene viste at samisk og kvensk ble brukt som hjelpespråk til svært mange av elevene, selv utenfor de kommunene og skolekretsene som hadde søkt om dispensasjon. Variasjonen kommunene imellom var store, i noen kommuner var det søkt om dispensasjon for nesten alle elevene. Det ble også hentet inn skriftlige uttalelser om den samiske skoleplanen fra reindriftsinspektør Nissen og fra skoledirektør i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, Christen A. Brygfeld. Sistnevnte avviste planen totalt. Nissen var også sterkt kritisk, men mente at skolen likevel måtte komme samene i møte, for slik – på sikt – i større grad legge til rette for at de ble innlemmet i norsk kultur og samfunnsliv. Nissen ønsket at det i skolen ble åpnet for at samisk i større grad kunne benyttes som hjelpespråk og delvis også som undervisningsspråk. Han åpnet slik for at samene kunne bevare sitt språk, først og fremst muntlig, men også skriftlig, og da til bruk seg imellom.¹⁰⁸

I innstillingen fra spesialnemnda, som var enstemmig, ble det innledningsvis pekt på at Fokstads skoleplan ikke bare var en justering eller tilpassing av eksisterende skoleordning. Den innebar et markant brudd både med tanke på hvordan skolen var organisert, dens innhold og hvordan det ble undervist. I innstillingen la nemnda størst vekt på motivasjonen som lå til grunn for Fokstads skoleplan: «Den tanke som ligger til grunn, går ut på at samene kan og bør heves op til et kulturfolk med eget nasjonalt språk og litteratur. Denne tanke mener han vil kunne realiseres blant annet ved å gjøre det samiske språk helt sidestillet med norsk i skole, kirke og administrasjon. [...] Kravet går med andre ord ut på at Norge skal sørge for å få utviklet en samisk åndskultur, noget som ennå ikke finnes.»¹⁰⁹

Nemnda slo fast at dette var en idé som ikke lot seg realisere. Årsaken var at samene aldri hadde utviklet noen egen form «for et fastboende liv avpasset kultur», og det var særdeles tvilsomt om det kunne skje da «folkets hele egenart og begavelse peker ikke i

den retning». Nemnda holdt fast på at samene var et naturfolk og ikke et kulturfolk, og med det var tanken om et kulturpluralistisk Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku lagt død. Neste skritt var å anbefale samene «å tilegne sig den norske kultur og da først og fremst det norske sprog». Her hadde staten etter nemndas mening et stort ansvar for å legge til rette for at samene «gjennom skolen får adgang til å lære norsk. Hvorledes man skal ordne sig for å oppnå dette på beste måte, blir et praktisk pedagogisk spørsmål.» Igjen var de samiske kravene om morsmålsopplæring avvist, og spørsmålet om bruk av samisk som hjelpe- og undervisningsspråk gjort til et pedagogisk og ikke et politisk spørsmål.

Nemnda konkluderte med at det ikke var «grunn til å foreslå nogen forandring i de gjeldende bestemmelser eller den måte disse er fortolket på».¹¹⁰ Med andre ord lå fornorskingspolitikken fast, og skoleinstruksens og skolelovens formuleringer om skolen i de språkblandede områdene ble stående urørt. Den eneste endringen spesialnemnda gikk inn for, var at etnonymene «lapper» og «finner» ble erstattet av «samer» i lovteksten, og at det ble åpnet for at ikke bare skolekommuner, men også enkelte skolekretser kunne bruke hjelpespråk i undervisningen. Nemnda presiserte at ordningen i 1898-instruksen, om at den enkelte skolekommunen kunne få dispensasjon til å bruke samisk eller kvensk som undervisningsspråk i religionsundervisningen, sto fast og pekte på at dette var en ordning som hele tida hadde vært der, men som bare Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino hadde benyttet seg av.¹¹¹

8.4.9 Skoleloven av 1936 – kvensk fjernet som hjelpespråk

I 1936 ble forslaget fra den parlamentariske skolekommisjonen (1922–1927) om folkeskolen på landet tatt opp i Stortinget og lagt frem av kirke- og undervisningsminister Nils Hjelmtveit (Ap).¹¹² Om opplæringspråket i skolen het det i forslaget til lovtekst at departementet i Hålogaland bispedømme «kan [...] fastsetja at dei der, for heile skulesokna eller for einskilde krinsar, kan nytte samisk eller kvensk til hjelpemål i skulen og bruke lese- og lærebøker med samisk eller kvensk tekst jamsides med den

107 Zachariassen (2012).

108 Ræder (1927).

109 Ræder (1927) s. 113.

110 Ræder (1927) s. 114.

111 Ræder (1927); Zachariassen (2012) s. 283–287.

112 Ot.prp. nr. 44 (1936) Um lov om folkeskolen på landet.

norske.»¹¹³ Forslaget innebar at fornorskingspolitikken i skolen skulle videreføres etter de samme linjene som tidligere i tråd med forslaget fra den parlamentariske skolekommisjonen.

På Stortinget ble det debatt om hva som var det rette navnet på språket, var det «kvænsk» eller var det «finsk»? Representantene som uttalte seg, var enig i at språkets rette navn var finsk. «Kvæn» ble oppfatta som et skjellsord. Også det rette etnonymet på samene ble debattert, var det «lappisk» eller «samisk»? Her var representantene delte, noen ville holde på lappisk, mens andre tok til orde for å bruke navnet samene selv brukte og hadde kjempet for, altså same. Den som innledet debatten på Stortinget, var Kristian Hermann Berg (AP) fra Finnmarkku/Finmarkku. Han mente at den innvandrede finske befolkningen ikke hadde krav på, eller rett til, å bruke morsmålet som hjelpespråk i norsk skole. Uavhengig av om det het «kvænsk» eller «finsk», ønsket Berg å fjerne «kvænsk» fra lovteksten. Finnmarksrepresentanten Aksel Konrad Mikkola, også han fra Arbeiderpartiet, var uenig. Mikkola, fra Neiden/Njauddám/Njáván/Näätämö, var selv av kvensk ætt. Han ønsket å endre navnet på språket fra kvensk til finsk, men ikke fjerne retten til bruk av kvensk/finsk som hjelpespråk. Han fikk støtte av arbeiderpartiveteranen Meyer Nilsen Fosshaug fra Troms/Romsa/Tromssa og Richard Bernhard Kollstrøm (Det Moderate Venstre) fra Finnmarkku/Finmarkku/Finmarkku.

Det ble til dels også debatt om fornorskingspolitikken i skolen. Signe Swensson (H) fra Trøndelag/Trööndelag mente at fornorskingspolitikken hadde vært for ettergivende og ikke hadde gitt det ønskede resultat. Det var fortsatt for mange som hadde samisk som morsmål. Swensson gikk inn for å fjerne retten til å bruke hjelpespråk i skolen i lovforslaget. Hun fikk motbør av Mikkola, som argumenterte med at den harde fornorskingen – og da særlig ved statsinternatene i Finnmarkku/Finmarkku/Finmarkku – gikk ut over trivselen og næringsutøvelsen til den samiske befolkningen i Finnmarkku/Finmarkku/Finmarkku. Selvsagt måtte samene lære seg norsk, mente Mikko-la, men samtidig måtte de kunne få lov til å bruke samisk: «For det er nu antagelig samene som er urinnvånerne i fylket.»¹¹⁴ Skillet mellom samene som

urinnvånerne og kvenene som innvandrere ble også poengtert av partikollegaen Berg. Kirke- og undervisningsminister Hjelmtveit sluttet seg til Bergs forslag om å fjerne retten til å bruke kvensk som hjelpespråk. Det samme gjorde saksordfører Lars Moen (AP), men å endre navnet på språket fra lappisk til samisk gikk han og komiteen imot. Det reviderte forslaget ble enstemmig vedtatt. Stortinget videreførte med dette fornorskingspolitikken i skolen. Politikken rettet mot samene var så godt som uforandret, for kvenene ble den ytterligere innskjerpet.

Med dette vedtaket var finsk helt ute av skolen, og all finskundervisning lagt ned.¹¹⁵ Årsaken til at Stortinget gikk inn for at samisk, men ikke kvensk, skulle kunne brukes som hjelpespråk, var at folkegruppene ble gitt ulik status. Samene ble oppfattet som urinnvånerne, kvenene ble sett på som innvandrere. Det ga samene en sterkere stilling. Frem til 1936 hadde fornorskingspolitikken i skolen vært ensartet for samene og kvenene. Loven om folkeskolen på landet fra 1936 endret dette med ulike regler for de to gruppene. Loven åpnet for at enkelte kommuner og/eller skolekretser kunne bruke samisk som hjelpespråk, og slik ha lese- og lærebøker med parallell tekst. I teorien skulle det bety at det skulle bli enklere for samiske skolekretser å få dispensasjon fra regelverket. Om det ble resultatet, og i hvilken grad skillet mellom samer og kvener fikk praktiske konsekvenser, er det i liten grad forsket på.¹¹⁶

8.5 Skole- og språksituasjonen i sørsamisk område

Før 1910 gikk sørsamiske barn på de lokale bygdeskolene. I og med den sterke tilknytningen til svensk side hadde flere barn skolegangen i Sverige. Dette ble det gradvis slutt på i perioden 1882–1919, etter hvert som grensa til Sverige ble stengt for reindrift. Etter unionsoppløsningen i 1905 ble det forbudt for norske samer å gå på svensk nomadeskole, og elevene gikk på alminnelig norsk skole i stedet.¹¹⁷ Før 1940 var det kun to muligheter for sørsamiske foreldre: Enten måtte de la barna gå på den lokale kommunale skolen, eller så måtte de sende dem på internatskole i Havika ved Namsos/Nåavmesjenjaelmie.

113 Innst. O. XXVIII (1936) s. 41 (Paragraf 66 Målet i skolen pkt. 9).

114 O.tid. (1936) s. 743.

115 Seppola (1996) s. 30.

116 Et unntak er Seppola (1996).

117 Tretvik et al. (2005) s. 181.

8.5.1 «Havikens hjem og skole for lappebarn»

Sameskolen «Havikens hjem og skole for lappebarn» ble åpnet i 1910, og skulle i utgangspunktet være for barn av reindriftssamer på grunn av årstidsflyttingene. Den ble i hovedsak startet av to misjonsorganisasjoner, Norsk Finnemisjon og Trondheim indremisjon, og ble mellom 1913 og 1917 heldrevet av Norsk Finnemisjon.¹¹⁸ Skolen fikk offentlig støtte, men var aldri en offentlig drevet skole. Driften måtte dekkes av gaver og private bidrag, gjerne fra samene selv. I skolens årsberetning for 1916–1917 henvendte man seg til de samiske foreldrene og ba dem om å støtte skolen sin, og bidra med penger og kjøtt. Det ble påpekt at mange samer hadde like god råd som norske bidragsytere, og at om de «[...] glemmer dette, da kan den dag komme da de norske indremissionsvenner gaar træt og heller optar andre opgaver. Men det vilde for eder betegne et stort tap.»¹¹⁹ Mye av korrespondansen knyttet til Havika i arkivet etter Norsk finnemisjon dreier seg om internatutgifter og lærerlønn knyttet til refusjon fra kommuner og sentrale myndigheter.¹²⁰ Det fremgår at fra om lag 1920 dekkes lærerlønnen av myndighetene, og at læreren også er omfattet av en pensjonsordning. Korrespondansen angående inndekning av utgifter fra det offentlige pågår helt frem til skolen og internatet i Havika legges ned.

Mange forventet en skole med samisk personale, samisk språk og samisk innhold da skolen ble startet. Daniel Mortenson var en av de som var svært forhåpningsfull og fornøyd da skolen ble startet, og så for seg et samisk innhold. Det ble fort misnøye både på grunn av mangelen på dette, og fordi skolen ikke var statsdrevet. De sterkeste kritikerne kalte den en «almisseskole».¹²¹ Verken lov om folkeskolen på landet fra 1889 eller landsskuleloven fra 1936 åpnet opp for bruk av sørsamisk som hjelpespråk.¹²² Om

lag et år etter oppstarten hadde avisa *Waren Sardne* en rasende artikkel mot misjonsselskapene som drev skolen.¹²³ Artikkelen hevdet at misjonsselskapene arbeidet for fornorsking fra issen til tærne, og at det finske (altså samiske) folk skulle tilintetgjøres.¹²⁴ Senere i samme avis var det en serie med tenkte samtaler mellom to samiske menn om aktuelle saker. En gang i 1911 var temaet om det var håp om å få samisk språk og en samisk lærer ved Havika. Med hensyn til språket uttryktes det i samtalen at det med tida nok ville bli «antagelig». På spørsmålet om samisk lærer var svaret at «[d]et blir nok vanskelig for det selskapet, som har faaet dette skolehjem i stand at la en finn komme op i den matkoppen.»¹²⁵ Dette var en kritikk misjonsselskapene bak skolen avviste.

Det synes klart at i alle fall én bestyrer ved internatet og skolen i Havika var mot samiske ansatte. I et brev fra Norsk finnemisjon i 1922 til bestyreren ved Havika fremgår det at bestyreren hadde reagert mot rykter om at brevskriveren skulle ha tatt initiativ til å få en samisk kvinne ansatt i Havika.¹²⁶ Brevskriveren skriver at han kjente til en aktuell samisk kvinne som ønsket en slik stilling, men ikke nødvendigvis i Havika. Uansett ville han ha konferert med bestyreren om det hadde vært aktuelt, men «(...) når De har det syn De har på finnepikene, kunne det jo ikke blit tale om det selv om hjemmet hadde trængt en ny pige. Min personlige mening om pikene er, at man kan finde likeså dårlige piker blant norske som blant finner (...)» Dette betyr at Norsk finnemisjon var klar over bestyrerens syn uten å gå imot henne.

Så lenge Havika eksisterte, var folk delte i synet på skolen. Noen tok skolen i forsvar, blant annet fordi skolen faktisk var det eneste egne skoletilbudet for sørsamer, og det skulle man være takknemlig for. Dessuten kunne man ikke kreve samiske lærere når det ikke fantes samiske lærekrefter, mente noen.¹²⁷

118 Devik (1980) s. 26, 30–34.

119 Aarsberetning for Havikens hjem og skole for lappebarn 1916–1917, s. 11.

120 For eksempel brev til Vefsn skolestyre om interneringsrefusjon 9. mars 1921, Norsk finnemisjons kopibok IIa, SATØ/P-0069/B/L0002; brev til skoledirektøren i Nidaros om lærerlønn 21. januar 1921, Norsk finnemisjons kopibok IIa, SATØ/P-0069/B/L0002; brev til skoledirektøren i Nidaros om lærerlønn 24. juni 1947, Norges samemisjon, Korrespondanse 1947–198, Haviken skolehjem 1947–1952, SATØ/P-0069b/1/D/Db/L0031/0001; brev til Kirke- og undervisningsdepartementet om rikstilskudd til innløsning 22. november 1952, Norges samemisjon, Korrespondanse 1947–198, Haviken skolehjem 1947–1952, SATØ/P-0069b/1/D/Db/L0031/0001, Brev til Skoledirektør Thomassen Overvik 25.5.1923, Norsk finnemisjons kopibok IIIa, SATØ/P-0069/B/L0003., Brev til Departementet for sociale saker 25.8.2124, Norsk finnemisjons kopibok IIIa, SATØ/P-0069/B/L0003.

121 Hermanstrand & Kosmo (2009) s. 274–275.

122 NOU 1985: 14 s 226.

123 Verken artikkelen eller serien med samtaler er signert. I og med at Mortenson var redaktør, er det rimelig at han hadde skrevet dem.

124 Devik (1980) s. 42.

125 *Waren Sardne* nr. 19, 13. mai 1911.

126 Brev til skole- og internatbestyreren ved Havika 15. juni 1922, Norsk finnemisjons kopibok IIa, SATØ/P-0069/B/L0002.

127 Hermanstrand & Kosmo (2009) s. 274–275.

Det var relativt mange som søkte sine barn til Havika. Det kan være flere grunner til dette, men i minnematerialet fremgår det som et viktig moment at det tross alt var en skole med bare samiske barn.

8.5.2 Dagligliv på Havika skole

Det var valgfritt å sende barna til Havika.¹²⁸ Allikevel hadde skolen elever fra et stort område, blant annet Setesdalen i Agder. Skolen hadde ikke samisk innhold eller samisk personale bortsett fra helt i begynnelsen og mot slutten av tida den ble drevet.¹²⁹ Ella Holm Bull (f. 1929), kjent blant annet for sin innsats for sørsamisk skriftspråk, var selv elev i Havika. Hun fortalte at hun en gang kom til juletreffest for de samiske barna iført *gapta*, *tjohpe* og *goelkegamegh* (kofte, lue og vintersko). Hun ble med en gang beordret til å skifte og ble kledd om i norske klær før hun fikk være med.¹³⁰ Hele tida skolen i Havika var i drift, var det delte meninger om den, og elevene beskriver i ettertid skolen forskjellig. Nils Olav Kappfjell (f. 1910) fant mye ved skolen han ikke var tilfreds med, men fremhevet skolens rolle som samlingspunkt og kontakten den muliggjorde samer imellom.¹³¹ Sofie Kappfjell (f. 1921) og Ebba Westerfjell (f. 1930) hadde ikke vonde minner fra skolen, og Sofie Kappfjell likte de praktiske oppgavene elevene måtte bidra med.¹³² Joel Steinfjell (f. 1946) kan ikke huske at mora fortalte noe spesielt fra Havika, sjøl om andre slektninger ikke sa noe godt om skolen.¹³³ Esther Fjellheim beskriver de kommunale skolene som et verre alternativ enn Havika. I Havika «var alle vi barna like, vi var alle samer».¹³⁴ Anita Dunfjeld-Aagård refererer fra flere intervjuer hun har gjort med tidligere elever fra Havika. Opplevelsene til informantene hennes reflekterer

de delte meningene om Havikaskolen. Blant annet spriker minnene om hvorvidt samisk ble brukt på fritida. Noen minnes ikke bruk av samisk, andre minnes at man brukte det i hemmelighet.¹³⁵

Det er flere beretninger om straffereaksjoner mot dem som brøt regler, og noen om straff for å bruke samisk. Disse historiene har vært vanskelige å snakke om, og er fremdeles et følsomt tema. Dette kan være forklaringen på at flere av dem først har blitt fortalt i senere tid. Ole Westfjell (f. 1922) fra Åarjel-Njaarke / Vestre Namdal fortalte blant annet at han måtte ligge i senga i tre dager for ikke å ha spist opp *grauten* sin, og at gutter måtte gå i *kjole* om de hadde blitt tatt i å snakke samisk. Han oppsummerte skoleopplevelsene som *overgrep*.¹³⁶ Betty Kappfjell (f. 1954) fortalte at hennes far, Arne Appfjell, hadde vært nødt til å gå i *foldeskjørt* som straff.¹³⁷ Jakob Johnsen Boere (f. 1912) beskrev bruken av *jenteklær* til gutter som verre enn å få ris.¹³⁸ I andre sammenhenger har elever ved Havika selv nedtonet betydningen av sine negative opplevelser.

8.5.3 Kommunale skoler

Flere sørsamiske familier valgte grendeskole.¹³⁹ Konfliktnivået i hjemkommunene mellom samer og nordmenn har også i perioder, ikke bare Havika-perioden, virket inn på hvilke skolevalg foreldrene har tatt. Det er lite undersøkt hvordan det var å gå på lokale skoler, og også her er det ulike opplevelser.

Oskar Jåma (f. 1914) fra Raarvihke/Røyrvik trivdes godt sammen med de norske barna, men det finnes beretninger om svært vanskelige forhold. Ebba Westerfjell (f. 1930) fra Maaejahjevrie/Majavatn opplevde bygdeskolen som forferdelig på grunn av mob-

128 Kommisjonen har gjort undersøkelser for å finne skolearkivet etter internatskolen på Havika, men arkivet har ikke kommet til rette. Kommisjonen har fått opplyst at arkivet ble overført til sameskolen i Hattfjelldal i 1968, og at det fortsatt var der i 1977. Bjørn Arnfinn Devik skrev om sameskolen i Havika 1910–1951. Han søkte om innsyn i skolearkivet da han skrev hovedoppgaven som ligger til grunn for boka (Devik 1980 s. 90). Brevet om avslag på innsyn er ifølge note 10 s. 90 datert 11. mai 1977. Åarjelsaemien Vierhtiesåafoe, arvtageren til Gaske-Nöörjen Saemienskovle/Sameskolen i Hattfjelldal har avlevert dette materialet, men Åarjelsaemien Vierhtiesåafoe / Sørsamisk kunnskapsarkiv har i skrivende stund ikke fått klarhet i hvor det er, og kommisjonen har heller ikke klart å lokalisere det hos Arkivverket, ut over årsmeldinger. Derfor er det lite dokumentasjon om skolegangen på det sørsamiske internatet, annet enn det de som har gått der selv kan og vil fortelle.

129 NOU 2016: 18 s. 57.

130 Ween (2005) s. 49.

131 Devik (1980) s. 80.

132 Lund et al. (2005): <http://skuvla.info/skolehist/ebbasofie-n.htm> og <http://skuvla.info/skolehist/westfjell-tn.htm>

133 SFKOMM 2019/3518-31.

134 Innlegg av Esther Fjellheim i Nordnorsk debatt 26. april 2020; <https://nordnorskdebatt.no/article/samisk-identitet-krenkelser-i-1>.

135 Aagård (1996) s. 14, 17.

136 Lund et al. (2005): <http://skuvla.info/skolehist/westfjell-tn.htm>.

137 Lund et al. (2011): <http://skuvla.info/skolehist/betty-n.htm>.

138 Aagård (1996) s. 12.

139 Elsa Laua Renberg hadde for eksempel sine barn i den lokale skolen i Mussere/Mosjøen.

bing fra de norske barna, og ville mye heller ha gått på internatskole som i Havika.¹⁴⁰ Oskar Jåma (f. 1914) fikk gjentatte ganger høre av læreren at han ikke hørte hjemme på bygdeskolen, og det ble så tungt at han av den grunn gikk de siste skoleåra i Havika.¹⁴¹ Signe Danielsen (f. 1895)¹⁴² fra Gåebrien sijte / Røros fortalte om mye mobbing av samebarna fra de norske ungene da hun gikk på skole, men at én lærer tok samebarna i forsvar.¹⁴³ Julie Axmann (f. 1877) fra Gåebrien sijte / Røros skulle gå middelskolen, men fikk vinduene på losjiet sitt knust. Hun avbrøt skolegangen og flyttet hjem, men postmesteren på Plaassje/ Røros bød henne husrom og beskyttelse.¹⁴⁴ Esther Fjellheim (f. 1939) påpeker hvor problematisk det var å gå på de kommunale skolene for samiske elever, særlig når man også gjerne var den eneste samiske eleven og kanskje også var avhengig av losji hos nordmenn. Hun gjenforteller også sin mors historie om hvordan hun fikk revet kofta av seg på en av de første skoledagene ved bygdeskolen.¹⁴⁵

8.5.4 Samisk arbeid for en sørsamisk statsskole

I tida mellom oppstarten av skolen i Havika og landsmøtet i 1917 var skolesaken en del av politiske diskusjoner, og skolesaken var på landsmøteagendaen.¹⁴⁶ På landsmøtet i 1917 ble det ble fremsatt skarp kritikk mot skolen i Havika.¹⁴⁷ Etter landsmøtet sammenkalte Sanna Jonassen, samisk politiker og reineier på Noerhte Fovsen-Njaarke på Fosen/Fovsen, til et ekstraordinært møte om skolesaken. Der ble forholdene ved Havika drøftet, og landsmøtet vedtok en uttalelse. I uttalelsen legges det vekt på forskjellene mellom de nordlige områdene og sørsameområdene, og at skolen i sørsameområdet må ordnes annerledes enn nordpå. Hva forskjellen skulle være, er ikke klart. Uttalelsen knyttet dette til at en sørpå holder på å gå over til bofasthet, og at «[den norske] kulturen trenger paa». Videre het det at staten måtte ha ansvaret for en slik skole med samisk tilsyn der språket

«bibeholdes», og undervisningen måtte inneholde emner som gjorde det mulig for samene å fortsette med rein.¹⁴⁸ Derfor er det rimelig å anta at forskjellen det siktes til, er behovet for en internatskole bare for samer, og med en form for samisk innhold.

Etter landsmøtet var det et vedvarende og målrettet politisk arbeid innad i det samiske samfunnet og overfor myndigheter og sentralt plasserte embetsfolk. I løpet av årene 1917–1920 greide sørsamiske skoleforkjempere å få skoledirektørene Hagemann, Aas og Thomassen, reindriftsinspektør Nissen og biskop Bøckman som støttespillere. På et samepolitisk møte på Stientje/Steinkjer i mars 1919 var skolespørsmålet sentralt. Før møtet i mars 1919 begrunnet Nils Andersen Nursfjeld sitt syn på hvorfor en statsdrevet internatskole var et mål. Bare en slik skole kunne gi samene en ordentlig likeverdig skole som var «just en saadan skole vi kræver som ogsaa er landets borge-re».¹⁴⁹ I forbindelse med det samme møtet i 1919 sa Sanna Jonassen at de også hadde også arbeidet internt i det samiske samfunnet og samlet inn underskrifter. Hun regnet med at skolespråket måtte bli norsk, men at barna måtte få bruke samisk seg imellom, og at det ikke måtte bli forbudt å bruke det, slik som på skoler i Finnmarkku/Finmarkku. Helst ville hun ha samiske lærere, men det fantes det for tida ikke.¹⁵⁰ Etter dette møtet i 1919 skrev Martin Sivertsen fra Stientje/Steinkjer at han så en egen skole som en stor nytte for «den hele same-nation». Det var viktig at skolen sørget for at barna beholdt språket og lærte å elske sin egen identitet, mente han. Sivertsen mente at en slik sameskole «vil reise os op, ikke for at vise tænder, men for at komme længer frem paa et høiere kulturniva».¹⁵¹

I 1919 ble det valgt en delegasjon som skulle reise til Oslo for å legge frem skolesaken for sentrale myndigheter. Delegationen besto av Sanna Jonassen (Fovsen-Njaarke/Fosen), Lisa Barrock (Mearohke/ Meråker) og Lars Holm (Plaassje/Røros). De møtte

140 Lund et al. (2005): <http://skuvla.info/skolehist/ebbasofie-n.htm>.

141 Trøndelag folkemuseum, intervju med Oscar Jåma, 1978.

142 I folketellingen for 1910 for Røros/Brekken/Hyllingsdalen (Digitalarkivet) står ikke Signe (eller foreldre og søsken) med ordinært etternavn. De står med fornavn, og «Finn» som etternavn. <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036829001682>.

143 Melien (1975) s. 16–17.

144 Rogstad (1980) s. 133.

145 Innlegg av Esther Fjellheim i Nordnorsk debatt 26.04.2020; <https://nordnorskdebatt.no/article/samisk-identitet-krenkelser-i-1>

146 Arbeidets Ret 8.12.1916 https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_arbeidetsrett_null_null_19161208_10_139_1.

147 Se mer om de samiske landsmøtene i kapittel 8.9.3.

148 Borgen (1997) s. 72–76.

149 Indheredsposten 28.2.1919.

150 Indtrøndelagen 20.3.1919. Indtrøndelagen (nb.no).

151 Indtrøndelagen, 28.3.1919. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_indtrondelagen_null_null_19190326_23_72_1.

Kongen og statsråd Løvland 27. mars 1919.¹⁵² Med seg hadde de et skriv, en resolusjon og en underskriftsliste.¹⁵³ Skrivet innledes med å be om en statsdrevet internatskole, helst med samiske lærere, som skulle gi samiske barn en likeverdig folkeskoleopplæring som tok hensyn til deres levemåte og «vor nationalitet», slik at barna kunne ta del i samfunnslivet som «værdige borgere av det demokratiske Norge som ogsaa tæller os».¹⁵⁴ Resolusjonen fra møtet fremholdt hvor viktig saken var, og at den måtte få en snarlig løsning. Resolusjonen påpekte også at samene måtte få samiske menn eller kvinner representert i tilsynet med skolen.¹⁵⁵

Samtidig med det politiske arbeidet fortsatte også debatten i det samiske samfunnet. I et leserbrev datert Meråker 18. juni 1919 skrev Anna Barrock om skolen. Hun refererte til de delte meningene om statsskolen og om hvorvidt den var tjenlig. Hun tok utgangspunkt i å ha vært elev ved Havika. Hun var sterkt for at samefolket skulle ha egen skole. Hun refererte til Paul Nilsen Kappfjeld, som ifølge henne ikke hadde noen tiltro til staten, og som mente Havika var fullkommen nok. Hun inntok et motsatt syn. Anna Barrock kritiserte skolen for både bygninger, fasiliteter og innhold, og skrev at skolen var «daarlig bevendt med skolefag og er det visnok endda, saasom tegning og gymnastik hadde vi engang ikke anelse om hvad der var for noget, endda vi skulde ha alle folkeskolefag. Hvorfor vet jeg ikke. Enten fordi vi var saa dumme, at det var vanskelig for at indprente os saa mange fag eller fordi at de høie herrer ikke vilde lære os alt?»¹⁵⁶

Skoledirektør Aas uttalte i oktober 1919 at han i all hovedsak hadde fått positive tilbakemeldinger fra skolestyrene om en statsskole, og hans forslag med varm anbefaling var for lengst sendt departementet.¹⁵⁷

Reindriftsinspektøren støttet også det sørsamiske skoleinitiativet etter en viss tvil så lenge skolespråket var norsk og samisk bare var hjelpespråk.¹⁵⁸

I et brev fra konstituert skoledirektør i Nidaros til departementet 6. mars 1920 går det frem at skoledirektør Aas, som nylig var død, hadde arbeidet med saken og støttet den, og at man bedømte kravet fra samene i Nordland/Nordlännda, Trøndelag/Trööndelag og Hedmark som sterkt og enstemmig. Skoledirektør Aas hadde tilrådd departementet å ta over skolen i Havika. Grunnen, skrev konstituert skoledirektør, må ha vært at Aas så det som nødvendig å støtte samenes krav. Videre skrives det at en må huske på at de «folk det her gjelder, føler det jo som en nedværdigelse at de på dette område har måttet stå i en særstilling».¹⁵⁹

Samtidig fortsatte samisk påvirkningsarbeid opp mot skoledirektøren i Trøndelag/Trööndelag. Aas' etterfølger var Bernt Thomassen-Overvik.¹⁶⁰ Sanna Jonassen og Anton Jonassen skrev til ham 6. mars 1920 for å minne ham på hvor viktig skolesaken var for samene: «Om statsskolen ikke skulde bli til virkelighet, anser vi det som en ulykke for samene i Trøndelagen og Helgeland.»¹⁶¹

På et møte i Trondheim/Tråante i juni 1921 ble statsskolesaken debattert.¹⁶² Også skoledirektør Thomassen-Overvik deltok på dette møtet. Fra samer på Helgeland ble det uttrykt mistillit til staten og betenkeligheter over en slik statsskole på grunn av at språket ville bli norsk, og at samisk ville bli utestengt. De ønsket ikke å miste språket og derigjennom tape alt nasjonalt særpreg. Dette var et syn særlig Gunnar Johnsen Vesterfjeld og Nils Johan Nilsen Kapfjeld målbar. Enkelte arbeidet for en privat samisk skole på Helgeland. De som støttet statsskole, ville også

152 Indheredsposten 28.3.1919. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_indheredsposten_null_null_19190328_59_37_1.

153 Sekretariatet har rettet en henvendelse til Arkivverket og departementet for å få hjelp til å finne dokumentene som delegasjonen overleverte, men Arkivverkets og departementets kapasitet og koronasituasjonen satte en stopper for det.

154 Indtrøndelagen 20.03.1919.

155 Indheredsposten 21.03.1919.

156 Dagsposten 17.10.1919.

157 Dagsposten, 17.10.1919.

158 Dagsposten, 29.12.1919.

159 SAT, A-5093-Skoledirektøren i Sør-Trøndelag, 02 Kopibøker, L0019 kopibok 1919–1920, brev fra skoledirektøren i Nidaros til Kirke- og undervisningsdepartementet 6. mars 1920.

160 Bernt Thomassen-Overvik var skoledirektør i Finnmark mellom 1902 og 1920, og endret navn når han flyttet til Trøndelag. Se: <http://skuvla.info/skolehist/bernt06-tn.htm>.

161 SAT, A-5093-Skoledirektøren i Sør-Trøndelag, 03 journaler/sakarkiv, boks 3.220, mappe journalsaker 1920, brev til skoledirektøren fra Anton og Sanna Jonassen 26. mars 1920.

162 Egentlig skulle det dette året være et samisk landsmøte i Tromsø. Det ble avlyst, og møtet i Trondheim kom i stand. Dette møtet har blitt omtalt som et landsmøte, og også beskrevet som embedsmannsstyrt, og Daniel Mortenson forlot møtet. Jernsletten (1998) s. 101–103.

ha tiltak for å bevare språket, slik som opplæring i samisk.¹⁶³

Thomassen-Overvik opplyste på slutten av 1921 at planene for en sameskole var ferdige og skulle sendes departementet.¹⁶⁴ I en redegjørelse fra skoledirektøren i oktober 1921 kommer det frem at han mente at sørsamene hadde nådd langt med sitt politiske arbeid for egen skole.¹⁶⁵ Han refererte dessuten til spørsmålet om undervisningsspråk, og fastslo at det «kan selvfølgelig ikke bli annet enn norsk».¹⁶⁶ Begrunnelsen var mangelen på eget sørsamisk skriftspråk og at man i sør ikke forsto nordsamisk. Men videre skriver skoledirektøren at det skulle bli ordnet med at «et par av funksjonærene ved skolen kan det trønderske samesprog for aa holde sig best mulig i kontakt med barna, helt fra begyndelsen av».¹⁶⁷ Så stoppet skolesaken opp på myndighetshold i om lag 15 år. Det er tydelig at Norsk finnemisjon var i kontakt med Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD) angående skoledriften i Havika og ikke var positive til å gi slipp på den. Samtidig viser opplysninger i kildematerialet at KUD må ha foretrukket Norsk finnemisjons forslag fra 1919, som gikk ut på at de skulle få fortsette skoledriften, mens staten tok lønnsutgiftene.¹⁶⁸

Fra samisk hold la en derimot ikke bort skole-spørsmålet. I 1930 fastholdt Sanna Jonassen kravet om en statsskole: «Mit standpunkt er helt uforandret. Slik som ordningen nu er med skolen i Haviken, lærer vore barn sig ikke til at anse sig likeberettiget med landets øvrige barn, og til det maa det komme».¹⁶⁹ Skolesaken var oppe i samisk organisasjons-sammenheng på 1930-tallet, og det var fortsatt ulike syn på saken. I 1933 ville tre sameforeninger på Helgeland donere 6000 kroner til skolen i Havika. Pengene var samlet inn til skoleformål for samiske barn på Helgeland.¹⁷⁰ Kontakten med skoledirektøren i Nidaros fortsatte, og i 1938 ble det tatt nytt initiativ overfor skoledirektøren, Anders Todal, gjennom samestevnene på Maaehjævrje/Majavatn.¹⁷¹ I 1940

hadde Kirke- og undervisningsdepartementet vedtatt å bygge en sameskole på Kråangke/Grong eller Snåase/Snåsa, men krigen stoppet planene.¹⁷²

8.5.5 Myndighetenes virkemidler i fornorskingen av sørsamene

For perioden 1900–1940 kan man på overordnet nivå slå fast at sørsamene ble utsatt for både en aktiv og en passiv fornorskingspolitikk. Dette sto i kontrast til politikken som ble ført i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku i denne perioden, som var preget av et ønske om å intensivere fornorskingstiltakene, blant annet ved å etablere flere internatskoler. Fornorskingspolitikken ovenfor sørsamene spesielt fant man formulert i skoleloven av 1889 (lov om folkeskolen på landet), som i § 73 fastslo at bare norsk kunne benyttes i undervisningen, og kun åpnet for bruk av samisk og kvensk som hjelpespråk i språkblandingsdistriktene i Tromsø stift. Undervisningen i det sørsamiske området foregikk dermed utelukkende på norsk. Dette var en form for villet minoritetspolitisk passivitet hvor man ikke anerkjente behovet for utdanning i og på sørsamisk. Denne fremgangsmåten hos myndighetene var tydelig i håndteringen av de samiske kravene om etablering av en statsskole for samiske elever. Til tross for samisk politisk mobilisering og gjentatte krav ble det ikke etablert en statlig skole, og myndighetene valgte i stedet å la misjonsselskapet fortsette driften av skolen i Havika gjennom hele perioden. Selv om både skoledirektørene, reindriftsinspektøren og biskopen støttet det samiske forslaget om en statsskole i 1919, ble ikke saken behandlet videre av Kirke- og utdanningsdepartementet. De sentrale myndighetenes holdning i det sørsamiske spørsmålet var sannsynligvis preget av antakelsen om at sørsamene allerede var tilstrekkelig fornorsket, både med tanke på språk og levesett, og at det derfor ikke var behov for omlegging av skoleverket i det sørsamiske området.

163 Trondhjems Adresseavis 27.06.1921.

164 Nord-Trøndelag 21.10.1921.

165 Indhereds-posten 24.10.1921.

166 Indheredsposten 24. 10.1921.

167 Indheredsposten 24.10.1921.

168 SAT, A-5093-Skolelediretøren i Sør-Trøndelag, 02 Kopibøker, L0020 kopibok 1920–1922, brev fra skolelediretøren i Nidaros til KUD 25. oktober 1921; Brev til Kirke- og undervisningsdepartementet 11. desember 1919, Norsk finnemisjons kopibok Ia, SATØ/P-0069/B/L0001.SAT, A-5093-Skolelediretøren i Sør-Trøndelag, 02 Kopibøker, L0034 kopibok løse ark, arkivboks 3.245, mappe f, brev fra skolelediretøren i Nidaros til Norges finnemisjonsselskap 1. april 1940.

169 Dagsposten 05.07.1930.

170 Nordland avis (Ranen tidende) 14.07.1933.

171 NOU 2003: 3 s. 19.

172 Bull (1979) s. 89.

8.6 Kirke, misjon og sosialt arbeid

Samordningen av fornorskingstiltakene i perioden fikk på sikt konsekvenser også for kirken. I en instruks fra Kirke- og undervisningsdepartementet i 1899 ble prestene gjort oppmerksom på at de ikke på noen måte måtte hindre styresmaktens arbeid for å innlemme de «fremmede nasjonaliteter», det vil si samer og kvener, i den norske kultur og samfunnsorden. I spørsmålet om undervisningsspråket i kristendom var biskop Wilhelm Bøckman i Hålogaland (1893–1903) krass og tydelig overfor departementet. Han sto fast ved prinsippet om at undervisningsspråket i kristendomsundervisningen måtte være barnas morsmål. Det gjaldt ikke bare samene, men også kvenene. Biskopen fikk ikke støtte i departementet. Bare i Guovdageaidnu/Kautokeino og Kárášjohka/Karasjok fikk biskopen medhold i at kristendomsundervisningen kunne foregå på samisk. For øvrig skulle samisk og kvensk være hjelpespråk i undervisningen. Bøckman fikk i 1898 opprettet en hjelpepreststilling som særlig skulle arbeide blant den samiske og kvenske befolkningen. Men departementet lot fornorskingstanken prege prestens instruks, samisk og kvensk skulle også for denne stillingen bare brukes som hjelpespråk, i tråd med språkinstruksen for skolen i 1898. Biskopen nektet å godta instruksjonen og ville ikke kunngjøre den.¹⁷³

Bøckman møtte også motstand fra flere av prestene i bispedømmet. De hevdet at biskopens linje prioriterte samer og kvener foran den norske befolkningen og var til skade for fornorskingarbeidet. Flere av de som var tilsatt som hjelpeprester, kritiserte Bøckmans linje. Hjelpeprest Hjalmar Vik kritiserte i 1908 i sin årsrapport instruksjonen som lå til grunn for hans arbeid, det vil si at stillingen særlig skulle ta seg av de samiske og kvenske i menigheten. Vik beskyldte kirken for «lappe-romantikk» – «den som vi endnu maa bære paa fra Stockfleths, Friis's og biskop Skaars dage». Han konkluderte med at Bøckmans program, Guds ord på morsmålet, gjorde mer skade enn gagn.¹⁷⁴ I 1909 ble stillingen som hjelpeprest inndratt.

8.6.1 Motstand mot fornorsking i misjon og kirke

To av kirkens motstemmer i nord var prestene Jens Otterbech og Johan Beronka. Otterbech markerte seg på 1910-tallet som en av de skarpeste og mest iherdi-

ge kritikerne av fornorskingspolitikken, blant annet som valgt leder av Finnemisjonsforbundet og som redaktør av antologiene *Fornorskningen i Finnmark* (1917) og *Kulturverdier hos Norges finner* (1920). Otterbech hadde vært sogneprest i Porsanger/Porsángu/Porsanki fra 1894 til 1902 og hadde erfaring fra samiske og kvenske miljøer. Han hevdet at samisk, på lik linje med alle andre språk, hadde en gudegitt rett til eksistens, og at fornorskingen brøt med dette prinsippet.¹⁷⁵

Mens Otterbech særlig forsvarte samene, forsvarte Johan Beronka kvensk og samisk, og det kvenske språket sto Beronka nærmest. Beronka var født i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, hadde kvensk som morsmål og behersket også samisk. Han var først stiftskapellan i Tromsø stift i 1915, så sogneprest i Kistrand/Čuđegieddi/Ryssámárkka i Finnmarkku/Finmarkku (1916–1920), sogneprest i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari (1920–1930) og prost i Varanger (1924–1930). Beronka markerte seg tidlig som en kritiker av fornorskingspolitikken, og var bidragsyter i bøkene *Fornorskningen i Finnmark* (1917) og i *Kulturverdier hos Norges finner* (1920), hvor han tok opp henholdsvis samenes og kvenenes sak. I artikkelen «Finnerne under fremmed paavirkning» (1917) legger han ikke skjul på sitt syn på språkpolitikken i kirken:

«Tilslut et par ord om kirkens stilling til fornorskningen. Kirken bør ikke glemme hvem dens egentlige herre er, og hva dens egentlige oppgave er. Kirken skal hjelpe sjælene frem paa veien til deres evige maal, ikke gi sprogundervisning; det har den ikke tid til hvis den ikke vil forsømme sin egentlige oppgave. Prækener på fremmed sprog holdes [...] optil 12 gudstjenester i aaret. Kan nogen for alvor mene at disse faa prækener kan ha nogen betydning for menigheternes fornorskning? [...] Det er klart at kirken her gaar statens erinder, ikke sine egne. Den vil være med å fornorske grænselandet, om den end derved skal svikte sine egne oppgaver.»¹⁷⁶

Otterbech og Beronka mente at samenes og kvenens språk og kultur hadde egenverdi og rett til eksistens. Et tilsvarende synspunkt og kultursyn var tidligere fremmet av den samepolitiske opposisjo-

173 Dahl (1957) s. 302–308.

174 Dahl (1957) s. 309.

175 Eriksen og Niemi (1981) s. 121–122 og Zachariassen (2012) s. 247–249.

176 Otterbech og Hidle red.(1917) s. 52–53; Her fra Larsen (2012) s. 263.

nen, først av Anders Larsen og Isak Saba, og senere av Per Fokstad.¹⁷⁷ Beronka tok ved flere anledninger direkte kontakt med Kirke- og undervisningsdepartementet angående språkpolitikken. Som sogneprest i Kistrand/Čuđegieddi/Ryssämarkka søkte han om å få benytte finsk ved enkelte gudstjenester, men uten å få svar. I 1924 og 1929, mens han var sogneprest i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, ba han om at samisk og finsk i større grad måtte brukes som hjelpespråk i undervisningen. Samtidig klaget han over at lærerne i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, som hadde en stor kvensk befolkning, ikke kunne finsk. Ikke bare ble Beronkas opposisjon mot fornorskingspolitikken møtt med motstand, den ble også fulgt av skepsis og mistenksomhet – fra skoledirektøren, fra fylkesmannen og fra biskop Berggrav. I 1931 forlot Beronka brått Finnmarkku/Finmarkku, etter å ha fått stillingen som sogneprest på Østlandet. Mye tyder på at han ble presset til å forlate Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari som følge av sin opposisjon mot fornorskingspolitikken.¹⁷⁸

Fornorskingspolitikken virke i det religiøse liv møtte også motstand og kritikk fra samisk hold. Den samiske misjonæren og legen Edvard Masoni reiste kritikk mot både fornorskingen og Finnemisjonen, og særlig mot geistlige som Otterbech og Bøckman, som han mente gikk fornorskingens ærend, til tross for deres kritikk av fornorskingslinjen. Masoni beskrev Finnemisjonens formål som å være med på å «myrde det finske sprog, og kverke den finske folkeand og tilintetgjøre finnernes nationalbevissthet».¹⁷⁹ Daniel Mortensson, redaktør for *Waren Sardne*, samarbeidet med Masoni. Mortenssons synspunkter sammenfalt med Masonis. Mortensson skrev skarpe innlegg mot Finnemisjonen, som han mente fornorsket samene og betraktet samene som undermåls.¹⁸⁰

8.6.2 Omslag i kirkens holdning til fornorskingspolitikken

Det endelige omslaget i kirkens holdning til fornorskingspolitikken kom med utnevnelsen av Gustav J. Fr. Dietrichson (1910–1918) som biskop i Tromsø stift. I motsetning til sine forgjengere Skaar og Bøckman støttet Dietrichson helhjertet opp om den norske

assimilasjonspolitikken og la ingen hindringer i veien for at kirken og prestene ble brukt i fornorskingens tjeneste. Med det var ikke kirken lenger en buffer mot fornorskingen, og den ble, på lik linje med skolen og andre samfunnsinstitusjoner, en integrert del av den intensiverte og koordinerte fornorskingspolitikken. At omslaget i kirken kom nærmere ti år etter at fornorskingspolitikken i skolen ble intensivert, var trolig et resultat av at biskop Bøckman hadde motarbeidet innføringen av fornorskingstiltakene som Kirke- og undervisningsdepartementet, og da særlig kirkeminister Wexelsen, hadde søkt å innføre.

Det var likevel fortsatt spenninger internt i kirken. Enkelte prester tok til motmæle og hevdet at samene og kvenene burde få kristendomsundervisning og gudsordet på morsmålet.¹⁸¹ Sterkest var motstanden i deler av misjonen, der særlig Finnemisjonsforbundet markerte seg som en markant motstemme. Til tross for spenningen og motstemmene var det dominerende synet i kirken likevel endret. Med biskop Dietrichson, etterfølgerne Johan Støren (1918–1928), Eivind Berggrav (1928–1937) og Sigurd J. Nordmann (1937–1940) var lederne av kirken i nord en del av fornorskingspolitikkenes apparat. Stat og kirke i Nord-Norge gikk dermed «hand i hand».¹⁸² Spesielt bispeutnevnelser i 1918 var påfallende. Otterbech var en av kandidatene, men Støren ble utnevnt til biskop. Argumentene som ble brukt mot Otterbech, sentrerte seg rundt hans pasifisme og motstand mot fornorskingspolitikken. Skoledirektøren i Finnmarkku/Finmarkku, Thomassen, truet også med å gå av om Otterbech ble biskop.¹⁸³ At ingen av biskopene i årene 1910 til 1940 utfordret fornorskingspolitikken, kan ses på som et uttrykk for styrken i hegemoniet.

Den norske kirkes tilslutning til fornorskingspolitikken kom til uttrykk på mange vis. Først og fremst ved at samisk og finsk i mindre grad en tidligere ble brukt i kirken, dernest i kirkens og prestenes holdning til samisk og kvensk språk og kultur og sist, men ikke minst, ved at kirken ble del av den koordinerte fornorskingsinnsatsen. I sum bidro dette til at det samlede fornorskingstrykket økte, og at fornorskingspolitikken nå dekket alle sentrale samfunnsområder

177 Zachariassen (2012) s. 319–329.

178 Eriksen og Niemi (1981) s. 121–122 og 258–261; Larsen (2012) s. 263–265.

179 Fra Svar paa tiltale i *Waren Sardne* 20.01.1912 i *Samisk Skolehistorie* 4.

180 «Finnerne lavere enn oss» i *Waren Sardne* 26.08.1911. *Samisk skolehistorie* 4.

181 Larsen (2012) s. 36–39.

182 Drivenes (2004) s. 61.

183 Aschim (1969) s. 32 ff; Drivenes (2004) s. 59 ff.

i Finnmark/Finmarkku og til dels også i Nord-Troms.

8.6.3 Misjonsorganisasjonenes sammensatte rolle

Misjonsselskapene hadde først og fremst som mål å drive evangelisk og diakonalt arbeid i de samiske områdene, men var kritiske til den statlige fornorskingspolitikken. Likevel er det et spørsmål om de med sine arbeids- og driftsformer bidro til fornorsking. Institusjonene som misjonsselskapene etablerte, benyttet til en viss grad samisk i forkynnelse og i kristendomsopplæring, og ble slik et pusterom og fristed for samisk språk. Samtidig er det grunn til å anta at misjonsselskapene i praksis, mer eller mindre aktivt, støttet opp om fornorskingspolitikken. Det har blitt hevdet at misjonens sosiale arbeid fremsto som «barmhjertighetsgjerninger», men at det i realiteten var en «sukring av den norske kolonialismens bitre pille», og at den i kraft av sitt virke bidro til fornorsking gjennom å endre den samiske levemåten.¹⁸⁴ Andre har fremholdt betydningen av helse- og omsorgstilbudet disse institusjonene ga, og at misjonens helse- og sosialarbeid var de første stegene i å etablere et fungerende velferdstilbud for samer.¹⁸⁵

I «Grundregler for Norsk Finnemission» (vedtatt 1913, endret 1916) het det at formålet var indremisjonsarbeid. I § 2 heter det blant annet at «[f]innernes eget maal blir heruder at benytte i den utstrækning, som ansees fornødent. Organisationen maa i ingen henseende komme i strid med statens arbeide i kirke og skole.»¹⁸⁶ Dette viser at Norsk Finnemisjon da ønsket å bruke samisk men ikke ønsket å gå imot fornorskingspolitikken. En del av et brev fra Norsk Finnemisjon til Just Qvigstad peker i samme retning. Der heter det:

«[F]in[erne] er viet undergangen som folk, så er det dog grusomt at ta deres (...) sprog, fra dem. Det vilde jo være som at dræpe et men[neske] fordi det var for sykt til døden. Sålænge fin[erne] vil bruke sit mormål indbyrdes så må de dog få det og også såvitt mulig få det bedste, vi kan gi dem, Guds ord, på Deres eget mål. Hverken Skaar eller vi

eller NF har derfor noget imot fornorsk[ing]. Tvertom.»¹⁸⁷

Sivilisering og kultivering i tråd med norske standarder var en integrert del av institusjonenes virksomhet, med fornorsking som konsekvens. Samtidig var det dypt forankret i misjonens kjerneverdier at man skulle begrense de negative konsekvensene av sårbare individer og gruppers møte med storsamfunnet. Misjonens holdning til fornorskingspolitikken var ambivalent mesteparten av tida. Samtidig som misjonsforeningene sluttet opp om den overordnede målsettingen for fornorskingspolitikken, valgte de ofte selv å stille seg på sida av den statlige politikken. De kunne for eksempel bruke samisk språk i forkynnelse og i møte med enkeltpersoner. Dette kan tolkes i retning av at misjonsorganisasjonene var enig i målet – fornorsking – men ikke unisont støttet opp om virkemidlene i fornorskingspolitikken.

8.6.4 Læstadianismen som flerkulturell bevegelse

Læstadianismen utviklet seg i perioden fra 1890 til 1920 til å bli en flerkulturell og fleretnisk bevegelse. Frem til 1890 hadde det vært en vedvarende spenning mellom læstadianerne og statskirken. Selv om læstadianismen fortsatt mange steder var knyttet til en etnisk gruppe, var det å være «Guds barn» overordnet den kulturelle og etniske tilhørigheten. Gradvis fikk norsk språk en større plass i bevegelsen, som preken-språk i kirken og som forsamlingspråk, selv om både tolking og også enebruk av samisk og/eller kvensk fortsatte i noen områder.

Utfordringene med å holde den læstadianske bevegelsen samlet startet allerede i den foregående fasen, men etter århundreskiftet ble frontene tydeligere. Først kom splittelsen mellom «gammellæstadianerne», med tyngdepunkt i Nord-Sverige, og de «nyvakte», med tyngdepunkt i Nord-Finland. Deretter kom striden om lederskap og hovedsete for bevegelsen etter Raattamaas død, som dreide seg om tolkningen av «førstefødtedogmet».¹⁸⁸ Det resulterte i splittelse mellom «gammellæstadianerne» og «de førstefødte». De førstefødte hadde sitt tyngdepunkt i Gällivare i Nord-Sverige og fikk i Norge tilslutning fra blant annet Divtasvuodna/Tysfjord, Ofoten/Ufuohtttá,

184 Otnes (1970) s. 28–29.

185 Se blant annet Lye (1999) s. 57–59.

186 Norsk Finnemission 1916. Niogtyvende årsberetning. Tromsø: J. Kjeldseths boktrykkeri.

187 Brev til J. Qvigstad 1.5.1919, Norsk finnemisjons kopibok Ia, SATØ/P-0069/B/L0001.

188 Myrvoll (2010) s. 62. Det var ikke Læstadius, men hans arvtaker Raattamaa, som først brukte begrepet «de førstefødte». Det gjorde han med henvisning til Hebr 12:23: «[T]il menigheten av de førstefødte som er oppskrevet i himmelen». Den vestlige retningen har etter splittelsen gått under navnet Den førstefødte forsamling.

Lakselv/Leavdnja/Lemmijoki, Deatnu/Tana/Teno og Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari. Ikke lenge etter skjedde det en ny splittelse. Da brøt den samiske predikanten Erik Johnsen (Junsan-Erke) fra Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono i Nord-Troms først med de førstefødte og så noe senere med gammellæstadianerne. «Lyngenretningen» etablerte seg som en særegen norsk læstadiansk menighet med hovedsete i Nord-Troms og Vest-Finnmark og var fra starten av transkulturell og interetnisk.¹⁸⁹ Men i praksis viste det seg at nedslagsfeltet stort sett var samiske og kvenske bygder.¹⁹⁰ Johnsens lære, som ligger til grunn for Lyngenretningen, redefinerte læstadianismen ved å trekke den i en klart luthersk-ortodoks retning. Det kommer til uttrykk i synet på sakramentene, kirkesyn, det vil si forholdet til statskirken, og i vektleggingen av det norske fremfor det samiske og det finske.¹⁹¹

8.6.5 Biskop Berggrav og overvåkningen av kvenene

Biskop Størens fornorskingslinje i kirken ble videreført av Eivind Berggrav, Størens etterfølger i Hålogaland (1928–1937). Berggrav var den ivrigste fornorskingsbiskopen. Han ville ha full fornorsking av kvenene, og mente at det heller ikke burde være for mye samrøre mellom kvenene og samene. Formålet var å unngå kvensk påvirkning.

Berggrav var særlig opptatt av kvenene som en sikkerhetspolitisk fare. Han inngikk et nært samarbeid med den militære etterretningen i Norge og knyttet etterretning og kirke tett sammen. Biskopen fikk en sentral rolle i innsamlingen av informasjon om kvenene i bispedømmet. Hans viktigste lyttepost var i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari. Informasjonen var som oftest samlet inn av prester og lærere. Berggrav, som hadde studert religionspsykologi, var like opptatt av kvensk språk som han var av kvenenes psykiske draging mot Finland. For å svekke kvenenes bånd til Finland skulle en ikke ty til tvang, men til mer lempelige midler. Ved å sørge for kvenene religiøst og materielt skulle de vinnes for Norge.¹⁹²

Finske predikanter og prester på besøk i Norge var uønsket og ble sett på med mistenksomhet og rapportert til Berggrav. Sokneprest Martin Tveter, som var prost Beronkas etterfølger i Vadsø, ble sendt på språkkurs til Finland for å kunne følge den kvenske

virksomheten. Han rapporterte en tid til Berggrav, men etter hvert flyttet han til Tromsø/Romsa/Tromsøsa.

Da prost Beronka i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari ønsket å bruke kvenske kirketolker i gudstjenestene, ble det avslått av biskopen og departementet. Dette fikk også tilslutning fra bispemøtet: Gudstjenester på kvensk eller samisk behøvde ikke tolk.

Berggrav hadde stor respekt og innflytelse hos sentrale myndigheter. Etter hans syn øvde Finland en psykologisk tiltrekning på kvener og samer som kunne bli et sikkerhetsproblem. Han så det som mulig at kvener og samer kunne inngå en allianse mot Norge i en gitt situasjon, der kvenene førte an. Samene var ifølge Berggrav lett påvirkelige, mens finnene var aggressive. Kirken var etter hans mening et viktig redskap mot den fare som kvener og samer utgjorde, men noen hard fornorskingslinje mot samene ville ikke Berggrav følge. I boka *Spennings land* (1937) skrev Berggrav om sine opplevelser i Nord-Norge. Han skrev varmt om samene, men kvenene nevnes ikke.¹⁹³

8.7 Jordbruk, fiske, industri og kommunikasjoner

Fornorsking fant sted på flere arenaer i perioden 1900–1940, deriblant i jordbruket, fisket og industrien. Modernisering av næringsliv og jordbruk skjøt fart i denne perioden, og samiske og kvenske næringsutøvere så seg i økende grad nødt til å modernisere sin virksomhet for å kunne hevde seg i konkurranse med modernisert norsk næringsliv. Dette bidro til fornorsking ved at samiske og kvenske næringsutøvere i stadig større grad ble integrert i storsamfunnets politiske og økonomiske strukturer.

Det er sjeldent at den folkelige samehetsen har blitt dokumentert før 1970-tallet. En finner imidlertid et leserinnlegg fra en tjenestepike i Hammerfest der dette tas opp. Det er opprinnelig publisert på samisk i 1910. Hun forteller om hvordan sjøsamer i Hammerfest blir sjikanerer i byen, og dersom hun viser seg ute i samiske klær roper alle gutter «finnkjærring» og «finnunge» etter henne.

189 Drivenes og Niemi (2000) s. 168–174.

190 Bjørklund (1985) s. 312.

191 Olsen (2008) 78–79.

192 Eriksen og Niemi (1981) s. 217–228.

193 Eriksen og Niemi (1981) s. 217–228.

UTDRAG FRA TJENESTEPIKE SIRI NILSDATTER BITIS (1885-1959) BREV FRA HAMMERFEST 1910

Dere skal holde dere godt for ørene hvis dere oppholder dere her en kort stund, ikledd samiske klær. Man hører enhver rampete gutt sjikanere de stakkars kystsamene som man ennå ser ilende i gatene. Man ser sjeldent et menneske kledd i samiske klær. Hele kystkommunen er allerede norsk-ikledd, kvinner som menn. Hvis jeg går ut ikledd kun samiske klær, så hører jeg enhver norsk gutt rope etter meg: «Finnkjærring! Finnunge!» [...] Hammerfest er ikke som Vadsø by, hvor det er samer overalt. [...] Det finnes ikke bedre tjenestested noe sted enn i byene. De trenger ikke tøy sine stakkars armer med vannbæring. De spiser ferdigstekte brød, de koker ferdigbrent kaffe og de har elektrisk lys. De må da være et godt tjenestested for tjenestepiker på alle måter. Og det regnes som upassende at det blant mange tusen norskkledder kvinner og menn fins en i samiske klær, som en bortkommen en.

Kilde: Sagai Muittalægje, nr. 8, 1910. Oversatt og gjengitt i Karasjok årbok 2010 s. 43.

8.7.1 Jordsalgsloven av 1902

I 1863, 1902 og 1965 fikk Finnmarkku/Finmark/Finmarkku egne jordsalgslover. Jordsalgsloven av 1902, *Lov om Afhændelse af Statens Jord og Grund i Finnmarkens Amts Landdistrict*, innførte bestemmelser som koblet sammen etnisitet og språk med jordkjøp. Bakgrunnen var at jordsalget skulle kunne benyttes som middel til å regulere nasjonalitets- og språkforhold og samtidig bidra til styrking av landbruk i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. I forarbeidene til loven fremgikk blant annet:

«Det er ikke departementets mening, at foretaksomme og dygtige personer af fremmed nationalitet, som er gode norske statsborgere skal udelukkes fra at faa kjøbt dele av statens jord, men administrationen maa have frie hænder til i ethvert foreliggende tilfælde at

afgjøre sagen efter alle de forhaanden værende omstendigheder.¹⁹⁴

Meget faa personer af fremmed nationalitet, benytter det norske sprog i det daglige liv, og det er utvilsomt ogsaa en meget stor del, som overhovedet ikke er det norske sprog mægtig. Det er da en selvfølge, at administrationen særlig bør have for øie at benytte jordsalget som et middel til at fremme udbredelsen af det norske sprog mellem de fremmede elementer.¹⁹⁵

[Det ville] gjøre det til en altfor haard og trykkende foranstaltning at indføre som fast regel, at alene de skal kunne faa kjøbt statens jord i Finmarken, som er norsktalende. Ogsaa denne side af sagen bør være overladt til administrationens frie bedømmelse i hvert enkelt tilfælde.»¹⁹⁶

Jordsalgskommisjonen¹⁹⁷ sto fritt til å vurdere hvem som kunne få kjøpe jord, men Landbruksdepartementet utarbeidet samtidig et reglement med et språkkrav til lovforslaget, en språkinstruks, som skulle regulere nettopp etterlevelsen av loven: «Afhændelse maa kun ske til norske Statsborgere og under særlig Hensyn til at fremme Bosættelsen af en for Distriktet, dets Opdyrkning og øvrige Nyttiggjørelse skikket Befolkning, som kan tale, læse og skrive det norske Sprog og benytter det til daglig Brug.»¹⁹⁸ Lovens reglement inneholdt en språkinstruks, men i praksis ble loven fulgt opp liberalt. Søknader som ble avslått, dreide seg i hovedsak om områder som var definert til andre formål enn landbruk, som grunn i fiskevær og flytteveier og beiteplasser for rein. Likevel har det festet seg en oppfatning om at samer og kvenner måtte kunne bruke norsk for å få kjøpe jord. Det fremkom i reglementet at i søknad om utvisning av jord måtte en oppgi statsborgerskap, etnisitet (nasjonalitet), språk og bosted. I tillegg måtte eiendommer gis norsk navn.

Under behandlingen på Stortinget berørte både Landbrukskomiteen og Odelstinget språkkravet i reglementet, og understreket at det ikke måtte

194 Ot.prp. nr. 20 (1901–1902) s. 19.

195 Ot.prp. nr. 20 (1901–1902) s. 19.

196 Ot.prp. nr. 20 (1901–1902) s. 20.

197 Jordsalgskommisjonen var sammensatt av en formann valgt av Kongen, lensmannen i det aktuelle distriktet og et medlem valgt av herredsstyret. Saksbehandlingen var over flere ledd, med Landbruksdepartementet (med Direktoratet for statens skoger som saksbehandler) som endelig godkjennende instans helt frem til begynnelsen av 1930-tallet, da avgjørende myndighet ble overført til fylkesmannen, som leder av Jordsalgskommisjonen.

198 Reglement til jordbruksloven 1902 § 1 bokstav c.

betraktes som en fast regel, men som et hensyn som det skulle legges vekt på.¹⁹⁹ Mange i stortingsdebatten var enstemmig i sitt syn på kvenene og deres posisjon med tanke på jordsalgsloven: Kvenene var «indvandrere, de faar finde sig i de regler som sættes, selv om disse er forholdsvis strenge». Men heller ikke overfor kvenene skulle kravene til språk bli helt kategoriske, også de burde under «lige omstændigheder [...] faa udmaaling».²⁰⁰ Selv om språkinstruksen i loven ble praktisert liberalt, fikk den stor symbolsk betydning som ett av uttrykkene for fornorskingspolitikken.

Samer fikk ikke eie jord før rundt 1920-tallet, om de kunne snakke norsk. Min bestefar [...] fikk kjøpe en jordflekk langt fra sjøen da det ble mulig å kjøpe jord, fordi han hadde lært seg norsk.²⁰¹

Flere steder ble det reagert kraftig på språkbestemmelser. I Unjárga/Nesseby ble det mobilisert til et folkemøte i januar 1914 som reaksjon på innskjerpingen av jordsalget. De mente loven ville hindre utviklingen av landbruket i Finnmarkku/Finmarkku. Møtet vedtok en uttalelse om at samene burde bli mildere behandlet enn kvenene. I Deatnu/Tana/Teno samlet samer og kvener seg om et felles krav om at språkinstruksen skulle fjernes, som fikk tilslutning fra Tana herredsstyre. Sør-Varanger herredsstyre fulgte opp med en lignende uttalelse, og samtidig fant ordføreren det nødvendig særskilt å ta kvenene i forsvar. Stortingsrepresentanter nordfra sluttet seg til protestene.²⁰²

Det er utvilsomt at språkinstruksen ble oppfattet som sterkt stigmatiserende, noe stortingsrepresentant Isak Saba påpekte allerede i 1906: «Vil ikke gresset vokse bra på engen, om man taler norsk eller samisk? Holder det ikke med at samene må kjøpe den jord som fra gammelt av har vært deres egen?»²⁰³

8.7.2 Den sjøsamiske tilpasningsformen

Sjøsamene hadde utviklet en levemåte tuftet på en omfattende bruk av både landbaserte og marine res-

surser. Deres rettigheter ved inngangen av 1900-tallet var blitt svekket. Men fortsatt var den sjøsamiske levemåten høyst levende. Fiske, fangst etter sel og hval, og ulike måter å bevare og tilberede fangsten på var også viktig, noe som ikke minst kommer til syne i sjøsamisk ordforråd.²⁰⁴

I indre deler av Porsanger/Porsángu/Porsanki var for eksempel øyer og holmer et viktig ressursområde i den sjøsamiske tilpasningen ved inngangen til 1900-tallet. Her hentet man fôr til husdyrene, skar både torv og tare og plukket reinmose. Egg- og dunsanking var viktige aktiviteter sammen med jakt på fugl og sel. Disse ressursene var så viktige at brukerne skaffet seg utmål på bruken.²⁰⁵

Innbyggernes bruk av det nære havområdet kom til uttrykk i form av samiskspråklig navnssetting av sjøbunnen. Man hadde nært kjennskap til fiskens adferd og navnga hver enkelt lokalitet gjennom et eget koordinatsystem (*vihtan*) bygget på tradisjonelle kunnskaper. Dette var en eldgammel måte å kodifisere og overføre all den komplekse økologiske kunnskapen som folk bygde sin tilværelse på.

I løpet av 1900-tallet fikk den sjøsamiske befolkningen store problemer på grunn av omfattende økonomiske og politiske endringer. Den første utfordringen var bortfallet av pomorhandelen rundt 1920.²⁰⁶ Tilstedeværelsen av de russiske handelsskuttene sommerstid hadde sikret folk avsetning i den såkalte makketida – en årstid da ingen andre ville kjøpe fisk. Oppgjøret skjedde stort sett i form av varer og levnetsmidler, særlig utgjorde russemelet en svært viktig vinterforsyning.²⁰⁷

Foruten mel mistet en også tilgangen på tekstiler, never, tjære og bygningsmaterialer – varer som var viktige i det daglige livet. Bortfallet av pomorhandelen skjedde samtidig med en tiltakende nedgang i norsk økonomi, noe som etter hvert forverret livsvilkårene for folk flest langs kysten. Handelen med pomorene hadde representert et alternativ til de lokale kjøpmennene, de såkalte nessekongene. Disse fikk nå nærmest en monopolsituasjon, og gjeld og utpanting ble stadig mer vanlig etter hvert som fiskeprisene

199 Bull (2014) s. 79, 86 og 89–93.

200 Innst. O XI (1901–1902).

201 SFKOMM 2019/1815-8.

202 Jernsletten (1986) s. 9–11.

203 Sagai Muittalægje 1906 jf. Andresen, Evjen og Ryymin, red. (2021) s. 199–200.

204 Knud Leem (1975) [1767]; Steinar Nilsen (2011).

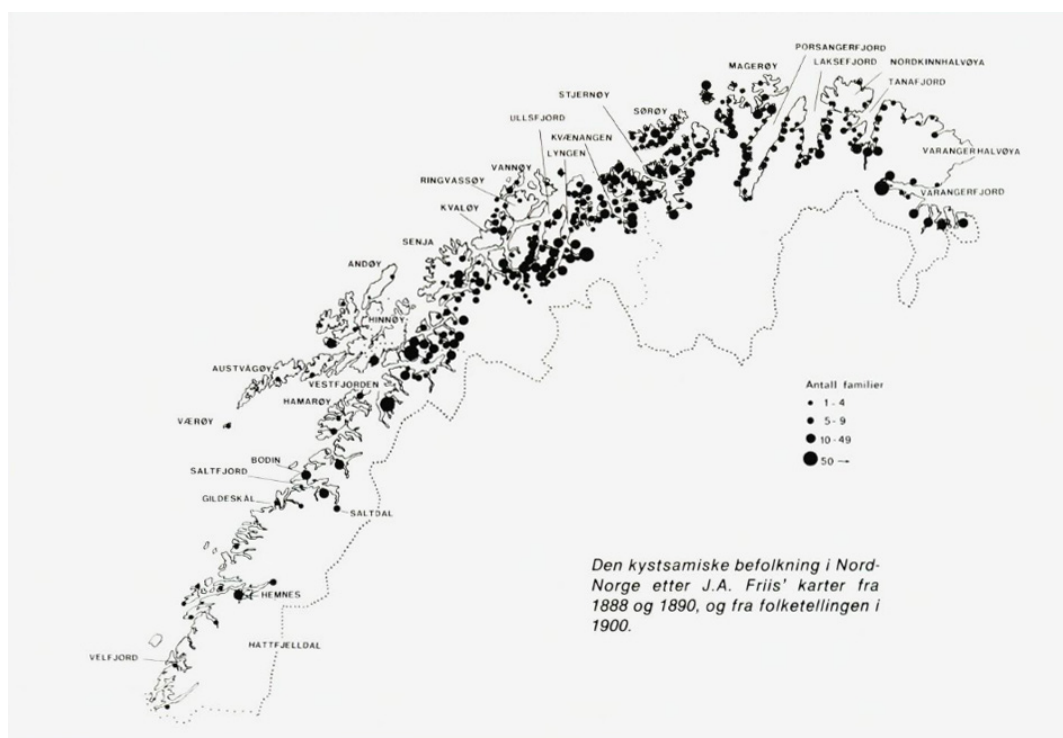
205 Birkely (2011) s. 25.

206 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 200–201.

207 Berg (2003) s. 102.

Figur 8.2

Sjøsamisk bosetting, hele Norge

Kilde: Aarseth (red.) (1982)

sank dramatisk utover 1920- og 1930-tallet. Motoriseringen av fiskeflåten var i gang, men kapitalkravene var store og sperret for en større satsing i mange sjøsamiske områder. I 1909 var det 22 motoriserte båter i Finnmark, i 1920 hadde dette tallet økt til 1117.²⁰⁸

I avisa *Sagai Muittalægge* kom det mange klager på den vanskelige situasjonen. Man viste til manglende finansieringsmuligheter, og til at fremmede motorskøyter tok store fangster rundt i fjordene.²⁰⁹ Etnografen Johs. Falkenberg gjorde feltarbeid i Laksefjord/Lágesvuotna/Laakisvuono like før andre verdenskrig og kommenterte situasjonen slik: «Den nød og elendighet som i dag hersker i mange hjem ved Laksefjord, skyldes i første rekke den omstendighet, at finnene ikke i samme grad som før kan omsette havets verdier i det de trenger til livsopphold [...] Forholdene omkring siste århundreskiftet overbeviser tvert imot om at fattigdommen slett ikke var utbredt blant sjøfinnene. I pomorhandelens dager levde de på

sett og vis et lykkelig liv.»²¹⁰ Samtidig var det elementer i samfunnsutviklingen som kunne virke positivt også for sjøsamisk velferd

Myndighetene initierte krisetiltak fra 1933, da en statlig lånekasse for henholdsvis jordbrukere og fiskere ble etablert, og minstepris på fisk ble fastsatt i 1936. Det ble også gitt statlige støttetiltak for produksjonsutstyr for fiskere, inklusive nye båter. Dette dro også den samiske og kvenske kystbefolkningen nytte av. Stortinget vedtok i 1938 en midlertidig lov om omsetning av råfisk, også kjent som råfiskloven. Denne loven begrenset oppkjøpernes makt, og sammen med en internasjonal konjunkturoppgang og statlige støttetiltak til fiskere ble hele kystbefolkningens økonomiske situasjon kraftig forbedret sammenlignet med 1920-årene. Til sammen førte dette til dyptgripende endringer for kystbefolkningen, hvor det nye politiske fellesskapet man holdt på å skape, ikke hadde rom for andre grupper enn den norske.²¹¹ Det nye felles-

208 Berg (2003) s. 106.

209 NOU 2008: 5 s. 189–190.

210 Falkenberg (1941) s. 69.

211 NOU 2008: 5. s. 118–122; Bjørklund (1985) s. 354–361, 367.

skapet var knyttet til økonomiske skillelinjer, som kan ha blitt oppfattet som mer relevant enn etniske skillelinjer for befolkningen.

8.7.3 Industri og gruvedrift

I slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet foregikk det store industrielle prosjekter i samiske og kvenske områder. For eksempel ble det etablert gruvedrift i Sulitjelma/Sulisjielmmá og Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, og Ofofbanen ble bygd mellom Narvik/Áhkánjárga og Sverige. Sulitjelma/Sulisjielmmá ble et ensidig industriområde, bygd opp rundt arbeidet i de sju omliggende gruvene.²¹²

Anleggsarbeidet ved gruen i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki ble startet opp i 1906. Allerede før gruen startet opp, ble den fremholdt som et godt instrument i fornorskingen av Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki. Fra starten av ble det fastslått at kun norske og svenske statsborgere kunne bli ansatt av gruveselskapet. I 1909 var bare 1 prosent av arbeiderne kvener, i en kommune hvor kvenene i 1900 utgjorde 42 prosent av befolkningen, mens samene utgjorde 36 prosent. Protester fra distriktslegen førte til at lokalbefolkningen etter hvert kunne utgjøre én femtedel av arbeidsstokken, men fortsatt ble svært få kvener ansatt. Selv under første verdenskrig ønsket departementet og gruveselskapet å ansette så få kvener som mulig, da med forbehold om at de ville bli avskjediget når norske arbeidere ble tilgjengelige. Denne systematiske diskrimineringen i ansettelsespolitikken bidro til en effektiv fornorsking av hele Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki, som i løpet av 1920-tallet kun hadde 24 prosent kvener og 15 prosent samer.²¹³

8.8 Reindrift

8.8.1 Tvangsflytninger i Sverige – konsekvenser i Norge

Utfallet av Karlstad forhandlingene i 1905 må betraktes som en seier for norsk reindriftspolitik, som

gikk ut på at bruk av norsk territorium av svenske statsborgere og deres rein var en nasjonal belastning som måtte begrenses. Norge måtte akseptere det svenske synet om at lappekodisillen var en uoppsigelig avtale som ville gjelde så fremt ikke en felles lov ble fornyet. Felleslappeloven ble nå strammet inn i form av kortere beitetider. Samtidig pågikk det nye forhandlinger på utenriksministernivå mellom de to nå suverene nasjonalstatene. Riksadvokat Peder Kjerschow hadde som mål å begrense den «svenske reinbeitingen» i Norge mest mulig «i henseende til sted, tid og antal».²¹⁴

Partene ble i 1919 enige om en ny reinbeitekonvensjon, som trådte i kraft i 1923. Resultatet var at svenske samer mistet adgangen til øyene og deler av halvøyene i vestlige deler av Troms/Romsa/Tromssa, noe som innebar nærmere en halvering av reintallet. Samtidig ble det satt tak for hvor mange rein som kunne krysse riksgrensa, og det ble fastsatt datoer for inn- og utflytting. Det var først og fremst forholdene i Troms/Romsa/Tromssa som var utfordringen i forhandlingene mellom de to landene. Situasjonen lenger sør var langt mindre kontroversiell. Landene var enige om at det ikke skulle være noen grenseoverskridende reindrift mellom Trøndelag/Tröndelage og Jämtland.²¹⁵

Nå kunne jordbrukskoloniseringen i deler av Nordland/Nordlännda og Troms/Romsa/Tromssa forsterkes. Stortinget sluttet opp under denne utviklingen, fordi den var i samsvar med den herskende fornorskingspolitikk og handlet om «at hævde Norge for nordmændene i landet selv».²¹⁶ Den svenske regjering sa seg også fornøyd, den hadde fått aksept for den svenske reindriftsretten til å flytte inn på norsk territorium. Taperne ble i første omgang de rundt 75 nordsamiske familiene og deres reinflokker, hovedsakelig fra Karesuando, som i løpet av de tre første tiårene av 1900-tallet ble tvangsforflyttet sørover i Sverige.²¹⁷ Svenske myndigheter ved Lappefogden i Norrbotten mente imidlertid at det hele var etter reindriftsamenes eget ønske: «All flytning söderut har hittills skett frivilligt.»²¹⁸ De ble plassert i reindriftsområder sørover helt til Jämtland. Dette var områder

212 Evjen og Pettersen (2004) s. 29–32.

213 Eriksen & Niemi (1981) s. 128–131.

214 Berg (1995) s. 138.

215 Berg (1995) s. 137–139.

216 Berg (1995) s. 131.

217 Marainen (1984); Marainen (1996).

218 Årsberättelse 1921, se Marainen (1996) s. 69.

som allerede ble benyttet av andre samer – med et annet språk, andre driftsformer og andre sedvaner.²¹⁹

Resultatet ble ytterligere tvangsflytninger lenger sørover i Sverige, nedslakting²²⁰ og store konflikter innad i reindrifta. Mange av de opprinnelige reindriftsgruppene måtte gi opp sin reindrift eller flytte vekk.²²¹ Reindriftssamer er ikke bare avhengig av egne kunnskaper og ferdigheter, like mye er de avhengig av sosiale relasjoner. Gjennom slektskap og kunnskap ble man del av et større fellesskap, som igjen var forutsetningen for å lykkes med reindrift. Nå ble de tvangsflyttede revet opp fra sine relasjonelle nettverk og sendt til områder hvor de var helt uten ankerfeste. Deres gamle boplasser og siida-fellesskap forsvant nærmest over natten. Gátriina Lásse / Lars J. Nutti sa det slik: «Ett hem är ett hem. Torvkåtor och getkåtor och mjölkningsgården och flyttleder. Allt arbete de lagt ner blev kvar... Först när de kom österut till Gárasavvun (Karesuando) fick de besked, ni kommer inte at flytta dit igen. Deras hem lämnades kvar och ruttnade bort. Jorden tog tillbaka deras saker».²²²

Tvangsforflytningene fikk ringvirkninger også på norsk side i form av konflikter, som førte til ytterligere innstramming av norsk reindriftsforvaltning og tvangsslakting av rein. Reinbeitekonvensjonen hadde gitt svenske samer adgang til Lønsdalsområdet, sentralt på Saltfjellet/Sálltoduottar. Men akkurat dette området viste det seg å være vanskelig å kontrollere reinen. Lønsdal reinbeitedistrikt, som det het, var uten naturlige avgrensninger og lite egnet til sommerbeite slik Reinbeitekommisjonen hadde forutsatt. Et økende reintall på svensk side koblet med de driftsmessige konfliktene mellom de opprinnelige samene og de tvangsflyttede presset mye av reinen vestover mot Saltfjellsområdet. Manglende kontroll, sammenblandinger og etter hvert nedbeiting skapte store problemer både for reieneierne og fastboende bønder. Mot 1930-tallet ble det svært vanskelige tilstander langs hele denne øst-vest-aksen mellom Bottenvika og Svartisen.²²³ Særlig gikk det utover de

norske samene som drev med helårig reindrift i Saltfjellområdet. Svenske samers rein blandet seg med norske reinflokker, og man mistet kontrollen til ulike tider av året. Stormo-gruppen gikk til slutt til rettsak mot de svenske reieneierne for å løse konfliktene. Men problemene var blitt så store, med tyvslakting og rovdyrherjinger under krigen, at denne gruppen måtte gi opp sin drift utpå 1940-tallet.²²⁴

Den dramatiske utviklingen på Saltfjellet/Sálltoduottar var en konsekvens av at svenske myndigheter ikke hadde forberedt seg på å legge forholdene til rette for de tvangsforflyttede.²²⁵ Flyttingen sørover fremsto som svært så uorganisert og med store kostnader for mennesker og dyr.²²⁶ Svensk administrasjon var ikke forberedt på de store konfliktene som nødvendigvis måtte oppstå mellom de tvangsflyttede nordsamene og de samene som allerede brukte områdene de kom til. Man prøvde å løse konfliktene etter hvert som de oppsto, ved å forflytte flere familier enda lenger sydover, noen havnet til slutt sør i Tärnaområdet i Västerbotten.

På norsk side, derimot, hadde man allerede et veletablert kontrollapparat med tilhørende sanksjonsmidler til å håndtere de problemene som nå oppsto på Saltfjellet/Sálltoduottar og andre steder. Lappefogden fulgte nøye med gjennom sine lokale lappeoppsynsmenn, som rapporterte hvis det kom rein over fra svensk side. Han definerte problemene som «ulovlig reindrift». Det dreide seg om «svenskrein» som beitet ulovlig i henhold til konvensjonen, og med departemental tilslutning gikk han i gang med å løse problemet gjennom tvangsutdriving og nedskyting. I begge tilfeller var det reindriftsamene selv som måtte betale utgiftene, regningen ble oversendt svenske myndigheter, som deretter krevde beløpene refundert fra reieneierne. I Dunderlandsdistriktet ble det i perioden 1925–1937 foretatt 21 nedskytinger av i alt 1390 rein. I Harondalen/Háro slaktet man ned 4500 rein mellom 1931 og 1935. Tilsvarende skjedde i Balvatn-området. Skytingen ble utført av bønder ansatt av lappefogden:

219 Labba jf. Marainen (1996) s. 72–76.

220 Svensk Författningssamling (1925) nr. 181–183. Åhren (1979) s. 120 og 141.

221 Åhrén (1979) s. 110.

222 Labba jf. Marainen (1996) s. 30..

223 Kalstad og Brantenberg (1987) s. 42.

224 Steinfjell og Merino (2015).

225 Åhrén (1979) s. 138.

226 Labba (2020); Åhrén (1979) s. 118.

Vi fikk et område og det var bare å skyte ned det vi greide. Vi var tre i lag og holdt på hele vinteren. Vi skaut mange hundre. Du verden, kor vi sleit! Lappefogden hadde fast pris - 5 kr. for kalv, 15 for simler og 20 for okser. Da var det å komme seg ned til bygda og få solgt.²²⁷

Innstrammingene skjedde også i Sverige. Som en ekstra forsikring om at reinbeitekonvensjonens bestemmelser om beiting i Troms/Romsa/Tromssa ble overholdt, hadde loven en egen passus om at samebyene Könkömä, Lainiovuoma, Saarivuoma og Talma ikke skulle kunne ha mer enn 39 000 rein – det samme tallet som sto i konvensjonen. «Det verkar som om myndighetarna på alla sätt ville se til at samerna i Karesuando sattes på plats».²²⁸ For norske myndigheter var 1919-konvensjonen både en næringspolitisk og minoritetspolitisk triumf: «1919-konvensjonen symboliserte først og fremst en seier for mer enn 70 års norsk politikk for å begrense de nomadiske samenes adgang til riket. Dermed var 1919-konvensjonen også et viktig ledd i bestrebelsene på å fornorske hele riket med dets innbyggere og alle dets ressurser».²²⁹

8.8.2 Reindriftsloven 1933

Under det samiske landsmøtet i 1917 ble det fattet et vedtak om å opprette en lovkomite for revisjon av reindriftsloven. Landsmøtet satte fart på arbeidet mot en ny reindriftslov. Lovkomiteen fikk noe innflytelse på den nye reindriftsloven, men fikk ikke gjennomslag for sitt hovedforslag om «erstatningsfrie reinbeiteområder».²³⁰

Avklaringen av de utenrikspolitiske utfordringene rundt reindriften førte til en ny fase, hvor det var jordbrukets interesser som utgjorde rammene for hvordan det norske samfunn forholdt seg til den samiske reindriften. En Lappekommisjon kom i 1897 med en innstilling som la premissene for reindriftsloven av 1933. Her ble det gjort klart at reindriften skulle ha «mindst mulig Adgang til at virke som Hemsko paa Jordbruget». Det ble presisert at reindriften må anses

som «en historisk Overlevering, der i ikke ringe Grad virker som Hemsko paa Udviklingen af bedre beretigede og formaalstjenligere Samfundsinteresser».²³¹ Riksadvokat Kjerschows var medlem av kommisjonen og tok med seg deler av innstillingen i sine forarbeider til 1933-loven, som han mente var tvingende nødvendig ut fra jordbrukets interesser og «Udviklingens ubønhørlige Lov». Reindriftsloven kom i en tid da jordbruket var en svært viktig næringsvei, langs kysten ofte i kombinasjon med fiske. Primærnæringen sto for hele 41 prosent av sysselsettingen i 1930, og var avgjørende for bosetting og livsvilkår over hele landet. Det var ikke uten grunn at Nygaardsvold-regjeringens første politiske grep i 1935 var en sterk satsing på landbruket gjennom bureising og samvirketiltak. Jordbruket var en næring i vekst i mellomkrigstida, det var en livsform som gjennom århundrer hadde vært det økonomiske og kulturelle fundamentet for svært mange av landets innbyggere. Loven av 1933 forsterket kontrollen med den enkelte reieneier, nå fikk også Finnmarkku/Finmarkku ny distriktsinndeling, og hver reieneier måtte fylle ut en egen «melding om reindriften».²³²

Statens oppsyn med den samiske reindriften skjedde via landbruksdepartementet, og ble utøvd gjennom lokale lappefogder. Fra slutten av 1800-tallet hadde lappefogdene ansvar for å ivareta nasjonale og landbruksmessige interesser, og da særlig den grenseoverskridende reindriften.²³³ De første generasjoner lappefogder var ofte bønder eller lensmenn, noen også med militær bakgrunn.²³⁴

Distriktsinndeling ble innført i Finnmarkku/Finmarkku først etter 1933, og en fast lappefogd ble ansatt også i dette fylket. 1933-loven satte klare rammer for hvor og når reindriften kunne foregå, og hadde bestemmelser som gjorde statens myndighet eksplisitt. Staten ved landbruksdepartementet kunne gjennom lappefogden når som helst endre rammene for reieneiernes virke. Loven ga anledning til å fastsette høyeste reinantall og foreta reintelling hvis lappefogden fant det nødvendig.²³⁵ Han var den som skulle regulere reindriften lokalt, løse konflikter

227 Kalstad (1996) s. 16.

228 Åhren (1979) s. 120.

229 Berg (1998) s. 185.

230 Berg (1994) s. 97-98, 103-105.

231 Berg (1994) s. 25.

232 Se kapittel 20.

233 Så tidlig som i 1554 opprettet kong Gustav Wasa stillinger som lappefogd hvis oppgave var å kreve inn skatt fra samene.

234 Se kapittel 20.

235 Bull et al. (2001) s. 238.

eller vurdere skadevirkninger ved eventuelle inngrep. Han kunne for eksempel bortvise reineiere eller gi tillatelse til å bruke bestemte områder, helt uavhengig av lokal sedvanerett og praksis i reindrifta. Lappefogdens virke fikk dermed, selv om lappefogden i utgangspunktet kun skulle ha det forvaltningsmessige ansvaret for reindriftnæringen, samtidig store privatrettslige konsekvenser.²³⁶ Denne dobbeltrollen ga lappefogden en betydelig maktposisjon lokalt; hans mening og disposisjoner kunne få store følger for den enkelte reineier. I tillegg kom lappefogdens norske kulturelle kompetanse.²³⁷ Han behersket norsk og hadde en innsikt i det norske samfunn som reindriftsamene i stor grad manglet, først og fremst i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. Lappefogden fikk derfor en viktig rolle både som mellommann mellom de samiske reindriftsamfunn og den norske omverden, en rolle som lappefogdene lenger sør hadde hatt siden innføringen av embetet der.

Siden lappefogden var myndighetenes representant, var den enkelte reineier avhengig av hans velvilje, og ved hjelp av sin makt og innsikt kunne han legge føringer på reindriftsamenes liv og levnet. Eventuelle erstatninger i forbindelse med inngrep gikk til lappefogden, som så skulle fordele dem blant de berørte reindriftsamene. For reindriftsamene fremsto lappefogdens maktposisjon og dobbeltrolle som en kontinuerlig umyndiggjøring og farlig fordi deres interesser i forhold til statens disposisjoner skulle bli ivaretatt av en person som samtidig ivaretok statens interesser.

8.9 Politisk og kulturell mobilisering

Motstanden mot fornorskingspolitikken fra samisk hold kom til uttrykk på ulike vis, fra organisert politisk mobilisering i forbindelse med stortingsvalg, til fremvekst av lag, foreninger og aviser, til deltakelse i det offentlige ordskifte og gjennom skjønnlitterære tekster. De første tiårene på 1900-tallet var motstanden mot fornorskingspolitikken i skolen særlig sterk i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, men den kom også til uttrykk i områdene lenger sør. Fra midten av 1920-tallet minsket den offentlige motstanden, men

den var aldri helt borte. I nord var det språkpolitikken i skolen, og da særlig undervisningsspråket i kristendomsfaget, den politiske mobiliseringen i særlig grad rettet seg mot, mens den i sør også rettet seg mot reindrifts vilkår og overlevelse.²³⁸

1904 står frem som et merkeår i samisk politisk historie. Nærmest på samme tid ble det tatt initiativ til politisk mobilisering på etnisk grunnlag både i Norge og Sverige. I Sverige kom mobiliseringen i form av nasjonal organisasjonsdanning, en organisert motstand med utspring i Vilhelmina i det sørsamiske området – som etter få år også fikk nedslag blant reindriftsamene på Helgeland og i Trøndelagsfylkene. I Norge kom motstanden mot fornorskingspolitikken først og sterkest til uttrykk i sjøsamiske miljøer i Finnmark, og da i form av avisetablering og politisk mobilisering. De samepolitiske initiativene i sør og nord var svært ulike. Det ble valgt ulike strategier for mobilisering, det var forskjeller i hvilke krav som ble løftet frem, og i hvilke resultater som ble oppnådd.²³⁹ Men det var også likheter: Både sør og nord ble det tatt utgangspunkt i samene som folkegruppe og samenes kollektive rettigheter. Samisk språk, kultur og næringstilpasning ble løftet opp og frem, og tillagt en egenverdi.²⁴⁰ Den politiske argumentasjonen rettet seg mot staten og styresmaktene, demokratiske verdier ble vektlagt, og motstand og kamp mot den rådende samepolitikken fra sentralt hold sto sentralt.²⁴¹

8.9.1 Etablering av samiske aviser og politisk mobilisering

I Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku var motstanden nært knyttet til etableringen av den samiskspråklige avisa Sagai Muittalægje, som kom ut fra 1904 til 1911. Redaktør og lærer Anders Larsen fra Kvænangen/Návuonna/Naavuno ga ut avisa helt på egen hånd, med ny utgave hver 14. dag gjennom åtte år. I gjennomsnitt hadde avisa 335 abonnenter, med en leerskare av hver utgave på rundt 2000 personer.²⁴² De fleste abonnentene var i Øst-Finnmark. Innholdet besto av kultur- og opplysningsstoff, nyheter, leserbrev og politisk agitasjon.

236 Henriksen (2011).

237 Den første samiske lappefogd var Ole K. Sara, senere statssekretær, som satt i stillingen fra 1966 til 1973. Han var inntil da den eneste samisktalende lappefogd.

238 Zachariassen, Ryymin & Evjen (2021) s. 205–210.

239 Minde (1996) s. 146–147; Zachariassen, Ryymin & Evjen (2021) s. 307–308.

240 Jernsletten (1998)

241 Zachariassen (2012a) s. 54–68.

242 Bjørklund (1985) s. 324–325.

Ved å løfte frem eget språk, kultur og samfunnsliv og vise at samisk kultur ikke sto tilbake for norsk, ønsket Larsen å styrke den samiske selvfølelsen og øke den politiske bevisstheten til leserne. En grunn-tanke hos Larsen, som på langt nær var selvsagt i samtida, var at sjøsamene og reindriftssamene var del av et *felles* nordsamisk språk- og kulturfelleskap. Dette var dels motivert av hans sterke og vedvarende interesse for samisk språk, kultur og historie, og dels politisk motivert. Larsen ønsket å skape et sterkest mulig etnisk felleskap som kunne danne grunnlag for politisk mobilisering.²⁴³ Sagai Muittalægje markerte seg fra starten av som en skarp kritiker av fornorskingspolitikken, særlig av hvordan denne politikken ble praktisert i skolen. Avisas målbar også et klasseperspektiv, ved å stille seg på den samiske allmuens side i deres møte med norske handelsmenn. Den etniske og klassedimensjonen eksisterte parallelt i avisas spalter, men det samiske språk- og kulturfellesskapet var hele tida viktigst og mest sentralt, noe redaksjonelt stoff, lederartikler, leserbrev og gradvis politisk agitasjon og velgermobilisering uttrykte.

I det sørsamiske området var det blant annet Elsa Laula Renberg (1877–1931) som sto i spissen for mobiliseringen og kampen for samiske rettigheter. I 1904 sto hun i spissen for stiftelsen Lappernes Centralförbund i Sverige. Samtidig publiserte hun kampskriftet *Inför lif eller död? Sanningsord i de lappska förhållandena* (1904). I pamfletten, som ble trykt i 6000 eksemplarer, redegjorde hun for uretten som var begått mot samene av den svenske stat, og argumenterte for at det måtte dannes en nasjonal sameorganisasjon. Laula rettet særlig oppmerksomheten mot jordbrukskolonisering av reinbeiteområdene, den såkalte *odlingsgrensen* og rettighetene til de samene som var presset ut av reindrifta, men hun tok også opp tilgangen på politisk innflytelse for svenske samer, retten til land og retten til skole og utdanning.²⁴⁴

Fra 1906 ble det også mobilisert i de sørsamiske områdene i Norge. Elsa Laula Renberg hadde samme år giftet seg og flyttet til Helgeland. Etter giftermålet tok hun umiddelbart initiativ til etablering av samiske lag og foreninger på Helgeland, først Brurskanken lappeforening (1907), så Brurskankens Lappekvindeforening (1910) og Helgeland lappeforening (1910). Samtidig var Daniel Mortenson på samme måte aktiv

i Nord- og Sør-Trøndelag og Hedmark. I 1908 ble det etablert samiske fylkesorganisasjoner i Sør- og Nord-Trøndelag etter initiativer av Daniel Mortenson. I årene 1910–1913 ble avisa «Waren Sardne. Underretning fra fjellet – Lappernes blad» gitt ut med Daniel Mortenson som redaktør. Avisens formål var synliggjøring av situasjonen for reindriftsutøverne i de sørsamiske områdene: «Waren Sardne redigeres med særlig henblik paa samernes (finernes, lappernes) interesser og til ivaretagelse av deres tarv i alle henseender. Bladet vil søke at henlede offentlighetens oppmerksomhet paa «fjellappernes» usikre livsvilkaar og fortrængte stilling, samtidig som det vil appellere til myndighetene om tillempling av lovgivningen i retning av, at lapperne faar beholde de rettigheter de fra urgamle tider har havi til bruk efter sædvane.»²⁴⁵ Avisas mål var å støtte opp om virksomheten til de sørsamiske foreningene, men fungerte også som en norskspråklig arena for samisk kritikk av fornorskingspolitikken. Mens mobiliseringen i Sverige sprang ut av interessene til de som sto utenfor reindrifta, var utgangspunktet i Norge det motsatte, her var det næringsinteressene til reindrifta som sto i sentrum.²⁴⁶

I 1906 løftet Anders Larsen gjennom Sagai Muittalægje frem ideen om at samene i Øst-Finnmark skulle samle seg om en egen kandidat til stortingsvalget, og holdt frem læreren Isak Saba som den beste kandidaten. Saba, som frem til da hadde vært nokså ukjent for de fleste av avisas lesere, presenterte sine kulturelle og politiske ambisjoner gjennom et valgprogram og diktet «Sámi soga lavlla» – samefolkets sang. Saba ble, med utgangspunkt i alliansen mellom samene og sosialistene, valgt til Stortinget i 1906 og gjenvalgt i 1909. I 1912 tapte han valget knepent. Valgkampen i 1906 førte til at kritikken av, og motstanden mot, fornorskingspolitikken ble del av det norskspråklige ordsiftet i Finnmarku/Finnmark/Finmarkku. Med Saba på Stortinget ble kampen for samisk språk og kultur og mot fornorskingspolitikken i skolen også del av det nasjonale ordsiftet.²⁴⁷ Saba svarte slik på spørsmålet om han var motstander av fornorskingen i Finnmark:

«Det kommer an på hvad man mener med ordet fornorskning. Jeg har engang spurt en

243 Drivenes og Jernsletten (1994) s. 249; Jernsletten (1998) s. 30–36; Zachariassen (2012) s. 54–57.

244 Zachariassen, Ryymin & Evjen (2021) s. 307–308.

245 Waren Sardne, lørdag 12. August 1911. <https://www.nb.no/items/0d4537e78d9bb29eff4497daf90c4e8e?page=0>.

246 Jernsletten (1998) s. 73–76 og Johansen (2015) s. 74–80.

247 Zachariassen (2012) s. 43–109; Bjørklund (1985), s. 324–331.

embedsmand: «Hvad er fornorskning?» Han svarte: «At finnerne lærer at snakke norsk.» Et saadant arbeide gir jeg min fuldeste tilslutning til. De fleste af finnerne kan nok udtrykke sig paa norsk saa nogenlunde bra. Men det er ikke nok. Finnerne maa lære at bruge det norske sprog ligesaa let som nordmænderne. Ellers vil de ikke klare sig i konkurrencen. Hvis det dærimod med fornorskning menes at finnerne skal opgive sin nationalitet og smelte sammen med normændene, da er jeg ikke med længer. »²⁴⁸

8.9.2 Kvensk og samisk motstand mot fornorskingen

I perioden fra 1916 og frem til 1921 tok motstanden mot fornorskingen seg igjen opp, etter noen års dvale. Dette var dels et resultat av antologien *Fornorskningen i Finmarken* (1917) redigert av prestene Johannes Hidle og Jens Otterbech, og dels et resultat av det første samiske landsmøtet i Trondheim/Tråante.²⁴⁹ I denne perioden var det innslag av kvensk motstand mot fornorskingspolitikken, da særlig representert ved den kvenske presten Johan Beronka. Beronka gjorde i artikkelen «Finnerne under fremmed påvirkning» (1917) greie for konsekvensene av fornorskingspolitikken for kvenene. Artikkelen ble publisert i antologien utgitt av Hidle og Otterbech, der også Anders Larsen og Per Fokstad bidro med artikler.²⁵⁰

Larsen analyserte i sin artikkel skoletilbudet til de om lag 2000 samiske elevene i Finnmark/Finmarkku. Han hevdet at det hvert år var omkring 200 elever som startet sin skolegang uten kjennskap til norsk språk, og at mange av disse aldri lærte seg tilstrekkelig norsk til å få utbytte av undervisningen. For han var det et paradoks at det ble investert store summer i å bygge opp og utvikle skolen i Finnmark/Finmarkku, i form av statlige internatskoler, på samme tid som en ikke tok i bruk det beste og mest effektive verktøyet for å styrke skolen og undervisningen, det vil si elevens morsmål.²⁵¹

8.9.3 Samiske landsmøter og samisk organisering

Det første samiske landsmøtet i 1917 var initiert av Elsa Laula Renberg, men det var Brurskankens Lappekvindeforening som formelt sto som arrangør. På landsmøtet var det særlig vilkårene for reindrifta og de pågående forhandlingene mellom Norge og Sverige om en ny reinbeitekonvensjon som ble viet oppmerksomhet. Landsmøtet i 1917 representerte på flere vis noe nytt, blant annet en idé om at samene var ett folk – at samene i Norge var del av ett større etnisk og kulturelt fellesskap på tvers av språklige forskjeller, store avstander og ulike næringstilpassinger.

Landsmøtet bidro utvilsomt også til ny giv i motstanden mot fornorskingspolitikken. I Finnmark/Finmarkku kom det til uttrykk ved at det ble etablert flere samiske lag, og det ble arrangert to store samemøter i Deatnu/Tana/Teno i 1919 og 1920. Motstand mot fornorskingspolitikken var sentrale krav i begge møtene.²⁵²

Denne tanken og ønsket om en overbyggende nasjonal interesseorganisasjon lå til grunn for etableringen av Sámi Sentralsearvi (Samisk Sentralforbund) sommeren 1919. Organisasjonen slet fra starten av med store økonomiske og organisatoriske problemer. Knappe to år senere, vinteren 1921, gikk Sámi Sentralsearvi i oppløsning. Da hadde også forsøket på å etablere en ny samisk avis og få valgt inn en samisk stortingsrepresentant fra Finnmark/Finmarkku mislyktes.²⁵³

Den samiske motstanden mot fornorskingspolitikken i nordre Nordland ble først og fremst kanalisert gjennom Ofoten samelags valgfremstøt i 1921 og 1924. Lærer og forfatter Henrik Kvandal i Ballangen/Bálák var en sentral skikkelse i disse fremstøtene. Han hadde gode kontakter sørover til det sørsamiske politiske miljøet med Elsa Laula Renberg og Daniel Mortenson. Kvandahl skrev aktivt i den samiske avisa *Waren Sardne*. For stortingsvalget i 1921 dannet Ofoten samelag et eget samisk venstrelag, men fylkepartiet fremmet en annen kandidat enn Kvandahl. For valget i 1924 forsøkte Ofoten samelag å stille en egen liste, med blant andre Elsa Laula Renberg. Peder Finnesen fra Divtasvuodna/Tysfjord sto på tredjeplass på lista, og var den første fra lulesamisk område

248 Skolebladet 17.11.1906. <https://www.nb.no/items/f234c166da7243c9f17a5e9ab9ccab2b?page=684>.

249 Se <http://skuvla.info/skolehist/hidle-n.htm> og <http://skuvla.info/skolehist/otterbech-tn.htm>.

250 Zachariassen (2012) s. 238–239.

251 Zachariassen (2012a) s. 198–203 og 210–213.

252 Bjørklund (2017).

253 Jernsletten (1998); Zachariassen (2012) s. 231–267.

som markerte seg utad i samfunnet.²⁵⁴ Valgresultatene ble skuffende, til tross for at samelaget møter ofte tiltrakk flere deltakere. Kvandahl ga også ut tre bøker om samenes historie, hvor han blant annet ønsket å belyse samenes rett til å bli sett på som et folk som var likeverdig med nordmennene.²⁵⁵ Selv om Kvandahl gjorde et siste forsøk på partisamarbeid med Arbeiderpartiet i 1927, opphørte den politiske aktiviteten i samelaget etter det nedslående resultatet i 1924.²⁵⁶

8.9.4 Samisk kulturreising

Parallelt med oppkomsten av den organiserte motstanden mot fornorskingspolitikken og av en samisk offentlighet, økte bevisstheten om samisk kultur og egenart. En viktig årsak til det var de samiske avisene og deres artikler om samisk historie, språk og samfunnsliv. Isak Saba uttrykte det slik i Sagai Muttalægje i 1905 under overskrifta «Samernes aandelige arv»: «Ethvert folkeslag som ikke skal bli oppslukt av andre folkeslag, må ivareta sine folkemelodier, eventyr og sagn med morsmålet og fedrenes skikker og seder.»²⁵⁷

For Isak Saba og Anders Larsen var arbeidet for samisk språk og kultur et livslangt prosjekt som strakk seg over et bredt spekter av felt, fra politikk til kultur og vitenskap. Begge tok aktivt del i det offentlige norskspråklige ordskiftet, fra innlegg av samepolitisk karakter til mer vitenskapelige, faglitterære tekster. Saba la for eksempel ned en stor innsats i både innsamling og oversetting av samiske eventyr og sagn. Han var også en av de første til å samle inn, tonesatte og publisere joik. Larsen på sin side publiserte en rekke faglitterære tekster hvor han tematiserte samisk språk, kultur og historie. Kulturreisingen var del av kampen mot fornorskingspolitikken – og kampen for å bli anerkjent som et kulturfolk.²⁵⁸

Et uttrykk for den kulturelle og politiske ambisjonen hos Saba var diktet «Sámi Soga Lávlla». Diktet skrev og publiserte han i Sagai Muttalægje i forbindelse med valgkampen før Stortingsvalget i 1906.

Diktet har et nasjonsbyggende budskap med klare likhetstrekk med samtidas norske fedrelandssanger. Gjennom å fremme samisk natur, mytisk historie og egenart var diktet også et tilsvarende på fornorskingspolitikk og norsk monokulturell nasjonsbygging.²⁵⁹

Sabas dikt markerer starten på en samisk skjønnlitterær skriftkultur. Fra 1906 og frem til 1917 ble dikt, fortellinger, roman, dikt- og novellesamlinger for første gang publisert på morsmålet av samiske forfattere. En annen som fikk sitt litterære gjennombrudd på denne tida, er Matti Aikio fra Karasjøk, som gjennom sin norskspråklige roman *I dyreskind* (1906) ga en livfull, fargerik, men også karikert folkelivsskildring med utgangspunkt i det samiske samfunnet i Finnmarkku/Finmarkku på slutten av 1800-tallet. Fire år senere, i 1910, kom *Muittalus samid birra* (Min bok om samane) av Johan Turi. Turi var født i Guovdageaidnu/Kautokeino, men flyttet i ung alder med familien til traktene rundt Kiruna. Dette er den første boka skrevet av en same som kom ut på samisk. I 1912 ble den første samiskspråklige romanen gitt ut, *Bæivve-Alggo* (Dagen gryr) av Anders Larsen. Det var en kortroman med utgangspunkt i et samtidig sjøsamisk miljø som tematiserte fornorsking og verdien av samisk språk og kultur. Tre år senere, i 1915, ga læreren Peder Jalvi fra finsk side av Deanuleahki/Tanadalen ut den første samiske dikt- og novellesamlingen *Muohčačalmmit* (Snøfnugg). Til sammen var dette de første skrittene i retning av en samiskspråklig skjønnlitterær skriftkultur.²⁶⁰

Siste halvdel av 1920-tallet stoppet den politiske mobiliseringen mot fornorskingspolitikken opp, og frem til 1945 var det, med noen få unntak fra sørsamisk område, få spor av motstand mot fornorskingspolitikken. Uttrykket «den samiske fimbulvinteren» har vært brukt for å beskrive denne perioden.²⁶¹ Årsaken til fraværet av etnopolitisk mobilisering og kamp mot fornorskingspolitikken disse årene har vært forklart på ulikt vis. Noen har pekt på interne forhold i den samiske opposisjonen

254 Andersen & Aira (2022) s. 112–113.

255 Zachariassen (2012) s. 301, jf. Minde (2000) s. 209–210.

256 Jernsletten (1998) s. 109–111.

257 Sagai Muittalægje 1/6 1905, her fra Zachariassen (2012b) s. 1.; Zachariassen (2012a) s. 198–217.

258 Zachariassen (2012a) s. 198–217.

259 Zachariassen (2012a) s. 62–64.

260 Zachariassen (2012b) s. 1–6.

261 Per Otnes introduserte begrepet fimbulvinter for et større publikum i Den samiske nasjon (1970), men det var Hans J. Henriksen som først brukte det til å karakterisere perioden 1925–1947. Det gjorde han i foredraget «Behovet for organisasjon blant samene» på Den Nordiske Samekonferansen i Tana i 1965. Se Zachariassen (2012) s. 365.

Tabell 8.3

Samer og kvener som benyttet norsk språk i Troms og Finnmark 1891, 1900, 1920 og 1930

År	Av samer var vesentlig eller utelukkende norsktalende				Av kvenene var vesentlig eller utelukkende norsktalende			
	Troms		Finnmark		Troms		Finnmark	
	Tall	Prosent av alle samer	Tall	Prosent av alle samer	Tall	Prosent av alle kvener	Tall	Prosent av alle kvener
1891	1731	19,7	546	5,8	1044	43,7	1174	19,8
1900	2358	3,0	850	8,9	766	43,3	1238	22,9
1920	1863	25,8	1513	14,0	1079	60,7	1817	31,6
1930	3191	44,6	2152	19,8	1681	71,3	2507	42,8

SSB hadde spissfindige kriterier for hvem som var «vesentlig eller utelukkende» norsktalende, samtidig som samer og kvener trolig ble underregistrert, og derfor bør tabellen tolkes som en pekepinn på utviklingen i fornorskningen.

med hensyn til organisering, politiske krav og valg av strategi.²⁶² Andre har vektlagt de økonomiske og næringsmessige forholdene på 1920- og 30-tallet og det langvarige og økende fornorskingspresset.²⁶³ Det har også blitt hevdet at samene som etnisk gruppe på 1920-tallet trakk seg tilbake fra det offentlige rom, og at deres samiske identitet bare ble aktivisert i nære og trygge relasjoner der det ikke var omkostninger knyttet til det å være same.²⁶⁴ Mange av de samiske aktivistene, som for eksempel Per Fokstad, kanaliserte motstanden mot fornorskingspolitikken gjennom Arbeiderpartiet disse årene.²⁶⁵

8.10 Språksituasjonen rundt 1940

8.10.1 Språksituasjonen i overgangsdistriktene – Finnmark og Nord-Troms 1940

Skoledirektøren i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, Brygfeld, skrev i 1927:

Kjennskapet til det norske språk i de språkblandede kretser og i de helt lappiske og kvenske har gått sterkt frem i de senere år. Mens det for 30-40 år tilbake var almindelig å treffe kvener og lapper, unge og gamle, som ikke kunde gjøre sig det minste forståelig på norsk, men måtte bruke tolk, hører det nu til sjeldenhetene at noen ikke kan greie sig noenlunde. De

ynge som er gått ut av skolen siden 1900, taler det norske språk nogenlunde bra. Det er således sjelden å treffe en fjellfinn som ikke kan norsk.²⁶⁶

Fra starten av 1920-tallet og frem til 1930-tallet var fornorskingspolitikken på sitt mest omfattende i styrke og omfang. På midten av 1920-tallet var fornorskingspolitikken blitt inkorporert i de fleste samfunnsområder. Det samiske og kvenske språket i overgangsdistriktene hadde rundt 1930 for alvor begynt å bli erstattet av norsk. Det vil si at samene og kvenene i overgangsdistriktene forlot sitt morsmål i større skala til fordel for norsk rundt 1920-tallet, og slik fortsatte trenden fra folketellingen i 1900. Rundt én tredjedel av samiske og kvenske barn i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku kunne uttrykke seg eller forstå norsk i det de begynte på skolen, og i ca. 60 prosent av de samiske og 50 prosent av de kvenske familiene var det minst én person som kunne norsk. Rundt to tredjedeler av alle samiske og kvenske barn i Troms/Romsa/Tromssa kunne norsk det året de begynte på skolen, og i ca. 80 prosent av de samiske familiene og ca. 50 prosent av de kvenske var det minst én som kunne norsk.²⁶⁷ Dette tyder på at norsk hadde tatt en større rolle i samfunnet og i det samiske og kvenske familielivet, og at språkskiftet til norsk hadde skutt fart i 1920-årene.

262 Otnes (1970); Eriksen og Niemi (1981); Jernsletten (1991).

263 Minde (1980); Bjørklund (1985); Jernsletten (1998).

264 Minde (1994)

265 Zachariassen (2013).

266 SSB (1928) s. 117.

267 St.prp. nr. 2. Oplysningsvæsenets fonds særbudget. (1900–1901). Bildenr. 134–140.

8.10.2 Språksituasjonen i skogfinsk område rundt 1940

Perioden fra århundreskiftet til om lag 1940 var på mange måter en glemselens tid for skogfinnene i den norske offentligheten, der det ikke er lett å finne spor etter myndighetsoppmerksomhet. Samtidig begynte den faglige og vitenskapelige interessen for skogfinnene på begge sider av grensa å gjøre seg sterkere gjeldende. I 1901/1902 fikk Kristian Østberg (1867–1942), da student ved Universitetet i Kristiania, men født og oppvokst i Grue, stipend for å samle muntlig tradisjon i Finnskogene. Undersøkelsen ble først publisert i 1931–1939 som en artikkelserie i *Norsk Geografisk Tidsskrift*, og langt senere i bokversjon, *Finnskogene* (1978), utgitt av Sør-Odal Historielag. Boka er av mange betraktet som selve klassikeren om de norske skogfinnene. Ser en bort fra Østbergs artikkelserie, er det nesten taust om skogfinnene frem til 1940-tallet. At Østbergs artikkelserie ble publisert i et vitenskapelig tidsskrift, bidro heller ikke til særlig offentlig oppmerksomhet.

Det gottlundske opprøret ble viet liten oppmerksomhet i litteraturen i denne perioden, mens kulturhistorien kom sterkere i fokus. Finnskogskulturen ses i disse arbeidene som fortidig, med innslag som representerte en «restkultur» som først og fremst var synlig i kulturlandskapet, med gamle bråter og ikke minst med hus og anlegg, der svært mye sto i forfall eller faktisk var gått tilbake til naturen. Arbeidene i denne fasen var basert på en oppfatning om at kulturrestene måtte dokumenteres «mens det ennå var tid», da de hadde verdi først og fremst som forskningsmateriale. Det gjaldt å handle før de gikk helt tilbake til naturen, eller før de eldre døde bort og tok med seg sin viten i graven.

Selv om fornorskingen av Finnskogene utvilsomt skjøt fart i denne fasen, er det klart at skogfinnene fortsatt opplevde negativ stigmatisering og diskriminering i dagliglivet. Det var allment ingen tvil om at det var en statusforskjell mellom «bygda» og «skauen», mellom «oss» og «dem». Skogfinnene selv opplevde til stadighet denne statustilskrivelsen, i skolen gjennom et skille mellom «unger fra skauen» og «gårdsunger», og gjennom stereotypier omkring lukt, utseende og språkbruk. Etteraping av måten skogfinnene snakket norsk på var et yndet mobbered-

skap, da finnene hadde problemer med norsk uttale, blant annet av konsonanter.²⁶⁸ Åsta Holths romaner har skildret språklig mobbing av skogfinnene, både av voksne og barn; hun baserte seg på et omfattende overlevert muntlig materiale. Fortellingene som har gått i arv til vår egen tid, er også bemerket av forfattere i dag, likeså fortellinger om at finsk språk i skolen ble direkte forbudt.²⁶⁹

I et svensk feltarbeid på husholdsnivå i Grue Finnskog i 1880-åra fremkommer en omfattende tospråklighet. På 14 av om lag 80 skogfinske gårder ble det finske språket brukt «daglig af alle», men også «ligesaa det norske».²⁷⁰ Samtidig ble det observert en klar generasjonsforskjell: I åtte av husene forsto barna finsk, men også her brukte barna «udelukkende det norske Sprog». I de fleste andre hus fantes det «en og anden, som kan tale finsk eller forstaar det». Forskerne hadde også observert at «en og anden ældre Fin» som kunne sitt morsmål flytende, hadde flyttet ned til bygda, men at disse dessverre «syntes [...] at skamme sig derover» eller «endog ikke være ved, at de er Finner».²⁷¹ Skogfinnene var nå på vei mot holdninger til eget språk som forfatteren Åsta Holth Vestlien beskriver i romanen *Kapellet*: «Når båna ville lære det språket som foreldra tala sig i millom, sa gjerne foreldra: - De skal ikkje lære det. Det er stygt!» Og videre i et annet verk om hennes egen ungdom, da hun fikk huspost i bondebygda:

«Men her fekk eg kjenne hoss det er å vera ein minoritet i eit framandt land. [...] Vi var norske, trudde vi, vi feira søttande mai og song Ja, vi elsker av fullt hjarte. Men Grue var Bygda og Grue Finnskog var Skogen, og bygdefolket og skogsfolket hadde aldri likt kvarandre. Vi sa 'bagger' om dei med same forakt som dei sa 'finner' om oss. Vi tykte dei var hovne, overlegne. Vi var tyste og blyge og misunte dei at dei var så frie og sjølsikre. [...] Eg veit ikkje om eg kan kalle det rasehat. Det var vel den evige motsetnaden millom den vesle og den store, millom den rike og den fattige. [...] Den fine finske melodien i dialekten vår var til å le og herme. [...] Ikkje berre eg, heile Finnskogen måtte vera ein grå flekk, eit folk av mindreverdige.»²⁷²

268 Østberg (1978) s. 187 ff. jf. Helland red. (1902) s. 717 ff.

269 Jf. Nesholen (2010) s. 62–63.

270 Wedin et al. (2006) s. 327.

271 Wedin et al. (2006) s. 327.

272 Holth (1974).

KAPELLET

I boka *Kapellet* (1967) gir forfatteren Åsta Holth Vestlien (1904–1999) en levende beretning om passiv skogfinsk språkforståelse i praksis i første del av 1900-tallet. Utgangspunktet er en kjærlighetshistorie mellom en skogfinne, Arne, som etter et opphold i Amerika vender hjem til kjæresten i hjembygda, Olea, der flere språk måtte til før hovedbudskapet ble forstått. Det hører ellers med til historien at ifølge den lokale tradisjonen kjente ikke folk i Solør det norske ordet «elske», verken bygdefolk eller finner!

[Arne] I love you.

[Olea] Snakk norsk!

[Arne] Eg tør ikkje seie det på norsk. Eg kan ikkje heller. Minä rakkastan sinua!

[Olea] Det gjer du ikkje. Vi har da nesten ikkje tala med kvarandre.

Holth var oppvokst på finnetorpet Sør-Revholt i Grue i Solør og er kjent for flere romaner om folket sitt, skogfinnene, og sin innsats for skogfinsk kultur. Blant annet står hun bak dagens Finn-skogsbunad.

Kilde: *Kapellet* (1967).

8.11 Avslutning

Perioden fra 1900 og fram til 1940 er kjennetegnet av at fornorskingspolitikken i skolen ble intensivert samtidig som den ble implementert på nye samfunnsområder. Målet var en raskest mulig språklig og kulturell assimilering av samene, kvenene og skogfinnene. Fornorskingspolitikken sprang ut av og fant støtte i nasjonalisme, ideologier om ulike folkeslags utviklingsnivå og sikkerhetspolitiske vurderinger.

Fornorskingspolitikken rommet en rekke tiltak, noen særskilt rettet mot enkelte grupper, mens andre var integrert i den allmenne politikken på ulike samfunnsområder. Noen tiltak var det åpenhet om, andre tiltak holdt myndighetene skjult. I enkelte områder, og da særlig i grenseområdene mot Russland og Finland, i «de utsatte grenseområder», påvirket fornorskingspolitikken alle samfunnsområder, andre

steder var fornorskingspolitikken rettet mot særskilte samfunnsområder.

Fornorskingspolitikkenes mål og innhold ble ikke utfordret i Stortinget i perioden. I politikken og i offentlig administrasjon var fornorskingspolitikkenes hegemoni dypt innarbeidet på alle nivå. Tilløp til opposisjon mot fornorskingspolitikken ble møtt med motargumenter og forsvar for fornorskingspolitikken, fra blant andre skoledirektøren i Finnmarku/ Finnmark/Finmarkku.

I skolen var det to former for fornorskingspolitikk som utkrystalliserte seg i siste halvdel av 1800-tallet. Den ene formen rettet seg mot samer, kvener og skogfinner i hele Norge, hvor det ikke ble gjort noen former for tilpasning eller gitt noen konsesjoner til minoritetene. Den andre rettet seg mot samer og kvener i Finnmarku/ Finnmark/Finmarkku og Nord-Troms. Innholdet i, omfanget av og intensiteten av fornorskings tiltakene var noe ulike, men begge formene var like gjennomgripende. Etter 1900 avtegnet skillet mellom de to formene fornorskingspolitikk seg enda skarpere.

Trinn for trinn var fornorskingspolitikken i skolen utviklet og iverksatt ved inngangen til 1900-tallet. Fornorskingspolitikken var forankret i en rekke lover og instruksjer. Finnefondet ga et økonomisk fundament for ulike typer tiltak. Gjennom opprettelsen av et eget skoledirektørebete i Finnmarku/ Finnmark/ Finmarkku i 1902 ble det etablert en administrasjon og en regional ledelse for gjennomføringen av fornorskingspolitikken i fylket. Skoledirektøren hadde en sentral plass i gjennomføringen av Wexelsen-plakaten fra 1898 og for den intensiverte fornorskingspolitikken i skolen. Mens lærerne tidligere ikke alltid hadde fulgt instruksjonen, og blant annet brukt samisk og kvensk som undervisningsspråk, ble de fra starten av århundret underlagt streng kontroll og fulgt nøye opp. Målet var at samisk og kvensk i så liten grad som mulig skulle brukes, heller ikke som hjelpespråk. Skoledirektøren hevdet at samisk- og kvenskspråklige kunne tilegne seg norsk språk og øvrig kunnskap ved hjelp av anskuelsesmetoden.

Skoledirektøren var også sentral i å motarbeide motstand mot fornorskingspolitikken blant lærerne og ellers i samfunnet. Nedleggelsen av friplassordningen ved Tromsø Lærerskole førte til at det ikke ble utdannet lærere med språkkompetanse i samisk og kvensk. Over tid ble den samiske og kvenske språkkunnskapen blant lærerne svekket. Utbygging av statlige, men også kommunale, skoleinternat i Finnmarku/ Finnmark/Finmarkku, ble viktige

instrument for fornorskingspolitikken, men også for styrking av skolegangen allment.

Etter 1910 sluttet biskopene opp om fornorskingspolitikken og forventet at prestene gjorde det samme. Kirken var ikke lenger en tydelig motstander av fornorskingspolitikken. Norsk skulle foretrekkes, men særlig samisk kunne fortsatt brukes nokså fritt. Enkelte, som biskop Eivind Berggrav, arbeidet målrettet for å undergrave kvenenes språk og kultur. Berggrav så på kvenene som en sikkerhetspolitisk trussel. I misjonsorganisasjonene var det kritiske holdninger til fornorskingen, men ingen unison motstand. Dette kan tolkes som at misjonsorganisasjoner var enig i målet – fornorsking – men ikke unisont støttet opp om virkemidlene i fornorskingspolitikken.

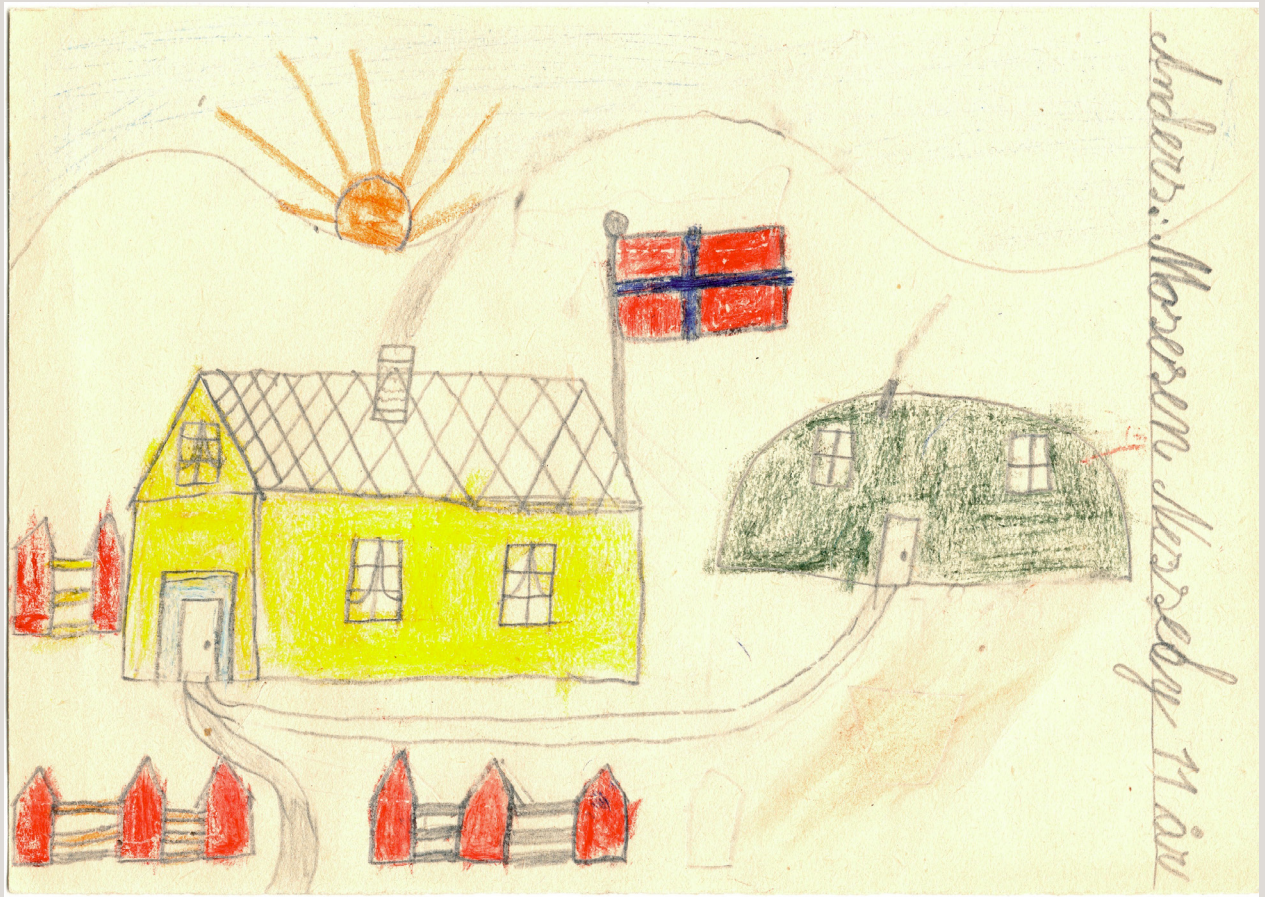
Jordsalgsloven fra 1902, og særlig språkinstruksjonen, ble i samtiden opplevd som stigmatiserende og som en urett mot samer og kvener i Finnmark/Finmarkku. Oppfølging av jordsalgsloven ble overlatt til forvaltningens skjønn, og både loven og språkklausulen ble stort sett ble praktisert liberalt, men jordsalgsloven ble dermed et symbol på fornorskingspolitikken. Etter loven skulle alle matrikulerte eiendommer ha norske navn, noe som i stor grad ble gjennomført, men med mange unntak, der eiendommer fikk samiske og dels kvenske navn. Loven bidro til fornorsking, ved at de nye norske eiendomsnavnene også ble tatt i bruk som slektsnavn enkelte steder.

Presset mot samiske primærnæringer generelt og reindrifta i særdeleshet økte. Staten støtte opp under landbrukets interesser og førte til at reindrifta mange steder mistet tilgang til land og ressursområder. Distriktsinndelingene som ble påbegynt i forbindelse med felleslappeloven i 1883 og distriktsinndelingen i Finnmark i forbindelse med reindriftsloven av 1933 var ledd i dette. Etablering av reindriftsforvaltning i form av lappefogder førte til at staten fikk en viktig maktposisjon overfor reindriftsutøverne. Samtidig fungerte noen lappefogder som talerør for reindriftenes interesser, og gikk dermed inn i en dobbeltrolle.

Det var tydelig, vedvarende og offentlig motstand mot fornorskingspolitikk, særlig fra samisk hold, men også fra kvenene. På tross av politisk og kulturell mobilisering mot fornorskingspolitikken ble ikke fornorskingspolitikken mål moderert. De samepolitiske pionerne i sør og nord markerte motstand mot ulike sider av fornorskingspolitikken, språk og kultur på den ene siden og rettigheter til land og vann på den andre siden.

Fra sørsamisk hold var det et vedvarende og sterkt engasjement for etablering av en statlig samisk internatskole. Kravet ble avvist, isteden etablerte Norsk Finnemisjon og Trondheim indremisjon en skole i Havika. Misjonsorganisasjonene fikk slik ansvaret for drift av sameskolen i det sørsamiske området. Kravet fra sørsamene var en skole med samisk innhold, språklig og kulturelt, men skolen i Havika, ble som statsinternatene i Finnmarkku/Finmarkku, en skole for implementering av fornorskingspolitikk. Dette førte til ytterligere protester fra det sørsamiske samfunnet.

Den fysiske antropologien bidro til en ytterligere forsterkning av nedvurderingen av samer, kvener og skogfinner. Skallemålinger og andre målinger ble gjennomført, noen ganger med tvang. Gjennomføringen var en urett og bidro til en befestning av hierarkiseringen av folkegruppene, og en stigmatisering og skamfølelse rundt det å være samisk eller kvensk. Fjerning av levninger fra urgraver og kirkegårder i samiske områder skjedde også uten samtykke fra pårørende. Flere steder ble det åpenlyst protestert mot fjerning av levninger fra kirkegårder, i enkelte tilfeller dreide det seg om graver til nære familiemedlemmer. Fornorskingspolitikken hadde ikke den fysiske antropologiske forskningen som utgangspunkt. Skulle den fysiske-antropologiske forskningen og raseinndelinger blitt lagt til grunn for myndighetenes politikk, ville fornorsking vært umulig, siden de ulike egenskapene ved mennesker ble forstått som biologiske og dermed uforanderlige. Den fysiske antropologien og raselæren fantes likevel som en del av samfunnsdebatten i samtiden og er et eksempel på hvordan vitenskapelig forskning bidro til stigmatiseringen og undertrykking av minoriteter og urfolk.

En ny tid

Barnetegning med hus og gamle tegnet av Anders Mosesen, Nesseby. Norges arktiske universitetsmuseum.

Kapittel

9

Brytningstid (1940–1963)

9. Brytningstid (1940–1963)

Perioden 1940–1963 omfatter krigsårene, evakueringen og gjenreisningen av Nord-Troms og Finnmark/Finland/Finmarkku, og et begynnende skifte i fornorskingspolitikken. Kapitlet viser at kvener, samer, skogfinner og nordmenn ikke ble behandlet systematisk ulikt av okkupasjonsmakten og okkupasjonsstyret, men at krigen likevel hadde konsekvenser som var ulike for gruppene. Evakueringen og gjenreisningen fikk betydning for tilbakegangen for kvensk og samisk språk og kultur.

Etter krigen fikk samisk organisasjonsarbeid større kraft parallelt med en gryende endring hos myndighetene til samisk språk og kultur, noe som kommer til uttrykk gjennom Samordningsnemnda for skoleverket, Samisk Råd for Finnmark/Finland/Finmarkku og Samekomiteen av 1956. Med folkeskoleloven av 1959 ble det igjen tillatt å bruke samisk som undervisningsspråk i skolen, og med det opphørte Wexselsens-plakaten. Stortingets behandling av Samekomiteens forslag i 1963 var på mange vis et oppgjør med fornorskingspolitikken rettet mot samene. Samtidig viser kapitlet hvordan dette ikke ga seg utslag i store endringer i skoleverket.

Stortinget tok ikke et oppgjør med fornorskingspolitikken rettet mot kvenene og skogfinnene. I den statlige politikken er disse gruppene på mange vis ikke til stede. Fraværet av en aktiv politikk fra myndighetenes side kan tolkes som om myndighetene enten anså dem som assimilerte i det norske samfunnet, eller på vei til å bli det. For kvenenes del bidro sikkerhetspolitiske vurderinger til en bevisst taushet om dem fra myndighetenes side. Kapitlet viser at fornorskingspolitikken i perioden klart var todelt, mellom en aktiv samepolitikk på den ene siden og en nærmest fraværende offentlig formulert politikk overfor kvenene og skogfinnene.

9.1 Krig, evakuering og gjenreising

I krigsårene deltok kvener, samer og skogfinner sivilt og militært i motstandsarbeid og grenselosvirksomhet. Hvordan krigen rammet, handlet først og fremst om hvor i Norge en oppholdt seg og hva en livnærte seg av, og i mindre grad om en var nordmenn, samer, kvener eller skogfinner. En vesentlig årsak til det var at okkupasjonsmakten og Nasjonal Samling (NS-styret) i stor grad behandlet samer, kvener og skogfinner på tilsvarende vis som resten av befolkningen,

og ikke var utvetydig negative til samer til tross for raseideologi.¹ Krigen og krigserfaringene kan likevel sies å ha bidratt til assimileringen, i den forstand at norske nasjonale verdier fikk en overordnet plass i motstanden mot den tyske okkupasjonen.² Det er likevel ingen tvil om at det også gjennom krigsårene ble gjort forskjell på folk og at det ble begått urett.

I starten av krigen ble mange av de som flyktet til Sverige, både samer og nordmenn, returnert til Norge. I 1940 flyktet 34 samer fra Oarjjevuodna/Hellefjord i Nordland/Nordlännda til Sverige. Mot sin vilje ble en del av dem som flyktet, sendt tilbake til Norge samme høst. Beslutningen om å sende flyktningene tilbake var trolig tatt av tjenestemenn lokalt, og var ikke enestående siden mange flyktninger, norske som samiske, ble avviste på denne tida. Flyktningene fra Hælmåvvå/Hellemo oppfattet en klar motvilje mot dem.³

SVENSKEPAKKER

Svenska Norgeshjelpen var en hjelpeaksjon for Norge under krigsårene 1942-1945. Hjelpen omfattet suppebespisning til barn og gamle, gavepakker til barn, matleveranser til institusjoner og utdeling av klær og kontantstøtte til familier. Ett av dem var utlevering av matpakker til skolebarn, såkalte «svenskepakker». Pakkene var svært populære og inneholdt luksusvarer som marmelade. På skolen på Håbmer/Hamarøy fikk alle barna svenskepakker unntatt de tre søsknene fra Kalstad. Selv ville de gjerne tro at det var fordi læreren visste at familien hadde både rein og sau hjemme og sånn sett ikke manglet mat. Men både prestens, lensmannens og gårdbrukernes barn fikk svenskepakke, bare ikke samebarna på Kalstad.

Kilde: «Fornorskning endret hennes liv», NRK Tett på, 04.12.2020.

I motsetning til jøder og rom ble ikke samer, kvener og skogfinner utsatt for forfølgelse og folkemord av nazistene. Personlige historier fra ulike steder delt med kommisjonen reflekterer likevel mange uhyggelige minner eller fortellinger. At samene var en annen rase enn arierne var det i nazistene øyne ikke tvil om, og de var da heller ikke likeverdige med tyskere og etniske nordmenn. Samer fikk for eksempel ikke

1 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 302-303; Nyssönen (2023) s. 25.

2 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 261-262, 290-291.

3 Nielssen (1990) s. 56. Etter Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 263.

anledning til å bli medlem av NS, et forbud som ble opprettet etter tysk initiativ, men det var flere unntak fra dette.⁴

Okkupasjonsmakten var positivt innstilt til reindriften for å sikre tilgang på ferskt kjøtt og for å ha tilgang til transport. At dette var en næring som var tilpasset og utnyttet marginale ressurser i et arktisk klima, ble verdsatt av tyskere. Selv om reindriften mange steder kunne fortsette som tidligere, førte krigen likevel til problemer for mange. Reineierne opplevde at tyskerne slaktet ned hele flokker. Det var både tyvslakting og sammenblanding av reinflokker. Konsekvensene var tap av tradisjonelle flyttveier og tap av beiteområder.⁵

Okkupasjonsmakten var først og fremst opptatt av samene som reindriftsutøvere. Med kunnskapen de hadde om å tilpasse seg livet i arktisk klima ble samene ansett som nyttige, ved produksjonen av kjøtt og skinn til klær og utstyr og ved transport vinterstid. I tillegg viser forskning at okkupasjonsmakten hadde et romantisk syn på reindriftssamene på grunn av deres tilpassing til hardt klima og harde livsvilkår – et slikt folk hadde egentlig livets rett til tross for at «rasen» var underlegen. Reindriftssamene ble høyere verdsatt enn sjøsamene. Hierarkisering av samer med ulik næringstilpassing og livsform var ikke ny. Det var likevel ulike og til dels også motstridende syn på samene blant norske nazister og nazisympatisører.⁶

Skoledirektøren i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, som var innsatt av NS, mente for eksempel at de samiske elevene burde få bibelhistorien og katekismen på samisk. Ønsket om lærebøker med tospråklig tekst, samisk og norsk, fikk gehør hos Kirke- og undervisningsdepartementet, men arbeidet stoppet opp, og før det kom i gang, hadde krigen snudd. Det ble ikke noen nye lærebøker på samisk eller noen omlegging av skolepolitikken rettet mot samene.⁷

9.1.1 Grenselosene

I grenseområdene var samisk, kvensk, skogfinsk og norsk lokalbefolkning godt kjent på begge sider av

grensen. Det var en rekke flyktningeruter over til Sverige, blant annet fra Grue Finnskog i Hedmark, fra Trøndelag/Tröndelage, Nordland/Nordlännda og Troms/Romsa/Tromssa. Inngående kjennskap til ferdselsveiene samt et sterkt ønske og vilje til å hjelpe mennesker på flukt førte til at mange ble grenseloser. Å hjelpe flyktninger var strengt forbudt, og losvirksomheten medførte stor fare for den enkelte og for deres familier. Mange losere opplevde å bli skutt etter, flere ble arrestert, og noen ble også sendt til konsentrasjonsleirer i Tyskland.⁸

Det blir min oldefar. [...] Men det som er så sørgelig. Det var det dårlige ordømmet grenselosene fikk i etterkant [...] At det gode skussmålet de hadde fortjent ble mistenkeliggjort på grunn av at de var samer. Så det var jo litt barsk da for en kar som hadde ofret så mye for så mange og vært i Sachsenhausen, og ja, berget seg så vidt. Sånn var det.⁹

Etter krigen ble noen av samene som hjalp flyktningene da de kom over grensen til Sverige, hedret av Kong Haakon, slik som Inga Steggo og sønnen Lars fra Mavasluokta, mellom Sulitjelma/Sulisjielmmá og Saltdal/Sálat, og Eva Middagsfjäll, rett over grensa fra Snåsa.¹⁰

Ikke alle fikk den heder og oppmerksomhet som de fortjente.¹¹ Det er eksempler på at grenselosenes motiv ble trukket i tvil etter krigen, og at det ble begått urett mot dem som risikerte livet sitt for å hjelpe andre. I Nordland/Nordlännda var Tysfjordruta trolig den mest brukte flyktningeruten til Sverige.¹² I januar 1945 ble losnettverket i Divt-asvuodna/Tysfjord oppdaget. Flere som var involvert i virksomheten, ble arrestert av tyskerne og grenselosene flyktet til Sverige med sine familier.¹³ I Sverige ble grenselosene arrestert og avhørt av norske tjenestemenn. Av frykt for lekkasjer til okkupasjonsmakten ga de, som mange andre motstandsmenn, ikke korrekte svar under avhørene. I rapporten ble

4 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 262-264, 282-287 og 290; Evjen red. (2022) s. 149-151; Evjen red. (2022) s. 334-347.

5 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 265-278. Evjen red.(2022) s. 593-595.

6 Evjen red. (2022) s. 334-347.

7 Evjen red. (2022) s. 343-344.

8 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 279-282; Fagertun (2022).

9 SFKOMM 2019/3519-1. Aina Elisabeth Danielsen Nicolaisen.

10 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 300-301.

11 Bones (2022) s. 494.

12 Hveding (1955). Andersen og Aira (2021); Soleim et al. (2015) s. 110; Fagertun (2022) s. 484-487.

13 Hveding (1955) s. 61; Soleim et al. (2015) s. 110.

det rettet en rekke beskyldninger mot grenselosene. Blant annet ble det hevdet at de hadde skodd seg økonomisk på trafikken og at de hadde forlatt flyktingene så tidlig at flere døde. Losene og familiene deres opplevde dessuten å bli behandlet dårlig, og i motsetning til de andre flyktingene, fikk de ikke utdelt klær. En av grenselosene mente de norske tjenestemennene i Sverige på denne måten ønsket å straffe losene.¹⁴

Da freden kom, ble rapporten lagt til grunn for en anklage om landssvik grunnet flyktingelosenes «usmakelige trafikk i Tysfjorddistriktet».¹⁵ Rapporten ga uttrykk for en svært negativ holdning til befolkningen i Divtasvuodna/Tysfjord, og da særlig samene.

«Befolkningen i Tysfjorddistriktet består for en stor del av mer eller mindre oppblandete fastboende samer. De driver et meget utpreget inngifte, og da spesielt i fjordene indre deler. Følgene av dette inngifte har ikke vært slik at eksemplet egner seg til etterfølgelse i andre deler av landet. En har et visst inntrykk av at befolkningen har fått både samenes og de såkalte riksnorskens dårligste egenskaper i en utpreget grad. Derimot er ikke noen av de folkegruppene gode egenskaper bevart, uten i enkelte spesielle tilfeller.»¹⁶

Saken ble henlagt på grunn av manglende bevis.¹⁷ Likevel levde den videre i folks fortellinger, og mange av grenselosene opplevde bitterhet på bakgrunn av de beskyldningene de ble utsatt for etter krigen. Det gikk 50 år før de samiske grenselosene i Divtasvuodna/Tysfjord fikk anerkjennelse for arbeidet sitt, og over 70 år før beskyldningen rettet mot losene ble lagt døde.¹⁸

GRENSELOSENE FÅR OPPREISNING

I løpet av 1990-tallet ble det arbeidet aktivt for at grenselosene i Divtasvuodna/Tysfjord skulle få oppreisning for de anklagene som var rettet mot dem. I 2005 åpnet Hans Majestet Kong Harald det 5. Sametinget. I sin tale til forsamlingen beklaget kongen at losene og deres etterlatte ikke hadde

fått den anerkjennelse de fortjente. Talen ble et vendepunkt for grenselosene, som endelig fikk anerkjennelse for innsatsen under krigen.

Etter lokalt initiativ, som en reaksjon på framstillingen av grenselosenes virksomhet i Divtasvuodna/Tysfjord i kommunehistorien, satte Árran - julevsáme guovdásj/lulesamisk kultursenter i 2007 i gang et prosjekt som skulle få fram de samiske grenselosenes egen historie. Prosjektet, som blant annet utførte omfattende intervjuer med de som var involvert i grenselosingen, la fram sin rapport i 2014, som senere resulterte i boken «Grenselos i grenseland». Losvirksomheten ble fremstilt i hele sin bredde, og aktørene ble presentert under fullt navn. Den samiske innsatsen, slik den ble erindret av deltakerne, kom frem i lyset og fremstår som en kraftig motsetning til rapporten fra den norske legasjonen.

I 2019 ble en bauta over grenselosene avduket i Måsske/Musken av forsvarsminister Frank Bakke-Jensen. I talen hans ble den norske legasjonen sin rapport fra 1945 omtalt: «Tvert imot så er det faktisk slik at jeg mener at en del av de dokumentene jeg har fått presentert i den her saken, er så tydelig rasistiske at vi nesten bare kan riste på hodet. Og det er uansett, med hvilken vilje man prøver å lese dem, dokumenter som stempler en hel gruppe på rase, og de stempler en hel gruppe med en oppsamling av negativiteter som det er vanskelig å svelge».

Kilde: «Forsvarsministerens tale ved avduking av minnebauta i Tysfjord», Regjeringen.no, etter Andersen og Aira (2021).

9.1.2 Skoltesamene og kvenene i Pasvikdalen

Øst-Finnmark og i særdeleshet Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki ble særlig hardt rammet av krigen. Nærheten til frontavsnittet mellom Tyskland og Sovjetunionen på Kolahalvøya og Nord-Finland fra 1941 til 1944 førte til at folk hadde krigshandlingene nært inn på livet. Da Finland i august 1944 inngikk våpenhvile med Sovjetunionen og vendte seg mot sin tidligere allierte, Tyskland, fikk det store konsekvenser for skoltesamene.

14 Soleim et al. (2015). s. 110. Fagertun (2022) s. 484-487.

15 Soleim et al (2015) s. 186. Se også kapittel 17.1.4.

16 Soleim et al (2015) s. 191.

17 Soleim et al (2015).

18 Andersen og Aira (2021). Fagertun (2022) s. 486-487.

På finsk side av Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki ble befolkningen evakuert først i 1939 og så i 1944. I fredsoppgjøret etter andre verdenskrig måtte Finland avstå Petsjenga/Petsamo til Sovjetunionen, altså områdene til skoltesamene i Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki, Suenjel og Petsamo. Skoltesamene i de områdene som nå ble sovjetisk, valgte å ikke returnere til sine områder og søkte seg til finsk territorium. Konsekvensen var at skoltesamene fra de tre sijd-gruppene mistet sine gamle områder, sine reinflokker og hele det gamle livsgrunnlaget. De finske skoltesamene ble etter krigen bosatt i bygdene Sevettijärvi og Nellim, lengst nord i Finland, områder de ikke hadde brukt eller hadde hatt tilknytning til tidligere. En følge av krigen og omlokaliseringen var at kontakten med familie og slekt på norsk side av grensen ble vanskeligere.¹⁹

Olav Beddari (1928–2014), fra Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki, hadde selv finsk som morsmål og har beskrevet folkelivet og språkforholdene i Pasvikdalen/Paččjokk/Báhčaveajji/Paatsjoki. Både før og under krigen hadde folk på norsk side av Pasvikdalen/Paččjokk/Báhčaveajji/Paatsjoki et nært og vennskapelig forhold til finnene i Petsamo.²⁰ Etter krigen var grensen stengt, og de som hadde blitt igjen på norsk side av grensen, følte et savn:

Folk savnet det frie livet da man kunne stikke innom naboen på andre siden for en prat, eller besøke grensebutikkene. På en lørdagskveld kunne naboen i Finland rope: «Kom over, sauna venter [...] Opprinnelig hadde det ikke vært grenser, grenser er menneskeskapte. En åpen grense er en naturgitt gave til frie mennesker – inntil landene begynner å trekke grenser.²¹

9.1.3 Tvangsevakuering, nedbrenning og motstand

Som en følge av Sovjetunionens framgang, trakk tyske styrker seg tilbake. Ordren om tvangsevakuering og nedbrenning av områdene nord og øst for Lyngen kom 28. oktober 1944.

I forbindelse med tvangsevakueringen ble familiene i området sendt rundt omkring i landet og i hvert fall en betydelig del av dem, kunne nok dårlig norsk og følte seg nok brydd av det. De trakk derfor sannsynligvis den konklusjonen at de skulle sørge for at deres barn ikke ble utsatt for den fornedrelsen som de følte at de selv var blitt utsatt for. Deres barn skulle derfor lære seg det norske språket på en god måte. Vi skulle fornorskes språklig.²²

Tre fjerdedeler av den samiske befolkningen og storparten av alle kvenene var bosatt i de raserte områdene. Ødeleggelsene fikk derfor store konsekvenser for samene og kvenene, både på kort og lang sikt, særlig for bevaringen av byggeskikker, kulturgjenstander og håndverk.²³

Det ble i utgangspunktet ikke gjort forskjell på folk under evakueringen. Men den nazistiske politi- og justisminister Jonas Lie ga i interne brev uttrykk for at to grupper skilte seg ut, den ene var reindriftsamene som på egen hånd kunne styre reinflokkene sørover og unna de sovjetiske troppene, den andre var sjøsamene, som ble sett på «mindreverdige mennesker og som derfor en del steder burde etterlates i det brente området». At sjøsamene likevel ble tvangsevakuert, var først og fremst et resultat av tysk ordre – de kunne ellers bli nyttige for de sovjetiske troppene.

Reinflokkene utgjorde en stor matreserve som tyskerne nødig ville miste kontroll over. Reindriftsamene i Guovdageaidnu/Kautokeino fikk av den grunn ordre om å flytte reinflokkene sørover mot Helligskogen/Basevuovdi i Skibotndalen/Ivguvuovdi/Yykeänvankka i Troms/Romsa/Tromssa, men de adlød ikke og flyttet østover, til Helligskogen/Basevuovdi i Anarjokkdalen/Basevuovdi Anárjogas sør for Kárášjohka/Karasjok. Slik kom de seg unna okkupantene og unngikk nedslakting av reinflokkene, og dessuten kunne de bidra med transportoppdrag for de norske troppene som inntok Finnmark/Finmarkku vinteren 1944–45.

Andre var ikke like heldige. På Vestfjellet i Guovdageaidnu/Kautokeino ble 1200 dyr skutt da tyskerne trakk seg tilbake. Det samme var tilfelle med meseparten av reinen som hadde vært på sommerbeite

19 Rasmussen (2021), Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 298–299.

20 Beddari (2013b) s. 130–131.

21 Beddari (2013b) s. 130–131.

22 SFKOMM 2019/1814-1.

23 Se for eksempel Bjørklund (2022).

på Magerøya/Máhkarávju/Makkaravjo i Finnmarks- Finnmark/Finmarkku, og med en del dyr som ble forsøkt flyttet til Sverige.²⁴

Tross advarsler om at de som motsatte seg evakuering, kunne bli skutt, valgte nærmere 23 500 personer å unndra seg tvangsevakueringen i Finnmarks- Finnmark/Finmarkku og Nord-Troms. Flertallet av dem som overvintret, kom fra kommuner med mye reindrift og med en stor samisk befolkning. I Buolbmát/Polmak/Pulmanki, Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino overvintret rundt 90 prosent av innbyggerne, det samme var tilfelle med i overkant av 70 prosent av innbyggerne i Deatnu/Tana/Teno. Store deler av befolkningen i Sør-Varanger, deler av Nesseby, Vadsø, Vardø og Båtsfjord unndro seg også evakuering. På øyene i Vest-Finnmark – Sørøya/Sállan/Sallan, Seiland/Sievju og Stjernøya/Stierdná/Stierdna – var det også mange som overvintret. At så mange klarte å berge seg gjennom vinteren, skyldtes at de hadde tradisjon for og kunnskap om å klare seg i naturen og utnytte de tradisjonelle ressursene som var til rådighet.²⁵

Evakueringspråket var norsk, både tale- og skriftspråket. For kvener og samer som i liten eller ingen grad behersket norsk muntlig og/eller skriftlig, var det ekstra utfordrende å komme sørover til norskspråklige områder.²⁶ For samisk- og kvensktalende som allerede hadde noe kunnskap i norsk, førte evakueringen til at den norske språkpåvirkningen økte. Særlig barna lærte og tok til seg norsk språk. For noen ble tvangsevakueringen et språkskille, de fortsatte å bruke norsk som dagligspråk også etter at de kom hjem. Andre beholdt kvensk og samisk som førstespråk. Mønsteret var ofte at de som reiste tilbake til bygder der få var blitt tvangsevakuert, som i Øst-Finnmark, i større grad holdt fast ved morsmålet. Mens de som reiste tilbake til bygder der de fleste hadde vært tvangsevakuert, som Vest-Finnmark og Nord-Troms, i større grad la om til norsk som dagligspråk også etter krigen. Tvangsevakueringen førte til økte ferdigheter i norsk for noen, og for andre en språklig fornorsking.²⁷

HUSAN SKULLE IKKE HA VÆRT BRENDT

Du skulle ha lært mæ språket ditt

og æ ville ha vært så lettlært

akkurat som du

men så la fornorskninga sin skam over den vakre historien din

og du ble tvangsevakuert

og æ fikk ikke vite om

det livet æ skulle ha levd-

ikke før æ sjøl var blitt bestemor

Utdrag fra dikt sendt til kommisjonen, også fremført under åpent møte i Trondheim/Tråante. Mormoren til forfatteren, Agnete, ble som ung jente evakuert fra Kvalsund/Fálesnuorri/Falesnuorri sørøst for Hammerfest til Hedmark sammen med sin arbeidsgiver. Hun etablerte seg i Trondheim/Tråante hvor det gikk 70 år før hun fortalte familien om sin sjøsamiske bakgrunn.

Kilde: SFKOMM 2019/1820-22. Gerd Lorås. Se også <https://www.nrk.no/sapmi/xl/det-var-ulovlig-a-vaere-agnete-1.14181910>.

9.1.4 Gjenreising, modernisering og fornorsking

Norge stod i etterkrigstiden fremfor en ny tid der hele det norske folk i fellesskap skulle skape et nytt og bedre samfunn preget av utjevning og likeverd. Dette var en sentral del av den politiske retorikken i etterkrigsårene. Nasjonsbyggingen fikk en ny giv, og med det også fornorskingsprosessen.²⁸

Å få gjenreist 12 000 boliger i Finnmarks- Finnmark/Finmarkku og Nord-Troms var en formidabel oppgave. Først på midten av 1950-tallet var tallet på boliger på førkrignivå.²⁹ Noen var ikke fornøyde med at myndighetene skulle godkjenne husene som skulle gjenreises, eller at det ble brukt tid og energi

24 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 291-296 og 299.

25 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 291-298.

26 Stenvold og Rønnebu (2022) s. 194-195.

27 Stenvold og Rønnebu (2022) s. 194.

28 Bjørklund (1985) s. 392-394; Bratrein og Niemi (1994) s. 198-200; Hage (1999) s. 316.

29 Bjørklund (1985) s. 384; Petterson (1994) s. 217-236; Niemi (2022) s. 428-431.

på å utvikle typetegninger. Krav om godkjenning av hustegninger for å få utbetalt krigsskadeerstatning og for å få lån i Husbanken ble sett på som «unødig heft». Aksel Konrad Mikkola, fra Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö i Finnmarkku/Finmarkku og som var den første representanten på Stortinget med kvensk bakgrunn, uttrykte det slik på Stortinget i 1945: «Enhver må huske at det er kaldt å bo i tegninger i Finnmark.»³⁰ Hans Jensen, fra Billávuotna/Billefjord/Pillavuono i Porsanger/Porsángu/Porsanki, sa det på denne måten da han ikke fikk bygge boligen han ønsket: «Na, dalle mun gal vuorddán dassái go arkiteakta jápmá/Da venter jeg til arkitekten dør».³¹ Å fremme sine krav og rop om rettferdighet på et språk en ikke behersket, var ikke lett.

Etter krigen holdt folk langs kysten og i fjordene i stor grad fast ved de tradisjonelle næringskombinasjonene med hjemmefiske, husdyrhold og sesongvise flyttinger etter ressursene i havet. Også i reindrifta ble driftsformene videreført. Mange spedde på inntektene og egen matforsyning gjennom fangst, fiske og bærplukking – og gjennom produksjon av duodji og håndverksprodukter. I primærnæringene, som sysselsatte mange samer og kvener, var inntektene ofte beskjedne og sysselsettingen ujevn gjennom året. For styresmaktene var det etter krigen et uttalt mål å utvikle høyproduktive næringer med helårige arbeidsplasser, det vil si stimulere til industrireiseing og strukturrasjonalisering av primærnæringene.³²

Nye moderne driftsbygninger, nye ku- og sauera-ser, stor tilgang på billige hester og ikke minst en omfattende meieriutbygging, skapte forutsetninger for et intensivt og markedsorientert jordbruk. Gradvis gikk utslåtter (mettäniitty) og løypningsgryta (liemasruitu) ut av bruk. I sum førte dette til at driftsformene i jordbruket endret seg. Likevel holdt det tradisjonelle bosettingsmønsteret og den tradisjonelle næringstilpassingen i stor grad stand, særlig i områder med en stor sjøsamisk og kvensk befolkning. Det var likevel variasjoner i hvordan de ulike sjøsamiske og kvenske bygdene tilpasset seg.³³

Gjenreisningen og perioden fram mot 1963 kan på mange vis ses som en økonomisk, sosial og kulturell modernisering, men også en fornorsking siden det lå en sterk nasjonal enhetsideologi til grunn. Å minske økonomiske, sosiale og kulturelle forskjeller og nedkjempe klassemotsetninger, var et overordnet mål. Å fremme det nasjonale samholdet lå også til grunn for kulturpolitikken.³⁴ Hver for seg var endringene ikke nødvendigvis så store, men i sum førte det til en transformasjon av samfunnet, og til økt fornorsking. Utbyggingen av velferdsstaten la til grunn at alle delte de samme kulturelle ferdighetene, nemlig norsk språk og kultur. De statlige tiltakene tok sjelden høyde for det etniske mangfoldet i landet.³⁵

9.2 Fortsatt assimilasjon av kvener og skogfinner

Etter andre verdenskrig var det en offentlig taushet knyttet til kvenene og skogfinnene. For skogfinnene sin del hadde den offentlige tausheten tatt til allerede noen tiår tidligere. Det vil si at myndighetene anså fornorskingen og i det hele assimilasjonen av skogfinnene i samfunnet som slutført i mellomkrigstiden. De ble slik ikke lenger betraktet som en etnisk minoritet, men som et fortidig folk som hadde bevart en minnehistorie i et område som fortsatt i noen grad var preget av en opprinnelig kultur, spesielt i form av stedsnavn, slektsnavn og byggeskikk.³⁶

Fra 1870 og til 1936 hadde fornorskingspolitikken i skolen i overgangsdistriktene vært ensartet for kvenene og samene. Dette ble endret med Skoleloven av 1936 som kun åpnet for bruk av samisk som hjelpespråk. Myndighetene hadde hele tiden vært bevisst på at kvener og samer var ulike folkegrupper, og at de kunne ha krav på ulike rettigheter. Etter 1945 ble myndighetenes skille mellom kvener og samer skarpere, der kvenene ble definert som innvandrere mens samene ble sett som et opprinnelig folk, som urinnvånere. I tiårene etter andre verdenskrig forsvant kvenene mer eller mindre forsvant ut av den offisielle minoritetspolitikken.³⁷

30 Her fra Hage (1999) s. 212.

31 Her fra Hage (1999) s. 231.

32 Bjørklund (1985) s. 379-409; Bjørklund (1986); Drivenes og Jernsletten (1994) s. 260-261. Bjørklund, Drivenes og Gerrard (1994) s. 296-320; Zachariassen (1998) s. 115-117; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 320-327. Se mer om konsekvensene for reindriften og for sjøsamiske samfunn i kapittel X.

33 Bjørklund (1985) s. 379-409; Bjørklund (1986); Drivenes og Jernsletten (1994) s. 260-261. Bjørklund, Drivenes og Gerrard (1994) s. 296-320; Zachariassen (1998) s. 115-117; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 320-327.

34 Se mer om konsekvenser for kultur i kapittel X.

35 Bjørklund (2022).

36 Nesholen (2010); Kulbrandstad (2010).

37 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 306-307.

Myndighetenes holdning til, og politikk overfor, skogfinnene og kvenene kan etter 1945 karakteriseres som minoritetspolitisk passivitet. Dette bidro til videre assimilasjon av kvenene og skogfinnene.

9.2.1 Kvener – en sikkerhetstrussel?

Forestillingen om at samer og særlig kvener var nasjonalt upålitelige, kjent som «den finske fare», hadde vært utbredt hos styresmaktene fra midten av 1850-tallet og fram mot 1940. At minoritetene i nord utgjorde en sikkerhetstrussel, ble brukt som argument for fornorskingspolitikken og for flere av de mest inngripende fornorskingstiltakene.³⁸ Etter krigen ble mistanken om at kvenene utgjorde en sikkerhetstrussel igjen hentet fram.

Over hundre mennesker bosatt i Finnmárku/Finmark/Finmarkku hadde flyktet til Sovjetunionen under andre verdenskrig, mange av disse var kvener og en stor andel av disse igjen var fra Kiberg/Biergi/Kiiperi og området rundt. De fleste voksne menn fikk militær opplæring og ble innrullert i de sovjetiske styrkene, spesielt i Nordflåten. Storparten av partisanene, som de ble kalt, ble satt inn som etterretningsagenter i Finmark og Troms/Finnmárku ja romsa/Finmarkku ja Tromssa. Etter krigen var innsatsen lenge usynliggjort.

At mistenksomhetens lys ble satt på kvenene hang også sammen med omslaget i norsk sikkerhets- og alliansepolitikk. I 1948, på starten av den kalde krigen, gikk ledelsen i Arbeiderpartiet inn for norsk NATO-medlemskap og gikk samtidig kraftig ut mot norske kommunister som de hevdet sto i ledtog med Sovjetunionen.³⁹ Partisanenes kobling til Sovjetunionen og den relativt sterke oppslutningen om Norges kommunistiske parti i hele Nord-Norge, og i særdeleshet i flere av områdene med en stor kvensk befolkning, skapte etter krigen bekymring hos norske myndigheter.⁴⁰

Etterretningstjenesten samarbeidet med miljøer i Arbeiderpartiet og koblet trusselen fra Sovjetunionen til kvenske kommunister som potensielle femtekolonister. Slik ble «Den røde fare» og «Den finske fare» vevd sammen.⁴¹ Under den kalde krigen var det en omfattende overvåking av det som norsk etterretning anså som en indre trussel, det gjaldt også partisanene.⁴²

OPPREISING FOR PARTISANENE

Det var Hans Majestet Kong Olav som først ga partisanene anerkjennelse. Det skjedde foran partisanbautaen i Kiberg/Biergi/Kiiperi 1983. Hans Majestet Kong Harald fulgte opp i sin tale ved bautaen i 1992: «Det kan være smertelig å måtte se historien i et nytt lys. Jeg har en spesiell følelse av dette når jeg står her framfor et monument over en del av vår historie som til dels har blitt tiet i hjel.»

Partisanene ble kun sporadisk dekorert etter krigen. Selv ikke da regjeringen Solberg i 2017 sluttførte sitt krigsdekorasjonsprosjekt, fant regjeringen grunnlag for å gi partisanene dekorasjoner. Først i forbindelse med en kransnedleggelse den 23. oktober 2019 på minnesmerket ved Skytterhusfjellet utenfor Kirkenes/Girkonjårga/Kirkkoniemi, der 11 partisanhjelpere brutalt ble slått i hjel i august 1943, beklaget forsvarsminister Frank Bakke-Jensen behandlingen partisanene fikk etter krigen. Et partisanmonument ble senere avduket i Kirkenes/Girkonjårga/Kirkkoniemi 2019.

En minnestein over partisanenes innsats under 2. verdenskrig ble avduket 6. september 2021 på minnelunden i Rena leir. Minnelunden hedrer en rekke norske soldater. Det var Forsvaret som tok initiativet. Forsvarsminister Frank Bakke-Jensen sa under avdukingen at «dette er Forsvarets anerkjennelse av de militære kapasitetene partisanene utgjorde. De ble satt inn bak fiendtlige styrker med fallskjerm, og både kvinner og menn opererte under ekstreme forhold».

Kilde: Bjørklund, I. 2015. «Partisaner i Finmark – om minner og medaljer», Norsk Militært Tidsskrift, nr. 2. NRK Troms og Finmark 24. oktober 2019; NRK Troms og Finmark 4. september 2021; NRK Troms og Finmark 14. januar 2016.

Som et ledd i overvåkingen av Troms og Finmark/Romsa ja Finnmárku/Tromssa ja Finmarkku ble det i 1955 etablert et hemmelige register over finlendere og kvener i Finmark og Troms/Finnmárku ja Romsa/Finmarkku ja Tromssa som kunne utgjøre en trussel. «Finneregisteret» inneholdt opplysninger

38 Eriksen og Niemi (1981).

39 Lundkommisjonens rapport (1996) s. 158-161; Bones red. (2022).

40 Bergh og Eriksen bd 1 (1998) s. 260-261; Fagertun og Bones (2022).

41 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 306-307.

42 Bergh og Eriksen bd 2 (1998) s. 152.

om rundt 2 000 personer.⁴³ På denne måten ble vurderingen av kvenene antakelig helt fram til 1970-tallet preget av sikkerhets- og utenrikspolitiske vurderinger. Men til forskjell fra tiden fram til andre verdenskrig, kom vurderingene og mistanken ikke fram i offentligheten. Erttertiden har vist at den militære etterretningstjenesten, overvåkingspolitiet og Arbeiderpartiet samarbeidet tett, og at samarbeidet var langt mer omfattende og inngripende enn det var grunnlag for.⁴⁴

Den nordiske passunionen ble etablert i 1954 og ga nordiske statsborgere anledning til å bevege seg fritt mellom landene. Norsk etterretning mente passfriheten utgjorde en sikkerhetsrisiko i de strategisk viktige områdene i nord, og i 1957 ble passfriheten for innreise i Troms og Finnmark/Romsa ja Finnmárku/Tromssa ja Finmarkku opphevet. Et utvalg nedsatt av kulturrådet tok opp saken direkte med Justisdepartementet.⁴⁵ Reglene ble avvirket i 1975 som et resultat av at redaktør i avisa *Finnmarken*, Sverre Nilssen, hadde kjørt en kampanje mot regelverket og overvåkingspolitiets trusselbilde. Nilssen kritiserte særlig det han mente var en arv fra før andre verdenskrig – at kvenene utgjorde den «finske fare».⁴⁶

9.3 Samisk organisasjons- og institusjonsbygging

Etterkrigsårene ble et gjennombrudd for samisk deltagelse i utformingen av norsk samepolitikk. Gjennombruddet var et resultat av samisk mobilisering og organisasjonsbygging, og økt forståelse for samepolitiske krav. Det hadde tidligere, både i sør og i nord, vært gjort forsøk på å etablere nasjonale samiske organisasjoner. Dette hadde ikke lyktes, til dels som følge av interne spenninger og manglende støtte, til dels også på grunn av motstand fra myndighetene.

9.3.1 Etablering av samiske organisasjoner i Norden

På 1940-tallet og starten på 1950-tallet ble det i Norge, Sverige og Finland etablert nasjonale samiske

organisasjoner. Selv om etableringene skjedde uavhengig av hverandre og alle foreningene hadde sine særdrag, var det flere paralleller. Det var en erkjennelse av at samene på tvers av landegrensene hadde etnisk, kulturelt og språklig fellesskap og utgjorde en urfolksgruppe som skilte seg fra majoritetsbefolkningen, samt at både samisk språk, kultur og næringer var under press.

I Finland ble Sámi Čuvgehussearvi / Lapin sivistysseura ble stiftet i 1932 og den første svenske samiske riksorganisasjonen, Same Ätnam, ble etablert i 1944, og mange av medlemmene i begge organisasjonene var «samevenner». En annen forening for samer i Finland, var Samii Litto. Den ble stiftet i Østerbotten av samer som var evakuert som følge av krigshandlingene og den brente jords taktikk. Samii Litto organiserte alle samer, uavhengig av næringstilpassing og geografi, og arbeidet for samenes interesser økonomisk, kulturelt og politisk. I 1950 ble Ruota Sámiid Riikasearvi / Svenska Samernas Riksförbund (RSR/SSR) stiftet.⁴⁷ På samme tid, i brytningen mellom gammel og ny samepolitikk, etablerte sameforeningene samarbeid på tvers av landegrensen.

Norske reindriftssamers landsforbund / Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvi / Nørjen Bå-atsoesaemiej Rijkkesaervie (NBR/NRL) ble stiftet i 1947. I 1948 ble Oslo sámi sær'vi / Oslo Sameforening etablert (fra 1950 Sámi sær'vi/Samisk selskap).⁴⁸

Før stiftelsen av NRL var ulike typer organisasjonsformer drøftet. Den ene var en landsorganisasjon for alle samer uavhengig av næringstilpassing, tilsvarende finskesamiske organisasjonen Samii Litto. Den andre modellen var en ren næringsorganisasjon, som Norges Fiskarlag og Norsk Bondelag. Svenske Samers Riksförbund (RSR/SSR) var næringsrettet. NBR/NRL ble en næringsorganisasjon.⁴⁹ Oslo sámi sær'vi / Oslo Sameforening, ble stiftet som en forening for alle samer bosatt i Oslo interessert i samiske spørsmål. Foreningen hadde klare paralleller til finske Lapin Sivistysseura og svenske Same Ätnam. I 1950 ble foreningen utvidet til å bli landsdek-

43 Bergh & Eriksen bd 2 (1998) s.204, 206-209

44 Lundkommisjonens rapport (1996); Bergh & Eriksen II (1998).

45 Kulturrådet (1976) s. 107.

46 Bergh & Eriksen bd 2 (1998) s. 203-205.

47 Bakken Larsen (2012) s. 45-47; Lehtola (2015) s. 97; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 308-311.

48 På vei hjem etter stiftelsesmøtet i Tromsø kjørte bussen med sørsamiske deltakere av veien i Dunderlandsdalen og ut i den flomstore elva. 16 av de 21 ombord omkom, alle de omkomne var sørsamer. For den nystiftede organisasjonen var ulykka et stort tilbakeslag, de som var igjen klarte likevel å holde liv i organisasjonen. Jf. Andersen, Evjen og Ryymin (2021) s. 308-309.

49 Berg m.fl. (1997) s. 311-313; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 308-309. I 1963, tretten år etter den første landbruksavtalen mellom staten og bøndernes organisasjoner, ble reindriftsnæringa og NRL innlemmet i jordbruksforhandlingene.

kende politisk organisasjon for alle samer i Norge.⁵⁰ Foreningens mål var å fremme og øke kunnskapen «[...] om og for samene, og derigjennom bidra til at samenes tilpassing til vårt moderne samfunn blir så lett og harmonisk som mulig.»⁵¹ Sámi sær'vi hadde både samiske og ikke-samiske medlemmer. Det var samer i sentrale posisjoner, som student og senere jordmor Lemet Sara/Sara K. Hætta fra Guovdageaidnu/Kautokeino, juristen Hjalmar Pavel fra Deatnu/Tana/Teno og språkkonsulent Hans J. Henriksen fra Buolbmát/Polmak/Pulmanki. Flere medlemmer var akademikere og ansatt ved Universitet i Oslo og fikk gjennom sitt samisk-faglige og samepolitiske engasjement stor betydning for omleggingen av norsk samepolitikk.⁵² Sámi sær'vi bidro aktivt til en endring i synet på samisk språk og kultur, på samenes rett til kulturell overlevelse og utvikling og skapte på den måten grobunn for samisk selvrespekt.⁵³

9.3.2 De nordiske samekonferansene og Davviriikkalaš Sámeráđdi/Nordisk Sameråd

De nye samiske organisasjonene startet raskt et samarbeid på tvers av statsgrensene. Grunntanken fra 1917 ble tidlig hentet frem: Samene var ett folk bosatt i fire forskjellige land. I 1953 ble den første nordiske samekonferansen avholdt i Jáhkkámáhkke/Johkamohkki/Jokkmokk, Sverige. I 1956, på den andre nordiske samekonferansen i Kárášjohka/Karasjok, ble Nordisk sameråd/Davviriikkalaš Sámeráđdi opprettet. Å sikre at rådet ble under samisk kontroll var viktig. I statuttene het det at det bare var valgte representanter fra samiske organisasjoner som hadde stemmerett, at rådet skulle ha et flertall av samer og at valget skulle holdes når organisasjonene hvert tredje år var samlet til nordisk samekonferanse.⁵⁴

I mellomkrigstida hadde styresmaktene langt på veg hindret samisk organisasjonsarbeid gjennom ikke å bevilge midler til møtevirksomhet. På 1950-tallet var situasjonen en helt annen. Nå støttet myndighetene opp om det samiske organisasjonsarbeidet. Som ledd i oppfølgingen av Samordningsnemndas tilråding om samiske skole- og opplysningsformål hadde

Stortinget bevilget midler til den nordiske samekonferansen i 1953 og i 1956, og til Nordisk sameråd/Davviriikkalaš Sámeráđdi. I budsjettet for 1952–53 ble det også bevilget midler til oversetting av FNs erklæring om menneskerettigheter til samisk.⁵⁵

De nordiske samekonferansene samlet samiske ledere, samiske organisasjoner, samiske og nordiske akademikere, samt lokale og sentrale politikere. Uten å ha formell makt ga konferansene og rådet signaler om hva som var viktige samepolitiske problemstillinger, og hvilke perspektiver som lå til grunn. Den andre nordiske samekonferansen vedtok to resolusjoner som på ulikt vis begge pekte fremover mot betydningen av internasjonal regulering av urfolks rettigheter, og spørsmålet om retten til land og vann.

Samerådets første resolusjon omhandlet skolen, og viste til artikkel 26 i FNs menneskerettighetserklæring. Kravet var at samiske elever skulle få undervisning på morsmålet, og at det måtte gjøres slik at den samiske kulturen ble ivaretatt samtidig som det ikke gikk ut over individet sine muligheter til utdanning og til å ta fullverdig del i samfunnslivet økonomisk og politisk.⁵⁶ Den andre tok opp spørsmålet om samenes rettigheter til naturressursene, med spørsmål som hvilke rettigheter samene hadde og at rettighetene i så fall var grenseoverskridende.

9.4 Nyorientering av samepolitikken

Hovedlinjene i fornorskingspolitikken, slik de forelå fram til 1940, ble videreført etter krigen. Samtidig var det flere forhold som pekte i retning av en omlegging av politikken mot samene. Tidlig etter krigen tok Per Fokstad kontakt med sentrale partifeller i Arbeiderpartiet, også i regjeringen, og minnet om at tiden nå var kommet for et oppgjør med fornorskingspolitikken. I flere brev presenterte han tanken om tiltak for å rette opp urett og legge grunnen for en helt ny samepolitikk. Samtidig advarte han mot oppmerksomhet om kvenene. Fokstad kom til å bli en svært sentral person i samepolitikken etter krigen, i mer enn to tiår.⁵⁷ For eksempel startet NRK faste ukentlige radiosendinger på nordsamisk i Finnmark og Troms/

50 Norske Samers Riksforbund: https://snl.no/Norske_Samers_Riksforbund. På sikt ble det stiftet lokalavdelinger i Karasjok (1959), Kautokeino (1963), Porsanger (1966) og Tana (1967). Sammen med Sámi sær'vi var disse foreningene med på å stifte Norske Samers Riksforbund i 1968.

51 Morgenbladet, 23.04. 1951. Her frå Bakken Larsen (2012) s. 41.

52 Andresen (2016).

53 Bakken Larsen (2012) s. 4; Andresen (2016),

54 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 311-312. Samer bosatt i Sovjetunionen var avskåret fra samarbeidet på grunn av den politiske situasjonen.

55 Aarseth (2006) s. 23.

56 Bakken Larsen (2012) s. 46-46; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 311-312.

57 Bakken Larsen (2012) s. 26-27.

Finnmárku ja Romsa/Finmarkku ja Tromssa i 1946. Radiosendingene på samisk var svært populære. Historier forteller at «hele bygda» samlet seg i hus med radio for å lytte til dem.⁵⁸ Et annet eksempel på at synet på samisk språk og kultur var i endring, var at de samiske samlingene ved Etnografisk museum i Oslo ble overført til Norsk folkemuseum på Bygdøy på 1950-tallet. Det var et konkret resultat av at norske forskere innen ulike kulturvitenskaplige og til dels også samfunnsvitenskapelige fag hadde fått et nytt syn på kultur, og på forholdet mellom kulturene.⁵⁹ Gjennom denne flyttingen ble den samiske kulturen overført fra å være en del av det «eksotiske andre», til å være en del av den nasjonale kulturen.

9.4.1 Samordningsnemnda for skoleverket

En vilje til omslag i samepolitikken kom først til syne i Samordningsnemnda for skoleverket. Nemnda ble opprettet i 1947 for å følge opp arbeidet med Folkeskoleloven fra 1936 og Normalplanen av 1939, og skulle fremme forslag til reformer i skolen og tilpasse strukturen i de ulike skolene til hverandre.⁶⁰ Lederen for nemnda, byråsjef Einar Boyesen, ivret for modernisering av skoleverket med utgangspunkt i reformpedagogikk, og var allerede før krigen kjent med samiske skoleforhold. Boyesen tok på eget initiativ opp utfordringene de samiskspråklige elever møtte i skolen. Sommeren 1947, etter en studietur til de svenske nomadeskolene, samlet han en gruppe norske og svenske sakkyndige til rådslagningsmøte i Tromsø/Romsa/Tromssa.⁶¹

Rådslagningsmøtet resulterte i en enstemmig innstilling:

1. Iverksette tiltak for å løse samiske skole- og opplysningsproblemer som statlige anlegg, altså ikke lenger la misjonsselskaper og andre ha ansvar for samiske elevers utdanning.
2. Innlede samarbeid mellom norske og svenske myndigheter for å finne felles løsninger for spørsmål knyttet til samene, herunder spørsmålet om rettskriving på samisk.

3. Kartlegge de praktisk-pedagogiske problemene i skolen for samiskspråklige elever, og
4. Planlegge lærerutdannelsen for lærere i samiskspråklige områder. Innstillingen ble fulgt opp av Samordningsnemnda for skoleverket i Tilråding nr. III om «Samiske skole- og opplysningsproblemer», sendt Kirke- og undervisningsdepartementet sommeren 1948.

Tilrådingen var utarbeidet av tre av de 21 medlemmene i Samordningsnemnda.⁶² I innstillingen het det: «[Det] syner klårt at ein i vår tid ser helt annerledes på desse spørsmåla enn for nokre mannsaldrar sidan. Ein har ikkje nådd fram til ein skipnad som setter dei krav ein må setja til ein fullgod og omsynsfull opplæring for sameborna». I kapitlet om lærebøker på samisk blir dette utdypet: «Ein må vera klar over at samane har budd her i landet frå dei eldste tider, og har krav på opplæring av borna sine etter same prinsipielle reglar som andre norske borgarar. Skal samane få full nytte og personleg utvikling av skulegangen, må dei få høveleg lærebøker på morsmålet, først og fremst da ABC».⁶⁴

Videre ble det pekt på at de statlige skoleinternatene bare hadde tatt hensyn til de norsktalende elevene, og at dette hadde ført til kompleksitet og følelse av mindreverdighet hos de samisktalende elevene. Samordningsnemnda gikk av den grunn inn for at det i regelen burde være egne klasser, altså parallellklasser, for samiskspråklige elever de to første skoleårene. Nemnda mente da at samiske barn ville lære så mye norsk at de kunne følge den vanlige undervisningen.⁶⁵

Innstillingen fra Samordningsnemnda for skoleverket ble ikke lagt fram for Stortinget i sin helhet. Bakgrunnen for dette er ikke kjent. Bjørn Aarseths tolkning i sin studie av samepolitikken på

58 Hætta (1984) s. 82. Første gang et samiskspråklig program ble sendt på NRK var på slutten av 1930-tallet. Det var opptak den samiske gudstjenesten i Buolbmát/Polmak kirke julaften 1936 (Hætta (1984) s. 76-77).

59 Jølle (2004) s. 320-325.

60 Aarseth (2006) s. 11-12; Andresen (2016); Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 329-330.

61 Det var Israel Ruong, nomadeskoleinspektør og språkforsker, Sverige, Knut Bergsland, professor i finsk-ugriske språk, Universitetet i Oslo, Alf Wiig, domprost i Tromsø og kona Margrethe Wiig, Peder Fokstad, leder av Finnmark fylkesskolestyre, Lyder Aarseth, skoledirektør i Finnmark og M.A. Hellebust, skoledirektør i Troms og Nordland. De eneste med samisk bakgrunn var Ruong og Fokstad.

62 Hellebust (leder), Fokstad og Løvø.

63 Tilråding nr. III om «Samiske skole- og opplysningsproblemer», Samordningsnemnda for skoleverket, 26/5 1948. s. 4, andre spalte (her fra Aarseth (2006) s. 13).

64 Tilråding nr. III om «Samiske skole- og opplysningsproblemer», Samordningsnemnda for skoleverket, 26/5 1948. s. 6 (her fra Aarseth (2006) s. 15).

65 Aarseth (2006) s. 13-17; Andresen (2016) s. 415-419.

denne tida er at «Det ser ut som om departementet foretrakk å la omlegginga av minoritetspolitikken skje administrativt gjennom de konkrete tiltak som etter hvert ble satt i verk.»⁶⁶ Et slik syn kan knyttes til et fagkyndig kunnskapsregime i Kirke- og undervisningsdepartementet. En slik tolkning legger til grunn at de foreslåtte endringene ikke var noe politisk brudd med målsetningene i fornorskingspolitikken, og at det som var nytt, var av pedagogisk karakter og slik ikke noe som skulle opp i Stortinget.⁶⁷ Målet var med andre ord fortsatt å fornorske, men uten å stenge døra for bruk av samisk.

Det nye var at i tråd med reformpedagogikkens idealer om læring, måtte det tas utgangspunkt i barnas livsverden og deres sosiale forutsetninger.⁶⁸ Dette kan også forstås som at departementet ikke ønsket noen større debatt om fornorskingspolitikken eller om samepolitikken på slutten av 1940-tallet og starten på 1950-tallet. Skoledirektør Anders Todal i Trøndelag/Tröndelage hadde samme inntrykk i 1951, i forbindelse med opprettingen av sameskolen i Hattfjeldal/Aarborte.⁶⁹

9.4.2 Samisk råd for Finnmark (1953-1964)

Etableringen av Samisk råd for Finnmark i 1953 var et uttrykk for at et nytt syn på samene var i ferd med å komme til syne. Rådet var et fylkeskommunalt organ opprettet av Finnmark fylkesting etter initiativ fra konstituert fylkesmann Dag Tønder.⁷⁰ Oppgaven var å «skape og styrke tillitsforholdet mellom den samiske folkegruppe og det øvrige samfunn» og skulle på eget initiativ fremme saker av kulturell, sosial og næringsmessig art.⁷¹ Rådet skulle legge til rette for samarbeid, men også ha en rådgivende funksjon for samiske organisasjoner og enkeltpersoner. Det var i tillegg et konsultativt organ for offentlige etater i samiske spørsmål. De fem medlemmene i rådet var oppnevnt av fylkesmannen, men et flertall av med-

lemmene skulle være samer og tre av medlemmene fra finnmarkskommunene Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárásjohka/Karasjok og Buolbmát/Polmak/Pulmanki. For å følge opp arbeidet hadde rådet en egen sekretær.⁷²

I norsk sammenheng var rådet noe helt nytt. Ideen til Samisk råd for Finnmark hadde Dag Tønder fra professor Guttorm Gjessing, en av de sentrale medlemmene i Sámi sær'vi. Gjessing hadde lansert ideen i 1948, og i saksframlegget for fylkestinget lente fylkesmannen seg tungt på Gjessing. Et sentralt punkt var tillitskrisen mellom samene og styresmaktene, en krise skapt over tid gjennom overgrep og urett mot samene.⁷³ I Gjessing sine ord:

«[E]t faktiske forhold er jo det, at samene som en gang eide landet der nord for seg sjøl, er blitt drevet fra skanse til skanse. Fiske- og jaktområder er tatt fra dem, seinere er det gått ut over reinbeiteområdene. Og plassen er blitt trangere og trangere. Først den dansk-norske, seinere den norske stat har faktisk skaltet og valt med samene etter som de fant for godt i århundrer. Det som overhodet kan bli gjort nå, er i beste fall betaling i små avdrag på den æresgjeld den norske stat har arbeidd seg opp hos samene.»⁷⁴

Ifølge fylkesmannen var det nødvendig å bygge opp tillitsforholdet mellom samene og det øvrige samfunnet. Samisk råd for Finnmark ville ifølge fylkesmannen bidra til å utjevne de økonomiske forskjellene mellom klasser og folkegrupper og bidra til å heve den samiske befolkningen opp til «en samfundsmessig forsvarlig økonomisk og kulturell levestandard».⁷⁵ Det var klare paralleller mellom den overordnede målsetningen for Arbeiderpartiets politikk for samfunnsutvikling og de mål Tønder skisserte for Samisk råd for Finnmark.

66 Aarseth (2006) s. 17.

67 Larsen (2021) s. 61-63, 66-68.

68 Boyesen (1956). Larsen (2021) s. 71-72.

69 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 329-330, 334-342; Larsen (2021) s. 68-70. SAT/ A-5186/1/D/ L0316 – Skoledirektøren i Nordland, 42 – sameskolen.

70 Samisk råd for Finnmark ble avviklet i 1964, oppgavene ble da overført til det nasjonale organet Norsk sameråd.

71 Finnmarks fylkestings forhandlinger 1953, sak 59/1953, Samisk råd og sekretariat. Her sitert fra Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 310.

72 Bakken Larsen (2012) s. 44.

73 Andresen (2016) s. 419. Gjessing hentet inspirasjon fra USA og da særlig arbeidene til Gunnar Myrdals og Chicago-skolen om det som samtida ble omtalt som «negerproblemet».

74 Gjessing (1948). s.20. Her fra Andresen (2016) s. 420-421.

75 Her sitert fra bakken Larsen (2012) s. 44. (SA, FME, Serie: HVC, Boks 1658, Mappe: Samisk råd 1953-1963. Sak. Nr. 59/53 lagt fram for Fylkestinget 16.09.1953.)

Rådet, med Per Fokstad fra Deatnu/Tana/Teno som leder (1953-1964) og Hans J. Henriksen⁷⁶ fra Buolbmát/Polmak/Pulmanki som sekretær, kom i gang allerede samme år. Aktiviteten var fra starten av stor, mangfoldig og utadrettet. I tillegg utredet og formulerte rådet synspunkter på en rekke prinsipielle spørsmål knyttet til samenes rettigheter, problemstillinger som i årene som fulgte, skulle bli løftet fram og aktualisert.⁷⁷

Norske myndigheter var generelt lydhøre overfor Samisk råd for Finnmark. Det var flere tilfeller der rådet vant fram med saker som tidligere var reist av Sámi sær'vi. Et eksempel er arbeidet for en samisk avis. Ønsket om en samisk avis for å nå ut med folkeopplysning og nyheter ble løftet fram av Samisk råd for Finnmark, da hadde saken allerede vært tatt opp av Sámi sær'vi. Da rådet tok opp avisspørsmålet, ble saken utredet og fikk gjennomslag i Finnmark fylkesting. I 1956 ble avisa Ságat etablert med offentlig støtte.⁷⁸

Samisk råd for Finnmark møtte også motstand, lokalt i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku og hos de sentrale myndighetene. En del så med skepsis på virksomheten til rådet og sakene som ble reist som et forsøk på en omlegging av språkpolitikken, og slik en avvikling av fornorskingspolitikken. Tydeligst kom motstanden til uttrykk i spørsmålet om NRK sine sendinger på samisk.⁷⁹

En av de som målbar kritikken mot samisksendingene, var Richard Rasmussen, medlem av Kringkastingsrådet (1934–1953) og redaktør av høyreavisa Finnmark Tidende i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari. Den tidligere læreren og skolestyreren fremholdt at målet fortsatt var at samene skulle «[...] falle helt inn i norsk språkbruk og norsk tenking [...]», men med NRK sine sendinger på samisk ville «[...] målet bli forsinket ved kunstig å opprettholde et sprog som ikke kan bære noen kultur, [...]». Rasmussen konkluderte med at «Skolen og Kringkastingen må stå sammen, må heretter som hittil stå last og brast når det gjelder fornorskingsarbeidet blant samene.»⁸⁰

NRK hadde i 1946 startet opp med ukentlige sendinger på nordsamisk i Troms og Finnmark/Romsa ja Finnmarkku/Tromssa ja Finmarkku. I starten var

sendingene på 20 minutter, men økte gradvis slik at de fra 1957 var på 60 minutter per uke. Sámi sær'vi og Samisk råd for Finnmark ønsket en ytterligere utvidelse av sendingene. I 1954 sendte rådet, med tilslutning fra Fylkesmannen i Finnmark et brev til Kirke- og undervisningsdepartementet, der de blant annet ba om doubling av antall sendinger (fra to til fire), økning i den ukentlige sendetiden og styrking av den samiske redaksjonen i NRK. Departementet unnlot å kommentere og sendte henvendelsen videre til NRK.⁸¹

KATHRINE JOHNSEN OG DE SAMISKE RADIOSENDINGENE

Lenge hadde de samiske radiosendingene bare en eneste programsekretær. I store deler av perioden var det Kathrine Johnsen som tok seg av alle radiosendinger i NRK Sameradioen på norsk side utenom andakten. NRK-ledelsen og Kringkastingsrådet ble informert om behovet for økt bemanning gjentatte ganger. Blant annet kom det henvendelser fra Samisk Råd for Finnmark (1963) og fra det nyetablerte Programrådet for de samiske sendingene i 1966. Styret i NRK avviste kravet i 1963 fordi de mente at det ikke var «saklig grunnlag for bemanningsøkning». Først i 1971 ble det opprettet en ny programsekretærstilling, og en tredje i 1974.

NRKs avdelingskontor i Tromsø/Romsa/Tromssa hadde ansvar for de samiske sendingene i perioden 1964–1976. I 1973 la de frem en femårs utviklingsplan med forslag om betydelig styrking av bemanningen ved de samiske sendingene. Kathrine Johnsen ble kalt for «sameradioens mor», og i 1983 fikk hun Kongens fortjenestemedalje i gull.

Kilde: Hætta, Odd Mathis (2003) s. 157, 162-163 og s. 165-166.

Kringkastingsjef Kåre Fostervold var ingen tilhenger av sendingene på samisk. Han hadde ved flere anledninger gjort det klart at målsettingen i språk- og fornorskingspolitikken burde videreføres – og at dette også burde gjenspeiles i NRK. Flertallet i

76 Henriksen var fra oppstarten med i Sámi sær'vi og hadde arbeidet som samisk språkkonsulent sammen med Konrad Nielsen i fembindsvetket Lappisk ordbok (1932-62) fra 1929 til 1953.

77 Bakken Larsen (2012) s. 44-45; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 310-311.

78 Bakken Larsen (2012) s. 44; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 311.

79 Bakken Larsen (2012) s. 49-51.

80 Møte i Kringkastingsrådet 5.-6. mai 1950. Her fra Hætta (1984) s. 136-137.

81 Hætta (1984) s. 145.

Kringkastingsrådet så det annerledes, de ønsket flere samiske sendinger og mer sendetid. Motvillig hadde Fostervold føyd seg for dette ønsket og økt sendetiden, først i 1947 og så i 1951. Fostervolds svar til departementet høsten 1954 må ses i lys av dette. I sitt svar skrev Fostervold at henvendelsen fra Samisk råd for Finnmark ikke kunne tas til følge før målsettingen med norsk samepolitikk var avklart:

«[...] om målet for arbeidet med samiske spørsmål skal ha karakteren av eit kulturvern eller om ein skal ta sikte på ei kultur- og målreising til full jamstilling. Dette er avgjerande for alt arbeid med samiske problem, ikkje berre i kringkastinga, men og i skolen, folkeopplysningsarbeidet, politikken og administrasjonen. Ein saknar her både klår målsetjing og faste retningslinjer. Slik situasjonen er, ligg det nær å tenkje på eit representativt departementalt utval til å klårgjere mål og framgangsliner for den samiske kulturpolitikken.»⁸²

9.5 Skolesituasjonen for samer

Flere av de foreslåtte tiltakene fra Samordningsnemnda ble fra 1946 til 1954 behandlet som enkelt saker i Stortinget i forbindelse med statsbudsjettet. En rekke tiltak fikk midler, flere av dem årlig, for eksempel:

- Lærebøker med nordsamisk og norsk tekst (1946)
- Lønnstillegg til lærere som lærte seg nordsamisk eller tok videreutdanning i nordsamisk (1948)
- Opplysnings skrifter på nordsamisk (1949)
- Leie av Hattfjeldal hotell til internatskole for sør-samiske elever (1951)
- Stipend til samisk ungdom ved Tromsø lærerskole (1951)

På samme tid ble det satt i gang flere tiltak for å øke kunnskapene i samisk språk og kultur. I 1948 ble en felles nordsamisk rettskriving utarbeidet og autorisert av myndighetene til bruk i skoleverket i Norge og Sverige. Fra og med 1953 ble det igjen gitt

undervisning i samisk ved Tromsø lærerskole, da var det nesten gått 50 år siden sist det var gitt undervisning i samisk på skolen. Omtrent samtidig ble det opprettet heimeyrkeskole for duodji i Guovdageaidnu/Kautokeino, og en stilling som statlig konsulent for å fremme samisk duodji, samt støtteordninger for samiske husflidssentraler.⁸³

9.5.1 Samisk ABC og andre tiltak

Et direkte resultat av samordningsnemndas arbeid var Margrethe Wiigs samiske ABC (1951), den første siden 1897.⁸⁴ ABC-boka var tospråklig, på nordsamisk og norsk, med dobbeltsidige tekster og rikt illustrert.⁸⁵ Ideen hadde vært drøftet med departementet i 1939, men ble først realisert i forbindelse med samordningsnemndas arbeid. Departementet fulgte arbeidet med boka tett, og grep også inn flere ganger, blant annet i forbindelse med valg av illustrasjoner.⁸⁶

Mis lei skuvllas, mun jáhkán diet Áppes, Margrehte Wiig gii čáli dan. Doppe lei veahá sámegillii ja dárogillii nuppi siid-
dus, ja somás govat, eistton buorre girji
min mielas go doppe lei sámegovat.
Muhto lea stuorra váili ahte min birra
ii lean goassige mihkkige, min historjjá
ii dihtton [...] Gonagasaid ja buot dieid
birra, muhto min birra ii linnjá ge, min
historjjá ja kultuvrra birra skuvllas ⁸⁷

Vi hadde på skolen, jeg tror at det var den ABC som Margrethe Wiig hadde skrevet. I den så var det litt samisk og på den andre siden var det norsk, og flere morsomme bilder, og etter min mening så var det en god bok for den hadde bilder av samer. Men det er en stor mangel når det aldri er noe om oss, det er aldri noe om vår historie. [...] Om kongene og alt det der, men aldri om oss, det fantes ikke en linje om oss, om vår historie og kultur på skolen.

ABC-boka ble tatt i bruk i Buolbmát/Polmak/Pulmanki, Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino. Den ble også brukt som hjelpebok i enkelte andre kommuner for å lette innlæringen av norsk for samisktalende elever.⁸⁸ Mottakelsen av ABC-en viste

82 Hætta (1984) s. 146.

83 Aarseth (2006) s. 17-26.

84 Qvigstad (1897).

85 Wiik (1952). Den er blitt kalt for «den viktigste boka i samisk lærebokhistorie» Nystad & Lund (2009). Den ble i september 2008 valgt av Riksarkivet til «månedens dokument». Og den har også vært brukt som mønster i utlandet for utvikling av lærebøker for minoritetsbarn. Wiik fikk for øvrig St. Olavs orden for boka.

86 Andersen. (2013) s. 63; Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 327-328; Larsen (2021) s. 56-58.

87 SFKOMM 2020/844-7. Frank Balto.

88 Sejerstad (2005); Lunde (1956); Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 328.

at synet på opplæring i samisk var i endring, men samtidig at fornorskingspolitikkenes målsetting ikke var forlatt. Harald Lunde, skoledirektør i Finnmarkku/ Finnmark/Finmarkku, hevdet i 1956 at det kun var i de tre nevnte kommunene det var rett å gi elevene opplæring i samisk:

«Der er samene i stort flertall og deres språk og særpreg på alle vis mer bevart. Det er etter mitt skjønn der kreftene i noen grad må settes inn i skolen for å bevare det samiske språk og den samiske kultur. Det gjøres nå etter den linje at det tilsettes fler og fler lærere som er samer eller som har lært samisk, og det skal etter hvert tas flere lærebøker med samisk-norsk tekst i bruk i de lavere klassene. ABC med dobbel tekst kom for noen år sia. Bibelhistorie, Katekisme og lesebok er under trykning, og lærebok i skriftlig samisk og norsk er under utarbeidelse.»⁸⁹

Harald Eidheim var lærer i Buolbmát/Polmak/Pulmanki 1946–47 og han beretter om at skoleåret var organisert slik at hver klasse hadde seks ukers undervisning og seks uker fri. Skolen hadde fire lærere og ingen av de kunne samisk. Han sier videre at barna ikke var stødige i norsk og at særlig barna i 1. og 2. klasse forsto svært lite eller ingenting. Det var et uttalt mål at barna skulle lære norsk. Det var likevel ingen restriksjoner på bruk av samisk i fritime eller ellers under hans tid, selv om han som norsk opplevde en forventning fra enkelte i samfunnet om å gå foran som et godt eksempel og ikke vie tid til samisk språk og kultur, som ble oppfattet som mindreverdig.⁹⁰

Mis lei skuvla manjil evakueringa. Dat mii lei váilivuohtan doppe skuvllas, eai doppe lean sámegiellhállu lærárat. Okta gii bođii dat ii máhtttán sámegiela. Ii ge dat ádden maid mánát hálle. Dat šattai hirbmat váilevašvuohtan.⁹¹

Jeg begynte på skolen etter evakueringen. Det som var mangelfullt, var at det ikke var samisktalende lærere. Vedkommende som kom, kunne ikke samisk. Forsto heller ikke oss barna. Det ble stor avstand.

Skoledirektør Harald Lunde (skoledirektør i Finnmark 1951-1956, skoledirektør i Troms 1956-1967) avviste samordningsnemndas forslag om å opprette egne samiske klasser. Det samme gjorde ni finnmarskommuner med mange samiskspråklige elever. Forslaget om egne samiske klasser fikk heller ingen tilslutning fra skolestyrene i de ni kommunene som ble bedt om å uttale seg. Synet på språkopplæring i samisk og samiskkyndige lærere var derimot mer delt. Unjárga/Nesseby ønsket samiskkyndige lærere i alle skolekretser der det var samiske elever, Kárásjohka/Karasjok ønsket at alle lærere i småskolen var samiskkyndige, mens Guovdageaidnu/Kautokeino ønsket at alle lærerne var samiskkyndige.⁹²

Go bohten skuvlii, in hal mun máhtttán dárogiela. In ge mun šaddan oahpat ge dárogiela jos nu dadjá. Oahpaheaddjit ledje dárogiel olbmot. Girjjit ledje visot dárogiellii, ii mis lean sálbma-girji. [Oahpaheaddji] ráhkadii, leigo katekismusa ja girkohistorjjá. Ieš prentii sámegiellii. Mus ledje [sámigiell] girjjit ruovttus. Girjjiide ledjen mun oahpis.⁹³

Da jeg kom til skolen, kunne jeg ikke norsk. Jeg ble heller ikke å lære norsk, hvis jeg er ærlig. Jeg hadde norskspråklige lærere. Alle bøkene var på norsk, vi hadde ikke salmebok. [Læreren] oversatte katekismus og kirkehistorie. Han trykket det selv på samisk. Jeg hadde [samiske] bøker hjemme. Jeg kjente til bøker.

9.5.2 Tapt skolegang under og etter andre verdenskrig

Internatskolene var før krigen et av myndighetenes viktigste virkemidler for å fremme fornorskning.

89 Lunde (1956).

90 Eidheim (2005).

91 SFKOMM 2020/1740-28. Biret Niillas Piera/Per Nilsen Varsi.

92 Sejerstad (2005); Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 328-239.

93 SFKOMM 2020/212-13. Ándda Máhte Máhte/Mathis Mathisen Sara.

Høsten 1939 ble flere skoler og internater i indre Finnmark stengt. Årsaken var at norske myndigheter tok dem i bruk til innlosjering av nøytralitetsvakter. I krigsårene ble skolene og internatene brukt av de tyske okkupasjonsstyrkene. Konsekvensen var at elevene som soknet til disse skolene, en svært stor del av disse var samer, fikk mangelfull, lite eller ingen undervisning.

Etter 2. verdenskrig kunne det ta opptil flere år før normal skole i Nord-Troms og Finnmark kom i gang igjen. Områdene som ble brent av tyske styrker, utgjorde i befolkningstall tre fjerdedeler av det samiske bosettingsområdet i Norge og nesten hele den kvenske bosettingen. En stor del av elevene hadde med andre ord et annet morsmål enn norsk. Krigen alene kan likevel ikke forklare hvorfor mange har fått dårlig opplæring. Like viktig er det hvilken skolegang som ble tilbudt. Undervisningsspråket var ofte fremmed, og innholdet i skolen var svært fjernt fra livet til elevene og foreldrene i lokalsamfunnet. Derfor var det ikke bare de som mistet skole på grunn av krigen, som fikk dårlig opplæring. Mangel på opplæring gjaldt stort sett for hele den samiske og kvenske befolkningen i Finnmark og Nord-Troms, også de som fikk den tilmålte tiden med skolegang.⁹⁴ For foreldrene kunne det være utfordrende å følge opp barn i møtet med et norsk skolesystem. Skolesystemet på sin side var ikke tilpasset utfordringene disse foreldrene møtte.

[S]ámegiela maid dieđusge, muhto dat mii váilo mis lea dat dárogiella [...] jos mihkkige galgá de ferte beare dárogillii. Dien dáfus lea heittot. [...] Gal mun in hála nu olu. Dat lea masá kievkkandárogiella. Mus ii leat dađe eanet dárogiella.⁹⁵

Samisk har vi, men det vi mangler er det norske språket [...] Hvis man skal utføre noe, så går alt på norsk. På den måten så er det veldig dårlig. [...] Jeg snakker ikke så mye. Det er nesten som kjøkkennorsk. Jeg har ikke mer norskkunnskaper enn det.

Etter brenningen av Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku stod bare 10 internatskoler og 16 andre

skoler tilbake. I Nord-Troms var også en rekke skoler og to internater brent. Mange elever opplevde tap av skolegang under krigen og i årene etterpå. For at elevene skulle få noe skolegang ble mange elever fra de nedbrente områdene sendt i skoleleirer eller samleskoler vinteren 1945–1946. I 1948 var det fortsatt to slike skoleleirer i drift, begge i Troms/Romsa/Tromssa.⁹⁶

Å få gjenreist skolene og internatene kunne ta flere år.⁹⁷ At mange i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku ikke hadde fått gjennomført skolegangen, var kjent av styresmaktene, og for å bøte på dette, bevilget departementet i første halvdel av 1950-tallet midler til etterskoling, det vil si et tilbud om folkeskole for dem som ut fra alderen skulle ha avsluttet skolegangen. Det viste seg at ordningen med etterskoling ikke fungerte slik den var tenkt, og få fikk gjort seg nytte av tilbudet.⁹⁸

Hva tapet av skolegang betød og hvilke konsekvenser det hadde fått, ble beskrevet slik av det interdepartementale arbeidsutvalget som rundt årtusenskiftet utredet spørsmålet om erstatning:

«Når det gjaldt å benytte seg av etterskolingstilbudet var de samisktalende særlig vanskelig stilt på grunn av at mange var blitt analfabeter i eget språk og heller ikke behersket norsk tilfredsstillende. De samisktalende kom på etterskudd sammenliknet med dem som klarte å skaffe seg etterutdanning. (...) Det ble vanskelig å skaffe arbeid utenom de tradisjonelle næringene, og de ble på mange måter isolert fra resten av samfunnet, som utviklet seg raskt i etterkrigstiden.»⁹⁹

9.5.3 Statlig internatskole i Aarborte/Hattfjelldal.¹⁰⁰

Før krigen hadde det over tid vært sterk misnøye fra sørsamer med Norsk Finnemisjons internatskole i Havika. Kritikken gikk på flere forhold: Samisk innhold i skolen manglet, personalet var ikke samiskkyndige, behandlingen av elevene på internatskolen og at skolen var drevet av en misjonsorganisasjon.

94 Lund (2005).

95 SFKOMM 2020/212-39. Ándde Máret Niillas/Nils Johnsen.

96 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 332.

97 Lund (2005).

98 Petterson (1994) s. 214-215; St.meld. nr.44 (2003-2004); Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 449-451.

99 St.meld. nr.44 (2003-2004). Se kapittel 14 for mer om erstatningsordninger som ble etablert for tapt skolegang.

100 Manuskript og dokumentsamling Skolespørsmålet for samene i Midt-Norge, datert 6. mai 1961, s. 19: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

Allerede på Majavasstevnet i 1946 ble en sørsamisk skolenemnd¹⁰¹ valgt og det ble tatt kontakt med skoledirektøren i Nidaros.¹⁰² Det påfølgende året ble det arbeidet intenst fra nemndas side for å få løfta fram kravet om en statsskole. Skoledirektørrådet, som samlet alle skoledirektørene, støttet også opp om kravet og sendte høsten 1947 en henvendelse til departementet.¹⁰³

At staten alene skulle ha ansvar for samiske skoler, og ikke la misjonsselskaper eller andre ha ansvar for samiske elevers utdanning, var en av anbefalingene fra Samordningsnemndas rådslagningsmøte i Tromsø/Romsa/Tromssa i 1947. I 1948–1949 fikk den sørsamiske skolenemnda informasjon om at Finnemisjonen ville legge ned skolen i Havika.¹⁰⁴ Lederen i nemnda, Lars Danielsen, hadde da møter med departementet og det ble etter hvert gjort undersøkelser om det gikk an å få til en midlertidig skole i Aarborte/Hattfjelldal.¹⁰⁵

I 1951 bevilget Stortinget midler til leie av lokaler i Aarborte/Hattfjelldal, og samtidig falt bevilgningen til lærer ved Finnemisjonens skole bort.¹⁰⁶ Samme år åpnet den sørsamiske internatskolen i Aarborte/Hattfjelldal. Lokalet var en tysk offiserskaserne som etter krigen var omgjort til hotell, og som nå var tilgjengelig til andre formål utenfor turistsesongen. Skolen ble opprettet som en midlertidig statsskole, og fikk lenge bevilgninger på statsbudsjettet fra år til år. Flere kilder beskriver opprettelsen av skolen som hastverksarbeid som skjedde uten mye forutgående planlegging.¹⁰⁷ Skolen ble først permanent i 1975 etter kontinuerlig samisk påtrykk siden opprettelsen.¹⁰⁸

«JEG KAN IKKE TRO AT DET NORSKE FOLK VIL FØLE SIG VEL»

Daværende leder av den sørsamiske skolenemnda, Anselm Jåma, skrev til skoledirektør Anders Todal våren 1949 og etterlyste nyheter om skolesaken. Han skrev blant annet: «Det er et stort savn for samene at de ikke har en ordentlig internatskole. [...] Det er trist at vi i dag har så dårlige skolegreier for våre barn. Mindreverdig-hetskjenningene suges inn med omgivelsene og av lærerinnen som forteller at Finnemisjonen er fattig o.s.v. (...). Jeg kan ikke tro at det norske folk vil føle sig vel hvis de egentlig visste og kjente til hvorledes forholdet egentlig er.»

Jåma ønsket at skoledirektør Todal skulle komme til Majavasstevnet i 1949 for å høre samiske foreldres syn på skolesaken. Skoledirektørrådet drøftet spørsmålet på nytt i oktober 1949 og sendte tilråding til departementet om å ta opp saken med bevilgning på første statsbudsjett.

Kilde: Brev til Lars Danielsen fra skoledirektør Todal 5. januar 1949; Brev til skoledirektør Todal fra Anselm Jåma 30. mai 1949.

Departementet utarbeidet en foreløpig plan for den sørsamiske skolen. Planen inneholdt reglement og rettleiding med føringer for skoleåret, klassedeling og referanser til lovhjemler og planverk som skulle følges. Om skolens funksjon og oppgave heter det:

«Ein vil minna om at det vil etter tilhøva vera ei oppgåve for lærarane å leggje undervisninga slik at ein når fram til best mogleg orientering i samisk miljø og kulturtilhøve. Reint ålment vil ein peika på at denne skolen, som i ymse måtar kan reknas å

101 Skolenemnda bestod av Anton Lifjell, Korgen, Thomas R. Renberg, Vefsn, Anselm Jåma, Øvre Høylandet, Anna Dærga, Formofoss, Sofie Lysmo, Strinda og Lars Danielsen, Elgå.

102 Mappe Sameskolen 1946–1954, brev til skoledirektøren fra Anna Dærga 11. juni 1946: SAT, A-5093-Skoledirektøren i Sør Trøndelag, 03 journaler/saksarkiv, boks 3.250; Manuskript og dokumentsamling Skolespørsmålet for samene i Midt-Norge, datert 6. mai 1961: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

103 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 327.

104 Les mer om dagliglivet på skolen i Havika i kapittel 7.2.4.

105 Manuskript og dokumentsamling Skolespørsmålet for samene i Midt-Norge, datert 6. mai 1961, s. 19: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

106 Aarseth (2006) s. 22.

107 SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974, brev fra Nordland skoledirektørembede til skoledirektøren i Nidaros 17. august 1954; SAT, A-5093-Skoledirektøren i Sør Trøndelag, 03 journaler/ saksarkiv, boks 3.250, mappe Sameskolen 1946–1954, brev til Skoledirektøren i Nidaros fra Skoledirektøren i Nordland 27. desember 1951; Adresseavisen 12. mars 1951.

108 Jacobsen (1979) s. 86-87. Sentral i arbeidet for skolen var Anna Jacobsen (1924–2004), som også var en av de sørsamiske skriftspråk-pionerene.

vera eit nybrottsarbeid, set visse særlege krav til lærarane, dersom arbeidet skal lukkast. [...] [Lærarane] må [...] aldri gløyma siktepunktet: At dei arbeider med sameborn.»¹⁰⁹

Det ble poengtert at selv om det ikke var mulig med undervisning på sørsamisk, så var det ønskelig at minst en av lærerne behersket språket. Det ble også lagt vekt på mulighetene for samisk innhold i orienteringsfag, spesielt heimstadiære og i forming.¹¹⁰ Planen var et markant brudd med hvordan Finnemissionens skole i Havika hadde vært drevet. Ut fra de beretningene som finnes fra elevene som gikk på skolen i Aarborte/Hattfjelldal på 1950-tallet, var det ikke noe samisk innhold på skolen ut over Wiigs *ABC-bok*, som var tospråklig på norsk og nordsamisk. Da ny rektor ble tilsatt i 1954, fikk han beskjed fra skoledirektøren i Nordland/Nordlånnda om at samisk ikke var tillatt i undervisningen.¹¹¹ Langt på vei ser det ut til at departementets plan for skolen ikke ble fulgt.

Etter opprettelsen av skolen i Aarborte/Hattfjelldal fortsatte en del av den opprinnelige sørsamiske skolenemnda arbeidet.¹¹² Skolenemnda ønsket en permanent skole, ikke en midlertidig, og de ønsket et nytt skole- og internatbygg lenger sør. Skolenemnda var også kritisk til det faglige innholdet i skolen, og da særlig mangelen på samiskundervisning. «Undervisningen har ikke en eneste time gjennom 7 skoleår som betinger rett til navnet SAMESKOLE. Det er i beste fall en internatskole på linje med andre norske internatskoler.»¹¹³

9.5.4 Sørsamiske barn i kommunale skoler

Det var frivillig å ha barna på den sørsamiske internatskolen i Aarborte/Hattfjelldal. Noen lot barna gå på den kommunale bygdeskolen alle skoleårene, noen

lot dem gå i Aarborte/Hattfjelldal hele skoleløpet og noen kombinerte de to skoleformene.¹¹⁴

Min mor og far pratet samisk som barn, men norsk fra og med skolealder. Min mor mistet sin mor da hun var sju år, bestemor døde to år seinere, og det var hun som bare pratet saemien med dem. De [foreldrene mine] pratet lite samisk. [Vi ungene spurte seinere] hvorfor pratet dere ikke samisk med oss? [Men de] ville ikke at vi skulle oppleve det samme som dem.¹¹⁵

Erfaringene med å gå på bygdeskolen var ulike. Noen synes det var uproblematisk, andre minnes det som greit på tross av en del hets.¹¹⁶ En sørsamisk kvinne har fortalt at hennes far etter eget og foreldrenes ønske gikk på bygdeskolen. På den måten klarte han også å bevare samisk som førstespråk siden det ble snakket hjemme.¹¹⁷

Albert Jåma (f. 1946), som gikk på internatskolen, har fortalt at 1950–60-tallet var «ei nådeløs og tøff tid i bygdene. Bondeungane erta og plaga «finnungane [...] Eg vil seie det så sterkt at skulle eg ha gått på bygdeskolen på Høylandet, hadde eg vorte mentalt forkvakla».¹¹⁸ En sørsamisk mor fortalte at hun mot sin overbevisning følte seg tvunget til å sende sine barn til Aarborte/Hattfjelldal på grunn av de harde konfliktene med nordmenn. Hun kunne ikke la dem gå på den lokale skolen under slike konfliktfylte forhold.¹¹⁹

9.6 Internater fortsatte fornorskingen

Áillohaš – Nils Aslak Valkeapää, som gikk på finsk internatskole, beskrev i 1964 internatet som en gravplass for samisk kultur. Samtidig var det på

109 Brev til Skoledirektøren i Nidaros fra KUD 17. januar 1952: SAT, A-5093-Skoledirektøren i Sør-Trøndelag, 03 journaler/ saksarkiv, boks 3.250, mappe Sameskolen 1946–1954.

110 Brev til Skoledirektøren i Nidaros fra KUD 17. januar 1952: SAT, A-5093-Skoledirektøren i Sør-Trøndelag, 03 journaler/ saksarkiv, boks 3.250, mappe Sameskolen 1946–1954.

111 Lund, S et al (2005): <http://skuvla.info/skolehist/thorbj-n.htm>

112 Sameskolen for Midt Norge, brev fra Anselm Jåma til skoledirektør Almås 2. juli 1954: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag–andre arkivsaker 1954–1974. Da skolen i Hattfjelldalen ble opprettet trakk de samiske representantene fra Helgeland seg ut av skolenemnda. Skolenemnda fortsatte med representanter fra Trøndelag og Hedmark, og fortsatte arbeidet. Dermed ble skolesaken også en lokaliseringssak. Skolenemnda på dette tidspunktet reflekterte ikke et unisont sørsamisk syn. Samene på Helgeland ville ha skolen i Hattfjelldalen, men permanent og forbedret.

113 Utskrift av møteboka for skolenemnda for samene i Midt-Norge 23. januar 1961: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

114 Lund, S et al (2011) <http://skuvla.info/skolehist/betty-n.htm>.

115 SFKOMM 2019/3518-8. Kvinne født under krigen.

116 Lund, S et al 2011: <http://skuvla.info/skolehist/kvitfjell-tn.htm>. Lund, S et al (2011): <http://skuvla.info/skolehist/betty-n.htm>

117 SFKOMM 2019/3518-28.

118 Lund, S et al (2005): <http://skuvla.info/skolehist/albert-n.htm>

119 SFKOMM 2020/215-31.

internatet han, og flere av hans generasjon, ble kulturelt og politisk bevisst. Felleskapet og samholdet på internatet la for noen grunnlag for et dypt politisk og kulturelt engasjement.¹²⁰ Valkeapääs erfaringer fra finsk internatliv har også sterk relevans for internatliv i Norge.

Den lovpålagte skoletiden i Norge var i etterkrigstida minimum 19 uker i året i syv år. Det tilsvarte skole annenhver dag i om lag 38 uker. Kommunene hadde anledning til å øke antallet undervisningsuker. I et land med store avstander, spredt bosetting, lav befolkningstetthet og dårlig utbygde kommunikasjoner var det svært mange elever som fikk skolegangen sin på internatskoler.

Jeg begynte å skrike når vi dro hjemmefra og enda verre ble det når jeg kom hit. [Jeg] hadde ikke lyst å begynne på skolen og bo borte hjemmefra. Jeg var jo bare akkurat fylt syv år, og så var det å bli sendt på internat. [...] Det var ikke noe artig å dra hit på det internatet, men vi hadde det godt.¹²¹

Å gå på internatskole innebar å reise fra familien og hjemmet. Mange samiske og kvenske elever kom til en skole hvor morsmålet deres ikke ble forstått og der de ikke forstod skolens språk. Møtet var ofte brutalt. Å lære uten å kunne undervisningsspråket er vanskelig. Flere har fortalt at de første årene gikk med til å lære språket, og at lite kunnskap festet seg disse årene. Mange måtte gå skoleår om igjen. Først når de hadde lært seg norsk, kunne de starte på skolens fag, da måtte de samtidig ta igjen alt de hadde gått glipp av. Lettere var det for de som kunne noe norsk fra før av, men også de følte på savnet og følelsen av å være alene.¹²²

Uker vekk fra familien og hjemmet førte til mindre tid til å lære seg de praktiske ferdighetene som hørte til den samiske og kvenske kulturen. Mange opplevde å miste kontakt med familien, å bli fremmede i sitt eget lokalsamfunn.¹²³

Det var store forskjeller skolene imellom, holdningene og kunnskapen til lærerne, rektorene og de

ansatte på internatene hadde svært mye å si. Kommisjonen har fått inn beretninger og kildemateriale som tyder på at årsakene til at variasjonene i opplevelsen av skoletida og av internatopplevelsene, har sterk sammenheng med hvordan de ansatte møtte elevene.

Go min válde 7-8 jahkásažžan ja bidje internáhtaskuvlii, eat mii goasiige boahtán ruoktut albma láhkai. [...] [M]is ii lean nu ollu ollesolbmo oktavuohhta, ja seammá dat moadde biiggá mat ledje doppe, dat lei maid nie ahte eat mii oaččun sámegiela hállat, eat skuvlašiljus, eat skuvlalanjas.¹²⁴

For de tok oss i 7-8 års alderen og satt oss på internatskolen, vi kom oss aldri hjem igjen på en måte. [...] [V]i hadde ikke så mye kontakt med voksne, og det samme med de få tjenestetipikene. Det var også slik at vi ikke fikk snakke samisk, ikke i skolegården, ikke i klasserommet.

Mange opplevde å ikke få anerkjennelse for eget språk og egen kultur, at det ikke hadde verdi. De forteller at de opplevde sanksjoner når de snakket samisk eller kvensk, eller når de ikke kunne svare læreren på norsk. Elevene hadde ulike strategier i møte med skolen. Noen gikk inn for å bli best på skolen, andre nektet å gi seg over til skolens regler.¹²⁵

Blant internatpersonalet i Aarborte/Hattfjelldal var det ansatte som kunne språket og som kunne kommunisere med elever som ikke forstod norsk. Personalet valgte i stor grad å bruke norsk på internatet, og barna ble oppmuntret til å snakke norsk, ikke samisk. Tidvis, og kun i kortere perioder, var det sørsamiske lærere på skolen, blant andre Ella Holm Bull.¹²⁶ Jonar Thomasson (f. 1947), som ikke snakket norsk da han begynte på skolen, har fortalt at Bull hjalp ham gjennom det første skoleåret ved å oversette fra norsk til samisk. Alt ellers på skolen var ifølge han norsk.¹²⁷ Andre som slet med å følge med i den norskspråklige undervisningen, minnes brevet hjem der rektor ba foreldrene lære barnet sitt bedre norsk.¹²⁸ Å være borte fra hjemmet over lang tid var vanskelig. Småskole-barna gikk på skolen på høsten,

120 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 362.

121 SFKOMM 2020/212-84. Unni Eriksen..

122 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 329-332; Lund, S et al 2005.

123 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 329-332; Lund, S et al 2005

124 SFKOMM 2020/212-49.

125 Se for eksempel Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 329-332; Lund, S et al (2005).

126 Hermanstrand og Kosmo (2009) s. 334-336.

127 Lund, S et al (2005) <http://skuvla.info/skolehist/jonar-n.htm>

128 Hermanstrand og Kosmo (2009) s. 336.

mens barna i storskolen gikk etter jul. Mange slet med hjemlengsel og savn etter foreldre.¹²⁹

Flere av elevene minnes likevel internatskolen med glede og har løfta fram samholdet og fellesskapsfølelsen elevene utviklet. Mange hadde også gode opplevelser, med vennskap og samhold. Sterke bånd ble knyttet mellom de som de gikk på internatskole sammen. I ettertid har de reflektert over mangelen på samisk innhold og savnet etter å lære noe om sitt eget folk.¹³⁰

Sammenlignes elevberetningene fra sørsamisk område, er den store forskjellen mellom Havika og Aarborte/Hattfjelldal at det ikke er beretninger om overgrep og aktiv motstand mot samisk fra personalet i Aarborte/Hattfjelldal. Elevene der snakka uhindret samisk seg imellom. Ingen nektet dem det, og det vanket ikke straff.¹³¹

9.6.1 Personlige historier fra skolegangen

I dette kapitlet har kommisjonen gjennomgått personlige historier for å belyse hvordan barna opplevde sine skoleår, enten det var ved internat eller fastskole. Sannhets- og forsoningskommisjonen har fått 218 personlige historier fra personer over 67 år. Møtet med den norske skolen, hvor barna ikke gikk på internat, beskrives av 83 personer som begynte sin skolegang før 1963. Fortellingene fra årene rundt andre verdenskrig og fram til 1963 får fram hvilke språk som kunne brukes i skolen, hvordan lærerne var, hva de selv lærte og hvordan de opplevde skolen. Materialet er preget av refleksjoner om hvordan elevene håndterte utfordringene de møtte i skolen i tiårene etter krigen, og hvordan disse opplevelsene senere har påvirket livene deres.

Når jeg teller de elevene i det førsteklassebildet, halvparten måtte gå førsteklassen på nytt. De kom på skolen og kunne ikke norsk, og læreren kunne ikke deres morsmål. En tredjedel av oss kunne norsk; brukbart norsk at vi forstod. En tredjedel hadde samisk førstespråk [...] og vi unge fra Børselv var i stor grad kvenske.¹³²

De personlige historiene viser at flerspråklighet var utbredt i sør-, lule- og nordsamiske, og kvenske bygdesamfunn. Personer født før krigen eller i neste

tiår etter krigen vokste opp i miljøer hvor samiske språk og kvensk eller finske dialekter var en del av hverdagen i nærmiljøene. I mange beretninger beskrives dette som et bakteppe til egne erfaringer i skolen. Det finnes også personlige historier om samisk- og kvenskspråklige familier hvor norsk ble ett av språkene hjemme som følge av at foreldrenes ønsket å forberede barn til skolegangen hvor de skulle klare seg i enspråklig norsk verden.

I de personlige historiene reflekterer mange over sine egne språkkunnskaper i forhold til kunnskapen som skolen krevde. I mange bygder i Nord-Norge hadde ikke barn daglig kontakt med norsktalende, og de hadde derfor enten lite eller ingen kunnskap i norsk. Møtet med skolen var mange steder farget av erfaringer hvor minoritetsbarn var majoriteten på skolen, og norske lærere og familier var i minoritet.

For samiske og kvenske barn som kunne norsk, var skolestarten lettere. Nå i ettertid beskriver flere inngangen til skolen med positive forventninger, men samtidig gir de inntrykk av det at de var forberedt til en ny hverdag med norsk språk.

Hun [læreren] kom med pekestokken i hånden og slo den i gulvet, og spurte: «Hvilket tall har jeg skrevet på tavlen?» Og jeg visste jo hva det het på kvensk, men ikke på norsk, og ba til Gud om at hun måtte ikke komme til meg. Men plutselig så står hun foran meg. «Nå, hvilket tall har jeg skrevet på tavlen?» Og jeg visste ikke hva jeg skulle si. Tenkte som så: «Ja, i dag forstår jo ikke Gud engang kvensk», og dermed så går pekestokken opp i sakte film og over hodet, og det gjør forferdelig vondt.¹³³

Mange har fortalt at de var nødt til å lære seg norsk fortst mulig, for å klare seg på skolen. Noen klarte å lære språket innen ett år, mens for andre tok det flere år. På skolen fortalte lærerne elevene hvor viktig det var å lære seg norsk, og når lærerne selv ikke kunne barnas språk ga de heller ikke elevene noe alternativ. Noen lærere brukte også fysisk straff i situasjoner der barna hadde brukt enten samisk, kvensk eller finsk. De fleste som forteller om dette til kommisjonen, sier at de for eksempel har blitt slått med pekestokk, kastet i veggen eller dratt etter

129 Hermanstrand og Kosmo (2009) s. 336.

130 Lund, S et al (2011) <http://skuvla.info/skolehist/betty-n.htm>. SFKOMM 2019/3518-28.

131 Hermanstrand og Kosmo (2009) s. 334-336.

132 SFKOMM 2022/2499-30. Kurt Johnsen.

133 2020/212-555.

håret eller ørene, noe som skaper vanskelige minner i forholdet til skolen og senere også til andre myndigheter. I kommisjonens materiale finnes det også beretninger om elever som ikke opplevde fysisk straff selv, men som var vitne til læreres vold mot andre elever i skolen. Selv om dette gir et bilde av utbredt bruk av fysisk avstraffelse, finnes det også historier som understreker at de aldri opplevde vold i klasserommet. Noen av de som ikke opplevde vold i klasserommet forteller at kvensk og samiske språk ikke ble brukt eller tillatt i undervisningssituasjoner. Dette gjaldt også når barn som kunne norsk, prøvde å hjelpe enspråklige samiske og kvenske medelever. Flere forteller at lærerne overvåket elevene både i klasserommet og i friminuttene og nektet dem å snakke kvensk og samisk. Barna opplevde at de ble straffet for å bruke morsmålet. Dette er trolig bakgrunnen for at flere personer forteller at de opplevde et forbud mot å snakke noe annet enn norsk allerede første skoledag.

Go mun álgen mánáidskuvlii, de in máhtttán earet go sámegeiela, ja mii leimmet márgasat geat beare sámasteimmet, ja mii huškkohalaimet go eat hála dárogiela. Ii oktage mis máhtttán dárogiela. Mii galg-gaimet lohkat, mii stáviimet, muhto eat diehtán maid mii logaimet. [...] ja jos [oahpaheaddjit] gulle min sámasteamen, de lávejedje botnjat beallji nu ahte masá eret oaivvis. Mii fiidniimet doaškái, eiddo ovdal manaimet galmmasin.¹³⁴

Når jeg begynte på barneskolen, kunne jeg ikke noe annet enn samisk, og vi var flere som bare snakket samisk, og vi ble banket opp på grunn av at ikke snakket norsk. Men ingen av oss kunne norsk. Vi skulle lese, vi stavet oss frem til det, men vi visste ikke hva vi leste om. [...] og hvis [lærere] hørte oss snakke samisk, så brukte de å vri ørene dine slik at de nesten falt av hodet. Vi brukte å få bank, det var like før at man besvimte der.

Personlige historier kommisjonen har mottatt gir et tydelig inntrykk av at det ikke var plass for andre språk enn norsk i skolen. Skolen var ikke tilrettelagt for elever med annen språkbakgrunn, og lærerne ga få eller ingen verktøy som kunne gjøre prosessen med å tilegne seg et nytt språk lettere for elevene. Elevene forteller også at de hadde store utfordringer med å følge med på undervisningen. For mange ble skoleårene en vanskelig periode i livet. Flere historier

viser til at det satt elever i klasserommet i flere år uten å forstå hva lærerne og de andre elevene snakket om. Mange forteller om utfordringene de hadde med først å lære et nytt språk, og deretter med å ta igjen den undervisningen som de hadde mistet på grunn av manglende språkferdigheter. Personlige historier formidlet til kommisjonen viser at noen ikke klarte det. De føler at de kan verken det ene eller det andre språket noe godt i voksen alder – ordforrådet er begrenset og uttalen gebrokken. Det finnes også beretninger om personer som betrakter seg som analfabeter og enda den dag i dag må få hjelp til å kommunisere med myndigheter, helsevesen og det øvrige samfunnet. Mange opplever at de på grunn av disse erfaringene mistet muligheten til videreutdanning, og fikk utfordringer i møte med «øvrigheter» senere i livet.

Oktii mun lean ferten oahppat [čállit ja lohkat], muhto goas. In mun jáhke mun lean oahppan nu ollu daid álgo jagiid. Mun muittán ahte in ráhpa lohkan, mun lávejin ballat juohke háve go oahpaheaddji geahččá gii dál galgá lohkat. Masá vigen pulta vuollái čiehkádit vai mu ii oainne.¹³⁵

En gang har jeg måtte lære meg [å lese og å skrive], men når. Jeg tror ikke at jeg lærte så mye de første årene. Jeg husker at jeg kunne ikke lese så mye, og at jeg brukte å være redd hver gang læreren så etter hvem som skal lese nå. Jeg prøvde å gjemme meg under pulten.

Det å ikke kunne språk, det å bli utsatt for fysisk straff og vold eller det å bli latterliggjort av både lærere og andre elever gjorde at mange var redde gjennom skolegangen. De var redde for å bli tatt for å ikke forstå, for å ikke kunne norsk godt nok eller for å bli mobbet av andre. Denne redselen har fulgt mange inn i voksenlivet. Mobbing, marginalisering og diskriminering har preget barna både fysisk og mentalt. Mange husker best frykten og utryggheten som en del av skoletiden. Selv om dette bildet er dominerende i kommisjonens materiale, forteller mange også om de gode opplevelsene som de fikk, spesielt når de endelig klarte å knekke «språkkoden» og forstå lærerne og andre elever.

Elevene ser ut å ha utviklet forskjellige metoder for å håndtere vanskelige situasjoner som de opplevde i skolen. Flere personer beskriver hvordan elevene hjalp hverandre og var tolker i situasjoner hvor de så at andre hadde problemer. Elevene beskriver at de i

134 2022/2499-52. Veijo Arimo Turunen.

135 2020/214-17.

det skjulte snakket seg imellom på sitt eget språk, ofte for å beskrive det som foregikk i undervisningen for andre. Noen historier skiller seg ut ved å gi perspektiver til elevenes egne pedagogiske strategier for å klare undervisningssituasjoner.

Når du først måtte lære de norske ordene, så oversatte du det til samisk i hodet ditt. Og så skulle du skrive ned igjen på norsk, det var kaotisk. [...] og vi hadde jo ikke begreper sånn som vi har i dag at de forklarte pedagogisk at: «Det betyr det på samisk og det er det på norsk».¹³⁶

Mange har fortalt kommisjonen at de lærte lite gjennom skolegangen. De fleste knytter dette tydelig til det faktum at mange elever ikke hadde samme språk som lærerne da de begynte på skolen, som tidligere beskrevet. Skolen var heller ikke tilrettelagt for elever med annen kulturbakgrunn enn norsk. Mange opplevde at skolen representerte en annen kultur og andre verdier som var fremmede for kvenske, samiske og skogfinske barn. I tillegg var ikke deres egen kultur og historie inkludert i skolens hverdag, når undervisningen i klasserommet eller lærematerialene ikke hadde noe innhold om samisk, kvensk eller skogfinsk historie og kultur. Samisk og kvensk historie og tradisjonskunnskap var ikke til stede, heller ikke håndverks- eller musikktradisjon. Det handlet om å lære «mer om sør enn om nord». Skolen beskrives som en institusjon som ikke hadde plass for at elevene kunne utvikle sin egen identitet, språk og kultur. I personlige historier uttrykker mange savn etter dette, og forteller at manglende samiske, kvenske og skogfinske perspektiver i skolen har gjort minoritetsspråkene og kulturen usynlig og nedvurdert i samfunnet. Dette ga mange en følelse av at deres egen kultur ikke var verdt å vite noe om, og at den skulle glemmes og fornektes, og erstattes med kunnskapen som skolen underviste om.

Jeg klarer ikke å huske så mye, for at vi lærte på norsk. Vi lærte å forstå at vi var ingenting. Det fikk de frem til oss at, og [...] de har jo sagt at vi er det laveste, når det gjelder samiske mennesker. Det har nok preget meg gjennom hele livet.¹³⁷

Kommunikasjon mellom norskspråklige lærere og minoritetsspråklige elever beskrives i Kommisjonens

materiale som ensidig og mangelfull. I noen personlige historier fortelles det om lærere med samisk eller kvensk bakgrunn som unntaksvis brukte samisk eller kvensk med elevene for å lette kommunikasjonen. Det var også noen norske lærere som lærte seg samisk. Forventningen var uansett at elevene skulle lære å kommunisere med lærerne på lærernes språk. I de personlige historiene formidlet til kommisjonen kommer det frem at lærerne i noen bygder ga uttrykk for at familiene burde snakke norsk til barn også hjemme. Lærerne besøkte familiene eller sendte brev til foreldrene med oppfordring om å bruke mer norsk hjemme. Kommisjonen har mottatt fortellinger om at det norske språkvalget førte til avstand til foreldrene både emosjonelt og fysisk. De lærte et fremmedspråk som foreldrene ikke behersket. De som bodde på internat og kun kommuniserte med andre barn på samisk eller kvensk, fikk ikke utvikle sine språkferdigheter i morsmålet.

I de personlige historiene kommisjonen har mottatt har enkelte prøvd å sette seg i lærernes situasjon og å forstå den frustrasjonen som de så hos lærerne i skolen, men mange forteller at flere elever så lærernes handlinger i skoleklassen som urettferdige, og i noen tilfeller også komiske i dagens perspektiv.

Jeg kan ikke forstå de norske lærerne som kom hit opp fra Sør-Norge og som skulle undervise samebarn, og så ikke lærte seg det språket som samene snakket. Du mister jo kommunikasjonen med en gang, og kommunikasjon er veldig viktig.¹³⁸

Mange har fortalt at de opplevde at det kvenske, skogfinske og samiske ikke hadde noen plass i det norske samfunnet. På grunn av denne erfaringen hadde mange fått tanken om at kunnskap i samisk, kvensk og finsk språk og kultur ikke var verdifullt, eller at det til og med var til hinder for å oppnå høyere utdanning og andre arbeidsmuligheter enn lokalmiljøet kunne by på. For å sikre at neste generasjon fikk bedre muligheter å lære noe på skolen, bestemte mange seg for ikke å snakke sitt eget morsmål med barna. I mange familier ble også andre kvenske, samiske og skogfinske tradisjoner borte, når de norske ble dominerende. Dette har satt spor og preget relasjonene deres til andre helt opp til nåtiden. De forteller at de også har mistet mye tradisjonskunnskap som ikke lenger ble videreført fra eldre

136 SFKOMM 2022/2495-21.

137 SFOKMM 2022/2499-18.

138 SFKOMM 2021/4567-2. Georg Tornvik

generasjoner til de yngre. Sorgen over tapt kultur og språk er fortsatt fremtredende blant mange av de som har delt sin personlige historie med kommisjonen.

9.7 Samekomiteen (1956–1959)

Komiteen til å utrede samespørsmål (Samekomiteen) ble oppnevnt av Kirke- og utdanningsdepartementet i 1956. Mandatet var svært åpent og inviterte til en bred gjennomgang av norsk samepolitikk generelt og av fornorskingspolitikken rettet mot samene.¹³⁹ Samekomiteen la fram sin innstilling i 1959. Innstillingen inneholdt fem deler: Historisk oversyn, grunnsyn og prinsipielle spørsmål, økonomiske tiltak, kulturelle tiltak samt helse og boligforhold.¹⁴⁰ I innledningen ble det slått fast at den norske samepolitikken, og særlig fornorskingspolitikken i skolen, var en urett mot samene. Samtidig ble norsk same- og minoritetspolitikk knyttet til utviklingen internasjonalt, både i fortid og i samtid.¹⁴¹ Asbjørn Nesheim, leder av Samekomiteen, oppsummerte arbeidet slik «Komiteen har med sin innstilling søkt å bøte på gammel urett og stake veier som kan føre til kulturell og økonomisk framgang for samene.»¹⁴²

I komiteens fremstilling av samisk historie generelt, og i særdeleshet av skolehistorien, markerte andre verdenskrig et vendepunkt i norsk samepolitikk. Tiltakene Samordningsnemnda hadde foreslått for skoleverket, ble trukket fram som eksempel på hvordan skolepolitikken var lagt om. Omleggingen blir forklart ved at myndighetene etter krigen hadde et helt annet syn på samene som folk, på samisk språk og på de økonomiske og sosiale utfordringene i det samiske samfunnet. «Dette syn innebærer en erkjennelse av at samenes nasjonale rettigheter i det norske hovedsamfunn har vært tilsidesatt.»¹⁴³

Samekomiteen hadde som utgangspunkt at det samiske samfunn skulle eksistere som et kulturelt, økonomisk og sosialt likeverdig og likestilt samfunn innen rammene av den norske stat.¹⁴⁴ Dette var et fundamentalt brudd med assimilasjonspolitikken og fornorskingspolitikken. Samtidig påpekte komiteen at «... hvorvidt disse tiltak vil føre fram avhenger selvsagt i siste instans av den holdning samene selv tar, og den innsats de gjør selv.»¹⁴⁵

Komiteen stilte seg bak Samisk råd for Finnmark sitt vedtak om at like rettigheter mellom samer og norsktalende ikke nødvendigvis betyr identiske rettigheter, noe som ville føre tilbake til den hardhendte assimileringspolitikken vi nå er kommet bort fra. Innenfor en befolkningsmasse som består av en etnisk majoritet og en minoritet, vil majoriteten som regel ha maktmidler til å tvinge sine rettigheter fram på bekostning av minoriteten, men det må ikke desto mindre være dens soleklare plikt å trygge minoritetsinteressene, og disse måtte ta sitt utgangspunkt i minoritetenes eget verdisystem.¹⁴⁶

Den historiske delen i innstillingen la grunnlaget for forslagene og stod i skarp motsetning til hva som hadde vært rådende lære, der kulturell fattigdom hadde vært brukt som argument mot utvikling av samisk samfunnsliv. Det ble vist til at samene til alle tider hadde hatt kontakt med nabofolk og omliggende stater, men at maktforholdene hadde gått i samenes disfavør.¹⁴⁷ Konsekvensene ble hevdet å ha vært særlig negative for sjøsamene. Motoriseringen av fiskeflåten på starten av 1900-tallet førte, som følge av kombinasjonen kapitalmangel og dårlige norskkunnskaper, til en forverring av sjøsamenes situasjon.¹⁴⁸ Den viktigste samiske næringen var ifølge komiteen reindrifta. Den var «den mest typiske samiske av alle

139 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 5; Bakken Larsen (2012) s. 57 og 59. Andresen (2016) s. 423. Leder av komiteen var Asbjørn Nesheim (Oslo), førstekonservator og styrer av samisk avdeling på Norsk Folkemuseum. De øvrige medlemmene var Paul Danielsen (Røros) leder av Norske Reindriftsamers Landsforbund, Per Fokstad (Tana) leder av Samisk råd for Finnmark, Guttorm Gjering (Oslo) leder av Sámi sárvi og professor i etnografi/styrer av etnografisk museum, Peder Hagen (Saltdal), lappfogd i Nordland, Arvid Dahl (Kautokeino) lensmann og ordfører, Lydolf Lind Meløy (Karasjok) skoleinspektør og ordfører og Hans A. Opstad (Porsanger) ligningsfullmektig og ordfører. Sekretær var Erland Aaldne, byråsjef i Kirke- og undervisningsdepartementet.

140 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 2. I tillegg var det en del vedlegg, Storparten av disse omhandlet problemsstillinger knyttet til skole og undervisning. Det var blant annet rapport om «indianerskolene i USA» og om undervisning av spåklige minoriteter i Wales..

141 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 5.

142 Asbjørn Nesheim (1960) «Samekomiteens prinsipper og målsetting». Stensilert artikkel. (ble publisert i en del aviser). Her fra Aarseth (2006). s. 67.

143 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 16.

144 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 19.

145 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål. (1959) s. 32.

146 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 34-35.

147 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 34.

148 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 11.

næringer, og danner derfor også et godt ankerfeste for samisk språk og kultur.»¹⁴⁹

Begrepet fornorskingspolitikk ble av komiteen bare brukt til å beskrive skolens virke. En politikk som «vakte bitterhet og misnøye hos mange samer».¹⁵⁰ Den hadde forsterket språkskiftet og hadde «bidratt til å gi bruken av samisk dødsstøtet i mange distrikter. I sjøsamedistriktene er det således nå et vanlig trekk at foreldrene bruker norsk i tiltale til barna, som på denne måte ikke lærer å snakke samisk og ofte heller ikke et fullverdig norsk.»¹⁵¹

9.7.1 Språkets betydning og behovet for økonomisk jevnstilling

Striden om NRKs sendinger på samisk hadde vært en utløsende faktor for nedsettingen av Samekomiteen. Ikke uventet ga komiteen støtte til utvidelse av sendingene og foreslo sendinger både på nord- og sørsamisk. Samekomiteen la svært stor vekt på språksituasjonen og språkets betydning for det samiske samfunnet.

«Komiteen er enstemmig i den oppfatning at selv om språket ikke er det eneste som kjennemerker samene som egen folkegruppe, er språket som samlende, solidaritetsskapende faktor ikke desto mindre så viktig at samenes fortsatte eksistens som egen folkegruppe i virkeligheten står og faller med det. Den dagen samisk språk er borte, er også det avgjørende kjennemerket på samene borte. Det er ingen tvil om at det i kyststrøkene i Nord-Norge mange steder lar seg påvise samiske mennesketyper uten at man kan kalle dem samer, fordi de språklige og kulturelle identifiseringssmerkene er borte, slik at de ikke blir oppfattet som samer hverken av seg selv eller av omgivelsene.»¹⁵²

Samekomiteen var på flere vis tvetydig i sin forståelse av og kategorisering av etnisitet. På den ene sida kommer en essensialistisk forståelse av etnisitet til syne, i den forstand at samisk kultur kjennetegnes ved noen essensielle kjennetegn, for eksempel

språk. På den andre siden var det også et element av konstruktivistisk forståelse av etnisitet, i form av at fornorskning – og slik skifte av etnisitet – var mulig. Det vil si at språkskifte ikke nødvendigvis betyr skifte av etnisitet.¹⁵³ Komiteens sterke vektlegging av språkkriteriet førte til at mange samer, blant annet i de sjøsamiske områdene, ikke ble omfattet av komiteens forslag.

Språksituasjonen og språkets betydning for det samiske samfunnet var utgangspunktet for Samekomiteens ønske om «konsolidering av et samisk kulturområde».¹⁵⁴

«Skal samisk språk ha mulighet til å bestå, må det være forankret i et samisk kjerneområde hvor samene er avgjort majoritet. Et slikt område eksisterer i indre Finnmark, som omfatter kommunene Kautokeino, Karasjok og Polmak. Også distriktene Nesseby, Tana og Kistrand må regnes med til dette samiske kjerneområdet.»¹⁵⁵

Gjennom forbedring av de økonomiske og sosiale vilkårene var målet å skape et fungerende samisk-språklig samfunn der en samisk livsform ikke var forbundet med mindreverdighetsfølelse og stigma. For å kunne utvikle et organisert samisk samfunn og styrke samisk språk og kultur var det ifølge komiteen avgjørende å utvikle næringslivet og skape økonomisk vekst i de samiske områdene. Komiteen fremmet en rekke konkrete forslag om tiltak innen primærnæringene, kommunikasjoner og boligpolitikk.¹⁵⁶

I innstillingen påla Samekomiteen staten ansvaret for samisk språk og kultur og la frem flere konkrete forslag til språktiltak i det samiske kjerneområdet: Fortrinnsrett for samiskspråklige til administrative stillinger i forvaltningen, plikt til å lære samisk for offentlig ansatte i administrative stillinger, likestilling mellom samisk og norsk som offentlig administrasjonsspråk, rett til å få svar på samisk ved henvendelser til det offentlige, samt ulike tiltak i skolen. Komiteen foreslo også en egen samisk domstol for Indre Finnmark og at kjerneområdet ble skilt ut som et eget politidistrikt. Videre framla komiteen forslag

149 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 39.

150 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 15-16.

151 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 16.

152 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 32.

153 Bakken Larsen (2012) s. 76-77.

154 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 32.

155 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 32.

156 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 39-52 og 62.

om at stedsnavn som var blitt fornorsket, skulle få tilbake sine samiske navn, at språkbestemmelsen i jordsalgsloven fra 1902 ble opphevet, at det ble innført restriksjoner på kjøp av grunn for ikke-samer, samt et generelt vern av beitemarkene til reinen.¹⁵⁷ Tanken om et Samisk institutt, i form av en vitenskapelig institusjon som kunne arbeide for å fremme nord-samiske kultur- og næringsinteresser i Norge, Sverige og Finland, hadde vært fremmet av Samisk råd for Finnmark i 1955. Komiteen sluttet seg til forslaget og anbefalte at det ble lokalisert til Indre Finnmark. Videre anbefalte komiteen at det ble satt i gang arbeid med vern og innsamling av materiell og immateriell samisk kultur, at det ble bygd opp lokale museer i de samiske områdene og at det ble opprettet en konservatorstilling i Indre Finnmark tilknyttet samlingsarbeidet.¹⁵⁸

Samenes rettigheter til land og vann ble også løftet fram. Komiteen viste til de prinsipielle uttalelsene om samenes territoriale rettigheter fra de nordiske samekonferansene i 1953 og 1956 og fra Nordisk sameråd/Davviriikkalaš Sámeráddi i 1958. I innstillingen ble Samisk råd for Finnmark sitt vedtak om avklaring av retten til land og vann, og til erstatning ved etablering av gruvedrift, utbygging av vannkraft, skogsdrift og lignende, referert i sin helhet.

«Samene lever i den sikre overbevisning om at høyfjellet og nes og øyer ute ved kysten som de har hatt bruksrett til i uminnelige tider, ikke har vært herreløs eiendom, men tilhørt samene. [...] Samisk oppfatning går derfor ut på at Staten ikke uten videre har rett til å disponere over området uten å ta hensyn til samenes rettigheter.»¹⁵⁹

Samekomiteen anbefalte at det ble satt ned en lovkomite som raskest mulig kunne legge fram et lovforslag.¹⁶⁰

Samekomiteen gikk inn for at det ble etablert et nasjonalt sameråd etter mønster av Samisk råd for

Finnmark.¹⁶¹ I synet på oppretting av et eget interdepartementalt kontor for samiske saker, var komiteen delt. Flertallet gikk imot forslaget.¹⁶²

9.7.2 Skole og retten til opplæring på morsmålet

Skolen og språkopplæringen for samiskspråklige elever hadde et særskilt fokus i Samekomiteens arbeid. Samekomiteen var godt orientert om det pågående reformarbeidet i norsk skole. Komiteen hadde også innhentet kunnskap om hvordan skolen og språkopplæringen i andre land med minoritetsbefolkning og minoritetsspråk var organisert.¹⁶³

Det ble fremmet en lang rekke tiltak knyttet til språkopplæring, skole og utdanning. Komiteen var oppmerksom på at det var samiskspråklige elever i indre deler av Nord- og Sør-Troms, samt i nordre Nordland. Fordi rapporteringen av samiskspråklige elever i disse områdene var mangelfull, anbefalte komiteen en kartlegging av disse områdene. I første omgang så komiteen for seg interkommunalt samarbeid på ungdomskolenivå og at en kunne tilrettelegge for bruk av samisk språk. Sammenlignet med tiltakene som ble foreslått for det samiske kjerneområdet, var tiltakene få, svake og lite omfattende.¹⁶⁴

Lov om folkeskolen ble vedtatt i Stortinget våren 1959, noen måneder før Samekomiteen la fram sin innstilling og etter at komiteen hadde hatt sitt siste møte.¹⁶⁵ Folkeskolelovens åpning for bruk av samisk som undervisningsspråk, og dermed oppheving av Wexelsen-plakaten, forskutterte på et vis Samekomiteens konklusjoner. De fleste og mest omfattende skoletiltakene rettet seg mot det samiske kjerneområdet. Utgangspunktet var at samisk språk og kultur måtte få større plass i skolen og at prinsippet om morsmålsopplæring måtte ligge til grunn. I innstillingen ble det også pekt på at selv om flere av de samisktalende var tospråklige, var ikke det ensbetydende med at norskkunnskapene var på et tilfredsstillende nivå. Mange av de samiske elevene hadde ikke tilstrekkelig

157 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 32-34. Bakken Larsen (2012) s. 65-67.

158 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 59-61.

159 Her fra Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 33-34.

160 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 36.

161 Bakken Larsen (2012) s. 65-67.

162 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 37-39.

163 Rapporter fra «indianerskolene i USA» og fra opplæringen i minoritetsspråk i Wales var vedlagt innstillinga.

164 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 56-57.

165 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 58.

ge kunnskaper i norsk språk til å få fullt læringsutbytte av skolegangen.¹⁶⁶

De fire første skoleårene ønsket komiteen at flest mulig elever fikk bo hjemme. Samtidig var det som følge av spredt bosetning ikke mulig å unngå internater for en del samiske elever. For å sikre at internatene ble drevet på en forsvarlig måte og at de samiskspråklige elevene fikk det tilbudet de hadde krav på, gikk komiteen inn for at staten skulle drifte internatene. Internatene burde ikke avvike fra de hjemlige forhold og husmora på internatet måtte være samisktalende, og det måtte etableres ordninger med jevnlig kontakt med hjem og foreldre. Komiteen gikk inn for en umiddelbar oppheving av Wexelsen-plakaten og la fram et utkast til ny «Instruks for bruken av samisk og norsk ved skoler og internat i samisktalende og språkblandede distrikter».¹⁶⁷

Særlige tiltak ble foreslått for elever fra reindriftsfamilier, både de som kom fra det samiske kjerneområdet, og de lengre sør. Årsaken var at elevene kom fra et «så vidt særmerket miljø, og senere kommer til å gå inn i et så særmerket yrke».¹⁶⁸ Samtidig framholdt komiteen at om foreldrene ønsket det, kunne disse elevene gå i skole sammen med fastboende. For elever fra reindriftsfamilier i Trøndelag/Trööndelage anbefalte komiteen opprettelse av en egen internat-skole i tillegg til den eksisterende skolen i Hattfjell-dal/Aarborste i Nordland/Nordlännda. Komiteen poengterte i den sammenheng at sørsamene burde få opplæring i sørsamisk.

Innstillingen foreslo også samiskspråklige linjer på gymnas og yrkesskoler, og å gjøre det lettere for samisk ungdom å ta høyere utdanning. Komiteen ville utdanne flere samiskspråklige lærere og helsearbeidere. Komiteen fremmet også forslag om utbygging av bibliotek og boksamlinger med samisk- og norskspråklig litteratur i det samiske områdene.¹⁶⁹

9.7.3 Reaksjonene på Samekomiteens forslag

Samekomiteens innstilling ble raskt sendt ut på høring. I høringssvarene var det sprik og delvis sterk motstand mot forslag som vektla vern, styrking og mer offentlig bruk av samisk språk.¹⁷⁰

Bare ett kommunestyre sluttet seg enstemmig og nærmest reservasjonsløst til den forslåtte språkpolitikken, skolepolitikken og til innstillingen allment, nemlig Guovdageaidnu/Kautokeino kommunestyre. I Buolbmát/Polmak/Pulmanki var det to avstemninger om innstillingen, den første etter et folkemøte.¹⁷¹ Første avstemming avviste språkforslagene med den begrunnelse at det ikke fantes noe grunnlag «for en utskillelse av en liten del av det norske folk [samene] verken kulturelt eller økonomisk».¹⁷² I den andre avstemmingen sluttet kommunestyret seg til Samekomiteens grunnsyn «i det en forutsetter at det ikke har vært komiteens mening å skille samene fra hovedsamfunnet.»¹⁷³ Kommunestyrene i Čuđegieddi/Kistrand/Ryssämarkka (Porsángu/Porsanger/Porsanki), Deatnu/Tana/Teno, Unjárga/Nesseby tok alle avstand fra Samekomiteens grunnsyn og samiske særtiltak. Deatnu/Tana/Teno avviste innstillingen fordi den ikke hadde «noen virkelig aktualitet for kommunen i dag».¹⁷⁴

Størst diskusjon lokalt om Samekomiteens innstilling, var det i Kárášjohka/Karasjok. På et folkemøte i Kárášjohka/Karasjok ved påsketider i 1960 ble det vedtatt en resolusjon stilt til regjeringen. Resolusjonen har i ettertid blitt kalt «påskeresolusjonen».¹⁷⁵ Resolusjonen avviste innstillingen med den begrunnelse at den ikke var basert på ønsker eller behov hos «majoriteten av det samiske folk» og at den la opp til «særrettigheter eller særforpliktelser i forhold til de øvrige innvånerne i Norge» og dermed til segregasjon mellom nordmenn og samer.¹⁷⁶

Lokalsamfunnet Kárášjohka/Karasjok var splittet i synet på komiteens innstilling. Karasjok skolestyre var det første kommunalpolitiske organet som

166 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 54-55. I 1955 var det innført krav om minste årlig skoletid på 18 uker i småskolen (1. til 4.klasse) og 20 uker i storskolen (5. til 7. klasse). Det tilsvarte skole annen hver annen i 38 til 40 uker. Folkeskoleloven av 1959 opprettholdt minstekravet til skoletid, samtidig som det ble lagt til rette for at kommunene kunne velge å innføre helårig skole.

167 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 55-59.

168 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 55.

169 Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål (1959) s. 55-59.

170 St. meld. Nr. 21 (1962-63).

171 Bakken Larsen (2012), s.91-92.

172 St. meld Nr. 21 (1962-63), s. 35.

173 St. meld Nr. 21 (1962-63) s. 35.

174 Her fra Bakken Larsen (2012) s. 93.

175 Bjørklund (2011).

176 St. meld Nr. 21 (1962-63) s. 50.

behandlet innstillingen, i mai 1960. Like etter kom saken opp i kommunestyret, men ble vedtatt utsatt i om lag et år. Da saken kom endelig opp i kommunestyret, ble innstillingen avvist – med én stemmes overvekt.¹⁷⁷

Reaksjonene på Samekomiteens innstilling i Kárášjohka/Karasjok, ikke minst «påskeresolusjonen», vakte nasjonal og internasjonal oppmerksomhet. Saken kom opp i Stortinget alt i en spørretime i slutten av april 1960, bare få uker etter at resolusjonen hadde blitt vedtatt, dernest under en interpellasjonsdebatt høsten samme år. Ved begge tilfeller var utgangspunktet hos stortingsrepresentantene undring over motstanden og temperaturen som hadde utspilt seg i de lokalpolitiske miljøene i Finnmárku/Finmark/Finmarkku. Svaret fra kirke- og undervisningsminister Helge Sivertsen (AP) under spørretimen var en henvisning til mandatet og de prinsipielle sider ved «samesaken»: «Det dreide seg om «en rett den samiske befolkningen [har] til å bevare og utvikle sitt kulturelle særpreg og få gode økonomiske muligheter. Og det gjelder også – og det er en viktig side av spørsmålet – å ta vare på og øke de verdier samekulturen tilfører vårt samlede kulturmiljø.»¹⁷⁸

Saken fikk et nytt tilsnitt da Sør-Afrikas utenriksminister Eric Louw trakk fram Norge og den samepolitiske diskusjonen på talerstolen i FN's hovedforsamling i New York høsten 1960. Bakgrunnen var at Norge hadde kritisert den sørafrikanske apartheidpolitikken. Utenriksministeren ville ha seg frabedt norsk innblanding og hevdet at Norge selv hadde svin på skogen og viste til debatten om Samekomiteens forslag.¹⁷⁹

I Stortinget, under interpellasjonsdebatten i november 1960, uttrykte statsråd Sivertsen seg mer forsiktig. På den ene siden holdt han fast ved de grunnleggende holdningene ved en ny samepolitikk. På den andre siden modifiserte han synet på samene som folkegruppe: «Når ein talar om samespørsmål, er det viktig å halde fast at dei som talar samisk, er nordmenn som vi andre nordmenn, og finnmarkingar som andre finnmarkingar. Det som blir gjort i Finmark, skjer til det beste for alle språkgrupper

der, og dei har alle sin del i den framgangen som skjer.»¹⁸⁰

9.7.4 Stortingets behandling

I mai 1963 behandlet Stortinget Samekomiteens innstilling. *St.meld. 21 (1962/63) Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samiske befolkning* og innstillingen fra Stortingets kirke- og undervisningskomité, *Innst. S. nr. 196 1962/63*. Disse var i det vesentlig positive til Samekomiteens innstilling, med tilslutning til det meste som omfattet språk, kultur og næringer, selv om det på noen punkter ble anført modifikasjoner og reservasjoner. Forslaget om samiske domstoler ble avvist, likeså ble det uttrykt sterk skepsis til komiteens territoriale rettsvurderinger. Terje Wolds foredrag på den fjerde nordiske samekonferansen i 1962 om minoritets- og menneskerettigheter var vedlagt *St.meld. 21*.¹⁸¹

Wold hevdet der at det var liten tvil om at samene var en minoritet som ut fra folkeretten slik den var forankret i menneskerettighetene fra 1948 og til den europeiske menneskerettighetskonvensjon fra 1950 hadde krav på særbeskyttelse.

TERJE WOLDS FOREDRAG MINORITETS- OG MENNESKERETTIGHETSSPØRSMÅLETS FOLKERETTLIGE STILLING

På den fjerde nordiske samekonferansen i 1962 i Kiruna holdt høyesterettsjustitiarius Terje Wold et foredrag med tittelen Minoritets- og menneskerettighetsspørsmålets folkerettslige stilling. Wold var tidligere justisminister og stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet fra Finnmárku/Finmark/Finmarkku. Foredraget inngikk samme år som en del av meldingen regjeringen la fram for Stortinget. I foredraget uttalte Wold at «kjennskap til minoritetsgruppenes stilling i folkeretten vil ha interesse for samene og for alle som stiller med samenes problemer». Wold viste til Folkeforbundets arbeid, til Verdenserklæringen om menneskerettigheter fra 1948 og til den europeiske menneskerettighetskonvensjon fra 1950, og uttalte at man i folkerettens praksis har gått tilbake til det

177 Bakken Larsen (2012) s. 88-90.

178 Her fra Aarseth (2006) s. 42.

179 Bjørklund (2011).

180 Aarseth (2006) s. 44.

181 Aarseth (2006) s. 51-56; Bakken Larsen (2012) s. 95-104.

syn at medlemmer av en minoritet har krav på særbeskyttelse, og at det videre var «liten tvil om at de norske samer utgjør en slik gruppe».

At kvenene fortsatt ble sett på som innvandrere, kommer til uttrykk i samme foredrag: Kvenene hadde som innvandrere ingen krav på særbehandling. «Særbehandling», «positiv diskriminering» osv. var termer som nå var kommet inn i nordisk vokabular tilknyttet minoritetspolitikken.¹⁸² Gjennom talen kommer det klart til uttrykk at samepolitikk og myndighetenes holdning til kvener hadde skilt lag.

Kilde: St.meld. 21 (1962-63), vedlegg 2 s. 56 og 57.

Debatten på Stortinget viste at det var et visst spenningsforhold mellom flertallet på Stortinget og regjeringens holdning slik den kom fram i stortingsmeldingen. Mønsteret var at stortingsmeldingen på flere punkter til dels var sterkt reserverende til Samekomiteens radikale grunntone og til flere av forslagene, mens Stortinget i vesentlig grad delte Samekomiteens holdninger og sluttet seg til en rekke av dens forslag, men fulgte stortingsdokumentenes reserverasjoner overfor de territoriale og rettslige spørsmålene.¹⁸³

Under debatten i Stortinget av Samekomiteens innstilling våren 1963 ga nærmest alle debattantene sterk tilslutning til Samekomiteens forslag. Bare én representant, Trygve Bull (AP, senere SF), kom så vidt inn på spørsmålet om kvensk utskillelse fra minoritetspolitikken, og mente at kvensk kultur og språk hadde en egenverdi. Bull var for øvrig svært aktiv under debatten, også ved å påpeke behovet for å trekke samene sør for Finnmárku/Finnmark/Finmarkku sterkere inn samepolitikken.¹⁸⁴

9.8 Avslutning

Til tross for raseideologien som preget okkupasjonsmaktens og NS er det ikke påvist systematisk og planmessig rasemotivert politikk overfor samer, kvener og skogfinner. Men krigen fikk allikevel negative følger for både samene og kvenene. Kvenene i Pasvik befant seg midt i en krigssone og opplevde brudd i de gamle forbindelsene over Pasvikelva/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki med finske naboer og slektninger.

Skoltesamene i Neiden/Njauddám/Njávárdán/Näätämö opplevde at bygda utgjorde en krigsskueplass høsten 1944 og at krigen skapte kaos i reindriften i bygda. Behandlingen av samiske grenseloser i Divtasvuodna/Tysfjord og partisanene i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku er eksempler på at syn på etnisitet har vært en medvirkende faktor for urettmessige beskyldninger. Kommisjonen ser også at krigsminnene har påvirket menneskers egenforståelse som etnisk gruppe etter krigen, for eksempel i forståelsen av egen situasjon og egen historie i lyset av nazistenes raseideologi.

Språklig og kulturelt var konsekvensen av nedbrenning, tvangsevakuering og gjenreisning i Nord-Troms og Finnmárku/Finnmark/Finmarkku en fortsatt fornorskning. Dette var ikke en uttalt politikk, men en konsekvens av krigshendelsene, evakueringen og ønsket om få gjenreist de nedbrente områdene raskest mulig. Mange samiske og kvenske barn lærte seg norsk mens de var evakuert, for noen innebar dette et språkskifte. For mange samer og kvener var møtet med gjenreisningsadministrasjonen det første møte med et norskspråklig byråkrati som aktivt grep inn i hverdagslivet. Gjenreisningen endret ikke på bosetningsmønsteret langs kysten og langs fjordene. De tradisjonelle samiske og kvenske næringskombinasjonene, med lønnsarbeid, hjemmefiske, husdyrhold og sesongvise flyttinger etter ressursene i havet, ble videreførte etter krigen. Krigen førte heller ikke til endringer i reindriften i de nedbrente områdene. Også den rådende ideologien om økonomisk vekst og samfunnsøkonomisk styring som grunnlag for regional og sosial utjevning og likestilling, bidro til at fornorskingsprosessen fortsatte.

Forslagene til Samordningsnemnda for skoleverket (1947–48) om samiske skole- og opplysningssspørsmål innebar på flere punkter et brudd med fornorskingspolitikken rettet mot samene, mer spesifikt de samisktalende i det nordsamiske språkområdet i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku. Forslaget fra Samordningsnemnda om at samiske elever skulle kunne begynne med samisk språkopplæring, har vært tolket som et markant brudd med fornorskingspolitikken i skolen.¹⁸⁵ Kommisjonen vil modifisere denne tolkningen. På den ene siden er det knapt tvil om at det i Samordningsnemnda fantes visjoner og mål om et klart oppgjør med fornorsk-

182 Betegnelsene hadde bakgrunn i amerikansk teori og debatt om rettigheter knyttet til urfolk i USA, med begrepet "affirmative actions by law".

183 Aarseth (2006) s. 56-67; Bakken Larsen (2012) s. 104-108.

184 Aarseth (2006) s. 64-66.

185 Aarseth (2006) s. 12-17; Andresen (2016) s. 415-419.

ingspolitikken, også konkrete forslag om tiltak, ikke minst fremmet av det særlige utvalget for samiske spørsmål. På den andre siden ble det ikke gjennomført noe definitivt oppgjør, både fordi flere forslag la opp til bruk av samisk som pedagogisk middel for å fremme norskkunnskaper, og fordi den praktiske gjennomføringen av særiltakene lot vente på seg, blant annet som utslag av lokal motstand.

I størsteparten av det samiske bosettingsområdet fikk tiltakene i skoleverket ingen betydning, og tiltakene gjaldt ikke for kvener. For noen, og da primært for det nordsamiskspråklige Indre Finnmark, førte det til en viss oppmykning og noe lese- og skriveopplæring i morsmålet. Internatskolen i Aarborte/Hattfjelldal er et eksempel på at fornorskingspolitikken i skolen fortsatte, særlig i det sørsamiske området, på tross av samisk motstand mot den rådende politikken. Opprettelsen av internatskolen i Aarborte/Hattfjelldal i 1951 imøtekom kravet fra sørsamisk hold om at staten, og ikke Norsk Finnemisjon, skulle ha ansvaret for skolen. Den første rettledningen for skolen bar bud om et markant skifte i skolepolitikken overfor sørsamene, men instruksjonen ble aldri fulgt opp. Den viktigste årsaken til at omslaget i skolen uteble, var at politikken ikke ble endret på nasjonalt nivå, og at fornorskingsinstruksjonen, Wexelsen-plakaten fra 1898, fortsatt stod ved lag fram til 1959.

Samekomiteen av 1956 og Stortingets behandling av komiteens innstilling i 1963 uttrykte et stemningsskifte i samepolitikken, men stereotypiene og fordommene fornorskingspolitikken hadde bygget opp om, levde videre blant folk flest. Kommisjonen konstaterer at det lenge var et etterslep av gamle tankemåter og praksiser og at dette fikk konsekvenser innen skoleverket og offentlig forvaltning. Reaksjonene mot Samekomiteens forslag viser hvordan fornorskingspolitikken hadde etablert negative holdninger mot samisk språk og kultur som fortsatt var levende blant befolkningen, også hos samene.

Kommisjonen legger merke til at mange av forslagene fra Samekomiteen fremdeles har relevans, men også at både Samekomiteen, Samisk råd og Samordningsnemnda i stor grad forholdt seg til situasjonen som den da var for samisk språk og kultur. Fokuset var på nordsamiskspråklige områder i Indre Finnmark, og på reindrifta. Revitaliserende eller reparerende tiltak i områder utenfor Indre Finnmark var ikke aktuelle, og Stortinget vedtok heller ingen kraftfull nasjonal politikk som entydig brøt med fornorskingspolitikken. Fremdeles var norsk skole- og utdanningspråket og samisk språk et middel. Forslagene

fra Samekomiteen, Samisk råd og Samordningsnemnda var uttrykk for en ny samepolitikk med fokus på Indre Finnmark med røtter i nye ideer og med en arv fra fornorskingspolitikken, og i andre områder fortsatte en assimilerende minoritetspolitisk passivitet.

Norske myndigheter valgte ulik politikk overfor samer, kvener og skogfinner etter krigen. Etter andre verdenskrig var det en offentlig taushet knyttet til kvenene og skogfinnene. For skogfinnene sin del hadde den offentlige tausheten tatt til allerede noen tiår tidligere. Det vil si at myndighetene anså fornorskningen og i det hele assimilasjonen av skogfinnene i samfunnet som slutført i mellomkrigstiden. I tiårene etter andre verdenskrig forsvant kvenene mer eller mindre forsvant ut av den offisielle minoritetspolitikken. Den offentlige tausheten rundt kvenene etter andre verdenskrig ble kombinert med mistenkeliggjøring og overvåking. Myndighetenes holdning til, og politikk overfor, skogfinnene og kvenene kan etter 1945 karakteriseres som minoritetspolitisk passivitet. Dette bidro til videre assimilasjon av kvenene og skogfinnene. Stortingets brudd med fornorskingspolitikken i 1963 omfattet ikke skogfinnene og kvenene.

Mie olen vain ihminen - jeg er bare et menneske, 2023

© Ragnhild Margretha Taranger Krüger. Foto: Fotograf Bjørkhaug

Kapittel

10

Mot en ny urfolks- og minoritetspolitikk (1963–2010)

10. Mot en ny urfolks- og minoritetspolitikk (1963–2010)

Selv om fornorskingspolitikken rettet mot samene ble formelt avsluttet for skolens vedkommende i 1959, ble i praksis fornorskingspolitikken, også i skolen, langt på vei videreført frem til midten av 1980-tallet. Det utviklet seg et gap mellom det Stortinget hadde vedtatt, og implementeringen av politikken. For kvenene og skogfinnene var situasjonen uforandret, her kom et oppgjør og opptakten til en ny politikk først på siste halvdel av 1990-tallet.

Fra slutten av 1960-tallet og fremover var det en økende politisk mobilisering på etnisk grunnlag, først blant samene og fra første halvdel av 1980-tallet også blant kvenene og skogfinnene. For myndighetene ble Altasaken et tidsskille som førte til en endret minoritetspolitikk og større bevissthet rundt den manglende oppfølgingen av tidligere stortingsvedtak. I 1987 vedtok Stortinget sameloven som la grunnlaget for Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie/Sametingets etablering i 1989. I 1988 vedtok Stortinget grunnlovsparagraf 110a, fra 2014 § 108, som sier at «[d]et påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv». Vern av samisk språk og kultur ble dermed grunnlovsfestet. Spørsmål om anerkjennelse av samiske rettigheter til land og vann ble satt på den politiske dagsordenen da Norge ratifiserte ILO-konvensjon 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater i 1990.

Da Norge samtykket til i 1999 ratifiserte Europarådets rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter og samtidig gjorde denne gjeldende for kvener, skogfinner, rom, romanifolk og jøder, markerte det den formelle avslutningen på fornorskingspolitikken mot kvener og skogfinner. Det var også en formell anerkjennelse av kveners og skogfinners langvarige tilknytning til Norge. Fornorskingspolitikken mot samer, kvener og skogfinner var ved inngangen til 2000-tallet formelt avviklet. Stortinget hadde lagt til grunn at norske styresmakter skulle føre en politikk som ivaretok urfolk og nasjonale minoriteters rettigheter til å utvikle språk, kultur og samfunnsliv. Hvordan rettighetene til samer, kvener og skogfinner ble utviklet på 1990-tallet og starten på 2000-tallet, blir tematisert avslutningsvis i kapitlet.

10.1 Velferdsstaten – fornorsking gjennom ideologi og praksis

Velferdsstatens ideologiske legitimitet lå i ønsket om økonomisk og sosial utjevning for alle samfunnsmedlemmer, også minoritetene. Økonomisk vekst, velstandsutvikling og velferd for alle dannet ramme for velferdsstaten. Det som i utgangspunktet var et sosialdemokratisk moderniseringsprosjekt, ble på 1950- og 1960-tallet et felles tankegods som alle de norske partiene tok del i. I tråd med den økonomiske veksten ble velferdsstatens sikkerhetsnett bygd ut. Gjennom en kombinasjon av behovsprøvde og ikke-behovsprøvde velferdsordninger ble nye grupper ivaretatt. Med innføring av folketrygden i 1967 ble de ulike trygdeordningene samlet og gitt et nytt løft. Veksten i økonomien ble også brukt til regional og sosial utjevning gjennom et komplekst system av lover, reguleringer og politiske forhandlinger.¹

Et eksempel på tiltakene med en intensjon om sosial utjevning var boligaksjonene i Indre Finnmark og Divtasvuodna/Tysfjord i Nordland/Nordlånnda. Fra 1970 og frem til 1984 ble det oppført 680 boliger med husbankstandard for samiske familier.² I en av de mange planene fra 1960- og 1970-tallet for modernisering og økonomisk og sosial utvikling ble velferdsstatens politikk, og utfordringer, rettet mot det samiske samfunnet beskrevet slik:

«Hovedinnsatsen fra samfunnets side i same-distriktene har bestått i generelle tiltak som er felles for alle i vårt land og har ikke direkte sammenheng med samene som minoritetsgruppe. Den alminnelige velstandsøkning og utbyggingen av sosial og medisinsk service, har langt på veg skapt bedre materielle kår og større helsemessig trygghet blant samene. For at samene skal få mulighet til å nyttiggjøre seg de generelle velferdstilbud i samfunnet og oppnå sosial og kulturell sikkerhet på linje med hovedbefolkningen, er det likevel påkrevd med en rekke særtiltak. Grensen mellom disse og generelle virkemidler er ikke klar. Ofte vil særtiltakene ha karakter av forsterket bruk av generelle virkemidler i samfunnet, eller en forsinket innsats som for lengst har funnet sted i landet for øvrig.»³

Industriutvikling og industrietableringer var en sentral del av den økonomiske veksten. Blanding

1 Bjørklund (1986); Sejersted (2005).

2 Nergård (2021).

3 NOU 1972: 33 Om landsdelsplanen for Nord-Norge s. 166–167.

mellom statlig og privat virksomhet, korporative ordninger og internasjonalt økonomisk samarbeid ga fra begynnelsen av 1970-tallet stabil økonomisk vekst, kun avbrutt av kortere perioder med kriser, stagnasjon og omstilling. I denne perioden var strukturrasjonalisering, effektivisering og produksjonsvekst viktige mål for primærnæringene. Gjennom lovreguleringer, næringsavtaler og ulike moderniseringstiltak økte den statlige styringen av og kontrollen med fiske, landbruk og reindrift. Det fikk også betydning for samer, kvener og skogfinners næringstilpassing.⁴

Etterkrigstidens sentralisering og urbanisering har omfattet kvener, skogfinner og samer, og også fått store konsekvenser for disse gruppens levemåte. Ikke minst har unge mennesker flyttet fra samiske, kvenske og skogfinske samfunn dominert av primærnæringer til byer og tettsteder der andre næringer og yrker dominerer. Også sentralisering og urbanisering har derfor ført til store endringer i leveste og kulturuttrykk og hatt fornorskende konsekvenser, selv om disse demografiske endringene ikke har skjedd som følge av fornorskingspolitikk.

Ordninger som gratis skole og utdanning, tilgang til offentlige tjenester av ulike slag og et subsidiert kultur- og foreningsliv har på grunnleggende vis grepet inn i livet til samer, kvener og skogfinner. Kombinasjonen modernisering, sentralisering, urbanisering, økonomisk vekst og utbygging av velferdsstaten medførte en raskere omforming av de samiske, kvenske og skogfinske samfunnene enn noen gang tidligere.

Velferdsstaten hadde også en kulturell dimensjon. Riksdekkende fjernsynssendinger ble utbygd fra 1960, og en rekke andre statlige institusjoner skulle sørge for at alle landets innbyggere fikk ta del i det nasjonale kulturtilbudet.⁵ Til tross for at det fra 1960-tallet av var økende grad av anerkjennelse av urfolks og minoriteters kultur, og da i første omgang samisk kultur, var det likevel majoritetskulturens kulturuttrykk som var dominerende. Inntrykket av en felles, nasjonsbyggende og nasjonal kulturarv gjorde seg sterkt gjeldende på de fleste felt. Samiske, kvenske og skogfinske kulturuttrykk hadde ved begynnelsen av denne perioden lav anseelse i det norske samfunnet. Den kulturelle ensrettingen i det offentlige rom forsterket oppfatningen blant samer og kvener om at

deres eget språk og deres kulturbakgrunn ikke hadde relevans.

Mange samer, kvener og skogfinner opplevde at den norske velferdsstaten var tuftet på en likhetsideologi som ikke ga rom for kulturelle ulikheter. At alle innbyggere skulle ha de samme rettigheter, uavhengig av etnisk bakgrunn, betydde ikke at alle hadde de samme mulighetene. Forutsetningen var at en behersket de kulturelle ferdighetene som det norske samfunn bygde på: norsk språk, norske skikker og sedvaner.

For samer, kvener og skogfinner kom velferdsstaten slik også med en kostnad. Velferdsstatens ordninger har i liten og ingen grad tatt høyde for kulturelle forskjeller og språklig mangfold. Mange av velferdsordningene har nødvendigvis vært innrettet mot individet. Slik har velferdsstaten ikke bare ført til endringer på samfunnsnivå. Den har også hatt konsekvenser for hvordan familier og den enkelte lever sine liv. Selv om intensjonen med velferdsordningene ikke var fornorsking, hadde mange av ordningene fornorsking som konsekvens. Det var en viktig årsak til at mange opplevde at fornorskingen fortsatte med uforminsket styrke inn på 2000-tallet. Slik ble det samiske, kvenske og skogfinske samfunn i stadig sterkere grad inkorporert i det norske samfunn.⁶

Som den øvrige bofaste befolkningen registreres både kvener, skogfinner og samer i Folkeregisteret. De registreres imidlertid ikke som egne etniske populasjoner, og det er derfor ikke mulig å utarbeide individbasert offisiell statistikk om disse gruppens levekår i Norge. For samenes del har det imidlertid blitt utarbeidet en rekke rapporter om totalbefolkningen i det geografiske virkeområdet for Sametingets/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie tilskuddsordninger til næringslivet, STN-området.⁷ Tall fra disse publikasjonene gir grunn til å tro at samene i Norge har tatt del i den generelle velstands- og velferdsveksten i Norge, selv om STN-området har noen utfordringer som i alle fall delvis er de samme som norske utkantstrøk har.⁸ Boken Samenes historie fra 1751 til 2010 beskriver velferdsutviklingen for samenes del slik: «Det er likevel ikke tvil om at velferdssamfunnet – med alle sine ordninger – har ført til at det samiske og det norske samfunnet har blitt tettere bundet sammen, og at den generelle velstandsveksten har inkludert den

4 Bjørklund, Drivenes og Gerrard (1994) s. 296–334.

5 Se kapittel 9.1.5.

6 Bjørklund (1985) s. 392–402.

7 Virkeområdet for tilskudd til næringsutvikling (STN-området). Se Faglig analysegruppe for samisk statistikk – regjeringen.no

8 Se også Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 452–454.

samiske befolkningen på en slik måte at den norske velferdsstaten inkluderer et samisk velferdssamfunn.»⁹ Velferdssituasjonen for samer i Norge skiller seg med dette markert fra situasjonen for urfolk i mange andre land.

Integreringen av den skogfinske, samiske og kvenske befolkningen i velferdsstatens ulike ordninger hadde klare fornorskende konsekvenser, men førte også til et utdannings- og velferdsnivå i disse gruppene som trolig i liten grad skiller seg fra den øvrige befolkningens.

10.2 Fra assimilasjon til pluralistisk integrasjon og kulturelt mangfold

Den norske minoritetspolitikken rettet mot samer, kvener og skogfinner ble grunnleggende lagt om i perioden fra 1980 til 2000. Omleggingen skjedde i ulike faser og hadde ulike vendepunkt for gruppene. Mens minoritetspolitikken tidligere hadde hatt fornorsking og assimilasjon som mål, ble målet i løpet av perioden pluralistisk integrasjon. Samtidig viste det seg at det var et stort gap mellom vedtakene i Stortinget og den politikken som faktisk ble ført.

10.2.1 Samepolitikken endres

I forbindelse med behandlingen av tiltakene foreslått av Samekomiteen av 1956 vedtok Stortinget ny samepolitikk i 1963. Til grunn for politikken lå en anerkjennelse av samenes langvarige tilknytning til Norge og av egenverdien til samiske språk og til kulturen. Stortinget la til grunn at staten hadde ansvar for å legge til rette for samisk språk og kultur, og at myndighetene hadde et ansvar for at samene, med sitt eget kulturgrunnlag som utgangspunkt, kunne ta fullverdig del i samfunnslivet. I dette lå det at samene økonomisk og sosialt skulle likestilles med den øvrige norske befolkningen, samtidig som de skulle kunne ivareta og styrke sine egne språk og sin egen kultur.¹⁰

Utover 1960- og 1970-tallet ble det satt i verk ulike tiltak for å legge til rette for og styrke samisk språk, kultur og samfunnsliv. Tiltakene spente over en rekke samfunnsområder, og mange av disse fulgte opp forslagene i innstillingen til Samekomiteen av 1956, den påfølgende stortingsmeldingen og behandlingen av denne i Stortinget.¹¹

SAMISKE MEDIER

Det er få samiske medier som er samisk eid. Det fins også samiske medier som er samisk eid og mottar medietilskudd fra Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie, men de har lavere opplagstall og mindre utgivelsesgrad enn de større samiske mediene. Samiske medier prioriterer nordsamisk og/eller norsk. Medietilbudet på andre samiske språk er svært lite eller fraværende.

Det fins to samiske dagsaviser: Ságat som redigeres på norsk og Ávvir som redigeres på nordsamisk. Begge får medietilskudd for samiske aviser og blir utgitt fem dager i uka. Medietilsynet fordeler tilskudd til samiske aviser. Samisk TV- og radio-kringkasting i Norge har vært nesten totalt knyttet til NRK. Fra 1990 hadde NRK Sápmi en periode med rask utvikling. På 1990-tallet planla de samiske kringkasterne i Norge, Sverige og Finland å samkjøre radiosendingene sine ved hjelp av den nye digitale teknologien DAB. Dette kunne gitt dem en felles radiokanal i Finland, Norge og Sverige. Denne planen mislyktes fordi bare norske myndigheter bestemte seg for å ta i bruk DAB-teknologien.

Samarbeidet over landegrensene ble imidlertid realisert på TV, da NRK, YLE og SVT lanserte et daglig nyhetsprogram, Ođđasat, på samisk i 2001. Nyhetssendingen er på 15 minutter alle hverdager. Ođđasat når et større publikum enn noe samisk media noen gang har nådd, da seertallene har ligget på 400 000–500 000 seere i gjennomsnitt. Nyhetsprogrammet når også ut til både samer og ikke-samer med nyheter om samiske spørsmål i alle tre land. Ođđasat har i betydelig grad bidratt til opprettelsen av en ny samisk offentlig mediesfære. Med stemmer på samisk og undertekst på svensk, norsk og finsk kan folk over hele Norden følge det samme nyhetsprogrammet. Dette har normalisert bruken av de samiske språkene i det offentlige rom, og bidratt til bevaring og utvikling av språkene.

Spørsmålet om hvorvidt det bør etableres en uavhengig samisk kringkaster, har blitt diskutert flere ganger på 2000-tallet. Samisk journalistforening har

9 Andersen, Evjen og Ryymin (2021) s. 453–454.

10 Se mer om dette i kapittel 9.7.

11 Aarseth (2006) s. 80.

pekt på at all offentlig samisk kringkasting styres av ikke-samer, og ytret et sterkt ønske om samisk selvbestemmelse i mediesektoren.

På 1990-tallet, og særlig etter 2000, utviklet det seg et mer autonomt samisk mediesystem med større samisk selvbestemmelse innen mediesektoren. Elementer av et slikt mediesystem er studier i journalistikk. På 2000-tallet tilbød Samisk høgskole bachelor i samisk journalistikk og et masterstudium i samisk journalistikk med et urfolksperspektiv. En samisk forleggerorganisasjon, SÁLAS, ble etablert i 1994 og Samisk Journalistforening / Sámi Journalistaid Searvi ble etablert i 1998.

Kilder: Sametinget (2021) s. 72; Rasmussen, Sara og Krøvel (2022); Heatta (2017); (2018); Rasmussen (2017); (2018); Solbakk (2006) s. 240; NRK Sápmi (2017).

I begynnelsen av 1960-tallet økte NRK sendetiden på nordsamisk i Finnmarkku/Finmarkku. I 1962 var det 45 minutter samisk sendetid i uka. I 1968 økte NRK sendingene til to timer og 43 minutter. Dette inkluderer tre minutter daglige nyhets-sendinger på nordsamisk på riksnettet.¹² Selv om nordsamisk er det mest brukte språket i de samiske TV-nyhetene i dag, har nyhetene også innslag på samiske språk med færre talere som skolte-, enare-, lule- og sørsamisk. Det må kunne antas at dette har bidratt til styrking av språkene og til gjensidig forståelse av samiske språk. Den samiske offentligheten ble ytterligere styrket ved at den samiske avisa Ságat fikk statsstøtte. Selv om avisa tidvis var omstridt internt i det samiske samfunnet, var den viktig i det samepolitiske ordskiftet de kommende tiårene. Avisen kom fra 1962 ut hver 14. dag og fra 1972 hver uke.

I 1964 ble Samisk råd for Finnmark nedlagt, og Norgga Sámiráđđi / Norsk Sameråd etablert. Rådet var et rådgivende og konsultativt organ underlagt Landbruksdepartementets reindriftskontor. Rådets oppgave var å bistå regionale og sentrale myndigheter i samiske spørsmål. Samekomiteen hadde sett for seg at Norsk sameråd skulle videreføre arbeidet til Samisk råd for Finnmark ved å drive oppsøkende virksomhet, utvikle norsk samepolitikk og koordinere de samiske kravene. Norsk sameråd ble allikevel aldri en pådriver for samiske saker overfor regjering, departementene eller Stortinget.¹³ I 1975 ble Samisk

utviklingsfond opprettet og lagt inn under Norsk sameråd. Bjørn Aarseth har karakterisert Norsk Sameråds virksomhet på 1960- og 1970-tallet som en «postkasse for samesaker» og siktet med det til at rådet ikke var blitt en drivkraft i samisk politikk-utvikling, og at oppgavene i stor grad bestod av å formidle henvendelser mellom departementene, ulike offentlige organer og de samiske organisasjonene.¹⁴

NORSK SAMERÅD (1964–1989)

Norsk Sameråd/Norgga Sámiráđđi var et rådgivende og konsultativt organ for regionale og sentrale myndigheter i samiske spørsmål. Rådet var oppnevnt av regjeringen og hadde 8 medlemmer oppnevnt blant annet etter forslag fra samiske organisasjoner. I perioden 1964–1980 ble rådet ledet av arbeiderpartipolitikeren og stortingsrepresentanten Harald Samuelsen fra Øksfjord/Ákšovuotna i Finnmarkku/Finmarkku. Samuelsen hadde vært saksordfører da Samekomiteens innstilling ble behandlet på Stortinget i 1963.

I 1981, som et direkte resultat av omslaget i samepolitikken i kjølvannet etter Alta-saken, ble rådet flyttet fra Landbruksdepartementets reindriftskontor og over til Kommunal- og arbeidsdepartementet. Samtidig ble administrasjonen i Kárášjohka/Karasjok styrket, og rådet ble utvidet til 18 medlemmer. Aslak Nils Sara, leder av Nordisk Samisk Institutt / Sámi Instituhtta, tok over som leder. Norsk Sameråd ble nedlagt i 1989, og Sametinget overtok samtidig rådets administrative ansatte og de oppgaver rådet hadde hatt.

Kilde: Minde (2003) s. 96–97 og 113. Aarseth (2006) s. 80–81.

Det var mange tegn på at norsk samepolitikk var i endring. I 1964 ble Norsk kulturråd etablert. Rådet, som kan ses som et uttrykk for velferdsstatens kulturelle ambisjon, hadde som oppgave å fremme et bredt, folkelig og desentralisert kulturliv. Blant oppgavene kulturrådet fikk, var ivaretagelse av samisk kultur. At Norsk kulturråd fra starten av fikk ansvar for samisk kultur, var et uttrykk for at den hadde begynt å se på samisk kultur som en del av den

12 Heatta (1984) s.179–180; Aarseth (2006) s. 165–188; Minde (2007) s. 92–93.

13 Minde (2003) s. 69–97.

14 Minde (2003) s. 96–97; Aarseth (2006) s. 80–81.

norske kulturen.¹⁵ Kulturrådet initierte på eget initiativ styrking av samisk kultur gjennom opprettelse av tre sakkyndige fagutvalg, alle med samisk representasjon, etter forslag fra de samiske organisasjonene. I 1970 ble utvalget for samisk kunst og kunsthåndverk opprettet, året etter opprettet man utvalget for samisk litteratur, og i 1975 kom utvalget for samisk musikk. I 1978 ble de tre utvalgene samlet i Samisk kulturutvalg. De nystiftede samiske kunstnerorganisasjonene, Sámi Dáiddačehpiid Searvi / Samiske billedkunstnere (1979), Sámi Girječálliid Searvvi / Samisk forfatterforening (1979), Sámi Teahter Searvi (Samiske teaterarbeidere) (1980), Sámi musihkkáriid searvi / Samiske musikere (1982), fikk gradvis styrket innflytelse i utvalget.¹⁶

Et annet uttrykk for den økte anerkjennelsen av samisk språk og kultur var etableringen av samiske kultur-, forsknings- og utdanningsinstitusjoner på 1970-tallet. I 1972 ble Sámiid Vuorká-Dávvirat / De Samiske samlinger etablert med eget bygg i Kárásjohka/Karasjok, finansiert av staten. Museet, som også var en oppfølging av et av forslagene til Samekomiteen av 1956, var den første samiske kulturinstitusjonen som ble etablert i Norge. Året etter, i 1973, ble Sámi instituhtta / Nordisk samisk institutt etablert i Guovdageaidnu/Kautokeino. Oppdraget var å drive forskning på samiske forhold og å støtte opp om samisk språk, kultur og samfunnsliv. Instituttet ble finansiert av Nordisk ministerråd i samarbeid med Norge, Sverige og Finland.¹⁷ Forskning og undervisning på og om samisk språk, kultur og samfunnskunnskap fikk fra 1972 også en sentral plass ved Universitet i Tromsø.¹⁸

Det endrede synet på samisk kultur kom til uttrykk i kulturminneloven fra 1978. Med loven ble alle samiske kulturminner eldre enn hundre år automatisk fredet. Loven ble senere endret slik at den gjelder for samiske kulturminner fra 1917 og tidligere.

På 1960- og 1970-tallet ble det på ulike samfunnsområder satt i verk tiltak som skulle fremme samisk språk, kultur og næringsliv. Flere av tiltakene var en konkret oppfølging av forslagene fremmet av Samekomiteen av 1956. Noen enhetlig og samlet samepolitikk fra styresmaktens side er det likevel vanskelig å identifisere. Bjørn Aarset har beskrevet mangelen på

en helhetlig samepolitikk slik: «Bortsett fra reformtiltak i grunnskolen, synes samepolitikken i denne perioden å være preget av et antall enkelttiltak som ble satt i verk som følge av lokale krav, påtrykk fra organisasjoner eller initiativ fra enkeltpersoner.»¹⁹

Spesielt samene utenfor Indre Finnmark erfarte at fornorskingspolitikken i praksis ble videreført, og at presset mot samiske språk og kulturen økte. Fornorskingspolitikken tenkemåter, systemer, strukturer, lover og regler var dypt innarbeidet på alle nivåer og i alle sektorer i norsk samfunnsliv. Dette førte til at holdninger og praksiser ble videreført lenge etter at fornorskingspolitikken formelt var avsluttet. Å bryte ned hegemoniet som hadde rådet siden rundt 1850-tallet lot seg ikke gjøre med et enkelt stortingsvedtak eller noen lovvedtak. Det trengtes politisk kamp fra gruppene selv, og målrettet arbeid på ulike nivåer og i ulike sektorer over tid.

10.2.2 Altasaken – et vendepunkt

På slutten av 1960-tallet engasjerte en ny generasjon samer seg i samepolitikken, og samtidig økte intensiteten i arbeidet for samiske rettigheter. Språk og kultur var fortsatt viktig, men gradvis ble det lagt mer vekt på retten til land og vann. Spørsmålet om samenes rettigheter til naturressursene hadde siden 1950-tallet vært løftet frem på de nordiske samekonferansene, av Davviriikkaid sámiráddi / Nordisk sameråd, Samisk råd for Finnmark, Samekomiteen av 1956 og Norgga boazosápmelaččaid riikasearvi / Nöörjen Båatsoesaemiej Rihkesaervie / Norske reindriftsamers landsforbund (NBR/NRL). Da Norgga Sámiid Riikkasearvi / Norske Samers Riksforbund (NSR) ble stiftet i 1968, var målet å organisere og kjempe for alle norske samers rettigheter.

Norske styresmakter hadde gjennom flere tiår avvist alle krav om rettighetsavklaring. Særlige rettigheter til naturressurser for en særskilt folkegruppe gikk ikke overens med den politiske ambisjonen om industrivekst og modernisering som grunnlag for velstandsutvikling og sosial utjevning for alle. På tross av dette skulle kravet om retten til land og vann på slutten av 1970-tallet og starten på 1980-tallet komme til å overskygge alle andre samepolitiske spørsmål, og

15 Aarseth (2006) s. 186.

16 Aarseth (2006) s. 168–173.

17 Nordisk samisk institutt ble i 2005 en del av Sámi allaskuvla / Samisk hogskole.

18 Solbakk (1990) s. 141–142.

19 Aarseth (2006) s. 80.

til slutt føre til en total omlegging av norsk same- og urfolkspolitikk.²⁰

NOROGGA SÁMIID RIIKKASEARVI / NORSKE SAMERS RIKSFORBUND (NSR)²¹

I 1968 ble Norgga Sámiid Riikkasearvi / Norske Samers Riksforbund (NSR) stiftet med utgangspunkt i foreningen Sámi Sær'vi / Samisk Selskap og de nyere lokale sameforeningene i Kárášjohka/Karasjok (1959), Guovdageaidnu/Kautokeino (1963), Porsanger/ Porsángu/Porsanki (1966) og Deatnu/Tana/Teno (1967). NSR organiserte alle norske samer og hadde fra starten av som mål å «hevde den samiske folkegruppens rettigheter overfor norske myndigheter og overfor den norske allmennheten».

Samene hadde siden 1950-tallet organisert seg og samarbeidet på nordisk nivå. Den nye generasjonen samiske politikere orienterte seg også globalt og var sentral da den internasjonale urfolksbevegelsen organiserte seg på 1970-tallet. Møtet med andre urfolk ga ny inspirasjon og grobunn for utforming av ny politikk og nye krav. På slutten av 1970-tallet og utover 1980-tallet ble det gjentatte ganger vedtatt landsmøteresolusjoner med krav om at rettighetsspørsmålet måtte avklares, og at styresmaktene måtte anerkjenne samenes rett, som urfolk, til land og vann.

NSR fikk fra starten av en sentral rolle i Alta-saken. Som den første, og lenge også den eneste norske organisasjon som organisert alle samer, ble NSR den viktigste motparten for regjeringen da konflikten om utbyggingen av Alta-elva tilspisset seg i årene 1979–1981. NSR var vinneren av det første sametingsvalget, og Ole Henrik Magga (NSR) ble valgt som Sametingets/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie første president.

Kilde: NSR (1968); Andresen, Lantto og Nyssönen (2021) s. 366.

De første planene om utbygging av Alta-Kautokeino–vassdraget ble lagt frem i 1968. Målet var å fremme industrialisering og modernisering i et

område der elektrisk kraft var en mangelvare og det var få høyproduktive næringer. Planen var å demme opp Altaelva/Álttáeatnu/Alattionjoki og slik skape et vannmagasin, en 56 kilometer lang, kunstig innsjø, mellom Alta/áltá/Alattio og Guovdageaidnu/Kautokeino. En oppdemning av denne størrelsen ville få dramatiske konsekvenser for reindriftsnæringen, som ville tape beiteland og flytteveier, og for bygda Máze/Masi, som med sine 400 innbyggere ville bli lagt under vann. De første protestene tok til i 1970 i Máze/Masi samtidig med at Stortingets kommunalkomité var på befaring i bygda. Det var den første av en rekke protester mot utbyggingen. I løpet av de neste tolv årene var Altasaken til behandling i Stortinget tre ganger, anleggsarbeidet ble stoppet en rekke ganger, og utbyggingsplanene ble behandlet i alle rettsinstanser helt opp til Høyesterett.

I 1973 ble utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget vedtatt av Stortinget, samtidig ble det vedtatt å frede Máze/Masi. Med utbyggingsvedtaket i ryggen utarbeidet Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen (NVE) en ny plan for utbygging av Altaelva/Álttáeatnu/Alattionjoki. Selv om planen var langt mindre omfattende enn de opprinnelige planene, ville konsekvensene for laksefisket og reindriften fortsatt være store. Samenes organisasjoner, NBR/NRL og NSR, gikk begge imot planene, det samme gjorde kommunestyrene i Alta/Áltá/Alattio og Guovdageaidnu/Kautokeino. Finnmark/Finmark/Finmarkku fylkesting støttet derimot opp om utbyggingsplanene.²²

I 1978, samme år som Stortinget vedtok utbyggingsplanene, organiserte verneinteressene seg i Folkeaksjonen mot utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget. I utgangspunktet var dette en lokal naturvernaksjon med særlig vekt på vern av lakseelva, men den tok etter hvert opp samiske rettigheter. Folkeaksjonen ble raskt en nasjonal organisasjon med lokallag rundt om i hele landet. Høsten 1979 tok folkeaksjonen i bruk sivil ulydighet for å stoppe anleggsarbeidet ved Stilla/Geađgevárri.²³

8. oktober 1979 tok Samisk aksjonsgruppe protestene mot utbygging til et nytt nivå. En buestangsgamme ble satt opp foran Stortinget, og det ble rettet krav til regjering og Storting om at anleggsarbeidet måtte stanses til spørsmålet om samenes rettigheter til land

20 Aarseth (2006) s. 375 og 392; Andresen, m.fl. (2021) s. 386–387.

21 NSR vedtok ved etableringen navn på nordsamisk og norsk: Norga Sámiid Riikkasær'vi – Norske Samers Riksforbund. Senere har de vedtatt navn på ytterligere fem samiske språk. Taar Sá'mmlai Meersaž Kõöskös-seä'brri (skoltesamisk), Vuona Sámiij Rijkasiebrre (lulesamisk), Vuona Sámiij Rijkasäbbre (pitesamisk), Nürjen Sámiij Rijkkaseäbrrie (umesamisk) og Nöörjen Saemiej Rijkkesiebrrie (sørsamisk).

22 Andresen, Evjen og Ryytimin (2021) s. 370–382 og 385–386.

23 Minde (2003); Nilsen (2019) s. 43–53.

og naturressurser var avgjort. Dagen etter startet sultestreiken. Altasaken var allerede på mediernes dagsorden, og sultestreiken fikk medieoppmerksomheten til å eksplodere. Sultestreiken fikk bred støtte.²⁴ En uke etter at sultestreiken var satt i gang, vedtok regjeringen midlertidig stopp i anleggsarbeidet. På en pressekonferanse forklarte statsminister Odvar Nordli (AP) vedtaket med at «samenes legitime rettigheter» skulle høres, og at regjeringen ville legge frem en ny stortingsmelding om utbyggingen og sette i gang et arbeid med utredning av samenes rettigheter til land og vann.²⁵

SAMISK AKSJONSGRUPPE

Samisk aksjonsgruppe var en gruppe samepolitiske aktivister som kjempet for samiske rettigheter. 9. oktober 1979 gikk Niillas Aslaksen Somby (Deatnu/Tana/Teno), Jorunn Eikjok (Unjárga/Nesseby), Synnøve Persen (Porsanger/Porsáŋgu/Porsanki), Mikkel Anders Gaup (Máze/Masi), Nils A. Gaup (Guovdageaidnu/Kautokeino), Ante Gaup (Alta/Áltá/Alattio) og Ingar Boine (Karášjohka/Karasjok) til sultestreik for å få stoppet utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget til samiske rettighetskrav var kartlagt. Aksjonsgruppen ga ut ti utgaver av aksjonsavisa Charta 79. Avisen tok opp samenes situasjon og beskrev bakgrunnen for de samiske rettighetskravene.

Kilde: Hjorthol (2006) s. 51–61; Andresen, m.fl. (2021) s. 375–377.

I mai 1980 behandlet Stortinget meldingen om gjennomføringen av utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget. For tredje gang vedtok Stortinget utbyggingen. I oktober samme år ble Samerettsutvalget og Samekulturutvalget oppnevnt. Utvalgene skulle utrede samenes rettigheter til land og vann og det prinsipielle grunnlaget for samisk kultur- og utdanningspolitikk.²⁶

14. januar 1981 ble satt som oppstartsdato for anleggsarbeidet. På hver sin kant forberedte folkeaksjonen og politiet seg på den varslede konfrontasjonen i Stilla/Geađgevárri. Folkeaksjonen hadde siden starten lagt stor vekt på at den sivile ulydigheten skulle basere seg på ikkevold, og håpet var at kjettinglenker og et stort antall demonstranter også denne gang skulle være nok til å hindre oppstart av anleggsarbeidet. På morgenen den 14. januar startet den største politiaksjonen etter andre verdenskrig. Raskt og effektivt ble kjettinglenkene kuttet, og demonstrantene ble båret bort, fraktet ned til Alta/Áltá/Alattio og bøtelagt. Anleggsarbeidet kunne starte opp.²⁷

Så kom den tidsperioden; da kom det utvalget, og det kom flere rettigheter [...] så kom Alta-saken osv. Hvorfor har dette skjedd, hvorfor har rettighetene blitt til: det er folk som har jobbet for det. Og det er mange som har lidd på grunn av det. Hva er det folk har opplevd imens, hva er det som har medført til at folk har strevd og ikke gitt opp.²⁸

En uke senere startet Samisk aksjonsgruppe en ny sultestreik i Oslo.²⁹ De hevdet at regjeringen hadde brutt løftene om å avklare hvilke rettigheter samene hadde som urfolk. Altasaken var blitt en urfolkssak. Denne gangen fant sultestreiken sted uten støtte fra NSR, som hevdet at styresmaktene hadde holdt sine lovnader. Regjeringen bøydde ikke av, og situasjonen var fastlåst.³⁰ 25. februar ble sultestreiken avblåst som følge av at anleggsarbeidet på nytt var stoppet. NSR hadde krevd stopp i arbeidet med henvisning til paragrafen om samiske kulturminner i kulturminneloven av 1978.³¹

Sommeren 1981 var kulturminneregistreringen avsluttet, og anleggsarbeidet startet på nytt opp. I januar 1982 erkjente folkeaksjonen at kampen om Altaelva/Áltáeatnu/Alattionjoki var tapt, og valgte å legge seg selv ned. En måned senere avsa Høyesterett

24 Minde (2003) s. 108 og 110; Hjorthol (2006) s. 102–140; Andresen, m.fl. (2021) s. 374–375.

25 I tillegg til dem som sultestreiket, var det et støtteapparat som organiserte aksjonen, kommuniserte med politikere og media og ga ut Charta 79.

26 Andresen, Lantto og Nyssönen (2021) s. 376–377.

27 Nilsen (2019) s. 96–100; Zachariassen (2019) s. 84–85.

28 SFKOMM 2022/2497-1. Lill Tove Fredriksen.

29 De som sultestreiket, var Ante Gaup (Alta), Mikkel Eira (Máze), Mathis P. Sara (Guovdageaidnu), Per Ailo Bæhr (Guovdageaidnu) og Nils Magnus Tornensis (Guovdageaidnu).

30 6. februar 1981, samme dag som Gro Harlem Brundtland tok over som statsminister, tok 15 samiske kvinner seg inn på statsministerens kontor. De krevde stans av utbyggingen slik at sultestreiken kunne avsluttes. De håpet statsministeren som kvinne og som mor ville forstå dem. Da kravet ikke ble innfridd, nektet kvinnene å forlate møterommet. 18 timer senere ble de hentet ut av politiet. Andresen, Lantto og Nyssönen (2021) s. 380–381.

31 Minde (2007) s. 99–106; Andresen, Lantto og Nyssönen (2021) s. 370–390.

enstemmig dom: Utbyggingsvedtaket om Alta-Kautokeinovassdraget var lovlig fattet. For mange av aksjonistene følte det som om alt var tapt. En del av de samiske aksjonistene stolte ikke på lovnadene om en ny samepolitikk. I et siste forsøk på å få stoppet utbyggingen av Altaelva/Álttáeatnu/Alattionjoki ble anleggsbrua over Tverrelva/Fállelohka/Fallijoki forsøkt sprengt den 20. mars 1982. Sprengningsforsøket gikk galt, og en av aksjonistene mistet armen i eksplosjonen. To av personene som stod bak det mislykkede forsøket på brosprengning, ble senere dømt til fengselsstraffer.³²

Altasaken har vært karakterisert som det store vendepunktet i norsk samepolitikk. Konflikten om vannkraftutbyggingen presset frem et krav om en avklaring av samiske rettigheter til land, vann og naturressurser, og dessuten et krav om et representativt samisk organ. Altasaken endret både form og innhold flere ganger. Protestene mot neddemmingen og kraftutbyggingen av Altaelva/Álttáeatnu/Alattionjoki løftet norsk samepolitikk opp på den nasjonale politiske dagsordenen, synliggjorde mangelen på en helhetlig samepolitikk og førte til grunnleggende endringer i norsk samepolitikk.³³ Samtidig splittet konflikten om utbyggingen den norske samebevegelsen.³⁴

SAMEPOLITISK MANGFOLD

I 1979 ble Sámiid Ædnansærvi / Samenes Landsforbund (SLF) etablert som en motvekt mot NSR og det som ble oppfattet som radikale samiske krav. SLF støttet utbygging av Altaelva/Álttáeatnu/Alattionjoki, slik også Finnmark Arbeiderparti gjorde, og holdt frem at organisasjonen var lojal overfor Storting og regjering. SLF støttet ikke kravet om et folkevalgt samisk organ. SLF hevdet at samiske interesser i hovedsak knyttet seg til språk og opplæring, ikke til rettigheter til land og vann. SLF, som hadde støtte i den Arbeiderparti-lojale samiske norskspråklige avisa Ságat, hevdet at sa-

mene var best tjent med å fremme sine interesser gjennom norske partier og det nasjonale politiske systemet.

Den samiskspråklige avisa Sámi Áigi (Samisk Tid) ble etablert kort tid før SLF. Avisastøttet NSR og samenes kamp uten forbehold. Sámi Áigi fikk stor betydning for den samiske mobiliseringen mot utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget. Som følge av at språkskiftet fra samisk til norsk var spesielt omfattende i de sjøsamiske områdene, ble Ságat i hovedsak avisa for sjøsamene, mens Sámi Áigi ble avisa for Indre Finnmark. Konflikten om utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget førte til en differensiering av samisk politikk, organisasjonsliv og presse, og den tydeliggjorde at det også blant samer var ulike politiske holdninger til hva som tjente det samiske samfunnet best.

SLF var imot opprettelsen av Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og valgte ikke å stille liste ved sametingsvalgene. Ved å stå utenfor den institusjonaliserte samepolitikken ble organisasjonen marginalisert, splittet og gikk etter hvert i oppløsning. Andre samiske partier og organisasjoner har kommet til, og slik har mangfoldet i det samiske samfunnet vært godt synlig ved alle sametingsvalg.

Kilde: *Varsi* (1983); *Ijäs* (2010) s. 389–396; *Ijäs* (2011) s. 70–77; *Selle og Falch* (2018) s. 55–56; *Zachariassen, Evjen og Brattland* (2021) s. 409.

10.2.3 Politisk overvåking

På 1950-tallet ble enkelte samer overvåket på grunnlag av rapporter om samisk agitasjon for en «samisk republikk» på Nordkalotten, som snart ble avkrefet som rykter. På 1960-tallet fattet politiets overvåkings-tjeneste, POT, ny interesse for samiske aktivister, nå særlig basert på rapporter om kommunist sympatiserende samer og engstelse for at de kunne ha etterretningsmessig tilknytning til østblokkland. Etterforskningen kunne heller ikke denne gang bekrefte rapportene. Under den samepolitiske opptrappingen på 1970-tallet trappet POT likevel opp overvåkingen. Fra 1976 ble en mer systematisk kartlegging av sameaktivister gjennomført, også av ansatte ved Nordisk

32 Hjorthol (2006) s. 158–168; Zachariassen (2019) s. 85–87.

33 Minde (2003) s. 76.

34 Andresen, Lantto og Nyssönen (2021) s. 370, 377–378.

Samisk Institutt/Sámi instituhtta i Guovdageaidnu/ Kautokeino og lærere i skolen, blant annet i Máze/ Masi. Overvåkingen kulminerte under Altasaken, fra 1979, med skjerpet overvåking av enkelte samiske miljøer og institusjoner og av enkeltpersoner, særlig av gruppen som kalte seg Samisk Aksjonsgruppe. Også samiske forskere ble overvåket. Flere metoder ble tatt i bruk av POT, fra spaning til telefonavlytting. POT-ansatte kamuflerte seg også i andre jobber i Alta/ Áltá/Alattio, blant annet som sjåførere. Ennå i 1983–84 var POT opptatt av overvåking av miljøer og personer som ble forbundet med samisk aktivisme. Deretter ble overvåkingen raskt trappet ned.³⁵

Politiets overvåking av samiske miljøer og enkeltpersoner på 1970-tallet og under konflikten om kraftutbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget var knyttet til flere forhold. Det var frykt for sabotasje, voldelige aksjoner og konfrontasjoner og for infiltrasjon av ekstremistorganisasjoner og av representanter for fremmede makter, sett i lys av den kalde krigen. POT hadde fått flere meldinger om sprengningsplaner, også forut for sprengningsforsøket i Tverrelvdalen/Buollánávži/Fallijoki i 1982, som ble den eneste sabotasjesaken med samer involvert. Politiet satte også opp en liste over samer som ble betraktet som «tvilsomme» og som mulige sabotører, «sameekstremister», som POT kalte dem.³⁶

En stund etter aksjonene var jeg med min mor til Oslo. Vi skulle besøke faren min som gikk på kunstscole der. Vi var på samme reisen i Høyesterett og så på deres gjennomgang av noe som hadde med Alta-saken å gjøre. Vi tre gikk i kofter. [...] Og da vi skulle fly hjem fra Fornebu ble vi stoppet i sikkerhetskontrollen. Selv så liten jeg var reagerte på opplegget. Det var grundig utspørring om formål med reisen, hva vi hadde gjort og hva vi skulle med tingene. Det mest urovekkende var at inspektøren til og med åpnet og så gjennom min mors bibel.³⁷

Det er utvilsomt at POT brukte betydelige ressurser på overvåkingen av samiske miljøer og enkeltpersoner, særlig under Altasaken, også av personer som ble oppfattet som mistenkelige, til sammen 20–30 personer. Imidlertid var overvåkingen forholdsvis begrenset, som Bergh og Eriksen konkluderer: «Det må understrekes at overvåkingspolitiet ikke på noe tidspunkt overvåket den samiske befolkningen på bredt grunnlag. Det var hele tiden et fåtall samer som ble registrert og gjort til gjenstand for aktive overvåkingstiltak.»³⁸

I ettertid har Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie ved flere anledninger tatt opp overvåkingen av samer med regjeringen og Stortinget. Svaret har vist til Lundkommisjonen, nedsatt i 1994 av Stortinget for å granske «ulovlig eller irregulær overvåking av norske borgere»,³⁹ som ikke hadde funnet slik overvåking av samer.⁴⁰ Men mange samer som ble overvåket av POT både under Alta-saken og tidligere, har ment at den var ulovlig og et maktovergrep. Etter hvert som overvåkingsmapper ble frigitt, fikk mange samer bekreftelse på at overvåkingen hadde vært overdrevet og i mange tilfeller kun basert på mistenkeliggjøring; det hadde med andre ord blitt begått urett mot dem.⁴¹ Historikeren Katri Somby har hevdet at det ikke er «... tvil om at mange i det samiske samfunnet har betraktet overvåkingen som et maktovergrep, og som ledd i den systematiske undertrykkingen av samer [...]».⁴²

35 Fremstillingen er basert på Bergh og Eriksen (1978) s. 226–232 og Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 383–385.

36 Bergh og Eriksen (1998) s. 226–228.

37 SFKOMM 2022/2499-69. Ante Guttormsen.

38 Bergh og Eriksen (1998) s. 227.

39 Dokument nr. 8 (1995–1996) Stortinget.

40 Siden Lundkommisjonen hadde gransket først og fremst den politiske overvåkingen, som kommisjonen i vesentlig grad vurderte som ulovlig, ga Justisdepartementet et oppdrag til historikerne Bergh og Eriksen om å granske overvåkingen i sin helhet i Norge, også den «regulære» overvåkingen ved politiet og forsvaret. Resultatet ble tobindsverket Bergh og Eriksen (1998). *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914–1997*.

41 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 385.

42 Somby (2021) s. 385.

10.2.4 Sameloven, grunnlovsendring og Sametinget

Regjeringen og statsminister Nordli hadde, som følge av sultestreiken foran Stortinget høsten 1979, erkjent at de samiske kravene om å få utredet rettighetene til land og vann var legitime. Ifølge Henry Minde førte dette til at det etnopolitiske kartet måtte tegnes om: Det som den ene dagen hadde blitt karakterisert som «ekstremistisk», ble nå med statsministerens velsignelse «moderasjon». De etablerte sameorganisasjonene NSR og NRL opplevde at norske myndigheter tok dem med på råd og lyttet.⁴³

I oktober 1980 ble to offentlige utvalg satt ned: Samerettsutvalget og Samekulturutvalget. Samerettsutvalget, ledet av dr. juris Carsten Smith, fikk i oppdrag å utrede samenes rettigheter til land og vann i Finnmarks/Finmark/Finmarkku, en egen grunnlovsbestemmelse om samenes stilling og et samisk folkevalgt organ.⁴⁴ Samerettsutvalget leverte sin første innstilling i 1984. Innstillingen la grunnlaget for vedtaket om sameloven (1987), som med vedtakene om valgmanntall og et folkevalgt samisk parlament banet vei for opprettelsen av Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie (1989).⁴⁵ I 1988 ble grunnlovsparagraf 110a (nå § 108), ofte omtalt som sameparagrafen, vedtatt, og bestemmelsen lyder i dag: «Det påligger statens myndigheter å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv.»⁴⁶

Samerettsutvalget slo fast at norske samer som individer alltid hadde vært fullt anerkjent og hatt den samme rettsstilling som andre statsborgere ifølge Grunnloven hadde. Sameparagrafen i Grunnloven var en rettslig anerkjennelse av samene som egen folkegruppe innen den norske stat.⁴⁷ At samene med grunnlovsparagrafen fikk status som egen folkegruppe, hadde alene ingen konkrete rettsvirkninger og var heller ikke nødvendig for vern av minoritetenes språk, kultur og samfunnsliv, ifølge Samerettsutvalget: «Betydningen av en slik anerkjennelse av den samiske folkegruppe ligger først og fremst i den

symbolske verdi for samene.»⁴⁸ I sin innstilling pekte Samerettsutvalget på at samene hadde en historisk tilknytning til Norge som gjorde at samene var i en særstilling sammenlignet med andre minoriteter:

«Samene har bodd her like siden vår statsdannelse. Den samiske folkegruppe har aldri vært innflyttere i den norske stat, selv om det kan være usikkert når samene bosatte seg i de ulike deler av landet. Den samiske kultur er derved en vesentlig del av vår nasjonale kulturarv. Den samiske kulturs avhengighet av norske myndigheter gir oss et særlig globalt ansvar. Den samiske plass i norsk historie gir oss et særlig nasjonalt ansvar.»⁴⁹

Med grunnlovsvedtaket søkte Stortinget å bøte på gammel urett overfor samene og slå fast at for-norskingspolitikken rettet mot samene var forlatt for godt. Samtidig ble staten pålagt ansvaret for at samisk språk, kultur og samfunnsliv ble sikret og hadde utviklingsmuligheter. Paragrafen påla Norge et særlig ansvar for det samiske folk og for bevaring og utvikling av den samiske kulturen, siden de fleste samer er bosatt i Norge.

I sin innstilling kommenterte Samerettsutvalget også hvilken betydning grunnlovsendringen ville kunne ha for andre minoritetsgrupper i Norge. Utvalget mente at det ville vise at en etnisk og kulturell minoritet kan nå frem med sine krav overfor myndighetene, og at «den bør bli oppfattet som en understrekning av myndighetenes positive holdning til kulturvern for minoritetsgrupper mer generelt».⁵⁰ Samerettsutvalget kommenterte at dette særlig kunne ha betydning for kvenene «i deres arbeid for å beholde sine særtrekk i det norske samfunn».⁵¹

Samekulturutvalget, ledet av Kirsten Myklevoll (Ap), hadde som oppdrag å utrede grunnlaget for samisk kultur- og utdanningspolitikk, samt tiltak for å fremme og styrke samisk kultur og språk. Samekulturutvalget la frem sin første innstilling i 1985.⁵² Innstillingen var på mange vis en utdyping og pre-

43 Minde (2003) s. 110.

44 NOU 1984: 18 Om samenes rettsstilling.

45 Josefsen (2014).

46 Paragrafen ble vedtatt som Grunnlovens § 110a, men i forbindelse med grunnlovsrevisjonen i 2014 ble den flyttet til § 108 med en noe endret ordlyd.

47 NOU 1984: 18 s. 434.

48 NOU 1984: 18 s. 428.

49 NOU 1984: 18 s. 440.

50 NOU 1984: 18 s. 446.

51 NOU 1984: 18 s. 447.

52 NOU 1985: 14.

sisering av de språklige og kulturelle aspektene ved Samerettsutvalgets innstilling. Basert på innstillingen fra Samekulturutvalget vedtok Stortinget et tillegg, kapittel 3, til sameloven. Lovtillegget likestilte samisk og norsk språk som offisielle språk i Norge og lå til grunn for opprettingen av forvaltningsområdet for samisk språk i 1992. I forvaltningsområdet ble samisk språk gitt et særlig sterkt rettsvern og samisk og norsk likestilt i offentlig forvaltning.⁵³

H.M. Kong Harald 5s tale under åpningen av det tredje Sameting i 1997 var betydningsfull og en anerkjennelse av samenes rettigheter.⁵⁴

«Den norske stat er grunnlagt på territoriet til to folk – nordmenn og samer. Samisk historie er tett flettet sammen med norsk historie. I dag må vi beklage den urett den norske stat tidligere har påført det samiske folk gjennom en hard fornorskningsspolitikk. Den norske stat har derfor et særlig ansvar for å legge forholdene til rette for at det samiske folk skal kunne bygge et sterkt og levedyktig samfunn. Dette er en hevdvunnen rett basert på samenes tilstedeværelse i sine områder som går langt tilbake i tiden.»⁵⁵

Kongens unnskyldning for uretten som var begått, var viktig og ble lagt merke til i det samiske samfunnet. Aili Keskitalo, sametingspresident i tre perioder, 2005–2007, 2013–2016 og 2017–2021, har uttrykt det slik: «For samene betydde det veldig mye at det var Kongen selv som sa dette, fordi samene har tillit til ham. Det som Kongen sier, har stor verdi i vårt samfunn. I tillegg at hans ord også er den norske stats syn.»⁵⁶

Selv om samenes rettigheter var slått fast ved inngangen til 1990-tallet, var disse på ingen måte innarbeidet i lov- og regelverk. Det kom i tiårene som fulgte, på samme tid vokste nye konflikter og nye rettighetsspørsmål frem.⁵⁷

10.2.5 Kvenene og skogfinnene – fortsatt fornorsking og ny etnisk mobilisering

Det var fra slutten av 1930-tallet og frem mot 1990-tallet en sterk grad av kontinuitet i myndighetenes holdninger overfor kvenene og skogfinnene.⁵⁸ Den formelle omleggingen av norsk samepolitikk på starten av 1960-tallet førte ikke til noen umiddelbar endring for kvenenes og skogfinnernes del. Fram til slutten av 1990-tallet kan norske myndigheters politikk ovenfor kvener og skogfinner i denne perioden karakteriseres som «minoritetspolitisk passivitet» fordi myndighetene verken tok hensyn til gruppenes språk og kultur eller satte inn særskilte fornorskings tiltak rettet mot dem. Fraværet av en aktiv politikk fra myndighetenes side kan tolkes som at myndighetene enten anså dem som assimilerte i det norske samfunnet eller ønsket at de skulle bli assimilert. Norske myndigheter betraktet kvenene som innvandrere, og innvandrere hadde ifølge myndighetene ikke særskilte rettigheter.

Interessen rettet seg særlig mot materiell kultur og minnene om den skogfinske kulturen slik den en gang hadde vært.⁵⁹ Den skogfinske kulturelle mobiliseringen kom til uttrykk på ulikt vis. Museer og historielag viste frem og tematiserte den skogfinske historien. Her tok aktiviteten utgangspunkt i Gruetunet museum (etablert 1942), Finnetunet (etablert 1942), Austmarka historielag (etablert 1977) og Åsnes Finnskog historielag (etablert 1990). Forfattere som Dagfinn Grønset, Martin Vestlien og Åsta Holth tok alle opp skogfinnernes liv og historie i sine arbeider. Deres bøker, som til dels ble solgt i store opplag og nådde bredt ut, var viktig både for å gjøre den skogfinske kulturen og skogfinnene som gruppe allment kjent og for å bevisstgjøre skogfinnene selv på deres kulturelle arv. Finnskogdagene har vært arrangert på Svullrya i Grue Finnskog hvert år siden 1970. Dette arrangementet har hatt en viktig funksjon både ved å spre kunnskap om skogfinsk historie og kultur og ved å løfte frem skogfinnene som minoritet.

Den kulturelle oppvåkningen kom også til uttrykk gjennom etablering av skogfinske organisasjoner. I 1958 ble Solør-Värmland finnkulturforening stiftet,

53 Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 409.

54 Se kap. 25.2.

55 Det norske kongehus, taler. Sametinget 1997: Åpningstale H.M. Kongens tale ved åpningen av det tredje Sameting 7. oktober 1997. <https://www.kongehuset.no/tale.html?tid=171065&sek=26947&scope=0>.

56 NRK Sapmi «– Kongens ord betyr mye for samene». (2014/2020). https://www.nrk.no/sapmi/_-kongens-ord-betyr-mye-for-same-1.11966176. Publisert 7. okt. 2014 kl. 08:37 Oppdatert 25. sep. 2020 kl. 15:24. Sett 04.02 2023.

57 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 443–446.

58 Niemi (2005); Megard (1999). Se også kapittel 8. og 9.

59 Kulbrandstad (2010) s. 171–175; Lien (2017) s. 172.

senere kom Foreningen Finnskogen (1985), nettverksorganisasjonen Finnbygder i samverkan (1991), Stiftelsen Finnskogen (1992) og Skogfinske interesser i Norge (1999). Forskningen om skogfinsk kultur med byggeskikk, svedjebrenning og folkeminner var omfattende, ofte i felles svensk-norske prosjekter, også med finske deltakere.

Frem til andre verdenskrig hadde kvenene fått utstrakt oppmerksomhet fra myndighetene i forsøket på total assimilering, både åpent og i det skjulte, mens kvenene nærmest forsvant fra offentligheten i tiårene etter krigen. På 1960-tallet ble kvenene på sett og vis gjenoppdaget av forfattere, journalister, forskere og myndighetene, som ble overrasket over at kvensk språk og kultur fortsatt var levende i en del lokalsamfunn. Forfattere som Hans Kristian Eriksen og Hans Ronthi løftet frem og synliggjorde den kvenske kulturen for norske lesere, mens norske og finske forskere dokumenterte språk, tradisjoner og materiell kultur og formidlet den kvenske historien.⁶⁰ Via finske representanter ble også kvenenes situasjon tatt opp i Nordisk råd og Nordisk ministerråd i 1979–80.

Etter flere tiår der kvensk språk og kultur ikke hadde vært synlig i det offentlige rom, fikk kvenene på 1970-tallet på ny oppmerksomhet. I 1970 startet NRK med ukentlige nyhetssendinger på finsk i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. Norsk kulturråd tok også i noen grad ansvar for kvensk kultur, ved å oppnevne en arbeidsgruppe om «norskfinske kulturforhold» i 1974. Initiativet ble tatt av Finnmark fylkes kulturnemnd i 1972 og sendt som forslag om utredning til KUD. Oppdraget ble gitt Norsk kulturråd, som opprettet utvalget. Rapporten *Innstilling om norsk-finske kulturforhold* ble publisert i 1976, og den kom med en rekke konkrete forslag om kvenske kultur- og språktiltak.⁶¹ Tiltakene ble i liten grad gjennomført. Året etter ble det sentralt plasserte Innvandrermønumentet/Kvenmønumentet avduket i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari med Kong Olav, Sveriges Kong Carl Gustaf og Finlands president Urho Kekkonen til stede. Avdukingen av mønumentet fikk stor medieoppmerksomhet, noe som bidro til at kvenene og kvensk historie ble gjort kjent.⁶²

Blant kvenene gjorde en økende kvensk politisk bevissthet seg gjeldende fra tidlig på 1980-tallet.

Denne var til dels inspirert av den samepolitiske bevegelsen og dels av tornedalsfinnernes organisering. På 1970-tallet hadde den finskspråklige minoriteten på svensk side av Tornedalen begynt å stille krav til svenske myndigheter, og i 1981 ble Svenska Tornedalings Riksförbund (Tornionlaaksolaiset) stiftet.⁶³ I 1984 ble den første kvenforeningen stiftet, i Børselv/Bissojohka/Pyssyjoki i Porsanger/Porsángu/Porsanki, og i 1987 ble Ruijan Kveeniliitto / Norske kveners forbund (NKF) etablert. NKF arbeidet målrettet for at kvenene skulle bli anerkjent som en nasjonal minoritet i Norge og for ivaretagelse av kvensk språk og kultur.⁶⁴

Det at styresmaktene kategoriserte gruppen som innvandrere, var svært problematisk for kvenene og stod i veien for de rettigheter kvenene mente å ha som minoritet. NKF stilte fra starten av krav til myndighetene om at kategorien minoritet eller nasjonal minoritet skulle brukes om kvenene i alle offentlige sammenhenger.⁶⁵ Dette kravet ble lenge avist, noe som vanskeliggjorde arbeidet for kvensk språk, kultur og samfunnsliv.

KVENSK MEDIA

Fra 1970 og frem til utgangen av 2017 ble Finskendingen sendt på NRK radio, først bare i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og senere i hele Nord-Norge. Programmet var fra begynnelsen fem minutter i uka. Etter hvert ble sendetiden økt til 12 minutter i uka. Programposten ble lagt ned og sendingene stoppet da FM-bandet ble lagt ned i 2017. I 2018 ble NRK Kvensk / NRK Kvääni lansert, et digitalt tilbud som også leverer stoff til andre kanaler/medieplattformer i NRK. Målgruppen til nettsiden NRK Kvensk / NRK Kvääni skal

60 Niemi (2000) s. 18–20; Niemi (2010) s. 46–47.

61 Niemi (2000) s. 17–18; Niemi (2010) s. 145–146.

62 Aarekol (2009).

63 Niemi (2010) s.145.

64 Niemi (2005); Niemi (2010) s. 146–147.

65 Niemi (2010) s. 147.

være «barn/unge, og unge voksne med barn, ettersom det er de som skal redde det utryddingstruede språket».

Den kvenske avisa Ruijan Kaiku (Ekko fra Nord-Norge) ble etablert i 1995. Avisen dekker kultur- og samfunnsforhold i det kvenske kulturområdet og er trespråklig; hovedspråket er norsk, men også kvensk og finsk benyttes.

Kilde: NRK Troms «Redaksjonelt regnskap for NRK Troms 2017»; Ruijan Kaiku (2023).

10.2.6 Fra innvandrere til nasjonal minoritet

På starten av 1990-tallet, i kjølvannet av den kalde krigens avvikling og utvidelsen av EU, økte oppmerksomhet om minoritetenes språk, kultur og rettigheter i det internasjonale samfunn. I 1992 vedtok Europarådet Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk. Pakten definerer regions- og minoritetsspråk som språk som tradisjonelt ble brukt innen et bestemt territorium i en stat, av statsborgere som utgjorde en historisk gruppe som er tallmessig mindre enn resten av statens befolkning. Norge ratifiserte minoritetsspråkpakten i 1993, og den trådte i kraft 1. mars 1998. Året før hadde elever i grunnskolen i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmark/Finmark/Finmarku fått rett til opplæring i finsk som andrespråk. I 1999 ble retten til opplæring i finsk som andrespråk i grunnskolen lovfestet. Det er ingen tilsvarende rett til opplæring i kvensk eller finsk i videregående opplæring, men skolen kan velge å tilby det.⁶⁶

Det neste steget kom etter initiativ fra Europarådet, som i flere år hadde arbeidet med å fremme demokrati, menneskerettigheter og rettsstatsutvikling. I 1995 la Europarådet frem rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter. Norge var en av 21 stater som umiddelbart undertegnet konvensjonen. Norge ratifiserte Rammekonvensjonen i 1999, og konvensjonen ble gjort gjeldende for kvener, skogfinner, rom, romanifolk og jøder i Norge. Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie hadde på vegne av samene i Norge takket nei til status som nasjonal minoritet; de ønsket å verne om statusen som urfolk

og ønsket ikke dobbeltkategorisering.⁶⁷ Norges femte rapport, fra 2020, om oppfølgingen av Rammekonvensjonen omfattet etter Sametingets ønske også samene, uten at dette skulle medføre «endringer av samenes rettigheter som urfolk og oppfølgingen av urfolksrettslige forpliktelser».⁶⁸

Det var etter at Europarådets konvensjon kom, en del snudde med den. For da oppdaget vi plutselig at vi hadde noen rettigheter, vi også. [...] Og fylket, der var det også ganske stor motstand, for det. Vi fikk beskjed om at vi skulle ikke ta opp det med et skogfinsk museum. Nei, det var ikke noe tema i det hele tatt. Men vi gjorde det allikevel, og da ble vi selvsagt ikke noe særlig populære. [...] Jeg synes dette er en form for diskriminering, i høyeste grad. Fordi du stadig får kjepper i hjulene, du mister motet.⁶⁹

I 1998 ga kommunal- og regionalminister Ragnhild Queseth Haarstad på vegne av den norske regjeringen en offisiell unnskyldning til romanifolket for overgrepene og uretten som hadde skjedd, og samtidig ba hun de nasjonale minoritetene om unnskyldning for måten de hadde vært behandlet på: «Regjeringa seier seg øg lei for den fornorskingspolitikken som har råka alle dei nasjonale minoritetane, og vil på staten sine vegner be om orsaking for den måten minoritetane er blitt behandla på.»⁷⁰ Haarstads unnskyldning til de nasjonale minoritetene har ikke fått like mye oppmerksomhet som Kongens unnskyldning til samene året før. Den ble nok i stor grad først og fremst oppfattet som en unnskyldning for uretten begått mot romanifolk, og i langt mindre grad som en unnskyldning for uretten som fornorskingspolitikken hadde påført de øvrige nasjonale minoritetene.

10.2.7 Fornorskingspolitikken sluttspunkt

Stortingets samtykke til ratifisering av Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter i 1998 markerte også en endelig slutt på assimilasjons- og fornorskingspolitikken rettet mot kvener og skogfinner.

66 St.meld. nr. 15 (2000–2001) s. 55; Niemi (2010) s. 148–149; Udir (2023) <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagspesifikk-stotte/Om-retten-til-opplaring-i-kvensk-eller-finsk/>

67 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 420.

68 Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2020) s. 3.

69 SFKOMM 2021/4132-2. Rolf Rønning.

70 St.meld. nr. 15 (2000–2001) s. 14. Unnskyldningen ble gjentatt i St.meld. nr. 15 (2000–2001) s. 5.

Den formelle avviklingen av fornorskingspolitikken hadde skjedd til ulike tidspunkt for samer, kvener og skogfinner. For samenes del ble fornorskingspolitikken formelt avvirket i forbindelse med arbeidet til Samekomiteen av 1956. Første del av avviklingen var skoleloven av 1959, som formeldt avsluttet fornorskingspolitikken i skolen, og andre del av avvikling skjedde i 1963 i forbindelse med Stortingets behandling av Samekomiteens innstilling.

Etter over 100 år med målrettet fornorskingspolitikk ble målet om assimilasjon og fornorsking av kvenene og skogfinnene forlatt, og et nytt mål for minoritetspolitikken satt: pluralistisk integrasjon og kulturelt mangfold. Imidlertid førte innarbeidede holdninger, praksiser og virkemidler og ikke minst mangel på kunnskap om samer, kvener og skogfinner til at det tok tid før fornorskingspolitikken ble avvirket i praksis. Derfor fortsatte fornorskingen selv om assimilasjonspolitikken rettet mot kvener, skogfinner og samer oppørte.

Kvener er jo ikke mer synlig i samfunnet nå. Vi blir litt mer synlige, og på en måte legger man merke til det, men alt i alt hvis man ser det store bildet, så synes vi jo ikke. Og hvordan skal man da få politisk kraft? Det hjelper jo ikke å uansett hva vi gjør. [...] når først Kongen ba det samiske folk om unnskyldning, så mener jeg at kongehuset har en jobb å gjøre når det gjelder det kvenske og de andre nasjonale minoritetene. [...] Jeg gleder meg til tida som kommer etter i morgen.⁷¹

Omleggingen i politikken var resultat av politiske prosesser, nasjonalt og internasjonalt, som gjensidig påvirket hverandre over tid. Grovt sett kan det pekes på tre ulike akser i politikktutviklingen etter andre verdenskrig. Det første akse var en gradvis endring i synet på og holdningene til urfolk og nasjonale minoriteter i norsk politikk og samfunnsliv. Den andre akse var en mobilisering av samer, og senere kvener og skogfinner, på etnopolitisk grunnlag for anerkjennelse som folk, for kollektive og individuelle

le, språklige og kulturelle rettigheter og for samenes del også for rettigheter til land og vann. Den tredje akse var en utvikling og utdyping av menneskerettighetene i det internasjonale samfunn, blant annet i form av konvensjoner om minoritetenes rettigheter – konvensjoner som Stortinget sluttet seg til, og som etter hvert ble gjort gjeldende som norsk lov og gitt forrang foran annen lovgiving.

10.3 Skoltesamene – mellom marginalisering og kulturell revitalisering

For skoltesamene i Norge har perioden etter 1963 vært preget av forsøk på å gjenopprette reindriften i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö, organisering av egne foreninger og institusjonsbygging.

Skoltesamene i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö organiserte seg i 1986 i Østsamelaget⁷², og i 1991 ble Foreningen skoltene i Norge dannet. Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden har formål for å gjenreise skoltespråket, verne om den ortodokse troen, og gjeninnføre og verne materielle rettigheter.⁷³ I 2023 arbeidet en gruppe skoltesamer med å opprette en organisasjon Norrös-Skoltesamene med formål å fremme skoltesamisk språk, kultur og historie.⁷⁴

Skoltesamer var med i Vestre Sør-Varanger reindrifslag frem til 1964. Da forlot de generalforsamlingen i protest, og laget ble nedlagt. En gruppe skoltesamer fra Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö saksøkte i 1984 de nordsamiske reindrifstøverne i reinbeitedistrikt 4-5 B og staten ved Landbruksdepartementet for å få tilkjent en særrett til reindrift i sin gamle sidd. Skoltesamene fikk anerkjent at de hadde rett til reindrift, men ikke eksklusiv reindrift.⁷⁵ Retten kom frem til at også de nordsamiske reineierne som brukte området, hadde rett til reindrift der.⁷⁶ Etter myndighetenes mening måtte skoltesamenes reindrift eventuelt etableres etter reindrifslovens bestemmelser.⁷⁷ Dette skjedde ikke, og noen skoltesamer arbeider fortsatt for å reetablere skoltesamisk reindrift i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö.⁷⁸ I det østligste reinbeitedistriktet i Sør-Varanger/Sauj-Va'rjjet/Mátta-Várjjet/Etelä-Varenki, Ruovdevuonna/

71 SFKOMM 2023/449-4. Unni Elisabeth Huru.

72 Foreningen brukte også navnet Østsamene i Neiden.

73 Andresen (2022) s. 4–5.

74 Foreningen har en egen Facebook-side.

75 Rettsbok for Tana og Varanger herredsrett, hovedforhandling. Sak 116/1984 A 4–7. s. 36 og A: s. 28–29.

76 Rettsbok for Tana og Varanger sak nr. 116/1984 A: s. 35–36.

77 Se Niemi i NOU 1994: 4 s. 435.

78 Se mer om reetablering av skoltesamisk reindrift i Andresen (2022).

Jarfjord/Ru'vddvuõnn/Ruovdevuonna/Rautavuono, driver imidlertid etterkommere etter skoltesamene fra Pasvik/ Paččjokk sijdd reindrift.⁷⁹

Siden slutten av 1900-tallet har myndighetene tatt initiativ til kulturtiltak for å kompensere den manglende sikringen av den skoltesamiske kulturens materielle grunnlag. Den tidligere fellesjorda i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö er i dag fredet, og det er etablert et skoltesamisk museum. Fredningssaken startet på 1960-tallet, og museumssaken bidro til å fremme og styrke skoltesamisk kultur, men utløste også kritikk og konflikter. Raseforskningens urett er søkt vendt til verdighet gjennom gjenbegravning av 94 levninger som ble fjernet fra Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö i 1911.⁸⁰

10.3.1 Skoltesamene og Sametinget

Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie har fått en sentral rolle i myndighetenes konflikt med skoltesamene etter at det i 1990 overtok forvaltningsansvaret for kulturminnevernet (underlagt Riksantikvaren og Miljøverndepartementet), og i 2002 for de samiske museene (underlagt Kulturdepartementet). Det som en gang var skoltesamenes fellesjord i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö, er fellesnevner i tre saker, med konflikter både om bruken av og eiendomsrett til fellesjorda. Skoltesamer har flere ganger opplevd seg satt utenfor planleggings- og beslutningsprosesser. I noen saker har også skoltesamer tilkjennegitt ulike syn.⁸¹

Konflikten med Sametinget er sammensatt.

10.3.2 Museums- og fredningsplan

I 1987 ble det nedsatt en plankomité for et østsamisk museumsanlegg i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö. 30 år senere åpnet Ä'vv Saa'mi Mu'zei/Ä'vv skoltesamisk museum. En rekke norske og samiske organer har i tillegg til skoltesamenes representanter vært involvert i arbeidet med å realisere museet. En prosjektgruppe kom på 1990-tallet frem til enighet om formål, organisasjon og stedsvalg, samt en overordnet positiv innstilling til fredning av et område

rundt St. Georgs kapell for å etablere et «østsametun».⁸²

Omtrent på samme tid fattet Samisk kulturminneråd, et av Sametingets/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie organer, vedtak om midlertidig fredning av den tidligere fellesjorda. De skoltesamiske foreningene protesterte på at de ikke var blitt tilstrekkelig involvert i planleggingen, og Skoltene i Neiden henvendte seg til Sametinget. Sametingets president, Ole Henrik Magga, understreket i sitt svar at fredningen forutsatte skoltesamenes støtte. Det førte til at skoltesamer uttrykte ønske om samarbeid med de samiske institusjonene om fredningssaken.⁸³

Prosjektgruppens museumsplan fra 1990-tallet ble delvis tilsidesatt da museet skulle realiseres. De skoltesamiske foreningene satte dette i sammenheng med at Sametinget i 1998 vedtok å fremme Østsamisk museumsanlegg i Neiden som samisk tusenårssted. Storting og regjering støttet dette, og ba om at Østsamisk museum ble utredet i forbindelse med statsbudsjettet for 2000. Museet ble i 1999 opprettet som en avdeling av Sámiid Vuorká-Dávvirat / De Samiske Samlinger (SVD). De skoltesamiske foreningene mente at Sametinget og SVD nå overtok styringen, og at de selv mistet innflytelse. I en avisdebatt som fulgte om østsamisk museum som tusenårssted, la Ranveig Nilsen, representant i Sametingsrådet, vekt på at hensikten med det samiske tusenårsstedet hadde vært å fremme og styrke den skoltesamiske kulturen.⁸⁴

Fortsatt i 2007, før den endelige beslutningen om plassering av museet var tatt, var det uro i museums-saken særlig om tomtevalget. Foreningene ønsket fortsatt at museet skulle bygges på det stedet som var foreslått i 1995, men til slutt ble en annen tomt valgt. Skoltesamer uttrykte at de var blitt overkjørt og ikke hadde fått tilstrekkelig innflytelse på museumsplanene, og frykten var at museet skulle bli «storsamfunnets avlat for ikke å gjøre noe for å opprettholde den østsamiske kulturen som levende».⁸⁵

10.3.3 Gjenbegravelser

Skoltesamiske skjeletter ble solgt til statsstøttet raseforskning i 1915, og ført til Universitetet i Oslo

79 Johansen og Mikkelsen (2022) 52.31–53.51.

80 Andresen (2022) s. 25.

81 Andresen (2022) s. 25.

82 Andresen (2022) s. 25.

83 Andresen (2022) s. 26.

84 Andresen (2022) s. 26.

85 Andresen (2022) s. 27, 26–27.

(UiO). Disse ble gjenbegravd i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö i 2011. Seremonien ble beskrevet som verdig og respektfull.⁸⁶ Imidlertid er spørsmålet om gjenbegravelse, og med dette spørsmålet om gravsted, fortsatt aktuelt. I forbindelse med industriell utbygging av Pasvikelva på 1950-tallet ble skoltesamiske levninger flyttet fra Gravholmen til Universitetet i Oslo. Skoltesamer i Sevetijärvi/Če'vetjäu'rr/Čeavetjävri hadde akseptert denne flyttingen, under forutsetning av gjenbegravelse. 20 kranier og noen knokler ble likevel igjen i Oslo. Nasjonalt utvalg for forskning på menneskelige levninger (skjelettutvalget) kom frem til at fordi befolkningen ikke var blitt informert om at ikke alle levninger ble gjenbegravet, hadde det skjedd et etisk overtramp. Utvalget anbefalte at det ble igangsatt en «åpen og inkluderende prosess» der alle involverte parter ble hørt og relevante argumenter tatt alvorlig. Utvalget pekte på tre grupper – Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemie-digkie, lokale siida-samfunn og Institutt for medisinske realfag – og understreket at «det er oppfatningene til de lokale siida-samfunn som etisk sett utgjør de aller viktigste røstene i den prosessen som vi nå anbefaler». I tillegg ble det pekt på andre høringsinstanser, som Den ortodokse kirke / St. Georg menighet og Østsamisk museum.⁸⁷

Det mest aktuelle lokale siida-samfunnet er Sevetijärvi/Če'vetjäu'rr/Čeavetjävri i Finland, men starost ved St. Georgs kapell i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö, Oiva Jarva, fikk i 2018 fullmakt til å opptre på kirkens vegne i denne saken. Han etterspurte da Sametingets planer i saken, uten å få fyllestgjørende svar. I telefonsamtale og e-postutveksling i juni 2021 ble det fra Sametingets side opplyst at saksbehandlingen hadde tatt lang tid fordi det var behov for revisjon av avtalen mellom UiO og Sametinget fra 1997–98 om de samiske skjelettene. Avtalen ble revurdert og undertegnet i juni 2020. Det er også foretatt en C.14-datering av skjelettmaterialet. Sametinget vil nå gjennomføre en prosess hvor alle berørte parter og syn blir hørt, før det tas en avgjørelse om hva som skal skje med skjelettene videre.⁸⁸

10.3.4 Reetablering av skoltesamisk eiendomsrett

En av skoltesamene i Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö mener fredningen av «Skoltebyen» har vakt til live minnet om overgrepet som skjedde da fellesjorda ble skiftet ut på begynnelsen av 1900-tallet. Det er i en slik sammenheng man må forstå at Den ortodokse kirke, i forbindelse med at «Skoltebyen» ble erklært som utvalgt kulturlandskap-område i 2019, foreslo overfor Fylkesmannen i Finnmarkku/ Finnmark/Finmarkku at den kollektive skoltesamiske eiendomsretten skulle reetableres. Fylkesmannen besvarte ikke henvendelsen, da den ble vurdert ikke å ha direkte med UKL å gjøre. Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden hadde tatt opp spørsmålet med Sametinget i 2018, med henvisning til at Sametinget i forbindelse med gjenbegravelsen i 2011 ervervet seg eiendomsrett til det nye gravstedet. Saken er ikke avsluttet. Om fredning generelt opplyser Sametinget i Sametingsmelding om samisk kulturminnevern (2021) at et av målene for kulturmiljøfredninger og utvalgte kulturlandskap i jordbruket er at det skal legges til rette «for en bruk som bidrar til vedlikehold og utvikling av østsamisk kultur».⁸⁹

10.4 Reindriftens politiske og økonomiske integrasjon i det norske samfunnet

Dat billistedje maiddái boazudoalu joavkkuid. Dat lei áibbas vearrut, ahte billistišgohte, ja dan birra eai lean dádjadan jurddašit ge. Dat ii mana, álge boazudoalu maid mii leat árben iežamet váhnemiin ja máttuin. Álge dan dáruiduhttit.

De ødela også reindrifsfamiliene. Det bar galt avsted, å ødelegge det hele, det hadde man ikke klart å forutse. Det skulle ikke være mulig. De begynte å fornorske reindriften, det som vi har arvet fra våre foreldre og forfedre.⁹⁰

Med opprettelsen av Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvi / Nöörjen Saemiej Rijkhesiebrje / Norske Reindriftsamers Landsforbund (NBR/NRL) i 1947 ble det tettere kontakt og samarbeid med myndighetene. Nye støtteordninger kom på plass. En årlig næringsavtale, den såkalt reindriftsavtalen, mellom reindriften og staten ble vedtatt i 1976. I 1978 kom

86 Andresen (2022) s. 27–28.

87 Andresen (2022) s. 29

88 Andresen (2022) s. 29

89 Andresen (2022) s. 28.

90 SFKOMM 2020/212–13. Mathis Mathisen Sara.

det en ny reindrifftslov, som erstattet reindrifftsloven fra 1933. Det ble utviklet et korporativt system, hvor målsettingen var å øke produktiviteten i samsvar med nye intensive driftsformer og markedsøkonomiske målsettinger.

Både reindrifftsavtalen av 1976 og reindrifftsloven av 1978 var tiltak som eksplisitt var rettet mot samer, men som var forankret i andre motiver enn fornorskning og etnisk assimilasjon. Assimilasjon kan være et resultat av lover og politiske tiltak som har helt andre hensikter, men som faktisk viser seg å føre til en gradvis nedbrytning av samisk kultur, språk og kunnskap. Mens fornorskingspolitikken for over hundre år siden hadde *til hensikt* å erstatte samiske kulturytringer med tilsvarende norske, har ulike reindrifftspolitiske tiltak i nyere tid hatt samme effekt i praksis.⁹¹

SIIDA – EN SAMISK ORGANISASJONSFORM

I den reindriftssamiske organisasjonsformen er *siidd/siida/sijdda/sijte* et sentralt begrep. *Siida* er en institusjon som organiserer et fleksibelt arbeidsfellesskap mellom flere reineiere og deres dyr. Som organisasjonsform har *siidaen* til oppgave å kompensere for den manglende balansen mellom produksjonsfaktorene – dyr, beiter og mennesker – som uvilkårlig vil oppstå dersom enkelthushold skulle operere hver for seg. Skiftende årstider og beiteforhold stiller ulike krav til arbeidskraft og kunnskap. Beitenes bæreevne er m.a.o. ikke entydig et spørsmål om antall dyr. Det er også et spørsmål om den type kulturelle ferdigheter som omsatt i praksis kan kalles driftsform. *Siidaens* levedyktighet – dvs. evne til å tilpasse seg ulike forhold i reindrifftens årssyklus og familienes utviklingssyklus – betinges videre av vidtfavnende bilaterale slektsnettverk og gjennom verdde-relasjoner. Det sistnevnte er en samisk samarbeidsinstitusjon mellom reindrifftsamer og fastboende.

Kilde: Solem (1970); (1933); Bjørklund (1990); Paine (1994).

Frem til reindrifftsloven av 1978 grep ikke myndighetene inn i reindriftssamenes interne organisasjonsform, men reindrifftsavtalen av 1976 og reindrifftsloven av 1978 søkte å integrere reindrifften i norsk økonomi og forvaltning. Dette viser hvordan

politiske og ideologiske hensyn i det norske samfunn grep inn i samisk kultur og samfunnsliv.

I etterkrigstiden ble reindrifftspolitikken ført inn i det en kan kalle for en velferdspolitisk fase. Før andre verdenskrig var det mange steder hensynet til jordbruket som hadde vært utslagsgivende for utformingen av reindrifftspolitikken. Etter andre verdenskrig var det i økende grad velferdsstaten som utgjorde den ideologiske rammen for de reindrifftspolitiske tiltakene. Den allmenne samfunnsutviklingen de første tiårene etter krigen hadde ført til en økende levestandard blant folk flest. På begynnelsen av 1970-tallet ble det av stadig flere påpekt at inntektene i reindrifftsneringen var gjennomgående lave, og det ble fremmet flere forslag til hvordan lønnsomheten i neringen kunne økes. Mens bønder og fiskere i flere tiår hadde hatt hovedavtaler for å sikre lønnsomhet og sosial utjevning, sto reindriftssamene helt utenfor de korporative kanaler. Statlige myndigheter oppfattet dette som et problem, fordi reineierne var den siste «yrkesgruppe» innen primærneringene som ikke hadde formalisert sitt forhold til staten i form av et eget økonomisk avtaleverk.

En slik hovedavtale kom i 1976 med Norske Reindriftsamers Landsforbund (NRL) som motpart, og må forstås i lys av den nye reindrifftsloven som nå var under utarbeiding. NRL hadde et sterkt ønske om at reindrifften skulle få ekspropriasjonsrettslig vern, noe reindrifftslovkomiteen hadde foreslått i 1966. Komiteen foreslo også et lovfestet forbud mot inngrep i viktige beiteområder. Forslagene møtte sterk motstand fra landbrukets organisasjoner og fylkeslandbruksstyrene og skogeiere. Sør-Trøndelag fylkeslandbruksstyre frarådet for eksempel at lovforslaget ble lagt frem for Stortinget. Det skjedde da heller ikke, og ingen av disse forslagene ble fulgt opp i den nye loven i 1978, til tross for at Høyesterett allerede i 1968 (Altevanndommen) hadde slått fast at reindrifften hadde et selvstendig rettsgrunnlag.⁹²

Hovedmålsettingen bak 1978-loven og avtaleverket var at reineierne skulle betraktes og behandles som kjøttprodusenter, og at salg av kjøtt skulle frembringe vekst i neringen og for den enkelte reineier. Dette målet skulle oppnås gjennom å regulere antall utøvere og driftsformer samt «forskning og veiledning». NRL var positivt innstilt til en slik avtale, særlig på grunn av de økonomiske støtteordningene og inntektsmålsettingen. Bakgrunnen for denne satsingen på rasjonalisering og økt kjøttproduksjon,

91 Se kapittel 20.

92 Ravna (2019) s. 103–104.

lå først og fremst i den situasjonen mange sørsamiske reineiere befant seg i.⁹³ Særlig gjaldt det forholdene i Gåebrien sijte (daværende Riast-Hyllingen). Beite-tilgangen ga ikke rom for økning av reintallet, og man søkte derfor andre måter å øke inntekten på. Svaret fant man i en ny forvaltningsmodell som ble utviklet tidlig på 1970-tallet av agronom og lappefogd Dag Lenvik.⁹⁴ Han argumenterte for en radikal omstrukturering av reinflokkene. Færre dyr, men flere simler i flokken ville gi flere og større kalver. En slik omlegging forutsatte enighet og omfattende samarbeid mellom alle reineiere i reinbeitedistriktet, noe som på den annen side gjorde det vanskelig for den enkelte reineier å forfølge avvikende strategier.⁹⁵ Driftsformen var tilpasset reinbeitedistrikter med intern konsensus og fravær av konkurrerende reineiere. Denne modellen ble utviklet i Gåebrien sijte i nært samarbeid med Lenvik og etter hvert landbruksdepartementet og førte raskt til en økt produksjon i form av kalveslakt i dette distriktet.

Modellen dannet grunnlaget for reindrifftsavtalen i 1976, hvor subsidieordningene (særlig kalveslakt) skulle fremme slike driftsformer.⁹⁶ Dette ble ytterligere forsterket gjennom reindrifftsloven av 1978, hvor konsesjonskrav, øverste reinantall og ny forvaltningsform ble etablert. Avtalen var et uttrykk for korporativ styring, den ble utformet i et samarbeid mellom representanter fra Landbruksdepartementet og NRL. Sistnevnte var på denne tiden dominert av personer fra reinbeitedistrikter hvis driftsformer lot seg tilpasse avtalens virkemidler. Jan Åge Riseth konkluderer i sin doktorgradsavhandling om utviklingen av reindrifftsforvaltningen med at ledende reineiere i Gåebrien sijte og NRL «spilte en viktig rolle i utformingen av forvaltningssystemet som kom i 1978-loven [...] og i utformingen av reindrifftsavtalen».⁹⁷

I nord, derimot, hvor tre fjerdedeler av den samiske reindrifften befant seg, fikk de nye rammevilkårene helt andre konsekvenser. Komplekse driftsformer med lange flytteveier, stadige sammenblandinger og skillinger gjorde omstrukturering til et sjansespill.

Regelverk og produksjonskrav gikk gjerne på tvers av reindrifftsamiske normer, det være seg «driftsenhet», kalveslakt eller styringsformer. Subsidieordningene førte store midler inn i en økonomi som i stor grad var subsistensorientert. Mange kunne dermed redusere slakteuttaket med det resultat at reinantallet raskt økte, noe som igjen medførte nye reindrifftspolitiske tiltak.⁹⁸ I ettertid har forskning dokumentert hvordan lov- og avtaleverk fikk destruktive konsekvenser for reindrifftsamiske organisasjonsformer, sedvaner og kunnskapstradisjoner, først og fremst i Finnmárku/Finmark/Finmarkku.⁹⁹

Velferdsstatens ideologi handlet om økonomisk utjevning og felleskapets ve og vel, men tok i svært liten grad høyde for at «felleskapet» også hadde en etnisk dimensjon. Norske verdier og kategorier var blitt implisitte forutsetninger for alle tiltak blant den samiske befolkningen, noe som blant reindrifftsamene manifesterte seg i form av begreper som «driftsenhet», «bærekraftig reindrift» og «rasjonell produksjon». Reindrifftsamene ble kategorisert som kjøttprodusenter, og avkastningen ble målt opp mot parameterne ved daværende Norges Kjøtt og Fleskesentral og produksjonskravene i reindrifftsavtalen.

10.4.1 Rettsforståelse og «fellesbeite»

Med 1978-loven ble fellesdistrikter og fellesbeiter formelt og juridisk lovfestet i Finnmárku/Finmark/Finmarkku: «Det kan også fastsettes beitetider, vektgrenser for rein og/eller høyeste reintall for de nye distrikter.»¹⁰⁰ Bestemmelsene i 1978-loven skapte to problematiske utviklingstrekk. På den ene siden førte manglende bestemmelser om hvilke regler som skulle følges for administrasjonen av «felles» vår-, høst- og vinterbeite, til en svekkelse av det tradisjonelle bruksrettsystemet, og i fraværet av et fungerende alternativt styresett skapte de *de facto* en situasjon med åpen tilgang til ressursene.¹⁰¹

På den annen side innførte loven tre administrative nivåer: distriktsstyre, områdestyre, og reindrifftsstyre.¹⁰² Mer konkret nevner lovteksten fra 1978

93 Riseth (2000).

94 Lenvik (1988).

95 Riseth (2000).

96 I 1976 fikk Norge sin første reindrifftsavtale. Denne avtalen var først toårig, men etter 1992 har det vært årlige forhandlinger mellom staten og reindrifften.

97 Riseth (2000) s. 212 (oversatt fra engelsk).

98 Fjellheim (1986).

99 Benjaminsen, Eira og Sara (2016); Riseth og Vatn (2009); Bjørklund (1990).

100 Tillegg i 1996 til loven av 1978.

101 Marin og Bjørklund (2016).

102 Fra 2014 er områdestyrene nedlagt og oppgavene underlagt Statsforvalteren.

at reindrifststyret kan igangsette delingen av slike «fellesbeiter» i nye distrikter, i tillegg til å bestemme vektgrenser for rein samt det høyeste antall rein tillatt i distriktene, og at med tillatelse fra reindrifststyret kan områdestyret faktisk bestemme høyest antall rein i hvert distrikt og driftsenhet. Reindrifstloven av 2007 slo fast at i de tilfeller der et reinbeitedistrikt ikke klarer å redusere antallet rein i henhold til kravene, må alle siida-enheter (tidligere kalt driftsenheter) foreta en prosentvis reduksjon (§60, 3. ledd).¹⁰³

Reindriftssamenes bruk av beiteland i Finnmárku/ Finnmark/Finmarkku skjedde lenge uten konkurranse fra andre næringer. Over tid utviklet det seg et sett av egne regler og normer rundt denne bruken – en samisk rettsoppfatning som har levd side om side med den norske reindrifstlovgivningen. Det var først ved reindrifstloven av 1978 at disse to rettsoppfatningene for alvor kolliderte.

Som i alle andre ressursbaserte tilpasninger skjedde heller ikke denne bruken uten konflikter utøverne imellom, men alle observatører er samstemte om at det eksisterte en egen samisk rettsorden som regulerte beitebruken og løste de konflikter som oppsto.¹⁰⁴ Den nærmest totale mangelen på offentlig inngripen i vinterbeitenes bruk og fordeling, både fra lovgivende og dømmende myndigheters side, tyder på at den interne samiske reguleringen i store trekk fungerte hensiktsmessig for reindriftssamene.

Det økonomiske avtaleverket var den viktigste årsaken til at antallet rein økte raskt i Finnmárku/ Finnmark/Finmarkku utover 1980-tallet.¹⁰⁵ Etter hvert avtegnet det seg en overordnet strategi fra myndighetenes side. Alle tiltak skulle nå rettes mot å få ned reintallet. Med vitenskapelig dokumentasjon fra beitegranskere, biologer og økonomer ble en rekke tiltak satt inn for å redusere reinflokkene. Resonnementet bygde på biologenes påstand om at færre rein i Finnmárku/ Finnmark/Finmarkku ville føre til større rein og dermed økt kjøttproduksjon.¹⁰⁶ I tillegg ble det innført rekrutteringsstopp, ingen nye driftskonsesjoner ble delt ut. Reindrifstforvaltningen på 1980- og 1990-tallet har vært karakterisert som en

sammenhengende rekke med prøving og feiling. Resultatet var et økende antall konflikter, både mellom reineiere og i forhold til myndighetene. St. meld. nr. 28 (1991–92) En bærekraftig reindrift oppsummerte reindrifstpolitikken med at «loven ikke har hatt den tilsiktede virkning. Styringsoppgavene har ikke vist seg i stand til å sikre en balansert ressursutnyttelse, etablering og indre harmoni i næringen.»¹⁰⁷

10.4.2 Reindriftssamiske reaksjoner: Boazu Ealáhus Searvi (BES)

Reindrifstloven av 1978 innførte et konsesjonssystem (driftsenhet) som var en forutsetning for å kunne drive med reindrift. Konsesjonene – og dermed også subsidiene – gikk stort sett til familiefaren – i strid med samiske sedvaner. Det kom etter hvert stadig flere reaksjoner fra reindriftssamer i Finnmárku/ Finnmark/Finmarkku mot denne utviklingen.¹⁰⁸ Misnøyen gjaldt særlig reindrifstloven og den nye reindrifstforvaltningen, som man mente ikke tok hensyn til tradisjonell samisk kunnskap og driftsformer. Organisasjonsarbeid har aldri stått sterkt blant reindriftssamene i Finnmárku/ Finnmark/ Finnmarkku, og NRL organiserte kun et mindretall av alle reindrifstutøverne i fylket. Styret i NRL besto av seks personer, men til tross for at ca. 3/4 av landets reindriftssamer bodde i Finnmárku/ Finnmark/ Finnmarkku, var det bare én til to styremedlemmer som kom fra fylket, i perioden frem til reindrifstloven av 1978.¹⁰⁹ Gjennom etableringen av reindrifstavtalen i 1976 fikk organisasjonen økte driftsmidler og status som forhandlingspart. Det viste seg raskt at virkemidlene i reindrifstavtalen var langt bedre tilpasset driftsforholdene i områdene sør for Finnmark/ Finnmark/Finmarkku.¹¹⁰

VERDDEVUOHTA

Verddevuolta er en gammel samisk samarbeidsinstitusjon mellom reindriftssamer og fastboende. Det materielle aspektet ved verdde-institusjonen består av et gjensidig – og til enhver tid

103 Dette var bakgrunnen for den såkalte Jovsset Ante-saken. Jovsset Ante Sara nektet å etterkomme kravet om å redusere reinflokken sin fra 150 til 75 dyr og saksøkte staten. Han vant i tingretten og lagmannsretten, men tapte i Høyesterett i 2018.

104 Solem (1970).

105 Sara (1990).

106 Lenvik (1990).

107 St. meld. Nr. 28 (1991–92) En bærekraftig reindrift, s. 67.

108 Riseth (2000) s. 219.

109 Berg (1997) s. 175–176.

110 Riseth (2000) s. 215–221; Riseth og Vatn (2009) s. 101.

uoppgjort – bytteforhold der det sirkulerer varer og tjenester. Et slikt bytteforhold har vært av stor betydning både for den aktive reindriftsutøver og for den fastboende part. På sommerbeite ved kysten eller under arbeidskrevende operasjoner som skilling eller slakting har reindriftsutøverne ofte behov for ekstra arbeidshjelp eller tjenester. Denne hjelpen kompenseres det for, gjerne med ulike reinprodukter. Det etableres faste relasjoner til de som gir slik hjelp, og partene kaller hverandre for verdde. De fastboende hadde tradisjonelt egne reinmerker og egne rein, sytingsrein, som ble passet av reindriftssamene. Særlig i Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Karasjok, Deatnu/Tana/Teno og Varanger har dette lange tradisjoner. Slike verdde-forhold blir gjerne høyt verdsatt av begge parter, og går normalt i arv mellom generasjonene. Institusjonen er meget gammel og dukker opp i tingprotokollen for Guovdageaidnu/Kautokeino allerede i 1760. Reindriftsloven av 1978 gjorde det forbudt å ha sytingsrein, og mange mistet da sine reinmerker. Verdde-institusjonen har tradisjonelt vært, og er i stor grad ennå, et viktig bindeledd mellom ulike nærings- og livsformer i det samiske samfunn – og er dermed en viktig integrasjonsmekanisme i den samiske kulturen. I mange områder tok også kvener del i dette samarbeidet og beskrev sin rolle som «väärti» (vertskap).

Kilde: Bjørklund og Eidheim (1997); Eidheim (1966); Rujja-korpuset (Universitetet i Oslo); lemmijoki-lakselv_60 og annijoki-vestrejakobselv_02.

Mange reindriftssamer, først og fremst i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku, mente at deres driftsform og kulturelle interesser ikke ble ivaretatt av NRL, og i 1987 ble en ny organisasjon, Boazu Ealáhus Searvi (Reindrift som livsform) etablert. Boazu Ealáhus Searvi hadde som mål var å verne, styrke og utvikle den tradisjonelle reindriften, oppgaver de mente NRL ikke ivaretok.¹¹¹ Organisasjonen tok opp flere av problemene som hadde kommet i kjølvannet av reindriftsavtalen og den nye reindriftsloven. Blant annet tok de opp mangelen på språk- og kulturkompetanse i

reindriftsforvaltningen, de etterlyste bruk av tradisjonell samisk reindriftskunnskap i forvaltningen, og de krevde en reindriftspolitik som var tilpasset den reindriftssamiske livsformen.¹¹² Boazu Ealáhus Searvi krevde forhandlingsrett med staten og økonomisk støtte over reindriftsavtalen.¹¹³ Verken landbruksdepartementet eller Stortingets landbrukskomité var villige til å gi organisasjonen forhandlingsrett og dermed heller ikke støtte over reindriftsavtalen. Uten et økonomisk fundament var det ikke grunnlag for drift av organisasjonen, og i 1993 ble Boazu Ealáhus Searvi lagt ned.¹¹⁴

10.4.3 Reguleringer, kulturkonflikter og forskning

Ifølge Landbruksdepartementet lå årsaken til problemene hos reindriftssamene, de sluttet ikke tilstrekkelig opp om myndighetenes tiltak.¹¹⁵ Løsningen var økt statlig styring. En slik forståelse fulgte av den vitenskapsteoretiske begrunnelsen som den statlige forvaltningen bygde på, nemlig Hardins teori om allmenningens tragedie¹¹⁶. «Allmenningen» i dette tilfellet var «fellesbeitet» på Finnmarksvidda, og det økende antallet konflikter ble alle oppfattet som bevis på manglende statlig regulering. Verken Hardin eller statlige myndigheter så for seg eksistensen av uformelle forvaltningsformer og mente at en allmenning ville føre til kaos og etter hvert sammenbrudd. Dette til tross for at det i Sør-Norge for lengst var etablert bygdeallmenninger som var begrunnet ut fra alders tids bruk, og som ble forvaltet gjennom lokale allmenningstyre. Siida-organiseringen var enten ukjent for forvaltningen, eller den ble oppfattet som irrelevant.

De ulike reindriftspolitiske tiltakene viser hvordan staten på ulike vis prøvde å regulere forholdet mellom reineiere, rein og beitetilgang. Det var en fortløpende integrasjonspolitik, det reindriftssamiske produksjonssystemet skulle integreres i norsk politikk og økonomi.¹¹⁷ Et viktig grep var den nevnte konsesjonsordningen, som førte til at mange reineiere, ikke minst kvinnelige, ble stående uten rett til å drive med rein. I 1994 var hele 87 prosent av alle driftsenheter i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku eid

111 Jf. brev fra BES av 20.10.1989 til Landbrukskomiteen. BES: Norges arktiske universitets museum.

112 Uttalelse av 27.03.1992. Brev av 09.11.1993 til Landbruksdepartementet. BES: Norges arktiske universitets museum.

113 Se for eksempel brev av 15.02.1989 til Stortingets landbrukskomité samt BES årsmelding 1989. BES: Norges arktiske universitets museum.

114 SFKOMM 2020/212–13. Mathis Mathisen Sara.

115 Benjaminsen, Gaup Eira og Sara (2016) Samisk reindrift.

116 Hardin (1968)

117 Bjørklund (1999).

av menn. En slik utvikling fikk konsekvenser både for rekruttering og karriereforløp. Kvinner søkte seg vekk fra reindriften, og utdanningsmuligheter og et kvinnelig arbeidsmarked førte til en stadig sterkere mannsdominans på vidda.¹¹⁸ Reineier Anne Ravdna Gaup fra Láhtin-siida i Kárášjohka/Karasjok opplevde det slik i kjølvannet av 1978-loven: «Men den største diskrimineringen fra reindriftsmyndighetenes side var da de avslo søknaden min om driftsenhet [mens] jevnaldrende gutter rundt meg fikk driftsenhet.»¹¹⁹

Det ble innført øvre grenser for reintall – tall som var basert på omtvistede beitegranskninger foretatt på 1960- og 1970-tallet. Fleksibiliteten i driften ble etter hvert redusert, ettersom beitebruk ble regulert gjennom datoer og administrative forordninger. Forvaltningen holdt seg konsekvent til de regler loven fastsatte, også når reglene gikk på tvers av samiske normer og sedvaner. Denne utviklingen skapte en voksende misnøye og mange konflikter, både i forhold til staten (reindriftsforvaltningen) og også etter hvert mellom reineiere. Mange av konfliktene endte i rettsalene, et fenomen som tidligere hadde vært nærmest ukjent i den reindriftsamiske verden. Etter årtusenskiftet økte omfanget av slike rettslige tvister, noe som ikke minst kom til syne i mediene.

Flere av de reguleringene som ble gjort, har vært omstridt i privatrettslig forstand. Flere rettsaker har reist spørsmål om hvorvidt reindriftsadministrasjonen gjennom sine bestemmelser grep inn i rent privatrettslige forhold, ikke minst gjaldt det disponering av vinterbeiteområder innen «fellesbeite».¹²⁰ Det har etter hvert festet seg en juridisk erkjennelse – og til dels politisk aksept – av at reindriften har selvstendige rettigheter utover hva som er formulert i loven, og dermed blir også formuleringen «fellesbeite» svært problematisk. Ett uttrykk for problemets karakter er de vansker reindriftsmyndighetene har med å fastsette administrative grenser mellom «beitesoner» og mellom siidaer på vinterbeitet. Her står man ovenfor privatrettslige utfordringer som ikke synes lett å løse ut fra norske juridiske begreper.¹²¹

Et fokus kun på beiterettigheter forklarer veldig lite av virkeligheten til samiske reindriftsutøvere. Kategorien «allmenning» refererer bare til en begrenset del av de samiske sedvaner som er i bruk for utnyttelsen av ressursene på Finnmarksvidda. Vi står overfor et kompleks av sedvaner som involverer beitebruk, gjennomflytting, fiske, bærplukking, boplasser osv. Vidda er med andre ord ikke en allmenning i norsk juridisk forstand.¹²²

Norsk reindriftpolitikk førte til en rekke konsekvenser for samisk kultur og samfunnsliv. Forvritningen av det tradisjonelle reindriftsamiske forvaltningsregimet gjennom lover og forordninger har hatt store konsekvenser for samisk kunnskapsbruk, verdier og kulturell utfoldelse. Resultatet har vært konflikter og sosial slitasje samer imellom og en gradvis aksept av norske rettsoppfatninger og kulturuttrykk.

10.4.4 Grensekryssende reindrift og reinbeitekonvensjonen 1972

Da reinbeitekonvensjonen mellom Norge og Sverige skulle reforhandles på slutten av 1960-tallet, hadde partene hvert sitt utgangspunkt. Norge mente at konvensjonen var et rent politisk spørsmål som kunne avgjøres på departementalt nivå, og krevde at forhandlingskommisjonen ikke skulle behandle rettslige spørsmål. Sverige derimot, viste til Lappeko-disillen, og mente at det hele var et juridisk anliggende. I tillegg kom et bakenforliggende hensyn, nemlig satsingen på industri- og kraftutbygging som staten hadde igangsatt på 1960-tallet i Norge, særlig i Nordland/Nordlännda.¹²³

Norge krevde reduksjon av «den svenske beitingen» på norsk territorium. Til tross for at den svenske delegasjonen fra juridisk hold var gjort oppmerksom på at det dreide seg om privatrettslige forhold som ikke kunne forhandles bort uten samtykke fra rettighetsinnehaverne, var det nettopp det som skjedde. Sverige ga stort sett etter for de norske kravene i forhandlingene som førte frem mot reinbeitekonvensjonen i 1972.¹²⁴

Utenriksminister Andreas Cappelen (Ap) hevdet at konvensjonen var «en stor forbedring» fordi «sven-

118 Meløy (2022).

119 SFKOMM 2020/2647-15. Anne Ravdna Gaup.

120 Se Indre Finnmark tingrett 06.01.2015 og Hålogaland lagmannsrett 14.10.2016.

121 Olli og Ravna (2011).

122 Marin og Bjørklund (2016).

123 Ove Bjarnar mener at det kan «ikke være tvil at industri-politiske interesser kom i konflikt med både svensk og norsk reindrift, og at forhandlingene kunne bli påvirket av dette forholdet», jf. Bjarnar (1982) s. 55.

124 Nordberg (2003) s. 74.

ske beiterettigheter ville bli meget vesentlig redusert» ved at beitearealet i Norge ble halvert og beitetiden redusert fra fem til to måneder.¹²⁵ Han hevdet at en fra norsk side med dette anså Karlstad-konvensjonen av 1905 som opphevet, det vil si at det ikke lenger eksisterte noen evigvarende forpliktelse overfor Sverige.¹²⁶

En mindre justering av reinbeitekonvensjonen i 1949 hadde ført til at de svenske reindriftssamene hadde mistet flere beiteområder i Troms/Romsa/Tromssa. Reinbeitekonvensjonen av 1972 førte til at de mistet nærmere 70 prosent av sine gjenværende sommerbeiter i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlännda.¹²⁷ Dette kom i tillegg til at norske reindriftssamer bosatt i Finnmarkku/Finmarkku var flyttet til Troms/Romsa/Tromssa på 1950- og 1960-tallet. Norge viste til at de tidligere bruksområdene for svenske reindriftssamer nå ble brukt av norske reindriftssamer. Utenriksdepartementets syn var at «landets egne samer (har) et sterkt behov for å kunne utnytte de beiteområder som er reservert for svensk rein».¹²⁸ Med denne relokaliseringen skapte staten igjen driftskonflikter som har vart frem til i dag, både mellom de nyankomne reindriftsgruppene og i forholdet til de svenske reindriftssamene. Sistnevnte aksepterte aldri det store arealtapet som 1972-konvensjonen medførte, og hevdet at avtalen brøt både med privatrettslige forhold og Lappekodisillen.

I 2005 utløp 1972-konvensjonen mellom Norge og Sverige. Den norske forhandlingslederen hevdet da at de svenske samenes aldersbaserte rettigheter i Norge for lengst var utløpt og overtatt av norske reindriftssamer. Norge mente at disse nå hadde etablert egen sedvanerett, slik at svenske krav ikke lenger hadde noen relevans.¹²⁹ Sverige viste til at en ikke kunne gå imot samenes eksplisitte vilje ved å inngå en avtale som ville få store konsekvenser for deres tradisjonelle næring. Derfor krevde den svenske forhandlingsdelegasjonen at privatrettslige beiterettigheter måtte

stadfestes i konvensjonen.¹³⁰ Sverige henviste følgelig til Lappekodisillen som grunnlag for den grenseoverskridende reindriften. Samene fra Sverige som flyttet inn til Troms/Romsa/Tromssa, annonserte deretter at de ville ta sine gamle hevdvunne beiteområder på norsk side i bruk i samsvar med Lappekodisillens regler.¹³¹

Stortinget handlet raskt og vedtok i 2005 konvensjonsloven, som slo fast at det var bestemmelsene i 1972-konvensjonen som skulle gjelde på norsk side av grensen. Dette vedtaket kan tolkes som et forsøk fra Stortinget på å suspendere Lappekodisillen som mellomstatlig avtale. Der står saken i dag, det foreligger ingen ny konvensjon.

Et fremforhandlet forslag fra den norske og svenske landbruksministeren ble lagt frem i 2009, men ble ikke ratifisert på grunn av motstand fra samisk side.¹³² I mellomtiden har det vært gjort flere forsøk fra samisk hold i Norge og Sverige på å finne en løsning. I 2011 og 2012 tilspisset situasjonen seg ytterligere da to siidaer fra svensk side flyttet med reinflokkene til sommerbeiter de hadde brukt før krigen. Reineierne møtte opp på reindriftsagronomens kontor og betalte en (indeksregulert) avgift i henhold til Lappekodisillen av 1751.¹³³

Et gjennomgående trekk i alle reinbeiteforhandlinger er de nasjonale føringene. Norske myndigheter viser til samers interesser i Norge, mens man på svensk side viser til samers interesser i Sverige. Dette fører til store interne samiske konflikter, og det har store konsekvenser for det samiske kulturfellesskapet.¹³⁴

Utenrikspolitiske grep har splittet opp det samiske fellesskapet både innen og utover Norges grenser. Begge stater betraktet samiske anliggender som underordnet nasjonale hensyn. I tillegg til å ha økonomiske og kulturelle konsekvenser reiser disse utenrikspolitiske forhandlingene og konvensjonene også spørsmål av folkerettslig karakter: I hvilken grad

125 Møte 16.02.1972 i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité felles med Landbrukskomiteen.

126 Møte 16.02.1972 i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité felles med Landbrukskomiteen.

127 Kosmo (2001) s. 30.

128 Bjarnar (1982) s. 14.

129 Eliassen (2007) s. 168.

130 Eliassen (2007) s. 168.

131 Saken ble omtalt i en rekke artikler i Nordlys, blant annet Nordlys 7. september 2009. «Slutter fred i grensestrid». <https://www.nordlys.no/nyheter/slutter-fred-i-grensestrid/s/1-79-4629764>

132 Saarivuoma sameby gikk imot i 2009 og Sametinget i Sverige i 2010.

133 NRK 06.05.2011.

134 Norberg (2007).

kan nasjonale myndigheter forhandle rundt samiske rettigheter ovenfor en annen stat?¹³⁵

10.5 Urfolk og nasjonale minoriteters rettigheter i et flerkulturelt Norge

Ved inngangen til 2000-tallet var fornorskingspolitikken mot samer, kvener og skogfinner avvirket. Stortinget la til grunn at norske styresmakter skulle føre en politikk som ivaretok urfolk og nasjonale minoriteters rettigheter til å utvikle språk, kultur og samfunnsnivå, og at staten hadde et ansvar for at minoritetenes rettigheter ble ivaretatt. På tross av dette manglet det ennå mye i form av implementering av pluralistisk innrettet politikk og fornorskingen fortsatte gjennom samfunnsprosesser og ulike påvirkninger som marginaliserte gruppene. Som en motvekt kom de juridiske, politiske og moralske implikasjonene av den internasjonale rettsutviklingen, som har hatt stor betydning for utviklingen av samers, kveners og skogfinnenes rettigheter.¹³⁶

Rettighetsutviklingen i Norge har skjedd samtidig som det har vært en utvikling og utdyping av menneskerettighetene i det internasjonale samfunnet, blant annet i form av konvensjoner om minoritetenes rettigheter. Dette var konvensjoner som Stortinget sluttet seg til, og som i noen tilfeller delvis ble inkorporert i norsk lovgiving. I de tilfeller der de var i strid med annen lovgiving, skulle de ha forrang.

ILO-konvensjonen 169 (1989) er delvis inkorporert i Finnmarksloven og Tanaloven.¹³⁷ Det eneste eksempelet på full inkorporering er menneskerettsloven (lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett) fra 1999, som blant annet gjorde FN's konvensjon om sivile og politiske rettigheter (1966) og FN's konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (1966) til del av norsk lov.¹³⁸ Det særskilt sentrale er artikkel 1 om folks rett til selvbestemmelse, artikkel 2, 3 og 26, om ikke-diskriminering, og artikkel 27, som slår fast at personer tilhørende etniske, religiøse eller språklige minoriteter ikke skal nektes retten til å utøve sin egen kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk. Forpliktelsen gir myndighetene en mulighet til

å gjøre unntak fra formell likestilling og en hjemmel for positive tiltak (positiv forskjellsbehandling). Med hensyn til urfolk omfatter artikkel 27 også retten til materiell kulturutøvelse og tradisjonell næringsvirksomhet knyttet til bruk av land og naturressurser. Bestemmelsen etablerer også beskyttelse mot naturinngrep i områder som urfolk bruker til tradisjonell næringsutøvelse. Andre minoriteter med tradisjonelle livsstiler tilknyttet særlig bruk av naturressurser kan falle innenfor kulturbegrepet i konvensjonen dersom de over tid og over generasjoner har drevet med den typen kulturutøvelse.

FN's erklæring om urfolks rettigheter (2007) slo fast at urfolk, i de statene de er en del av, har en kollektiv rett til selvbestemmelse om saker som angår dere egen økonomiske, sosiale og kulturelle utvikling.¹³⁹

Hvilke rettigheter henholdsvis urfolk og nasjonale minoriteter skulle ha, og hvordan disse rettighetene skulle forvaltes, var ikke avklart da Stortinget anerkjente samene som urfolk, og ti år senere, kvener og skogfinner som nasjonale minoriteter.¹⁴⁰ For å forstå konsekvensene av fornorskingspolitikken i dag og for å ha en kunnskapsbase for forsoning må man kjenne til hvordan urfolks og nasjonale minoriteters rettigheter i Norge har utviklet seg over tid. Man må kjenne til hvordan disse rettighetene har blitt kjempet frem, hvordan de har vært gjenstand for tolkningsstrid og blitt innarbeidet i det politiske system, i lovverket og i forvaltningen, og hvordan styresmaktene har ivaretatt de ulike gruppene rettigheter.¹⁴¹

10.5.1 Rettighetsutvikling

Fra samisk hold ble spørsmålet om avklaring av arealrettigheter løftet frem på 1950-tallet av Samekomiteen av 1956, men fra styresmaktene side skjedde det lite etter at Stortinget i 1963 hadde behandlet Samekomiteens innstilling.¹⁴² I forhandlingene med staten om den nye reindriftsloven, som kom i 1978, tok NRL på nytt opp spørsmålet om avklaring av rettighetene til land og vann, igjen uten at det førte frem. Striden om utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget aktualiserte rettighetsspørsmålene på nytt, og

135 Ibid.

136 Niemi (2002); (2010) s. 148–150; Bjerkli og Selle (2015) s. 17–23; Plesner, Brandal og Døving (2017) s. 23–24.

137 Om Tanaloven se kap. 22.3.

138 Niemi (2002); Niemi (2010) s. 148–150; Bjerkli og Selle (2015) s. 17–23; Plesner, Brandal og Døving (2017) s. 23–24.

139 FN's erklæring om urfolks rettigheter av 13. september 2007, artikkel 3 og 4.

140 Niemi (2010) s. 150–154; Vik og Semb (2013); Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 418–419.

141 Se mer om påvirkningen fra internasjonal rett i kapittel 5.

142 Se kap. 9.7.

da i særdeleshet i forbindelse med sultestreiken foran Stortinget høsten 1979.¹⁴³

I 1997 leverte Samerettsutvalget sin andre delutredning, *Naturgrunnlaget for samisk kultur* (NOU 1997:4).¹⁴⁴ Utredningen dannet grunnlaget for Finnmarksloven av 2005 og opprettelsen av Finnmarkseiendommen/Finnmárkuopmodat (FeFo). For å få kartlagt og avklart rettighetene som følger av Finnmarksloven, ble først Finnmarkskommisjonen/Finnmárkokomišuvdna og så Utmarksdomstolen for Finnmark etablert. Alle i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku, uavhengig av etnisitet, kan melde inn krav om å få anerkjent bruks- og eiendomsrettigheter. Noen saker har allerede vært reist og har blitt avklart av domstolene, mens andre er til behandling i rettsapparatet eller venter på å bli tatt til behandling.

I 1990 ratifiserte Norge *ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater* og gjorde denne gjeldende for samene i Norge. Ved anvendelse av bestemmelsene i denne konvensjonen skal regjeringen jf. artikkel 6 konsultere samene spesielt gjennom Sametinget og andre representative institusjoner når det overveies å innføre lovgivning eller administrative tiltak som kan få direkte betydning for samene. Retten til å bli konsultert som urfolk kommer i tillegg til retten til å påvirke via den ordinære stemmeretten. Bestemmelsen sikrer deltakelse, i minst samme utstrekning som andre deler av befolkningen, på alle beslutningsnivåer i folkevalgte, administrative og andre organer med ansvar for politikk og programmer som angår dem å legge til rette for samenes egne institusjoner og initiativer, og når det er aktuelt, skaffe nødvendige ressurser for dette formål.¹⁴⁵

Hvordan disse rettighetene skal forstås og forvaltes, og hvilke deler av samfunnet som inngikk i samepolitikken, har siden 1990 vært sentrale spørsmål. Folkeretten og de internasjonale konvensjonene sier lite om innholdet i selvbestemmelsen, eller hvordan retten til samene rent praktisk skal operasjonaliseres. Samtidig har påvirkningen av folkeretten og de internasjonale konvensjonene vært viktige når samiske rettigheter på ulike felt har blitt nedfelt i lover.¹⁴⁶ Hvordan retten til selvbestemmelse best forvaltes, har naturlig nok vært gjenstand for drøfting også internt

i det samiske samfunn og blant sametingsvelgerne.¹⁴⁷ Med en samfunnsutvikling som gikk i retning av en korporativ stat, der organisasjonsbygging ble sentralt, ble organisering gjennom interesseorganisasjoner, og etter hvert Sametinget som folkevalgt organ, helt vesentlig, både for å drøfte problemstillinger internt og for å nå frem med sine synspunkter. Dette bygget på en idé om den politiske makten på ulike samfunnsområder burde ha sin basis i de gruppene som hadde spesielle interesser og kompetanse på områdene, og derfor også burde ha innflytelse på politikkområdet språk og kultur.

Samekulturutvalget la frem sin første innstilling i 1985. Den la grunnlaget for en egen paragraf om samiske språk i sameloven (1992) som likestilte offisielle samiske språk og norsk, og som lå til grunn for opprettingen av forvaltningsområdet for samisk språk samme år. Mønsterplanen for grunnskolen av 1987 (M-87) tok opp mange av innspillene fra Samekulturutvalget. Ti år senere, med innføringen av Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen, kom for første gang en egen samisk læreplan L-97S. Den samiske læreplanen var likestilt med den norske læreplanen og skulle blant annet benyttes for alle elever i kommuner som var del av forvaltningsområdet for samisk språk. Prinsippet om en fullverdig og likeverdig samiskspråklig skole var formelt anerkjent og har siden blitt videreført.

Samiske rettigheter til språk og kultur har over tid blitt innpasset i lover og regelverk på ulike samfunnsområder. I hvilken grad lover og regelverk knyttet til samisk språk og kultur tiltak har blitt fulgt opp, har variert. Dels har det vært direkte motstand, dels har det vært mangel på kompetanse og personell med relevante kvalifikasjoner, og dels har lover og regelverk ikke vært fulgt opp gjennom økonomiske bevilgninger. Tidvis har det vært stor motstand mot innføring av samiske språk- og kulturtiltak, noe som har ført til store omkostninger for enkeltpersoner. Over tid har motstanden blitt mindre, og det har gradvis blitt større aksept for samisk språk og kultur.¹⁴⁸

Kvenenes og skogfinnenes kamp for rettigheter startet senere enn samenes. Rettighetskampen har dels også hatt et annet fokus. Dette kan ses som et

143 Andresen, Lantto og Nyssönen (2021) s. 386–387.

144 Samerettsutvalget utredet i 1997 tilbakeføring av rettigheter til naturressurser for skoltesamene i Neiden, om sjø- og elvefiske av laks og om reindrift.

145 ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater, jf. Semb (2015) s. 40–45.

146 Semb (2003) s. 124–131; Bjerkli og Selle (2015) s. 17–18; Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 418–423.

147 Bergh og Saglie (2011).

148 Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 445–449.

resultat av at Europarådets konvensjon om nasjonale minoriteter kommer språklige og kulturelle rettigheter, og da av en annen karakter og dybde enn ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk.¹⁴⁹ Det faktum at fornorskingspolitikken rettet mot kvener og skogfinner varte helt frem til 1990-tallet, har trolig også hatt konsekvenser for rettighetskravene.

For kvenene har språkrettigheter vært sentralt, og for Norske kveners forbund / Ruijan kvääniliitto (NKF) var det en viktig kampsak helt fra etableringen i 1987. Målet var å få anerkjent kvensk som et eget språk, og ikke som en finsk dialekt, dernest å få rettigheter som kunne bygge opp om og videreutvikle språket. Den europeiske pakten for regions- eller minoritetsspråk Del II, det vil si delen om grunnleggende rettigheter, ble gjort gjeldende for «kvensk/finsk», mens del III, som inneholder utvidede rettigheter, ble gjort gjeldende for samisk (nordsamisk, sørsamisk og lulesamisk).

Etter initiativ fra NKF og etter oppfordring fra Europarådets ekspertkomité fikk regjeringen i 2002 utredet om kvensk var et språk eller en finsk dialekt. Utredningen ble lagt frem året etter, og basert på en omfattende historiske og lingvistisk drøfting var konklusjonen at kvensk var å regne som et eget språk. Etter en høringsrunde der det kom frem mange ulike syn, konkluderte regjeringen med at kvensk var et eget språk. Anerkjennelsen av kvensk betød at finsk ikke lenger var omfattet av minoritetsspråkpakten i Norge. I kjølvannet av godkjennelsen av kvensk som eget språk i 2005 ble «finsk» byttet ut med «kvensk» i stadnamnlova (1990).¹⁵⁰ Kvensk institutt / Kainun institutti (2007) i Bissojohka/Børselv/Pyssyjoki og flere kvenske språksentre ble etablert. Instituttet drifter kvensk språkråd, driver opplysningsarbeid om kvensk språk og kultur og har arbeidet med å bygge opp grammatikk, ordbøker og læremidler.¹⁵¹

For skogfinnene har kampen for rettigheter kommet til uttrykk på en annen måte enn for samer og kvener. Mens samer og til dels kvener har drevet omfattende organisasjonsarbeid på etnisk grunnlag over lang tid, tok det lang tid før skogfinnene fikk en egen interesseorganisasjon. I 1999 ble foreningen Skogfinske interesser etablert, og i 2021 ble Skogfinneforeningen stiftet. Dette var den første etnopolitiske foreningen til fremme av skogfinnernes

interesser i Norge. Tapet av det skogfinske språket har ført til at språkkravene har vært konsentrert om bruk av skogfinske stedsnavn, blant annet på kart, samt til bruk av skogfinske etternavn. Vern av kulturminner knyttet til den skogfinske kulturen har vært vektlagt, og det har vært brukt mye tid og krefter på et nybygg til Norsk skogfinsk museum / Norjan metsasuomalaismuseum, Svullrya i Grue Finnskog.¹⁵²

10.5.2 Land- og vannrettigheter

Uklarheter rundt rettighetsspørsmål, ressursbruk og interessemotsetninger, samt forvaltning på bakgrunn av politiske beslutninger, har ført til en lang rekke rettssaker for å søke avklaringer.

SELBUSAKEN OG SVARTSKOGSAKEN I HØYESTERETT

I 2001 avsa Høyesterett dom i to saker som har hatt betydning for synet på samiske sedvaner og samiske rettsoppfatninger som rettskilde ved tolkning av norske rettsregler i samerettslige spørsmål. Selbu- og Svartskogsaken markerte også et brudd med Høyesteretts tidligere praksis i behandling av samiske i saker som omhandlet naturbruk, og da særlig i saker der samiske krav sto mot krav fra fastboende jordbrukere eller mot statens interesser som eier og forvalter. I begge sakene fikk samene, i Selbusaken reindriftsutøvere i det sørsamiske området i Trøndelag/Tröndelage og i Manndalsaken sjøsamiske fiskerbønder i Nord-Troms, aksept for at deres tradisjonelle naturbruk er vernet av tradisjonelle norske rettsregler.

Kilde: Eriksen (2021).

Frem til Selbusaken i 2001 ble det lagt avgjørende negativ vekt på fremrykkingsteorien¹⁵³ i rettskraftige dommer om samiske rettigheter. For sørsamenes del fikk fremrykkingsteorien alvorlige følger for rettsanvendelsen, og ikke minst med tanke på deres rettsstilling.

149 Niemi (2002); Niemi (2010) s. 143–154.

150 Hyltenstam og Milani (2003).

151 Niemi (2010) s. 152–154. Se kap. 13.3 og 13.4.

152 Kulbrandstad (2010) s. 170–175.

153 Se fremrykkingsteorien i kapittel 7.8.5.

SELBUSAKEN

Selbusaken har blitt sett på som et vendepunkt i rettssakene omkring samisk rett til reindrift i det sørsamiske området. Saken ble avgjort av Høyesterett i 2001. Saken gjaldt tvist om hvorvidt Essand og Riast/Hylling reinbeitedistrikter har beiterett for sin rein i private utmarksområder innenfor distriktsgrensene i Selbu kommune, Sør-Trøndelag. Ut fra tolking av reindriftsloven § 2 første ledd 3. punktum kom Høyesterett enstemmig til, på bakgrunn av forarbeidene, at bestemmelsen er en presumsjonsregel som pålegger grunneierne bevisbyrden. Det kreves at grunneierne sannsynliggjør at bruken ikke har hatt et tilstrekkelig omfang til at arealet er lovlig reindriftsareal. Innholdet av ervervsgrunnlaget alders tids bruk må tilpasses de særlige forhold innen reindriften. Flertallet uttalte at de norske rettskildene, med den tilpasning som må gjøres for reindriften, var tilstrekkelige til å begrunne beiterett i områdene.

Grunneiersiden tapte i en sak der de hevdet at reindriftssamene ikke hadde beiterett på privat grunn tilhørende grunneierne. I Selbusaken vant den samiske siden frem med sine argumenter, der retten la vekt på historiske forhold, hensyn til reindriftas særegenhet og forståelse for den samiske kulturen. Dette er prinsipielt argumenter og syn som ser ut til å ha vært de samme siden 1892 fra samisk side, men som altså ikke vant frem i en rettssal før i 2001. En del av den store endringen kan være at de samiske partene i løpet av denne tiden hadde tatt i bruk tekstbasert vitenskap til støtte for sine standpunkter. Innholdet i reglene om alders tids bruk ble tilpasset særlige samiske forhold av Høyesterett.

Kilde: HR-2001-4-B – Rt-2001-769; Se for eksempel Eriksen (2002) s. 236–237 og 243.

Sameretten har endret seg over tid, særlig med sameloven i 1987 og kulturvernet i Grunnloven i 1988. Høyesterett har lagt til grunn at samenes rett til sin egen kultur beskyttes av både menneskerettighetene og Grunnloven. Men selv om det samiske rettsgrunnlaget har blitt anerkjent, og innholdet stadig blir klarere, blir tradisjonelle samiske næringer stadig satt under press. Flere rettighetsspørsmål er fortsatt uavklart. Ett av dem er samiske rettigheter til land og

vann sør for Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. Et annet eksempel på uavklarte rettigheter er de samiske rettighetene til fjord- og kystfiske.

Som en direkte konsekvens av erfaringene som var høstet i arbeidet med å få på plass Finnmarksloven, ble det i 2005 inngått en konsultasjonsavtale mellom regjeringen og Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie. Konsultasjonsavtalen forplikter alle statlige myndigheter til å informere Sametinget om pågående beslutningsprosesser som er relevante for samene. Konsultasjonene skal foregå i god tro og med mål om å oppnå enighet om foreslåtte tiltak. I 2009 ble en innsigelsesadgang for Sametinget innarbeidet i plan- og bygningsloven, målet var at det samiske natur og kulturgrunnlaget ble sikret i planleggingsprosesser av areal- og reguleringsplaner.¹⁵⁴ I 2021 ble konsultasjonsretten for Sametinget og andre representanter for berørte samiske interesser lovfestet i sameloven kapittel 4 Konsultasjoner. Samtidig ble regjeringens, departementenes, direktoratenes og andre underliggende virksomheters, statsforetaks og private rettssubjekters (når de utøver myndighet på vegne av staten), og kommuners og fylkeskommuners konsultasjonsplikt lovfestet.

Selv om Finnmarksloven etablerte både forvaltning gjennom Finnmarkseiendommen/Finnmarkkuopmodat (FeFo), en rettighetskartlegging for alle bosatt i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku gjennom Finnmarkskommisjonen/Finnmarkkokomišuvdna, og en tvisteløsning gjennom Utmarksdomstolen, gjelder loven bare for landområdene av Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. Den utgjør derfor ikke en løsning for rettighetsspørsmål i områdene lenger sør. Løsninger for disse områdene, samt for fiskerirettigheter har på sin side blitt utredet i flere omganger av både Samerettsutvalget, Statsallmenningslovutvalget og Kystfiskeutvalget.

Samerettsutvalget II (2001) hadde som mandat å utrede retten til og bruken av land og vann i samiske områder fra Troms/Romsa/Tromssa og sørover. Utvalget leverte i 2007 sin innstilling *Den nye sameretten* (NOU 2007:13). Innstillingen har ikke vært fulgt opp av regjeringen, og siden fjelloven ikke omfatter Nord-Norge, er rettighetene der heller ikke avklart.

Ulike sider ved samenes rett til fiskeriresurser har vært utredet en rekke ganger, først av Carsten Smith for Fiskeridepartementet i 1990 (*Samenes rett til naturressurser – særlig ved fiskerireguleringer*), dernest av Samerettsutvalget i deres andre innstilling (NOU

154 Semb (2015); Broderstad, Hernes og Jenssen (2015); Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 434–435.

1997:4), så av Samisk fiskeriutvalg (2007) og endelig av Kystfiskeutvalget *Retten til å fiske i havet utenfor Finnmark* (NOU 2008:5). Konklusjonen til Kystfiskeutvalget var at folk bosatt ved fjordene og langs kysten i Finnmarku/Finnmark/Finmarkku, uavhengig av etnisitet, hadde rett til fiske i havet utenfor Finnmarku/Finnmark/Finmarkku, og at retten hadde grunnlag i historisk bruk og folkerettens regler om urfolk og minoriteter. Utvalget fremmet forslag om at retten til fiske for kystbefolkning i Finnmarku/Finnmark/Finmarkku skulle lovfestes. Kystfiskeutvalgets løsning ble uttrykt i et lovutkast om retten til fiske for folk bosatt ved fjordene og langs kysten i Finnmarku/Finnmark/Finmarkku, og et regionalt styringsorgan for fartøystørrelse og redskapsbruk i havet ut til fire nautiske mil utenfor grunnlinjene. Forslaget innebar at de samiske rettighetene kunne fastlegges som områderettigheter, en rett for alle i et område, fordi samene bor tett sammen med den øvrige befolkningen i Finnmarku/Finnmark/Finmarkku.

Kystfiskeutvalget fastslo at staten har «resultatplikt». For å avgjøre om de nåværende regler oppfyller folkerettslige krav, må en vurdere utviklingen av sjøsamisk kultur og den nåværende situasjon for denne. Begrunnelsen for statsansvaret, ifølge utvalget, var at sjøsamene ble hardt rammet av fornorskingspolitikken gjennom mer enn hundre år. Den rettslige situasjonen forandret seg gradvis, blant andre via reformer, da SP-konvensjonen i 1972 ble ratifisert av Norge. Siden har det skjedd en gradvis endring i statens samepolitikk. En kan også se elementer av samisk kulturell revitalisering. Men for sjøsamene er det totalt sett en kontinuerlig nedgang i befolkningen og i næringsvirksomheten og bruk av samisk språk. Kystfiskeutvalget beskriver sjøsamisk kultur som sterkt truet. Utvalget mener derfor at staten må foreta sterke tiltak for å sikre grunnlaget slik at sjøsamene kan bygge sine samfunn.¹⁵⁵

Sametinget sluttet seg til forslaget fra Kystfiskeutvalget. Regjeringen på sin side anerkjente ansvaret for samiske fiskeriinteresser, men hevdet at det ikke var nødvendig å lovfeste den historiske retten for å ivareta de samiske fiskeriinteressene. Etter omfattende konsultasjoner mellom regjeringen og Sametinget ble det til slutt enighet om et tillegg til fiskeriatvaten i 2011. Avtalen inneholdt ikke noen anerkjennelse av samiske rettigheter til havfiske eller fjordrett, men inneholdt et punkt om at Finnmarkskommisjonen

skal utrede krav om fiskerettigheter i havet utenfor Finnmarku/Finnmark/Finmarkku.¹⁵⁶

Rettigheter til land- og vannområder utenfor Finnmarku/Finnmark/Finmarkku, og til fjord- og kystfiske, vil slik sett fortsatt være uavklart frem til det eventuelt kommer rettighetskartlegginger. Dette fører til at konflikter rundt rettigheter, blir søkt avklart i retten særlig der andre næringsinteresser ønsker å ta i bruk utmarksområder. Felles for mange av sakene som har vært reist for domstolene, har vært at de både reiser prinsipielle og mer konkrete spørsmål om bruks- og eiendomsrettigheter basert på prinsippet om alders tids bruk.¹⁵⁷ Flere av sakene har allerede havnet i Høyesterett, og det er grunn til tro at flere vil gjøre det i årene som kommer.

10.6 Avslutning

Den norske politikken rettet mot samer, kvener og skogfinner hadde tatt ulike retninger etter andre verdenskrig. Fornorskingspolitikken rettet mot samer var formelt avvirket med Lov om folkeskolen (1959) og Stortingets behandling av Samekomiteens av 1956 sin innstilling i 1963. I praksis ble fornorskingspolitikken i skolen videreført frem til midten av 1980-tallet, unntatt i Indre Finnmark, der samisk ble tatt i bruk som undervisningsspråk sent på 1960-tallet.

For kvenenes og skogfinnernes del ble fornorskingspolitikken videreført med full styrke frem mot 2000-tallet. Den formelle omleggingen av fornorskingspolitikken overfor samene fikk ikke konsekvenser for kvener og skogfinner. Et særmerke for myndighetenes politikk overfor kvener og skogfinner frem til starten på 1990-tallet var fraværet av en aktiv minoritetspolitikk. Grunnen til det kan være at myndighetene anså kvenene og skogfinnene som assimilert i det norske samfunnet – eller på vei til å bli det.

Reindriftsavtalen av 1976 og reindriftsloven av 1978 fikk store konsekvenser for den reindrifts-samiske samfunnsstrukturen ved at de grep inn i interne rettsoppfatninger, tradisjonell sedvane og indre forvaltning. Reindriftsloven av 1978 brøt med tradisjonelle samiske praksiser, som for eksempel sytingsrein. Innføring av en konsesjonsordning, i form av driftsenheter, favoriserte menn og brøt med samisk rettsoppfatning. Svært mye av turbulensen som reindriften har opplevd de siste par-tre tiårene, er konsekvenser av disse integreringstiltakene.

155 NOU 2008: 5 Retten til fiske i havet utenfor Finnmark.

156 Andersen og Eythórssón (2015); Hersoug og Mikkelsen (2016); Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 423–430.

157 Semb 2015; Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 434–435.

Fra slutten av 1960-tallet og fremover ble det mobilisert politisk og kulturelt på etnisk grunnlag, først og sterkest blant samene. Altasaken (1978–81) aktualiserte den manglende oppfølging av tidligere stortingsvedtak knyttet til norsk samepolitikk. På tross av at skogfinnene og kvenene over svært lang tid hadde vært forsøkt assimilert, var det i begge gruppene en klar bevissthet om egen gruppes eksistens og egenart. Skogfinnene hadde mobilisert kulturelt siden 1940-tallet og mobiliserte etnopolitisk fra 1990-tallet. Blant kvenene tok en etnopolitisk mobilisering til på første del av 1980-tallet. Etablering av etnopolitiske organisasjoner gjorde gruppene i stand til å forhandle med myndighetene om forhold som var viktige for gruppene.

1980-tallet ble et tidsskille for norsk samepolitikk. Sameloven (1987) og endringen av Grunnloven (1988) påla myndighetene å legge til rette for samene som folkegruppe og å støtte opp om samisk språk, kultur og samfunnsliv. Med opprettelsen av Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/saemiedigkie (1989) fikk samene et folkevalgt representativt organ. Samtidig var spørsmål om samenes rettigheter til land og vann satt på den politiske dagsorden.

Omslaget i styresmaktens holdning overfor skogfinnene og kvenene kom som følge av Europarådets arbeid med å styrke menneskerettighetsvernet. I 1995 signerte Norge Europarådets rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter. I 1999 trådte konvensjonen i kraft i Norge og ble samtidig gjort gjeldende for kvener, skogfinner, rom, romanifolk og jøder. Annerkjennelsen som nasjonal minoritet markerte den formelle avslutningen av fornorskingspolitikken rettet mot kvenene og skogfinnene.

Ved inngangen til 2000-tallet var fornorskingspolitikken mot samer, kvener og skogfinner formelt avviket. Urfolk og nasjonale minoriteter hadde rett til å utvikle sitt språk, kultur og samfunnsliv, og staten hadde et ansvar for at disse rettighetene ble ivaretatt.

Utviklingen av urfolks og nasjonale minoriteters rettigheter kan deles i to søyler: språk og kultur, og land og vann. Rettigheter til språk og kultur har vært felles, men ikke identisk, for urfolk og nasjonale minoriteter. Disse rettighetene er langt på vei avklart. Den andre søylen, land og vann, har vært forbeholdt samer som urfolk. Her har det vært langt vanskeligere å få avklart rettighetene.

Innovasjon og landskapet, 2022

© Mathis Nango. Foto: Stortinget

Del III

I skyggen av fornorskingen
– konsekvenser av
fornorskingspolitikk og urett

Innvieelse av sørsamisk alter i Nidarosdomen

Foto: Magne Vik Bjørkøy. Kilde: Den norske kirke.

Kapittel

11

Tap, motstand og mestring

11. Tap, motstand og mestring

Enkeltpersoners og gruppers fortellinger om egne erfaringer i møte med fornuksningspolitikk og urett slik disse erindres i dag, har vært viktig for kommisjonen. Personlige historier er med på å danne grunnlag for den historiske granskningen, for beskrivelsen av konsekvensene av fornuksningspolitikken og for de ulike tiltakene kommisjonen foreslår for videre forsoning. Kommisjonen har derfor lagt til rette for at enkeltpersoner med erfaringer med fornuksning og urett begått mot dem eller andre nærstående, får mulighet til å dele sine personlige fortellinger om dette. I dette kapitlet presenteres og analyseres innholdet i de personlige historiene med eksempler fra ulike deler av dette rikholdige materialet.

I mottakelsene av de personlige historiene har kommisjonen ikke ønsket å legge føringer på hvordan fornuksningspolitikk, fornuksning eller urett skal forstås og har ønsket at alle kan komme med sine egne erfaringer og forståelse av begrepene. Kommisjonen har lagt til rette for å få et størst mulig mangfold av fortellinger og for at flest mulig skulle få anledning til å bidra med sin fortelling til kommisjonen. Kommisjonen har i innsamlingen vektlagt at alle historier som belyser fornuksningspolitikk og konsekvensene, er like viktige. Kommisjonen har jobbet tematisk bredt, og har valgt å ta imot historier både fra personer fra berørte miljøer og fra befolkningen for øvrig.

De som har kommet med sine historier, har selv valgt hvilke perspektiver og temaer de ønsket å dele om fornuksning, og de har i tillegg blitt spurt om å dele tankene de har om forsoning og forsonende tiltak. Kommisjonen har ikke begrenset innsamlingen av personlige historier til noen spesifikke geografiske områder, berørte miljøer, kjønn eller aldersgrupper. Alle har hatt mulighet til å velge det språket som de har ønsket å dele de personlige historiene på.

Kommisjonen gir her et nærmere innblikk i hvem som har delt sine beretninger, og på hvilken måte de har delt fortellingene med kommisjonen. Kapitlet viser den geografiske tilhørigheten til de som har delt sine historier med kommisjonen, om de har ønsket at den skal være offentlig og hva de har fortalt om sin etniske tilhørighet. Videre gis det oversikt over de mest frekvente temaene i materialet. Hovedvekten i kapitlet er på sammendrag av utvalgte personlige historier.

11.1 Mottak av skriftlige og muntlige personlige historier

Kommisjonen begynte innsamlingen av personlige historier, både i form av skriftlige beretninger og narrative intervju, i 2019 i en tidlig fase av arbeidet. Først var søkelyset på innsamlingen av skriftlige personlige historier. Kommisjonen åpnet muligheten for å levere inn muntlig fortelling sommeren 2019. Alle som ønsket, kunne dele sin personlige historie eller innspill i åpne møter, eller gjennom individuelle intervjuer eller gruppeintervjuer. Innsamlingen av intervjuene ble ofte gjennomført i forbindelse med kommisjonens åpne møter og kaffemøter. Personer ble intervjuet av kommisjonsmedlemmer eller kommisjonens sekretariat.

Kommisjonen satte frist for å melde seg for å dele personlige historier muntlig til 1.3.2022, og fristen for å sende inn personlige historier skriftlig var 31.12.2022. På grunn av stor pågang for å bli intervjuet av kommisjonen, fortsatte kommisjonen å gjennomføre intervjuer frem til september 2022. Noen få intervjuer har av ulike årsaker blitt gjennomført senere.

I alt ble 766 personlige historier og innspill i åpne møter delt med Sannhets- og forsoningskommisjonen. 342 personer delte sin historie gjennom individuelt intervju, 155 personer skrev sin historie til kommisjonen og 22 personer deltok i gruppeintervju. 8 personlige historie har kommet inn via Sametinget i forbindelse med deres folkemøter forut for at kommisjonen ble opprettet. I tillegg til dette materialet har kommisjonen mottatt 230 personlige historier og innspill på kommisjonens åpne møter. Materialet fra de åpne møtene er ikke tatt med i den demografiske analysen av innsamlet materiale fordi historiene er fortalt i offentlighet, og det foreligger derfor ikke samtykkeskjema med demografisk informasjon om personene som forteller. Historiene fra de åpne møtene er derimot tatt med i innholdsanalysen.

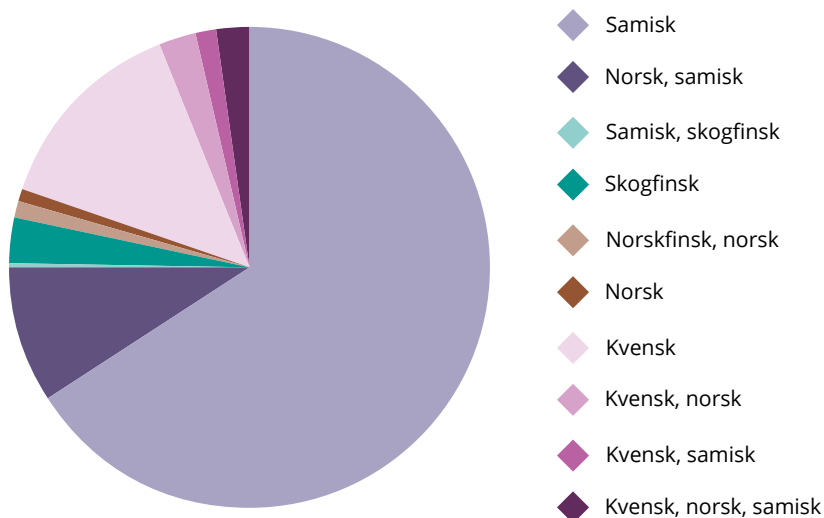
11.1.1 Personlige historier

Kommisjonens demografiske oversikt over innsamlet materialet og overordnet innholdsanalyse baserer seg på 522 personlige historier som kommisjonen har mottatt gjennom intervjuer og innsendte skriftlige personlige historier. Alle intervjuene er transkriberte og eventuelt oversatt til norsk.

De fleste ønsket å dele sine erfaringer om fornuksningspolitikk og dens konsekvenser muntlig med kommisjonen. Det kan være mange faktorer som har ført til dette. En forklaring kan være at kommisjonen i sine presentasjoner og på åpne møter la vekt på

Figur 11.1

Personlige historier fordelt etter etnisk tilhørighet

85 prosent av alle personlige historier er fortalt med hovedvekt fra et etnisk perspektiv, mens 15 prosent av historiene fortelles fra et fleretnisk perspektiv. Samisk tilhørighet er med i totalt 406 personlige historier. Kvensk eller norskfinsk tilhørighet er fremtredende i 74 personlige historier og skogfinsk tilhørighet i 16 historier.

mundtlig materiale og visualiserte det i bildene i foredragene. I tillegg står muntlig fortellertradisjon sterkt i alle de berørte miljøene, og kommisjonen ville i innsamlingen av materialet ta hensyn til dette. Erfaringene med fornorsking er kompliserte og sammensatte, og noe kan det ha vært utfordrende og tidkrevende å skrive om. Selv unge, skrivekyndige personer har i mange tilfeller valgt å la seg intervju.

Kommisjonen la til rette for at personer kunne dele sin historie på norsk, nord-, lule- og sørsamisk, kvensk eller finsk. De fleste (468 personer) benyttet norsk i sine skriftlige og muntlige fortellinger. I 54 personlige historier var samisk hovedspråk, men samisk ble i tillegg brukt i 26 øvrige personlige historier sammen med norsk. 6 personer brukte kvensk i sine fortellinger. Samisk og kvensk ble brukt oftere i intervju enn i skriftlige historier, og kommisjonen mottok 16 innsendte skriftlige beretninger på samisk og 1 på kvensk. Noen få historier er delt med kommisjonen også på svensk og engelsk.

Personene som fortalte om sine erfaringer til kommisjonen kunne selv vurdere om de ønsket at den personlige historien deres skulle være offentlig eller ikke. 271 personer har samtykket til at den personlige historien deres skulle være offentlige, mens 229 personer ønsker at historien deres skulle være unntatt offentlighet. Kommisjonen har gjort

en alminnelig offentlighetsvurdering av innholdet. Alle personlige historier og innspill som ble delt med kommisjonens på åpne møter, er offentlige.

ETNISK TILHØRIGHET

Sannhets- og forsoningskommisjonen sørget for at alle, uansett etnisk tilhørighet, kunne levere sine personlige historier om urett og erfaringer med fornorskingspolitikk. Hovedfokus i innsamlingen av personlige historier har likevel vært å få frem et bredest mulig erfaringsgrunnlag med personer som har tilhørighet i samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinske miljøer. Kommisjonens åpne møter og innsamlingen av personlige historier var særlig rettet mot mandatets grupper, men kommisjonen oppmuntret i flere offentlige uttalelser også personer med majoritetsbakgrunn til å komme med sine erfaringer og fortellinger. Tilnærmingen har vært nødvendig for å få et bredt og mangfoldig materiale fra berørte miljøer, men personlige historier utgjør imidlertid ikke et representativt utvalg.

Personer som har delt sine historier med kommisjonen reflekterer over sin tilhørighet til berørte miljøer, og ønsker å fortelle sin historie fra sine perspektiv. De fleste identifiserte seg med etniske grupper gjennom å fortelle om sin tilhørighet til slekt, kultur, språk eller gruppens historie. I noen historier nevnte

de at de opplevde kommisjonens innsamling av personlige historier som en unik historisk mulighet for den samiske, kvenske og skogfinske befolkningen til å komme med de erfaringene som de har hatt under fornorskingen. Motivasjonen mange hadde for å fortelle, var å kunne bidra med historier og opplysninger som kunne fange opp stemmene fra minoritetenes ståsted, og å komme med perspektiver som de mente ellers har vært usynlige i det norske samfunnet.

I totalt 348 personlige historier blir personenes etniske tilhørighet definert som kun samisk, mens samisk tilhørighet er med i totalt 406 personlige historier. Kvensk tilhørighet er fremtredende i 74 personlige historier, og 21 personer fortalte at de hadde også kvensk tilhørighet i tillegg til en annen type etnisk bakgrunn. Kommisjonen mottok 16 historier der personer identifiserer seg med skogfinsk bakgrunn, men i noen av historiene ble skogfinsk bakgrunn rapportert som én av andre etniske tilhørigheter. 85 prosent av alle personlige historier er fortalt med hovedvekt fra et etnisk perspektiv, mens 15 prosent av historiene fortelles fra et fleretnisk perspektiv. Kommisjonen har også fått få historier der personer identifiserer seg kun med norsk eller norskfinsk etnisitet.

KJØNN OG ALDER

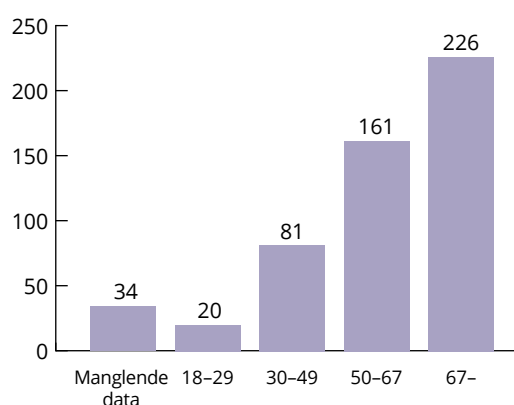
I kommisjonens materiale er kvinner mer representert enn menn. 313 kvinner (60 prosent), mens 207 menn (40 prosent) delte sine historier om erfaringene med fornorsking og urett med kommisjonen.

Fornorskingspolitikk har hatt forskjellige konsekvenser i ulike tidsperioder og i ulike generasjoner. Kommisjonen delte derfor personer inn i fire aldersgrupper: under 30, 30–49, 50–66 og 67+. Den eldste generasjonen er den største i kommisjonens materiale, 43 prosent av personene tilhører denne gruppen. Den nest eldste generasjonen utgjør ca. en tredjedel av materialet (31 prosent), mens 16 prosent av personene hører til aldersgruppen 30–49. Den yngste aldersgruppen (4 prosent) er den minste gruppen i materialet. 34 personer fylte ikke ut informasjon om fødselsår i kommisjonens samtykkeskjema.

Kommisjonen så i en tidlig fase av innsamlingen av muntlige kilder at den yngste aldersgruppe deltok mindre på kommisjonens åpne møter og sjelden tok kontakt med kommisjonen. I møter med samiske og kvenske ungdomsorganisasjoner delte ungdomsrepresentanter bekymringen om at yngre personer kunne bli underrepresentert i kommisjonens rapportering. De følte at kommisjonen ikke når ungdomsgenerasjonene med felles åpne møter for alle aldersgrupper, og at terskelen for å dele egne erfa-

Figur 11.2

Fordeling etter alder

ringer med fornorsking og urett i samme rom som eldre generasjoner, var høy. Derfor ble det organisert egne dialogmøter og et eget digitalt åpent møte med ungdomsorganisasjoner. På tross av denne innsatsen delte bare 20 personer fra den yngste aldersgruppen sine personlige historier med kommisjonen, men flere yngre personer har deltatt på kommisjonens åpne møter.

GEOGRAFI

Sannhets- og forsoningskommisjonen har ikke hatt som målsetning å få et erfaringsgrunnlag i de personlige historiene som gjenspeiler hele landets befolkning, men har heller ikke begrenset innsamlingen av materialet til bare ett spesifikt område i landet.

Kommisjonen har arrangert åpne møter og kaffemøter på steder som tradisjonelt er assosiert med en tilhørighet til samisk, kvensk/norskfinsk eller skogfinsk befolkning og i Oslo som har mange samiske og kvenske innbyggere. Figur 11.3 viser personers fordeling etter region i Norge.

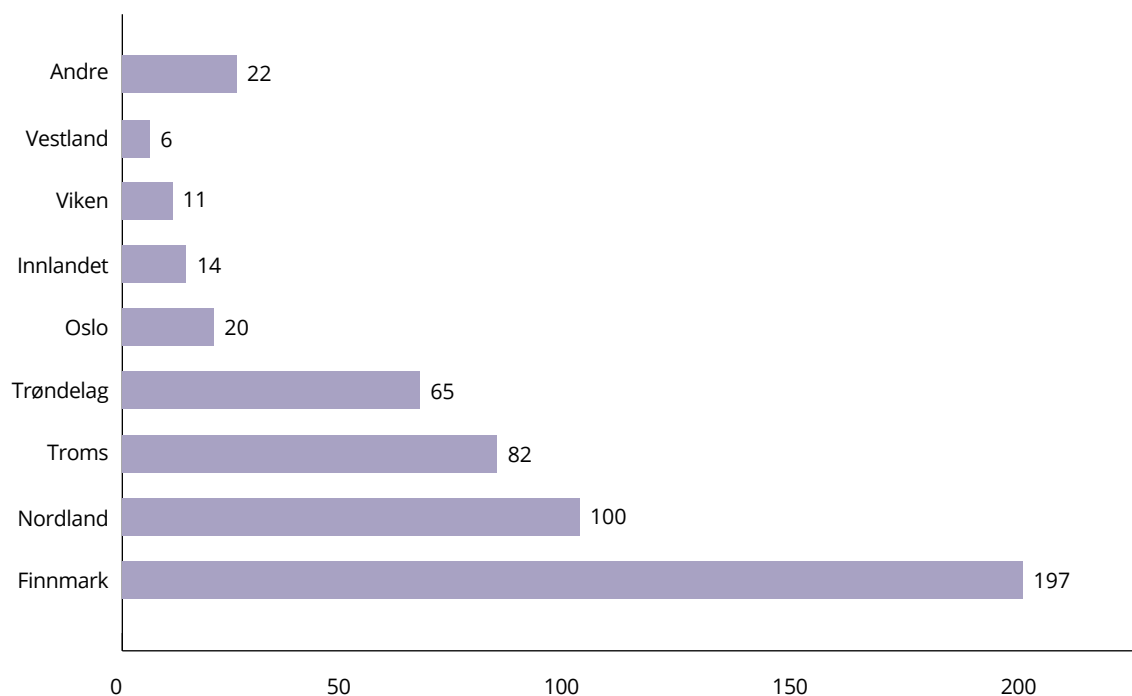
11.1.2 Berørte miljøers perspektiver på fornorsking

Både personlige historier, innspill på åpne møter og annet innkommet materiale i form av tekstdokumenter utgjør data i kommisjonens arbeid. Fokus i innholdsanalysen har vært på de personlige historiene og innspillene fra åpne møter. Analysen har særlig blitt benyttet i undersøkelsen av virkninger av fornorskingsprosessen.

Kommisjonen har analysert materialet i to faser for å sørge for at berørte miljøers perspektiver kommer til synet i rapporten. I den første fasen har kommisjonen fanget opp de mest frekvente temaene

Figur 11.3

Fordeling etter region

i materialet, og deretter har det blitt gjort et utvalg av de temaene som berørte miljøer har vært mest opptatt av. Kommisjonen har benyttet et kvalitativ-analyseprogram Nvivo for å gå gjennom personlige historier, og materialet har blitt kodet med tema som personer tar opp selv.

Et tema, nemlig språk, skiller seg tydelig ut som et mest frekvent tema i både narrative intervjuer og skriftlige beretninger og i innspill i åpne møter. Språk løftes frem i 300 personlige historier, og er det temaet som omtales hyppigst i innspill i kommisjonens åpne møter. Det snakkes om språk i kontekst av språkskifte som en konsekvens av fornorsking.

Personer som delte sine beretninger med kommisjonen, har vært mer opptatt av å ta frem erfaringer om diskriminering i personlige historier enn i innspill i åpne møter. Det er uansett et tema som i materialet assosieres sterkt med fornorsking. Oppvekst- og utdanningssektoren skiller seg også ut blant de temaene som over halvparten av personene er opptatt av. Spesielt blir opplevelser i skolehverdagen og undervisning fremstilt som sentrale arenaer i myndighetenes fornorskingspolitikk.

Mange reflekterer også rundt temaer om sin egen identitet eller sine familiemedlemmers identitet, og den prosessen som mange har gått gjennom for å finne sin plass som samer, kvener, norskfinner eller skogfinner i det norske samfunnet. I sammenheng

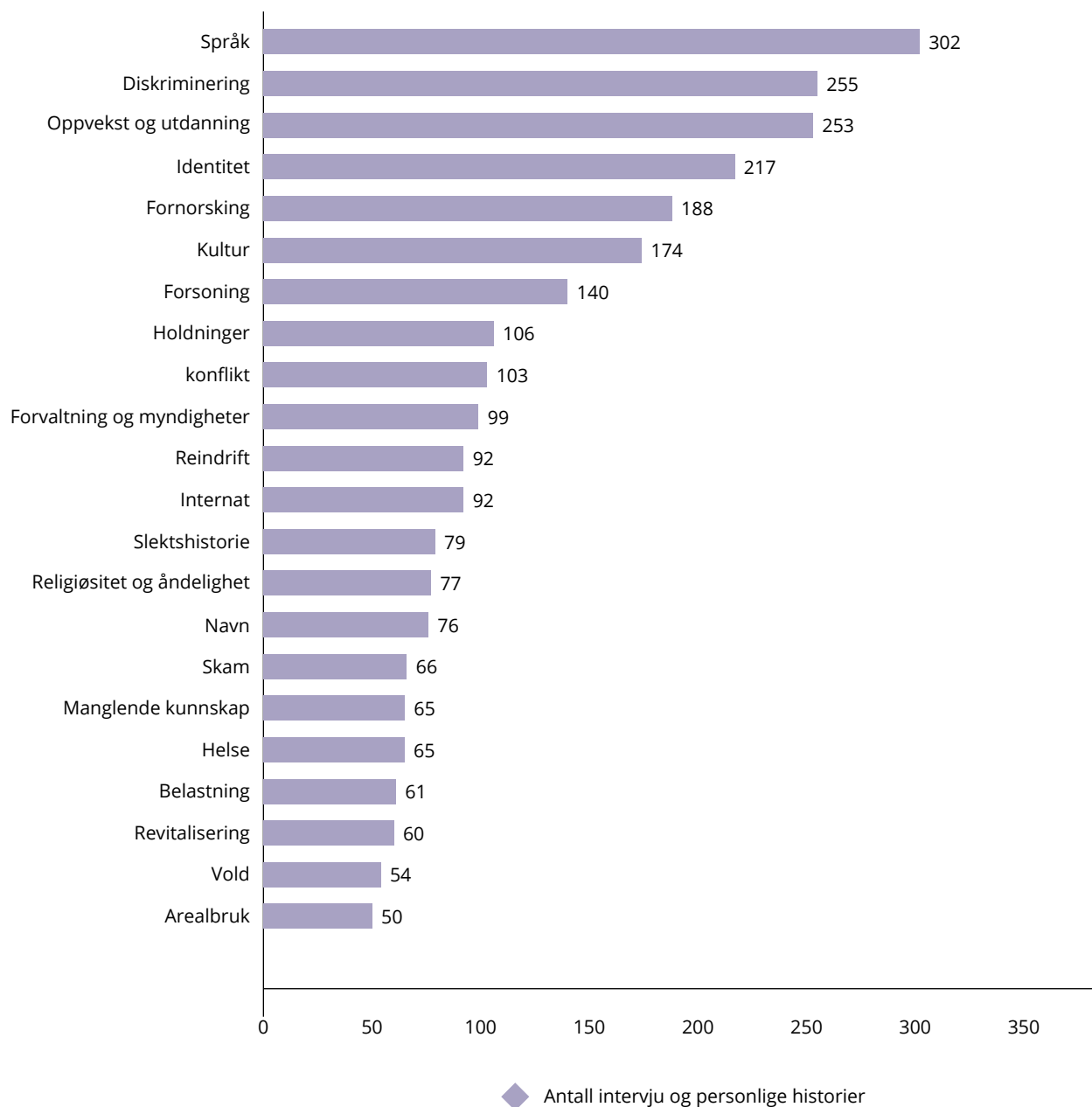
med identitet tar flere personer også opp forskjellige temaer knyttet til samisk, kvensk og skogfinsk kultur. Spesielt vektlegges synlige etniske markører, som kofte, i drøftinger om identitet og kultur.

I sannhets- og forsoningskommisjonens materiale forteller samer, kvener og skogfinner også om hvordan de i hverdagen møter negative holdninger mot dem. Forsoning har i tillegg blitt et sentralt tema både i åpne møter, i intervjuer og i skriftlige beretninger – det er ofte et tema som kommisjonen spesifikt har bedt personer om å vurdere etter at de har fortalt ferdig om erfaringene de har med fornorsking. I åpne møter kom mange personer også med helt konkret innspill til forsonende tiltak.

I kommisjonens materiale forekommer ofte de mest frekvente temaene i samme kontekst. Tabell 11.1 er en matrise som viser sammenhengen mellom ulike temaer. Enkelte sammenhenger i matrisen har blitt benyttet for å identifisere temaer til videre analyse. Det hyppigste temaet språk fortelles det oftest om i sammenheng med temaene oppvekst og utdanning. Det andre temaet som personer snakker om i samme kontekst som språk, er identitet. Språk og diskriminering er også temaer som henger sammen i flere personlige historier. I fortellinger knytter de opplevd diskriminering til oppvekst og utdanning, noe som tyder på at skolen har vært arena hvor flere har opplevd diskriminerende handlinger. Mange

Figur 11.4

Tema i personlige historier

tar også opp diskriminering i sammenheng med sin etniske identitet. I materialet kommer det også frem at mange assosierer diskriminering med forvaltning og myndigheter.

Matrisen viser de temaene i personlige historier som har sterk sammenheng med andre temaer. Kommisjonen har valg ut disse overlappende temaene til

nærlesing og tematisk analyse. Analysene er del av kapitlet hvor temaene beskrives nærmere.¹

Alt i alt har kommisjonen identifisert 69 ulike hovedtemaer (se i tabell 11.1). I personlige historier knyttes disse temaene direkte eller indirekte til erfaringene de har med fornorsking og urett. Mange temaer som er mindre frekvente, er ikke tatt med i denne analysen. Kommisjonen ser at personer som

¹ Kapittel 6 om erfaringer i skolen; kapittel 13 om språk; kapittel 14 om rettferdsvederlag; kapittel 15 om oppvekst og utdanning; kapittel 24 om holdninger og diskriminering.

Tabell 11.7

Matrise som viser hvilke tema som tas opp i sammenheng med hverandre i narrative intervju og personlige historier, i rammen av fornorsking.

	Arealbruk	Diskriminering	Fornorsking	Forsoning	Forvaltning	Helse	Holdninger	Identitet	Internat	Konflikt	Kultur	Utdanning	Reindrift	Religiøsitet	Revitalisering	Slektshistorie	Språk	Usynliggjøring	Vold
Arealbruk	139	13	7	5	42	2	4	3	0	33	7	0	50	1	0	1	0	2	0
Diskriminering	13	719	56	7	55	22	30	70	25	19	13	140	23	10	5	18	106	9	24
Fornorsking	7	56	361	11	24	9	25	36	18	17	17	52	10	8	5	25	106	11	12
Forsoning	5	7	11	258	15	2	5	10	0	5	12	22	9	4	8	0	35	0	1
Forvaltning	42	55	24	15	275	3	24	3	1	24	9	33	57	2	7	1	46	6	1
Helse	2	22	9	2	3	108	2	4	4	7	2	11	3	3	3	4	27	1	9
Holdninger	4	30	25	5	24	2	241	31	0	16	7	28	7	11	3	5	35	6	3
Identitet	3	70	36	10	3	4	31	607	7	14	33	29	18	5	15	27	98	30	4
Internat	0	25	18	0	1	4	0	7	199	2	0	35	3	2	0	3	54	1	16
Konflikt	33	19	17	5	24	7	16	14	2	193	6	14	53	8	5	7	14	3	3
Kultur	7	13	17	12	9	2	7	33	0	6	282	12	8	10	14	1	47	9	2
Utdanning	0	140	52	22	33	11	28	29	35	14	12	737	7	9	10	13	382	13	39
Reindrift	50	23	10	9	57	3	7	18	3	53	8	7	307	0	0	2	15	0	2
Religiøsitet	1	10	8	4	2	3	11	5	2	8	10	9	0	160	1	1	31	1	0
Revitalisering	0	5	5	8	7	3	3	15	0	5	14	10	0	1	101	2	41	1	1
Slektshistorie	1	18	25	0	1	4	5	27	3	7	1	13	2	1	2	124	24	6	6
Språk	0	106	106	35	46	27	35	98	54	14	47	382	15	31	41	24	1382	12	14
Usynliggjøring	2	9	11	0	6	1	6	30	1	3	9	13	0	1	1	6	12	98	0
Vold	0	24	12	1	1	9	3	4	16	3	2	39	2	0	1	6	14	0	95

Kilde: Sannhets- og forsoningskommisjonen.

har valgt å fortelle om noen erfaringer knyttet til et tema, kan ha opplevd fornorsking knyttet til andre temaer også, men har valgt å dele sin historie kun fra et tematisk perspektiv. Kommisjonen har utviklet og tatt utgangspunkt i en intervjuguide, men de som ble intervjuet, har hatt mulighet til å snakke fritt. Dette gjør at beretninger ikke kan sammenlignes direkte med hverandre. Dette har skapt en metodisk utfordring i analysefasen til kommisjonen. Samtidig har kommisjonen ikke forsøkt å begrense eller lede samtalene med deltakere i en bestemt retning for å kun få svar på noen forhåndsbestemte spørsmål. Denne

metodikken har gjort at de personlige historiene har et bredt tematisk grunnlag. Kommisjonens materiale er heller ikke representativ i den forstand at personene har vært tilfeldig valgt til å representere sin etniske gruppe. De fleste har aktivt tatt kontakt med kommisjonen selv og ønsket å bli intervjuet.

11.2 Utvalgte personlige historier

Personlige historier berører mange av de konsekvenser fornorskingen har hatt og fremdeles har. Noen forteller om hendelser tilbake tid og om urett forfedre og formødre ble utsatt for, mens de fleste fortellinge-

ne beskriver fortelleres egne erfaringer med fornorskningens politikk og urett.

Fortellingene beskriver opplevd diskriminering og negative holdninger som samer og kvener er blitt utsatt for av andre. Flere beskriver erfaringer med urett som er blitt utøvd i møter med enkeltindivider og grupper, men er også gjennom samfunnsstrukturer og lovgivning.

Fortellingene vitner samtidig om livskraft og mestring, og kjærlighet og lojalitet til egne tradisjoner og kulturell bakgrunn. Mange enkeltmennesker har på kommisjonens åpne møter og i andre sammenhenger stått opp for seg selv og ønsket å få frem sine perspektiver og få sine erfaringer anerkjent.

Fortellingene har gitt kommisjonen større innsikt i hvordan enkeltmennesker har opplevd fornorskningen og uretten, og hvordan mange fremdeles bærer disse erfaringer med seg. Fortellingene skildrer et større bilde som beskriver hvordan fornorskningen bidro til å forme synet på nasjonale minoriteter og urfolk og deres språk og kultur. Fortellingene vitner også om at fornorskningens politikk satt avtrykk i den befolkningen den var rettet mot. Flere beskriver i sine personlige historier at fornorskningens politikk innebar at de ble satt under press og hvordan press og indre spenninger har bidratt til skam og nedvurdering av seg selv.

Gjennom personlige historier og kommisjonens rapport, dokumenteres det at fornorskningen ikke bare var et historisk fenomen, men at den fortsatt kan oppleves å ha store konsekvenser for individ og samfunn i dag. Samtidig vitner historiemangfoldet om at samiske, skogfinske og kvenske samfunn ikke har forholdt seg passivt. De har visst og viser stor vilje til å ta tilbake det som var i ferd med å gå tapt under fornorskningen.

Kommisjonen har gjort et utvalg av de personlige historiene for å gi leserne et inntrykk av de reaksjonene kommisjonen har mottatt. Hver enkel tekst er en forkortet versjon av selve henvendelsen eller intervjuet. De er fordelt med hensyn til viktige tema i kommisjonens arbeid. Det de har til felles, er at de gir et mangesidig inntrykk av konsekvensene av fornorskning og urett over lang tid har hatt for menneskers livsvilkår i Norge, det være seg samer, kvener eller skogfinner. I det følgende blir et utvalg personlige fortellinger presentert i henhold til tematisk innhold.

OM SANNHETS- OG FORSONINGSKOMMISJONEN

Arbeidet med kommisjonen førte til mange reaksjoner underveis. Allerede før kommisjonen ble nedsatt, kom det spørsmål om hvorvidt en slik kommisjon var nødvendig. Noen mente at fornorskningens politikk allerede var velkjent og godt dokumentert, mens andre hevdet at man ikke skulle rippe opp i gamle sår.

På åpne folkemøter og ikke minst gjennom intervjuer, møtte kommisjonens kritiske holdninger når det gjaldt oppgaven om forsoning. Mange stilte seg svært skeptiske til Stortingets og statens evne og vilje til å gjennomføre forsonende tiltak og lurte på om forsoning skulle være minoritetens ansvar?

«Har vi tillit?»

Ole Henrik Kappfjell, Trofors²

Skal vi ha en forandring, så må det være en konkret forandring. Og skal vi forsones, så må jo begge sidene komme dit hen at vi, for det første er enige om at sånn som det er nå, kan vi ikke ha det. Det andre er jo det at vi er to parter som må være enige om at vi må ha en kursendring. Og så må den kursendringen være tydelig. Det aller viktigste, det er en bitteliten sak. Vi tenker ikke over det, hvor liten den her saken er, men hvor enormt viktig den der. Det er et lite ord som heter tillit.

Hvorfor skal vi forsone gammel urett hvis vi ikke også har en strategi for hvordan vi skal forholde oss i framtida? Og da er jeg tilbake til tillit, et ganske lite og ubetydelig ord, men som er, for å si det på godt nordnorsk, jævla viktig. Ja, hvordan forsoner du det der? Hvordan bygger vi opp tillit til at man sikrer en samisk tilstedeværelse? Det er jo det, det er det det er snakk om. Spørsmålet som står tilbake, er om storsamfunnet, det norske storsamfunnet, er de kommet dit hen i forsoningsprosessen at man kanskje kan se for seg at man er nødt til å gi samene råderett over samiske bruksområder. Men hvis jeg skal ha retten og muligheten til å kunne leve et samisk liv, så må storsamfunnet også akseptere en samisk rettsoppfatning.

Vi må komme oss bort ifra dette med at alt skal avgjøres i retten. Vi må få på plass at det er fastslått en gang for alle at denne nasjonen er bygd på territoriet til to folk. Det må være utgangspunktet og så må vi ha en felles forståelse for hverandre. Jeg mener at forsoningen i første omgang må handle om vern av samiske bruksarealer. Men det er jo ikke bare det. Det handler også om mulighetene for et samisk samfunns- liv og når man snakker om et samisk samfunns- liv, så

2 SFKOMM 2021/335-4.

må man må jo tørre å være så ærlig å si at det handler faktisk om samisk åndelighet. Muligheten til å leve i forhold til naturen og i forhold til fjellområdene og i forhold til en samisk måte å leve på.

For det handler om rett og urett. Det som har vært frarøvet oss, mener jeg at vi må få lov til å ta igjen. Og det må vi få bruke tid på å ta igjen. Vi må få tid til å hente fram i den grad det går an å hente fram. Men hvordan skal vi begynne å få aksept for hverandre? Hvordan skal folk som var usynlig i mange, mange, mange generasjoner plutselig ta plass?

Samene, sier de, må ha det de kaller tilpasningsplikt. Ja, da har jeg plutselig en tilpasningsplikt. Og det jeg blir møtt med til slutt, i denne konkrete saken som i alle andre arealsaker, er at – når det går i samenes disfavør – så avsluttes alle vedtak med at fordelene for de mange, veier tyngre enn ulempene for de få. Jeg synes det er ganske kraftig kost når tidligere ordfører i Vefsn kommune står og peker mot Øyfjellet og sier det har aldri produsert noe, men nå produserer det vindkraft. Nå produserer det energi. Men reinsimla har vært der siden tidenes morgen og har produsert hvert eneste år. En evigvarende ressurs.

Jeg vil ikke bruke ordet beiteareal, jeg vil bruke ordet samiske bruksområder. I mine ører så høres det ut som om at når man sier at jeg har beiterett så har jeg, det vil si reinflokkene mine, kun rett til gresset som de spiser. Men jeg mener jo at en samisk bruksrett omfatter og innbefatter så mye, mye mere. Det at jeg har tilhørighet til områdene, forfedrene mine har alltid vært her. Det er mange, mange som har tilhørighet til dette området. Det er mange som bærer på det her med at dette er våre arvefjell, det er vår slekt som har brukt det. Og ærbødigheten er jo det at man får lov til å ha det til låns den tiden man er her, og at det skal gå videre. Disse fjellene må få lov til å leve evig. Det som skremmer meg med denne samfunnsutviklingen, er at ikke engang fjellet står stødig. Det sprenges bort og gjøres om til pengemaskin.

«Forsoning – en enveis forestilling?»

Bodil Mette Louise Amalie Fontain, Hattfjelldal/Aarborte³

Hva betyr det for arbeidet i kommisjonen når Høyesterett har talt og dømt urett og det ikke får betydning for reindriftsutøverne eller utbyggerne? Når en høyesterettsdom ikke skaper bølger, hva skal man med en Sannhets- og forsoningskommisjon da? Vil den kunne lykkes hvis dommen ikke får conse-

kvenser? Jeg skammer meg, gremmes over all uretten. Gir kommisjonsarbeidet i dag en forståelse til de som i sin tid sto for uretten om at alt ble gjort i «beste mening»? Gjemmer de seg bak foreldelsesfrister, ulike beskyttende lover, gjeldende regler for offentliggjøring m.m.? Er det mulig at det skapes rom for anerkjennelse når jeg beretter til dere i kommisjonen? Vil det ikke speile en maktesløshet når dere sitter tilbaketrukket og venter på å få forsket på uretten nok en gang? Forsoning krever et møte der dialogen kan finne sted, ikke en enveis forestilling der jeg nok en gang står som en skadeskutt fugleunge og beretter om tap, språkløshet og livet i offerrollen – «den sårbare fortellingen».

Overgriperen er den som først blir ferdig med historien, lenge før den voldtatte klarer å ta tak i sin egen smerte. Slik kjennes det i alle fall. Står jeg i forsoning med min egen kropp om krenkelser løftes frem, hendelser som lenge har vært tabubelagt eller ikke blitt evaluert? I slike forsamlinger kan det bli enda mer sårbart å eksponere seg. Mine sår heles ikke av et klapp på skulderen og et løfte om «å ta med seg historien i det videre arbeidet». Men dialog kan skape bølger og en virkelighet.

Hvordan skal min innsikt gi dere andre et mer helhetlig bilde? Og skal en granskingskommisjon klassifisere mine erfaringer og plassere dem i en stereotypisk gruppe der «utenforskapet» forskes på? Svært mange forskere, journalister og forfattere har hatt mål av seg om å være talsperson og formidler av tapshistorier. Slik blir man et objekt nok en gang.

Men når det er sagt, så er det ikke noe i veien for å kaste nytt lys over den kollektive fortiden for å få fram en anerkjennelse av uretten. Men det må være til glede for den oppvoksende generasjon, de som skal få anledning til å spørre og finne svar. De skal få nytte av tap som det blir rettet på. For det er disse subjektive, smertelige historiene som kan berøre og fortelles som tidsvitner. Ikke som sosialpornografi – utlevende og skamfulle.

«Bissána go buot Stuoradikkis?»

Kåre Olli, Leavdnja/Lakselv/Lemmijoki⁴

Mun jáhkán ahte kommišuvdnabargu boahtá mannat bures, ja ahte kommišuvdna váldá barggu duodalaččat ja bargá vuđolaččat áššiiguin. Muhto dan maid mun smiehtan mii boahtá leat hástalus manjit áigái. Mun jáhkán eiseválddit, Stuoradiggi, sii dihtet

3 SFKOMM 2022/2495-41.

4 SFKOMM 2020/121-53.

hui bures makkár váikkuhusat lea dáruiduhttima manjis. Mu ballu lea go kommišuvdna loahpaha iežas bargguin ja buvtada sin loahppabohtosa ja ráđiid Stuorradiggái, de buot bissána. Áddemis boahdá leat oalle hástaleaddji, goittotge jos leat doaibmabijut mat gáibidit ruhtadeami. Dalle balan ahte šaddá hástaleaddji Stuorradiggái vuoruhit daid, ja boahdá maid das makkár Ráđđehus lea, geat čohkkájit Ráđđehusas. Go mii diehtit doppe leat politihkkárat ja bellodagat geat eai beroš unnitloguálbmogiin.

Mun jáhkán ahte kommišuvdna sáhtta doaibmat dan láhkai ahte buktá buriid rávvagiid ahte mo galgá čovdit bargodoaimmaid ovddusguvlui. Muhto leago Stuorradikkis doarvái dáhttu dahje áigumuš bidjat johtui dárbbaslaš doaibmabijuid? Mu doaivva lea ahte jos biddjojit johtui doaibmabijut, de lea danin ahte hukset sámi servodaga, iige buhtadussan eaŋkilolbmuide.

Sihke dearvvašvuodasuorgi, skuvla, mánáidgárdi ja maiddái almmolaš oktavuodain numo fylkkagiella ja gielddat, ahte galgá leat sámegeiella doppe, dat galgá leat dehálaš, dat ii galgá leat soaittáhagas. Dat galgá leat árgabeaivválaš ja dábálaš, ii galgá nu leat ahte ferte gáibidit duon ja dán. Go sámegeielat hálli boahdá, de galgá dustehuvvot sámegeielain, ii galgá leat mihkkege erenoamáš das.

Eanet stáhtus, vejolašvuodaid ja fálaldagaid, ja dat galgá leat servodaga ovddasfástádus čadahit dan, ovddasfástádus ii galgá leat eaŋkilolbmuid duohken.

Norsk oversettelse:

«Stopper alt i Stortinget?»

Kommisjonsarbeidet tror jeg kommer til å gå bra og at kommisjonen tar ting på alvor og at de kommer til å jobbe grundig med sakene. Men det jeg tenker i ettertid som er en utfordring og jeg tror at myndighetene, Stortinget, de vet veldig mye om hvilke konsekvenser det har vært og hva fornorskningen har gjort. Jeg er redd for at når kommisjonen blir ferdig med eget arbeid og kommer med sin konklusjon og med sine råd til Stortinget, at alt stopper der. Du skjønner det at det blir meget utfordrende, i hvert fall hvis det er tiltak som trenger finansiering. Da er jeg redd for at det blir utfordrende for Stortinget å prioritere dem, og det kommer også av hvilken Regjering det er,

hvem som sitter i Regjeringen. For vi vet at der er det politikere og partier som ikke bryr seg om mindretallsfolk.

Jeg tror at kommisjonen kan fungere slik at den kommer med gode råd om hvordan man skal løse arbeidsoppgavene fremover. Men har Stortinget nok vilje eller ønske til å sette i gang de tiltakene som det er behov for? Mitt håp er at hvis det settes i gang tiltak, at det blir til å bygge opp det samiske samfunnet og ikke som erstatning til den enkelte person.

Både i helsesektoren, skole, barnehage og også i slike offentlige sammenhenger som fylkeskommunen og kommunene, at det skal være samisk der, det skal være viktig, det skal ikke være på grunn av en tilfeldighet. Det skal være dagligdags og det skal være normalt, det skal ikke være slik at du må kreve det og det. Når en samisktalende kommer, så skal vedkommende møtes på samisk, det skal ikke være noe ekstraordinært at du skal det.

Mer status og flere muligheter og tilbud og det skal være samfunnets oppgave og ansvar, ikke noe ansvar som skal ligge hos enkelt personer.

SØRSAMISK MENIGHETS RÅD OM FORSONING:

Gruppeintervju med Paul Bendik Jåma⁵, Thomas Åhren⁶, Monika Kappfjell⁷ og Bierna Leine Bientie⁸

BB: Vi har jo arbeidet med forsoning i kirkelig sammenheng, holdt forsoningsgudstjenester. Men jeg ser i ettertid at det var en vanskelig overskrift, for en forsoning er en lang prosess. Og det krever at den som er overgriper, legger på bordet og viser en vilje til endring og en anger over det som er gjort. At det virkelig har gått inn hos den som representerer overgriperen. Det er en lang prosess som må til, og en må få tid på seg.

TÅ: Det har vært en kamp for å få beholde det man har. Etterpå har det vært en kamp for å få det som lovverket sier at du skal ha. Fellesnevneren har vært at «Ja, vi skal tilgodese det samiske, men under den forutsetning at det ikke kommer i konflikt med noe annet». Så lenge noe ikke kommer i veien for den som skal sette opp ei vindmølle eller bygge ut en vei – da kan vi godt legge til rette for samisk kultur. Så lenge vi ikke er i veien for noen, ja da er det helt greit.

Og nå er det altså slik at det er jeg som skal forsones? Her burde vel den andre parten oppvise noen ting. Dersom nå den norske regjering i morgen fatter

5 SFKOMM 2022/2498-6.

6 SFKOMM 2022/2498-7.

7 SFKOMM 2022/2498-2.

8 SFKOMM 2022/2498-5.

et vedtak, plukker ned alle vindmøllene – vel vitende om alle kostnadene det har. De gjør det fordi Høyesterett har sagt at inngrepet ikke er ok. De gjør det fremfor alt for å vise at de mener alvor. Ja da må også jeg vurdere å være med videre i forsoningsprosessen. Men akkurat nå er dette med forsoning så fjernt, jeg har vanskelig for å se min rolle i det her.

MK: Jeg er jo ikke alene i det sørsamiske området som er skeptisk. Jeg mener vi har vært overkjørt og jeg vet at det er mange som har valgt å ikke ta kontakt med kommisjonen. Jeg er redd vi har mistet mange fortellinger.

PBJ: Hvordan vil regjeringen håndtere den tiltakspakken som kommer? Vi har så mange eksempler opp gjennom historien på omkamp, slik som Fosendommen. Om vi skal kalle det for en Sannhets- og forsoningskommisjon, da må jo første trinn være at den undertrykte parten har tillit.

MK: Da må jo den andre parten vite hva de har gjort. Det tror jeg ikke de vet.

BB: Når en setter i gang slike prosesser som dette, så bringes det frem en masse følelser som skal håndteres. Kanskje hadde det vært bedre hvis man ikke startet på prosessen hvis det ikke finnes et apparat og en måte å håndtere det etterpå. En slik prosess kan jo gjøre vondt verre. Så jeg er veldig spent på hva det er folk blir sittende igjen med – var det slik vi tenkte? De sender ut noen som skal høre på oss, men de hører jo ikke noe. De vil ikke høre, egentlig. Og da blir det vondt verre.

«Hva har vi å forsone oss med?»

Trøndelag/Trööndelage⁹

Jeg har undret meg over denne kommisjonen. For en del år siden var jeg i en gudstjeneste. Vi var bare samer. Da skulle vi gå ut og hente en stein som vi skulle legge framme ved alterringen, som et symbol på forsoning, sa presten. Så vi gikk ut og henta en stein hver, og gikk inn. På vei fram i kirka tenkte jeg, hva er det jeg skal forsones med, hva er det jeg har å forsones for, og så gikk jeg og satte meg. Jeg gikk ikke fram med den steinen og det var noen flere også som heller ikke gikk fram. Etter lang tid traff jeg en annen som også var der og som spurte hva jeg gjorde med steinen. Og nei, jeg hadde vel bare lagt den bort, svarte jeg. Vedkommende svarte til meg: «Jeg kasta min ut i ei elv». Det jeg vil spørre om er om denne

kommisjonen skal bli slik, at det igjen bare er vi samer som skal forsone oss, gjøre noe? Hva har vi å forsone oss med? Er det vi samer som skal be om tilgivelse? Hva med de andre?

«FINNJAGING»

«Finnjaging» er et gammelt begrep og som handler om forholdet mellom norske bønder og samiske reineiere i de sørsamiske områdene. Reindriften ble oppfattet som et økende problem ettersom jordbruket ekspanderte på 1700- og 1800-tallet. Det utviklet seg etter hvert en praksis med å forvise reindriftsamene fra deres områder, enten gjennom fysisk makt fra lokalbefolkningen eller administrative pålegg og bøtelegging fra myndighetene. Voldshandlinger var ikke ukjent og et av de mest kjente eksemplene er det væpnede overfallet på samer ved Dalbussjøen i Østerdalen i 1811 og med påfølgende nedslaktning av 400 rein.¹⁰

Senere har konfliktene levd videre – og dermed også begrepet. Kommisjonen har mottatt mange henvendelser fra sørsamer som belyser ulike sider ved disse konfliktene.

Pål Jonsas skjebne

Sverre Fjellheim, Plassje/Røros¹¹

Jeg har sett at Sannhetskommisjonen har uttrykt et ønske om å møte folk. Nå tenker jeg faktisk å ta dere på ordet for jeg vil nemlig presentere dere for en kar som heter Paul Johnsen, og som ble kalt Pål Jonsa til daglig. Han var riktig nok født allerede i 1842 og døde i 1924, men han etterlot seg noe som nærmest har udødeliggjort han. Det kommer jeg snart tilbake til.

I 1999 skrev jeg ei bok med tittelen Samer i Rørostraktene. Formålet med denne boka var å presentere kulturminnene som vi hadde registrert i det store registreringsprosjektet vårt – inn i en større historisk sammenheng. Men da jeg kom til slutten av 1800-tallet, fikk jeg et stort problem med å finne relevant kildemateriale. I Lappekommisjonens innberetning av 1889 heter det nemlig at det i 1888 var bare «to lappfamilier igjen som lever av rensdyrdriften, nemlig Paul Johnsen og Kristian Kjelsberg», og Kjelsberg flyttet ut av distriktet kort tid etterpå. Da var det faktisk bare Pål Jonsa igjen. Hvor hadde det blitt av de andre? For jeg er helt sikker på at i hvert

9 SFKOMM 2019/3518-28.

10 Se også kapittel 6.

11 SFKOMM 2019/3632-30.

fall fra omkring 1750 og helt fram til ca. 1850, var det 12 reindriftsfamilier i denne samebyen.

Svaret på det problemet fikk jeg i 2002, for da fikk jeg nemlig ei kiste etter Pål Jonsa. Da jeg åpnet denne kista, kunne jeg nesten ikke tro det var sant. For her hadde denne mannen et detaljert regnskap og en omfattende dokumentasjon på at samene i hans sameby i perioden 1888 til 1919 hadde betalt setereierne enorme summer i løpet av en 30-års periode, som ifølge inflasjonsberegninger i dag ville utgjort hele 3 millioner kroner. Pål Jonsa sjøl hadde bare i perioden 1888-1892 betalt setereierne erstatninger som i dag ville utgjort omtrent 1,4 millioner, pluss store honorarer til advokat. Jeg kunne rett og slett ikke fatte det, her satt jeg foran et arkiv som nærmest i minste detalj kunne fortelle meg hva som skjedde i noe som vel er den vanskeligste perioden i rørsamenes historie.

Hva hadde så skjedd med de familiene som forsvant? Svaret er at det for de aller fleste gikk ille, ja, svært ille. Fattiglova av 1863 hadde nemlig en passus om at alle som søkte fattigunderstøttelse, måtte dokumentere at de hadde oppholdt seg i ett og samme herred i minst to sammenhengende år. Men dette var jo nomader som sjelden eller aldri oppholdt seg i ett og samme herred sammenhengende i lange perioder om gangen. Jeg søkte etter svaret i mange kilder, men fant det til slutt i fattigvesenets protokoller på Røros. Her finnes det nemlig mange eksempler på at ikke bare enkeltpersoner, men at hele familier kunne bli tvangstransportert med lensmannsskyss fra herred til herred i et forsøk på å finne et fattigvesen som ville ha dem. Ja, i unions-tida med Sverige kunne en slik lensmannstransport sågar skje att og fram mellom Norge og Sverige. Mange av dem som ikke oppnådde fattigunderstøttelse, endte derfor opp som tiggere.

Pål Jonsa flyttet inn i Riastdistriktet på begynnelsen av 1870-tallet. Det tok ikke lang tid før han ble stevnet for retten med krav om å betale setereierne ved Riasten enorme erstatninger. I 1892 falt endelig dom i Høyesterett. Der ble han dømt til å betale erstatninger både for 1875, 1876 og 1877. Men én av dommerne var svært kritisk til denne dommen – og uttaler:

«Der er under ett vidnet om skadegjørende Beitning – paa 10 forskjellige Sætervolde og en hel Del Slaattemarken (hvor mange og hvordan er ikke oplyst) – i tre forskjellige Aar, men de nærmere Omstændigheder derved ere ikke omforklarede – fordi flere Momenter, som efter min Mening kunde være af Indflydelse i Sagen, ikke ere medtagne

under Vidneførselen. Nogen Paavisning af Stederne har heller ikke fundet Sted.»

Det denne dommeren vitterlig forteller oss, er at norsk høyesterett dømmer Pål Jonsa til å betale setereierne store beløp for skader på 10 forskjellige setervoller over en treårs periode – uten å kunne fremlegge ett eneste bevis!! Og ikke nok med det – for de setervollene som setereierne krevde erstatning for av Pål Jonsa var nok i hovedsak etablert på gamle reintrøer – for så sent som i 1801 var det bare tre setervoller ved Riasten. Da rettsaken mot Pål Jonsa startet, var det i hvert fall etablert minst 40 nye setervoller – midt i det gamle samiske basisområdet ved Riasten – der jeg vet at det i hvert fall på begynnelsen av 1800-tallet lå ca. 12 familier fordelt på tre grupper og melket simlene sine sommerstid.

Men likevel var Jonsa sjanseløs i rettssalen – sjanseløs fordi han i realiteten ikke hadde en eneste paragraf å vise til som kunne støtte hans sak. I 1883 fikk vi den såkalte Felleslappeloven – og hovedformålet med denne loven var ganske enkelt «å tilveiebringe større beskyttelse for de Fastboendes Eiendom i de af Lapperne meste besøkte distrikter.» Og Pål Jonsa hadde vel ingen støttespillere i samfunnet for øvrig, verken politisk eller administrativt – det være seg lokalt, regionalt eller sentralt. Amtmannen i Søndre Trondhjems amt, for eksempel, fikk laget en plakat som han distribuerte rundt omkring til bygdene der vi bl.a. kan lese følgende:

Lappene har gjeterplikt og erstatningsplikt, det må de aldri glemme. For glemmer de det, blir jeg nødt til å treffe tiltak – hvor konsekvensene for dem vil bli så ubehagelige at de neppe så snart vil glemme det – som er betingelsene for at de uforstyrret kan ferdes her i landet – nemlig gjeterplikten og erstatningsplikten.

Kjære Sannhetskommisjon, nærmere sannheten enn dokumentasjonen i Pål Jonsas kistearkiv fra slutten av 1800-tallet, kommer vi ikke. Men hva med resten av historien i Rørostraktene? Jeg skal prøve meg med en meget tabloid versjon, og starter med 1600-tallet. I både 1632, 1643 og 1646 kommer det inn en rekke klager på at samene i Østerdalen dreper og ødelegger alt de kommer over «*baade aff elszdiur, reinszdyr, beffuer och Jugle*» i skogene våre.

Hva så med 1700-tallet. Da major Peter Schnitler i 1742 skulle kartlegge grensa mot Sverige, meddeler han bl.a. at

«[...] -naar Finnerne i Fieldalene nogle aar kan have haft Sit tilhold med deris Reendyer, og dermed frødig-gjort, eller bemøeget det Støkke græs-land nogen Stædz imellemfieldene, Saa derefter voxer

godt Græs; Saa vil eendel bønder ti/Eigne Sig det Støcke græs-land til deris Egne Creaturer, og viiser Finnen derfra».

Og at «Finnen vises derfra» er faktisk omtalt av mange observatører på 1700-tallet. Mot slutten av 1700-tallet skjerpes konfliktene. I 1794, for eksempel, oppsøker noen ålbygger samene oppe ved Riasten i et forsøk på å fordrive dem fra området ved å bl.a. brenne gammene deres og å ta fra dem kobberkjele- ne – som de trengte for å yste ost. Dette gjentar seg sju år senere. Denne gangen var også lensmannen med og «begjenget samene med hug og slag», som det heter i kildene. Her kan vi bytte ut begrepet «Vise finnen derfra» med voldelige forsøk på å «fordrive finnen derfra». Nå er vi kommet til begynnelsen av 1800-tallet. Den 27. og 28. august i 1811 mobiliserer bønder i Tufsingdalen 40–50 mann, som er rikelig bevæpnet med gevær og slagvåpen. De slakter ned hele reinflokken til fire familier som da lå ved Dalbusjøen – på grensa mellom Hedmark og Trøndelag – og slik ble Finnen effektivt fordrevet fra «bøndenes områder».

Hva så med myndighetens rolle? Vi har allerede konstatert at Felleslappeloven av 1883 mer eller mindre legitimerte hardkjøret fra bøndenes side. Seks år senere oppnevner Staten den såkalte Lappekommisjon – som dannet grunnlaget for at det senere i lovs form ble lagt ned forbud mot å drive reindrift utenfor de nyetablerte reinbeitedistriktene. Derfor kan plutselig Staten i lovens navn «forvise Finnen» bort fra store områder både i Trollheimen, Østerdalen og på Gauldalsvidda – uten vederlag.

«Bondehæren»

Ole Andreas Nordfjell, Namsskogan/Nåamesjenvuemie¹²

Far min var født i 1895 og fortalte hva som skjedde da de var på vårflytting fra vinterbeitet ut mot Sømna og Brønnøysund, i nærheten av Kvittfjell og Stavassdalen. En kveld da de begynte å slå opp teltet, hørte de en mengde skrik og skrål nede i lia. Da var det folk fra bygda som var bevæpnet med ljaer og økser og som var på tur opp til dem. Da samene fikk se denne bondehæren, var det bare å bryte opp og rømme fortet mulig derifra. Faren min, han brukte ikke å fortelle så mange historier, dette var egentlig den eneste han fortalte fra den tida han var gutt.

En annen historie er fra Trollheimen, om Anders Andersen og Anne Sofie Jonsdatter Nursfjell, mine

oldeforeldre på morssiden. De svømte over Trondhjemsfjorden med reinflokken sin og dro til Trollheimen. Der ble de mange år og fikk flere barn, blant annet min bestefar Ole Andersen. En gang oldefar var til fjells med reinflokken, kom det flere bønder nede fra bygda, fra Surnadalen, for å jage dem vekk. Da de kom opp til gammen, fant de bare oldemor og ungene. Hun fikk beskjed om å komme seg ut av gammen og ta med seg sakene sine. Deretter kastet bygdefolket en masse ved inn i gammen og brente den opp. Da ble det sånn at de måtte bryte opp, ta med seg reinflokken og flytte tilbake til Namdalen igjen. Gamlingene pratet mye om denne historien da jeg var liten.

Men oldefar ble ikke lenge oppe i Namsskogan. Han fikk pålegg fra lappefogden om å flytte og endte da opp på en gård lenger oppe i dalen. Etter noen år ble så denne gården solgt til noen bønder og da måtte oldefar flytte derfra. Da dro han til Tunnsjøen og Strandvik og det var nok den siste flyttingen han gjorde, det må ha vært rundt første verdenskrig. Barndomshjemmet mitt er i Kvilåsen og ifølge min bestefar Ole Andersen Steinfjell, så var det et meget sentralt område for samene her i Østre Namdalen. Der hadde det vært et stort reingjerde i sin tid hvor de samlet flokken om natta på grunn av rovdyrplagen og kanskje også for merking og melking. Men så fant skogeieren ut at han skulle starte tømmerhugst i området, og fikk satt opp ei skogsstue ved reingjerdet slik at tømmerhuggerne hadde et sted å bo. Etter hvert kom det en stall og et fjøs til ei ku eller to, for her var det gode vekstforhold. Reingjerdet hadde jo ført til god gressmark. Således ble det nå et lite småbruk der, og reingjerdet, ja det ble det slutt på.

«Min verden gikk i stykker»

Ravdna Carita Eira, Guovdageaidnu/Kautokeino¹³

Dette skjedde på Sømna, på slutten av 1990-tallet. Vi holdt på å samle inn rein i gjerdet for å føre den til sommerlandet. Sen vinter har medført forsinkelser. Jeg var distriksformann på det tidspunktet.

Da er det en illsint bonde, som er rasende og som kommer dit. Plutselig, han kommer ut av bilen, har med seg gevær og begynner å skyte. Han skyter flere skudd over reinflokken og oss. Jeg husker mannen min, han kastet seg rett ned og de andre kaster seg redd ned, og jeg tenker, jeg er distriksformann og har ansvar, unnskyld at jeg gråter. Jeg har ansvar for

12 SFKOMM 2019/3518-22.

13 SFKOMM 2020/2647-5. Ravna Carita Eira

folkene som er bak og rundt den flokken. Så jeg gjør det som den som har ansvaret skal gjøre, jeg går, helt rolig, uten å kave meg opp eller noe, men jeg går rolig, men veldig bestemt mot den mannen som står med dette geværet, som er så sint at han er helt ute av seg. Jeg husker at det første jeg gjør er å be ham om å legge ned geværet.

Mannen roet seg etter hvert. Jeg fortalte politiet om hendelsen, men gjorde ingen formell anmeldelse, men snakket med politiet. Reinflyttingen måtte fortsette.

Hendelsen har brent seg inn. Hvilke grenser er det man kan tillate seg å krysse? Ville man ha gjort det mot en nabo? Ville du ha gjort det mot en saueflokk og en sauebonde? Hva er dette? Hva er det som gjør at grensene kan overtredes? I dag er jeg litt forundret over at politiet ikke selv tok tak i saken.

Jeg husker at jeg en dag stod overfor et stup og tenkte, skal jeg hoppe? Jeg så at jeg kunne ikke vinne, jeg vant ingen av disse kampene og dette ansvaret for å bære en kultur videre, for å bære et levesett videre. Du skal drive informasjonsarbeid om det samiske i et område der det ikke har gått mer enn én eller to generasjoner siden det samiske var synlig. Du skal gjøre den biten, du skal stå og forsvare reindrifta med økonomien til en eneste familie imot store gruveselskap som har moderselskap i ryggen og som har juridisk hjelp. Du står i interne konflikter i reindrifta. Du må velge mellom søsken eller venner, hvem skal få fortsette. Og i tillegg har man det daglige arbeidet med rein. Jeg klarte ikke mer og bestemte meg for å legge ned. Jeg må slippe dette for mine barns skyld og for min egen del og må gjøre noe annet. Da gikk min verden i stykker for en stund.

«Jeg lever i en krigssone»

Trøndelag/Trööndelage¹⁴

Det som aldri slutter å forundre meg, er at du kan treffe på en person som du knapt har sett snurten av tidligere. Og plutselig får du den overhøvlingen og kjefteskur – uten innledning, uten varsel, sånn rett ut fra ingenting. Det er liksom at det er fritt frem.

Problemet er jo at reinen kommer inn på innmarka om våren. De skal jo ikke være der, ferskt grønt gress er ikke bra for dem – de har jo gått på magert beite hele vinteren. De kan bli forgiftet. Vi prøver å holde dem unna så godt vi kan. Vi har organisert gjetingen, noen er ute hele tiden og passer på. Men de bøndene følger med oss hele tiden, de har et eget

jungeltelegrafsystem. De vet at vi er der, vi vet at vi gjør vårt beste, men allikevel så har vi dette presset. De kan ringe 16–17 ganger i løpet av dagen og da vet jo den personen at vi er der.

Det er all slags trusler, mest om å skyte reinen eller anmelde til politiet. Da ringer politiet og vi må forklare oss. Det er sånn organisert hets liksom, de er i kontakt med hverandre i alle bygder. Jeg kjenner meg forfulgt, for jeg vet at de kjører etter meg og skriver og noterer. De stopper ved bilen min, står og kikker på meg. Det er forferdelig frustrerende at det er noen som kjører etter meg hele dagen og skriver hva jeg gjør og ikke gjør.

Det påvirker jo hele livssituasjonen min, det påvirker jo gleden av å holde på med det som vi holder på med. En må jo fundere på hva det egentlig er man holder på med, som går i denne krigssonen år etter år. Og likevel så holder vi på. Vi vil jo bare holde på med det vi har, vi vil jo ta det videre. Jeg kjenner jo på det at den kunnskapen som mine forfedre har, vil jeg gjerne fortelle videre til kommende generasjoner. Jeg vil ikke gi slipp på det.

Det tærer veldig på folk. Noen gir uttrykk for at de er slitne og sier de er lei, blir ørkesløse og forsvinner i perioder. Kanskje greier de ikke å støtte seg på andre. Der er psykiske problemer innen det samiske miljøet og det burde det være mye mere fokus på. En skulle ha vært mye mere opptatt av psykisk førstehjelp og mer fokus på faresignaler og utbrenthet.

Den tida er forbi da vi bare sto med lua i handa. Vi kan ikke hele tida godta den mangelen på folkeskikk og den trusselen, den hetsen og den trakasseringen. Det skal ikke være slik at vi må takle alt som de gjorde før.

BOAZOEÁLAHUS

«Boazoealáhus» er det nordsamiske ordet for reindrift som livsform – og ikke bare som næring. Mens rettspraksis og ulike inngrep over lang tid har stykket opp og marginalisert den sørsamiske reindriften, har det samiske reindriftsamfunnet i Finnmark vært i en mindre utsatt situasjon. Dermed har de beholdt både samisk språk og sitt interne forvaltningsregime: siida-systemet. Det er først i løpet av den siste generasjonen at dette samfunnet er kommet under press, internt på grunn av lover og regelverk og eksternt på grunn av økende arealinngrep. Mange av de henvendelser kommisjonen har mottatt fra det reindriftsamiske miljøet, peker nettopp på den

14 SFKOMM 2022/2498-12.

fornorsking og den urett som denne situasjonen fører med seg.

«Dážaid jurddašanvuohki»

Inga Karen Anna Nilsdatter Logje Gaup,
Guovdageaidnu/Kautokeino¹⁵

Mus lea sihke dáža ja sámi namma. Mu dáža namma lea Inga Karen Anna Nilsdatter Logje Gaup ja mu sámi namma lea Niilasa-Káren Ánná. Lea mihá oaneheabbo. Lean riegádan njukčamánu 5. 1938 vihta miila oarjebeale Guovdageainnu.

Mii fárrimet Rájesduoddaris soađiáigge ja -manjá. Mu áhčči ii duostan fárret Ártnisullui go soahti bođii. Ealut eai lean stuorra, danne go duiskka-laččat ledje bággonjuovvan ealuid. Oruimet aivve goadis dieid áiggiid. Ledjen ovcci jagi go skuvlii álgen, fertiimet internáhtii álgit. Mu mielas lei buorre dilli internáhtas, doppe eat váillahan maidige. Borramuš lei hui buorre, válmmas lieggabiepmu. Muhto leimmet geahčču vuolde, buot galggai mannat dárogillii. Munnje lei dat álki go mun ledjen oahppan dárogiela. Mii geat jodiimet mearariikii leimmet oahppan dárogiela, dat lei oahppis. Lea vearrát sámegeielain, mun in máhte lohkat sámegeiela.

Dáruiduhttin lea rievadan buot, buot maid sáhtta smiehtat. Vaikke mus ii leat maidige funet mat lohkat dážaid ja rivguid birra. Muhto bargovuohki ja smiehttanvuohki, vuohki mo leat – buot diet leat dagahan ahte mii leat iešguđegeláganat. Eiseválddit leat buktán stuorra hástalusaid midjiide, dan vuogis mo sii leat viggan rievdadit min eallinvuogis sin smiehttanvuogis mielde. Sii leat rievadan buot, eandalii buot. Dat mielddisbuvttii ahte in beassan oahppat lohkat dahje čállit sámegeiela. Muhto máhtán sihke lohkat ja čállit dárogiela. Muhto dihtora in ádde, in leat goassige oahppan eangalasiela.

Eiseválddit álge garrasit stivret boazodoalu. Eat beasa šat ieža mearridit makkár bohcco galgá njuovahahkii sáddet, ja man stuoris eallu galgá leat – lea oalle lossat boazoeaiggádii. Ferte ohcat lobi juohke áidna smávva áššái. Ovdal diđiimet ieža maid galgaimet, odne eat šat dieđe. Okta ášši mii mu bieguha olu lea eanadoalloministtar gii viggá garrasit stivret, son ii ádde ii maidige boazodoalus. Soaitá ahte son lea leamaš boanda.

Lei dien áigge go háliidedje eanebuid heaitit boazodoaluin. Lei lossat jurddašit dan birra go báhčen leaskan. Mu boarráseamos bárdni fidni boazodoalloovttadat, nubbi maiddái fidni. Muhto

boazodoallokantuvrra celke munnje ahte ii lean sadji goalmát bárdnái. Oaččot baicce 400.000 kruvdnu jos vuovddán mu boazodoalloovttadaga stáhtii. Ándagassii go čierun, muhto in mun sáhtán dan dohkkehít. In vuovdán dan. Buore lihkus lean bissun dearvvasin ahte lean sáhtán bargat bohccuiguin olles eallima. Dat lea dan maid mun máhtán buoremusat.

Norgga Boazosápmelaččaid riikkasearvi ledje menddo háhppil dohkkehít maid Stuorradiggi lohke, lága ja buot. Dat lei sivva manne álgaheimmet searvvi Boazodoalu ealáhus searvi – BES. Mis ledje miellahtut, muhto eat oaččun stáhtas ruhtadoarjaga jodihtit dan viidasat. Mii ákkastalaimet ahte boandda in leat mánggat searvvit ja sihke Bondelaget ja Småbrukslaget ožžot doarjaga, muhto mii eat ožžon. Mii háliideimmet čájehit ahte eat lean duđavaččat lágain.

Lean čuvvon mielde Jovsset-Ánte ášši. Sutnje lei lossat ahte fertii njuovvat olles ealu. Dušše 75 heakka galge leat. Ii leat leaika, dalle han massát eallinvuođu. Ja dat digitála bealljemearkkat, dat lea dáža smiehttanvuogi vuodul. Mun jáhkán lea sivva dan digitálain ahte besset álkit vákšut boazodoalu. Dat billista boazodoalu. Mun in boade bidjat eret bealljemearka, beroškeahhtá man mánga mearkka fidnen. Mun boadán ain mearkut mu bohccuid, mun in searvva diesa.

Norsk oversettelse:

«Den norske tenkemåten»

Jeg har et norsk navn og et samisk. Det norske navnet mitt er Inga Karen Anna Nilsdatter Logje Gaup og det samiske navnet er Niilasa-Káren Ánná. Det er et mye kortere navn. Jeg er født fem mil vest for Kautokeino den 5. mars 1938.

Vi flyttet på Rájesduottar under og etter krigen. Min far turte ikke flytte til Ártnisuollu under krigen. Flokkene var ikke så store på grunn av tyskeres tvangsslaktning. Vi bodde kun i gammer på den tiden. Jeg var ni år da jeg begynte på skolen, vi måtte på internatet. Det var fint å være på internatet etter min mening, der var det ingen mangler. Maten var veldig bra, ferdig laget varm mat. Men vi var under oppsyn, alt skulle være på norsk. For meg var det veldig lett for jeg hadde lært norsk. Vi som flyttet til kysten, vi hadde lært norsk, det var veldig kjent. Det var verre med samisk, jeg kan ikke lese samisk.

Fornorskingen har endret på alt, alt som tenkes kan. Selv om jeg ikke har noe vondt å si om nord-

15 SFKOMM 2020/212-24.

menn og norske kvinner. Men arbeidsmåten og tenkemåten, måten å være på – alt det har gjort at vi er så forskjellige. Myndighetene har påført oss store utfordringer når de har prøvd å endre levemåten vår etter deres tankegang. De har endret på alt, absolutt alt. Det medførte at jeg ikke fikk lære hverken å lese eller å skrive samisk. Men jeg kan både lese og skrive på norsk. Men datamaskinen skjønner jeg meg ikke på, jeg har aldri lært meg engelsk.

Myndighetene begynte å styre så hardt med reindriften. Vi får ikke selv bestemme hvilken rein som blir slaktet lenger, hvor stor flokken skal være – det er veldig tungt for reineierne. Man må søke om lov for den minste ting. Før visste vi selv hva vi skulle, i dag vet vi ikke lenger. En sak som plager meg veldig, er landbruksministeren som prøver å styre så hardt, hun forstår seg ikke på reindriften i det hele tatt. Det kan hende hun har vært bonde.

Det var på den tiden da de ville at flere skulle slutte med reindrift. Det var en sterk tankegang den gang da jeg ble enke. Den eldste sønnen fikk egen driftsenhet, den andre også. Men om den tredje sønnen sa de til meg på reindriftskontoret at det ikke var plass til han. Du får heller 400 000 kroner hvis du selger driftsenheten din til staten. Unnskyld at jeg gråter, men jeg kunne ikke la det bli slik. Og jeg solgte ikke. Heldigvis har jeg vært så frisk at jeg har kunnet jobbe hele tiden med reinen. Det er det jeg kan best.

Norske Reindriftsamers Landsforbund var alt for snare til å godta det Stortinget sa, loven og alt. Det var derfor vi startet foreningen Boazodoalu ealáhus searvi – BES. Vi hadde flere medlemmer, men vi fikk ikke økonomisk støtte fra staten for å ta den videre. Vi argumenterte med at bøndene har flere organisasjoner og både Bondelaget og Småbrukerlaget får støtte, men vi får ikke. Vi ville vise at vi ikke var fornøyd med loven.

Jeg har fulgt nøye med på Jovsset-Ánte saken. For ham var det veldig tungt å måtte slakte ned hele flokken. Bare 75 rein skulle være igjen. Det er ingen spøk, da mister du livsgrunnlaget. Og de digitale øremerkene, det er en norsk tenkemåte. Men det er vel en baktanke med det digitale at man da kan kontrollere reindriften, tror jeg. Det ødelegger reindriften. Jeg kommer ikke til å legge bort øremerkene, uansett hvor mange klippes jeg får. Jeg blir å merke mine rein, jeg blir ikke med på dette.

«Sápmelaš boazodoallu lea billašuvvan»

Máhte Mahtte/Mathis Mathisen Sara,
Guovdageaidnu/Kautokeino¹⁶

Min orohat lea nannánorohat. Mun lean beare meahcis orrun, guhkkín eret rittus. Go álgen skuvlii de in máhtán dárogiela. In mun ge oahppan dárogiela, jos nu sáhtá lohkat. Oahpaheaddjit ledje dážat. Lean bajásšaddan goadis, ii mis lean stohpu mu mánná- ja nuorravuodas. Dat lei buorre eallin. Mu jurdagiin de lea nu eallin berrešii ain leat, min mánáide ja munnje maiddá.

Mun in dovdan dážaservodaga mu mánná- ja nuorravuodas. Láviimet johtit Návtunii ja doppe gullui sámegeiella juo lohkat juohke dálás. Doppe ledje maid dážat geat ledje oahppan sámegeiella. Dat mii lei imaš ja lean smiehtan olu dan birra manjit áiggis, lea ahte mun in fuomášan ahte min *verddet* álge dárostit. Lean manjit áiggis smiehttan ahte eai háliidan hállat mánáideaset sámegeiella. Go mii háleštemmet ovttas, de sámástin mun singuin ja sii vástidedje dárogillii. Nie ohppen mun dárogiela.

Ferte lohkat nu mo áššit leat, eai obanassiige gávdno vuoigatvuodát – mo de šaddá go earát stivredišgohtet? Gos vuoigatvuodát leat? Dávjá go hálllo vuoigatvuodaid birra, de lohket ahte ferte dikki ovdii bidjat daid. Leago riehta ahte eisseválddit celket nu? Eaigo baicce sáhte veahkehit? Muhto leat sii geat mearridit. Sii čállet ovtta viesus ovtta dokumentii, ahte diekko manná boazojohtolat. Ja árbevirolaš rievttit lea juoidá maid sii guhkkín eret beroštit. Leat njulgestaga rivven min rivttiid.

Lea dáruiduhttin fámostallama bokte. Dus ii leat olu dadjamaš iežat opmodaga birra. Ja geat de čohkkájit stivrrain – sii geat leat bajimuččas ja geat galget mearridit? Juo, leat dážat ja rivgut. Eanetlohku. Leat sii geat ráhkadit mearrádušaid. Mii leat dušše geahččit, maid mii sáhttit bargat. Sii eai dušše billidan boazodoalu. Sii bilidedje boazodoallojoavkkuid. Lea áibbas vearrut, ahte billidit [...] ja eaige smiehtastan ge. Boazodoallu, maid mii leat árben iežamet váhne-miin ja máttuin.

Lea njulgestaga dáruiduhttin ja sii ráhkadedje lágaid mat meannudit dan. Go eai oáčču dan lága bokte, de vigget dan divvut paragrafáid bokte dahje ráhkadit ođđa paragrafáid. Man mángii leat sii rievadan boazodoallolága? Ja boazodoalloovttadat ja doallu, sii gohčodit dan «driftsenhetan» – olbmoš ii sáhte dan gohčodit boazodoallun.

16 SFKOMM 2020/212-13.

Lea billisteaddji go gulat ahte ii leat lohpi eanet go ovtta mearka, lei dakkár evttohus mii bođii. Muhto buot mu mánáin lea mearka, mánáidmánát ja buohkain maid. Ii dušše mearka, muhto bohccot maiddá. Diehttalas jos dus eai leat bohccot, de it beroš ge boazodoalus. Dat várra lei ulbmil, ja lea beaktileamos vuohki bilidit sápmelaččaid boazodoalu.

Norsk oversettelse:

«Den samiske reindriften er ødelagt»

Vårt distrikt er et fastlandsdistrikt. Jeg har kun bodd på fjellet, langt unna kysten. Da jeg begynte på skolen, kunne jeg ikke noe norsk. Ikke lærte jeg meg norsk heller, om man kan si det på den måten. Lærerne var jo norske. Jeg er oppvokst i et telt, vi hadde ikke hus i min barndom og ungdom. Det var et godt liv. I mine tanker så er det slik livet fremdeles burde være, for våre barn og for meg også.

Jeg kjente ikke til det norske samfunnet i min barndom og ungdom. Vi brukte å flytte til Kvænangen og der snakket de samisk i nesten hvert eneste hus. Der var det også nordmenn som hadde lært seg samisk. Det som var veldig merkelig og som jeg har tenkt mye på i etterkant, er at jeg ikke la merke til at våre *verddet* var begynt å snakke norsk. Jeg har tenkt på det i ettertid at de ville ikke snakke samisk til barna. Når vi snakket sammen, så snakket jeg på samisk med dem og de svarte tilbake på norsk. Slik lærte jeg meg norsk.

Man må si det som det er, vi har ingen rettigheter i det hele tatt – hvordan blir det når det er andre som begynner å styre? Hvor er rettighetene? Som oftest når det er snakk om rettigheter, så sier de at du må legge det frem for domstolene. Er det riktig at myndighetene sier noe slikt? Kan de ikke i stedet hjelpe til? Men det er de som bestemmer. De bare skriver på et dokument, inne et hus, at der går flytteveien. Og tradisjonelle rettigheter er noe de overhodet ikke bryr seg om. De har rett og slett røvet rettighetene fra oss.

Det er fornorsking gjennom makt, du har ikke så mye du skal ha sagt om det som er ditt. Det er de som styrer det. Og hvem er det som sitter i styrene – de som er øverst og som skal bestemme? Jo, det er norske kvinner og menn. Majoriteten. Det er de som lager bestemmelsene. Hva kan vi gjøre, vi er bare tilskuere. De ødela ikke bare reindriften. De ødela også reindriftsfamiliene. Det er fullstendig galt, at de øde-

legger, og de tenkte ikke over det engang. Reindriften som vi har arvet fra våre foreldre og forfedre.

Det var direkte fornorsking og de lagde lover som utøvde det. Når de ikke får det til gjennom loven, så prøver de å rette det opp med paragrafer eller så lager de nye paragrafer. Hvor mange ganger har de ikke endret på reindriftsloven? Og driftsenheten og driften, de kaller det for driftsenhet – man kan ikke kalle det reindriften.

Det er ødeleggende når du hører at det ikke skal være lov med mer enn et merke, det var et slikt forslag som kom. Men alle barna mine har sitt eget merke, barnebarn og alle sammen. Ikke kun merke, men også rein. Det er veldig klart at om en ikke har rein, så bryr man seg ei heller om reindriften. Det var nok formålet og den mest effektive måten å ødelegge samenes reindriften på.

«Sáhttet go olbmuid gieđahallat ná?»

Mikkol Iwár Jovsset Iwára Máret Ánne ja Fimbbán Áilla
Ánte Ánne Márjja Máret Ánne/Maret Anne Sara¹⁷

Mun lean dáiddár ja mun viggen veahkehit vielja go fertii diggái viggat gádjut boazoealu bággonjuovvama gáibádusa geažil. Mu viellja, ii leat vejolaš eallit 75 heakkain. Stáhta lei láhčán nu ahte galggaimet gulahaddat siskkáldasat ja nie bohte iešgudegelágan priváhtarievttalaš beroštumit vuostálágaid. Gii háliida addit eret iežaset opmodaga ja birgejumi earáide? Mis ledje dušše guokte vejolašvuoda. Stevdnet iežamet fullkiiid ja bargoguimmiid unnidit ealuideaset vai mis sáhtta leat boahnteáigi. Dahje stevdnet olles orohaga, muhto dat lea dego vuolggahit ášši alces ja biđget dan kollektiivvalaš ovttasbarggu maid mii buohkat dárbbasat. Olles ášši šattai issoras bávččas ja schizofreana hoidu. Áidna čoavddus lei vuolggahit ášši stáhta vuostá. Jos stáhta sáhtta nie láhttit, de oaivvilda dat ahte mis eai leat makkárgie rievttit ollen-ge. Ii min opmodaga, kultuvrra dahje eallima badjel.

Dan maid stáhta gohčodii «siskkáldas iešstivrejupmi» dat lea mu oaidnu miel lágalaš ja organiserejuv- von vealaheapmi. Don leat fámoskeahtá. Dus lea okta haddi, stáhta boahat ránggástit du beroškeahtá bohtosis. Ii gávdno doarjjaapparáhta mii du duste, ii ekonomalaččat, sosiálalaččat dahje psykalaččat, jos massát vejolašvuoda joatkit du eallima servodagas, kultuvrras, ealáhusas ja sosiálalaš birrasis. Dat psykalaš veahkeváldi lea issoras, ja ii vel ge gávdno mis dearvvašvuoda- dahje psykalašsuodjalus vaikke vel proseassa lea ain jođus.

17 SFKOMM 2020/2647-51.

Mun nu vuollánan iežamet institušuvnnaid bealis, go oppa gillejit ge bovdet deike daid ministariid. Ministtar ministara manjá, dat lea beare dušši ja neaktin. Mun fertejin gávdnat odđa vuogi mo dustet buot, go mus ii leat luohttámuš politihkalaš- dahje rievttálašvuogádahkii šat. Go leat dilálašvuodas gos eai gávdno čovdosat, de fertet čuožžilit ja čuorvut nu jitnosit go nákcet. Ii ábot ringet Sámediggái, go maid sii sáhttet bargat? Eai dat oaččo oktavuoda njunuš našuvnna politihkkáriiguin, eat oaččo oktavuoda geainnaga. Orru nu ahte stáhtaveahka bealuštit guhtet guimmiideaset olles demokrátalaš vuogádaga čađa, láhkaaddis doaimmaheaddjái gitta dubmejeddji fápmui.

Boazodoalohálddašeapmi doaibmá soaittáhagas. Oaččuimet breava boazoealu «gorrelohkolaš geahpedeame» birra. Go guorahattaimet maid gorrelohkolaš máksá eará oktavuodain, de mávssii ahte fállat/attát buoremus návccaid vuodul. Omd. go rehkenastet váhnenmávssu. Min oktavuodas áddiimet nu ahte geahpidat návccaid miel dahje ealu sturrodaga miel. Go ringiimet boazodoalohálddahussii gulaskuddat ášši birra de eai diehtán ieža maid dat máksá ja mo sii galget dulkot doahpaga, muhto sii navde gorrelohkolaš dán oktavuodas máksá ahte buohkat galge geahpidit seamma olu. Dás lea sáhka nuorra gándda birra geas lea 150 heakka ja sus ii leat vejolašvuhta geahpidit seamma olu numo okta boaresbárdni stuorra ealuin. Čájehuvvui ahte ii mana, go hálddašeapmi viimmadii mearridedje mo geavahit ja dulkot sáni, de mearridedje ahte buohkat galge geahpidit seamma olu – beroškeahhtá návccain ja ealu sturrodagas. Dás lea olbmuid eallima birra sáhka, mo sáhttet láhttet ná romit ja soaittáhagas olbmuiguin?»

Norsk oversettelse:

«Kan man behandle folk slik?»

Jeg er kunstner og prøvde å hjelpe broren min da han var for retten på grunn av krav om tvangsslaktning. Broren min, det var ikke mulig å overleve med 75 rein. Staten hadde lagt opp til at det skulle være intern enighet og dermed kom ulike interesser opp mot hverandre. Hvem vil gi eiendom og livsbrødet sitt til andre? Vi hadde bare to muligheter. Enten å stevne våre egne slektninger for å prøve å tvinge dem til å minske sin egen flokk slik at vi kunne ha en fremtid. Eller å stevne hele distriktet, men det ville jo være å saksøke oss selv. Det hele ble et særdeles schizofrent

opplegg. Eneste løsningen ble å saksøke staten. Hvis staten kan oppføre seg slik, så betyr det at vi ikke har noen rettigheter i hele tatt.

Det staten kalte for «indre selvstyre», det er for meg lovfestet og organisert trakassering. Du er helt hjelpeløs. Du er prisgitt andre, staten kommer og straffer deg uansett hva resultatet blir. Den psykiske volden kommer man ikke bort fra, det er fortsatt ikke noe helse- eller psykisk helsevern til stede.

Jeg blir så oppgitt over våre egne institusjoner, at de orker å invitere disse ministrene hit. Minister etter minister, det er bare tull og vas og skuespill. Jeg måtte finne en ny måte å forholde meg til alt sammen på, for jeg har ikke tillit lenger hverken til det politiske eller det rettslige systemet. Når du er i en situasjon hvor det ikke finnes løsninger, da må du på barrikadene og rope så høyt som du kan. Det nytter ikke å ringe Sametinget, for hva kan de gjøre? De får ikke tak i ledende nasjonale politikere, vi får ikke tak i noen. Det virker som om statsapparatet dekker hverandres rygg gjennom hele rettsapparatet og forvaltningen.

Reindriftsforvaltningen virker helt tilfeldig. Vi fikk brev om «forholdsmessig reduksjon» av reinflokken. Vi forsto det slik at det betydde at de som har mest, skal redusere etter sine evner og at de som har minst, reduserer etter sine evner. Her var det jo snakk om en ung gutt som har 150 rein og han kan ikke redusere like mye som en gammelungkar med stor flokk som har hatt rein hele livet. Nei, viste det seg, alle skal redusere likt – uansett størrelse på flokken. Det er jo menneskers liv det handler om, hvordan kan man behandle folk på denne tilfeldige måten?

«li oktage geahča obbalašvuoda»

Mikkel Nils M. Sara, Guovdageaidnu/Kautokeino¹⁸

Boazosápmelaččat geavahit buot áiggi várjalit alccet, go ahte smiehtat iežaset ealáhusa ja boahpteáiggi birra. Váttisvuhta lea ahte eisseválddit háliidit oahpahit boazosápmelaččaid ja stivret siskkáldaga. Galggašedje baicce gáhttet goahtoeatnamiid, muhto dan eai daga. Sisabahkkenaššiiguin eai leat eisseválddit goasiige geahččan oppalašgova. Huksejeddjit smihttet aivve iežaset doaibma birra ja man uhccán dat váikkuha boazodoalu. Ii oktage geahča obbalašvuoda. Mu oainnus lea stáhta ovddasvástáduš geahččat oppalaččat, muhto beroštit eanet vákšut boazologu.

18 SFKOMM 2020/2647-41.

Norgga riektvuogádat ii ádde sápmelaččaid čilgehusaid. Lea váilevaš gealbu go guoská máhttui, gillii ja sámiiid riektáaddejupmái. Boazolohkan- ja njuovvangáibádusain galggašii váldit vuodu sámiiid árbevierus, máhtus ja šiehtadallanmálles, muhto dát hilgojuvvojit. Dát lea čielga dáruiduhttinpolitihkka. Dat stivrenvuohki mii eiseválddiin lea vuodus lea buktán guovtteoavilvuoda ja riidduid, sihke boazodoalloservodahkii siskkáldasat ja maiddái dáža servodaga vuostá. Álgovuorus han ferte geahččat dábiid, vieruid ja siskkáldas máhtu boazodoalloservodagas ovdal go čovdosat evttohuvvojit. Dát ii leat goasiige geavvan. Ii oktage riektečielggadeamit leat čadahuvvon.

Vuosttaš lávki seanadeapmái ferte leat váldit máhtu ja báikkálaš árbevieruid duodalažžan. Lea stuorra bargu oažžut dohkkeheame buot institušuvnnain ja arenain gos mearrádušat dahkkojit. Vuosttaš lávki ferte vuodđuduvvot dohkkeheami vuodul.

Norsk oversettelse:

«Ingen ser på den totale situasjonen»

Reindriftsamene de bruker all tid på å forsvare seg istedenfor å kunne tenke på sin egen næring og fremtid. Problemet er at myndighetene vil styre det interne og drive opplæring av reindriftssamene. Istedenfor burde de ta vare på beiteområdene, og det gjør de ikke. Det har aldri vært slik at myndighetene har sett på det helhetlige bildet når det gjelder inngrep. Alle utbyggere tenker bare på sitt eget prosjekt og hvor lite det eventuelt påvirker reindriften. Men ingen ser på den totale situasjonen.. Etter mitt syn er det statens ansvar å se på det helhetlige bildet. Men de er istedenfor mest opptatt av å overvåke reintallene.

Norges rettssystem forstår seg ikke på samenes forklaringer. Det mangler kompetanse både når det gjelder kunnskaper, språk og hvordan samene oppfatter rettighetene sine. Alt dette med reintelling og krav om nedslakting, det kunne ha tatt utgangspunkt i samiske sedvaner, kunnskaper og forhandlingsformer. Istedenfor ble alt avvist. Det er en svært tydelig fornorskingspolitikk. Den styringsform myndighetene har lagt til grunn, har ført til uenigheter og konflikt, både internt i reindriftssamfunnet og mot det norske storsamfunnet. Det grunnleggende må jo være å først se på sedvaner og kunnskaper internt i det reindriftssamiske samfunnet før man foreslår løs-

ninger. Det har aldri skjedd. Ingen rettighetsavklaringer er gjort.

Første steg mot forsoning må jo være å ta kunnskaper og sedvaner på alvor. Det er et stort arbeid å få aksept i alle institusjoner og arenaer hvor vedtak fattes. Det første steget må derfor bygge på en slik aksept.

«Áitagat ja ránggáštusat»

Issko-Mihkkala-Niilas-Biret-Anette/Biret Anita
Buljo Anti, Kárášjohka/Karasjok¹⁹

Mun álgen bargat boazodoallohálddahas Álttás 2006:as manjá go gergen oahpuin. Lea dáža guovlu, buot geavai dárogillii ja sii hálle oppa áigge boazosápmelaččaid birra ja sin buhtadus- ja doarjjagáibádusaid birra. Mánja sápmelačča bohte munnje jearrat veahki, sii háliidedje ahte mun čálán vástádušaid sin ovddas. Soaitá ahte sii ledje ožžon gáibádusa maid eai ádden. Muhto in mun sáhtán veahkehit, mun ledjen stáhtabargi ja soaitá ahte livččen boahit dan dilálašvuhtii ahte ferten meannudit ášši. Lei váivi oaidnit olbmuid, geat masá ledje oalát vuollánan.

Dat bukte čállosa, maid ledje ožžon boazodoallohálddahas dahje fylkkamánis, mas gáibiduvvui cealkámuš. Eai sii ádden manne ja danin eai diehtán maid galge cealkit. Njálmmálaččat sámegeallii áddejedje, muhto oažžut cealkámuša dárogillii ja dasa lassin báhpára ala. Boazodoallogiella lea erenoamáš. Eai buot sániide gávdno sátni dárogillii. Fertet masá hutkat odđa sániid jos galggaš čállit dárogillii.

Sii ballet ránggáštuvvomis, ii dat gal leat ártet. Lágas ja hálddahas lea mánja ránggáštusvejolašvuoda. Jos it bargga nuo ja ná, de ránggáštuvvot ja fertet máksit. Mun jáhkán ahte mánjasat leat massán rivttiid sivas go eai leat ádden báhpáriid. Sis leat rievttit, muhto eai buohkat leat ádden man nannosat rievttit leat. Báhpárbargu ja boazodoallohka ii leat heivehuvvon dan praktihkalaš boazodoalodillái. In jáhke ahte bargit ge máhttet tulkot lága albmáláhkái, ja sii geat leat ráhkadan dan eai ge ádde lága. Dilálašvuhta lea duodalaš sidjiide geat eai hálldaš lohkat dahje čállit, soitet massit opmodaga ja eallinvuogi. Eiseválddit sáhttet peannasárggástemiin sihkastit du bajásšaddama ja buot maid don leat oahpahuvvon bargat.

Easka manjá go heiten boazodoallohálddahas, lean ádden man ollu boasttuvuodaid lean dahkan alcet ja mu álbmogiid bargadettiin doppe. Dat lea dovdu mii lea bisánan munnje.

19 SFKOMM 2020/2647-40.

Norsk oversettelse:

«Trusler og sanksjoner»

Jeg begynte å arbeide i reindriftsadministrasjonen i Alta i 2006 etter at jeg var ferdig med studiene. Det var et norsk område, alt gikk på norsk og de snakket hele tiden om reindriftsamene og deres krav om erstatning og tilskudd. Mange samer kom til meg og ba om hjelp, de ville at jeg skulle skrive svar for dem. De hadde fått et krav som de kanskje ikke forsto. Men jeg kunne ikke gjøre det, jeg var jo ansatt i staten og kunne komme i den situasjonen at det ble jeg som skulle fatte vedtak i saken. Det var tungt å se folk som nesten hadde gitt opp.

De kom med skriv som de hadde mottatt fra reindriftsforvaltningen eller fylkesmannen med krav om uttalelse. De forsto ikke meningen og derfor heller ikke hva de skulle svare. Muntlig kunne de forstå det på samisk, men å få det over på norsk og på papir. [...] Språket i reindriften er veldig spesielt. Det finnes ikke norske ord for alle termene som blir brukt. Du må nesten finne på nye ord hvis du skal skrive det på norsk.

De er redde for sanksjoner, det er ikke rart. Loven og forvaltningen har mange sanksjoner. Hvis du ikke gjør slik og slik, så blir det straff og du må betale. Jeg tror det er mange som har mistet rettighetene sine på grunn av at de ikke har skjønt papirene. De har rettigheter, men ikke alle har skjønt hvor sterke disse rettighetene er. Papirarbeidet og reindriftsloven er ikke tilpasset den praktiske reindriften. Jeg tror ikke de ansatte helt kan tolke loven, de som har laget den skjønner den ikke heller. Det er en farlig situasjon for de som verken kan lese eller skrive godt, de kan miste eiendommen sin og må frasi seg sin levemåte. Myndighetene kan med et pennestrøk stryke oppveksten din og alt som du er blitt oppdratt til å gjøre. Det er ganske tungt.

Etter at jeg sluttet i reindriftsforvaltningen, har jeg skjønt hvor mye galt jeg har gjort mot meg selv og mitt folk mens jeg arbeidet der. Det er følelsen jeg sitter med til slutt.

SKOLEN

Fornorskningen i skolen ble formelt avsluttet med Stortingets behandling i 1963 av Samekomiteens innstilling. Fram til da var det «maktpåliggende at det samiske eller kvenske språk ikke brukes i vide-

re utstrekning enn forholdene gjør uomgjengelig fornødent».²⁰ I praksis ble dette oppfattet som et forbud ettersom det var skoleverket som hadde makten til å pålegge at samisk og kvensk ikke ble brukt. Fornorskingspolitikken i skolen skilte lag for samer og kvener i 1936. Med skoleloven av 1959 ble fornorskingspolitikken mot samer formelt avsluttet, men var i realiteten virksom fram til 1980-tallet. For kvener og skogfinner ble fornorskingspolitikken i skolen formelt avsluttet på slutten av 1990-tallet.

«Vi skulle bli norske»

Kari Greiner, Sortland/Suortá²¹

Foreldrene mine snakket kvensk seg imellom, mor snakket også samisk. Men de valgte å lære barna sine «norsk». Dette valget sa de var en lærdom fra egne opplevelser på skolen, at man ikke kom noen vei med samisk og kvensk. Men de kunne ikke lære oss samme norsk og beherske samme ordforråd som de som lærte norsk av enspråklige norskspråklige foreldre/foreldre med norsk som morsmål. De kunne ikke være gode nok språkforbilder.

Ved skolestart slet jeg med ordknapphet og flere uttalefeil tillært hjemme. Jeg blandet harde og myke konsonanter og skilte ikke på u-er og y-er. Ordene kom også litt i uorden i forhold til norsk grammatikk. Det ble derfor et stort sprang i norsken som jeg hadde lært hjemme til undervisningsspråket, som foregikk på ulike søring-dialekter. Lærerne var norske, lærebøkene på norsk. Det tok nok noen år før jeg forstod fullt ut innholdet i tekstene jeg leste. Men jeg forstod tidlig mors så levende språk når hun fortalte historier på kvensk eller samisk når det kom folk på besøk. Etter hvert ble jeg flink til å skrive norsk, men det var verre å prate og også å ha egne ord når man skulle gjenfortelle noe. Jeg satt derfor musestille i timene og fikk voldsomme hjerteklapp når jeg skulle fremføre noe. Denne tilkortkommenheten har preget meg gjennom livet.

Vi bodde på internat fra 1.klasse av. Det var seks dagers skole i seks uker, før vi fikk komme hjem. Etter hvert følte jeg meg litt fremmed for egne foreldre og mistet fortroligheten. Det var derfor ikke naturlig å kommunisere om opplevelser på skolen med dem. De hadde sitt språk, sitt liv og virkelighet, og vi barna våre.

Jeg vantrivdes sterkt og gikk nærmest inn i en sjokktilstand i første klasse. Hjernen fortrengte

20 Se mer om «Wexelsen-plakaten» i kapittel 7.

21 SFKOMM 2019/1816-3.

minner om hjemmet. Jeg utviklet etter hvert en sterk angst for skolen og grudde meg til hver skolestart. De eneste stedene jeg følte meg trygg, var i marka og på moltemyrene hjemme. Dit visste jeg at de verste plageåndene ikke ville komme. Jeg slet i mange år med angst og depresjon.

Vi skulle lære norsk, bli norske, men vi lærte ikke å snakke om følelser og å ta vare på hverandre. Heller ikke snakket vi søsken oss imellom om problemer, før i voksen alder. Vi hadde vel heller ikke evnen til å kommunisere begreper og følelser godt nok. Jeg tror mange av oss internatbarna ble ganske avstumpet følelsesmessig i løpet av skoletiden.

«Man forsto ikke noe»

Sigdis Olsen, Lakselv/Leavdnja/Lemmijoki²²

Vi var 26 i klassen, de fleste var samiskspråklige. Jeg forsto ingenting, men pugget alt. Jeg husker egentlig ingenting av de første årene. Jeg var flau over å ikke kunne snakke, jeg turte ikke si noe fordi jeg kunne ikke norsk. Første gang jeg turte å si noe, var i fjerde klasse. Man følte seg så underlegen. Mange sier i dag at det ikke var forbudt å snakke samisk. Men som unge været man jo om det var akseptert eller ikke, selv om ingen sa at det ikke var lov. Men du har den følelsen, du vet hva som er lov og ikke lov, selv om det ikke blir sagt. Du skjønner det som unge.

Foreldrene mine kunne ikke norsk og skjønte vel ikke våre problemer. Det nyttet ikke å klage til dem. De sa rett ut at «vi er bare samer».

De hadde sikkert nok med å berge seg selv. Det var mange som gikk til grunne, mest mannfolk. De drakk mye, tok ikke noe utdanning og kom seg ikke videre i livet. Jeg tror det har å gjøre med alt dette, at du ikke blir sett som barn.

Vi var fem søsken og noen av oss har snakket mye om dette i ettertid. Broren min er så fornorsket at han ikke er same i det hele tatt. Han ble mobbet veldig mye på skolen. Han snakker ikke samisk lenger, han forstår ikke sitt eget morsmål. Vi har nesten ikke kontakt.

Husmora på internatet var samisk, men snakket ikke samisk med oss. Flere andre av de ansatte var også samisktalende. De hadde vel sine retningslinjer. Det rare var at det nesten bare var de samiske og kvenske ungene som bodde på internatet, enda mange av dem bodde ganske nært. De norske som

bodde i nærheten, var ikke på internatet. Jeg tror det var bevisste grep.

«Samiskopplæringen – et sorgens kapittel»

Rita Heitmann, Alta/Áltá/Alattio²³

Min mor Anne Kirsten flyttet fra Tana til Alta som ung på begynnelsen av 1960-tallet. Hun hadde samisk som morsmål, men hun lærte ikke oss barna språket. Vi kunne ikke kommunisere godt med vår bestemor Inga Anna Katrine i Tana, fordi hun pratet dårlig norsk. Så god kontakt, nær personlig kjennskap og kunnskapsoverføring fra bestemoren vår fikk vi ikke. Som historier om hennes forfedre og slekt, og alt man kan høre fra og lære fra en bestemor, som om tradisjoner. Hun hadde 10 barnebarn, men kunne ikke prate godt med noen av oss. Jeg tenker at det må jo ha vært trist for henne. Og jeg kunne heller ikke prate med slektningene mine på finsk side, fordi ingen av oss hadde lært samisk. Jeg fikk heller aldri tilbud om å lære samisk som ung. Og da jeg flyttet til Kautokeino, så ikke bare følte jeg meg som en analfabet, jeg var faktisk en analfabet. Har prøvd å lære meg noe samisk, ikke minst fordi jeg har barnebarn som kun snakker samisk.

Det har vært viktig for meg at barna mine lærer seg samisk. Mine tre eldste hadde samisk som førstespråk da vi bodde i Kautokeino. Men da vi flyttet til Alta, var det vanskelig å få samiskopplæring som funge, spesielt på barne- og ungdomsskolen. Skolene virket å ha en likegyldig holdning til opplæringen i samisk. De kunne mangle lærer lenge, uten å ordne undervisning på andre måter. Og uten å informere foreldre. På Alta ungdomsskole la de samisktimene i mattetimene til min eldste datter, så hun gikk glipp av halve matteopplæringen, og det hadde de ikke lov til. Samiskopplæringen har vært et sorgens kapittel i mange år, så ungene lærte lite.

Noe som jeg mener er strukturelt diskriminerende, er at når barnet kommer i 8. klasse, så kan ungene selv få velge om de vil ha samisk på skolen. En av sønnene mine valgte bort samisk på barneskolen, og videre i skolegangen, men angret veldig senere. Forestill dere at norske barn i skolen kunne velge bort norsk! Eller matte, eller andre essensielle fag. At samiske barn kan velge å ikke lære samisk, mener jeg er helt horribelt. Man signaliserer jo da også at samisk

22 SFKOMM 2021/333-72.

23 SFKOMM 2022/2499-62.

ikke er viktig, at det er en belastning som barna må få kunne velge vekk.

«Finnunge, finnunge»

Oddlaug Andersen, Dielddanuorri/Tjeldsund²⁴

Ja, slik ropte de etter oss, vi gikk jo i kommaga, hadde ikke ordentlige sko. Hjemme snakket vi bare samisk. Så fikk vi en ny lærer, han var veldig streng, men snill likevel. Han sa at nå er vi kommet i den tiden at vi skal lære norsk og vi skal ikke snakke samisk. Du skjønne vi glemte oss bort, når vi kom ut så pratet vi samisk, hoppet paradiset. Så ropte læreren at vi fikk ikke lov å prate samisk. Men så begynte vi å hviske, så oppdaga han det og, å hviske på samisk. Han stod i vinduet og lyttet, og så sa han at hvis det skjedde nå at hvis vi hvisket og pratet samisk, ble vi satt i skammekroken.

Og skamkråa, vi stod attmed ovnen. Der måtte vi stå, og min tur ble det og. Verst var det å sitte igjen når andre for heim fordi at jeg hadde hvisket ganske høyt på samisk. Da måtte jeg sitte igjen, en halvtime kanskje. Men det måtte de andre og. Der stod vi, og det var det verste jeg visste, å sitte igjen når de andre for heim. Når vi var ute og hoppet paradiset, da hvisket vi på samisk. Vi kunne si noen ord på norsk og så flirte vi. Det var et rart språk. Læreren kom hjem til foreldrene mine og fortalte hvor sta jeg var. At jeg ikke ville snakke norsk, eller at jeg ikke svarte når han spurte på norsk. Slik fór han fra gård til gård.

Nordlandsbunaden

Tromsø/Romsa/Tromssa²⁵

Min bestemor kom fra en kvensktalende familie i Lyngen. I denne familien mottok de gratis norske ukeblader for at det skulle skapes en norsk tilhørighet. Bestemor tilhørte en generasjon som hadde gått på Solhov folkehøgskole på Lyngseidet. Det var en fornorskingsinstitusjon, de skulle feste den norske identiteten i Lyngen. Hun var i det elevkullet som hadde utviklet en grønn nordlandsbunad. Dermed fikk bestemor sy en nordlandsbunad til seg selv gratis mens hun gikk på skolen. Deretter dro hun hjem til Skibotn med bunaden, det var første gang familien hadde sett et slikt plagg. Nå hadde hun vært på Solhov og blitt norsk. Senere sydde bestemor en tilsvarende bunad til datteren sin da hun ble konfirmert

og så til sønnen sin da han ble voksen. Så sydde hun nordlandsbunad til barnebarnet sitt da hun skulle konfirmeres, og etter hvert sydde hun også til alle oss andre. Så av én person som gikk på Solhov, så er vi nå 20 stykker i nordlandsbunad. Det var et vellykket prosjekt.

INTERNATET

Mens bygging av skoleinternater i Finnmark var et viktig fornorskingspolitisk tiltak før 2. verdenskrig, så var internatsatsingen etter krigen primært begrunnet med velferdsstatens behov. Det gjaldt å skaffe et moderne skoletilbud blant en spredtboende befolkning, uavhengig av deres etniske tilhørighet. Det skulle imidlertid vise seg at livet på mange internater var preget av etterslepet fra den tidligere fornorskingspolitikken. Intervjuene kommisjonen har utført, forteller at holdningen til det samiske og kvenske i stor grad var avhengig av lærernes praksis. Noen steder fortsatte trakasseringen av kvenske og samiske elever, mens andre steder forløp skoletiden relativt smertefritt. Men én ting var felles, nemlig at det ikke var noen tilbud som ivaretok elevenes etniske bakgrunn – så fremt de ikke var norske.

«Samisk var tabu»

Georg Tornvik, Kunes/Gussanjárga/Gussanjarga²⁶

Det vi opplevde, var et strengt regime. Bestyrerinnen var egentlig hun som var fangevokteren vår, for å bruke det uttrykket, hun bestemte hva vi hadde lov til og hva vi ikke hadde lov til. Og hun bestemte hva vi skulle spise og hva vi ikke skulle spise, eller når vi skulle spise. Og det var slik at hvis du fikk havregrøt om morgenen, som enkelte ikke likte, så fikk de den likevel servert til lunsj. Samme havregrøten ble satt fram, samme tallerken ble satt fram. Kald havregrøt er ikke godt. Det var sånne ting, det var et regime som var veldig strengt, men vi var heldig likevel fordi jentene som jobbet på internatet, var lokale jenter. De hadde selv vært på internatet året før eller noe sånt, og det var jo jenter som vi kjente, og som vi turte å snakke til, og de brukte å holde hånden litt over oss. For det var jo mange førsteklasinger, de hadde sånn hjemlengsel at det var jo helt forferdelig.

Men som sagt var det streng disiplin, meget streng disiplin, og det aller verste var jo det at mange av de elevene der var jo samisktalende, vi fikk ikke lov å

24 SFKOMM 2020/214-50.

25 SFKOMM 2022/2497-3.

26 SFKOMM 2021/4567-2.

snakke samisk på skolen, vi måtte gå ut på yttersiden for å kunne snakke samisk. Hvis de hørte at vi var på lekeplassen og snakket samisk, ble vi tiltalt da også. Så det ble jo liksom til at det ble ikke snakket det språket. Det var tabu.

«Vi var ingenting»

Alta/Áltá/Alattio²⁷

Jeg er jo født etter krigen i en sjøsamisk familie hvor vi bare snakket samisk. Vi var fire unger fra bygda som ble sendt samtidig med ei fiskeskøyte til internatet, ingen av oss kunne norsk. Da vi kom dit, fikk vi klar beskjed om at «Nå er det forbudt å snakke samisk». Men heldigvis så ordnet husmora med ei dobbeltseng til oss. Der lå vi alle fire andføttes og da kunne vi snakke samisk uten at noen hørte oss. Det gjorde at vi berget oss bedre, for vi forsto jo hverandre. All undervisning var på norsk og det skjønnte vi ingenting av. Jeg husker en gutt. Han gikk nå der i syv år, men lærte aldri å skrive navnet sitt. Seinere i livet ble han en av de aller flinkeste fiskerne. Vi lærte nok norsk etter hvert, men vi lærte også at vi var ingenting. Det har nok preget meg gjennom hele livet.

Klasseforstanderen vår hadde reist utenriks som sjømann, det var hans kompetanse. Førstelæreren var egentlig offiser i marinen og internatbestyreren hadde vært kaptein i hæren. Det er ganske utrolig. Klasseforstanderen var voldelig. Vi skjønnte snart at hvis vi skulle inn på kontoret hans, så måtte vi gå to i lag, for da slapp vi å få juling.

Det som har preget meg mest gjennom livet, er følelsen av å være mindreverdig. Hver gang vi reiste med lokalbåten, satt jeg aldri i salongen. Det var å sitte i trapperommet gjennom alle disse årene. Jeg merker det fremdeles i dag hvis jeg skal på butikken og der er mye folk.

«Topp moderne internater»

Jarl Hellesvik, Hammerfest²⁸

Jeg er født i Ullsfjorden i Loppa kommune og vokste opp i denne fjorden. Det bodde omkring 40–50 mennesker der i min oppvekst. De som bodde der, var nesten alle fiskere og småbrukere. Besteforeldregenerasjonen hadde i all hovedsak samisk som førstespråk, men alle snakket også godt norsk. Foreldregenerasjonen hadde alle norsk som sitt førstespråk,

og en stor del av dem forsto og kunne også snakke samisk. Vi som var født på 1940-tallet og 1950-tallet, hadde kun norsk som språk.

I det hjemmet som jeg vokste opp i, var samisk et av hjemmespråkene, men norsk var det dominerende språket. Verken foreldrene eller besteforeldrene mine snakket samisk til oss barn på den tiden. Jeg har spurt noen av dem hvorfor ikke, og et av de svarene jeg har fått, var at de ikke så på det samiske språket som framtidsrettet. Barna deres skulle derfor lære seg det norske språket på en god måte. Vi skulle fornorskes språklig.

Det var ingen skole i Ullsfjorden, så barna i fjorden måtte derfor gå på skole i nabofjorden Nuvsfjord, og bo på internatet der. Det ble imidlertid bygget et nytt og moderne internat i Nuvsvåg, så da jeg begynte i 4. klasse på folkeskolen, måtte også jeg begynne å bo på internatet der. Internatet var topp moderne for sin tid, med en teknisk standard som lå over det som en kunne finne i hjemmene i Ullsfjorden og Nuvsfjord. Matstellet var meget godt og vi barna ble tatt godt vare på, både hygienisk og på andre måter. Jeg må også nevne at maten var gratis, så for de foreldrene som hadde en stor barneflokk, var det nok en viktig økonomisk avlastning å kunne sende barna på internat. Jeg vet ikke om en eneste av dem som bodde på internat i Nuvsvåg i den tiden da jeg bodde på internatet der, som har uttalt seg negativt om sin egen internattid.

Da jeg gikk på framhaldsskolen, bodde jeg på et nybygd internat på Sandland i Loppa kommune. Der var det elever fra hele kommunen. Etter det bodde jeg på internater i Lakselv i Porsanger kommune. Første året i en tyskerbrakke som ble brukt som internat, og de to påfølgende år i et nybygd og moderne internat. Jeg gikk 3 år på realskolen i Lakselv. Flere av de barna som jeg bodde sammen, med hadde samisk og/eller kvensk bakgrunn. Det kunne jeg høre på tonefallet deres når de snakket. De snakket alle godt norsk. Jeg kan ikke huske å ha registrert at disse barna og ungdommene mistrivdes med å bo på internat. Også på disse internatene var det godt stell og det nye internatet i Lakselv hadde en teknisk standard som lå over den tekniske standarden i de aller fleste hjem i kommunen.

27 SFKOMM 2022/2499-18.

28 SFKOMM 2019/1814-50.

«ligo sámegiella lean gildojuvvon?»

Lill Tove Fredriksen, Tromsø/Romsa/Tromssa²⁹

Mun ledjen guovttegielat mánná ovdal go skuvlii álgen. Áddjá ja áhkku sámasteigga munnje. Eadni fertii ieš orrot internáhtas, guhkkinn ruovttus eret. Mun ja eadni fárriiime Levdnjii ovdal go skuvlii álgen, nu ahte massen sámegiela. Eadni muittašii olu mo lei leat internáhtamánán, mánná gii sáddejuvvui eret ruovttus ja beasai dušše golbmii jagis fitnat ruovttus.

Son váccii skuvla Bissojogas, mii lea vihtta miila ruovttus eret Stivránjarggas. Dan áigge ii lean geaidnu, dat bođii 1974. Son lea riegádan 1948:is ja váccii skuvllas nuppi oasis 1950-logus. Áddjá mieđuštii su internáhtii heasttain ja geassit fertii son fatnasiin johtit ruoktut ja váccit daid golbma mañemuš kilometera káijas stohpui. Son ii máhttán dárogiela go skuvlii álggii.

Historihkkárat, sii njávkkastit eret internáhtaáiggi oktan dan mitalusain. Sii oaivvildit ahte ii buohkain lean heajos dilli internáhtas, olusiin lei buorre dilli. Diet lei oassin dakkár sosiála prošeavttas, Norgga stáhta beroštii buot mánáin. Mánát fidnejedje borramuša ja ođde robi vuolde. Muhto gullá go eallimii beare dan ahte oaččut borramuša ja robi oaivve badjel, leago nu ahte mánáin ii lean dat ruovttus? Lea duohta ahte ledje geafes áiggit. Muhto dát leat olbmot, sii rivvejuvvojedje ruovttuin. Ii mitaluvvo mo lei boahit amas báikái ja deaivat vieris giela maid fertejit máhttit. Don it galgan geavahit iežat giela ja it beassan geavahit giela skilhpáriiguin. Kommišuvdnamiellahtut čuoččuhit ahte sámegiella ja kveanagiella eaba lean gildojuvvon gielat. Dat ii leat duohta. Olbmot mitalit eará. Leat ain olbmot eallimin geat leat vásihan dan, maiddái eadni. Jos leš spiehkasteapmi lágas mii dadjá ahte jo, erenoamáš diliin, jos mánát eai ádde, de sáhtta geavahit sámegiela dahje kveanagiela veahkkegiellan. Muhto jos lea spiehkasteapmi, mas dat spiehkasta? Jo, gildosis. Mu eadni mitala ahte son ii massán giela, sus lei dat ruovttus. Dat lei mu geardi geat masse dan.

Norsk oversettelse:

«Var ikke samisk forbudt?»

Jeg var et to-språklig barn før jeg begynte på skolen. Min bestefar og bestemor snakket samisk med meg. Mamma måtte selv bo på internat langt hjemmefra. Jeg og mamma flyttet til Lakselv før jeg skulle

begynne på skolen, slik at jeg glemte det samiske språket. Mamma fortalte mye om hvordan det var å være internatbarn, et barn som ble sendt bort fra hjemmet sitt og bare var hjemme tre ganger i løpet av året. Det var hennes liv under skolegangen.

Hun gikk på skolen i Børselv, det ligger fem mil unna hjemmet i Stivránjarga. På den tiden var det ingen vei dit. Den kom først i 1974. Hun var født i 1948 og gikk på skolen på andre halvdel av 1950-tallet. Bestefar fraktet henne til internatet med hest, og så måtte hun returnere med båt om sommeren og måtte gå fra kaia et par-tre kilometer hjem. Hun kunne ikke norsk da hun begynte på skolen.

Historikerne, de stryker over internattiden og dens fortellinger. De mener at alle hadde det ikke dårlig på internat, mange hadde det bra. Det var en del av et sosialt prosjekt, den norske stat brydde seg om alle barn. Barna fikk mat og tak over hodet. Men er livet kun det å få seg mat og husvære, var det slik at barna ikke hadde det hjemme? Det er sant at det var fattige tider. Men dette var mennesker, de ble tatt fra hjemmet sitt. Ingen sier noe om hvordan det var å komme til et fremmed sted og møte et fremmed språk som du må kunne. Du skal ikke bruke ditt eget språk og du får heller ikke snakke det språket med vennene dine. Kommisjonsmedlemmer påstår at samisk og kvensk språk ikke var forbudt. Det er ikke sant. Folk forteller noe annet. Det er enda folk som lever, som har opplevd det, mamma også. Hvis det er et unntak i en lov som sier at jo, i spesielle tilfeller hvis ungene ikke forstår, så kan man bruke samisk eller kvensk som hjelpespråk. Men hvis det er et unntak, hva er det et unntak fra? Jo, fra et forbud. Moren min forteller at hun ikke mistet språket, hun hadde det hjemme. Det var min generasjon som mistet det.

SPRÅKET

De fornorskingspolitiske tiltakene handlet i stor grad om språk. Hensikten var ikke at den samiske og kvenske befolkningen skulle lære seg norsk i tillegg til morsmålet. Myndighetenes formål var at bruken av samisk og kvensk skulle opphøre og erstattes av det norske språk. Skoleverket ble en viktig arena for å oppnå dette målet og lærerne ble de viktigste forkjemperne for norsk språk og kultur, slik mange av kommisjonens intervjuer kan fortelle. Fremdeles i dag møter vi konsekvensene av denne politikken. Ikke bare har mange mennesker blitt avskåret fra sin språklige og kulturelle fortid, men de har også fått

29 SFKOMM 2022/2497-1.

sterkt reduserte muligheter til å delta i det allmenne samfunnslivet.

«Pappa kunne bare kvensk»

Nils-Einar Ørnebakk, Oslo³⁰

Jeg er født og oppvokst i Skibotn, Mie olen syntyny ja kasunu ylös Yykeänperässä som var et trespråklig samfunn i min barndom. mikä oli minun lapsuudessa kolmekielinen yhteiskunta.

Hjemmet var trespråklig: kvensk, norsk og samisk. Koti oli kolmekielinen; kainu, ruija ja saame. Mamma og bestefar praktiserte samisk. Mamma ja äiji puhuthiin saamee. Mamma og pappa snakket kvensk seg imellom. Mamma ja pappa puhuthiin kainuu keskenänsä. Norsk var språket med oss ungene, Ruija oli kieli lasten kansa, siden myndighetene forbød foreldrene å snakke kvensk med barna sine.

Sillä ko virkamiehet kielethiin vanhemat puhumasta kainuu ommiin lasten kansa.

Pappa kunne bare kvensk, jeg svarte ham på norsk. Pappa saattoi vain kainuu, mie vastasin ruijaksi.

Etter min første arbeidserfaring på et fiskebruk på Sørvær,

Jälkhiin minun ensi työkokemusta Sörväärin fiskupruukissa,

hadde jeg tatt en viktig beslutning, mie olin tehny tärkkeen päätöksen, jeg ville snakke med pappa på hans eget språk. mie halusin puhhuut papan kansa hänen omala kielelä.

Det kvenske språket hadde jeg hørt fra barnsbein av.

Kainun kieltä mie olin kuulu lapsuudesta asti.

Jeg hadde praktisert språket med de finske turistene på campingplassen til onkel Aksel,

Mie olin puhunu suomalaisten turistiin kansa Akseli-sedän/enon campingilä

og med de som lånte spissa for å ro på fjorden, men ikke med pappa.

ja heidän kansa jokka lainathiin spissaa soutelemaan vuonola, mutta en papan kansa.

Husker enda da jeg kom inn kjøkkendøra den mørke høstdagen,

Muistan vieläki ko tulin sisäle köökin ovesta sillä pimmeelä syyspäivänä,

pappa som satt foran den åpne vedovnsdøra og så inn i flammene,

papan joka istui aukkeimen uuninoven edessä ja katteli liekkhiin,

slik han ofte gjorde.

niin ko hän usheen teki.

Jeg bare begynte å snakke, men pappa reagerte ikke,

Mie aloin vain puhuhmaan, mutta pappa ei reageeranu,

og straks var det som om vi bestandig hadde snakket kvensk.

ja heti se oli niin ko met olisima tasan puhunheet kainuu.

«Ii leat din giella!»

Idar Pedersen, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono³¹

Muitalan oanehaččat govt mun lean dáruiduhttima dovdan.

Mánnán in diehtán nu olu dan birra. Mun smihtten ahte nu lea eallin ja nu fertiimet láhttet. Mu vuosttaš muitu sámegiela hárrái, lea go moai oappáin vikkaima sámástit, de eatnirohkki čeargái: “Alli, dat ii leat dutnu giella!”. Go háliidin diehtit, sámí sániid ja dajaldagaid de mannen áhči lusa, ja son muitalii mii lei riehta ja boastut. Lean mánnán leamaš doaibmi guovttegielat. Lihkkos lei mus áhčči.

Duollet dálle imaštin manne eadni gildii munno sámasteames. Go ledjen suodjalusas de bohten diehtit juoga, eadni čálii breava munnje, eadni gii illá máhtii čállit. Son lei vihtta jagi skuvlla vázzán, ja son ii ádden maidige skuvlaáigodagas, danne go sámegiella lei su eatnigiela, ja skuvllas dušše dárustedje. Čir-rogohten, go áddejin dalle manne eadni lei gielán munno sámasteames, lei dan dihte go ii háliidan ahte su mánát galge vásihit seammá maid son lei vásihan skuvllas.

Skuvllas ledjen mun udju ja jegolaš mánná. Mun barga dan maid oahpaheaddji ja eará skuvlabargit dáhtto. Mánnán ja maŋŋelaš rávisin in sámástan, masá vajálduhtten sámegiela. Mun in duosttan hállat vaikke mun áddejin dábálaš ságastallamiid bures.

Jagi ovdal go devden 50 jagi, álgen sámegiela intensiivakursii man Giellasiida lágidedje Olmmáivákkis. Golbma vahku maŋŋá oahpahusa de morráni mus sámegiella ja háleštišgohten bures. Diehttasat rahčen čállit ja lohkat, muhto in vuollánan. Kursa maŋŋá álgen lohkat sámegiela Sámi Allaskuvllas.

30 SFKOMM 2019/4940-3.

31 SFKOMM 2019/1815-19.

Manġasat Gáivuonas celke munnje: “Maid don áiggut dáinna sámegielain?”

Eará negatiiva cealkámuš mii munnje čuožai lei go vuosttaš háve geavahin gávtti ipmilbálvalusas Gáivuonas. Lagaš fuolki bođii mu lusa ja diedihii: “Reanġa, bija albma biktasiid boahhte háve go áiggut girkui”.

Ledjen gártan guovtti ilmiiid gaskka, ledjen go dáža vai sápmelaš? Mun rahčen guhkit áigge daid gažaldagain ja dárbašiin veahkki. Lean maŋŋá gávnahan ahte lean sihke dáža ja sápmelaš. Ealán bures dáinna.

Go smiehtan man olu lean rahčan oahppat čállit ja lohkat, de ii leat mihkkiige buriid dovduid. Livččen oážžut goappaš gielaid nuvtá jos livčče leat lohpi hálddašit goappat gielaid mu bajásšaddamis.

Odne lean ealáhagas, lean bargan sámegielloahpaheaddjiin joatkkaskuvllas 15 jagi. Lean oalle movtta go hálddašan goappašat gielaid sihke njálmálaččat ja čálalaččat. Sámegeilla lea mu máttuid giella ja lean rámis ahte hálddašan sámegiela.

Norsk oversettelse:

«Det er ikke deres språk!»

Jeg skal fortelle kort om hvordan jeg har kjent på fornorskingen.

Som barn så visste jeg ikke så mye om det. Jeg tenkte at sånn er livet og det er slik vi skal oppføre oss. Det første jeg husker i forhold til det samiske, er når jeg og søsteren min prøvde å snakke samisk og at den avdøde moren min ropte: «Ikke, det er ikke deres språk!». Når jeg ville vite mer om samiske ord og uttrykk, så dro jeg til faren min, og han fortalte hva som er riktig og galt. Jeg var funksjonelt tospråklig i barndommen. Heldigvis hadde jeg pappa.

Noen ganger så lurte jeg på hvorfor mamma forbød oss å snakke samisk. Da jeg var i forsaret, så oppdaget jeg noe og mamma skrev et brev til meg, mamma kunne så vidt skrive. Hun var på skolen i 5 år og hun forsto ingenting i skoletiden på grunn av at samisk var morsmålet hennes, og på skolen så gikk alt på norsk. Jeg begynte å gråte, og jeg forsto hvorfor mamma hadde nektet oss å snakke samisk, det var på grunn av at hun ikke ville at barna hennes skulle oppleve det samme som hun opplevde på skolen.

På skolen var jeg en beskjeden og lydige unge. Jeg gjorde det som læreren og andre skoleansatte ba meg om å gjøre. Som barn og etter hvert som voksen

så snakket jeg ikke samisk, så glemte jeg nesten det samiske språket. Jeg turte ikke å snakke selv om jeg forsto vanlige samtaler godt.

Året før jeg fylte 50 år, begynte jeg på et samisk intensivkurs på Giellasiida i Manndalen. Etter 3 uker med undervisning så våknet det samiske i meg, og jeg kunne snakke godt. Selvfølgelig så sleit jeg med å skrive og lese. Men jeg ga ikke opp. Etter kurset så begynte jeg på Samisk høyskole, jeg studerte samisk. Flere i Kåfjord sa til meg: «Hva er det du skal med den samisken?».

Det andre som påvirket meg negativt, var da jeg for første gang brukte kofta under gudstjenesten her i Kåfjord. En nær slektning av meg kom bort til meg og sa: «Dreng, ha på deg ordentlige klær neste gang du skal i kirka».

Det var som om jeg var mellom to himler, var jeg en nordmann eller en same? Jeg slet veldig mye med de spørsmålene og trengte hjelp. Jeg har i ettertid kommet til den konklusjonen at jeg er både same og nordmann. Jeg lever godt med det.

Når jeg nå tenker på hvor mye jeg har slitt med å lære meg å lese og skrive, så er det ingen god følelse. Jeg hadde fått begge språkene gratis hvis det hadde vært lov å beherske både det samiske språket og det norske språket i oppveksten.

«Det samiske forsvinner stille og rolig»

Georg Tornvik, Lebesby/Dawesiida³²

Og det var slik at faren min var den som måtte føre i pennen når det skulle skrives noe til myndighetene. Hvis én eller annen hadde et problem eller det var et eller annet som de ville ha svar på, så måtte han skrive det. Så når posten kom, så måtte han åpne brevet og så måtte han lese det for dem, brevet, først på norsk leste han det for seg selv og så oversatte han det til samisk så de forsto hva som sto i brevet. Og den eneste personen som bodde fast på Kunes, som ikke kunne samisk, det var handelsmannen, Gerhard Øfeldt. For han var ikke same. Så han var en av de få, hans familie de snakket jo ikke samisk, men ellers snakket alle samisk rundt omkring. Det var helt vanlig språk her, men samisken forsvant med generasjonen som ble født etter krigen, fordi kravet til at du bare skulle snakke norsk på skolen var jo så bastant at det var liksom man ikke turte annet enn å lære ungene norsk før de skulle reise bort til Lebesby på internatet, ellers så ble de mobbet og satt utenfor, og fikk dårlig behandling rett og slett mange ganger.

32 SFKOMM 2021/4567-2.

Måtte sitte igjen og alt mulig rart sånn der. Så de ungene måtte lære seg norsk, og resultatet var at de lærte seg norsk og at samisk bare forsvinner stille og rolig uten at det lages noe oppstyr om det da. Og det er [...] sett med mine øyne som har opplevd både den samiske tiden og den tiden etterpå, det er litt trist fordi at alle vi som stammer her fra Kunes, selv i siste generasjoner, vi er jo samer alle sammen og så kan vi ikke morsmålet vårt. Det er veldig rart synes jeg.

«In sáhte giitit Norgga»

Per Nilsen Varsi³³, Sirbmá/Sirma og Berit Ellen Nikkinen Varsi³⁴

PNV: Mu vuosttaš deaivvadeapmi skuvllain lei go áhčči doalvui mu internáhtii Buolbmágis. Mun ledjen čieža jagi boaris. Go giđđa bođii ja vižže mu heasttain. De gárten skuvlii Sirpmás. Doppe lei okta oahpaheaddji mii beare dárostii. Lean manjit áigge smiehtan maid mun duođaid ohppen mánnávuodas, go in maidige. Gilázis orru sullii 70 olbmo ja buohkat sámástedje, lei dušše oahpaheaddji gii lei dárogielat.

BE: Lea hui bahča jurddašit dan birra. Galgaimet čállit dárogielat stiila. Go ožžon girjji ruovttoluotta, de in sáhtán čájehit dan earáide, lei nu heahpat. Olles girji ruoksadin. Manne oahpaheaddji ii sáhtán jearrat mis leimmet go ádden maid son logai? Dat bohte máddin, mun jáhkán sii ledje sáddejuvnon deike, justin numo dat geat bohtet Stuorradikkis. Eai sii dieđe gosa áiggut ja gos leat bohtán. De šadden rávisin, náitalin ja ožžon mánáid. Go mánát álge skuvlii de dat bohte mus jearrat veahki: «Maid dát máksá, mo diet ja duot čállojuvvo?». Muhto mun in sáhtán veahkehit sin, in mun ja ii son ge. In diehtán mo čállo dárogillii ja guhkkin eret sámegillii! Olmmoš lea eallinagi rahčan oaččut áššiid doaimmat muhtin muddui. In sáhte gal Norgga giitit go lean joavdan dán muddui odne. Lean ieš bargan buot ja geahččalan háhkát dieđu sihke barggu-, mánáid- ja skuvlla váhnenčoahkkimiid bokte.

PNV: Go gergen skuvllas 1954:is, de bohtá ovdan oahppoduođaštusas ahte in máhte dárogiela. Árvosánit ledje Lite godt, Lite godt olles geainnu. Lei dušše Láhttemis ahte lei Meget godt. Mun ledjen 16 jagi boaris, muhto lean liikkáge birgen eallimis. Mun álgen bohcebidjanohppui Álttás, fidnoskuvlii. Go vásii áigi de jearai rektor Toft manne mun in borran kantiinnas. Mun vástidin ahte ii mus leat ruhta, muhto gal mun birgen. Álttás lei doarvái jonat maid

beasai jognet ja eadni sáddii láibbi. De son lážii nu ahte in dárbbášan máksit liegga borramuša ovddas kantiinnas. Son maid ozai stipeandda munnje, lei son gii gájui mu.

Suodjalusbálvaleapmi lei fasti. Doppe lei eanet cielaheapmi giela dihte go maid vásihin fidnoskuvllas. Lávejedje ádestallat mu ja mu dárogiela ja ožžo earáid searvat dasa. Loahpas váldi okta offiseara ášši bajás veagain ja áittii ránggáštusain, dan mađe olu dárogiela gal máhtten ahte áddejin maid son celkkii. Cielahapmi loahpai dasa. Diet leat vásáhusat maid lean vásihan eallimis.

Norsk oversettelse:

«Jeg kan ikke takke Norge»

PNV: Mitt første møte med skolen var da pappa leverte meg på internatet i Polmak. Jeg var syv år gammel. Da våren kom, hentet han meg med hest. Så ble det skole i Sirma. Der var det en lærer som bare snakket norsk. Jeg har i ettertid tenkt på hva det var jeg lærte i barndommen, det var ingenting. Det bodde rundt 70 mennesker i bygda og alle snakket samisk, bare læreren var norsk.

BE: Det er veldig bittert å tenke på. Vi skulle skrive norsk stil. Da vi fikk tilbake boka, kunne jeg ikke vise den til noen andre, det var altfor flaut. Hele boka var full av røde streker. Hvorfor kunne ikke læreren spørre oss om vi hadde forstått hva han fortalte? De kom bare sørfra, jeg tror de ble sendt hit, akkurat som de som kommer fra Stortinget. De vet ikke hvor de skal og hvor de er kommet. Så ble jeg voksen, gift og fikk barn. Da de begynte på skolen, kom barna til meg og ba om hjelp: «Hva betyr dette, hvordan skal det og det skrives?» Men jeg kunne ikke hjelpe dem, hverken han eller jeg. Visste ikke hvordan det skrives på norsk, og langt ifra på samisk! Man har slitt hele tiden for å få ting til å fungere til en viss grad. Jeg kan ikke takke Norge for at jeg har kommet dit jeg er i dag, jeg har gjort alt selv og prøvd å skaffe meg informasjon gjennom arbeidet og barna og foreldremøtene på skolen.

PNV: Da jeg var ferdig på skolen i 1954, sto det i vitnemålet at jeg ikke kunne norsk. Karakterene var Lite godt, Lite godt hele veien. Det var kun i Orden at jeg fikk Meget godt. Jeg var 16 år gammel, men jeg har klart meg likevel gjennom livet. Jeg begynte på rorleggerutdanning i Alta, på yrkesskolen. Etter ei tid

33 SFKOMM 2019/1814-28.

34 SFKOMM 2020/212-67.

spurte rektor Toft hvorfor jeg ikke spiste i kantina. Jeg svarte jeg at jeg ikke hadde penger, men greide meg bra. Det var mye tyttebær å plukke i Alta og mor sendte meg brød. Da ordnet han det slik at jeg fikk varm mat i kantina uten betaling. Han ordnet stipend til meg, det var han som reddet meg.

Militærtjenesten var fæl. Der var det enda verre mobbing enn på yrkesskolen på grunn av språket. De brukte å herme etter meg og norsken min og fikk med seg andre. Til slutt var det en offiser som tok det opp i troppen og truet med straff, jeg skjønnte såpass norsk at jeg forsto hva han sa. Det ble slutt tvert der og da. Det er slike opplevelser man har hatt i livet.

«For alt det er verdt»

Porsanger/Porsángu/Porsanki³⁵

Det er vi unge, vi som kommer etter, som har valgmuligheten, muligheten til å bringe det videre. Jeg er opptatt av at man ikke bare skal være et offer, men heller se på mulighetene til å ordne det hele. Vi står ikke i samme posisjon som bestemor gjorde, vi kan ordne det. Og den muligheten må vi bruke for alt den er verdt. Min drøm er at barna mine skal være trygge på det de er og være stolte av det de er. Stolte over å ha en kulturarv, at de kan et språk og at de får bruke det. Gutten min har hatt samisk på skolen, dateren min går på samisk avdeling i barnehagen. Faren hennes har samisk som førstespråk. Jeg håper at de aldri vil trenge å kjenne på det samme som vi har måtte kjenne på, nemlig alt det vi har tapt. Vi er i ferd med å ta det tilbake. Det er ikke noe som er påtvunget eller at det er noe du må på grunn av verdiene dine. Ting blir mer naturlig av seg selv, det bare er.

FISKET

De rike marine ressursene var fra gammelt av grunnlaget for den samiske bosettingen langs kysten. Fiskeressursene trakk også til seg mange kvener, særlig etter midten av 1800-tallet. Mens sedvanebaserte rettigheter var akseptert av myndighetene frem til denne tiden, ble det på 1900-tallet etablert et fiskeripolitisk regime som bygde på doktrinen om havet og fjordene som en allmenning. Sammen med den teknologiske utviklingen innen fiskeriene førte denne politikken til at fjordfisket i Troms og Finnmark etter hvert ble skadelidende. Fra sjøsamiske områder kom det fra midten av 1900-tallet og utover sterke protester mot denne utviklingen, protester som viste til

alders tids bruk og lokale rettigheter. Disse konflikten har fremdeles i dag ikke funnet sin løsning.

«Stuorámus vearedahku»

Kåre Olli, Leavdnja/Lakselv/Lemmijoki³⁶

Dat álggahuvvui go dat stuora fatnasat bahkkejedje vuonaide ja bivde buot guliid. Dat ii beare váldán sáiddi, muhto buot guliid. Go dat geavai, de ledje maid issoras hejos luossajagit, dat válde buot. Dan maŋŋá lea guolli geahpeduvvon jagis jahkái. Go guolnállii geahpeduvvui, de bidje eisseválddit guolleeriid. De lei nu ges ahte sii geat fidnejedje guolleari ledje sii geat ledje guolástan nu ja nu olu ja geain ledje sisaboahhtu ja buohkat earát bálkestuvvojedje gáddái. Diet lea garrasit váikkuhan vuotna- ja riddoguvvluid. Vuoigatvuođat mat sis ledje rivvejuvvui ja addojuvvui olbmuide geas ledje earit. Okta eará stuorra vearrivuotta dahkun vuotna- ja riddoguoalásteaddjiide geavai go gonagasreabbá bođii. Buorre lihkos nagodii Sámediggi oažžut čađa ahte gonagasreabbáearri addojuvvo guovlluide gos dorskebivdu lea eanemusat gillán, ahte sii besset bivdit gonagasreappá. Muhto nu ii leat šat odne. Dál lea nu ahte dus ferte leat 200.000 ruvno mearraguolletienas jos galgá fidnet gonagasreabbáeari, ja buohkat earát leat bálkestuvvon gáddái.

Okta vuoigatvuođalávdegoddi lei guorran guolástanrivttiid Finnmárkkus. Sis ledje buori evttohusat. Ja jos livčče lokten daid bajás ja bargan daiguin viidásat, de jáhkán ahte livččii leamaš dehálaš lávkkit ovddasguvlui. Mun jáhkán dát rievttit, dát eai lean etnalaš rievttit. Dát ledje rievttit buohkaide geat orro rittus. Beroškeahhtá ledjet go sápmelaš vai kveana. Mun jáhkán dat livčče leamašan dehálaš bálgá čuovvulit.

Lea stuorra hástalus. Mun doaivvun kommišuvdna váldá dan barggu, erenoamážit dat mii guoská rivttiide. Mo galggašii leat, mo lea leamašan ja mo olbmot leat ovdal birgen dáid guovlluiguin, dat lea dehálaš. Vuoigatvuođaid massin lea dat stuorámus vearedahku mii dahkko sápmelaččaid vuostá.

Norsk oversettelse:

«Den største uretten»

Da skjedde det at de store trålerne begynte å komme inn i fjorden og tok all fisken. De tok ikke kun seien, men all fisk. Når det skjedde, da var det også veldig dårlige lakseår, de tok alt. Etter det så har

35 SFKOMM 2020/212-45.

36 SFKOMM 2020/212-53.

det blitt mindre, mindre og mindre fisk. Når det ble så lite fisk, så tok myndighetene og satte fiskekvoter. Så var det slik at de som fikk fiskekvotene, var de som hadde fisket så og så mye og som hadde fortjeneste, og alle andre ble kastet på land. Det der har hatt store konsekvenser for fjord- og kystområdene. De rettighetene som de hadde, er blitt gitt bort til andre folk ved at de ga bort kvotene. Det er også en annen meget stor urettferdighet som er gjort mot fjord- og kystfiskerne. Det skjedde da kongekrabben kom. Heldigvis så klarte Sametinget å jobbe slik at kongekrabbekvotene blir gitt til de områdene hvor den har størst konsekvenser for torskefisket, at det er de som får lov til å fiske etter kongekrabben. Men nå er det ikke lenger slik. I dag er det slik at du må ha en fortjeneste på 200 000 på hvitfisk for å få kongekrabbekvote, og alle andre er blitt kastet på land.

Det var et rettighetsutvalg som hadde sett på de fiskerettighetene i Finnmark. De hadde gode forslag. Og hvis man hadde løftet det opp og jobbet videre med det, så tror jeg det hadde vært et veldig viktig skritt. Og jeg tror at disse rettighetene, det var ingen etniske rettigheter. Det var til alle de folkene som bodde ved kysten. Uansett om du var same eller kven. Jeg tror at det hadde vært en god vei å gå.

Det er en stor utfordring. Jeg håper at kommisjonen tar det arbeidet, særlig når det kommer til rettighetene. Hvordan det burde være, hvordan det har vært og hvordan er det folk har klart seg i disse områdene før, det er det viktige. Det å miste rettighetene, det er den største uretten som blir gjort mot samene.

«De svake trenger voktere»

Peder Julian Jensen, Lebesby/Davvesiida³⁷

Jeg bor i Bekkarfjord i Lebesby kommune. Jeg lever av jordbruk og fiske som mine forfedre har gjort her siden midten av 1800 tallet. Jeg er dermed femte generasjon her i Laksefjord som kombinerer jordbruk og fiske.

Da jeg startet som melkeprodusent i 1985, var det ikke fisk å få her i Bekkarfjord.

Fra tidligere tider var det en «godtfiskfjord» med gytebestand, men det ble ødelagt av rovfiske fra større båter som holdt til lenger ut på kysten. Etter hvert kom kongekrabben inn i fjordene fra øst. Dette fisket blåste nytt liv i småbygdene innerst i fjordene i Øst-Finnmark. Så også i Bekkarfjord. Krabbefisket ble en kjærkommen ekstrainntekt til en beskjedne

jordbruksinntekt. Heltidsfiskerne lenger ut på kysten har målbevisst drevet lobbyvirksomhet for å få fjernet de minste og de som driver kombinasjonsnæring fra krabbefisket, for dermed å få større kvoter selv.

For meg som deltidsfisker hadde jeg tidligere 50 % krabbekvote og det var jeg tilfreds med. Jeg har krabben rett utafor stuedøra og kan fiske innimellom øvrig arbeid på gården. Siste år fikk jeg bare 10 % kvote da jeg ikke hadde fisket annet, samtidig kom det båter helt fra Trøndelag og Nordland som hadde full krabbekvote i Laksefjord. Retten til krabbefisket har de fått beholde fordi de for 25 år siden var i Finnmark på annet fiske og da var plaget av krabben.

Jeg høster av jorda og havet her jeg bor. Vi holder liv i butikken og skolen og samfunnet her med vår tilstedeværelse gjennom hele året. Fremmedfiskerne har gjerne en inntekt på det tredoble av meg, og det at jeg nøyer meg med å være liten og ha liten inntekt, blir et påskudd til å ta fra meg allmenningsretten min i min egen fjord. Aktivitetskravet vil på sikt være årsaken til at fiskebestanden i fjordene nok en gang vil bli ødelagt. Etter hvert vil det ikke være noe igjen for oss inne i fjordene å fiske på, og dermed får vi heller ikke fiske på krabben som er her. Min påstand er at jeg som femtegenerasjons kombinertutøver har større rett å høste i min egen fjord enn båter fra Nordland og Trøndelag og fiskere fra Polen eller Litauen. Jeg er like profesjonell i min utøvelse av fiske med liten kvote, liten båt og liten inntekt, som en med stor båt og stor inntekt.

Det å klare seg med inntekt på 200 000 i kombinasjonsnæring er mer bærekraftig og belaster bestandene mindre enn om du har 600 000 i inntekt på bare fiske. Er det rettferdig at det er jeg som skal få mindre? Det er totalt ulogisk at en ikke skal få fiske torsk hvis en ikke har fisket sei. En rett til å fiske én art, skal ikke bygge på lykke og ulykke i annet fiske. Om så skulle være, var det ikke bedre at de som det gikk dårlig for i annet fiske, fikk litt mere krabbe. Er det rettferdig at noen skal leve som grever mens andre dør?

Jeg henstiller til dere politikere så sterkt jeg kan om å våge å stå for rettferdighet og bærekraft. Det må ikke være grådighet og vanskjøtsel som skal forme forvaltningen. Det er derfor dere er der, for å hindre overgrep og vanstyre. De sterkeste har til alle tider brukt stillingen sin til å mele sin egen kake. De trenger ikke politikere for å fremme sin sak. Det er de svake, de minste, det er rett og rettferdighet, som trenger voktere.

37 SFKOMM 2021/333-41.

«Det sitter i veggene»

Inge Arne Eriksen, Alta/Áltá/Alattio³⁸

Det er klart det har vært en fornorskingsprosess langs kysten som har vært ti ganger større enn på vidda. Det har jo ført til at språket er blitt borte. I skolepolitikken var det jo et mål, men i fiskeriene, i næringsbiten, så har det liksom skjedd på en annen måte. Man har kanskje ikke hatt det som et mål, sånn direkte. Men å være fisker og same, nei det var ikke noe gøy. De verdiene som de her folkene i fjordene hadde, de ble heller ikke verdsatt. Det ble heller gjort det motsatte, man så ned på dem. Skulle du være ekte fisker, ja da måtte du drive med fiske. Ikke gjøre noen annet. Men folk hadde jo mange syslerier, de var kombinasjons-næringsutøvere og de levde på en annen måte.

Det er jo så påfallende at Norges Fiskarlag, som skal være en landsdekkende organisasjon, helt konsekvent i hundre år har unngått å ta hensyn til de etniske forskjellene blant medlemmene. Og ikke minst – hva slags konsekvenser denne forskjellen kunne hatt. Det andre er deres absolutte insistering på allmenningens gyldighet. Sånn for å sette det på spissen: «Vi har rett til å fiske hva som helst, hvor som helst og når som helst». Altså konsekvent overse lokal sedvanerett og lokale fiskeregimer som var bygget på sedvanebruk. Vinnerne var jo de som drev fiske på heltid, der gikk de største kvotene. De hadde gode kontakter i departementet.

Jeg har jo sittet i reguleringsmøter sammen med folk fra Fiskarlaget, departementet og direktoratet. Hver gang samiske tema kom opp, så begynte blikkingen, sånn småhumring og litt latter. Og noen ganger: «Åja, du er kommet ned fra vidda». Det som er litt skremmende, er hvor gjennomsyret det er. Fiskeridirektøren sitter der, toppene i administrasjonen, i departementet sitter der. De skjønner jo hva som foregår, men sier ingenting. Ingen gjør noe. Så de får bare lov å herje sånn som det her. En gang reiste jeg meg bare opp og gikk.

«Nederst på rangstigen»

Nils Samuelsen, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono³⁹

Kåfjorden var jo en god fiskefjord, en veldig god gytefjord. Det tradisjonelle vinterfisket var ei veldig viktig binæring. De siste tyveårene har fisket vært

dårlig, vi mener det skyldes oppdrettsnæringen. At gytetorsken skyr vann fra oppdrettsanlegg. Så har vi kraftutbyggingen, det er femti år siden. Men ingen har forsket på hva slags innvirkning det har hatt for livet i fjorden. Men vi fikk jo en Høyesterettsdom som sa at fisket i Kåfjorden var en eksklusiv rettighet. Det var en unik dom.

Gamle folk snakker lappisk seg imellom. Men vi skulle ikke lære det der. Jeg tror det var forbundet med dårlige tider og fattigdom. Alt det der skulle liksom bort. Alt det gamle skulle vi ikke bry oss om eller lære. Vi hadde et hus, vi hadde fjøs og vi hadde naust. Så kom bilveien som delte det her, skar det hele over slik at fjæra ble på den en sida av veien og huset på den andre sida. Men det var jo sånn at veien var en nødvendighet, den måtte vi ha. Etter veien kom kraftutbyggingen. Og med den store isplager og landligge. Men det var jo sånn at kraft, ja det måtte vi ha, det var bare noe vi måtte akseptere. Og så kom oppdretten, både laks og torsk, med alle sine ulemper og monsterfisk og alt det der. Og det er de minste, de som er nederst på rangstigen, det er de som merker det mest.

MYNDIGHETENE

En fellesnevner i mye av det materialet kommisjonen har mottatt, er en mistro til myndighetenes håndtering av spørsmål som er viktige for kveners og samers tilværelse. Det kan dreie seg om statens rettsoppfatning i forhold til lokale eiendomsforhold, eller hvordan offentlige myndigheter forstår det etniske mangfoldet og ikke minst den samiske urfolksdimensjonen.

«Har du hjemmel til eiendommen?»

Evelyn Eriksen, Alta/Áltá/Alattio⁴⁰

Disse fornorskingsprosessene, de foregår enda i dag. Det handler om hvordan Statskog har tatt seg til rette i Kvænangen. Det er ikke bare den kvenske kulturen og språket som forsvant, men de tok eiendommene også. Min bestefar Petter Seppola bodde på småbruket Sirkastakka i Kvænangsbotn. Jeg overtok eiendommen, men ble så stevnet av Statskog i 2017 for å ha brutt festekontrakten som bestefar inngikk etter krigen. De mente at siden jeg ikke drev jordbruk på gården, så var det et brudd på festekontrakten. Da var det altså godt over førti år siden gårdsdriften var

38 SFKOMM 2020/2647-45.

39 SFKOMM 2021/334-25.

40 SFKOMM 2022/2499-4.

lagt ned. Forfedrene mine kom til Kvænangsbotn og Sirkastakka rundt 1837, slik at min familie har bodd på eiendommen i 180 år. Jeg mener at Statskog og staten aldri har eid Sirkastakka, denne og flere andre eiendommer fulgte ikke med i salget da staten overtok den såkalte Kvænangsallmenningen i 1866. Med dette kjøpet fulgte jo en rekke vilkår som var til gunst for lokalbefolkningen i Kvænangsbotn, vilkår som staten etter hvert fullstendig ignorerte. Dette var nok som del av fornorskingspolitikken.

Da bestefar kom hjem etter evakueringen og skulle bygge opp det tyskerne hadde brent, ble han avkrevd hjemmel til eiendommen som vilkår for å få lån fra Husbanken for å gjenreise de nedbrente husene. Han måtte derfor få hjemmel fra Statskog i form av en festekontrakt. Verken han eller faren hans hadde tidligere betalt noen festeavgift til staten. Det går fram av Grunnboka fra 1957 at det ikke ble inngått en eneste festekontrakt i Kvænangsbotn før etter krigen. Bestefar betalte så festeavgift helt frem til lånet fra Husbanken var nedbetalt, deretter sluttet han å betale, fordi han oppfattet at han eide eiendommen. Statskog reagerte ikke på at avgiften ikke lenger ble betalt. Det var ikke før jeg overtok, 25 år senere, at Statskog kom på banen.

Bestefar sluttet på skolen etter kort tid fordi han ikke skjønnte norsk. Som voksen kunne han dårlig norsk, knapt nok lese og skrive. Han hadde alltid oppfattet seg som eier av den eiendommen som oldeforeldrene hans hadde ryddet. Han oppfattet festekontrakten som en formalitet fra Husbanken for å kunne få tak over hodet, og ikke som en aksept av at det var Statskog som eide Sirkastakka. Det var først da jeg overtok, at alt dette ble avdekket i rettsaken. Jeg var helt uenig i Statskogs oppfatning av at de hadde eiendomsrett og saken endte til slutt i et forlik. Det er jo ikke mulig for vanlige folk å føre slike saker fram til Høyesterett av økonomiske årsaker. Og dette vet staten og Statskog godt.

«Samene er ikke til å stole på»

Ellen Inga O. Hætta, Guovdageaidnu/Kautokeino⁴¹

Nei, det som er mitt hovedbudskap til kommisjonen er jo det at man er nødt til å også å ha fokus på dagens forvaltning, og det å jobbe med å stake ut kursen for hvordan offentlig forvaltning og offentlige organer og institusjoner skal behandle samer. Det kan ikke være sånn at når du er same så skal du,

som byråkrat i et departement, ha den holdningen at: «Ja, de her samene er jo ikke til å stole på.» Og de holdningene er der fortsatt. Og hvis ikke det her skal bli bedre [...] med all respekt for kommisjonens arbeid, men hvis ikke man gjør noe med de tingene som er der i dag, så kommer man ingen vei. Så vil det bare fortsette. Og det syns jeg er alvorlig, og særlig i forhold til det her med habilitet. Og det er bare å se på NRK Sápmi at folk som har litt tilknytning til reindrift, overhodet ikke kan ta saker om reindrift, selv om det er de som sitter med den kunnskapen, og da blir jo informasjonen deretter. Men hvis du er vokst opp på en bondegård og er journalist, da er det ingen som spør eller setter spørsmålsteget ved om du kan formidle saker om landbruk.

«Vi ekskluderes fra vår egen kultur»

Porsanger/Porsángu/Porsanki⁴²

Uten en massiv statlig satsing vil språket og kulturen forsvinne, til tross for at flere og flere ønsker å ta tilbake sin samiske identitet. Uten språket, den aller viktigste identitetsmarkøren, vil ikke kulturen overleve. Den aller største utfordringen for den samiske befolkningen utenfor Indre Finnmark, og spesielt utenfor reindriften, er at vi blir usynliggjort og marginalisert også av den samiske «eliten» (samiske politikere, byråkrater og akademikerne) ved det sterke fokuset på tradisjonelle næringer og tradisjonell naturbruk. Denne tradisjonsorienteringen gjør at det er næringer, eller praksiser, som har urfolksvern, og ikke vi som folk. Det betyr at i det øyeblikket vi ikke driver med tradisjonell utmarksbruk, så har ikke vi noen urfolksrettigheter. På den måten ekskluderes den største delen av det samiske folk fra å være omfattet av urfolksretten. De aller fleste av oss er ikke knyttet til tradisjonell utmarksbruk, eller næringer, og lever våre liv på samme måte som den øvrige befolkningen. Den eneste forskjellen er at vi er samer. Det er tydeligvis ikke nok, og mange, meg inkludert, føler oss ekskludert fra vår egen kultur. Det var først og fremst samer i kyst- og fjordstrøk som ble usynliggjort og marginalisert under fornorskingspolitikken, og nå blir vi også usynliggjort og marginalisert av den samiske eliten, Sametinget inkludert.

Det må bli attraktivt økonomisk for kommunene å kunne tilby opplæring i samisk, først og fremst i barnehagene og skolene, men også for andre som ønsker å lære seg samisk. Samisk må bli obligatorisk i skolen.

41 SFKOMM 2021/333-34.

42 SFKOMM 2022/2499-56.

Det er samfunnets måte å si at dette er så viktig at dette kan ikke foreldre og elever selv bestemme. Den generelle kommuneøkonomien er også viktig slik at kommunene har økonomi til å ha et godt tjenestetilbud som gjør kommunene til attraktive bosteder. Den samiske identiteten må henges på andre markører enn næringstilpasninger og praksiser fordi det til syvende og sist vil kvele den samiske kulturen.

«Rovdyrmat»

Mats Jonas Pavall, Fauske/Fuossko⁴³

Jeg er her i dag fordi jeg er redd for at dette er det siste året som jeg er reindrifutøver. Flokken er blitt bare mindre og mindre og det er ikke lenger noe økonomi i det. I år (2020) slaktet jeg 10 kalver og kanskje 6 voksne rein – bare nisterein. Hvert år er jeg avhengig av hva som kommer fra rovdyrerstatninga – skjønn. De senere årene har det vært veldig forskjellig hva man kan få vurdert som erstatningspliktig. Størstedelen av inntekten min har vel vært rovdyrerstatning. I år er man såpass på kniven at man ser at pengene tar slutt såpass snart inn i den sesongen der pengene skal vare. Man flytter seg nærmere og nærmere midten av året. Det er ikke forsvarlig lenger å fortsette sånn her, det går ikke rett og slett.

Jeg har familie og to barn. Det er barna som er grunnen til at jeg er her og at fokuset ligger på at det er reindriften som trenger å få et løft – lokalt her i Duokta, men jeg vet at dette er noe som gjelder hele Nordland – dette med store tap. Det er veldig mange reineiere som teller på knappene og som sliter veldig både fysisk og psykisk i forhold til å skulle takle dette, for det er veldig tungt å se levebrødet smuldre opp og i forlengelsen av dette at ikke barna får vokse opp i sin kultur. Det er derfor jeg er her i dag i og med at man har en mulighet ved at man fortsatt kan legge til rette for at reindriften kan fortsette å overleve. Så begår man iallfall ikke en ny urett.

Men det her er nok det siste året mitt. Ørneproblematikk sammen med rovdyr og vedvarende arealtap, det er ikke noe stopp i arealtap, det bare fortsetter. Mulighetene til å forsvare seg er veldig små. Og det fører med seg en såpass stor personlig kostnad og så mye tid at man klarer ikke å ta vare på de tingene som man virkelig burde. Det er alt for mange ørner. Vi ser at det er ørn over reinflokkene hele året, det spiller ingen rolle hvilken årstid det er. Fylkesmannen har sagt at det ikke er noen vits i å søke om fellingstil-

latelse. Problemet er at man må kunne identifisere et flygende individ som drar til Lofoten på 20 minutter, og det er mange ørner og mange er ganske like, og du må klare å følge et individ over flere dager fra bakken og må ha dokumentasjon via bilder og film på at dette er en skadegjører. Det er det som er problemet med Fylkesmannen, og det er derfor ingen reineiere søker. Det er ingen vits – ingen som klarer å få dokumentasjon.

De er saksbehandlere, forvaltere. Problemet i dag med naturforvaltning er at man ser ikke på helheten, på økosystemet. Man ser kun på enkeltdyrearter eller dyretyper. De øverste fredede er predatorerne. Men det blir et veldig stort problem fordi det har ringvirkninger nedover i økosystemet. Man må se på hele økosystemets holdbarhet. Det er der man kan vite bærekrafta til de øverste predatorerne.

Vi har et kjempeproblem med jernbanen og påkjørsler. Vi har snart ikke beiteområdet igjen til reinene. Veldig fine forhold i Vågsfjell, det tåler en del rein før de trekker ned til jernbanen, men det blir kun som et oppfangsområde for oss, og der reinene må vekk til slutt. Arealendringer er også med på at rovdirene har en annen måte å bevege seg på. Det som står igjen i de lokale revirene, er at de blir mindre og mindre, så jeg har ingen problemer med å skjønne hvorfor reinen blir spist.

DET EVIGE STREVET

Kommisjonen har mottatt mange eksempler på myndighetenes manglende kunnskap i forvaltningen av oppgaver som er viktige for minoritetenes livsvilkår. Særlig synes det å komme til syne når det gjelder holdningen til etnisk organisering og forvaltning av naturressursene. Det har vist seg vanskelig å oppnå forståelse for problemer som skyldes særskilte kvenske eller samiske behov.

«Er vi som samfunn tjent med dette?»

Arvid Jåma, Åarjel-Fovsen-Njaarke sijte⁴⁴

Det er viktig at Kommisjonen får kjennskap til situasjonen vi lever under på Fosen, i Åarjel-Fovsen-Njaarke Sijte. Vi har som kjent blitt utsatt for vindmølleutbygginger, spesielt den på Storheia, der det nå bygges en vindmøllepark. Jeg har arbeidet i 20 år mot vindkraftsaker. I tillegg kommer 24 år før det, mot skytefeltplanene på Fosen.

43 SFKOMM 2020/214-10.

44 SFKOMM 2020/215-5.

Det er min mening, av erfaring, at ILO-konvensjon 169 og FN-konvensjonene om sivile og politiske rettigheter og rasediskriminering og liknende Europa-konvensjoner er uten verdi for oss. De gjelder ikke for oss. Det fikk vi erfare i skjønnsretten, da motparten, altså vindmølle-interessene, argumenterte med at vi, i Åarjel Fovsen Njarke Sijte, var for få og landet vårt for lite til at vi kunne beskyttes. På vår side hadde vi også anerkjent juridisk ekspertise som argumenterte nettopp for at vi hadde beskyttelse som urfolk. Retten fulgte motpartens argumentasjon. De tar landet mitt, vårt, bit for bit. Dette er nykolonialisme.

Sakkunnskapen vår har heller ingen verdi. Vi har hele tiden, helt siden før konsesjonen ble gitt, argumentert med, ut fra vår grundige kunnskap om reindrift, området og forholdene for reindrifta, at ei utbygging ville true eksistensen til en av de tre driftsenhetene i vår sijte fordi det rett og slett ikke ville være driftsgrunnlag på grunn av tapet av beiteland. Dette regnet vi ut og viste ved å beregne ut fra føreheter som reflekterte beitet. Dette fikk vi støtte for, faglig, av reindriftskontoret på Snåsa, Reindriftsadministrasjonen i Alta og Landbruksdepartementet, men det dugde ikke i møtet med rettsvesenet, der motpartens argumenter om det motsatte vant fram.

Man må også huske på hvilke krefter vi kjemper imot. Vi kjemper imot krefter som økonomisk kan vise til enormt større tall både i omsetning, verdiskaping, skattebetaling og inntekt – tall som gjør oss minimale. Dette er en umulig kamp. Her er det pengene og makta som rår. Konvensjoner og lover beskytter oss ikke.

En annen kraft vi kjemper mot, er motpartens ubegrensede ressurser til å hyre inn juridisk bistand og andre såkalte sakkyndige. Jeg oppfatter ikke dette som en rettstvist mellom likeverdige og likestilte parter.

Vi opplever også at kunnskapen om oss og vår situasjon er avhengig av personer, og ikke strukturer. Om en person med gode kunnskaper, eller evne til å gi informasjon, forsvinner fra en posisjon, faller alt som er bygd opp, sammen. Dette gjelder også informasjonsstrømmen ut til resten av samfunnet angående oss. Strukturene som ivaretar slikt for alle, er ikke for oss, og i stedet er vi avhengige av enkeltmennesker i posisjoner. Mangelen på kunnskap, om oss, er påtakelig, så da er det sårbart når bare noen har slik kunnskap, og forsvinner.

Mangelen på kunnskap er konkret. Det kan være slik at siden vi bor og skatter i en kommune, vet

ingen av nabokommunene noe om reindrifta vår. Vi har jo ikke bosted der, er ikke skatteyttere eller på noen annen måte registrert som en del av næringslivet og kommunen. Da kan det bli iverksatt planer, utredninger og tiltak uten at reindrifta er et element og når vi da kommer på banen, kan vi bli sett på som en negativ overraskelse. Når for eksempel politiet ikke er reindrifts- og merkekyndige, får ikke vi beskyttelsen vi har krav på som borgere, når for eksempel eiendommen vår er utsatt for kriminalitet.

Dette er samlet sett en opplevelse som forklarer og rammer inn alt vi gjør i stort og smått, yrkesliv og privatliv. Det undergraver vår eksistens og er vanskelig å leve med. Vi sier ikke mye om akkurat dette offentlig. Jeg spør om vi som samfunn virkelig er tjent med dette?

«Som å stange hodet i veggen»

Reidun Mellem, Storfjord/Omasvuotna/Omasvuono⁴⁵

«Vi hadde det kvenske rundt oss i hverdagen. Læstadiansk forsamling, i forsamlinga hørte vi taler lest på finsk, kvensk var ikke et skriftspråk. Naboen Hans Peder Hansen leste så det var en fryd, vi forsto det, sang kvenske salmer, finsk salmebok. Mor lærte meg en salme på kvensk da jeg var fem år, hun visste jeg var glad i å synge, hun hadde det alltid travelt. Men når hun satt bak rokken ble det tid, «Armon lapset kaikki täällä,» Alle her er nådens barn. Taler på norsk ble oversatt til kvensk, ikke de vanlige søndagsforsamlingene, men på de store stevneene. Da hadde man tolk. Det ble sikkert tolket til samisk, men det husker jeg ikke. Min bygd var kvensk. På skolen var verken kvensk eller finsk nevnt. Vi lærte om åkersennepen, om igjen og om igjen av en lærer fra Vestlandet som ikke visste noe om vår historie. At vår historie ikke var noe tess, ble aldri nevnt. Heller ikke på videregående. Jeg gikk først på lærerskolen i Tromsø, tok videregående fag i Narvik. Så universitetet i Trondheim, studerte norsk og historie. Det kvenske telte ikke, trengte ikke å nevne det. Jeg så hvor flinke samene var, at de var i stand til å begynne å ta vare på sitt. Om ikke vi gjør det samme, vil kulturen vår bli borte.

Vi var flere lærere som tok grep, 16. mars ble Kvenfolkets dag. Om vi skulle kunne snakke med myndighetene, måtte vi organisere oss. Det ble stiftingsmøte i Alta i 4. desember 1987, Norske kveners forbund med Terje Aronsen som leder. Da tenkte vi at vi skulle henvende oss til myndighetene, søkte

45 SFKOMM 2019/1815-17.

om 200 000 til oppstart, men fikk avslag. Vi sendte den til statsministeren Kjell Magne Bondevik, hørte aldri fra ham. Sendte det videre i systemet, men fikk ikke svar. Vi hadde ikke råd til å ha årsmøte hvert år, vi ville også gjerne fortelle det til Kirkerådet, men vi fikk ikke svar. Laget en rapport i 1998, «Kvenane – minoritet i motbakke», og alle offisielle institusjoner fikk denne tilsendt. Vi hadde jo ikke råd til å reise til Oslo og promovere oss selv. Til slutt fikk vi skrappt sammen litt penger så vi kunne treffe en minister, men ble i stedet tildelt en statssekretær, det var ikke nødvendig for myndighetene å snakke med oss og Norske kveners forbund. Det hele var som å stange hodet i veggen, det er ikke godt for noe menneske å bli betraktet som så uviktig at de ikke engang orker å svare oss. Etter hvert begynte vi å få skriftlige avslag, det ble en del slitasje på oss, vi som er gamle. Vi hadde mot, vi hadde krefter, vi hadde sinne nok til å stå på. Husker vi var så glade da vi endelig fikk svar, selv om det var avslag. Jeg var veldig glad i å skrive, skrev boka «Ei hiva tøtta».

Vi har slåss for å få finsk inn i norsk skole, senere har vi gått over til kvensk, vi trodde ikke det var mulig først. Ruijan Kaiku har vært utrolig viktig, Liisa, journalisten, har slitt seg ut og vi får ikke penger til den, 10 nummer i året får vi. En minister omtalte oss som «innvandrere», og det var jo lur, for da hadde staten ingen forpliktelser. Vi spurte om de kunne sende noen til et årsmøte vi skulle ha i Alta, de sendte Roger Ingebrigtsen og vi orienterte han om at vi var kvener, det var kvener vi ville være. Han sa på talerstolen at han ikke kunne ta stilling til hva vi skulle være, regjeringa hadde bestemt at vi var innvandrere og at vi måtte forholde oss til det. Da har de null forpliktelser, stengte dører. Den første bevilgningen kom noen år etterpå. Vi har også sloss for å få tid i NRK, det begynte i Finnmark, så ble det flyttet til Tromsø, man fikk 12 minutter per uke. Det er Laila Lanes sin fortjeneste at vi i det hele tatt får tid på lufta. Det var også én av de mange tingene vi måtte kjempe mot, «det var en ønsket uvitenhet» Nå har ikke jeg fulgt med på pensum, men jeg tror ikke det er noe om oss i skolebøkene. Hvor lite som er gjort, vi hadde beskjedne krav.

Det er viktig at kommisjonen har kommet på plass. Det har løsnet litt etter hvert, men de viktige tingene kommer ikke, for eks. fast tid i NRK, skikkelige tilbud i skolen, få hjelp til at kvensk blir skriftspråk. Tenk at vi har fått vokse opp uten respekt

for bakgrunnen vår. Om det ikke finnes språklige rettigheter så skjer assimilasjon! Det visste de sikkert i Oslo når de kjørte så ensidig på sin politikk. At de ikke skjønner at språk, kultur og religion er så viktig for menneskene.»

«Det blir stadig flere skogfinner»

Terje Audun Bredvold, Grue⁴⁶

Skogfinske interesser er en paraplyorganisasjon for alle eksisterende foreninger, vi er kontaktleddet mellom de skogfinske foreningene og myndighetene. Det begynte jo med Finnetunet, som ble etablert i 1942. Vi har bidratt med å skaffe penger til prosjekter og slikt gjennom mange år. Jeg har en drøm fordi det begynner å bli så mye arbeid med dette her at vi ikke rår med det. Jeg jobber full tid med dette arbeidet, ved siden av min vanlige jobb. Hadde vi bare kunnet få en 10-prosent fast stilling, så hadde det hjulpet. Slik det nå er, blir vi hele tiden på etterskudd. Det er en stor forskjell på oss og de andre minoritetene, kvenene har jo folk i fulle stillinger og leder i halv stilling. Så det er et problem at vi aldri får frigjort oss til dette arbeidet. Museumssaken er jo veldig viktig og så prøver vi å få endret navneloven. Den gjør det jo veldig vanskelig å ta tilbake finske slektsnavn.

Vi har støttet prosjektet Skogfinsk genealogi over mange år. De driver med DNA-forskning og det er veldig viktig. De kan teste gratis og plukke ut folk fra de forskjellige slektene. Dette har med identitet å gjøre. Folk har behov for å identifisere seg som skogfinner og der ligger jo faktisk beviset – i DNA prøven. Slik blir det stadig flere skogfinner Eller, de har jo vært der hele tiden, men de har ikke visst det. Og så kommer de på museet eller på historiedagene og søker kunnskap. Så slik blir det stadig viktigere med finnekulturen.

Det lever jo fortsatt folk som føler ubehag ved å komme fra skogen, å være skogfinner. Da det på Østre Finnskog var kommet forslag på finske veinavn, da var det noen som protesterte: «Dette er vi ferdige med, nå er det over. Vi får bruke norske navn, for vi orker ikke en runde til». Det minnet vel om ubehagelige ting fra ungdommen. Det var Åsta Holt og Olaf Lindtorp som klarte å snu skammen over til positivt.

46 SFKOMM 2021/4132-8

«Et likeverdig samfunn»

Alta/Áltá/Alattio⁴⁷

Det er slik at hvis man skal ha et likeverdig samfunn, så må du ha muligheten til å bestemme over din egen samfunnsutvikling når Norge er bygd på to folks eksistens og en minoritet og en majoritet, så må minoriteten ha rett til å utvikle sin egen kultur og eget språk også. Ellers er det ikke likeverd. Det finnes ikke likeverdighet i å behandle folk likt. Det eneste rettfærdige er å behandle folk ulikt. Det er slik det er. Og er det ulik behandling. Det skulle ikke vært heis på hotellet hvis du behandler alle likt, har du ikke føtter så har du ikke noe oppe i etasjene å gjøre, da må du bare holde ræva di der nede. Det er ulik behandling som skaper likeverd, som gjør at folk kommer seg opp i de etasjene som de skal opp i, selv om de ikke har føtter. Det er litt av det samme. Selv om vi skal stakkarsliggjøre oss selv. Vi er et likeverdig folk og det betyr at vi har både rett og krav på å få dyrke det samiske språket og den samiske kulturen og utvikle den. «Hvorfor det, hvorfor skal vi nå det?», kan folk si. Det er verdifullt i seg selv, det er et mangfold, og det er en del av oss og bakgrunnen vår og vi trenger å få løfte det. Den siden av oss selv, det skaper trygghet, det skaper tilhørighet, det skaper identitet og det skaper mye godt, og det er det vi trenger mer av, ikke mindre av.

SKAM

Mange av de henvendelser kommisjonen har mottatt, handler om skam og mindreverdigfølelser. Opplevelsen av at kvensk eller samisk var forbudte, forkastelige språk, har satt sitt preg i mange barnesinn. Det var ikke bare lærerne som sto for en slik avvisning av barnas morsmål. Vel så stor virkning fikk mobbing fra medelever gjennom skoleårene. På det viset har fornorskingspolitikken kastet sine skygger helt frem til våre dager og lagt føringer på menneskers opplevelse av seg selv og sine livsvilkår.

«En livssorg»

Tromsø/Romsa/Tromssa⁴⁸

Jeg vokste opp i ei lita markesamisk bygd i Sør-Troms. Både pappa og mamma hadde samisk som morsmål. Men vi fikk ikke lære språket, det var bare noe de brukte når ting skulle holdes hemmelig for oss

unger. Men vi var jo kjent med problematikken rundt hets og trakassering, hørte jo historier om hva min generasjon og foreldregenerasjonen hadde opplevd. Vår samiske identitet var egentlig veldig sterk, vi snakket ofte hjemme om at vi aldri måtte fornekte oss selv. Når jeg tenker tilbake på det i dag, så er det som om vi hele tiden forberedte oss på å gå i krig. Jeg er veldig glad for at jeg ble forberedt på det, for det var jo en krig vi møtte. Det var nok en annen oppdragelse enn i dag, hvor man liksom skal ha en sånn harmonisk barneoppdragelse.

Jeg gikk på skolen i ni år og det var faktisk en krig. Man ble flirt av «Du din lapp» eller «Lappjævel». Hermet på grunn av dialekten, alt dette var dagligdags. Verbale utestengelser, fliring, latterliggjøring. Jeg husker at vi bare hevet hodet og sa «Jada, vi er lapper og det er vi stolt over». Men det koster noe å stadig måtte ta til motmæle. Når du opplever slik hets og trakassering hele tiden, så blir du litt som et vilt dyr. Du sniker deg etter veggen, du vet ikke helt hva som kan komme til å skje hvis du blir synlig. Det gjør noe med deg, det ender med at du blir ufri og låst. Du får ikke utviklet deg som person, den du egentlig kunne blitt. Du blir ikke den du egentlig er.

Hva medfører sånne opplevelser for et barn og det å bli voksen? Jeg vet noe om det å gå i alarmberedskap. Jeg tror det har store konsekvenser for de som har opplevd det. For meg er det en stor livssorg over alt man har tapt. Tapet av en trygg barndom, tapet av å bli respektert for den man er. Jeg arbeider jo i helsetjenesten og kan gjenkjenne dette. Det er en livssorg og jeg tenker på det som en posttraumatisk stresslidelse.

Jeg klarer nesten ikke å snakke om dette uten å bli sint, jeg føler på så mye urettferdighet at jeg bare får lyst til å gråte. Hva medfører det for et barn som skal slåss for sin egen identitet, for sin familie, for sine forfedre? Det å ikke fornekte seg selv. Å fornekte seg selv, det fører til skam. Alt dette er vanskelig for et barn å håndtere.

«En trussel mot nasjonen?»

Agnes Eriksen, Leavdnja/Lakselv/Lemmijoki⁴⁹

Et bilde av ei lita, forskremt kvenjente i en gymtime på skolen, med knehøye gummistøvler på og en ullgenser med ermene trukket over fingre som er knyttet hardt sammen. Det er så mye sorg, så stort

47 SFKOMM 2020/212-66

48 SFKOMM 2023/187-1

49 SFKOMM 2019/1814-8

et alvor over spinkle skuldre over bildet av et barn som har glemt å tøye og le og som nesten glemte seg selv. Det er bilde av et barn som ikke den gang forsto at hun var en fare for landet og måtte knebles. De så ikke henne, de så en trussel mot nasjonen.

Denne kvenjenta hadde stått alene bak internatet og grått før sin aller første skoletime. Hun hadde ikke fylt sju år ennå da hun kom dit, og var uten ord til å sette navn på dette store, skremmende. En «hjelpende hånd» kom til, internatets husmor som skulle trøste, på norsk. Hvordan trøster man et slikt barn? Med å si: Du vil glemme hvem du er og hvor du kommer fra. Du vil glemme språket ditt og lære et nytt. Du vil få en ny kultur å speile deg i, en som er bedre. Det er ingen trøst for et barn som nettopp har løst språkets gåter, men er dømt til å bli stumt.

Barnets foreldre var trespråklige. En rikdom – ja vel – men til hvilken pris! Moren hennes måtte lære norsk via et annet språk, det samiske, ikke ved hjelp av sitt eget. Hva gjør disse foreldrene når halve barneflokken har begynt på skolen og er fratatt språket sitt? De holder familieråd og det diskuteres om hvilket språk de minste skal lære. De eldre barnas skolestart er så fersk, og de velger feil strategi: Vi må lære dem norsk! Ellers blir det for tøft! Splittelsen i familier ble et faktum fra 1960-årene. Mange barn mistet den psykiske kontakten med foreldre og besteforeldre – de snakket ikke lenger samme språk, selv om de levde i samme hus.

Det kvenske språket var forbudt å bruke på skolen og i internatet. Eldre barn brøt reglene hvis de oversatte. Man var heldig hvis man hadde en tospråklig venn. Hvordan skulle et barn bli lydig når det ikke fikk innpass i spillereglene eller skolens regler, men bare forsto at alt som var ens eget, var bannlyst? Dette varte i mange år for noen, det var ikke en enkeltstående hendelse, men pågikk til de hadde lært norsk og fått bilder fra norsk bondeliv, som hang på veggene, innprentet i seg.

Dette landskapet skulle hun orientere seg i, denne lille kvenjenta, og bygge sitt liv, bli et gagns menneske. Hun lærte fort å skamme seg. Over hva? Det er så mye å skamme seg over for et slikt lite barn. Det å være annerledes, ikke være god nok, ikke snakke så flytende som de andre. Hun stotret, fant ikke ordene og la trykket på feil sted når hun snakket dette nye språket. Hun rødmet så voldsomt av skam der hun sto. Og hun blødde alltid fra sjela.

«Det ble skam å prate samisk»

Mareno Mikkelsen, Divtasvuodna/Tysfjord⁵⁰

Jeg vokste opp i Hellemobotn. Da jeg skulle begynne på skolen, måtte jeg til Musken hvor jeg bodde på internat mens jeg gikk på skolen. Jeg var da syv år. Jeg hadde flere søsken på internatet. Det gjorde det trygge. De pratet kun samisk i hjemmet da jeg vokste opp. Jeg var et samiskspråklig barn, men kunne litt norsk da jeg begynte på skolen. Det skyldes at det var noen norske turister i Hellemobotn om sommeren. Barna fra nabobygda Nordbukt kunne ikke noe norsk og jeg syntes ofte synd på dem i skolesituasjonen. Da jeg begynte på skolen, måtte jeg ha med meg sengeklær og sennagress. Foreldrene var opptatt av at jeg måtte lære å ta på meg kommagene med sennagress før jeg begynte på skolen. Det var en hel kunst. På skolen var det ingen som hjalp meg med å sette sennagress i kommagene. Jeg måtte klare meg selv. Det kom flere barn fra Nordbukt som begynte samtidig på skolen. Det gjorde det litt tryggere for meg å begynne på skolen.

Jeg fikk ikke prate samisk på skolen eller i friminuttet. Måtte stå i skammekroken dersom læreren hørte at vi snakket samisk. Samisk var forbudt. Det var et strengt regime på denne tiden med det her å prate samisk på skolen, du ble kastet i en krok og der måtte du stå og vente mens du forsonet deg med at du ikke skulle prate mer samisk. Sånn var det. Selv om det kunne være samiske lærere, så var regimet slik at samisk ikke skulle brukes. Det verste som skjedde var at du måtte sitte igjen, at de andre dro når skolen var slutt, da måtte du sitte igjen. Det var straff. Det var spesielt når vi var ute i friminuttene. Da pratet vi samisk og når lærerne hørte at vi pratet samisk, så ble vi innkalt: «Det skal ikke være samisk. Her prater vi det språket som vi skal prate, og det er norsk», var beskjeden vi fikk fra læreren. Jeg husker flere ganger at jeg måtte sitte igjen fordi jeg pratet samisk i friminuttene.

Klart vi ble påvirket. Etter hvert gikk vi over til å prate norsk hjemme. Det er klart det, det påvirket slik at du skjemtes når du ble litt eldre, litt opp i årene, skjemtes over å prate samisk. Du fikk innpodet at det samiske var stygt, det var veldig stygt, det samiske. Du fikk det hele tiden innpodet. Du fikk en innstilling i hodet, at den samisken skulle ikke prates, man skulle prate norsk.

Det ble skam å prate samisk.

50 SFKOMM 2022/2495-26

«Mine etterkommere skal ha mulighet til å få mer»

Venke Törmänen, Svanvik/Jouttenlahti⁵¹

Einar Törmänen kom fra Keminmaa, Finland, på 1880-tallet, og bosatte seg først i Bugøynes og etter hvert i Jarfjord. Der møtte han min bestemor Irene. Jeg vil fortelle om henne, fordi jeg vokste opp med henne og var opptatt av hvem jeg var, hvem hun bestemor var og hvem vi var. Jeg spurte ofte bestemor om hennes oppvekst og hva hun hadde gjort og levd med, og i denne søken skjønte jeg etter hvert at hun hadde vært russisk statsborger.

Opprinnelig tilhørte hun den skoltesamiske siidaen i Pasvik. Når det ble uro i Russland på grunn av revolusjonen i 1917 var bestemor 18 år og hun bestemte seg for at hun skulle bli norsk. Hun etterlot alt, sin familie og kulturelle uttrykk, og kom til det området hvor hennes familie hadde hatt sommerboplass. Og det var i Jarfjord området, hvor hun da traff bestefar. Men skoltesamene hadde møtt på problemer med å leve på sin gamle måte allerede på 1800-tallet, og de som kom inn i området deres godtok ikke de gamle siidagrensene og rettighetene som skoltesamer hadde hatt. Skoltesamene ble marginalisert og stigmatisert; sett på av andre som skitten og lave.

Disse negative holdninger fulgte bestemor hele tiden, og hun turte ikke vise at hun var skoltesame. Hun ville heller ikke snakke om det, og det er derfor min pappa aldri har lært at han var skoltesamisk. Bestemor skjulte det så godt hun kunne. Jeg kan ikke huske at hun noen gang brukte begrepet skoltesame, men hun brukte noen skoltesamiske ord og uttrykk. Det er derfor jeg etter hvert skjønte at hun var skoltesamisk, og da skjønte jeg også at hun hadde mange språk og mange kulturer i seg.

Senere fikk jeg vite at pappa faktisk kunne skoltesamisk, finsk, norsk og nordsamisk. Så er det min generasjon da som bare kan ett språk. Og det er klart, at det at jeg ikke kan språket, er min største sorg. Det er så mye identitet knyttet til språket og det er gjennom språket man lærer seg å betrakte omgivelsene sine på. Bestemor kunne fem språk og hadde også fem forskjellige måter for å fortelle om det hun hadde opplevd. Språket, det er virkelig en stor sorg å ikke ha lært meg det, og ikke ha fått det.

Det er nå først de siste 7 årene, at vi fra Pasvik siida har begynt å være litt mer åpen om vår skoltesamiske bakgrunn, men vi vet nesten ingenting om den. Vi sitter og legger sammen et puslespill av

ting som vi har hørt, og som er blitt fortalt. Vi har jo nesten mistet historien vår også, men nå skal ikke historien ties i hjel mer. Den skal fortelles, og den skal fortelles med høy stemme; med kraft og lidenskap tenker nå jeg. Det fins jo mange måter å fortelle historien på. Og så tenker jeg at for meg hadde det vært viktig å få bygd opp museet i Neiden sånn at vi er i stand til å både ta tilbake og å utvikle den skoltesamiske kulturen.

Jeg er jo en håndverker, og har bestandig likt og holdt på med det. Jeg måtte dra til Finland for å kunne lære meg en del om skoltesamisk kultur og håndverkstradisjoner. Det eneste jeg har lært hos bestemor er å strikke våre egne votter og sokker, men alt det andre har vi nå begynt å ta tilbake, og vi er så avhengige av at skoltesamene på finsk side stiller opp og hjelper til. Jeg har samtidig lært historier som er knyttet til skoltesamisk kultur hos skoltesamene på finsk side av grensen, når vi har sydd sammen med dem. Jeg har jo ikke bare fått håndverket, men i tillegg en del av kulturen og måten å tenke på.

Etter at jeg har jobbet med skoltesamisk historie og kultur og sydd konelue, føler jeg at ringen er sluttet. Jeg får ikke alt tilbake, og det er greit på en måte, men jeg vil at mine etterkommere skal ha mulighet til å få mer enn det jeg har fått.

51 SFKOMM 2020/212-121.

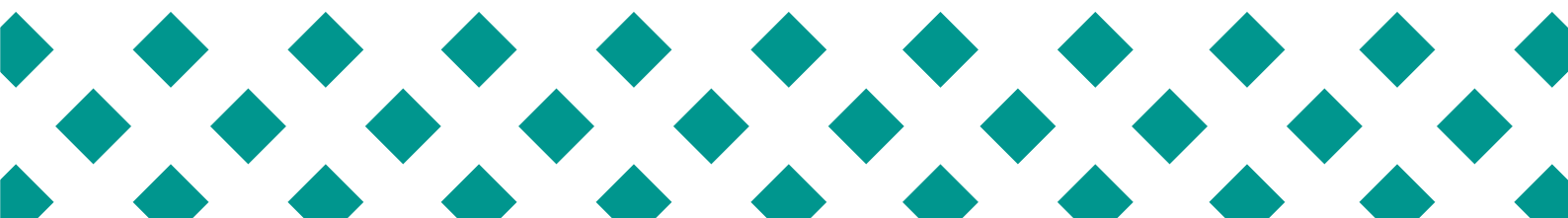
Distriktslegen

Foto: Kåre Kivijärvi, Distriktslegen, Porsanger 1990 © Henie Onstad-samlingen, Henie Onstad Kunstsenter / BONO 2023

Kapittel

12

Helse- og sosialpolitiske utfordringer

12. Helse- og sosialpolitiske utfordringer

I dette kapitlet behandles samene, kvenene og skogfinnernes helse- og sosialpolitiske utfordringer i lys av kommisjonens mandat. Kommisjonen har også kartlagt barnevernets rolle og innvirkning på fornorsking av barn med samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinsk bakgrunn, og vurdert i hvilken grad kriminalomsorgen ivaretar samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske innsatte.

Kapitlet behandler ulikheter i helse og mulige helsemessige konsekvenser av fornorskingspolitikken og fornorskingen overfor samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Det er i det vesentlige konsentrert om gruppenes helsetilstand og om særlig tilrettelegging, eller mangel på slik, av helsetjenester, barnevern og kriminalomsorg. I kapitlet brukes begrepet kvener om eldre undersøkelser. Kvener/norskfinner brukes når gruppa omtales i nyere tid fordi dette begrepet blir brukt av dem som gjennomførte undersøkelsene.

12.1 Helse og velferd

12.1.1 Om sosiale forhold, dårlige levekår og uhelse

I dette underkapitlet søkes belyst hvilke konsekvenser fornorsking og urett kan ha fått for helse og velferd. Det finnes en del forskning om helse og velferd i den samiske befolkningen, mens det finnes lite tilsvarende forskning på kvensk/norskfinsk og skogfinsk helse. Samtidig er det viktig å understreke at også dårligere levekår uavhengig av etnisk tilhørighet, har betydning for utvikling av uhelse og sykdom. En vil derfor ofte ikke kunne si noe sikkert om de funnene vi gjør, skyldes levekår, etnisk tilhørighet eller andre forhold.

Kapitlet bygger på en rekke skriftlige og muntlige kilder. De eldste skriftlige kildene er medisinalberetninger fra Finnmark/Finnmárku/Finmarkku fra 1863 og fremover. I medisinalberetningene fokuseres det ofte på de forskjellige etniske gruppenes levekår. I 1960- og 1970-årene ble det gjennomført helseundersøkelser og aksjonsforskning for den kvenske befolkningen i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku, og for den skogfinske befolkningen på Østlandet.

I underkapitlet presenteres funn fra nyere helseforskning. Det blir da rettet et søkelys mot samiske,

og særlig nordsamiske, helseforhold, og i noen grad mot kvenske/norskfinske helseforhold. Det har vært politisk interesse for samiske helse- og sosialtjenester siden 1980-tallet, men ikke i samme grad for kvenske og skogfinske helse- og sosialtjenester. På 2000-tallet har Senter for samisk helseforskning (SSHF) gjennomført noen større prosjekter om helserelaterte spørsmål i samiske områder. De omfatter hele befolkningen i disse områdene og undersøker forskjeller mellom den samiske, den kvenske/norskfinske og den øvrige befolkningen.

I underkapitlet belyses også urfolks og nasjonale minoriteters folkerettslige vern og rettigheter til likeverdige tjenester. Det gis en kort beskrivelse av Norges forpliktelser etter internasjonal og nasjonal lovgiving, og hvordan dette er nedfelt i policydokumenter.

Videre stilles spørsmålet om helsevesenet er innrettet slik at det fører til fornorsking fordi det ikke er basert på samisk, kvensk eller finsk språk- og kulturforståelse. Lovgivingen er omfattende, og den politiske viljen er til stede, men undersøkelser viser at intensjonene ikke blir fulgt opp i helseinstitusjonene. Heller ikke utdanningsinstitusjonene overfører denne kompetansen til ansatte i helsetjenestene.¹ Oppbyggingen av samiske spesialhelsetjenester ved Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus/Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš de-arvvašvuodasuddjen ja gárrendilli (SANKS/SÁNAG) brukes i kapitlet som et eksempel på et godt helsetjenestetilbud til den samiske befolkningen der samisk språk- og kulturkompetanse er til stede. I tillegg vises det til samhandlingsprosjektet Samisk helseteam / Saemien healsoedáehkie på Plaassje/Røros.

12.1.2 Helse og ulikhet

Både nasjonale og internasjonale studier viser at det er forskjeller i helse og i dødelighet mellom minoritetsgrupper og majoritetsbefolkningen, men forskjellene går til dels i ulik retning. Som et eksempel rapporterer innvandrere i Norge oftere helseplager enn majoritetsbefolkningen, mens dødsratene² gjennomgående er lavere.³ Studier fra utlandet viser dels det samme, med lavere dødsrater, men økt sykdomsbyrde. En nyere studie fra England og Wales viser for eksempel at visse etniske grupper rapporterer en høyere sykdomsbyrde enn majoritetsbefolkningen,

1 Helse- og omsorgsdepartementet (2015).

2 Dødsraten, eller dødshyppigheten, viser antall døde i løpet av ett år per 1000 innbyggere. Kilde: Nylenna m.fl. (2013).

3 Diaz m.fl. (2015); Elstad (2016); Syse m.fl. (2018).

men at helseplagene ikke synes å være assosiert med kortere levetid.⁴ Selv om det meste av forskjellene kan forklares ved lavere sosioøkonomisk status, gjenstår det forskjeller i helse etter etnisitet også etter at slik ulikhet er tatt hensyn til.⁵ Noe av helseforskjellen er foreslått knyttet til etnisitet, selv om forskjellene mellom gruppene blir betydelig mindre når en tar hensyn til ulikheter i sosioøkonomiske kjennetegn.⁶

Nasjonale retningslinjer på området ble fremlagt i St.meld. nr. 20 (2006–2007) Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller og videreført i Meld. St. 19 (2014–2015) Folkehelsemeldingen – Mestring og muligheter, hvor det blant annet heter: «Befolkningen skal oppleve flere leveår med god helse og trivsel og reduserte sosiale helseforskjeller.»

I Norge er det tverrpolitisk enighet om å redusere sosial ulikhet i helse, men det er ulike syn på hvordan dette best kan oppnås. Dette har fått konsekvenser for politikktutforming på feltet. Det rådende faglige perspektivet, som også legges til grunn internasjonalt, er at det er forhold ved og i samfunnet som skaper sosial ulikhet i helse, og som bestemmer (den gjennomsnittlige) helsetilstanden for ulike sosiale grupper i befolkningen. Norge har, ved å undertegne Rio-deklarasjonen om helsens sosiale determinanter/ bestemmelsesfaktorer sluttet seg til et slikt syn på folkehelse og folkehelsearbeid.⁷

Inntektsnivå og fattigdom påvirker helse, og helse påvirker posisjonen i inntektsfordelingen. Dette er gjennomgående beskrevet i en norsk kunnskaps-oversikt fra noen år tilbake og i nylige analyser av Levekårsundersøkelsen.⁸ Ingen av disse oversiktene omtaler forhold blant samer eller samiske områder spesielt, og de omtaler heller ikke kvener og skogfinner eller deres bosetningsområder spesielt.

Imidlertid finnes det analyser som viser at inntektsnivået og sysselsettingen gjennomgående er lavere i de nordsamiske områdene enn i andre områder i Norge. Menns utdanningsnivå er også betydelig lave-

re enn i resten av landet.⁹ Deler av dette kan skyldes at innbyggerne i disse områdene i gjennomsnitt er noe eldre enn innbyggerne andre steder, men noe kan også tilskrives at utdanningsnivået er klart lavere.¹⁰ Når det gjelder forskning på ulikhet i helse mellom samer og øvrige i Norge, er det studier som tyder på at det finnes helseforskjeller, selv om kunnskapsgrunnlaget er noe mangelfullt.¹¹ Dette skyldes at det ikke finnes systematisk statistikk over helsetilstanden til den samiske befolkningen.¹² Det samme gjelder for den kvenske/norskfinske og den skogfinske befolkningen.

Statistisk sentralbyrå (SSB) lager statistikk ut fra en geografisk tilnærming med vekt på samiske bosetningsområder nord for Saltfjellet/Sáltoduottar, omtalt som STN-området.¹³ I tillegg er det gjennomført to helse- og levekårsundersøkelser i områder med samisk, kvensk og norsk bosetting i nord, gjennom SAMINOR-undersøkelsen; en tredje undersøkelse er under planlegging. Tall fra SAMINOR-undersøkelsene viser at det er små forskjeller mellom den samiske befolkningen og den øvrige befolkningen når det gjelder hvordan man vurderer egen helse, og andre studier tyder også på at bruken av fastlege- og helse- og omsorgstjenester er omtrent den samme blant samer og kvener/norskfinner som i den øvrige befolkningen. Imidlertid er det andre kilder som viser at forekomsten av for eksempel angst og depresjon er noe større blant samer.¹⁴ Diskriminering er fremsatt som en mulig årsak til dette, siden erfaring med diskriminering er vist å henge sammen med dårligere fysisk og psykisk helse. Forfatterne understreker imidlertid at forskningen på diskriminering av samer er nokså mangelfull. Videre peker de på at undersøkelsen er svært viktig, ettersom den bygger på et stort surveymateriale som har dannet grunnlag for en serie rapporter og forskningsartikler om emner knyttet til etnisk diskriminering og mobbing. Men de

4 Wohland m.fl. (2015).

5 Clucas (2009).

6 Clucas (2009).

7 WHO (2011).

8 Dahl m.fl. (2014); Barstad (2020).

9 Statistisk sentralbyrå (2022); Samiske tall forteller (2014) s. 51–52.

10 Statistisk sentralbyrå (2022).

11 Bufdir (2020).

12 Bufdir (2020).

13 Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet (STN).

14 Bufdir (2020).

understreker at det er mangel på registerdata¹⁵ som kan understøtte funnene.¹⁶

Det er videre viktig å peke på at krigen 1940–1945, og ikke minst nedbrenningen og evakueringen av Finnmark/Finnmárku/Finmarkku og Nord-Troms/Davvi-Romsa/Pohjois-Tromssa, tilbakeflyttingen til karrige forhold, og gjenreisningen i seg selv kan ha bidratt til dårlig helse blant den delen av befolkningen som ble særlig rammet, og da uavhengig av etnisk bakgrunn eller tilhørighet.

Det kan være vanskelig å skille mellom virkninger som følge av etniske forhold, og virkninger som skyldes ytre påkjenninger og allment dårlige sosiale forhold i befolkningen. Dette gjelder både i områder der den etniske minoriteten har vært i mindretall, og i områder der den har utgjort majoritetsbefolkningen.

12.2 Tidlig kartlegging av minoritetenes levevilkår

MEDISINALBERETNINGER FRA FINNMARK/FINNMÁRKU/FINMARKKU 1863–1929

I 1803 bestemte helsemyndighetene i København at de offentlig ansatte legene skulle gi en årlig beretning om sunnhetstilstanden og medisinalforholdene i sine distrikter. Disse medisinalberetningene skulle opplyse om smittsomme sykdommer, gi statistiske data om fødsler og dødelighetsforhold, gi en oversikt over helsepersonell og vaksinasjoner, og beskrive boligforhold, vannforsyning, kosthold, ernæringstilstand, renslighetssans, edruelighet i distriktet og forekomst av utøy.¹⁷ De etniske gruppene i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku hadde ikke forskjellige sykdomsbilder, men en del forskjeller i levekår kommer frem i beskrivelsene av boligforhold og «karakter».¹⁸

Det meste legene rapporterte, var dermed felles helseproblemer. Ett av dem var dødelige epidemier. Kopper tok for eksempel svært mange liv og la bygder nærmest øde i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku på 1700-tallet. På begynnelsen av 1800-tallet begynte en å vaksinere befolkningen mot kopper – med svært godt resultat.¹⁹

Et gjennomgående problem som kommer frem i medisinalrapportene, er at folk bodde trangt og

hadde åpne ildsteder, og dette ga dårlig inneklimate. Legene rapporterte om andelen innbyggere som bodde i gamme. Det var først og fremst samer som hadde denne boligformen. Legene så på denne boformen som helseskadelig, og mente at det var en fremgang når denne boligformen gikk ut av bruk og folk flyttet inn i hus.

Det er mange steder rapportert om problemer med forurenset drikkevann og åpen kloakk, og om at avføring og søppel ble kastet rett utenfor bostedet. Legene rapporterer også om en utbredt urenslighet både når det gjaldt personlig hygiene og husvask. Dessuten var sykdommer som nå stort sett er utryddet i vår del av verden, som tuberkulose og tyfus, utbredt i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku på 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet. Dødeligheten av tuberkulose var i perioden 1900–1950 dobbelt så høy som i landet som helhet.²⁰ Spedbarnsdødeligheten var også svært høy i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku, for eksempel var den på hele 155 per 1000 levende-fødte i 1905. Spedbarnsdødeligheten sank raskt i hele landet utover 1900-tallet, men var likevel i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku frem til 1950 det dobbelte av spedbarnsdødeligheten i landet som helhet.²¹ Det er naturlig å se både den høyere spedbarnsdødeligheten og det høye antallet tuberkulosedødsfall i sammenheng med lange avstander, trange boforhold, fattigdom og en dårligere utbygde helsetjeneste enn i resten av landet.

Det største problemet legene tok opp i sine medisinalberetninger, var likevel den rådende fattigdommen i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku. Svingninger i hva som kunne utnyttes ved høsting av naturen, forårsaket år om annet mangel på fisk, svikt i jordbruksavlingene og uår i reindriften. Dette førte til perioder med mat- og pengemangel, og dette ga seg utslag i svekket helsetilstand. Sesongmessige influensaepidemier kunne derfor få fatale konsekvenser når de rammet en befolkning som allerede var svekket av sult.

Utbyggingen av helsevesenet gikk langsomt. Den første distriktslegen ble ansatt i 1775 med Alta/Áltá/Alattio som bosted. I 1826 ble distriktet delt i Øst- og Vest-Finnmark. I 1859 var det åtte legedistrikter

15 Registerdata er data som baserer seg på opplysninger om den norske befolkningen i ulike registre. Forskningsrådet (2021).

16 Midtbøen & Lidén (2015).

17 Forsdahl (1977) s. 1.

18 Forsdahl (1977); Forsdahl (1991).

19 Wessel (1929b).

20 Forsdahl (1977) s. 214. Se også Ryymin (2009).

21 Forsdahl (1977) s. 212.

i fylket. Først etter århundreskiftet fikk Nordkapp/Davvinjárga, Talvik/Dálbmeluokta/Talmulahti og Gamvik/Gángaviika egne leger. Andre kommuner fikk legedekning enda senere. I 1945 fikk Berlevåg/Bearalvággi egen lege, i 1953 Hasvik/Áknjoluokta/Hasviika, i 1955 Guovdageaidnu/Kautokeino og i 1984 Båtsfjord/Báhcavuotna og Unjárga/Nesseby.²² Parallelt med utviklingen av legedekningen i fylket ble det fra 1776 opprettet jordmorstillinger. Jordmor-tjenesten ble utbygd videre utover 1800-tallet, slik at det var ansatt 20 jordmødre i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku i 1871. Både lege- og jordmorstillinger og bygging av legeboliger og sykestuer ble finansiert av to spesielle fond, brennevinsavgiftskassa og medisinalfondet. Det første var grunnet på en avgift på import av brennevin. Det andre var en avgift på eksport av fisk og fiskeprodukter.²³

BUGØYNES-UNDERSØKELSENE

På grunn av høy forekomst av, og dødelighet ved, hjerte- og karsykdommer ble det i 1972 utført en undersøkelse av kveners helse på Bugøynes/Buođggák/Pykeijä, et kvensk fiskevær i Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki kommune. Undersøkelsen viste svært høye verdier av kolesterol i blodet til menn. I samarbeid med helsesøster på stedet ble befolkningen gitt råd om kostholdsendringer. Fire oppfølgingsundersøkelser i perioden 1973 til 1987 viste fall til normale verdier. Dødsfall som følge av hjerte- og karsykdom ble i tiårsperioden etter helseaksjonen halvert blant menn under 70 år.²⁴ Undersøkelsen ble i 1977 fulgt opp på Bugøynes/Buođggák/Pykeijä blant menn i aldersgruppen 20–49. Den viste at det gjennomsnittlige kolestrolnivået hadde sunket med 13 prosent som en følge av moderat endrede kostvaner.²⁵

Den første Bugøynes-undersøkelsen fikk Anders Forsdahl, som i mange år var distriktslege i Bjørnevattn/Guovžajávri/Kuõbžžjäu'rr/Kruuvakylä og senere professor i allmennmedisin ved UiT, til å lete etter årsakene til de høye kolesterolverdiene i blodet til menn.

I en videre undersøkelse i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku ble spedbarnsdødeligheten i perioden da informantene ble født, brukt som en indikator på levestandard og sammenliknet med forekomst av hjerte- og karsykdommer. Her ble tall fra Finnmark fylke sammenliknet med tall for landet som helhet.

Undersøkelsen viste at innflyttede nordmenn hadde de laveste kolesterolverdiene i blodet, etterfulgt av nordmenn oppvokst i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku, mens både samer og kvener hadde høyere kolesterolverdier enn nordmenn. Arbeidshypotesen var at en oppvekst i fattigdom etterfulgt av gode levekår senere i livet førte til høyere risiko for hjerte- og karsykdommer. Den viste en klar sammenheng mellom tidligere høy barnedødelighet og dødsfall som følge av hjerte og karsykdommer i aldersgruppen 40–69 år.²⁶

SKOGFINSK HELSEUNDERSØKELSE

En av de få helseundersøkelsene av den skogfinske befolkningen ble publisert i 1977. Høyde, vekt, blodtrykk, kolesterolverdier med videre ble undersøkt hos henholdsvis finskættede²⁷ og norskættede menn i tre kommuner, Grue, Åsnes og Våler, i det skogfinske området.

De finskættede hadde signifikant høyere kolesterolnivå i blodet, men bare dersom en så aldersgruppene samlet. Noe av forskjellen ble redusert om en tok yrke som skogsarbeider i betraktning i de to gruppene. Skogsarbeidere hadde, uavhengig av slektsbakgrunn, høyere kolesterolnivå enn andre menn. Selv om disse funnene ikke var signifikante, mente forskerne at de hadde avdekket en tendens. Undersøkelsen ga ikke grunnlag for å avgjøre om de høye kolesterolnivåene hos skogfinner var genetisk eller miljømessig betinget. Det ble antydnet at yrke, eller bakenforliggende årsaker til yrkesvalg, kunne spille en større rolle som årsak enn genetiske faktorer. Det kan være at personer som ble rekruttert til fysisk tungt arbeid, var et selektert utvalg av befolkningen som i høyere grad enn gjennomsnittet hadde hatt vanskelige kår i barndom og ungdom, slik at de senere hadde hatt et mer innskrenket yrkesvalg.²⁸

22 Forsdahl (1991) s. 216.

23 Wessel (1928); (1930); (1929a) s. 1.

24 Forsdahl og Salmi (1990) s. 2243.

25 Forsdahl m.fl.(1974); Forsdahl og Salmi (1990).

26 Forsdahl (1978) s. 36–37.

27 Minst to av besteforeldrene skulle ha skogfinsk bakgrunn.

28 Prytz og Forsdahl (1977) s. 521–23.

12.3 Samisk og kvensk nyere helseforskning

UTGANGSPUNKTET: FRAVÆR AV ETNISK FOKUS

Virkningen for forskning har hatt for samers, kvener/ norskfinner og skogfinners livsvilkår og helse er lite undersøkt, særlig virkningen av forforskningen i et langtidsperspektiv. Det har også blitt påpekt fra Helse- og omsorgsdepartementet at det er lite kunnskap om helsetilstanden og helsetjenestebehovet til nasjonale minoriteter. Det ikke er anledning til å registrere pasienters etnisitet, og det er da vanskelig å vite hvem som tilhører en nasjonal minoritet.²⁹

En annen årsak til mangelen på forskning kan være at velferdsutviklingen etter andre verdenskrig skjedde parallelt med en omfattende nasjonal standardisering. Både boligformer, utdanning, kosthold og helsestell var preget av myndighetenes likhetsideal. Velferd og levestandard har økt som følge av denne utviklingen og den generelle folkehelsen er forbedret. Men velferdsstatens likhetsideal gjorde også at det ble lite rom for forskjellighet, det være seg økonomisk eller etnisk. Det medførte en manglende interesse for å ta særskilte etniske hensyn.³⁰

Dette var også tilfellet da Institutt for samfunnsmedisin ved UiT sammen med fagpersoner hos Fylkeshelsesjefen i Finnmark³¹ i 1989 utarbeidet rapporten «Helse og ulikhet. Vi trenger et handlingsprogram for Finnmark». De foreslåtte virkemidlene var basert på observerbare helseforskjeller mellom befolkningen i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku og landet ellers.³²

SAMISK HELSEORGANISERING

Ønsket om å ta særskilte hensyn til den samiske befolkningen kom etter hvert til uttrykk innen helse- og sosialtjenesten. Dette kan ha sammenheng med opprettelsen av de samiske helse- og sosialfaglige organisasjonene. Sámi buohccidivššáriid searvi / Samisk sykepleierforening, Sámi doaktáriid searvi / Samisk Legeforening og Sámi sosialbargiid searvi / Samisk Sosialarbeiderforening ble alle stiftet i løpet av 1980-årene. Organisasjonsdannelsen må ses som et uttrykk for at helse- og sosialarbeidere med samisk bakgrunn hadde behov for kanaler for informasjonsutveksling

hvor det kunne diskuteres og fremmes krav om en bedre tilrettelegging av helse- og sosialtjenester for den samiske befolkningen.

Manglende kunnskap om helse og sykdom i den samiske befolkningen ble synliggjort i NOU 1995: 6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge. På slutten av 1990-tallet opprettet derfor Sosial- og helsedepartementet et eget utvalg, som konkluderte med at lite var gjort innenfor samisk helseforskning. Dette var bakgrunnen for opprettelsen av Senter for samisk helseforskning / Sámi dearvvašvuodádukama guovvdáš ved Universitetet i Tromsø³³ i 2001. Senteret har som formål å drive tverrfaglig og interdisiplinær forskning og utviklingsarbeid innen helse og livsvilkår for den samiske og nordnorske befolkningen i Norge. Senteret har siden 2003 drevet helse- og levekårsundersøkelsen SAMINOR. Noen tilsvarende organisering har ikke skjedd med utgangspunkt i den kvenske/norskfinske og skogfinske befolkningen, men kvener helse har etter hvert fått noe mer fokus i SAMINOR. Senter for samisk helseforskning samarbeider med tilsvarende forskningsgrupper i Canada, USA, Australia, Aotearoa / New Zealand, Danmark / Kalaallit Nunaat / Grønland og Sverige. SAMINOR har foretatt to undersøkelser så langt, SAMINOR trinn 1 (2003 til 2004) og SAMINOR trinn 2 (2012 til 2014). En tredje undersøkelse startet i 2023. Utgangspunktet for undersøkelsen er 25 kommuner med samisk og norsk bosetting i Nord-Norge og Trøndelag/Tröndelage.³⁴ Undersøkelsene omfattet selvrapportering om etnisk bakgrunn, eget, foreldres og besteforeldres språk og selvdefinert etnisitet hos deltakerne.

KULTURELL ASSIMILASJON OG HISTORISK TRAUME

Nyere forskning vedrørende helsetilstanden til urfolk viser flere fellestrekk mellom gruppene til tross for at den spenner over store geografiske områder med stor variasjon i sosioøkonomiske forhold og levekår. Tap av språk og kultur, diskriminering og en følelse av skam over å være urfolk har vært en del av konsekvensene av assimilasjonspolitikken. Videre ble barn på internatskoler, uavhengig av etnisitet og oppholdet

29 Kommunal- og distriktsdepartementet (2020) s. 42.

30 Se også kapittel 10.1.

31 Professorene Anders Forsdahl og Dag Thelle, sammen med overlege Aslak Syse og assisterende fylkeshelsesjef Atle Svendahl.

32 Forsdahl m.fl. (1989).

33 Nå UiT Norges arktiske universitet.

34 Finnmark: Karasjok, Kautokeino, Porsanger, Tana, Unjárga/Nesseby, Lebesby, Alta, Loppa og Kvalsund, Sør-Varanger. Troms: Kåfjord, Kvænangen/Návuonna/Naavuono, Storfjord, Lyngen, Skånland og Lavangen. Nordland: Tysfjord, Evenes, Hattfjelldal (kretsen Hattfjelldal), Grane (kretsen Majavatn), Narvik (kretsen Vassdalen). Trøndelag: Røyrvik og deler av Namsskogan (Trones og Furuly), Snåsa (Vinje), Røros kommune (Brekken). Alle kommuner, med unntak av Alta og Sør-Varanger, hadde færre enn 3000 innbyggere.

ellers, fratatt tryggheten av å være beskyttet av sine foreldre og familie. Mange barn ble dessuten utsatt for nedverdiggende behandling, vold og overgrep på internatskolene. I den sammenheng har begreper som posttraumatisk stresslidelse (PTSD) og historisk traume blitt sentrale. Fornorsking omtales som et slikt traume som kan ha forårsaket en vedvarende «kulturell smerte» i de berørte miljøene.³⁵ Smer-ten kan gi både psykiske og fysiske utslag. Selv om fornorskingspolitikkenes virkemidler ikke var så hardhendte som i andre land, har spesielt erfaringene fra livet på internatskolene satt dype spor for mange.

Mange lever ennå med traumer som de aldri har fått bearbeidet. De har kanskje lagt lokk på sårene, men smertene påvirker deres liv ennå. Jeg ber dere også huske på dem som har verre historier å fortelle, men som ikke tør stå fram med disse. Det er de som sliter med store psykiske plager og vil gjøre det hele sitt liv.³⁶

Begrepet «historisk traume» kom i bruk i helseforskningen på 1990-tallet på grunn av den vedvarende effekten en så hos overlevende etter holocaust og deres etterkommere.³⁷ Begrepet refererer til den kumulative skaden et individ eller en generasjon har blitt påført som følge av traumatiske hendelser. Traumatiske hendelser kan beskrives slik:

- Mange personer har opplevd hendelsene og blitt negativt påvirket.
- Hendelsene fører til kollektivt stress og sorgreaksjoner i samtiden.
- Hendelsene ble utført av noen som kom utenifra med en intensjon om å skade, ødelegge, utrydde eller endre.³⁸

Et historisk traume kjennetegnes av å være en kollektiv opplevelse, det tilkommer over tid og har ikke opphav i bare én bestemt hendelse, men flere som veves inn i hverandre og påvirker flere generasjoner.³⁹ Derfor blir det også viktig å sette analysen inn i en større historisk og kulturell sammenheng.

Psykologspesialister fremhever at de traumatiske hendelsene de har møtt i sin praksis med samiske brukere, er varierte. Det kan være tvangsflytninger, internaterfaringer, straff for å snakke eget morsmål, tap av identitet eller følelse av tilhørighet, forbud mot å utøve egen kultur eller religion, tap av landområder og levesett, og det å bli sett på som mindreverdige.⁴⁰

Det er veldig mange reiseiere som teller på knappene, og som sliter veldig både fysisk og psykisk i forhold til å skulle takle dette. For det er veldig tungt å se levebrødet smuldre opp og i forlengelsen av dette at ikke barna får vokse opp i sin kultur.⁴¹

Internasjonalt har internatskoler blitt fremholdt som et opphav til negative opplevelser. Opphold ved slike skoler kunne blant annet innebære fravær av foreldre, familie og familiestruktur, tvungen atskillelse, reiser som har opplevdes som strevsomme eller utrygge, omsorgssvikt i ulike former, og tap av språk og kultur. Det var også flere som ble utsatt for psykisk og fysisk vold og seksuelt misbruk. Den negative effekten av disse opplevelsene forsterkes ofte ved at barnas liv utspilles i en kontekst hvor det samme historiske traumat har preget, eller preger, medelever og mange voksenpersoner rundt – de «legemliggjør» mange av de samme negative erfaringene. Samtidig kan hendelsene fra oppholdet på internatskole legge føringer for voksenlivet, også i utviklingen av en god relasjon til seg selv og sine. Brutte relasjoner, mangelen på rollemodeller og kunnskap om å være en god forelder fremholdes som en spesielt samfunnsødeleggende konsekvens av internatskolene i en urfolkskontekst. Slike negative barndomsopplevelser kan medføre uheld – fysisk, mentalt og sosialt – gjennom livsløpet.

Det kan heller ikke underslås at mange tidligere internatelever har oppfattet internattiden som en betraktelig mer positiv opplevelse. Noen har knyttet tette, gode bånd for livet – så tette at de fortsatt referer til sine tidligere medelever som sine «brødre» og «søstre».⁴²

35 Nergård (2012). Se også Nergård og Minton (2019); McKenzie (2022).

36 SFKOMM 2019/1814-9.

37 Prince (1985).

38 Bals og Turi (2012).

39 Silviken og Gerhardsen (2019).

40 Bals og Turi (2012).

41 SFKOMM 2020/214-10.

42 Tjelle (2022).

De undersøkelserne som er foretatt vedrørende ulikheter i helsetilstanden, tyder imidlertid på langt mindre ulikheter ut fra etnisitet i Norge enn i land der undertrykkelsen av urfolk har vært enda mer omfattende.

HØYE FOREKOMSTER AV VOLD

Et funn i SAMINOR trinn 2 var høyere forekomst av vold, overgrep og helseplager blant samer enn i den ikke-samiske befolkningen.⁴³ En betydelig høyere andel av samiske kvinner enn av ikke-samiske kvinner rapporterte om emosjonell og seksuell vold både i barndom og som voksne. Blant mennene var det en betydelig høyere andel av samiske menn enn av ikke-samiske menn som rapporterte om emosjonell og fysisk vold både i barndom og som voksne. En høyere andel av samiske menn enn av ikke-samiske menn rapporterte om to eller tre typer vold. Voldsutøveren var hovedsakelig en den voldsutsatte kjente, men i første rekke en person utenfor familie og slekt. Blant både samer og ikke-samer var det en sterk sammenheng mellom vold i barndom og psykiske plager og kroniske smerter som voksen. Sammenhengen mellom vold i barndom og kroniske smerter som voksen var svakere for samiske menn enn for ikke-samiske menn.

Den samiske befolkningen rapporterte om noe høyere forekomst av psykiske plager og flere symptomer på posttraumatisk stress enn den ikke-samiske. Vold i barndommen ble fremholdt som en mulig forklaring på den etniske forskjellen i mentale helseplager blant både kvinner og menn.⁴⁴

Funn av vold og seksuelle overgrep samsvarer med internasjonal forskning der urfolk blir sammenliknet med majoritetsbefolkningen i samme land. Urfolk rapporterer om høyere forekomst av vold og seksuelle overgrep i de respektive landene enn majoritetsbefolkningen.⁴⁵

Forekomsten av seksuell vold i samiske miljøer ble lenge forbigått i taushet.⁴⁶ Noen saker har likevel blitt kjent utover lokalmiljøet. Et eksempel på dette er saken fra 2006–2007 i Guovdageaidnu/Kautokeino

som gjaldt seksuell omgang med mindreårige jenter. Over et dusin menn ble siktet, og det ble flere domfellelser i saken.⁴⁷ Tysfjord-saken⁴⁸ skapte i starten lite debatt, heller ikke i samiske miljøer.⁴⁹ Det var først da VG satte søkelys på Tysfjord-saken, at den ble løftet til nasjonalt nivå gjennom nyhetsoppslag i mange flere nasjonale medier.⁵⁰

I 2015–2016 satte Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie vold og overgrep på den politiske agendaen. De siste årene har problematikken blitt vektlagt både av nasjonale myndigheter, Sametinget, Senter for samisk helseforskning, Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter (NIM), SANKS og andre samiske interesseorganisasjoner. I 2019 tok Norske Reindriftssamer Landsforbund (NRL) initiativ til prosjektet «Mot til handling» for nettopp å skape større bevissthet rundt vold i nære relasjoner, machokultur, unnfalhet, taushet, ukultur og ny vilje til åpenhet.⁵¹

SAMINOR fremholder at årsakene til vold og overgrep er mange og sammensatte. De kan være både strukturelle, situasjonsbestemte og individuelle, eller det kan være et samspill av disse faktorene. Manglende likestilling mellom kvinner og menn, fattigdom, rus, psykiske lidelser, traumer og tidligere voldsopplevelser er faktorer som i stor grad kan knyttes til økt risiko for vold. Selv om Norge skiller seg vesentlig fra andre land når det gjelder blant annet sosiale institusjoner og velferdsstatens ordninger, tilgang til helsetjenester og sosioøkonomiske og demografiske forhold, fremholder SAMINOR at det likevel kan være fruktbart å diskutere denne problematikken i en større historisk og kulturell sammenheng. SAMINOR understreker at spesielt tre punkter kan være betydningsfulle som opphav til ulike typer negative livserfaringer:

- kulturell assimilering med de konsekvenser det har hatt i form av tap av språk og kultur, og utvikling av følelser av skam og mindreverd
- forskyvning av kjønnsrollemønster til patriarkalske strukturer
- barn på internatskole som en del av den kulturelle

43 Eriksen (2019).

44 Eriksen (2019) s. 27–28.

45 Brzozowski m.fl. (2006) s. 110–122; Curtis m.fl. (2002).

46 Eriksen (2019) s. 27–50.

47 Se for eksempel Verdens Gang: «18 mistenkt». (2006).

48 Berglund m.fl. (2016).

49 Eriksen (2019) s. 29.

50 Se mer om Tysfjordsaken i kapittel 17.

51 NRL (2019).

assimileringen

Slike livserfaringer er antatt å ha påvirkning gjennom flere generasjoner, og det er behov for mer kunnskap om hvordan slike forhold kan forstås i en norsk sammenheng.⁵²

FUNKSJONSNEDESETTELSE OG ETNISK DISKRIMINERING

Samer med funksjonsnedsettelse opplever mobbing og diskriminering enten på grunn av sin samiskhet eller sin funksjonsnedsettelse – eller begge deler. Mange samer med funksjonsnedsettelse hadde opplevd mobbing i skolen, i møte med det offentlige og når de skulle få medisinsk behandling. De hadde også opplevd det på nettet og i lokalsamfunnet, på butikken og ved restaurantbesøk eller når de søkte på jobb. Slike opplevelser gir økt risiko for sosial marginalisering. Samer med utviklingshemming synes å ha dårligere psykisk helse enn personer med utviklingshemming uten samisk bakgrunn. De er også mer utsatt for å bli snakket stygt til, truet, og utsatt for vold enn personer med utviklingshemming uten samisk bakgrunn.⁵³

SLEKT OG TETTE FAMILIENETTVERK

Storfamilien har tradisjonelt hatt, og har fremdeles, en stor betydning i samisk kultur. Forskning viser at samiske ungdommer rapporterer om at det sosiale nettverket er oppbygd rundt familie og slektninger, og at disse nettverkene er viktige faktorer i utviklingen av identitet. Storfamilien gir felles goder og gjensidige forpliktelser, men disse kan også fungere som barrierer mot å anerkjenne og stoppe vold og overgrep. Mange hevder at vold og seksuelle overgrep i samiske miljøer har vært preget av taushet og tabu. Den sterke normen om at man skal beskytte slektens omdømme, kan være en barriere mot å oppsøke hjelp, samtidig som den beskytter overgriperne. Mange samiske voldsofre opplever at storfamilien ofte beskytter overgriperne istedenfor å støtte voldsofferet.⁵⁴

Å omtale voldsofre i negative vendinger er vanlig i mange miljøer. I internasjonal litteratur snakkes det om «victim blaming» – det å skylde på voldsofferets adferd for å forklare eller bortforklare voldshandlin-

ger utført av andre.⁵⁵ SAMINOR fremholder at denne sanksjonsmetoden synes å ramme samiske voldsofre spesielt hardt nettopp på grunn av storfamiliens betydning. En effektiv sanksjon fra slekten mot voldsofferet kan være sosial isolering. Det å fortelle om overgrep kan bli ansett som et like stort svik som selve overgrepet.

Forskerne i SAMINOR fremholder at forestillingen om den psykisk sterke samer, kanskje spesielt de sterke samiske kvinnene, synes å leve i beste velgående. Kanskje kan en slik norm føre til antagelsen om at samer tåler alt, også vold og overgrep. En forestilling om at «såpass må du tåle», kan videre føre til at volden ikke blir rapportert og håndtert, og dermed bidra til en normalisering av volden. Dette er tema for artikkelen «If you do not birget [berges/klarar deg] – then you do not belong here».⁵⁶

Forskning viser at mange voldsofre, uansett etnisitet, opplever skam i forbindelse med vold og overgrep. Mange samer har opplevd etnisk diskriminering og kan som en følge av det ha levd med skam fordi de er samer. På den måten kan mange ha oppleve en dobbel skam, og av den grunn ha valgt å tie om overgrep. I tillegg kan mange frykte «å legge stein til byrden», altså å ytterligere stigmatisere den samiske befolkningen, spesielt mannen. Professor i arktisk urfolkspolitikk, Rauna Kuokkanen, hevder at mange kvinnelige voldsofre lider i stillhet for å beskytte den samiske mannen.⁵⁷

SAMINOR-undersøkelsen fremholder at det kan være faktorer som er felles for både samer og ikke-samer som bor i spredtbygde områder, som for eksempel at samfunnene er små, og at helsetilbudene kan være dårligere eller mindre tilgjengelige. Andre faktorer kan være unike for samer, som for eksempel det å være en del av et relativt lukket samfunn. En type slike samfunn kan være de læstadianske miljøene som eksempel på miljøer med en patriarkalsk struktur. Patriarkalske strukturer er ansett som en driver for vold og overgrep.

En masteroppgave av Ellen Heidi Norbakken om seksuelle overgrep innen læstadianske miljøer viser at seksualitet, og spesielt kvinnelig seksualitet, har vært svært tabubelagt, og at de læstadianske miljøene bærer med seg en kulturell taushet knyttet til

52 Eriksen (2019) s. 40.

53 Gjertsen m.fl. (2017) s. 130; Hansen (2017) s. 84–102.

54 Eriksen (2019) s. 44.

55 Gravelin, Biernat og Bucher (2019).

56 Stoor m.fl. (2019).

57 Kuokkanen (2015) s. 1–18.

slektsforhold og ære.⁵⁸ Syndsforlatelse står sentralt i læstadianismen og den tradisjonelle måten å løse konflikter eller håndtere uakseptabel adferd, ofte definert som synd, har vært å snakke med en predikant. Uakseptabel adferd inkluderer også incest, voldtekt og andre former for seksuelle overgrep og vold. Flere ofre for vold og seksuelle overgrep i læstadianske miljøer forteller at verken politi eller helsemyndigheter har blitt kontaktet ved tilfeller av alvorlige seksuelle overgrep mot barn, inkludert voldtekt. Når saker er tatt opp med en predikant eller overgriper, kan det ende i påtvungen tilgivelse. Hvordan overgrep fra barnsben av kan oppleves, er beskrevet i Anne-Britt Harsems bok «Den mørke hemmeligheten i Tysfjord» fra 2019.

Av frykt for å bli stemplet som dum og psykotisk velger dessuten mange pasienter å tie om beskyldninger om ganning, det å sette ondt på andre personer, selv om selv om den psykologiske effekten er høyst reell for dem det angår. Slik psykisk eller mental vold kan ha store personlige omkostninger.⁵⁹

Fornorskingen sine konsekvenser var jo det at [...] faren min måtte ikke ta opp de temaene her fordi det [var] for vanskelig, og de svarte med å gå til angrep på ham, og det var ganske alvorlige angrep, de gikk løs på hans tro, brukte veldig stygge metoder, og noen sendte til og med djevelen på ham.⁶⁰

INTERNATLIV

SAMINOR trinn 2 belyser hvilken betydning opphold på internatskole har hatt for elevene senere.⁶¹ Internatskolelivet innebar at barn, både samer og kvener og også mange etnisk norske barn, måtte reise fra sin egen familie og hjemmemiljø, noe som ofte var til belastning for barna uavhengig av oppholdet ellers.

Et tidsvitne har gode minner fra oppholdet på internatet, men avskjeden som sjuåring med mora «sitter i», mer enn seksti år seinere: «[J]eg husker som jeg grein, lå på grusen og holdt tak i føttene på mor.» Den samme eleven befant seg også på internatskole, langt hjemmefra, da faren døde av hjerteinfarkt under slaktingen av rein. Da han kom inn på

internatet etter å ha vært ute en tur, «satt husmora i telefonen og grein, jeg følte med en gang at dette gjaldt meg og min bror». Likevel gikk det to dager før guttene fikk vite hva som faktisk hadde skjedd, «da kom presten og mor mi, vi dro hjem [til hjemstedet], det at jeg ikke fikk se faren mi i kista, verken jeg eller broren min [det har gjort ondt]. De andre var i kirka kvelden før.»⁶²

I tillegg var belastningen med å bo utenfor familien større for samiske og kvenske barn fordi undervisningsspråket som oftest var norsk, og elevene måtte underordne seg norske rollemodeller, holdninger og leveregler. Barna laget sine egne sett av leveregler og sanksjoner som kunne få store konsekvenser for den som ikke innordnet seg, falt utenfor, eller ble holdt utenfor. Flere internatskoleelever har fortalt kommisjonen at psykisk og fysisk vold og seksuelle overgrep fant sted, og det er vist at mobbing på skolen og dårlig opplevd skolemiljø er forbundet med nedsatte skoleprestasjoner, lavere utdanningsnivå og uhelse.⁶³

Det foreligger imidlertid ikke studier på gruppenivå som kan belyse om personer med og uten internatskoleerfaringer skiller seg vesentlig fra hverandre når det gjelder risikofaktorer som selvrapporterte overgrep, diskriminering og mobbing. Og videre er det ikke undersøkelser som kan dokumentere om tidligere internatelever scorer dårligere på selvrapportert velvære eller selvrapportert helse, eller for eksempel om det er en overhyppighet i forekomst av uføretrygd.

12.3.1 Helsesituasjonen blant samisk og kvensk befolkning i Troms/Romsa/Troms og Finnmark/Finnmárku/Finmarkku i dag

Senter for samisk helseforskning / Sámi dearvvašvuodadutkama guovvdáš kom i 2019 ut med en rapport som omhandler både samisk, kvensk/norsk-finsk befolkning i Troms/Romsa/Troms og Finnmark/Finnmárku/Finmarkku, og deres levekår, språk, kultur og helse.⁶⁴ Undersøkelsen avdekket en rekke etniske forskjeller i helse, livsstil, levekår og livskvalitet, selv om forskjellene mellom gruppene i mange tilfeller er små. Det må understrekes at undersøkelsen er basert på spørreskjema og ikke registerdata, som ville

58 Norbakken (2012).

59 Se blant annet Aslaksen og Holmestrand (2020); Holmestrand og Aslaksen (2020).

60 SFKOMM 2020/214-4.

61 Friborg m.fl. (2020) s. 848–875.

62 SFKOMM 2020-215-3.

63 Idsøe (2015).

64 Melhus og Broderstad (2020).

gitt et bedre datagrunnlag. Som Midtbøen og Lidén (2015) påpeker, kan spørreundersøkelser riktignok gi viktig kunnskap om selvopplevd diskriminering, men de kan aldri erstatte gode registerdata.⁶⁵

Samiske menn skårer dårligere på de fleste mål på helse, levekår og livskvalitet enn majoritetsmenn. De rapporterer lavere utdanningsnivå og større vanskeligheter med å få pengene til å strekke til i det daglige. Samiske menn rapporterer lavere grad av trivsel og trygghet i nærmiljøet, de har lavere score på livskvalitetsmålene og sosial støtte, og en høyere andel har grad av psykiske plager. Andelen som rapporterer at helse og tannhelse er god eller svært god, er også lavere blant samiske menn enn blant majoritetsmenn.

Både samiske og kvenske/norskfinske menn kommer dårligere ut enn majoritetsmenn på enkelte parametere. De har den høyeste andelen som ikke har vært hos tannlege siste to år. Andelen som har høyt nivå av psykiske plager, er også den høyeste blant menn. De skårer lavt på spørsmål om hvor fornøyd de er med livet, og om det de gjør i livet, er meningsfylt. Men de skiller seg ikke fra majoritetsmenn på de øvrige spørsmålene om livskvalitet og sosial støtte eller om trivsel og trygghet i nærmiljøet.

Kvenske/norskfinske menn rapporterer lavere utdanning enn majoritetsmenn, mens det ikke er noen forskjell i rapportering av vansker med å få pengene til å strekke til. De skårer omtrent som majoritetsmenn på grad av trivsel i nærmiljøet, men en noe lavere andel rapporterer stor grad av trygghet enn blant majoritetsmenn. Kvenske/norskfinske menn har den høyeste andelen som har vært utsatt for skade siste tolv måneder.

Samiske kvinner skårer dårligere enn majoritetskvinner på de fleste mål på helse, levekår og livskvalitet. De rapporterer et noe lavere utdanningsnivå. Her avviker funnene fra Senter for samisk helseforskning fra resultatene av SAMINOR-undersøkelsen, hvor de samiske kvinnene hadde omtrent like høy utdanning som ikke-samiske kvinner – eller litt høyere. Samiske kvinner rapporterer også om større grad av økonomiske vansker enn majoritetskvinner, og en lavere grad av trivsel og trygghet i nærmiljøet. Det er en lavere andel blant samiske kvinner enn blant kvinner uten samisk eller kvensk/norskfinsk bakgrunn som rapporterer god helse. På de fleste mål på helse, levekår og livskvalitet kommer samiske kvinner bedre ut enn samiske menn – eller de kommer i det minste like godt ut. Unntaket er psykisk helse, der samiske

kvinner rapporterer om større problemer enn samiske menn. Dette er i tråd med det som er beskrevet i andre studier, både nasjonalt og internasjonalt, om forskjellen mellom kvinner og menn på dette området.

Samiske og kvenske/norskfinske kvinner har et betydelig høyere utdanningsnivå enn menn i samme gruppe. For øvrige variabler er det ingen signifikant forskjell mellom samiske og kvenske/norskfinske kvinner på den ene siden og majoritetskvinner på den andre. Det er videre liten forskjell mellom kvenske/norskfinske kvinner og majoritetskvinner.

12.4 Helsesituasjonen blant reindriftssamer

Allerede i 1995 konkluderte «Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge» med at de helsemessige belastningene for utøvere i reindriftnæringen var alvorlige, og at det var behov for raske tiltak. En nyere undersøkelse har kartlagt levekårsfaktorer med mulig betydning for helse i samisk reindriftsbefolkning i Norge. Undersøkelsen har studert samvariasjon mellom belastningsfaktorer og psykisk helse og livskvalitet.⁶⁶

Undersøkelsen viser at reindriftsarbeidet inneholder et godt læringsmiljø og tydelig mestringsopplevelse sammen med arbeidsglede og svært høy jobbtilfredshet (98 prosent), faktorer som er kjent for å beskytte mot helseskadelig stress. Samtidig oppgir 91 prosent at offentlige pålegg og reguleringer er en påkjenning, og svært mange lever med en overoppbygning av merarbeid og stress på grunn av eksterne inngrep og krav om tilpasninger. Det fremholdes i rapporten som et tankekors at ordninger som gir majoritetsbefolkningen rekreasjon og avstressing (hytteliv, utmarksferdsel og turisme) påfører reindriftssamene vedvarende merarbeid og psykisk stress.

Mens 3,5 prosent av Norges befolkning har vært utsatt for diskriminering, angir 95 prosent fra reindriften at de ofte møtes med mistro og negativitet på grunn av sin reindriftstilhørighet, 68 prosent melder om trakassering, og 57 prosent har vært utsatt for trusler, skadeverk eller vold fra personer utenfor reindriften. Dette er urovekkende høye tall fordi forskning viser at det å leve med diskriminering senker tålegrensen for andre belastninger og øker risikoen for både fysiske og psykiske helseplager. Negative erfaringer med offentlige myndigheter og med diskriminering fra og i media og fra personer utenfor reindriften er de belastningsområdene som har størst

65 Midtbøen og Lidén (2015) s. 94.

66 Møllersen et. al. (2018).

betydning for svekket livskvalitet og psykisk helse hos den voksne reindriftsbefolkningen i Norge. Forskere har fremholdt at bare det å leve som minoritet er en livslang stressfaktor som det koster krefter å håndtere, og som reduserer kapasiteten til å tåle andre typer påkjenninger i livet.⁶⁷

Verre gikk det med min bror, han er rusmisbruker i dag. Det er en samfunns-kostnad, som samfunnet ikke tenker på. Man kjører på. Man kjører på med rasisme, stigmatisering, overgrep og kan ikke se for seg konsekvensene av hvor kostbart det er for samfunnet, hvor enormt krevende og kostbart det er for samfunnet.⁶⁸

Psykisk helse ble i 2008 satt på dagsorden av reindriftsnæringen selv.⁶⁹ Som en del av prosjektet *Båatsoen aarkebiejje / Boatsojsujto árggabiejvve / Boazodoalu árgabeaivi / Reindriftas hverdag* ble det gjort en egen undersøkelse av psykisk helse og livskvalitet hos sørsamiske reindriftsamer.⁷⁰ Utgangspunktet er at den sørsamiske reindriftsbefolkningen trolig opplever en merbelastning ved at majoritets-samfunnet bare i mindre grad er kjent med de historisk-politiske, arbeidsmessige og sosiale livsbetingelsene som den sørsamiske reindriften arbeider under, slik at deres næring og levemåte ofte er ukjent eller blir oversett. Undersøkelsen indikerer at det først og fremst er en sosial og samfunnsmessig eksklusjon som er en risiko for den psykiske helsen til samiske reindriftsutøvere i det sørsamiske området.⁷¹

Å VÆRE SKEIV I SAMISKE OG KVENSKE SAMFUNN

«Skeive samer er en del av oss, dette fellesskapet. Det samiske fellesskapet. Det har vi alltid vært. Det er ikke alltid dere ser oss, men vi er alltid der. Det er ikke alltid familiene våre vet, men vi er der. Mange av oss har brukt mye krefter på å gjemme oss, være redde.» (Elisabeth Stubberud – Samekonferansen, 11.–14. august 2022)

En Fafo rapport fra 2009 fremholder at homofile er nærmest usynlig i det samiske samfunnet

og tabubelagt. I studien kommer det frem at kjønnsroller, familieband, religion, tradisjoner, diskriminering og fordommer gjør det vanskelig å stå frem som lesbisk eller homofil i samiske miljø. Holdninger til lhbtq-personer⁷² har imidlertid bedret seg betraktelig fra 2009 til i dag. Dette har også skapt glede i Sápmi. Rapporten «Den eneste skeive i bygda?» fra 2018 viser at det samiske skeive miljøet har blitt større de siste årene, og at det eksisterer et støttende fellesskap blant unge skeive samer. Pride-festivaler som er blitt arrangert ulike steder i Sápmi siden 2014, og en rekke skeive samiske profiler som har vært åpne om sin seksuelle orientering, har bidratt til å skape mer synlighet og inkludering. Flere av de store pride-festivalene i Sápmi har også tematisert det å være skeiv og kven, og i 2020 ble det kvenske pride-flagget designet.

Samtidig viser nyere nasjonale undersøkelser at skeive er mindre tilfredse med livet enn befolkningen generelt. Transpersoner og bifile kvinner har høyere andel uhelse. Én av tre transpersoner har forsøkt å ta sitt liv en gang i løpet av livet.

Flere forteller om positive opplevelser ved å komme ut som skeiv, mens andre har opplevd at familien har reagert negativt, og i noen tilfeller har dette ført til brudd med familien.

Det å både være kvensk og/eller samisk og samtidig tilhøre en seksuell minoritet eller kjønnsminoritet, kan gjøre at man er ekstra utsatt for diskriminering. Å være en «minoritet i minoriteten» kan bety mobbing og diskriminering både på grunn av samisk eller kvensk etnisitet, og på grunn av seksuell orientering eller kjønnsidentitet. Taushet og opplevelse av mangel på skeive rollemodeller i samiske og kvenske samfunn er fremdeles en utfordring. For skeive kan religion være en medvirkende faktor til at det kan være vanskeligere å stå frem som skeiv.

Kilder: Grønningsæter, Arne Backer, og Bjørn Richard Nuland. (2009). Lesbiske og homofile i Sápmi. En narrativ

67 Thoits (2010) s. 41–53.

68 SFKOMM 2020/212-65.

69 Aslaksen (2008).

70 Møllersen (2018). Tallmaterialet er hentet fra en nasjonal undersøkelse, «Reindriftas hverdag», som har kartlagt en rekke faktorer av betydning for psykisk helse og livskvalitet i samisk reindriftsbefolkning i Norge. Datamaterialet ble samlet inn i 2013–2014, og 151 av de totalt 633 besvarelser kom fra personer i samisk reindrift i det sørsamiske området.

71 Møllersen (2018) s. 44–99.

72 LHBTIQ: lesbisk, homofil, bifil, trans, interkjønn eller queer.

levetidsundersøkelse. Fafo; Mona Stokke, Kristine Lundhaug, Gjertrud Hammeren, Annette Solberg, og Victoria Steinland (2018). Skeives levekår i Agder. En kvalitativ og kvantitativ kartlegging. Østlandsforskning. Stubberud, Elisabeth, Lin Prøitz and Hasti Hamidiasl (2018). «Den Eneste Skeive i Bygda?»; Stubberud, Elisabeth, (2022); SSB (2021).

SÅR ETTER FORNORSKINGEN

Begrepet «fornorskingssår», eller sår etter fornorskingen, brukes som en fellesbetegnelse på psykologiske skadevirkninger som henger sammen med historiske traumer knyttet til fornorskingen. Fornorskingssår kan romme alt fra ubehagelige minner fra internattiden, det at man gang på gang må forklare at man er same selv om man ikke snakker samisk, det å måtte tåle hetsing og latterliggjøring av samer, forstyrrede familierelasjoner, og sorg over det å ha mistet språket.⁷³

I en undersøkelse blant samisk ungdom fra sørsamiske områder ble det funnet en noe høyere forekomst av psykiske plager enn blant norsk ungdom. Dette har blitt satt i sammenheng med fornorskingssår.⁷⁴ Sårerne består i første rekke av indre konflikter, en følelse av maktesløshet, reduserte håp for fremtiden, en overveldende følelse av ansvar for å ta vare på kultur, språk og identitet, og mistillit til myndigheter og helsevesen. På et personlig nivå er konsekvensene at identitet, det å være samisk, blir en prestasjon, og at skam og undertrykkelse, også dine foreldres eller forfedres, internaliseres og blir en del av den du er. I sum kan disse forholdene påvirke psykisk helse i form av angst, depresjon, ensomhet, sorg og sinne.

Altså, at det er en sånn arv vi har, så selv om ikke vi selv har [...] selv om jeg ikke har fått pryl for å snakke samisk, så er det akkurat som at de opplevelsene til bestemor, de følger jo meg. Det at hennes sår er også mine arr på et vis.⁷⁵

Mange samer og samiske lokalsamfunn har håndtert språkskiftet ganske pragmatisk, og videreført samisk kultur til kommende generasjoner på både norsk og samisk. Men også i dag er samisk språk en viktig identitetsfaktor for samer. Den som ikke

behersker samisk, kan bli stående utenfor viktige muligheter til innsyn og tilhørighet til det samiske samfunn og samisk kultur. For mange innebærer det å stå utenfor språklig også å stå utenfor seg selv, sin historie, sin slekt og sine formødre og -fedre.⁷⁶ Den kulturelle tilhørigheten blir skjult og usynlig. For mange er det knyttet smerte til den skjulte tilknytningen til, eller avvísningen av, det samiske samfunnet. I de områder av det samiske samfunnet som har mistet samiske språk og den ytre, synlige tilhørigheten til den samiske kulturen, finnes kanskje den delen av befolkningen som har følt særlig smerte over fornorskingen.⁷⁷ I de personlige historiene fra samer i flere områder av Norge, og fra kvener, norskfinner og skogfinner, formidles den samme erfaringen.

«Språket har vært et enormt tap for meg», uttalte et tidsvitne som har vokst opp på Helgeland.⁷⁸ Faren hadde reinmerke, men det var ikke plass til alle i reindriften. Sønnen beholdt sin identitet gjennom sameskolen i Hattfjelldal/Aarborte og har forsont seg med at foreldregenerasjonen valgte bort språket for han. Like fullt har dette betydd et stort tap som han har lært seg «å leve med». Datteren på sin side forteller at hun alltid har vært «smertefullt bevisst på at den samiske delen [av henne] ikke er så stor», både fordi hun ikke snakker samisk, fordi hun har en flerkulturell bakgrunn, og fordi familien ikke er i reindriften. Alle synlige identitetsmarkører manglet i oppveksten hennes, og det fikk hun høre allerede av ungene i barnehagen. «Du er jo ikke samisk», sa de.⁷⁹

Mange kjenner på smerten over ikke å være god nok same. Samtidig kan de føle at de heller ikke er norske nok. I den situasjon kan mennesker utvikle en ny identitet – «det tredje alternativ» – som er at de ikke er samer og heller ikke norske. Det dobbelt negative blir en identitet.⁸⁰

En av dem som har delt sin historie med kommisjonen vokste opp i Indre Troms, mens begge foreldrene opprinnelig var fra Finnmark/Finnmárku/Finmarkku. Vedkommende fortalte at faren ble satt bort på en gård under andre verdenskrig og vokste opp der. Moren hadde både samisk og kvensk bakgrunn, men skammet seg over sin kvenske bakgrunn, og

73 Bals og Turi (2012).

74 Silviken og Gerhardsen (2019).

75 SFKOMM 2020/214-50.

76 Nergård (1994).

77 Kvernmo (2001).

78 SFKOMM 2020/214-41.

79 SFKOMM 2020/214-43.

80 Høgmo (1986).

fornektet den samiske. Det samiske språket forsvant med hennes bestemor. Vedkommende har i senere år blitt interessert i slektsgransking og forsøker å ta tilbake sin samiske identitet, men møter mye motbør – særlig fra andre samer – fordi hun ikke snakker språket. Det gjør «uendelig vondt, mye av det som skjer nå», forteller hun.⁸¹

Man kalles «plastikksame», «liksom-same» og mobbes med jevne mellomrom. Ikke av nordmenn, men av samer som mener de er de ekte samene fordi de slapp unna – eller ytte motstand mot – fornorskingspresset. Og oss som er samiske av slekt og blod – men som ikke kan språket, vi er ikke ekte. Vi er dáčča. Jeg kan forstå min bestemor som aldri snakket språket igjen. Det er stygt å si det, men sånn føler jeg det av og til.⁸²

SELVMORD OG SELVMORDSADFERD

Det har på 2000-tallet blitt forsket på selvmord blant samer.⁸³ Selvmordsadferd (selvmordstanker, forsøk og selvmord) er et alvorlig folkehelseproblem både i den generelle befolkningen og blant ulike urfolksgrupper. En studie tok utgangspunkt i tidsperioden 1970–1998 og var basert på en kobling mellom dødsårsak og samisk tilhørighet oppgitt i folketellingen av 1970.⁸⁴ Studien viste at det var en betydelig (signifikant) høyere dødelighet i selvmord i den den samiske gruppen (kohorten) sammenlignet med den øvrige nordnorske befolkningen. Det var noe høyere dødelighet av selvmord blant samer generelt, og det var særlig høy forekomst blant unge samiske menn i aldergruppen 15–24 år.⁸⁵ I tillegg viste studien at samiske menn i Indre Finnmark hadde en høyere dødelighet i selvmord enn menn i den øvrige befolkningen.

Det er flere menn enn kvinner som tar livet av seg. Dette mønsteret finnes også blant samer i det under-

søkte området i Nord-Norge. Selv om det var flere unge samiske menn som hadde tatt sitt eget liv, var forekomsten blant unge samiske kvinner også høyere⁸⁶ enn blant øvrige kvinner.⁸⁷ Studien viste ingen signifikant overdødelighet blant samer med tilhørighet til reindriftshushold.

Selvmord er et folkehelseproblem og en stor utfordring i den samiske befolkningen. Som følge av alle selvmordene er det mange etterlatte og berørte i de samiske samfunnene. Selvmord rammer hardt i samiske samfunn som følge av multiplekse relasjoner knyttet til et utvidet slektskapsbånd, arbeidsfellesskap i reindriften eller i små og tette lokalsamfunn der alle kjenner hverandre. De etterlatte og berørte blir ofte en glemt og usynlig gruppe og får ofte ikke den helsehjelpen som er nødvendig.

12.5 Utvikling av likeverdige tilbud

Norsk Sameråd konstaterte i 1985 at helse- og sosialtilbudet for den samiske befolkning ikke fungerte tilfredsstillende, og tok spørsmålet opp med det daværende Sosialdepartementet.⁸⁸ Dette førte til at «Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge» ble ferdigstilt i 1995.⁸⁹ I løpet av utredningsprosessen ble Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie opprettet, og sameloven med regler for blant annet helse- og sosialinstitusjonenes bruk av samisk språk vedtatt.

En rekke lover som regulerer helse- og sosialtjenester til befolkningen, er blitt vedtatt eller endret som en følge av «Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen».⁹⁰ Formuleringene i lovverket er – med ett unntak – ikke etnisitetsspesifikke. Unntaket er helse- og omsorgstjenesteloven, som regulerer kommunenes plikt til å yte helse- og omsorgstjenester til personer som oppholder seg i kommunen, og sameloven⁹¹ § 3-1, som pålegger kommunene i forvaltningsområdet for samisk språk å sørge for at «samiske pasienters eller brukeres behov

81 SFKOMM 2019/1815-3.

82 SFKOMM 2019/1815-4-3.

83 Silviken (2007); (2015); Eikeland (1999); (2003).

84 Silviken (2007); (2015).

85 Estimert selvmordsrate på 53 per 100 000.

86 16 per 100 000.

87 Reneflot m.fl. (2018). 8 per 100 000.

88 NOU 1995: 6 s. 6.

89 NOU 1995: 6.

90 For en grundig gjennomgang av lovverket se NOU 2018: 16 s. 41–60.

91 Sameloven (1987).

for tilrettelagte tjenester blir vektlagt ved utforming av tjenesten».⁹² Sameloven § 3-5 gir i tillegg samisk-språklige uavhengig av etnisitet rett til å bruke samisk språk i kontakt med helsevesenet under noen forutsetninger.

Ellers pålegger lovverket som regulerer helse- og omsorgstjenestene, helsefaglig personell å gi likeverdige tjenester til hele den norske befolkningen. Dette gjelder naturligvis også den samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske befolkningen. Dette kommer frem i både pasient- og brukerrettighetsloven,⁹³ helse- og omsorgstjenesteloven, spesialisthelsetjenesteloven⁹⁴ og helseforetaksloven,⁹⁵ som alle i formålsbestemmelsen skal sikre «likeverdige helsetjenester». Hvorvidt et likeverdig tjenestetilbud er blitt utviklet, er bare undersøkt i en begrenset utstrekning. Det er verken vurdert eller planlagt utredet om skogfinner og kvener/norskfinner har særlige behov for tilrettelagte helse- og sosialtjenester. Det eneste som sies om dette spørsmålet i Meld. St. 12 (2020–2021) Nasjonale minoriteter i Norge – En helhetlig politikk, er at det er et overordnet mål at «... nasjonale minoriteter får gode og likeverdige tjenester. Kommunene har ansvar for å sikre innbyggerne sine gode og likeverdige tjenester for eksempel innenfor barnehage, grunnopplæring og ulike helse- og velferdstjenester.»⁹⁶ I meldingen omtales ikke tilrettelegging av spesialisthelsetjenester.

FOLKERETTEN, MINORITETER OG HELSE- OG SOSIALTJENESTER

Argumentasjon for samiske helsetjenester bygger i liten grad på ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater eller på FNs erklæring om urfolks rettigheter (61/295). Argumentasjo-

nen baserer seg på de samme internasjonale avtalene som det vises til for de nasjonale minoritetene, herunder kvener/norskfinner og skogfinner.⁹⁷

FNs konvensjon om økonomiske, sosiale rettigheter og kulturelle rettigheter (ØSK) art. 12 nr. 1 fastsetter at «enhver» har rett til å oppnå den «høyest oppnåelige helsestandard både fysisk og psykisk». ØSK-komiteen har i sine generelle kommentarer utdypet at denne retten må tilkomme alle uten diskriminering, og at det derfor skal tas hensyn til pasienters kulturelle bakgrunn når det tilbys helse-tjenester. Retten til kultur kommer også til uttrykk i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) art. 27. Retten til helsetjenestetilbud, og derved statens plikt til å sørge for et slikt tilbud, kan best baseres på rettighetene i ØSK art. 12.⁹⁸ Både ØSK og SP er inkorporert i menneskerettsloven og dermed gitt forrang foran nasjonal lovgivning.

I tillegg er relevante internasjonale avtaler Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter og den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk.⁹⁹ Pakten ble ratifisert for samisk og kvensk i 1993 og begynte å gjelde i 1998.¹⁰⁰ I 2021 opplyste regjeringen at den ville ratifisere del III av pakten for lule- og sørsamisk.¹⁰¹ Paktens art. 13.2 c i del III slår fast at helse- og omsorgstjenester skal tilbys på minoritetsspråket, forutsatt at det finnes kompetanse, og så langt det er rimelig, i områder der minoritets- og regionalspråk brukes. Pakten gir imidlertid bare rett til helse- og sosialtjenester på nordsamisk, fordi paktens del III 13.2 c kun er ratifisert for nordsamisk.¹⁰² Norske myndigheter mener at dersom kvensk blir tatt inn under del III av minoritetsspråkpakten, kan dette også sikre at det bygges ut helse- og omsorgstjenester på kvensk.¹⁰³

92 Forvaltningsområdet for samiske språk omfatter fylkeskommunene i Troms og Finnmark, Nordland og Trøndelag i tillegg til kommunene Gáivuotna/Kåfjord, Loabák/Lavangen, Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Karasjok, Deatnu/Tana, Unjárga/Unjárga/Nesseby, Porsanger/Porsángu, Dielddanuorri/Tjeldsund, Hábmær/Hamarøy, Aarborte/Hattfjelldal, Snáase/Snása, Raarvihke/Røyrvik og Rosse/Roros.

93 Pasient- og brukerrettighetsloven (1999).

94 Spesialisthelsetjenesteloven (1999).

95 Helseforetaksloven (2001).

96 Kommunal- og distriktsdepartementet (2021). Nasjonale minoriteter i Norge, s.38.

97 FNs verdenserklæring om menneskerettigheter (1948) er et sentralt dokument som fremhever verdenssamfunnets og statens grunnleggende forpliktelser overfor enkeltmennesket. Norge har forpliktet seg til å respektere og gjennomføre FNs konvensjon om utryddelse av alle former for diskriminering (1966) – bindende for Norge fra 1970, FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (1966) – bindende for Norge fra 1972, FNs konvensjon om barnets rettigheter (1989) – bindende for Norge fra 1991.

98 NOU 2016: 18 s. 73

99 Kommunal- og distriktsdepartementet (2021). Nasjonale minoriteter i Norge, s. 10.

100 Kommunal- og distriktsdepartementet (2022). Minoritetsspråkpakten. Se også kapittel 5 og 10 for mer om minoritetsspråkpakten.

101 Kommunal- og distriktsdepartementet (2021). Nasjonale minoriteter i Norge.

102 NOU 2016: 18 s. 77; FNs Konvensjon om økonomiske, kulturelle og sosiale rettigheter General Comment No. 1: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), para. 12 (b) og (c); CRCC General Comment No. 11, para. 25 og 51.

103 Kommunal- og distriktsdepartementet (2021). Nasjonale minoriteter i Norge, s. 12.

Helse Nord fremholder at utforming og gjennomføring av helsetjenester for samer i henhold til ILO konvensjonen nr. 169 artikkel 25 skal skje under samers eget ansvar og kontroll, slik at samer kan nyte godt av så høy fysisk og mental helsemessig standard som mulig.¹⁰⁴ Dette er blant annet konkretisert gjennom en samarbeidsavtale med Sametinget. Her ligger det en uløst konflikt, ettersom Helse Nord praksis er at Sámi klinihkka mot sin vilje er underlagt Finnmarkssykehuset / Finnmárku buohcciviessu.

UTFORDRINGER FOR HELSE- OG OMSORGSTJENESTER TIL DEN SAMISKE BEFOLKNINGEN

Det er lite som tyder på at det er vesentlige og systematiske forskjeller mellom den samiske og kvenske/norskfinske befolkningen og majoritetsbefolkningen når det gjelder helsetilstand, forekomst av sykdom og bruk av helsetjenester. I en oppsummering av kunnskap om helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen blir det like fullt pekt på flere utfordringer.¹⁰⁵ Den samiske befolkningen er mindre tilfreds med hjelpetilbudet enn majoritetsbefolkningen. Misnøyen er knyttet til språklige og kulturelle utfordringer, samt den geografiske plasseringen av tilbudene. En del samer kan ha en annen forståelse av helse, sykdom og behandling enn majoritetsbefolkningen, og de kan kommunisere om dette på indirekte måter. Tradisjoner for selvhjelp og betydningen av slektskap og relasjoner understrekes i flere offentlige dokumenter. Men tradisjoner endres, og endringer i kjønnsrolle- og bosettingsmønstre kan gjøre det vanskelig å opprettholde tradisjoner.

I Norge finnes det i noen grad helse- og omsorgstjenester som er utviklet spesifikt for den samiske befolkningen. Målsettingen har vært å gi et kulturelt tilrettelagt tilbud til den samiske befolkningen innenfor de etablerte tjenestene. Nyere litteratur understreker at kultursensitivitet og kulturkompetanse ikke utelukkende kan handle om å ha kjennskap til «den andres» kultur, men i like stor grad handler om å reflektere over eget ståsted og egne forståelser. Kultur må dessuten forstås innenfor større sosiale, historiske og politiske rammer.¹⁰⁶ Litteraturen peker f.eks. på

betydningen av at helse- og omsorgspersonell har kunnskap om samisk språk og kultur i møte med samiske personer med demens. Dette er et lite utforsket felt der det er igangsatt nye forskningsprosjekter.¹⁰⁷

SAMISK SPRÅK OG HELSE- OG SOSIALTJENESTER

Implementeringen av samiskspråkliges rett til å få statlige, fylkeskommunale og kommunale helse- og sosialtjenester på samisk har blitt undersøkt to ganger på 2000-tallet.¹⁰⁸ I år 2000 ble helse- og sosialinstitusjoner i det nordsamiske området spurt om deres kunnskaper i samisk, og om bruken av samisk språk overfor pasientene. Ca. 50 prosent av institusjonene svarte at brukerne ville få bruke samisk hvis de ba om det, ca. 20 prosent svarte «kanskje», og 30 prosent svarte «nei». Dette til tross for at alle institusjonene hadde plikt til å bruke samisk hvis brukerne ba om det, og skulle legge til rette for bruk av samisk språk.¹⁰⁹

Blant de samiskspråklige respondentene (954 personer) var det både sør-, lule-, nordsamiskspråklige og også talere av andre samiske språk. Av disse svarte 68 prosent at de ikke brukte samisk i det hele tatt overfor leger, sykehus eller helsevesen, mens 16 prosent svarte at de brukte det i mindre grad. Andelen som i stor grad savnet å bruke samisk overfor leger/sykehus og i helsevesenet, var 45 prosent. Savnet var like stort i alle aldersgrupper.¹¹⁰

På begynnelsen av 2020-tallet kartla NORCE kompetansen i samisk språk og kultur hos offentlige myndigheter i forvaltningsområdet for samisk språk. 13 kommuner var til da innlemmet i forvaltningsområdet. Undersøkelsen viser at det ikke finnes noe økonomisk incitament for å motivere kommunene til å oppfylle innbyggernes rettigheter til å bruke samisk språk innen helse- og sosialsektoren og i barnevernet. Undersøkelsen viste at de fleste forvaltningskommunene manglet samiskkompetanse i primærhelsetjenesten. Det var heller ikke like stor bevissthet i alle kommuner på om brukeren eller pasienten var samisk eller hadde samisk bakgrunn. NORCE pekte på at det er viktig for primærhelsetjenesten å vite dette, både for barn og unge, voksne og eldre. Det er for

104 Helse Nord (2020) s. 11.

105 Blix (2016).

106 Minde (2005); Dagsvold (2010); Hedlund og Moe (2000); Blix, Hamran og Normann (2013); Blix Hamran og Normann (2015); Hansen (2015); Bongo (2012).

107 Blix (2016) s. 40–42; Dankertsen (2007) s. 126; Pedersen (2008); Hansen (2015); Siiri (2006); Mehus og Bongo (2012).

108 Ravna (2000).

109 Ravna (2000). s. 76.

110 Ravna (2000). s. 31–32.

eksempel viktig i forbindelse med språktester av barn på helsestasjonen. Det er også viktig i eldreomsorgen, særlig når det gjelder demente. Flere kommuner mente at de tilrettela slik at ansatte med samiskkompetanse fulgte opp samiske brukere. NORCE peker på at de fra tidligere undersøkelser vet at mange ganger har kommunen og brukerne ulik oppfatning av i hvor stor grad det skjer slik tilrettelegging.¹¹¹

I tillegg til leger og annet helsepersonell kan sykehusprestene være viktige personer. Ingen av prestetjenestene ved de største sykehusene i samiske og kvenske/norskfinske områder stiller krav til kunnskaper i samisk eller kvensk. Å havne på sykehus kan være dramatisk. Pasienter uten norsk som morsmål kan oppleve at det norske språket faller bort eller svekkes. Det å være henvist til tolk for å snakke med sykehuspresten er heller ikke noe fullgodt tilbud.

EN SPESIALISTHELSETJENESTE I ENDRING

I «Nasjonal helse- og sykehusplan» (2016–2019) fikk Helse Nord RHF i oppdrag å ivareta strategisk videreutvikling av spesialisthelsetjenester til den samiske befolkningen, ikke minst fordi de fleste samiske pasienter befinner seg i nedslagsfeltet til Helse Nord RHF. Samtidig har også Helse Midt-Norge RHF, Helse Sør-Øst RHF og Helse Vest RHF alle et «sørge for-ansvar» for å følge opp regjeringens oppdrag innenfor spesialisthelsetjenesten, inkludert tilbudet til samiske pasienter.

I 2021 la Helse Nord RHF frem strategidokumentet «Spesialisthelsetjenester til den samiske befolkningen». Her vektlegges det at helsetjenestene til den samiske befolkningen må ta hensyn til samisk kultur, historie, levesett og språk. Helsetjenestene må samtidig ta i betraktning at samene er en heterogen gruppe med ulike samiske språk, ulik kultur og ulikt bosettingsområde – og dermed ulike behov.¹¹² I strategien er det identifisert seks områder der helsetjenestene må være særlig oppmerksomme på språklig og kulturell tilrettelegging: (1) barn og unge voksne med psykiske lidelser og ruslidelser, (2) vold og overgrep, (3) suicid og suicidal adferd, (4) somatikk, (5) akuttmedisinske tjenester og (6) geriatri.

SAMISK NASJONAL KOMPETANSETJENESTE – PSYKISK HELSEVERN OG RUS SANKS

Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus / Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psykalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilli (SANKS/SÁNAG) har nasjonale kompetansetjenestefunksjoner innenfor psykisk helse, rus og avhengighet, og skal sikre at den samiske befolkningen får et likeverdig spesialisthelsetilbud. SANKS' hovedkontor er i Kárášjohka/Karasjok/Kaarasjoki og de har kontorsteder i Tromsø/Romsa/Tromssa, Snåsa/Snåase, Røros/Plaassje, Hamarøy/Hábmir, Oslo og Kárášjohka/Karasjok/Kaarasjoki. Organisatorisk er SANKS underlagt Finnmarkssykehuset/Finnmárku buohcciviessu, som er ett av fem helseforetak under Helse Nord.¹¹³

Denne organiseringen er både Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og Samisk legeförening / Sámi doaktáriid searvi kritiske til. Sametinget og Samisk legeförening har derfor tatt til orde for at Sámi klinihkka må organiseres på et høyere nivå og med ivaretagelse av samisk medbestemmelse.¹¹⁴

Vi er ikke organisert slik at vi har mulighet til å fungere, men under et lite helseforetak i nord når pasientgrunnlaget er over hele landet.¹¹⁵

SØRSAMISK HELSENETTVERK OG SAMISK HELSETEAM

Sørsamisk helsenettverk / Áerjelsaemien healsoeviermie er et nettverk av helsepersonell i det sørsamiske området. Det arbeider for likeverdige tjenester til den samiske befolkningen i det sørsamiske området. Sørsamisk helsenettverk tok initiativ til opprettelsen av et toårig samhandlingsprosjekt mellom Rossen tjelte / Røros kommune, St. Olavs hospital i Trondheim/Tråante og Sørsamisk helsenettverk. Dette fikk navnet Samisk helseteam/ Saemien healsoedáehkie, og var i funksjon i perioden i 2020–2022. Sørsamisk helsenettverk har hentet modell for helseteamet fra urfolkshelsetilbud i Alaska, men vektlegger at Samisk helseteam er et svært lite tilbud sammenliknet med tilbudene til urfolk i Alaska.¹¹⁶

Samisk helseteam var forankret både i den kommunale helsetjenesten og i spesialisthelsetjenesten.

111 Angell m.fl. (2022) s. 94; Angell et al. (2012).

112 Helse Nord (2021) s. 38.

113 SANKS (2022); Finnmarkssykehuset (2022).

114 Erke og Nedrejord (2023); Sámediggi – Sametinget (2023).

115 SFKOMM 2020/2647-18.

116 Sørsamisk helsenettverk (2022); SFKOMM/2647-52.

Den var et kontaktpunkt for pasienter, kommune, helseforetak og andre fagmiljøer. De prosjektansatte utgjorde et tverrfaglig sammensatt team med kompetanse på samisk språk og kultur, og bestod av en fastlege for samiske pasienter, en psykiatrisk sykepleier og familierapeut, en kontaktsykepleier for samiske pasienter ved kommunens legesenter og en kontaktsykepleier for samiske pasienter på St. Olavs Hospital i Trondheim/Tråante. De var ansatt i ordinære stillinger i kommunen, SANKS og St. Olavs hospital og var i prosjektperioden tilknyttet Samisk helseteam i 20 prosent av sine ordinære stillinger.¹¹⁷

Samisk helseteam har delt sine erfaringer med Kommisjonen. Erfaringene viser at samisk befolkning har behov for samisk kulturkompetanse i helsetjenestene og dermed større forståelse for sin livssituasjon i møte med helsetjenestene.¹¹⁸

NORCE skriver i sin rapport at samisk helseteam er en modell «for hvordan helsetjenestene til den samiske befolkningen kan innpasses i alle områder hvor det er samisk befolkning, slik som i sør- og lulesamisk område», og i byer.¹¹⁹

12.6 Barnevern

Sannhets- og forsoningskommisjonen har mottatt henvendelser om barn som har blitt tatt bort fra familien fra etterkrigsårene frem til nyere tid og blitt plassert i fosterhjem, barnehjem, skolehjem eller adoptivfamilie. På bakgrunn av dette har kommisjonen kartlagt barnevernets rolle og innvirkning på fornorsking av barn med samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinsk bakgrunn. Kommisjonen har identifisert aktuelle arkiver og bestilt en ekstern arkivgransking for å se nærmere på problemstillingen.¹²⁰

Historisk har barnevernstiltak vært svakere lovregulert og kontrollert enn de er i dag, og minoritets- og urfolksperspektiver har vært mangelfulle i barnevernets arbeid.¹²¹ I tillegg har ikke barnas etniske tilhørighet blitt dokumentert i slike prosesser. De samiske, kvenske og skogfinske barnas tilhørighet til sin egen kultur og eget språk er derfor i liten grad synliggjort. Disse barna har blitt håndtert på

samme måte som norske barn i prosesser som skulle sørge for gode og trygge oppvekstvilkår.¹²² Dette gjør forskning og systematisk oppfølging av barnevernets praksis spesielt utfordrende fra et minoritetsperspektiv.

Selv om flerkulturelle og kultursensitive perspektiver og praksiser er blitt en del av barnevernets arbeid siden 1990-tallet, opplever barnevernsansatte spesielle utfordringer i arbeidet, og mange i urfolks- og minoritetsmiljøene opplever at møter med barnevernet er preget av distanse og manglende gjensidig tillitt.¹²³

I dette delkapitlet gjør kommisjonen rede for barnevernets utvikling og rettslige rammer. Deretter oppsummeres erfaringer om møter mellom barnevernet og samiske miljøer som personer har delt med kommisjonen. I delkapitlet legges det vekt på å presentere hovedfunnene av den eksterne arkivgranskingen. Kommisjonen oppsummerer sine vurderinger i siste delkapittel.

12.6.1 Barnevernstjenestens utvikling og rettslige rammer

Det offentlige barnevernet i Norge ses ofte som en del av velferdsstatens utvikling etter andre verdenskrig, men allerede langt tidligere ble det iverksatt viktige tiltak på dette området. Norge var det første landet i verden som fikk et offentlig barnevern gjennom Lov om Behandling af forsømte Børn af 6te Juni 1896 (vergerådsloven). Etter at vergerådsloven trådte i kraft 1. september 1900, falt tiltakene overfor «vanartige» barn under kriminalomsorgen, mens vergerådet fikk myndighet til å gripe inn i familielivet ved foreldrevikt eller når barna utviste kriminell adferd som samfunnet ønsket «behandlet» og ikke straffet. Barn som hadde det vanskelig, skulle følges opp av en kommunal nemnd, vergerådet. Vergerådet kunne advare og formane barn og foreldre, oppheve foreldremyndigheten, fjerne barn fra hjemmet og treffe tiltak om barnas plassering i «en paalidelig og hæderlig familie», i barnehjem eller i skolehjem og tvangsskoler.¹²⁴

117 Sørsamisk helsennettverk (2022); SFKOMM/2647-52.

118 SFKOMM/2647-52.

119 Angell m.fl. (2022) s. 69.

120 SFKOMM 2020/1428-35. Arkivgranskingen ble gjennomført av Professor Astri Andresen.

121 Et unntak er likevel bortsettelse av barn fra romanifolk/tatere. Minst 1500 barn fra taterfamilier ble i perioden 1900–1970 fjernet fra sine foreldre og tvangsplassert i barnehjem eller fosterhjem, med hjemmel i vergerådsloven og barnevernsloven av 1953. De vokste ofte opp uten å kjenne sin reisende bakgrunn.

122 Aarset og Bredal (2018) s.14.

123 Saus (2021) s. 39.

124 Hagen (2001).

Vergerådsloven tok også hensyn til foreldrenes rettigheter overfor barna, samtidig som barn fikk økt rettsvern ved overgrep fra biologiske foreldre, og også vern mot ulike former for omsorgssvikt. Å hjelpe barn i vanskelige livssituasjoner ble ansett som en viktig samfunnsoppgave.¹²⁵

Utover 1930-tallet ble det fra mange hold uttrykt et ønske om en annen organisering av tiltakene overfor barn. Relevante lovbestemmelser var spredt på ulike lover, og det var relativt liten sammenheng mellom disse. Mens vergerådet hadde ansvar for barn med adferdsvansker og barn som ble utsatt for mishandling eller annen omsorgssvikt, skulle fattigstyrene ta seg av barn som levde under vanskelige forhold på grunn av familiens økonomiske situasjon. I tillegg hadde helserådet tilsynsansvar for fosterbarn, mens skolemyndighetene hadde ansvar for barn med behov for spesialpedagogiske oppfølging.¹²⁶

En barnevernkomité ble nedsatt i 1947 med mandat til å foreta en omfattende lovrevisjon, og den la frem i alt seks innstillinger. En ny barnevernslov ble vedtatt i 1953, slik at omsorgen for barn ble samlet i én lov. I hver kommune ble det nå opprettet barnevernsnemnder som skulle lede forhandlingene når det ble foreslått inngripende tiltak som omsorgsovertakelse, samværsnekt og fratakelse av foreldreansvar. Etter hvert ble barnevernsnemndene i mange kommuner slått sammen med nemnder etter helse- og sosialtjenesten når de skulle behandle enkeltsaker. Fylkesmannsambetet hadde ansvar for å føre tilsyn med barnevernet i kommunene, og var klageinstans for de kommunale barnevernsnemndenes vedtak om tiltak.¹²⁷

Barnevernslovens utgangspunkt var at foreldrene hadde ansvaret for barnet og skulle sørge for at barnet fikk den omsorgen det hadde behov for. Det beste for barnet var å vokse opp i familien, og alle avgjørelser om tiltak etter loven skulle fattes ut fra hensynet til barnets beste. Dette innebar ikke at foreldrene var de eneste som kunne ta seg av barnet. Det sosiale nettverket som familien tilhørte, sammen med samfunnets generelle tiltak for barn, var av stor betydning for foreldrenes evne til å utøve sitt omsorgsansvar.

Dette synet på familien som primærforsørger ble avspeilet også i iverksetting av hjelpetiltak hjemme og i vektleggingen av plassering i fosterhjem, og ikke i institusjoner.

Adopsjonssaker hadde siden 1917 vært lovregulert, men ble nå også et mulig tiltak etter barnevernsloven. I praksis var det ofte sammenheng mellom plassering i fosterhjem og adopsjon, både fordi fosterbarn senere kunne bli adoptert, og fordi barna ofte hadde en «utsatt» bakgrunn: De hadde ugifte foreldre eller behov for støtte fra fattigvesenet. De biologiske foreldrene skulle samtykke til adopsjon så lenge de ikke var fradømt foreldretten, eventuelt ikke hadde slik rett. Sett fra dagens perspektiv var adopsjonsformidlingen dårlig regulert. Private aktører, som advokater, barnehjembestyrere og offentlige instanser (helseråd), kunne formidle adopsjon dersom foreldrene samtykket.¹²⁸

Tilsynet med bortsatte barn var ofte svært mangelfullt eller helt fraværende.¹²⁹ Det gjaldt også for barnehjemsbarn og barn på spesialskoler. På 2000-tallet ble det gjennomført omfattende historiske granskinger flere steder i landet som viste at mange barn hadde blitt utsatt for mangelfull omsorg og seksuelle overgrep.¹³⁰ Barnehjem i Finnmark/Finmarkku var ikke noe unntak.¹³¹

Kultursensitivitet og flerkulturelle perspektiver har vært en sentral del av barnevernets utvikling fra 1980-tallet og frem til i dag. Den tredje barnevernsloven i Norge ble vedtatt i 1992 og hadde som formål «å sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling får nødvendig hjelp og omsorg i rett tid, samt at barn og unge skal sikres trygge oppvekstvilkår». Loven styrket barns språklige, religiøse og kulturelle rettigheter ved å fastslå at det «skal tas tilbørlig hensyn til at det er ønskelig med kontinuitet i barnets oppdragelse, og til barnets etniske, religiøse, kulturelle og språklige bakgrunn».¹³²

Barnevernsloven av 1992 har vært endret nesten årvisst frem til det i 2021 ble vedtatt en ny barnevernslov, som trådte i kraft 1. januar 2023. FN's barnekonvensjon (BK) artikkel 20 fastslår at når det

125 Lov om Behandlingen af forsømte Børn (1896).

126 Hagen (2001).

127 Hagen (2001).

128 Andresen (2006) s. 188.

129 Andresen (2006).

130 NOU 2004: 23.

131 Rapport fra Granskingsutvalget for barnehjemmene i Finnmark. Rapport fra utvalg oppnevnt av Fylkesmannen i Finnmark 4. oktober 2007.

132 Skogvang (2009) s. 286; Myrvang, (2016).

gjelder valg av bosted etter en omsorgsovertakelse, skal det «tas tilbørlig hensyn til ønskeligheten av kontinuitet i barnets oppdragelse og til barnets etniske, religiøse, kulturelle og språklige bakgrunn». I BK artikkel 30 fremgår det at i stater hvor det finnes etniske, religiøse eller språklige minoriteter eller personer som tilhører en urbefolkning, «skal et barn som tilhører en slik minoritet eller urbefolkningen, ikke nektes retten til sammen med andre medlemmer av sin gruppe å leve i pakt med sin kultur, bekjenne seg til og utøve sin religion, eller bruke sitt eget språk». Dette er også understreket i barnevernsloven § 1-8. I vurderingen av barnets beste har barnevernet ansvar for å legge forholdene til rette at samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske barn kan ha kontinuitet med sin etniske, kulturelle og språklige tilhørighet.

Granskinger har dokumentert at barnevernet ble et viktig redskap for å ta barn fra taterne/romanifolk. Misjonen for hjemløse, som var tildelt myndighet etter loven, mente at de fleste barn av taterslekt kunne omfattes av lovens tvangsbestemmelser. Bakgrunnen var foreldrenes «lastefullhet» eller «vanskjøtsel», eller at de levde som reisende, eller at misjonen mente barna at burde reddes fra en samfunnsfiendtlig livsstil. Gjennom loven hadde misjonen hjemler for å gripe direkte inn i forhold de mente var kritikkverdige. I loven var det åpnet for inngrepskriterier som var vage og uklare, også med en moralsk undertone, som «sædelig Fordærvelse» og «sædelig forkommet» (§ 1a og § 1b).

Minst 1500 barn fra taterfamilier ble i perioden 1900–1970 fjernet fra sine foreldre og tvangsplassert i barnehjem eller fosterhjem, med hjemmel i vergerådsloven og barnevernsloven av 1953. De vokste ofte opp uten å kjenne sin reisende bakgrunn.¹³³ Det var derfor viktig å avklare om barnevernet fikk en tilsvarende funksjon vis-a-vis barn av samiske, kvenske eller skogfinske foreldre, men av praktiske årsaker har det ikke blitt gjennomført en gransking av skogfinske forhold.

12.6.2 Personlige historier om barnevern

Kommisjonen har fått flere henvendelser som berører barnevernstjenester. Disse har kommet i form av skriftlige personlige historier, narrative intervjuer og tematiske intervjuer. De fleste er fra privatpersoner som har fortalt om sine erfaringer i møter med

barnevernstjenesten, men kommisjonen er også kontaktet av personer som har vært ansatt i helse- og sosialtjenesten, og av organisasjoner som arbeider med barns rettigheter. I kommisjonens materiale finnes det også fortellinger om personer som mistet søsken gjennom omsorgsovertakelser.

Alle henvendelsene dreier seg om barn, som av mange ulike grunner og i ulike former ble tatt bort fra sine biologiske foreldre, og som har vokst opp i fosterfamilie eller barnevernsinstitusjon. Det er til dels uklart hvilke former for bortsettelse eller omsorgsovertakelse henvendelser refererer til. Det pekes på både sosiale og helsemessige grunner og omsorgssvikt som grunnlag for omsorgsovertakelse og bortsettelse. Men det gis også inntrykk av hendelser hvor familier har opplevd at «folk hadde ikke noe valg». Spesielt gjaldt dette samiske familier i Indre Finnmark, og i de personlige fortellingene som er delt med kommisjonen har det kommet fram at barnevernets tiltak har gjort samiske barn fremmed for sin kulturelle og språklige bakgrunn. At barn ble flyttet hjemmefra, er blitt oppfattet som et signal om sosiale problemer, og derved stigmatiserende. I tillegg opplevde mange omsorgssvikt i barnehjemmet, fosterhjemmet eller i adopsjonsfamilien, noe som også er godt dokumentert nasjonalt.¹³⁴

Ved fosterhjems plasseringer i nærmiljøet kunne barn fortsette å ha kontakt med sitt eget språk og kultur, mens barnehjems plassering innebar et norsk miljø. Dette gjaldt også Samemisjonens barnehjem i Sarvvesvuotna/Kolvik/Sarvisvuono, som skulle være «et kristent barnehjem for finnebarn», med mål om å «bevare barnene som samebarn». I praksis var de fleste ansatte norsktalende og oppvokst i andre deler av landet. Det å gi barna innsikt i samisk kultur synes ikke å ha vært en del av oppdraget.¹³⁵ Barnehjemmene ser ut til å ha vært en del av det norske samfunnet, og barn som bodde der, vokste i praksis opp kulturelt og språklig norske til utpå 1980-tallet. Barn kunne også bli utsatt for overgrep etter å ha blitt plassert i barnehjem.¹³⁶

Fordi de personlige historiene pekte mot urettmessige inngrep i familielivet basert på at barn fra minoritetskulturer ble ansett som mindreverdige og derved lettere ble tatt ut fra familiene for å bli fornorsket, fant kommisjonen at det var nødvendig å gjennomføre en gransking med utgangspunkt i de

133 NOU 2015: 7.

134 NOU 2004: 23.

135 Tjelle (2005) s. 77–80.

136 Rapport fra Granskingsutvalget for barnehjemmene i Finnmark. Rapport fra utvalg oppnevnt av Fylkesmannen i Finnmark 4. oktober 2007.

konkrete historiene som var gitt til kommisjonen gjennom henvendelser eller i intervjuer.

12.6.3 Ekstern arkivgransking

De fleste personlige historiene som handler om barnevern, er fra samiske miljøer i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku fra tiårene etter andre verdenskrig. Derfor har arkivgranskingen¹³⁷ tatt utgangspunkt i tidsrommet fra 1946 til rundt 1980 og sett på en samling kilder fra Fylkesmannen i Finnmarks arkiv, arkivkataloger fra Interkommunalt arkiv for Finnmark (IKAF) og Samisk arkiv. I tillegg har Riksarkivet hatt dokumenter om kommunikasjon mellom departementet og fylkeskommunene. Alle barnehjemmene i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku unntatt ett var private, etablert og drevet av religiøse organisasjoner. De har i liten grad avlevert materiale til offentlige arkiver. Det finnes relativt lite barnevernsmateriale som viser til etnisk tilhørighet. I kildene fra Guovdageaidnu/Kautokeino var språklig tilhørighet nevnt i en del av dokumentasjonen, i tillegg kunne materialet avgrenset til Guovdageaidnu/Kautokeino gi innblikk i politikken overfor samiske barn på grunn av at samer har utgjort majoriteten av befolkningen i kommunen. Derfor kan ikke funnene generaliseres til hele landet, men arkivundersøkelsen kan brukes til å vurdere om bortsettelse av barn har vært brukt som redskap i fornorskingspolitikken.

De omsorgsovertakelsene som er omfattet av granskingen, inneholder begrunnelser som er kjent i hele landet i barnevernssaker. Både fattigvesenet, vergerådet og det senere barnevernet har hatt myndighet til å plassere barn i barne- eller fosterhjem hvis barn ikke fikk nødvendig omsorg hjemme, eller de ble utsatt for omsorgssvikt. Når det fant sted overtagelse av omsorgen for nyfødte barn, var det særlig fordi mødrene var ugift. Dårlig økonomi, vanskelige boforhold eller sykdom kunne føre til at barnevernet vedtok å overlate også omsorgen av barn med to foreldre til andre, spesielt i barnerike familier.

Kombinasjon av sykdom og fattigdom karakteriserer de fleste barnebortsettelse i Indre Finnmark i tiårene etter andre verdenskrig. For eksempel vedtok forsorgsvesenet tolv omsorgsovertakelser i Guovdageaidnu/Kautokeino i løpet av et halvt år fra høsten 1945 til vår 1946.¹³⁸ Det finnes også mange tilfeller hvor undersøkelser av leger kunne vise grunn til å

vurdere bortsettelse av barn, men hvor vergerådet konkluderte med at det ikke var behov for dette fordi slektninger kunne bistå familien. Etnisitet blir ikke omtalt i materialet, men i noen tilfeller har vergerådet tatt vurderinger basert på barnas språkkunnskap. I de fleste tilfeller fantes vergerådet og fattigvesenets begrunnelse for omsorgsovertakelser, men begrunnelsene har ikke nødvendigvis blitt formidlet godt nok til de berørte familier. Dette kan skyldes at medlemmer i vergeråd eller fattigstyre heller ikke hadde kunnskap i samisk, og familier kunne ha svake språkferdigheter i norsk.

Arkivgranskingen viser at Guovdageaidnu/Kautokeino vergeråd brukte samisk språk og kultur som faktorer i noen avgjørelser om hvordan barn skulle behandles. I vurderingen av sak om en 11-årig gutt etter at hans mor døde i mellomkrigstiden, mente vergerådet at han ikke burde bo hos faren sin i Alta/Áltá/Alattio. Etter vergerådets vurdering hørte gutten hjemme i Guovdageaidnu/Kautokeino, og burde settes bort i et godt hjem der. Han kunne lite norsk og måtte få skoleundervisning på samisk. Denne muligheten eksisterte kun i Guovdageaidnu/Kautokeino.¹³⁹ Også i andre saker var tendensen at Guovdageaidnu/Kautokeino vergeråd tok hensyn til barnas samiske tilknytning, og når de økonomiske forholdene ble bedre i 1950-årene, brukte barnevernet i Guovdageaidnu/Kautokeino i stor grad lokale fosterhjem. Særlig på 1960-tallet mottok barnevernet henvendelser fra lokale familier om at de kunne ta imot fosterbarn. Ved behov benyttet barnevernet seg av dem, men andre ganger ble fosterforeldrene som var i slekt med barnet, foretrukket.¹⁴⁰ Barnevernsloven av 1953 la større vekt på forebyggende tiltak, og ville unngå å bortsette barn fra sin biologiske familie. I Guovdageaidnu/Kautokeino ble flytting av barn betegnet som krisetiltak etter at andre tiltak ikke forbedret barnets situasjon, og det ble lagt arbeid og ressurser både i å unngå barnebortsettelse, og i å få foreldre til å godta de forebyggende tiltak barnevernet anbefalte.

Om barn fikk plass i barnehjem eller fosterhjem, var ofte avhengig av hva myndighetene hadde tilgang til, og fra barnets perspektiv kunne det virke tilfeldig. I mellomkrigstiden ble behovet for barnehjem plass større på grunn av den vanskelige økonomiske situasjonen i landet. I tillegg var den rådende oppfatningen at det var tryggere og bedre å vokse opp på

137 SFKOMM 2020/1428-35. Arkivgranskingen ble gjennomført av Professor Astri Andresen.

138 Samisk arkiv. Anvisningsbok Kautokeino fattigstyre 1946–.

139 Samisk arkiv. Forhandlingsprotokoll for Kautokeino vergeråd. Kautokeino kommune 543.

140 Samisk arkiv. For eksempel Kautokeino barnevern sak 9/67; 20/68.

barnehjem enn i private fosterfamilier. Alle barnehjemmene i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku var, med ett unntak, reist og drevet av private religiøse organisasjoner.¹⁴¹ Slike organisasjoner var sentrale når det gjaldt sosial omsorg for barn, men de arbeidet også ellers innenfor hele sosial- og helsefeltet.¹⁴² Samemisjonen hadde lenge egne barnehjem, sykestuer og pleiehjem i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku og i Tysfjord/Divtasvuodna i Nordland/Nordlánnda.

Adopsjoner i Norge har for det meste vært sterke adopsjoner i den perioden som er vurdert. I sterke adopsjoner ble alle bånd til barns biologiske foreldre brutt, og adoptivbarnet fikk arverett etter sine adoptivforeldre.¹⁴³ Adopsjonsloven av 1986 ga adoptivbarn rett til å få vite hvem deres biologiske foreldre var. Før det var adopsjoner anonyme. Barn og adoptivforeldre hadde dermed ikke rett til informasjon om hvem som var barnets biologiske foreldre. Mange av dem som ble adoptert i perioden 1945–1965, har fortsatt ikke fått vite at de er adoptert. De samiske og kvenske barna som ble adoptert til norske familier, hadde heller ikke rett til å få vite om sine biologiske foreldre, og de mistet mest sannsynlig tilknytningen til samisk kultur og språk.

Både med hjemmel i vergerådsloven og barnevernsloven kunne barn med «tilpasningsvansker» plasseres i egne skolehjem, spesialskoler eller verneskoler, når vergerådet mente at de trengte en annen oppdragelse enn den de fikk hjemme. Disse institusjonene fantes ikke i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku. Barn kunne sendes til de etablerte skolehjemmene eller spesialskoler andre steder i landet. Arkivundersøkelsen viser at vergerådene i Finnmark/Finnmárku/Finmarkku sjelden vedtok plassering av barn på disse barnevernsinstitusjonene. Mange av sakene om barnets adferdsvansker angikk barn som ikke møtte på skolen. I noen tilfeller var grunnen kriminelle handlinger. Mange tiltak ble prøvd for å få barna til skolen, fra samtaler med barn og foreldre til å bøtelegge de foresatte. Når foreldrene var særlig

negative til skolen, endte sakene i noen tilfeller med at barnet ble fritatt fra skoleplikten for i stedet å bli satt i praktisk arbeid.¹⁴⁴ I noen tilfeller kunne barn også sendes til en av de nye spesialskolene.

I 1963 etablerte Norges Finnemisjonsselskap / Norges Samemisjon et lokalt tilbud, Tana guttehem, for gutter som for kortere eller lengre tid hadde behov for et forebyggingstiltak. Istedenfor barnehjem ble guttehemmet etter hvert et hjem særlig for barn med sterke psykiske problemer. Fra 1975 ble Tana guttehem avviklet som barnehjem og godkjent som barnepsykiatrisk behandlingshjem.¹⁴⁵ Hjemmet hadde aldri stort belegg, og i flere år var det bare gutter fra andre fylker enn Finnmark/Finnmárku/Finmarkku som bodde der.¹⁴⁶ Det finnes ikke mye informasjon om livet på hjemmet, men det må ha vært samiske gutter der, og det er ingen grunn til å tro at det la til rette for etablering og styrking av samisk identitet. På 1970-tallet ble derimot kravet om et samisk tilpasset psykisk helsevern for barn tydelig utviklet og lagt frem for Finnmark fylkeskommune.¹⁴⁷

Barnevernets rolle i Tysfjordsamfunnet i oppfølgingen av den såkalte Tysfjord-saken¹⁴⁸ konkluderte politiet med at blant annet barnevernet hadde sviktet de samiske barna: «I flere av sakene har omsorgssvikten vært åpenbar og synlig utad. På bakgrunn av de historiene som fortelles, er det svært vanskelig å forstå at ikke samfunnet i større grad har grepet inn. Her må det offentlige i form av helsevesen, skoler, barnehager, barnevern og politi påta seg et ansvar for at ingen har grepet inn på et tidligere tidspunkt. Naboer og familie burde også ha sett og forstått at disse barna ikke hadde det bra.»¹⁴⁹

Politiet satte den manglende oppfølgingen av omsorgssvikt i forbindelse med fornorskningen i politirapporten. «Deres relasjon til politi, kommune og andre offentlige tjenester er farget av fornorskningstiden og mange år med undertrykkende og diskriminerende politikk».¹⁵⁰

141 Frem til 1939 var det etablert 12 barnehjem i Finnmark.

142 Seip (1994).

143 Sterk adopsjon, se Ingvaldsen (1996) s.53 ff.

144 Samisk arkiv Kautokeino barnevernemnd 6/68; 8/68; 12/68; 17/68.

145 SATØ. Fylkesmannen i Finnmark. Daa, helse og sosialvesen 1955–1999. Også RA/S.1274; Sosialdepartementet, Nytt 1. sosialkontor A. L=343/0001, Barnevernsinstitusjoner, Finnmark, Tana Guttehem.

146 SATØ. Brev fra bestyrer Eriksen til fylkesmannen, 29.7.1968.

147 SATØ. Tiltak for barn og ungdom i Finnmark fylke, pkt. 2.1.2.: 15.

148 Se mer om velferdsstatens svikt i Tysfjord i kapittel 17.

149 Politiet / Nordland politidistrikt (2019) s. 10.

150 Politiet / Nordland politidistrikt (2019) s. 6.

«Flere opplevde at samisk språk og kultur ble ansette som mindreverdige i fornorskningspolitikken, noe som skapte barrierer mot å kontakte offentlige myndigheter. Flere gav også uttrykk for at undertrykkelsen hadde bidratt til at de "ordnet opp" selv i stedet for å kontakte offentlige myndigheter når noe gikk galt. For politiet er dette momenter som kan forklare hvorfor overgrepssakene har fått utvikle seg i det skjulte over så lang tid.»¹⁵¹

Politiet har hatt samtaler med eldre personer i det lulesamiske miljøet. I disse samtalene kom det frem at folk fortsatt var preget av den behandlingen de hadde fått fra det norske storsamfunnet.

12.7 Kriminalomsorgen

Det norske straffegjennomføringssystemet er basert på humanistiske prinsipper, og på individuell tilrettelegging for de domfelte og innsatte. Kriminalomsorgen gjennomfører de reaksjonene som påtalemyndigheten eller domstolene har vedtatt. Dette skjer gjennom bruk av fengsel, strafferettslige særreaksjoner, forvaring, samfunnsstraff eller varetektsfengsling, besøksforbud og soning med fotlenke. Straffegjennomføringen og varetektsfengslingen skal gjennomføres på en måte som er tillitvekkende for samfunnet, og som motvirker straffbare handlinger. Det skal legges til rette for at lovbrøtteren kan gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster.¹⁵² Et grunnprinsipp i fengselslovgivningen er at en innsatt ikke må underlegges andre innskrenkninger enn de som er nødvendige for gjennomføringen av straffullbyrden.¹⁵³

Kriminalomsorgen har i dag tre nivåer. Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI) har det øverste faglige og administrative ansvaret for kriminalomsorgen. Det er fem regioner i kriminalomsorgen. Disse har ansvar for straffegjennomføringen innenfor sine grenser og skal samarbeide med de andre regionene. Fengslene og friomsorgskontorene¹⁵⁴ har ansvaret for den daglige driften av sine enheter. Kriminalomsorgen region nord er gitt ansvar for å legge soningsforholdene til rette for samiske innsatte og domfelte.

Fengslene i Tromsø/Romsa/Tromssa og Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisari er i dag særlig tilrettelagt for

samiske innsatte. Straffegjennomføringen er tilpasset skole og studietilbud på samisk, det er tilgang til samisk litteratur, samiske aviser, samiske nyheter og samisk andakt, og de samiske flaggdagene markeres.

Samelovens språkregler slår fast at samisk og norsk er likeverdige språk. I forvaltningsområdet for samisk språklov er samisk og norsk likestilte språk. Det betyr at alle har rett til å bli betjent på samisk når de henvender seg til offentlige organer. Alle offentlige organer, deriblant statlige, som har en tjenestekrets som omfatter en kommune eller del av en kommune i forvaltningsområdet for samisk språk, er i utgangspunktet underlagt språkreglene i loven. Det er krav til oversetting av lover og regler, kunngjøringer og skjemaer til nord-, sør- og lulesamisk. Den som henvender seg på samisk til et lokalt offentlig organ, har rett til svar på samisk; ved skriftlig henvendelse til regionale offentlige organer har man rett til svar på samisk. Tilsatte i lokale eller regionale organer i forvaltningsområdet har rett til permisjon med lønn for å skaffe seg kunnskap i samisk når organet har behov for slik kunnskap. Det er i sameloven¹⁵⁵ § 3-4 gitt en utvidet rett til bruk av samisk i rettsvesenet, men denne synes begrenset til kriminalomsorgens anstalter i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmark/Finnmárku/Finmarkku.

I St.meld. nr. 37 (2007–2008) Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn konkluderes det med at bruk av tolketjenester ikke vil være tilstrekkelig for å ivareta kriminalomsorgens forpliktelser overfor samisktalende innsatte og domfelte. De innsattes rett til å bruke samisk under fengselsoppholdet er nærmere presisert i Kriminalomsorgens retningslinjer til straffegjennomføringsloven, hvor det blant annet er gitt bestemmelser om bruk av samisk i forbindelse med telefonsamtaler til og fra innsatte.¹⁵⁶

Det er ikke lov- eller forskriftsfestet, eller medtatt i retningslinjer, noe om kvenskpråklige innsattes rettigheter og deres behov for kulturtilpassede soningsforhold. Det samme gjelder for skogfinners soningsforhold.

12.7.1 Samiske innsatte

I 2008 gikk en samisk innsatt ut i media og varslet om hvordan han opplevde at samiske innsatte ble

151 Politiet / Nordland politidistrikt (2019) s. 36.

152 Kriminalomsorgen 24.10.2022: Om kriminalomsorga – Kriminalomsorgen.no.

153 Jf. §§ 2 og 3 i straffegjennomføringsloven (2001).

154 Friomsorgsutvalget, jf. NOU 1993: 32 gjorde en grundig gjennomgang av oppgavene og ansvaret friomsorgen har.

155 Sameloven, 1987.

156 Kriminalomsorgens «Retningslinjer til straffegjennomføringsloven», punkt 30.3 der de innsattes rett til å bruke samisk understrekes.

diskriminert og fikk en hardere soning enn norske innsatte med tanke på språk, kultur og mat. Han fortalte at han satt mye alene på cella for å unngå å bli mobbet både av andre innsatte og av ansatte fordi han snakket dårlig norsk. Han opplevde det også som en belastning at han måtte søke om lov hver gang han ville snakke på samisk med familien.¹⁵⁷

I 2009 besøkte Sivilombudet Tromsø Fengsel. Det ble i forbindelse med besøket stilt spørsmål til Kriminalomsorgen region nord om blant annet samiske innsattes rett til å bruke samisk under soningen. Ombudet understreket at det var viktig at det ble vurdert hvilke ytterligere tiltak som kunne iverksettes for å sikre samiske innsattes rett til bruk av samisk, og ba om en etterfølgende redegjørelse fra Kriminalomsorgen region nord. I svaret fra regionen ble det konkludert med at på tross av at fengselet hadde to samisktalende ansatte, var situasjonen ved Tromsø fengsel ikke tilfredsstillende, og de hadde problemer med å etterleve samelovens bestemmelser og samtidig ivareta den sikkerheten som kreves for et lukket fengsel. Dette gjaldt særlig muligheten de innsatte hadde til å bruke samisk ved telefonsamtaler med sin familie og sine nærmeste.¹⁵⁸

FENGSELSPRESTENE

Fengselsprestene er ansatt av bispedømmene og holder gudstjenester, forkynner og forretter kirkelige handlinger for innsatte og deres pårørende, samt utøver sjelesorg, går med dødsbudskap, soknebud og besøker innsatte i fengsel. Det har vært praksis at samisktalende prester blir tilkalt ved behov.

Kilde: Kirkemøtet 14. november 2021 med hjemmel i kirkeordning 30. mars 2019.

I Arbeids- og inkluderingsdepartementets «Handlingsplan for samiske språk» inneholdt en gjennomgang av samiske domfeltes soningsforhold, og et mulig tiltak som ble vurdert, var et kriminalomsorgs-senter med samisk språk- og kulturkompetanse. Det er bakgrunnen for at det ble gjennomført en kartlegging av samiske innsatte og soningsdømtes soningsforhold. Gjennom kartleggingen, som ble ferdig i

2011, ble det påpekt at kriminalomsorgen verken hadde planer, eller på annen måte hadde satt i gang særskilte tiltak når de gjennomførte straffereaksjoner for samiske domfelte. Kartleggingen tilsa at det til enhver tid er inntil fem samer som er innsatt i Norge.¹⁵⁹ Kriminalomsorgen foretar ellers ikke registrering av personopplysning som etnisitet ved iverksettelse av straffegjennomføring.¹⁶⁰

Kriminalomsorgsdirektoratet og Kriminalomsorgen region nord utarbeidet i samarbeid med Sametinget en tiltaksplan for straffegjennomføringen for samiske innsatte og domfelte. Tiltaksplanen trådte i kraft i 2014 og inneholder fire satsingsområder: sikre språklige rettigheter, videreutvikle kvaliteten på hverdagen under straffegjennomføringen, øke rekrutteringen av ansatte med kompetanse i samisk språk og kultur, og øke bruken av konfliktrådsbehandling. Kriminalomsorgens tiltaksplan for samiske innsatte gjelder primært forvaltningsområdet for samiske språk.¹⁶¹ Tiltaksplanen gjennomføres med årlige bevilgninger, og Kriminalomsorgen region nord koordinerer, gjennomfører og kvalitetssikrer tiltakene.

Dette har blant annet ført til at retten til å benytte samisk overfor pårørende, har blitt tydeliggjort, at det har blitt innført skilting på samisk i utvalgte fengsler og friomsorgskontorer, at det har blitt satt fokus på samisk mattradisjon og håndverk, og at man har begynt å markere den samiske nasjonaldagen 6. februar. Informasjon på nordsamisk om gjennomføring av straff er tilgjengelig på kriminalomsorgens nettside. Kriminalomsorgen har også blitt med i nettverket som arbeider med den samiske dimensjonen i rettsvesenet. Vadsø fengsel er etablert som «eksempelfengsel» som kan vise vei for andre i tilretteleggingen for samiske innsatte.

Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) vurderte i 2019 situasjonen som alvorlig for utsatte grupper i en minoritetsposisjon i norske fengsler fordi de kommer systematisk dårligere ut enn majoritetsgruppen av innsatte. De fant at samer som soner i fengsler utenfor Troms/Romsa/Tromssa og Finnmark/Finnmárku/Finmarkku, ikke har mulighet til å bruke samisk, men er undergitt det samme regelverket som andre språklige minoriteter. Ombudet fant blant annet at ikke-norskspråklig innsatte ikke er

157 Valio m.fl. (2008).

158 Sivilombudet (2009).

159 Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Arbeidsgrupperapport (2011) Gjennomgang av soningsforholdene for samiske innsatte og domfelte.

160 SFKOMM 2021/2167-31 Brev 8. november 2022 fra Kriminalomsorgen Region Nord til Sannhets- og forsoningskommisjonen.

161 Kriminalomsorgsdirektoratet (2014). *Kriminalomsorgens tiltaksplan for god og likeverdig straffegjennomføring for samiske innsatte og domfelte.*

sikret tilgang på tolk ved samtaler som er helt vesentlige for at de skal forstå bakgrunnen for soningen, for eksempel ved innsamtsamtalen.¹⁶²

I 2022 mottok Kommunal- og distriktsdepartementet (KDD) en kartlegging av samisk språk og kultur i forvaltningskommunene for samiske språk. Rapporten konkluderte med at hovedutfordringen for offentlige tjenesteytere og myndigheter som dekker forvaltningsområdet for samisk språk, er at de mangler kompetanse i samisk språk og kultur.¹⁶³

Hjertespråkutvalget pekte allerede i 2016 på at den samiske dimensjonen i grunnutdanningen og etterutdanningen ikke var godt nok ivarettatt i fengselsutdanningen, og foreslo at Kriminalomsorgens utdanningssenter kunne opprette et samarbeid med Samisk høyskole for å ivareta dette, og at det ble opprettet et samisk forum i justissektoren.¹⁶⁴ Det siste er fulgt opp, og det er etablert et nettverksforum bestående av Kriminalomsorgen region nord, Nordland politidistrikt, Konfliktrådet i Finnmark og Domstoladministrasjonen/Duopmostuollohálddahus for utveksling av kunnskap, informasjon og løsningsforslag til fremme av samiske språk og kultur. Felles utfordringer er blant annet utfordringer ved oversetting, tolking, informasjonsarbeid, kompetansetiltak og rekruttering av samisktalende medarbeidere. Domstoladministrasjonen opprettet i 2021 en arbeidsgruppe som utredet om det var formålstjenlig med en samordning organene imellom av aktuelle tiltak for å oppfylle samelovens bestemmelser.

12.8 Avslutning

Det kan dokumenteres at den samiske befolkningen, spesielt den reindriftssamiske, og til dels den kvenske/norskfinske og skogfinske befolkningen, har en noe dårligere helsetilstand enn andre deler av befolkningen langs noen dimensjoner. Forklaringen kan dels være deres minoritetsstilling med diskriminering og en unnlattelse av å imøtekomme gruppenes særlige behov, samtidig som dårligere generelle levekår også er forbundet med dårligere helsetilstand.

Kommisjonen har avdekket en del kunnskaps-hull. Det mangler i særlig grad kunnskap om kommunenes tilbud av likeverdige tjenester til den samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske befolkningen, og erfaringen med disse. Skogfinner, kvener/norskfinners helsetilstand er bare i begrenset utstrekning blitt undersøkt. Det har vært søkelys på å

forbedre helse- og sosialtjenestene til den samiske befolkningen siden 1990-tallet og det har gjennom undersøkelser framkommet en del kunnskap om at samer er mer utsatt for vold og overgrep enn majoritetsbefolkningen. Myndighetene har ikke tatt tilsvarende initiativ overfor kvener/norskfinner og skogfinner.

De kommunale helse- og sosialtjenestene, også i de fleste forvaltningskommunene for samisk språk, manglet samisk språk- og kulturkompetanse i primærhelsetjenesten. Det er i tillegg liten bevissthet i kommuner om brukeren/pasienten er samisk eller har samisk bakgrunn.

Spesialisthelsetjenesten har de siste årene tatt initiativ for å sikre et likeverdig helsetilbud for samer innen sine virksomheter. Imidlertid er Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og Sámi doaktáriid searvi / Samisk legeforening misfornøyde med organiseringen av de samiske spesialisthelsetjenestene.

Samisk helseteam / Saemien healsoedáehkie på Plaassja/Røros kan trekkes fram som et vellykket eksempel på en samordning av de samiske helsetjenestene på kommunalt nivå med SANKS og spesialisthelsetjenestene ved nærmeste sykehus.

Det er ikke tatt noen liknende initiativ for å sikre den kvenske/norskfinske og skogfinske befolkningen likeverdige helse- og velferdstilbud. Dette gjelder både innen primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten. Gjennom innhenting av personlige historier fra de berørte miljøene har kommisjonen erfart at det mangler en kultur- og språkkompetent beredskapsløsning for akutt, psykososial støtte for voksne. Kommisjonen mener at det er behov for et sikkerhetsnett for miljøene som er berørt av fornorskingspolitikken, og at en slik beredskap vil være særlig viktig under forsoningsprosessen.

Det er behov for økt kunnskap og større forståelse for hvordan historiske traumer som konsekvens av fornorskingspolitikken har hatt, og fortsatt har, implikasjoner for helse, levekår og identitet for den kvenske/norskfinske, skogfinske og samiske befolkningen. Kommisjonen mener at sår og avtrykk i befolkningen som en konsekvens av fornorskingspolitikken bør forstås i et kontekstuellt perspektiv og anerkjennes som en folkehelseutfordring i de samiske, skogfinske og kvenske/norskfinske samfunnene.

162 Likestillings- og diskrimineringsombudet (2019). *Innsatt og utsatt – Rapport om soningsforhold for utsatte grupper i fengsel*.

163 Angell m.fl. (2022).

164 NOU 2016: 18.

Kommisjonen ser behov for at det iverksettes tiltak for å sikre at samiske og kvenske/norskfinske kvinner og barn blir fullt ut beskyttet og sikret for enhver form for psykisk, fysisk og seksuell vold. Kommisjonen konstaterer at selvmordsadferd er et alvorlig folkehelseproblem i den samiske befolkningen. Det er behov for kulturelt tilpassende forebyggende tiltak, behandling av suicidale, samt oppfølging av etterlatte.

Kommisjonen ser behov for økt kunnskap og forskning om behovene og tilbudene til samer og kvener/norskfinner med nedsatt funksjonsevne. Kommisjonen anbefaler økt og bedre samarbeid på tvers av landegrensene om hvordan man skal styrke rettighetene til samer og kvener/norskfinner med funksjonsnedsettelse. Kommisjonen foreslår at Sametingene i Norge, Sverige og Finland inkluderes i det nordiske samarbeidet om funksjonshemming og funksjonsnedsettelse, og at lokalsamfunn forankres bedre og tettere til dette samarbeidet.

Kommisjonen har vurdert om barnevernet er benyttet i fornorskingspolitikken gjennom bevisste og alvorlige inngrep i familielivet for å assimilere barn av samer, kvener og skogfinner inn i det norske samfunnet. Kommisjonen har ikke funnet dokumentasjon for at barneverntjenester var tenkt som en systematisk del av fornorskingspolitikken eller i praksis ble tildelt en slik oppgave etter andre verdenskrig. Arkivundersøkelse fra Guovdageaidnu/Kautokeino viser at samiske barn ble plassert i fosterhjem og barnehjem av de samme grunner som andre barn: økonomiske, helsemessige og sosiale problemer i familien, med omsorgssvikt eller fare for omsorgssvikt som resultat.

Selv om barnevernet ikke målbevisst er blitt brukt for å fornorske barn, har barnevernet i praksis virket fornorskende, ikke minst ved plasseringer av samiske og kvenske barn i norske familier og i norskspråklige institusjoner. Kommisjonen har erfart at tap av språklig og kulturell tilknytning for kvenske og samiske barn var uunngåelig ved adopsjoner og varige fosterhjems- og barnehjemsopphold fordi barna ble flyttet bort fra sine samiske og kvenske miljø. Riktignok ble noen adoptivbarn og fosterbarn plassert i sitt eget språklige og kulturelle miljø, men mange ble flyttet ut av sine nærområder. I noen kommuner, spesielt kan dette sies om Guovdageaidnu/Kautokeino, ville barnevernet unngå at samiske barn ble flyttet ut av kommunen; i andre kommuner kan praksisen ha vært annerledes.

Erfaringer fra Divtasvuodna/Tysfjord viser at samiske barn har hatt et dårligere rettsvern enn de

skulle ha hatt etter loven sammenliknet med norske barn. Det er dokumentert at hele helse- og omsorgstjenesten, inklusive barnevernstjenesten, ikke grep inn selv der det ble meldt om alvorlige fysiske og seksuelle overgrep overfor barn.

Personlige historier om barnevernets behandling av samiske eller kvenske barn viser hvor såre disse opplevelsene er for aktuelle personer. Når bortsettelsen har vart lenge, har mange følt at de har blitt fremmed for sine egne når de etter endt foster- eller barnehjemsopphold ønsket å komme tilbake til sine samiske eller kvenske miljøer. Adoptivbarn kunne være helt uvitende om at de hadde samiske eller kvenske foreldre, ikke minst i perioden da anonyme adopsjoner dominerte, og det ikke fantes noen plikt å opplyse barnet om at det var adoptert. Barnet ble ikke bare fremmed for den samiske kulturen, men også uvitende om slektsforholdene. Dette gjaldt ved adopsjoner generelt.

I lys av eksisterende forskning har barnevernlovgivningen ikke vært begrunnet i fornorskingspolitikken, på tilsvarende måte som skolelovgivningen. Samtidig har minoritetsperspektiver vært fraværende i nasjonal helse- og sosialpolitikk frem til 1990-tallet. I helse- og sosialpolitiske dokumenter var urfolks- og minoritetsperspektiver lenge fraværende. Kriminalomsorgen er et godt eksempel på et politikkområde som var minoritetspolitisk passivt, men som har tatt tak i denne utfordringen for samers del og utviklet en tiltaksplan med påfølgende årlige bevilgninger og rapporteringer, som har fått positive resultater for utviklingen av soningsforhold. Skogfinske og kvenske/norskfinske problemstillinger er fortsatt et blindt politikkområde. Det gir grunnlag for å stille spørsmål ved om etnisitet blir fanget godt nok opp i inntaket til soning. Det gjør også at det kan slås fast at det er behov for å utrede hvordan etnisitet og språkbruk kan registreres på en måte som ivaretar personvernet, for eksempel gjennom inntakssamtalene til soning. Det hadde også vært av betydning om Politidirektoratet eller flere politidistrikter og konfliktråd gikk inn i nettverksforumet for justissektoren.

Selv om samisk kultur i større grad enn tidligere blir tatt hensyn til i kriminalomsorgen, og selv om soningsforholdene har blitt bedre, er det likevel vanskelig å avgjøre om soningsforholdene i dag kan sies å være likeverdige. Likeverdige soningsforhold tilsier at kriminalomsorgen har gode rutiner og legger praktisk til rette for språk og kultur. Samtidig må kriminalomsorgen sikre at tjenestene andre, for eksempel helse- og sosialtjenesten og andre kommunale tjenester og trossamfunn, yter under soningen, også

er likeverdige. Det er derfor av stor betydning å få hevet den samiskspråklige og kulturelle kompetansen innenfor kriminalomsorgen, og ikke minst forsikre seg om kompetansen hos tjenesteyterne.

Det bør også vurderes om innsatte med kvensk og skogfinsk bakgrunn bør gis kulturtilpassede soningsforhold, og må sikres rett til å bruke kvensk i samtaler med pårørende.

Skil 13-2-1948

Kvaas jeg vil ~~gjøre~~ ^{gjøre} hvist jeg var rik

Så skal jeg ^{i bil} reise ^{og} ~~Wadsö~~ ^{Wadsö} ~~kjøpe~~

et par ~~ski~~ ^{ski} og ^{min} binger og ~~sejler~~ ^{sejler}.

Så skal jeg ⁱ reise ~~sejlover~~ ^{sejlover}. vist jeg skulle

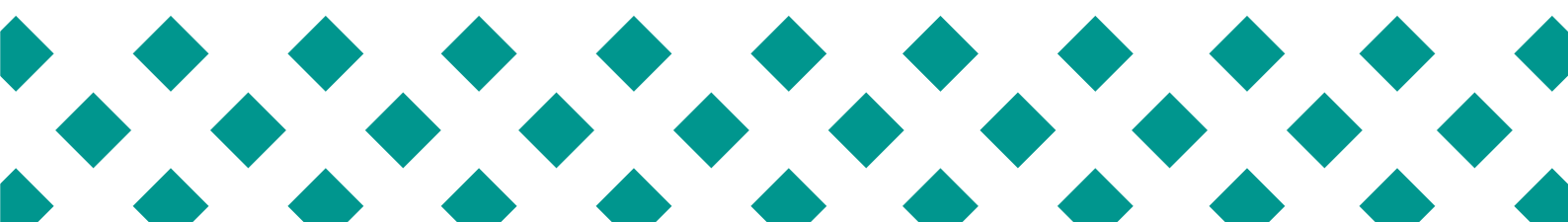
~~kjøpe~~ ^{kjøpe} ~~der~~ ^{der} ~~et~~ ^{et} ~~hust~~ ^{hust}, og ~~kjøpe~~ ^{kjøpe} og bil

og ~~radio~~ ^{radio} og ~~mottar~~ ^{mottar}. Mg.

Kapittel

13

Språktapet

13. Språktapet

Jeg husker at jeg var på besøk hos en slektning som ikke snakket norsk. I dag er det ingen samisktalende, ut av de 22 etterkommere av mine besteforeldre, så er det kun mine barn som er samisktalende. Så det fornorskingsprosjektet er noe av det mest vellykkede de klarte å gjennomføre noensinne.¹

Ideen om den enspråklige nasjonalstaten fikk fotfeste i Europa og også i Norge på 1800-tallet, og dette endret språkholdninger og språksituasjonen dramatisk. Felles språk og kultur ble av myndighetene sett på som det viktigste grunnlaget for en nasjon. Nasjonen ble mange steder definert på grunnlag av etnisitet, med språket som etnisitetens ytre kjennetegn.² Flerspråklighet ble ofte oversett og undervurdert. Språk med en privilegert økonomisk og sosial maktposisjon ble ansett som et sterkere og bedre språk enn andre, mens minoritetsspråk ble sett på som mindreverdige. Slike negative holdninger til minoritetsspråk og flerspråklighet har vært bakteppe for språkidologier og minoritetsspråkpolitikk i Norge fra 1800-tallet og har legitimert språklige fornorskningstiltak rettet mot kvener, samer og skogfinner.³

Fornorskingsprosessen har i meget stor grad redusert bruken av samisk, kvensk og finsk i Norge og medført språkskifter fra samisk, kvensk og finsk til norsk. Underkapittel 13.1 *Språkskiftet* viser hvordan disse språkskiftene skjedde. I fremstillingen brukes kvantitativt materiale fra 1800 til 2000, og det legges vekt på å undersøke når språkskiftene startet, og om de stoppet opp eller ble fullført. Fokuset er rettet mot når samer, kvener og skogfinner sluttet å snakke samiske språk, kvensk eller finsk til barna i noen områder. Underkapitlet 13.1.9 *Sørsamisk* bygger i større grad på annet materiale fordi de kvantitative undersøkelsene er mangelfulle.

I underkapitlet 13.2 *Språkskifteprosesser* ses det nærmere på årsakene til og følgene av språkskifter, og det legges vekt på beskrivelsene av hvordan endringer i språkbruk har påvirket samer, kvener og skogfinner både som grupper og individer. Kapittel 13.3. *Samiske*

og *kvensk språk i dag* beskriver hvordan situasjonen er nå for de samiske språkene, kvensk og finsk, og den siste delen, kapittel 13.4. *Revitalisering* tar for seg hvordan språk kan revitaliseres og beskriver hvordan samer, kvener/norskfinner og skogfinner har startet revitaliseringsprosesser for sine språk.

13.1 Språkskiftet

Språkene i et flerspråklig samfunn møtes sjelden på like vilkår. Ofte får offisielle språk høyere status enn minoritetsspråk. De brukes i et videre spenn av bruksområder og har mer utviklet språklig infrastruktur med ordbøker, grammatikker og skriftkultur. Et språkskifte innebærer at et urfolk eller en minoritet slutter å bruke sitt eget språk og går over til å bruke kun et majoritetsspråk innad i sitt samfunn. En slik prosess, der man går over fra varierende grader av to- eller flerspråklighet til bruk av kun ett språk, foregår som oftest over flere generasjoner. Slik resulterer språkskiftet i tap av språk som er i en svakere kulturell, sosial og økonomisk posisjon. Dette beskrives ofte som et språktap av de som har opplevd det, og kan bare motvirkes med en aktiv revitaliseringsprosess. Både språktap og språkrevitalisering er omfattende og globale fenomener, og språktap rammer ofte urfolkgrupper og minoritetsgrupper, men også enkeltpersoner, hardt.⁴

Vi fikk ikke snakke kvensk uansett i hvilken forbindelse vi holdt på med, og hvis vi snakket kvensk så var det med en gang inn til rektor. [...] Det var spesielt en lærer. Hun stod og passet på hva vi snakket om, og hvilke språk vi brukte.⁵

Overføring av et språk fra generasjon til generasjon er en nøkkelfaktor for språkenes overlevelse.⁶ Andre faktorer er aktiv bruk av minoritetsspråkene på andre sosiale arenaer i samfunnet. En av de mest sentrale arenaer er utdanningssystemet.⁷ Holdninger til språk i samfunnet påvirker språkvalg både i privat og offentlig sammenheng. Når språkbruk endrer seg på flere arenaer i et samfunn, blir som oftest majoritetsspråket favorisert på arenaer der minoritetsspråk

1 SFKOMM 2019/1815-9. Inger Tjikkom.

2 Se kapittel 6.4.

3 Se kapittel 7.1.

4 King (2009).

5 SFKOMM 2020/212-59.

6 Fishman (1991).

7 Lane (2010).

har vært dominerende. Språklig revitalisering kan imidlertid endre dette bildet.

Et språk kan sies å være trygt når det overføres mellom generasjoner og i tillegg er i bruk i offentlig sammenheng som i utdanningsinstitusjoner, media, arbeidsliv, administrasjon og kulturliv. Til sammenligning er språk kritisk truet når det kun brukes i private sammenhenger av veldig få personer i de eldste generasjonene. Et språk regnes ofte som utdødd når det ikke har noen brukere igjen.⁸ Begrepet utdødd er imidlertid omstridt. For det første dør ikke språk en «naturlig død»; de blir borte når språkbrukerne ikke har muligheter til å overføre dem videre og blir oppfordret eller tvunget til å bruke et dominerende språk. For det andre hevdes det at dokumenterte språk alltid kan revitaliseres, og at begrepet «død» derfor ikke bør brukes om språk.

En viktig grunn til at kvener og samer over tid gikk over til å snakke norsk, kan være den mindreverdigfølelsen som marginalisering og stigmatisering av kvensk og samiske språk førte til. Stigmatisering av minoritetsspråk har påvirket språkbrukernes holdninger til morsmålet sitt, og dette igjen har fått alvorlige følger for språkbruken. Språkskiftet har skjedd både fra generasjon til generasjon og på språkarena for språkarena, ved at språkene har tapt terreng på stadig flere bruksområder. I denne konteksten har det vært utfordrende å bevare finsk, kvensk og samiske språk.

Jeg så aldri pappa i kofta, men jeg har hørt han har prata, for det var hans morsmål, for jeg har hørt han prate med de gamle i bygda, og jeg hang jo med pappa. Og jeg husker en gang mamma spurte, har dere vært hos [en nabo]? Ja, sier jeg. Hva gjorde dere der? De snakket engelsk, sa jeg. Men det var jo samisk.⁹

Hos de som gjennomlevde fornorskingspolitikken, ble den negative holdningen til språket ofte internalisert og videreført til barn og barnebarn. I troen på at de gjorde det som var best for barna, snakket foreldre bare norsk med barna, og dermed bidro de til at fornorskingen ble gjennomført. Slike interna-

liserte holdninger har ofte ført til at det har fortonet seg som det eneste og mest naturlige valget å bare bruke majoritetsspråket hjemme. Det har ikke engang vært plass til å reflektere over valget. Norsk som hjemmespråk ble en rådende sosial norm.¹⁰ Overgangen til norsk har skjedd gradvis og ofte ubevisst i private sammenhenger, og majoritetsspråket har blitt overført fra generasjon til generasjon som et uttrykk for modernitet og utvikling.

Sannhets- og forsoningskommisjonenes gransking har vist at norske myndigheter nedvurderte og bidro til stigmatisering av kvensk og samiske språk. Folks erfaring var at det kvenske og de samiske språkene ikke hadde plass i det moderne samfunnet og i den norske nasjonen. Språkmøter kan ses på som en språklig markeds plass hvor norsk, kvensk, finsk og samiske språk fikk ulik verdi.¹¹

Norsk fikk en langt større sosial og politisk betydning og ble derfor sett på som viktigere å «eie» enn andre språk fordi disse var mindre verdt, og dermed betydningsløse. I en slik situasjon hadde ikke enkeltpersoner nødvendigvis et fritt handlingsrom til å velge om de ville være del i en språkskifteprosess, fordi individers muligheter for å handle formes av sosiale strukturer.¹² Dette vil si at den kumulative effekten av faktorer som negative holdninger til minoritetsspråk og nedvurdering av disse språkenes verdi, samt rådende normer for språk påvirket kveners, samers og skogfinners språkvalg.¹³ Derfor må individers handlinger alltid ses i lys av historiske og nåtidige forhold som begrenser og muliggjør handlinger.

8 UNESCO (2003).

9 SFKOMM 2020/212-15. Marianne Madvig Hansen.

10 Lane (2010).

11 Bourdieu (1977).

12 Giddens (1979).

13 Sicoli (2011), Ahearn (1999).

Sånne meninger var det i hvert hus, og særlig når det gjaldt kvensk. Kvensk var så vanskelig at de fokuserte på å lære godt norsk. Dermed har det blitt borte, kvensken vår. Det har allerede gått en generasjon som ikke har lært. Min eldste datter sa at, hvorfor har dere ikke lært oss kvensk? Jeg sa at faren din var en sånn mann av den nye tiden, at han ikke så behovet av å lære begge språkene.¹⁴

Når foreldre valgte å ikke snakke på sitt eget morsmål til barna sine, var det ofte mange ulike faktorer som lå bak. Samer, kvener og skogfinner har ikke handlet i et vakuum. Språkvalg i familier og minoritetsspråksamfunn ble påvirket av nasjonal språkpolitikk. Også synet på språk nasjonalt og lokalt, kunnskap om flerspråklighet og holdninger til minoriteter og minoritetsspråk har vært viktige faktorer. Moderniseringsprosesser svekket også indirekte minoritetsspråks rolle. I noen områder skjedde språkskiftet rett etter at fornorskingspolitikken ble iverksatt; i andre områder gikk det lengre tid fra politikken ble utformet, til det kunne observeres virkninger i individers handlingsmønstre. Selv om fornorskingspolitikken ble innført allerede fra midten av 1800-tallet, var det mange kvener og samer som sluttet å snakke kvensk og samisk til sine barn først etter at fornorskingspolitikken ikke lenger var et offisielt mål.¹⁵

Fornorskingspolitikken har over lang tid satt sitt preg på den allmenne samfunnsutviklingen og bidratt til en favorisering av norsk på alle offentlige arenaer også i tradisjonelle samiske, kvenske og skogfinske områder. Denne utviklingen førte til at familier i stadig større grad sluttet å bruke samisk, kvensk og finsk også innenfor den private sfæren. Dette har resultert i et språkskifte til norsk for store deler av de gruppene kommisjonen gransker.

Jeg forstår i dag hvorfor pappa ikke lærte meg samisk. For dem var det ikke framtid [i] at ungene skulle lære seg samisk. For dem var det bare vondt. For han [pappa] begynte på skolen, og kunne ikke norsk. Så det er klart at hans unger skulle ikke gjennomgå det samme. De hadde ikke den kunnskapen da om at ungene lærer norsk og samisk samtidig.¹⁶

Skolen fortsatte med skoleloven av 1889 å være en arena hvor norsk språk dominerte. Med dette gikk også en samisk og kvensk språkarena tapt. Økende urbanisering førte også til at disse språkene ble svekket som arbeidsspråk når folk søkte arbeid i byer og tettsteder der norsk var blitt fremtredende. En annen årsak til at kvensk og samisk ble svekket, er at norsk som oftest ble valgt fremfor kvensk og samisk i interetniske ekteskap, både fordi man hadde lite kunnskap om barns evne til å lære flere språk samtidig, og fordi norsk hadde høyere status enn de andre språkene.

Endrede bosetningsmønstre har også hatt en negativ virkning på situasjonen for samisk, kvensk og finsk. Norsk språk har over tid blitt dominerende i mange tradisjonelle samiske, kvenske og skogfinske lokalsamfunn. En årsak er innflytting av en større norskspråklig befolkning, samt at generelle utviklingstrekk i det norske samfunnet har innført nye språkarenaer der norsk språk har blitt dominant. Et eksempel på en slik relativt ny arena er barnehager, som i en lang periode kun var norskspråklige. Det var først langt senere at en fikk tilbud på samisk, og helt nylig at en fikk et svært begrenset tilbud på kvensk. Media er en annen innflytelsesrik språkarena. Mens norske medier økte kraftig i volum og utbredelse, hadde ikke samisk-, kvensk- og finskspråklige medier en sammenlignbar vekst, og dermed ble medielandskapet overveiende norskspråklig.¹⁷

13.1.1 Kapitlets kvantitative kilder

I de historiske kildene kommisjonen har brukt, er det et problem at definisjonene på samisk- og/eller kvenskpråklige personer ikke er entydige.¹⁸ Det er usikkert om det ble foretatt en entydig registrering av språkkunnskaper og etnisitet, og det er påvist en underrapportering av antallet kvener og samer, og

14 SFKOMM 2020/212-52.

15 Lane (2010).

16 SFKOMM 2020/212-15.

17 Se kapittel 19.2.

18 Friis (1861), SSB (1801), (1855), (1889), (1910), (1930), (1950) og (1970), Norsk kulturråd (1976) og SEG (2000).

Tabell 13.1

Språksituasjonen i Skjervøy og Lyngen prestegjeld i 1891.

Prestegjeld/ kommune	Nordmenn	Nordmenn som snakket samisk eller kvensk	Samer	Samiskspråklige samer	Kvener	Kvenskspråklige kvener
Skjervøy	1554	24	672	471	207	79
Nordreisa	769	119	203	130	385	320
Kvænangen	467	53	1016	926	279	236
Lyngen	1661	215	2.806	2493	887	787
Totalt Nord-Troms	4451	411	4697	4020	1758	1422

Kilde: SSB 1891

av kunnskap i kvensk og samisk i folketellingene på 1800- og 1900-tallet. For eksempel ble nærmere 12 000 personer av blandet norsk, samisk og/eller kvensk opprinnelse, i dag ville man kalt dem flerkulturelle eller multietniske, oppført som norske i SSBs folketelling i 1930. Dermed fremsto den kvenske og samiske befolkningen som mindre enn den faktisk var.¹⁹

I dette delkapitlet om språkskiftet legges det frem det kildene forteller om språkskifte for følgende språk og områder:²⁰

- Kvensk og nordsamisk i Nord-Troms (kommunene Skjervøy/Skiervá/Kierua, Kvænangen/Návuonna/Naavuono, Nordreisa/Ráisa/Raisi, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono, Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono og Storfjord/Omasvuotna/Oamasvuono)
- Kvensk og nordsamisk i Varanger (kommunene Berlevåg/Bearalvággi, Båtsfjord/Báhcavuotna, Vardø/Várggát/Vuorea, Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, Unjárga/Nesseby og Sør-Varanger/Saujj-Várjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki)
- Skoltesamisk
- Lulesamisk
- Pitesamisk
- Umesamisk
- Sørsamisk
- Finsk i det skogfinske området

De områdene som ikke blir dekket her, er Indre Finnmark, kyst- og fjordstrøkene i Finnmarkku/Finmarkku vest for Varanger, Midt-Troms, Sør-Troms og Nordre Nordland. De blir behandlet i kap. 13.3.1 *Samiske språk*. I casestudien om språkskifte i to kirkesogn i Nord-Troms, Skjervøy/Skiervá/Kierua og Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono, blir kildene diskutert. For andre språk og områder blir i stor grad de samme kildene brukt, men de blir ikke diskutert. Når øvrige kilder blir brukt, blir de presentert.

13.1.2 Casestudie: Kvensk og samisk i Nord-Troms i perioden 1860–1891

Nord-Troms²¹ har vært flerspråklig i alle fall siden tidlig på 1700-tallet, da kvenske og norske innflyttere etablerte seg i dette opprinnelige samiske området. Kvener, samer og nordmenn har etter dette levd side om side, i nær kontakt med hverandre og hverandres språk. Folketellinger fra 1800-tallet gir informasjon om dette, men de forteller også om endring i språkbruk og etnisitet. Folketellinger fra perioden 1855–1891 viser folkevekst fra 6742 til 10 906 innbyggere i Nord-Troms i dette tidsrommet.²²

I folketellingen fra 1855 var samer den største folkegruppen i Nord-Troms. Av de 6742 innbyggerne var 27,9 prosent nordmenn, 47,3 prosent var samer, og 24,9 prosent var kvener. Flerspråklighet var utbredt, og antallet samisk- og kvenskspråklige var

19 SSB (1930) s. 2–3.

20 Kommisjonen ville ta med så mange språk og områder som mulig, men måtte være rasjonelle med tidsbruken. En del områder er utelatt dels av tidshensyn og dels på grunn av vanskelig tilgjengelige kilder. Dette gjelder nordsamisk og kvensk i noen områder. Dette er områder som egner seg for videre forskning, da det er kunnskapshull.

21 Dagens kommuner Skjervøy/Skiervá/Kierua, Kvænangen/Návuonna/Naavuono, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono, Nordreisa/Ráisa/Raisi, Storfjord/Omasvuotna/Oamasvuono og Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono.

22 SSB (1855).

Tabell 13.2

Språksituasjonen i Skjervøy og Lyngen prestegjeld i 1910.

Prestegjeld	Nordmenn	Nordmenn som snakker samisk eller kvensk	Samer	Samiskspråklige samer	Kvener	Kvenskspråklige kvener
Skjervøy	2601	10	209	143	141	69
Nordreisa	1092	231	34	27	382	301
Kvæningen	823	0	754	697	224	184
Lyngen	2951	949	1609	1493	611	433
Totalt Nord-Troms	7467	1190	2606	2360	1358	987

Kilde: SSB 1910

høyere enn antallet samer og kvener. Dette skyldtes både at mange nordmenn hadde kvensk og samisk språkkunnskap, og at samer og kvener ofte snakket hverandres språk. Av hele befolkningen var minst 791 personer – eller ca. 12 prosent – trespråklige. Men det reelle antallet trespråklige var trolig høyere, fordi det bare ble registrert om minst én i familien forsto andre språk enn hovedspråket i husstanden.²³ I mange kontekster ser en at folk holdt på flerspråkligheten i lang tid før de gikk over til å bare bruke norsk.

I 1860 ble norskkunnskapene til den kvenske og samiske befolkningen registrert på familienivå. Over 90 prosent av de samiske og kvenske familiene hadde minst et familiemedlem som snakket norsk.²⁴

Folketellingen i 1891 viser ikke bare en stor folkevekst (61,7 prosent) fra 1855, men også at samer og kveners språkbruk hadde begynt å endre seg. Antallet nordmenn var mer enn fordoblet. Den samiske befolkningen hadde vokst betydelig, mens antallet kvener bare hadde økt med ca. 100 personer. Av de 10 906 innbyggerne i Nord-Troms var 40,8 prosent nordmenn, 43,1 var prosent samer, og 16,1 prosent var kvener.²⁵

Selv om antallet samer økte fra folketellingen i 1855 til 1891, økte ikke antallet samiskspråklige

tilsvarende, og antallet kvenskspråklige minket med noen hundre. 14,4 prosent av samene og 19,1 prosent av kvenene snakket hovedsakelig eller bare norsk. Bruken av norsk hadde økt mest i Skjervøy/Skiervá/Kierua, hvor 61,8 prosent av kvenene og 29,9 prosent av samene ble oppført med at de snakket kun eller hovedsakelig norsk. Samtidig som norskspråklige hadde vokst i antall, hadde bruken av kvensk og samisk gått ned på hjemmearenaen.²⁶ Denne økningen i antallet norskspråklige samer og kvener på slutten av 1800-tallet kan ses som de første, men foreløpig svake, tegnene på et språkskifte til norsk blant samer og kvener i Nord-Troms.

En rapport fra skoledirektør Karl Aas i 1899 ga et bilde av situasjonen etter ca. 50 år med fornorskning. I Nord-Troms hadde et flertall av elevene i de utvalgte kommunene og kretsene samisk og kvensk som dagligspråk hjemme. 305 familier hadde samisk som hjemmespråk, mens 71 familier hadde kvensk som hjemmespråk. I tillegg var 142 familier to- eller trespråklige. Det relativt høye antallet familier med to og tre hjemmespråk er sannsynligvis også tegn på et påbegynt språkskifte; foreldre og andre voksne snakket sannsynligvis samisk og/eller kvensk med hverandre og norsk til ungene.²⁷

23 Friis (1861).

24 Friis (1861).

25 SSB (1891). 411 nordmenn var i denne folketellingen registrert som kvensk- eller samiskspråklige i tillegg til norskspråklige. Det kan være flere årsaker til det. Friis (1861) registrerte utbredt to- og trespråklighet også i de norske familiene i 1860. Det er derfor mulig at nordmenn snakket samisk og kvensk med familiemedlemmer i blandede ekteskap. Det er også mulig at personene det er snakk om, oppfattet seg selv som kvener eller samer, men var blitt kategorisert som nordmenn fordi de var mest norske av avstamning.

26 Se også kapittel 6.

27 St. prp. nr. 2 (1900-1901) s. 33. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1900-01&paid=2&wid=a&psid=DIVL134&pgid=a_0093&vt=a&did=DIVL138&s=True

Tabell 13.3

Samer, kvener og hovedspråk i hjemmet 1930

Kommuner	Folketall	Antall samer	Samisk hovedspråk i hjemmet	Antall kvener	Kvensk hovedspråk i hjemmet
Skjervøy	3802	1198	98	975	4
Nordreisa	2031	590	3	1063	144
Kvænanngen	1973	1214	304	772	102
Lyngen	2225	657	149	632	10
Storfjord	1499	717	361	815	153
Kåfjord	2482	1643	1087	860	80
Totalt Nord-Troms	14012	6019	2002	5117	493

Kilde: SSB 1930

KVENSK OG SAMISK I NORD-TROMS 1910

Det var mindre befolkningsvekst i Nord-Troms fra 1891 til 1910 enn i tiårene før. Folketallet økte med 4,8 prosent til 11 431 personer. Ifølge folketellingen gikk antallet kvensk- og samiskspråklige ned, mens antallet nordmenn økte.²⁸ Dette kan forklares med at registreringsmetoden kategoriserte kvener og samer som nordmenn dersom de var av blandet opphav og kun eller hovedsakelig snakket norsk hjemme, og som nordmenn dersom de var overveiende av norsk opphav, selv om de snakket samisk eller kvensk. Av de 11 431 innbyggerne ble det registrert 65,3 prosent nordmenn, 22,8 prosent samer og 11,9 prosent kvener.

Tabell 13.2 viser at 9,4 prosent av de som var registrert som samer, og 27,3 prosent av de som var registrert som kvener, kun eller hovedsakelig snakket norsk hjemme. Antallet nordmenn som snakket samisk eller kvensk i familien, økte derimot, og utgjorde 1190 personer. Det høye antallet «nordmenn» som snakket kvensk eller samisk hjemme, gjør at det ikke er mulig å få sammenlignbare tall for den eksakte språksituasjonen for kvensk og samisk. Men det er mulig å beregne hvor mange det var som totalt hadde samisk og kvensk som hovedspråk i hjemmet. I 1891 var dette 5883, i 1910 var 4537. Samisk og kvensk gikk altså tilbake med 22,9 prosent i perioden, og også dette er en indikasjon på et påbegynt språkskifte.

KVENSK OG SAMISK I NORD-TROMS 1930

Ifølge folketellingen fra 1930 minket den norske befolkningen i området med 18,2 prosent i perioden 1910–1930, mens den totale samiske og kvenske befolkningen økte med 43,2 prosent. Her må man ta hensyn til at 1190 personer hadde blitt registrert som norske i 1910 selv om de snakket samisk eller kvensk som hovedspråk hjemme. De ble sannsynligvis registrert som kvener eller samer i 1930. Det kommer frem i SSBs rapport at alle «norsk-blandede» i 1930 ble registrert som norske hvis de snakket norsk som hovedspråk hjemme. Men også i 1930 kan man si at mange samer og kvener ble definert ut av statistikken – siden mange samer snakket norsk som hovedspråk hjemme. En ny beregning utført av Sannhets- og forsoningskommisjonen basert på bakgrunnstallene fra SSBs folketelling viser langt høyere tall for samer og kvener i 1930 enn det SSB oppga. I denne beregningen blir alle som har vist kjennetegn på samisk og kvensk identitet, ansett som samer og kvener. Disse kjennetegnene er samiske eller kvenske foreldre og besteforeldre, og kunnskap i språkene samisk og kvensk.²⁹

Tabell 13.3 viser at 6019 personer var registrert med kjennetegn på samisk etnisitet i Nord-Troms i 1930. Samme år ble 5117 registrert med kjennetegn på kvensk etnisitet.³⁰ Tabellen viser at det var et omfattende språkskifte på gang i Nord-Troms.

28 SSB (1910).

29 SSB (1930).

30 SSB (1930).

Dette språkskiftet går fra flerspråklighet med norsk, samisk og kvensk til enspråklighet med norsk som eneste språk. Kommisjonens beregning viser at bare 33,3 prosent av samene og 9,6 prosent av kvenene hadde henholdsvis samisk og kvensk som hovedspråk hjemme. Høyest bruk av samisk var det i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono kommune, der 66,2 prosent av samene hadde samisk som hovedspråk hjemme, mens Nordreisa/Ráisa/Raisi, der under en halv prosent av samene brukte samisk som hovedspråk hjemme, hadde lavest bruk av samisk. Lavest bruk av kvensk var det i Skjervøy/Skiervá/Kierua, der under en halv prosent av kvenene hadde kvensk som hovedspråk hjemme.

SPRÅKSITUASJONEN I NORD-TROMS I 1950 OG 1970

Ved folketellingen i 1950 tok Statistisk sentralbyrå bare med spørsmål om samisk og kvensk språk. Det ble ikke tatt med spørsmål om etnisitet. SSB argumenterte for at det kulturelle skillet i hovedsak fulgte det språklige skillet, og at skillet derfor kunne belyses best ved en inndeling av befolkningen basert på språk. Spørsmålet om språk ved folketellingen i 1950 var stilt slik: «Spørsmål for samer (finner) og kvener. 'Hvilket språk brukes til daglig i hjemmet? Norsk, samisk, kvensk?'» En fotnote gjorde respondentene oppmerksom på at spørsmålet skulle besvares i alle hjem hvor det var samer eller kvener. SSBs oversikt gir ikke informasjon om hvor mange som besvarte spørsmålet, og med det viste at de anså seg selv som samer eller kvener.³¹

I de undersøkte kommunene i Nord-Troms har 54 personer oppgitt at de har samisk som hovedspråk eller et av hovedspråkene i hjemmet. 59 personer har oppgitt at de har kvensk som hovedspråk eller et av hovedspråkene i hjemmet. I SSBs rapport om folketellingen er det anført at en del av tallene måtte være feil, og at bruk av samisk var underrapportert. Enkelte kommuner i Nord-Troms nevnes spesielt i den sammenhengen. De viser likevel en klar trend. Nedgangen i bruk av samisk fra 1930 til 1950 er på 97,3 prosent for samisk og 88,0 prosent for kvensk. Disse tallene viser en total kollaps i bruk av samisk og kvensk i det meste av Nord-Troms. Dette betyr ikke at folk hadde sluttet helt å snakke samisk og kvensk i 1950, men folketellingen viser at de fleste

hadde sluttet å snakke disse språkene til barna. I folketellingen for 1970 ble det kun stilt spørsmål om samisk språkkunnskap og etnisitet, ikke om kvensk eller finsk. Informantene ble spurt om egen samisk etnisitet, om personen snakket samisk som morsmål, og om foreldre og besteforeldres snakket samisk som morsmål.

5275 personer i Nord-Troms hadde kjennetegn på samisk etnisitet i 1970. Det vil si at de enten hadde samisk som morsmål, hadde foreldre eller besteforeldre som hadde samisk som morsmål, eller regnet seg selv som same. 214 anså seg selv for å være same, mens 727 hadde samisk som morsmål. Det siste antallet er betydelig flere enn de 54 som svarte at de brukte samisk som dagligspråk hjemme i 1950. Det må også kunne beskrives som oppsiktsvekkende at mens 5275 personer viste kjennetegn på samisk etnisitet, regnet kun 214 seg selv som samer. SSB har fordelt de samiske morsmålstalerne etter alder i tiårsintervaller. Det store flertallet av morsmålstalerne i Nord-Troms var over 50 år i 1970. Dette bygger opp under resultatet fra folketellingen i 1950, som viste at 54 hadde samisk som hovedspråk hjemme. Bortsett fra i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono kommune var det nesten helt slutt på overføring av samisk språk til barn i Nord-Troms både i 1950 og i 1970. Det er derfor grunn til å anta at svært mange som kunne snakke samisk i 1950, ikke lenger hadde samisk som hovedspråk hjemme. Måten spørsmålet ble stilt på, har uten tvil påvirket resultatet både i 1950 og i 1970.³²

KVENSK PÅ 1970- OG 1980-TALLET

Kunnskaper i kvensk og bruk av språket i Nord-Troms ble undersøkt av forskere og av Norsk kulturråd på 1970- og 1980-tallet. Dette var imidlertid ikke folketellinger av samme karakter som SSBs tidligere undersøkelser.³³ Det ble ikke skilt mellom kvensk og finsk i undersøkelsen, og finsk var begrepet som ble brukt om språket. Undersøkelsene ble gjennomført på ungdomsskoler og videregående skoler i området og viser at kvensk/finsk i liten grad ble overført til barn i Nord-Troms på 1970- og 80-tallet. Andelen kvensk-/finskpråklige sank også mellom generasjonene. Språkkunnskapen var høyere i besteforeldregenerasjonen enn i foreldregenerasjonen og var lavest blant barna. Blant elevene i ungdomsskolen svarte 4,2 prosent at de kunne finsk, og 18,7 prosent at de

31 SSB (1956) s. 21 og SFKOMM 2022/8433-4.

32 SSB 1970.

33 Lindgren (1993) og Aikio (1989) bruker begrepene kvener om folket og finsk om språket. Norsk kulturråd (1976) bruker begrepene finskættede om folket og finsk om språket.

Tabell 13.4

Samisk og kvensk/finnskspråklige i år 2000

Prestegjeld	Folketall 18+	Forstår samisk	Snakker godt samisk	Kvensk	Finsk og/eller kvensk
Skjervøy	Ikke med				
Nordreisa	3663	330		178	470
Kvænangen	1148	92		96	96
Lyngen	2481	198		44	220
Storfjord	1462	175		103	292
Kåfjord	1831	842	472	44	234
Totalt Nord-Troms		1677	737	421	1312

Kilde: SEG 2000

kunne litt finsk. En kartlegging av språkkunnskapene til kvenene i Reisadalen/Ráisávži/Raisinvankka i Nordreisa/Ráisa/Raisi kommune viser når språkskiftet fra kvensk til norsk skjedde. Alle kvener født før 1890 snakket kvensk. I generasjonene født mellom 1890 og 1930 snakket om lag halvparten kvensk. Blant generasjonene født mellom 1930 og 1970 snakket mindre enn 10 prosent kvensk. Ingen født på 1970-tallet snakket kvensk.³⁴

KVENSK OG SAMISK I NORD-TROMS I ÅR 2000

Samisk Nærings- og Utredningscenter/Sámi Ealáhusja Guorahallanguovddáš (SEG) utførte på oppdrag fra Sametingets/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie daværende språkråd en undersøkelse om kunnskaper i og bruk av samisk språk i år 2000.³⁵ Undersøkelsen gir grundig kunnskap om antallet talere av nord-, lule- og sørsamiske språk, og den har også noe informasjon om antallet talere av kvensk og finsk.³⁶

Både spørsmålet som ble stilt om samisk kunnskap, og metoden som ble brukt for å samle inn informasjon, var annerledes i 2000-undersøkelsen enn i de tidligere folketellingene. Meningsmålingsinstituttet Opinion utførte undersøkelsen på telefon. 5751 svarte på de innledende spørsmålene om hvilke språk de kunne, og 1001 ikke-samiskspråklige og 954 samiskspråklige svarte på ekstra spørsmål om kunnskaper om, holdninger til og bruk av samisk språk.

Intervjuene startet med at respondentene ble spurt hvilke språk de forsto vanlig dagligtale av. Samisk, kvensk og finsk var blant svaralternativene.³⁷ Hele Nord-Troms bortsett fra Skjervøy/Skiervá/Kierua var med.

Tallene i tabell 13.4 viser at 1677 personer forsto vanlig samisk dagligtale i Nord-Troms, mens antallet som forsto kvensk og/eller finsk var 1312. 421 personer svarte at de kun forsto kvensk. De samiskspråklige informantene ble spurt hvor godt de kunne samisk. Ved hjelp av svarene på dette spørsmålet har Sannhets- og forsoningskommisjonen beregnet hvor mange som kunne samisk godt eller ganske godt i Nord-Troms i år 2000. Begrepene «godt» og «ganske godt» samsvarer bedre med begrepene som har blitt brukt i de tidligere folketellingene, og gjør det mulig å sammenligne resultatene fra undersøkelsen i 2000 med de tidligere folketellingene.

I kommunene i Nord-Troms svarte en tredjedel av de samiskspråklige at de kan snakke samisk godt eller ganske godt. I Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono kommune var andelen litt høyere. Ti prosent av de samiskspråklige svarte at de hadde barn som snakket samisk godt eller ganske godt. Dette tyder på at det sjelden foregikk overføring av samisk til barn i hjemmene.

34 Aikio (1989) s. 86 og 94; Norsk kulturråd (1976) s. 46–53 og 60 og Lindgren (1993) s. 20–22.

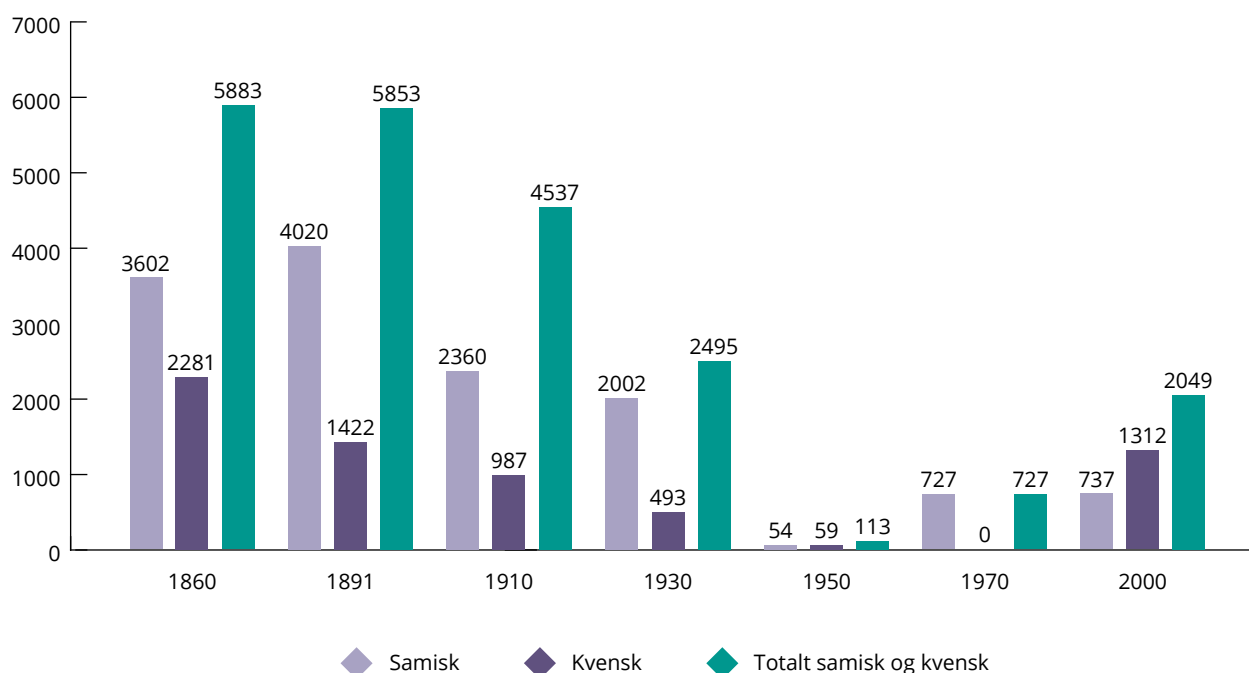
35 Ravna (2000).

36 Rasmussen (2005b).

37 Spørsmålet ble stilt slik: «Først, et spørsmål om hvilke språk du kan eller til en viss grad forstår. Med å forstå mener vi her å kunne følge noenlunde med i en vanlig samtale. Jeg skal her lese opp noen språk, og vil gjerne vite om du kan eller til en viss grad forstår det enkelte språk.» Deretter leste intervjueren opp følgende: «Engelsk, tysk, russisk, svensk, samisk, finsk, fransk, kvensk, nei ingen av dem.»

Figur 13.1

Språktapet i Nord-Troms 1860–2000

Antallet 0 for kvensk/fjnskspråklige i 1970 kommer av at dette forholdet ikke er undersøkt. Tallene for kvensk og samisk i 2000 kan ikke sammenlignes. Samisk viser de som kan snakke samisk godt eller ganske godt. Kvensk viser hvor mange som forstår kvensk dagligtale. Kilde: SSB 1855, Friis 1861, SSB 1891, SSB 1910, SSB 1930, SSB 1950, Aubert 1978 og Ravna 2000.

OPPSUMMERING: SPRÅKSITUASJONEN I NORD-TROMS I PERIODEN 1855–2000

I denne casestudien er utviklingen for samisk og kvensk språk undersøkt for perioden 1855–2000 i de to prestegjeldene Skjervøy/Skiervá/Kierua og Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono, som i dag utgjøres av de seks kommunene Lyngen/Ivguvuotna/Yykeänvuono, Storfjord/Omasvuotna/Oamasvuono, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono, Nordreisa/Ráisa/Raisi, Kvænangen/Návuonna/Naavuono og Skjervøy/Skiervá/Kierua i Nord-Troms.

Figur 13.1 viser en jevn nedgang for bruk av samisk og kvensk i Nord-Troms i perioden 1860–1950 fra 5883 samiske og kvenske språkbrukere til 113 språkbrukere. Tallene øker frem til 1970 og 2000, men her er det viktig å være klar over at spørsmålsstillingen er annerledes enn i tidligere undersøkelser. I 1950 ble det spurt hva som var hovedspråk i hjemmet. I 1970 ble det spurt hva personens morsmål var,

og i 2000 ble folk spurt om de kunne snakke samisk godt eller ganske godt, og om de forsto dagligtale av kvensk eller finsk.

Kapitlet viser at det var et totalt sammenbrudd for samisk og kvensk mellom 1930 og 1950. Det er likevel et faktum at språkskiftet i området startet lenge før 1930. Sannsynligvis startet det like etter 1860 i noen deler av området.

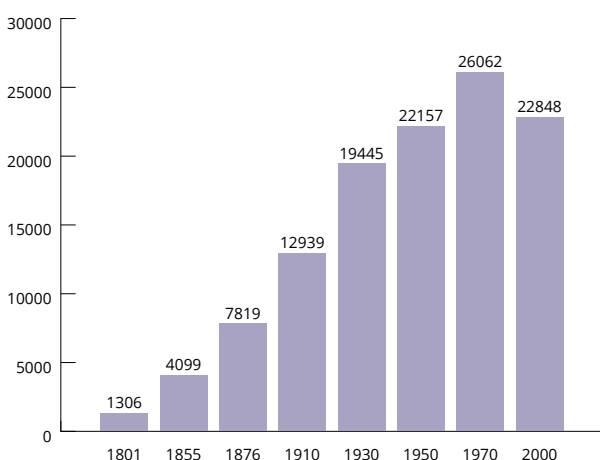
13.1.3 Kvensk og nordsamisk i Varanger

Dagens kommuner Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, Vardø/Várggát/Vuorea, Båtsfjord/Báhcavuotna, Berlevåg/Bearalvággi, Unjárga/Nesseby og Sør-Varanger/Saujj-Várjjet/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki inngår i Varanger-området. Dette området behandles under ett for å vise hvordan utviklingen har vært for nordsamisk og kvensk språk i perioden 1800–2000.³⁸ Skoltesamisk behandles i et eget underkapittel.

38 Det er vanskelig å presentere tall for samisk og kvensk på 1800-tallet. Folketellingene brukte administrative enheter som har endret seg over tid. For eksempel var dagens Berlevåg/Bearalvággi kommune en del av Deatnu/Tana/Teno prestegjeld, og Unjárga/Nesseby og Polmak var et felles prestegjeld i 1855. For Berlevåg/Bearalvággi i 1855 er tall hentet fra Friis (1861). I Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari landkommune inngikk også dagens Sør-Varanger kommune i 1855.

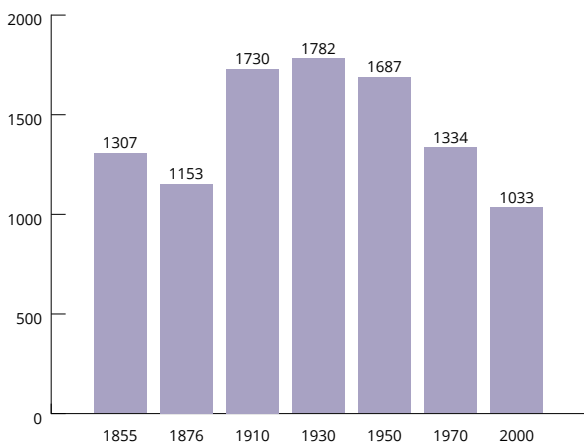
Figur 13.2
Folketallet i Varanger 1801–2000

Folketall i Varanger 1801–2000

Folketall i Varanger, dagens kommuner Vadsø, Vardø, Båtsfjord, Berlevåg, Nesseby og Sør-Varanger for perioden 1800-2000. Kilde: SSB 1801, 1855, 1876, 1910, 1930, 1950 og 1970; SEG 2000.

Figur 13.3
Nordsamiskspråklige i Varanger 1855–2000

Kilde: SSB 1855, 1876, 1910, 1930, 1950 og 1970; SEG 2000.

På begynnelsen av 1800-tallet var befolkningen i området ca. 1300 personer, og den samiske befolkningen utgjorde ca. to tredjedeler og den norske ca. en tredjedel. Den kvenske befolkningen var liten i forhold til de to andre befolkningsgruppene. Befolkningen var hovedsakelig konsentrert rundt Varangerfjorden.³⁹

Figur 13.2 viser en rask befolkningsøkning i Varanger fra 1801 til 1970. En del av økningen frem til 1855 skyldtes at Sør-Varanger/Saujj-Várjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki kommune ble lagt til Norge etter en grensetrekning mot Russland i 1826. For øvrig øker folketallet på grunn av naturlig vekst og tilflytting fra andre deler av Norge, Finland og Tornedalen i Sverige.⁴⁰

Figur 13.3 viser at antallet nordsamiske språkbrukere økte mellom 1855 og 1930. Etter dette har antallet gått tilbake. Det var også en nedgang i antall samiskspråklige mellom 1855 og 1876, men mulige feilkilder er at samene i Berlevåg/Bearalvággi ikke er med i tallene for 1876, samt at 615 personer i Varanger er registrert som «blandede». Det er sannsynlig at et stort antall av disse var samisk- og/eller kvensk-språklige. Fordi det ikke opplyses om denne gruppens språkkunnskaper, kan ikke disse personene legges til de samiskspråklige eller kvensk-språklige gruppene. Det er også sannsynlig at mange av dem var flerspråklige, ettersom Friis i 1861 registrerte at minst 27 kvener i Varanger snakket samisk, minst 103 samer snakket kvensk, minst 72 nordmenn snakket samisk og minst 38 nordmenn snakket kvensk.

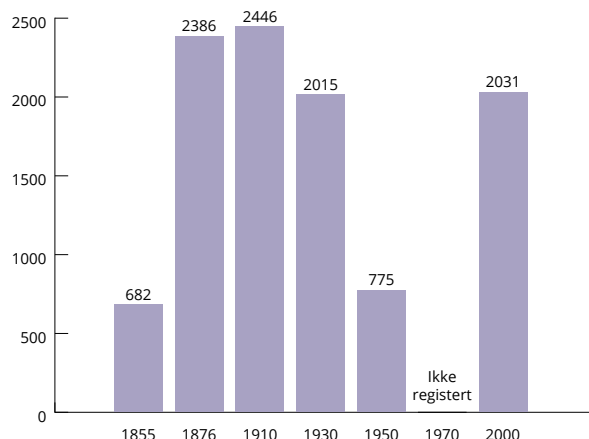
Antallet samiskspråklige i statistikken sank med 21 prosent fra 1950 til 1970. Dette tyder på at et språkskifte hadde begynt etter andre verdenskrig. Språkskiftet gikk saktere i Unjárga/Nesseby enn i de andre kommunene. Her var det fortsatt en del unge samiskspråklige i 1970, men tilbakegangen for samisk fortsatte i Unjárga/Nesseby kommune i perioden 1970–2000. Folketallet gikk ned med 22,4 prosent, og barnetallet ble kraftig redusert. Et mindretall av barna lærte samisk i denne perioden.⁴¹ I de andre kommunene i Varanger ble samisk bare unntaksvis overført til barn etter andre verdenskrig.

39 Helland (1906).

40 Folketellingen i 1825 viste at det bodde nærmere tre hundre personer i det som skulle bli Sør-Varanger. Befolkningen besto av skoltesarer, norske reindriftssamer og fastboende sjøsamer. I tillegg til dem var det enkelte norske og kvenske husstander. Den kvenske innflyttingen økte fra 1830, og bidro til et høyere folketall som etter århundreskiftet nærmet seg 2000. Fra 1900 til 1920 økte befolkningen ytterligere, samtidig som den etniske sammensetningen endret seg til en overvekt av norske innbyggere. En del var bureisere, som fikk tilskudd av staten for å komme og rydde jord i Sør-Varanger. Den største delen av innflytterne på begynnelsen av 1900-tallet, var arbeidere som kom for å jobbe i gruveindustrien.

41 Rasmussen (2005a) s. 65–69, jf. Aubert (1978).

Figur 13.4
Kvensk- og finskspråklige i Varanger 1855–2000

Kilde: Friis 1861, SSB 1855, 1876, 1910, 1930, 1950, Aubert 1978 og SEG 2000.

Figur 13.4 viser at antallet kvenskspråklige økte kraftig mellom 1855 og 1910 som en følge av innflytting. Etter dette sank antallet fra 2446 til 775 i 1950. I 1970 ble ikke bruk av kvensk registrert av SSB, men kunnskaper i finsk og bruk av språket i Varanger ble undersøkt av forskere og Norsk kulturråd på 1970- og 1980-tallet. De bruker begrepet «finsk» om språket, og kvenske språkbrukere inngår i deres undersøkelser, ettersom det ikke blir skilt mellom finsk og kvensk. Resultatene viser at en del barn lærte språket hjemme på 1950- og 60-tallet i Varanger, mens språket i liten grad ble overført til barn på 1970- og 80-tallet. Andelen finskspråklige sank mellom barne- og foreldregenerasjonen.⁴²

I kommunene Berlevåg/Bearalvággi, Båtsfjord/Báhcavuotna, Vardø/Várggát/Vuorea og Unjárga/Nesseby var andelen elever og foreldre med finsk som hjemmespråk 0–3 prosent i 1974. Ved Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari ungdomsskole uttalte lærerrådet i 1974 at kun én elev behersket to språk, mens 39 elever hadde mor med kvensk eller finsk bakgrunn og 78 elever hadde far med kvensk eller finsk bakgrunn. Dette viser at det foregikk et språkskifte mellom generasjonene.⁴³ I Vestre Jakobselv, en bygd i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari kommune med en stor kvensk befolkning, skjedde det et språkskifte etter 1940.

80–100 prosent av tiårskullene født før 1940 snakket kvensk eller finsk. Deretter falt andelen kvensk- og finskspråklige til ca. 5 prosent av tiårskullet født på 1970-tallet.⁴⁴

I Sør-Varanger/Saujj-Várjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki kommune snakket 9,6 prosent av elevene ved de fem største skolene finsk, eller disse språkene og norsk, hjemme i 1974. Blant foreldrene var andelen i overkant av 20 prosent. Resultatene fra Bugøynes og Skogfoss skoler viste at det skjedde et språkskifte mellom barne- og foreldregenerasjonene, samtidig som en relativt høy andel barn snakket finsk hjemme.⁴⁵ I 2000 forsto 2031 personer kvensk dagligtale i Varanger, men tallet sier ikke noe om hvor mange som faktisk kunne snakke språket.

Hovedtendensen for utviklingen av kvensk eller finsk og samisk i Varanger er at tallet på samiske og kvenske språkbrukere økte på 1800-tallet for så å synke på 1900-tallet, samtidig som befolkningen i området økte kraftig. På 1800-tallet var den norsk-språklige befolkningen i mindretall i Varanger. Ved inngangen til 1900-tallet var den norskspråklige befolkningen i flertall. Utover på 1900-tallet ble samisk- og kvenskspråklige både færre og en stadig mindre del av befolkningen i Varanger.

13.1.4 Skoltesamisk

Den skoltesamiske språksituasjonen i Norge har vært spesiell av flere grunner. Deler av det skoltesamiske området var et fellesområde mellom Norge og Russland frem til 1826. Etter grensedelingen har halve Pasvik-sijdden og halve Neiden-sijdden ligget i Norge. Dette skoltesamiske området i Norge ligger i sin helhet i Sør-Varanger/Saujj-Várjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki kommune i Finnmarkku/Finmarkku.⁴⁶

Kontakt med russere, finlendere, andre samer og nordmenn førte til at skoltesamene ble svært flerspråklige. Noen kunne alle de fem nevnte gruppenes språk, og tre- og firespråklighet var utbredt. Denne utstrakte kontakten har sannsynligvis medført at flerspråklighet har eksistert siden 1500-tallet. På 1900-tallet skjedde det språkskifter mellom generasjonene, der folk gikk fra å være tre-, fire- og fem-språklige med skoltesamisk som ett av språkene til å

42 Lindgren (1993) og Aikio (1989) bruker begrepene kvener om folket og finsk om språket. Norsk kulturråd (1976) bruker begrepene finskættede om folket og finsk om språket. Det er av den grunn ikke mulig å skille mellom kvensk og finsk når opplysninger presenteres her.

43 Norsk kulturråd (1976) s. 41, 43 og 44.

44 Aikio (1989) s. 94.

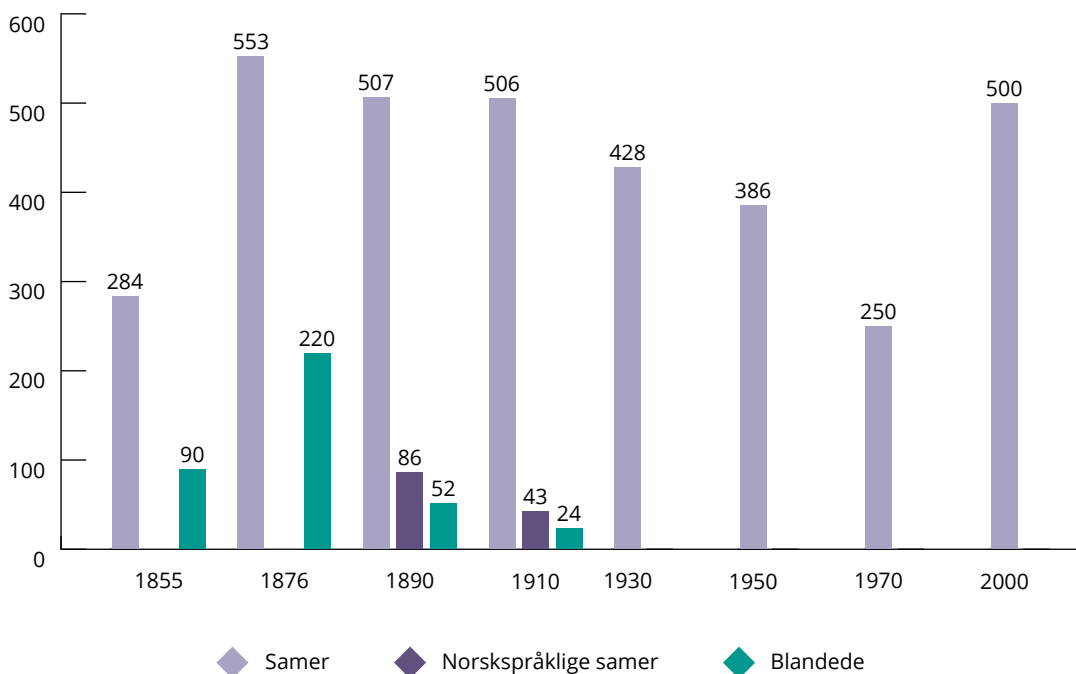
45 Aikio (1989: 86); Norsk kulturråd (1976) s. 42–43 og 60; Lindgren (1993) s. 20–22; Lane (2010).

46 Se kapittel 6.

Figur 13.5

Samer i statistikken 1855–2000 i lulesamisk område

Lulesamer i Steigen, Hamarøy, Tysfjord, Sørfold og Norfold

Kilde: Friis 1861, SSB 1855, 1876, 1890, 1910, 1930, 1950, Aubert 1978 og SEG 2000.

bli to- og trespråklige uten å kunne skoltesamisk. De kunne for eksempel være trespråklige i nordsamisk, finsk og norsk. Den neste generasjonen har som oftest vært tospråklig i norsk og finsk, mens de fleste yngre skoltesamer i Norge i dag bare snakker norsk.⁴⁷

13.1.5 Lulesamisk

Det lulesamiske området er i Nordland og strekker seg fra midten av Ballangen/Bálák og til de nordlige delene av Fauske/Fuossko og Bodø/Bådåddjo kommuner. På svensk side er hovedområdet Jokkmokk og Gällivare. Det lulesamiske området kan deles i tre bosettingsområder. Disse er markebygdene i Ballangen/Bálák, som grenser mot det nordsamiske språkområdet, fjordbosettingene i Divtasvuodna/Tysfjord, Hábmer/Hamarøy, Steigen/Stájgo og deler av Sørfold/Oarjje-Fuolldá, og til slutt en del spredtliggende

bosettinger nord for Saltenfjorden/Sáltovuodna og Skjerstadvfjorden.⁴⁸

Den lulesamiske befolkningen i Norge økte sterkt på midten av 1800-tallet for så å gå tilbake og deretter øke igjen frem til 1910 uten at årsakene er kjente. Endringene kan være reelle, eller de kan skyldes endringer i registreringspraksisen. Det er kjent at en del av den sjøsamiske lulesamiske befolkningen, talerne av det såkalte «finnagiella», skiftet språk fra 1800-tallet. Dette kan ha gitt utslag i antallet registrerte samer, selv om en stor del av den lulesamiske befolkningen videreførte språket på begynnelsen av 1900-tallet.⁴⁹

Tallene for 1855 i figur 13.5 omfatter i tillegg til Steigen/Stájgo, Hábmer/Hamarøy, Sørfold/Oarjje-Fuolldá og Nordfold/Nuortta-Fuolldá hele Lødingen/Lodegak, som Divtasvuodna/Tysfjord tilhørte.⁵⁰ De omfatter ikke den delvis lulesamiske kommunen

47 Rasmussen (2021).

48 Aira og Andersen (2022) s. 10; Hansen og Evjen (2008) s. 47 og NOU 1995 s. 48–49.

49 Se også NOU 2000: 3 s. 43.

50 Tysfjord er nå delt i to. Den vestlige delen hører til Hamarøy kommune og den østlige til Narvik.

Ballangen/Bálák, som nevnes nedenfor. Tallene fra 1890 og 1910 viser at kun en liten del av den samiske befolkningen er oppført som utelukkende eller hovedsakelig norskspråklige. Dette skyldes en underreportering av samer som skyldes at en del av den samiske befolkningen allerede hadde skiftet språk og ble registrert som norske.⁵¹

Også tall fra 1910 og fremover viser at lulesamisk var i tilbakegang. Det er imidlertid knyttet usikkerhet til de offisielle tallene, og både for registreringene i 1950 og 1970 har Statistisk sentralbyrå meldt om underreportering i det lulesamiske området. Om folketellingen i 1970 sier Statistisk sentralbyrå at det reelle antallet lulesamiske morsmålstalere i Divtasvuodna/Tysfjord antakeligvis er det dobbelte av det som ble oppgitt.⁵² Andre kilder viser likevel at det foregikk et omfattende språkskifte i Divtasvuodna/Tysfjord fra 1960-tallet, mens språkskiftet startet tidligere i de andre kommunene. I perioden 1960–1990 lærte få barn lulesamisk som morsmål i hjemmene. I 1970 svarte 213 personer i daværende Divtasvuodna/Tysfjord kommune at de hadde samisk som morsmål. Samme år ble det rapportert at 67,3 prosent i aldersgruppa 0–10 år hadde samisk som morsmål, den laveste andelen av alle aldergrupper.⁵³ I Sametingets undersøkelse fra år 2000 svarte 48 prosent av de lulesamiskspråklige foreldrene at deres barn kan lite eller ikke noe samisk, og 52 prosent at barna snakker samisk godt eller ganske godt.⁵⁴ Det ble anslått at 4-500 snakket lulesamisk.⁵⁵

En undersøkelse på begynnelsen av 1990-tallet viste også at de yngre generasjonene ikke hadde gode samiskkunnskaper, og at samfunnet rundt ikke støttet lulesamisk.⁵⁶ Dette var en utvikling som startet på 1950-tallet, da lulesamene begynte å flytte til norskdominerte tettsteder, og førte til at få lulesamer i 20–30-årsalderen snakket samisk. På 1980-tallet begynte et fåtall foreldre i Divtasvuodna/Tysfjord å snakke samisk med ungene sine igjen, men situasjonen i 1993 var fortsatt at bare et fåtall av lulesamene i alderen 0–35 år snakket samisk. Økningen i antallet samiskspråklige fra 1970 til 2000 (da det ble anslått

at 4-500 personer snakket lulesamisk) kan forklares både med at samisk morsmål ble underrapportert i 1970, samt at revitaliseringstiltak hadde begynt å virke.

Alt dette tyder på at lulesamisk i Divtasvuodna/Tysfjord, som var kommunen med desidert flest lulesamiskspråklige, går fra å være i en trygghet til «usikker» situasjon etter 1950-tallet. I perioden 1960–1990 er tendensen at språket blir svært truet fordi svært få barn lærer språket, og lulesamisk ville vært alvorlig truet hvis lulesamene ikke hadde klart å snu språkskiftet med revitaliseringstiltak.

Den nordligste delen av det lulesamiske området er Ballangen, hvor både den lulesamiske og den nordsamiske befolkningen gjennomgikk et språkskifte fra samisk til norsk i løpet av 1900-tallet. Dette språkskiftet startet før andre verdenskrig. Da Universitetet i Oslo gjennomførte en feltundersøkelse i 1969, traff de samiskspråklige i Gáldovuotna/Kjeldebotnmarka i Ballangen/Bálák kommune som var i alderen 40 år og oppover, noe som viser at språkskiftet startet før andre verdenskrig. I Ballangsmarka i samme kommune var de samiskspråklige over 50 år. Barn og yngre samer snakket ikke samisk i 1969.⁵⁷

13.1.6 Samisk i Lofoten og Vesterålen

I Lofoten/Lufuohtta og Vesterålen/Viestterálas foregikk det et språkskifte på 1800-tallet, og samisk språk forsvant da de siste talerne døde tidlig på 1900-tallet. Den siste som kunne den samiske dialekten i Vesterålen/Viestterálas, døde i 1936. Hun var født i 1854.⁵⁸ Folketellingene viser at det ble registrert 275 samer i Lofoten og Vesterålen/Viestterálas på midten av 1850-tallet. Frem til 1876 stiger tallet med 80 prosent til 463 for så å falle til 231 i 1890, og videre til 83 i 1910 og 55 i 1930. I de senere folketellingene er det ikke registrert samer i Lofoten/Lufuohtta og Vesterålen/Viestterálas. I 1855 var språk det viktigste kriteriet for registrering, og man kan regne med at de registrerte samene var samiskspråklige. Det er mer usikkert om de registrerte samene snakket samisk i 1876. I 1891 og 1910 ble det oppgitt at over

51 Nergård (2023) s. 8-9.

52 Aubert (1978) s. 30.

53 Aubert (1978) s. 46.

54 RAVNA (2000).

55 NOU 2000: 3. Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner 5.3.2 Skoleforhold i det lulesamiske området. https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2000-3/id142575/?q=lulesamisk&ch=6#match_10

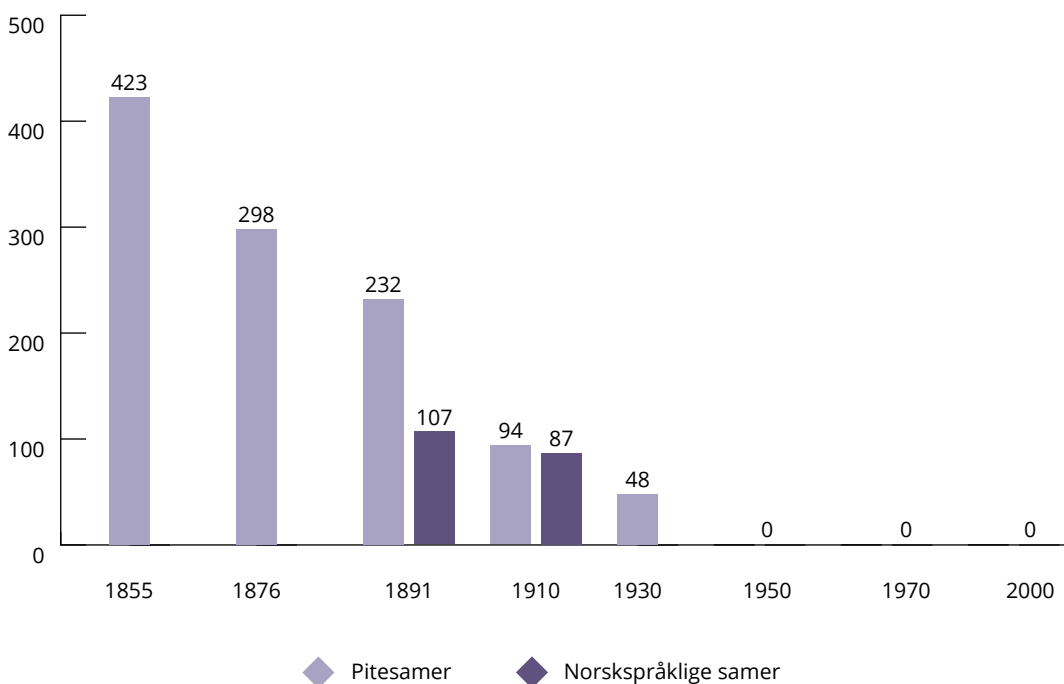
56 Samisk språkråds språkmelding (1993) s. 6–7.

57 Aubert (1969).

58 Nielssen (2017); Myrvang (1998).

Figur 13.6

Pitesamer i statistikken i Norge 1855–2000

Kilde: SSB 1855, 1876, 1890, 1910, 1930, 1950, Aubert 1978 og SEG 2000.

80 prosent av samene utelukkende eller hovedsakelig var norskspråklige. Dette viser at det foregikk et språkskifte, og fordi språkkunnskaper ble brukt som grunnlag for etnisitet, forsvant samene i de påfølgende folketellingene.

13.1.7 Pitesamisk

Det pitesamiske området er både svensk og norsk side av riksgrensen. På norsk side ligger det i Nordlandskommunene Beiarn/Bájjdár/Bájjddár, Saltdal/Sálat, Gildeskål, Meløy, Rødøy, Bodø/Bådåddjo og Fauske/Fuossko og nordre del av Rana/Raane. I Sverige ligger det pitesamiske området i Arjeplog, Arvidsjaur og Malå kommuner. I dag er det ca. 40 personer som snakker språket. De fleste pitesamene bor på svensk side. Pitesamisk er et truet språk som først og fremst forsøkes revitalisert i Sverige. Det er ikke noen offentlige revitaliseringstiltak for pitesamisk i Norge.⁵⁹

Den samiske befolkningen i det pitesamiske området utgjorde 423 personer i 1855. Ettersom kriteriene for samiskhet var språkkunnskaper og språkbruk,

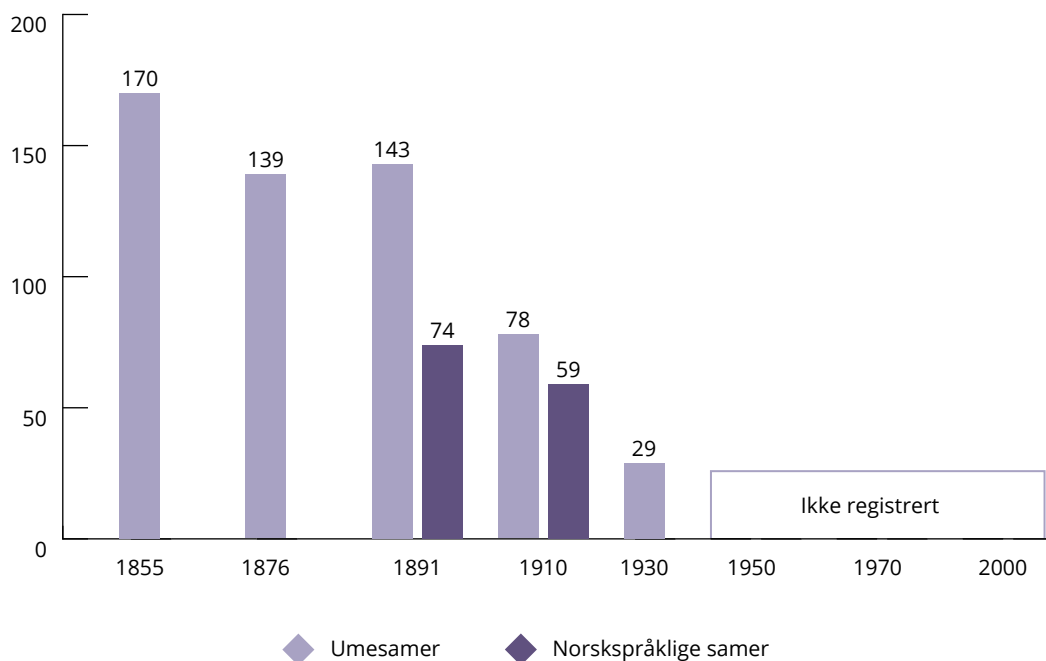
kan en være rimelig sikker på at disse personene snakket samisk. I 1876 hadde den samiske befolkningen sunket til 298. I tillegg var 187 personer registrert som «blandede». Sannsynligvis snakket de som var registrert som samer, fortsatt samisk, mens det er mer usikkert om de såkalt «blandede» behersket samisk. Om det skulle være usikkerhet om et språkskifte hadde startet i 1876, levner tallene fra 1891 ingen tvil om dette. Da ble 232 personer registrert som samer, og av disse er 107 (46,1 prosent) registrert som utelukkende eller hovedsakelig norskspråklige. Nedgangen fortsetter på 1900-tallet. I 1910 ble det registrert 94 samer, og 87 av disse ble registrert som utelukkende eller hovedsakelig norskspråklige. I 1930 ble det registrert 48 samer i det pitesamiske området. Etter 1930 ble det ikke registrert samiskkunnskaper i det pitesamiske området i folketellingene. Da Universitetet i Oslo gjennomførte en feltundersøkelse for å få oversikt over hvor samer bodde i Norge i 1969, traff de samiskspråklige i det pitesamiske området. De var alle eldre folk.⁶⁰

59 Todal (2021a) s. 30–31.

60 Aubert (1969).

Figur 13.7

Umesamer i statistikken 1855–2000

Samer i det umesamiske området

Kilde: Friis 1861, SSB 1855, 1876, 1891, 1910, 1930, 1950, Aubert 1978 og SEG 2000.

Språkskiftet i det pitesamiske området i Norge ser ut til å ha startet på midten av 1800-tallet, og de siste som lærte pitesamisk som morsmål i Norge, var antakeligvis født på slutten av 1800-tallet eller begynnelsen av 1900-tallet. Det er altså rundt århundreskiftet 1800/1900 at pitesamisk blir et truet språk i Norge. Denne prosessen fortsetter utover 1900-tallet fordi pitesamisk ikke blir overført til nye generasjoner. Språket blir alvorlig truet i mellomkrigstida (1917–1940) og kritisk truet etter andre verdenskrig. Lokalt forsøker man i dag å revitalisere språket gjennom språkkurs og samarbeid med pitesamer på svensk side.

13.1.8 Umesamisk

Det umesamiske området i Norge ligger i kommunene Nesna, Hemnes og Rana/Raane i Nordland/Nordlännda fylke. På svensk side ligger det umesamiske området i Arvidsjaur, Arjeplog, Sorsele, Malå og Storuman.⁶¹

Figur 13.7 viser at den samiske befolkningen i det umesamiske området synker fra 1855 til 1930 for å forsvinne fra statistikken etter andre verdenskrig.

Den umesamiske befolkningen i Norge befant seg sannsynligvis i de to prestegjeldene Hemnes og Mo da folketellingen i 1855 ble gjennomført. Disse var bofaste etterkommere etter reindriftssamer. Det er også mulig at det har bodd umesamer utenfor dette området, og at andre samer enn umesamer har bodd i det umesamiske området. Umesamisk gikk ut av bruk før andre verdenskrig på norsk side og er nå i en revitaliseringsfase.⁶²

13.1.9 Sørsamisk

Det sørsamiske området ligger sør for det umesamiske området både i Norge og Sverige, og i dette området har de fleste samer vært to- eller trespråklige siden 1800-tallet. De som hadde tilknytning over grensen, hadde kjennskap til både norsk og svensk. Hos den fastboende samiske befolkningen, som ikke drev med rein, begynte språkskiftet før 1900. Hos den

61 Todal (2021b).

62 Todal (2021b); se også kapittel. 13.3.1.

samiske reindriftsbefolkningen begynte språkskiftet på ulike tidspunkt, men også der er det eksempler på skifter som synes å ha startet før 1900.⁶³

Det har vært vanskelig for kommisjonen å samle opplysninger fra folketellingene i 1900 og 1920 fordi samene da ble talt der de var på tellingsdatoen. I og med at mye av den samiske befolkningen var nomadiserende, ville dette bli en nokså omfattende undersøkelse. Det gis av den grunn bare noen eksempler på språkforholdene. På gården Bukskindmo i Hattfjelldal/Aarborte i Nordland/Nordlännda var alle i heimen registrert som fastboende samer (Lf) eller blandede (b) i folketellingen i 1900, og språket i hjemmet var norsk.⁶⁴ Hos enka Anna Olsdatter med sønnene Konrad og Thomas i Nesna i Nordland/Nordlännda, som alle drev med rein, var hjemmespråket norsk og samisk i 1900.⁶⁵ I husholdet til Daniel Mortenson på Svukuriset i Tolga i Hedmark var samisk hjemmespråk.⁶⁶

Den dokumenterte bortsettingen av samiske barn på Plaassja/Røros mellom 1860 og 1890 fikk sannsynligvis negativ innvirkning på språksituasjonen der. Lars Nilsen Holm forklarte selv at han ikke kunne samisk godt, fordi han hadde vært bortsatt og vokst opp i bygda. Han fortalte hvordan han som voksen måtte prøve å lære språket gjennom å være sammen med andre samer.⁶⁷ Til tross for dette står han oppført med samisk som hjemmespråk i 1920.⁶⁸

Fra perioden 1930–1960 er det flere beretninger fra dagens eldre generasjon om hvordan de ble oppmuntret å bruke samisk språk da de var barn. De måtte gå ut av huset og komme inn på nytt hvis

de glemte seg og hilste på norsk da de kom inn hos eldre. En kvinne mintes at hun da alltid ble møtt med spørsmålet: «Magkeres rovkjje båata?» («Hvilken norsk kvinne er det som kommer?»).⁶⁹ Det fins flere slike historier om at bruk av norsk ble sanksjonert negativt, noe som uttrykker både motstand mot fornorskingen og en vilje til å bevare språket. Samtidig fortalte Lars Danielsen (sønn av Daniel Mortenson som er nevnt ovenfor) i et avisintervju i 1942 at den unge generasjonen samer i Elgå-Røros-området da ikke lærte samisk. De kunne nok forstå språket, og bruke språket til en viss grad, men maktet ikke å gjøre seg forstått på samisk.⁷⁰

Et språkskifte i noen sørsamiske områder begynte i mellomkrigstida ved at barn ikke lærte samisk hjemme. Dette bekreftes ved at ikke alle elever ved skolen i Havika (fram til 1951) og Hattfjelldalen (fra 1951) forsto eller brukte samisk. De andre elevene og personalet innrettet seg da etter det. Samisk ble brukt av noen elever på fritida, om enn i mindre grad.⁷¹

På 1980-tallet ble elevene ved sameskolen i Aarborte/Hattfjelldal beskrevet som stort sett norsktalende.⁷² På denne tida var undervisningsspråket på sameskolen på Snåase/Snåsa hovedsakelig norsk.⁷³ Opplysninger om språkbruk fra elever ved sameskolene på 1980-tallet viser at det store flertallet da hadde norsk som hjemmespråk,⁷⁴ men at hvilket språk man brukte hjemme, var avhengig av hvilken familie man hørte til.⁷⁵ I noen familier bevarte man samisk som hjemmespråk. Slik kan språkskiftet også ha skjedd til ulike tider i ulike familier.⁷⁶

63 RA, Folketelling 1865 for 1826P Hattfjelldal prestegjeld, 1865, s. 22. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090805360622>, RA, Folketelling 1865 for 1811P Bindal prestegjeld, 1865, s. 28. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090805350438>, RA, Folketelling 1865 for 1742P Grong prestegjeld, 1865, s. 138. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090805340139>, RA, Folketelling 1865 for 1736P Snåsa prestegjeld, 1865, s. 139. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090805330301>, RA, Folketelling 1865 for 1722P Ytterøy prestegjeld, 1865, s. 8. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090805320153> og RA, Folketelling 1865 for 1640P Røros prestegjeld, 1865, s. 168. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090803410762>

64 SAT, Folketelling 1900 for 1826 Hattfjelldal herred, 1900, s. 263. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20110118200455>

65 SAT, Folketelling 1900 for 1828 Nesna herred, 1900, s. 947. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20110118270114>; SAT, Folketelling 1900 for 1828 Nesna herred, 1900, s. 180. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20110118250832>

66 SAH, Folketelling 1900 for 0436 Tolga herred, 1900, s. 740. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/ft20090924390191>

67 Fjellheim (2009): s. 45, 47.

68 SAT, Folketelling 1920 for 1640 Røros herred, 1920, s. 10914. Brukslenke for sidevisning: <https://www.digitalarkivet.no/fs10761827601683>

69 Hermanstrand & Kosmo (2009): s. 343.

70 Fjell-Ljom 16.1.1942.

71 Aagård (1996) s. 20; se også kapittel 9.

72 NOU 1985: 14 s. 209.

73 NOU 1985: 14 s. 209.

74 Mæhlum (2019) s. 19.; Fotnote 75 Mæhlum (2019) s. 1–9–20.

75 Mæhlum 2019 s. 19–20.

76 Johansen (2019) s. 35.

13.1.10 Skogfinsk i det skogfinske området

Kjerneområdet for skogfinnerne i Norge er Finn-skogene i Hedmark. Samtidig er det grunn til å understreke at skogfinske bosettinger ekspanderte til om lag 40 kommuner i Oppland, Buskerud og Akershus, og også til Nordmarka i Oslo.⁷⁷ Også utflytting nordover fant sted, som til Trøndelag/Tröndelage.⁷⁸ I folketellingene i perioden 1855–1930 er skogfinner først og fremst registrert i Hedmark, og da under rubrikken «kvæner».

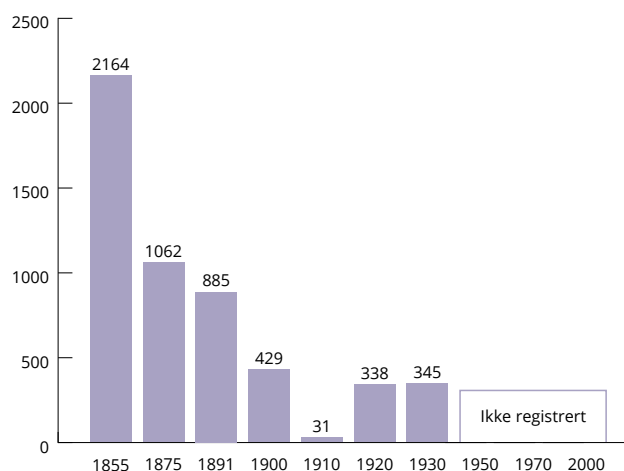
Figur 13.8 viser at antallet skogfinner gikk ned fra 2164 i 1855 til 345 i 1930. Registreringen av skogfinner er delvis bygd på opphavskriterier og delvis på språkkunnskaper. Et språkskifte førte dermed til at folk falt ut av statistikken som skogfinner, og at skogfinnerne som folkegruppe ble usynlig etter språkskiftet.

Folketellingen i 1891 tok med opplysninger både om skogfinnernes etnisitet og språkbruk. Her ser en at av skogfinnerne i Hedmark var 691 eller 78,1 prosent «væsentlig eller udelukkende norsktalende». Folketellingene i 1920 og 1930 gir også noen opplysninger om den språksosiologiske situasjonen i de områdene der skogfinnerne hadde blitt registrert. I 1920 var det bemerket at av de 338 skogfinnerne brukte 336 norsk som daglig språk i hjemmet. I 1930 het det at «I Grue og Vinger på Hedemark bor det 345 kvæner. Disse stammer fra innvandrede finnlendere, men er nu helt å regne som norske i sprog og levevis.»⁷⁹ Andre kilder sier om skogfinnernes språk⁸⁰ at «den siste som snakka finsk som morsmål gjekk bort på 1960-talet».⁸¹

Et språkskifte fra tospråklighet i finsk og norsk til enspråklighet i norsk begynte sannsynligvis før 1800-tallet i det skogfinske området i Norge.⁸² I Grue Finnskog var tospråklighet fortsatt vanlig på 1880-tallet. Blant annet ble det finske språket brukt sammen med norsk på 14 av om lag 80 skogfinske gårder, og i de fleste husholdene forsto minst én person finsk. Allerede da var det store forskjeller mellom generasjonene, og 90 prosent av barna kunne ikke finsk. Språkskiftet i dette skogfinske området hadde begynt allerede før 1880-tallet, og språket kunne allerede da kategoriseres som et truet språk. En generasjon senere, det vil si rundt 1910, kunne språket blitt klassifisert som kritisk truet. Da den siste taleren

Figur 13.8
Skogfinner i statistikken 1855–2000

Skogfinner i statistikken

Kilde: SSB 1855, 1875, 1891, 1900, 1910, 1920 og 1930.

døde på 1960-tallet, var ikke finsk lenger et talespråk på Finnskogen.

13.1.11 Fornorskingspolitikken har vært effektiv

Det har vært en tilbakegang for gruppenes språk som hovedsakelig startet på midten av 1800-tallet. Det er imidlertid et komplekst bilde med store variasjoner mellom geografiske områder og mellom språkene. Et språkskifte for samisk i Lofoten/Lufuohtta og finsk på Finnskogen startet tidligere, mens språkskiftet for umesamisk, pitesamisk og nordsamisk og kvensk i Nord-Troms startet i siste halvdel av 1800-tallet. Språkskiftene for skoltesamisk startet rundt århundreskiftet 1800/1900. I deler av Varanger startet et språkskifte fra kvensk og nordsamisk til norsk i første halvdel av 1900-tallet, mens det i andre deler av området begynte først etter andre verdenskrig. Kommisjonen har avdekket enkelte språkskifter som fortsatte til det ikke var noen morsmålstalere igjen, og disse språkene kan bare revitaliseres hvis de er tilstrekkelig dokumentert. Det fins også noen områder der revitalisering av samiske språk har gitt nye språkbrukere, for eksempel dagens Hábmer/Hamarøy kommune, der man har revitalisert lulesamisk. Imidlertid har

77 Se gode oversikts- og detaljkart hos Christensen (2002).

78 Jf. dokumentasjonsfilmen *Fremmed blod*, NRK 1 15.03. 2021.

79 SSB (1930) s. 5.

80 Skogfinsk dialekt kalles Värmlands dialekt/Vermlannin murre i finsk dialektologi.

81 Bernhardsen (2018) s. 8.

82 Sundt (1850/1974), jf. Niemi (2003) s. 124–126.

Sannhets- og forsoningskommisjonen ikke registrert noen områder eller språk der revitalisering har økt antallet talere til det nivået det var på før fornorskingspolitikken ble igangsatt.

13.2 Språkskifteprosesser

Alt foregikk jo på norsk, og dermed så gikk man gradvis over til det språket uten at man tenkte noe særlig over det. Og nå er det så lett å si: «Herregud, tenkte dere ikke over at dere mistet noe?» Hva er det man skulle miste, når man ikke visste hva det var å miste.⁸³

Fornorskingspolitikken har endret språkpraksis og -situasjon i kvenske, samiske og skogfinske miljøer. Språk og språkskifte er det mest frekvente temaet som personer fra berørte miljøer har tatt opp når de har delt erfaringer om fornorskning og urett med kommisjonen.⁸⁴ Dette underkapittelet undersøker konsekvenser språkskiftet har hatt for enkelte personer og grupper både i lys av forskningslitteratur og historier delt med kommisjonen.

Norske myndigheter førte over en lang periode en politikk som skulle få kvener og samer til å gå over til å snakke kun norsk, men også andre faktorer forsterket konsekvensene av prosessen.⁸⁵ Teknologisk og økonomisk modernisering ble for eksempel fremstilt som uforenlig med samisk og kvensk språk og kultur, og dette ser ut til å ha påskyndt den pågående prosessen med språkskifte, fordi myndighetene i denne perioden kun fremmet norsk språk og kultur. Befolkningen måtte forholde seg til den norske stat på nesten alle livsområder, for eksempel for å få tilgang til skolegang, velferdsordninger og husbanklån. I møtet med storsamfunnet ble kjennskap til norsk språk nøkkelen til goder, fremgang og suksess.

På mors side så var dem samiskspråklige også, de som var blitt født før krigen og fått noen år på baken før de ble evakuert. Jeg vet at søstrene til min mor brukte å dra på [nabobygden] for å snakke samisk med de reindriftssamene som kom flyttende, for å praktisere samisken sin.⁸⁶

Etterkrigsperioden kan forklare en del av språktapet blant de som fortsatt var kvensk- eller samiskspråklige. En kan dermed se på fornorskning og modernisering som ulike krefter som drar i samme retning. Likevel fører ikke modernisering og urbanisering i seg selv til språkskifte, men slike sosiale endringer påvirker måten en ser på seg selv og sitt forhold til verden, noe som igjen får følger for hvordan mennesker handler.⁸⁷ En handling kan være å legge bort et eller flere språk i møte med slike endringer. Moderniseringsprosessen sammen med assimilasjonspolitikken førte til at det var flere muligheter for å ta del i det norskspråklige samfunnslivet på ulike plan, spesielt fordi språkpolitikken i skolen var avgjørende for samenes, kvenens og skogfinnes mulighet til å ta videreutdanning, og til å delta i yrkeslivet utenom primærnæringene og i det politiske livet.⁸⁸

Bestemoren min, hun snakket noen finske ord, men jeg ante ikke at det var finske ord. [...] «Nå hører du fælt» [...] bestefaren min, hadde glemt det lille han kunne av finsk, fordi han vokste opp [...] der det finske språket sluttet veldig tidlig.⁸⁹

Språkskiftet i det skogfinske området er mangelfullt dokumentert, og derfor har en ikke mye kunnskap om hvordan og når skiftet fra skogfinsk dialekt til norsk skjedde. Det finske språket ble ikke borte fra alle geografiske områder og samfunnsområder samtidig. De siste som snakket flytende finsk, gikk bort på 1960-tallet. I den senere tid har folk på Finnskogen tatt i bruk finske navn på hytter, og navn på noen tradisjonelle matretter er fortsatt i bruk, som hillo – dessert med skogsbær rørt med havremel eller rugmel.⁹⁰

83 SFKOMM 2022/2497-8. Jan Isaksen.

84 Se kapittel 11.

85 Se kapittel 6 og 7.

86 SFKOMM 2020/212-68.

87 Gal (1979).

88 Evjen, Ryymin og Andreassen (2021) s. 181; Kortekangas (2017).

89 SFKOMM 2021/4132-3. Britt Karin Larsen.

90 Kulbrandstad (2010). s.173.

13.2.1 Kvinners rolle i språkskifteprosessen

Flere studier indikerer at to- og flerspråklighet var mer utbredt blant menn enn blant kvinner på 1800-tallet. Det var vanlig at menn hadde kontakt-nettverk utenfor hjembygda hvor de kommuniserte også med norsktalende.⁹¹ Dette var en periode med stabil flerspråklighet før språkskiftet begynte. Da språkskiftet tok til, endret dette mønsteret seg, og det var kvinner som først gikk over fra å snakke samisk eller kvensk til å bruke mest norsk. I Nordreisa/Ráisa/Raisi begynte språkskiftet fra kvensk og samisk til norsk på slutten av 1800-tallet, og det ble nesten totalt gjennomført i kvenske miljøer frem til 1980-tallet.⁹² På slutten av 1970-tallet snakket nesten 50 prosent av de kvenske mennene i Nordreisa/Ráisa/Raisidalen kvensk når de snakket med andre fra lokalsamfunnet, mens kun 30 prosent av kvinnene brukte kvensk i slike situasjoner.⁹³ En lignende utvikling ble rapportert også fra en kystsamisk bygd.⁹⁴

Det kan være mange årsaker til at kvinner ble pådrivere i språkskifteprosessen. Norsk hadde høyere status og bidro til større sosial mobilitet, noe som kan ha medvirket til at kvinner gikk over til å snakke norsk med barna. Mange kvinner ble også mer mobile og arbeidet i perioder utenfor hjemstedet. Menn hadde oftere arbeidet sitt i de hjemlige områdene i tradisjonelle næringer på fiskebåter, i skogen og i reindrifta, hvor kvensk og samisk var arbeidsspråk.

Fordi de guttene var jo på skogsarbeid og for å få tømmer til sagbruket. [...] Det gikk på kvensk. Så, jeg behersket jo det veldig godt, jeg også. Men når du ikke bruker språket, så blir det borte.⁹⁵

Slike endringer synliggjør at samisk og kvensk var under direkte press på grunn av fornorskingsprosessen, og at oppfattelsen av språks «nytteverdi» kan endre seg over tid og bli bety ulike ting for menn og kvinner. Det er ikke spesifikke egenskaper ved «maskulinitet» eller «feminitet» som definerer slike språkskiftemønstre. Det er heller kombinasjonen

av sosiale og økonomiske forhold, og ideologier om språk og kjønn, som legger grunnlag for forventet oppførsel, og som dermed påvirker språkskiftemønstre.

13.2.2 Sosiale og emosjonelle konsekvenser

De som ikke har selv opplevd fornorskingspolitikken direkte, kan likevel bære med seg arven og mindreverdighetskomplekset fra tidligere generasjoner i en svakere og noen ganger «usynlig» form. I historier delt med kommisjonen uttrykker mange en følelse av tap fordi de ikke fikk lære språket av sine foreldre og besteforeldre.

Språket har vært et enormt tap for meg, [...] Jeg hørte far snakke sørsamisk med noen venner for første gang på 80-tallet. [...] Jeg ble bare stående å se på ham. Han hadde aldri snakket med oss hjemme. Jeg kunne ikke klandre ham [...] Jeg har forsonet meg med det, og lært å leve med det, men det har vært et tap.⁹⁶

Dette temaet har vært vanskelig og sårbart for mange kvener og samer. Etter som språkskiftet skred frem, opplevde mange en dobbel mindreverdighetsfølelse; de opplevde at de ikke behersket norsk skikkelig, og kunne også kjenne på at de ikke snakket «godt nok» kvensk eller samisk. Dermed ble de ikke sett på som «ordentlige» samer eller kvener verken i majoritets- og minoritetskontekster.⁹⁷ I kommisjonens materiale beskriver både kvener og samer at deres språkkunnskap har blitt kommentert av andre. Noen historier viser at når personer ikke har hatt mulighet til å bruke språkene aktivt, føles det som om samiske og kvenske ord og uttrykk «går i glemmeboka». Mange forteller også til kommisjonen at språktap i familien har ført til usikkerhet om etnisk tilhørighet, og at personer i slike situasjoner må ha andre måter for å uttrykke sin identitet og få erkjennelse for sin etniske bakgrunn.

91 Aikio (1992); Elenius (2001).

92 Se kapittel 13.1.5.

93 Lindgren (1993); Bull, Huss og Lindgren (2021).

94 Bull (1996).

95 2021/334-26. Eilif Andersen.

96 SFKOMM 2020/214-43. Roy Kappfjell/Gaebpien Roya.

97 Johansen (2010); Lane (2010).

Det som kanskje merkes best, er jo det å ikke føle seg samisk nok, fordi du har ikke språket. Og hadde kanskje tiden vært annerledes før, at bestemor hadde lært min mamma samisk, så hadde jeg også snakket samisk. [...] Det har jo preget meg, fordi jeg har alltid hatt et ønske å kunne snakke samisk.⁹⁸

Språket er et av de kulturelle redskapene som binder et samfunn sammen og gjør det mulig å overføre kunnskap mellom generasjoner. Det er gjennom et felles språk mennesker blir sosialisert inn i en gruppe, og språket bærer dermed med seg gruppas normer og verdisyn og er med på å knytte individet til gruppen.⁹⁹

Språkskiftet i kvenske, skogfinske og samiske miljøer førte til at besteforeldre og i noen grad også foreldre snakket norsk med den yngre generasjonen, selv om de kanskje ikke behersket norsk fullt ut. Slike språkvalg påvirket kommunikasjonsmønster innad i familier, men også ellers i lokalsamfunn og andre nære relasjoner. Når et kommunikasjonsmønster endres brått ved at man går over til et språk ikke alle kan, slik at kunnskapsoverføringen svekkes og noen blir marginalisert fordi de må bruke et språk de ikke behersker, kan dette få dype og langvarige negative konsekvenser for selvoppfattelse, tilhørighet og familieband.

Dette problematiseres i en av historiene sendt inn til kommisjonen av en kvensk kvinne født i 1952.¹⁰⁰ Innsenderen forteller at foreldrene valgte å snakke kun norsk med barna selv om de ikke kunne være gode nok språkforbilder. Da hun begynte på internatskole, opplevde hun at hun etter hvert følte seg fremmed for sine egne foreldre og mistet fortroligheten fordi foreldrene og barna hadde ulike språk og virkelighetsoppfatninger. Hun skriver også at selv om barna skulle lære norsk og bli norske, lærte de ikke å snakke om følelser og å ta vare på hverandre – «jeg tror nok at mange av oss internatbarna ble ganske avstumpet følelsesmessig i løpet av skoletida». Foreldre valgte å snakke norsk til sine barn fordi de trodde dette var til barnas beste. Språkskiftet kan også ha ført til et tap av nærhetsspråk fordi ikke alle klarer å snakke om nære og personlige temaer på et språk

de ikke mestrer godt. Dette temaet reflekteres også i andre personlige historier og beskrives som om et svekket emosjonellbånd mellom generasjoner innad i familier. Foreldre og besteforeldre kunne oppleves som fremmede og fjerne når de ikke hadde et sterkt felles språk med sine barn.

En form for språklig undertrykkelse er å forårsake språktap ved bruk av fysisk, mental, sosial eller åndelig tvang,¹⁰¹ og det er ikke overraskende at språklig undertrykkelse får følger for selvoppfattelse og identitet. Det kvenske språkets «verdi» ble målt opp mot både den finske og norske standarden, og i språkbrukernes øyne faller kvensk igjennom i sammenligningen med den finske standarden fordi kvensk inneholder norske lånord. I forhold til den norske standarden følte de eldste at de kom til kort, dels fordi norsk ble tilegnet som fremmedspråk på skolen, og dels fordi det norske språket symboliserte den enspråklige nasjonalstaten. Lignende erfaringer er dokumentert også i samiske miljøer. Konsekvensen ble en dobbel mindreverdighetsfølelse: Befolkningen opplevde at de ikke behersket verken norsk eller samisk/finsk til fulle og levde heller ikke opp til idealtilstanden – det enspråklige norske samfunnet.¹⁰²

Se oon vähäsen niinko mindreverdighetskompleks. Ko mie olin etelässä ja olimä monta laakissa, mie en tohtinu puhhuut niin paljo, jos sanon mithään väärin. Se sama oli, ko mie tulin tänne, ja saima ystäviitä ja ko häyimä puhhuut keskenhään. Ja net sa-not-hiin, "et sie sano mithään koskhaan". Mie en tohtinu puhhuut niin paljo.¹⁰³

Det er det mindreverdighetskomplekset. Da jeg bodde sørpå og vi var mange i lag, turte jeg ikke snakke så mye. Jeg var redd for å si noe feil. Og det ble de akkurat samme etter jeg flyttet hit og fikk venner, og når jeg var med dem. Og de sa til meg, «du prater aldri». Jeg turte ikke snakke så mye.

Mange samer og kvener holdt sin bakgrunn skjult slik at både språk og etnisitet ble usynliggjort. Språkskifte fører ikke bare til at et språk går ut av bruk, men det kan også ramme overføring av kunnskapssystemet språket bærer med seg. Dette kan føre

98 SFKOMM 2020/212-47.

99 Skuttnabb-Kangas (1984).

100 SFKOMM 2019/1816-3. Kari Greiner.

101 Hall et al. (2018) s. 863; Lane (2023).

102 Johansen (2010); Lane (2010).

103 SFKOMM 2020/212-50.

til at lokal kunnskap og tradisjoner som har vært overført fra generasjon til generasjon svekkes, som f.eks. kunnskap om hvordan man lager skaller, reparerer fiskegarn og hvor det er best å fiske.

Manglende kunnskapsoverføring kan også skje på et mer overordnet plan fordi språkbrukere begynner å se på nasjonalspråket som det eneste språket som kan bære og formidle «viktig» kunnskap. Dette innebærer en usynliggjøring av lokale kunnskapssystemer og måter å forstå oss selv og verden på. Derfor fremhever mange forskere som arbeider med revitalisering, at det å ta tilbake et språk også innebærer at en gir rom for at slike kunnskapssystemer er rasjonelle og kan brukes for å beskrive og forstå verden, og at en derfor gjennom revitaliseringsprosesser ikke bare tar tilbake et språk, men også lokale kunnskapssystemer og verdensanskuelse. Slik kan språklig og kulturell revitalisering også bidra til å hele traumatiske minner og nedarvede sår fra assimileringprosesser.¹⁰⁴

Jeg forstod ikke at faren min var tospråklig, samisken hadde havnet i bakgrunnen og kanskje delvis gått i glemmeboken. [...] Jeg forstod heller ikke at naboene våre var sjøsamere. [...] [D]e antagelig også snakket samisk når ingen hørte det. [...] Det absurde med det er at omtrent ingen av de som jeg trodde var norske, var det. På skolen ble vi indoktrinert til å tro at vi var norske. Det ble ikke nevnt med et ord at vi var noe annet.¹⁰⁵

13.2.3 Situasjonen for de som ikke sluttet å bruke språket

Selv om språkskiftet endret språkbruk i de fleste minoritetsmiljøene, sluttet ikke alle samer, kvener og norskfinner å snakke samisk, kvensk og finsk. Kommisjonens grunnlagsmateriale og personlige historier viser at det fortsatt finnes språkbrukere som snakker disse språkene. En årsak er at språkene på noen områder og i noen slekter hadde høy status innenfor gruppen til tross for en lang periode med fornor-skingspolitikk. Også lokale tette sosiale nettverk har virket språkbærende. Det er en nær sammenheng mellom det at familiene fortsatte å bruke samisk og det at samisk ble opprettholdt som kommunikasjons-

språk i lokalsamfunnet og i arbeidslivet og dermed ansett som viktig å videreføre.¹⁰⁶ I personlige historier forteller også kvener hvordan de har aktivt brukt flere språk hjemme og på arbeidsplassen når de har hatt andre kvensktalende rundt seg.

Min far [mente] det var ikke noe at han skammet seg, han var tvert imot stolt over å kunne snakke samisk, men samtidig så pratet han norsk. Han var stolt over kongehuset, ikke sant, fedrelands-salmen. Stolt over Roald Amundsen og Fridtjof Nansen og Oscar Mathisen, altså sånne norske helter, ja.¹⁰⁷

Personlige historier kaster også lys over kampen for å holde fast ved morsmålet. Majoritetsspråk i samfunnet tar stor plass i de fleste sosiale sammenhenger og blir lett dominerende, også der hvor minoritets-språklige ønsker å kunne bruke sitt språk. Noen av de som har delt sine erfaringer med kommisjonen, beskriver hvor vanskelig det har vært å bevare morsmålet. De har blitt møtt med negative reaksjoner når de har brukt samisk eller kvensk: «[V]i hadde representanter [på fylkestinget] som demonstrerte kraftig når det ble tolking. De tok ikke på seg tolkeutstyret.»¹⁰⁸ I slike situasjoner har det vært språket til samisk- eller kvensktalende som måtte vike, og mange forteller at de har følt at de må kjempe å kunne bruke sitt språk. Flere forteller også hvordan de etter gjentatte negative tilbakemeldinger har valgt å tilpasse seg i situasjoner og bruke majoritetens språk. I personlige historier beskriver både samer og kvener hvordan de i dag opplever at de må gjennom den samme prosessen som fornorskningen påførte til tidligere generasjoner. For dem blir mulige minoritetsspråklige arenaer igjen tapt. Mange forteller imidlertid også om sorgen over tapet de har lidd fordi de ikke kan lese og/eller skrive på sitt eget morsmål.

Kommisjonens materiale viser hvor stor betydning flerspråklighet har for de som behersker mange språk. Det beskrives som en viktig ressurs i kommunikasjon, men også for identitet og kultur. Mange kaller minoritetsspråkene hjertespråk. Begrepet hjertespråk uttrykker nærheten som personer føler til samiske og kvensk språk. I kommisjonen personlige historier forteller mange også om gleden ved å holde

104 McKenzie (2022).

105 SFKOMM 2019/5911-1. Wilfred Hildonen.

106 Rasmussen (2014).

107 SFKOMM 2022/2497-8. Jan Isaksen.

108 SFKOMM 2020/212-42. Agnete Masternes Hansen.

språket i hevd og overføre det til neste generasjon. Det framstilles som meningsfullt og som noe som skaper stolthet over etnisk og kulturell bakgrunn.

Når du skal lære et språk, så er kulturen veldig viktig for å kunne dra frem språket. Du hadde jo språk og kunne jo det, men det ble jo mest at du pratet norsk. Jeg var stolt over å kunne bruke mitt språk. [...] Når jeg ble voksen og begynte å jobbe på aldershjem, og så viktigheten av å kunne språket. Og etter hvert kom de som har hatt kvensk [...], når de blir dement. [...] Når jeg skulle prate med en dame en gang, så blandet jeg norsk, samisk og kvensk. Og da sier hun, når jeg ble usikker, «Giella ii bilit olbmot», snakk bare. For språket ødelegger ikke et menneske.¹⁰⁹

13.3 Samiske og kvensk språk i dag

Dette underkapitlet undersøker vitaliteten eller livskraften til samiske språk, kvensk og finsk i Norge etter en lang periode med fornorskingspolitikk og en kort periode med revitaliseringstiltak.

Det er mulig å vurdere et språks vitalitet med metoder utviklet av blant annet UNESCO.¹¹⁰ Sentrale faktorer i en slik vurdering er antallet talere, aldersfordelingen blant talerne, språkgruppens holdninger til eget språk, og mulighetene til å drive vitaliseringsarbeid, offisiell status for språket og offentlig bruk av språket.¹¹¹ De to sistnevnte forholdene, offisiell status og bruk i offisielle sammenhenger, er gjerne regulert i lovverket ved at urfolks- og minoritetsspråkbrukere er gitt rettigheter til å bruke språkene sine i offentlig sammenheng. Dette undersøkes for samiske språk, kvensk og finsk ved å se på hva folkeretten sier om urfolks- og minoritetsspråk, og ved å granske språkloven, kapitlet om språk i sameloven,

og Nordisk språkkonvensjon. Barnehageloven og opplæringsloven er gransket i kapittel 15, og det vises derfor bare kort til dem her.

13.3.1 Samiske språk

Samiske språk er beskyttet gjennom minoritetsspråk-pakten (Europeisk pakt om regions- eller minoritetsspråk), språkloven,¹¹² og sameloven § 1-5. Den lyder: «Samisk og norsk er likeverdige språk. De skal være likestilte språk etter bestemmelsene i kapittel 3».¹¹³ Lovverket slår fast at statlige og regionale offentlige organer er forpliktet til å tilrettelegge for bruk av samiske språk.¹¹⁴

Retten til å bruke samiske språk er sterkest innenfor forvaltningsområdet for samisk språk.¹¹⁵ Av de 13 kommunene i forvaltningsområdet for samisk språk er åtte i det nordsamiske området, én i det lulesamiske området og fire i det sørsamiske området. Dette vil si at en del nordsamer, lulesamer og sørsamer har rett til å bruke samisk i kontakt med myndighetene og få offentlige tjenester på samisk. Denne rettigheten har ikke samiskspråklige utenfor forvaltningsområdet og dermed heller ikke ume-, pite- og skoltesamisktalende.

Samiske språk har en flere hundre år lang historie som skriftspråk. Alle de seks samiske språkene med tilhørighet i Norge har ortografier. En skoltesamisk ortografi ble tatt i bruk i 1973. Sørsamisk fikk en felles skriftstandard i Norge og Sverige i 1976, en felles standard for nordsamisk skriftspråk i Norge, Sverige og Finland ble godkjent i 1979, og en tilsvarende standard for lulesamisk kom i 1983. En ortografi for umesamisk og pitesamisk ble godkjent i henholdsvis 2016 og 2019.¹¹⁶ Giellagáldu er et felles organ for sametingene i Finland, Norge og Sverige og har i dag ansvaret for terminologiutvikling og normering av de samiske språkene.¹¹⁷

109 SFKOMM 2020/212-51. Karin Larsen.

110 FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).

111 UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Language (2003)

112 Lov 21. mai 2021 nr. 42 om språk (Språklova).

113 I forvaltningsområdet for samisk språk er samisk og norsk likestilte språk, og man har rett til å bli betjent på samisk når man henvender seg til offentlige etater i forvaltningsområdet for samisk språk. Forvaltningsområdet består av de tre nordligste fylkeskommunene, Troms og Finnmark, Nordland og Trøndelag og disse kommunene: Troms og Finnmark: Gáivuotna/Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono, Loabák/Lavangen, Guovdageaidnu/Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Kárášjohka/Karasjok, Deatnu/Deatnu/Tana/Teno, Unjárga/Unjárga/Nesseby, Porsángu/Porsángu/Porsanger/Porsanki, Dielddanuorri/Tjeldsund. Nordland: Hábmér/Hamarøy, Aarborte/Hattfjelldal. Trøndelag: Snåase/Snåsa, Raarvihke/Røyrvik og Rosse/Røros.

114 Meld. St. 31 2019–2020. Kapittel 2.1.2 Rett til offentlige tjenester på samisk. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-31-20192020/id2729805/?ch=2>

115 Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven) kapittel 3; se også kapittel 10.

116 Todal (2021a); (2021b).

117 Andersen, Evjen og Ryymin (2021) s. 311 og s. 328 og Sámi giellagáldu (2022).

SAMISKE SPRÅKBRUKERE

Mangelen på nøyaktige tall for talere av samiske språk er et vedvarende problem. Fra 2019 har det vært mulig å registrere kunnskaper i sør-, lule- og nordsamisk i Folkeregisteret, men ikke i ume-, pite- og skoltesamisk. 1548 personer hadde registrert slike kunnskaper i 2022. I forhold til det reelle antallet språkbrukere er dette tallet for lavt til det kan brukes til å si noe om utbredelsen av samiske språk i dag. Det kan imidlertid bli en nyttig kilde i fremtiden dersom flere språkbrukere registrerer sine kunnskaper.¹¹⁸

Noen tall for samiske språk er imidlertid sikre: Vi vet hvor mange barn som får tilbud om samisk i barnehagen og opplæring i samiske språk i grunnskolen og den videregående opplæringen. I 2021 gikk det 753 barn i samiske barnehager eller samiske avdelinger i norske barnehager. I tillegg var det 76 barn samisk som fikk språkopplæringstilbud i norske barnehager. 18 norske barnehager hadde tilbud om samisk språkopplæring. Dette tilbudet omfattet nord-, lule- og sørsamisk, men ingen barnehager hadde språktilbud på ume-, pite- eller skoltesamisk.¹¹⁹

I grunnskolen hadde 2492 elever opplæring i et samisk språk i 2021/22. Av disse hadde 2277 opplæring i nordsamisk, 109 i lulesamisk og 106 i sørsamisk. Ingen elever hadde opplæring i ume-, pite- eller skoltesamisk.¹²⁰

Det er utviklet to læreplaner for samiske språk. Samisk førstespråk er tilpasset elever med samisk som morsmål, og innenfor forvaltningsområdet for samisk språk har disse elevene krav på å få all undervisning på samisk. For elever uten morsmålskunnskap i samisk er det utviklet en læreplan med to nivåer for måloppnåelse: samisk andrespråk 2 og samisk andrespråk 3.

1009 elever hadde samisk som førstespråk i grunnskolen. Av disse hadde 878 samisk som undervisningsspråk. Det vil si at 131 elever fikk opplæring i samisk som førstespråk uten å ha annen opplæring på samisk. 1483 elever hadde opplæring i samisk som andrespråk. Av disse fikk 886 opplæring i samisk

etter læreplan for samisk andrespråk 2, og 597 etter læreplan for samisk andrespråk 3.¹²¹

SKOLTESAMISK

De siste morsmålstalerne av skoltesamisk fra siiddene Neiden/Njauddâm/Njâvdân/Näätämö og Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki bosatt på norsk side døde på 1980-tallet. Likevel er det viktig å vektlegge at skoltesamisk ikke er utdødd i Norge. Etter andre verdenskrig har en del skoltesamer fra nabokommunen på finsk side flyttet til Norge, og blant disse og deres etterkommere er det ca. 12–15 som snakker skoltesamisk. Situasjonen for skoltesamisk i Russland er også svært sårbar med en håndfull talere, mens skoltesamisk har 300 talere i Enare kommune på finsk side av grensa. Der fins det et aktivt språksamfunn med offentlige tilbud på skoltesamisk, og et utdanningstilbud for skoltesamisk fra barnehage til universitetsnivå. På norsk side av grensen blir det ikke gitt noe skoltesamisk tilbud i barnehager, grunnskoler eller videregående skoler. Det er heller ikke mulig å studere skoltesamisk på høyskoler eller universitet i Norge.¹²²

NORDSAMISK

Det ble i år 2000 estimert at det var 20 000 talere av nordsamisk i Norge. Nordsamisk snakkes også i Sverige og Finland, men der bor det langt færre språkbrukere. I mange nordsamiske områder fortsatte språkskiftet til norsk etter år 2000 fordi de eldre språkbrukerne gikk bort, mens det ikke kom til nye, yngre språkbrukere. Samtidig har det skjedd et omfattende revitaliseringsarbeid i andre områder. Det er ikke mulig å si om antallet talere av nordsamisk har økt eller gått tilbake etter år 2000.¹²³

Den nordsamiske befolkningen er relativt stor og bor i et geografisk område som strekker seg fra Nordre Nordland til Øst-Finnmark, og i tilgrensede områder i Sverige og Finland. For å gi et mer nøyaktig bilde av dagens språksituasjon gis den for naturlige oppdelte geografiske områder.¹²⁴

118 Folkeregistret (2019). Pressemelding 22.10.2019. Snakker du samisk? Nå kan du registrere det i Folkeregisteret. <https://www.skatteetaten.no/presse/nyhetsrommet/snakker-du-samisk-na-kan-du-registrere-det-i-folkeregisteret/> og NRK Sápmi (2022). 31.10. 2022. 1550 har registrert kunnskaper i samisk. <https://www.nrk.no/sapmi/nyheter/1550-har-registrert-kunnskaper-i-samisk-1.16160332>

119 Sametingsrådets redegjørelse om kvalitetsutvikling i den samiske barnehagesektoren. Dokumentid.22/27383 <https://innsyn.onacos.no/sametinget/mote/norsk/wfdocument.ashx?journalpostid=2021066855&dokid=1137780&versjon=1&variant=A&>

120 Udir (2022).

121 Grunnskolen informasjonssystem på internett 2022. <https://gsi.udir.no/app/#!/view/units/collectionset/1/collection/97/unit/1/>

122 Rasmussen (2021).

123 Ravna (2000).

124 NOU 1995: 6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge. Vedlegg 2. Samiske regioner i Norge.

Nordre Nordland og Troms

I det meste av denne regionen har samisk språk forsvunnet. Dette gjelder blant annet Lofoten/Lufuohtta og Vesterålen/Viestterálas, deler av Sør-Troms og Nordre Nordland og øyregionen i Midt-Troms. Selv om det generelle bildet er at samisk språk har forsvunnet, kan det være enkeltpersoner som behersker samisk språk. I tre kommuner, Dielddanuorri/Tjeldsund, Loabák/Lavangen og Tromsø/Romsa/Tromssa, foregår det språkrevitalisering i barnehager, på skoler og ved språksentre. Den samiske språksituasjonen i Tromsø/Romsa/Tromssa kommune er spesiell. Den opprinnelige samiske befolkningen har byttet språk til norsk, mens samisk blir holdt i hevd av innflyttere fra andre samiske områder. Det er samiske barnehager i kommunen, et samisk språksenter og klasser med samisk som undervisningsspråk på én skole. Det er et betydelig antall elever som får opplæring i samisk språk i skolen.¹²⁵

I hele regionen fikk 390 elever opplæring i samiske språk i 2020/21. 101 hadde samisk som førstespråk, 119 som andrespråk 2, og 170 som andrespråk 3. Majoriteten av elevene, 64,6 prosent, bodde i Tromsø/Romsa/Tromssa kommune. Sannhets- og forsoningskommisjonen merker seg at ti elever i Dielddanuorri/Tjeldsund kommune fikk opplæring i samisk førstespråk uten å få undervisning i andre fag på samisk. Ettersom Dielddanuorri/Tjeldsund kommune er innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk, hadde disse elevene en individuell rett til å få opplæring i alle fag på samisk. Sannhets- og forsoningskommisjonen merker seg også at mens 83 elever fikk opplæring i nordsamisk som førstespråk i Tromsø/Romsa/Tromssa kommune, hadde bare 52 elever undervisning på samisk. Det vil si at ytterligere 31 elever hadde rett til å få undervisning på samisk dersom foreldrene krevde det.¹²⁶

Reindriftregionen i Troms og Nordre Nordland er bare til en viss grad en geografisk avgrensbar region. Det som kjennetegner den, er at det bor mange reindriftssamer der, spesielt fra Guovdageaidnu/Kautokeino, som har flyttet dit fra 1950-tallet,¹²⁷ og som bruker samisk aktivt. De fleste ungene i den samiske barnehagen og elevene på Romssa Sámeskuvla / Sameskolen i Troms i Målselv/Málatvuopmi kommu-

ne kommer fra dette miljøet. Skolen har samisk som undervisningsspråk og ca. 20 elever.¹²⁸

Samisk språk har forsvunnet i det meste av Nord-Troms-regionen, og samisk overføres bare unntaksvis til barn hjemme, fordi de fleste foreldrene ikke kan samisk. Det foregår et revitaliseringsarbeid i to barnehager, i grunnskolen, i en videregående skole og ved to språksentre. Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono er den eneste kommunen i Nord-Troms som er del av forvaltningsområdet for samisk språk.¹²⁹

I regionen fikk 195 elever i grunnskolen opplæring i samisk språk i 2020/21. 12 elever hadde samisk som førstespråk, 150 hadde samisk som andrespråk 2, og 33 hadde samisk som andrespråk 3. Sannhets- og forsoningskommisjonen merker seg at det i Nordreisa/Ráisa/Raisi kommune var ti elever som hadde samisk som førstespråk, men som ikke fikk undervisning i andre fag på samisk. Nordreisa/Ráisa/Raisi kommune er ikke innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk, men elevtallet er så høyt at barna har rett til opplæring i andre fag på samisk dersom foreldrene krever det.

Kyst- og fjordstrøkene i Vest-Finnmark

I det meste av regionen er samisk språk forsvunnet, unntatt Porsángu/Porsanger/Porsanki og Alta/Áltá/Alattio kommune. I Porsángu/Porsanger/Porsanki skyldes dette at språkskiftet begynte først i etterkrigstida. Alta/Áltá/Alattio er et unntak fordi store deler av den opprinnelige samiske befolkningen har byttet språk, mens kommunens samiskspråklige befolkning likevel er relativt stor. Den består i stor grad av innflyttere fra andre samiske områder der samisk språk står sterkere, og av deres etterkommere.

Porsángu/Porsanger/Porsanki kommunen er med i forvaltningsområdet for samisk språk. Det er et språksenter i kommunen, samisk barnehage, opplæring i samisk språk for elevene i grunnskolen og klasser med samisk som undervisningsspråk for 26 elever.

I Alta/Áltá/Alattio kommune er det et samisk språksenter, flere samiske barnehager, opplæring i samisk i grunnskolene og den videregående skolen samt egne klasser med samisk som undervisningsspråk på en grunnskole.¹³⁰

125 Rasmussen (2005a) og NOU 1995.

126 Udir (2022).

127 NOU 1995 s. 56 og 478.

128 Johansen, Bjørg (2001) Tromssa sámeskuvla/Sameskolen i Troms <https://www.malselv.kommune.no/sameskolen-i-troms.485013.no.html>

129 Rasmussen (2005a).

130 Romsdal Hætta (2018).

I de andre kommunene i denne regionen er det eneste revitaliseringstiltaket at elever blir tilbudt opplæring i samisk i grunnskolen og den videregående skolen. Dette gjelder kyst- og fjordområder som Loppa/Láhppi, Hasvik/Áknjoluokta/Hasviika, Hammerfest, Måsøy/Muosáidsuolu og Lebesby/Davvesiida, som alle hadde en stor samiskspråklig befolkning frem til 1900-tallet.¹³¹

I hele regionen fikk 477 elever opplæring i samiske språk i 2020/21. 107 hadde samisk som førstespråk, 115 hadde samisk som andrespråk 2, og 255 hadde samisk som andrespråk 3. Majoriteten av elevene, 62,1 prosent, bodde i Alta/Áltá/Alattio kommune. Sannhets- og forsoningskommisjonen merker seg også at mens 79 elever fikk opplæring i nordsamisk som førstespråk i Alta/Áltá/Alattio kommune, hadde bare 47 elever undervisning på samisk. Det vil si at ytterligere 32 elever ville hatt rett til å få undervisning på samisk dersom foreldrene hadde krevd det.¹³²

Kyst- og fjordstrøkene i Øst-Finnmark

Nordsamisk har nesten forsvunnet fra store deler av kyst- og fjordstrøkene i Øst-Finnmark. Dette gjelder alle kommunene utenom Unjárga/Nesseby og noen bygder ved Deatnu/Tanafjorden i Deatnu/Tana/Teno kommune.¹³³

Unjárga/Nesseby kommune er innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk. Det er et samisk språksenter i kommunen, og opplæring i samisk har vært obligatorisk for alle elevene i grunnskolen siden 1990-tallet. Det er samisk barnehage i kommunen, og elevene kan ha samisk som opplæringspråk i grunnskolen. Om lag halvparten av befolkningen er samiskspråklige.¹³⁴

I de andre kommunene i regionen foregikk det ikke noe språkrevitaliseringsarbeid utenom tilbud om opplæring i samisk i grunnskolen og ved de videregående skolene, samt ved en samisk barnehageavdeling i Sør-Varanger/Saujj-Várjjet/Mátta-Várjjet/Etelä-Varrenki kommune.¹³⁵

I hele regionen fikk 185 elever opplæring i samisk språk i 2020/21. 48 fikk opplæring i samisk som før-

stespråk. Majoriteten av dem, 87,5 prosent, bodde i Unjárga/Nesseby kommune. 77 elever fikk opplæring i samisk andrespråk 2 og 60 i samisk andrespråk 3.¹³⁶

Indre Finnmark

De tre kommunene Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárásjohka/Karasjok og Deatnu/Tana/Teno inngår i regionen Indre Finnmark. Det er nær 9000 innbyggere i regionen, og ca. to tredeler av dem er samiskspråklige. Imidlertid er antallet samiskspråklige betydelig høyere i Guovdageaidnu/Kautokeino enn i Deatnu/Tana/Teno, der i underkant av halvparten av befolkningen snakker samisk. I nedre del av Deatnu/Tana/Teno startet språkskiftet før andre verdenskrig, mens det i Kárásjohka/Karasjok, Guovdageaidnu/Kautokeino og øvre del av Deatnu/Tana/Teno, begynte på 1960-tallet. Her har språkskiftet snudd, og på 2020-tallet er en større andel av befolkningen, inkludert barn, samiskspråklige enn i perioden 1960–1990. Alle kommunene i regionen var innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk. Det var samiske barnehager i kommunene, samisk var undervisningspråk for samiskspråklige elever i grunnskolen, og alle elevene i kommunene fikk opplæring i samisk. Dette ble innført i Kárásjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino på 1990-tallet og i Deatnu/Tana/Teno kommune i 2021.¹³⁷

I regionen fikk 752 elever opplæring i samisk språk. 633 hadde opplæring i samisk førstespråk og undervisning i andre fag på samisk. 100 elever hadde opplæring i samisk andrespråk 2 og 19 i samisk andrespråk 3.¹³⁸

Nordsamisk utenfor det nordsamiske området

Det bor et betydelig antall samer utenfor det nordsamiske språkområdet, men det er bare i Oslo kommisionen har funnet en viss infrastruktur for språkfremmende arbeid. Der er det samisk barnehage, et samisk språksenter og en skole med ansvar for samisk språkopplæring. Totalt fikk 199 elever opplæring i nordsamisk språk utenfor det nordsamiske språkområdet i 2021. 25 elever hadde nordsamisk som førstespråk, 163 hadde opplæring i nordsamisk andrespråk

131 Rasmussen (2005a).

132 Udir (2022).

133 Rasmussen (2005a).

134 Rasmussen (2005a).

135 Rasmussen (2005a).

136 Udir (2022).

137 Rasmussen (2005a) s. 69–78 og 83–87.

138 Udir (2022).

2, og 11 hadde opplæring i nordsamisk andrespråk 3. Ingen kommuner hadde et så høyt antall elever med nordsamisk som førstespråk at foreldrene kunne krevd at undervisningen i andre fag skulle være på samisk.¹³⁹

LULESAMISK

Senter for lulesamisk språk er i dag i området Drag/Hellemofjorden i Hábmer/Hamarøy kommune i Nordland/Nordlännda. I andre deler av det lulesamiske området er lulesamisk nærmest forsvunnet. Imidlertid foregår det en del revitaliseringstiltak også i Bodø/Bådåddjo.

På begynnelsen av 2000-tallet ble det anslått at «det er ikke urimelig å anta at ca. 4-500 personer bruker lulesamisk daglig. Da var det helst den eldre generasjonen som brukte samisk som dagligspråk.»¹⁴⁰ Revitaliseringstiltak har imidlertid medført at en god del barnefamilier har tatt språket i bruk, og det er nå barn og unge som snakker lulesamisk. Det er ikke mulig å si om nye talere har økt det totale antallet språkbrukere eller om de nye språkbrukerne har vært for få til å holde oppe antallet etter hvert som de eldre har gått bort. Et anslag på 400–500 språkbrukere av lulesamisk virker imidlertid rimelig også i dag.¹⁴¹

Én kommune i det lulesamiske språkområdet, Hábmer/Hamarøy, er innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk. Det er to barnehager med lulesamisk som driftsspråk, én i Hábmer/Hamarøy og én i Bodø/Bådåddjo kommune.¹⁴² I grunnskolen fikk 109 elever opplæring i lulesamisk i 2020/21. 33 elever hadde lulesamisk som førstespråk, 56 elever hadde lulesamisk som andrespråk 2, og 20 elever hadde lulesamisk andrespråk 3. 32 elever ved en skole i Hábmer/Hamarøy kommune hadde undervisning i andre fag på lulesamisk.¹⁴³

PITESAMISK

Folk i det pitesamiske området på norsk side av grensa ble språklig fornorsket for et par generasjoner siden, og en kjenner ikke til noen nålevende personer

som er født og oppvokst i Norge med pitesamisk som hjemmespråk i barndommen.¹⁴⁴ Selv om det ikke fins morsmålstalere av pitesamisk i Norge, fins det noen få nye språkbrukere som har lært språket i voksen alder.¹⁴⁵

Det pitesamiske området går inn i Sverige, og der er det ca. 40 talere av pitesamisk. Noen av dem har pitesamisk som morsmål. De fleste av dem er eldre mennesker. Det fins også en gruppe i Sverige og Norge som etter at de ble voksne, har lært seg språket av de innfødde talerne. Det blir ikke gitt noe tilbud i pitesamisk språk i barnehager, grunnskoler, videregående skoler, høyskoler eller universiteter i Norge. Det er derfor ikke mulig å lære pitesamisk gjennom skoleverket. Årsaken er både at det ikke fins noe lovfestet rett til opplæring i språket, men også at det ikke fins lærere i faget. På svensk side av grensen kan foreldre velge pitesamisk i barnehagen og i grunnskolen i Arjeplog kommune. Ingen kommuner i det pitesamiske området er innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk, og pitesamisk har heller ikke noe offentlig bruk i Norge.¹⁴⁶

UMESAMISK

Umesamisk har et par språkbrukere på norsk side som har lært seg umesamisk i voksen alder, og det fins noen foreldre som lærer umesamisk til barna sine. Språket blir også snakket i Sverige, kanskje av nærmere hundre personer.¹⁴⁷

Barn har ikke rett til å få opplæring i umesamisk i barnehager eller grunn- og videregående skoler i Norge. I Sverige får ca. 40 elever i grunnskolen, samt i en barnehage, opplæring i umesamisk. Det er ingen bruk av umesamisk i offentlig sammenheng i Norge. Nordland/Nordlännda fylke, der hele det umesamiske området på norsk side fins, har heller ikke noen slik profil.¹⁴⁸

SØRSAMISK

Antallet talere av sørsamisk er svært usikkert. Det anslås at det fins i overkant av tusen sørsamer i Norge,

139 Udir (2022).

140 NOU 2000: 3. Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner 5.3.2 Skoleforhold i det lulesamiske området.

141 Informasjon fra språkarbeidere ved Árran julevsáme guovdásj 31. oktober 2022.

142 Bodø kommune er en del av det pitesamiske området, men barnehagetilbudet i Bodø er på lulesamisk.

143 Udir (2022).

144 Todal (2021a) s. 17.

145 Todal (2021a) s. 17 og 27–28.

146 Todal (2021a) s. 33 og 42.

147 Todal (2021b) s. 14, 32, 45, 48.

148 Todal (2021b) s. 29, 34, 42 og 48.

og at ca. halvparten av disse behersker sørsamisk. Undersøkelser fra senere tid anslår at ca. 600 personer i Norge kan språket. Minst 270 personer snakker sørsamisk godt, og i tillegg forstår minst 340 personer språket godt.¹⁴⁹ Sammenlignet med andre samiske språk er sørsamisk i en spesiell situasjon fordi en relativt høy andel av den sørsamiske befolkningen forstår og snakker en del sørsamisk, uten at de sier at de kan språket godt. Et annet spesielt forhold er at sørsamer bruker et stort innslag av sørsamiske ord og setninger når de snakker norsk og svensk med hverandre. Innslaget av ord og setninger på sørsamisk varierer med samiskkunnskapene til samtalepartnerne.¹⁵⁰

Et positivt forhold for vitaliteten til sørsamisk språk er at det på 2000-tallet ble etablert fire samiske barnehager og barnehageavdelinger i sørsamisk område, i Plaassja/Røros, Trondheim/Tråante, Snåase/Snåsa og Raarvihke/Røyrvik. Det var 36 barn i sørsamiske barnehager og avdelinger i 2022. Et annet positivt trekk er at 106 barn fikk opplæring i sørsamisk i grunnskolen. 25 av disse fikk opplæring i sørsamisk som førstespråk. Dette er stor økning fra skoleåret 1997/98, da kun fire elever fikk opplæring i sørsamisk som førstespråk.¹⁵¹

Fire kommuner i det sørsamiske området er innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk: Raarvihke/Røyrvik, Snåase/Snåsa, Plaassja/Røros og Aarborte/Hattfjelldal. I alle kommunene er det også samiske språksenter. Det er en samisk grunnskole på Snåase/Snåsa og et samisk kunnskapssenter i Aarborte/Hattfjelldal som tilbyr fjernundervisning i samiske språk og språksamlinger for elevene. Det er med dette bygd opp en liten infrastruktur som kan stå for språkopplæring i sørsamisk.

13.3.2 Kvensk og finsk

Kvensk og finsk er språk som står hverandre nær, men de har ulik historisk, sosial og kulturell tilknytning til og status i Norge.

JURIDISK STATUS FOR KVENSKE

Kvensk språk har folkerettslig vern etter Europeisk pakt om regions- eller minoritetsspråk del II.¹⁵² Kvensk språk er anerkjent som et eget språk. Språkloven, som trådte i kraft 1. januar 2022, slår fast at offentlige organer skal fremme og verne kvensk, og at kvensk er likeverdig med norsk som språklig og kulturelt uttrykk. I tillegg omtaler Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter retten til å bruke nasjonale minoritetsspråk. Dette gjelder spesifikt retten til å lære de nasjonale minoritetsspråkene, til å kunne ta imot og gi opplysninger på minoritetsspråkene, til å bruke, muntlig og skriftlig, minoritetsspråkene både i privat og offentlig sammenheng og til å bruke etter- og fornavn på minoritetsspråkene.¹⁵³

Lovverket anerkjenner og verner kvensk, og sørger for at retten til å bruke språket skal respekteres. Rammekonvensjonen og minoritetsspråkpakten del II pålegger ikke Norge å revitalisere kvensk eller utvikle det som samfunnsbærende språk. Derfor ble det påpekt i St.meld. nr. 35 (2007-2008) Mål og mening at Norge bør utforme en systematisk politikk for å verne og styrke kvensk, slik at språket får sterkere vern etter del III i minoritetsspråkpakten.¹⁵⁴ Høsten 2022 ferdigstilte Kommunal- og distriktsdepartementet (KDD) en gjennomgang av kravene i minoritetsspråkpakten del III med hensyn til lulesamisk, sørsamisk og kvensk. Arbeidet viste at nasjonalt regelverk, praksis og tiltak ikke oppfylte mange nok bestemmelser i minoritetsspråkpakten del III for kvensk språk. KDD understreket at det ikke er nødvendig å tilslutte seg del III i minoritetsspråkpakten for å videreutvikle kvensk språk.¹⁵⁵

Norge har styrket kvensk språk med noen spesifikke tiltak og språkpolitiske planer. Elever med kvensk eller norskfinsk bakgrunn ved grunnskolene i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarku/Finnmark/Finmarkkuhar rett til opplæring i finsk og kvensk dersom tre elever ved samme skole krever dette.¹⁵⁶ Et

149 NOU 2016: 18 s. 298. Endringer i den sørsamiske språksituasjonen, Ei kunnskapsoppsummering bygd på tal s. 8–9. Se også Ellen Ravna, Undersøkelse av bruken av samisk språk. (2000) og Karl Johan m.fl., Samisk språkundørsøkelse, Nordlandsforskning (2012).

150 Johansen (2006) s. 71–77.

151 Rasmussen (2022) og NRK Sápmi 2021 <https://www.nrk.no/sapmi/antall-sorsamiske-barnehagebarn-har-okt-med-22-prosent-1.15592883>. Todal (2009) Samisk språk i barnehage og skule. I Samiske tall forteller 2. <https://samilogutmuitalit.no/sites/default/files/publications/4.skuln.pdf> GIS Grunnskolens informasjonssystem på internett. Oppdateres med kilde for nyeste tall fra Sametinget.

152 Prop. 108 L (2019-2020) Lov om språk (språklova).

153 Menneskerettsloven. Vedlegg 2 art. 27.

154 St.meld. nr. 35 (2007-2008).

155 Kommunal- og distriktsdepartementet (2023) s. 5. Gjennomgang av Målrettet plan for kvensk språk 2017–2021 videre innsats for kvensk språk. <https://www.regjeringen.no/contentassets/1a6b0f068a5a43348be629e82156fd6f/gjennomgang-av-malrettet-plan-2017-2021-videre-innsats-for-kenvisk-sprak.pdf>

156 Opplæringslova § 2-7.

annet tiltak som er lovfestet, er vern av kvenske stedsnavn etter stadnamnlova. Etablering av et nasjonalt senter for kvensk språk og kultur, Kainun institutti – Kvensk institutt, i 2006 kan ses som et sentralt tiltak i styrking av kvensk språk. I de siste årene har det også blitt etablert flere lokale språksentre i tradisjonelle kvenske områder, og Kommunal- og moderniseringsdepartementet har utarbeidet en språk- og kulturpolitisk plan for kvensk, Målrettet plan for kvensk språk, for perioden 2017–2021. Formålet med planen var å gi en oversikt over det som hittil er gjort for å styrke kvensk språk, og å foreslå noen konkrete tiltak for å styrke kvensk språk. I 2022 publiserte Kommunal- og distriktsdepartementet en gjennomgang av tiltakene foreslått i planen.¹⁵⁷

KVENSK STANDARDISERING OG NORMERING

Ved etableringen i 2006 fikk Kainun institutti - Kvensk institutt nasjonalt ansvar for å drifte en språknemnd for kvensk. Et kvensk språkorgan ble etablert i 2007, og de første årene var organet todelt. Kvensk språkråd/Kieliraati fikk ansvar for å utvikle retningslinjene for kvensk skriftspråk basert på en oversikt over ordforråd, uttale og grammatikk i de kvenske dialektene. Utviklingsarbeidet ble presentert for Kvensk språkting/Kielitinka, som har representanter fra ulike kvenske dialektområder og har fungert som et vedtaksorgan i normeringsspørsmål. Vedtakene har blitt iverksatt i språkutviklingsarbeidet ved Kvensk institutt.¹⁵⁸ Siden 2010 har Kvensk språkting hatt et helhetlig ansvar for kvensk standardisering. I samarbeid med Kvensk språkting utfører Kvensk institutt språkdokumentasjon og -utviklingsarbeid. Sentrale milepæler for kvensk standardisering har vært utgivelse av *Kainun kielen grammatikki* og *Kvensk grammatikk* utarbeidet av Eira Söderholm. Kvensklærer Ann-Mari Isaksen har skrevet en skolegrammatikk for kvenskundervisningen. Kvensk institutt har, i samarbeid med språkteknologisenteret Giellatekno ved UiT Norges arktiske universitet, publisert en digital ordbok som blir oppdatert kontinuerlig.¹⁵⁹

JURIDISK STATUS FOR FINSK I NORGE

Finsk er et nordisk språk og ansett som et innvandrerspråk i Norge. Dette gjør at språket har andre rettigheter etter norsk lov enn kvensk. Gjennom Nordisk språkkonvensjon har de nordiske landene blitt enige om å gjøre sitt beste for å tilby nordiske statsborgere språktjenester når det er behov for det.¹⁶⁰ Dette gjelder både tolking ved personlig kontakt og oversetting av skriftlige dokumenter. Behovet for slike språktjenester skal avgjøres av myndighetene. Konvensjonen gjelder i første rekke ved kontakt med sosial- og helsevesenet, skolemyndigheter, NAV, skatteetaten og politiet. Hvert nordisk land har utpekt en myndighet som skal følge med på gjennomføringen av språkkonvensjonen.¹⁶¹

I praksis vil det si at finske statsborgere har en sterkere rett til å bruke finsk i kontakt med norske myndigheter enn kvenskspråklige har til å bruke kvensk og finskspråklige norske statsborgere har til å bruke finsk. De to sistnevnte gruppene har ingen rett til å bruke sitt eget språk i kontakt med myndighetene.

KVENSK SPRÅKKUNNSKAP

Antallet talere av kvensk er usikkert. I 1980 ble antallet kvenskspråklige som brukte språket daglig i det kvenske bosetningsområdet, anslått å være 1500–2000.¹⁶²

I en undersøkelse fra 2000 om kunnskap i og bruk av samiske språk i Norge kom det også frem at 5640 personer forsto kvensk.¹⁶³ Spørsmålet som ble besvart, var kun om informantene forsto dagligtale av kvensk. Dette svarte seks prosent av informantene «ja» på. De fikk ikke oppfølgende spørsmål om hvor godt de behersket språket, eller hvor mye de brukte det.

Det undersøkte området besto blant annet av hele Finnmark/Finnmark/Finmarkku og det meste av Nord-Troms. Dermed var store deler av det tradisjonelle kvenske bosetningsområdet dekket. Undersøkelsen dekket derimot ikke Østlandet og Tromsø/Romsa/Tromssa, der det bor mange kvener. Tallene som oppgis, er dermed minimumstall for hvor mange

157 Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2018) og Kommunal- og distriktsdepartementet (2023).

158 Keränen (2018); Lane (2016).

159 Kvensk institutt (2022). <https://www.kvenskinstitutt.no/eget-sprakarbeid/sprakorgan/sprakting/> og <https://www.kvenskinstitutt.no/eget-sprakarbeid/sprakorgan/sprakrad/>

160 Konvensjonen trådte i kraft i 1987. <https://www.sprakradet.no/globalassets/spraklige-rettigheter/nordisk-sprakkonvensjon.pdf>

161 Språkrådet 2022. Nordisk språkkonvensjon. <https://www.sprakradet.no/Spraklige-rettigheter/Sprakkonvensjon>

162 Lindgren (1993) s. 21–22.

163 Ravna (2000).

som forstår kvensk, men de sier lite om hvor mange som faktisk snakker kvensk. Dette må betegnes som et kunnskapshull.

Antall personer som snakker eller forstår et språk, er ikke det viktigste målet på hvor vitalt språket er. Det viktigste målet er i hvilken grad språket overføres, læres og brukes av barn og unge. En rekke forskningsarbeider har vist at overføringen av det kvenske språket i hjemmene stoppet opp i løpet av 1900-tallet. Dette skjedde til forskjellige tider i de forskjellige kvenske områdene og sannsynligvis sist i Porsángu/Porsanger/Porsanki og Sør-Varanger/Saujj-Várjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki kommune, der en del barn født på 1960-tallet lærte kvensk hjemme. Etter dette har kvensk bare sporadisk blitt overført til barn i det kvenske området. Sannhets- og forsoningskommisjonen har i sitt arbeid kun funnet noen få tilfeller der barn lærer kvensk hjemme av foreldrene på 2020-tallet. Det er derfor riktig å si at kvensk er et kritisk truet språk.¹⁶⁴

Finsk språkkunnskap

Det totale antallet finsspråklige i Norge er ukjent, men det fins to kilder som antyder antallet. I undersøkelsen om kunnskap i og bruk av samiske språk i 2000 ble informantene også spurt om de forstår finsk. I de undersøkte kommunene¹⁶⁵ i Nord-Norge og Trøndelag/Tröndelage svarte 11 prosent av befolkningen «ja» på spørsmålet. Dette utgjør 10 340 personer.

En annen kilde er Statistisk sentralbyrås oversikt over utenlandske statsborgere i Norge. I 2022 bodde det 5 975 finske statsborgere i Norge. Det er sannsynlig at de fleste av dem snakket finsk.

Anslagsvis 15 prosent av de finske statsborgerne bodde i 2022 i det området som ble undersøkt i 2000. Det kan derfor ikke være noe stort sammenfall mellom de to gruppene. Antall finsspråklige i Norge kan derfor være ca. 15 000.

Kunnskap i finsk og kvensk

I undersøkelsen fra 2000 var det et relativt høyt antall personer som svarte at de forsto både kvensk og finsk. Til sammen var det 12 200 personer som forsto kvensk eller finsk.¹⁶⁶

Opplæring i kvensk og finsk

Det er igangsatt noen revitaliseringstiltak for kvensk språk blant annet ved språk- og kultursentre i kommunene Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, Porsángu/Porsanger/Porsanki, Kvænangen/Návuonna/Naa-vuono og Storfjord/Omasvuotna/Oamasvuono. Det er også tilbud om opplæring i kvensk i barnehager i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, Nordreisa/Ráisa/Raisi, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono og Porsángu/Porsanger/Porsanki kommune. Intensiviteten i denne opplæringen varierer. Kun én barnehage, Bærtua barnehage i Porsángu/Porsanger/Porsanki, driver denne opplæringen etter en sterk språkopplæringsmodell der kvensk er hovedspråk i barnehageavdelingen.¹⁶⁷

Det er mulig å få opplæring i kvensk eller finsk som andrespråk i grunnskolen og den videregående skolen i Troms og Finnmarkku/Finmarkku. I skoleåret 2020/21 fikk 46 elever i grunnskolen opplæring i kvensk og 380 elever i finsk.

I dag er situasjonen slik: Hvis minst tre elever med kvensk/norskfinsk bakgrunn ved en grunnskole i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmarkku krever det, har de rett til opplæring i kvensk eller finsk. Kommisjonen har registrert at det er konkurrerende synspunkter i det kvensk/norskfinske miljøet om skriftspråket skal være kvensk eller finsk, og om skoleverket skal tilby opplæringen i kvensk eller i finsk. I dag er finsk undervisningsspråket i de fleste skolene som har tilbud i kvensk eller finsk som andrespråk, og i mange kommuner har kvenske familier hatt store utfordringer å få kvensk undervisning. I historier delt med kommisjonen forteller flere kvener at det opplever betydelige mangler i opplæring i kvensk. En grunn kan være at det er lite læremidler og bare få kvalifiserte lærere. Organisering av undervisning har også ført til store forskjeller i tilbudet mellom ulike kommuner.

164 Jf. Unescos klassifisering i Language Vitality and Endangerment (2003); se også Laakso et al. (2016).

165 Hele Finnmark, deler av Troms og Nordland.

166 Rasmussen (2005b) s. 48.

167 Et språkreir er et barnehagetilbud der minoritetsspråket er hovedspråk, og barnegruppa består av minoritetsbarn som i utgangspunktet ikke kan minoritetsspråket. Barna lærer språket fordi det blir brukt av de ansatte og av andre barn som alt har lært språket. Pasanen (2010); Kvensk institutt (2023). Telefonsamtale med daglig leder Hilde Skanke den 22. mars 2023.

Når [kommunen] lyste ut stilling, så spurte de heller ikke etter kompetanse i kvensk. Og der er det veldig liten kunnskap [hos de som jobber i skoleadministrasjon]. For eksempel at man kan velge å ha kvensk, det var de ukjente med. Det er veldig dårlig informasjon om muligheten til å velge både kvensk og samisk i skolen, når ungene starter.¹⁶⁸

Jeg har fått en sånn opplevelse [...] at det samiske har en veldig stor verdi, at den er veldig ettertraktet, og den er veldig høyt verdsatt. [...] Det er her må jeg gi til mine egne barn, og det her vil jeg jo utvikle videre. Det er noe med den her revitaliseringsprosessen som har skjedd i samfunnet for øvrig, og den bevisstheten rundt viktigheten av å kunne, spesielt folk, sårbare mennesker at de skal kunne snakke sitt morsmål.¹⁶⁹

SKOGFINSK

De siste talerne av finsk på Finnskogene i Norge døde på 1960-tallet. Det er ikke kjent at det er noen talere av den skogfinske dialekten nå, og skogfinner har ikke noen opplagt rett til å revitalisere språket i henhold til folkeretten og norsk lov. Skogfinneforeningen har uttrykt et ønske om revitalisering for rituell bruk av språket. De har innledet et samarbeid med Språkrådet om revitalisering.

13.4 Revitalisering

Språkskiftet i kvenske, samiske og skogfinske miljøer er en dramatisk konsekvens av fornorskingspolitikken. Bortsett fra nordsamisk i Indre Finnmark er alle språkene som omfattes av kommisjonens arbeid, truede språk som vil forsvinne som talespråk hvis samfunnet rundt ikke gir språkbrukerne støtte og mulighet til å lære seg språkene, bruke dem og overføre dem til nye generasjoner.

I nyere tid har bevisstheten om negative konsekvenser av språktap fått økt fokus. Språkskiftene er resultatet av en bevisst og målrettet politikk som hadde som mål å få samene, kvenene og skogfinnene til å gi opp sine egne språk. Minoritetsspråk ble svekket ved at norsk, gjennom politiske vedtak, ble et dominerende språk på de fleste sentrale samfunnsområder.

Et endret syn på flerspråklighet, og en endring av myndighetenes politikk, samt en bevissthet om språkskiftets negative konsekvenser, gjorde at same, kvenene og skogfinnene selv startet en snuoperasjon for å reversere tapet av språklig og kulturelt mangfold. Slike prosesser for å snu språkskiftet kalles språkrevitalisering og har som regel tre overordnede mål: å gi folk mulighet til å lære språket, å ta språket i bruk innenfor nye samfunnsområder og sikre at språket overføres fra generasjon til generasjon.

Språklige revitaliseringsprosesser kan redusere negative holdninger til språket, styrke tradisjonelle levevis og bidra til overføring av gruppas historie. Det å ta tilbake språk kan være en frigjørende opplevelse fordi dette gir språkbrukerne mulighet til å gjenfinne og styrke identiteten og tilhørighet til kvenske, samiske, og skogfinske felleskap. Fornorskingsperioden har hatt langvarige følger som strekker seg over tiår, men samtidig har same, kvener og skogfinner hatt evne til å videreføre deler av kulturen og identiteten sin til tross for dette sterke fornorskingspresset. Dette kan på sikt bidra til bevaring og økt bruk av kvensk, samisk og finsk språk. I slike prosesser er det svært viktig at språksamfunnet selv har styringen med revitaliseringen av språkene i praksis. Det er likevel avgjørende at staten tilrettelegger med gode rammer slik at revitalisering er mulig. Språkrevitalisering oppleves ofte som en positiv utvikling innad i språksamfunnet. Revitaliseringen har helende aspekter og bidrar til å lege det som kan ses på som minoriteter og urfolks arr etter språklig assimilering.

Overføring av språk mellom generasjoner er en sentral faktor for språkbevaring. Språk beskrives som truet når foreldre går over til kun å snakke majoritetsspråket til sine barn, slik en har sett i både skogfinske, kvenske og samiske språkmiljøer. Språkskiftet har resultert i at det i nesten alle familier og over flere generasjoner bare er norsk språk som har blitt videreført til barn. I noen familier må en kanskje helt tilbake til besteforeldre- eller oldeforeldregenerasjonen for å finne personer som har brukt kvensk eller samisk som aktivt hjemmespråk. Fordi språkrevitalisering er vanskelig å gjennomføre kun gjennom tiltak rettet mot familier, har utdanningsinstitusjoner fått en nøkkelrolle i språkoverføringen. Ulike revitaliseringstiltak kan gjennomføres i skolesystemet uten at språket nødvendigvis brukes hjemme. Når kvensk eller samisk ikke lenger er i bruk i familier, er det

168 SFKOMM 2020/212-71. Rune Sundelin.

169 SFKOMM 2021/333-9.

vanskelig å snu språkskiftet med kun familien som utgangspunkt. Til tross for dette er språkoverføring mellom generasjonene svært viktig, og fortsatt et mål for mange revitaliseringsprosesser.

Samspillet mellom utdanningssektoren og familiesfæren står sentralt når nye språkbrukere vil ta minoritetsspråk tilbake uten å ha noen nær familie som kan hjelpe til. De foreldrene som har lært et minoritetsspråk via skolesystemet, trenger derfor støtte når de velger å gi språket videre til sine barn.

Jeg føler en stor glede over å være med på å revitalisere språket og å få meg selv på plass for å si det slik. Gjennom møtet med det kvenske har jeg funnet mitt folk. Det har vært følelsesmessig sterkt å høre språket i bruk. Første gangen jeg var på gudstjeneste i kirka og hørte kvenske bønner og salmer, trillet tårene, og jeg klarte ikke å synge. Jeg blir fortsatt veldig rørt i slike situasjoner der det kvenske blir brukt og fremført.¹⁷⁰

13.4.1 Utdanningsystemet – et sentralt område for revitalisering

Skolesystemet er et sentralt instrument for gjennomføring av statlig politikk, og i mange land har skolen gått fra å være en arena for assimilering¹⁷¹ til å bli en arena for å bevare og revitalisere språk og kultur. Det fins ulike typer skolebaserte tilnærminger til revitalisering, og det er tre hovedmodeller med ulik grad av rom for minoritetsspråk. Disse modellene brukes også i Norge. Det er stor variasjon i mål, metoder og tilnærminger. Noen modeller har som mål å oppnå fullt tospråklighet, mens andre bare tar sikte på å gi elevene grunnleggende ferdigheter i språket. Språkopp læringsmodellene deles inn i sterke og svake opp læringsmodeller.¹⁷²

En svak tospråklig opp læringsmodell innebærer at elever kan velge samisk, kvensk eller finsk som skolefag og dermed få muligheten til å lære språket i skolesystemet. Denne modellen kan ikke anses for å være nok til å revitalisere et språk, fordi språket ikke får tilstrekkelig plass i undervisning til at tospråklig

kompetanse sikres.¹⁷³ Elevene opplever likevel at språkopp læring gir kjennskap til språk. I Norge er kvensk/finsk og samisk som andrespråk eksempler på en svak opp læringsmodell. Mange kvenske og samiske foreldre opplever at opp læring i kvensk/finsk og samisk ikke er godt nok innpasset i skolen som helhet, og mange elever slutter med andrespråk-undervisning.¹⁷⁴

Våre gutter har samisk språk på skolen. Så måtte de begynne tidligere på skolen for å få samiskundervisning hvis de skulle ha det. Hvem er det som ønsker det når du er barn og er livlig og har lyst til å være med kompisene?¹⁷⁵

I sterke tospråklige språkopp læringsmodeller er minoritetsspråket undervisningsspråk også i andre fag enn språkfaget. Læreplanen for samisk som andrespråk (2020) åpner for bruk av samisk også i andre fag: «Opp læringen skal gi alle elever, også elever som får fjernundervisning, samisk språkkompetanse gjennom sterke språkopp læringsmodeller.» Dette gjør planen til en hybrid språkopp læringsmodell, fordi den gir mulighet til å kombinere opp læring i samisk med noe undervisning på samisk i øvrige fag, uten å stille noen krav om at skolene gjøre dette. Det fins få dokumenterte eksempler på at sterke opp læringsmodeller har blitt brukt i opp læringen i samisk og kvensk som andrespråk. Et eksempel er barneskolen i Leavdnja/Lakselv/Lemmijoki som deltok i et pilotprosjekt med undervisning i matematikk på kvensk.¹⁷⁶

Språkbud er en språkopp læringsmodell som har tospråklighet som uttalt mål. Denne modellen er et tilbud til familier som har gått gjennom språkskiftet og ikke har språkkompetanse til å videreføre minoritetsspråk til barn i hjemmet. Språkbud er et undervisningstilbud hvor minoritetsspråket brukes som barnehagens eller skolens eneste språk, eller der minoritetsspråket brukes mer enn majoritetsspråket. I språkbudsmodeller begynner barn å lære språket allerede i barnehagen, ofte med støtte fra språkforbilder, det vil si eldre morsmålsbrukere av språket. Barna fortsetter å ha undervisning på minoritets-

170 SFKOMM 2020/1815-24. Konstane Marie Skogstad.

171 Se kapitler 7.2, 8.4 og 8.5 for mer om fornorsking i skolen.

172 Baker (2011).

173 Todal (2002).

174 Se kapittel 15 for frafall fra samisk fagene og faget kvensk/finsk som andrespråk.

175 SFKOMM 2019/1815-7.

176 Huru, Räisänen and Simensen (2018).

språk i skolen. Gjennom språkbadsprogram tilegner barn seg gode ferdigheter i minoritetsspråk i varierende hverdagslige situasjoner, ofte kombinert med forskjellige aktiviteter i barnehagen og skolen. Slik kan barn bli funksjonelt tospråklige. Denne modellen kan være gunstig for språkrevitalisering i en situasjon der familier er enspråklig norske eller der norsk er et dominerende språk i familien. Denne modellen regnes som en sterk språkopplæringsmodell.¹⁷⁷

Slike sterke språkopplæringsmodeller brukes i en rekke land for å lære barn et minoritetsspråk de i utgangspunktet ikke behersker. Metoden brukes for eksempel for å lære finskspråklige barn i Finland svensk. Dette skjer i egne svenske språkbadsskoler.¹⁷⁸ Denne metoden er grundig beskrevet i det finske læreplanverket, og kan også brukes i Finland når en etablerer samiske språkbadsklasser for elever som ikke behersker samisk.

En annen sterk opplæringsmodell som er i bruk i undervisningen av samiske barn, er morsmålsmodellen. Her brukes samisk som undervisningsspråk i alle skolefag bortsett fra norsk, som undervises etter en egen læreplan i norsk for elever med samisk som førstespråk.¹⁷⁹ Ideelt er dette et tilbud til barn som har samisk som morsmål, eller ett av sine morsmål, og kan snakke samisk når de begynner på skolen. Resultatet av en slik opplæringsmodell er tospråklighet, fordi barna også har undervisning i norsk på skolen. I praksis løser de fleste kommunene dette ved å legge undervisning på samisk til egne parallellklasser eller egne skoler.¹⁸⁰

Det er igangsatt noen revitaliseringstiltak for kvenske språk blant annet ved språk- og kultursentre i kommunene Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, Porsángu/Porsanger/Porsanki, Kvænangen/Návuonna/Naavuono og Storfjord/Omasvuotna/Oamasvuono. Det er også tilbud om opplæring i kvensk i barnehager i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, Nordreisa/Ráisa/Raisi, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono og Porsángu/Porsanger/Porsanki kommune. Intensivite-

ten i denne opplæringen varierer. Kun én barnehage, Bærtua barnehage i Porsángu/Porsanger/Porsanki, driver denne opplæringen etter en sterk språkopplæringsmodell i et såkalt språkreir.¹⁸¹ Det er mulig å få opplæring i kvensk som andrespråk i grunnskolene i Troms og Finnmarkku/Finmarkku. I skoleåret 2020/21 fikk 46 elever et slikt tilbud.

En sterk opplæringsmodell for barn i førskolealder er språkreirmodellen. Det er et barnehagetilbud der minoritetsspråket er hovedspråk, og der barnegruppen består av minoritetsbarn som i utgangspunktet ikke kan minoritetsspråket. Metoden ble utviklet av maorier på Aotearoa/New Zealand for å stoppe språkskiftet fra maori til engelsk. I et språkreir lærer barna minoritetsspråket fordi det blir brukt av de ansatte og av andre barn som alt har lært språket.¹⁸² En barnehage i Porsángu/Porsanger/Porsanki bruker språkreirsmetodikken i opplæringen i kvensk. De andre barnehagene som driver opplæring i kvensk, bruker «kielituisku» (språkdujsj), en språkopplæring som er mindre omfattende enn den som gis i et språkreir.

Den kvenske språkreirbarnehagen i Porsanger/Porsángu/Porsanki ble startet i 2014, først med språkreirsamlinger, og senere en barnehage med en egen kvensk avdeling. Parallelt med dette ble barnehageansatte og foreldre tilbudt opplæring i kvensk, og flere av de kommisjonen har intervjuet, fremhever hvordan dette har vekket et engasjement for kvensk språk hos foreldrene. En av de som hadde barn i kvensk språkreir, forteller at de språksamlingene hun var med på, førte til at hun ønsket å lære mer.¹⁸³

177 Hinton (2001); Baker (2011).

178 Sjöberg och West (2017).

179 Udir (Ikke datert) Læreplan i norsk for elever med samisk som førstespråk (NOR03-04). <https://www.udir.no/lk20/nor03-04>

180 Sametinget i Norge (2022).

181 Et språkreir er et barnehagetilbud der minoritetsspråket er hovedspråk, og barnegruppen består av minoritetsbarn som i utgangspunktet ikke kan minoritetsspråket. Barna lærer språket fordi det blir brukt av de ansatte og av andre barn som alt har lært språket. Pasanen (2010); Kvensk institutt (2023). Telefonsamtale med daglig leder Hilde Skanke den 22. mars 2023.

182 Pasanen (2010).

183 SFKOMM 2020/212-78.

Jeg fikk høre i fjor at universitetet starter med kvensk for lærere som del av lærerutdanningen. [...] jeg skjønnte at det var nå eller aldri. Da fikk jeg hive meg med. [...] Det med språket, at den faktisk har overlevd, og forhåpentligvis så vil den leve videre. Vi ser jo det arbeidet som er gjort i forhold til barnehager, at dem har fått språkveir der, og at det også vekker foreldrene. [...] Hvis ikke det skjer noe på 10, 20 år, dør språk ut med mine foreldre.¹⁸⁴

Det fins mange gode eksempler i verden på at språkbad og språkveir kan fungere som sterke opplæringsmodeller i språkrevitalisering, spesielt når elevene får språkstøtte i lokalsamfunn og i familien. I noen kontekster, som for eksempel New Zealand, Wales og i det enaresamiske området i Finland, tilbys språkundervisning også til elever som ikke har familiebakgrunn hvor språket ble snakket. Dette kan bidra til mer positive holdninger, øke tilfanget av lærere og gjøre revitalisering til et prosjekt som ikke bare angår minoritetsgrupper.¹⁸⁵ På slutten av 1990-talet ble det satt i gang et systematisk arbeid for å revitalisere enaresamisk i Finland, og to språkveirbarnehager spilte en sentral rolle. De fleste barna fortsatte med en sterk enaresamisk opplæringsmodell i skolen, og ble tospråklige i både enaresamisk og finsk.¹⁸⁶

Lignende revitaliseringsprosjekter fins for lulesamisk i Norge. I 1989 ble det etablert en lulesamisk-språklig barnehage i Divtasvuodna/Tysfjord, og et lulesamisk opplæringsløp startet i skolen i 1993. Mange familier begynte å bruke lulesamisk hjemme, og lulesamisk er i dag i en vitaliseringsfase.¹⁸⁷ I 2002 ble det opprettet en sørsamisk barnehage i Snåsa, og dette førte til at foreldre som hadde lært sørsamisk på skolen, begynte å snakke samisk hjemme. Tidligere hadde foreldrene i Elgå/Svahke tatt initiativ til å opprette en samiskspråklig barnehage tuftet på språkveirmodellen, som skulle følges opp av en språkbadmodell i skolesystemet. Det viste seg at det var vanskelig å rekruttere mange nok samiskspråklige lærere, så opplegget måtte nedskaleres. For å støtte opp om bruk av samisk ble faste tidspunkt på dagen og én dag i uka satt av til kun samisk, og i tillegg ble

et spesielt rom, Savka, valgt ut til å være samiskrom, der det bare skulle snakkes samisk.¹⁸⁸

Språkveir er likevel ikke en metode som automatisk fører til vellykket revitalisering, spesielt hvis flertallet av barna har norsk som hjemmespråk og dermed mangler et større språkstøttende fellesskap. En forelder med barn i samiskspråklig barnehage forteller: «[Jeg] har opplevd at lekespråket for barn i barnehagen, i den samiske barnehagen der barna mine går, og på skolen er norsk, dessverre. De har ikke klart på en måte, vi har ikke klart å snu det enda.»¹⁸⁹ Hun ser likevel ikke ut til å ha gitt opp håpet om å snu språkskiftet: Hun bruker det kollektive pronomenet «vi» og plasserer dermed seg selv blant de som arbeider for å snu språkskiftet selv om de ikke har klart det ennå. Den samme personen forteller også at hennes mor snakker både norsk og samisk med barnebarna, og forteller at livet blir mye lettere når hun kan snakke samisk med dem.

En metode for å støtte nye språkbrukere, spesielt i voksenopplæringen, er lærling-mentor-systemet. Dette er et system som opprinnelig ble utviklet for urfolksspråk i California.¹⁹⁰ I systemet får språkeleven støtte og jevnlig møter med en som snakker språket flytende, og den nye språkbrukeren får både emosjonell støtte og trygge arenaer for bruk av språket. Fellesnevneren for dette systemet og språkbadmodellen er at begge modellene har som mål å skape eller bringe språkeleven inn på arenaer hvor språket kan brukes. Lærling-mentor-ordningen er en metode som muligens kan bidra til å minske frafallet fra kvensk og samisk på videregående skole og rekruttere flere studenter i høyere utdanning. Denne metoden er brukt prosjektbasert på UiT i opplæringen av kvensk språk. Den brukes også for voksenopplæring i enaresamisk og skoltesamisk ved Samisk utdanningscenter i Enare med gode resultater.

13.4.2 Språksentre

En rekke språksentre har blitt opprettet for å forbedre språksituasjonen for samisk og kvensk. De samiske språksentrene i Porsángu/Porsanger/Porsanki og Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono ble etablert i 1994 etter initiativ fra lokalbefolkningen. Etter at de første

184 SFKOMM 2020/212-46.

185 Jones (2012); Albury (2016); Pasanen (2018)

186 Pasanen (2010).

187 Ráhka (2015).

188 Todal (2018); Todal (2007).

189 SFKOMM 2021/33-10.

190 Hinton (2011) s. 303.

språksentrene kom til, har flere andre samiske lokal-samfunn følt behov for lignende institusjoner. I dag får 18 samiske språksentre grunnstøtte fra Sametinget. De samiske språksentrene har en nøkkelrolle i arbeidet med å løfte de samiske språkene. Kvenske miljøer hadde lenge etterspurt samme tilbud, og det første kvenske språksenteret, som jobber både med kvensk og nordsamisk, ble etablert i Storfjord/Omasvuotna/Oamasvuono i 2013. I 2019 åpnet tre nye kvenske språksentre finansiert av Troms/Romsa/Tromsø og Finnmark/Finmarkku fylkeskommune, og kvensk språksenter i Alta/Áltá/Alattio er under etablering i 2023.

Språksentrene spiller en viktig rolle i arbeidet med å revitalisere og skape samiske og kvenske språkarenaer i de lokale nærmiljøene. Kjerneoppgaven til språksentrene er å styrke bruken og kompetansen i samiske og kvensk språk, og å øke kunnskapen om kulturene i språksentrenes virkeområder. Språksentrene har blitt viktige arenaer for å styrke samisk og kvensk identitet og skape tilhørighet til et språkfelleskap. Dette bringes frem, for eksempel i et intervju med en sjøsamisk mann som har tatt tilbake sin sjøsamiske identitet og blitt aktiv i språksenteret:

«For meg ble det viktig at vi skulle prøve å gjenreise, å reise, og synliggjøre den sjøsamiske kulturen og legge til rette for at også språket for dem som har mistet språket, og har lyst til å ta tilbake, [...] at du allikevel tar del av språket og kulturen tilbake, at vi fikk litt tilbake. Det var mitt mål med å gå inn der, at det var et sterkt ønske å løfte språk og kultur, gi dem et løft i de her områdene.»¹⁹¹

Arbeidet og aktivitetene ved språksentrene er tilpasset lokale behov, men alle sentrene har som mål at samiske og kvensk språk skal høres og synes. De fleste språksentrene arrangerer ulike språkkurs og gjennomfører språkprosjekter som fungerer støttende til annen språkopplæring og bruk av språkene. Språksentrene tilbyr også kompetansegivende kurs i samarbeid med utdanningsinstitusjoner på høyere nivå i tillegg til språkundervisning på begynnernivå. Noen språksentre tilbyr også språkopplæring i grunnskolen og den videregående opplæringen som fjernundervisning.¹⁹²

13.4.3 Språkdokumentasjon

Språkdokumentasjon er innsamling av et utvalg av språkbruk, i språkets sosiale og kulturelle kontekst. Det innsamlede materialet bør være representativt for den faktiske språkbruken og reflektere variasjonen blant språkbrukere, blant annet med hensyn til alder og kjønn.¹⁹³

Sammenlignet med dominerende majoritetsspråk er mange av verdens minoritetsspråk dårlig dokumentert. Dette gjelder også språk i Norge. Nordsamisk har sterkest språklig infrastruktur fordi dette språket er best dokumentert og har ordbøker, læremidler og skjønnlitteratur. Sør-, lule- og skoltesamisk og kvensk har svakere språklig infrastruktur, mens den språklige infrastrukturen for pite- og umesamisk er veldig svak. Det er for alle språkene fortsatt stort behov for grammatiske beskrivelser og analyser som kan brukes som grunnlag for videreutvikling av læremidler, herunder digitale hjelpemidler.

Språkvitenskapelig dokumentasjon er en viktig del av språkrevitaliseringen. Den har en nøkkelrolle i å skape avgjørende kunnskap om språk, og er viktig for utvikling av skriftspråk, ordbøker og læremidler.¹⁹⁴ Dokumentasjon kan også brukes for å utvikle kunnskap om språkbruk i praksis, og den kan gi gode muligheter til å bringe tradisjonell kunnskap tilbake til samiske, kvenske og skogfinske miljøer.

Det fins mye råmateriale av kvenske eller finske dialekter arkivert i Norge og Finland. Noe av dette materialet er analysert og brukt i arbeidet med å utvikle en deskriptiv grammatikk for kvensk. Det meste av dette materialet er ikke bearbeidet, og det har av den grunn ikke blitt benyttet i språkarbeid. Også for skogfinsk og samiske språk fins det mye materiale som ikke er bearbeidet slik at det kan brukes i språkdokumentasjon. Arkivmateriale har stor verdi for språkforskere som jobber med språkrevitaliseringsprosesser, og det har også potensial når det brukes i samarbeid med pedagoger som utvikler læremidler.¹⁹⁵

13.4.4 Nye språkbrukere

Et språk i tilbakegang behøver nye språkbrukere hvis målet er at nye generasjoner skal tilegne seg og bruke det. Disse nye språkbrukerne kan være barn som lærer språket hjemme, i barnehage og skole, men de kan også være voksne som lærer seg språket og blir

191 SFKOMM 2020/212-66.

192 Antonsen (2015).

193 Austin (2021) s. 199–209; Niiranen (2022) s. 182.

194 Austin (2021).

195 Rasmussen (2021), s. 42.

aktive språkbrukere. Dette skjer allerede til en viss grad for noen av språkene, men en mangler dokumentasjon på antall nye språkbrukere, spesielt voksne språkbrukere.

Min mann tok tilbake språket sitt så godt han kunne. Så vi leste og snakket på samisk hjemme. I barnehage fikk vårt barn språk der også. Men det var litt utfordrende. Han kom hjem når han var sånn cirka fire år og så begynte han å si: «Mor, mamma», til meg. Så sa jeg: «Du kaller meg leddne». [...] Vi måtte jo holde hele tiden styr på sånne ting. Samisk språk er jo en identitetsfaktor som har ganske stor status.¹⁹⁶

Dersom språkrevitalisering skal lykkes for kvensk og samiske språk, må blikket rettes fremover mot nye språkbrukere og deres behov for støtte i prosessen med å ta språket tilbake. I dette står språkopplæring og språkarenaer der man kan bruke språket, sentralt. Det å ta i bruk et språk som en ikke har i bruk i hverdagen, er et aktivt og bevisst valg – et valg som viser viljen til aktivt å ta del i et språkfelleskap som man ikke nødvendigvis har vært en del av tidligere.

I kvenske og samiske områder er det mange som har hørt samisk og kvensk språk. De har dermed tilegnet seg passiv kompetanse i språket slik at de kan forstå samtaler selv om de ikke kan snakke språket. Mange slike nye språkbrukere opplever et slags dobbelt stigma. De føler at de burde snakke kvensk eller samisk, men samtidig er de redde for at deres kvensk eller samisk ikke skal bli godtatt som god nok. Noen ganger fører denne frykten til at språkbrukerne i hovedsak bruker språket emblematiske, det vil si at man holder seg til faste fraser som «bures» (god dag) eller «kunka se mennee» (hvordan går det) eller ritualiserte praksiser. Revitaliseringens paradoks er at nye språkbrukere frykter at deres måte å snakke på vil bli sett ned på av «bedre» språkbrukere. Når de tar tilbake sitt språk, må de overvinne en indre barriere, fordi de må møte fortidens arv deres foreldre bar med seg. Denne vanskelige overgangen fra å lære et språk til å bli en aktiv språkbruker, er godt kjent i kvenske og samiske miljøer og beskrives som en språkspærre.¹⁹⁷ Denne prosessen kan oppleves smertefull

for den enkelte.¹⁹⁸ Flere personer som kommer fra samiske miljøer og som ikke ha lært samisk hjemme, beskriver utfordringer for å overvinne emosjonelle barrierer i prosessen å kunne ta tilbake samisk språk. De sammenligner sine egne læreprosesser med andre som ikke har samme familiebakgrunn, og opplever at personer med norsk bakgrunn har andre forutsetninger for å lykkes i å lære samisk.

Jeg ser mange som kommer sørfra opp til Karasjok som [...] sydde seg kofte, og lærte seg språket. [...] Men de hadde lov til å være norske også. De sto trygt i det. Mens jeg var liksom ingenting, for jeg var jo ikke norsk, jeg hadde jo ingenting som var liksom min bunad, med et eller annet jeg kunne gå tilbake til, fordi jeg kom fra en samisk bygd med sjøsamer.¹⁹⁹

Det ser dermed ut til at de direkte konsekvensene av fornorskingspolitikken i form av stigmatisering, negativt selvbilde og språkskifte som mange individer opplever og bærer i samiske og kvenske miljøer, fortsatt eksisterer.²⁰⁰ Jane Juuso ved Isak Saba-senteret/ Isak Saba guovddáš i Vuonnabahta/Varangerbotn har utviklet et kursopplegg for personer som har samisk som passivt språk, men som ønsker å ta språket tilbake. Der fokuseres det på å overvinne emosjonelle og kognitive utfordringer som hindrer nye språkbrukere i å ta tilbake nordsamisk.

Språklig revitalisering innebærer hardt arbeid og bevissthet om språkvalg, ikke bare fordi det å begynne å snakke kvensk eller samisk innebærer at man kan møte språkspærren, men også fordi det å snakke nasjonalspråket ofte er det enkleste valget. Likevel ser en at spesielt samiske unge voksne velger å snakke samisk med sine barn.

Et foreldrepar i Deatnu/Tana/Teno som har valgt å gå over til å bruke samisk som hjemmespråk, beskriver institusjonenes rolle slik: «Siden vi er minst én generasjon som ikke har lært samisk hjemme, er vi avhengige av at institusjonene er der for oss. Vi føler virkelig at vi står på noens skuldre, med all den støtten og hjelpen vi har fått».²⁰¹

Mange foreldre kan føle seg usikre når de tar et slikt valg. De er ofte bekymret for at de ikke snakker

196 SFKOMM 2022/2495-8.

197 Juuso 2009; Todal 2007.

198 King og Hermes (2014).

199 SFKOMM 2022/2499-17.

200 Lane 2023.

201 Solveig Ballo og Torstein Emanuelson I: *Språknytt* 1/2022.

språket godt nok. Noen av de som snakker samisk og kvensk med barna sine, har lært seg samisk eller kvensk i grunnskolen og den videregående skolen eller i en annen utdanningsinstitusjon. Mange av dem har eldre samisk- eller kvensktalende slektninger som gir støtte i tospråklig oppdragelse.

Skjellsettende øyeblikk eller viktige overganger i livet som det å få barn eller få en jobb som krever språkferdigheter, kan føre til store endringer i språklig praksis, slik at individer går fra å være språkinnlærere til å bli aktive språkbrukere. De har da med seg kunnskaper og ferdigheter de har tilegnet seg gjennom skolegangen, og disse ferdighetene er grunnlaget for at de kan begynne å bruke språket. Slik kan utdanningssystemet bidra til å snu et språkskifte, også når en har «mistet» en eller to generasjoner.

Jeg hadde blitt mamma selv, og husket hvordan [en samisktalende mor hadde fortalt at] på sykehuset var hun litt redd for hvordan hun første gangen pratet samisk til sitt barn. Det var veldig rørende, for det var akkurat det jeg selv også gjorde. På kvelden når vi var alene på barselrommet, og pleierne var gått ut, det var som Norge var ute av rommet. Så begynte det med at jeg sa noen ord inni meg, og så hvisket jeg dem. Men jeg turte ikke snakke med vanlig stemme på kvensk på sykehuset til min egen datter.²⁰²

Nye språkbrukere har ofte forskjellige motiver og behov i språkopplæring i sin personlige revitaliseringsprosess. Felles for dem er uansett et sterkt ønske å oppnå språkferdigheter i et språk som deres eldre slektninger ennå kan eller tidligere generasjoner kunne. Slik styrker nye språkbrukere ikke bare sin egen identitet, men også tilhørighet til generasjoner før dem. Hvis de tar i bruk språket også med sine egne barn, sikrer også nye språkbrukere overføring av språket til neste generasjoner. I denne prosessen er det avgjørende å ha felles forståelse for hvor viktig det er å få mest mulig støtte og inkludering av nye språkbrukere i de samiske og kvenske språksamfunnene.

Språkopplæring i skolesystemet kan legge et fundament slik at det blir mulig å begynne å snakke et språk senere i livet, men dagens utdanningssystem er ikke tilstrekkelig til at nye språkbrukere både kan få mulighet til å lære språket i flere kontekster

og få mange nok bruksarenaer. Derfor er det viktig med en ny, gjennomtenkt og planlagt innsats gjennom hele utdanningsløpet, fra barnehage til høyere utdanning med god støtte av andre institusjoner, som språksentrene. Også støtte fra språkforbilder og språkmentorer underveis kan motivere nye språkbrukere til å fortsette å gjøre en innsats for å oppnå gode språkferdigheter i kvensk og samisk. Dette legger grunnlaget for trygge og kompetente språkbrukere, og vil også føre til at en på sikt kan få flere som velger disse språkene i skolen og i høyere utdanning. Dette kan gi gode langsiktige ringvirkninger i det norske samfunnet og gjøre også truede språk til en del av samfunnets viktige ressurser.

Det er et stort fokus på revitaliseringen, samisk som andrespråk et cetera [...] Det er en diskriminering som er blant samer: Du er ikke ordentlig same på grunn av at du ikke har samisk språk, sier de som har mistet språket. Og de som er samisktalende hører supersame, og får det stempelet på seg. Hvem er det som har fornorsket? Det er noe jeg mangler. En fin reportasje om hvordan samisk har overlevd, hvorfor har den overlevd, hvorfor er den enda et naturlig språk fordi det er familier som ikke har blitt fornorsket eller forsvensket.²⁰³

13.4.5 Språk, identitet og språkpolitiske utfordringer

Språk har vært en av de viktigste markører for etnisk identitet i samiske, kvenske og skogfinske miljøer.²⁰⁴ Som beskrevet tidligere i dette kapitlet, har videreføring av minoritetsspråkene blitt brutt i mange kvenske, skogfinske og samiske miljøer fra midten av 1800-tallet helt mot slutten av 1900-tallet. Selv om språk er knyttet til kultur og etnisk identitet, uttrykker allikevel mange som ikke har hatt mulighet til å lære samiske språk, kvensk eller finsk hjemme, at de føler sterk etnisk tilhørighet.

Denne utviklingen har utfordret forståelsen av språkets rolle i gruppens og individers selvidentifikasjon. Forståelsen av at samer eller kvener bare er de som snakker samisk eller kvensk, har blitt konfrontert med oppfatningen om at samer eller kvener ikke nødvendigvis behøver å snakke gruppens opprinnelige språk. Mange uttrykker at fornorskingen er

202 SFKOMM 2022/2497-3.

203 SFKOMM 2022/2497-1. Lill Tove Fredriksen.

204 Se mer om identitet i kapittel 2.4.3.

en av de viktigste årsakene til at antallet språkbrukere er sterkt redusert. Samtidig har etniske identiteter blitt en del av minoritetspolitiske samfunnsprosesser hvor et økende antall personer som ikke snakker minoritetsspråk, ønsker å ta del i de etniske fellesskapene.

Kriterier for å kunne stemme ved sametingsvalget tar hensyn til personers selvidentifikasjon og språkbakgrunn. I tillegg til personer som har samisk som morsmål, kan også alle som har eller har hatt en forelder, besteforelder eller oldeforelder med samisk som hjemmespråk, melde seg inn i Sametingsvalgmantallet. Denne utviklingen har blant annet gitt seg utslag i at noen grupper på Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie mener at norsk bør sidestiltes med samisk i samepolitisk sammenheng og at samisk språk ikke skal regnes som «den viktigste kulturbæreren».²⁰⁵

I kvenske miljøer har fornorskingen redusert antall språkbærere så kraftig, at norsk språk har en sentral plass i kommunikasjon mellom kvener, spesielt på offentlige arenaer. Selv om språket i kvenske miljøer anses som et sentralt element i kvensk kultur har forholdet mellom kvensk identitet og språk ikke medført like sterke debatter i kvenske miljøer som dette temaet har skapt i samiske miljøer.

Sametinget skal ifølge mandatet sitt arbeide for at «samene kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv».²⁰⁶ På den ene siden skal samisk språk støttes og utvikles. På den andre siden tar Sametinget høyde for de språkpolitiske realitetene som valgmannantallet innebærer, nemlig at ikke alle samer behersker samisk. En slik situasjon setter Sametinget i en motstridig posisjon hvor man i prinsippet vil jobbe for å styrke samiske språk, men i praksis ikke bruker språkene i all organisatorisk virksomhet. På den ene siden kan en slik situasjon få negative konsekvenser for språkbruk på sikt, men på den andre siden kan norskspråklige samer bli inkludert i samisk språkfellesskap.

Et område hvor fornorskingens språklige konsekvenser har kommet til uttrykk, er debatten om organisering av samiske forfattere. Foreningen Sámi Girječalliid Searvi (Samisk Forfatterforening) ble

opprettet i 1979 og fikk fra begynnelsen medlemmer som skrev og publiserte også på norsk. Det innebar at møtene ble holdt på to språk, til dels med tolking. Situasjonen førte til at språkspørsmålet kom opp flere ganger i løpet av 1990-tallet. Et viktig spørsmål ble etter hvert om en samisk forfatterforening plikter å bruke det nordsamiske språket allsidig i sitt arbeid, og om det er diskriminerende å prioritere litteratur skrevet på samisk. En del av bakteppet her var Sametingets støtteordninger til samiskspråklig litteratur. De norskskrivende forfatterne viste til at fornorskingen hadde tatt fra dem muligheten til å bruke samisk, og presenterte seg som «etterkommere av de som ble fornorsket». De også etterspurte definisjonen på en samisk forfatter: Er det språket eller litteraturen?²⁰⁷

Debatten om hvorvidt det skulle være rom for norskspråklige forfattere i Sámi Girječalliid Searvi, kulminerte i 2019. Noen medlemmer i foreningen mente at situasjonen «har med moderne samiske konflikter å gjøre, det er fornorskingen som har gjort sitt».²⁰⁸ Også de samiskspråklige forfattere var enige i dette synspunktet: «Det er fornorskingen som har gjort det slik at vi har havnet på hver vår side» og pekte på situasjonen som språkpolitisk utfordring.²⁰⁹ De opplevde at de måtte begrense bruken av samisk siden Sámi Girječalliid Searvis møter ble holdt på norsk. Foreningen vedtok i 2019 at medlemskap forutsatte publisering på samisk. Flere av medlemmene kalte vedtaket «omvendt diskriminering» og dannet sin egen forening, Searvi sámi girječállide, Siebrré sáme girjetjállijda (Foreninga samiske forfattere), som er åpen for alle samiske forfattere uansett hvilket språk de skriver på.

Under overskriften «Fornorskingens åk» spurte en samisk forfatter: «Hvorfor er det vi samer som har klart å videreføre språket som skal bære ansvaret for de samene som dessverre er fornorsket?»²¹⁰ Den samme problemstillingen møtte kommisjonen under sitt åpne møte i Kárášjohka/Karasjok: «Vi (samer) har en felles sorg med språket. Hvorfor skal jeg bære den byrden, være ansvarlig for det at de har ikke lært samisk? [...] De vil ha norsk som urfolkets språk – og det gjør vondt.»²¹¹

205 Nordkalottfolkets hjemmeside: <https://nordkalottfolket.no/samisk-sprak-og-kultur/>

206 Sametingets hjemmeside: <https://sametinget.no/om-sametinget/om-sametinget/>

207 Seks medlemmer av Sámi Girječalliid Searvi, Nordlys, 06.06.2019.

208 SFKOMM 2022/2497-2. Irene Larsen.

209 SFKOMM 2022/2499-5. Inga Ravna Eira.

210 Laila Susanne Oskarsson, Nordlys, 29.04.2018.

211 SFKOMM 2021/333-59. Asta Balto, i åpent møte Kárášjohka/Karasjok 13.10.2021.

I dag prioriteres samisk språk gjennom kulturpolitiske strategier og økonomiske bevilgninger, noe som norsktalende samer kan oppleve som urettferdig. Litteratur skrevet på samisk har større behov for støtteordninger fordi den har et langt mindre markedspotensial enn norskspråklig litteratur som omfattes av Norsk kulturråds innkjøpsordning. Konflikten har vært vanskelig å håndtere; på den ene siden dreier den seg om samiskspråklige samers rettigheter til å kunne bruke samisk og på den andre siden dreier den seg om norskspråklige samers rett til å identifisere seg som samer og utvikle samisk litteratur på norsk. En av deltagerne i debatten formulerte det: «Dessverre har språk den egenskapen at det enten inkluderer eller ekskluderer.»²¹²

Slike konflikter rundt bruken av samisk internt forteller mye om hvilke skader fornorskingen har påført det samiske samfunnet. Språktapet har redusert antallet språkbrukere betydelig, men det har ikke nødvendigvis konsekvenser for antallet samer slik det hadde for tidligere tiders kategorisering. Den etniske revitaliseringen har ført til en langt bredere oppfatning av hva det vil si å være same.

13.5 Avslutning

Ideen om en enspråklig nasjon fikk fotfeste på 1800-tallet, og Sannhets- og forsoningskommisjonen merker seg at negative holdninger til minoritetsspråk og flerspråkighet bidro til å legitimere språklige fornorskingstiltak rettet mot kvener, samer og skogfinner.

Kommisjonens gransking viser at det har skjedd et omfattende språkskifte fra finsk, kvensk og/eller samiske språk til norsk. Før fornorskingspolitikken ble iverksatt, ble kvensk, skogfinsk, nordsamisk, lulesamisk, sørsamisk, pitesamisk, skoltesamisk og umesamisk snakket i Norge, og flerspråkighet var utbredt. Den språklige fornorskingprosessen har bidratt til at flere av disse språkene ikke lenger snakkes i Norge. I dag har to av Norges opprinnelige samiske språk (pitesamisk og umesamisk) og skogfinsk ingen morsmålstalere i Norge, mens situasjonen for skoltesamisk, kvensk, sørsamisk og lulesamisk er svært kritisk. Nordsamisk er i en noe sterkere posisjon, men også dette språket er sårbart. Nordsamisk har en positiv utvikling kun i Indre Finnmark, Alta/Áltá/Alattio og Tromsø/Romsa/Tromssa, mens antallet samiskspråklige i andre nordsamiske språkområder er kraftig redusert.

Fornorskingstiltakene rettet mot språk bidro sterkt til et dramatisk språktap, noe som var et resultat av en bevisst og målrettet politikk fra norske myndigheters side. Denne politikken har etterlatt dype sår hos samer, kvener og skogfinner.

Folketellingene på 1800- og 1900-tallet har brukt ulike etnisitetskriterier med kombinasjoner av språkkunnskaper og etnisitet, noe som gjør at det er vanskelig å få et klart bilde av endringer i antall språkbrukere. Praksisen med å vektlegge bruk av norsk språk har også ført til at de offisielle tallene på samer og kvener fremstår som lavere enn de i realiteten var, spesielt etter hvert som språkskiftet ble mer omfattende og giftemål over de etniske grensene ble mer vanlig. Folketellingsdataene dannet med dette et grunnlag for fornorskingspolitikken som har vært ført overfor minoritetene.

I Lofoten/Lufuohtta og Vesterålen/Viestterálas og sørover langs kysten til og med Trøndelag/Tröndelag startet språkskiftet på 1800-tallet, og selv om reindriften bidro til at sørsamisk ble opprettholdt, har bruk av sørsamisk blitt redusert også blant sørsamiske reindriftssamer. I kyststrøkene i Vest-Finnmark startet språkskiftene fra nordsamisk og kvensk til norsk tidlig på 1900-tallet, mens det begynte litt senere i Øst-Finnmark. Kvensk var fortsatt dagligspråk mange steder langs kysten i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmárku/Finnmark/Finmarkku på 1960-tallet, men språket ble ikke videreført til barn.

I store deler av de nordsamiske områdene var språket forsvunnet eller var på vei til å forsvinne da den samiske revitaliseringsperioden begynte mot slutten av 1900-tallet. I Kárášjohka/Karasjok, Guovdageaidnu/Kautokeino, og Unjárga/Nesseby samt deler av Deatnu/Tana/Teno og Porsángu/Porsanger/Porsanki startet språkskiftet senere enn i andre nordsamiske områder. Derfor stod nordsamisk sterkere i dette området da fornorskingspolitikken formelt ble avsluttet de første tiårene etter krigen. Tiltak for å snu språkskiftet og revitalisere språket kom også tidligst i gang der. I dette området har man også et relativt høyt antall barn som lærer nordsamisk som morsmål og har et samisk språkmiljø rundt seg. Overføring av nordsamisk språk til barn foregår også i Alta/Áltá/Alattio, Tromsø/Romsa/Tromssa og Oslo. Også i mange reindriftssamiske miljøer har samisk sterk posisjon, og man har språkbrukere i alle generasjonene.

Det pågår prosesser for å revitalisere kvensk og samiske språk, i mange tilfeller uten tilstrekkelige ressurser, spesielt fordi det er stor mangel på lærere

212 Laila Susanne Oskarsson, Nordlys, 29.04.2018.

og språkarbeidere. Kvenske språkbrukere har svakt rettsvern, og derfor er tilgang på lærere og undervisningstilbud spesielt vanskelig for kvensk. For skogfinsk, pite-, ume- og skoltesamisk, har man ingen rett til opplæring i utdanningssystemet, og brukerne av disse språkene, og kvensk, har heller ingen rettigheter til å bruke språket i offentlig sammenheng.

Ved hjelp av revitaliseringstiltak i barnehager, grunnskoler, den videregående opplæringen, samiske språksentre og universitet og høyskoler blir det nordsamiske språksamfunnet, og i mindre grad de lule- og sørsamiske språksamfunnene, tilført nye språkbrukere hvert år. Det er igangsatt prosjekt med kvenske språkreisersamlinger i barnehager. Det er ikke mulig å tallfeste årlig tilgang på nye språkbrukere, og kommisjonen merker seg at det har vært problematisk å granske situasjonen for de samiske språkene og kvensk i nåtid. Dette kommer av at det ikke finnes instanser som fører tilsyn med språksituasjonen og bidrar med oppdaterte og sammenlignbare resultater over tid. Det finnes av den grunn lite tilgjengelige kilder som kan si noe entydig om revitaliseringstiltakene fungerer eller ikke.

Språkskiftet til norsk har hatt negative følger for kommunikasjonsbånd i familier og for individers og gruppers selvoppfattelse og språkholdninger. Mange unge beskriver en sorg over at de ikke har fått lære språket til foreldre og/eller besteforeldre og uttrykker et sterkt ønske om å ta språket tilbake. Ofte opplever de som har lært kvensk og samisk på skolen eller gjennom språkkurs at overgangen fra opplæringen til aktiv språkbruker kan være vanskelig fordi de ikke har et sterkt språkmiljø rundt seg, eller fordi de møter en indre usikkerhet. Samtidig kan språklig revitalisering være med på å lege det flere av dem som har delt sin historie med kommisjonen har kalt språksorg, og slik styrke identitet og tilhørighet.

Utdanningssystemet spiller i dag en viktig rolle for språkrevitalisering, spesielt når samisk eller kvensk ikke lenger er familiespråk, men kommisjonen merker seg at det i mange tilfeller er vanskelig å få lovfestet opplæring i disse språkene. Dette fører til sorg og frustrasjon for foreldre som ønsker slik opplæring for sine barn, og for yngre mennesker som ønsker å ta språket tilbake. Det er vanskelig å snu språkskiftet med kun familien som utgangspunkt, og samspillet mellom utdanningssektoren og familiesfæren er sentralt, spesielt i situasjoner hvor familier og de som er i ferd med å lære seg språket ikke har et sterkt språkmiljø som støtte i denne prosessen.

Kommisjonen slår fast at en av de mest gjennomgripende og omfattende konsekvensene av fornorsk-

ingen er det dramatiske tapet av kvensk, skogfinsk og samiske språk. Gjennom gransking av personlige historier delt med kommisjonen, samt publisert forskning, slår kommisjonen fast at konsekvenser av språktapet, og dermed fornorskingen, fortsatt er til stede i dag.

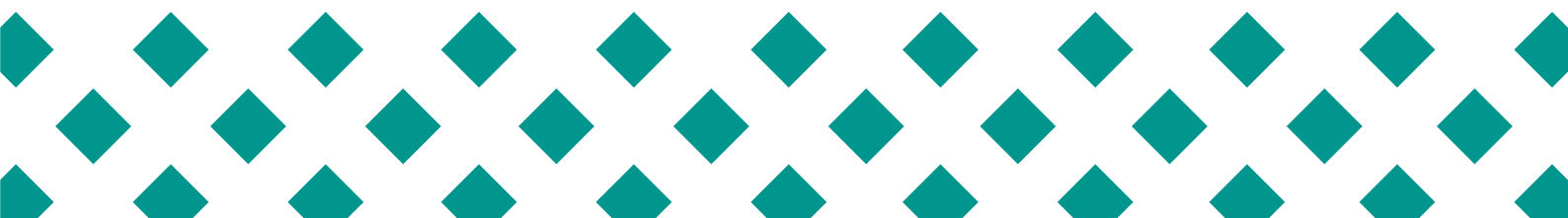
Máná niehku - Stállu/Barnedrøm

2001 © Hans Ragnar Mathisen / BONO 2023. Foto: Stortinget

Kapittel

14

Rettferdsvederlag

14. Rettfærdsvederlag

Stortingets ordning med billighetserstatning¹, eller rettfærdsvederlag som det heter i dag, er gammel, og ordningen kan ses i sammenheng med søknader og bøneskriv som personer helt siden 1814 har fremmet for Stortinget. Ordningen er en mulighet for å få en viss økonomisk kompensasjon for en skade eller ulempe en er blitt påført, og som en ikke har mulighet til å få dekket på annen måte etter alminnelige erstatningsregler eller gjennom trygde-, forsikrings- eller erstatningsordninger.

Muhto mun lean jurddahan – vuollán in. Nu guhká go ealán, mun gal gáskán daid beivviid. Dainna - go dat galget diehtit mii leat táhpehallan. Mii leat virkelig táhpehallan. Både soađis ja gielas. [...] Dat gal dahká ahte váibmu nu bavččagahtta go mun in leat oahpan maidege. In mun máhte čállit.²

Men jeg har tenkt på – at jeg aldri gir opp. Så lenge jeg lever, jeg biter fast i dagene. Fordi – vi vet vi er tapere. Vi er de virkelige taperne. På grunn av krigen og språket. [...] Det som smerter hjertet, er at jeg aldri har lært noe. Jeg kan ikke skrive.

14.1 Fra billighetserstatning til rettfærdsvederlag

Gjennom 1900-tallet økte antallet søknader. På denne bakgrunn ble det i 1938 vedtatt at alle saker om billighetserstatning skulle sendes til Finansdepartementet, som, etter å ha innhentet uttalelser fra fagdepartementene, skulle legge sakene frem for Stortinget i årlige stortingsproposisjoner. I den første stortingsproposisjonen, i 1938, ble det fremmet 19 saker. I årene fra 1947 til 1952 fikk Stortinget til sammen 153 saker til behandling. Søknadsmengden økte etter hvert, og i 1953 ble det opprettet et eget billighetserstatningsutvalg. Utvalget skulle avgjøre sakene i første instans, mens Stortinget var klageinstans. I 1972 ble det samordnende ansvaret for sakene overført til det daværende Forbruker- og administrasjonsdepartementet, og i 1981 ble det overført til Justisdepartementet. Regjeringen fikk senere tilslutning til foreslåtte endringer i organiseringen av ordningen med billighetserstatning, blant annet bortfalt muligheten til å klage til Stortinget fordi det ble vurdert som lite

heldig at Stortinget skulle behandle en rekke enkelt-saker, jf. Innst. S. nr. 75 (1996–1997), der det heter at «dette er ei oppgave som ligg på sida av det som skal være Stortinget sine arbeidsoppgaver».

Regjeringen la i 1999 frem en vurdering av prinsippene bak og organiseringen av ordningen med billighetserstatning. Justiskomiteen og Stortinget sluttet seg til prinsippene for tildeling, avgrensninger og avvisning av søknader. Justiskomiteen understreket under behandlingen av ordningen i 2000 at billighetserstatning er Stortingets egen ordning, og at det er viktig at avgjørelsene blir tatt på grunnlag av et folkelig skjønn, mer enn på et juridisk og regelbundet grunnlag.³

1. januar 2004 overtok Justissekretariatene oppgaven som sekretariat for rettfærdsvederlagsordningen. 1. januar 2009 ble navnet endret til Statens sivilrettsforvaltning. Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag orienterer om sitt arbeid gjennom årsrapporter som legges frem for Stortinget.

14.2 Den alminnelige ordningen

Rettfærdsvederlagsordningen er Stortingets ordning for oppreisning. Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag utformer kriterier og behandler alle individuelle rimelighetsbaserte søknader om erstatninger. Utvalget som behandler søknadene, består av to tidligere dommere og to stortingsrepresentanter med varaer. Det kan innvilges inntil kr 250 000 i rettfærdsvederlag etter den alminnelige rettfærdsvederlagsordningen.

Det er et vilkår for å få tilkjent rettfærdsvederlag at forholdet er foreldet og ikke omfattes av andre erstatningsordninger. Ordningen er ikke lovfestet, og det er derfor ingen som har rettslig krav på rettfærdsvederlag. Den er basert på sedvane og utviklet gjennom praksis fra Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag. Hver sak avgjøres av to stortingsrepresentanter og en av dommerne fra utvalget etter en individuell vurdering av om det er rimelig å tilkjenne vederlag. Det er belyst i St.prp. nr. 65 (2006–2007) hvordan ordningen er ment å virke:

«Ordninga er meint som ei oppreisning for eit bestemt forhold, og skil seg dermed frå erstatningsretten, der siktemålet er å rette opp att skaden, det vil seie først og fremst å kompensere for det økonomiske tapet. Ordninga skil seg også frå sosial- og trygdeordningane, der

1 Billighet et gammelt uttrykk for at en ikke bare skal avgjøre saken etter strenge rettsregler, men at en også etter fritt skjønn kan ta hensyn til hva som etter de særlige omstendigheter vil være rimelig eller hensiktsmessig.

2 SFKOMM 2020/212-17. Sargon Sara/Sara Anne Marie Tornensis.

3 St.prp. nr. 72 (1998–99) Billighetserstatninger av statskassen jf. Innst. S. nr. 4 (1999–2000) og vedtak i Stortinget 26. oktober 1999.

siktemålet er å dekkje dei noverande behova til dei som har rett på stønad. Ordninga er basert på vurderingar som byggjer på reint skjønn, utan nokon formelle vilkår, og det gjer at ho kan tilpassast ulike søknadsgrunnlag. For å imøtekomme ulike krav frå ulike grupper er rettferdsvederlagsordninga fleire gonger blitt tilpassa av Stortinget.

Rettferdsvederlagsordninga er meint som ein siste utveg for å oppnå ein økonomisk kompensasjon for skade eller tap. [...] Rettferdsvederlagsordninga fungerer som ein trygginguventil, der ein person som har kome særleg uheldig ut, kan få ein kompensasjon dersom vedkomande ikkje har rettsleg krav på erstatning eller på annan måte får dekt tapet gjennom det offentlege systemet.»

Ordningen tar ikke sikte på å dekke det fulle økonomiske tapet, men er ifølge informasjon innhentet fra Statens sivilrettsforvaltning ment som et «plaster på såret» for urett som er påført en person i tilfeller der det offentlige er å klandre. Søknadene blir vurdert med hensyn til det som var faglig og politisk akseptert på den tid skaden eller ulempen oppsto.⁴ Sakene behandles etter like prinsipper så langt det er mulig, ved en ordning som er basert på rimelighet og skjønn.

Vedtak fra Stortingets utvalg for rettferdsvederlag er endelige. Det er derfor ikke klageadgang. En sak som er avgjort, kan likevel tas opp til fornyet behandling dersom det gjennom en omgjøringsbegjæring fremlegges nye opplysninger av vesentlig karakter som tilsier at saken kan få et annet utfall. Rettferdsvederlagsordningen har ikke foreldelsesregler, og grunnlaget for søknadene ligger ofte langt tilbake i tid. En søknad om rettferdsvederlag kan være sammensatt av flere søknadsgrunnlag, og det vil i samme sak kunne innvilges rettferdsvederlag for flere av de nevnte enkeltgrunnlagene, samt enkeltgrunnlag som behandles etter den alminnelige rettferdsvederlagsordningen.

Det er i utgangspunktet ingen saklig begrensning for hva personer kan søke vederlag for, men som hovedregel må det offentlige ha opptrådt kritikkverdig. Eksempler på søknadsgrunnlag kan være forsømmel-

ser i barnevernet, mangelfull skolegang og feilplassering i institusjon.

Stortinget har i tillegg til den alminnelige ordningen særordninger for enkelte grupper som har kommet spesielt uheldig ut, som barn som har vært plassert i barnehjem, fosterhjem, verneskoler og spesialskoler, krigsbarn, tvangssteriliserte romanifolk/tatere og samer og kvener som tapte skolegang under og rett etter krigen.

14.3 Ordningen for samer og kvener med tapt skolegang

Samer og kvener som har tapt skolegang⁵ som følge av andre verdenskrig og fornorskingspolitikken, kan tilkjennes rettferdsvederlag. Særordningen trådte i kraft i 2005. Statens sivilrettsforvaltning har i dag veiledningsplikt overfor søkere.⁶

For å bli omfattet av ordningen må personen ha vært i skolepliktig alder og mistet skolegang i årene 1940–1947. Ifølge Stortingets utvalg for rettferdsvederlags praksis stilles det i tillegg krav om at søkeren både tapte minst ett og et halvt års skolegang under eller rett etter andre verdenskrig, og hadde samisk, kvensk eller finsk som morsmål og heller ikke behersket norsk tilfredsstillende.⁷ Erstatningsordningen bygger på en forutsetning om at krigen er et selvstendig grunnlag for å kunne søke erstatning, og at kun de som var minoritetsspråklige barn kan søke erstatning. Dette fordi disse personene ikke fikk utbytte av skolegangen når denne kom i gang igjen, siden den var på norsk.

Norskkunnskapene søkeren hadde, skal i utgangspunktet dokumenteres gjennom en egenerklæring, men i den grad det er mulig, skal også kunnskaper om språklige forhold i de aktuelle områdene tas i betraktning. Hvorvidt språkkriteriet i ordningen er oppfylt, avgjøres dermed først og fremst på grunnlag av en egenerklæring om språkkunnskaper ved skolestart.

14.3.1 Samer og kvener om tapt skolegang

Personer som har fortalt sine historier til kommisjonen og det øvrige grunnlagsmaterialet belyser både dagens livssituasjon og prosessen med å søke rettferdsvederlag, og også skuffelsen som oppstår når

4 Statens sivilrettsforvaltning 17.04.2020: <https://www.sivilrett.no/saerordninger.357757.no.html>

5 Se kapittel 9.5.2 for mer om tapt skolegang.

6 Ifølge informasjonsbrosjyren Billighetserstatning til samer og kvener som tapte skolegang under 2. verdenskrig utgitt i 2005 fra Kommunal- og regionaldepartementet ble det i praksis ved oppstarten av ordningen forutsatt at de som hadde behov for hjelp til å skrive søknad, skulle få hjelp fra sin egen kommune til dette.

7 Innst. S. nr. 152 (2004–2005) s. 11, jf. Statens Sivilrettsforvaltning (2020), Svar på henvendelse om den særlige rettferdsvederlagsordningen for utdanningsskadelidende samer og kvener I: Brev til Sannhets- og forsoningskommisjonen (2020). SFKOMM 2020/1740-15.

en ikke når frem med sitt krav. For mange har det vært en tidkrevende prosess å finne forståelse for sin situasjon både hos sentrale myndigheter og i noen grad også hos Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie. Materialet viser stadig økt utålmodighet og skuffelse over ordningen med rettferdsvederlag og med søknadsprosessen. Det viser samtidig et standhaftig arbeid, særlig fra menneskene som drifter organisasjonene som organiserer de med tapt skolegang, som ser ut til å bunne i en helt grunnleggende rettferdighetsoppfatning.

Kommisjonens grunnlagsmateriale setter søkelys på en lang prosess der alle organisasjonene som organiserte eldre med tapt skolegang, tidlig søkte om å få «fritt rettsråd». På et tidspunkt hadde de også engasjert advokat. Det fremkommer også at Sametinget bevilget midler til organisasjonene til dokumentasjon, reiser og saksbehandling under prosessen. Dette tyder på at på tross av at statlige myndigheter legger til grunn at en ikke behøver advokat for å søke om erstatning etter særordningen, behøver de likevel i stor grad skrivehjelp og veiledning i prosessen. Materialet viser at noen ikke slår seg til ro med opplysningene som innhentes av forvaltningen i forbindelse med søknaden, og at de i noen grad fremlegger ytterligere dokumentasjon selv. Dette skjer ofte med hjelp fra skrivemyndigheter, særlig i forbindelse med at de ønsker å få saker gjenopptatt. Det har vært både advokater, privatpersoner og interesseorganisasjoner som har hjulpet til med å synliggjøre saken til samer og kvener med tapt skolegang.

Mun lean váccán oppa folkeskuvlla, čieža jagi. [...] Go geahččá daid karakteraid, de lea «Lite godt, lite godt, lite godt, lite godt» visot vulos. Dušše orden lea «meget godt» ja láhtten «meget godt»! Ja, dat muitala ahte mánnán eat leat oahppan maidige. Dien eai leat eiseválddit váldán duohtan.⁸

Jeg har gått på folkeskole i syv år. [...] Når jeg ser på karakterene, så er det lite godt, lite godt, lite godt, lite godt i hele boka. Har meget godt i orden og oppførsel. Det bekrefter at barna lærte ingenting. Dette har myndighetene neglisjert.

Flere personer forteller til kommisjonen at de ikke kunne norsk da de startet på skolen, og at de lærte norsk først etter flere år på skolen, også lenge etter

andre verdenskrig. Dårlige vitnemål tyder på at de heller ikke fikk et godt utbytte av undervisningen. Mange greide ikke å tilegne seg et skriftspråk etter endt skolegang, og noen kan den dag i dag fortsatt ikke skrive verken på samisk, kvensk eller norsk. De som ikke lærte å skrive på førstespråket sitt, kan oppleve dette som enda verre enn bare tapt skolegang. De kan dermed sies å ønske erstatning for noe mer enn tapt skolegang under krigen eller et tap målt i tid.

Noen personer med tapt skolegang uttrykker at de opplevde skolen som fremmed, at de ikke fikk bruke sitt eget morsmål, at de var engstelige og opplevde at det de kunne og mestret fra før, ikke hadde noen verdi på skolen. Flere av dem forteller om en følelse av å komme til kort når de skal lese eller skrive, særlig når de skal lese offentlige dokumenter og fylle ut skjemaer. De har stadig behov for bistand fra sitt eget sosiale nettverk eller fra offentlige instanser, og dette kan gi økonomiske omkostninger.⁹

Mange tok seg arbeid der det ikke var krav om lese- og skriveferdigheter, og dette resulterte ofte i dårlig betalte jobber. Disse personene har blitt forhindret i sin livsutfoldelse, fratatt mulighet til å ta til seg informasjon og til å realisere sine drømmer om utdanning og yrkesvalg. De ønsker helst å snakke på sitt førstespråk i offentlig sammenheng. De beskriver seg selv som tapere i samfunnet, og dette vitner om at det å stå i avhengighetsforhold til andre oppleves nedverdiggende og krenkende. Dette gir et inntrykk av at manglende eller tapt skolegang ofte fører til reelle problemer i hverdagen selv i dagens samfunn. Personer med tapt skolegang ønsker at norske myndigheter erkjenner at de er en gruppe som er kommet særlig uheldig ut, at de får en beklagelse for den uretten staten har påført dem gjennom fornorskingspolitikken, og at de får økonomisk oppreisning.¹⁰

14.3.2 Organisering av kollektive krav

Fra 1980-årene oppsto et krav om kompensasjon fra samer, senere også kvener, som mente seg urettmessig rammet av manglende skolegang eller fornorsking.¹¹ Lenge viste det seg vanskelig å få slik kompensasjon. Både gruppekrav og individuelle krav ble avslått av det billighetserstatningsutvalget Stortinget hadde opprettet.

8 SFKOMM 2019/1814-28. Biret Niillas Piera / Per Nilsen Varsi.

9 Sárgon (2007).

10 Sárgon (2007) s. 73–75.

11 Se for eksempel Andresen, Evjen og Ryymin (2021), s. 449–451.

Dan maid mun lean bargan – dat ii leat dat ahte mii leat massán skuvla, mii leat massán iežamet giela. Dat lea dat buot vearrámus.¹²

Det jeg har jobbet med – det er ikke at vi har tapt skolegang, vi har mistet vårt eget språk. Det er det verste.

De utdanningsskadelidte i Kárášjohka/Karasjok og omegn organiserte seg i 1986 i Foreningen for tapt skolegang under siste verdenskrig (TSSV). Foreningen arbeidet for nedsatt pensjonsalder til 57 år, og ønsket et tillegg på 4–5 pensjenspoeng og en engangserstatning på kr 600 000. I Guovdageaidnu/Kautokeino organiserte de utdanningsskadelidte i 1987 seg i Foreningen for utdanningsskadelidte under den annen verdenskrig (USKAV). Foreningen arbeidet for å få 120 000–150 000 kr per år i 10 år for hvert medlem. Foreningene søkte i 1990 kollektivt om billighetserstatning fordi de mistet skolegang på grunn av andre verdenskrig. Samenes Landsforbund / Sámi Ædnansærvi (SLF) ivaretok interessene til utdanningsskadelidte fra Porsanger/Porsáŋgu/Porsanki, og hadde også et visst samarbeid med USKAV og TSSV. I 1990 gjennomførte SLF en undersøkelse¹³ som viste at de som kom fra kvensk- eller samiskspråklige hjem i Porsanger/Porsáŋgu/Porsanki, nærmest ikke hadde utdanning. Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie støttet organisasjonenes krav om engangskompensasjon eller et særskilt pensjonstilbud, og ønsket i tillegg mulighet for å få undervisning med lønn til personer som hadde tapt skolegang på grunn av krig og fornorlingspolitikk.¹⁴

Alle de tre organisasjonene søkte tidlig om «fritt rettsråd» for å fremme sin sak gjennom samme advokat. I den forbindelse ble det fremholdt at søknaden gjaldt en rekke mennesker som hadde det til felles at de tilhører en etnisk minoritet, og at de hele sitt liv har lidd som følge av at de ikke har fått den minimumsutdannelsen de har krav på.¹⁵ På et fellesmøte mellom USKAV, TSSV og SLF i 1991 uttalte de at de statlige tilbudene ikke nådde frem, og påpekte at det ikke var igangsatt en registrering av personer som hadde tapt skolegang på grunn av krigen. De

understreket at et etterutdanningstilbud 40 år etter krigens slutt kommer for sent, og at de snart likevel var pensjonister. De stilte også spørsmål ved hvilken nytte de enkelte i 60-årene kunne ha av et etterutdanningstilbud for å forbedre sin livssituasjon når mange allerede var utslitte, syke og ikke hadde mer krefter igjen.

Man uhccán leat doppe diehtán skuvllaid birra, eiseválddit – eai maidige, eai maidige. Go livččejit ieža dán vásihan, dáhtošedje go dán váldit duohantan. Maid mánát muitalit skuvlla birra, dat lea stuorra heahpat midjiide!¹⁶

Myndighetene visste lite om våre skoledager, ingenting, ingenting! Om de selv hadde opplevd dette, da hadde sakene blitt behandlet annerledes. Våre barnehistorier om skolen, det er en stor skam og byrde for oss!

Foreningene som organiserte de utdanningsskadelidte, samarbeidet etter hvert gjennom Fellesutvalget for tapt skolegang. Utvalget samordnet kravene fra begge foreningene, som ble fremlagt i 1992 med to alternativer: Enten skulle det gis en erstatning på 500 000 kr per person som hadde tapt skolegang, med 100 000 kr i tillegg per år for dem som hadde tapt mer enn fem skoleår, eller så skulle det gis en erstatning på 100 000 kr per tapt skoleår. Billighetserstatningsutvalget frarådte bevilgning til 423 søkere som søkte felles erstatning gjennom organisasjonene, hovedsakelig fordi det ble søkt på vegne av en gruppe. Utvalget så likevel ikke bort fra at enkelte av søkerne kunne være berettiget til erstatning ut fra sin situasjon som følge av manglende skolegang under krigen.¹⁷ Regjeringen gikk likevel ikke inn for tiltak for samer med tapt skolegang og mente det kunne føre til en «uheldig forskjellsbehandling» og derfor ikke kunne forsvares overfor andre grupper som var i en tilsvarende situasjon. Regjeringen fulgte derimot opp med å tilby opplæring med kursstøtte til dem som ønsket det.¹⁸

Det er en del som tyder på mangel på kvensk mobilisering. Det kan se ut til at kvenene var mindre

12 SFKOMM 2020/1740-2. Issáha Lemet Lemet / Klemet K. Hætta.

13 Undersøkelsen ble lagt ved som vedlegg til brev fra Samenes landsforbund til statsministeren, stortingspresidenten, justisministeren og stortingsrepresentantene 30. august 1990.

14 Sametinget, møteprotokoll fra Sametingets plenumsbehandling 27.–29. november 1990.

15 Brev fra advokat Håkon Kierulf til Fylkesmannen i Finnmark 18. april 1991.

16 SFKOMM 2019/1814-28. Biret Niillas Piera/Per Nilsen Varsi.

17 St.prp. nr. 13 (1991–92) Billighetserstatning av statskassen

18 St.meld. nr. 42 (1994–1995) Om Sametingets virksomhet i 1994

engasjert enn samene i disse kollektive anstrengelsene for kompensasjon.

I 1996 og utover i 1997 kom i alt ca. 300 individuelle søknader om billighetserstatning. Daværende Kirke, utdannings- og forskningsdepartementet vurderte søknadene på individuelt grunnlag, og konkluderte med at de ikke ville tilrå erstatning. Etter fast praksis på den tiden var verken krigen eller fornorskingspolitikken tilstrekkelig grunnlag for erstatning. Søknadene ble derfor avslått. I stedet for ble Samefolkets fond¹⁹ på 75 millioner opprettet i 2000 for å imøtekomme de samtidige kravene om styrking av samiske språk og kultur.

I januar 2002 avslø Stortinget 105 klagesaker om billighetserstatning fra 102 samisktalende og 3 kvenskitalende personer for tapt skolegang under krigen. Som en del av avslagsbegrunnelsen ble det vist til opprettelsen av Samefolkets fond.²⁰ Sametinget uttalte samme år at det var feil av Stortinget å koble søknadene sammen med fondet. Sametinget mente saken om tapt skolegang under krigen gjaldt skader påført samer på grunn av krigen, og det var etter Sametingets syn ikke et spørsmål om fornorsking. Sametinget ba derfor om at disse sakene ble tatt opp til fornyet behandling.²¹

Dalle mii hirbmosit movttáskeimmet.
Bevilgeje sámédiggái 75 millijovvna.
Dat galge blant annet mannat midji-
ide. Dan dat mii ipmirdeimmet.²²

Den gang ble vi veldig optimistiske. De bevilget 75 millioner kroner til Sametinget. Det skulle blant annet gå til oss. Slik forsto vi det.

Gjennom opprettelsen av Samefolkets fond ønsket Stortinget å ta et oppgjør med fornorskingspolitikken. Samtidig økte utålmodigheten hos både samer og kvener med tapt skolegang. Sametinget forvaltet avkastningen og oppnevnte fondets styre. Det var presisert i retningslinjene fastsatt av regjeringen at fondets midler ikke skulle brukes til individuelle erstatninger, noe som førte til skuffelse og sterke reaksjoner fra de berettigede med tapt skolegang.

En gruppe på inntil 70 samer i alderen 60 til 80 år inntok i 2004 Sametingets plenumssal med ønske om

at Samefolkets fond skulle kunne brukes til individuelle erstatninger, og nektet å forlate salen før de fikk sametingsrådet i tale. Sametingets møteleder grep ikke inn og uttrykte forståelse for de eldres krav. Sametingspresidenten møtte gruppen samme kveld.²³ Denne hendelsen påvirket Sametingets plenum, som i mai samme år fattet vedtak om at de ikke ønsket å motta Samefolkets fond dersom ikke saken for de utdanningsskadelidende ble løst i løpet av kort tid, om nødvendig gjennom bruk av fondets midler og renter. Sametinget uttalte i den forbindelse: «Sametinget verken kan eller vil påta seg ansvaret for statens fornorskingspolitikk og de skader den eller krigen har påført de enkelte samer. Dette er fortsatt statens ansvar.»²⁴

Oppvekst, omsorgs- og utdanningskomiteen på Sametinget understreket i behandlingen av satsingsområder for perioden 2009–2013 at fornorskingspolitikken staten hadde ført mot samene, hadde ført til store kulturelle, språklige og identitetsmessige tap. De mente at for å rette på noe av skadene, blant annet ved å øke antall samiske språkbærere, trengtes et større økonomisk løft. Komiteen mente at den årlige avkastningen fra Samefolkets fond ikke var tilstrekkelig for å bøte på skadene, og ba om å få fordoblet fondet. Komiteen bemerket samtidig at det fra kvensk side var uttrykt et ønske om at det burde opprettes et kvenfond tilsvarende Samefolkets fond, og støttet dette.²⁵ Samefolkets fond ble avvirket i 2014.

14.3.3 Ny særordning vokser frem

I St.meld. nr. 10 (2002–2003) Om verksemnda i Sametinget 2001 uttalte regjeringen at den ville se nærmere på saken om tapt skolegang og Samefolkets fond. I den etterfølgende St.meld. nr. 10 (2003–2004) Om Sametingets virksomhet i 2002 het det:

«Det har dessverre tatt noe tid å utrede eventuelle løsninger for utdanningsskadelidte samer. Dette har blant annet sammenheng med at det også er andre grupper som med stor styrke hevder at de har krav på oppreisning og erstatning i ulike former. Regjeringen har nå besluttet at det skal gjennomføres en vurdering av hvordan man kan håndtere

19 Se mer om Samefolkets fond i kapittel 25.6.

20 Innst. S. nr. 74 (2001–2002).

21 Sametinget, Sak 23/02 Samefolkets fond.

22 SFKOMM 2020/1740-2. Issáha Lemet Lemet / Klemet K. Hætta.

23 Finnmark Dagblad (2004).

24 Sametinget, sak 30/04 Samefolkets fond.

25 Sametinget, sak 47/09 Samefolkets fond – prioriteringer for en ny valgperiode.

kravene fra de ulike gruppene på en helhetlig og ryddig måte. Denne vurderingen vil få betydning for behandlingen av kravene fra de utdanningsskadelidte i forbindelse med 2. verdenskrig. Regjeringen vil legge vekt på at man ikke taper av syne den spesielle bakgrunn som ligger til grunn for de ulike kravene.»

I 2003 opprettet regjeringen, etter drøfting på Stortinget og press fra Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og organisasjoner som representerte ulike grupper, en tverrdepartemental arbeidsgruppe for å vurdere nye ordninger innen billighetserstatningen for grupper som syntes å ha kommet særlig uheldig ut. Dette gjaldt grupper der mange medlemmer mente de var berettiget til kompensasjon for urett begått fra samfunnets side. Slike særordninger var tidligere blitt etablert for ulike grupper som ble vurdert å ha kommet særlig uheldig ut, og det har også senere blitt etablert ytterligere nye ordninger.

Arbeidsgruppen skulle blant annet redegjøre for statens oppgjør med fortidige hendelser etter den alminnelige erstatningsretten, herunder hensynene bak vilkårene. Den skulle særlig vurdere om sakene burde løses gjennom en felles ordning, eller gjennom separate ordninger for hver enkelt gruppe. Arbeidsgruppen skulle videre fremme forslag til løsninger for å ivareta behovet fra myndighetenes side for en helhetlig tilnærming til, og håndtering av, nye erstatningskrav fra grupper av individer i samfunnet som hevdet seg utsatt for overgrep, diskriminering eller lignende.²⁶ Arbeidsgruppen bygde store deler av sine vurderinger på utredningen fra 1993 fra Arbeidsutvalget vedrørende samer som har tapt skolegang under 2. verdenskrig, som blant annet skrev:

«Arbeidsutvalget mener at de med samisk som førstespråk var spesielt vanskelig stillet under og umiddelbart etter krigen når det gjaldt å tilegne seg skolekunnskaper. Undervisningen foregikk på norsk. Dette medførte at mange ikke klarte å følge med i timene, og de maktet ikke å tilegne seg de mest grunnleggende ferdigheter. De hadde problemer med å snakke norsk og lærte ikke å skrive norsk tilfredsstillende. De kunne heller ikke skrive samisk, og ble analfabeter i den forstand at de ikke hadde noe skriftspråk. På grunn av dette, stilte de også spesielt svakt i forhold til tilbudet om etterskoling som kom etter krigen.»

Det ble etter hvert en løsning med en egen ordning under Stortinget med rettsferdsvederlag for samer og kvener med tapt skolegang. Både for krigsbarn, tvangssteriliserte romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener fant regjeringen det riktig å foreslå nye rimelighetsbaserte erstatningsordninger. I St.meld. nr. 44 (2003–2004) Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningskadelidende samer og kvener la regjeringen frem forslag om å opprette en egen særordning for samer og kvener med tapt skolegang. Regjeringen foreslo at de som var kommet særlig uheldig ut som følge av en kombinasjon av tapt skolegang på grunn av krig og fornorskingspolitikk, skulle gis kompensasjon ved at vilkårene for billighetserstatning ble tilpasset dem som ble rammet av disse forholdene. Det ble understreket at fornorskingspolitikken var en medvirkende årsak til at samene og kvenene kom særskilt uheldig ut som følge av manglende skolegang, og at dette derfor ikke skulle være til hinder for å få erstatning. På denne bakgrunnen foreslo regjeringen kriterier for en ny, tilpasset erstatningsordning.

Stuora barggu čađa gal hal mii vurdiimet ja vurdiimet. Ja de ožžo gal muhtimat 70.000 kroner, muhto dat han gal vâlde áiggi. Gal hal mii golaheimmet dan ovdii dan iežamet trygda bihtás. [...] In mun leat headi liiden, muhto váháguhtton mun gal lean mángga ládje. Ii ge dušše vehá.²⁷

Etter mye arbeid så ventet vi. Og vi ventet. Og så fikk noen 70 000 kroner, men de brukte lang tid. Vi brukte nok mye til dette arbeidet av vår egen trygd. [...] Jeg har ikke lidd noen nød, men jeg har blitt skadelidende på mange måter. Og ikke bare litt.

Sametinget støttet forslagene og anmodet Stortinget om å vedta disse. Sametingets oppvekst- og utdanningskomité uttalte da de behandlet stortingsmeldingen, at de ville:

«[b]emerke at det kan reises spørsmål om de tilpasninger som foreslås som veiledende med hensyn til kriterier for hvem som kan søke og innvilges erstatning for tap av skolegang på grunn av krigen, kan virke for begrensende. Det påhviler derfor Billighetserstatningsutvalget et stort ansvar i vurderingen av den enkelte søknad, der det også må tas hensyn

26 Arbeidsgrupperapporten Erstatningskrav fra ulike grupper i samfunnet er vedlagt St.meld. nr. 44 (2003–2004) Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener.

27 SFKOMM 2019/1815-27. Inger Ellen Baal.

til når et tilfredsstillende skoletilbud ble gjenopprettet.»²⁸

Sametinget ba samtidig om at det ble bevilget midler til et sekretariat som folk kunne henvende seg til for å få hjelp til å utforme søknader. Sametinget understreket at det var et omfattende behov for en utredning av fornorskingspolitikkenes konsekvenser, ikke bare for de gruppene stortingsmeldingen omhandlet, men for samer og kvener innenfor ulike samfunnsområder.²⁹

Justiskomiteen på Stortinget erkjente under behandlingen av stortingsmeldingen at fornorskingspolitikken var et overgrep mot den samiske befolkningen, og at mange kvener led under målsettingen om total assimilasjon. Komiteen fant grunn til særlig å beklage den belastningen fornorskingspolitikken hadde påført barn i skolepliktig alder. Følelsen av ikke å strekke til og ikke være en likeverdig borger i Norge ble en opplevelse mange skolebarn delte. Videre het det: «Komiteen er kjent med at konsekvensene av fornorskingspolitikken har fulgt flere samer og kvener gjennom hele livet, og beklager dette sterkt.»

Justiskomiteen viste også til at flere samer og kvener mistet skolegang under og like etter andre verdenskrig. Mange fikk dessuten ikke opplæring på sitt eget morsmål som en følge av fornorskingspolitikken, og hadde ikke lært å skrive og/eller lese på eget morsmål. Komiteen sa seg derfor enig i at erstatningsordningen burde tilpasses slik at den omfattet en kompensasjon til dem som var kommet særlig uheldig ut både som en følge av tapt skolegang under og like etter krigen og som en følge av fornorskingspolitikken. Komiteen bemerket at

«[k]ompensasjon etter billighetserstatningsordningen sjelden kan kompensere for den overlast som samer og kvener har lidt som en følge av fornorskingspolitikken og mangelfull skolegang. Kompensasjonen som ytes, er ment som et håndslag til dem som har kommet særlig uheldig ut og skal forstås som en beklagelse til den enkelte.»

Justiskomiteen presiserte at den saksforberedende instansen måtte tilby dem som søkte kompensasjon for tapt skolegang, bistand til innhenting av dokumentasjon, siden flere av søkerne ville finne det

særlig utfordrende å innhente nødvendig dokumentasjon fra for eksempel arkivet til skoledirektøren i Finnmark/Finnmark/Finmarkku. Før innstillingen til Stortinget ble avgitt, ble det innhentet uttalelser fra kommunalkomiteen, som 14. mars 2005 la frem en merknad fra representanten fra SP, som påpekte at mobbing av samer og kvener som følge av handlinger og politikk fra myndighetene burde tas i betraktning ved utmåling av erstatning.

Stortinget sluttet seg til forslagene på premissene fremsatt i stortingsmeldingen. Ordningen slik den er i dag, ble derfor innført av et enstemmig Storting i 2005.³⁰ Personer som før dette hadde søkt om kollektiv billighetserstatning gjennom foreningene på bakgrunn av tapt skolegang og fornorsking, behøver likevel ikke å søke på nytt, men kan fremme individuell søknad etter bekreftelse fra foreningene. Det var anslått at ca. 800 personer ville søke om erstatning. Det skulle etter hvert vise seg at antallet søknader ble langt høyere.

14.3.4 Utvikling i saksantall og erstatningsutmåling

Før ordningen for samer og kvener trådte i kraft, lå til sammenlikning utmålte billighetserstatninger for tapt skolegang på mellom 50 000 og 100 000 kroner. Høsten 2006, året etter at ordningen for samer og kvener trådte i kraft, var det totalt ca. 1000 saker fra samer og kvener til behandling. Den gjennomsnittlige saksbehandlingstiden var ca. 24 måneder. For å redusere saksbehandlingstiden ble saksbehandlerkapasiteten økt fra 2 til 15 årsverk, og sakene til samer og kvener ble prioritert.³¹ Hoveddelen av søknadene ble likevel først ferdigbehandlet i løpet av 2009.

Den samlede søknadsmengden utgjorde i 2021 totalt 1491 saker, der personer som fikk sine søknader innvilget, fikk en standardutbetaling på 70 000 kr. Opplysningene fra Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag skiller ikke mellom samers og kveners bruk av ordningen.

Antallet mottatte søknader er høyere enn antallet behandlede saker. Dette kan forklares med at Statens sivilrettsforvaltning har fullmakt til å avvise søknader som er begrunnet med forhold som etter fast praksis klart ikke gir grunnlag for rettfærdsvederlag. Disse sakene blir dermed ikke behandlet av utvalget. Det

28 Sametinget, sak 38/04 St.meld. nr. 44 (2003–2004) Erstatningsordninger for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidte samer og kvener.

29 Ibid.

30 Innst. S. nr. 152 (2004–2005).

31 St.prp. nr. 65 (2006–2007) Rettfærdsvederlag fra statskassa (Om Stortinget si rettfærdsvederlagsordning).

Tabell 14.1

Søknader mottatt og behandlet - ordningen for samer og kvener 2004–2021

Periode	Søknader	Behandlet	Innvilget	Avslått
2005	703	0	0	0
2006	410	71	64	7
2007	183	835	637	198
2008	65	189	136	53
2009	30	110	81	29
2010	29	40	25	15
2011	22	36	26	10
2012	6	19	9	10
2013	8	7	7	0
2014	1	0	0	0
2015	0	3	2	1
2016	1	0	0	0
2017	0	0	0	0
2018	10	7	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt
2019	7	7	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt
2020	11	4	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt
2021	5	5	Ikke oppgitt	Ikke oppgitt
Sum	1491	1333		

Kilde: Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag (2018) Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag (2019); Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag (2020b); Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag (2021).

har for eksempel vært avvist søknader fordi søkeren er født en tid etter krigen og ikke oppfyller kravet om tapt skolegang under eller like etter krigen, eller fordi søknaden er begrunnet med fornorskingspolitikken alene.³²

Gal myndighetat livččii galgan ipmirdit mii lea dáhpáhuvván daiguin olbmui guin mat eai leat ožžon skuvllaid. Bođii dat dáruiduhttin áigi, ja vel bođii dat báberáigi. Báhpáriin eat ipmir maidege. [...] Na, dien ii ábut vaši. Dat lea gal olu Norgga myndighetaditgo eai leat váldán skuvlamánáin vára delle manjel soadi.³³

Myndighetene burde ha forstått hva som har skjedd med de menneskene som ikke fikk skolegang. Så kom fornorskningstiden, og så kom også papirtiden. Papir forsto vi inngenting av. [...] Nå, hate kan man ikke. Det er mye opp til myndighetene at de ikke har tatt vare på skolebarna etter krigen.

Ordningen for samer og kvener ble mye anvendt de første årene, men antallet søknader har gått vesentlig ned over tid. Dette skyldes i noen grad at det i utgangspunktet forelå gruppesøknader som skulle behandles på nytt som individuelle søknader. Særordningen var også bedre kjent rett etter etableringen, da det ble tydeliggjort at det var rettmessig å fremme krav. Men ikke minst har det demografiske vilkåret, at man må ha vært i skolepliktig alder i tidsrommet 1940–1947, ført til en avtakende søknadsmasse, etter hvert som de berettigede blir eldre og dør. De siste årene har det vært få nye søknader til ordningen.

Totalbeløpet som er utbetalt over ordningen, er til sammen et betydelig beløp. Standardbeløpet som blir utbetalt ved innvilgning av søknadene, er likevel langt under de beløpene det ble fremsatt krav om før ordningen trådte i kraft. I tillegg er det en relativt stor andel søkere som ikke har nådd frem med sitt krav, og flere av de berettigede har falt fra før saken fant sin løsning. Det foreligger lite kunnskap om hvor mange av de berettigede som ikke har søkt, eller hva som er bakgrunnen for dette.

14.4 Avslutning

Stortingets ordning med rettfærdsvederlag for samer og kvener med tapt skolegang under krigen hele tiden har blitt knyttet til fornorskning, og dermed også til oppreisning for tap av både språk og kultur. Den eksisterende vederlagsordningen for samer og kvener med tapt skolegang har en forsonende karakter idet begått urett på denne måten blir erkjent og forsøkt kompensert. Ordningen imøtekommer krav om kompensasjon og rettferdighet for de aktuelle målgruppene,

32 SFKOMM 2020/1740-15. Statens Sivilrettsforvaltning (2020a) Svar på henvendelse om den særlige rettfærdsvederlagsordningen for utdanningsskadelidende samer og kvener.

33 SFKOMM 2019/1815-27. Inger Ellen Baal.

særlig på bakgrunn av Justiskomiteens erkjennelse av sakens natur og beklagelsen til samene og kvenene i forbindelse med komitébehandlingen på Stortinget som førte frem til etableringen av ordningen.

Endringen av navnet på ordningen generelt fra billighetserstatning til rettferdsvederlag kan forstås som et uttrykk for erkjennelse ut fra rettferdighets-hensyn, det vil si å anerkjenne urett som er begått og som gjennom ordningene blir erkjent av samfunnet uttrykt gjennom innvilgelse av kompensasjon. Det er likevel kommisjonens inntrykk at det er flere berettigede som selv i dag sitter igjen med en opplevelse av å ikke blitt hørt eller forstått av de ansvarlige myndighetene i søknadsprosessen.

Søknadsskjemaet for å søke rettferdsvederlag foreligger bare på bokmål og nynorsk. Kommisjonen mener mangelen på norskkunnskap og skrivekunnskap, og skam knyttet til å erkjenne dette, er faktorer som kan ha gjort terskelen for å søke rettferdsvederlag høy. Det er sannsynlig at mange berettigede vil ha problemer med å formulere seg på norsk, og at enkelte også kvier seg for å oppgi manglende norskkunnskaper i søknaden. Rettferdsvederlagsordningen for samer og kvener med tapt skolegang er smal med tanke på praksisen med kumulative krav for å få en søknad vurdert, og dermed mulighet til å få innvilget vederlag. Det kan oppleves som brutalt å bli avvist uten at søknaden blir behandlet.

Etter som tiden har gått, er det i dag svært få gjenlevende som kvalifiserer til ordningen. Mange flere som har fått mangelfull undervisning i skolen, særlig i områder som tidlig ble fornorsket eller der undervisningen fant sted utenfor det aktuelle tidsrommet for ordningen, er avskåret fra å søke om vederlag etter særordningen for samer og kvener med tapt skolegang. Kommisjonen mener det er grunn til å se på om den alminnelige rettferdsvederlagsordningen kan benyttes fremover, fordi undervisningen hovedsakelig foregikk på norsk til samisk-, finsk- og kvensktalende barn, særlig for de som ble analfabeter.

Følgene av manglende eller tapt skolegang og fornorskingspolitikk er alvorlige og sammensatte, og medførte blant annet at mange samer og kvener ikke har lært å lese og skrive hverken på norsk, samisk eller kvensk. Undervisningen som ble gitt til samisk-, finsk- eller kvensktalende barn en lang periode mange steder foregikk nærmest utelukkende på norsk, et språk barna ikke behersket. Dette har ført til at barna fikk lite innholdsmessig utbytte av undervisningen, særlig de første årene av skolegangen før de begynte å tilegne seg tilstrekkelige norskkunn-

skaper. Dette har den konsekvens at de har måttet leve hele livet uten et velfungerende skriftspråk med de følgene dette har fått for yrkesvalg og livsløp.

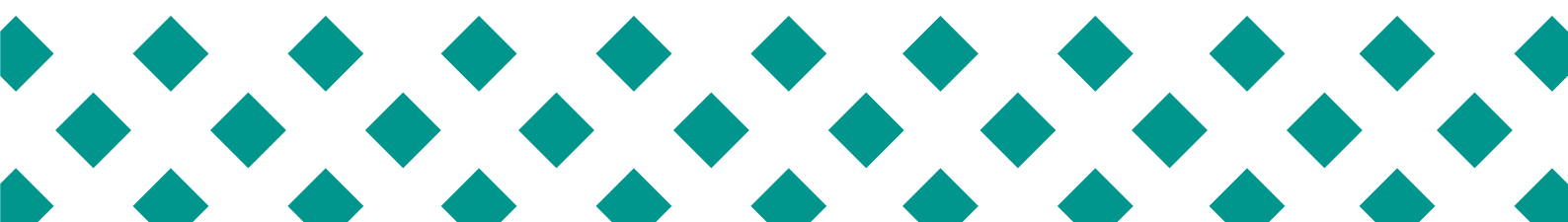
17. mai, Spildra skole 1966

Foto: Jan Isaksen

Kapittel

15

Opplæring og utdanning

15. Opplæring og utdanning

I mer enn 100 år ble skolen brukt av myndighetene til å fremme språklig og kulturell assimilering, til marginalisering av samisk, kvensk og skogfinsk identitet og til usynliggjøring av de ulike folkegruppene. Fornorskingspolitikken var slik med på å forme norsk skole. Målet om assimilasjon hadde konsekvenser for innholdet i skolen, for undervisningsmetodene og for utbyttet samiske og kvenske elever fikk av skolegangen.¹ Dette kapitlet tar opp konsekvensene av fornorskingspolitikken knyttet til opplæring og utdanning fra 1960 og opp til i dag, det vil si i politikens avslutningsfase og i årene etter at fornorskingspolitikken var avviklet.

Første del av kapitlet er en analyse av de personlige historiene som er delt med kommisjonen og omhandler oppvekst, skole og utdanning fra omtrent 1960 og frem til i dag. Andre del av kapitlet tar opp endringene i norsk skole- og utdanningspolitikk etter skoleloven av 1959, det vil si da fornorskingspolitikken rettet mot samene formelt ble avviklet, og frem til minoritetenes rettigheter til opplæring i og på samisk, og senere i finsk og kvensk, var etablert. Innarbeidede praksiser i skolen, stigmatisering av minoritetene og ulike skolereformer for å styrke og bedre norsk skole, som innføring 9-årig skole, utvidelse av skoletiden, opprettelse av spesialskoler, førte i praksis til at fornorskingen i skolen ble videreført, og til dels også intensivert, fra 1960-tallet og opp mot 1980-tallet.²

Omleggingen av norsk skole- og utdanningspolitikk rettet mot urfolk og nasjonale minoriteter har gått over flere tiår. Over tid har lovverk, læreplaner og instruksjoner blitt endret, nye læreverk har kommet til og læreres holdninger har endret seg. Samtidig har det vært et betydelig etterslep i implementeringen av politikken og mange har opplevd å måtte kjempe for at det som etter lovverket er deres og barnas rettigheter skal bli ivaretatt. Siste del av kapitlet tar opp veien frem mot innføringen av retten til undervisning i og på samisk og senere opplæring i finsk og kvensk, likeledes kampen for en egen samisk skole i Trøndelag/Tröndelage. Med utgangspunkt i Loabága suohkan / Lavangen kommune i Troms/Romsa/Tromssa blir konsekvensene av stigmatisering og marginalisering av samiske elever løftet frem, men også den lange kampen for undervisning i og på samisk og de mange utfordringer dette har ført med seg.

1 Se kapittel 6–10.

2 Se kapittel 10.

3 Lund, red. (2003–2013) s. 1–6; Tjelle (2022) s. 149–286.

15.1 Personlige historier om skole og utdanning

Fornorskingspolitikken har hatt og har fortsatt store menneskelige konsekvenser. I de personlige historiene som er delt med kommisjonen er det beretninger om fysisk vold, skam, sinne, sorg og tap knyttet til skoleopplevelser og erfaringer med det norske skoleverket. Fortellingene bekrefter og utdyper det som tidligere har vært kjent om konsekvensene av fornorskingspolitikken.³

Flere har fortalt om tapt skolegang eller en skolegang som ikke ga læringsutbytte, og om begrensninger og problemer de har hatt som voksne som følge av manglende skolegang eller læringsutbytte. Opplevelser av ikke å forstå eller bli forstått går igjen. Mangel på kommunikasjon mellom lærere og elever skapte utrygge forhold og rom for mobbing. Dette reflekteres i de fortellingene som er gitt til kommisjonen. Mangel på kunnskap om sitt eget folk og sin egen bakgrunn har skapt frustrasjon og en devaluering som har gitt grobunn både for sorg og skam, og mistillit til eller skuffelse over myndighetene.

Møtet med en énspråklig norsk skole var medvirkende til at mange samer, kvener og skogfinner var overbevist om at det var nødvendig å snu ryggen til sitt eget språk og lære sine barn et fremmed språk, for at de skulle få en lettere skolehverdag og bedre livsvilkår på sikt. Slike språkvalg har siden skapt sorg, og konflikter mellom generasjonene, hos dem som ikke fikk lært sine forfedre og formødres språk, selv om mange forstår språkvalgene forfedrene gjorde.

Svært mange av de som har delt sin personlige historie med kommisjonen har fortalt om egen oppvekst, og i den sammenheng snakket om utdanning og om språk. Totalt har 454 personer fortalt om tiden etter 1963 og tatt opp oppvekst og utdanning i sammenheng med språk, og 147 har fortalt om diskriminering i sammenheng med oppvekst og utdanning. Et fellestrekk ved disse personlige historiene som er delt med kommisjonen er at de rører ved eksistensielle og personlige sider av hvordan den enkelte har mestret livet.

Skolen er et viktig for utvikling av språk og identitet. Skoleopplevelser rører slik ved fundamentale forhold for hvert enkelt menneske, som utvikling av tilhørighet, selvbekreftelse og trygghet, og av det motsatte. Et fellestrekk for mange av de som har delt sin historie med kommisjonen er at de legger

vekt på at de har klart seg til tross for motgang og vanskeligheter. De inntar ikke en offerrolle. Samtidig er kampmotivet fremtredende. De har strevet og kjempet for egen eller barnas identitet, språk eller verdighet. Dette strevet, og denne kampen har ikke samme karakter i alle geografiske områder.

Det sterkt personlige ved disse opplevelsene uttrykkes gjennom gleden over at barn, barnebarn eller en selv har fått språk- og kulturoppklæring i barnehage og utdanning. Det er også glede knyttet til oppblomstring av språket gjennom at barnas opplæring styrker språket og kulturen i hjemmet og familien. Dette representerer et brudd med usynliggjøringen, men samtidig en påminnelse om tap. For eksempel reflekterer flere kvener over mangelen på bekreftelse av egen identitet i skole og utdanning. De beskriver gleden over å få kjennskap til egen bakgrunn, og frustrasjon og sinne over at det skjedde for sent. Dette settes gjerne inn i familiesammenheng og knyttes til en følelse av tap av generasjonsoverført kunnskap. Dette gjelder alle gruppene.

Flere gir uttrykk for at de forstår at foreldrene eller besteforeldrene handlet som de gjorde under språkskiftet, og beskriver hvordan språkskiftet har påvirket familierelasjoner eller følelseslivet i form av følelse av sorg, tap eller svik. Noen reflekterer over identitetsutfordringer som oppstår når man ikke behersker språket, og forskjeller mellom dem som kan og ikke kan språket. Foreldre ser at de ofte har vanskeligheter med å videreføre språket uten støtte fra utdanningssystemet, siden de selv eller deres foreldre har opplevd brudd i overføringen av språk mellom generasjonene.

Et annet fellestrekk i materialet både for kvener og samer er at kvensk-/finsk- og samiskundervisning ikke er en selvfølge, selv etter at rettighetene til slik undervisning ble fastslått. Her er det rimelig å anta at situasjonen er bedre i kommuner med samisk-språklig majoritetsbefolkning enn i andre kommuner. Gjentakende temaer i fortellingene er timeplanutfordringer, der undervisningen har blitt lagt før eller etter ordinær skoletid, eller i fritimer, mangelen på et helhetlig opplæringsløp, og lærer- og læremiddel-mangel. Noen uttrykker dette som nedverdiggende, og at situasjonen bidrar til å skape utenforskap. Mange ønsker sterkere opplæringsmodeller. Flere stiller også spørsmål ved hvorfor man aksepterer et stort frafall i kvensk- og samiskundervisningen. Det fortelles om vedvarende og utmattende innsats og arbeid for å få, utvikle og beholde språkopplæringstilbud. Kampmotivet er til stede også for dem som nå har barn i skolen.

Det ser ut til å ha vært og er svært variabelt i hvor stor grad kommuner støtter opp om språktilbudene, og noen kommuner ser ut til å skille seg spesielt ut, både i positiv og negativ retning. Ulike utdanningstilbud som egne samiske og norskspråklige klasser på samme skole, eller fjernundervisning, beskrives positivt, men blir også sett på som en negativ understreking av forskjeller. Samtidig blir skolen beskrevet som monokulturell, noe som følge av det bidrar til usynliggjøring og marginalisering av minoritetenes språk og kultur. Det er få skogfinner i materialet, og deres beretninger refererer til 1960-tallet. De forteller at de hadde en positiv bevissthet om hvem de selv var, allerede på skolen, men er usikre på om dette kom fra skolen eller hjemmefra.

Det er også beretninger om uproblematiske opplevelser knyttet til samiskundervisning, men oppstart av og opprettholdelse av samiskundervisning etter lovendringer har vært kontroversielt. Fortellingene om vold, hatytringer og hets knyttet til identitet og språk i utdanning ser ut til først og fremst å være en samisk erfaring, etter omfanget i beretningene å dømme, men også kvener forteller om hets. Det er flere fortellinger om mobbing og trakassering begått av både elever og lærere. Det fortelles også om hvordan negative ytringer om eller holdninger til samisk påvirker mennesker negativt i skolesammenheng. Det er fortellinger om usynliggjøring av samisk og kvensk og om negative sanksjoner fra medelever, skole eller lokalsamfunn frem til nåtid, og om medfølgende redsel og utrygghet.

Fortellingene dreier seg ofte om vanskelige erfaringer med skole og internat i tidligere tider, men opplevelsene påvirker foreldres tanker om skolerelaterede valg den dag i dag. De som har gått på internat, har beretninger om skole uten samisk innhold og savn etter hjem og foreldre. Internatlivet skapte også en fremmedgjøring til hjemmeplassen og hjemmet, men en positiv kollektiv bevissthet barna imellom.

Fortellerne kjenner i noen tilfeller til voldsbruk mot foreldregenerasjonen, eller har selv opplevd vold fra lærere eller medelever knyttet til bruk av samisk. Vold fra lærere ser ut til å være knyttet til bestemte skoler eller lokalsamfunn og har forekommet frem mot midten av 1970-tallet. For dem som ble utsatt for det, har det satt vedvarende spor i form av redsel og sinne, og frykt for at det samme skulle skje med egne barn. Dette gjelder også dem som har opplevd hatefulle handlinger, voldelig mobbing eller hets fra medelever, som det er flere eksempler på. Beretningene om trakassering og rasisme går helt frem til nåtiden.

Et trekk ved fortellingene som delt med kommisjonen er at kvener forteller om og reflekterer rundt hvor usynlig og ukjent kvensk og finsk språk og kultur er i utdanningen ennå i dag. De som forteller, beskriver en aktiv stillingtagen til sin egen kvenske identitet og de problematiserer mangelen på anerkjennelse og grunnleggende kulturkunnskap og den nedvurderingen som ligger i dette. Dette deles av noen samer. Videre problematiseres det som oppfattes som et uavklart forhold mellom finsk og kvensk språk både i skole og utdanning, og flere ser dette som en uheldig forfinsking og devaluering av kvensk.

De beretningene som er delt med kommisjonen, speiler at skole og utdanning er viktige samfunnsområder som har virkninger over tid.

Erfaringene som er delt med kommisjonen, viser opplevelser som ikke anerkjenner, synliggjør eller styrker kveners, samers og skogfinners tilhørighet, selvbekreftelse og trygghet. Spesielt alvorlig er beretninger om vold, hatytringer og mobbing koblet til språk og identitet i skole og utdanning. Det er rimelig at disse erfaringene reduserer tilliten mennesker har til skole- og utdanningssektoren. Fortellingene gir grunnlag for å hevde at selv om fornorskingspolitikken er forlatt og rettigheter til språkopplæring er vedtatt, har det vært vedvarende problemer med implementeringen av språkopplæring og språklæring, og av samkjøring av tiltak som har blitt politisk vedtatt.

15.2 Opplæring i og på samisk

Lov om folkeskolen fra 1959 (§ 37) åpnet for at samisk kunne brukes som opplæringspråk, men forutsatte særskilt vedtak i Kirke- og undervisningsdepartementet. Tross lokalt press tok det hele åtte år før departementet åpnet for bruk av samisk i lese- og skriveopplæringen. Skoleåret 1967–68 fikk samiskspråklige elever i Kárášjohka/Karasjok og Guovdageaidnu/Kautokeino opplæring på samisk. Departementet hadde gitt klare føringer for varigheten av og målsettingen med opplæringen: Samisk skulle bare brukes som opplæringspråk i småskolen og målet var at elevene på sikt skulle lære bedre norsk.⁴ Fornorskingspolitikken tankegodt og målsetting hang fortsatt igjen.

9-årig skole for alle ble lovfestet i 1969. I praksis var 9-årig skole innført i de fleste kommuner i Norge. I Finnmarks-kommunene Unjárga/Nesseby, Deatnu/Tana/Teno og Kárášjohka/Karasjok, som alle hadde en stor samisk befolkning, var 9-årig skole innført allerede i 1957 og 1958. Innføringen førte til at tallet på internatskoler i Norge økte siden mange ungdomsskoler ble bygd som sentralskoler med internat. Samtidig økte byggingen av barneskoler rundt om, med ønske om at færrest mulig barn måtte sendes på internat for å få skolegang.⁵

Grunnskoleloven fra 1969 åpnet for at samiskspråklige elever kunne få opplæring på samisk, det vil si samisk som undervisningsspråk i alle fag. Loven slo fast at språket i skolen var norsk, men anga også nærmere regler for bruk av samisk. Barn av foreldre som hadde samisk som dagligspråk, kunne gis opplæring i samisk dersom foreldrene krevde det, og at elever med samisk som dagligspråk kunne selv kreve slik opplæring de siste to årene av grunnskolen. Departementet skulle angi regler for slik opplæring og gi nødvendige unntak fra andre regler.⁶ I 1975 ble kravet om at foreldrene skulle ha samisk som talespråk for at barna skulle kunne få mulighet til samiskopplæring sløffet i loven.

Mønsterplan for grunnskolen fra 1974 (M-74) var den første læreplanen med samisk innhold. I M-74 var samisk et eget fag, som kunne tas som sidemål, og med egen plan (Samisk med skriftforming). I den generelle delen av M-74 blir samisk kultur og historie løftet frem, og det brukes relativt mye plass på «skolen i språkblandingsdistrikta» og «elever i språkblandingsdistrikt». Planen slår fast at skolen i disse distriktene skal vise respekt for elever med samisk som morsmål og for samisk kultur, og at bruken av samisk språk skulle oppmuntres på internat og i fritid. Det ble holdt frem som viktig at rektor, lærere og internatpersonale var samisktalende.⁷ I langt større grad enn tidligere åpnet M-74 for samisk språk og kultur i skolen. Samtidig bærer læreplanen preg av at det samiske innholdet ikke var mål i seg selv, kun et middel for at samiskspråklige elever skulle kunne lykkes i det norskspråklige utdanningssystemet.⁸ Læreplanen var innrettet mot nordsamiske forhold, og da særlig Indre Finnmark. Planen nevnte bare kort eksistensen av sørsamiske distrikt i Midt-Norge, men ikke øvrige

4 Lund m.fl. (2005).

5 Andresen (2021) s. 332–333.

6 Lov 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen.

7 M74 s. 17–18.

8 M74 s. 17ff, 71ff.

samiske distrikt. Fra samisk hold ble det tidlig reist kritikk mot M-74, og da både mot planen for samisk språkopplæring og det øvrige samiske innholdet.⁹

Grunnskoleloven fra 1969 markerte starten på en reformperiode for samisk i norsk skole. Gjennom lovendringer og nye skoleplaner fikk samisk som opplæringspråk og allment samisk innhold en plass i norsk grunnskole. For å samordne samiske skole- og utdanningstiltakene ble Sámi oahpahusráđđi / Samisk utdanningsråd etablert i 1976. Rådet fikk over tid et svært bredt ansvarsområde, med alt fra samiske lærebøker, til samiskundervisning på alle nivå fra barnehage til høyere utdanning i hele landet og til sakkyndig organ for Kirke- og undervisningsdepartementet. Rådet var en pådriver for lovfesting av samiske elevers rett til opplæring i og på samisk. I år 2000 ble oppgavene overført til Sametinget og rådet nedlagt.¹⁰

De samiske skolereformene fra 1960-tallet og frem til midten av 1980-tallet var nokså omfattende og på mange vis dyptgående, samtidig omfattet de bare en liten del av de samiske elevene. Samtlige av språkreformene var innrettet mot elever med samisk som morsmål i Indre Finnmark, fra 1967-1968 Guovdageaidnu/Kautokeino og Kárášjohka/Karasjok og fra 1978-1979 også Deatnu/Tana/Teno. Dette var en relativt liten andel av de samiske elevene. Samisktalende elever utenfor Indre Finnmark var ikke omfattet av reformene og merket lite eller ingen ting til omslaget i skolepolitikken. Det gjorde heller ikke samiske elever med norsk som morsmål. Dermed opplevde flertallet av de samiske elevene i norsk grunnskole på 1960-, 1970- og 1980-tallet en skole uten samisk innhold, og der holdningene til samisk språk, kultur og næringsstilpassing fortsatt var preget av fornorskingspolitikken.

Visot lei dárogillii, dat ii lean sámegillii ii mihkkige. Ii mihkkige girjjiid lean sá-megillii, [i]i nuoraid skuvllas ge. Doppe ii lean mihkkige. [...] Dan mun muittán go eat beassan sámegiela hupmat dárogiel diimmuin, galgat dárustit. Eat han mii báljjo máhte dárogieala, ipmirdit gal vel, muhto eat mii máhte dadjat – ja de vel ballat jos šaddá boastut. De nuppit boagustit.¹¹

Alt var på norsk. Ingenting var på samisk, det fantes ikke samiske bøker, [i]kke på ungdomskolen heller. [...] Det husker jeg, vi fikk ikke lov til å snakke på samisk i norsktimene. Vi fikk ikke snakke mellom oss, vi skulle snakke på norsk. Vi som ikke kunne snakke norsk, vi forsto, men vi kunne ikke snakke, hvis vi sa noe feil, så flirte de andre av det.

Mønsterplanen for grunnskolen fra 1987 (M-87) ble utviklet med samisk medvirkning gjennom at Samisk utdanningsråd hadde vært med på utarbeidelsen.¹² Innholdet i planen, og måten den ble arbeidet frem på, var et resultat av omleggingen av norsk samepolitikk som fant sted på 1980-tallet.¹³

M-87 inneholdt flere grunnleggende prinsipper om hvilken funksjon samisk skole skulle ha i samfunnet, om egenverdien til samisk språk og kultur og hvordan den samiske skolen og det samiske i norsk skole skulle innrettes:

«Skoletilbudet for samiske barn bygger på det grunnleggende prinsipp at skolen skal være en integrert del av samfunnet. Samenes etniske identitet, knyttet til sosiale og kulturelle forhold, danner en viktig forutsetning for læring. [...]

Reell likestilling mellom skoletilbudet for norske og samiske elever innebærer at samisk og norsk språk har lik status, og at elever som velger samisk som førstespråk, får likeverdig kompetanse som elever som velger norsk som førstespråk. [...]

Målet for opplæringen av samiske elever må være at de fullt ut skal beherske samisk språk og kjenne samisk kultur. Målet er også at de skal utvikle en funksjonell tospråklighet som

9 NOU 2003: 3 Samisk lærerutdanning - mellom ulike kunnskapstradisjoner s. 20.

10 NOU 2003: 3 Samisk lærerutdanning - mellom ulike kunnskapstradisjoner s. 20-22.

11 SFKOMM 2020/212-40. Karen Marie Eira Buljo/Jusse Juhán Niillasa Gáren Márjá f. 1956.

12 NOU 2003: 3 Samisk lærerutdanning - mellom ulike kunnskapstradisjoner s. 21-22; Folkenborg (2008) s. 53.

13 Se kapittel 10.

gjør det mulig for dem å føle seg hjemme i to kulturer. [...]

I samiske områder vil det være en verdi for alle elever å få kjennskap til samisk språk og kultur.»¹⁴

M-87 hadde læreplaner for samisk som fag (første- og andrespråk). Dette var også nytt. Planen inneholdt også en egen del 2 med samiske læreplaner i skolefag, og det var samiske temaer i flere av de andre fagene. I den generelle delen av M-87 ble det slått fast at «samer har en spesiell stilling i forhold til andre etniske minoritetsgrupper».¹⁵

Min mor søkte om samiskundervisning når jeg gikk i 7. klasse i stedet for nynorsk. Da ble jeg satt ut av klasserommet i de timene.¹⁶

Læreplanverket for den 10-årige grunnskole (L-97) fra 1997 var den første helhetlige samiske læreplanen. Læreplanverket hadde to parallelle og likeverdige planer, en samisk (L-97S) og en norsk (L-97). Begge inneholdt en generell overordnet del og planer for alle fag gjennom hele grunnskoleløpet. L-97S representerte en vesentlig fornyelse av innholdet i den samiske skolen, dels ved at planen hadde som mål å videreutvikle samisk språk, kultur og samfunnsliv og dels ved at elevene kunne nå de generelle læringsmålene gjennom en samisk skole. L-97S innebar en aksept for og en formell anerkjennelse av ideen om en selvstendig samisk grunnskole i Norge. Dette ble videreført ved de påfølgende læreplanverkene, Kunnskapsløftet i 2006 og Kunnskapsløftet 2020, som begge hadde egne samiske og norske ekvivalenter.¹⁷

Grunnlaget for L97, og de påfølgende læreplanene, var lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova) fra 1998. Loven omhandler retten til samisk opplæring i og på samisk både i grunnskolen og videregående skole. Loven fastslo at alle elever i grunnskolealder i de samiske forvaltningsområdene hadde rett til opplæring i og på samisk. Det hadde også samiske elever utenfor forvaltningsområdet. Om minst ti elever i en kom-

mune utenfor forvaltningsområdet for samisk språk ønsket opplæring i og på samisk hadde de rett på det.

Med utviklingen av læreplanverket for den samiske skolen lå det formelle til rette for den samiske skolen. I praksis viste det seg at den samiske skolen møtte flere utfordringer. De mange tiårene uten samisk innhold i skolen førte til mangel på lærere med kompetanse i samisk, mangel på samiskspråklige lærebøker og mangel på samiske læringsressurser. Innføringen av samiske læreplaner førte også til at samiske temaer ble lagt mindre vekt på av de som fulgte den norskspråklige læreplanen, noe som igjen førte til mindre kunnskap hos de ikke-samiske elevene om samisk språk, kultur og levevis. Innføringen av L-97S viste også at det var uklart hvor planen skulle tas i bruk, og hvor den ikke skulle det.¹⁸

Opprettelsen av forvaltningsområdet for samisk språk og innføringen av samisk språklov i 1992 førte til at flere kommuner etablerte klasser med samisk som opplæringspråk. Innføring samisk språklov og av den samiske læreplanen noen år senere skapte konflikter i flere kommuner, mest dyptgripende var konfliktene i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono i Troms/Romsa/Tromssa og i Deatnu/Tana/Teno i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. I begge kommune var det sterke krefter som protesterte mot innføringen av den samiske læreplanen, konfliktene fikk stor oppmerksomhet i media og førte til lokalsamfunn og familier ble splittet.¹⁹ At innføringen av samisk språklov og samisk i skolen møtte motstand var ikke overraskende. At L-97 fikk blandet mottakelse ble i NOU 2000:3. Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner kommentert på følgende måte: «Det ville det ikke være vanskelig å spå på forhånd. Den kulturelle gjenoppbyggingen av det samiske samfunnet de siste 20–30 årene er også en sammenhengende historie av motstand mot markerte politiske, kulturpolitiske og utdanningspolitiske begivenheter.»

14 M87 s. 34–35.

15 M87 s. 18.

16 SFKOMM 2019/1814–35. Per Olav Sara f. 1966.

17 NOU 2003: 3 s. 83; Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 445.

18 Gjerpe (2017); Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 445–447.

19 Johansen (2011); Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 446–447.

Tabell 15.1

Samisk elever etter språk og opplæringsplan i grunnskolen

	Nordsamisk	Lulesamisk	Sørsamisk
1. språk	951	33	25
2. språk 2	769	56	61
2. språk 3	557	20	20
Totalt	2277	109	106

Kilde: Udir 2022

På barneskolen tok jeg samisk som tredje språk når vi fikk den muligheten. [J]eg husker at vi var mange elever som kunne tenkt oss å lære samisk, men det var ikke samisklærere tilgjengelig, og visst det var det så, var det et ganske knapt tilbud egentlig. [...] Det var jo egentlig begrenset hvor mye vi fikk lært. Da så vi at mange ramlet av da vi begynte på ungdomsskolen. [...] Og jeg tror fornorskningen i større grad har påvirket hvilke lærere vi har tilgjengelig til samisk, og [til] kvenskapplæring for den saks skyld, i skolene i dag.²⁰

I skoleåret 2021/2022 var det i grunnskolen 2492 elever som hadde opplæring i samisk enten som første- eller andrespråk. 878 av disse elevene hadde samisk som undervisningsspråk også i andre fag enn samiskfaget.

Tabell 15.1 viser fordelingen av samiske elever etter språk og opplæringsplan. Totalt hadde 2277 elever opplæring i nordsamisk, 109 elever i lulesamisk og 106 i sørsamisk. I den videregående skolen hadde 194 elever opplæring i nordsamisk som førstespråk og 291 elever i samisk som andrespråk. De sistnevnte elevene fordeler seg på tre alternativer for samisk andrespråk som vist i tabell 15.2. Samisk andrespråk 4 er et tilbud til dem som ikke har hatt opplæring i samisk i grunnskolen. Antallet elever som får opplæring etter noen av læreplanene for lule- og sørsamisk, er lite, fem eller mindre elever. Til sammen var det 21 elever som fikk opplæring i lulesamisk i den videregående skolen, og 16 som fikk opplæring i sørsamisk.²¹

Det er et stort frafall fra opplæringen i samiske språk i grunnskolen. Blant elever som begynte med opplæring i samisk i perioden 2003–2011, sluttet om

Tabell 15.2

Samisk elever etter språk og opplæringsplan i den videregående skolen

	Nordsamisk	Lulesamisk	Sørsamisk
1. språk	194		
2. språk 2	51	13	6
2. språk 3	56		
2. språk 4	184		
Totalt	485	21	16

Kilde: Udir 2022

lag 20 prosent av førstespråkselevne med samisk opplæring i løpet av grunnskolen. Over 30 prosent av andrespråkselevne slutter med samisk andrespråk 2, og over 60 prosent av elevene som begynte på samisk andrespråk 3, sluttet med samiskopplæring. Frafallet er større for nordsamisk enn for lule- og sørsamisk, men også for lule- og sørsamisk er det en lignende tendens.²²

Det fins kommuner innenfor forvaltningsområdet for samisk språk som kun tilbyr opplæring i samisk, det vil si at de ikke tilbyr undervisning på samisk i alle fag. Det fins kommuner utenfor forvaltningsområdet, som Tromsø/Romsa/Tromssa og Alta/Áltá/Alattio, som tilbyr opplæring på samisk på barnetrinnet, men ikke på ungdomstrinnet.

15.2.1 Samiske barnehager

Den første samiske barnehagen ble opprettet i Guovdageaidnu/Kautokeino i 1969. Det var en kommunal barnehage og som andre kommunale samiske barnehagene, skilte den seg lite fra norske barnehager. Barna var samer og samiskspråklige, mens personalet snakket norsk. I form og innhold var det lite ved disse barnehagene som kunne identifiseres med barnas hjemmemiljø.²³ I 1975 ble barnehagene lovregulert som en pedagogisk institusjon. Loven tok ingen hensyn til barnas morsmål eller etnisitet.²⁴ Fra foreldrene som hadde barn i samiske barnehager kom det skarpe reaksjoner på at språket i barnehagen var norsk. De spurte om det ikke var nok at de tok barna fra dem når de var syv år gamle. Skulle de nå begynne med effektiv fornorskning allerede når barna var tre år gamle? Det var imidlertid et skille mellom de kommunale og de private samiske barnehagene. Det var

20 SFKOMM 2020/212-46. Agnete M. Hanssen.

21 Grunnskolen informasjonssystem på internett. <https://gsi.udir.no/app/#!/view/units/collectionset/1/collection/97/unit/1/> og Udir (2022).

22 Vangsnes (2021) s. 1–21.

23 Storjord (2008) s. 9, 41–42 og 46.

24 Korsvold (1998); her etter Storjord (2008) s. 9.

spesielt de kommunale barnehagene som ikke hadde klare mål med tanke på det samiske, mens de private samiske barnehagene ivaretok samisk kultur i større grad og brukte også i større grad samisk språk.²⁵ Det var i tråd med det samiske foreldre ønsket. De ville ha et tilbud på samisk og med samisk innhold. Ønsket om at barnehagen også skulle bidra til revitalisering av språk, kom tidlig.²⁶

Med barnehageloven fra 1996 ble samiske barnehager for første gang tematisert i lovverket og i den påfølgende rammeplanen for barnehagen ble det slått fast at en samisk barnehage skulle styrke barnas identitet som samer, fremme bruken av samisk språk og formidle samisk kultur. Det ble presisert at barnehagen skulle ledes av samisk pedagogisk personale.²⁷ I 2005 endret barnehageloven. I det samiske forvaltningsområdet skulle barnehagen for samiske barn bygge på samisk språk og kultur, mens det utenfor forvaltningsområdet skulle legges til rette for at samiske barn kunne sikre og utvikle sitt språk og sin kultur. Kommunene fikk samtidig ansvar for barnehagetilbudet til samiske barn. Dette ble innarbeidet i rammeplan for barnehagen fra 2006 og rammeplanen fra 2007.²⁸

SÁRÁHKÁ SÁMEMÁNÁK – DEN SAMISKE BARNEHAGEN I SKÁNIT/SKÁNLAND

På 1980-tallet ble Sáráhká Sámemánák, en privat samisk barnehage, grunnlagt av en gruppe samiske kvinner i markebygdene i Sør-Troms og Nordre-Nordland. Ildsjelene bak satte det lokale initiativet i sammenheng med samisk politisk mobilisering i tiåret forut, som hadde banet veien for en forståelse for samiske krav hos sentrale myndigheter. Bakgrunnen for initiativet var et ønske om å hegne om samisk språk og kultur, som ble sett på som truet gjennom sentralisering av skolene til de norske bygdene der skolen og de kommunale barnehagene ikke greide å styrke barnas samiske kulturelle tilhørighet og identitet.

Samtidig støtte en på problemet med at det ikke var samiskspråklig barnehagepersonale. Det var også vanskelig å få aktivisert morsmålet hos den

eldre generasjonen som hadde snakket norsk til sine barn, selv om de kunne være ressurspersoner for barnehagen. I den første søknaden om offentlig støtte i 1986 ble det klart uttrykt at søkerne ser stigmatisering og negative sanksjoner med hensyn til samisk identitet i regionen, og opprettelsen av barnehagen ble lagt frem som en motvekt til fornorsking.

Initiativet til Sáráhká Sámemánák fikk støtte fra sentrale og regionale myndigheter. Lokalt var derimot ikke alle myndighetsrepresentanter like positive, og barnehagen opplevde å bli motarbeidet av egne sambygdinger. Motstanden vokste ut av at flere opplevde Sáráhká Sámemánák som et stigma knyttet til synlig samisk identitet som en lenge hadde nedtonet, og en hindring for fremgang og modernitet, som man knyttet til norsk språk og kultur. Sáráhká Sámemánák greide seg tross motstand og er i dag videreført som Márkománák sámi mánáidgárdi ved Várdobáiki.

Kilde: Lund (2009) og Grenersen (2009).
Sáráhká Sámemánák, Markebygdas skamobjekt eller samiske snuoperatører?

På 1980-tallet økte tallet på samiske barnehager og det ble etablert samiske barnehager også utenfor Indre Finnmark. På 1990-tallet, med etableringen av det samiske språkforvaltningsområdet, kom nye til. I 2004, året før gjeldende barnehagelov ble vedtatt, var det til sammen 43 samiske barnehager, 40 i det nord-samiske språkområdet, én i det lulesamiske språkområdet og to i det sørsamiske språkområdet.²⁹

25 Sandvik (1979); Storjord (2008) s. 9, 41–42 og 46.

26 Rasmussen (2022) s. 211; Storjord (2004); Storjord (2008) s. 39–46.

27 Storjord (2008).

28 UDIR (2017) Rammeplan for barnehagen.

29 Storjord (2009).

Min datter går i barnehage, så har de måtte opprette en ekstra avdeling i barnehagen fordi det var så mange som ville til den barnehagen. De har satset veldig mye på både samisk og kvensk språk og kultur. De har en egen avdeling både for kvensk og samisk, og begge de avdelingene er smekkefulle. Det var ikke sjans for oss som ikke har samisk, eller kvensk, hjemme å få plass der. [...] Jeg tror at min generasjon har følt litt på det ønsket om å ta språket og kulturen tilbake, både for kvensk og samisk.³⁰

De samiske barnehagene har møtt på mange av de samme problemene som den samiske skolen har møtt, da særlig utfordringer med å rekruttere samiskspråklig personale. Det har også vært innslag av motstand mot samiske barnehager.³¹ Samtidig har de samiske barnehagene i stor grad vært populære og etterspurt av foreldrene.

15.2.2 Samisk i videregående opplæring

Den videregående opplæring i og på samisk følger to ulike spor, en yrkesfaglig og en studieforberedende. Samekomiteen av 1956 hadde i sin innstilling pekt på at det var behov for begge skoleslag, men la særlig vekt på behovet for et samisk gymnas, det vil si studieforberedende utdanning.

I 1952 ble var Statens heimeyrkesskole for samer etablert i Guovdageaidnu/Kautokeino. Skolen var en 1-årig yrkesskole for samer som hadde fullført folkeskolen. Målet var å gi opplæring i ulike former for duodji for slik å kunne øke inntektene fra salg av hjemmeproduserte varer av ulikt slag. Heimeyrkesskolen ble ikke definert som en del av den offentlige skole og ble frem til starten på 1960-tallet et fristed for samisk språk og kultur. Undervisning på skolen var på samisk, og elevene fikk også skrive- og leseopp-læring på morsmålet. Mange lærte å lese og skrive morsmålet på skolen. På 1960-tallet endret skolen karakter, den ble mer lik en vanlig yrkesskole og norsk overtok som undervisningsspråk. På 1970-tallet fikk samisk igjen større plass med skolen.³²

I 1968 var Statens reindriftsskole etablert på Borkenes i Troms/Romsa/Tromssa som en ettårig yrkesskole. Skolen var i prinsippet åpen for alle, men

var særskilt rettet mot samer. I 1982 flytta skolen til Guovdageaidnu/Kautokeino og ble del av Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla / Samisk videregående skole og reindriftsskole. Undervisningsspråket ved reindriftsskolen var frem til midten på 1980-tallet norsk.³³

I 1969 ble to samiske gymnasklasser opprettet ved det som senere fikk navnet Sámi joatkkaskuvla Kárášjogas / Samisk videregående skole i Karasjok. Undervisningen var som for andre gymnas, men de 27 elevene på det første kullet hadde 3 timer i uka med samiskundervisning, enten for morsmålsbrukere eller som fremmedspråk. Elevene som begynte på skolen de første årene, hadde ikke hatt lese- og skriveopplæring i samisk og mange var analfabeter i eget morsmål. For mange av disse fikk opplæringen i samisk stor betydning. Fra midt på 1970-tallet ble det gitt undervisning på samisk som hovedmål.

Skoleåret 1980-1981 ble det for første gang igangsatt undervisning i lulesamisk språk ved Hamarøy videregående skole.³⁴

På 1990-tallet ble den videregående utdanningen i Norge lagt om. Reform 94 (1994) ga elever rett til tre-årig videregående utdanning og hadde som mål gi elevene et helhetlig utdanningsløp. Reform 94 inneholdt samiske læreplaner i samisk som førstespråk, samisk som andrespråk, norsk for samisktalende, reindrift videregående kurs 1 og 2, duodji videregående kurs 1. Det viste seg at Reform 94 ikke la til rette for at samiske elever skulle få en helhetlig utdanning. Det var ikke en videreføring av lærestoffet som var i grunnskolen, over i videregående skole, det var ikke utarbeidet særegne retningslinjer for de samiske læreplanene og med det heller ikke prinsipielle bestemmelser som kunne danne et felles faglig grunnlag for undervisningen i fagene. Om de samiske læreplanene står det i *NOU 2000: 3 Samisk lærerutdanning—mellom ulike kunnskapstradisjoner*:

«Læreplanene, bortsett fra læreplanene i samisk, norsk, duodji og reindrift, tar i meget beskjeden grad utgangspunkt i samiske forhold. Ingen med kjennskap til samisk språk og kultur har vært involvert i arbeidet med disse planene. Læreplanene i de enkelte fag ivaretar derfor ikke intensjonene i læreplanens generelle del - verken for grunnskole,

30 SFKOMM 2020/212-46. Agnete M. Hanssen.

31 Storjord (2008).

32 Lund (2007a).

33 Lund (2007b).

34 Aira (2002) s. 23.

videregående opplæring eller voksenopplæring.»³⁵

Det ble videre pekt på at Reform 94 førte til at elever på videregående nivå lærte lite om samer. Størst betydning hadde dette likevel for de samiske elevene som nå ikke var sikret en opplæring forankret i samisk språk og kultur. Det ble også pekt på at de samiske elevenes opplæring i alt for stor grad var avhengig av den enkelte læreres tilpassing av lærestoffet. Manglende samisk medvirkning i utforming av læreplanene ble i *NOU 2000: 3 Samisk lærerutdanning— mellom ulike kunnskapstradisjoner* pekt på som viktigste årsak til at Reform 94 ikke svarte til de samiske elevenes behov.

Opplæringslova fra 1998 fastslo samer i videregående opplæring har rett til opplæring i samisk. Denne rettigheten fikk betydning da de neste læreplanene for den videregående skolen ble utformet. Den første helhetlige plan for samiske elever i videregående skole var *Kunnskapsløftet 2006 Samisk* (LK06 S), fulgt opp i *Kunnskapsløftet 2020 Samisk* (LK20 S). Her var de samiske og norske læreplanene likestilt og hadde det samme innholdet. Nytt ved LK20 S var at lulesamisk og sørsamisk, i tillegg til nordsamisk, hadde fått egne læreplaner.³⁶ En evaluering av LK06 S konkluderte med at selv om den samiske og norske læreplanen var likeverdige, så var det betydelige større utfordringer knytt til implementeringen av den samiske planen. Årsaken var: «et resultat av strukturelle faktorer som språksituasjonen og innsatsmessige forutsetninger som læremidler og den sårbare læresituasjonen.»³⁷

15.2.3 Høyere utdanning

Da Tromsø lærerskole i 1954 startet opp med undervisning i samisk hadde det ikke vært systematisk undervist i nordsamisk på høyere nivå siden 1905.³⁸ Da Universitetet i Tromsø ble etablert 1968 ble undervisningen flyttet til universitet. Behovet for forskning og undervisning i og på samisk var en sentral del av fundasen til det nye universitetet.

I 1973, året etter et at samiskundervisningen ved Tromsø lærerskole ble lagt ned, ble det startet undervisning i nordsamisk ved Alta lærerskole. Da Sámi allaskuvla / Samisk høgskole ble opprettet i 1989 overtok den ansvaret for undervisningen i nordsamisk og utdanninga ble lagt ned ved lærerskolen i Alta. Siden da har Sámi allaskuvla / Samisk høgskole og UiT Norges Arktiske universitet tilbudt utdanning i nordsamisk på ulike nivå, fra årstudium til mastergrad og doktorgrad. Universitetet har siden tidlig på 2000-tallet hatt et nasjonalt ansvar for nordsamisk, og for samisk og urfolksrelatert forskning, utdanning og formidling.³⁹

Det tok lengre tid før det ble etablert høyere utdanning på sør- og lulesamisk. Fra 1981 tilbød Levanger lærerskole halvårskurs i sørsamisk og fra 1985 tilbød Høgskolen i Bodø tilsvarende kurs på lulesamisk. I 2012 ble det første kullet på bachelor i lulesamisk tatt opp ved det som da het Universitetet i Nordland. Nord universitet, som ble til i 2016 etter fusjonen mellom Universitetet i Nordland, Høgskolen i Nesna og Høgskolen i Nord-Trøndelag har nasjonalt ansvar for forskning og utdanning i lulesamisk og sørsamisk.⁴⁰ I 2018 startet universitetet opp lærerutdanning i sør- og lulesamisk, det vil si at sør- og lulesamisk var en integrert del av lærerutdanningen, og utdanningen skulle ha samiske profil i didaktikk og pedagogikk.

Mangelen på sørsamisk kompetanse hos lærere har vært tematisert siden 1908 fra sørsamisk side, men problemet har vedvart. Blant Riksrevisjonen hovedfunn for perioden 2015–2019 var at mangel på samiske læremidler svekker opplæringstilbudet for samiske barn, og at knappheten på samisklærere er et vedvarende problem. NORCE-rapport 11-2022 og Europarådets rapporter påpeker det samme problemet. Det er en prekær lærermangel i lule- og sørsamiske områder.⁴¹ Det fins ingen lærer- eller førskolelærerutdanning for skolte-, pite- eller ume-samisk.⁴²

35 NOU 2003: 3 Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner s. 85–86.

36 NOU 2003: 3 s. 83; Zachariassen, Evjen og Brattland (2021) s. 445.

37 Solstad (2012) s. 11.

38 Se kapittel 8.

39 Johansen (2018); Meld. St. 16 (2021–2022) Samisk språk, kultur og samfunnsliv, s. 14.

40 Johansen (2018).

41 Angell et al (2022) s. 51; Council of Europe (2021) s. 17–18; Meld. St. 16 (2021–2022). Samisk språk, kultur og samfunnsliv, s. 13–14; https://www.nrk.no/sapmi/prekaer-mangel-pa-samisklaerere-_ber-statsraden-ta-grep-1.15723767?fbclid=IwAR0P-SzYObKGWcSWZL0E0Pprbt-qGc0q3VrROlfmuRm7HchxCCvTuJ6AR8T4

42 Rasmussen (2021); Todal (2021a); (2021b).

15.3 Opplæring i kvensk og finsk

Kvensk og finsk var fra 1870 og frem til 1936 tillatt brukt som hjelpespråk i skolen i Finnmark/Finmarkku og Nord-Troms. Denne muligheten opphørte med Lov om folkeskolen på landet fra 1936. Mens samisk og kvensk tidligere var likebehandlet i skolen, det vil si det var mulig å bruke begge språkene som hjelpespråk, ble det nå et skille mellom de to språkene.⁴³ Etter 1945 ble myndighetenes skille mellom kvener og samer skarpere og i tiårene etter andre verdenskrig forsvant kvenene mer eller mindre ut av den offisielle minoritetspolitikken.⁴⁴

KARAKTERBOKA

I en original karakterbok fra Børselev fikk en kvensk elev, f. 1955 og som i 1969 gikk i syvende klasse, denne meldingen med seg hjem. «[Hun] har gjort stor framgang i vår, men hun er svak i norsk. Dere bør gå over til å snakke bare norsk i hjemmet. Hun skulle klare de oppsatte læreplaner i 8. kl. dersom hun arbeider riktig flittig.»

Kilde: SFKOMM 2022/2254-2.

Opplæring i kvensk og finsk kom gradvis i gang fra 1970. Først på Vadsø videregående skole som skoleåret 1970–1971 hadde tilbud om finsk som tredje valgfrie fremmedspråk og fra 1976 ble det gitt undervisning i finsk som C-språk ved skolen.

Mens lov om grunnskolen i 1969 åpnet for at elever med samisk som morsmål i Indre Finnmark kunne få lese- og skriveopplæring på samisk, det ikke åpnet for tilsvarende ordninger for elever med kvensk som morsmål. For disse ble undervisningsspråket slik det hadde vært: norsk.⁴⁵ Men loven åpnet for valgfag i skolen. I utgangspunktet var ikke finsk blant valgfagene som departementet foreslo, men skoledirektøren i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku fikk utarbeidet en læreplan for finsk som valgfag. I 1974–1975 ble finsk tilbudt som valgfag i grunnskolen i Bissojohka/Børselev/Pyssyjoki i Porsáŋgu/Porsanger/Porsanki og i løpet av 1970- og 1980-tallet ble finsk tilbudt som valgfag på om lag 30 skoler i Finnmarkku/Finmark/

Finmarkku og Troms/Romsa/Tromssa. Bakgrunnen for at undervisningen i finsk kom i gang var dels mobilisering fra kvenske miljø og dels finsk arbeidsinnvandring til Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og Troms/Romsa/Tromssa på 1960- og 1970-tallet.⁴⁶

I Mønsterplanen av 1974 (M-74) ble det til en viss grad tatt høyde for at ikke alle elevene hadde norsk som morsmål. I teorien ble det under «Norsk som fremmedspråk» åpnet for at elever med kvensk som morsmål kunne få undervisning som var mer tilpasset deres behov. I praksis skjedde ikke dette.

Et steg i å utvikle en skolepolitikk som ga kvenene språklige rettigheter kom med M-87. Mønsterplanen slår fast at det skal være skolens oppgave å ta vare på de kulturelle tradisjonene til kvenene. Det ble samtidig åpnet for at finsk språk kunne tilbys som valgfag, og at kvensk kunne trekkes inn i undervisningen der det var naturlig.⁴⁷ Formuleringene i M-87 om finsk språk og kvensk kultur var et resultat av krav fra Norske kveners forbund (NKF). I utgangspunktet hadde NKF krevd at finsk skulle kunne velges som sidemål, slik samisk kunne, men kravet ble avslått av departementet.⁴⁸

I 1990 startet et femårig prøveprosjekt med finsk som andrespråk. Totalt deltok om lag 100 barn ved sju forskjellige skoler i prosjektet. Fagplanen som var utviklet for faget og resultatene ble vurdert som gode. På tross av dette ble det fra Kirke- og undervisningsdepartementet gitt uttrykk for at finsk som andrespråk ikke ville bli inkludert i L-97. Årsaken var ifølge departementet at kvenene ikke hadde offisiell status som minoritet i Norge. Fra kvensk hold, og da særlig fra NKF, ble det mobilisert politisk for at finsk skulle få status som andrespråk. Kravet fikk gjennomslag på Stortinget.⁴⁹ Etablering av finsk som andrespråk krevde endring av opplæringslova. Lovendring slo fast at finsk som andrespråk var en rettighet for grunnskoleelever med kvensk-finsk bakgrunn i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmark/Finmarkku, og at skolene skulle tilby undervisning i faget dersom minst tre elever ved samme skole ønsket opplæring i finsk. Elevene kunne være fra forskjellige klassetrinn eller årskull. Elevene som hadde finsk

43 Se kapittel 8; Seppola (1996) s. 28–32.

44 Se kapittel 9; Seppola (1996) s. 32–33.

45 Lov av 13. juni 1969 om grunnskolen, § 40.7 s. 23

46 Seppola (1996) s. 45; Niiranen (2011).

47 St.meld. nr. 15 (2000–2001) s. 55.

48 Seppola (1996) s. 51–58; Niiranen (2011).

49 Seppola (1996) s. 68–72.

som andrespråk ble fritatt fra skriftlig opplæring i sidemål.⁵⁰

Kvensk fikk etter hvert status som nasjonalt minoritetsspråk⁵¹ og denne statusen fikk betydning også for læreplanene i finsk som andrespråk. Dette ble blant annet tematisert i Kunnskapsløftet 2006, samtidig var det tydelig at det var for tidlig å mene noe om på hvilken måte undervisning skulle skje.

I Kunnskapsløftet 2020 var læreplanen endret fra «Finsk som andrespråk» til «Kvensk eller finsk som andrespråk». Det var én felles læreplan for kvensk og finsk som andrespråk, og elevene/foreldrene skulle velge opplæring i enten kvensk eller finsk språk.⁵²

KVENSK SPRÅKOPPLÆRING

I 2019 var tema for Språkrådets årlige språkdag «Tilgang til språk». I sitt innlegg «Minoritetene i læreplanverket – med særlig vekt på kvensk» pekte professor Hilde Sollid ved UiT–Norges arktiske universitet blant annet på at det i dag er mulig å lære kvensk i skolen i Troms og Finnmark, men at elever og foreldre møter mange utfordringer. Det er mulig å velge både finsk og kvensk som andrespråk, men mangel på kvenske læremiddel er en stor utfordring. I følge Sollid er det politisk viktig at læreplanene nevner minoritetene, og skolen og læreplanene er avgjørende for revitaliseringen av språket og kulturen. Hun understreket også at det kvenske språket er i en veldig kritisk situasjon og at det haster å utvikle og få på plass bedre og mer hensiktsmessige rammer for kvenskopplæringen i skolen: «Vi skal være utålmodige på vegne av de ungene som ønsker å lære seg kvensk.»

Opptak av foredraget: <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/kud/nyheter/2019/sprakdagen-2019/id2638706/>

Det fantes ikke kvenskpråklige barnehagetilbud før på 2000-tallet. I stortingsmelding nr. 35 (2007–2008) Mål og mening. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk pekte myndighetene på at «[t]ospråkleg stimulering i barnehagen er truleg eit grunnleggjan-

de tiltak for å kunna fremja ei minoritetsspråkleg utvikling hos barn med kvensk bakgrunn», og det ble fremhevet at så fremt man fikk kvenskpråklig personale, kunne man legge til rette for språkprosjekter i barnehager for barn med kvensk bakgrunn.⁵³ Fra og med 2008 ble noen forskjellige former for språkprosjekt etablert i Porsanger/Porsángu/Porsanki, Nordreisa/Ráisa/Raisi og Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari kommune. Det mest omfattende tilbudet fantes i Leavdnja/Lakselv/Lemmijoki i Porsanger/Porsángu/Porsanki kommune, der en barnehageavdeling ved en norsk barnehage er et kvensk språkprosjekt. I Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari og Nordreisa/Ráisa/Raisi ble språkstimulering i form av språkdusj⁵⁴, tatt i bruk.⁵⁵

UiT Norges arktiske universitet og Høgskolen i Alta begynte med studier i finsk i 1977. UiT har siden tilbudt finsk på ulike nivå. Kvensk ble tilbudt som etter- og videreutdanning ved universitetet i 2006, et årsstudium i kvensk startet i 2013 og senere ble det mulig å ta bachelor og master i kvensk. Lærerutdanningen var uten kvensk- og kvenskopplæring fra 1906 til 2019, da kvensk/finsk fikk status som eget fag i lærerutdanningen ved UiT Alta.

Den kvenske kampen for opplæringen i og på finsk/kvensk har vært lang. Kvenene var i tiårene etter andre verdenskrig «glemt»; forbudet mot bruk av kvensk og finsk som hjelpespråk i skolen, myndighetenes minoritetspolitiske passivitet og status som innvandrergroupe førte til at det var vanskelig å vinne frem med krav om undervisning i og på kvensk/finsk. Den imøtekommenhet som styresmakterne fra slutten av 1950-tallet viste samene når det kom til skole og språkopplæring, i alle fall i teorien, kom ikke kvenene til gode. Selv om det var visse tegn til oppmykning av språkpolitikken i skolen fra 1970 og utover, var det ikke før på slutten av 1990-tallet, da kvenene fikk status som nasjonal minoritet, at for forskningspolitikken i skolen kan beskrives som avsluttet og kvenene fikk rett til opplæring i kvensk. De har fortsatt ikke rett til opplæring på kvensk.

Skoleåret 2021/2022 hadde 380 elever opplæring i finsk som andrespråk i grunnskolen. 46 elever hadde opplæring i kvensk som andrespråk. I den videregående skolen hadde 26 elever opplæring i

50 Niiranen (2011).

51 Se kapittel 10.

52 UDIR Hva er nytt i kvensk eller finsk som andrespråk? <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagspesifikk-stotte/nytt-i-fagene/hva-er-nytt-i-kvensk-eller-finsk-som-andresprak/>

53 Stortingsmelding nr. 35 (2007–2008); Se kapittel 10.3.2.4 Kvensk i barnehagen.

54 Språkdusj er en opplæringsmetode der barn får litt opplæring i språket tilpasset alder. Begrepet «språkdusj» viser at det er en mindre omfattende metode enn språkbad.

55 Kvensk institutt (Udatert); Lanes (2019); Lanes (2022); Vaara (2021).

finsk som andrespråk skoleåret 2021/2022. Ingen hadde opplæring i kvensk som andrespråk. Det er et stort frafall fra faget finsk/kvensk som andrespråk i grunnskolen. 24,4 prosent av elevene som begynte med opplæring i finsk/kvensk på 2000-tallet gjennomførte opplæringen. Det vil si at 75,6 prosent av elevene som begynte med opplæring i finsk/kvensk sluttet før de gikk ut tiende klasse.⁵⁶

Opplæringen i finsk, og på 2000-tallet i kvensk, har møtt mange utfordringer. Over 100 år med fornorskingspolitikk har preget omverdenens holdninger til språket og til kvenene som gruppe. Det har også hatt betydning for kvenens selvforståelse som gruppe og av eget språk. Da det formelle knyttet til opplæring i finsk og kvensk i skolen kom på plass, var det flere utfordringer. Mange av disse ligner de utfordringene samisk har møtt, som mangel på lærere med språkkompetanse og mangel på lærebøker og læringsressurser.

15.4 Arbeid for sørsamisk skole på Snåase/Snåsa

I Trøndelag/Trööndelaga hadde samene igjennom hele etterkrigstiden arbeidet for å få etablert en offentlig sameskole.⁵⁷ Med Samekomiteens innstilling i 1959 og Stortingsmelding nr. 21 (1962/63) kom det noe ulike signaler både med henhold til beliggenhet og spørsmålet om statlig eller kommunal drift av en sameskole i Nord-Trøndelag. Samekomiteens innstilling støttet statlig drift. Stortingsmeldingen gikk inn for kommunal drift og skole på Snåase/Snåsa, der samiske internatbarn ble sett på som et kjærkomment tilskudd for å øke elevgrunlaget ved den kommunale skolen.⁵⁸ Det ble da satt fart i planene for skole på Snåase/Snåsa som den gjenværende sørsamiske skolenemnda hadde arbeidet med siden 1950-tallet.⁵⁹

Jeg gikk de første tre årene på same-skolen, jeg husker som jeg grein, lå på grusen og holdt tak i fotan på mor, det sitter i. Jeg valgte å ikke sende ungene mine til sameskolen [...]. Det var ikke samiskundervisning på sameskolen.⁶⁰

Nord-Trøndelag samelag etterlyste en konkretisering av skoleplanene og skisserte i et årsmøtevedtak i 1962 sine visjoner for skolen: «Sameskolen må etter vårt syn gi stor plass for samisk språk, kultur og soge [...] For å komme med i utbygging av skoleverket som i Lov om Folkeskolen av 10. april 1959 gir høve til, ser vi det slik at sørsamenes 9-årige skole bygges ut [...] Da vil vi på et tidlig tidspunkt få en skole som gir samebarna samme utdanningsmuligheter i den obligatoriske skole som andre norske barn. Lar en så den samiske del av skolen bli preget av samisk språk, kultur og soge, vil en kunne gi samebarna en tryggere forankring i deres egen kultur [...]»⁶¹

Kirke- og undervisningsdepartementet presiserte i 1964 at Snåase/Snåsa skulle få sameskole i forbindelse med utbygginga av 9-årig grunnskole.⁶² Det kom planer for et internat i 1965, mens planene for selve skolen virker å ha vært uavklarte.⁶³ Da det ble åpnet en sameskole i kommunal regi på Snåase/Snåsa i 1968, var det egentlig internatbygget som ble åpnet, og det ble for lite etter kort tid. Elevene gikk på den norske Vinje skole, og i begynnelsen var bare de tre laveste klassene samlet, mens elevene i 4.–6. klasse gikk i de ordinære norske klassene. Dette var foreldrene misfornøyd med. Skolebygget kom ikke før i 1977, og da først etter samisk påtrykk.⁶⁴

Skolenemnda, som i mange år hadde arbeidet for å få etablert skolen, foreslo at 1.–3. klasse skulle ha egne klasserom med egne lærere. De ønsket undervisning i og på sørsamisk, og sørsamiskundervisning tre timer i uken i tillegg til det vanlige timetallet. De så for seg en internatskole koblet sammen med en vanlig kommunal skole, men der de minste barna fikk gå for seg selv med større timetall enn de norske

56 UDIR (2022).

57 Se kapittel 9.

58 Jakobsen (1979) s. 80–81.

59 I 1963 ble det oppnevnt en byggekomite med sogneprest Rogstad som leder. Rogstad selv skriver at byggekomiteen ble til i forståelse mellom departementet og Snåsa kommune. Kommunen skulle dekke utgiftene for sine behov, og departementet skulle ta utgiftene for sameskolens del. Snåsa kommune stilte tomt jf. Leserbreve av sogneprest Rogstad, Adresseavisen 4. november 1964.

60 SFKOMM 2020/215-3.

61 Utskrift av møteboka for skolenemnda for samene i Midt-Norge 23. januar 1961: SAT/A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

62 Trønderavisa 10. november 1964.

63 Trønderavisa 13. januar 1965.

64 Bull (1979) s. 90.

barna for å sikre opplæring i og på samisk. For 4.–6. klasse foreslo nemnda innlemming med norske elever, men med en 6. skoledag for samiske barn med samisk språk og samiske emner. En lignende ordning ble foreslått for ungdomsskolen der samisk språk kom i stedet for tysk. Man ville også ha egen undervisning i samisk håndverk og sløyd.⁶⁵ Skolenemnda ønsket altså mer skole for de samiske elevene enn de norske for å sikre det samiske innholdet, trolig fordi de gikk ut fra at dette var den eneste måten å vinne frem med sine ønsker om en skole som også hadde rom for samisk innhold.

Nemnda pekte på at det fortsatt var stort behov for skolebøker på sørsamisk, som leseverk og kulturhistorie. Reindriften skulle ifølge forslaget gis spesiell plass i det siste skoleåret. Elevene skulle også lære praktisk organisasjonskunnskap «å lede møter, delta i debatter, taleteknikk herunder framgangsmåte ved innsamling av stoff, oppsetning, framføring». Det internasjonale perspektivet skulle sikres ved å lære om «andre plasser på jorden der det er reindrift». Det er ikke vanskelig å se hvordan erfaringene med politikk, rettsaker og norske myndigheter har gitt seg utslag i kravene for skolens innhold. Videre sier planen om opplæringa i reindrift at den skal ta sikte på «moderne driftsmetoder basert på forretningsmessig drift som sikrer utøveren andel i den heving av levestandarden som finner sted i landet». Det skal også legges stor vekt på «moderne vitenskapelige forskningsresultater og innføring i vitenskapelige arbeidsmetoder på elementær basis, og hvilke resultater en kan nå ved tidsmessig driftsmetode».⁶⁶ Samene ønsket å ta del i fremgangen og moderniseringen på egne premisser, og fra sørsamenes perspektiv behøvde det ikke å være en motsetning mellom identitet og modernitet.

I 1969 uttalte Oskar Jåma til Namdal Arbeiderblad at det hadde vært alt for mye hemmelighetskremeri rundt skolen fra det ble vedtatt å bygge den på Snåase/Snåsa, og at samene hadde blitt holdt utenfor fra starten av.⁶⁷ I 1979 kommenterte Ella Holm Bull skolekampen, som hun da så i sammenheng med den pågående sultestreiken foran Stortinget, på denne måten: «[...] Vi måtte kjempe en seig kamp gjennom en hel mannsalder for våre krav. [...] Nå ber vi om

nye løyvinger for å utvide internatet og til relativt små midler for å skaffe barna skolebøker på sørsamisk, men også det må skje gjennom stridigheter [...]»⁶⁸

15.5 Skolen som fornorskingsarena – skolefortellinger fra Loabága suohkan/ Lavangen kommune

Kommisjonen velger i dette underkapitlet å trekke frem skolefortellinger fra Loabága suohkan / Lavangen kommune fordi fortellingene tydeliggjør hvordan fornorskningen har påvirket majoritetssamfunnet i retning av nedvurderende syn på samer. Historiene fra Loabága suohkan / Lavangen viser hvordan det norske utdannings- og velferdssamfunnet ikke har ivarett samiske elever og tydeliggjør hvordan fornorskningen har rammet enkeltmennesker og lokalsamfunn gjennom nedvurdering, diskriminering, psykisk og fysisk vold. Fortellingene vitner også samepolitisk mobilisering, tross for omfattende fornorskingspress har samene i kommunen vist lojalitet og kjærlighet til sin samiske bakgrunn og kjempet for egen og barnas identitet, språk og verdighet.

Loabága suohkan / Lavangen kommune har siden 2009 vært del av forvaltningsområdet for samisk språk. Kommunen, som ligger i Sør-Troms, har rundt 1000 innbyggere og kommunesenteret Dennja/ Tennevoll er innerst i fjorden Loabákvuotna/Lavangen. I den ytre delen av kommunen, langs fjorden, har bosettingen tradisjonelt vært sjøsamisk. I dag er det få av de som bor langs fjorden som identifiserer seg som samer. I de indre strøkene av kommunen, i markebygdene Rungu/Spansdalen og Fossbakken, er det i dag hovedsakelig en samisk befolkning. I hovedsak er dette etterkommere av reindriftssamer som bosatte seg i sommerlandet fra slutten av 1700-tallet og utover 1800-tallet, på Fossbakken det er også en del reindriftsfamilier som bosatte seg rundt 1960. Det samiske språket i området er nordsamisk.

65 Sameskolen for Midt Norge Skoleplan midlertidig utkast i manuskript og dokumentsamling Skolespørsmålet for samene i Midt-Norge, datert 6. mai 1961, s. 41: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

66 Sameskolen for Midt Norge, Skoleplan midlertidig, utkast i manuskript og dokumentsamling Skolespørsmålet for samene i Midt-Norge, datert 6. mai 1961, s. 42-43: SAT/ A-5368/8/L0001 – Skoledirektøren i Nord Trøndelag – andre arkivsaker 1954–1974.

67 Namdal arbeiderblad 27. mars 1969

68 Namdal Arbeiderblad 16.oktober 1979

15.5.1 De andres nedsettende blikk – mobbing og trakassering ved Lavangen sentralskole

Mine foreldre valgte å slutte å snakke samisk til oss. De følte seg tvunget til å 'redde' oss fra slag og spark i skoletiden. De ble selv utsatt for slag og spark på skolen fordi de snakket samisk, og ønsket ikke at vi skulle oppleve det samme.⁶⁹

Helt frem til 1950-tallet ble samisk både hørt og brukt i Rungu/Spansdalen og de fleste barna var i hovedsak samiskspråklige. I 1954 ble imidlertid bygdeskolen i Rungu/Spansdalen lagt ned og elevene ble overført til den nye sentralskolen på Deannja/Tennevoll. Møtet med en énspråklig norsk skole som på ingen måter tok hensyn til barnas samiske bakgrunn og at barna hadde samisk som første språk, ble skjellsettende. Lærerne manglet nødvendig kompetanse både kulturelt og språklig for kunne skape en trygg og god skole for samiske barn. Mangel på kommunikasjon mellom lærere og elever skapte utrygge forhold som ikke ga de samiske elevene læringsutbytte og medførte at mange samiske elever kom til kort i skolesammenheng. De samiske barnas utfordring på skolen ble av lærerne tilskrevet samisk egenart, at samene som folk var annenrangs i flere henseender.

På den nye sentralskolen i Deannja/Tennevoll ble de samiske barna fra Rungu/Spansdalen eksponert for medelever og lærere fra ei majoritetsbefolkning som var preget av negative syn på samisk språk og kultur. Mange fortellinger på 1950-, 1960- og 1970-tallet omhandler vold i ulike former i skolesammenheng. Det kunne handle om fysisk vold, nedvurdering, stigmatisering og trakassering, og om usynliggjøring og manglende anerkjennelse av deres verdighet. Noen av elevene som klarte seg bra på skolen og selv ikke ble utsatt, forteller at det var smertefullt å se at andre samiske barn ble utsatt vold.⁷⁰

Fysisk avstraffelse av elever ble forbudt i 1936, likevel var fysisk vold mot de samiske elevene Lavangen sentralskole vanlig på 1950-tallet. Både lærere og medelever tok del i volden mot elevene fra Rungu/Spansdalen.⁷¹ De som har delt sine historie med kommisjonen forteller at de elevene som var utsatt

for mest vold, ikke har ønsket å stå frem med sine historier.

Det ble slått over fingrene med pekestokk [i filmen Sameblod], og så sier mannen [som] så det – det var verre for noen av oss. For da brukte de den store linjalen.⁷²

Mobbingen og trakasseringen fra lærere og medelever tok mange former. Pedagogen og skolehistorikeren Svein Lund har samlet inn og gjengitt denne fortellingen: «Rektor hadde tatt bandopptak av ei gammel dame frå Spansdalen, som snakka veldig dårlig norsk. Så plasserte han bandspelaren på pulten til ein elev frå Spansdalen og spela av dette for klassa, mens han sjølv lo openlyst».⁷³ I 1979 uttalte Tor Ivar Andersen:

«Mobbing av barn fra Spansdalen har foregått hele tida på Lavangen sentralskole, selv om det var verre før enn det er nå. Denne mobbingen er et resultat av holdninger som resten av Lavangen har overfor den samiske befolkningen i Spansdalen. Jeg vil påstå at dette er holdninger som vi ikke merker bare i forholdet mellom elevene, men også mellom elev og lærer. Det gir seg utslag som at 'unger fra Spansdalen er det ikke så farlig med.' Kanskje er de ikke fullt og helt klar over disse holdningene sjøl, men vi fra Spansdalen vet at de finnes.»⁷⁴

15.5.2 Skolens møte med samiske barn

Blant lærerne på sentralskolen på Deannja/Tennevoll spredte det seg en holdning om at de samiske elevene fra Rungu/Spansdalen ikke var verdt å bruke tid på og at det bare var å gi de opp. Det kunne for eksempel komme til uttrykk ved at lærerne ikke ga de samiske barna oppmerksomhet i skolesammenheng eller når det var høring av lekser. Læreren kunne ekskludere de samiske elevene i ordinære opplærings situasjoner som lesing og regning. Lærernes nedvurderende holdning til de samiske elevene kom til uttrykk på forskjellig vis. Stigmaet elevene fra Rungu/Spansdalen opplevde kom til uttrykk på mange vis. For eksem-

69 SFKOMM 2021/334-31.

70 Jensen (2006); Lund (2009a); Lund (2009b).

71 Lund (2009a).

72 SFKOMM 2021/334-17.

73 Lund (2009a).

74 Nordlys 13.12.1979, her fra Lund (2009a).

pel ble elevene fra Runġu/Spansdalen plassert i en egen kategori når skolen kartla karakterfordelingen: «Klassen er på 27 elever, 4 må ha hjelpeundervisning og dessuten har jeg tre ‘dalinger’». ⁷⁵ Synet på elevene gjenspeilet seg også i kontakten mellom skolen og foreldrene til elevene fra Runġu/Spansdalen, den var svært liten eller totalt fraværende, og langt mindre enn det skolen hadde med øvrige foreldre. ⁷⁶

Spansdalselevenes kulturelle og språklige bakgrunn ble oversett og usynliggjort selv om lærerne visste eller burde ha visst at elevene var samiskspråklige, og at de derfor hadde utfordringer med undervisning som foregikk på norsk. Språkskiftet i Runġu/Spansdalen på starten av 1960-tallet hadde ført til at storparten av de samiske barna hadde dårlige kunnskaper i norsk samtidig som de heller ikke behersket samisk. ⁷⁷ Skolen hadde svært lave forventninger til elevene fra Spansdalen og når det ble gitt hjelpeundervisning for å bøte på språkvanskene var gjennomføringen mer en formalitet enn en reell lærings situasjon. Elevene erfarte at det var lave faglige og sosiale forventninger til dem, og de voksne var tilfreds så lenge barna holdt seg rolige på skolen. ⁷⁸ For enkelte elever var det ekstra ille.

Særlig to av dem ble behandlet som ingenting, som luft. Helt usynlig. Hvis det var spørsmål rettet til klassen ble de automatisk hoppet over. Totalt oversett. Det er noe av de verste minnene fra skoletida jeg har, fordi det var en daglig gjentakelse. Hver gang klassen ble spurt om noe, så tenkte jeg ‘nå skjer det igjen.’ ⁷⁹

I desember 1960 vedtok lærerrådet ved Lavangen sentralskole å kontakte skolepsykologen i Narvik/Áhkánjarga for å få han til å holde et foredrag for foreldre om skolemodenhetsprøve og fordelene med spesialskoler for «evneveike barn». ⁸⁰ Bakgrunnen var at Elvemo statlig spesialskole for barn og ungdom med lærevansker var etablert som en internatskole på Evenskjer i Skånland samme år.

I 1962 ba skolestyret i Loabága suohkan / Lavangen kommune skoledirektøren i Troms/Romsa/Tromssa om å få tilsendt nødvendige skjema for å innrullere «minst to» elever på Elvemo spesialskole. ⁸¹ I 1963 ble det sendt en lignende melding om tre barn som ikke kunne følge undervisningen. ⁸² Alle disse elevene var fra Runġu/Spansdalen.

For lærerne ble det, at barn fra Spansdalen var tatt inn på Elvemo, en bekreftelse på at samene fra Spansdalen var «dumme», og tjente som legitimering for resignasjon: «Når disse elevene egentlig skulle vært på spesialskole er det ikke rart at vi ikke får lært dem noe». ⁸³ Nedvurderingen og diskrimineringen fra lærere og medelever kunne komme til uttrykk allerede første skoledag.

Jeg husker når jeg kom til skolen den første dagen, var litt sånn sjenert og spent. [...] Når foreldrene hadde dratt ble vi tatt ut og plassert i særklasse. Alle vi fra Spansdalen. Det var nok at vi var fra Spansdalen at vi ble stemplet som evneveike. Så ville de faktisk at alle skulle sendes til Elvemo. Jeg husker den følelsen jeg hadde når jeg kom inn i den klassen. Det var noen elever der som var psykisk utviklingshemmet, så skulle jeg være som dem. ⁸⁴

Skoleåret 1965–1966 ble sju elever fra Runġu/Spansdalen meldt til skolepsykologisk undersøkelse på grunn av lærevansker. Skolepsykologen tok i rapporten forbehold om barnas tospråklige bakgrunn, men mente likevel det var berettiget med en snarlig innmelding til Kontoret for spesialskolene for opptak ved Elvemo spesialskole. Én av de sju elevene fra Runġu/Spansdalen hadde skolepsykologen ikke fått undersøkt, men også han ble anbefalt for opptak ved Elvemo. Skolestyret i Loabát/Lavangen fulgte skolepsykologens anbefaling, det samme gjorde Kontoret for spesialskolene og de sju elevene fikk plass på ved Elvemo. Foreldrene til alle de sju elevene som ble tatt opp ved Elvemo spesialskole, nektet å sende

75 Haaland (1977).

76 Lund (2009a).

77 Lund (2009a). Det var den da pensjonerte presten og læreren Asbjørn Flokkmann som var ansvarlig for samiskundervisninga de første årene.

78 Haaland (1977).

79 SFKOMM 2021/334-19.

80 SAT: Skoledirektøren i Troms. 500, Skolestyret, Lavangen kommune. 1949–1961 Lavangen skolestyre.

81 SAT: Skoledirektøren i Troms. 1016. Lavangen 1962.

82 SAT: Skoledirektøren i Troms. 1026. Lavangen 1963.

83 Haaland (1977).

84 SFKOMM 2021/334-31.

barna fra seg. De ville heller ha hjelpeundervisning og andre tiltak ved skolen, slik at barna kunne bo hjemme. Året etter ble ytterligere fem samiske elever fra Runngu/Spansdalen meldt til skolepsykologisk undersøkelse på grunn av lærevansker. Ingen av meldingene nevnte at barna kom fra et tospråklig miljø. I løpet av tre år ble det søkt om opptak ved Elvemo statlig spesialskole for barn og ungdom med lærevansker for i alt 12 barn fra Runngu/Spansdalen.⁸⁵

At elever ble tatt opp på Elvemo spesialskole på feilaktig grunnlag eller uten at det var gjort nødvendige undersøkelser må trolig ha vært et problem. I 1971 sendte skoledirektøren i Troms/Romsa/Tromssa ut et rundskriv til alle skolestyrene i Troms hvor det ble vektlagt at alle søknader til Elvemo spesialskole skulle gå gjennom skoledirektørens kontor, og at undersøkelse hos både lege og psykolog skulle være gjennomført før skolestyrene sendte en eventuell melding til skoledirektøren.⁸⁶

Rundt midten av 1970-tallet ble spesialpedagog Øivind Haaland tilsatt ved det nyetablerte Pedagogisk-psykologisk senter for Midt-Troms. Haaland fikk ansvar for Lavangen sentralskole og ble tidlig opptatt av hvorfor skolerresultatene til elevene fra Runngu/Spansdalen var mye dårligere enn gjennomsnittet ved skolen, og hvorfor så mange av elevene fra Runngu/Spansdalen ble definert til å ha lærevansker. Haaland undersøkte dette systematisk gjennom en rekke ulike tester både av elevene fra Runngu/Spansdalen og de øvrige elevene ved skolen. Resultatene hans viste at de samiske elevene fra Runngu/Spansdalen gjorde det klart dårligere i norsk og matematikk, men det var derimot ingen målbar forskjell på mental modning eller intelligens. Samtidig viste tallene til Haaland at hele 96 prosent av elevene fra Runngu/Spansdalen slet med psykiske problem knyttet til skolen: «ifølge testen hadde spansdalsbarna en oppfatning av seg selv i skolen som var preget av usikkerhet og innadvendthet i forhold til omverdenen, skyldfølelse for å mislykkes i korrekt handling og vansker med å handle i det hele tatt.»⁸⁷

Ifølge Haaland var lærerne og skolens forklaring på elevene fra Runngu/Spansdalen at deres «nederlag

i skolen, var en slags genetisk bestemt intelligenssvikt» og en følge av «stor grad av inngifte i dalen og at befolkningen her var av samisk avstamning».⁸⁸ Mange av lærerne ved Lavangen sentralskole var født og oppvokst i kommunen og hadde god kunnskap om den samiske befolkningen i Spansdalen, men ifølge Haaland hadde denne kunnskapen «unngått å bli koplet forklarende til den pedagogiske situasjon på skolen».⁸⁹ Haaland konkluderte med at problemene elevene fra Runngu/Spansdalen hadde i skolen ikke var et resultat av manglende evner hos elevene, problemene var «språklig og kulturelt betingede», og at det førte til at elevene ikke kjente verken verdi- eller interessefelleskap med skolen.⁹⁰ Haalands dom over skolen og de konsekvensene det hadde for de samiske elevene fra Runngu/Spansdalen var hard: «I forhold til sine offisielle intensjoner og mål, svikter skolen totalt i sin undervisning av spansdalselevne. [...] Skolens innflytelse på personlighetsutviklingen syntes å være negativ for disse elevenes vedkommende.»⁹¹

Det var ikke de samiske elevene fra Runngu/Spansdalen det var noe galt med, det var hos skolen og lærerne problemet var, hevdet Haaland. Å finne tiltak som kunne hjelpe elevene var ikke enkelt. Haaland beskrev problematikken slik:

«Resultatene pekte bl.a. i retning av at språklige og kulturelle forhold burde tematiseres i skolen. Det fantes imidlertid ingen uttalte signaler fra folket i Spansdal at de ønsket slike tiltak. Tvert om; det var tydelig at de ønsket å komme bort fra det «gamle» og at ubehageligheter var assosiert til det samiske. Derfor var det ikke mulig å sette i verk tiltak som sto i forhold til undersøkelsens resultater.»⁹²

Det Haaland her trakk frem var en av for-norskingspolitikkenes dypere konsekvenser, nemlig minoritetenes avstandtaking fra eget språk og egen kultur.

Da Haalands funn og analyser ble kjent fikk de stor oppmerksomhet lokalt og regionalt. Så godt som unisont avviste skolestyret og skolesjefen i Lavan-

85 Haaland (1977) s. 69–70; Lund (2009).

86 SAT: Skoledirektøren i Troms. 538. 403.1111. Elvemo off. skole.

87 Haaland (1977) s. 19, her fra Lund (2009a).

88 Haaland (1977), her fra Lund (2009a).

89 Haaland (1977), her fra Lund (2009a).

90 Haaland (1977), her fra Lund (2009a).

91 Haaland (1977), her fra Lund (2009a).

92 Haaland (1977), her fra Lund (2009a).

gen kommune funnene og kritikken fra Haaland, det samme gjorde rektor, undervisningsinspektør, Lærerlaget og storparten av lærerne ved Lavangen sentralskole.⁹³ Rektor uttalte til avisa *Nordlys*: «Det foregår ingen mobbing ved Lavangen sentralskole i dag, verken av barn fra Runngu/Spansdalen eller av andre.»⁹⁴ Rektorens forklaring på problemene til elevene fra Runngu/Spansdalen var av en helt annen art: «Min oppfatning er imidlertid at Spansdalen er et svært isolert miljø, mer isolert enn andre samiske miljøer jeg kjenner til. Jeg mener at overgangen til sentralskolen har bidratt til å bryte opp noe av denne isolasjonen og folk fra Spansdalen må nå prøve å finne sin plass i storsamfunnet.»⁹⁵

Skoleledelsen avviste at lærerne ved skolen hadde nedlatende holdninger overfor elever fra Runngu/Spansdalen og hevdet det ikke var riktig at elevene fra Runngu/Spansdalen uten videre ble tatt ut av vanlig undervisning, og viste til at det alltid var kontakt med rådgivende organ før slike tiltak ble satt i verk. Samtidig ble det understreket at det generelt ikke var tvil om «at tospråklighet skaper vansker».⁹⁶ Rektor var også usikker på verdien av samisk språk og hvilken plass det samiske skulle ha: «Spørsmålet er nå i hvor stor grad dette språket er et levende språk og et uttrykksmiddel rikt på ord og vendinger. Det er det som avgjør om det er verdt å ta vare på. Det er også et langt sprang mellom å ta vare på sin egenart og fullstendig isolasjon.»⁹⁷

15.5.3 Kamp for undervisning i og på samisk

I 1978, året før stigmatiseringen og mobbingen av elevene fra Runngu/Spansdalen ved Lavangen sentralskole ble offentlig kjent, ble Runngu Sámiid Searvi / Spansdalen sameforening stiftet. Holdningen i Runngu/Spansdalen til samisk språk og kultur, og til det å være same, var i ferd med å endres seg. Sameforeningen fikk raskt stor tilslutning, og etter kort tid var mer enn halvparten av de voksne i bygda medlemmer.⁹⁸

Etter krav fra sameforeningen startet Lavangen sentralskole opp med samisk som valgfag fra og med skoleåret 1981-1982, dette var for elever i 4. klasse og eldre. Som følge av mangel på lærere med kunnskap i samisk ble valgfaget lagt ned etter noen år.

Gjennom nesten hele 1980-tallet var Loabága suohkan / Lavangen kommune, som en av seks kommuner i landet, med på et statlig prosjekt som rettet seg mot barn i alderen 4-9 år. Prosjektet i Loabát/Lavangen hadde fire mål og en av disse var: «– lære barn med samisk bakgrunn å bli bevisst sin bakgrunn som noe trygt og godt – noe å være stolte av.»⁹⁹ Prosjektet var i Loabát/Lavangen lokalisert i fem bygder ut fra de gamle skolegrensene. I Runngu/Spansdalen ble det nybygde grendehuset brukt for å samle barna. For å drive frem prosjektet i kommunen ble det tilsatt en allmennlærer, en førskolelærer og en assistent. Ingen av de som ble tilsatt hadde samisk bakgrunn eller kunnskap om samisk språk og kultur, og de hadde vansker med å følge opp prosjektmålet om å styrke barnas stolthet om sin samiske bakgrunn.¹⁰⁰

Da prosjektet ble avvirket i 1989 ble det startet opp en samisk barnehage i grendehuset i Runngu/Spansdalen, men også barnehagen erfarte at det var problemer med å få tak i samisktalende fagfolk. Samtidig startet kampen for å få undervisning i og på samisk i Loabát/Lavangen.¹⁰¹

Det har jo vært samisk barnehage [her i Spansdalen], men den har blitt flyttet ned til Tennevoll fordi det kostet for mye penger. Så hadde de fått et rom de skulle ha til disposisjon, men det rommet har blitt overtatt av den norske barnehagen.¹⁰²

I 1992 krevde foreldrene til de samiske elevene i kommunen å få undervisning i og på samisk for elever fra 1. til 4. klasse. Behandlingen i kommunens politiske organer viste at det internt i kommunen var ulike syn på opplæring i og på samisk, men etter litt tautrekking ble det vedtatt å sette i gang med undervisning i og på samisk.

93 Lund (2009a).

94 *Nordlys* 13.12 1979, her fra Lund (2009a).

95 *Nordlys* 13.12 1979, her fra Lund (2009a).

96 *Nordlys* 13.12 1979, her fra Lund (2009a).

97 *Nordlys* 13.12 1979, her fra Lund (2009a).

98 Bråstad Jensen (2006); Lund (2009a).

99 Lund (2009a).

100 Jensen (2006); Lund (2009a).

101 Jensen (2006); Lund (2009a).

102 SFKOMM 2021/334-31.

Foreldrene som hadde krevd undervisning i og på samisk var innforstått med at de fleste barna ikke behersket samisk godt nok til å ha det som førstespråk. For at alle skulle få den opplæringen de hadde krav på, foreslo foreldrene at det hele tiden skulle være to lærere til stede i klassen. Den ene skulle kun snakke norsk og den andre kun samisk, slik ville alle elevene lære begge språk. Skolen stilte seg positiv til å prøve ut et slikt opplegg. Det viste seg at det var umulig å skaffe kvalifiserte samiskspråklige lærere, så undervisningen startet av den grunn med samisklærer uten godkjent lærerutdanning. Læreplanen forutsatte at samisk skulle brukes i alle fag, men i praksis ble samisk kun benyttet i samisktimene. Mangel på kvalifiserte samiskspråklige lærere og misnøye med oppfølgingen av sameklassene fra Lavangen sentralskole ført etter hvert til krav om en egen sameskole.¹⁰³

I 2000 ble Sameskolen i Loabát/Lavangen etablert. Skolen var lokalisert på Dennja/Tennevoll i nær tilknytning til sentralskolen og var i realiteten en avdeling av Lavangen sentralskole. Etableringen av Sameskolen løste ikke de grunnleggende problemene knyttet til undervisning i og på samisk i kommunen.¹⁰⁴

Sameskolens handlingsrom var svært begrenset, og det ble hevdet at «norskskolen» alltid la premissene. Foreldre og lærerne ved Sameskolen var misfornøyde med at det ikke fantes en egen ledelse for Sameskolen og graden av tillit til skole- og kommuneledelsen var lav. Spenningen mellom Sameskolen og skole- og kommuneledelsen vitner følgende utsagn om: «Det er alltid Sameskolen som skal spare penger og blir omtalt som et pengesluk, men dette gjelder aldri for norskskolen», «Ordet sameskole utløser ordet kamp. Hele tida har vi måttet forsvare, forklare og rettferdiggjøre den. I behandling av nesten et hvert kommunebudsjett og av budsjettkutt er sameskolen inne i bildet», og «Vi har hele tida følt at vi som samer er annenrangs, at vi må kjempe for å få gjennomført saker».¹⁰⁵ I 2007 ble Sameskolen lagt ned.¹⁰⁶

Språkskiftet i Rungu/Spansdalen på starten av 1960-tallet ført til at det vokste fram en generasjon som ikke lærte samisk og etter hvert ble de unge en-

språklig i norsk. Forsøkene på språklig revitalisering i regi av skole og barnehage fra 1980-tallet og framover lyktes i liten grad i Loabát/Lavangen. Det var flere årsaker til at det, blant annet stigma og holdninger til det samiske i lokalsamfunnet, vansker med å rekruttere samiskspråklige lærere, liten grad av språkstøtte i hjemmene og høyt konfliktnivå rundt det samiske i kommunen.

| Fornorskninga er ikke over, den har bare endret strukturer.¹⁰⁷

Den politiske motstanden i kommunen mot det samiske opphørte mer eller mindre på 2000-tallet og i 2008 søkte kommunen om å bli innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk. Fra da av har norsk og samisk vært likestilte språk, og innbyggerne i kommunen har språklige rettigheter i kontakt med ulike offentlige organer. Ástávuona giellagoahtie, det samiske språksenteret i Loabát/Lavangen, ble etablert i 2008 og skal fremme samisk språk og kultur i Astafjord-regionen. Senteret arrangerer samiske språkkurs på ulike nivåer.¹⁰⁸

Til tross for at Loabát/Lavangen er med i forvaltningsområdet for samiske språk og ulike språktiltak har vært satt i gang, har ikke språkarbeidet, med hensyn til språklig revitalisering, gitt det resultat som mange hadde håpet på. Et uttrykk for det er at de barna som ikke hadde samisk som hjemmespråk, men som mestret samisk etter å ha gått samisk barnehage, mistet språkkompetansen i løpet av grunnskolen. Det har over tid også vært svært få elever i grunnskolen med samisk som hjemmespråk. Holdningen til samisk språk ser ut til å ha endret seg de siste årene både hos norskspråklige samiske foreldre og i den politiske ledelsen i kommunen. Et uttrykk for det er at kommunen har gått bort fra å bruke en sterk språkopplæringsmodell i barnehagen, som kommunen jobbet etter fra 2011 til rundt 2017. Det har også vært stilt spørsmål om Sametinget i sterk nok grad har fulgt opp at midlene som er bevilget til samiskspråklig opplæringen i Loabát/Lavangen blir brukt i tråd med retningslinjene.¹⁰⁹

103 Jensen (2006); Lund (2009a); Lund (2009b).

104 Jensen (2006); Lund (2009a).

105 Jensen (2006).

106 Nygaard, Balto, M. Solstad og K.J. Solstad (2012) s.58. Lavangen sentralskole skiftet navn til Lavangen skole i 2005.

107 SFKOMM 2021/334-20.

108 Nygaard, Balto, M. Solstad og K.J. Solstad (2012) s. 58.

109 SFKOMM 2023/187-3.

15.6 Avslutning

Skolen var myndighetenes viktigste redskap for å fremme fornorskingspolitikken. Skolen og lærerne bidro slik til stigmatisering, marginalisering og usynliggjøring av samisk, kvensk og skogfinsk språk og kultur. Dette var en urett som over tid fikk store negative konsekvenser for enkeltindivider, for folkegruppene og for majoritetsbefolkningen. Disse konsekvensene er fortsatt merkbare i dag.

Mange av dem som har delt sin personlige historie med kommisjonen har fortalt om egen og egne barns skolegang. Gitt kommisjonens mandat er det ikke overraskende at de personlige historiene hovedsakelig dreier seg om problematiske sider ved møtet med norsk skole og utdanningssektor.

Fortellingene om møtet mellom en av samfunnets bærende institusjoner og det enkelte individ og/eller den enkelte familie kan karakteriseres som fortellinger om livsmestring. Historiene forteller om hvordan ulike faser av livet har vært mestret og om kampene den enkelte eller familiene har stått i. Prisen for å ta del i utdannings- og kunnskapssamfunnet har vært høy for mange samer, kvener og skogfinner, men den har også åpnet for politisk deltaking og fritt yrkesvalg.

Flere av de som har delt sin fortelling med kommisjonen har historier som strekker seg over ulike faser av norsk minoritetspolitikk. Det vil si fra da målet for den norske minoritetspolitikken var assimilasjon og frem til da målet for politikken ble å fremme kulturelt mangfold blant annet gjennom å støtte opp om minoritetenes språk og kultur. Mange har måtte kjempe for å få den språkopplæring de selv eller deres barn etter lovverket hadde krav på. Det har kostet, men mange forteller også om at det har vært verdt slitet.

Den norske minoritetspolitikken rettet mot samer, kvener og skogfinner tok ulike retninger fra starten av 1960-tallet og frem mot slutten av 1990-tallet. I skolen opphørte fornorskingspolitikken rettet mot samene formelt med skoleloven av 1959. For kvenene og skogfinnene ble ikke assimilasjonspolitikken i skolen formelt avsluttet før siste halvdel av 1990-tallet.

Det var lenge et gap mellom det Stortinget hadde vedtatt og det som ble praktisert i skolen. Selv om en del samiske elever i Indre Finnmark etter hvert fikk opplæring på samisk, opplevde de fleste samiske elevene at fornorskingspolitikken i praksis ble videreført frem til rundt 1990.

Læreplanen fra 1987, M-87, inneholdt flere grunnleggende prinsipper om egenverdien til samisk språk og kultur, og hvordan undervisning i og på

samisk skulle organiseres. Dette ble fullt opp i Læreplanverket for den 10-årige grunnskole, planverket hadde to parallelle og likeverdige planer, en samisk (L-97S) og en norsk (L-97). L-97S var den første helhetlige samiske læreplanen, det vil si elevene kunne nå de generelle læringsmålene gjennom en samisk skole. Dette har vært videreført i senere læreplanverk. Samiske barn og ungdoms rette til opplæring i og på samisk i grunn- og videregående skole ble slått fast i opplæringslova fra 1998. Med revisjonen av barnehageloven i 2005 fikk samiske barn i førskolealder rettigheter mer lik skolebarns rettigheter.

For kvenene var det fra 1970 visse tegn til oppmykning av fornorskingspolitikken i skolen, men det var ikke før på slutten av 1990-tallet, da kvenene fikk status som nasjonal minoritet, at fornorskingspolitikken i skolen kan beskrives som avsluttet.

I første omgang var det som valgfag at det ble gitt opplæring i finsk, fra 1970 i videregående skole og fra 1974 i grunnskolen. Tilbudet om undervisning i finsk som valgfag økte gradvis og på 1980-tallet ble det tilbudt på om lag 30 skoler i Finnmarkku/Finmarkku/Troms/Romsa/Tromssa. I M-87 ble det slått fast at det var skolens oppgave å ta vare på de kulturelle tradisjonene til kvenene. Gjennombruddet kom med L97, da ble det åpnet for finsk som andrespråk for elever med kvensk-finsk bakgrunn i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmarkku. Dette var en rettighet kvensk-finske elever hadde som ble tatt inn i opplæringslova. Kunnskapsløftet 2006 videreførte «Finsk som andrespråk», i Kunnskapsløftet 2020 var læreplanen endret fra «Finsk som andrespråk» til «Kvensk eller finsk som andrespråk».

Arbeidet med å få etablert undervisning i og på samisk, og i finsk/kvensk har vært krevende. For å få til endring i skolen har det vært nødvendig å endre alt fra etablerte praksiser og strukturer i skolen og til lovverk og læreplanverk. Mangel på tilgang til kvalifiserte lærere og lærebøker har også vært et hinder, likeledes å få høyere utdanning i samiske språk og kvensk. Mange barn og foreldre har opplevd at de lovfestede rettighetene til samisk- og kvenskundervisning i grunnskolen ikke har blitt fulgt opp av skolen og kommunene. Det samme har vært tilfelle i barnehage i den videregående skolen. Kampen for den sørsamiske skolen i Nord-Trøndelag er et eksempel på problemer samene har møtt i arbeidet med å få på plass en sameskole.

Negative holdninger til samer og samisk språk og kultur har ført til urett også etter at fornorskingspolitikken var formelt avsluttet. Fortellingene fra Loabá-

ga suohkan / Lavangen kommune i Troms/Romsa/
Tromssa viser negative holdninger mot den samiske
befolkningen. Dette kom til uttrykk ved at lærere
og medelever utsatte samisk barn for omfattende og
alvorlig vold i skolesammenheng. For flere samiske
skoleelever fikk stigmatiseringen konsekvenser for
deres selvrespekt og dermed også livsvilkår. Fortel-
lingene fra Loabát/Lavangen vitner også om mot,
lojalitet og kjærlighet til egen bakgrunn. På tross av
omfattende press mot samisk språk og kultur har
samene i Rungu/Spansdalen mobilisert motstand
mot fornorskning og bidratt til språklig og kulturell
revitalisering.

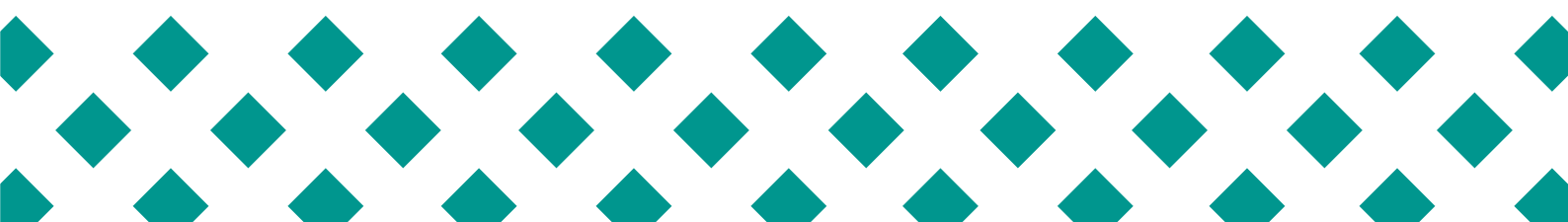

Hedly Henriksen, Spildra, 2021
Foto: Ivar Bjørklund

Kapittel

16

Fornorsking av navn

16. Fornorsking av navn

Da jeg kom på skolen, sa de at du får ikke hete [samisk fornavn]. Du skal hete [norsk fornavn]. Det var et norsk navn. Da tenkte jeg at jeg skal ta tilbake navnet mitt når jeg blir større. [...] Nå har jeg fått ordnet det, jeg har fått navnet mitt tilbake i år. Dette har satt i meg hele tiden. Jeg er [godt over 90] år gammel nå.¹

Både person- og stedsnavn er viktige deler av samenes, kvenenes, norskfinnenes og skogfinnenes kulturarv. Personnavn som identifisering av mennesker har alltid vært sentralt i samfunn. Å gi noen navn er å gi dem en identitet.² Navnet er ikke bare et redskap for å identifisere personer. Navnet knytter individet til en slekt og et sted, og gir signaler om tilhørighet og bakgrunn.

På samme måte brukes stedsnavn for å identifisere steder i landskap og sjøskap. Stedsnavn har i dag status som immateriell kulturarv, og kan karakteriseres som en felles kulturell hukommelse som gir kunnskap om fortid og nåtid. Stedsnavn kan derfor ses på som verdifulle kilder til historien. De forteller om mennesker, levemåte, næringsveier og virkelighetsforståelse, og gjør samfunnets kulturelle og språklige forhold synlig. Stedsnavn nedskrevet på kart har også vært, og er, viktig, for enhver stat når den skal definere myndighet og territoriale rettigheter både nasjonalt og internasjonalt. Både personnavn og stedsnavn er nært knyttet til språk og kultur.³ Derfor forteller endringer i navngivning også om endringer i samfunnet.

Fornorskingspolitikken og den generelle fornorskingen har ført til endringer i samenes, kvenenes, norskfinnenes og skogfinnenes navnetradisjoner. På grunn av fornorskingen av navn og språkskiftet har mange tradisjonelle navn gått tapt.

16.1 Personnavn

Samiske, kvenske, finske og skogfinske navnetradisjoner har hatt langvarig kontakt med nordisk og kristen navnetradisjon. Skogfinske og samiske navn

begynte å tape terreng allerede før den målrettede fornorskingspolitikken begynte, og spesielt samiske navneskikker ble sett på som fremmede og hedenske.⁴ Men bruken av andre navn enn norske kom under ytterligere press da den offisielle fornorskingspolitikken tok til.

Opprinnelige samiske personnavn, spesielt mannlige fornavn, ble nesten helt borte med innføringen av kristendommen, og forsvant i stor grad fra offentlige kilder allerede i løpet av 1600-tallet. Det samiske samfunnet utviklet et system der man i tillegg til det norske navnet hadde et samisk navn, som bare ble brukt muntlig.⁵ Slik parallellnavngivning har vært et utbredt fenomen også i kvenske, norskfinske og skogfinske miljøer.

Myndighetene trengte navn på innbyggerne i forbindelse med folketellinger, skattlegging, registrering av eiendomsrettigheter, illeggelse av militærtjeneste og andre kontrollformål, selv om det i mange registre lenge kun var husbondens eller mannens navn som var oppgitt. Før en fikk fødselsnummer i 1964, var personnavn myndighetenes eneste mulighet for sikker identifikasjon. I Norge ble de første faste slektsnavnene sporadisk brukt på 1500-tallet,⁶ og adelsslekter tok slektsnavn på 1600- og 1700-tallet. De moderne navneskikkene med faste, arvelige etternavn var derimot ikke utbredt i bybefolkningen før mot slutten av 1800-tallet.⁷ Før navneloven i 1923 var det stor variasjon både i bruken av slektsnavn og stavemåte. Slektsnavn kunne ha opphav i gårdsnavn, kallenavn og yrkesbetegnelser, eller de kunne oppstå gjennom bruk av patronymer (fars fornavn med *-sen*, *-son* eller *-datter*).

Frem til 1800-tallet var det generelt stor variasjon i ortografi (stavemåte), slik at både fornavn og etternavn til samme person kunne skrives på ulike måter. Både i Norge og i Sverige ble stavemåten mer konsekvent på 1800-tallet. Navneloven (1923) slo fast at alle må ha ett slektsnavn, og at navnet skulle skrives på én måte. Gifte kvinner måtte dessuten ta sin ektefelles slektsnavn.⁸ Navn ble fastsatt gjennom dåp, men i tillegg til prester hadde også andre myndighetspersoner som skattefogder og lærere

1 SFKOMM 2019/1814-1.

2 Leino et al. (2017).

3 Alhaug & Saarelma (2015).

4 Rasmussen (2012); Rydving (2015).

5 Helander (2002); Rasmussen (2012).

6 Noack og Wiik (2005).

7 NOU 2001 og Wiik.

8 Noack og Wiik (2005).

stor innflytelse på stavemåten til samiske og kvenske navn. Personer kan, ubevisst eller bevisst, selv ha valgt norskklingende navn for å tilpasse seg det norske samfunnet. Dette viser hvordan fornorskingen virket ved at noen i en maktposisjon bestemte hvordan navnet skulle skrives, og ved at enkeltindivider tilpasset seg majoritetens tradisjoner og ga avkall på egne navnetradisjoner.

Kvener var ikke så godtatt som de [ler] norske. [...] Så hadde jeg en onkel, så han gikk på handelsskolen, for han hadde tenkt å starte opp med landhandel, men da måtte de ha handelsbrev for å kunne begynne med noe sånt. Og han heter Oinas, for det var mamma sitt pikenavn. [...] han måtte bytte navn. Så ble hetende Øynes [...] Så han fikk ikke lov til å starte opp før han hadde skiftet navn til norskklingende.⁹

Selv om det i Norge ikke fantes lover som forbød bruk av kvenske, skogfinske eller samiske navn, kan negative holdninger ha ført til at det allikevel ble oppfattet at det var et forbud, eller i det minste at kvenske, skogfinske eller samiske navneskikker var uønskede. Forskningslitteraturen nevner at det har vært uønsket å gi barna samiske navn i dåpen¹⁰, men diskuterer ikke hva årsaken var. I kommisjonens materiale kommer det frem at prester og lærere har oppmuntret folk å bytte opprinnelige minoritetsspråklige navn til norske navn til langt ut på 1900-tallet¹¹.

Et eksempel på myndighetenes påvirkning i retning av navneendringer er jordsalgsloven for Finnmark/Finnmark/Finmarkku, som Stortinget vedtok i 1902. Jordsalgslovens reglement inneholdt en språk-instruks som slo fast at norskkunnskaper var et hensyn det skulle legges vekt på i vurderingene av hvem som kunne få kjøpe jord. Eiendommen måtte også ha et norsk navn.¹² Dette kan ha bidratt til at kvensk og samisk navnetradisjon ble svekket, fordi det på den tiden var vanlig å bruke gårdsnavn som etternavn. I Bugøynes/Buodggák/Pykeijä i Finnmark/Finnmark/

Finmarkku fortelles det for eksempel at en kvensk familie tok et norsk etternavn for å få kjøpe jord, og at de en stund etter kjøpet igjen byttet tilbake til sitt opprinnelige slektsnavn.¹³ Det finnes også historier om samer som har tatt norske etternavn som «boknavn» for å få kjøpe jord, mens de har fortsatt å bruke samiske slektsnavn lokalt.¹⁴ Mange fastboende samer i Kárášjohka/Karasjok søkte på 1950- og 1960-tallet om å få endret sine samiske etternavn til norske navn og det ble registrert nærmere 80 nye norske etternavn.¹⁵

Min ruoktu dás lea Fárpenjárga sámegillii dološ rájes, dasa ledje eiseválddit bidjan Randberg. Heastanjárga bajábealde leat bidjan Øvre-Randberg, dat lea nu ahkit gullat ahte illá gillen dadjat daid sániid. Áhčči go áiggui dása šibitdálu bidjat, de muitaledje eiseválddit ahte don fertet goarggu molsut, muđui it beasa álgit eandoaluin, šibitdáluin. Áhčči ii dohkkehan dan. [Sus] galgá leat Balto namman, go son lea riegádan Balton, son lea gásttašuvvon Balton, son lea Balto. Son ii vuollánan ja oaččui geavahit iežaset nama.¹⁶

Hjemmet vårt her heter Fárpenjárga på samisk, myndighetene satte navnet Randberg på stedet. Heastanjárga, som er ovenfor her, har de satt Øvre-Randberg, det er så trist å høre det at jeg nesten ikke vil si navnene. Når pappa skulle begynne med fjøsdrift her, så fortalte myndighetene at du må endre etternavnet ditt, ellers så får du ikke lov til å begynne med fjøsdrift. Pappa aksepterte det ikke. [N]avnet hans var Balto, han var født Balto, han var blitt døpt Balto, han er Balto. Han ga seg ikke og fikk lov til å bruke navnet.

16.1.1 Navneskikker – Tradisjoner, endring og tap

Myndighetenes negative holdninger til samiske navn førte til at slike navn ikke var i bruk i offentligheten, selv om de tradisjonelle navnene fortsatt ble brukt innad i samiske miljøer.¹⁷ Parallelt med at bruken av bestemte nordiske og kristne navn bredte om seg, sk-

9 SFKOMM 2022/2499-28.

10 Løov (2002); Nielsen (2019); Rydving (2015).

11 SFKOMM 2019/1814-1.

12 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 199; se også kapittel 8.4.2.

13 SFKOMM 2020/212-123.

14 Andresen, Evjen og Ryymin (2021) s. 200.

15 Noe av de nye slektsnavnene var Berglund, Bjørkmo, Dalseng, Eideng, Engstad, Fagerli, Fredeng, Furuly, Grønnli, Haugli, Holmen, Isaksen, Kalvemo, Lyngstad, Moen, Nergård, Norli, Nystad, Rasmus, Setereng, Skoglund, Solbakken, Soleng, Stueng, Svineng, Teigmo, Østmo, Øvre-gård og Øvrejord.

16 SFKOMM 2020/844-7.

17 Rydving (2015).

jedde det en reduksjon i bruken av samiske navn. De samiske navnene forsvant i løpet av 1600-tallet som offisielle navn i mange lokalsamfunn, men var fortsatt i bruk i private sammenhenger. Et eksempel på tapet av samiske personnavn er utviklingen i Kárašjohka/Karasjok i perioden fra 1553 til 1700, hvor prosentandelen menn med samiske navn falt fra 50 prosent i perioden 1553–1608 til 40 prosent i perioden 1612–1620. I perioden 1643–1694 var andelen falt til 20 prosent, og på 1700-tallet hadde samiske mannsnavn forsvunnet nesten helt i de offentlige registrene.¹⁸ Peter Schnitler¹⁹ påpekte at reindriftsamer i større grad enn andre samer hadde beholdt sine opprinnelige slektsnavn i det sørsamiske området.²⁰

De fleste kvener og samer har tradisjonelt hatt kvenske eller samiske slektsnavn, og mange samer ga barna minst ett fornavn som kunne brukes på flere språk. Mange kvener tok med seg også en svensk navnetradisjon med patronymikon. Ofte ble navnene tilpasset norsk rettskriving eller direkte oversatt til norsk, eller en gikk over til å bruke et patronymikon. Slik ble navnetradisjonene en del av assimilasjonsprosessen og en konsekvens av fornorskningen.

Levende parallell navngivningstradisjon har likevel gjort det mulig å videreføre elementer fra eget språk og kultur i personnavn gjennom tidene selv om den offentlige navneforvaltningen ikke tok vare på urfolks og de nasjonale minoritetenes personnavn.²¹

I noen samiske miljøer har tradisjonen med parallellnavngiving blitt vedlikeholdt lenge. Barnet fikk både et norsk og et samisk navn, eller en norsk versjon av det samiske navnet. Dette kan skyldes at foreldrene ønsket at barnet skulle få navn som kunne benyttes i flere sammenhenger, men det kan også skyldes at de så på samiske navn som en mulig byrde for barnet. Samiske navn kunne bli ansett som hedske, og dermed trengte man en strategi som fungerte både i samiske og norske kontekster.²²

Parallellnavngiving kan ses på som en tilpasningsstrategi en benyttet seg av i møte med majoritetsbefolkningen. Barn ble døpt i kirken med et skandi-

navisk eller kristent navn, som ble bestemt i samråd med presten, og som ble brukt i kontakt med det offentlige og myndigheter. Men i den delen av befolkningen som var fortrolig med den samiske tankemåten og forestillingsverden, var samiske navn i bruk. I dag står tradisjonen med parallellnavngiving ikke like sterkt, og det er vanlig å gi barn kun ett samisk fornavn eller et samisk navn uten norsk ekvivalent for å forsterke samisk identitet.²³

Mange opplevde at det var tungvint å ha kvenske eller finske navn fordi myndighetene ikke kunne skrive eller uttale navnet korrekt. Et eksempel er Mækikokko fra Skibotn, som i 1955 søkte og fikk innvilget navneendring til Ørnebakk. I søknaden viser han nettopp til at ikke engang myndighetene kan uttale eller skrive navnet korrekt, samt at det oppleves fremmedartet, og at barna ønsket et norsk navn.²⁴

Kvenene hadde også en utbredt parallell navnetradisjon. En del av den kvenske navnetradisjonen var å gi kallenavn basert på slektstilhørighet, yrke eller personlige egenskaper, avhengig av hvordan de som brukte navnet, kjente vedkommende.²⁵ Et ektepar i Nordreisa/Ráisa/Raisi var for eksempel oppført i folkeregisteret som Lydia og Bjarne Jakobsen i 1970.²⁶ På norsk ble de kalt Lydia og Bjarne Bergmo etter stedet der de bodde. Lydia hadde tre navn på kvensk: Saarisuanon Lydia etter barndomshjemmet, Hentín Lyytia etter faren og Kaupin Pekan Pjaarnen Lyytia etter ektemannen. Denne navnerikdommen var vanlig også i samiske miljøer og kan ha blitt brukt for å skille folk med likt døpenavn og for å plassere dem i en sosial sammenheng. I flerspråklige områder i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku kunne samme person ha både kvensk, samisk og norsk navn.²⁷

18 Rydving (2015) s. 171.

19 Schnitler var grensekommisær for grensekommisjonen mellom Norge og Sverige i 1740-årene og kartla bosetting og ressurser i grenseområdene. Se også kapittel 6.1.6.

20 Evjen & Hansen (2009).

21 Rasmussen (2012); Rydving (2015).

22 Rasmussen (2005).

23 Nielsen (2019).

24 SFKOMM 2020/321-68. Nils-Einar Ørnebakk.

25 Imerslund (2010).

26 Lindgren (2015).

27 Lindgren (2011); (2015) s. 230.

FLERSPRÅKLIGE EGENNAVN

Samisk: Rugáš Niillas

Kvensk: Kaarin Niila / Ailun Niila

Norsk: Nils Aslaksen Logje

Samisk: Mávnos Bier Gáren

Kvensk: Pieran Kaaren

Norsk: Karen Pedersdatter Siri Logje

I kvenske og norskfinske samfunn, spesielt i Øst-Finnmark, ble familienavnet uttalt etter kvensk uttale, mens man kun brukte den fornorskede formen av navnet i offisielle sammenhenger. Eilif Bauna²⁸ fra Bugøynes/Buodggák/Pykejiä brukte E.P. (Pauna) som sine initialer for å merke eiendeler, selv om han brukte Bauna i offisielle sammenhenger. Hans datter forteller at Eilif selv skrev etternavnet sitt som Pauna fordi han mente at dette var hans egentlige navn. Han merket sin kones spark med initialene HP for Helga Pauna, hvorpå Helga endret dette til HB fordi hun ville bruke offisiell skrivemåte. Denne historien synliggjør at opprinnelig skrivemåte av navn i noen tilfeller ble beholdt i uoffisielle sammenhenger, og at det heller ikke alltid var enighet innad i familien om hvordan et navn skulle skrives.

Oppkallingstradisjonen ser ut til å ha stått sterkt i både samiske og kvenske miljøer, og valg av navn var ikke tilfeldig:

«Ved valg av navn valgte en personer som var bærere av kvaliteter som en ønsket at barnet også skulle få. Den sosiale betydning av fadderskapet og navnesystemet ga mulighetene til å knytte barnet til et bestemt individ. Ved å gi den nyfødte navnet til en person en gjerne så som forbilde for barnet, hadde man mulighet til å styre både barnets og idealfigurens oppmerksomhet mot hverandre.»²⁹

I samiske samfunn var det vanlig å gi barn navn etter en avdød slektning. Det nyfødte barnet fikk som regel et navn som hadde vært i familien i mange generasjoner. Gjennom navnet skulle barnet få tilført de samme egenskapene som den avdøde slektning-

gen som barnet var oppkalt etter.³⁰ Hvis en gravid kvinne drømte en avdød slektning, ble dette tolket som at den avdøde ønsket at det kommende familied medlemmet skulle ha navnet etter henne eller ham. Ifølge samisk tradisjon kunne en også bytte navn. Hvis barnet ble sykt etter navngivningen, anså man at det hadde fått feil navn og dermed måtte ha et nytt.³¹

Både i Sverige og Norge tok skogfinnene med seg tradisjonen med arvelige slektsnavn, en tradisjon som oppstod i det østlige Finland allerede på 1200-tallet,³² men som var ukjent blant bøndene i Skandinavia da skogfinnene slo seg ned. Østlige slektsnavn var opprinnelig fellesnavn for storslekter eller klaner som delte rettigheter til fiske, jaktmarker og svedjemarker. Spesielt i de østlige delene av Finland var det vanlig at folk hadde arvelige etternavn. Mange av skogfinnene hadde etternavn av denne typen, men i løpet av 1800-tallet holdt slike etternavn på å gå ut av bruk.³³

Finske slekter praktiserte ikke tradisjonen med patronymikon som var vanlig i både Norge og Sverige. Navnene gikk i arv, men ikke automatisk fra far til sønn. Om en ikke var født i ekteskap, var det ganske vanlig å velge mors slektsnavn, eller eventuelt å ta stefars navn dersom dette hadde høy status. En svigersønn kunne velge å ta sin svigerfars navn for å identifisere seg med denne familien. Kvinnene tilhørte sin fars slekt også etter at hun giftet seg, og beholdt dermed dette navnet. I motsetning til hva som var vanlig i Norge og Sverige, var det ikke vanlig blant skogfinnene å ta navn etter gården der man bodde. I stedet fikk nyryddede gårder og plasser navn etter nybyggeren.³⁴

I likhet med kvenske og finske slektsnavn ble skogfinske navn i Norge ofte feilstavet eller skrevet med norsk skrivemåte. Både i Norge og Sverige ble skogfinner fra 1800-tallet registrert med etternavn basert på fars fornavn i stedet for deres finske slektsnavn, og i arkivene ble også fornavnene fornorsket. Slik ble den skogfinske navnekulturen usynlig i offentlige dokumenter, noe som for eksempel gjør det vanskelig for slektsforskere å identifisere folk som skogfinner i kildematerialet. Det er også mulig at skogfinner unnlot å oppgi sine finske navn fordi de

28 SFKOMM 2020/212-124.

29 Hoëm (1978) s. 29.

30 Rydving (1993).

31 Bäckman (1983); Rydving (1993).

32 Bladh, Myhrvold og Persson (2009); Wedin, Herou og Stenman (2001).

33 Alhaug og Saarelma (2007).

34 Melby (2012) s. 302.

ikke ønsket å røpe sin herkomst i møte med offentlige myndigheter.³⁵

16.1.2 Revitalisering av personnavn

Navneloven³⁶ har åpnet opp for en liberalisering av personnavnbruken i Norge, og en står i dag friere i valg av navn, blant annet fordi loven gir rom for bruk av utenlandske navneskikker, og fordi det i større grad enn før er mulig å ta navn på steder og objekt som etternavn.³⁷

For kvener, samer og skogfinner var kanskje den viktigste endringen at den nye loven gjorde det enklere enn før å ta i bruk etternavn som tidligere har vært i bruk i familien. Navneloven § 3 slår fast at hvis 200 eller færre personer har et etternavn, kan dette bare tas som etternavn dersom alle som allerede har det som etternavn, samtykker. Navneloven § 4 første ledd nr. 1 gjør et unntak for navn som er eller har vært en av tippoldeforeldrenes, oldeforeldrenes, besteforeldrenes eller foreldrenes etternavn eller mellomnavn, som nå uavhengig av begrensningene i § 3 kan tas som etternavn.

Den viktigste grunnen til at regelen om navn helt fra tippoldeforeldre har blitt innført, er nettopp hensynet til samiske og kvenske/norskfinske personer, fordi deres forfedre og -mødre gikk over til norskspråklige navn på grunn av fornorskingspolitikken.³⁸ I forarbeidet til loven heter det: «Forslaget vil gi alle større valgmuligheter blant navn man har en slektstilknytning til, og vil bl.a. gi samer og nasjonale minoriteter som må gå langt tilbake for å finne etternavn med rot i sin kultur, større muligheter for å ta slike navn».³⁹ For kvener, samer og skogfinner innebærer den nye navneloven at de kan ta tilbake slektsnavn som har vært i bruk, eller endre skrivemåten på slektsnavn slik at de avspeiler kvensk og samisk skrivemåte. For noen vil imidlertid navneendringene ha skjedd så tidlig i familien at de likevel ikke er omfattet av unntaket om å kunne ta tilbake slektsnavnet. Dette gjelder særlig skogfinske navn.

Tidligere var første instans i navnesaker Folkeregisteret og Fylkesmannen, med Justisdepartementet

som klageinstans. I NOU 2001: 1 Lov om personnavn – Tradisjon, liberalisering og forenkling påpekte navnelovsarbeidsgruppen at ordningen med tre ansvarlige organer ikke fungerte tilfredsstillende og førte til behov for omfattende kompetanse hos fylkesmennenes saksbehandlere.⁴⁰ Endringene i navneloven hadde som målsetting å forenkle saksbehandlingen. Den som vil ta, endre eller sløyfe navn, kan melde dette til skattekontoret, som avgjør om meldingen skal godtas. Vedtak kan påklages til Statsforvalteren.⁴¹

I dag er det flere som ønsker å skrive sine kvenske eller finske navn med opprinnelig ortografi. For eksempel forteller Reidar Harju om sitt ønske å endre skrivemåten på sitt kvenske slektsnavn fra den fornorskede versjonen Harjo til den kvenske versjonen Harju. I søknaden sin la han ved en forklaring og dokumentasjon på hvordan Harju-navnet var blitt Harjo i Norge. Han fikk beskjed om at Harju er et beskyttet slektsnavn i Norge etter navneloven. Siden det er færre enn hundre mennesker som bruker navnet, måtte Reidar Harju dermed ha skriftlig tillatelse fra alle de 13 som heter Harju i Norge i dag, for få lov til å ta navnet i bruk. Han klagde på vedtaket og fikk beskjed om at han måtte dokumentere at han hadde forfedre som het Harju. Det ble en vanskelig oppgave, siden alle forfedre hadde fått navnet sitt fornorsket til Harjo i registre i Norge. Etter søk også i registre i Finland fant Reidar Harju en tippoldefar. På grunnlag av dette ble søknaden innvilget.⁴²

Blant skogfinske finnes fortsatt en muntlig tradisjon med tradisjonelle finske kallenavn eller tilnavn, som med etternavn Viinikka-Per eller Viinikkan. Mange finske fornavn er fortsatt i bruk på Finnskogen, og noen tar tilbake finske etternavn. Skogfinske fornavn er tatt i bruk for noen få nyfødte, særlig Paavo, Heikki og Erkki.⁴³

I skogfinske miljøer er det personer som har ønsket å ta i bruk gamle finske slektsnavn (storslektsnavn), både som mellom- og etternavn. Ofte må det søkes flere hundre år tilbake i skriftlige kilder, og en kan heller ikke regne med at alle navn som var i bruk, er dokumentert.

35 Johansen (2014).

36 Lov 7. juni 2002 nr. 19 om personnavn (navneloven).

37 Akselberg (2003).

38 Utne (2003) s. 19.

39 Ot.prp. nr. 31 (2001–2002).

40 NOU 2001: 1.

41 Navneloven § 11.

42 Ruijan Kaiku, <https://www.ruijan-kaiku.no/harjo-fikk-bli-harju/>.

43 NOU 2001: 1 s. 70; se også Myhrvold (2015).

I samiske miljøer har oppkallingstradisjonen stått sterkt.⁴⁴ Den tradisjonelle oppkallingen etter slektninger lever fortsatt videre og forteller om sentrale relasjoner i slekt, men denne tradisjonen har fått parallelle oppkallingstradisjoner også etter andre enn slektninger. Oppkalling blir av mange begrunnet med at personen barnet blir oppkalt etter, skal minnes og hedres, uavhengig av om vedkommende lever eller er død. I en slik kontekst er bokstav-oppkalling også vanlig.⁴⁵ I dag er det i stor grad et eget valg om foreldrene vil følge tradisjonen med oppkalling. En mor fra Guovdageaidnu/Kautokeino sier for eksempel:

«Min eldste sønn er oppkalt etter far, bestefar og oldefar. Ja, det har med identitet å gjøre. Det har med den samiske identiteten at man har et samisk navn, og det forteller om slektstilhørighet. Og samtidig har vi valgt de samiske navnene som også kan gå igjen på norsk.»⁴⁶

Det er vanlig å titulere barnets navnebror eller navnesøster som *gáibmi* og *gájmme*. En tilsvarende tradisjon har vært utbredt blant kvener, og det kvenske og finske begrepet for navnebror og -søster er *kaima*. Ved å legge vekt på dette ville barnet få en spesiell og sterkere tilknytning til denne personen.⁴⁷

Koblingen mellom navn og «det samiske», parallelle navnesystemer og oppkallingstradisjoner er dokumentert også i sørsamiske miljøer. Mange sørsamer anser navn som viser tilbake til den samiske bakgrunnen, som noe verdifullt.⁴⁸ De forteller at det å bære et samisk navn for dem har virket forsterkende på identiteten, og at dette er noe de ønsker å videreføre til ungene sine ved å gi også dem samiske navn. Bruken av sørsamiske navn er økende, noe som henger sammen med den samiske kulturelle og språklige revitaliseringen generelt. Det er mange som til tross for diverse utfordringer ønsker å ta tilbake eierskapet over de sørsamiske navnene.⁴⁹

Når jeg var liten, så var det i kirkeboken omsider skrevet inn Bjerna og Bendiksen, som de brukte som slektsnavn, for de samiske navnene, [...]foreldrene mine ville absolutt at det samiske navnet Bierna skulle jeg ha fra starten av og ikke den norske ekvivalenten, som er Berner. Så da fikk jeg Bierna. Men det, det var mange telefoner til prestekontoret i Meråker på det.⁵⁰

Registreringen av samiske navneformer i Folkeregisteret har vært beskjeden fram til slutten av 1990-årene. De tre første årene på 2000-tallet var imidlertid flere av de vanlige navnene brukt omtrent like mye i norsk og samisk form blant nyfødte i Indre Finnmark.⁵¹ Generelt har fornavn på samisk form og opphavlige samiske fornavn blitt tatt i bruk i de siste tiårene i både lulesamiske, sørsamiske og nordsamiske miljøer.⁵²

Selv om navneloven tillater bruk av samiske navn, var det lenge vanskelig å bruke samiske bokstaver, det vil si latinske bokstaver med diakritiske tegn, i offentlige registre som Brønnøysundregistrene, Folkeregisteret og NAV. Tegnsettet som skapte utfordringer, er Áá Čč Đđ Nŋ Šš Tt Žž (nordsamisk), Áá (lulesamisk) og Ĩĩ (sørsamisk). Dette førte til at det var vanskelig å registrere samiske navn med korrekt skrivemåte. De siste årene har det vært en positiv utvikling, og samisk er nå implementert som eget valg i de mest brukte operativsystemene. Folkeregisteret har blitt modernisert, og fra 2019 kunne alle samiske bokstaver brukes.

Dagens navnevalg og endring av navn i kvenske, samiske og skogfinske miljøer forteller om en prosess hvor en både leter etter, oppdager og søker tilbake til sine røtter. En kan formidle, forme og uttrykke identitet på mange måter, og valg og bruk av navn er én av dem.⁵³ Endringer i navneskikker kan ses i sammenheng med ulike typer revitaliseringsprosesser hvor kvener, norskfinner, samer og skogfinner begynner å ta tilbake språk og kulturelle tradisjoner, og samtidig skaper nye kulturuttrykk.

44 Larsen-Sara (2011).

45 Myrvoll (2008).

46 Larsen-Sara (2011) s. 28.

47 Larsen-Sara (2011) s. 30.

48 Nielsen (2019).

49 Nielsen (2019) s. 78.

50 SFKOMM 2022/2498-5 Bierna Bientie.

51 Hætta (2003) s. 40–41, 43–54, 58–59.

52 Løov (2002) s. 64, 66.

53 Lane (2009); Nielsen (2019).

For med en gang noen hører navnet mitt, så er folk litt på alerten, hvor er det her kommer ifra. [Sønnen min] føler at han har blitt utestengt, og ertet og delvis mobbet av enkelte personer, fordi han har vært same. [...] Vi er også enige om at det i dag er lettere å vokse opp i denne bygden. Han har valgt å døpe sin sønn med et typisk samisk navn. Han har troa på framtiden.⁵⁴

16.2 Stedsnavn

Stedsnavn bærer i seg kunnskap om menneskers relasjon til landskap og sjøskap, både i dag og i tidligere generasjoner. I lokalsamfunn kan stedsnavn fortelle om hvordan stedet ser ut, om hva det har vært brukt til, eller om hendelser og overnaturlige fenomener. Også personer med eier- eller bruksforhold til steder kunne få navnet sitt i stedsnavnet, noe som synliggjør en nær sammenheng mellom steds- og personnavn og mellom naturbruk og mennesker. Kjennskap til terrenget på land og til havs, samt generasjoners erfaringer med vær, klima og årstider har gitt navn til omgivelsene rundt mennesker.

For å ferdes i og nytte nærområdene var det vanlig å bruke de nedarvede, muntlig overførte stedsnavnene som mentale kart. De ble videreført gjennom daglig bruk og erfaringsbaserte fortellinger.⁵⁵ Konstruerte navn på kart ble sjelden eller aldri lest.⁵⁶ Derfor har mange samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn blitt bevart på tross av fornorskingspolitikken. Lokale stedsnavn har vært viktige i næringsssammenheng og i kommunikasjon generelt, og ofte har stedsnavn blitt brukt lenge etter at det øvrige talespråket ble skiftet til norsk.⁵⁷

Stedsnavn på skilt og på kart blir et visuelt språklig og kulturelt uttrykk for hvem som har bodd i og gitt navn til omgivelsene. Når lokale språk ikke blir synliggjort på skilt og kart, kan det ses på som et signal om at språkene og deres brukere ikke blir anerkjent i området. Skilt med stedsnavn på både samisk, kvensk og norsk, derimot, viser tilhørighet. Stedsnavnene på skiltet har en positiv verdi for mange, fordi de er gjengitt på ett eller flere språk som er kjent og i bruk i området. I tillegg gir de mulighet til å bli kjent med uttrykkene på kvensk, samisk og finsk, som

forteller både om fortid og samtid, om levd liv, om opplevelser og om et mangfold av erfaringer. De fleste bruker mange stedsnavn hver dag i kommunikasjon med andre og for å orientere seg i samfunnet, uten å reflektere videre over det.⁵⁸

Takk for at det er skilt i Alta og rundt omkring. Det står på samisk og norsk og kvensk. Jeg kjenner det i hjertet mitt når jeg møter de skiltene, for da er det noe jeg blir minnet om. Og jeg skulle ønske at det var enda flere skilt rundt omkring i Finnmark.⁵⁹

Stedsnavnfastssettelse skjer med hjemmel i lov 18. mai 1990 nr. 11 om stadnamn (stadnamnlova). Stadnamnlova inneholder bestemmelser for samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn. Lovteksten kan ses på som et uttrykk for en endret språkpolitikk opp gjennom tiden fra opprettelsen av Norges geologiske oppmåling (NGO) i 1773 og frem til i dag.

54 SFKOMM 2022/2497-19.

55 Nergård (2006).

56 NOU 2016: 18 s. 232.

57 Eskeland (2015) s. 107.

58 Helleland (2008).

59 SFKOMM 2020/212-20. Eva Synnøve Thomassen på Sannhets- og forsoningskommisjonens åpne møte i Alta.

STADNAMNLOVA

I stadnamnlova § 2 er følgende definisjoner gitt på stedsnavn:

- a) Stadnamn: namn på terrengformasjoner som fjell og vatn, kulturformasjoner som gardsområde, gardsbruk, vegar og bruer, administrative område som kommunar og sokn, reinbeitedistrikt, institusjonar og adresser
- b) Gardsnamn: namnet på heile det gardsområdet som eitt eller fleire gardsnummer er knytte til
- c) Bruksnamn: namn på gardsbruk eller annan eigeendom med eitt eller fleire bruksnummer eller festenummer under eit gardsnummer
- d) Nedervd stadnamn: stadnamn som munnleg eller skriftleg er overlevert frå tidlegare generasjonar
- e) Nedervd lokal uttale: uttale som er overlevert frå tidlegare generasjonar, som har vore vanleg på staden, og som framleis er i levande bruk

Kilde: Lov 28. mai 1990 nr. 11 om stadnamn (stadnamnlova).

16.2.1 Samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn

Samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn finnes i hele det tradisjonelle området der samer, kvener/norskfinner og skogfinner har bodd eller brukt land-skap og sjøskap. I noen områder finnes det derfor steder som har navn på flere språk: samiske språk, kvensk, finsk og norsk. For eksempel er det et fjell i Loppa/Láhppi/Lappi som heter Loppatinden (no), Lappeanlaki (kv) og Láhpíčohkka (saN). Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari heter Vadsø (no), Vesisaari (kv) og Čáhcesuolu (saN).⁶⁰ Det rådende stedsnavnet på

byen har vært det norske navnet Vadsø, på tross av at den har vært og er i et flerspråklig område. Slik språklig praksis forteller om et hierarki som bunner i at det språket som har høyest status, blir brukt i alle skriftlige og muntlige offentlige sammenhenger, mens øvrige språk har lavere status og ofte er henvist til privatsfæren.⁶¹

Stedsnavn på samisk, kvensk og skogfinsk gjenspeiler språk, kultur, næringsveier og samfunn og et behov for å «ordne» omgivelsene som har betydning i tilværelsen for både individ og samfunn. Derfor kan stedsnavn være de eneste kildene til samfunnslivet for tidsepoker som det ikke finnes annet kildemateriale til.⁶² Datering av samiske stedsnavn er et komplisert arbeid fordi de eldste samiske navnene går tilbake til førhistorisk tid,⁶³ mens skriftlige kilder om navn går tilbake til 1500-tallet.⁶⁴ De eldste kjente dokumenterte kvenske stedsnavnene i Norge er fra slutten av 1500-tallet, mens hoveddelen av kvenske stedsnavn er fra 1700- og 1800-tallet.⁶⁵ Skogfinske stedsnavn henger sammen med tiden for skogfinsk innvandring til Sørøst-Norge, fra 1600-tallet.⁶⁶

Jeg fikk da en idé om å samle inn samiske stedsnavn i Seljeskogen og Åmo. Ideen kom da en eldre mann i bygda sa til meg at tidligere var det bare samiske navn her i bygda, men nå var han redd de skulle forsvinne. Jeg studerte kartet og fant svært få samiske navn. Jeg fikk min bestemor med meg, og vi skrev ned flere navn. Vi snakka med flere eldre i bygda og skrev ned enda flere navn. Gjennom dette arbeidet ble jeg bedre kjent med den samiske historien i bygda, og det var lettere å snakke om samisk historie.⁶⁷

I Norge finnes det sør-, ume-, pite-, lule-, nord- og skoltksamiske stedsnavn i de respektive områdene. De samiske språkområdene går på tvers av statsgrensene, fra Engerdalen i Norge og Härjedalen i Sverige, gjennom Nord-Finland til Kolahalvøya i Russland. I forskriften til stadnamnlova fra 2017, som sist ble endret i 2022, er det samiske språkområdet delt i tre,

60 Andreassen (2015).

61 Pedersen (2015).

62 Eskeland (2015) s. 105.

63 Rautio Helander (2015) s. 50.

64 NOU 1983: 6.

65 Andreassen (2015) s. 101.

66 Eskeland (2015) s. 107.

67 SFKOMM 2020/212-100.

sør-, lule- og nordsamisk. Ifølge forskriften § 4 normeres samiske navn i offentlig bruk etter det samiske språket som er brukt i området.

Skoltesamiske stedsnavn ble inkludert i forskriften i 2017, og siden da har skoltesamiske stedsnavn kunnet følge skoltesamisk rettskriving. Etter forskrifts- endringen er det altså mulig å bruke skoltesamiske stedsnavn i offentlig sammenheng, og dersom det er brukt flere samiske navn om samme navneobjekt, skal det eldste navnet brukes av det offentlige. Bare i særskilte tilfeller kan det gjøres unntak fra denne regelen. Det er for eksempel stort sett ikke tvil om at de skoltesamiske stedsnavnene i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki.⁶⁸

Muntlig tradisjon har vært den primære brukskonteksten for samiske stedsnavn.⁶⁹ Mange steder tok det et par generasjoner fra språkskiftet til de samiske stedsnavnene gikk ut av bruk. Stedsnavnene beskriver steder med utgangspunkt i både hverdagsliv, helligdagsliv, næringer og kommunikasjon. Spesielt kunne det være mange samiskspråklige naturnavn som gjen-speiler utmarksbruk.

Guovdageainnus oaidnit bartaguovluin gos ollu dáččat, ahte dađistaga ihtet dárogielnamat nu mo Rypedalen mii rievtti mielde lea Čáhppesjohka ja Trangedalen mii lea Silisávži. Ja Vuorašjávri gohčodit Våresvann. Ja de darvehit dáid namaid kártaide. Dáinna lágiin dáruiduhtá dáčča, juogo dihtomielaččat dahje jurdilkeahhtá, min mehciid. Ja dat soardá min.⁷⁰

I Kautokeino ved hytteområdene, hvor det er mange nordmenn som oppholder seg, så dukker det stadig vekk opp norske navn som Rypedalen, som egentlig heter Čáhppesjohka, og Trangedalen, som er Silisávži. Og de kaller Vuorašjávri for Våresvann. Så fester de navnene på kartene. På denne måten fornorsker nordmenn, om det er bevisst eller ubevisst, naturen vår. Og det sårer oss.

De kvenske stedsnavnene forteller også om næringer, arbeid, kulturliv og tenkemåte gjennom flere hundre år. Kvenenes bruk av innmark og utmark

skilte seg en del fra deres samiske naboers, blant annet når det gjaldt slåttemarker og furuskog, og dette skapte nye typer navn.⁷¹ Kvenene brakte med seg navnetradisjoner fra de områdene de flyttet fra i Nord-Finland og Tornedalen i Sverige. Dermed er det mange stedsnavn som finnes både i Nord-Norge, i Finland og i Nord-Sverige. Også mange kvenske navn forteller om langvarig kontakt med samer. Særlig mange navn på fjell og fjorder er lånt fra samisk og tilpasset kvensk, men det finnes i tillegg veldig mange selvstendige navn.

Den finske dialekten (*Vermlannin murre*) ble et truet språk på slutten av 1800-tallet. Selv om skogfinsk ikke er i bruk som talespråk i dag, er det fortsatt i bruk gjennom stedsnavn.⁷² Den skogfinske befolkningen hadde behov for å navngi sine nærmeste omgivelser, og fortsatt har mange gamle bosteder og steder i landskapet skogfinske navn i Finnskogene.⁷³ På den måten gir stedsnavnene opplysninger om Finnskogenes flere hundre års historie, om kultur, levemåte og natur – og også om person- og slekts-historie. Skogfinnene har i tillegg tilpasset språk og uttaleform til en del norske stedsnavn.

16.2.2 Lovgivning og instruksjer

Kartverket har hatt hovedansvaret for stedsnavnsforvaltningen i Norge, og fastsetter i dag skrivemåten av stedsnavn i offentlig bruk på bakgrunn av tilrådnin-ger fra Språkrådet og Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie. Da Norges geografiske oppmå-ling (NGO – Statens kartverk fra 1986) ble opprettet i 1773, var institusjonen underlagt Forsvaret, noe som viser den tette koblingen mellom kartproduk-sjon og militær virksomhet. Kart var sentralt for en stats territorium og forsvarspolitik. ⁷⁴ Tilknytningen til Forsvaret gjorde at personell innen landmåling og kartlære var offiserer i over hundre år. I 1948 ble Kartverket overflyttet til Samferdselsdepartementet, og etter hvert ble det også ansatt sivilt personell.⁷⁵ Fra 1972 til 2014 var Kartverket under Miljøvernde-partementet. Siden 2014 har Kartverket vært en av

68 Rasmussen (2021). Utredning om skoltesamisk språk s. 28.

69 Helander (2015) s. 77.

70 SFKOMM 2020/212-12.

71 Andreassen (2015) s. 91-92.

72 Eskeland (2015) s. 107.

73 Eskeland (2015) s. 110.

74 Helander (2008) s. 68.

75 Andersen (2015).

Kommunal- og distriktsdepartementets underliggende etater.⁷⁶

I perioden fra 1876 til 1937 ble det vedtatt en rekke instruksjoner om registrering av stedsnavn i Norge. En del av instruksene regulerte bruken av stedsnavn i offentligheten og hadde som mål å styrke norsk stedsnavnbruk og redusere bruken av offisielle stedsnavn på andre språk. Politisk kan en se en sterk tendens til å fornorske samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn. Dette gjaldt ikke bare stedsnavn på kart, men også registrerte gårds- og eiendomsnavn, og regelverket for dette ble gitt gjennom forskriftene til jordsalgslover. Den første instruksjonen kom som en tilleggsforskrift til jordsalgsloven for Finnmark/Finmarkku (1876), og denne ble gjentatt i senere forskrifter i 1895: «[...] den opmaalte Eien- dom gives norsk Navn med det muligens gjængse lappiske eller kvænske tilføiet i Parenthes».⁷⁷ Fra da av ble bruken av samiske og kvenske gårds- og eiendomsnavn bestemt og styrt ut fra fornorskingshensyn.⁷⁸ Instruksjonen av 1876 inneholder også bestemmelser som skulle hindre videresalg av eiendom til kvener.⁷⁹

Den generelle kartleggingen av Troms/Romsa/Tromssa (1869) og Finnmarkku/Finmarkku (1870) begynte da NGO mottok et brev fra Forsvarsdepartementet med referanse til et innlegg i media hvor det ble bedt om at samtlige «fremmede» stedsnavn ble byttet til et navn som norskspråklige kunne bruke, enten et norsk navn eller en norsk oversettelse av et kvensk eller samisk navn.⁸⁰ NGO svarte til Forsvarsdepartementet angående hvordan etaten stilte seg til navnebruk, og forklarte at denne «oversettelsesmetoden» allerede var i bruk:

«[...] for samtlige stedsnavnes vedkommende at anføre det norske navn, hvor dette findes; – hvor sådant ikke almindeligt forekommer eller fået hævdet anvendelse, bliver det i norsk oversettelse gjengivne navn at anføre som ste-

dets oprindelige, medens det fremmede sættes i paranthes.»⁸¹

NGO hadde i den forbindelse søkt faghjelp for å utarbeide regler for skrivemåten av navn i Finnmark.⁸² De prinsipper som NGO la til grunn for stedsnavn på kart i 1886, ble dermed stående i de påfølgende instruksene for detaljmåling. Dette kommer også til uttrykk i «Instruks for detaljmåling» fra 1889. Der sies det kort at «Lappiske navne oversettes, om muligt, til norsk. De norske navn påskrives som hovednavn med det lappiske navn i paranthes og med skrift uten tryk».⁸³

Det med at veldig mange stedsnavn ble fornorsket. [...] Skal vi ta et lite eksempel. Det er nå helt fantastisk. [Jjemmaluovta] [...] er nordsamisk og betyr kobbebukta. Og det har en formening om hvorfor det heter kobbebukta, fordi det var der kobbene lå. [...] I dag er det Hjemmeluft. Altså, hvor er fornuften i det her?⁸⁴

Med instruksjonen i 1895 kom det en endring som påla lokalbefolkningen å opplyse om hva det samiske navnet betød på norsk, eller om det også var et norsk stedsnavn i bruk. Dette forutsatte norsk språkkompetanse, noe lokalbefolkningen ikke alltid hadde. I 1896 kom det gradteigskart i målestokk 1:100000, blant annet kartbladet Æ4 Vadsø. Der kan man blant annet finne fjellene Lovttašvárri, Dobbelt-nasa (Doabbaln-junnj) og Torsvarden. Det viser at 1895-instruksjonen bare delvis ble fulgt opp: Lovttašvárri har beholdt sitt samiske navn uten noen oversettelse, mens Dobbelt-nasa (Doabbaln-junnjei er oversatt til norsk med det samiske navnet skrevet i kursiv i parentes. Når det gjelder Torsvarden, er kun det norske navnet oppført, selv om fjellet har også et samisk navn – Doaresvárri.⁸⁵

Som tidligere nevnt slo reglementet til jordsalgsloven av 1902 fast at eiendommer måtte gis et norsk navn, og på kart ble slike norske navn ofte brukt i

76 <https://www.kartverket.no/>.

77 Regl. 1876; 1895 § 3f; Rautio Helander (2015) s. 69.

78 Henriksen (2021) s. 12–13.

79 Bull (2011).

80 Andersen (2015).

81 I Andersen (2015). Svar fra NGO til Forsvarsdepartementet av 23.12.1886 – Kopibok 1886.

82 Bergsland (1991) s. 19.

83 Andersen (2015).

84 SFKOMM 2020/214-21. Hans Petersen.

85 På dagens norgeskart.no er samisk og norsk navn likestilte, Torsvarden har også sitt samiske navn, og Dobbelt-nasa har sitt samiske navn uten parentes og kursiv. Luovtasvarre har fremdeles kun ett navn, og i dagens rettskrivingsnorm skrives det Luovttašvárri.

stedet for de kvenske eller samiske navnene som var i bruk i dagligtalen.⁸⁶ Instruksen til jordsalgsloven fra 1905 går enda lenger i usynliggjøringen av samiske og kvenske stedsnavn, og slår fast at kvenske og samiske navn kan utelates helt:

«Lappiske (og kvenske) navne søges oversatte i distriktet. Anses oversettelsen utvilsomt riktig, påføres det norske. Hvis appellativet kun eller hovedsakelig avviker fra det opprinnelige navnet, f.eks. Stuoravárre (jávrrre, johka, etc.) = Storfjellet (-sjøen, elven etc.), utelades det lappiske navn ganske. Dette blir i regelen tilfældet med stedsnavne, der er afledede av personnavne.»⁸⁷

Det ble imidlertid presisert i instruksen at «kan man ikke få nogen sikker eller passende oversættelse på det lappiske navn, påskrives kun dette, uden forsøg på fornorskning, og man er i dette tilfælde dobbelt omhyggelig med at få navnet rigtig skrevet».⁸⁸

Du har jo den her jordsalgsloven av begynnelsen av 1900-tallet, var 1902, eller når det nå var. Da var det jo en lov som la til grunn at du skulle kunne det norske språket, og eiendommer måtte ha navn. Og det ser vi jo, at selv om det er [...] kvenske stedsnavn overalt her inne, men i dag er det jo norske navn på alle gårdene.⁸⁹

Forsvarsdepartementet utferdiget i 1928 og 1929 instruks om oversetting av samiske stedsnavn på kart i Nord-Norge. Da hadde det i noen år, fra 1919, vært brukt samiske navn i forbindelse med kartarbeid i Indre Finnmark. Instruks fra Forsvarsdepartementet fra 1919 er nesten en ordrett gjengivelse av 1905-instruks, men den ble altså ikke fulgt. I oppmålingens brev står det:

Disse originalkart er næsten utelukkende utstyrt med lappiske navn og noget forsøk på å få dem oversatt i distriktet er ikke foretatt. Lappiske navne-form

er også brukt i de tilfeller hvor det lappiske navn og oversettelsen kun eller hovedsakelig vil avvike i den tilføyede terrengbetegnelse, og hvor derfor efter bestemmelsen det lappiske navn skulde ha vært utelatt helt.⁹⁰

De kvenske stedsnavnene ble ikke tatt med på registreringen av stedsnavn. Myndighetenes begrunnelse var at kvenene var innvandrere.⁹¹ I 1937 kom det et tillegg om kvenske stedsnavn i instruks for kartproduksjon som sa:

Finske (kvenske) navn medtaes ikke på kartet når topografen har sikkerhet for at navneformen er rent finsk (kvensk). I tvilstilfelle påføres navnet etter samme regler som for lappiske navn bestemt. Finske (kvenske) navn som utelates etter overstående regler, føres på kalk som leveres sammen med kartene.⁹²

I samme instruks fra 1937 var det en bestemmelse om at samiske navn ikke skulle oversettes til norsk, men at fornorskede navneformer skulle nyttes i størst mulig grad.⁹³

Jeg skulle begynne på samiskkurs. Og da var jeg ikke så veldig sikker på hvor mye samisk jeg var, og alt mulig, men jeg har alltid vært interessert i stedsnavn. Jeg går mye i fjellet, elsker å gå i fjellet. Og alle stedsnavnene på kartet er samiske. Og ikke alt klarer du å oversette, så tenkte jeg: «Kanskje jeg klarer å finne hva det betyr.»⁹⁴

På 1950-tallet startet NGO opp produksjon av kart i målestokken 1:50 000 og tok med samiske stedsnavn som var i bruk av befolkningen. I dette arbeidet ble det benyttet navnekonserter, og det ble gjort et stort og viktig arbeid med å dokumentere og få satt samiske navn på kart. Fremdeles var ikke kvenske navn med i noe større omfang.⁹⁵ Intensjon og bestemmelser angående samiske og kvenske navn på kart ble ikke vesentlig endret før på 1970-tallet, da NGO begynte med kartserien M711 (1:50 000).⁹⁶ Som forberedelse til dette arbeidet i Troms/Romsa/

86 Kapittel 8.1.7 Jordsalgsloven.

87 Andersen (2015).

88 Bergsland (1991) s. 19

89 SFKOMM 2021/334-27. Kai Petter Johansen.

90 Bergsland (1991) s. 20.

91 Andreassen (2015) s. 98.

92 Andersen (2013) s. 31.

93 Andersen (2013).

94 SFKOMM 2021/334-21. Svein-Magne Forsgren.

95 Andreassen (2013) s. 22.

96 Helander (2015) s. 69.

Tromssa og Finnmárku/Finmark/Finmarkku ble eksisterende regelverk vurdert som ikke tilfredsstillende, og Samferdselsdepartementet opphevet dem.⁹⁷ Sjøkart, som også ble utgitt av Kartverket, hadde ingen samiske eller kvenske navn før med stadnamnlova i 1991. Dagens sjøkart i kystområder med samisk og kvensk befolkning inneholder til sammen flere tusen navn.⁹⁸

I instruksene fra 1928 og 1929 ble det slått fast at samiske stedsnavn skulle oversettes til norsk. Dette gjaldt både landskapsbeskrivende navn og kulturelle navn som gårdsnavn. Et eksempel på dette er innsjøen Luktvatn på Helgeland, som opprinnelig har det sørsamiske navnet Loektejaevrie.⁹⁹ Både første- og andreleddet er fornorsket. Det kunne også være at oppmåleren ga et norsk navn til stedet basert på lydlig likhet mellom det samiske og norske navnet. Čiekŋalvuovdi «dypskogen» ble da til Signaldalen, Geadggesvuovdi «steinskogen» til Kirkesdal og Jiemmaluovta «selungebukta» til Hjemmeluft. I dag er mange norskspråklige stedsnavn godt innarbeidet blant folk. Samme tendens kan dokumenteres med skogfinske stedsnavn. I dag finnes det mange hundre skogfinske stedsnavn i Finnskogene, både rent skogfinske navn skrevet med norsk ortografi og sammenstillinger av skogfinske og norske navneledd. Et eksempel på et rent skogfinsk navn er Mostalamb, som betyr «svarttjern». Eksempler på sammensatte navn er Hokkavika «ulvvik» og Borobekken «bekkebekken». Siden kvenske stedsnavn i en lang periode ikke skulle med på kart, unngikk de i stor grad prosessen med tilpasning til norsk ortografi.

Fornorskningsprosessen som har gått tøffere i Norge enn i Sverige, må det ha gjort, det er å bare se på kartet, der du har med begge sider av grensen. Og så stedsnavn på berg og sjøer og slik, så heter det på svenskesiden Haigakumpu, mens det er norske navn på bergene på den norske siden. Så Kartverket har jo styrt unna de lokale navnene, de finske.¹⁰⁰

Helt til en del samfunnsmessige endringer kom, først og fremst veibygging og skoleutbygging, fortsatte den skogfinske befolkningen å gi finskspråklige navn til lokaliteter.¹⁰¹ Veier og skoler knyttet den skogfinske befolkningen nærmere majoritetssamfunnet, og det medførte en ganske rask fornorsking i området rundt Finnskogene. Rundt 1900 kom dette til uttrykk i stedsnavnene. På midten av 1900-tallet endret dette seg fordi folk på Finnskogene begynte å gi finske navn til eiendommene sine på nytt.¹⁰² Behov for tilhørighet til Finnskogene og finske røtter ga støtet til revitalisering også av finske stedsnavn.

16.2.3 Endret politikk og revitalisering av stedsnavn

Først i stadnamnlova fra 1991 slås det fast at loven skal ta hensyn til kvenske så vel som samiske stedsnavn, og at skrivemåten skal følge rettskrivingsprinsippene til disse språkene, jf. § 11 andre ledd: «Samiske og kvenske stadnamn som blir nytta blant folk som bur fast på eller har næringsmessig tilknytning til staden skal til vanleg brukast av det offentlege t.d. på kart, skilt, i register saman med eventuelt norsk namn.»

Skogfinske stedsnavn følger norske rettskrivingsprinsipper. Samiske og kvenske stedsnavn som brukes av befolkningen som har tilknytning til det navngitte stedet, skal brukes på offentlige kart, skilt og i registre sammen med et eventuelt norsk navn.

Kart med fornorskede stedsnavn har vært i bruk til langt utpå 1900-tallet. Da myndighetenes politikk endret seg, hadde fornorskede navn og konstruerte norskspråklige navn vært så lenge i offisiell bruk at mange av disse hadde blitt innarbeidet i befolknin-

97 Andersen (2013) s. 31.

98 Andersen (2013) s. 31.

99 Myrvoll (1999) s. 12.

100 SFKOMM 2021/4132-8. Terje Bredvold.

101 Eskeland (2015) s. 114.

102 Eskeland (2015) s. 115.

Tabell 16.1

Godkjente stedsnavn

Stedsnavn	Antall
Skoltesamiske stedsnavn	29
Lulesamiske stedsnavn	1610
Sørsamiske stedsnavn	1804
Kvenske stedsnavn	2785
Nordsamiske stedsnavn	27383
Norske stedsnavn	1040545

Godkjente stedsnavn mars 2021 i Sentralt stedsnavnregister. Det er langt flere stedsnavn i bruk på alle disse språkene enn antallet som er ført inn i stedsnavnregisteret siden mange lokale stedsnavn aldri er ført opp på kart. Stedsnavnregisteret omfatter også samiske og kvenske navn på sjøkart.

Kilde: Sentralt stedsnavnregister

gens dagligtale.¹⁰³ Politikken etter 1970-tallet ble vesentlig endret i favør av samiske og kvenske navn. I et brev fra NGO til det daværende Samferdselsdepartementet fra 1972 sies det:

NGO er kommet til at de da fastsatte regler for navnetilfanger på våre kart i Nord-Norge har virket direkte uheldig, både fordi de er diskriminerende i forhold til den samiske befolkningsgruppe og fordi kartene blir betydelig forringet som kommunikasjonsmiddel på grunn av manglende samsvar mellom kartets navneverk og de navn som brukes av den stedlige befolkning.¹⁰⁴

Fra 1960-tallet til 1990-tallet ble det gjennomført en stor dokumentasjon og innsamling av kvenske stedsnavn, finansiert av finske myndigheter og gjennomført av finske studenter og forskere. Dette navnetilfanget er å finne på Institutet för de inhemska språken i Helsingfors (Kotus). Det er til sammen ca. 12 400 navnesedler som gjelder kvenske stedsnavn og innsamlingen fra Finnmárku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms.¹⁰⁵ Stadnamn i trespråklige område i Nord-Troms var et annet stort stedsnavn-prosjekt i regi av Universitetet i Tromsø i 1984–1986. Dette prosjektet samlet inn både norske, kvenske og samiske stedsnavn. Innsamling av stedsnavn ble ofte initiert av lokale ressurspersoner. Senere har det vært stedsnavnprosjekter i alle samiske områder, for eksempel i det pitesamiske området. Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og Språkrådet har tilskuddsordninger for å stimulere til innsamlingen

av stedsnavn i samarbeid med lokale og regionale språk- og kultursentre og institusjoner. De fleste dokumenterte samiske stedsnavn har blitt trykt på kart siden politikken ble endret, men det tok enda mange år før dokumenterte kvenske navn kom på kart i noe større omfang, og kart er ennå mangelfulle med tanke på kvenske navn. Ikke før i 1994 ble det produsert flere kartblad i Porsángu/Porsanger/Porsanki med trespråklige stedsnavn.¹⁰⁶

Gjennom Norges ratifisering av Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter i 1999 er Norge forpliktet å registrere og dokumentasjon av stedsnavn benyttet av nasjonale minoriteter som en viktig del av kulturarven. For eksempel er det lagt inn over 100 flere skogfinske stedsnavn på turkartet «Finnskogen Nord» enn det er på M711-kartene.

Da myndighetenes stedsnavnpolitikk ble synlig på veiskilt, fikk dette konsekvenser også for det språklige landskapet.¹⁰⁷ Språkvalg i offentligheten sender symbolske budskap om språks viktighet, makt og relevans. Om et språk brukes eller ikke brukes i det offentlige rom, har stor innvirkning på språkpolitikk og -bruk. Veiskilt med bare norske navn i to- og flerspråklige områder viser at det fortsatt råder et syn om at én kultur er dominant. Etter at det begynte å komme opp flerspråklige veiskilt på 1990-tallet, har det tidvis stormet i enkelte lokalsamfunn. Mange har vært imot denne nye praksisen. I 1995 ble det satt opp tospråklige veiskilt i Gáivuona suohkan /

103 Helander (2015).

104 NGO 1972, gjengitt i Helander (2015).

105 Andreassen (2015) s. 88.

106 Andreassen (2015) s. 99.

107 Helander (2015) s. 75–76.

Kåfjord kommune¹⁰⁸ med norsk og samisk navn.¹⁰⁹ De innbyggerne som var positive til samisk tilstedeværelse og synlighet i det offentlige rom, jublet over skiltene, men det var også en del som uttrykte sterk harme over samiskspråklige skilt. Det samiske navnet på skiltet ble flere ganger skutt i stykker slik at navnet ikke kunne leses.¹¹⁰ Bodø kommune erfarte noe liknende i 2011 da man satte opp skilt med kommunenavnet på både norsk (Bodø) og samisk (Bådåddjo). Det samiske navnet på skiltet ble sprayet over flere ganger. Kommuner som har skiltet med trespråklige navn, har ikke opplevd fysisk ødeleggelse av skilt i samme omfang, men motstanden har likevel vært stor og debatten hard flere steder.

I 1992 nektet kommunestyret i daværende Skånland kommune (fra 2020 Tjeldsund kommune) å skilte på samisk i tillegg til norsk selv om stedsnavnloven er entydig angående flerspråklig skilting. Vel ti år senere, i 2003, vedtok kommunestyret to stedsnavn på norsk og samisk: Sandemarka/Sáttiidvuopmi og Trøssemarka/Vuopmegeahči.¹¹¹ I dag er kommunen en del av forvaltningsområdet for samisk språk, og flerspråklige skilt kan ses både på offentlige bygninger og langs veiene.

Skogfinske stedsnavn [...] som står, er klassifisert som norsk. Jeg tok kontakt med Kartverket, fikk brev tilbake. Det er det vi har igjen av språket, «dersom du tenker på skogfinske stedsnavn, er dette stedsnavn som er norvagiserte – det er ingen som snakker skogfinsk i dag, språket er utdødd!», fikk jeg til svar. [...] Jeg skjønner at vi ikke kan vekke språket til live, men det å få bevare noen elementer? Det hadde betydd mye.¹¹²

Dagens lovgivning har regler om bruk av samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn. Den siste endringen til loven kom i 2022 i ny forskrift, som slår fast at eldre norske skrivemåter ikke skal godkjennes mer, og at skrivemåten skal ha tradisjon i det språket som navnet gjelder. Navneloven tar ikke hensyn til skogfinske stedsnavn, som er definert som lokale norske stedsnavn. De kvenske og samiske stedsnavntjenestene bistår i stedsnavnsaker på de respektive språk. Dette bidrar til at stedsnavnene kan synliggjøres i

offentligheten og dermed også kan styrke generell bruk av disse språkene. Den viktige lokale og til dels individuelle bruken av stedsnavn har fått større anerkjennelse og blitt stadig mer synlig i det offentlige rom de siste ti årene. Den beste måten å bevare stedsnavn på, er å sørge for at de tas i bruk.

16.3 Avslutning

Både personnavn og stedsnavn er viktige deler av kulturarven. Selv om både negative holdninger til samiske, kvenske og skogfinske personnavn og myndighetenes problemer med å oppfatte slike navn trolig bidro til en nedgang i bruken av slike navn i offentligheten, har tradisjonen med parallellnavngivning bidratt til å vedlikeholde samiske og kvenske navnetradisjoner til enn viss grad.

Endringer i navneloven har gjort det enklere å ta tilbake samiske og kvenske etternavn. Disse endringene har vært positive, men skogfinnene står overfor utfordringer med å ta tilbake sine opprinnelige slektsnavn. Problemene er dels at det kan være svært lenge siden navnene var i bruk, dels at det kan være krevende å dokumentere hva det opprinnelige navnet var fordi navnet ble skrevet på en norsk måte i offentlige registre, og dels at det kan være vanskelig å oppnå samtykke fra alle som etter dagens lovgivning må samtykke til at familier tar tilbake slektsnavn som tidligere var i bruk.

Spesielt fra 1870-tallet og frem til slutten av 1930-tallet ble mange samiske, og nesten alle kvenske og skogfinske stedsnavn erstattet med norske stedsnavn på kart og gårdsbruk og eiendommer. Samiske navn som var godt innarbeidet, ble i noen tilfeller beholdt, og noen kvenske navn ble også beholdt. Jordsalgsloven slo fast at alle matrikelnavn skulle være norske, men det finnes også eksempler på at samiske og kvenske navn ble skrevet inn i matrikkel. Enkelte steder tok folk eiendomsnavnet i bruk som etternavn, etter søknad til Justisdepartementet. Jordsalgsloven bidro dermed indirekte til fornorskingen av stedsnavn og navn på eiendommer og gjorde langvarig samisk, kvensk og skogfinsk tilstedeværelse i bestemte områder mindre synlig.

Arbeidet med å synliggjøre samiske stedsnavn tok for alvor til på 1950-tallet, mens synliggjøring av kvenske stedsnavn ikke kom ordentlig i gang før

108 Gáivuona suohkan/Kåfjord kommune har i dag også offisiell kvensk navn, Kaivuonon komuuni.

109 Hovland og Holm (1996).

110 Se kapittel 25.3.

111 Andersen (2004).

112 SFKOMM 2020/1850-1.

på 1970-tallet. Dagens lovgiving legger til rette for at skrivemåten for stedsnavn skal gjenspeile det språket navnet gjelder. Unntaket er skogfinske navn med norsk skrivemåte, som er definert som lokale norske stedsnavn. Arbeidet med revitalisering av samiske, kvenske og skogfinske stedsnavn bidrar til å synliggjøre langvarig samisk, kvensk og skogfinsk tilstedeværelse.

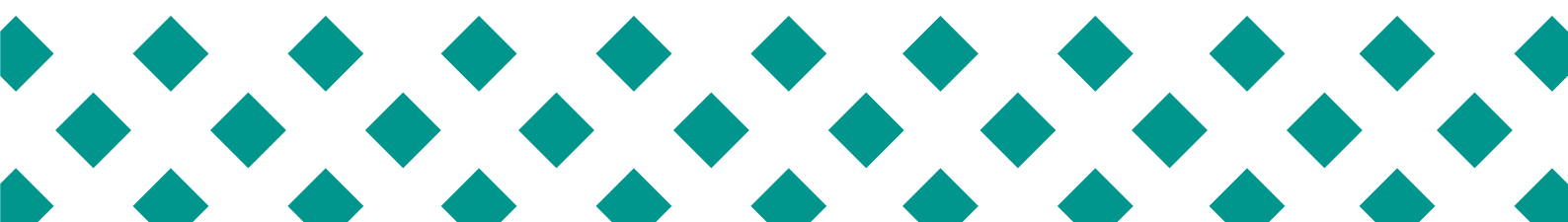
Musken skole, 1956

Foto: Sverre A. Børretzen

Kapittel

17

Velferdsstatens svikt i Divtasvuodna/Tysfjord

17. Velferdsstatens svikt i Divtasvuodna/Tysfjord

I de nordiske land har urfolk og nasjonale minoriteter fått ta del i velferdsutviklingen.¹ Det innebærer at alle borgerne er del av et samfunn som har en sosial og økonomisk trygghet. Over tid har det blitt bygd ut en rekke ordninger som gjør at alle, uavhengig av etnisk bakgrunn, blir inkludert og tatt hånd om fra fødsel til død, gjennom utdanning, arbeidsliv, ved sykdom og eventuelle andre sosiale eller økonomiske kriser. Det er etablert en rekke offentlig finansierte tjenester, og et offentlig subsidiert forenings- og kulturliv. Utbyggingen av tjenester og ytelser har åpenbart bedret de generelle levekårene for befolkningen. Velferdssamfunnet har på grunnleggende vis endret livet for samer, kvener og skogfinner og har med alle sine ordninger bidratt til pluralistisk integrasjon, men også sterkere assimilasjon. Men velferdssamfunnet har sine blindsoner. Velferdsordningene fungerer ikke alltid slik de var tenkt, og på noen områder har det vært og er det fortsatt systematiske feil og mangler. At det skjer og har skjedd urett i ulike sektorer og på ulike felt, er avdekket og dokumentert flere ganger tidligere. Noe av uretten kan knyttes til etnisitet og er en konsekvens av fornorskingspolitikken.²

Divtasvuodna/Tysfjord i Hamarøy kommune / Hábmera suohkan er et dokumentert eksempel på velferdsstatens svikt, hvor store deler av velferdssamfunnets systemer har sviktet den samiske befolkningen. I Divtasvuodna/Tysfjord kan en se hvordan fornorskingspolitikken påvirket majoritetssamfunnet i retning av negative holdninger til de samiske miljøene, og hvilke konsekvenser disse negative holdningene fikk for den samiske befolkningen. Fornorskingspolitikken ble i disse kommunene videreført lenge etter at fornorskingspolitikken formelt var avsluttet, noe som gjør Divtasvuodna/Tysfjord særlig relevant for Sannhets- og forsoningskommisjonens gransking.

17.1 Divtasvuodna/Tysfjord

Norske myndigheter har ført en systematisk og hard fornorskingspolitikk som har hatt til hensikt å undertrykke den samiske befolkningen og eliminere samisk språk og kultur. Denne politikken hadde, og har, alvorlige konsekvenser for samene, hvor nedvurdering av det samiske folk, fragmentering og fremmedgjøring har ført til splittelse i lokalsamfunn, innad i

familier og slekter, og på tvers av generasjoner. Dette har også vært tilfelle blant lulesamene i Tysfjord. Myndighetenes håndtering av samene har betydning langt inn i vår egen tid.

SAMENE UTESTENGT FRA FATTIGKASSA

I 1879 gjorde amtmannen en henvendelse til Tysfjord kommunestyre der han påpekte at den samiske befolkningen i de indre fjordene ikke var inkludert i kommunens fattigdistrikter. I sitt tilsvarende argumenterte kommunen med at samene hadde et godt indre samhold og at de tok vare på sine fattige selv. De hadde ikke behov for tilskudd fra det offentlige, men delte gjerne det de hadde med hverandre. Kommunestyret argumenterte videre med at dersom Oarjjevuodna/Hellmofjorden ble inkludert i den øvrige kommunen, ville det innebære store ekstrautgifter. Men tross argumenter fra kommunen, ble samene allerede samme året innlemmet i ordningen.

Kilde: Evjen (1998) s. 32.

Forholdene i Divtasvuodna/Tysfjord-samfunnet er godt dokumentert for ettertiden, og det handler for Divtasvuodna/Tysfjords del særlig om synet på same- ne, eksemplifisert ved behandlingen av grenselosene i etterkrigstiden,³ og ved boligaksjonen der samer ble flyttet fra sine tradisjonelle områder og hjemplasser til større tettsteder og mottakelsen de fikk av nordmenn. Overordnet handler det om hvordan samene ble innordnet i storsamfunnet, på hvilke premisser og hvilke konsekvenser dette fikk. For samene i Divtasvuodna/Tysfjord har det negative synet og uretten de opplevde resultert i mistillit til myndighetene, tap av samisk språk- og kulturtilknytning og brudd i familierelasjoner. Den samiske kulturen og språket i Tysfjord er som følge av fornorskingen og konsekvensene av denne, satt i en sårbar situasjon, og dette har preget forholdet til det norske samfunnet frem til i dag.

Flere andre steder har fornorskingen også fått alvorlige konsekvenser. Kommisjonen har valgt å særlig se på forholdene i Tysfjord fordi konsekvensene av fornorskingen her er alvorlige og godt dokumenterte, men også fordi en i Tysfjord har kommet langt i å ta et oppgjør med, bearbeide og sette ord på uretten. I

1 Se mer om velferdsstaten i kapittel 10.1.

2 Andresen, Evjen & Ryymin (2021) s. 452–454.

3 Se kapittel 9.1.1.

Tysfjord finnes det eksempel på lokalt forsoningsarbeid i regi av Den norske kirke i samarbeid med lokale og samiske aktører. Kommisjonen vil også trekke frem de mange samiske kvinner og menn fra Tysfjord som har bidratt til et oppgjør med vold og seksuelle overgrep.

17.1.1 Bakgrunn

Historisk var befolkningen i Tysfjord primært samer frem til begynnelsen av 1600-tallet. På Tysnes, ut mot Vestfjorden, var det imidlertid norsk bosetning alt på 1500-tallet. Nordmennene begynner tidlig på 1600-tallet å slå seg ned i selve fjorden.⁴ Den sjøsamiske befolkningen var den dominerende gruppen, men ble fra 1800-tallet assimilert inn i den norske befolkningen. Reindriftssamer hadde fra 1600-tallet benyttet kyst- og fjellområdene i Tysfjord, både som vinterland og sommerland.⁵ Fra andre halvdel av 1700-tallet begynte de å etablere fast bosetning i de innerste fjordene av Tysfjorden. Som følge av at stadig flere reindriftssamer ble fastboende, økte antallet samer i indre deler av fjordene betydelig utover 1800-tallet. Lulesamene levde i spredte bosetninger og veiløse bygder de første årene etter andre verdenskrig, og majoriteten bodde i de innerste fjordene i Divtasvuodna/Tysfjord, Rudnávuodna/Grunnfjord og Oarjjevuodna/Hellmofjordenmen også i fjordene Spellas/Mannfjord, Sørfjord/Gievsfierdda og Áhkávuodna/Stefjord var det lulesamisk bosetning. Dette medførte avstand til storsamfunnet lenger ut i Divtasvuodna/Tysfjord, og mange bygder levde isolert fra det norske samfunnet.⁶

Flere sentrale begivenheter på 18- og 1900-tallet har påvirket det lulesamiske miljøet og Tysfjordsamfunnet sterkt: den læstadianske vekkelsen,⁷ fysisk antropologisk forskning,⁸ manglende anerkjennelse og mistenkeliggjøring av grenseløser, kulturelle brudd, tap av samisk språk⁹ og overgrepssproblematikk. Flere av disse forholdene handler om fornorskings skyggesider og velferdsstatens svikt og svik.

17.1.2 Læstadianismen i Tysfjord

Jeg vi si det sånn at uten den læstadianske bevegelsen i Tysfjord, så hadde ikke det samiske overlevd.¹⁰

Den læstadianske vekkelsen kom til Tysfjord rundt 1850, og har siden spilt en avgjørende rolle i utviklingen av det lulesamiske samfunnet. Læstadianismens fremvekst knyttet til felleskapet i reinnomadismen og slektsbånd på begge sider av grensen. Den læstadianske forsamlingen i Tysfjord tilhører den førstefødte retningen innen læstadianismen, og har sin tilknytning til «Moderforsamlingen» i Gällivare, som anses som hovedforsamling for førstefødtretningen.¹¹

Læstadianismen var først og fremst en religiøs vekkelse, men hadde også innebygget en aksept for samiske tradisjoner, kosmologi og åndelighet.¹² Gjennom vekkelsen fikk samene en anerkjennelse av eget verdisyn og virkelighetsforståelse som sto i sterk kontrast til fornorskingspolitikkenes syn på samer.¹³ Den læstadianske forsamlingen i Tysfjord ble etter hvert en arena hvor samisk språk og kultur fikk utfolde seg gjennom fornorskingsperioden, og har dermed vært med på å bevare samisk språk og kultur i det lulesamiske miljøet.

Fordi samlingshuset i utgangspunktet var en plass, det var fristed, en oase, der folk turte å prate samisk uten kritikk fra nordmenn og omverden. [...] og sånn var det med læstadianismen i Tysfjord, språket ble berget og fortsatte å leve videre.¹⁴

Størstedelen av samene i Tysfjord fikk en nær tilknytning til vekkelsen. Det førte til et sammenfall mellom etniske og religiøse grenser som i stor grad har vedvart blant Tysfjordsamene helt til våre dager. Den læstadianske forsamlingen ble for samene i Tysfjord deres «folkekirke» og predikantene ble tillagt roller som ikke bare gikk ut på å formidle Guds ord.

4 Nielssen (1990) s. 336; Andersen (2022) s. 17–18.

5 Andersen (2017) s. 63–75.

6 Nergård (2021).

7 Se kapittel 6.4 og 8.6.

8 Se kapittel 7.1 og 8.1.

9 Se kapittel 13.1.5.

10 SFKOMM 2022/2495-4.

11 Aira (2023).

12 Myrvoll (2010) s. 205–207.

13 Nergård (2019).

14 SFKOMM 2021/335-18.

Predikantene var åndelige ledere i forsamlingen og rådgivere i dagliglivets små og store saker. Samtidig fungerte de som bygdeledere i verdslige anliggender, og etter hvert også som politiske aktører. Den læstadianske forsamlingen fikk dermed stor innflytelse og ble en premissleverandør når det gjaldt utviklingen av Tysfjordsamfunnet. Samtidig medførte dette at predikantene fikk sosial og kulturell kontroll i det samiske samfunnet i Tysfjord, noe som også kunne ha negative sider med indre justis og avstandtaking fra storsamfunnet og viktige impulser utenfra.¹⁵ Et annet forhold er at den læstadianske forsamlingen er tuftet på tradisjonelle og patriarkalske verdier hvor menn har de sentrale posisjonene som predikanter, forsamlingsholdere og talsmenn utad. Kvinnene har ikke tilgang til formelle leder- og maktposisjoner i menigheten.¹⁶

I revitaliseringsperioden for samisk språk og kultur har den læstadianske forsamlingen hatt en uklar rolle. Fra å ha vært et kulturelt vern av det samiske, har det skjedd en gradvis endring. Den læstadianske forsamling ble en motstander av den samiske oppvåkningen og frarådet de kristne blant annet mot å melde seg inn i Sametingets valgmanntall.¹⁷

I 1979 er Alta-saken. Etter hvert har jeg skjönt at vi hadde en omvendt ting i Tysfjord i forhold til andre steder av Sábmme. Der fikk de en oppblomstring av samisk kultur. [...] I Tysfjord skjedde det motsatte, plutselig ble det som hadde med samisk [å gjøre], sett på som en politisk greie. [...] Det som hadde med politikk ble synd, eller det ble sett ned på.¹⁸

Selv om det var motstand mot samisk revitalisering, var det flere innenfor forsamlingen som fremdeles verdsatte samisk språk og kultur. Noen av disse læstadianerne opplevde å bli negativt stemplet som

«politiske aktivister» og det kunne bli stilt spørsmålstegn ved deres gudstro.¹⁹ Flere personer forteller at de selv, deres familie eller noen som står dem nær, har vært utsatt for harde sanksjoner fra enkelte predikanter.²⁰ Bakgrunnen til konfliktene i menigheten har vært sammensatte. Et aspekt ved konflikten har handlet om at det i den læstadianske forsamlingen i Divtasvuodna/Tysfjord var viktig å orientere seg over mot moderforamlingen i Gällivare/Jiellevárre. Den samiske revitaliseringen som hadde sitt utspring i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, ble oppfattet som en trussel.²¹ Samtidig var konflikten knyttet til valg av politisk ståsted for eller mot det samiske, og konflikten splittet bygder og slekter.

Innad i den samiske befolkningen var det mange ting som foregikk, mange samer ville ikke være samisk. Det var en enorm skamfølelse, og når noen løftet det [samiske] fram, ble det en sånn enorm motstand innafor den samiske befolkninga, så det var ikke bare utenifra, fra den såkalte norske befolkninga, men det var jo også innad i den samiske befolkninga.²²

Forsamlingens negative holdning til samisk revitalisering innebar også motstand mot samiske kulturuttrykk i det offentlige rom, noe som medførte at flere foreldre ble skeptiske til samiskopplæring på skolen. I dag er det unge voksne som forteller om sorg over språktap og ambivalens overfor valget som foreldrene tok for dem.²³ Flere samer i Divtasvuodna/Tysfjord har gitt uttrykk for smerte og sorg fordi den læstadianske forsamling i perioder tok avstand fra samisk språk og kultur.²⁴

15 Nergård (2021) s. 21.

16 Myrvoll (2010) s. 118.

17 Nergård (2021), s. 23–25; Andersen (2017).

18 SFKOMM 2021/334-36.

19 Nergård (2021); SFKOMM 2021/334-36.

20 SFKOMM 2021/335-17.

21 Nergård (2021) s. 24.

22 SFKOMM 2020/213-5.

23 SFKOMM 2021/334-36; SFKOMM 2021/335-33; SFKOMM 2022/2495-24.

24 SFKOMM 2021/335-1.

Vi skulle slutte å synge på samisk, slutte å prate samisk, slutte å gå med kofte, og det var djevleskap å være med i kultur og politikk [...] Vi ville være samer, vi ville gå med kofte. Det tok lang tid før vi turte å tro på at kristne kommer til himmelen med kofte på.²⁵

I nyere tid, etter 2000-tallet, har det gradvis skjedd et skifte ved at revitaliseringsprosesser ikke lenger skaper diskusjon eller motstand. Mange opplever at forsamlingen igjen er en sentral arena for anerkjennelse og ivaretagelse av samisk kultur og språk.²⁶ Noen har brutt med læstadianismen, og enkelte av dem fremholder verdier som gjestfrihet, åpne dører, inkludering og medmenneskelighet som gode verdier fra læstadianismen som de har tatt med seg videre i livet.²⁷

17.1.3 Med et blikk på «raser»

Det rasebiologiske forskningsprosjektet innenfor fagområdet fysisk antropologi som i Divtasvuodna/Tysfjord omtales som «hodeskallemålingene», ble gjennomført i regi av Anatomisk Institutt ved Universitetet i Oslo. Målet med prosjektet var å avdekke befolkningens rasemessige kjennetegn, hvor forskerne antok at samene kroppslig og åndelig tilhørte en primitiv rase. De som ble betegnet som «raserene samer», hadde lav kroppshøyde og korte ben, lange armer, lite skjeggvekst, mørkebrune øyne, gulbrun hud og et lavt bredt ansikt.²⁸

I 1914 og 1921 kom ekteparet og forskerne Alette og Kristian Schreiner fra Anatomisk Institutt til Divtasvuodna/Tysfjord og 210 samer ble avfotografert og målt. Det ble foretatt opptil 28 målinger per person. Forskningen ble publisert i en tyskspråklig rapport fra 1932 – «Tysfjordlappen». I rapporten, som etter hvert ble å finne i mange hjem i Tysfjord, er det fotografier av samer tatt forfra og i profil. Alle er tildelt et nummer som gjenfinnes i informasjonsskjemaet om hver enkeltes kroppsmål slik som kroppshøyde, bredde på hodet, ørehøyde og ansiktsbredde.²⁹

«Som det ofte er med primitive mennesker, var våre lapper, til tross for sin barnslige nysgjerrighet og sin vennlighet, for det meste motvillig til å underkaste seg en nøyaktig undersøkelse, spesielt når det gjaldt å kle av seg på de omhyggelig innsvøpte føttene.»³⁰

«Hodeskallemålingene» i Divtasvuodna/Tysfjord ble gjennomført på en måte som ble oppfattet som både støtende og nedverdiggende, og forskerne skriver selv at det kunne være nødvendig med mild vold.³¹ Undersøkelsene og konklusjonene befestet den rasemessige hierarkiseringen av folkegrupper, og medførte stigmatisering og skamfølelse rundt det å ha fysiske «samiske trekk». Helt frem til i dag har undersøkelsene skapt mistillit i den samiske befolkningen med hensyn til forskning spesielt og tiltak utenfra generelt.

17.1.4 Mistenkeliggjøring av grenselosene

En annet forhold som har preget Tysfjordsamfunnet, er den urettmessige behandlingen de samiske grenselosene fikk etter andre verdenskrig. I løpet av krigsårene førte de samiske grenselosene tusenvis av flyktninger over riksgrensen til Sverige på flukt fra tyskerne. Etter krigen ble losene fra Divtasvuodna/Tysfjord gjenstand for mistanke om landssvik. Grenselosene ble offentlig tiltalt, og saken ble oversendt politiet i Áhkánjárga/Narvik, hvor den ble etterforsket av landsvikeravdelingen før den ble henlagt i 1948. På tross av henleggelsen ble ikke anklagene mot grenselosene tilbakevist. Losene var vergeløse med tanke på anklagene som ble rettet mot dem, og som samtidig rammet hele den samiske befolkningen i Tysfjord.³² Mistenkeliggjøringen av samenes innsats under krigen førte til at fortellingene om den heltemodige innsatsen nærmest forsvant fra den offentlige samtalen. I stedet ble samenes krigsinnsats for mange forbundet med ubehag og skam.³³

Samene i Divtasvuodna/Tysfjord har vært opp-tatt av at grenselosene skulle få offentlige oppreisning fra øverste politiske hold i Norge. Kongen beklaget i sin tale under åpningen av Sametinget i 2005 at de samiske losene ikke hadde fått den anerkjennelsen de

25 SFKOMM 2021/336-18.

26 Nergård (2021) s. 24.

27 SFKOMM 2021/335-17; SFKOMM 2022/2495-4.

28 Andersen & Aira (2023) s. 25, jf. Kyllingstad (2017/2018), s. 28.

29 Andersen & Aira (2023) s. 24–26, jf. Evjen (1998), s. 173–175, Kyllingstad (2017/2018).

30 Schreiner, (1932), i Evjen (1998) s. 175.

31 Evjen (1998), s. 175.

32 Aira & Andersen (2023) s. 108–113. Se også kapittel 9.1.1 om grenselosene.

33 Mikkelsen (2016).

fortjente, og forsvarsminister Frank Bakke-Jensen la anklagene døde under avdukingen av minnesmerket i Måsske/Musken 2019. Selv om grenselosene etter lang tid endelig fikk sin offentlige oppreisning, har saken likevel satt dype spor i Tysfjord.

17.1.5 Kulturelle brudd i forholdet til fellesskap og landskap

Den nomadiske reindriften i det lulesamiske området, med flyttinger som inkluderte landområder på begge sider av grensen, ga grunnlag for et fellesskap basert på språk, kultur, slektskap og tilknytning til landskapet. Unionen med Sverige ble oppløst i 1905 og den nye reinbeitekonvensjonen trådte i kraft i 1919. Dette medvirket til at lulesamer på svensk side måtte legge om driften som følge av at nordsamer ble tvangsforflyttet til deres opprinnelige bo- og flytteområder.³⁴ Flyttingen med rein over grensen til Divtasvuodna/Tysfjord-området ble dermed vanskelig, og det førte til redusert kontakt mellom lulesamer bosatt på hver sin side av grensen.³⁵ Sveriges og Norges reindriftspolitik, Norges nasjonalbygging og den daværende fornorskingspolitikken hadde en negativ effekt på det lulesamiske fellesskapet, og samlet hadde dette konsekvenser helt ned på individ- og gruppenivå. Det kan ha medført at den lulesamiske befolkningen i Divtasvuodna/Tysfjord sosialt sett ble mer isolert enn tidligere. Dette tidfestes særlig til perioden fra 1930-årene og fremover.³⁶

AVVIKLING AV REINDRIFTEN

Når vi ikke lenger hadde den tilknytningen til reindriften, så manglet vi liksom noe.³⁷

En viktig del av mange lulesamers næringsgrunnlag frem til krigen, var tamreindrift. Gjennom hele 1800-tallet er det dokumentert hvordan reineiere flyttet mellom vinterbeitene på nordsiden av Divtasvuodna/Tysfjorden og Hábmer/Hamarøyområdet, og til sommerbeitene på svensk side av grensa.

Svært mange fastboende i Divtasvuodna/Tysfjord hadde sytingsrein i disse flokkene og fikk dermed tilgang på slakterein om høsten. Da 1900-tallet tok til, var mange av de nomadiserende reineierne blitt fastboende på norsk side, men reindriften gjennomgikk vanskelige år utover 1900-tallet. Rovdyr og uår reduserte flokkene og de fikk heller ikke tilgang på kiselån, muligens fordi lappefogden mente at flokkene var for små.³⁸

Under 2. verdenskrig ble det et nærmest totalt tap av reinflokker. Eierne måtte flykte til Sverige på grunn av deres delaktighet i grenselosvirksomhet og kunne derfor ikke passe reinen. Dermed kunne tyske soldater slakte ned alt de kom over. Etter krigen var det bare et tyvetalls rein igjen. Reineierne søkte om krigsskadeerstatning, men uvisst av hvilken grunn fikk de ikke utbetalt noe før i 1956–57.³⁹ I mellomtiden var flere av de eldre reineierne døde og neste generasjon hadde tatt til med fiske og jordbruk for å skaffe seg et livsgrunnlag. På det viset forsvant både lulesamisk reindriftskunnskap i Divtasvuodna/Tysfjord og ikke minst de kulturelle og økonomiske relasjonene de hadde til lulesamer på svensk side. Reindriften i Divtasvuodna/Tysfjord kom seg aldri på fote igjen.⁴⁰

De fleste samer var involvert i reindriften og når det forsvant, så vil jeg påstå at det resulterte i en allmenn sorg.⁴¹

Reindriften hadde, og har, stor betydning for ivaretagelse av samisk kultur og språk, og fungerer for mange som en bekreftelse på samisk identitet og tilknytning til et større samisk fellesskap. Fremdeles i dag forteller samer i Divtasvuodna/Tysfjord om opplevelsen av kulturelt brudd og tap fordi de mistet tilknytningen til reindriften.

34 Lantto (2000); Labba (2020).

35 Aira (2023).

36 Aira (2023).

37 SFKOMM 2022/2495-4.

38 NOU 2007: 14, s. 274.

39 Skogvoll (2023).

40 Andersen (2017); Kintel (2023).

41 SFKOMM 2021/335-23.

FLYTTING FRA FJORDENE

Altså, man kan også definere det som tvangsflytting. Det som het boligaksjonen, ikke sant?⁴²

Lulesamene i Divtasvuodna/Tysfjord hadde de første årene etter krigen og frem til slutten av 1950-tallet enkle levekår. Gjennomsnittsinntekten for befolkningen i de lulesamiske bosettingsområdene var halvparten av gjennomsnittet for landdistriktene i Nordland/ Nordlândia fylke. Boligstandarden var gjennomgående lav og mange av bygdene var kommunikasjonsmessig isolerte. De sosiale forholdene i Oarjjevuodna/Hellemofjorden var preget av stor fødselshyppighet, men også av høy barnedødelighet og forekomst av sykdom blant skolebarn. Disse forholdene ble av myndighetene etter hvert omtalt som «Hellemo-problemet» og blir behandlet som det i de politiske organene i kommunen gjennom flere år.⁴³

«Hellemoproblemet» ble av flere oppfattet som at det var den samiske egenarten som var problemet: at samene var svake både fysisk og psykisk, og at samene som gruppe var et dårligere folkeslag enn nordmenn. Få reiste spørsmål om andre forklaringer på «Hellemoproblemet» og man prøvde derfor heller ikke å forstå situasjonen ut fra sosioøkonomiske forhold i stedet for etnisitet, eller fra samenes eget perspektiv, der enkeltpersoner og de selv som gruppe var i skvis mellom to kulturer med ulike verdier og kulturtradisjoner.⁴⁴

I 1962 forelå det en rapport om boligforholdene som Tysfjord kommune selv hadde tatt initiativet til. Den konkluderte med at folk i Hælmåvvå/Hellemofjorden levde under «urimelig dårlige sosiale og økonomiske forhold» vurdert mot det krav det var rimelig å stille i et moderne velferdssamfunn. Kommunikasjonene i Hælmåvvå/Hellemofjorden var dårlig og behovet for skoleutbygging stort. Rapporten konkluderte med at folk levde under karrige naturforhold som ikke ville endre seg. Utvalget konkluderte videre med at «det ikke kan gis noen næringsmessige argumentasjoner for offentlige investeringer, og at man må forberede seg på at bosettingen i fjorden

vil bli avviklet etter hvert». Hælmåvvå/Hellemofjorden ble erklært som fraflyttingsområde.⁴⁵

Utover i 1960-årene var lulesamenes livsvilkår i Hælmåvvå/Hellemofjorden i storsamfunnets øyne ikke akseptable, og boligsituasjonen i kommunen ble kartlagt gjennom et forskningsprosjekt ledet fra Universitetet i Oslo. Boligsituasjonen viste seg å være særdeles dårlig, noe som medførte at myndighetene iverksatte tiltak overfor den lulesamiske befolkningen i Divtasvuodna/Tysfjord, og i 1971 ble Divtasvuodna/Tysfjord inkludert i den store statlige boligaksjonen som var iverksatt for å bedre boligforholdene blant den samiske befolkningen. Selv om levemåten ikke ga grunnlag for et liv i overflod, er det verdt å merke seg at samene i Hælmåvvå/Hellemofjorden selv la vekt på den sterke samhörigheten snarere enn de materielle levekårene.⁴⁶ De politiske tiltakene, boligaksjonen, som etter hvert ble iverksatt, ble likevel i liten grad basert på folks egen oppfatning av egen situasjon. Utviklingen fra 1960-tallet var tuftet på den fremvoksende velferdsstatens idé om likhet og likeverdighet.⁴⁷

Fiske, jakt, bærplukking og henting av brensel fra skogen hadde vært en sentral del av lulesamenes liv. Boligaksjonen medførte brudd med tidligere levemåte og landskap. På det nye bostedet var det få arbeidsplasser og begrenset mulighet for kombinasjonsnæringer. Mange ble gående arbeidsledige og delvis uvirksomme, noe som for mange førte til trygd og offentlig forsørgelse. En ny tilværelse der mange ble avhengig av sosialhjelp, ble en bekreftelse på allerede eksisterende stereotype oppfatninger av samene. Det ga i sin tur grobunn for en generalisering av at samene var tiltaksløse og late. Det endte med en lokal utgave av det som innen sosiologien omtales som strukturell vold. I tillegg meldte det seg en ny utfordring. De nyinnflyttede lulesamene fikk norske naboer som var preget av fornorskingspolitikkenes nedvurderende syn på samer, noe som medførte at de i større grad ble konfrontert med negative holdninger fra nordmenn.⁴⁸

De som flyttet, opplevde at de forlatte husene i fjordene fikk en såkalt «urådelighetserklæring», som blant annet innebar at eierne ikke rådde fritt over de forlatte eiendommene. Når støtten var gitt,

42 SFKOMM 2022/2495-4.

43 Nergård (2021) s. 8–9, jf. Nystø (1983).

44 Nergård (2021) s. 17–19, jf. Nystø (1983).

45 Nergård (2021) s. 15.

46 Evjen (2001).

47 Nergård (2021) s. 16, jf. Evjen (2001).

48 Nergård (2021) s. 17–18.

ble hjemstedet definert som «fracflyttingssted». Det innebar blant annet at det offentlige ikke investerte i ny infrastruktur. Husene kunne ikke lenger brukes som helårsboliger, boretten kunne ikke overføres til andre og hus på eiendommene kunne ikke overdras til andre eller selges.⁴⁹

Gjennom flytteaksjonen ble folketallet i Oarjjevuodna/Hellmofjorden redusert med 40 prosent. Mange av dem som flyttet, anså nok at det var den retningen utviklingen gikk og at fremtiden i fjorden ga begrensede fremtidsutsikter. Men denne utviklingen var også et resultat av manglende vilje fra offentlige myndigheter til å investere i fjorden.⁵⁰ Boligaksjonen i Tysfjord er det enkelttiltak som har skapt de største endringene i det lulesamiske samfunnet etter krigen med utfordringer for det samiske fellesskapet og konsekvenser for enkeltpersoner og familier.⁵¹

17.1.6 Tap av lulesamisk språk

Frem til 1900 ble samisk brukt som undervisningsspråk i skolen i Divtasvuodna/Tysfjord. Olaf Holm, prest i Divtasvuodna/Tysfjord fra 1878–1884, forteller om en eksaminasjon av elevene i Musken: «Den skulde foregaa paa norsk, men ret ofte, især naar Læreren kom i Aande, slog han over paa lappisk, saa den blev i Grunden en Blanding af begge Dele». Instruksen for lærerne i overgangsdistrikt fra 1880 tillot kun bruk av samisk som hjelpespråk, unntaket var kristendomsundervisningen der samisk kunne nyttas som undervisningsspråk.⁵²

«Det var nettopp det året da loven om norsk skole der oppe skulle settes ut i livet. Fra alle sider lød det så vemodig: «De har tatt vårt språk.»⁵³

I 1887 var skoledirektøren i Tromsø usikker på om Divtasvuodna/Tysfjord skulle regnes som et overgangsdistrikt, og ba det kommunale skolestyret vurdere dette. Skolestyret ønsket ikke at kommunene skulle være et overgangsdistrikt og uttalte: «Man er

enig i at anse en saadan ordning for uhensigtsmessig, grundet dels paa Hellmokoloniens isolerede beliggenhed, dels paa den korte skoletid». Selv om Tysfjord kommune hadde anbefalt å trekke kommunen ut av ordningen med overgangsdistrikt, noe som hadde medført at samisk ikke lenger kunne bli brukt i undervisningen på skolen, ser det likevel ut som at kommunen fortsetter å tillate at undervisningsspråket kunne være samisk. I 1896 var den samiske læreren Henrik Kvandal lærer i skolekretsene, Hellmo, Losvik og Måsske/Musken.⁵⁴ I alle tre skolekretsene ble samisk da brukt. I en stillingsannonse fra 1899 søkte kommunen etter samiskspråklig lærer: «Storskolepost ledig i Tysfjord i Hellemo, Helland og Rørvik kredse. Læreren maa kunne lappisk».⁵⁵

Noen år senere derimot går det frem av reise-skildringer, brev og tidsskriftsartikler fra misjonæren Lucie Ulfsparré at samisk språk ikke lenger anvendes i skolen. Ulfsparré var en svensk lærer og misjonær som oppholdt seg flere ganger i Divtasvuodna/Tysfjord på begynnelsen av 1900-tallet.⁵⁶

I 1903 skriver hun i et brev at samene i Divtasvuodna/Tysfjord vurderte å sende et brev til kongen og klage sin nød. Årsaken var at de «ikke hørte Guds ord på lappska annan än då någon av dem sjäfvä talar». «I kirken har det lenge vært slik at bare norsk språk lyder, og for to år siden ble samisk til og med forbudt i skolen», fortalte samene til misjonæren. Ulfsparré skriver videre: «I årtusende har nu dette språk lefvat, emedan Gud den allmäktige skapat det, och de kunne ei tro, att det skall tagas i från dem».⁵⁷

I en reiseskildring fra 1904 beskriver hun på nytt språksituasjonen i Divtasvuodna/Tysfjord.⁵⁸ Under et av sine besøk forteller hun at de dro inn i Rudnávuođna/Grunnfjorden, hvor hun besøkte samene. Om dette møtet skriver hun: «Öfver allt mötte oss samma sorg öfver at språket tagits bort». Samene hadde kun 10 uker med undervisning på norsk, der læreren ikke kunne samisk. Foreldrene var bekymret

49 Evjen (2001).

50 Nergård (2021) s. 18-19.

51 Nergård (2021) s. 16.g

52 Se kapittel 7.

53 Andersen (2007).

54 Aira & Andersen (2023) s. 40-41, jf. Evjen (1998), s. 164, 166.

55 Andersen & Aira (2023) s. 41, jf. Evjen (1998), s. 163-164.

56 Wikström (2005) s. 6.

57 Wikström (2005) s. 6.

58 Andersen (2007).

for barnas skolegang: «*En moder yttrade helt drastiskt: «De förstå ej, om de lära om Gud eller djäfvulen»»*.⁵⁹

Ulfsparre ble i 1904 igjen bedt av samene om å skrive et brev til kongen om deres vanskelige språksituasjon. Ulfsparre avviste anmodningen, men ba samene selv skrive til kongen. Brevet ble deretter skrevet og overlevert til henne.

Tross ulike fornorskingstiltak i skolen, ser det ut som om samisk språk er benyttet som undervisningsspråk i Tysfjordkolene frem til begynnelsen av 1900-tallet. Beskrivelsene fra Ulfsparre tyder imidlertid på at det da skjer en endring og at samisk språk ikke lenger ble benyttet i skolene i Tysfjord.

Personlige historier vitner om at undervisningen fortsatt foregikk primært på norsk i krigsårene. Kaia Kalstad og Inga Karlsen begynte på skolen i Måsske/Musken i 1942. Begge hadde samisk som morsmål og møtte en skole der undervisningen kun foregikk på norsk.⁶⁰ De fleste som har levert sin personlige fortelling til kommisjonen om skolegangen de hadde i Musken i de første tiårene etter krigen, har fortalt at undervisningsspråket var norsk. Dette gjaldt også i de tilfeller der de hadde samiskspråklige lærere.⁶¹

Jeg kunne ikke norsk i det hele tatt da jeg begynte på skolen. Det var ganske komisk altså, det var fingerspråk [...] Det var forbudt å snakke samisk, ikke et ord, ikke skulle vi lese og ikke skulle vi snakke samisk i klasserommet. Det var ikke til å forstå. Vi fikk ikke lov å prate samisk, alt skulle foregå på norsk, og følgelig når vi skulle ha litt hjelp hos læreren så fikk vi ikke lov å spørre på samisk, til tross for at vi hadde samiske lærere. Nei, da måtte vi spørre på norsk og hvis du ikke kunne, da var du ganske fortapt.⁶²

Samtidig er det flere som forteller om en mildere praksis. En kvinne født i 1950 forteller at da hun begynte på skolen i Måsske/Musken, foregikk undervis-

ningen på norsk, men hvis elevene ikke forsto, kunne læreren forklare til henne på samisk.⁶³ Det kan virke som om praksisen med å nekte elevene å prate samisk etter hvert ble myknet opp og delvis forsvant, selv om undervisningsspråket fremdeles kunne være norsk.

I 1950 var det 17 skolekretser i Divtasvuodna/Tysfjord kommune, men egne skolehus i bare 9 av dem. Kommunen leide lokaler 15 steder og fortsatt fikk elevene undervisning i private hjem.⁶⁴ Måsske/Musken var den eneste skolekretsen der alle elevene var samer. På andre steder der det var betydelig lulesamisk bosetning var det også egne skolehus som Jågasijdda/Storå, Ájluokta/Drag og Gásluokta/Kjøpsvik. Samiske elever fra disse skolene forteller om en vond skolegang.

Jeg kunne nesten ikke et ord norsk da jeg begynte på skolen. Vi fikk ikke lov å prate samisk, så det var jo, jeg forstod ikke hva som skjedde der. [...] Vi fikk trøbbel i friminuttet, for vi var flere samiskspråklige unger, vi fikk jo ikke lov til å prate samisk i friminuttene heller.⁶⁵

For å sikre skolegang til alle, opprettet kommunen internatskoler. I perioden midt på 1950-tallet var det tre skoleinternater i Divtasvuodna/Tysfjord: Tsáhku-lahka/Grunnvoll, Hulløyhamn og Måsske/Musken.⁶⁶ Internatskolene innebar at samiske barn måtte bo borte fra foreldrene. Selv om noen elever trivdes og utviklet gode vennskap som kunne vare livet ut, forteller mange om utfordrende år, preget av hjemlengsel, og at de for å klare seg, måtte stenge av følelser, behov og lengsler. Internatoppholdet hadde også konsekvenser for barnas tilknytning til foreldrene.

59 Andersen (2007).

60 Aira & Andersen (2023) s. 43, jf. Karlsen (2007), Kalstad (2007).

61 SFKOMM 2022/2495-26; SFKOMM 2022/2495-31; SFKOMM 2021/335-31; SFKOMM 2022/2495-29; SFKOMM 022/2495-16.

62 SFKOMM 2022/2495-31.

63 SFKOMM 2022/2495-21.

64 Evjen (2001); Nergård (2021), s. 11.

65 SFKOMM 2021/334-37.

66 Evjen (2001).

Det var et år jeg gråt mye, det var savn av foreldre. De første tre ukene var nå greie, men neste tur, da følte du at du ble nesten forrådt av foreldrene, at de sendte deg av gårde. Du ble liksom dyttet unna på en måte, det er ganske sårt, og jeg følte det som [...] Jeg ble så kynisk at jeg tenkte: ja, da får jeg klare meg selv. [...] Og da tok du kanskje litt avstand fra foreldrene, og samtidig også fra søsknene.⁶⁷

I Tysfjord ble det innført ni års skoleplikt i skoleåret 1964/1965 for 1.-4. klasse.⁶⁸ Alle elever i ungdomskolen i Tysfjord ble samlet på en ungdomsskole i Gásluokta/Kjøpsvik, og det ble bygget et nytt internat til formålet. I Gásluokta/Kjøpsvik ble de samiske elevene nødt til å forholde seg til et norsk samfunn og en skole som var klart dominert av ikke-samiske elever og lærere. Noen forteller om fine år i Gásluokta/Kjøpsvik på ungdomskolen, men flere forteller at de samiske elevene var lavest på rangstigen,⁶⁹ og at «lappjævel» og «hellemolapp» var vanlige skjellsord.

Vi var bare unger. Det var galt å sende unger til Kjøpsvik alene for å bo på internat. Jeg var en liten samegutt, men jeg måtte slåss. Jeg husker en gang, jeg ble nesten fri for hår på hodet. De tok, røska i meg og jeg så de fikk hånden full av hår. Og da vi var i bassenget, hold de meg under vann. Det var like før jeg druknet.⁷⁰

Elever som kom til Gásluokta/Kjøpsvik for å bo på internat, kunne også bli utsatt for seksuelle overgrep, og noen forteller at alkoholbruk ble en del av internatlivet deres.⁷¹ Uretten de samiske barna opplevde ved internatet påførte barna smerter og sår, noe som de samme barna i stor grad har måttet håndtere på egen hånd, både da det skjedde, men også senere i voksen alder.

Fornorskingspolitikken førte til at mange lulesamer nedvurderte seg selv og opplevde skam over sin samiske bakgrunn. Flere samer valgte derfor bort samisk språk, mens andre aldri fikk muligheten til

å lære seg samisk. Manglende samiskundervisning er også en medvirkende årsak til et omfattende språkskifte i Divtasvuodna/Tysfjord, fra samisk til norsk, på 1960–80-tallet. I dag er det mange som forteller om sorg over språktapet og gjennom det å ha tapt nærhet til sine foreldre og besteforeldre.⁷²

17.1.7 Vold og seksuelle overgrep

Vold kan arte seg på ulike måter: fysisk, materielt, seksuelt, latent, psykisk og strukturelt. Hva en definerer og oppfatter som vold, har endret seg gjennom historien. Tidligere var det vanlig å anvende fysisk grensesetting som del av barneoppdragelsen – i dag blir tilsvarende atferd kalt mishandling og er straffbart. Fornorskingspolitikken har medvirket til at den samiske befolkningen i Divtasvuodna/Tysfjord har opplevd ulike former for vold og tvang som boligaksjonen, og fysisk vold i for eksempel skolen. I det følgende vil kommisjonen se nærmere på overgrepssproblematikken som er synliggjort de siste tiårene i Divtasvuodna/Tysfjord.

Vold og overgrep er et globalt folkehelseproblem som angår alle samfunn i Norge. Samtidig viser forskning at samiske kvinner i langt større grad enn sine norske medsøstre har vært utsatt for vold og overgrep. Flere rapporter bekrefter dette.⁷³ Dette er et tema som også er kommet på dagsorden i forbindelse med #Metoo-sakene i samiske kontekster, og som har vært gjenstand for medieomtaler i flere samiske områder.⁷⁴

Den 14. november 2007 sendte et foreldrepar et brev til statsministeren for å få hjelp til å få slutt på seksuelt misbruk av barn og unge i Divtasvuodna/Tysfjord:

«Kjære statsminister Jens Stoltenberg. Jeg vil med dette be om din og regjeringens hjelp til å stoppe seksuelt misbruk av barn og unge i Tysfjord.»⁷⁵

Statsråd Manuela Ramin-Osmundsen i Barne- og likestillingsdepartementet besvarte brevet i januar 2008, der hun viste til at det var et kommunalt ansvar å

67 SFKOMM 2022/2495-21.

68 Evjen (2001).

69 Gælok (2022).

70 SFKOMM 2021/335-26.

71 SFKOMM 2021/335-26; SFKOMM 2022/2495-19.

72 SFKOMM 2022/2495-24; SFKOMM 2022/2495-28.

73 Eriksen (2017); NIM Temarapport (2018); Nordland politidistrikt (2017).

74 Andersen & Aira (2022), s. 88.

75 Brev av 14. november 2007 fra foreldrepar i Tysfjord.

håndtere disse sakene, i samarbeid med regionale spisskompetansemiljøer.⁷⁶ I kjølvannet av oppmerksomheten foreldrepårets brev fikk i mediene i 2008, stod flere samer frem og fortalte om seksuelle overgrep. Verken Divtasvuodna/Tysfjord kommune eller andre offentlige myndigheter agerte på varslene. Unntaket var SANKS/SÁNAG, Samisk nasjonalt kompetanse-tjeneste – psykisk helsevern og rus (Sámi klinihkka, Finnmarkssykehuset), som i januar 2008 inviterte til et folkemøte om seksuelle overgrep på Árran–julevsáme guovdásj/lulesamisk senter.

Flere av samene som stod frem med fortellinger om overgrep i media i 2008, møtte sinne fra deler av den samiske befolkningen i Divtasvuodna/Tysfjord: «Det dere har gjort kommer til å ødelegge for barna våre når de skal på videregående skole. De kommer å bli stemplet som overgripere».⁷⁷ Flere var redde for at ytterligere stigmatisering skulle ramme dem og barna deres.

Søkelyset på seksuelle overgrep i Divtasvuodna/Tysfjord forsvant delvis fra det offentlige ordskiftet i en periode. I perioden 2015–16 løftet Árran temaet på utstillinger og seminarer. På seminaret «Fornorsking og helse, fortellinger om tap, smerte, håp og forso-ning», bidro blant annet Marion Anne Knutsen fra Divtasvuodna/Tysfjord med sin historie om hvordan seksuelt misbruk hadde ødelagt livet til moren hennes. Knutsen ble noen måneder senere én av flere hovedpersoner i reportasjen som ble publisert i VG den 11. juni 2016, der elleve personer fra Divtasvuodna/Tysfjord står frem og forteller om seksuelle overgrep de har blitt utsatt for. Saken økte i omfang etter hvert som flere fortalte om liknende erfaringer, og overgrepssproblematikken i Divtasvuodna/Tysfjord blir omtalt i en rekke medier, nasjonalt og internasjonalt.

Avdekking av overgrepene i Divtasvuodna/Tysfjord var bakgrunnen for at Nordland/Nordlånnda politi-distrikt, med bistand fra Kripos, umiddelbart åpnet etterforskning av overgrepssproblematikken, noe som blant annet resulterte i en politirapport. I rapporten kommer det frem at det ble avdekket til sammen 151 seksuelle overgrep og 10 tilfeller av familievold med til sammen 82 fornærmede og 92 mistenkte personer. Den viser også brudd på varslingsplikten i

Divtasvuodna/Tysfjord kommune.⁷⁸ Sakene spenner over et tidsrom fra 1953 og helt frem til august 2017. Nærmere 70 prosent av de fornærmede og mistenkte tilhører det lulesamiske miljøet i Divtasvuodna/Tysfjord. Mange har også tilknytning til det læstadianske miljøet.⁷⁹

«På bakgrunn av historiene som fortelles, er det svært vanskelig å forstå at ikke samfunnet i større grad grep inn. Her må det offentlige i form av helsevesen, skoler, barnehager, barnevern og politi påta seg ansvar for at ingen har grepet inn på et tidligere tidspunkt. Naboe og familie burde også ha sett og forstått at disse barna ikke hadde det bra.»⁸⁰

Mange har vært opptatt av hvordan en skal forstå den høye forekomsten av vold og overgrep i Divtasvuodna/Tysfjord. Det har blitt satt søkelys på ulike forhold ved det samiske samfunnet. Noen har framholdt det samiske samfunnets lukkethet og lojalitet til egen slekt som en medvirkende årsak.⁸¹ Andre viser til læstadianismen, med patriarkalsk struktur, kontroll, konservativt kvinnesyn, og praksisen rundt syndsbejennelse og -forlatelse. Dette kritiske søkelyset har vært viktig og nødvendig og kan fortelle om svikt og svik. Til tross for at 30 prosent av overgrepene var relatert til den ikke-samiske befolkningen, var det likevel kun forhold ved det samiske samfunnet som ble satt under lupen. For mange samer i Divtasvuodna/Tysfjord var det gjenkjennbart: enten det var «Hellmoproblemet» eller «Tysfjordsaken», så ble det forenklede forklaringsmodeller ved at man på nytt primært viste til samisk egenart.

76 VG (2016). *VG Helg 11. juni 2016*

77 SFKOMM 2022/2495-8.

78 NIM-rapport (2018).

79 Nordland politidistrikt (2017).

80 Nordland politidistrikt (2017), s. 10.

81 SFKOMM 2021/335-27.

Da VG-saken kom på trykk i 2016, så følte jeg på en tristhet og en sorg over det som hadde skjedd i min kommune. Men samtidig en stolthet over at tausheten ble brutt. En stolthet [over] de som hadde opplevd så vanskelige ting, men likevel var så sterke at de valgte å stå frem med sine historier. I går, når (politi)rapporten ble lagt frem, og nyheter med sine overskrifter rullet over skjermen, så følte jeg på helt andre ting. For første gang i mitt liv, så skammet jeg meg over å være fra Tysfjord. Jeg følte meg mindreverdige som same.⁸²

Samtidig som det har vært vilje i det samiske samfunnet i Divtasvuodna/Tysfjord til å ta et internt oppgjør med overgrepssproblematikken, har flere erkjent at lojaliteten til slekt og det samiske samfunnet, samt redselen for stigmatisering, har ført til intern fortieelse med påfølgende svik hvor alvorlig dybden i problematikken ikke har blitt erkjent. De læstadianske lederne i Divtasvuodna/Tysfjord har vedgått at overgrepssakene ikke er blitt håndtert godt nok, og har utarbeidet nye retningslinjer for hvordan seksuelle overgrep skal håndteres i forsamlingen, slik at den overgrepsutsattes behov blir ivaretatt, og der avvergingsplikten understrekes.⁸³

Politirapporten forteller om «omfattende alkoholmisbruk, grov vold, grove seksuelle overgrep og annen alvorlig omsorgssvikt». Sammen med mange fortellinger vitner det om svikt og svik, både internt i den samiske befolkningen og eksternt (offentlige myndigheter), som har medført at overgrepssproblematikken i Divtasvuodna/Tysfjord i liten grad har blitt anerkjent og sanksjonert. I de tilfellene hvor en faktisk har søkt hjelp fra storsamfunnet, har en ikke blitt imøtekommet.

Hvilke mekanismer som har vært virksomme, er nok sammensatte og i liten grad forstått, men forhold som sannsynligvis er av betydning, er det historiske bakteppet knyttet til fornorsking og urett som har bidratt til de negative holdningene fra majoritetssamfunnet overfor samene i Divtasvuodna/Tysfjord.

Fornorsking, med mange år med undertrykking og diskriminering, har ifølge politirapporten vært med på å skape avstand og manglende tillit mellom den lulesamiske befolkningen og offentlige myndigheter. Lojalitet til familien, storfamilien, slekten og

egen etnisk gruppe har vært sterk, og mange har derfor vegret seg for å anmelde overgrep i frykt for å bryte familie- og vennerelasjoner eller tilknytning til det lulesamiske miljøet.⁸⁴ Andre forhold er samiske samfunn preget av intern selvberging, multiplekse roller, kvinners lavere status, samt manglende tillit til offentlige myndigheter. Dette kan ha medført at de samiske miljøenes rettigheter og behov ble oversett eller tilbakevist av myndighetene.

Norge med sin politikk hadde virkelig lyktes [...] [D]et er jo det som egentlig er fornorsking, når folk blir enig i at deres kultur, vår kultur, vårt språk, vårt alt, alt det som tilhører oss, vår måte å se på verden, når vi blir enige i det, og begynner å se ned på oss selv, og begynner å føle at vi ikke er verd noe.⁸⁵

I 2017 igangsatte Fylkesmannen i Nordland/Nordlånnda, sammen med daværende Divtasvuodna/Tysfjord og Hábmer/Hamarøy kommuner, et prosjekt som ble kalt Jasska/Trygg (2017–2019). Prosjektet hadde som formål å håndtere ettervirkningene av overgrepssakene og forebygge nye tilfeller av vold og overgrep. En rekke tiltak ble iverksatt, knyttet til økt bevissthet og kunnskap om hva overgrep er, avvergingsplikten, viktigheten av å sette grenser og selvbestemmelse i forhold til egen kropp. Árran ble etter hvert inkludert som ansvarlig for et delprosjekt som omhandlet tillit. Etter endt prosjektperiode er Áhkánjárga/Narvik og Hábmer/Hamarøy kommuner samt Árran tildelt økonomiske midler for å følge opp Jasska-prosjektet.

17.1.8 Avslutning

Både samiske barn og voksne i Divtasvuodna/Tysfjord har opplevd ulike former for vold som følge av fornorskningspolitikken. Den psykiske volden kom til uttrykk gjennom negative holdninger og nedvurdering på systemnivå av representanter for myndighetene. En av fornorskingens konsekvenser var at samer ble sett ned på av andre. Disse holdningene tok privatpersoner med seg i utøvelsen av sine offentlige roller.

Mange år med undertrykking og diskriminering har vært med på å skape avstand og manglende tillit mellom den lulesamiske befolkningen og offentlige

82 SFKOMM 2021/335-25.

83 Aira (2023).

84 Nordland politidistrikt (2017).

85 SFKOMM 2020/213-5.

myndigheter. Tillitsbruddet i Divtasvuodna/Tysfjord ble videreført gjennom generasjoner, fra tiden når fornorskingspolitikken fremdeles var pågående og helt frem til i dag. Motsetninger innad kommunen har en etnisk dimensjon som fornorskingspolitikken trolig bidro til å forsterke. Dette kommer frem av både tidligere forskning og av de personlige historiene som er fortalt til kommisjonen.

I tillegg har vold utspilt seg på skolen i møte med lærere og medelever. Dette har medført alvorlig psykisk skade for flere, og for noen har det negative synet på samer blitt internalisert og gitt grobunn for skam, mindreverdigheitsfølelse, selvforakt og ført til videreføring av vold og konflikter i samfunnet. Flere ble utsatt for vold og mobbing i en skolehverdag der samisk språk og kultur var usynliggjort. En undervisning som ikke var tilpasset samene verken kulturelt eller språklig, medførte at samenes utfoldelse i samfunnet kunne bli begrenset, de lærte verken samisk eller norsk tilfredsstillende. Sentralskolene og internatene hadde til hensikt å gi alle barn tilgang til undervisning, men konsekvensene for mange samiske elever i Divtasvuodna/Tysfjord var at de daglig ble konfrontert med en norsk befolkning der mange hadde negative holdninger til samer og samisk kultur. Tilværelsen på internat medførte manglende tilknytning til familie og samisk kultur, språk og samfunn. For flere samiske barn i Divtasvuodna/Tysfjord førte internattiden til traumer og ulike former for tap som ennå påvirker dem i dag.

Overgrepssakene og de underliggende årsakene til at de ikke ble håndtert av myndighetene har vist at det lulesamiske miljøet ikke oppfatter seg som likeverdig eller fullverdige borgere i velferdssamfunnet. Saken reiser også spørsmål ved om de lokale myndighetene oppfattet Tysfjordsamene som likeverdige borgere med den samme retten til ikke å bli utsatt for overgrep som alle andre. Mange må daglig forholde seg til de helsemessige konsekvensene av å ha blitt utsatt for vold og overgrep. Noen opplever brutte familierelasjoner og har sett seg nødt å ta avstand fra deler av det samiske miljøet i Divtasvuodna/Tysfjord. Lulesamisk ungdom har i etterkant av medieoppslag om overgrepssproblematikken i Divtasvuodna/Tysfjord, opplevd en belastning og mobbing som følge av at stereotypiske oppfatninger av samer har befestet seg hos ikke-samisk ungdom lokalt, regionalt og nasjonalt.

Den læstadianske forsamlingen har i en tid da samisk språk og kultur var under press, fungert som en viktig og beskyttende arena for samisk kultur- og språkbevaring. Forsamlingen har satt grenser for å

beskytte seg mot storsamfunnets påvirkning, noe som har bidratt til en tradisjon med å ordne opp i interne anliggende. Disse forholdene medførte en «lukethet» mot omverdenen som også hadde negative sider. Marginaliseringen av kvinner i læstadianismen, kan ha medvirket til at kvinners og barns anliggender har blitt, og kanskje fortsatt blir, usynliggjort i Divtasvuodna/Tysfjord.

«Hodeskallemålingene» i Divtasvuodna/Tysfjord ble gjennomført på en måte som ble oppfattet som både støtende og nedverdiggende, og forskerne rapporterer selv at det kunne være nødvendig med mild vold. Undersøkelsene og konklusjonene befestet den rasemessige hierarkiseringen av folkegrupper, og medførte stigmatisering og skamfølelsen rundt det å ha fysiske «samiske trekk». Helt frem til i dag har undersøkelsene skapt mistillit i den samiske befolkningen i forholdet til forskning spesielt og tiltak utenfra generelt.

Samene i Tysfjord har vært opptatt av at grenselosene skulle få offentlige oppreisning fra øverste politiske hold i Norge. Kongen beklaget i sin tale under åpning av Sametinget i 2005 at de samiske losene ikke hadde fått den anerkjennelse de fortjente, og forsvarsminister Frank Bakke-Jensen la anklagene døde under avdukingen av minnesmerket i Musken 2019. Selv om grenselosene etter lang tid endelig fikk sin offentlige oppreisning, har saken likevel satt dype spor i Divtasvuodna/Tysfjord.

Reindriften hadde, og har, stor betydning for ivaretagelse av samisk kultur og språk, og fungerer for mange som en bekreftelse på samisk identitet og tilknytning til et større samisk fellesskap og landskapet. Fremdeles i dag forteller samer i Divtasvuodna/Tysfjord om opplevelsen av kulturelt brudd og tap fordi de mistet sin tilknytning til reindriften.

Da boligaksjonen i det lulesamiske miljøet var gjennomført, hadde den forandret viktige sider ved selve livsgrunnlaget for store deler av den lulesamiske befolkningen. Folk ble flyttet, ikke bare fra fjorden, men også fra en livsform de hørte hjemme i til en mer urban tilværelse. Dette fikk både fornorskende konsekvenser og andre uforutsette konsekvenser som har preget det lulesamiske samfunnet frem til i dag.

Fortellingene fra Tysfjord omhandler om urett og svikt. Samtidig vitner de om mot og mestring, mange har holdt fast på sitt språk og sine tradisjoner og vært tydelige motstemmer under fornorskningen, og i de senere tiårene har mange stått opp for seg selv og våget å ta et oppgjør med urett.

Guðer! Þú ert al ljóst þú ert líkaf ljúffull þú ert líkaf
þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf
þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf
þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf þú ert líkaf

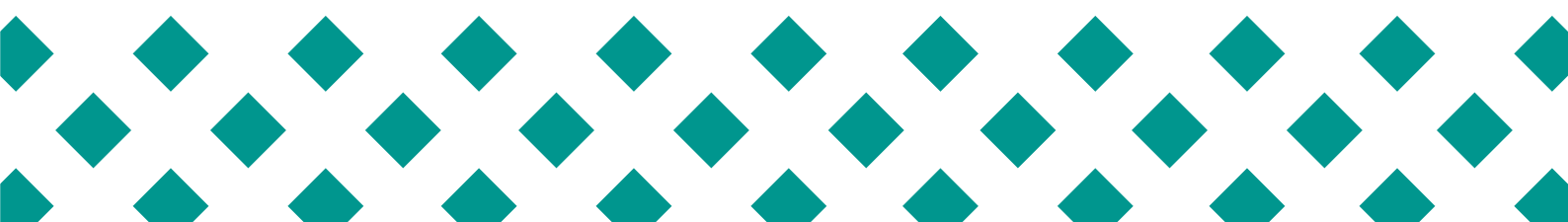
Neon Jesus, 2014

© Susanne Hætta / BONO 2023

Kapittel

18

**Kirkeliv, religiøsitet og
åndelighet**

18. Kirkelig, religiøsitet og åndelighet

I Norge har kirken over lang tid hatt en sentral posisjon. Det har kommet til uttrykk blant annet gjennom sammenvevingen av kongemakt og kirkemakt, og en statskirkeordning som ga kirken monopol på religionsutøvelse i det offentlige rom. Andre religionsformer ble fortrent fra offentligheten under og etter kristningsprosessen, og elementer fra tidligere religiøse virkelighetsforståelser har blitt videreført i private sfærer. Kirkens rolle i fornorskingen er beskrevet i andre kapitler.¹ Her skal en se nærmere på kirkens forhold til minoritetene og fornorskingens konsekvenser for religiøsiteten i de berørte miljøene. Kommisjonen vil også peke på prosesser som har endret religionens plass i samfunnet og gitt rom for andre tros- og livssyn enn det kristne.

Kommisjonen forstår religiøsitet som menneskenes søken etter åndelige svar på eksistensielle spørsmål. Hvordan har virkeligheten blitt til, og hva er menneskets plass i virkeligheten? Inn under begrepet faller både den offisielle religionen i form av kirkereligiøsitet og uoffisiell religiøsitet som folkereligiøsitet og ulike trostradisjoner. Åndelighet og tro ses som en del av kulturen og samfunnet som helhet. Gjennom ulike handlinger blir religiøsitet synlig i hverdagen og i religiøse sammenhenger. Religiøse praksiser tilbyr åndelig mening og tilhørighet for mennesker, og kan gi uttrykk for både individuell og kollektiv identitet.

For å forstå hvordan fornorskingspolitikken, fornorskingen og den generelle samfunnsutviklingen i Norge satte press på samers, kvener og skogfinners religiøsitet og tradisjonelle åndelige virkelighetsforståelser, er det viktig å se hvordan kirken påvirket av ideologien som lå til grunn for nasjonsbyggingen. Kirken har vært ledende i å opprettholde og videreføre religiøsitet som en del av norsk kultur også i samiske, kvenske og skogfinske miljøer.

For samer, kvener og skogfinner har overgangen til kristen tro skjedd som en langvarig prosess over mange hundre år. Religionsskiftet skjedde til ulike tider for de ulike gruppene, og det var også forskjeller internt i gruppene. Både skogfinner og kvener var kristne² da de bosatte seg i Norge.

Kristningen kan betraktes som religiøs og kulturell assimilering, og den har påvirket menneskers forhold til religiøsitet og virkelighetsforståelse. Annen tro, andre guder og hellige steder og andre praksiser ble byttet ut med kristendommen og dens institusjoner og ritualer. Når kristen kultur og sosiale praksiser ble dominerende, forstummet videreføringen og formidlingen av tro og tilhørende praksiser i andre kulturer. Selv om kirken lenge brukte minoritetsspråk, spesielt samisk, i sin forkynnelse, skulle kirken få samer, kvener og skogfinner innlemmet i det kristne fellesskapet og få dem til å ta avstand fra sine egne religiøse uttrykksformer, som var knyttet til deres måte å forstå verden, naturen og mennesket på. Kristningen kan dermed sies å ha ført til tap av en del av minoritetenes egne åndelige tradisjoner

18.1 Kirkereligiøsitet i møte med urfolk og nasjonale minoriteter

Å utbre det kristne budskapet og å drive diakonalt og sosialt arbeid har vært en del av kirkens selvforståelse og oppdrag. I Norge skjedde de tidligste misjonsfremstøtene før 1000-tallet, og kristendommen har vært den dominerende tro siden 1000-tallet. Den samiske befolkningen hadde kjennskap til kristendommen lenge før den omfattende misjonsvirksomheten direkte rettet mot samene startet på 1700-tallet.

Noen direkte misjon rettet spesielt mot samene skjedde ikke i katolsk tid, men mange samer kom like tidlig som den norrøne befolkningen i kontakt med kristendommen, og ble innlemmet og døpt inn i kirken. Disse samene spredte også kristne forestillinger og skikker til andre samer. Russisk-ortodoks kirke hadde misjonsvirksomhet i grensetraktene mellom Norge, Russland og Finland på 1500-tallet, og etter kontakt med russisk-ortodokse misjonærer konverterte mange skoltesamer til kristendommen. Den finske befolkningen³ hadde også tidlig kontakt med kirken og fikk kulturimpulser fra både øst og vest, og ble kjent med både den romersk-katolske og den russisk-ortodokse kirken. I overgangen fra tradisjonell samisk og finsk religion til kristendom eksisterte de to religionsformene sannsynligvis lenge side om side, før kristendommen oppnådde aksept og gradvis erstattet tidligere religiøsitet.⁴ Kristendommen ble over tid den dominerende religionen, og alle overgangsritualer, som dåp, konfirmasjon, vielse og begravelse,

1 Se kapittel 6.3, 7.3 og 8.6.

2 I betydning at de var døpte.

3 Den kvenske og skogfinske befolkningen stammer fra den finske befolkningen, som har hatt kontakt med kristendommen siden 1100-tallet.

4 Rydving (1993).

ble håndtert av kirken.⁵ Dette fikk konsekvenser for både hverdagsliv og åndelige praksiser.

Kirke og konge ble de to store maktsentrene i samfunnet fra midten av 1100-tallet, og det var nær forbindelse mellom kongemakten og kirken før reformasjonen. Etter den lutherske reformasjonen på 1500-tallet ble kirken nasjonalisert og staten konfessionell. Kongen ble kirkens øverste leder, og ettersom statsmakten også var forankret i «Kongen av Guds nåde», var det liten forskjell mellom det statlige og det kirkelige oppdrag.⁶ Staten ble betraktet som en fundamental religiøs ordning direkte under Gud med et mandat komplementært med kirkens, og lov og rett ble teologisk preget. Gjennom konventikkelplakaten fra 1741 ga statsmakten kirken monopol på religiøse samlinger lokalt, og kirken fikk ansvar for å føre tilsyn og kontroll med slik utenomkirkelig virksomhet. Luthersk tro ble den eneste «rette» troen i landet, og kirken ble ansett som den eneste aktøren som kunne forkynne Guds ord, frem til dissenterloven ble vedtatt i 1845. Kirken påla folk å oppdra barna sine i statsreligionen, og slik presset den frem en trossmessig homogen befolkning. Religionen, staten og samfunnet skulle være kulturelt, sosialt og også rettslig sammenvevd.⁷

Før misjonen blant samer startet opp, ble samer døpt til kristendommen i store deler av det samiske bosetningsområdet, men de praktiserte samtidig sin egne religiøse tradisjoner i interne sammenhenger.⁸ Middelalderens katolisisme med sin sakramentale forståelse av verden var tolerant overfor samisk religion. Det gjaldt for eksempel forståelsen av forholdet mellom levende og døde, det guddommeliges uavgrensede tilstedeværelse og troen på hellige gjenstander og steder. De katolske ritualene spilte en stor rolle i folks hverdagsliv, og velsignelsesformularene i ritualene ble viktige og fungerte uavhengig av de liturgiske handlingene som prestene utførte. Etter reformasjonen ble disse religiøse praksisene forbundet med katolsk tradisjon, og den folkelige bruken av ritualene ble forbudt og betraktet som avgudsdyrkelse.

Kirken var lenge den eneste formidleren av kunnskap om samene og samiske forhold til myndighetene og allmennheten, og ofte var det stereotype forestillinger og et ensidig bilde som ble tegnet.⁹ Samisk religiøsitet og åndelighet ble på denne måten beskrevet av utenforstående, og formidlingen var preget av de enkelte misjonærs teologiske syn.¹⁰

På 1700-tallet ble samenes tro og religiøsitet ofte karakterisert på en uforsonlig og fordømmende måte, som villfarelser, avgudsdyrkelse, hedenskap, overtro, trolldom og demon- og djeveldyrkelse. Samisk religionsutøvelse ble kriminalisert allerede i 1609, gjennom trolldomsprosessene under kong Christian IV som utsendte en egen forordning mot det man da så på som samisk trolldom.¹¹ Misjonærene skulle bekjempe det som ble kalt «religiøse villfarelser blant samene». Samenes mytologiske vesener ble ansett som falske guder og avguder. Joiken ble under pietismen ofte betraktet som syndig, og tradisjonelle sakrale steder ble ødelagt. Fortsatt kan en finne enkelte knuste sieidier eller offersteiner ved gamle offerplasser.¹² Da trommen ble forbudt, ble en av samenes viktigste religiøse praksiser fortrent.¹³

I tillegg til samisk tro og religiøs praksis var det også andre elementer i samenes virkelighetsforståelse som kirken hadde vanskeligheter med å forstå og akseptere. I det samiske samfunnet misjonærene møtte, spilte forfedrene, formødrene og andre døde slektninger en viktig rolle, og hele samfunnet var organisert rundt familien, som besto av både levende og døde. Etter kirkens syn på forholdet mellom de levende og døde var de døde radikalt skilt fra de levende. Når samer etter en drøm ville oppkalle sine barn etter avdøde formødre og forfedre, ble denne tradisjonen sett på som en form for avgudsdyrkelse.¹⁴

På den tiden forsto kirken samfunnet som en hierarkisk orden skapt av Gud; det vil si et hierarki med Gud, kongen og folket. Denne læren regulerte enkeltmenneskets deltakelse i forholdet til staten, til kirken og til familien. Det var en samfunnsforståelse som krevde lydighet og underordning. Å være lydige mot

5 Myrvoll (2010).

6 Bossy (1985).

7 NOU 2006: 2 s. 22–26.

8 Rydving (1993).

9 Fonneland og Äikäs (2020); Sjöberg, Lovisa Mienna (2020), s. 35.

10 Dette har skapt et kildekritisk problem.

11 Alm (2000); Hagen (2012).

12 Niemi (1983) s. 386.

13 Hansen og Olsen (2022) s. 303.

14 Rasmussen (2016) s. 85, 91; Johnsen (2020) s. 73; Myrvoll (2008) s. 294–297

øvrigheten, kirken eller familieoverhodet var å være lydige mot Gud.¹⁵ I forhold til dette var den samiske samfunnsforståelsen mer egalitær. For eksempel talte misjonærene Isaac Olsen og Thomas von Westen skarpt mot den samiske familiestrukturen. Hammond (1787) skrev at von Westen mente at: «Finnernes [samenes] vildfarelser ere nu aabenbarede, som: deres forargelig börne-tugt, at de [...] tillade börn at raade sig selv, og aldrig straffer dem, hvorforre börn ere jierne Forælde ulydige [...] Qindernes herredön og tyrranie over deres mænd.»¹⁶

Samisk kultur har tradisjonelt hatt et egalitært¹⁷ syn på naturen. Alt hang sammen med alt i naturen, og skulle behandles med respekt og ansvar. Denne virkelighetsforståelsen var grunnleggende forskjellig fra den hierarkiske forståelsen av verden som preget den tenkning som kom inn med senmiddelalderens vitenskap. Siden har den preget kristendomsforståelsen. I den forståelsen har skillet mellom ånd og materie vært viktig; det åndelige har stått øverst, det materielle nederst. Dette synet har vært grunnleggende forskjellig fra det samiske. Inndelingen av verden i overnaturlig og naturlig som har vært sentral i vestlig tenkning, har ført til ideen om at naturen er fri for ånd. Naturen ble fratatt religiøs betydning og etisk relevans, og fikk først og fremst instrumentell verdi for mennesket. Samisk tradisjon har sett derimot mennesket som en del av naturen i et likeverdig forhold til alle andre skapninger.

Mot slutten av 1700-tallet og gjennom 1800-tallet ble de kategoriske fordømmelsene av samisk virkelighetsforståelse avløst av noe mer tolerante holdninger, og karakterisert som «overtro» eller uvitenhet som følge av mangel på kunnskap. Samisk kultur ble sett på som noe som ikke tilhørte siviliserte samfunn, og samisk tradisjonell religion ble betraktet som tilhørende til fortiden, og man tenkte at økt kunnskap og kulturell modning ville gradvis føre til religiøs endring og at samene ville tilpasse seg de nasjonale forventninger om én felles religion. Misjonærenes fordømmende karakteristikk har likevel fulgt synet på samisk tro og åndelighet helt opp til vår tid. Det

har ført til at visse områder av samisk religiøsitet har vært omgitt av en rekke tabuer og sterke følelser, og bidratt til å forsterke fornorskingspresset mot samisk kultur og virkelighetsforståelse.

Kirkens forståelse av verden som en hierarkisk skaperordning med overordnings- og underordningsstrukturer kan ha etablert strukturer som fornorskingsideologien kunne innpasses i.¹⁸ En slik forståelse hadde ikke bare konsekvenser for synet på samiske familiestrukturer eller på naturen. Som et evolusjonistisk vitenskapelig syn på kulturen og mennesket hadde den også stort potensial for å legitimere fornorskning og tanken om et interetnisk hierarki som assimilasjonspolitikken innebar. Unntaket i dette bildet var det lutherske prinsipp om Guds ord på mormålet, som ga motstand til en total fornorskning innad i kirken.¹⁹

På 1800-tallet vokste et nytt samfunnsyn med rasjonalismen og romantikken fram, og førte til kulturell, sosial og økonomisk fornyelse. Også konfeksjonsstatens betydning ble redusert etter hvert som liberaliserings- og demokratiseringsprosessen med nye politiske, kulturelle og religiøse strømninger skred frem. Kirkens posisjon i samfunnet endret seg kulturelt og sosialt, og den ble ikke sett kun som en sakramentalt handlende institusjon, men først og fremst som et fellesskap av troende og et nødvendig religiøst rammeverk for nasjonsbygging.²⁰ I 1842 ble konventikkelplakaten opphevet. I perioden som fulgte, var det en sterk fremvekst av frie religiøse forsamlinger, misjonsorganisasjoner og vekkelsesbevegelser, også i områder med samisk, skogfinsk og kvensk befolkning. Denne utviklingen begynte parallelt med oppkomsten av fornorskingspolitikken og betydde også demokratisering i den unge staten og i kirken, der majoriteten støttet nasjonalistisk tankegodt med en enhetlig norsk kultur og identitet. Kirken var fortsatt en av de mest sentrale statsinstitusjonene som formidlet et felles norm- og verdigrunnlag og støttet fornorskingspolitikken gjennom første halvdel av 1900-tallet, selv om det var sterke og ledende røster i presteskaper som opponerte.²¹ De kirkelige mot-

15 Johnsen (2020) s.76.

16 Hansen & Olsen (2022).

17 Egalitære samfunn er samfunn som bygger på prinsippet om likeverdighet, og at alle innbyggere er politisk, borgelig og sosialt likestilte, og samfunn der det arbeides for å utjevne forskjeller.

18 Johnsen (2020), kapittel 3.4.3.

19 Se kapittel 6.3.

20 NOU 2006: 2.

21 Se kapittel 6.3.

reaksjonene førte blant annet til at det ble opprettet frie misjonsorganisasjoner.²²

LÆSTADIANISMENS FORMATIVE ÅR

Læstadianismens utvikling fra midten på 1800-tallet og frem til ca. 1920, kan ut fra etnisk tilslutning og geografisk spredning deles i fire kronologiske faser. Denne perioden kan defineres som bevegelsens formative år.

I den første fasen, fra 1846 til 1855, var læstadianismen først og fremst en samisk vekkelsesbevegelse. I Norge etablerte vekkelsen seg først langs reindriftssamenes flytteruter, først til Vest-Finnmark og Troms/Romsa/Tromssa og så til nordre Nordland så langt sør som til Divtasvuodna/Tysfjord.

Den andre fasen, fra 1855 til 1870, var på mange vis en mellomperiode. Kautokeino-opprøret førte til at bevegelsen fikk andre uttrykksformer, og da særlig i Indre Finnmark og i de områdene der reindriftssamene fra Guovdageaidnu/Kautokeino hadde sine flyttveier. Samtidig etablerte læstadianismen seg i de samiske og kvenske bygdene i Øst-Finnmark, hvor læstadianismen i denne perioden fikk en klar kvensk profil.

Den tredje fasen, fra 1870 til 1900, er preget av ekspansjon og vekst, men også av konflikt med myndighetene og indre strid. I flere av de samiske områdene som først hadde sluttet seg til læstadianismen, mistet bevegelsen sin samiske profil ved at flere nordmenn sluttet seg til. Dette var særlig tilfelle i Sør-Troms og nord i Nordland. Bevegelsen var i hovedsak samisk i Indre Finnmark, i fjordstrøkene i Vest-Finnmark og i Divtasvuodna/Tysfjord, mens den var kvensk i Øst-Finnmark. I Nord-Troms tegner et tredje bilde seg, der var læstadianismen en felles samisk-kvensk arena.

Den fjerde fasen, fra 1890 og frem til 1920, er preget av at læstadianismen utviklet seg til å bli en transkulturell og interetnisk religionsform,

men også av indre splittelse og forsoning med statskirken.

Kilde: Drivenes og Niemi (2000) s. 160–168 og 174–176, Minde (1997) s. 178–180, Jernsletten og Drivenes (1994) s. 214–215 og Steen (1963) s. 9–19.

Læstadianismen var en egen religiøs vekkelsesbevegelse på Nordkalotten innenfor statskirken fra midten av 1800-tallet, og vokste frem på samme tid som sørnorske lekmannsbevegelser. Den ble en motkultur til offisiell kirkelig religiøsitet, og et åndelig fristed der samer og kvener kunne bruke sitt morsmål i tiden da kirkens forkynnelse var på norsk.²³ Bevegelsen har vært dominerende i mange samiske og kvenske områder, men har rommet alle folkegrupper i Nord-Norge og hatt stor betydning.²⁴ Læstadianismen var en religiøs arena med sine egne åndelige uttrykk og alternativer til kirkens ritualer og forkynnelse.²⁵ Både for samene og kvenene ga læstadianismen religiøse rammer som bedre tilsvarte en folkelig religiøsitet som delvis var forankret i gamle åndelige tradisjoner på Nordkalotten. De læstadianske forsamlingene spilte på denne måten en særdeles viktig rolle i bevaringen av kvensk og samiske språk i en tid da disse språkene var under sterkt offentlig press.

KIRKEN PÅ FINNSKOGEN

På begynnelsen av 1800-tallet ønsket den skogfinske befolkningen å få egne prester og lærere med finskspråklig kompetanse. Dette ble avvist av norske myndigheter. Utover i århundret var kirken mest opptatt av å utvikle en god skole, og tilrettelegge for geistlig betjening av skogfinnene. Alt tyder på at skolen og kirken ble sett på som prioriterte assimilasjonsredskaper på Finnsko-gen, og det ble lagt ned et stort engasjement for å knytte skogfinnebefolkningen nærmere Den norske kirke. Det ble sett på med bekymring at mange skogfinner lot barna døpe i kirker på svensk side av grensen på 1850-tallet.

Et sentralt argument for styrkingen av kirken i grenseområdene var nettopp forebygging av søken mot kirker og prester på svensk side. Også besøk av frikirkelige predikanter fra lutherske vekkelsesbevegelser vakte såpass bekymring

22 Se kapittel 6.3.2 og kapittel 7.3.3.

23 Kjølaas (1996) s. 35.

24 Drivenes og Niemi (2000) s. 170.

25 Eggen (1998).

i kirken at noen av kravene som skogfinnene hadde innen kirkefeltet, ble innfridd, som vigsling av egen kirkegård for skogfinnene i Revholt på begynnelsen av 1850-tallet, fulgt av et lite kapell i 1863, som i 1886 igjen ble avløst av et nybygd og større kapell. Finsk språk ble likevel mest sannsynlig aldri brukt der. Grensejusteringer og sammenslåinger av kirkesokn ble gjennomført for å konsolidere kirken i grenseområdene. Kravet om finsktalende prester og lærere ble derimot aldri imøtekommet. I 1894 kunne soknepresten i Grue melde at «Finskogmenigheten» ønsket flere gudstjenester. Integrasjonsbestrebelsene og kirkenes avskjerming overfor de svenske Finnskogene syntes omsider å ha lyktes.

Kilde: Collet, John Petter (1978); Sogne presten i Grue, Kopibok – rekke 2- 1893– 1913: 24. Statsarkiv i Hamar.

18.2 Folkereligiøsitet

Religionsskiftet var en dyppgående prosess som ikke bare gjaldt overgangen fra en tro til en annen, men som også førte til et kulturskifte. De ytre formene for religionsskiftet i Norden har variert, men det som kjennetegner denne prosessen, er at det skjedde over lang tid. Både samisk og finsk førkristen religiøsitet hadde sterke trekk av sjamanisme, som deler virkeligheten opp i tre deler: en øvre, midtre og nedre verden.²⁶ I tillegg til en overordnet guddommakt har alle disse nivåene flere makter eller guder som vokter over og beskytter avgrensede deler av tilværelsen. Gudene (de udødelige) bebodde den øvre verden, menneskene (de dødelige) den midtre verden og de døde den nedre verden.²⁷ Denne vertikale oppdelingen av kosmos samsvarer med en kristen-kulturell virkelighetsforståelse som har delt kosmos i himmel, jord og helvete. Gjennom kristningen fikk den vertikale dimensjonen et nytt innhold.²⁸

Etter at kristen tro var blitt dominerende, levde likevel fortellinger om overnaturlige fenomener videre hos folk, som for eksempel varsler gjennom drømmer, syner, fugler og dyr, samt underjordiske og

avdøde personer. Selv om mange gamlesakrale steder ble erstattet av kirker og fordømt av misjonærer og prester, forholdt folk seg til den opprinnelige virkelighetsforståelsen i hverdagen for å berge seg fra vanskeligheter med potensielle kaosmakter. For mange var det fortsatt nødvendig med mestringskompetanse i møte med overnaturlige fenomener.²⁹ Denne delen av den førkristne virkelighetsforståelsen fikk ikke den samme oppmerksomheten hos misjonærer og prester som tro knyttet til gamle religiøse ritualer, og kom seg derfor delvis uendret gjennom kristningen.³⁰

Den kulturelle dybden i den opprinnelige virkelighetsforståelsen ble slik bare delvis erstattet. Religiøs identitet har handlet blant annet om å oppnå evig liv og salighet, men har også vært knyttet til et religiøst fellesskap på jorden. En åndelig virkelighetsforståelse innebar for mange en tilnærming til andre makter enn bare de som var kirkelig autorisert. Derfor har det innen folkereligiøsiteten generelt ikke vært noen absolutt avgrensning mot kirkereligiøsiteten, men heller en absolutt tro på kristendommens Gud.³¹

En religiøs virkelighetsoppfatning er en helhetsforståelse av menneskenes deltakelse i og forhold til verden og verdens makter. Mange elementer i det som i dag betegnes som tradisjonelle åndelige verdier, gir fremdeles mening og er integrert i samisk, kvensk og skogfinsk kultur og virkelighetsforståelse.³² Samtidig kan en lokal kristendomsforståelse stå i et spenningsforhold til kirkens institusjonelle kristendom.³³ Noen steder, for eksempel i Varanger, har en del kvenske fortellertradisjoner knyttet til tradisjonell åndelighet gått tapt, spesielt der læstadianismen og språkskiftet har virket sammen til endringer i samfunnet.³⁴

26 Hansen og Olsen (2004), Rønning (2010).

27 Myrvoll (2010).

28 Hastrup (1990).

29 Rydving (1993).

30 Myrvoll (2010).

31 Kristiansen (1995); Myrvoll (2010).

32 Berthelsen m.fl. (1985).

33 Johnsen (2020) s. 103 ff. og 108 ff.

34 Lyytikäinen (1982) s. 155.

Skogfinner var jo lutheranere, men det er klart, de hadde en del gamle ritualer fra sjamantiden. Og det er lett å forstå, når et svedjefall skulle tennes, så var det viktig at alt gikk bra. Og da er det lett å tenke som så: «Ja, han far og han bestefar, de gjorde det på den måten, og de klarte seg bra, så det gjør vi også, for sikkerhets skyld.» Det var en slags form for gardering. Men det hadde ikke noe med hedenskap å gjøre, tror jeg. Fordi at besvergelses, det høres jo forferdelig ut, men det er akkurat det samme som bønner. Og i de besvergelsene, i de fleste, så er Jomfru Maria, Jesus, Den Hellige Ånd, nevnt veldig ofte.³⁵

Myndighetenes fornorskingspolitikk medførte et språkskifte fra samisk, kvenske og finske til norsk i store deler av befolkningen.³⁶ Siden virkelighetsforståelse er tett knyttet til kultur, inkludert språk og religiøsitet, kunne en forvente at også kulturen gikk tapt. Det viser seg derimot at kulturell virkelighetsforståelse i stor grad har overlevd språkskiftet. Mange begreper er beholdt på samisk, kvensk og finsk, mens øvrig innhold i virkelighetsforståelsen videreformidles på norsk. Et eksempel er eventyr, og et annet er fortellingene om hvordan mennesket må mestre møter med mytologiske fenomener og åndelige krefter, særlig kaoskrefter av negativ og ond karakter, som Stállu (samisk) eller Hiisi (finsk og kvensk).

Fortellertradisjonen er sentral i vedlikehold og videreføring av både virkelighetsforståelse og religiøsitet. Det er gjennom fortellingene at nye generasjoner får kjennskap til lokale erfaringer, legender, eventyr og ordspråk, og får opplæring i verdier knyttet til kultur. En levende muntlig tradisjon er avhengig av at folk snakker sammen og etablerer en felles forståelse av erfaringer med ulike fenomen. Etter hvert som det har kommet til moderne kommunikasjonsmidler, som litteratur, film og tv-serier, har fortellertradisjonen fått nye formidlingsarenaer.³⁷ De tradisjonene det ennå fortelles om, er ofte basert på overført kunnskap og folkelige erfaringer.

Både skogfinners, kveners og samers liv og virkelighetsforståelse er preget av natur- og miljøforhold som

de har levd i og levd med. Fortellinger om erfaringer en gjør seg, hører derfor oftest hjemme i et lokalmiljø, relatert til lokale landskap og kjente mennesker. Det er ofte en forutsetning at tilhørerne har lokalkunnskap for at både det synlige og det usynlige landskapet skal gi mening. Der fortellingene forstummer, kan likevel stedsnavn fortsatt fortelle om erfaringer mennesker har gjort seg, men assosiasjoner eller praksiser knyttet til for eksempel det sakrale landskapet, vil ikke nødvendigvis lenger være til stede.³⁸

Det som er fint, og vakkert for meg, og det som nærmest er hellig for meg, er fjellområden, [...] ydmykheten i forhold til naturen, naturen på godt og vondt. Hvor brutalt det kan være, og hvor fantastisk vakkert det er. [...] Det jeg egentlig snakker om – det er livet. Kjærligheten til det.³⁹

Ifølge samiske, kvenske og skogfinske tradisjoner er mennesket en del av naturen. Naturen ses som et eget subjekt med mange andre skapninger, og mennesket skal være reflektert og forsiktig i forholdet til alt annet når det ferdes i landskapet.⁴⁰ Derfor har en tradisjonell forvaltning innebåret både å be om lov til bruk av naturen og å takke for det. I noen samiske og kvenske områder har en også bedt om lov til å sette opp både store og små bygninger. Naturen er også ansett å kunne gi både helbredelse og fred til de som ber om dette. Spesielle lokaliteter i naturen har blitt ansett som sakrale, og en har stor respekt for dem.

Før det moderne helsevesenet basert på legitimitetskapen ble utbygd, hadde kvenske, skogfinske og samiske samfunn sine hjelpere med kompetanse på sykdom, ulykker og andre plager. Dette er en kontinuerlig tradisjon som fremdeles er levende. Som i dag ble nok de fleste tilfellene behandlet hjemme, men ved alvorlig sykdom ba en ofte en helbreder om hjelp. Helbredelse lå tradisjonelt til den religiøse ekspertens oppgave, og var nært knyttet til virkelighetsforståelsen. I samisk kaltes hun eller han *noaidi* (nord-samisk), i skogfinsk *tietäjä* og på kvensk *parantaja* eller *noita*, og det finnes mange nedtegnede fortellinger om kjente *noaidi*, *tietäjä* eller *parantaja* som kunne «mer enn sitt fadervår». Disse kunne en

35 SFKOMM 2021/4132-2. Rolf Rønning.

36 Se mer om språkskiftet i kapittel 13.

37 Se mer om kulturuttrykk i kapittel 19.1.2.

38 Myrvoll (2010).

39 SFKOMM 2021/334-4.

40 Oskal (1995); Jernsletten (2004).

oppsøke for råd, eller når ulykker eller sykdom hadde rammet.⁴¹

Helbredelse og god virksomhet og praksis har også sin motsetning i det norrøne begrepet gann, som betyr å kaste ondt på folk eller fe. Noen fortellinger handler om hvordan en kan straffe tyver eller uvettige og egoistiske mennesker gjennom for eksempel å sette tyven «fast» eller ta fra vedkommende fiskelykken.⁴² Fra et utenfraperspektiv, som majoritetsbefolkningens, ble både god og ond virksomhet ansett som trolldom. Derfor ble det i de første kristenlovene i Norge, Eidsivatingen og Borgartingsloven, innført fem anførsler om at det var forbudt å dra til samer og lære «trolldom» av disse.⁴³ I et innenfraperspektiv ble personer som var ansett å ha knyttet seg til ondskap og kaosmakter, ofte sanksjonert og ekskludert fra samfunnsfellesskapet. I fortellertradisjonen oppfordres det samtidig til å holde seg på god fot med dem.

Samisk, kvensk og skogfinsk virkelighetsforståelse har vært viktige kulturbærere og fungert som motmakt mot urett og fornorsking. Fortellertradisjonen har vært sentral i dette, og den har også formidlet folkenes egen historie i en tidsepoke da samenes, kvenenes og skogfinnes historie ikke var inkludert i den norske historiefortellingen.

18.3 Livssynsåpent samfunn

Religiøsitet har blitt mer mangfoldig i Norge etter andre verdenskrig. Grunnloven fastslår at kristendommen fortsatt har en særstilling, og Den norske kirke er beskrevet som Norges folkekirke. Omtrent 70 prosent av den norske befolkningen er medlemmer i kirken. Siden reformasjonen har kirken vært en sentral aktør også i kvenenes, samenes og skogfinnes religiøse liv.

Mens kirken tidligere var avvisende til samisk åndelighet og virkelighetsforståelse, fikk den etter hvert en mer positiv tilnærming til den. Det gjaldt også kvenene og forholdet til læstadianismen. Kirkens misjonsstrategi på 1700-tallet og fornorskingen fra midten av 1800-tallet var ikke inkluderende for annen religiøsitet enn den kristne. Den norske kirke i dag er derimot mer åpen i møte med andre religioner

og religiøse tradisjoner. Det gjør at kirken kan møte også de samiske, kvenske og skogfinske erfaringene på en annen måte enn tidligere, og anerkjenne den åndelige arven disse gruppene har.

Religionens plass i menneskets liv og handlinger har gjennomgått store endringer i løpet av de siste hundre årene. En økende andel av den norske befolkningen er verken medlem av Den norske kirke eller andre tros- eller livssynssamfunn.⁴⁴ Det har vært en klar tendens til at religiøse trosoppfatninger har blitt en mindre sentral del av kulturlivet i Norge, og religion er mindre synlig i det offentlige rom.⁴⁵ Samtidig har antallet ulike religiøse syn vokst i Norge, og samfunnet er generelt mer åpent for forskjellige livssyn og for at enkeltmenneskers religionstilhørighet og -utøvelse skal respekteres.⁴⁶

18.3.1 Samisk kirkeliv

Samisk språk var synlig i noen få kirkelige sammenhenger i Nord-Norge, selv om samer, samiske språk og åndelige verdier ble marginalisert i kirken under fornorskingspolitikken. I årene etter andre verdenskrig endret det samiske kirkelivet seg lite. Da det på 60-tallet ble reist spørsmål om etablering av en reisepreststilling for den samisktalende befolkningen i sørsamisk område, ble forslaget ikke prioritert hos biskopen i Sør-Hålogaland, med den begrunnelse at «de fleste samer som bor her kan så meget norsk at det ikke ville være nødvendig med noen spesiell geistlig betjening».⁴⁷ Nord-Hålogaland bispedømme, derimot, fikk en prestestilling for «spredtboende samer» i 1970. I Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmark/Finmarkku begynte kirken å se behov for å kunne nå ut til samer som ikke kunne bli betjent av sin egen lokale prest på samisk, men det tok over ti år før stillingen ble besatt. Den lulesamiske befolkningens behov for betjening på lulesamisk så ut til å være oversett av kirken, selv om lulesamer henvendte seg til biskopen i Sør-Hålogaland om behovet for lulesamisk språk og innhold i kirkelig sammenheng.

41 Lindtorp (1946).

42 Lindtorp (1946).

43 Hansen og Olsen (2004).

44 NOU 2013: 1.

45 Botvar og Schmidt (2010).

46 NOU 2013: 1

47 Brev fra Sør-Hålogaland biskop til soknepresten i Hattfjelldal 22.12.1965.

ASBJØRN FLOKKMANN (1908–1992)

Asbjørn Flokkmann var prest og betjente både samer og kvener. Etter en tid i Norges Samemisjon ble han sokneprest i Deatnu/Tana/Teno og Vadsø/Čáhcesuolu, senere i Tromsø/Romsa/Tromssa og til slutt i Loabák/Lyngen, der han også var prost. Men Flokkmanns virksomhet strakte seg langt ut over disse områdene. Han var stadig på reise og etterlot seg et betydelig arkiv om sin tjeneste, særlig blant samene. Flokkmann var opptatt av at Guds ord skulle lyde på morsmålet, og at samisktalende og kvensk- og finsktalende skulle få kirkens tjenester på sine språk. Det gjaldt særlig i de områdene der prestene ikke behersket samisk eller kvensk. Slik fylte han et stort behov, og ble en forløper for den samiske stiftskapellanstillingen som ble opprettet i Nord-Hålogaland i 1970. Foruten å være biskopens rådgiver i samiske og kvenske saker var han fra 1951 også en pådriver og konsulent for de religiøse sendingene på samisk i NRK. Han underviste også i samisk på Tromsø lærerskole og ved reindriftsskolen på Borkenes og i grunnskolen i Loabák/Lavangen.

Kilde: Statsarkivet Biskopen i Troms stift. Boks 312.

Etter krigen var det noen samer som utdannet seg til prester, men som var tause om sin etniske bakgrunn. Det førte til at samisk ungdom ikke hadde akademiske forbilder i presteskapet. Det fikk igjen konsekvenser for rekruttering av samisk ungdom til presteyrket. Først på 1970-tallet sto det frem teologiske studenter og prester med en åpen samisk eller kvensk identitet. Alta-saken ble et paradigmeskifte i norske myndigheters samepolitikk, men også for kirken, som innledet en ny tid med en rekke reformer. Saken forsterket det sosiale engasjementet som allerede var begynt i kirken og i den internasjonale økumeniske bevegelsen siden 1960-tallet. Urfolks- og minoritetsrettigheter hadde fått en ny plass i kirken internasjonalt, og Kirkenes Verdensråd etablerte menneskerettigheter som et sentralt arbeidsfelt. Den norske kirkes komité for internasjonale spørsmål kom med uttalelser som støttet samenes engasjement for sine rettigheter på 1980-tallet. Komiteen pekte på behov for kirkelige ressurser for den samiske be-

folkningen og spesielt på mangelen på egne samiske stillinger, kirkelige bøker og undervisningsmateriell. Kirken ga aktivt sin støtte til samepolitisk arbeid og uttalte seg om samisk språklov, endringer i skolelovgivningen og økte midler til samiske kulturtiltak. Kirkemøtet støttet Samerettsutvalgets og Samekulturvalgets forslag til tiltak, og også forslaget til Finnmarksloven.⁴⁸

Innlemmelsen av samiske perspektiver i kirkens eget arbeid fikk konsekvenser innad i Den norske kirke. Kirkemøtet ønsket å utrede kirkens forhold til samene internt, og vedtok å gjennomføre en utredning om samene som urfolk og minoritet med henblikk på videre arbeid med samiske perspektiver i kirken. Sentralt i utredningen «Samisk kirkeliv i Den norske kirke. Utkast til handlingsprogram» står forslaget om opprettelse av et samisk kirkeråd med egen ledelse og sekretariat, men også forslag om støtte til de nordsamiske kirketolkstillingene, etablering av kirketolkjeneste og kateket i lulesamisk område, samisk stiftskapellan i lulesamisk og sørsamisk område og regulering av språkene i gudstjenestelivet.⁴⁹ I Kirkemøtets behandling i 1990 fikk utredningens hovedkonklusjoner enstemmig støtte, og kirken ønsket å ta ansvar for å legge til rette for at samene kunne utforme sitt eget trosliv i kirken. Vedtakene for å styrke samisk kirkeliv la grunnlag for en ny prinsipiell og helhetlig tenkning i kirken, og samisk kirkeliv ble ikke lenger sett på som bare et regionalt anliggende.

Gamle negative holdninger etter langvarige assimilerende strømninger i kirken har hatt omfattende konsekvenser for lokale menigheter og kirkens medlemmer i samiske områder. Dette kom tydelig frem da Kirkedepartementet ville opprette et samisk prosti i Indre Finnmark, der samene var i flertall. Forslaget fikk blandet mottakelse i menighetsmøtene i Indre Finnmark, hvor noen medlemmer fryktet at kirken skulle bli «for samisk». Til tross for innvendinger ble prostiet opprettet i 1991 med det formål å styrke samisk kirkeliv i Finnmark/Finmarkku, og også å skape positive ringvirkninger for samisk kirkeliv for øvrig.⁵⁰

Etableringen av Samisk kirkeråd / Sámi girkoráđđi har vært en viktig milepæl for kirken i arbeidet med å inkludere samisk religiøs forståelse og praksis i sitt arbeid. Samisk kirkeråd har etter opprettelsen i 1992 jobbet for å fremme, verne og samordne samisk

48 NOU 1985: 14.

49 Kirkerådet (1990).

50 Johnsen (2020).

kirkeliv i Den norske kirke. Rådet jobber med alle saker som etter rådets forståelse berører samiske perspektiver i kirken, og samisk kirkeliv er nå innarbeidet i kirkens planarbeid og økonomi. Arbeidet ble tatt videre, og i 1997 erkjente kirken sin rolle i fornorskningen med en uttalelse: «Kirkemøtet erkjenner at myndighetenes fornorskningsspolitikk og Den norske kirkes rolle i denne sammenheng har medført overgrep mot det samiske folk. Kirkemøtet vil bidra til at uretten ikke skal fortsette.»⁵¹ Vedtaket om opprettelse av Samisk kirkeråd medførte at et tilsvarende kirkelig råd ikke lenge etter ble opprettet i Svenska kyrkan.

FORSONING MELLOM SVENSKA KYRKAN OG SAMENE

Forsoningsarbeidet mellom Svenska kyrkan og samene begynte på 1990-tallet. Siden har en rekke utredninger og tiltak vært gjennomført. De viktigste pådriverne i forsoningen har vært Luleå og Härnösand stift. Svenska kyrkan har hentet viktige impulser fra det internasjonale økumeniske fellesskapet til forsoningsarbeidet. Kirken har igangsatt tiltak for å styrke det samiske gudstjeneste- og menighetslivet, og støttet oversettelse av de kirkelige gudstjenestebøkene til samisk. Den har også gitt mer rom for samiske kulturuttrykk. Flere forsoningsgudstjenester har vært holdt. I 2001 erkjente Härnösands biskop at kirken hadde begått urett mot samene.

Svenska kyrkan er blitt stadig mer tydelig i sin tale om den uretten som har funnet sted. I 1993 ga Svenska kyrkan støtte til samene i saker som gjaldt de tradisjonelle samiske næringene og samiske organisasjoners arbeid. En kontroversiell sak i Svenska kyrkan har vært Sveriges manglende ratifisering av ILO-konvensjon nr. 169. Saken har vært tatt opp flere ganger, og Kyrkomötet har vedtatt å arbeide for at Sverige skal undertegne konvensjonen, fordi konvensjonen er viktig for den videre forsoningen i Sverige.

Sågastallamat, en konferanse om samer og kirken som gir rom for erfaringsdeling og veivalg, er sentralt i forsoningen. I 2021 og 2022 fremførte kirken en offisiell unnskyldning til samene for de krenkelser og overgrep de var blitt utsatt for. Det skjedde under et kirkemøte i Uppsala, og senere i Luleå under Sågastallamat. Åtte tiltak ble lagt

frem for den kommende 10-årsperioden, og det skal utarbeides en handlingsplan for å konkretisere gjennomføringen av tiltakene.

I 2012 ba Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland offisielt om unnskyldning for overgrep samene har blitt utsatt for. Forsoningsarbeidet i kirken i Finland skal fortsette videre i et prosjekt «Saamelaiset kirkossa» (Samer i kirken) som ble startet i desember 2022.

Kilder: Simma, Birgitta: Samiskt kyrkoliv, s. 80–85, 102–109. Argument förlag 2022; Tyrberg: Försoningsprosessen mellan Svenska kyrkan och samerna: Initiativ och insatser 1990–2012. I: De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna, bd. I, s. 43–75; <https://www.svenskakyrkan.se>: Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket; <https://www.sametinget.se>: Svenska kyrkans ursäkt; <https://evl.fi/plus/hankkeet/saamelaiset-kirkossa>: Sämmliliih kirkhoost

Den første gudstjenesten på sørsamisk i Norge fant sted i 1984, da den sørsamiske presten Bierna Bientie begynte å bruke samisk i sin geistlige tjeneste. Han tok i bruk sørsamiske kulturuttrykk, blant annet joik. På 1990-tallet vedtok kirken å ha særlig fokus på sørsamene. Etter en tiårs prøveordning vedtok Kirkemøtet å opprette en permanent sørsamisk katedralmenighet, Saemien Åålmege.

I det lulesamiske området ble derimot retningslinjene for bruk av samisk i gudstjenestespråk i kirken møtt med lokale protester, og enkelte ville heller ikke ha lulesamisk språk i kirkelige sammenhenger, hvor det bare hadde vært norsk i mange generasjoner. Etter hvert mobiliserte særlig yngre lulesamer og snudde saken til en kamp for å styrke og fremme det lulesamiske språket i kirken. I 2018 fikk det lulesamiske området egen sokneprest med kompetanse i lulesamisk, og sammen med kateket og diakon jobber presten for å styrke det kirkelige tilbudet blant lulesamene. Soknepresten har nylig reist spørsmål om det ikke bør opprettes en lulesamisk katedralmenighet.

I dag arbeider kirken med egne nordsamiske liturgier som ikke skal bare oversettes fra den norske liturgien. Egne samiske liturgier forsøker å ivareta det samiske åndelige språket og samisk toneføring. En koralbok til nordsamiske salmer er nylig utgitt. I den er samiske salmetradisjoner ivaretatt.

51 Kirkemøtet, Sak KM 13/97.

VELSIGNELSE AV HUS OG HJEM

Tross større åpenhet i Den norske kirke kom gamle forestillinger og posisjoner om samisk åndelighet frem da kirken etter forslag fra Samisk kirkeråd/Sámi girkoráđđi i 2012–2013 behandlet liturgien Velsignelse av hus og hjem, *Ruovttu buressivdnideapmi*. Liturgien er ment til bruk i situasjoner der presten eller en annen kirkelig medarbeider blir bedt om å komme til hus der man opplever uro, utrygghet eller hendelser som er vanskelig å forklare. Under behandlingen av utkastet kom spenningen mellom kirken og samiske kristne miljøer til syne. Samisk kirkeråd hadde foreslått å ta liturgien inn i kirkens liturgibok som et bidrag fra samisk kirkeliv og åndelighet til kirken, men i høringen ble det reist kritiske spørsmål om virkelighetsforståelsen i liturgien og manglende teologisk utredning. Man var blant annet redd for at liturgien kunne bli oppfattet som en form for magi eller demonutdrivelse. Likevel ble liturgien enstemmig vedtatt av Kirkemøtet.

Kilde: Tore Johnsen (2020), s.3.2.

18.3.2 Kvensk kirkeliv

Kirken tok aktivt del og var en viktig aktør i forningspolitikken rettet mot kvenene, og skulle bidra til at kvenene ble assimilert religiøst, kulturelt og språklig. Kvenene ble sett på som et mulig nasjonalt sikkerhetsproblem og ble mistenkeliggjort. Kirkens ledelse i Nord-Norge under biskop Eivind Berggrav mente at det burde være minimalt samrøre mellom samer og kvener for å unngå kvensk påvirkning. I samarbeid med myndighetene drev Berggrav etterretningsvirksomhet overfor kvenene, med utstrakt hjelp av prester og lærere.⁵² Det har etter hvert ført til at kvener og samer i kirkelig sammenheng har blitt behandlet fullstendig adskilt fra hverandre, men det var også motstemmer. Sokneprest Johan Beronka, som selv var av kvensk slekt, ble en sterk talsmann for både kvenene og samene.⁵³

Kvensk språk i kirken ble innskrenket til noen få prestestillinger før andre verdenskrig, og det var opp til den enkelte prest om de ønsket å tilegne seg språkkunnskap i kvensk eller finsk. Noen prester studerte finsk på egen hånd og forrettet gudstjenester etter den finske oversettelsen av Den norske kirkens alterbok av 1926. For øvrig har kvensk språk og synliggjøring av kvenske tradisjoner vært nesten totalt fraværende i kirken.⁵⁴

Da samfunnet og kirken ble mer åpen for å ta samiske perspektiver på alvor, ønsket de kvenske miljøene å bli inkludert. De reiste spørsmål om denne utviklingen også kunne medføre styrking av kvensk språk og kultur i kirken. Porsanger menighetsråd organiserer på eget initiativ kvenske gudstjenester på 1990-tallet og har fortsatt med det. Kirken var i begynnelsen ikke lydhør for å ta slike spørsmål på alvor, og så sent som i 2004 ble kvenene ikke omtalt da Nord-Norge feiret 200 års jubileet som eget bispedømme.⁵⁵

Kvenene venter fortsatt på at «gode ting skal skje». Det har vært en fascinerende dans der lukkede dører blir akkompagnert av gode, men vage, uforpliktende vendinger om at man ser den kvenske kulturen som svært verdifull, at mangfold er viktig og at man skal «jobbe hardt» og gjøre «alt man kan» for å ivareta kvensk kirkeliv.⁵⁶

Etter hvert ble de kvenske stemmene hørt. Norsk-kvenske gudstjenester er blitt holdt, og kvenske gudstjenesteledere høres jevnlig i gudstjenestene i Nord-Hålogaland. Ved bispevigslingene i 2002 og 2015 i Tromsø domkirke var det kvenske innslag. 15 kvenske salmer ble tatt inn i Den norske kirkens salmebok i 2013, og liturgiske ledd kom med i kirkens liturgibok samme år. Kvensk ble nevnt for første gang i Kirkemøtets visjonsdokument 2015–2018: «Kvensk språk og kultur blir ivaretatt i gudstjenestelivet og trosopplæringen». Dette ble videreført til visjonsdokumentet 2019–2021.⁵⁷

Kirkerådet ønsket å styrke kvensk kirkeliv ved å gi Nord-Hålogaland bispedømme kirkelig nasjonalt ansvar for kvenene, men dette initiativet ble gjort

52 Se mer om dette i kapittel 8.6.5.

53 Se kapittel 8.6.1 for mer om dette.

54 Den finske kirken etablerte en prestetjeneste i Norge i 1983. Den finske presten er jevnlig besøkt også de kvenske områdene, men her har det enkelte steder oppstått spenninger mellom det kvenske og norskfinske og finske innvandrer miljøer.

55 Malmbekk (2004).

56 SFKOMM 2020/991-20.

57 Visjonsdokument for Den norske kirke 2019-2021, KR 14.2/18.

uten å innhente uttalelse fra bispedømmets utvalg for kvensk kirkeliv som var oppnevnt i 2015. Kvensk kirkeliv var igjen falt ut som tema da Den norske kirke sendte ut et høringsdokument om kirkens ordning etter skillet fra staten i 2018. Dette viser at det kvenske kirkelivsutvalgets arbeid på den tiden manglet den nødvendige forankringen i bispedømmet, og at det var lite synlig. Mange kvener har uttrykt misnøye med det de oppfatter som kirkens interesseløse behandling av kvenene.

Behandlingen som kvenene har opplevd fra Nord-Hålogaland bispedømmekontor i de siste årene, har for mange revet skorpen av sår etter fornorskingsprosessen. Dette er ikke noe vi kan leve med.⁵⁸

Siden oppstarten var utvalget for kvensk kirkeliv enige om at arbeidet med en kvensk salmebok skulle være prioritert. Målet var å supplere de 15 kvenske salmene som hadde kommet med i *Norsk salmebok*. Kvenene hadde lenge uttrykt et savn etter å få høre, lese og synge religiøse tekster på kvensk.

For å revitalisere bruken av de tradisjonelle salmene fra kvenske områder bestilte Nord-Hålogaland bispedømmeråd et kvensk salmebokprosjekt fra en faglig sterk prosjektgruppe i 2016. Salmebokprosjektet ble ledet av den kvenske og samiske musikeren og artisten Kristin Mellem. Prosjektet med tre delprosjekter skulle resultere i 40 salmer som bispedømmerådet skulle utgi som et kvensk salmehefte i 2019. Arbeidsgruppen valgte ut salmene til heftet med tanke på at de skulle bidra til å videreføre kunnskap om kvensk og læstadiansk tradisjon, men også en del felles norske og nordnorske salmer gjendiktet til kvensk var med.

Prosjektet fikk en uventet vending i 2020, da bispedømmerådet etter innhentede faglige vurderinger vedtok at prosjektet skulle avsluttes, og at salmeheftet ikke skulle trykkes. Kvensk kirkelivsutvalg og kvenske miljøer opplevde seg oversett, og avvisningen møtte kritikk. Prosessen og beslutningen resulterte i mistillit til hvordan kirken tok vare på kvensk kultur og språk i sitt arbeid. Etter oppklaringsmøter fremmet bispedømmerådet saken på nytt, vedtaket ble

beklaget, og et nytt vedtak ble gjort. Prosjektgruppen fullførte sitt arbeid i 2021, og det kvenske salmeheftet, *Kväänin virsihäfti*, ble utgitt som bok i juni 2022.⁵⁹

Nord-Hålogaland bispedømme har ønsket å styrke arbeidet med kvensk kirkeliv. Kirkerådet har vedtatt å opprette en arbeidsgruppe for et nasjonalt organ for kvensk kirkeliv i Den norske kirke i samarbeid med de kvenske og norskfinske organisasjonene.⁶⁰

18.3.3 Alternative religiøse retninger

Religiøsitet, i likhet med kultur, endres ofte over tid, og det som kalles alternative religiøse retninger⁶¹, eller nyreligiøsitet, er nye religiøse former og praksiser som i hovedsak er basert på tidligere eller eksisterende religioner og åndelige tradisjoner. Når kommisjonen har vært i møte med samer og skogfinner, har tematikken rundt alternative religiøse retninger vært tatt opp av de berørte miljøene.

Folkekirken som religiøs institusjon har mistet mye av sin innflytelse i samfunnslivet den siste generasjonen. Likevel kan en se at tro og religiøsitet er viktig for enkeltmennesker.⁶² Den økende sekulariseringen i samfunnet har ikke ført til at religion og tro har forsvunnet, men den har ofte resultert i en større grad av privatisering av religiøs praksis, og at arenaene for religiøs utøvelse har endret seg. Dette forholdet kan en observere også i flere miljøer i Norge, hvor sjamanisme og andre åndelige praksiser med inspirasjon og kunnskap hentet fra norrøn og samisk religion eller skogfinske tradisjoner er et voksende felt. Disse religiøse retningene og miljøene henter også impulser fra New Age-bevegelsen fra 1960-tallet og fra de andre alternative religiøse strømningene verden over som har vokst frem i kjølvannet av denne. Troselementer og gjenstander brukt i religiøs praksis fra de store religionene og ulike åndelige tradisjoner, kan tas inn i den enkelte utøvers virkelighetsforståelse, slik at den kan romme mange uttrykksformer og praksiser.

I det samiske samfunnet har alternative religiøse retninger også fått større utbredelse de siste 40 årene. Impulsene fra New Age-bevegelsen og kontakt med andre urfolk som praktiserte sin tradisjonelle religion, har økt bevissthet om tradisjonell samisk religion

58 Norske kveners forbund i åpent brev til Kirkerådet 11. februar 2021.

59 *Kväänin virsihäfti*, Nord-Hålogaland bispedømme 2022.

60 Kirkerådet, KR 75/22, Arkivsak 22/03129-1.

61 Her betyr begrepet at det er et alternativ til etablerte religioner i samfunnet.

62 Myrvoll (2000).

og mytolog, og samiske sjamanistiske praksiser har etter hvert blitt mer synlige i samiske miljøer.⁶³ Det er flere og flere samer som hevder at innhold og verdier som de finner i den samiske religionen eller i andre religioner, har større appell enn det de definerer som den kristne arven. Som en del av den samiske alternative religiøsiteten, finner en det som kalles sjamanisme.⁶⁴ Det å utøve alternative religiøsitet kjennetegnes av at aktøren selv tar aktivt ansvar for sin egen åndelige utvikling, enten i løst organiserte nettverk eller som en del av for eksempel nettverket Arktisk Sjamansirkel⁶⁵ eller organisasjonen Sjamanistisk Forbund.⁶⁶

Felles for uttrykksformene og praksisene er at de står i sterk kontrast både til dagens kristne religiøse tro og praksis slik den forvaltes gjennom kirken, og til den mer generelle ivaretagingen av samiske kulturelle tradisjoner og praksiser. Dette skjer på grunn av vektleggingen av det religiøse og spirituelle aspektet i revitaliseringen av et førkristent tros- og meningsinnhold og førkristne ritualer. Alternativ religiøsitet og praktiserende sjamanisme i en samisk kontekst er heller ingen enhetlig bevegelse, verken i innhold eller praksis. Utøvelsen konstitueres av den enkelte aktør, som følger det samme mønsteret for sin søken og praksis som ellers innen alternative religiøse retninger. Den bygger på innhold, verdier og tradisjoner som knytter seg til natursyn og den samiske religionen og ritualer og rituelle gjenstander i tilknytning til denne. Kunnskap om dette kan hentes fra både muntlige og skriftlige kilder. I tillegg hentes det elementer fra andre religioner og religiøse retninger, inkludert kristendommen.

18.4 Avslutning

Selv om kirkelige representanter i perioder har vært viktige forkjempere for samisk språk, har kirken vært medansvarlig i den fornorskingen som har skjedd blant samene, kvenene og skogfinnene. Kommisjonen har søkt å belyse den uretten som har funnet sted, men også pekt på de tiltak som har vært gjort for å styrke samisk språk og kultur og de utfordringer som venter innenfor kvensk kirkeliv.

Kirkens betydning i assimilasjonsprosessen har gått langt utover selve religionsskiftet. Den påvirket også videreføringen av kulturelle praksiser som hadde rot i tradisjonelle religiøse uttrykksformer,

og på sikt innebar dette en ny virkelighetsforståelse. Misjonsvirksomheten gikk ut på å spre det kristne budskapet og å forsøke å avvikle de tradisjonelle kulturelle uttrykksformene som kirken oppfattet som uforenlige med kristen tro. Dette var uttrykksformer som var dypt innvevd i kulturene og utøvd på gruppenes eget språk og derfor vanskelig for kirken og myndighetene å kontrollere.

Kirken var derfor lenge negativ og tilbakeholden med å gi plass til samiske, kvenske og skogfinske virkelighetsforståelser og uttrykk for kvensk og skogfinsk kultur preges ennå av ettervirkninger av en langvarig religiøs assimilering. De ble tabubelagt, og de religiøse og åndelige aspektene har levd blant samer, kvener og skogfinner hovedsakelig innenfor den private sfære, som har bidratt til å stå imot assimilasjon. Mange samer og kvener søkte andre steder enn kirken for å utøve sin kristne tro.

En viktig arena ble den læstadianske bevegelsen. Samisk og finsk var bevegelsens hovedspråk, og den kom til å bli et kulturelt fristed for samer og kvener gjennom hele fornorskingen. Bevegelsen ble nærmest en lokal samisk folkekirke mange steder i perioden og stilte seg i mange spørsmål kritisk til kirkens virksomhet. For samisk og kvensk kirkeliv har bevegelsen hatt stor betydning. Skogfinnene har ikke hatt en tilsvarende vekkelsesbevegelse, men det har vært etablert frimenigheter blant skogfinnene.

Selv om kristendommen i stor grad har vært enerådende blant samene, kvenene og skogfinnene i flere hundre år, kan en i dag, på tross av religionsskiftet, assimilering og sekularisering se hvordan tidligere åndelige tradisjoner er videreført i deres kultur. Denne virkelighetsforståelsen er en levende arv med betydning i dag. Den har blitt overført gjennom fortellinger og forklaringer på stabile og skiftende forhold i tilværelsen, om menneskers og dyrs plass i verden, og om naturen som subjekt og sakralt mangfold. Alt dette har vært viktige nedarvede elementer i kvenske, skogfinske og samiske kulturene, og de har delvis blitt en integrert del av lokal kristen tro og praksis.

Dagens religiøse mangfold og det livssyns åpne samfunn gir på sin side også mer rom for nye strømninger. Den norske kirke har i større grad tatt inn over seg samiske og kvenske tradisjoner. I kirkelig sammenheng anerkjennes bruk av ulike kulturelle

63 Fonneland (2010).

64 Myrvoll (2000).

65 Arktisk Sjamansirkel ble etablert i nov. 2018; Siv Ellen Kraft (2020).

66 Sjamanistisk Forbund ble godkjent som trossamfunn i 2012. <https://www.sjamanforbundet.no>. Lastet ned 11.2.2023.

tradisjoner og uttrykk, og det er større bevissthet rundt bruk av samisk og kvensk språk. På dette punktet er kirkens rolle i revitaliseringen sentral, og kirken utfordres til teologisk nyorientering og inkludering.

Den norske kirkens biskoper var lojale overfor fornorskingspolitikken etter 1910. Særlig hardt gikk det ut over kvenene. Først etter Alta-saken skjedde det en endring også i kirkens syn på samene og samisk kirkeliv. Det ble et oppgjør med fortiden og nytenkning inspirert av økumeniske impulser. Opprettelsen av Samisk kirkeråd/Sámi girkoráđđi i Den norske kirke var en viktig milepæl for samisk kirkeliv, likeså kirkens erkjennelse av sin medvirkning i fornorskingen og opprettelsen av Indre Finnmark prosti og sørsamisk menighet. Disse tiltakene har styrket samisk kirkeliv i betydelig grad og gjort kirken mer synlig også som samisk kirke.

Kvenene har lenge kjempet for å bli sett og hørt i kirken og har forventninger til kirken etter den begynnende revitaliseringen av samisk kirkeliv. Kvenske miljøer har etterlyst en nasjonal kirkelig organisering av kvensk kirkeliv. Kirkerådet har opprettet en arbeidsgruppe for dette arbeidet. Kvensk språk har blitt brukt i trosopplæring for barn, i salmesang, og noen liturgiske ledd har blitt oversatt til kvensk. Nå venter en styrking også av kvensk og skogfinsk kirkeliv som en utfordring til kirken og en unnskyldning fra kirkens side. Det finns ingen tilsvarende organisering for skogfinsk kirkeliv.

Den norske kirke har vært og er fortsatt en viktig aktør i samenes, kvenenes og skogfinnenes liv, og den har en særlig rolle i anerkjennelsen av kulturens og språkets plass i religiøse sammenhenger. Historisk sett ble kirken aktivt brukt, og lot seg bruke, til å fremme og bygge opp om fornorskingspolitikken. Kirken og de kirkelige utdanningsinstitusjonene har en selvstendig rolle i prosessen for å ta et oppgjør med fortiden og forholde seg til religiøsitet og åndelighet fra et samisk, kvensk og skogfinsk perspektiv. Kommisjonen mener det hviler et stort ansvar på kirken med sin rolle i fornorskingen til å bidra til videre forsoning.

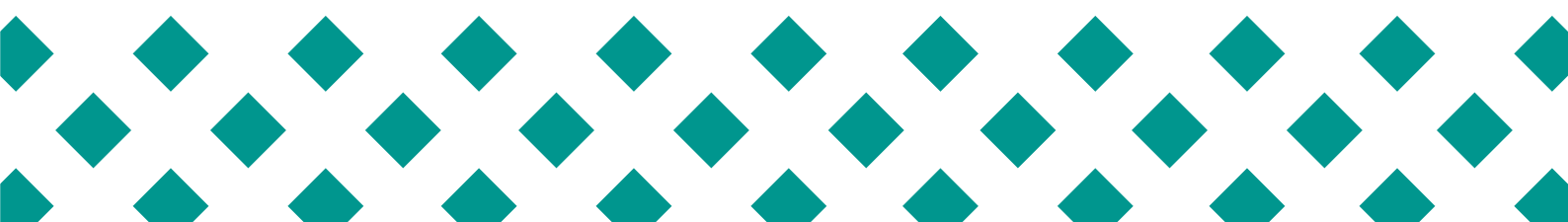
Andvake, 2018

© Dordi Strøm / BONO 2023

Kapittel

19

Kunst- og kulturuttrykk

19. Kunst og kulturuttrykk

I Sannhets- og forsoningskommisjonens mandat kommer det frem at fornorskingspolitikken og -prosessen har hatt alvorlige negative konsekvenser for samenes, kvenenes, norskfinnenes og skogfinnenes kultur, språk, identitet og levekår. En av kommisjonens oppgaver har vært å undersøke i hvilken grad berørte miljøers egne kulturuttrykk gis plass i det offentlige rom. For å forstå hvor lite rom urfolk og nasjonale minoriteter har hatt for å utvikle sitt kulturliv og sine kunst- og kulturuttrykk helt frem til 1970-tallet, er det viktig å se på kulturpolitikken generelle utvikling i Norge, og på kulturinstitusjonenes rolle i denne forbindelse.

I dag ses all kunst og kultur som ytringer med samfunnsbyggende kraft, og dagens kulturpolitikk bygger på ytringsfrihet og toleranse. Slik har det ikke alltid vært. Mange kulturuttrykk ble marginalisert, og mye av gruppenes egenart og tradisjoner var i ferd med å gå tapt gjennom fornorskingsprosessen.

Hovedfokuset i dette kapitlet har vært på å beskrive hvordan samiske, kvenske og skogfinske aktører på kunst- og kulturfeltet aktivt har skapt motstemmer mot fornorsking, og bidratt til å styrke identitet og følelsen av fellesskap innad i sine egne miljøer. Kvener, samer og skogfinner var lenge forholdsvis usynlige i kulturnasjonen Norge, og da de fra 1970-tallet og fremover fikk bedre rammer til å utvikle sine egne kunst og kulturuttrykk, ble de også mer synlige i hele samfunnet.

19.1 Fra tildelt rolle til aktiv motstand

Kunst- og kulturinstitusjoner var sentrale i å sammenføre den norske befolkningen til et «vi» over hele landet. Viktige elementer i oppbygging av den norske kulturnasjonen var et fellesskap tuftet på et felles språk og en felles kulturarv.¹ I dette bildet ble samer, kvener og skogfinner gjort til en del av det norske fellesskapet, eller var helt fraværende eller fikk tildelt rollen som «fremmede nasjoner» eller «de andre».² De var marginaliserte og usynliggjorte i kulturoffentligheten frem til etterkrigstiden, med unntak av noen få kunstnere som tok spesielt vare på den samiske og skogfinske kulturen, og som skapte bevissthet rundt minoritetsspørsmål allerede tidlig på 1900-tallet.

Disse gjorde etter hvert opprør mot tidligere fortellinger som lå til grunn for undertrykkelse og assimilering av minoriteter og urfolk.³ Kunstnere spilte en synlig rolle i forvaltningen av kulturarv og samfunnsminne, ikke minst som samfunnskritikere. Siden 1970-tallet har samiske, kvenske, norskfinske og skogfinske kunstnere tatt en aktiv og synlig rolle gjennom egne perspektiver, for å gjenfinne seg selv og sitt folk som en del av «vi». Kulturvirksomhet med utgangspunkt i urfolks og nasjonale minoriteters egen kultur har en identitets- og fellesskapsbyggende rolle for folk, men den formidler også kultur og dens verdier til omverdenen.

Kvenske, norskfinske, skogfinske og samiske kunstnere har i sitt arbeid gjort aktiv motstand mot majoritetskulturens assimilerende kraft. Dette kan ses som en kulturpolitisk kamp for kulturelle rettigheter. Motstanden har tatt ulike former til ulike tider, men motivasjonen har vært den samme: å overleve og leve som folk, og å videreføre og utvikle kultur med sin egenart, kulturuttrykk, variasjon og vitalitet. Kunstnerisk praksis i en slik kontekst kan forstås som «motstand både mot essensialisering og stereotype forestillinger om urfolk og nasjonale minoriteter som mindreverdige eller primitive».⁴

Utviklingen av samisk, kvensk, norskfinsk og skogfinsk kultur og kulturinstitusjoner gjenspeiler endringene i statusen til disse gruppene i samfunnet, men også de generelle endringene i kulturpolitikken i samfunnene rundt de berørte miljøene. Kulturpolitikken i Norge begynte å åpne opp for tanken om et flerkulturelt samfunn tidlig på 1950-tallet. Det nye idealet nedtonte høykulturens samfunnsmessige betydning og understreket den lokale kulturelle aktiviteten, og derfor ble også ulike befolkningsgruppers egne uttrykksformer sett på som meningsfulle å støtte og videreutvikle. Denne utviklingen har fortsatt frem til i dag, med fokus på den profesjonelle kunsten og kvalitetsmål, i tillegg til lokale egenaktiviteter og deres ringvirkninger. Fra perioden etter 1950-tallet frem til 1990-tallet endret kulturpolitikken seg både språklig og ideologisk. Globalisering, transnasjonale kulturelle prosesser og mangfold ble nye omdreiningspunkter.⁵

Urfolks og minoriteters kulturer har fått mange nye kulturelle uttrykksformer siden 1970-tallet. Flere

1 Se mer om nasjonsbygging i kapittel 6.4.

2 Wærp (2021).

3 Mathisen (2000).

4 Hanne Horsberg Hansen (2021).

5 NOU 2013: 4.

samiske, kvenske og skogfinske kulturaktører har arbeidet med å utvikle moderne kulturytringer med gjenkjennelige utgangspunkt i tradisjonsbærende uttrykksformer. Gjennom kulturlivet og -politikken har kunstnere vært aktive brobyggere mellom tradisjoner og nåtidens samfunn, og mellom gammel virkelighetsforståelse og en moderne livstil.⁶ En del av utviklingen har vært søking etter og styrking av identitet, samt dialogen mellom tradisjoner og moderne kulturuttrykk. Dette har også vært medvirkende til en utvikling av kvenenes og skogfinnernes kulturfelt på egne premisser. Samiske, kvenske og skogfinske kunstnere har jobbet for å skape nye kulturelle uttrykksformer, og gjennom kunsten har de samtidig beskrevet de dyptgripende og alvorlige identitetskonfliktene og presset som minoritetene har levd med. Slike konflikter kan ses som en del av konsekvensene av assimilasjonspolitikken for minoritetene på hele Nordkalotten.

KULTUR PÅ TVERS AV LANDEGRENSER

Grensetrekningen, nasjonalisme og oppbyggingen av nasjonale kultur- og utdanningsinstitusjoner fikk stor betydning for minoriteter og urfolk. Denne prosessen skjedde samtidig gjennom 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet i alle nordiske land. Fornorskingspolitikken førte til at kontakten over grensene ble mindre, og hindret videreutviklingen av det kulturelle grenseoverskridende samarbeidet. Samarbeidet ble tatt opp igjen først på 1950-tallet, og har vært viktig for samhold og utvikling av alle berørte miljøers kulturuttrykk og selvforståelse.

Både samer, skogfinner, norskfinner og kvener har en lang historie med gjensidig og aktiv kontakt over statsgrensene. Samer har gjennom Samerådet/Sámeráddi hatt et formelt samarbeid over grensene siden 1950-tallet, Samisk parlamentarisk råd/Sámi parlamentáralaš ráddi/Saemien parlamentarihkeles raerie (SPR) har siden 2000-tallet hatt et bredt internasjonalt engasjement, og ble i 2011 akkreditert som observatør i Den internasjonale opphavsrettsorganisasjonens (WIPOs) mellomstatlige komité om immaterialrett, genetiske ressurser, tradisjonell kunnskap og kultur. Etter liberaliseringen og oppmykningen av Sovjetunionens politikk i 1989 kom også russiske samer med i dette samarbeidet.

Kvener og tornedalinger på svensk side har hatt et kultursamarbeid med kvener i Norge siden 1980-tallet. Kvener og norskfinner har også hatt felles prosjekter med kulturaktører i Nord-Finland. Det samme gjelder skogfinner på Finnskogen i Norge og i Värmland på svensk side. De siste tiårene har det også vært en gryende dialog mellom ulike nasjonale minoriteter og mellom nasjonale minoriteter og urfolk i Norge.

19.1.1 Samiske kunst og kulturuttrykk

Tradisjonell samisk kultur med joik, fortellertradisjon og duodji har vært viktige utgangspunkt for mange samiske kunstnere. De første samiske kunstutøverne begynte sin kunstneriske virksomhet i et samfunn hvor samisk kultur var usynliggjort av majoritetssamfunnet. Samer har lenge vært omringet av det offentlige kulturlivet på majoritetsbefolkningens premisser, og deres egne kulturuttrykk ble lite utviklet frem til 1970-tallet. Fornorskingsprosessen hadde i mange samiske områder forårsaket brudd i muntlig fortellertradisjon på samiske språk, selv om en del av denne tradisjonen har blitt dokumentert eller videreført som musikk- og duodjitradsjon, og norskspråklig muntlig tradisjon i samiske miljøer.⁷ Mange hadde også sluttet med å videreføre musikk og duodjitradsjonen til kommende generasjoner som en konsekvens av assimileringen.

Alta-saken gjorde mange samer bevisst på hvor viktig aktiv deltakelse var for deres egen kultur for selvforståelse, og den bidro til å gjøre den samiske kulturen synlig også i majoritetsbefolkningen. Alta-saken og bevisstgjøringen som fulgte, utfordret eldre forestillinger om samer og samisk kultur, og endret formene for samisk deltakelse i samfunnet og i offentligheten. Derfor kan den ses som et veiskille også for samisk kulturliv. Samiske kunstnere hadde en sentral rolle under Alta-saken, men innad i det samiske kulturfeltet hadde organiseringen allerede begynt tidlig på 70-tallet.⁸

SAMISKE KULTURINSTITUSJONER OG ORGANISERING AV SAMISK KULTURLIV

Norsk kulturråd hadde lenge ansvar for tildeling av midler for samisk kunst og kulturuttrykk. Kulturrådets komité for fremme av samisk litteratur ble etablert i 1973.⁹ Det rådgivende organet Samisk kulturutvalg ble etablert i 1978 for å vurdere hvordan

6 Lehtola (1995).

7 Dette dokumentasjon finnes i J. K. Qvigstad, Eliel Lagerkrantz og T. I. Itkonen.

8 Solhjell (2009).

9 NOU 1984: 18 s. 467; se mer om Samisk kulturutvalg i kapittel 10.2.

Kulturrådets midler til samiske formål skulle tildes.¹⁰ Dette bidro til en samisk kulturreising mot slutten av 1970-tallet.¹¹ Samisk kultur og kunst har siden fått støtte gjennom den nasjonale kulturpolitikken.

Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie fikk hovedansvar for forvaltning av samiske kulturinstitusjoner i 2002. I dag får de fleste samiske kulturinstitusjoner enten direkte støtte eller søknadsbasert støtte fra Sametinget som jobber i samarbeid med Kulturdepartementet, Kulturrådet og Kulturdirektoratet for et levende og mangfoldig samisk kunst- og kulturliv.¹² Samerådet/Sámeráddi har en egen kulturavdeling for å fremme grenseoverskridende kultursamarbeid og kulturpolitikk. De forvalter støtteordninger som har formål å gi mulighet til å jobbe i fellesskap innad i samisk kulturfelt i hele samisk området. Nordisk ministerråd finansierer Samerådets støtteordninger for kunst og kultur.

SAMISK LITTERATUR

De første samiske joiketekstene ble dokumentert på 1600-tallet, men samisk litteratur så dagens lys på begynnelsen av 1900-tallet. Samer har vært beskrevet i både sakprosa og i skjønnlitteratur fra majoritetenes perspektiv, men tidlige samiske forfattere snudde perspektivet og skrev om samer fra et samisk ståsted. Denne tidlige samiske litteraturen var like mye skrevet til samene selv som den var ment å formidle kunnskap om samer til andre. Den samiske litteraturens foregangspersoner beskrev samenes utfordringer under majoritetskulturens press, men samtidig ville de styrke den samiske selvforståelsen som et folk med egen kultur. Gjennom litteraturen skapte forfattere kritiske stemmer mot fornorskingen og det rådende synet på samenes manglende fremtid i Norge tidlig på 1900-tallet.¹³

BEAIVEÁLGU – DAGEN GRYP

Go sámit bohte siiddaidasaset, de lei dego sis čalmmi rahpasišgohte. Sii ledje dál gullan, mii sámehka leamaš, mii dat dál lea, ja mii dat galgá šaddat / Da samene kom til hjem til seg sjøl, var det som om øynene deres var åpnet. Nå hadde

de hørt hva samefolket hadde vært, hva det er nå, og hva det skal bli.

Kilde: Anders Larsen i *Beaiveálgu – Dagen gryr* (1912).

Samisk litteratur vokste frem sammen med bevisstheten om samisk identitet, og ble en faktor som styrket et fellesskap basert på samisk språk, kultur og historie på 1970-tallet.¹⁴ Et viktig vendepunkt for litteraturen var det første samiske litteratureseminaret i Sirbmá/Sirma i 1972. Flere samer hadde begynt å skape skjønnlitterære tekster på samisk, selv om det var mange utfordringer i skrive- og utgivelsesprosessen. Siden de fleste forfatterne ikke hadde fått undervisning i samiske språk, måtte de på egen hånd lære å skrive på morsmålet sitt. I tillegg manglet felles ortografi for nordsamisk i hele det nordsamiske området, og det eksisterte ikke forlag for samiskspråklige utgivelser. På tross av disse utfordringene mente mange at det mest naturlige for samisktalende var å uttrykke seg på samisk, og at det var helt avgjørende for den samiske kulturens overlevelse at de skrev om sine omgivelser på samisk. Dette ble spesielt viktig siden fornorskingspolitikken hadde fratatt mange generasjoner muligheten for eierskap til samisk kultur og samiske språk.

Litteraturen ble raskt en arena for samiske stemmer og formidling av den samiske virkeligheten på samisk som en motsats til de stereotypiske bildene som mye av majoritetens litteratur hadde skapt. Samisk litteratur har siden 1970-tallet tematisert og problematisert fornorskingspolitikkenes konsekvenser for samisk kultur og fellesskap. Gjennom litteraturen ble det mulig å søke tilhørighet til den samiske kulturen og å prosessere de utfordringene og sårene som samene hadde fått i møte med majoritetskulturen i både Norge, Sverige og Finland. Litteraturen begynte å utforske samisk identitet og felles samisk historie, og kan ses som et referansepunkt til et identitetsfellesskap som fornorskingen hadde svekket. Troen på at man kunne få den samiske identiteten synliggjort både internt i Sápmi og i majoritetssamfunnene, har vært motivasjon for mange samiske forfattere, og gjennom litteraturen har disse forfatterne skapt visjoner om å styrke og videreføre den samiske kulturen nettopp gjennom samenes egen kamp mot fornorsk-

10 https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fad/vedlegg/sami/nou-1984/del_c_kap_11-1_11-9.pdf

11 Dahl og Helseth (2006) s. 227.

12 Sametingsmelding om samisk kulturinstitusjoner.

13 Lehtola (2015) s. 85. Zachariassen (2012); se også kapittel 8.9.

14 Se mer om etablering av første samiske kulturinstitusjoner kapittel 10.2.

ing. I denne sammenhengen har litteraturen vært og er en motmakt mot presset fra majoritetskulturen.

Etter hvert som samisk litteratur ble mer etablert, ble den også tematisk og språklig mer variert. I dag blir samisk litteratur skrevet både på nordsamisk, lulesamisk, sørsamisk og norsk i Norge. Samiske forfattere skrev og skriver fortsatt fra en minoritetsposisjon, men forholdet til majoritetskulturen blir ikke lenger beskrevet bare som ensidig konfliktfullt og er heller ikke alltid et sentralt tema. Hovedvekten i litteraturen er på beskrivelsen av det samiske samfunnet internt, og tematiserer konflikter i en større samfunnssammenheng og på et mer personlig plan. Litteraturens betydning i samfunnsdebatten ble mindre viktig mot 2000-tallet, og den nye forfattergenerasjonen skriver i en annen litterær kontekst som er en del av flerkulturelle og globale samfunn.¹⁵ Den nye generasjonen forholder seg både til den samiske litterære tradisjonen og til majoritetslitteraturen. De skriver også i en global og internasjonal kontekst, og henter emner og inspirasjon fra andre urfolk i verden.

Utviklingen av samisk barnelitteratur gjenspeiler de endringene som skjedde rundt oppvekstvilkårene til samiske barn, samtidig som kulturell, språklig og sosial bevissthet i samiske miljøer begynte å vokse frem. I barnelitteraturen står samiske eventyr og muntlig fortellertradisjon sentralt. Også andre forfattere og lærere har brukt den rike muntlige tradisjonen for å skrive ned eller utviklet historiene videre til ny moderne barnelitteratur. Samiskundervisningen som var kommet mer på plass i skolen, hadde skapt et behov for læremidler og litteratur for barn og unge. Barnelitteraturen har en viktig rolle i bevisstgjøringen og styrkingen av samiske barns etniske og kulturelle identitet. Språkvitalisering og revitalisering er også et viktig aspekt i utviklingen av barnelitteratur på samiske språk.¹⁶

På grunn av fornorsking har mange samiske familier skiftet språk fra samisk til norsk.¹⁷ Derfor har samiskspråklige lesere alltid vært færre enn hele det samiske folket. I tillegg er mange samisktalende analfabeter på sitt eget morsmål fordi de ikke fikk mulighet til å lære samisk på skolen.¹⁸ Samiskspråklig litteratur har derfor blitt en viktig ressurs i det samiske samfunnet for formidling av egen kultur, men også for å hjelpe nye språkbrukere i deres

prosess med å utvide ordforråd og utvikle språkkunnskaper.

SAMISK BOKPRODUKSJON

Litteraturproduksjonen på samisk økte fra 70 utgivelser til over 100 utgivelser i perioden fra 1979 til 1990-tallet etter innføring av ny nordsamisk ortografi. Etter 1990 har bokproduksjonen vært jevn med 90–160 utgivelser per år. Hovedvekten i samiskspråklig litteratur har vært litteratur skrevet på nordsamisk, og av litteratursjangere har den største satsingen vært på lærebøker. Bare 17 prosent av alle bokutgivelser er skjønnlitteratur, og av dem igjen er barnebøker den største gruppen. I voksen skjønnlitteratur dominerer poesi. Det er samiske forlag som står for bokproduksjonen på samisk, og de har vært en viktig del av institusjonsbyggingen i samiske samfunn.

Norsk kulturråd (Norsk kulturfond) har støttet utgivelser av samisk litteratur siden 1971. Gjennom denne ordningen har det vært mulig å utvikle samisk litteratur fra bokidé og manuskript til ferdig utgivelse. Kulturrådets støtteordning ble overført til Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie i 1993. Siden har Sametinget administrert tilskuddsordninger for samisk kultur i Norge. Uansett opplever samiske forfattere mange utfordringer både økonomisk og kulturelt. Samiskspråklige forfattere har påpekt manglende støtte gjennom innkjøpsordningen hos Kulturrådet som en stor utfordring. Denne ordningen støtter litteratur skrevet på norsk, og forfattere som skriver på samiske språk, må oversette sine bøker til norsk for å kunne benytte seg av innkjøpsordningen.

Kilde: Trosterud (2020).

15 Lehtola (2015); Fredriksen (2020).

16 Hirvonen (2014).

17 Se mer om språktap i kapittel 13.

18 Gaski (2011); Lehtola (2015).

SAMISK MUSIKK

Hva er så joiken [i dag]? Som vi alle kjenner til er det en kulturarv som tilhører samene, opp igjennom generasjoner. Det er en uttrykksform, en musikalskuttrykksform, som er blitt utviklet opp igjennom årene. [D]et finnes ulike dialektformer, eller stiler i ulike tradisjoner, ulike folkegrupper, ulike steder i landet, ulike familier. Alle har hver sin måte å joike på. Tonalt sett og fremføringsmessig så er det en helt unik tradisjon.¹⁹

Samisk musikk assosieres oftest med joik, *vuolie*, *vuolle*, *luohti* eller *levd*. Den er den mest kjente musikalske samiske uttrykksformen, og er også den eldste kjente musikkformen i den samiske kulturen. I tillegg til joik omfatter samisk tradisjons- eller folkemusikk blant annet vuggesanger, salmer og andre religiøse sanger. Joiken har en særegen plass i samisk forståelse av samisk kultur og er en viktig identitetsmarkør. Den er også knyttet til gammel religiøs tradisjon, samt en måte å minnes avdøde på.²⁰

Tidlig dokumentasjon fra 1800-tallet gir et godt bilde av en levende musikktradisjon med blant annet person-, dyr- og stedsjoiker i alle samiske områder.²¹ Joiketradisjonen ble allerede tidlig på 1700-tallet oppfattet som hedensk, og denne negative karakteriseringen fra kirke og storsamfunn skapte holdninger som gjorde at joiken gikk mer og mer ut av bruk. Samtidig hadde salmesang blitt en sentral del av kirkens forkynnelse, og den ble også introdusert til samer. Salmesangen var forskjellig fra samisk musikktradisjon både melodisk og med hensyn til stemmebruk, og begynte å påvirke den samiske musikktradisjonen. Situasjonen førte også til at bruken av joik ble mer begrenset. Joiken ble fortrent og noen steder forbudt i offentlige sammenhenger, og ble derfor ofte holdt skjult. I mange kystsamiske områder, både i deler av Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku og fra Troms/Romsa/Tromssa og sørover, forsvant joiken helt.²²

Fra begynnelsen av 1900-tallet ble tapet av joiketradisjonen forsterket gjennom skoleundervisningen. Musikkundervisning ble sett i sammenheng

med norskundervisningen, og skolens læreplaner hadde som mål å lære hele befolkningen salmer og nasjonale norske.²³ På den tiden hadde skole som institusjon ingen plass for undervisning i samisk tradisjonsmusikk. Når musikkindustrien samtidig fungerte på majoritetens premisser, ble samisk musikalsk estetikk fortrent og sett på som periferisk.

JOIKEFORBUD I GUOVDAGEAIDNU/KAUTOKEINO

I Guovdageaidnu/Kautokeino er det en sterk joiketradisjon. Den tradisjonelle joiken var sterkt levende på 1950-tallet, men holdninger mot fremføring av joik i alle sosiale sammenhenger begynte å bli delte. Etter at noen lærere i 1953 hadde tillatt joik i klasserommet, klaget enkelte foreldre på denne praksisen. Kautokeinos lærerlag ba da skolestyret om å ta stilling til klagen og om joik kunne tillates i skolen, og om det burde forbyes også utenfor skolen. Flertallet i skolestyret ville forby joik i skoletimene, men ellers ble joiken ikke fordømt. Flere faktorer har trolig påvirket kommunestyrets vedtak, men mye tyder på at kirkens og andre kristne miljøers syn på joiken påvirket beslutningen.²⁴ Dette synet har sannsynligvis blitt dominerende i offentlig sammenheng i Indre Finnmark. Joiken i arbeid med rein, ute i naturen og som en del av barneoppdragelsen hjemme var akseptert og aktivt praktisert, noe som viser at det var ulike holdninger til joik på offentlige og private arenaer.

Utviklingen som hadde gjort at joiken hadde forstummet i andre deler av Sápmi, var også i ferd til å innhente Guovdageaidnu/Kautokeino. I 1961 var det norske lærere i Guovdageaidnu/Kautokeino kommune som ønsket at forbudet skulle oppheves. De så joik som en verdifull folkemusikk og ville ha den som en del av musikkundervisningen i skolen. Joikeforbudet ble behandlet på nytt

19 SFKOMM 2020/212-65. Johan Mathis Johansen Sara.

20 Gaski (1987); Graff (2004); Fjellheim (2004).

21 Misjonlærer Isaac Olsen 1700-tallet skrev at joiken svært utbredt. Joiken hadde en fundamental rolle i før-kristen sammenheng sammen med runeomme/goavddis.

22 Graff (2004); Hætta (1994) s.72.

23 Normalplan for landsfolkeskolen (1939).

24 Sogneprest Jan Harr ville ikke forby joik ellers i kommunen.

samme år, men foreldrene var samstemte og ville fortsatt ikke at barna skulle lære joik på skolen.

I 1974 kom en ny læreplan, «Mønsterplan for grunnskolen». Den la vekt på ivaretagelsen og videreføringen av lokal kulturarv, og den var også utformet med tanke på å kunne gi større verdi til samisk kultur. Mønsterplanen nevnte samisk historie og kultur som skolefag for første gang, og samisk musikk, inkludert joik, var spesifikk tatt med i læreplanen.

Kilde: Ola Graff (2016).

Samisk musikk ble synliggjort og fremført på offentlige arenaer på slutten av 1960-tallet. Samiske kulturaktører begynte å gjøre både samisk tradisjonsmusikk og moderne samisk musikk synlig, og de første samiske platene ble gitt ut på 1970-tallet. Da samisk kultur og musikk fikk større plass i kulturoffentligheten, ble også joik gradvis mer akseptert i det offentlige rom. Tanken om undervisning i joik ble mer aktuelt, og i 1987 innførte nasjonale læreplaner joik som et eget undervisningsemne.²⁵ Noen år senere, på 1990-tallet, etablerte Sámi allaskuvla / Samisk høyskole et studietilbud i joik og samisk fortellertradisjon. Nord Universitet har hatt studiet «Med joik som utgangspunkt» siden 2009.

Siden 1960-tallet har samiske musikere fremmet joik og brukt den som en samlende kraft i en situasjon hvor samisk språk og kultur har vært under sterkt assimilasjonspres.²⁶ Joik ble før 1970-tallet kun gitt ut som dokumentasjon på samisk kultur, og hadde hørt til i interne sosiale samiske sammenhenger. Etter den første samiske musikkutgivelsen i 1968 ble formidling av joiketradisjonen lettere både i minoritets- og majoritetssamfunnene, og de neste tiårene ble joikens nye oppblomstringstid. Joiken har siden blitt gjort kjent for allmennheten på mange kulturarenaer i Norge, fra Melodi Grand Prix og Stjerne-kamp til Riksscenen og Operaen.

Samisk musikk har lenge hatt kontakt med andre musikktradisjoner. Andre folkemusikktradisjoner og nyere tone- og rytmespråk har gitt inspirasjon og nye inntrykk til samisk musikk. På 1970-tallet begynte mange samiske musikere å bruke tradisjonell samisk musikk sammen med andre musikkstiler og nye sangteksttyper på samisk, også en del politiske tek-

ster. Samisk musikk var viktig for samer i fortellingen om deres egen historie, en historie som hadde vært usynliggjort og kommet i skyggen av majoritetens kultur, språk og historiefremstilling. Kjente samiske artister og musikere har tatt et oppgjør med fornorskningen og uretten, og musikk har blitt viktig for å formidle hvordan majoritetssamfunnet har behandlet urfolk.

Musikkfestivaler har fått en særegen plass i samisk kulturliv og kan nevnes som knutepunkter for samisk identitetsfellesskap. Samisk musikk har vært viktig for en ny samisk felles identitet og selvbilde. Ole Henrik Magga har sagt:

«Anerkjennelsen av samiske musikere har betydd mye. Kanskje den delen av samisk kunst som har betydd mest for den politiske delen. Noen ganger har jeg satt det på spissen, ja Áillohaš og Mari Boine og noen flere, Deatnogátte Nuorat, har betydd mer, i mange kretser, både for den politiske gjennomslagskraften, enn våre hundrevis av resolusjoner som jeg selv har vært med å skrive. Det hadde voldsomt politisk funksjon faktisk.»²⁷

SÁMI SOGA LÁVLLA OG SÁMI EATNAN DUODDARIID

To av samenes felles nasjonale symboler er musikalske kulturuttrykk, fra to ulike historiske faser i den samiske rettighetskampen. Isak Saba skrev diktet *Sámi soga lávlla* i 1906. Diktet var et kraftfullt uttrykk for motstand mot fornorskingspolitikken og kampen for samisk språk og kultur i sin tid. Samekonferansen/Sámiid konferánsa i 1986 vedtok at *Sámi soga lávlla* skulle være tekst til den samiske nasjonalsangen, og på samekonferansen i 1992 ble Arne Sørli's melodi til diktet vedtatt. Den samiske nasjonaljoiken, *Sámi eatnan duoddariid*, er skrevet av Nils-Aslak Valkeapää og vedtatt av Samekonferansen 2022. Den ble til i tiden da kampen for samisk kultur fikk sin renesanse på 1970-tallet. t

Kilde: Zachariassen 2012 og Sámiid 22. konfereansa.

SAMISK KUNST

På den første Nordiske samekonferansen i 1953 ble det fremhevet at samisk kunst kunne være med på

25 Graff (1996) s. 106.

26 Lehtola (2015).

27 I Hilder (2010) s. 55.

å vekke et samisk fellesskap og utgjøre en politisk motmakt mot assimilerende krefter. Men allerede tidlig på 1900-tallet hadde samiske kunstnere i sine verk tematisert samisk identitet og kultur med bilder av samisk hverdag i reindrift. De brukte kunsten til å synliggjøre samenes eksistens og den samiske kampen for rettigheter til tradisjonelle næringsveier knyttet til samisk kultur og språk.²⁸

Helt frem til 1970-tallet var det bare noen få samiske profesjonelle kunstnere som ble anerkjent nasjonalt i Norge og Norden.²⁹ I 1978, da unge samiske kunstnere hadde en utstilling i Oslo, fikk samisk kunst en ny oppblomstring. Denne utstillingen på Norsk folkemuseum, *Sámi Ál'bmut / Samene i dag*, var den første fellesutstillingen som drøftet samisk samtidskunst, og kan i ettertid ses på som etablering av den samiske kunstnergruppa Mázejoavku/Masigruppa. Medlemmene i Mázejoavku³⁰ ble viktige medvirkende i utviklingen av samisk samtidskunst, og de jobbet for å reetablere en ny oppfatning av samisk identitet i en tid hvor stereotypiske ideer om samer ennå var dominerende, selv om etnisk identitet og samfunn var i endring. Samtidig behandlet kunstnerne gjennom sine kunstneriske arbeider konflikten mellom moderniteten og tradisjonen, og skapte et mellomledd mellom tradisjonen og moderne kunstneriske uttrykk.

Bevisstheten om samenes tapte identitet, kultur og språk hadde økt både hos minoriteten og majoriteten, og også mange av de samiske kunstnerne tilhørte den samiske generasjonen som hadde mistet språket på grunn av fornorskingspolitikken. Alta-saken samlet samiske aktivister og miljøbevegelsen, og mange av Mázejoavkus kunstnere deltok aktivt i kampen mot utbygging av Altaelva/Álttáeatnu/Alattionjoki. I sin kunstneriske produksjon gjorde unge samiske kunstnere konflikten mellom samene og majoritetssamfunnet synlig. De skapte en ny arena hvor samenes egen stemme og visuelle estetikk, samiske tradisjoner og samenes holistiske verdenssyn kunne synliggjøres. Hele Mázejoavkus kunstneriske praksis kan defineres

som en kamp for samiske rettigheter, eget kulturuttrykk og kunstnerisk autonomi.³¹

Det samiske kunstfeltets institusjonalisering har sine røtter allerede i den tidlige samebevegelsen på begynnelsen av 1900-tallet, men på 1970-tallet var Mázejoavku, Nils-Aslak Valkeapää og Iver Joks de aktive samiske kunstnerne i opprettelsen av Samisk Kunstnerforbund, Sámi Dáiddačehpiid Searvi i 1979. Kunstnerforbundet, De Samiske samlinger/Sámiid Vuorká-Dávvirat, Sámi Dáiddaguovddáš/Samisk senter for samtidskunst og Sámi Dáiddaguovddáš skapte sentrale institusjonelle rammer for samiske kunstnere, og støttet dem i formidling og synliggjøring av samisk kunst. Som den samiske forfatteren Ailo Gaup skrev i en utstillingstekst til De Samiske Samlinger, var etablering av egne samiske kunst-institusjoner et nasjonsbyggende politisk prosjekt som skapte rom til «det kultur- og slektsfellesskap kunstnere har til den samiske nasjonen [...] Hvert folk har rett til sin egen billedkunst, som de også har rett til sitt eget språk og kultur, rett til å styre seg selv i ordets videste forstand».³² Dette viser hvor viktig etablering av egne kunstinstitusjoner ble for samisk identitet, egne verdier og rett til sin egen kunst.

Samenes utfordringer med å holde fast ved sin egen kulturelle identitet er fremdeles et sentralt tema i samisk samtidskunst. Dagens samiske kunstnere jobber med forskjellige teknikker og uttrykksformer mellom kunst, skulptur, arkitektur og installasjons- og konseptkunst, og kommenterer ofte problematikken rundt de bruddene storsamfunnet har skapt med hensyn til det sterke båndet mellom den tradisjonelle samiske virkelighetsforståelsen, kulturen og tilhørigheten til naturen. Samisk kunst har fått en ny plass og oppmerksomhet på både nasjonale kunstarenaer og også internasjonalt i de siste tiårene.³³ Gjennom kunsten gir kunstnere en viktig stemme til samenes kultur- og rettighetskamp og skaper dialog i hele samfunnet med utgangspunkt i uenighet som har blitt skapt i konflikt mellom grupper eller ulike interesser.³⁴ Kunst har blitt en arena hvor også

28 Aamold (2017) s.70.

29 Hætta (2020) s. 38.

30 Britta Marakatt-Labba, Synnøve Persen, Rannveig Persen, Aage Gaup, Trygve Lund Guttormsen, Berit Marit Hætta, Hans Ragnar Mathisen og Josef Halse.

31 Nilsen, Gustavsen og Fjellheim (2022) s. 65.

32 Grini (2016) s. 125.

33 Utredning om samisk kunst og kultur på arenaer i Norge (2018).

34 Hansen (2007).

samiske perspektiver og kulturer kan få sin plass og delta aktivt i demokratiet.³⁵

SAMISK TEATER

Samisk teater vokste frem samtidig med mange andre samiske kulturinstitusjoner i kjølvannet av Alta-saken. Det samiske nasjonale teateret Beavváš Sámi Teáhter har siden etableringen i 1981, og siden sin første forestilling «Min duoddarat / Våre Vidder», vært en av de mest sentrale kulturaktører i hele Sápmi. Beavváš har vært en samlende kraft for samisk identitet og formidlet samisk kultur, historie og språk på ulike scener i Norge, Sverige og Finland. Beavváš er en viktig kulturbærer for hele det samiske området og et grenseløst teater som spiller nesten 100 forestillinger hvert år på flere steder.³⁶ Det Samiske nasjonalteateret har fått bevilget midler til et nytt teaterbygg, som skal åpnes i 2024.

Beavváš teater har hentet inspirasjon fra samisk fortellertradisjon til mange av sine oppsetninger, men stykkene er også influert av både urfolksteater internasjonalt og vestlig teatertradisjon. Samiske miljøer har hatt et sterkt ønske om at Beavváš som nasjonalt teater benytter den samiske måten å tenke og uttrykke seg på. For å oppfylle denne oppgaven har teateret ikke bare jobbet med tradisjonell scenekunst, men det har også vært en viktig formidlingsarena for samisk tradisjonsmusikk, og har utviklet musikkteater til et nytt format med joik. Tematisk vandrer Beavváš sámí teáhter mest i det samiske landskapet eller kombinerer det samiske med kreative teateruttrykk som gis et samisk uttrykk. Samisk teater tar også stilling til universal tematikk fra et samisk synspunkt. En del teaterstykker³⁷ kan ses som politisk teater, spesielt som kommentar til fornorskingspolitikken.

Åarjelhsaemien Teatere / Sydsamisk Teater ble etablert i 1985 som et felles teater på begge sider av sørsamisk område, men i 2008 ble teateret delt i en norsk og svensk del. Sørsamisk språk og kultur står sentralt i virksomheten, samt å være en identitetsskapende arena for barn og unge.³⁸

FILM

Film er den yngste formen for samiske kulturuttrykk, selv om andre enn samer har produsert filmer om temaer der samer enten spiller hoved- eller biroller.³⁹ Fornorskingspolitikken og utfordringer som den samiske befolkningen må møte og mestre i kontakt med majoritetssamfunnet, har blitt tematisert i en rekke filmer og TV-serier siden 1970-tallet. Sannhets- og forsoningskommisjonens materiale viser at samiske filmer og serier har en stor betydning for styrking av samisk identitet.

Jeg vokste opp på 1960- og 1970-tallet. Den store samiske interessen ble jo vakt under Tor Edvin Dahls fortelling om samegutten Ante, og vi var jo veldig solidarisk med Ante, alle sammen. Og alle skulle jo bli samer når de ble store, det husker jeg veldig godt.⁴⁰

På den ene siden har filmproduksjoner skapt persongalleri med erfaringshorisonter som mange med samisk bakgrunn kan identifisere seg med, og på den andre siden har de gitt innblikk i den samiske kulturen til andre og økt kunnskap om samiske forhold hos majoritetsbefolkningen. Mens samiske filmskapere i sine produksjoner har behandlet konflikter mellom den samiske befolkningen og storsamfunnet, har filmer samtidig satt søkelys på diskriminering og fordommer mot samer. Også sentrale problemstillinger med urfolks- og minoritetsidentitet har blitt løftet i samiske filmer og TV-produksjoner.

En internasjonal tendens til økt mangfold i filmer har gjort samiske historier attraktive for filmproduksjoner både i Norden og internasjonalt. Sammenlignet med antall spillefilmer og serier som har blitt produsert siden 1970-tallet, har de siste årene vist en positiv utvikling. Internasjonalt Samisk Filminstitutt/Internasunála Sámi Filbmainstituhtta (ISFI) ble etablert i 2007 og er lokalisert i Guovdageaidnu/Kautokeino.⁴¹ I 2014 ble instituttet anerkjent som et internasjonalt samisk filminstitutt. Siden etableringen har instituttet jobbet målrettet for å støtte samiske filmskapere til utvikling og produksjon av film og TV-drama.

35 Gressnes (2022).

36 I 2017 spilte Beavváš 99 forestillinger på 40 steder.

37 For eksempel «Min duoddarat/Våre Vidder og /Váikko čuodi stálu/Omså hundre stalløer».

38 Sydsamisk teater <https://asteatere.no/mijjen-bijre/> (lest 21.12.2022).

39 Laila (1927) og Valkoinen peura (1952).

40 SFKOMM 2022/2495-33.

41 <https://sametinget.no/kultur/kunst-og-kulturutovelse/internasjonalt-samisk-filminstitutt/> (lest 21.12.2022).

19.1.2 Kvensk kunst og kulturuttrykk

Utviklingen av nye kulturuttrykk i det kvenske kulturfeltet begynte på slutten av 1970-tallet, men kvener ble inkludert i den nasjonale kulturpolitikken i Norge først på 1990-tallet. Kvensk kulturliv har fått en ny vår mot slutten av 2010-tallet. Kvenske kunstnere og kulturarbeidere sammen med kvenske organisasjoner⁴² har sammen vært sentrale i å ta ansvar for at kvener og norskfinner kan utvikle og bevare sin kultur, identitet og språk. I kvenske miljøer har kulturprosjekter vært kortvarige og tilskuddsbaserte, og det finnes ingen kulturinstitusjoner med fast finansiering i dag. I motsetning til samisk kulturliv kan en si at kvensk kultur enda er inne i en tidlig revitaliserings- og etableringsfase.

At man kom så langt at man fikk litt høyere status og kunne få midler til å få vise den kvenske kulturen. For den kvenske kulturen den er innfløkt. [...] Det samiske og kvenske og alt det her norske inn i hverandre. [...] alt det har man jo lært hos hverandre, både samer, kvener og nordmenn.⁴³

KVENSK LITTERATUR

Kvensk og norskfinsk litteratur fra 1800-tall til tidlig 1900-tall besto av muntlig fortellertradisjon, reise-skildringer, religiøse tekster og salmedikt. Bortsett fra læstadianske salmer var den kvenske litteraturtradisjonen borte fra offentligheten i mange tiår og ble bare benyttet i den private, familiære sfære. Den moderne kvenske litteraturen har siden 1970-tallet skrevet om kvensk tematikk, både på norsk og kvensk. Den kjennetegnes av hvordan den omtaler kvenenes historie, identitet og forholdet innad i gruppen eller til andre grupper.⁴⁴

Moderne kvensk litteratur begynte å vokse frem i etterkrigstiden, da annen etnisk identitet enn den norske fikk mer plass og ble synliggjort, og har dermed blitt skrevet i en minoritetskontekst mellom norske, samiske og finske litterære tradisjoner. Fornorskingspolitikk og majoritetskulturen har definert rammer for den kvenske litteraturens

utviklingsmuligheter. Generelt kan en påpeke at det har blitt skrevet relativt lite litteratur fra et kvensk perspektiv i Norge. Under ti bøker har kommet ut kun på kvensk, noe som gjenspeiler det kvenske språkets og kulturens sårbare situasjon. Også antall kvenske utgivelser på norsk er beskjedent. Dette kan ses i sammenheng med fornorskingsprosessen, som førte til tap av kvensk språk, tradisjoner og identitet i mange kvenske områder, og videre et endret sosialt og kulturelt terreng hvor det har forsvunnet mange typer kunnskap.⁴⁵ I tillegg har rammer rundt bokproduksjonen med manglende finansiering og forlag⁴⁶ skapt utfordringer.

Det at de fleste kvenske forfattere skriver på norsk, gjenspeiler språkskiftet i kvenske miljøer. Det kan også ses på som en forklaring på hvorfor norsk-språklige kvenske forfattere ofte har blitt omtalt som nordnorske forfattere, slik at deres kvenske bakgrunn har blitt usynliggjort. Forfattere med kvensk bakgrunn har selv ønsket å synliggjøre sin identitet og gi kvener mulighet til å lese om sin egen historie. Kvensk identitet og historie er sentrale temaer i kvensk forfatterskap, og kvensk kultur blir beskrevet som en kultur under press fra majoritetskulturer.⁴⁷

min mor forsvinner
ned i avgrunnen hvor språket tømmes
hvor min bestemor venter i mørket
stumt kan de finne hverandre
kjenne grovheten på fingrene
og håpe at de blir de to siste
generasjonene i sluket

Kilde: M. Seppola Simonsen (2022).

Kvensk litteratur har blitt skrevet på en kulturell kontaktflate der flere identiteter og kulturelle språk er i spill med hverandre. Litteraturens betydning blir slik avhengig av hvordan forfattere behandler kulturmøtene fra minoritetens eget perspektiv. Spesielt viktig er dette for å synliggjøre kvenenes kamp for kulturell selvbestemmelse og selvdefinisjon.⁴⁸ Selv om kvensk litteratur har hovedfokus på det kvenske pers-

42 Kainun Institutti – Kvensk institutt, Vadsø museum – Ruija kvenmuseum, Halti kvenkultursenter/Haltiin kväänisentteri og Nord-Troms museum.

43 SFKOMM 2020/212-110.

44 Maliniemi (2003).

45 Bogetvedt (1998).

46 Ruija forlag er kvensk forlag som gis ut bøker om kvenske og norskfinske bøker på norsk og kvensk.

47 Bogetvedt (1998) s. 61.

48 Viinikka-Kallinen (2004/2005) s. 87.

pektivet, blir også andre folk tilhørende samme miljø som kvenene skildret. I noen romaner beskrives det hvordan spesielt samer og kvener kommuniserer med hverandre på sine egne språk. Tidlig kvensk litteratur og de første kvenske romanene ble et vendepunkt i fremstillingen av kvenene, som tidligere hadde vært beskrevet fra en marginal posisjon og fra majoritetskulturens synspunkt. Forfatterne skildrer tap av kvensk språk, identitet og kultur, samt endringer i det moderne samfunnet som kan true det tradisjonelle kvenske fellesskapet.⁴⁹

Den første kvenske romanen på kvensk kom ut i 2004, og har vært viktig både for utvikling av kvensk språk og kultur. Før denne romanen kom, var kvensk språk bare brukt skriftlig i læremateriell og religiøse tekster. Siden 2004 har det blitt utgitt fire diktsamlinger, fire romaner og tre barnebøker på kvensk, og Kainun Institutti – Kvensk institutt står bak en del oversettelser fra norsk til kvensk av skjønnlitteratur for barn. I de siste årene har mange forfattere gitt ut litteratur med parallelle kvenske og norske tekster, og kvensk språk har blitt synlig også i norskspråklig kvensk litteratur. Både Ingeborg Arvolas *Kniven i ilden* og M. Seppola Simonsens *Hjerteskog* har fått veldig positiv mottakelse i 2022. *Kniven i ilden* vant Brageprisen for årets beste norske roman 2022 og ble også nominert til Nordisk råds litteraturpris. M. Seppola Simonsens *Hjerteskog* ble tildelt Tarjei Vesaas' debutantpris.

ALF NILSEN-BØRSSKOG (1928–2014)

Alf Nilsen-Børsskog skrev seks romaner og diktsamlinger. Nilsen-Børsskogs forfatterskap kan ses på som nyskapende, og det har hatt stor betydning for kvenene og deres selvbilde. Nilsen-Børsskogs romaner er ikke bare språklig identitetsskapende i kvenske miljøer, de beveger seg tematisk i kvenenes eget landskap både fysisk og mentalt. De tar aktivt oppgjør med tidligere fremstillinger av kvener og plasserer dem som aktive aktører og subjekter med egne erfaringer og eget åndsliv.

Kilde: Viinikka-Kallinen (2007).

KVENSK OG NORSKFINSK MUSIKK

Den kvenske og norskfinske folkemusikken er en del av musikktradisjonene i et større østersjøfinsk kulturområde. Den består av forskjellige musikalske elementer helt fra gammel runesangtradisjon til finsk folkesang, læstadiansk salmesang og kvenske sanger fra Nord-Norge.⁵⁰ Kvensk musikktradisjon ble videreført muntlig fra en musikkfremføring til en annen, og mange sanger og melodier har vandret fra opprinnelsesområder gjennom flere generasjoner og blitt tilpasset til en ny kontekst med nye elementer. Mye av den kvenske musikken er kjente folkesanger også i Nord-Sverige og Finland, men har ofte en egen variasjon melodisk, rytmisk og språklig. Kvenske og nordfinske folkemusikere og norske musikkforskere har gjort omfattende innsamling av kvensk kulturarv.⁵¹

Det finske kulturområdet har et eget strengeinstrument, kantele, som skiller seg fra andre instrumenter i folkemusikken i Fennoskandia. Den har vært nært tilknyttet formidling av runesangtradisjonen, og den har vært en viktig del av både kvensk kultur i Nord-Norge og skogfinsk kultur på Finnskogen. Kantele forsvant nesten helt fra Nord-Norge etter krigen på grunn av nedbrenningen, men noen skoler og kvenske musikere har senere tatt tilbake instrumentet som en del av revitalisering av den kvenske musikktradisjonen.⁵²

Jeg synes det er veldig fint når Kvenkor-et kan komme og syngte lite grann. Det synes jeg er veldig koselig og føle [på det] litt mer mollstemte [...] som gjør at det blir en snakk rundt det først, og en glød.⁵³

Flere kvenske miljøer har hatt tett samarbeid med musikere i Tornedalen i Nord-Sverige de siste tiårene. Grenseoverskridende samarbeid har vært nødvendig for å hente inn kunnskap om kvenske musikktradisjoner i en situasjon hvor mye av kulturarven ikke har blitt overført til nye generasjoner. Samarbeidet har skapt kulturarvarenaer hvor musikk bidrar med å styrke den kvenske identiteten og kulturen og øker forståelsen for fellesskap mellom tornedalinger og kvener. Blant annet var musikkprosjektet *Uudet*

49 Kristiansen (2010).

50 Seppola og Aho (1995).

51 Bakke (2018); Seppola og Aho (1995); Ylitepsa og Ylivaara (2008).

52 Børselv skole har hatt undervisning i kantele og kvensk tradisjonsmusikk og kantele er et av instrumentene den kvenske musikeren Trygve Beddari spiller.

53 SFKOMM 2022/2499-28.

laulut – Ođđa lávlagat – Nye sanger med å styrke minoritets- og urfolksidentitet og bruk av minoritetsspråkene over både landegrensene og etniske grenser. Gjennom prosjektet ble kvenske, samiske, norske, tornedalske og finske ungdommer kjent med hverandres språk og kultur fra 2007–2011.

Kvenske musikkutgivelser har vært få. Revitalisering av den kvenske musikktradisjonen og utvikling av det kvenske musikkfeltet har vært prosjektbasert, og fokuset har vært på samarbeid mellom musikkmiljøer og arrangering av konserter. Det er bare få profesjonelle musikere med kvensk profil, og større langsiktige musikkproduksjoner har vært krevende å gjennomføre uten tilstrekkelig finansiering og kompetanse.

LÆSTADIANSK SALMESANG

Læstadiansk salmesang fremføres uten instrumenter. Forsangeren leder fellessangen og bestemmer rytmen og toneleiet. Musikalsk kan salmesangen beskrives som bølgende, og den varierer i styrke og intensitet. I fellessang synger folk på det språket de ønsker eller behersker, og derfor kan det synges på flere språk samtidig. Instrumenter ble ansett som synd og var ikke brukt i læstadianske forsamlinger. Læstadiansk salmesang har hatt sin særegne plass i kvenske og samiske miljøer og har blitt ivaretatt først og fremst på de læstadianske forsamlinger. I dag finns det både kvenske og samiske artister som formidler salmer for bredere publikum i også andre kulturarenaer på kvensk og samisk. «Det er våre lyder, vårt språk. Ordene blir så fine. Nydelige ord på samisk. Salmen er akkurat som en jamring ... fra sjela. [...] det er hjemme.»

Kilde: Straumen (2021) s. 98

KVENSK KUNST

Flere samtidskunstnere med kvensk tilknytning har utforsket kvensk identitet og kultur på nye kreative arenaer og profilert seg som kvenske kunstnere gjennom kunstprosjekter og utstillinger. Kunstnere har synliggjort den kvenske kulturen og identiteten i samspillet mellom tradisjon og samtid, og i kven-

ske miljøer har denne utviklingen blitt kalt «kvensk vår».⁵⁴ Kvääni taiteilijat, Kvensk kunstnerforbund, ble etablert i 2021. Kvääni taiteilijat er en faglig organisasjon som vil ivareta kvenske kunstners plass i kunstnermiljøer i Norge og samtidig revitalisere den kvenske kulturarven.⁵⁵

KVENSK TEATER

Kvensk kultur og språk har blitt formidlet gjennom forskjellige teaterprosjekter gjennom flere år, og scenekunstproduksjoner har samlet profesjonelle aktører sammen med amatører.⁵⁶ I 2022 ble det kvenske teateret, Kvääniteatteri, etablert. Om sin egen virksomhet sier teateret:

«Kvääniteatteri skal skape og formidle kvensk scenekunst i en kreativ spagat mellom tradisjon og innovasjon, og bringe dette ut til folket, både nasjonalt og internasjonalt. Gjennom å løfte frem kvenske stemmer skal vi skape underholdning, engasjement og debatt. Vi skal bidra til å ivareta språket, bygge identitet og kultur, og synliggjøre utfordringer for kvener spesielt, og minoriteter generelt.»⁵⁷

Kvääniteatteri har profilert seg som et nasjonalt kventeater med tilknytning til Halti kvenkultursenter Haltiin kväänisenter i Nordreisa/Ráisa/Raisi. I 2022 hadde teateret to forestillinger, *Näkymätön kansa* og *Pohjoinen* på flere scener i Norge. *Pohjoinen – Davvi – Norr* var felles en teaterproduksjon med Tornedalsteatern (Sverige) og Piste Kollektiivi (Finland).

KVENSK MEDIER OG KULTUR

Kvenske medier har en viktig rolle i å formidle kunnskap og informere om saker som berører det kvenske samfunnet. Imidlertid er også andre medier generelt viktige for å spre kunnskap om kvener i Norge. Medier setter viktige rammer for utvikling av kvensk i offentligheten, og de gjør gruppenes kultur synlig. Kvenske miljøer har følt at deres kamp for et bedre medietilbud har ikke blitt kronet med hell. De ytrer fortsatt et savn av et kvensk medietilbud på radio og TV, og føler seg oversett. I kommisjonen intervjuet materiale uttrykkes dette: «Kvener får lite støtte til sine medier. Det ble etablert det digitale tilbud på NRK for

54 Stien (2022); Øyen (2020).

55 «Kvenske kunstnere får sitt eget forbund» i NRK kvääni 17. august 2021.

56 Forestilling «Kuka mie olen» i regi av Kvensk institutt og «Kyläpelii» produsert av Kvääniteatteri.

57 Kvääniteatteri: Kvaaniteatteri.no/om-kvaaniteatteri (lest 21.12.2022).

kvener, men vi får ikke høre kvensk i radio eller TV. Hvordan skal vi redde språket uten at det høres noen steder?».

Kilde: SFKOMM 2019/1815-17; SFKOMM 2019/1815-17. Se mer om kvenske medier i kapittel 10.2.5

19.1.3 Skogfinsk kunst og kulturuttrykk

SKOGFINSK LITTERATUR

De fleste skogfinnene hadde sannsynligvis skriftlig litteratur i form av religiøse skrifter med seg da de kom til Norge på 1600- og 1700-tallet. Senere på 1800-tallet ble en del finsk litteratur fremdeles lest av skogfinner.⁵⁸ Fra norske myndigheter har det aldri vært lagt til rette for å bevare verken skogfinsk språk, kultur eller næringsvei, og litteraturen om skogfinner ble i hovedsak skrevet av utenforstående gjennom 1800- og 1900-tallet.

ÅSTA HOLTH (1904–1999)

Åsta Holth blir kalt Finnskogens forfatter. Holth var skogfinne med tilknytning til gamle skogfinske slekter som Mulikka og Paavolainen. Med unntak av studiereiser og skolegang bodde hun hele livet på Finnskogen og var sterkt sosialt og politisk engasjert. Hun bidro vesentlig til bevaring av skogfinsk kultur og historie, blant annet ved å utvikle finnskogsbunaden og ved å ta initiativ til Skogfinske kulturdager og Republikken Finnskogen, en festival som har blitt arrangert siden 1970. I tillegg til de mange skjønnlitterære bøkene publiserte Holth dokumentarisk litteratur om Finnskogene og holdt en rekke foredrag og forelesninger om ulike sider av den skogfinske historien, kulturen og folketradisjonen. Hun høstet flere priser i både Norge og i Finland.

Åsta Holth skrev 19 bøker. Hennes debut i 1944 med *Gamle bygdevegen* var en samling noveller og fortellinger fra Finnskogene. Den ble raskt fulgt opp av diktsamlingen *Porkkalafela* (1946), som henter stoff fra den skogfinske folkekulturen med dens mange sagn og myter. Gjennombruddet kom med *Kornet og freden* (1955), som sammen med *Steinen blømer* (1965) og *Kapellet* (1967), kom til å utgjøre

finnskogstrilogien i forfatterskapet. Gjennom disse tre romanene følger leseren ekteparet Pål (Paavo) Tyskiäinen og Karttu Mulikka og deres etterkommere fra 1600-tallet til 1800-tallet, med inngående skildringer av hverdagsliv, spenninger mellom integrasjon og segregasjon, språk- og kulturutvikling og ikke minst beskrivelser av overgrep, undertrykkelse og utbytting. Det er ingen tvil om at Holth ser på skogfinnene som en etnisk gruppe og som en utsatt minoritet.

Det er en fortrolighet i Åsta Holths publikasjoner. En fortrolighet som, for det første, er forankret i erfaringer gjennom et langt liv og over flere faser av den skogfinske historien. For det andre er den forankret i systematisk innsamling av tradisjonsstoff i nærmiljøene. For det tredje er Holths litteratur forankret i omfattende studier av skogfinnekulturen og -historien. Den formidler skogfinsk liv, med kultur, språk, økonomi og forestillingsverden. I tillegg bidrar hennes romaner, noveller og fortellinger til realhistorien.

En annen skjønnlitterær forfatter som har hatt stor betydning i formidling av skogfinsk identitet og kultur, er Britt Karin Larsen. Hun ga ut sju romaner om «Folket på Finnskogen» mellom 2009 og 2015.⁵⁹ Fortellermønsteret ligner på det som finnes i Holths finnskogstrilogier, ved at handlingen speiles kronologisk gjennom flere generasjoner skogfinner, med de samme slekter og bosteder fra midten av 1800-tallet til om lag andre verdenskrig. Den siste romanen, *Kaldere mot natten*, er om livet på Finnskogene under andre verdenskrig, med skildringer av grensetrafikken til Sverige med skogfinner som loser, samtidig som tilreisende forskere driver feltarbeid i søking etter rester av den gamle skogfinske dialekten. Fremstillingen av dette virker nærmest som et forvarsel om den revitalisering som skulle komme i etterkrigstiden. Finnskog-serien til Larsen er kritikerrost og har fått flere priser. Bøkene er også kommet i flere opplag, og har utvilsomt bidratt med formidling av skogfinsk historie og kultur.

ANDRE SKOGFINSKE KULTURUTTRYKK

Skogfinner har hatt en rik musikktradisjon, som har mye felles med den kvenske musikktradisjonen. Både skogfinsk og kvensk musikktradisjon har røtter i det større finske kulturområdet, men samtidig har de to tradisjonene hatt kontakt med skandinavisk tradi-

58 Sundt (1852).

59 Det vokser et tre i Mostamägg (2009), Himmelbjørnens skog (2010), Som steinen skinner (2011), Før snøen faller (2012), Det synger i lauvet (2013), Slik faller treet (2014) og Kaldere mot natten (2015).

sjonsmusikk i to ulike områder. Sinikka Langeland er en musiker med finske aner. Hun har gjennom sin musikkarriere tolket og fremført en del tradisjonelle skogfinske runesanger. Langeland er også engasjert i formidling av skogfinsk mytologi og kultur.

Hvert år under festivalen Finnskogdagene settes *Spillet om innvandrerne* opp som utendørsteater av Det primitive teater. Stykket er skrevet av Merete Wiger og begynner handlingen i 1600-tallets Finnskog, da de første skogfinnene kom og slo seg ned. Publikum får følge skogfinnenes historie og se hvordan skogfinnene har vært utsatt for diskriminering, utnyttning og forakt fra storsamfunnet. Dette spillet taler direkte til og levendegjør skogfinsk historie som en kilde til identitet og styrket fellesskap.⁶⁰

Skogfinske kunstnere har ikke vært organisert gjennom egen kunstnerorganisasjon og har vært mindre synlig med sin skogfinske bakgrunn. Kunstner Tore Hansen synliggjør skogfinsk kultur og identitet gjennom sine arbeider.

19.2 Håndverk, käsityö og duodji

Käsityö på kvensk og på finsk og *duedtie* (sørsamisk), *duöjje* (umesamisk), *duodje* (lulesamisk og pitesamisk), *duodji* (nordsamisk), *tuejj* (skoltesamisk)⁶¹ er betegnelser på håndverk og kunsthåndverk. Håndverkstradisjoner er betraktet som et sentralt kulturtrekk i kvensk, samisk og skogfinsk kultur, og er en viktig del av kultur og identitet, ettersom det ofte er den synlige kulturelle identitetsmarkøren, det visuelle «språket», på egen kultur.⁶²

Tradisjonelt håndverk har alltid vært knyttet til praktisk arbeid og til behovet for selvberging. Det er sammenheng mellom materialer, tradisjon og kultur. Materialene nyttet i ulike håndverkstradisjoner har vært bestemt av ressurstilgangen i samiske, kvenske og skogfinske bosettingsområder, og både naturalhushold og byttehandel, næringer og årets syklus har virket inn på denne praksisen. I lokalsamfunn ble kompetansen i håndverket videreført gjennom felles arbeid fra generasjon til generasjon. Når det for eksempel ble satt opp rennebom på en av gårdene i bygda, kunne mange av bygdas kvinner komme for å sveipe egen renning til vev-arbeid. En tjæremile krevde også mye arbeid både i forberedelse og klargjøring, bygging og brenning.

Tradisjonelt deles håndverk i hovedsak inn i sløyd og håndarbeid, som tidligere var henholdsvis menns og kvinners domene. Sløyd innbefatter håndverk laget av materialer som tre og metaller, mens håndarbeid ellers i hovedsak sikter til skinn-, stoff- og ullprodukter. Håndverksprodukter har først og fremst hatt en bruksfunksjon som klær, redskaper, kjørler, boliger og kommunikasjonsmidler, men den estetiske siden er også viktig. Dekor i ulike materialer og teknikker har vært mye brukt.

I løpet av de siste 100 årene har det skjedd store endringer i både samers, kveners og skogfinners materielle kultur. Fornorskingen fikk også store konsekvenser for klesdrakt og annet håndverk. Det som tidligere ble laget til nødvendige bruksformål i hjemmet, blir i dag benyttet som prydgjenstander eller til andre formål enn tidligere. Samisk, kvensk og skogfinsk kultur har endret seg, og mange tradisjonelle, materielle gjenstander har en annen funksjon enn i tidligere tider. Tilgang på råstoff fra naturen, på handelsvarer og et ønske om etniske særpregede bruksformål er faktorer som på ulikt vis gjenspeiler dagens håndverk. Dette gjelder kanskje spesielt klesdrakten.

I dag gjenspeiler den tradisjonelle klesdrakten en moderne tradisjon hvor identitet og tilhørighet blir sentrale elementer, i tillegg til håndverkskvalitet. Å kle seg i sitt folks tradisjonelle klesdrakt er for veldig mange å kle seg i identitet og kulturell tilhørighet.⁶³

Uansett om drakten har vært i kontinuerlig bruk eller er en rekonstruksjon, er det en visshet om historisk tidsdybde som knytter samtidens mennesker til tidligere generasjoners liv. En levende klestradisjon er både kulturvern og kulturutvikling, for selv om både klær, fottøy og andre elementer er underlagt tradisjoner, kan håndverkeren sette sitt personlige preg på utforming og design. En tradisjonell klesdrakt er både en sterk identitetsmarkør og et sterkt fellesskapsymbol som gir et entydig kulturelt signal om brukeren. I perioden etter at fornorskingspolitikken offisielt var endt, begynte en sterk interesse for materielle kulturuttrykk. Drakten var et av disse uttrykkene. Mange opplevde at deres urfolks- eller minoritetskultur var truet, og det resulterte i en bevissthet om behovet for å bevare eller ta tilbake egne tradisjonelle særpreg.

60 Finnskogdagene: <http://finnskogdagene.no/spillet/> (lest 21.12.2022).

61 https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Samisk_husflid (lest 18.2.2023).

62 Myrvoll, M (1999) *Samene – ett folk i fire land*. Samisk utdanningsråd.

63 <https://norskfolkemuseum.no/hva-er-en-bunad>

som for eksempel klesdrakten. Denne bevisstheten ble ofte fremmet av enkeltpersoner.⁶⁴

Den samiske kulturen fra sør til nord og fra vest til øst er svært heterogen, ikke minst når det gjelder hvilke prosesser den samiske kofta (*gákti, gápptie, gápta, gáptoe, gaeptie, gáppte*) har gjennomgått i de ulike områdene gjennom fornorskingsperioden. I enkelte områder har man klart å bevare duodjitradisjoner, og tradisjonskunnskap er blitt formidlet videre til kommende generasjoner. I andre områder har kofta vært ute av bruk en generasjon eller to, men i revitaliseringsprosessen var det enkelt for initiativtakerne å finne eksempler på og kopiere kofter som hadde ligget i skap, på mørkeloft, i sjåer eller et museumsmagasin. Andre steder igjen, som for eksempel på kysten av Finnmárku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms, som ble rammet av tvangsdeportering og den brente jords taktikk da den tyske krigsmakten trakk seg tilbake under andre verdenskrig, var det lite eller ingenting å finne for de som ønsket å revitalisere kofta fra området sitt. De startet dokumentasjonsprosjekter og kunne finne bilder av mennesker i kofte i museers billedarkiver eller gamle beskrivelser av kofter, men ofte måtte de rekonstruere kofta etter beste evne. I dag er det derfor i bruk kofter fra mange flere områder enn for 30 år siden.

Det finnes mange forskjellige kofter.⁶⁵ Det samiske området er delt inn etter hvilke språk som tradisjonelt har vært snakket, og koftetradisjoner og andre kulturuttrykk følger som regel disse språkgrensene. Disse trekkene går øst–vest eller nord–sør, på tvers av den norsk-svenske, norsk-finske og norsk-russiske grensa. De forskjellige samiske bosettingsområdene har sine egne tradisjoner, arbeidsmåter og mønstre. Samisk ornamentikk og samiske symboler og mønstre inngraveres i gjenstander av bein, horn, glass og tre, de blir vevd og flettet inn i bånd og i produkter hvor tinntråd eller perler utgjør mønsteret. Ornamentikk og mønstre nyttes også i stor grad i nyskaping og ny design av klær og andre produkter, som da gis et entydig samisk preg.

Finnskogbunaden eller skogfinsk drakt ble utarbeidet av den skogfinske forfatteren Åsta Holth. Hun var aktivt engasjert i bevaring og formidling av skogfinsk kulturarv, inkludert håndverkstradisjoner.

Allerede før andre verdenskrig begynte hun å arbeide med Finnskogbunaden. Den første kvinnebunaden var i produksjon på 1970-tallet. Holth hadde utfordringer med å finne kildemateriale å bygge bunaden på, siden mye av de tradisjonelle skogfinske klærne var ute av bruk. Derfor brukte Holth skriftlige og muntlige fortellinger, spesielt fra skogfinsk område i Sverige, men hun utforsket også drakttradisjoner i Finland. I 1989 overtok Grue Finnskog husflidslag ansvaret for Finnskogbunaden. I dag tilvirkes både manns- og kvinnebunaden hos Fjellrypa Systue på Skarnes.

Arbeidet med å utvikle en kvinne- og mansdrakt for kvenene, *kväänipuku*, ble startet av Ruijan kvääniliitto / Norske kveners forbund (NKF) i 1995. Reidun Mellem (2006) har skrevet:

«Formålet med en kvendrakt var å styrke identiteten til kvenene, internt og i forhold til samfunnet, skape ei festdrakt til bruk både privat og i offentlige rom, ei drakt som kunne virke kontaktskapende kvenene imellom – og sist, men ikke minst: ta vare på de gamle kvenske og finske drakttradisjonene.»⁶⁶

I 2001 ble den kvenske kvinne- og herredrakten ferdigstilt, etter en idé av kunstneren Jens Stark, og den er i dag en viktig identitetsmarkør for kvenene.⁶⁷ En av utfordringene under prosjektarbeidet var at man ikke klarte å finne tidligere kvendrakter som kunne brukes som modell. Derfor er kvendrakten designet etter skriftlige beskrivelser og fotomateriale fra tidsperioden 1880–1920.⁶⁸ Kvendrakten er dermed ikke rekonstruert etter gamle kvenske drakttradisjoner, men blir regnet som en «ny-rekonstruksjon» laget etter ulike materialfunn fra perioden 1880–1920. I dag bruker mange også bare noen elementer fra kvendrakten, som sjal og sølvsmykker, for å vise frem sin tilhørighet.

19.3 Kulturarv og kulturminnevern

Kulturminner er spor etter menneskers bruk, bosetting og tilstedeværelse. De formidler kunnskap om tidligere generasjoners livsvilkår, ressursbruk, trosforestillinger og tilpasninger til landskap og sjøskap. Det kan for eksempel være tufter, ildsteder, bolighus,

64 O. Andersen og H. Aira (2021) Politisk og samfunnskapt fornorskning av samer Virkninger for individ og samfunn. Utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.

65 Hol Haugen (2006).

66 Mellem, R (2006) Kvendrakta. I Hol Haugen (2006).

67 Nordlige folk: <https://nordligefolk.no/kvenene/kvendrakt-kveenipuku/>

68 Nordlige folk: <https://nordligefolk.no/kvenene/kvendrakt-kveenipuku/>

stabbur, båtstøer, graver, kirkegårder, offersteder og høstings- og ressursområder. Enkelte fysiske kulturminner defineres som immaterielle minner. De har bare få eller ingen spor etter menneskelig bruk, eksempelvis hellige steder med sterke tabuer knyttet til seg. Det er det lokale kjennskapet og fortellingene om stedet som gjør det til en levende tradisjon for kommende generasjoner. Kulturarv er så viktig at UNESCO har to konvensjoner som omhandler vern og forvaltning av kulturarv som blir vurdert til å ha «enestående universell verdi»: konvensjonen av 1972 om vern av verdens kultur- og naturarv og konvensjonen av 2003 om vern av den immaterielle kulturarven. Norge har ratifisert begge konvensjonene og er dermed forpliktet til å ta vare på verdensarvsteder innenfor Norges grenser. Stedsnavn er også definert som kulturminner i Norge.⁶⁹

Kulturminner forteller som regel om en kontinuerlig og variert bruk langt tilbake i tid, og er en viktig forutsetning for kunnskap om og forståelse for tidligere tilpasninger og bosettinger. For urfolk og nasjonale minoriteter, som ikke har vært de primære historieskriverne til statens historie, vil kulturminner som regel ha spesiell stor verdi som dokumentasjon av historisk bosetting og tilstedeværelse. Kulturminnene gir identitet og tilhørighet gjennom en forankring til fortiden. Økt kunnskap, bevissthet og aktivitet omkring kulturminner bidrar til et bedre vern av disse, samt til å gi urfolks og minoriteters kulturutøvelse en historisk dokumentasjon som er viktig både for kulturell legitimitet og kulturelt vedlikehold. Majoritetssamfunnets holdninger og verdier er også viktig i vern av urfolks og nasjonale minoriteters kulturminner. Det er derfor avgjørende at myndighetene ser verdien av å bevare kulturminner som tilhører en annen kultur enn majoritetens.

SAMISK BYGNINGSVERN

«At huset er å anse som et samisk kulturminne, ble jeg klar over bare et par dager etter at kontrakten var underskrevet, ingen andre visste det. Hadde jeg blitt forespurt (2019) ville jeg kunne opplyst om sannsynlig samisk tilknytning i familien. Men ingen kontaktet oss, vi fikk tilgang til den foreslåtte reguleringsplanen av naboer i bygda. Kommunen «visste ikke om oss», eller

brydde seg ikke da de eide tomta. Jeg var beredt til å la huset rives, mens en av mine sønner ville det annerledes. Vi klarte, selv under press om økonomiske bøter i hundretusenkroneklassen om ikke huset var fjernet til en spesifikk dato og klokkeslett. Med god hjelp av naboer klarte vi å flytte huset bare timer før entreprenøren hardnakket hevdet de ville igangsette rivning av kulturminnet. Vi påpekte at vi nettopp hadde fått vite at huset var å anse som et kulturminne og ikke kunne rives før relevante myndigheter var varslet, men entreprenøren overså galant denne informasjonen. At kommunen gav rivningstillatelse til et samisk kulturminne, for stå som bevis for tvilsom saksbehandling.»

Kilde: SFKOMM 2021/335-2.

Samiske, kvenske og skogfinske kulturminner er i hovedsak lokalisert utenfor store befolkningscentre eller i utmark. Disse områdene er blitt utsatt for, og utsettes fremdeles for, et stadig større press i form av kraftutbygging, militær båndlegging, gruvedrift og utbygging av infrastruktur som veier, jernbaner og kraftlinjer. I tillegg kommer en stadig større utbygging av hytter, fritidsanlegg og rekreasjonsområder, ofte i sammenheng med et ekspanderende reiseliv. Manglende registreringer gjør kulturminner sårbare for inngrep. Eksempelvis er det populært for bilturister å stoppe der Polarsirkelen krysser E6 over Saltfjellet/Sálltođuottar i Nordland/Nordlännda, og i området vitner hundrevis av steinvarder om folk som har ønsket å sette spor etter seg. Samiske kulturminner, som flere hundre år gamle ildsteder, har blitt ødelagt ved at steiner fra ildsteder har blitt fjernet.⁷⁰

Samiske, kvenske og skogfinske kulturminner, inkludert stedsnavn⁷¹, er underlagt både ulikt vern og ulike forvaltningsordninger. I lov om kulturminner (kulturminneloven)⁷² fremhever formålsparagrafen at kulturminner og kulturmiljøer er en del av både kulturarv og identitet, og at disse skal ivaretas som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Dette gjelder også stedsnavn.

I 1978 ble lovene om bygningsfredning av 1920 (med tillegg 1975) og om fornminner av 1951 avløst av lov om kulturminner. I denne loven fikk samiske

69 Lov 18 mai 1990 nr. 11 om stadnamn (Stadsnamnlova).

70 Nordland nasjonalparksenter: <https://www.nordlandsnaturen.no/2022/09/varderiving/> (lest 5.12.2022).

71 Se kapittel 16.1 om navnetradisjoner.

72 Lov 9 juni 1978 om Kulturminner (Kulturminneloven).

kulturminner som var mer enn 100 år gamle, status som automatisk fredede kulturminner. Grunnen til at man valgte en slik kontinuerlig løpende fredningsgrense, var blant annet mangelen på skriftlige kilder om samisk historie og fortid, samt at samisk kulturarv ble ansett å være sårbar og underrepresentert i forhold til øvrige kulturminner.⁷³ I 2018 ble det etter forslag fra Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie gjort endringer i kulturminneloven som gjorde at grensa for automatisk fredning av samiske kulturminner ble satt til 1917. Samiske kulturminner som er fra etter 1917, vil heretter måtte vedtaksfredes.⁷⁴

I forarbeidene til denne lovendringen vurderer regjeringen om kvenske kulturminner burde få samme fredningsvern som samiske. Både Sametinget (plenums møte desember 2016) og Ruijan kvääniliitto / Norske kveners forbund (NKF) (styret januar 2017) gikk inn for dette, men det kom ikke med i lovendringen. Departementet mente at:

«[v]ern av kvenske kulturminner inngår allerede i det ordinære fredningsarbeidet. Etter Riksantikvarens Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen er kvenske kulturminner nevnt som ett av ti temaer som skal prioriteres for fredning. Kommuner kan i tillegg sikre kulturminner av regional og lokal verdi ved bruk av plan- og bygningsloven.»⁷⁵

Skogfinske kulturminner er heller ikke nevnt i kulturminneloven, heller ikke bygningsvern eller immaterielle kulturminner.

Direktoratet for kulturmiljøforvaltning, Riksantikvaren/Riikaantikvára, har som et ledd i fredningsstrategien frem til 2020 hatt et spesielt fokus på nasjonale minoriteter og fredet et utvalg av deres kulturminner.⁷⁶ Riksantikvarens utgangspunkt er at det er skogfiner og kvener som har best kompetanse og kunnskap om sine kulturminner, og det er også de som eier sin egen historie og kan fortelle hva som er representative og viktige kulturminner for dem.

Satsingen på skogfinske kulturminner og kulturmiljø hadde oppstart i 2016. Riksantikvaren har fredet både enkeltstående skogfinske bygninger og flere gårdstun. Det eldste kulturminnet skriver seg fra 1600-tallet, og med kontinuerlig bosetting på mange av gårdene går dateringene ofte frem til 1900-tallet. Den skogfinske byggetradisjonen er ivaretatt gjennom fredningen, og det er flere hus med røykovn og badstuer på tunet. Alle de skogfinske kulturminnene er vedtaksfredet.

[På Instagram-kontoen] som jeg har laget, [deler jeg] stories på [skogfinske] dyrenavn, stedsnavn, funnet gamle innspillinger av sanger, mye bilder, sånne ting, men det er vanskelig å få tak i [stoff], noe er på Nasjonalbiblioteket, Digitalt museum, mye i Finland, men det er vanskelig å få tak, [jeg] ville heller ikke forstått det, på finsk.⁷⁷

Det har lenge vært stor interesse for og registrering av skogfinske stedsnavn. DNT Finnskogen og omegn, et lokallag i Den norske turistforening, har som formål å spre kunnskap om finnekulturen, og har gitt ut to turkart med skogfinske stedsnavn.⁷⁸ Det er 30 år siden Finnskogleden ble etablert som en 240 km lang vandringsled fra Morokulien på grensa mellom Eidskog og Eda i sør til Søre Osen i Trysil i nord. Leden går gjennom Finnskogen både på norsk og svensk side av grensa og passerer viktige kulturminner.⁷⁹

Riksantikvarens satsing på kvenske/norskfinske kulturminner og kulturmiljøer ble igangsatt i 2017.⁸⁰ Alle ti utvalgte kvenske eller norskfinske kulturminner er fredet i kategorien bygningsvern. I Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari er fem bygninger eller gårdstun fredet, og de øvrige ligger i Sør-Varanger/Saujj-Va'rrjel/Máttá-Várjjat/Etelä-Varenki, Porsángu/Porsanger/Porsanki, Kvæningen/Návuonna/Naavuo no og Nordreisa/Ráisa/Raisi. Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmark/Finmarkku fylkeskommune har ansvar og forvaltningsmyndighet for disse kulturminnene og -miljøene. Kvensk byggeskikk har

73 Sametinget (2021).

74 Prop. 42 L (2017–2018).

75 Prop. 42 L (2017–2018) Endringer i kulturminneloven (fredningsgrensen for samiske kulturminner).

76 Riksantikvaren: <https://www.riksantikvaren.no/kulturminner-kulturmiljo-og-kulturlandskap/nasjonale-minioriteters-kulturminner/> (lest 5.12.2022).

77 SFKOMM 2020/1850–1.

78 DNT Finnskogen og Omegn: <https://finnskogen.dnt.no/kart-og-brosjyrer/> (lest 5.12.2022).

79 Finnskogleden: <https://finnskogleden.com/finnskogleden-30-ar/> (lest 26.2.2023).

80 Riksantikvaren: <https://www.riksantikvaren.no/kulturminner-kulturmiljo-og-kulturlandskap/nasjonale-minioriteters-kulturminner/kvenske-kulturminner/> (lest 5.12.2022).

mye til felles med skogfinsk byggeskikk, men den kvenske nærheten til havet gjør at det er flere kulturminner knyttet til fiskerinæringen. Tjæremiler, der furuskogen er en ressurs, er en annen type kulturminne/-miljø. I tillegg har det i lang tid vært registrering av kvenske stedsnavn mange steder med kvensk bosetting.⁸¹

Vern og forvaltning av samiske kulturminner ble tidlig reist som sak av Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie. Stortinget delegerte fra 1.1.1990 det regionale kulturminnevernet, inkludert samiske kulturminner, til fylkeskommunene,⁸² og Sametinget ønsket å ivareta forvaltningen av samisk kulturminnevern selv. Det ble gjennomført en utredning,⁸³ som konkluderte med at Sametingets politiske nivå burde ha myndighet over samiske kulturminner, siden fylkespolitikere hadde myndighet over det øvrige kulturminnevernet. Allerede i 1991 foreslo Sametinget at Samisk kulturminneråd, et fagpolitisk underorgan til Sametinget, skulle ha ansvar for dette arbeidet.⁸⁴ Da var det ved Saemien Sijte på Snåsa, under ledelse av Sverre Fjellheim, allerede i perioden 1985–1989 blitt gjennomført et stort prosjekt med registrering av samiske kulturminner i sørsamisk område. Tenkningen som lå til grunn for vernearbeidet til Saemien Sijte, var bygd opp rundt begrepene *kulturell kompetanse* og *områdetilhørighet*, noe som gjorde at kjennskap til og erfaring fra sørsamisk bosetting, næringstilpasninger og levemåter ble vektlagt i utvelgelse av lokale registratorer.⁸⁵

Sametinget har forvaltningsmyndighet for samiske kulturminner, samiske kulturmiljøer og samisk bygningsvern i Norge. I *Áimmahuššan – Sametingsmelding om samisk kulturminnevern* (2021), vektlegges det at målsettingen med kulturminnevernet er en kunnskapsbasert og fremtidsrettet kulturminnepolitikk. Hovedmålsettingen i Sametingets kulturminneforvaltning er å «ivareta og synliggjøre samiske kulturminner og kulturmiljøer på grunnlag av samisk historie og samiske verdier, med utgangspunkt i kulturminnenes betydning for identitet og samfunnsbygging».⁸⁶ Sametinget har

gjennomført et omfattende dokumentasjons- og registreringsprosjekt innen bygningsvern, og det er i dag registrert omkring 900 fredede samiske bygninger. Det høye antallet automatisk fredede bygninger, den generelle økningen av kjente arkeologiske kulturminner samt ulike forskningsprosjekter bidrar til kunnskapsøkning, men også til både faglige og ressursmessige nye utfordringer for forvaltningen.⁸⁷ I 2005 engasjerte Sametinget seg for å få Várjjat siida i Varanger inn på UNESCOs verdensarvliste. Det har ennå ikke lyktes Sametinget å få norske myndigheter til å sette området på sin tentative liste over verdensarv.⁸⁸

Organisasjoner og lag kan hvert år søke om tilskudd fra Sametinget for å restaurere bygninger og menneskeskapt konstruksjoner eller for å registrere kulturminner. Dette bidrar til lokalt engasjement, hvor lokale registratorer fremskaffer ny kunnskap om historisk samisk bosetting, næring og kultur. I pitesamisk område i Beiarn/Bájjdár/Bájjdár kommune det blitt lagt ned et betydelig arbeid over lang tid med registrering og formidling av samiske kulturminner. Det har blitt samlet inn og registrert over 200 kulturminner, noe som viser at området har vært et samisk bruksområde lenge. Árran julevsáme guovdásj/ lulesamisk senter har gjennomført et pitesamiske stedsnavnprosjekt (2011–2015), hvor over 200 ikke tidligere registrerte pitesamiske stedsnavn ble registrert. Stedsnavnene har senere blitt formidlet i form av kunst, en vandretstilling og utgivelser.⁸⁹

Etablering av institusjoner for dokumentasjon, forskning, ivaretagelse og formidling av historien er svært viktig for både kvener, samer og skogfinner. Med en slik institusjon ligger ikke lenger forklaringsansvaret for liv og bosetting fra gammelt av hos det enkelte individ, men hos institusjonen. Sametinget har ansvaret for både forvaltning og håndheving av kulturminneloven med hensyn til samiske kulturminner, og kan som politisk organ utforme målsettinger, strategier og handlingsplaner for ivaretagelse av samenes egen fortid. Sametinget har også ansvar for de samiske museene, delt i seks siidaer/områder.

81 Se kapittel 16.

82 Miljøverndepartementet. Rundskriv T-4/92 (13.10.1992) Kulturminnevern og planlegging etter plan- og bygningsloven.

83 SU 1991:1 Framtidig organisering av samisk kulturminnevern. Sametinget.

84 Sametinget (1991) sak 36/91.

85 Fjellheim (1991) Kulturell kompetanse og områdetilhørighet. Metoder, prinsipper og prosesser i samisk kulturminnevernarbeid.

86 Sametinget 2021, s. 6.

87 Sametinget 2021.

88 Sametinget 2021, s. 49.

89 Keviselie (2014) Bidumsáme dáfo/Pitesamisk kunstkart. Vandretstillinga Pitesamiske stedsnavn – fortellinger om oss! (2015) Skarvik (2015) Pitesamiske stedsnavn i Salten.

Også samiske kultursentre og språksentre får sine viktigste bevilgninger over Sametingets budsjett.

Kvenske og skogfinske kulturminner forvaltes av de respektive fylkeskommunene. Det kvenske museet, Ruija kvenmuseum, som åpnet i august 2021 i Vadsø/Čáhcesuolu/Vesisaari, samt andre kvenske institusjoner som Haltiin kväänisentteri / Halti kvenkultursenter, Kainun Institutti – Kvensk Institutt og språksentre, har stor betydning for ivaretagelse og formidling av kvensk historie, kultur og språk. Den skogfinske befolkningen har ikke hatt institusjonsbygging i samme grad som samer og kvener. Norsk skogfinsk museum ble dannet i 2005 etter en konsolidering av fire eldre kulturverninstitusjoner som arbeidet med skogfinsk historie og kultur. Museet har i flere tiår jobbet overfor myndighetene for å få finansiert et nytt museumsbygg som skal lokaliseres til Svullrya på Grue Finnskog. Formålet til museet er å arbeide aktivt med skogfinsk kultur innen dens totale geografi i Norge, og innen dens totale innhold i historie, nåtid og fremtid. Museets samlinger og virksomhet skal avspeile den flerkulturelle situasjonen man har hatt i skogfinske områder i Norge.⁹⁰ For både samer, kvener og skogfinner har institusjoner som museer og kultursentre gjort det mulig å fokusere på og formidle historie og kulturarv fra sitt eget perspektiv. Dette gir også motivasjon i engasjementet for bevaring og utvikling av egen kultur.

19.4 Avslutning

Fornorskingen har bidratt til at nasjonale minoriteter og urfolk har fått reduserte muligheter til å utvikle sitt kulturliv og sine kunst- og kulturuttrykk. Kvenske og samiske kulturuttrykk ble frem til 1970-tallet usynliggjort i kulturoffentligheten og deres kultur ble ikke inkludert i Norges kulturfellesskap, men skrevet ut som det fremmede, «de andre». Denne prosessen førte til at minoritetenes kulturuttrykk ble marginalisert og mye av gruppenes egenart og tradisjoner ble svekket og i noen tilfeller tapt.

Fornorskingspolitikken innbar at urfolk og nasjonale minoriteter ble satt under press, noe som medførte tap, sorg og smerter for samer, kvener og skogfinner. I stor grad har håndteringen av negative belastninger på grunn av fornorskingen blitt privatisert og overlatt til den enkelte. Skam og lojalitet til overmakten har medført at fortellinger om urett nærmest er blitt tabubelagt.

Kunst- og kulturuttrykk bidrar til at mennesker får bekreftelse på det egenerfarte, og skaper symbol-

ske rom for transformasjon og bearbeiding av egne erfaringer, følelser, lengsler og behov og kan derfor være viktig i forsoningsprosesser. Fravær av urfolks og nasjonale minoriteters kunst- og kulturuttrykk har medført at de ikke har hatt samme mulighet til å få livserfaringer, som sorg, smerte og tapsopplevelser, bekreftet, språkliggjort og bearbeidet. Manglende prioritering og synliggjøring av urfolks og nasjonale minoriteters kunst- og kulturuttrykk har bidratt til manglende anerkjennelse av samer, kvener og skogfinners verdighet og tilhørighet i Norge som urfolk og nasjonale minoriteter.

Litteratur, musikk, billedkunst, film og scenekunst er viktige forutsetninger for at urfolk og nasjonale minoriteter skal ha en levende og mangfoldig kultur som blir videreført til de neste generasjoner. Litteratur sammen med media er to av de mest sentrale samfunnsarenaene for utvikling av språk og ordforråd, men litteratur har også andre funksjoner og virkninger. Samisk, skogfinsk og kvensk litteratur har vært viktige faktorer i bevisstgjøring og utvikling av fellesskap og styrking av selvbilde etter en lang epoke av undertrykkelse. I tillegg til bevisstgjøring tilfører kunst- og kulturuttrykk nye begreper og måter å tenke på. De kan utvide erfaringshorisonten og nyansere menneskets virkelighetsforståelse ved å gi erkjennelse og estetiske opplevelser. Mangfoldig kunst- og kulturuttrykk har også en kommunikasjonsfunksjon ved at de formidler kunnskap om samisk, skogfinsk og kvensk kultur og samfunn både internt og til storsamfunnene, og også internasjonalt.

Håndverkstradisjoner er et sentralt kulturtrekk i kvensk, samisk og skogfinsk kultur, og er en viktig del av kultur og identitet, ettersom det ofte er den synlige kulturelle identitetsmarkøren. En konsekvens av fornorskningen er at mange steder ble ikke håndverksmessig kulturarv og tradisjon videreført internt i familier. Eksempelvis avtok og forsvant bruken av skogfinske og kvenske tradisjonelle klær, samt samiske kofter mange steder. Dermed mistet mange kunnskap om egen kulturarv, tradisjoner, normer og skikker for tradisjonell bekledning. Bruken av tradisjonelle klær som kofte, finnskogbunad og kvensk drakt er i dag revitalisert og igjen en synlig kulturell markør.

Fornorskingen har medført lite kunnskap om urfolks og nasjonale minoriteters historie både nasjonalt og lokalt. Kulturminner har derfor spesiell stor verdi som dokumentasjon av historisk bosetting og tilstedeværelse og gir bekreftelse på identitet og tilhør-

90 Skogfinsk museum <https://www.skogfinskmuseum.no/> (lest 21.12.2022).

ighet til området. En utfordring i dag er manglede registrering av samiske, kvenske og skogsfinske kulturminner, noe som kan medføre at kulturminnene er særdeles utsatte når det skjer inngrep i landskapet.

Nasjonalismen, grensetrekningene og oppbyggingen av nasjonale kultur- og utdanningsinstitusjoner har bidratt til å svekke minoriteters og urfolks fellesskap på tvers av landegrensene. Helt frem til 1950-tallet ble kulturkontakten over landegrensene vanskeligjort og dette bidro til svekkelse av samhørighet. Kunst og kultur skaper fellesskap, trivsel og livskvalitet. Å legge til rette for samarbeid på tvers av landegrensene vil ha stor betydning for videreutviklingen av kunst og kulturlivet og samtidig bidra til levende og gode kvenske, skogsfinske og samiske samfunn.

Urfolks og nasjonale minoriteters kulturliv, kunst- og kulturuttrykk har hatt og fremdeles har en stor betydning i oppgjøret med fornorskning og urett.

Kunst og kulturuttrykk har også bidratt til stolthet over egen kultur og til anerkjennning og inkludering av kvener, samer og skogsfiner i et nasjonalt og internasjonalt kulturfellesskap.

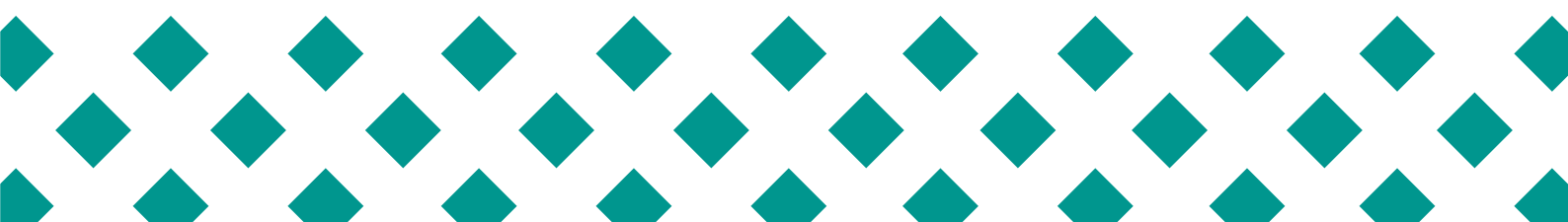

Lytteren, 2019

© Hanne Grete Einarsen/BONO 2023

Reindriftens vilkår

20. Reindriftens vilkår

Den samiske reindriften i Norge er under press. Ulike former for arealinngrep og offentlig forvaltning har ført til at rammevilkårene for reindriftnæringen over tid har blitt dårligere. I noen områder er presset mot reindriften så høyt at det truer grunnlaget for samisk reindrift. Dette kan også få følger for språk og kultur fordi denne næringen er en viktig arena for bruk av samiske språk. Arealinngrepene og tiltakene hver for seg og i sum har en fornorskende effekt.

Kommisjonen har valgt å drøfte rettighetsutviklingen og uklareheter rundt rettigheter, ressursbruk og ulike former for interessemotsetning etter at fornorskingspolitikken var avsluttet, og vurdere de konsekvensene dette har hatt. Bakgrunnen er at det samlede presset mot reindriften er så stort at det truer grunnlaget for reindriftsamisk kultur, og slik kan ha konsekvenser for den videre forsoningen. Dette kapitlet tar opp hvordan lovgiving, forvaltning og ulike typer arealinngrep siden 1970-tallet har ført til økt press mot den samiske reindriftnæringen, og hvilke konsekvenser dette har hatt.

Muhto dieđusge dat eiseválddit, dat gal leat dagahan stuorra hástalusaid. Go dat leat geahččalan rievdadit min eal-linvuogi iežaset jurdagiid mielde.¹

Myndighetene har skapt store utfordringer fordi de har iherdig prøvd å endre levesettet vårt etter deres tenkemåte.

Ved inngåelsen av Lappekodisillen² i 1751 etablerte Danmark-Norge og Sverige for første gang en lovregulering som la til rette for reindriftens økologiske tilpasning og varierte arealbehov: «Det er bekiendt Sag, at Field-Lapperne kan ikke andet, end maa om Sommeren ligge Vesten for Field-Kiølen i Norsk Lappmark, og om Vinteren Østen for Kiølen i Sverrigs Lappmark; Thi ligesom de med deres Reen ei kan begaae sig om Vintren i Norge, formedelst at Reen-Moesen er kun liden, Skov her ikke nok haves, og Sneen efter Regnen haard sammenfryser, at Reen ei kan opsparke, eller med Foeden opgrave den, at de faae deres Føde; Saa kan Reen om Sommeren ei heller

leve i Sverrig, for den heftige Heede og Mængde at U-tøyg, hvoraf den skulde styrte.»³

Slike nomadiske tilpasningsformer førte flere steder til arealkonflikter; bønder klaget over at reinen kom inn på dyrket mark, og reindriftsamene opplevde at jordbrukskolonisering la beslag på gamle flytteleier og boplasser. Helt frem til 1978 bygde lovgivningen på at jordbrukets interesser skulle prioriteres, og at reindriften var «en historisk Overlevering, der ikke i ringe Grad virker som Hemsko paa Udviklingen», slik Lappekommisjonen formulerte det i 1897.⁴

20.1 Lappefogden – statens mann og motpart i forvaltning av reindrift

Frem til 1900 hørte reindriften til Departementet for det Indre. Da Landbruksdepartementet (fra 2004 Landbruks og matdepartementet) ble etablert i 1900, ble forvaltningen av reindriften en av oppgavene. På 1890-tallet var det opprettet stillinger som lappefogder, som var underlagt fylkesmennene. I 1978, i forbindelse med ny reindriftslov, skiftet stillingene tittel til reindriftsagronom.

Lappefogdenes oppgave var gjennom den lokale forvaltningen å ivareta nasjonale og landbruksmessige interesser i forbindelse med inndelingen av reinbeitedistrikter sør for Finnmárku/Finmark/Finmarkku og særlig med tanke på grenseoverskridende reindrift.⁵ I 1933 ble den første lappefogden i Finnmárku/Finmark/Finmarkku tilsatt, og året etter ble reinbeitedistrikter innført i fylket. Virket til lappefogden, som i utgangspunktet var gitt det forvaltningsmessige ansvaret for reindriftnæringen, fikk samtidig privatrettslige konsekvenser.⁶ Lappefogden skulle ikke bare ivareta statens interesser, han skulle også ivareta reindriftens interesser med hensyn til statens disposisjoner. Han hadde med andre ord en dobbeltrolle og fikk dermed en betydelig maktposisjon lokalt; hans mening og disposisjoner kunne få store følger for den enkelte reineier. Lappefogdens myndighet og forvaltning av reindriften førte til en oppfatning hos mange om at staten kunne gjøre hva den ville med reindriften.

Reineieren Mathis M. M. Gaup (Fire-Mathis) sa det slik under rettsaken om Stifjell-Varfjell-ut-

1 SFKOMM 2020/212-24. Niilasa Gáren Ánne / Inga Karen Anne Nilsdatter Logje Gaup.

2 Se mer om Lappekodisillen i kapittel 6.

3 Schnitler (1985) s. 24.

4 Se mer om Lappekommisjonen i kapittel 7.8.1 og 7.8.4.

5 Forvaltningsdatabasen 22.04.2023: <https://forvaltningsdatabasen.sikt.no/data/enhet/19685/endringshistorie> Se mer om lappefogden i kapittel 7.8.3 og 8.8.3.

6 Henriksen (2011).

byggingen i 1979: «Vi spurte lappfogden og de sa at dere har ikke en sjanse. For dette er statens.»⁷ Alta herredsrett sier i dommen at det på 1950- og 1960-tallet var «en alminnelig utbredt oppfatning blant samer og andre at det var lappfogden som var flyttsamenes talsmann i slike tilfeller, og at han nærmest ble ansett som en «formynder» for samene i de fleste spørsmål som gjaldt reindriftsnæringen, uansett hvordan det kunne være med hans formelle kompetanse».⁸

Lappfogdens maktposisjon og dobbeltrolle var tydelig utover 1950-tallet, da de første større areal-inngrepene dukket opp. Bakgrunnen var de mange kraftutbyggingsprosjektene i Nord-Norge som tok til dette tiåret. Store prosjekter ble utført i Nordland, og etter hvert kom utbyggingene i Skibotn/Ivgubahta/Yykeänperä, Návuoja/Kvænangen/Naavuono og Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono i Troms/Romsa/Tromssa samt Pasvik/Paččjokk/Báhčaveadji/Paatsjoki og Ifjordfjellet/Idjavuonduottar i Finnmarkku/Finmarkku. I tillegg ble en rekke mindre vannkraftprosjekter realisert for å løse lokale kraftbehov.

Alle disse prosjektene skapte på ulike vis problemer for reindriften, men uten at det førte til noen videre offentlig debatt. Kraftutbygging ble på 1950- og 1960-tallet ansett som et ubetinget samfunns gode som førte til vekst og velstand for alle. Reindriftsamene opplevde det rimeligvis ikke slik, men hadde verken ressurser eller lovhjemmel til å ta til motmæle. Deres bruk av områdene ga ikke rettslig vern i forbindelse med inngrep. Staten definerte på denne tiden reindrift som «tålt bruk», som betød at reindriften ofte måtte vike for annen aktivitet. Hvis reindriftsamenes hensyn ble forsøkt ivaretatt, var det etter anvisning fra lappfogden og hans vurderinger. Den minoritetspolitiske tilstanden i Norge på denne tiden ga heller ingen oppmerksomhet til reindriftens interesser.

Etter at reindriften ble tilkjent ekspropriasjonsrettslig vern gjennom Altevanndommen i 1968, fikk lappfogden en enda mer betydningsfull rolle og ansvar for en økende mengde erstatningsutmålinger. På denne tiden var en kommet i gang med beitegranskinger,⁹ som sammen med lappfogdens vurderinger, var med på å bestemme utfallet av erstatningsutmålingene. Utover 1970-tallet kom det flere slike

saker, som alle hadde det til felles at inngrepene konsekvenser for reindriften av skjønnsretten ble definert som beitetap og til dels ekstra arbeidsomkostninger.¹⁰ En rekke vannkraftprosjekter ble gjennomført i Trøndelag/Tröndelage og Nordland/Nordlännda og senere både i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmarkku/Finmarkku. Ved alle disse prosjektene ble det foretatt konsekvensvurderinger i forbindelse med skjønnsoppjøret. På samme tid ble det igangsatt to større gruveprosjekter i Finnmarkku/Finmarkku/Finmarkku – Biedjovággi og Kvalsund/Fálesnuorri/ – begge i sentrale reindriftsområder.

ÁBBORÁŠŠA

Distrikt 34 Ábborášša i Guovdageaidnu/Kautokeino ble mellom 1960 og 1975 utsatt for en rekke ulike sektorinngrep. I løpet av en 15-årsperiode mistet distriktet store deler av sitt kalvings- og sommerland på grunn av vannkraftutbygging, samtidig som etablering av gruve drift reduserte høstområdets anvendbarhet.

Vannkraftutbyggingen tok til i 1962, og i de to påfølgende årene ble det bygd en ca. 30 km lang anleggsvei fra Kvænangsbotten/Naavuonoperä til det sydligste magasinet Šuoikkátjávri. Konesjon for utbygging ble gitt i 1964, og deretter ble en rekke vann regulert. I 1967 fikk A/S Kvænangen Kraftverk tillatelse til å utvide de opprinnelige utbyggingsplanene og foretok deretter ytterligere reguleringer. I 1975 ble det gitt konsesjon til å foreta et tredje utbyggingstrinn. På samme tid som disse inngrepene tok til i området for sommerbeite, foregikk det omfattende geologiske undersøkelser i distriktets område for høstbeite i regi av Norges Geologiske Undersøkelser (NGU). Gruvedriften ble anbefalt av alle faginstanser, også av lappfogden i Troms, som håpet at den nesten fire mil lange anleggsveien kunne gi videre veiforbindelse med Nordreisa/Ráisa/Raisi. Gruvedriften startet opp i 1968, og konsesjon ble gitt i 1971.

Skjønn for vannkraftutbyggingen ble holdt i 1971, og skjønn for gruveanlegget ble holdt i 1972.

7 Vik, Semb og Pharo. (2013) s. 50.

8 Alta Herredsrett, 20. september 1974, s. 27. Rt-1979-492 (Varfjell/Stifjell).

9 I 1967 ble det opprettet en statskonsulentstilling i reindrift som blant annet gikk i gang med beitegranskning for å kunne fastsette beitekapasiteten i de enkelte distrikter.

10 Rt. 1975, s. 1029 (Kappfjell); Rt-1979-492 (Varfjell/Stifjell).

Skjønnes formål var å vurdere skadevirkninger for alle rettighetshavere i reguleringsområdene. Ved begge inngrepene gjaldt dette først og fremst reindriftssamene i Ábborášša, men i skjønnsbegjæringen av 1965 kunne A/S Kvænangen Kraftverk opplyse at en ennå ikke hadde «tilstrekkelige opplysninger til å kunne oppgi navnene på denne gruppe av mulige interesserte parter». Tre år etter at utbyggingen var påbegynt, var ansvarlig tiltakshaver ennå ikke klar over hvem og hvor mange som drev reindrift i utbyggingsområdet. Også Biedjovággi-skjønnen gjorde det klart at reindriftens omfang og karakter var av mindre interesse: «De saksøkte er reindriftsamer [...] som er berørt av utbyggingen. Dette er for såvidt et ubestemt antall.»

Skjønnsretten tok utgangspunkt i det aktuelle inngrepet på stedet og ikke i reinbeitedistriktets totale situasjon. Dermed oppsto den situasjonen at skjønnsretten for Biedjovággi ikke nevner at reineierne som ble påført skade gjennom gruvedriften i høstbeitelandet, også hadde fått driftsgrunnlaget sterkt redusert gjennom kraftutbygging i vår- og sommerlandet. Og tilsvarende dannet heller ikke etableringen av gruveanlegget noe premiss for skjønnsretten som skulle vurdere kraftutbyggingens konsekvenser.

Utviklingen førte til at antallet rein ble kraftig redusert, og flere familier forlot distriktet. I 1975 gikk A/S Kvænangen Kraftverk i gang med det tredje utbyggingstrinnet, samtidig som de søkte konsesjon for en fjerde regulering. Lappefogden vurderte situasjonen slik: «Til sammen utgjør disse utbygninger i distrikt Ábborášša et hardt og betydelig inngrep som det ikke er noe å si på at de protesterer energisk imot. (...) Vi anser det lite formålstjenlig å gå imot søknaden og med hensyn til erstatninger, vil jo disse bli gjenstand for skjønn.»¹²

Kilde: Bjørklund (2016); De-0117, Lappefogdens arkiv, Statsarkivet i Troms; Rettsbok for Lyngen, ekspropriasjonsskjønn av 20.7.1971, sak B11/65. Rettsbok for Alta herredsrett, skjønn 2.8.1972, sak 7/71B.

Den stadig mer ekspanderende og konfliktfylte kontaktflaten mellom reindrift og industrielle inngrep var bakteppet for reindriftsloven av 1978.¹¹ En viktig hensikt med loven var å regulere reindriftnæringen, blant annet for å forebygge konflikter. Myndighetene innførte et nytt forvaltningsregime og regulerte rekrutteringen gjennom en konsesjonsordning. I tillegg kom en velferdspolitisk begrunnelse: Gjennom effektivisering av kjøttproduksjonen skulle reindriftssamene få ta del i den allmenne velstandsutviklingen. Virkemiddelet var en reindriftsavtale fra 1976, modellert etter jordbruksavtalen, en avtale sentrale personer innen NBR/NRL lenge hadde ønsket å få på plass. Når det gjaldt reindriftens rettsgrunnlag, stadfestet loven en oppfatning om at reindriften ikke hadde et selvstendig rettsgrunnlag, men var en næring som ikke hadde rettigheter utover det lovgivningen til enhver tid definerte.

Til sammen utgjorde dette bakgrunnen for den politiske forståelsen og håndteringen av utbyggingen av Alta-Kautokeino-vassdraget, slik denne utviklet seg mot slutten av 1970-tallet.¹² Fra å være ett av mange kraftutbyggingsprosjekter ble utbyggingen en stor politisk konflikt mellom samiske interesser og staten.¹³ Samiske organisasjoner, miljøvernere, samfunnsvitenskapelig forskning og folkerettskonvensjoner ga et alternativt bilde av reindriftssamenes situasjon – et bilde som til slutt utløste en omfattende offentlig debatt, og som endret samepolitikken.¹⁴

20.2 Inngrep, politiske forpliktelser og rettsvern

I § 1 i dagens reindriftslov heter det: «For det samiske reinbeiteområdet skal loven legge til rette for en økologisk, økonomisk og kulturelt bærekraftig reindrift med basis i samisk kultur, tradisjon og sedvane.»¹⁵ Slike formuleringer forutsetter at det er en sammenheng mellom kultur og næring. Den reindriftssamiske tilpasningsformen er fra gammelt av et uttrykk for kulturell bærekraft, til tross for at den har vært forsøkt regulert gjennom norsk lovning i over hundre år. Slik bærekraft, *birgennávccat* (nordsamisk) eller resiliens, kommer til syne ved at mange samer fremdeles prøver å opprettholde samiske sedvaner og rettsoppfatninger, driftsmåter og kommunikasjonsformer i form av samiske språk og øremerker.

11 Lov 9. juni 1978 nr. 49 om reindrift.

12 Les mer om striden rundt Alta-saken i kapittel 10.

13 Brantenberg (1985) s. 23–48.

14 Bjørklund & Brantenberg (1981).

15 Lov 15. juni 2007 nr. 40 om reindrift (reindriftsloven).

Med Altevanndommen i 1968 gikk reindriftsamenes livsgrunnlag over fra å være «tålt bruk» i juridisk forstand til å bli tilkjent et selvstendig rettsgrunnlag tuftet på alders tids bruk. På grunn av motstand fra Landbruksdepartementet nedfelte ikke denne erkjennelsen seg i reindriftsloven. Denne ble av Stortinget oppfattet som en næringslov, og retten til å drive reindrift hadde følgelig «det omfang og det innhold som loven til enhver tid bestemte».¹⁶ Imidlertid presiserte lovgivning i 1978 også at hensikten med loven skulle være å «bevare reindriften som en viktig faktor i samisk kultur», jf. § 1. En slik erkjennelse reflekterte den samepolitiske endringen som var i ferd med å komme i etterkant av Samekomiteens innstilling fra 1959.¹⁷ Etter dette kom statens kulturpolitiske forpliktelser stadig oftere på dagsorden. En rekke vannkraftprosjekter på 1960- og 1970-tallet aktualiserte statens ansvar for reindriftsamenes, og dermed generelt samenes, fremtid i Norge. Stadig oftere måtte norske myndigheter gi forsikringer om at hensynet til reindriften og samisk kultur ville bli ivaretatt.

UTDRAG AV NORSKE MYNDIGHETERS UT- TALELSER OM REINDRIFTSPOLITIKK

«Reindriften er den mest typiske av alle samiske næringer og danner derfor et godt ankerfeste for samisk språk og kultur. Alle tiltak som støtter samisk reindrift, vil derfor også komme samisk kultur til gode.»

Kilde: St.meld. nr. 21 (1961–62) Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning s. 15.

«Det er en grense for hvilke naturinngrep som kan tillates i de samiske bosetnings- og næringsområder. Planer om store naturinngrep må vurderes nøye, slik at man får klarlagt også virkningene på den samiske utnyttelse av naturgrunnlaget og den virkning inngrepene kan påføre samisk kultur.»

Kilde: St.meld. nr. 33 (1973–74): Tillegg til St.meld. nr. 108 (1972-73) Om et utbyggingsprogram for Nord-Norge.

«Formålet med denne lov er å legge forholdene til rette for en samfunnsgagnlig utnyttning av reinbeiteressursene på en måte som gir trygge økonomiske og sosiale kår og som sikrer rettighetene

for den som har reindrift som yrke, og bevarer reindriften som en viktig faktor i samisk kultur.»

Kilde: Lov 9. juni 1978 nr. 49 om reindrift, § 1.

«Inn under det som anses som samfunnsgagn, går også hensynet til en spesiell befolkningsgruppes egenart, tradisjoner og kultur forankret i en livsform som er sterkt knyttet til reindriftnæringen. Dette er forhold som må tillegges særlig vekt.»

«Et sikkert arealgrunnlag er etter Regjeringens mening et sentralt premiss for en bærekraftig utvikling i næringen. Etter Regjeringens mening er det grunn til å være varsom med arealinngrep i reindriftsområder.»

Kilde: Ot.prp. nr. 9 (1976–77) Om lov om reindrift s. 46 og 103.

«Reindriften er en svært viktig del av samisk kultur- og næringsliv, noe som krever særskilt oppmerksomhet, blant annet ut fra nasjonale og internasjonale bestemmelser om vern om urfolk og minoriteter.»

Kilde: Landbruks- og matdepartementet (2007) «Forslag til endringer i Lov om reindrift (reindriftsloven) av 1. juli 2007 – høring», s. 9.

«Regjeringen vil at Sametinget skal ha reell innflytelse på utformingen av jordbruks-, reindrifts- og fiskeripolitikken, og på forvaltningen av avgjørede ressurser for samiske samfunn.»

Kilde: St.meld. nr. 28 (2007–2008) Samepolitikken jf. 1.1 Prinsippene og verdigrunnlaget for Regjeringens samepolitikk

«Reindriften er en arealavhengig næring, og tilgang på nødvendige arealer er en sentral forutsetning for at næringen oppnår målet om økt produksjon og lønnsomhet.»

Kilde: Innst. 377 S (2016–2017) s. 7.

«Infrastrukturtiltak som hver for seg kan ha begrenset effekt vil til sammen kunne føre til store negative effekter. Det er derfor viktig å få vurdert ulike typer inngrep i sammenheng.»

Kilde: Meld. St. 32 (2016–2017) Reindrift – lang tradisjon – unike muligheter s. 52.

16 Bull (2023) s. 20.

17 Se mer om Samekomiteens innstilling i kapittel 9.

En gjennomgang av uttalelser om reindriften viser at norske myndigheter over lang tid har forpliktet seg politisk til å verne om reindriften og dens bruksområder for derigjennom å fremme samisk kultur. Denne forpliktelsen bygger på en klar anerkjennelse av at reindrift utgjør et viktig fundament for samisk kulturs kultur. Utover 1990-tallet ble det stadig klarere at Norges folkerettslige forpliktelser måtte vektlegges.¹⁸

Først og fremst var det inngrep i reinbeiteområder og reindriftens utilstrekkelige rettsvern i lovgivningen som etter hvert påkalte behovet for rettslig avklaring. Flere dommer på slutten av 1900-tallet tok ikke hensyn til alders tids bruk blant reindriftssamer, og var fundert på norske privatrettslige prinsipper hvor en avviste at reindriften skulle ha noen form for «egenart».¹⁹

Det ble pekt på at det var et manglende svar mellom de folkerettslige forpliktelser og norsk rettspraksis.²⁰ Dette var noe av bakgrunnen for en stortingsmelding i 1991 som slo fast: «Uten klare rettsregler som kan legges til grunn av domstolene og i samfunnsutviklingen for øvrig, ville den samiske reindrift ikke kunne la seg opprettholde som et fortsatt viktig grunnlag for samisk kultur og samfunnsliv, noe den uomtvistet er i dag.»²¹ Samerettsutvalget II påpekte i 2007 at i lys av SP art. 27 måtte Grunnloven § 110 a forstås slik at den «i dag utgjør en materiell skranke mot inngrep i samisk kulturutøvelse»²². Samerettsutvalget II skrev videre: «I bestemmelsen i § 110a ligger det også et vern mot inngrep som kan ha utilbørlige skadevirkninger i de bruksområdene som danner naturgrunnlaget for kulturutøvelsen.»²³

I dag er det gjeldende rett at samisk reindrift hviler på et eget rettsgrunnlag basert på alders tids bruk, noe som blant annet kommer til uttrykk i reindriftsloven § 4.²⁴ Reindriftslovens formålsparagraf § 1 slår dessuten fast at: «[f]or det samiske reinbeiteområdet skal loven legge til rette for en økologisk, økonomisk og kulturelt bærekraftig reindrift med

basis i samisk kultur, tradisjon og sedvane til gagn for reindriftsbefolkningen selv og samfunnet for øvrig.»

Det er den samme form for statlig forpliktelse som kommer til syne i Grunnloven § 108. De siste par tiårene har inngrep i reindriftens ressursgrunnlag fått store virkninger på livsvilkårene for mange reindriftssamer. På den ene siden utvikler folkeretten og nasjonal rett seg og anerkjenner og sikrer reindriftens rettigheter, på den andre siden er det et økende press gjennom arealinngrep i reinbeitedistriktene.²⁵

Statens folkerettslige forpliktelser har vært sentral for eksempel når Olje- og energidepartementets (OED) i 2016 avsto en konsesjonssøknad for et vindkraftprosjekt i Kalvvatnan/Raerienguevtele, Voengelh-Njaarke slette.²⁶ Avslaget viste til SP artikkel 27, og pekte på de inngrep som tidligere hadde vært utført i reinbeitedistriktet.

Arealinngrepene i reinbeitedistriktene, og rettsutviklingen gjennom domstolene, aktualiserer myndighetenes politiske og juridiske forpliktelser. Det er ikke omtvistet at reindriften er viktig for opprettholdelsen av sentrale aspekt ved samisk kulturutøvelse, og stadig flere samer opplever at dagens arealinngrep har en sterk fornorskende effekt.

Vi har fått mange gode lover. Vi har Grunnloven, vi har fått beskyttelse, men det implementeres ikke i den praktiske hverdag [...] Skal det være min plikt å vike og forlate min kultur og gå inn i det norske samfunn?²⁷

Mange forteller at arealinngrepene i reinbeitedistriktene presser folk ut av det kulturelle fellesskapet som reindriften utgjør, og reduserer mulighetene for å holde ved like samiske tradisjonelle ferdigheter. Situasjonen til Voengel-Njaarke slette og vindkraftverket i Kalvvatn/Raerienguevtele ble kommentert slik fra nabo-distriktet hvor vindkraftprosjektet i Øyfjellet pågår: «Der omgjorde OED vedtaket fra NVE og la til grunn (tidligere) inngrepsprosent, samisk kultur,

18 Se kapittel 5 for mer om de folkerettslige forpliktelsene.

19 Jf. Trollheimen i 1981, Korssjøfjell-dommen i 1988, Aursunddommen i 1997.

20 NOU 2007: 13 Den nye sameretten. Bind A, s. 200.

21 St.meld. nr. 28 (1991–92) En bærekraftig reindrift, s. 83.

22 NOU 2007: 13 op.cit. s. 200–201.

23 NOU 2007: 13 s. 190. Se avsnitt 5.4 for mer om bestemmelsen i grunnloven.

24 Lov 15. juni 2007 nr. 40 om reindrift (reindriftsloven).

25 Dette er også bakgrunnen for kritikken i 2016 fra FN's spesialrapportør for urfolk, som påpekte at norsk rettspraksis «raises doubts about the State's ability to respect, protect and fulfil human rights in the context of extractive activities.», jf. FN's urfolksrapportør (2016), s. 10.

26 Olje- og energidepartementet (2016). Klagesak 11.11.2016. <https://www.regjeringen.no/contentassets/2cb371d9a0204b19a8a914ae830a62ee/vedtak-kalvvatnan.pdf>.

27 SFKOMM 2020/1484-2. Jon Anders Mortensson.

samisk reindrift, språket dvs. folkeretten. Syv mil lenger nord, (har vi) samme slektingene, samme folket, samme reindriften. Men da betyr det ingen ting. Folkeretten bruker de når de vil, men det er ikke noe de tar hensyn til, bare tomme ord på et papir.»²⁸

20.2.1 Arealinngrep og konsekvensutredninger

Inngrep i reindriftens naturgrunnlag i form av arealbeslag innebærer blant annet redusert tilgang på beite, kalvingsplasser og sperring av flytteleier. Spørsmålet om beitetilgang har flere aspekter. På den ene siden er tilgangen bestemt av klimatiske forhold som vind, nedbør og temperatur – forhold som dessuten vil kunne bli påvirket av pågående klimaendringer. Det foreligger i dag ingen sikker forsknings- eller erfaringsbasert kunnskap rundt dette. Vel så viktig er den reduksjonen i lavbeite og tilgjengelig areal som ulike typer infrastruktur og problemskapende driftsformer med gjerdebygging, intern konkurranse og høyt reintall har ført til.

Infrastruktur innebærer mange typer inngrep i form av kraftutbygging, militær båndlegging, gruvedrift og utbygging av infrastruktur som veier, jernbaner og kraftlinjer. I tillegg kommer en stadig større utbygging av hytter, fritidsanlegg og rekreasjonsområder, ofte i sammenheng med et ekspanderende reiseliv. Konsekvensene er fragmentering av sammenhengende beiteområder, fordi reinen holder seg unna og dermed mister tilgangen på viktige arealer.²⁹ Kartlegging viser at 71 prosent av alt «uberørt» areal i Norge har forsvunnet på litt over 100 år.³⁰ I dag ligger 89 prosent av det samiske reinbeiteområdet innenfor 5 km fra eksisterende infrastruktur.³¹ Det innebærer også at beitepresset øker fordi antallet rein for det meste har blitt opprettholdt.

De ulike inngrepene som reindriften står overfor, kan sies å ha en dominoeffekt. Gruvedrift og industri krever økt strømtilførsel, noe som igjen blir et argument for vannkraft- eller vindkraftutbygging, som på sin side krever overføringslinjer og anleggsveier, som

igjen fører til økt ferdsel i beiteområdene. Reineierne har av den grunn bedt om å få «vurderinger av helhetsbildet der man ser inngrepene i en sammenheng og ikke utreder tiltakene hver for seg».³² En gjennomgang av konsekvensutredningene som er gjort i reindriftsområder, viser at tiltak sjelden settes i sammenheng med eventuelle øvrige inngrep som har skjedd eller er under planlegging i det samme området.³³ Dette til tross for at det i dag stilles følgende krav til innholdet i konsekvensutredninger (KU): «Der hvor reindriftsinteresser blir berørt skal de samlede virkninger av planer og tiltak innenfor det aktuelle reinbeitedistriktet vurderes.»³⁴ Årsaken til denne presiseringen ligger i inkorporeringen av folkeretten i norsk lov, der norske myndigheter har forpliktet seg til å ivareta reindrift og samiske utøvere og samiske livsvilkår, både i økonomisk og kulturell forstand.³⁵

En spørreundersøkelse blant samtlige reinbeitedistrikter i Norge viste at over halvparten av distriktslederne mente at konsekvensutredningene tok for lite hensyn til tidligere inngrep.³⁶ Denne oppfatningen ble også delt av reindriftsforvaltningen hos Statsforvalteren på spørsmål fra Landbruksdepartementet om praktisering av plan- og bygningsloven. Når det gjaldt konsekvensutredninger, ga alle svarene uttrykk for at «utredningene ofte var mangelfulle eller fraværende, og at kvaliteten på utredningene ofte ikke holdt mål reindriftsfaglig, særlig når det gjaldt samlet belastning.»³⁷

Motstanden fra reindriftssamisk hold mot inngrep betyr ikke at samisk kultur og næringsliv skal forstås som adskilt fra og unntatt fra den allmenne moderniseringen som foregår i det øvrige samfunnet.³⁸ Reineierne er like avhengige av moderne teknologi som alle andre. Deres protester handler snarere om at det blir ikke tatt hensyn til reineiernes kunnskaper, og at det ikke er redegjort for inngrepenes samlede konsekvenser.

Det er først og fremst gjennom reguleringsplaner ved arealinngrep i reindriftsområder at konsekvens-

28 SFKOMM 2020/2647-22. Torstein Appfell.

29 Engelién og Aslaksen (2019).

30 Nellemann m.fl. (2003) s. 307–317.

31 Engelién, Aslaksen og Undelstvedt (2020).

32 Mikkel Nils M. Sara, Altaposten 30.11, 2011.

33 Strömghren, Nystuen og Wille (2021) s. 110; Riseth, Eilertsen og Johansen (2021) s. 29–66; Bjørklund (2016).

34 Forskrift 21. juni 2017 nr. 854 om konsekvensutredning § 21 tredje ledd.

35 Viktigst her er ILO-konvensjon nr. 169 artikkel 14 og 15, Konvensjon om biologisk mangfold (CBO) artikkel 8 j, FN-konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 27, Finnmarksloven §§ 3, 4 og 10, og mineralloven §§ 2 b og 6.

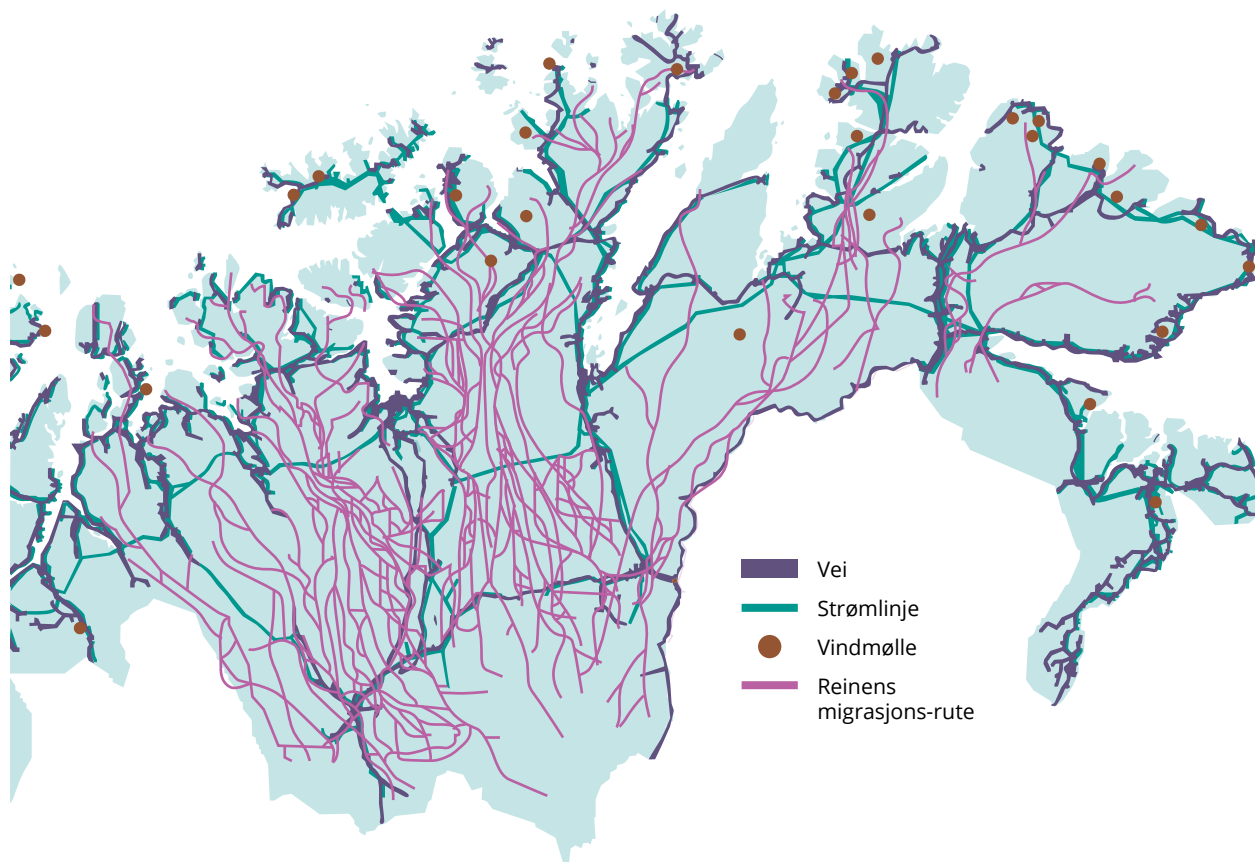
36 Riseth og Winge (2015). s. 103. Svarene fordelte seg med «utilstrekkelig» (27 prosent) og «overhodet ikke» (27 prosent).

37 Riseth og Nygaard (2018), s. 307–324.

38 Jf. generalsekretær Gammelsæter, Norsk Bergindustri: «Samene trenger også mobiltelefoner!» NRK Sápmi 11.09.2012.

Figur 20.1

Inngrep og reindrif i Finnmark

Kilde: UiT etter Tyler et al. (2021).

utredninger blir aktuelt. Ved kraftutbygging kreves ikke reguleringsplan, her skjer konsekvensutredning i forkant av konsesjon fra NVE. Imidlertid er det slik at nødvendigheten av å gjøre utredninger avgjøres av tiltakshaver og ansvarlig myndighet uavhengig av reiseierens viten. Det innebærer at beslutningen kan bli fattet uten tilstrekkelig kunnskap om reindriften i området, og at det kan bli lagt mest vekt på de hensyn som taler for inngrepet. De berørte reiseiere får liten mulighet til tidlig å peke på inngrepet mulige konflikt dimensjoner.³⁹

Konsekvensutredningene for reindriften har stort sett vært sektororienterte og naturvitenskapelig innrettet, noe som vil si at det først og fremst har dreid seg om driftsøkonomi og arealbruk i topograf-

isk, biologisk og botanisk forstand. Omfattende samfunnsfaglig forskning, norsk og internasjonal, dokumenterer sammenhengene mellom samisk næringsutøvelse og kulturuttrykk.⁴⁰ Konsekvensutredningene tar sjelden for seg den faktiske næringsutøvelsen gjennom årssyklusen, men forholder seg til utøvernes aktiviteter i et avgrenset område i et avgrenset tidsrom. Det foreligger heller ingen analyse av siida-organisering og sedvanerrettslige forhold. Dette er aspekter som utgjør grunnleggende kulturelle forutsetninger for reindriften i de fleste områder.

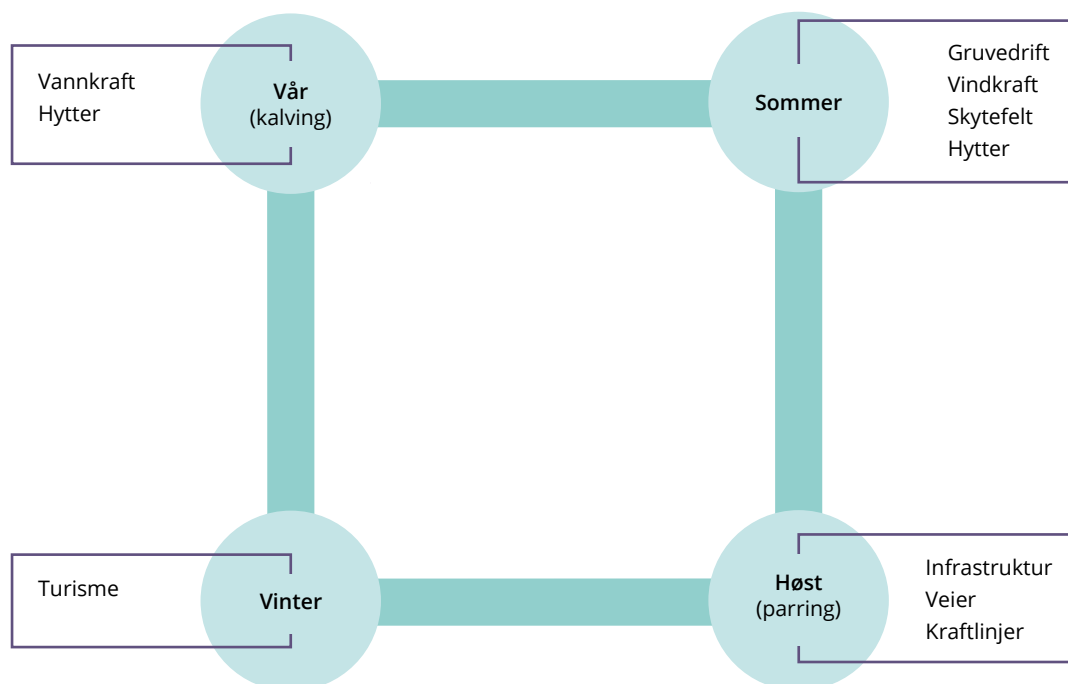
De siste årene har det kommet forskningsbasert kritikk av hvordan reindriften har vært håndtert når det gjelder konsekvensutredninger. Her etterlyses

³⁹ Winge (2016).

⁴⁰ Allerede i 1981 ble det gjort en større utredning av reindriften i Nuortabealli, Kautokeino, dens kulturelle forutsetninger og kumulative sammenhenger, jf. Bjørklund og Brantenberg (1981).

Figur 20.2

Enkeltinngrep i sammenheng med driftsmønstre

Basert på en figur laget av Ernst Høgtun, Grafisk avd. UIT.

integreringen av reindriftsamisk kunnskap, og det foreslås at reinbeitedistriktet får en formell rett til å godkjenne utrederne på forhånd.⁴¹

20.2.2 Sørsamisk område

Sørsamisk reindrift har lenge vært satt under press. Flere rettsaker⁴² lengst sør i det sørsamiske området dreier seg om nettopp å bevise eller motbevise samiske rettigheter, der andre har eiendomsretten, gjennom alders tids bruk og etablert hevd. I det sydligste sørsamiske området har historie og arkeologi spilt en sentral rolle knyttet til spørsmål om rettigheter. Spørsmål om erstatning for inngrep i reinbeitedistrikt, og hva som skulle erstattes, har også vært belyst i flere rettssaker.⁴³ Det avspeiles et syn på samisk reindrift som underordnet andre samfunnsmessige hensyn og interesser. Ut over utviklingen og endringene i de juridiske og historiske argumentene

kan en også legge merke til at disse rettsakene og arealkonflikter fra 1800-tallet og frem til i dag omfatter de samme slektene, og dermed også er en del av det samiske kollektive minnet om urett.

Knyttet til reindrift er også spørsmålet om andre samiske ressursrettigheter. Med felleslapploven av 1883 kom all tradisjonell samisk ressursutnyttelse til å bli knyttet til reindrift. Brekkensaken, med dom i Høyesterett 6. april 1968, dreide seg om samisk rett til jakt og fiske til eget bruk i et område som etter en overenskomst med et privat sameie i 1873 skulle være reinbeite. Sameiet hevdet at samene ikke hadde slik fiskerett. Høyesterett dømte i samenes favør.⁴⁴ Brekkensaken har blitt sett på som et vendepunkt, fordi en gikk bort fra å se reindrifftsrett som en «uskyldig nyttesrett», og fordi samisk tradisjons- og kulturmateriale ble brukt aktivt.⁴⁵ Samtidig ble jakt- og fiskeretten knyttet til bare reindrift og reindrifftsutøvere, og

41 Riseth (2020).

42 Se for eksempel HR-1997-61-A – Rt-1997-1608 (Aurskogsaken).

43 Se for eksempel Rt-1975-1029 (Kappfjellsaken).

44 Rt-1968-394 (Brekkenaken).

45 Eriksen (2002) s. 237.

retten kunne bare brukes i områder der reindriftsutøvere oppholdt seg, og man kunne ikke fiske for salg eller næring, bare til eget behov.

Fremrykkingsteorien⁴⁶ har fått stor betydning for hvordan samisk historie har blitt behandlet i lokalhistoriske og regionale verk i Trøndelag/Trööndelage. Slike lokalhistoriske verk har ofte en sterk forankring i norske historielag og norske miljøer, og bygdebøkene har gjerne gårder som organiserende enhet. Som resultat har den samiske historien mange steder blitt usynlig, spesielt i de eldste verkene. Samiske slektsoversikter har ikke blitt tatt med, mens tilstedeværelsen til den norske befolkningen har blitt vektlagt.⁴⁷

I en artikkel fra 1977 fremholdes det at lite var blitt gjort for å utforske sørsamenes historie, og at en tverrfaglig tilnærming var nødvendig.⁴⁸ Debatten var spesielt sterk i tiden rundt Trollheimen-saken rundt 1980.⁴⁹

Trollheimen ligger utenfor de områdene som etter loven er åpne for samisk reindrift. Det har foregått samisk reindrift i Trollheimen-området over lang tid. Over hvor lang tid og med hvilket rettsgrunnlag har vært et stridstema. Reindriften krever offentlig tillatelse som vilkår for lovlig reindrift utenfor de samiske reinbeiteområdene.

Mens de øvrige tilfeller av eksisterende reindrift utenfor reinbeiteområdene ble undergitt konsesjonsbehandling, ble dette stilt i bero for reindriftsfamilier i Trollheimen i påvente av utfallet av en pågående rettsak mellom grunneiere og reineiere. Høyesterett avsa 21. oktober 1981 dom om at reineierne i Trollheimen ikke har noen historisk selvstendig rett til å utøve reindrift. Høyesteretts synspunkt var hovedsakelig basert på at Lappekommisjonen i 1889 under henvisning til historisk og arkeologisk kildemateriale hadde konkludert med at den samiske reindriften i Trollheimen på 1880-tallet var av begrenset omfang og av relativt ny dato. Høyesterett fant heller at ikke betingelsene for erverv av reindriftsrett på individuelt grunnlag ved hevd eller alders tids bruk var oppfylt.⁵⁰

Etter dommen i Trollheimensaken grep Stortinget inn med en egen lov om reindrift i de angjeldende områdene som opprettholdt reindriften i Trollheimen inntil videre. I 1984 ble det vedtatt en særlov for Trollheimen om reindrift i kommunene Meldal, Midtre Gauldal, Oppdal, Rennebu, Rindal, Sunndal og Surnadal (Trollheimenloven).⁵¹ Ved kongelig resolusjon av 26. juni 1987 eksproprieterte Staten områder til reindrift i Trollheimen innenfor et område på ca. 2500 km². Formålet var å la samene få konsesjon til å fortsette tamreindrift. Ekspropriasjonen gjelder for 60 år, det vil si frem til 2047.⁵² Loven har bidratt til å etablere et rettsgrunnlag for samisk reindrift i Trollheimen. Innenfor Trollheimenlovens virkeområde vil grensene for reindriftsarealene imidlertid ikke nødvendigvis være permanente som i et reinbeitedistrikt, men avhenge av de avtaler som til enhver tid gjelder om beiterett, ekspropriasjon og konsesjonsvedtak. Dette gir uforutsigbare driftsvilkår for reindriften i området.⁵³

Trollheimenloven gir adgang for Kongen i statsråd til å kreve ekspropriasjon dersom dette er nødvendig for å sikre fortsatt samisk reindrift i områdene. Det vil i praksis si i de tilfellene hvor det ikke lykkes å inngå avtaler med grunneierne. Den retten som kan kreves eksproprietert til reindrift, er begrenset til beite, husvære og buer, flyttleier, ferdsel og gjerder og anlegg.

Trollheimensaken har omfattende konsekvenser, og i sørsamisk sammenheng oppfattes saken som et av de virkelig store overgrepene. Om samene skulle ha vunnet frem, måtte de ha greid å dokumentere hevd eller alders tids bruk før 1897, noe Høyesterett fant ikke var gjort. I dommen spilte historiefremstillingen med en sen samisk innvandring til de sørligste sørsamiske områdene en viktig rolle.⁵⁴ Trollheimensaken kan også illustrere hvilken rolle arbeidet fra Lappekommisjonen fra slutten av 1800-tallet hadde, og hvordan lovgivingen og spørsmålet om

46 Se mer om fremrykkingsteorien i kapittel 7.8.5.

47 Se f.eks. Snåsaboka (1956) s. 228, Namdalens historie (1965) s. 384, Høylandet bygdebok (1984) s. 419 og Lierne bygdebok (2002). Fremrykkingsteorien er også referert til i Snåsaboka 1 (1956), Bygdebok for Selbu bd. 1 (1972).

48 Hallan og Salvesen (1977).

49 Se for eksempel Haarstad (1981). Se også kapittel 6 og kapittel 7.8.5.

50 Rt-1981-1215.

51 Ot.prp. nr. 12 (1984-1985) Om lov om reindrift i kommunene Meldal, Midtre Gauldal, Oppdal, Rennebu, Rindal, Sunndal og Surnadal. Se også NOU 2007: 13 A s. 411–412.

52 Frostating Lagmannsrett 2. september 1999. LF-1997-874 – RG-2000-504 (77-2000).

53 SFKOMM 2022/2498-22.

54 Trollheimendommen jf. Rt-1981-1215. Se også kapittel 6 og kapittel 7.4.3.

alders tids bruk eller hevd ble tillagt vekt, og da med en restriktiv tolkning basert på norsk rettstenkning.⁵⁵

Det har blitt stilt spørsmål ved om reineiere har rett til reindrift alle steder også innenfor et reinbeitedistrikt. Høyesterett avsa dom 18. november 1988 i det som er kjent som Korsjøfjellsaken om reindriftsamers rett til vinterbeite innenfor hele området som Femund reinbeitedistrikt omfattet. Grunneiere stevnet reineiere om beiteretten til et avgrenset område innenfor Femund reinbeitedistrikt. De hevdet at reineierne ikke hadde rett til vinterbeite innenfor dette området, og bestred at reinbeitedistriktets yttergrenser var synonymt med grensene for retten til reinbeite. En del av argumentasjonen dreide seg om lappekommisjonens arbeid, og bakgrunnen og begrunnelsen for innføring av reinbeitedistrikter. Høyesterett ga grunneierne medhold ved blant annet å legge vekt på lappekommisjonens arbeid.⁵⁶ Dommen er et eksempel på at retten ser bort fra samiske argumenter og støtter seg på lappekommisjonens undersøkelser og norske tingsrettslige prinsipper.⁵⁷

Høyesterett har i en dom fra 2018 påpekt at reindriftsloven § 67 bør revideres også når det gjelder solidaritetsansvaret, som innebærer at alle reineierne i et reinbeitedistrikt er kollektivt ansvarlig for skader grunnet beiting.⁵⁸ Førstevoterende gir følgende karakteristikk av dette ansvarsforholdet: «Når man leser lovforarbeidene gir disse et klart preg av å være skrevet i en tid hvor synet på samenes rettigheter var et annet enn i dag. Gjennomgangen av de eldste forarbeidene viser en lite ærerik historie og en nedvurdering av samisk reindrift sammenholdt med jordbrukets interesser som det ikke er grunnlag for.»⁵⁹

20.3 Vannkraftutbygging

De store kraftutbyggingsprosjektene i de første tiårene etter krigen var ikke kontroversielle i det norske samfunnet. Kraftutbygging var ensbetydende med vekst og utvikling,⁶⁰ og tilsvarende kraftutbyggingsprosjekter skjedde i de nordlige deler av alle statene

i Norden med samisk bosetning. Arbeidsledigheten var til dels stor i de aktuelle kommunene, og vannkraft var en viktig forutsetning for industrialiseringen og allmenn velferdsutvikling.⁶¹

I sørsamisk område har det i etterkrigstiden vært en serie med store vassdragsutbygginger, blant annet Røssåga-Bjerka-Plura, Åbjøravassdraget og Namsenvassdraget. Tilgangen på elektrisk kraft ble ivaretatt gjennom den store reguleringen av Røsvatnet/Reevhtse og deretter Bjerka/Plura. Hundretalls av samiske kulturminner ble lagt under vann. Det ble heller ikke holdt skjønn over skadevirkningene for reindriften. Reineierne fikk utbetalt en engangserstatning i den grad dette var inkludert i konsekvensbetingelsene.⁶² Første gang det ble holdt et eget reindriftsskjønn, var i 1967, i etterkant av de store reguleringene i indre deler av Namdalen/Nååmesjenuemie, og da etter krav fra reindriftsamene.⁶³ Denne utbyggingen fikk store konsekvenser for Tjåehkere sijte. Det samme gjaldt reindriften i Saanti sijte og Gåebrien sijte da Essandsjøen/Saantenjaevrie og Nesjøen i 1971 ble regulert.

I løpet av 1960-tallet ble det gjennomført en rekke store kraftutbyggingsprosjekter i de nordligste fylkene. Alle prosjektene ble forstått som samfunnsnyttige og fremtidsrettede, og var i samsvar med de politiske målsetningene i *Utbyggingsprogram for Nord-Norge*. Altevann i indre Troms ble regulert i forbindelse med Bardufoss-utbyggingen i tiden 1953–1960. I likhet med andre utbygginger i samme periode ble det i svært liten grad var tatt hensyn til reindriftsinteressene. Reindriften var fortsatt i juridisk forstand å regne som «tålt bruk» og måtte godta utbygging og inngrep uten rett til ekspropriasjonserstatning, og anleggsveiene åpnet etter hvert for allmenn ferdsel. I den grad erstatning ble utmålt, bygde det på anslag fra lappefogden og eventuelt en beitekonsulent fra landbruket. Vendepunktet var Altevann-utbyggingen, som endte i Høyesterett i 1968, hvor reindriften for første gang fikk tilkjent ekspropriasjonsrettslig vern.

55 Eriksen (2002) s. 239.

56 Rt-1988-1217.

57 Eriksen (2002) s. 241.

58 Bull (2018).

59 HR-2018-872-A.

60 Tjørhom (2015).

61 Den nordlige landsdelen var prioritert gjennom Utviklingsprogrammet for Nord-Norge fra 1952, og tre år senere sto jernverket i Mo i Rana ferdig. I 1958 startet aluminiumsverket i Mosjøen opp.

62 Lappefogdens arkiv, j.nr. 10789/63, Statsarkivet i Trondheim.

63 Hermanstrand & Kosmo (2009).

Den omfattende utbyggingen i Øvre Namdalen rundt 1960 skjedde uten ekspropriasjonsrettslig behandling. Reineierne ble tilbudt en sum fra utbyggerne uten at deres egne vurderinger var lagt til grunn. En reindriftssame forteller at hun fikk 6000 kr mot å skrive under på at hun ikke skulle kreve noe senere.⁶⁴

Alt det forfedrene hadde holdt på med, ble bare lagt i vann.⁶⁵

Mot slutten av 1970-tallet førte utbyggingene av Åbjøravassdraget til nye problemer for Voengelh-Njaarke sijte, ettersom de ødela flytteleier og kalvingsplasser. I likhet med flere andre prosjekter hadde disse utbyggingene lenge vært omstridt av miljøvern hensyn, og etter hvert kom også hensynet til reindriften og samisk kultur inn i bildet.

Debatten i forkant av Åbjøra-utbyggingen førte til at en på politisk hold for første gang aksepterte at kraftutbygging kunne ha konsekvenser for samiske interesser utover det rent reindriftsmessige. Ikke minst skyldtes det en voksende samisk motstand. Norske Samers Riksforbund/Norgga Sámiid Riikka-searvi (NSR) gikk i 1974 i mot utbygging av Åbjøra «av hensyntagen til en gruppe samer som på forhånd befinner seg i en utsatt stilling».⁶⁶ Myndighetene erkjente nå at «[h]ensynet til samisk næringsgrunnlag og kultur bør føre til at aktuelle vassdragsreguleringer i sameområdene (Åbjøravassdraget, Skibotnvassdraget, Altavassdraget, Skaidivassdraget) bør vurderes i sammenheng».⁶⁷

I dag er alle disse inngrepene gjennomført, med unntak av Skáidivassdraget. Sammen med Altavassdraget, var Saltfjell/Svartisen-utbyggingen og Kobbelvassdraget i Nordland/Nordlândia de siste store vannkraftprosjektene som skulle få store konsekvenser for reindriften.⁶⁸ Disse inngrepene førte på 1980-tallet til store debatter om reindriftens fremtid, og Alta-saken førte til endringer i norsk lovgivning,

men kraftutbyggingsprosjektene fikk store konsekvenser for samisk reindrift.⁶⁹

SKÁRFVÁGGI – EN SIIDA SOM GIKK I OPPLØSNING

Mii eliimet ja birgiimet. Mii birgiimet iežat bargguin ja eallimiin, mis ledje bohccot ja mis lei goahti ja ruoktu ja dat lei min eallin. Ja buoret eallin eat leat ge sihtán, eatge gáibidan.⁷⁰

Vi klarte oss med vårt arbeid og vårt liv. Vi hadde rein, vi hadde gamle og hjem. Det var vårt liv. Og noe bedre liv ba vi ikke om og krevde det heller ikke.

I Gáivuona suohkan / Kåfjord/Kaivuono kommune startet Troms Kraftforsyning med et større utbyggingsprosjekt i Guolášjávri/Gullas/Kuolas i 1964. Mangelen på rettsvern for reindriften fikk store konsekvenser for de berørte samene. I reinbeitedistriktet Skárfvággi/Skardalen/Skaarfvankka hadde familiene Baal, Bæhr og Valkeapää med til sammen rundt 30 mennesker kalvings- og høstland. Området ved Guoláš ble til dels også benyttet av familien Juuso. Alle disse familiene hadde felles vinterbeite ved Gohteluoppal i Guovdageaidnu/Kautokeino.

Troms Kraftforsyning begynte i 1964 å bygge vei opp mot Guolášjávri/Gullas/Kuolas. Reineierne visste ikke om dette, og lappefogden ser ikke ut til å bli involvert før to år senere. Han skrev da at «det er klart at den samiske reindrift som næring vil bli skadelidende av denne regulering». Men han så ingen grunn til å gå imot: «Jeg kan ikke frarå at det blir gitt tillatelse til å foreta de utbygginger som inngår i utbyggingsplanene for Troms fylkes kraftforsyning.»⁷¹

Utbyggingen fikk store konsekvenser for de berørte familiene. Oppdemming, sprenging og veibygging spredte reinen i alle retninger, og det var meget vanskelig å holde kontroll.⁷² Ifølge rettskjønnen i 1970 var antallet rein i distriktet i løpet av fem år redusert fra 900 til 145.⁷³ Distriktets formann var ikke til stede på rettsmøtet da skadeutmålingen ble tatt

64 SFKOMM 2020/212-106.

65 SFKOMM 2020/212-106.

66 Brev til NVE, 31.0.1974. De-0125, Lappefogdens arkiv, Statsarkivet i Tromsø.

67 St.meld. nr. 33 (1973–74): Tillegg til St.meld. nr. 108 (1972–73) Om et utbyggingsprogram for Nord-Norge, s. 33.

68 Pavall, Renander og Prestbakmo (1980); Bjørklund og Brantenberg (1981).

69 Bjørklund (2020).

70 SFKOMM 2020/2647-16. Karen Marja Aslaksdatter Ørnebakk.

71 De-0115, Lappefogdens arkiv Troms, Statsarkivet i Troms.

72 SFKOMM 2020/2647-16. Karen Marja Aslaksdatter Ørnebakk.

73 Skjønnssak, Rettsbok for Lyngen herredsrett 03.12.1970. Beitekrisen våren 1968 har antakelig også spilt inn.

opp. Ifølge søsteren kunne verken han eller de øvrige voksne norsk på grunn av sin tapte skolegang under krigen, og siden lappfogden ikke kunne samisk, kjente ikke familiene til hvordan skjønnnet skulle foregå.

Dat bodii dego luhkka badjel min oaivvi ja ii oktage hupman midjiide, ii oktage gohččon min môtet. Ii Gáivuona suohkan, eai ge dat reindrifmysyndighetat.⁷⁴

Det kom som en luhkka over våre hoder, og ingen snakket med oss. Ingen kalte oss inn til møter. Ikke Kåfjord kommune, og heller ikke reindrifmysyndighetene.

Skjønnnsretten, som besto av to gårdbrukere, en ingeniør og statskonsulenten i reindrift, tok utgangspunkt i tap av beiteland, det vil si førenheter beregnet av en innleid beitekonsulent samt merarbeid. Den årlige erstatningen var på kr 8750, men den var knyttet til selve reinbeitedistriktet Skárfvággi, og ikke til de menneskene som hadde mistet sitt levebrød. De greide ikke å bygge opp driften igjen og måtte etter hvert gi opp å bruke området. Erstatningen gikk dermed til en ny gruppe reindriftsamer som tok distriktet i bruk mot slutten av 1970-tallet.

I årene som har gått, har reindriftsfamilien lagt frem sin sak for ulike instanser; sorenskriveren i Senja/Sázzá (1984), Reindriftsstyret (1988) og Reindriftsadministrasjonen (1990). Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono kommune har erkjent at det ble begått urett, og bevilget penger til de gjenværende samene slik at de har kunnet få advokathjelp. Troms Kraft mente i ettertid at «fordelene ved å bygge ut Guolaš var større enn ulempene», og at problemene for reindriften var kompensert gjennom skjønnnet.⁷⁵ Søstrene Inger Ellen Baal og Karen Marja Aslaksdatter Bål Ørnebakk la i 2019 saken frem for Statens sivilrettsforvaltning. Deres søknad ble gjennomgått av Landbruksdirektoratet, som mente at «det kan være grunnlag for å utbetale rettfærdsvederlag».⁷⁶ Femti år var gått, og Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag vedtok at saken var av en slik natur at den hørte hjemme under domstolene, og søknaden ble derfor avslått.⁷⁷

Dat lei min eallin, ja boahhteáigi ja kultuvra, muhto dan lean massán. In dieđe gosa gulan. In leat sápmelaš, in mun leat dáža, mun in leat mihkkege. Mii leimmet nuorra dalle ja gievrá. Mis lei nu čuvges boahhteáigi. Muhto válde viisot min eallima. Billistedje.”

Det var vårt liv og vår framtid og vår kultur, men det har jeg mistet. Nå vet jeg ikke hvor jeg tilhører. Jeg er ikke same, jeg er ikke norsk, jeg er ingenting. Vi var unge og sterke den gang. Vi hadde så lys framtid. Men de tok hele vårt levebrød. Ødela alt.⁷⁸

20.4 Vindkraft

Utbyggingen av vindkraftanlegg er i dag kanskje den formen for inngrep som får mest oppmerksomhet. Vindkraftindustrien utgjør ofte et drastisk inngrep i samiske bruksområder. Slike anlegg legger gjerne beslag på de samme høytliggende områder som er nødvendig for reinen gjennom årssyklusen, og innebærer i tillegg bygging av en rekke anleggsveier – veier som ødelegger beite og åpner for også andre typer utmarksferdsel. Det foreligger i dag omfattende planer for videre vindkraftutbygging i reindriftsområder, og det eksisterer ingen nasjonal plan for slike prosjekter som ivaretar reindriften sine interesser.

Årsaken til den sterke økningen i antall vindkraftprosjekter var ønsket om et grønt skifte og det økende energibehovet. Vindkraftutbyggingen har vært oppmuntret av styresmaktene, som har lagt til rette gjennom økonomiske insentivordninger og forhåndstiltredelser for utbygging av områder.

Til tross for Stortingets vedtak om vindkraft på land i 2022 er vindkraftutbygging ennå ikke underlagt plan- og bygningsloven.⁷⁹ Konesjonene sier heller ikke noe om hvor i konsesjonsområdet selve turbinene skal stå, noe som kan medføre at de plasseres på steder som er særlig viktige for reindriften.

Ønsket om et grønt skifte og et økende energibehov er i dag med på å skape press på reinbeiteområdene og dermed på livsgrunnlaget for mange reindriftsamer. Inngrep i ett område kan dessuten få konsekvenser for nabo-distriktene. Noen reineiere føler seg derfor presset til å inngå

74 SFKOMM 2020/2647-16. Karen Marja Aslaksdatter Ørnebakk.

75 Kommunikasjonsrådgiver Helge Willumstad, Ságat 05.05.2011.

76 Stortingets utvalg for rettfærdsvederlag, vedtak 17.09.2020.

77 Sønnen til Inger Ellen Baal, Nils Magnus Tornensis, dro til Stortinget i 1979 og var med på sultestreiken mot utbyggingen av Alta-Kautokei-novassdraget. Se for eksempel Ságat 18.06.2016.

78 SFKOMM 2020/2647-16. Karen Marja Aslaksdatter Ørnebakk.

79 Stortingets vedtak 15.02.2022 jf. Innst. 101 S (2020–2021). «Stortinget ber regjeringen komme tilbake til Stortinget med et forslag om å innlemme planlegging og bygging av vindkraftanlegg i plan- og bygningsloven.»

hemmelige avtaler med utbyggingsselskapene. Det vil si at de godtar inngrepet mot visse motytelser og forplikter seg til ikke å prøve inngrepets gyldighet rettslig i ettertid.⁸⁰

DAVI VINDKRAFTVERK

Vindkraftselskapet Grenselandet AS, eid av det finske energikonsernet ST1 Oy, tilbød reinbeitedistriktet Lågesduottar 13 i Kárášjohka/Karasjok 122 millioner kroner for å akseptere vindkraftutbygging i deres område rundt Rásttigáissá/Rastigaisa inne på Lågesduottar/Laksefjordvidda.⁸¹ Prosjektet, som har fått navnet Davvi, blir i så fall det største i Europa med 231 vindturbiner (pr. 2020), hver i 200 m høyde. Lågesduottar reinbeitedistrikt utgjør 40 arbeidsplasser i området. Reineierne avviste tilbudet med henvisning til fremtidige generasjoner av reineiere, men prosjektsøknaden er til behandling hos NVE etter ønske fra Lebesby/Davvesiida kommune. Anlegget vil berøre kommunene Lebesby/Davvesiida og Deatnu/Tana/Teno, hvor særlig førstnevnte har argumentert for at prosjektet vil bringe nye arbeidsplasser. Dette viser både de store økonomiske interesser som er involvert, men også den sterke motstanden fra reindriftshold.

Kilde: Totalregnskap for reindriftnæringen (2020). Regnskap 2019 og budsjett 2020. Rapport nr. 39/2020, pkt. 7.2.2.

20.4.1 Fosen og Øyfjellet – eksempler på reindriftnens utfordringer

Eksempler på reindriftnens utfordringer i møte med vindkraftindustrien er vindkraftutbyggingen på Fosenhalvøya/Fovsen-Njaarke i Trøndelag/Tröön-delage og Øyfjellet i Vefsn. Vindkraftprosjektet på Fosehalvøya/Fovsen-Njaarke fikk konsesjon i 2013 og deretter en midlertidig byggetillatelse, slik at utbyggingen ble ferdig i mars 2021. Vindkraftverkene ligger i et utmarksområde innenfor Fosen reinbeitedistrikt, hvor siidaene utøver sin reindrift. Reinbeitedistriktet Fovsen Njaarke består av 6 sijte-andeler og 2500 rein. Vindkraftutbyggingen på Øyfjellet i Vefsn berører reinbeitedistriktet Jillen-Njaarke.

FOSEN-SAKEN

Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) traff i 2010 vedtak om konsesjon på Fosenhalvøya/Fovsen-Njaarke til to vindkraftverk og etablering av et kraftledningsnett uten at det var oppnådd enighet med Sametinget/Samediggi/Sámedigge/Saemiedigkie, Sør-Fosen sijte eller Nord-Fosen siida. Nord-Fosen siida var blant klagerne på vedtaket om Roan vindkraftverk, mens Sør-Fosen sijte klaget på vedtaket om anlegget på Storheia for kraftledningen Namsos–Roan–Storheia. Staten har i utgangspunktet et ansvar for forvaltning av reindriften og plikt til å overholde folkeretten, men samtidig er den deleier av vindkraftanlegget gjennom Statnett SF. Fosen Vind AS er eid av Statkraft (52 prosent) og Nordic Wind Power (40 prosent) og utgjør Europas største vindkraftutbygging med 277 vindturbiner.

Sametinget påklaget NVEs vedtak til Olje- og energidepartementet (OED) 6. juli 2010 med den begrunnelse at vedtaket ikke i nødvendig grad verner samisk kultur etter SP art. 27. Reineierne gjorde samtidig gjeldende at utbyggingen krenker deres rettigheter til kulturutøvelse. Fosen Vind DA startet likevel byggingen. Reineierne gikk etter dette til rettssak mot Statnett og Fosen Vind DA, og spørsmålet ble brakt inn for domstolsbehandling. Reineierne krevde ikke primært økonomisk erstatning, men ønsket ikke utbygging i reinbeitedistriktet. Distriktet hadde allerede mistet en stor andel av sine tradisjonelle beiteområder i tidligere inngrep, og vindkraftutbyggingen vil øke tapet betydelig.

Vindkraftverkene sto ferdig i henholdsvis 2019 og 2020. De er del av det største vindkraftprosjektet i Europa. Anlegget ble satt i ordinær drift i februar 2020, året før fristen for å produsere kraft med støtteordningen for «grønne sertifikater» gikk ut. På Storheia og i Roan står det i dag totalt 151 strømproduserende turbiner, og det er bygd ut totalt 129 kilometer med vei til de to anleggene.

Saken ble behandlet i Høyesterett i 2021.⁸² Dommen slo fast at konsesjonsvedtaket for utbyggingen av vindkraftanlegget i Storheia var ugyldig. De berørte reindriftsamene fremhever at de har svært liten tillit til regjeringens oppfølging i saken.⁸³

80 Se mer om dette i avsnitt 20.5.1.

81 NRK Sápmi 06.09.2018.

82 HR-2021-1975-S.

83 Jf. at saken ble lagt frem og omtalt av reinbeitedistriktet under Samerådets 22. Samekonferanse i Gällivare/Váhcir.

Hvis [...] staten vil følge opp ved å vise at de har noen vilje til endring i forhold til det samiske, for eksempel at vindmølleparken på Fosen nå fjernes – når den var ulovlig oppsatt. Og hvis ikke det skjer, så vil vi nok oppleve at det er ingen vilje egentlig i staten, i majoritetsfolket og i Stortinget, regjering til forsoning.⁸⁴

Etter Høyesteretts avgjørelse i Fosen-saken har spørsmålet reist seg om hvilke konsekvenser dommen vil få både for fortsatt reindrift på Fosen/Fovsen-Njaarke og for øvrige eksisterende utbyggingsvedtak. Hvordan regjeringen tenker å løse dette, er ikke avklart. Formelt sett har Fosen Vind fortsatt konsesjon, men Høyesterett har kjent konsesjonsvedtaket ugyldig. Det er derfor klart at dommen krever oppfølging fra statlige myndigheter.

Dommens betydning og rekkevidde har vært gjenstand for en omfattende debatt. Olje- og energiministeren varslet at regjeringen ville bruke tid på å se på andre muligheter enn å rive vindturbinene. De berørte reindriftsinteressene og Sametinget uttrykte misnøye med både prosessen og situasjonen, og saken røknet ved manges rettsfølelse, og særlig ved reindriftssamenes rettsoppfatning.

Kommisjonen har mottatt innspill og personlige historier fra reindriftssamer som har vært berørt av statens manglende oppfølging av høyesterettsdommen. Kommisjonen henvendte seg til Olje- og energidepartementet i et brev 31. oktober 2022 og spurte blant annet «[h]vordan departementet samtidig vil kunne ivareta statens eierinteresser og statens menneskerettslige forpliktelser i Fosen saken spesielt og i fremtidige arealkonflikter ved industriutbygging i reinbeitedistrikter». Departementets svarte 29. november 2022 at «de ikke foretar en avveining mellom disse interessene».

Vi kjemper imot krefter som økonomisk kan vise til enormt større tall både i omsetning, verdiskaping, skattebetaling og inntekt, tall som gjør oss minimale. Dette er en umulig kamp. Her er det pengene og makta som rår. Konvensjoner og lover beskytter oss ikke.⁸⁵

Fosen-saken tok en ny vending ved at ungdommer ledet av NSR-Nuorat/Nuora/Noerh (ungdomsutvalget til Norske samers riksforbund/Norgga Sámiid riikasearvi) og Natur og Ungdom tydde til sivil ulydighet og aksjonerte mot Olje- og energidepartementet i februar 2023. De fremholdt at det ikke var valgfritt å overholde menneskerettighetene, og krevde at vindmøllene ble revet. Aksjonen hadde en alvorlig undertone, og mange understreket at tilliten til rettsstaten sto på spill. Aksjonistene ble fjernet med makt av politiet. Aksjonen utvidet med omfattende demonstrasjoner og sivil ulydighet i form av sperring av inngangene til flere departementer, og både nasjonal og internasjonal medier fulgte situasjonen tett.

Olje- og energiminister Terje Aasland og landbruks- og matminister Sandra Borch møtte noen av reindriftssamene på Fosen/Fovsen-Njaarke og representanter fra Norske Reindriftsamers Landsforbund / Norgga boazosápmelaččaid riikasearvi / Nöörjen Båatsoesaemiej Rijkkesaervie og beklaget på vegne av regjeringen. I tillegg møtte statsrådene sametingspresident Silje Karine Muotka. I dette møtet beklaget Aasland på vegne av regjeringen at «konsesjonsvedtakene innebærer et brudd på menneskerettighetene, fordi de vil ha vesentlig negativ effekt på reindriftssamene på Fosen sin mulighet til å dyrke sin kultur».⁸⁶ Statsministeren gjentok en uke senere beklagelsen og erkjente menneskerettsbrudd overfor Sametingets plenumforsamling. Dette åpnet for at dialogen om løsninger for reindriften på Fosenhalvøya/Fovsen-Njaarke kunne gjenopptas.⁸⁷

Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) anbefaler i sin årsmelding for 2022 at «Stortinget bør be regjeringen om å raskt reparere menneskerettighetskrenkelsen som er fastslått av Høyesterett i Fosen-dommen, i tråd med Norges menneskerettslige forpliktelser». NIM understreker i rapporten at ikke bare myndighetene, men også selskaper, har ansvar for å stanse, forebygge eller begrense negative kon-

84 SFKOMM 2022/2498-5. Bierna Leine Biente.

85 SFKOMM 2020/215-5. Arvid Jáma.

86 Olje og energidepartementet 4. mars 2023: Regjeringen beklager til reindriftssamene på Fosen – regjeringen.no

87 Statsministerens hilsningstale til Sametinget 20. mars 2023.

sekvenser som følge av selskapers virksomhet, og uttrykker bekymring for at det foreløpig ikke har vært truffet tiltak.⁸⁸ Når kommisjonens rapport skrives, er utfallet av Fosen-saken fortsatt uavklart, ut over at mekanismer som konsultasjoner og mekling er brakt inn i saken for å finne løsninger.

Fosen-saken er ikke enestående, og flere liknende saker ligger i kjølvannet av dette og reiser spørsmål ved om gjeldende regelverk er tilfredsstillende, og om de innebygde konfliktløsningsmekanismene blir brukt effektivt nok. Samtidig har spørsmålet om hvordan Norge oppfyller sine folkerettslige forpliktelser, etter hvert fått en økt oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt.

ØYFJELLET

Reinbeitedistriktet Jillen-Njaarke har over tid vært berørt av ulike typer inngrep. Kraftlinjer, riksvei og jernbane deler distriktet på langs, og sammen med vannkraftutbygging og gruvedrift gjør det at over halvparten av beitearealene er berørt av ulike inngrep. Vindkraftprosjektet ble initiert i 2010 og fikk konsesjon i 2016. Konsesjonen ble gitt av Olje- og energidepartementet til tross for innsigelser angående reindriften fra Fylkesmannen og Sametinget. Departementet påla imidlertid utbygger å lage en avtale med Jillen Njaarke som sikret reinen adgang til vinterbeitene. Det viste seg ikke mulig å få til, ettersom de to partene hadde ulike oppfatninger av reindriftenes behov.

Utbyggingen tok til våren 2020, uten at noen avtale var inngått. Anleggsvirksomheten sperret flytteleia og skapte store problemer for reineierne, og i september samme år stevnet reineierne vindkraftselskapet for retten og ba om midlertidig forføyning, det vil si stopp i anleggsarbeidet inntil spørsmålet om konsesjonsvedtakets gyldighet var rettslig prøvd. Kravet og påfølgende anke til lagmannsretten ble avvist. De tre reindriftsfamiliene ble i begge rettsinstanser dømt til å betale motpartens saksomkostninger, til sammen ca. 2.1 millioner kroner. I juni 2020 vedtok et enstemmig Storting å ikke gi forlenget frist for oppstart av vindkraftverk, men Øyfell Wind AS søkte om og fikk innvilget utsettelse av NVE. Stortinget samtykket i denne utsettelsen i mai 2021, da et flertall gikk imot et forslag om å nekte utbygger slik utsettelse.

Reinbeitedistriktet har krevd at konsesjonsvedtaket skal dømmes ugyldig, og saken var berammet i tingretten i mai 2022. Imidlertid har Øyfellet Wind fått saken utsatt til 2023 for at de skal kunne fremskaffe ytterligere dokumentasjon i saken. Staten har meldt seg som partshjelp til fordel for vindkraftselskapet. Reineierne uttrykker at dette innebærer nok et år i uvisshet og med vindkraftverk som sperrer for flytteleia.

Der hvor Statsnett har kjørt med sine maskiner, det blir fint for terrengsykling [...]. Der hvor det er 1000 meter og mer over havet. Jordsmonnet er så tynt, og der har de kjørt med maskiner og rasert områder. [...] [N]å er jordsmonnet borte og blitt perfekt for syklistene. Og utbyggerne, de har laget mange anleggsveier.⁸⁹

Det er i dag et raskt økende press når det gjelder vindkraftutbygging i reindriftsområder. En voksende europeisk energikrise, og ønsket om et grønt skifte til fornybar energi, har gjort at OED har åpnet opp for nye vindkraftprosjekter. Dette har ført til at tidligere søknader som var satt på vent, kan behandles dersom kommunene ønsker det.⁹⁰ I Nord-Troms har Troms Kraftforsyning og det finske energikonsernet ST1 gått i gang med å utrede vindkraftprosjekter i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono, Nordreisa/Ráisa/Raisi og Kvænangen/Návuonna/Naavuono som alle ligger i sentrale reindriftsområder. I Finnmarkku er det fire slike prosjekter, som alle berører flere reinbeitedistrikter. Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie har reagert på at disse prosjektene behandles før den varslede endringen av plan- og bygningsloven har skjedd.⁹¹

20.5 Kraftlinjer

Overføringslinjer for elektrisk kraft er en forutsetning for økt industrialisering. Når linjekapasiteten økes, skjer dette ofte på bakgrunn av prognoser og innmeldte behov hos Statnett i forbindelse med større industriltak.

Et eksempel er den pågående utbyggingen av en 420 kV kraftlinje som skal gå fra Balsfjord/Báhccavuotna til Skaidi/Skáidi, og deretter videre til Hammerfest og Adamselv/Áttánjohka. Det forventes at kraftlinjen senere vil bli forlenget til Vuonnabahta/

88 NIMs årsmelding 2022, Dokument 6 (2022–2023).

89 SFKOMM 2021/333-25. Ole Ante Utsi.

90 Brev fra OED 17.06.2021, 08.04.2022 og 17.06.2022.

91 Brev fra Sametinget til OED 27.06.2022.

Varangerbotn for å dekke behovet for overføring av en eventuell ny kraftproduksjon, for eksempel som følge av vindkraftutbygging i Øst-Finnmark. Den første fasen berører så langt elleve reinbeitedistrikter og dermed et meget stort antall reineiere. Kraftlinjers innvirkning på rein har vært omdiskutert, og det er først i den senere tid at det har vært gjort forskning som viser konsekvensene for reindriften.⁹²

Reinen reagerer på lys og lyd fra linjenettet og beiter derfor i langt mindre grad langs kraftlinjene. De erstatningsskjønnene som har vært avholdt, har alle det til felles at det stort sett er driftsforstyrrelser i anleggstiden som har vært utslagsgivende, og ikke kumulative konsekvenser og unnvikelse på sikt.⁹³ Selve skjønnsretten ble opplevd som dypt urettferdig av reineierne som var part i saken.

Det var en hoveddommer og fire meddommere. Ingen av meddommerne hadde praktisk bakgrunn til reindriften. Det var kun en som hadde vært landbruksagronom og det var hen som skulle ivareta reindriften sin side. Statnett, der var det ingeniører og sivilingeniører. Vi prøvde å klage på det, men vi fikk ikke medhold i saken. Det var i begge rettsakene, i skjønnsretten og i overskjønnet, helt likens. Vi fikk ikke folk med bakgrunn fra reindriften.⁹⁴

20.5.1 Avtaler om frasing av rett til å hindre gjennomføring

Kommisjonen har fått flere henvendelser fra reindriftssamer og jurister som fremholder at Statnetts fremferd i forbindelse med avbøtende tiltak ikke er lovlig.⁹⁵ Reindriftssamene viser til en standardkontrakt som de blir bedt om å underskrive som betingelse for å få erstatning, hvor det står at «reinbeitedistriktet ikke faktisk eller rettslig forsøker å hindre gjennomføring eller igangsetting av anleggsarbeidene, eksempelvis ved å angripe gyldigheten av konsesjonsmyndighetens vedtak

knyttet til prosjektet for domstolene eller på annen måte».⁹⁶

Tilsvarende krav har vært stilt av Elkem AS til reineierne på Saltfjellet/Sálltoduottar og av det finske oljeselskapet ST1 Oy i deres avtale med et reinbeitedistrikt i forbindelse med den store planlagte utbyggingen av Rásttigáisá/Rastigaisa i Finnmárku/Finmark/Finmarkku.⁹⁷ En slik klausul innebærer at de distriktene som måtte mene at inngrepet er lovstridig, blir satt i en svært vanskelig situasjon; de må godta inngrepet hvis de vil ha erstatningen utbyggeren tilbyr.

Distrikt 37 Skárfvággi har klaget dette forholdet inn for Olje- og energidepartementet og pekt på at Statnett etter konsesjonsvilkårene er forpliktet til å forhandle om avbøtende tiltak. Denne plikten gjelder også reinbeitedistrikter som rettslig vil prøve utbyggingens gyldighet. De hevdet derfor at Statnett ikke kan stille som betingelse for avbøtende tiltak at reineierne fraskriver seg denne retten. Departementet behandlet klagen i 2017 og ga reinbeitedistriktet medhold:

«Departementet skal bemerke at Statnett gjennom vilkårene er konsesjonsrettslig forpliktet til å forhandle med reinbeitedistriktene om avbøtende tiltak. Denne plikten gjelder uavhengig av om distriktet ønsker en rettslig prøving av konsesjonsvedtakets gyldighet. Departementet kan derfor vanskelig se at en betingelse om at reinbeitedistriktene frasier seg denne retten for at det kan inngås avtale om avbøtende tiltak i anleggsperioden, er i samsvar med konsesjonsvilkårene.»⁹⁸

Statnett har imidlertid fortsatt å stille dette kravet ovenfor alle de 41 reindriftspartene som blir berørt av kraftlinjen fra Ofoten/Ufuohtta til Skaidi/Skáidi ved Hammerfest.⁹⁹ Så langt har 25 reindriftsparter skrevet under på slike avtaler,¹⁰⁰ hvor forutsetningen for erstatning i anleggsfasen er at de først fraskriver seg retten til å prøve om inngrepet er lovlig. Tilsva-

92 Tyler m.fl. (2014).

93 SFKOMM 2020/2647-56. Isak Henrik Eira.

94 SFKOMM 2021/333-25. Ole Ante Utsi.

95 SFKOMM 2021/333-25. Ole Ante Utsi.

96 «Avtale mellom Statnett SF og reinbeitedistrikt (nummer/navn) vedrørende bygging av ny 420 kV kraftlinje Ofoten-Balsford-Skaidi».

97 Angående Davvi Vindpark, se avsnitt 20.4.

98 SFKOMM 2020/7268-23.

99 SFKOMM 2020/7268-33.

100 SFKOMM 2020/7268-30.

ende klausul har også vært en forutsetning for de 15 forlikssavtalene som er inngått.

20.6 Gruvedrift

Den første formen for arealinngrep som berørte den samiske reindriften, var sølvgruvene i Nasafjellet/Násavárri/Násavárre, som tok til allerede i 1635. Utover 1800-tallet ble store engelske gruveanlegg etablert i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono ved Alta/Áltá/Alattio og Kjækan/Geahkán/Kätkänen i Kvænangen/Návuonna/Naavuono. På slutten av dette århundret kom det en rekke gruveetableringer i samiske reindriftsområder, og noen av dem fikk store konsekvenser for reindriften uten at disse ble dokumentert eller kompensert – noe heller ikke datidens lovgivning krevde. Særlig gjaldt det malmgruvene i Sør-Va-ranger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki og Giron/Kiruna, den påfølgende jernbanen til Narvik/Áhkánjarga, gruvene i Sulisjielmmá/Sulitjelma og flere andre mindre gruver i Trøndelag/Tröndelage, Nordland/Nordlännda og Troms/Romsa/Tromssa.

Dagens teknologiske utvikling innen gruveindustrien og etterspørsel etter nye typer mineraler har ført til omfattende søknader om gruve drift i reinbeiteområder. Det dreier seg om jernmalm, kobber, sink, bly, tinn, edelmetaller, aluminium og sjeldne jordarter – mineraler som i stadig økende grad etterspørres – med det grønne skiftet som politisk referanse. Norske myndigheter har fulgt dette opp ved å bevilge 105 millioner for å kartlegge slike ressurser i landsdelen. I Nord-Norge er det per i dag flere lokaliteter hvor gruve drift er under utvikling, og alle ligger i viktige reinbeiteområder.

Kvalsund/Fálesnuorri i Finnmarkku/Finmarkku hadde gjennom hele 1970-tallet omfattende gruve drift etter kobber. Utvinningen tok til i 1972, og bergverksindustrien anslo at driften ville kunne vare i 20–25 år.¹⁰¹ Seks år senere var det imidlertid slutt på grunn av fallende priser på verdensmarkedet. Driften foregikk i sommerbeitet til Fiettar reinbeitedistrikt, og fikk til dels store konsekvenser for reindriften.¹⁰² Disse kobberforekomstene er i dag gjenstand for et nytt gruveprosjekt, Nussir AS. Selskapet har siden 2005 arbeidet med å få finansiering og

tillatelse til å gjenoppta gruve driften i Repparfjorden/Riehpovuotna. Etter omfattende undersøkelser, og politiske diskusjoner, har prosjektet i dag de nødvendige tillatelser for å starte opp.

Motstanden har vært omfattende helt siden disse planene tok til. Nussir AS utarbeidet en egen reguleringsplan for tiltaket, hvor konsekvensene for reindriften kommer tydelig frem: «Utbyggingen kan medføre delvis eller fullstendig tap av hovedtrekket delvis vår og for høsttrekk for begge reinbeitedistrikt, rundt 4-5 siidaer og minst 11000 rein på høsten, både for land- og sjødeponialternativet. Dette utgjør ca. 34 prosent av all rein i Østre Kautokeino sone eller ca. 10 prosent av reintallet i Vest-Finnmark. Et tap av distriktenes mulighet til å forflytte seg mellom sommerbeiteområdene og vinterbeiteområdene er et meget betydelig inngrep i samisk reindrift i hele regionen.»¹⁰³

Foruten en rekke miljøvernorganisasjoner har Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie engasjert seg sterkt i denne saken. De viser til de utredninger som har vært gjort og mener at Norges folkerettslige forpliktelser umuliggjør et slikt tiltak. De rundt hundre reindriftssamene som har reindriften i Fiettar distrikt som sitt livsgrunnlag, etterspør en folkerettslig vurdering av sine rettigheter som urfolk, ettersom reguleringsplanen ikke har vurdert disse spørsmålene. Reinbeitedistriktet har derfor varslet søksmål, og Sametinget har varslet bistand.

Biedjovággi gruver i Guovdageaidnu/Kautokeino ble satt i gang i 1970, også her ble det vist til langsiktig drift og lokale arbeidsplasser. I et notat av fylkesutvalget i Troms/Romsa/Tromssa beregnes gruve driften til å vare i minst 20 år og utgjøre 150 arbeidsplasser.¹⁰⁴ Men da Stortinget gjorde sitt vedtak i 1968 om oppstart, var det ingen representanter som var oppmerksom på at forholdet til reindriften burde tas inn i konsesjonsvilkårene.¹⁰⁵ Gruveanlegget skapte store vansker for reinbeitedistriktet Ábborássa, ikke minst fordi det forsterket de problemene som vannkraftutbyggingen i sommerdistriktet hadde skapt. Driften ble nedlagt i 1975, men så tatt opp igjen av et finsk selskap ti år senere. I 1991 ble anlegget revet og all drift avsluttet. Det ble i ettertid avslørt

101 Bergverks-Nytt, nr. 6, 1972.

102 Bjørklund (2013) s. 418.

103 Nussir ASA (2011). Reguleringsplan med konsekvensutredninger for planlagt gruve drift i Nussir og Ulveryggen i Kvalsund kommune. Alta: Sweco, s. 77, pkt. b. Jf. også innsigelse av 05.09.2011 fra områdestyret for Vest-Finnmark reinbeiteområde. De anførte reintall bygger på at gruveprosjektet også vil berøre gjennomflyttingen for distrikt 20, Fala, på Kvaløya.

104 «Troms fylkes interesser ved bergverksdrift i Bidjovagge», notat 05.04.1966. De-0125, Lappefogdens arkiv, Statsarkivet i Troms.

105 Lund (2015).

forurensinger i området, noe som fortsatt medfører problemer.¹⁰⁶

Senere har selskapet Arctic Gold kommet med nye planer om drift i Biedjovággi i Guovdageaidnu/Kautokeino kommune. Gruveetablering krever kommunalt samtykke, og i 2015 sa flertallet i kommunestyret i Guovdageaidnu/Kautokeino nei til å gå videre med konsekvensanalyse og reguleringsplan. Begrunnelsen var først og fremst hensynet til reindriften, kommunens viktigste næring.

I det gamle gruveområdet ved Kjækan/Geahkán/Kätkänen i Kvænangen/Návuonna/Naavuono er det påvist drivbare forekomster av kobbermalm. Her har flere utenlandske selskaper vært involvert. Rettighetene har skiftet eier flere ganger, og i dag driver det canadiske selskapet Boreal Metals prøveboring.¹⁰⁷ De har rapportert om rike forekomster, fått utvidet sine undersøkelsesretter og deretter solgt opsjoner til svenske Boliden Mineral. Området er en del av kalvingslandet og sommerbeitet til reinbeitedistriktet Spalca, og reineierne er sterkt kritiske til mulig gruve drift. Distriktet er allerede sterkt berørt gjennom byggingen av to parallelle kraftlinjer.

På Saltfjellet/Sálltoduottar var det sølvgruver i Nasa på 1600- og 1700-tallet. I dag har det kinesiske selskapet Elkem (China National Blue Star) planlagt utvinning av kvarts i det samme området. Prosjektet har en anslått driftstid på 30 år med anslagsvis 30–40 arbeidsplasser. Her vil fem reinbeitedistrikter på norsk og svensk side bli berørt, til sammen 65 siida-andeler med rundt 300 mennesker. Utbyggingen vil berøre store deler av vinterbeiter for 25 000 rein og sommerbeiter for 40 000 samt sperre flytteleier. Fylkesmannen i Nordland/Nordlännda gikk imot de delene av reguleringsplanen som berørte reindriften, og pekte på at «planene kommer i konflikt med nasjonale og viktige regionale interesser. Dette involverer mange reineiere, arbeidsplasser i reindriften og grunnlaget for samisk språk og kultur i Saltdal/Sálat og Rana/Raane kommuner og flere kommuner i Norrbotten og Västerbot-

ten i Sverige. På grunn av konsekvensene for svenske samebyer vil planen også berøre forholdet til Sverige og konvensjonen om grenseoverskridende reindrift mellom Norge og Sverige».¹⁰⁸

Tidligere ble det påpekt at «[i] konsekvensutredninger er det lagt til grunn at tiltaket samlet sett forventes gi en liten positiv konsekvens for næringsliv, ingen konsekvens for befolkningsutvikling og liten positiv konsekvens for kommuneøkonomien i Rana kommune».¹⁰⁹ Innsigelsene ble overprøvd av Kommunal- og moderniseringsdepartementet, som viste til en positiv vurdering fra Landbruks- og matdepartementet og Næringsdepartementet. Til tross for de omfattende samiske interesser som blir berørt, har reguleringsplanen og konsekvensutredningen ingen gjennomgang av tidligere inngrep, folkerettslig vern eller de kumulative effekter inngrepet vil få.¹¹⁰

Søknaden om drift ble i februar 2016 godkjent av regjeringen, som presiserte at en «[...] dialog mellom tiltakshaver og berørte reinbeitedistrikter og samebyer, er med på å sikre en videreføring av reindriften og den samiske kulturutøvelsen i området».¹¹¹ Det ble derfor året etter holdt et møte mellom Elkem og reineierne hvor man skulle diskutere avbøtende tiltak slik de var presisert av Landbruksdepartementet.¹¹² Elkem fremholdt at enten måtte reineierne gi tillatelse til igangsetting, og på det viset si fra seg retten til å prøve gyldigheten av reguleringsplanen, eller så ville selskapet forfølge det de selv kalte «tvangssporet», det vil si ekspropriasjon.¹¹³ Reineierne på sin side mente at reguleringsplanen ikke tok høyde for øvrige inngrep og reindriften faktiske situasjon, og sa at alle konsekvenser av utbyggingen måtte undersøkes før de kunne ta stilling til avbøtende tiltak. Elkem så ingen grunn til å involvere reineierne i en slik undersøkelse, og skrev: «Elkem vil også, men nå på egen hånd, foreta en nærmere utredning av mulige negative konsekvenser for reindriftnæringen».¹¹⁴

Reindriftsamene oppfattet dette som et forsøk på tvang og ga opp videre forhandlinger.¹¹⁵ Fordi Elkem

106 Lund (2015).

107 Selskapet har siden skiftet navn til Norden Crown Metals.

108 LMD i brev til NFD 24.09.2020.

109 LMD i brev til KMD 30.06.2015.

110 Sweco. 2013. Nasafjellet kvartsforkomst, Rana kommune, Nordland. Konsekvensutredning – virkninger for miljø og samfunn.

111 <https://www.regjeringen.no/contentassets/ed62d3d3450548a198ebc5ad8a9ab6ca/nasa.pdf>.

112 NRK Sápmi 31.12.2017.

113 SFKOMM 2020/7268-24; SFKOMM 2020/7268-32.

114 SFKOMM 2020/7268-32

115 SFKOMM 2020/2647-28. Per Thomas Kuhmunen.

ikke kom til enighet med de berørte reindriftssamene, søkte selskapet i 2017 Næringsdepartementet (NMD) om ekspropriasjon av reindriftingsamenes bruksrettigheter. Landbruksdepartementet har imidlertid i brev til NMD gått imot ekspropriasjon, blant annet med henvisning til de omfattende konsekvenser gruvedriften vil få for reindriften, og med henvisning til at Landbruksdepartementet er holdt utenfor Næringsdepartementets håndtering av reindriftingsfaglige spørsmål.¹¹⁶

I Finnmark/Finmarkku er det i dag gruvedrift to steder. Det eldste anlegget er Elkems nefelgruve på Stierdná/Stjernøya, hvor utvinningen begynte i 1961. Etableringen av nefelinbruddet skapte store problemer for Sara-siidaen, som hadde sommerbeiter på øya. Deres gamle ilandføringsplass for rein ble tatt i bruk av Elkem til vei og kraftlinje inn til gruva. Forsøk på å slippe flokken i land andre steder viste seg svært krevende. Problemene fortsatte de neste tiårene, og etter hvert måtte Sara-siidaen også gi opp sine vinterbeiter ved Alta/Áltá/Alattio på grunn av gamle fredningsvedtak. I 1992 valgte familien å avvikle sin reindrift.

Elkem har også en stor kvartsittgruve i Juovlavuotna/Austertana/Jouluvuono. Dette er verdens nest største kvartsittbrudd. Her planlegges det nå en større utvidelse av gruvedriften, som har møtt store protester fra det berørte reinbeitedistriktet. Som mange andre steder bringer gruvedriften med seg lokale industriarbeidsplasser, og mange mener derfor at reindriften må kunne vike. Samtidig har Elkem søkt om en større mudring av utløpet ved Deatnu/Tanaelva/Tenonjoki fordi de mener de trenger anløp av større skip til transport for å kunne øke produksjonen av kvarts.

Reinbeitedistriktet har stilt spørsmål ved hvorfor Elkem ønsker å regulere utvidelsesområdet når det har kommet frem at det kan drives utvinning i 30 år innenfor dagens godkjente område. Elkem har uttrykt at de ønsker å drive sin virksomhet side om side med reindriften. En konsekvensutredning skal vurdere virkningene for reindriften i området. Deatnu/Tana/Teno kommune har sendt en detaljregulering for kvartsittbrudd Elkem på høring og offentlig ettersyn.¹¹⁷

20.7 Skytefelt

Forsvarets arealbehov økte sterkt i kjølvannet av NATO-medlemskapet og den militære opprustningen på 1950-tallet. Flere skytefelt ble anlagt i reindriftingsområder og skapte etter hvert store problemer. I 1950 etablerte forsvaret en garnison i Porsanger/Porsángu/Porsanki, hvor Hálkavárri/Halkavarri/Halkkavaara skytefelt gradvis ble utvidet på 1960- og 1970-tallet.

Skyteøvelsene i Hálkavárri/Halkavarri/Halkkavaara fikk stadig større konsekvenser for distriktet Spierrttagáisa, som i 1980 besto av 26 driftsenheter. Fem driftsenheter avviklet i disse årene sin drift. Rundt 2000 ble Hálkavárri/Halkavarri/Halkkavaara tatt i bruk av jagerfly for øving med kryssermissiler, noe som fikk ytterligere konsekvenser. Skytefeltet er lagt midt i reinbeitedistriktet, legger beslag på rundt 200 km² og er gjennomskåret av til sammen 60 km vei. Slike veier åpner opp for ferdsel også for andre enn forsvaret, særlig i forbindelse med jakt og fiske. Reinbeitedistriktet prøvde å stoppe aktiviteten med rettslige skritt, men uten å nå frem. Reineierne finner det vanskelig å forholde seg til Forsvaret, og mener at de får lite informasjon om planlagte aktiviteter:

Mii leat gártan oassebeallái, go suodjalusas dáhttot min ektui nu gohčoduvvon fleksibilitehta ja dát lea sin oaivila miel viiddideamit guohtunguovlluin. [...] Sáhttá vaikko mo alcceseaset heivehit fleksibilitehta doahpágiid. Min ektui gal mearkkaša dát ahte velá stuorát guovlluid váldet ja dát dat lea fleksibilitehta duohtavuohhta.

Vi er på defensiven fordi Forsvaret ønsker det de kaller fleksibilitet, det er for dem ukontrollert utvidelse [...] Man kan jo pakke hva som helst inn i fleksibilitet. For vår del betyr det bare avhending av enda større arealer og det er det deres fleksibilitet handler om.¹¹⁸

I Indre Troms etablerte forsvaret seg rett etter krigen og bygde ut et skytefelt i Mauken-området. Her foregikk det øvelser med artilleri og tanks. I mange år foregikk øvelsene uten etablerte rutiner med hensyn til reindriften. Rein ble skadet eller omkom på grunn av militære etterlatenskaper. På slutten av 1970-tallet mistet en reineier 10–12 rein i Blåtind da en granat landet midt i flokken. Rundt årtusenskiiftet ble dette skytefeltet utvidet ved at man knyttet til seg fjellpartiet Blåtind. Etter hvert som det ble stadig vanskeligere

116 Brev 24.09.2020 og 29.05.2020.

117 Tana kommune 30.03.2023: <https://www.tana.kommune.no/planer-under-arbeid.590324.no.html>

118 SFKOMM 2020/2647-34. Aslak Mathis Nilsen Eira.

for mange av utøverne å drive, fikk fire av i alt elleve reieiere erstatning for å slutte med reindrift. I dag søkes samværet mellom Forsvaret og reindriften regulert gjennom egne avtaler, men reieierne hevder at forsåret i det daglige ikke holder seg til det som er avtalt.¹¹⁹

På Fosenhalvøya/Fovsen-Njaarke var det på 1980-tallet planlagt et større skytefelt midt i Fovsen-Njaarke reinbeitedistrikt.¹²⁰ Planene vakte stor lokal motstand, ikke minst på grunn av naturverdiene som ville bli ødelagt, og skadevirkningene for reindriften. Prosjektet ble imidlertid skrinlagt av Forsvaret i 1991, sannsynligvis på grunn av den militære nedskaleringen som fulgte etter Sovjetunionens sammenbrudd.

20.8 Hyttebygging

Bygging av fritidsboliger har økt i omfang. De siste 20 årene er det bygd gjennomsnittlig 1450 hytter i året i det samiske reindriftsområdet.¹²¹ Til sammen er det i dag ca. 135 000 hytter i områder hvor reinen ferdes, og antallet er økende.¹²²

Den nye plan- og bygningsloven fra 2008 ga Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie innsigelsesrett i forbindelse med endret bruk av utmark, og krevde at tidligere inngrep («tiltakets kumulative karakter») også måtte vurderes når konsekvenser for reindriften skulle utredes.¹²³ Det har imidlertid vist seg at dette i praksis sjelden skjer. Kommunale reguleringsplaner i forbindelse med hyttebygging forholder seg stort sett til enkeltsaker, og inngrepet ses ikke i sammenheng med tidligere utbygging. Det skjer gang på gang at prosjektene blir realisert selv om konsekvensutredningene vedrørende reindriften har blitt avvist, både av reindriften selv og av Statsforvalteren. Mens det tidligere var snakk om enkelthytter, dreier det seg i dag gjerne om større hyttefelt som kan ha langt større konsekvenser for reindriften.

Kommunene har store økonomiske interesser i utbyggingen av større hyttefelt. Et eksempel er situasjonen for reieierne i Trollheimen, hvor hyttebyggingen har vært spesielt omfattende. Bare i

Oppdal kommune er antall hytter fordoblet de siste 20 årene – til 3627 hytter. I denne kommunen er rundt 40 prosent av de kommunale inntektene anslått å komme fra hyttebygging. Reieierne må forholde seg til hytteprosjekter i seks ulike kommuner, bare i tre av dem (Oppdal, Rennebu og Meldal) var det 7057 hytter i 2018.¹²⁴ Reieier Gustav Kant peker på den doble belastningen reieierne er utsatt for.¹²⁵ På den ene siden opplever de å leve på lånt tid, deres driftsrettigheter gjelder bare frem til 2047.¹²⁶ På den andre siden innskrenkes driften kontinuerlig gjennom hyttebygging og gruvedrift. Oppdal kommune har nylig lagt ut et nytt hyttefelt på 250 hytter innenfor deres beiteområde.

Et annet eksempel er oppkjøpet av det gamle Namdal Bruk i Trøndelag/Trööndelage, som så ble solgt videre til et tysk investeringsselskap etter at eiendommen Skorovas Gruber AS på 140 000 mål hadde blitt skilt ut. Her planlegges det nå en «urban fjellandsby» med inntil 1000 hytter i reinbeitedistriktet Tjåehkere sijte. Prosjektet forutsatte en egen reguleringsplan, som ble utført av utbyggeren «på vegne av Namsskogan og Røyrvik kommuner».¹²⁷ Fylkesmannen kom med en rekke innsigelser og viste blant annet til folkeretten, Grunnloven og reindriftsloven. Prosjektet ville sperre for flytteleier og legge beslag på viktige høstbeiter. I tillegg ville det ha kumulative effekter, ettersom hyttebyen legger til rette for økt bruk av utmark året rundt.¹²⁸ Reguleringsplanen tok ikke høyde for de øvrige inngrepene som reinbeitedistriktet hadde vært utsatt for – jf. kravene i plan- og bygningsloven, som for eksempel omfattende vannkraftutbygging med påfølgende nettverk av kraftlinjer.

Prosjektet illustrerer utfordringene alle reinbeitedistrikter har i møte med inngrepsplaner. De har ikke tilstrekkelig administrativ og kunnskapsmessig kapasitet til å imøtegå planforslagene som fremmes fra det offentlige eller ulike konsulent- og advokatfirmaer. Tjåerhkere sijtes arealer er fordelt på elleve forskjellige kommuner, to fylker, en nasjonalpark

119 SFKOMM 2021/334-13.

120 NOU 1980: 34 Forsvarets skyte- og øvingsfelter II.

121 «Det samiske reindriftsområdet» innebærer at samer har eksklusiv rett til å utøve reindrift innenfor disse områdene.

122 Tyler, Hanssen-Bauer, Førland og Nellemann (2021); Lie, Vistnes og Nelleman (2006).

123 Forskrift om konsekvensutredning for planer etter plan- og bygningsloven, vedlegg <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/temaveileder-reindrift-og-planlegging-et/id570670/>

124 Alle tall: Danielsen & Riseth (2018) s. 45.

125 SFKOMM 2020/2647-26. Gustav Kant.

126 Se mer om dette i avsnitt 17.1.

127 Trønder-plan as. (2015). Planbeskrivelse med konsekvensutredning – Skorovas, s. 10.

128 <https://skorovas.no>

(Børgfjell/Byrkije) og konvensjonsbeite i Sverige. Til sammen utgjør disse arealene et stort område med potensial for interessekonflikter, og med tilhørende krav til administrativ saksbehandling. Mens landbruket har landbrukskontorer til å ivareta slike oppgaver, har reindriften ingen tilsvarende hjelp. Jon A. Mortensson, Svahken sijte, summerte opp situasjonen på denne måten: «Vi har ikke penger, vi har ikke ressurser og vi skal møte kommuner som har sine spesialfelt på mange forskjellige sektorer. Vi skal møte fylkeskommuner, vi skal møte departement, vi skal møte på høringer som går på forskjellige inngrep som skal gjøres i våre områder. Vi har ingen mulighet til å ta tak i alt dette. Vi har ikke et apparat, vi har ikke ressurser, vi har ikke midler.»¹²⁹

20.9 Jakt, fiske og friluftsliv

Fritidsaktiviteter er økende i reindriftsområdene. Mye av aktiviteten kommer som en følge av inngrepene som er beskrevet ovenfor. Vind- og vannkraftutbygging innebærer et veinett inn i områder som tidligere var utilgjengelige. I utgangspunktet var slike anleggsveier stengt for offentlig ferdsel i deler av året av hensyn til reindriften, men på grunn av krav fra fastboende har stadig flere anleggsveier blitt åpnet. Ifjordfjellet/Idjavuonduottar, Kvængsvidda/Návuonduottar/Naavuonvaara, Gáivuonvággi/Kåfjorddalen og anleggsveien fra Stilla/Geadgevárri i Alta/Áltá/Alattio er eksempler der dette har skjedd. Det samme har skjedd med kommunale snøskuterløyper, som ofte kommer i konflikt med reindriftens behov. Her er det sterke lokale krav, særlig i Finnmark/Finnmark/Finmarkku og Troms/Romsa/Tromssa, om utvidet skuterferdsel. Stadig flere reinbeitedistrikter rapporterer også om forstyrrelser på grunn av hundekjøring vinterstid og terrengsykling om sommeren. Ingen av disse aktivitetene er regulert i dag. I Norge ligger retten til jakt og fiske hovedsakelig hos grunneieren, men det finnes også kollektive og individuelle rettigheter som har blitt opparbeidet gjennom langvarig bruk av områdene. Svært lite av reindriftsarealene er i privat eie, den største delen er statsgrunn eller arealer forvaltet av Finnmarkseiendommen/Finnmarkkuopmodat (FeFo). Fritidsfisket i Finnmark/Finnmark/Finmarkku har vært sterkt

økende, særlig av utlendinger, og skjer på bekostning av både fastboende og reindriftsamenes fiske.¹³⁰

En undersøkelse av forvaltningen av fritidsfisket på FeFos grunn konkluderer slik: «En slik situasjon utfordrer folkeretten, særlig i henhold til SP art. 27, jf. FNs urfolkserklæring, som angir en absolutt skranke mot tiltak i forvaltningen av innlandsfisket som innebærer at samers tradisjonelle fiske trues eller fortrenges.»¹³¹ Rypejakt kan skape problemer i høstbeiteområdene, særlig ved bruk av jakthunder. Økningen i friluftslivet må også ses i sammenheng med den store hyttebyggingen de senere år.

Mii oaidnit iežamet čalmmiiguin go bivdit ja luondduberošteaddjit bohte vuoji min orohaga guovddáš báikkiide. Čakčat go lea ealgábivdu'ja rievssatbivdu, dalle eai leat báhčinhárjehallamat. Dálvet ges skohteriiguin vuojašit suokkisin ja dalle leat maid báhčaleamit guovllus. Boazodoallu bággehallo buot dáid dohkkehit [...]. Mis leat stuorra vát-tisvuodát čakčat čohkkedettiin ealu.¹³²

Vi ser at jeger- og friluftslivsinteresser kommer inn med motoriserte kjøretøy langt inn i hjertet av distriktet. Om høsten så er det elgjakt og rypejakt når det ikke er skyteøvelser. Om vinteren er det snøskuterløyper på kryss og tvers, og skyting i området. Reindriften må forholde seg til alt dette [...]. Vi har voldsomme problemer med reinsamling om høsten.

20.10 Rovdyr

I tidligere tider ble forholdet til rovdyr regulert gjennom intensiv gjeting og utstrakt jakt. I dag er situasjonen svært annerledes. Vern av rovdyr har skapt en situasjon med økende tap av beitedyr.

Særlig alvorlig er situasjonen for reindriften i Nordland/Nordlândia, hvor reindriften er i dyp krise, ifølge en uttalelse fra samtlige reinbeitedistrikter i fylket, som mener at rovdyrforvaltningen ikke tar hensyn til reindriftens bærekraft. Reinbeitedistriktene står nå «ved et veiskille – økonomisk, driftsmessig og kulturelt»: «Norge har en folkerettslig forpliktelse til å sikre grunnlaget for samisk reindrift og samisk kultur. Vi er i ferd med å bli frarøvet vårt livsgrunnlag. Hvor er hjelpen når vi trenger den

129 SFKOMM 2020/1484-2. Jon Anders Mortensson.

130 Ramstad (2021).

131 Ibid. s. 263.

132 SFKOMM 2020/2647-34. Aslak Mathis Nilsen Eira.

mest? Stortinget og regjeringen må ta ansvar for en endring slik at rovviltforvaltningen bygger på at beitebruk skal være bærekraftig.»¹³³

Et uttrykk for de vanskelige forholdene er den store økningen i erstatning for rovdyr tap de senere år. I tillegg stiller regelverket store krav til dokumentasjon – krav det ikke alltid er like lett å oppfylle.

Det som å prate opp døde ører. Det blir ikke tatt videre [...] [J]eg har meldt inn over en hundre femti rein på ett år. Rovdyr drept, men jeg har erstattet cirka seksti [...]. Det som jeg føler er at det er direkte skammelig i fra staten sin side, å behandle oss på det her viset. Derfor sitter jeg sånn her den dag i dag. Jeg har slitt meg helt ut.¹³⁴

Mange reindriftsamer beskriver denne situasjonen som svært belastende. De opplever at de står i fare for å miste livsgrunnlaget, og at de i tillegg blir de beskyldt for erstatningssvind. Erstatning til reindriftssamer for rovdyr tap er i dag blitt en del av den nordnorske latterliggjøringen av samene og inngår i den allmenne stigmatiseringen som reindriften utsettes for.

En sammenheng som rovdyrforskningen ikke har tatt høyde for, er hvordan tap av rein til rovdyr forsterkes gjennom arealinngrep. Utbygging av infrastruktur fører til at reinen etter hvert trekker unna og søker opphold på stadig mindre, men uberørte områder. Hit søker også rovdyrene, med økte reinitap som resultat. Aslak Mathis N. Eira i Spiertagáisa brukte etableringen av Stabbursdalen nasjonalpark som eksempel og pekte på hvordan den økte ferdselen i nasjonalparken førte til at rovdyrene trakk østover og inn i deres reinbeitedistrikt.¹³⁵ Mange reineiere opplever situasjonen som svært alvorlig.

Voengelh Njaarke reinbeitedistrikt spør hvorfor deres levebrød er prisen som skal betales når myndighetenes bestandsmål for rovvilt skal oppfylles. Naturmangfoldloven synes å ha forrang foran folkeretten, og distriktet mener at «[d]agens rovviltforvaltning strider mot SP art. 27 da retten til å drive rein-

drift som en kulturutøvelse blir nektet».¹³⁶ Forholdet mellom folkeretten og norsk rovdyrforvaltning er tatt opp av flere forskere, som peker på at dagens praksis bryter med flere internasjonale konvensjoner.¹³⁷

Det er veldig mange reineiere som teller på knappene og som sliter veldig både fysisk og psykisk i forhold til å skulle takle dette, for det er veldig tungt å se levebrødet smuldre opp og i forlengelsen av dette at ikke barna får vokse opp i sin kultur.¹³⁸

En undersøkelse om stressfaktorer i reineiernes hverdag avdekket en stor bekymring rundt reineiernes helse og reindriften fremtid på grunn av rovdyr situasjonen.¹³⁹ Av de nærmere 600 reineiere som ble spurt, svarte 87 prosent at rovdyr var et stort problem i deres daglige liv.

20.11 Nasjonalparker og landskapsvernområder

Flere utmarksområder er båndlagt gjennom forbud mot reinbeite. Dette er en form for inngrep som mange reineiere opplever som problematisk. Særlig loven fra 1924 om fredning av barskog og mosemark-er mot reinbeiting førte til fredning av flere områder også innenfor reinbeitedistrikt. Utgangspunktet var bekymring for furuskogen i Alta/Áltá/Alattio, beitetilgang rundt statens fjellstuer, og krav fra fastboende om vern av reinbeite i deres nærområde. Lovhjemmelen ble også brukt for å verne om jordbrukets interesser. Utover 1900-tallet ble flere områder fredet, for eksempel Stonglandshalvøya/Stággu på Senja/Sázzá i 1910 og Njárggahuoš/Oldereidneset/Narkkunen og Smiervuonnjárga/Bringneshalvøya i Porsángu/Porsanger/Porsanki i 1935. Her var begrunnelsen først og fremst hensynet til jordbruk og husdyrhold.

133 Felles uttalelse fra Reindriften i Nordland, Fylkesmannen i Nordland, 13.10.2020.

134 SFKOMM 2019/3518-5.

135 SFKOMM 2020/2647-34. Aslak Mathis Nilsen Eira.

136 SFKOMM 2020/7268-1.

137 Eilertsen & Riseth (2021); Gauslaa (2018).

138 SFKOMM 2020/214-25.

139 Møllersen m.fl. (2016). Se mer om helsesituasjonen i reindriften i avsnitt 20.14.

Denne kommunale praksisen gjør at sparsomme vårbeiter omdisponeres og forsvinner som beiteland fra distriktet, og forsterker presset på gjenværende utmarksarealer, også på [reinbeitedistriktet]. Med andre ord en selvforskyldt effekt fra [...] kommunes arealpolitikk.¹⁴⁰

Alle disse fredningene har vært påklaget av reindriften. Spørsmålet om Stonglandshalvøya/Stággu kom opp i Høyesterett i 2004, hvor fredningen ble opprettholdt.¹⁴¹ Senere har det vært store konflikter rundt reindriftens ønske om tilgang på de fredede områdene i Porsángu/Porsanger/Porsanki, særlig som nødbeite i dårlige år. En ny forskrift i 2009 har gjort det mulig å endre tidligere fredningsvedtak, men det har ikke vært endret noen slike tiltak i områder langs kysten. I Porsángu/Porsanger/Porsanki har reindriften argumentert med at landbrukets behov ikke lenger er til stede på grunn av redusert drift. Reinbeitedistriktet 14 A Spiertagáisa har gientatte ganger bedt om at Njárggahuoš/Olderedneset/Narkkunen blir gjort tilgjengelig for vårbeite fordi kommunens arealforvaltning har gjort at andre alternativer har forvunnet.

20.11.1 Fredning

Rondane, Norges første nasjonalpark, ble opprettet i 1962, og året etter ble Børgefjell/Byrkije etablert. I 1970 kom en ny kategori, landskapsvernområder, som var en mindre streng form for vern. Ønsket om bevaring av naturen gjennom vern ble stadig sterkere utover 1980-tallet, og strategien ble lagt gjennom en større verneplan i 1992.¹⁴² Næringsmessige problemstillinger rundt vern ble hovedsakelig knyttet opp mot landbrukets interesser og organisasjoner, og i den grad reindriften ble nevnt, var det i positive vendinger: «På grunn av reindriftens egenart og avgjørende betydning for samisk kultur, er departementet innstilt på å legge vekt på reindrifftsinteressene ved opprettelse og forvaltning av nasjonalparker».¹⁴³

I dag er det 40 nasjonalparker på det norske fastlandet og 7 på Svalbard. Av disse 40 ligger 22 nasjonalparker i samiske reinbeiteområder. Både nasjonalparkerne og landskapsvernområdene har egne styrever med representanter oppnevnt av kommunene og til dels Sametinget, med Statsforvalteren som sekretariat. I utgangspunktet var de fleste reindriftsamer positive til etableringen av slike verneområder, ettersom de antok at etableringen også ville hindre ulike inngrep i beiteområdene. Men ofte satte verneinteressene reindriftens interesser på sidelinjen. Reindriftens representanter er i mindretall i styrene, og de kan av den grunn ha problemer med å få gjennomslag for sine ønsker, som å kunne bruke motoriserte hjelpemidler eller bygge gjeterhytter.¹⁴⁴ Flere reineiere pekte på forskjellsbehandling fra forvaltningens side når det gjaldt verdiskapning i nasjonalparker.¹⁴⁵

Særlig vanskelig har det vært å få aksept for at reineiernes innsikt og naturkunnskap skal være premiss for forvaltningen av nasjonalparkens ressurser.¹⁴⁶ Låarte-Skæhkere / Luru-Skjækerfjell nasjonalpark ble opprettet i 2004. Da parken skulle opprettes, ble den etter hvert møtt med motstand og boikott fra samisk hold fordi verneprosessen i liten grad tok hensyn til samiske spørsmål og i liten grad inkluderte samiske aktører, slik at samisk kulturlandskap ble til norsk villmark.¹⁴⁷ Reineiernes erfaringer med nasjonalparkerne ble gjennomgått i et prosjekt i 2010, men uten at dette har fått større forvaltningsmessige konsekvenser.¹⁴⁸

20.12 Klimautfordringer og arealbruk

Pågående klimaendringer har konsekvenser for reindriften. De umiddelbare konsekvensene er gjengroing og heving av skoggrensene og usikre beiteforhold vinterstid på grunn av økende temperaturer og nedbør i form av regn, som ved fallende temperaturer fryser til is. Dette kan føre til redusert beite og tilgjengelighet, redusert fremkommelighet og behov for endringer i flytte- og bruksmønsteret. Særlig omfattende synes utviklingen å være på vinterbeitene i Indre Finnmark. Ifølge Johan Mathis Turi er endringene blitt stadig

140 SFKOMM 2020/321-87.

141 RT 2004 s. 1092.

142 St.meld. nr. 62 (1991–1992) Ny landsplan for nasjonalparker og andre større verneområder i Norge.

143 Ibid, s. 40.

144 SFKOMM 2020/2647-15.

145 Se for eksempel SFKOMM 2019/3518-17.

146 Ween & Riseth (2011); Riseth (2015); Turi & Gaup (2016).

147 Ween (2007); Ween (2010).

148 Holte (2010).

tydeligere: «Det jeg ser er at det (klimaet) endres og det er irreversibelt – gjengroing og permafrosten forsvinner.»¹⁴⁹ Denne utviklingen ser ut til å være felles i alle tamreinområder på den nordlige halvkule. Reineiere rapporterer om redusert beitetilgang på grunn av hyppig temperaturveksling, snøen har ikke lenger den optimale konsistens (*seañáš*), og ising der reinen ikke kommer til beitet, er et hyppigere problem enn før. Utviklingen aktualiserer behovet for alternative beiteområder – områder som i dag båndlegges gjennom ulike inngrep og fredning.¹⁵⁰

I de senere år har det vært flere tilfeller av beitekriser – *goavvi*, det vil si at reinen av klimatiske årsaker ikke har fått adgang til vinterbeite. Krisene har vært forsøkt løst gjennom en utstrakt bruk av reinfôr som pellets og høy, som utgjør store kostnader. Særlig har dette vært tilfelle i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlännda. Man vet foreløpig lite om hvilke konsekvenser slik føring har for reinen eller for driftsmønsteret. Men det foreligger allerede sterke advarsler fra samisk hold om at føring i stort omfang har destruktive konsekvenser både for driftsformer, reinens adferd og beitegrunnet for øvrig.¹⁵¹ Flere av reindrifsamene kommisjonen har intervjuet, peker på at den form for føring som nå praktiseres, bryter med erfaringsbasert kunnskap og går på tvers av en samisk kulturell praksis. De viser til at føring på sikt skader lavbeitene og endrer reinens naturlige adferd.¹⁵²

Man vet foreløpig lite om hvor store konsekvenser klimaendringene vil få for reindriften. Mange reineiere uttrykker usikkerhet og sier at dette er en situasjon der en heller ikke har erfaringsbasert kunnskap å bygge på.¹⁵³ En rekke forskningsprosjekter er igangsatt for å finne svar, ikke minst når de gjelder de kulturelle og folkerettslige utfordringer utviklingen kan innebære.¹⁵⁴ Men én ting synes sikkert: For at reindriften skal kunne møte klimaendringene på en fleksibel måte, trengs det tilgang på alternative arealer. Forskere ved NORUT konkluderte med at «kombinasjonen av høyt reintall og reduksjon i beiteområder (som følge av naturinngrep) reduserte

mulighetene for å bruke reindrifsutøvernes viktigste aktivum, nemlig fleksibilitet. Det paradoksale i tilpasningssituasjonen er at på den ene siden øker klimautfordringene behovet for fleksibilitet mens på den andre siden er muligheten til å opptre fleksibelt redusert.¹⁵⁵ Dette fordi den enkelte utøvers valgalternativer er blokkert av tettheten av andre brukere i næringa, andre typer brukere (friluftsliv, hytteeiere), og arealdisponering i medhold av lover og institusjoner eksternt i forhold til reindrifta (kommunal arealplanlegging, statlig verneplanlegging), og annen regulering».¹⁵⁶

20.13 Øremerkene – kontrolliltak og kulturtap

Staten har planer om at reinen bør merkes med ørechip. Er det et fordekt ønske fra Statens side om å skaffe seg full kontroll over hver enkelt reineiers reinflokk ved hjelp av moderne teknologi – jeg bare spør? Reindrifssamene har da vitterlig erfart at øremerking av rein har fungert utmerket – i 400 år.¹⁵⁷

Reindrifsamene har drevet med «individuell øremerking» av rein så lenge reindriften har eksistert. Det er et merkesystem som har sprunget ut av samiske samfunnsbehov. Øremerket (*bealljemerken*) er et kodifikasjonssystem som krever kompetanse. Stortinget vedtok ved en endring i reindriftsloven 13. juni 2019 at alle samiske reineiere må merke sine rein med elektroniske øremerker – såkalte datachips.¹⁵⁸ Forklaringen var ifølge landbruksministeren at slik merking skal «bidra til mer presise og mindre ressurskrevende reintellinger» (NRK 13.06). Begrunnelsen er altså, slik det også kom frem under stortingsbehandlingen, mer effektiv kontroll. Bakteppet for vedtaket om datachips er et politisk ønske i tråd med en «bærekraftig utvikling» i reindriften. Landbruksministerens uttalte at man er «overbevist om at individuell merking er fremtidsrettet».

149 SFKOMM 2020/2647-46. Johan Mathis Turi.

150 SFKOMM 2020/2647-34. Aslak Mathis Nilsen Eira.

151 Paulsen (2021).

152 SFKOMM 2020/2647-57. Johan Mathis Kemi.

153 Mikkel P. Bongo, https://uit.no/labyrinth/a/beitekrise?p_document_id=675122

154 Se for eks. <http://www.charter-arctic.org>

155 Löf (2014).

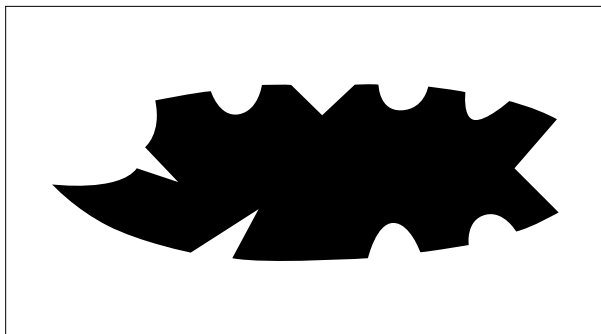
156 Riseth & Tømmervik (2017).

157 SFKOMM 2019/3632-30. Sverre Fjellheim.

158 Jf. endring av § 33 i reindriftsloven.

Figur 20.3

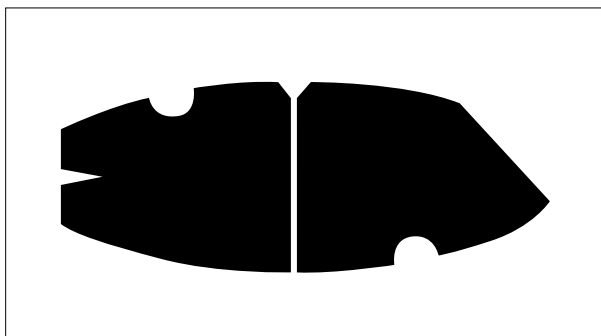
Øremerke fra Kautokeino

Kilde: Øremerket til Aslak Jacobsen Hætta (1824-1854), Kautokeino. Høyre øre: *Guobir, guokte ceahkes ovdal, guokte ceahkes manjil*. Venstre øre: *Gieška ja luddestat gieška sisa, ceahkes ovdal, sárggaldat manjil*.

Figur 20.4

Øremerke fra Vefsn

Kilde: Øremerket til Elsa Laula Renberg (1877-1931). Høyre øre: *Äelkies ävtelde snijre, tsiehkje minngelde*. Venstre øre: *Gårroeh namhpe jih sloeptje, tsiehkje ävtelde*.

Øremerking er svært sentralt i den reindrifts-samiske kulturen. Hvert dyr eies av en enkelt eier, og det skjæres flere snitt i dyrets ører for å markere eierskapet. Snittenes sammensetning viser til en bestemt person (eieren) og uttrykker derved at nettopp denne personen har retten til å kontrollere dyrets livssyklus. Han eller hun kan temme det, kastre det, slakte det eller la det leve. Reinmerket er i en slik forstand et uttrykk for den personlige eiendomsrett til dyret. Av dette følger at alle som eier rein, har både rett og plikt til å merke reinen med eget merke. Selve merkingen bygger på et gammelt system av hovedmerker (*váldusánit*) og bimerker (*smávvasánit*). Systemet er like gammelt som reindriften selv og er dokumentert fra alle samiske reindriftsområder. Det er anslått at øremerkesystemet muliggjør nærmere to millioner ulike kombinasjoner.¹⁵⁹

HVA ER ET REINMERKE?

Øremerket til tamrein viser hvem som eier reinen, og er et kodifikasjonssystem og et institusjonelt uttrykk for grunnleggende sammenhenger i den samiske reindriftskulturen. I Kautokeino er for eksempel hovedsnittene plassert i hver sin ørespiss. Alle bisnittene plasseres foran eller bak på øret.

Ved beskrivelse av et merke nevnes alltid hovedsnittet først, og så bisnittene. Først nevnes desnitt som er foran, og så de som er bak på øret. En begynner alltid med det høyre øret. Hakket på midten av merkets overside markerer hvilken side av merket som vender fremover.

Familiens hovedmerke (*váldosátni*) er utledet fra slektas grunnmerker, og videreføres når hovedsnitt og bisnitt inn i hovedsnittet er bevart. Nye reinmerker oppstår når barn får utledet snittendringer fra en av foreldrenes merketyper, og snittendringene utgjør forskjell og danner reinmerkets særegenhet. Hvert barns utledede reinmerke blir i neste omgang grunnmerke til vedkommendes etterkommere – og dette merket må så opprettholdes som merkebasis når etterkommere søker om nye reinmerker.

Kilde: Landbruksdirektoratet: <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/styrer-rad-og-utvalg/klagenemnda-for-merkesaker/retningslinjer-for-reinmerker-for-vest-finnmark>

Merket skal ikke bare informere om eieren, men også om reineierens familietilknytning og andre relasjoner av sosial karakter. Samene selv bruker uttrykket *árbemearka* (arvemerke) om slike «familiemerker» og refererer med dette til bestemte hovedsnitt som kan gå igjen på mors- eller farssiden gjennom flere generasjoner. Slike merker regnes som særlig verdifulle – ikke bare fordi de markerer en slektskapsmessig kontinuitet i reinhold, men også fordi det ofte knytter seg forestillinger om «reinlykke» (*boazulihkku*) til dem. Et reinmerke komponeres slik at det har utviklingsmuligheter med tanke på neste generasjon reineiere. For å kunne ivareta fremtidige rekrutteringshensyn trenger man svært god kunnskap til mulige snittkombinasjoner. Øremerkene uttrykker med andre ord ikke bare eierskap, de forteller også om sosiale og økonomiske relasjoner mellom mennesker. På det viset kan man «lese» slekt-

159 SFKOMM 2020/2647-47. Per Tore Turi.

skap ut av en reinflokk. Men merkene i en reinflokk uttrykker også økonomisk gjensidighet, og merkene som er til stede i en flokk, uttrykker et økonomisk driftsfellesskap – og dermed også interessefellesskap.

Reinmerker er tegn som i samisk kultur bærer langt flere og mer komplekse betydninger enn det vi på norsk forstår med «eiendomsrett». Reinmerking er med andre ord en meget viktig del av et samisk multifunksjonelt kommunikasjonssystem og slik sett et sentralt element i reindriften sosiale og økonomiske organisering. Et uttrykk for dette er at det alltid har vært flere reinmerker enn registrerte reindriftsamer. Men reindriftsloven av 1978 gjorde det ulovlig med «sytingsreinhold» for andre enn registrerte utøvere, og en rekke fastboende ble fratatt sine merker.

Stortingets vedtak i 2019 tyder på at man ikke har forstått at øremerkene er kulturelt definert «kart» og et «språk» og derfor et viktig samisk kulturuttrykk. Hvis bruken av merker reduseres til kun å markere eiendomsrett til individuelle dyr ved hjelp av data-chips, så vil det få kunnskapsmessige konsekvenser. Dermed forsvinner også en grunnleggende kommunikasjon reineiere imellom. Elektroniske chips er dårlig egnet til å kommunisere den sosiale og økonomiske kompleksiteten som øremerkene uttrykker. For reindriften representerer alt dette et langt skritt fra å være en slekts- og siidasentrert livsform til å bli en yrkesgruppe i norsk, byråkratisk forstand. Således er det en ytterligere nedbygging av tradisjonelle institusjoner og begrepsforståelser som organiserer samarbeid og konfliktløsninger lokalt. Eksemplet med sytingsreinordningens juridiske skjebne viser hvordan en slik utvikling er med på å svekke et samisk kulturfellesskap.

En annen konsekvens hvis øremerkene forsvinner, er at kunnskapsoverføringen mellom generasjonene blir brutt. Merkegjerdet er ikke bare en teknisk innredning for å samle en reinflokk. Det er også en sosial arena hvor barn lærer reinen å kjenne gjennom å delta i merkingen og bivåne diskusjoner om reinens ulike kvalitative egenskaper. Her oppmuntres de til selv å merke med sine egne øremerker og dermed også bli kjent med mengder av andre merker.

20.14 «Reindriften hverdag» – helsesituasjonen

Summen av alle ulike inngrep har etter hvert ført til en økende bekymring rundt reineierne helse-situasjon. Dette er en utvikling som ser ut til å være felles for alle nordiske land med samisk reindrift. I Sverige har det for eksempel vist seg at reineiere sliter med dårligere helse enn andre på grunn av ulykker og et høyere nivå av angst og depresjoner knyttet til arbeidsrelatert stress.¹⁶⁰ I Norge utførte Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus/Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilli (SANKS/SÁNAG) i samarbeid med Norske reindriftsamers landsforbund/Norgga boazosápmelaččaid riikasearvi/Nöörjen Båatsoesaemiej Rijkhesaervie (NRL/NBR) i 2016 en undersøkelse de kalte «Reindriften hverdag».¹⁶¹ Resultatene var oppsiktsvekkende: Hele 95 prosent av reineierne kunne fortelle at de levde med ett eller flere inngrep i sitt område, og at disse inngrepene førte til både stress og merarbeid. I tillegg kom reindriftsadministrasjonens reduksjonskrav uten påfølgende evaluering av eventuelle konsekvenser. Mange reineiere snakker om «psykisk vold» og peker på at situasjonen har alvorlige psykiske konsekvenser.¹⁶²

Noen beretter om kontinuerlige trusler om skyting av rein fra fastboende og organisert overvåking og forteller om sine psykiske påkjenninger.

Jeg kjenner meg forfulgt. Jeg vet de kjører etter meg og skriver og noterer. De stopper ved bilen min. Står og kikker på meg. Det er så forferdelig trakasserende, det der at du hele tiden blir fulgt med og de skriver hva du gjør og ikke gjør.¹⁶³

Det å leve med en serie parallelle belastende inngrep skapte både helsemessige og økonomiske utfordringer. Over halvparten hadde mistet beiteland på grunn av arealinngrep. En svært alvorlig utfordring var rovdyr-situasjonen, 87 prosent rapporterte om økonomiske tap på grunn av rovdyr og ikke minst om stress og merarbeid. Hytter, friluftsliv og skuterløyper var et stort problem som hadde påført 60 prosent av de spurte merarbeid og tap av beite. Eller som rapporten formulerte det: «Det som gir andre deler av landets befolkning rekreasjon og avstressing,

160 Kaiser m.fl.(2010) s. 383–393.

161 SANKS (2016). Undersøkelsen bygde på svar fra 559 reineiere over hele landet.

162 Se blant andre SFKOMM 2020/2647-40 Berit Anita Buljo Anti.

163 SFKOMM 2022/2498-12.

fører til ekstraarbeid og psykisk stress for halvparten av reineierne.»¹⁶⁴

20.15 Personlige historier om press på reindriften

Kommisjonen er gjennom sitt mandat bedt om å samle inn personlige historier knyttet til fornorskingspolitikken. Et gjennomgående tema i mange av disse historiene, særlig i de sørsamiske områdene, er en dyp mistro til norske myndigheters vilje til forsonende tiltak og mangel på anerkjennelse av rettigheter.

Reindriftssamer forteller selv i dag historier om hvordan arbeidet med innføringen av reinbeitedistrikter etter felleslappeloven i 1883, og tamreinforbud etter tilleggslappeloven av 1897, har ført til fordrielse og stor urett. Dette ser de i sammenheng med konflikter med nordmenn og myndigheter. De påpeker hvordan familier har tapt beiteland som Hessdalen, Forollhogna og Gauldalsvidda. Fra Trollheimen berettes det om flere generasjoners kamp for å få lov til å være der.

Flere av reindriftsutøverne som har delt sin historie med kommisjonen, har fortalt om følelse av maktesløshet i møte med vindkraftindustrien. Blant sørsamer fremstår regjeringens håndtering av Fosen-saken så langt som nok et eksempel på manglende vilje til nettopp å anerkjenne deres erfaringer med fornorskingspolitikken. I flere av møtene med kommisjonen blir det spurt om det er «samene som skal forsones seg med myndighetenes politikk». Slike synspunkter fremmes til tross for at Høyesterett har vurdert konsesjonsvedtaket som ugyldig på grunn av brudd på folkeretten.

Mange av de personlige historiene fra reindriftsamene handler om hets og hatprat, som sørsamer mener det har blitt mer av kjølvannet av Fosen-dommen. De viser til psykisk slitasje og alvorlige helsemessige konsekvenser. Det gjelder også den fullførte vindkraftutbyggingen på Øyfjellet i Vefsn.

Sørsamene opplever at de må være pågående og sterke for å leve med fornorsking og urett. Det er svært belastende, og i tillegg går diskriminering, hets og hatprat ofte direkte ut over dem som person eller deres familie.

20.15.1 Reindriften møte med reindriftsforvaltningen

Felles for alle reindriftssamer som har delt sin historie med kommisjonen, er en grunnleggende avmaktfølelse og en skepsis til Landbruks- og matdepartementets forvaltning av reindriften. De møter landbruket som en konkurrerende næring i det daglige, og landbruksnæringen har også definisjonsmakt over reindriften og kan påvirke politisk. Reindriften organisasjon (NRL) har med tre ansatte knapt med ressurser og lite politisk påvirkningskraft.¹⁶⁵ Når forvaltningen er tuftet på landbruksfaglig og norsk kulturspesifikk kompetanse som ikke er tilstrekkelig relevant for reindriften, skaper det lett mistro og mistillit blant reindriftsamene, og det får reindriftssamer til å omtale reindriftsforvaltningen som fornorskingspolitikk i praksis.

Kommisjonens samtaler med reineiere i Finnmark/Finnmark/Finmarkku har avdekket store utfordringer når det gjelder reindriftsforvaltningens kommunikasjon med reineierne. Problemene kan ha økonomiske konsekvenser for mange reineiere fordi det ofte dreier seg om ulike pålegg eller tilskuddsordninger. Mange reindriftssamer løfter frem kommunikasjonsproblemer fordi reindriftsforvaltningen i alle år har i overveiende grad forholdt seg til reindriftsamene på norsk. Unntaket var lokalkontoret i Guovdageaidnu/Kautokeino, hvor en på 1990-tallet i en tiårs periode krevde skriftlig og muntlig språkompetanse i samisk hos de ansatte. Sørsamisk har derimot aldri vært brukt av reindriftsforvaltningen.

Statens reindriftsforvaltnings hovedkontor ligger i Alta/Áltá/Alattio, og det er derfra alle rundskriv og all skriftlig informasjon sendes til landets reineiere. Forvaltningen for øvrig, inkludert Landbruksdirektoratet og statsforvalterne i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmark/Finnmark/Finmarkku, Nordland/Nordlándda, Trøndelag/Trööndelage, Innlandet og Møre og Romsdal bruker ofte norsk som arbeidsspråk og i sin kommunikasjon med reineierne. Forvaltningen har enten tatt det for gitt at alle behersker norsk, eller ment at det ikke var forvaltningens plikt å kommunisere med brukerne på deres eget morsmål. Realiteten var imidlertid at mange reindriftssamer hadde store problemer med å forstå innholdet av skriven de mottok, fordi reindriftsutøverne bruker samisk som arbeidsspråk. Mye av terminologien er tett knyttet til spesifikke aspekt ved denne næringen og har ikke norske motstykker.

164 Møllersen m.fl. (2016) s. 68.

165 SFKOMM 2020/2647-44. Per John A. Anti; SFKOMM 2020/2647-34. Aslak Mathis Nilsen Eira.

Språket i reindriftsnæringen er veldig spesielt. Det finnes ikke norske ord på termene som blir brukt. Du må nesten lage nye ord eller finne på noe selv hvis du skal fortelle om det på norsk eller skrive.¹⁶⁶

Flere reindriftsamer pekte på misforståelser som lett kunne oppstå og få økonomiske konsekvenser for dem selv. Anders Nils K. Eira i Kárásjohka/Karasjok pekte på problemet med saksbehandlere uten kunnskap verken i samisk språk eller reindrift: «Så skal du begynne å forklare ditt arbeid som du kun har gjort på samisk, så begynne å oversette det til norsk, ofte medfører det til misforståelser. Så må du forklare på nytt hvis det viser seg til at saksbehandleren i Landbruksdirektoratet har misforstått. Da må du begynne å ringe til dem eller skrive på nytt at det var ikke det jeg mente, men jeg mente det. Det blir dårlig når vi må kommunisere med dem på norsk.»¹⁶⁷

Et eksempel som mange reineiere trakk frem, var påleggene fra forvaltningen fra 2012 om «forholdsmessig reduksjon» av reintall. Da kravet kom skriftlig på norsk, var det mange som ikke forsto begrepet «forholdsmessig». De trodde at «forholdsmessig reduksjon» betydde at den som har mest, skulle redusere etter sine evner, og den som har minst, etter sine.¹⁶⁸

En slik forståelse var i samsvar med samisk tankegang. Men det viste seg etter hvert at det handlet om en prosentvis lik reduksjon, det vil si at alle skulle slakte en like stor andel av sin flokk. Resultatet var at en stor reineier fremdeles var en stor reineier etter å ha slaktet eksempelvis 10 prosent av sin flokk, mens en liten reineier risikerte å miste sitt levebrød etter en tilsvarende reduksjon. Noen unnlot å redusere, ettersom det første skrivet fra Reindriftstyret varslet en evaluering av hvilke konsekvenser en slik reduksjon ville ha for reindriftsamfunnet. Så lenge en slik evaluering ikke forelå, foretok man seg ingenting.¹⁶⁹

Berit Anita Buljo Anti var ansatt ved reindriftsadministrasjonen i Alta/Áltá/Alattio: «Det var et norsk område, alt gikk på norsk og de snakket veldig mye om [...] erstatning og tilskudd.» For henne ble det en uholdbar situasjon, administrasjonen var preget av

fordommer og manglende innsikt i reindriftsamenes situasjon: «Jeg har i ettertid oppdaget, etter at jeg sluttet der, at det er veldig mange ubehageligheter som jeg har gjort mot meg selv og mitt folk når jeg jobbet der. Det er den følelsen jeg sitter med til slutt.»¹⁷⁰

Det hjelper ikke med forsoning for det som skjedde for 100 år siden hvis du ikke gjør noe med det som er dagen i dag [...] Man er nødt til å ha fokus på dagens forvaltning og stake ut kursen for hvordan offentlig forvaltning og offentlige institusjoner skal behandle samer.¹⁷¹

Tidligere reindriftssjef Ellen Inga O. Hætta mente at både embetsverket og reindriftsforvaltningen i hennes funksjonstid (2001–2010) var preget av fordommer mot samer generelt og reindriften spesielt: «Det er grunnholdninger som [...] sitter i veggene fortsatt.» Som sjef for reindriftsforvaltningen i Norge møtte hun fordommer mot samer hos sine egne ansatte – som stort sett var norske. Hun så seg til slutt nødt til å holde et internt møte hvor hun ba dem tenke gjennom sin egen språkbruk: «Når dere har lært å si inuit istedenfor eskimo, så kan dere lære å si same istedenfor fjellfinn.» Samer ble oppfattet som alt for kravstore og ikke i stand til å ivareta sine egne interesser. «Er det noe som er virkelig dårlig i Norges forhold til samer, så er det forvaltningen av reindriften», sier Hætta. Dagens forvaltning karakteriserer hun som å «kaste bein til hundene, slik at de slåss mens dem [forvaltningen] får jobbe i ro og mak».¹⁷²

20.16 Eksterne inngrep – interne konflikter

Den foregående gjennomgangen av eksterne inngrep og reguleringer viser at disse har et fellestrekk: De reduserer på ulike vis reindriftens vilkår og dermed også antall utøvere og deres mulighet til å vedlikeholde ferdigheter som reindriftsamisk kultur bygger på. Bortsett fra klimaendringene er inngrepene konsekvenser av hvordan lovverk og statlige reguleringer er innrettet. Felles for mange av de personlige historiene kommisjonen har mottatt, er bekymringer for inngrepens fornorskende effekt. Enten det er snakk

166 SFKOMM 2020/2647-40. Berit Anita Buljo Anti.

167 SFKOMM 2020/212-94. Ante Nils K. Eira.

168 SFKOMM 2020/2647-51. Marit Anne Sara.

169 Det kom heller ingen evaluering. Reindriftsstyrets vedtak ble satt til side av landbruksminister Sylvi Listhaug den 15.02.2013.

170 SFKOMM 2020/2647-40. Berit Anita Buljo Anti.

171 SFKOMM 2021/333-34. Ellen Inga O. Hætta.

172 SFKOMM 2021/333-34. Ellen Inga O. Hætta.

om reindriftsadministrasjonens prioritering av norsk språk foran samisk, tap av viktige flytte- og beiteområder eller rovdyrforvaltningen – alle inngrepene har det til felles at de svekker forutsetningene for at reindriften kan bestå som en samisk næringsvei og kulturforvalter.

Allerede Lappekommisjonen av 1897 pekte på hensynet til samfunnsgagnet («bedre berettigede og formaalstjenligere Samfundsinteresser») i sitt forarbeid til en ny reindriftslov.¹⁷³ En slik forutsetning ligger fremdeles til grunn for de fleste reindriftspolitiske tiltak i den forstand at en antar at reindriften sine interesser sammenfaller med øvrige norske samfunnsinteresser. Et slikt hensyn fulgte med i reindriftslovene både i 1933 og 1978, og det er også et premiss i dagens reindriftslovgivning jf. reindriftsloven § 1. «Samfunnsgagnet» er stort sett forstått med hensyn til det norske samfunn.

Samene må ha – hva er det dem kaller det? – tilpasningsplikt. Ja, da har jeg plutselig en tilpasningsplikt. Og så blir jeg møtt med til slutt, i den her saken som i alle arealsaker, så avsluttes det som oftest at – når det går i samenes disfavør – så avsluttes alle vedtakene med at fordelene for de mange veier større enn ulempene før de få.¹⁷⁴

Reineier Martha Jáma advarte mot hensynet til «samfunnsgagnet» i sin særuttalelse vedrørende samenes rettsstilling i NOU 1984: 18 «Hvis den samiske befolkning ikke gis en reell beskyttelse mot vidtgående inngrep i sitt kulturgrunnlag gjennom en grunnlovsbestemmelse, kan de samiske befolkningsområdene gjennom ekspropriasjonsinngrep bli tilintetgjort av hensyn til 'samfunnets beste'.»¹⁷⁵

Høyesterett har angående SP artikkel 27 fastslått: «Bestemmelsen gir minoriteter rett til å dyrke sin egen kultur. Skal den kunne påberopes i forbindelse med inngrep i næring, må det forutsettes at inngrepet i området er så omfattende at reindriftssamene 'nektes retten til' å utøve sin næringsvirksomhet.»¹⁷⁶

Men folkeretten er ikke bare et negativt vern i den forstand at man ikke skal hindres i å utøve sin kultur.

SP artikkel 27 må ifølge Samerettsutvalget også forstås som en positiv plikt, fordi den «ga grunnlag for krav om positiv forskjellsbehandling og pålegg til statene om å sikre det materielle grunnlaget for at minoritetsgrupper skal kunne dyrke sitt språk og sin øvrige kultur».¹⁷⁷ Justisdepartementet og justiskomiteen sa seg enig i denne tolkningen.¹⁷⁸

Tidligere lovbestemmelser og rettsavgjørelser har fått negative følger for den samiske reindriftskulturen. Ingen av disse hadde fornorsking som intensjon, og motiver og årsaker var forankret i helt andre hensyn. Arealinngrepene ble vurdert som lovlige i henhold til eksisterende regelverk og nødvendige ut fra «samfunnsgagnet». Men de samlede konsekvensene er en reduksjon av det samiske ressursgrunnlaget og dermed også reduserte muligheter til å utøve reindrift, og inngrepene svekker dermed reindriften som en av bærebjelkene for samisk kultur. Mange reineiere opplever situasjonen som et ønske om å bli kvitt den reindriftsamiske tilstedeværelsen:

Man føler i dag som reineier at den fornorskingspolitikken som var på begynnelsen av 1900-tallet, den lever fortsatt i beste velgående. Den er bare forandret.¹⁷⁹

Parallelt med utviklingen med et stadig større press på bruken av utmarksområdene har det som tidligere vist pågått en tilsidesettelse av samiske sedvaner og kulturelle praksiser.¹⁸⁰ Paradoksalt nok skyldes mye av dette nettopp reindriftsloven, en lov som i formålsparagrafen sier at «[r]eindriften skal bevares som et viktig grunnlag for samisk kultur og samfunnsliv.

En annen konsekvens av de ulike inngrepene er noen ganger en økende konkurranse mellom reineierne om å overleve på stadig minskende arealer. Slik konkurranse kommer ofte til syne i ulike medieoppslag om «kamp på vidda», og kommisjonen har mottatt flere henvendelser fra reineiere som mener seg presset ut av reindriften. Slik avskalling er ikke noe nytt fenomen, gitt reindriften sine demografiske, klimatiske og politiske sårbarhet. Men interne konflikter rundt

173 Indstilling (1904) s. 196.

174 SFKOMM 2021/335-4. Ole Henrik Kappfjell.

175 NOU 1984: 18 *Om samenes rettsstilling*, s. 443-444.

176 Rt. 2004, s. 1092.

177 NOU 2007: 13 Bind A «Den nye sameretten».

178 Ot.prp. nr. 33 (1986-87) s. 37.

179 SFKOMM 2020/2647-22. Torstein Appfjell.

180 Se mer om dette i kapittel 10.4.

beitebruk har eskalert de senere tiårene, slik det ikke minst kommer til uttrykk i rettsapparatet. Bakgrunnen for konfliktene er som oftest arealtap og reguleringer som lett favoriserer ressurssterke reineiere i kampen for å lykkes, og statlige pålegg om reintallsreduksjon har ført til interne stridigheter.¹⁸¹

Uklarheter rundt rettighets spørsmål, ressursbruk, interesse motsetninger og forvaltning på bakgrunn av politiske beslutninger har ført til en lang rekke rettsaker for å søke avklaringer. Det høye antallet rettsaker er med på å skape et bilde av reindriften som et konfliktskapende foretak med stort behov for ekstern regulering. Samtidig reduseres muligheten for indre samhold og felles opptreden ovenfor storsamfunnet. Flere samer har i intervjuer med kommisjonen pekt på at når trykket utenfra blir veldig sterkt, er faren større for at en begynner å strides internt.

En del reineierne har blitt tilbudt avtaler fra private aktører som innebærer en nærmere spesifisert kompensasjon mot å ikke prøve lovligheten ved inngrepet: «[Reinbeitedistriktet] vil etter dette ikke for rettsapparatet eller på annen måte faktisk eller rettslig forsøke å hindre gjennomføring eller igangsetting av anleggsarbeidene, eksempelvis ved å prøve gyldigheten av konsesjonsmyndighetenes vedtak knyttet til prosjektet.»¹⁸²

De har gjort det slik at distriktene går imot hverandre, at siidaene går imot hverandre, og satt siidaandelene imot hverandre, og så kan det samtidig være uenigheter internt i siidaandelen. [...] De har lagt opp til krig i alle ledd, for å bygge ned reindriften. Det er følelsen jeg sitter igjen med.¹⁸³

En kan stille spørsmål ved om måten slike avtaler praktiseres på, alltid er i samsvar med konsesjonsbetingelsene, og i hvilken grad de har konsekvenser for samisk rettsutvikling. For det første betyr bruken av slike avtaler at inngrepet ikke kan prøves rettslig av rettighetshaverne opp mot for eksempel gjeldende sedvane- og folkerett. Det kan også innebære at staten slipper å bli trukket inn med tanke på sitt urfolksansvar; konflikten løses økonomisk og ikke rettslig. Slike avtaler gjør det vanskelig å få rettslige avklaringer. På det viset kan «retten til land og vann» smuldre opp og forsvinne lenge før rettighetskartlegginger

er fullført. Konsekvensen er at de enkelte reinbeitedistriktene og enkeltutøverne i langt større grad får motstridende interesser. «De forsøker å skape splid», var kommentaren fra lederen for reinbeitedistrikt 14 A Spierrttagáisa.¹⁸⁴

20.17 Avslutning

I dette kapitlet er det gitt en kort oversikt over de viktigste formene for inngrep reindriften står ovenfor, og over noen av de undersøkelser og utredninger som har vært gjort, og slik belyse hvordan ulike inngrep og begrensninger til sammen representerer store utfordringer for reindriften mulighet til å ivareta og formidle samiske kulturverdier og en samisk tilhørighet. En innsnevring av disse mulighetene kan på sikt innebære etnisk assimilasjon, det vil si fornorsking.

Reindriften bygger historisk på et eget samisk forvaltningsregime, det tradisjonelle *siida-systemet*, med en egen rettsforståelse, reindriftsterminologi og egne verdier. Det er et særegent samfunn med en egen form for ressursforvaltning, videreført frem til i dag og samtidig underlagt nasjonal forvaltning og økonomi. Den samiske reindriften verdigrunnlag, behovet for fleksibilitet i møte med klimaendringer og interne sedvanerettslige praksiser blir ikke alltid forstått og tatt hensyn til av norske myndigheter.¹⁸⁵

Reindriften har gjennomgått politisk og økonomisk integrasjon i det norske samfunnet. Både fellesslappeloven av 1883, tilleggsslappeloven av 1897 og reindriftsloven av 1933 var med på å regulere reindriftsamenes arealbruk med en geografisk differensiering, særlig av hensyn til det ekspanderende jordbruket. Først med reindriftsloven i 1978 griper staten for alvor inn i den reindriftsamiske samfunnsstrukturen og tilhørende rettsoppfatninger. Både reindriftsloven og avtalen fra 1976 hadde som konsekvens at reindriften interne samiske forvaltningsregime og sedvaner ble utfordret og reindriftsamenes integrert i et nasjonalt korporativt system underlagt norsk rettsoppfatning og økonomisk logikk. Svært mye av konfliktene reindriften har opplevd de siste tiårene, er konsekvenser av disse integreringstiltakene, inkludert kritikken av inngrep i reindriftsområder uten at rettighetsforholdene er avklart.

181 HR-2017-2428-A.

182 NRK Sápmi 22.03.2019. Se mer om avtalene i kapittel 20.4.1.

183 SFKOMM 2021/333-25. Ole Ante Utsi.

184 Per John Anti, NRK Sápmi 21.03.2019.

185 Bjørklund (1990); Oskal (2000); Benjaminsen, Eira, & Sara (2016).

KOLONI, KOLONIALISME OG KOLONISERING

De siste to til tre tiårene har i økende grad ulike betegnelser med «koloni-» som basis blitt brukt om samiske historiske og nåtidige temaer, som «kolonialisme», «kolonisering» og «dekolonisering». De har blitt tatt i bruk om en rekke forhold, især om bosettingshistorie og statlig territoriell ekspansjons- og integrasjonspolitik, ofte i forskningsmessig sammenheng. I Finland, Sverige og Norge har statlig integrering av samiske bosettingsområder med påfølgende statlig jurisdiksjon eksempelvis blitt omtalt som kolonialisme, kolonialisering og kolonisering. Det pågår en omfattende debatt om problemstillinger knyttet både til terminologien og til den empiriske substansen, både om «intern kolonialisme» i samiske områder og i det siste både relatert til Kalaallit Nunaat / Grønland som dansk koloni og relatert til fjerne nordiske kolonier. Det siste standardverket om samisk historie, anvender oftest «kolonisering» om bosettingsekspansjon i samiske områder i Norge og «overgang til norske styringssystemer og norsk rettsvesen», dertil «kolonilignende karakter» om disse områdene. Reindriftssamer har pekt på utviklingen i reindriften ovenfor kommisjonen ved å vise til kolonibegrepet i en mer generell forstand.

Kilde: Se for eksempel Smith (1999); Finbog (2020); Hjelm (2021). Andersen (2017). Andrenes, Ryymin og Evjen (2021). Se blant andre SFKOMM 2019/3518-14. Albert Jåma og SFKOMM 2020/212-65. Johan Mathisen Johansen Sara.

Reindriften blir forvaltet av Landbruksdepartementet hovedsakelig som en næringsaktivitet, opprinnelig i tråd med ønsket fra NRL. Eskaleringen av inngrep i reindriftsområder har fått mange reineiere, særlig blant sørsamer til å beskrive utviklingen som en styrt avvikling av det viktigste grunnlaget for samisk kultur. Flere av reindriftsamene som har fortalt sine personlige historier til kommisjonen, har hevdet at myndighetenes ønsker var å bli kvitt både reindriften og reindriftsamene. «Greier de å ramme reinen, så greier de å ramme oss», slik Torstein Appfjell i Jillen Njaarke reinbeitedistrikt uttrykker det. I sin høringsuttalelse til SRUII tar Arvid Jåma, Åarjel Fovsen sijte, opp den samme problemstillingen. Storparten av arealinngrepene og andre typer tiltak som beskrives i dette kapitlet, har ikke hatt fornorsking som mål, men kan likevel anees å ha medvirket til fornorsking. Selv om noen av de inngrepene og tiltakene som beskrives, har en forhistorie som går

noe tilbake i tid, er mesteparten et resultat av prosesser og politikktutforming som fant sted etter slutten av 1980-tallet, det vil si etter at fornorskingspolitikken formelt var avsluttet. Flere av arealinngrepene som omtales, for eksempel vindkraftutbygginger, har kommet etter at lover ble endret eller revidert i samsvar med både ILO-konvensjon nr. 169 og andre internasjonale konvensjoner Norge har forpliktet seg til å følge.

Den samiske reindriften i Norge er under press. Gjennom ulike former for arealinngrep har myndighetene bidratt til at rammevilkårene for reindriftsnæringen har blitt dårligere, i noen områder i en slik grad at det truer grunnlaget for samisk reindrift. Hver for seg og i sum har disse inngrepene en fornorskende effekt.

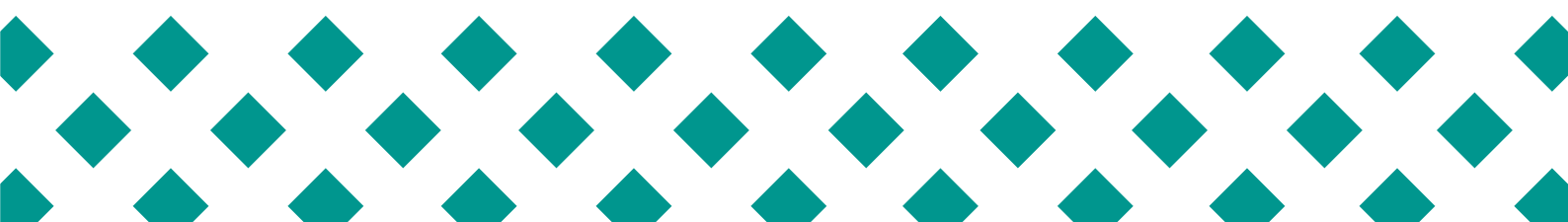
Fjordfiske

Sigrid Iversen og Trond Isaksen, Spildra. Foto: Katinka Hustad

Kapittel

21

Sjøsamisk fiske og fiskeripolitikk

21. Sjøsamisk fiske og fiskeripolitikk

Et gjennomgående trekk ved kommisjonens rapport er dokumentasjonen av hvordan fornorskingen har vært og er et resultat av både fornorskingspolitikk som målrettede tiltak og konsekvenser av politiske beslutninger og samfunnsendringer som, uavhengig av intensjonen, likevel har hatt betydelige fornorskende virkninger. Omfattende endringer i fiskeripolitikken har hatt store konsekvenser for videreføringen av samisk og kvensk kultur langs kysten.

I skolepolitikken var [fornorsking] mer et mål, mens i næringsbiten, i fiskeriene, har det skjedd på en annen måte [...] Man så bort ifra dette med retigheter, bare det å være same var jo ikke noe gøy. Det var ingen som skilte båten sin med at «Jeg er same».¹

Det er dokumentert hvordan både den kvenske og den sjøsamiske befolkningen over en hundreårsperiode ble hardt rammet av ulike fornorskingstiltak fra myndighetenes side, først og fremst gjennom skoleverket. Det førte til en omfattende assimilering, ettersom stadig flere gikk over til norsk språk og kultur. Denne målrettede fornorskingspolitikken mot samene tok formelt slutt rundt 1960, men ble så avløst av en rekke næringspolitiske tiltak som i sum kom til å forsterke den fornorskingen som allerede hadde funnet sted. Dette fikk konsekvenser, og førte også til protester mot det som skjedde.

21.1 Fremveksten av en korporativ stat i fiskeripolitikken

På begynnelsen av 1900-tallet begynte motstanden å vokse mot bruk av trål og mot hvalfangst.² Begge disse kravene forente fiskeribefolkningen langs kysten uavhengig av etnisk bakgrunn og bosted. Ikke minst ga det politisk styrke til den gryende arbeiderbevegelsen og Isak Sabas valgkamp, som førte ham inn på Stortinget i 1906. Saba var valgt på et samepolitisk program. De økonomiske nedgangstidene var mere fremtredende enn samepolitiske krav, og for folk flest handlet dagliglivet om kampen for det daglige

brød og ikke om retten til et morsmål. «Det er noen forferdelige tider vi lever i. Man har bare gjeld og kausjonsansvar å drages med», skrev Per Fokstad til Anders Larsen i 1918.³ Stillstanden i det samepolitiske arbeidet fra 1920-tallet reflekterte nok i stor grad de vanskelige samfunnsforholdene. I Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmark/Finmarkku hadde det politiske arbeidet stort sett vokst frem i de samiske miljøene ved kysten. Den sterke fornorskingen i mellomkrigsårene, handlet ikke bare om skole og språktvang, men kan vel så mye forklares med krisen i den sjøsamiske tilpasningsformen.⁴

Arbeiderbevegelsens fremvekst representerte et viktig alternativ til den samepolitiske argumentasjonen som hadde vært så fremtredende i århundrets første par tiår.⁵ Organisasjonsarbeidet grep om seg i begynnelsen av 1900-tallet. Norges Fiskarlag ble dannet i 1926, og gjennom Arbeiderpartiets nasjonalpolitiske gjennombrudd i 1935 ble fiskeribefolkningens situasjon styrket betraktelig. Tiltak som garantert minstepris på fisk (råfiskloven), Norges Råfisklag og subsidiering av fiskebåter ga Norges Fiskarlag økende politisk tyngde i årene før og etter andre verdenskrig.

En korporativ utvikling tok til med etableringen Fiskeridepartementet i 1946, og gjennom Hovedavtalen i 1964 ble Norges Fiskarlag forhandlingspart med staten. Etterkrigstiden ble et gjennombrudd for fiskerne som yrkesorganiserte, de var medlemmer av en organisasjon som ifølge vedtektene «skal være myndighetenes fremste premissleverandør og samarbeidspartner i utformingen av norsk fiskeripolitikk».⁶ Denne politikken skulle etter hvert få negative konsekvenser for den sjøsamiske befolkningen og deres mulighet til å ivareta sin samiske livsform med tilhørende kunnskaper, språk og ferdigheter. Sjøsamisk og også kvensk kultur og livsform i etterkrigstiden ble satt under hardt press av de korporative interessene i fiskeri-Norge.

21.2 «Allmenningens tragedie» i fjordene

Mens fiskeriloven fra 1830 hadde begrenset adgangen til fiskefeltene i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku av hensyn til lokale interesser, var situasjonen blitt ganske annerledes mot slutten av 1800-tallet. Da utviklet deg seg etter hvert en doktrine om «fritt hav»,

1 SFKOMM 2020/2647-47. Inge Arne Eriksen.

2 Det var en allmenn oppfatning at hvalen presset lodda inn mot Finnmarkskysten og dermed la grunnlaget for vårtorskafisket.

3 A. Larsen, brev, 30.03.1918.

4 Eypórssón (2008) s. 34 jf. Zachariassen (2012).

5 Zachariassen (2012) s. 313

6 Christensen og Hallenstvedt (2005).

adgangen skulle være fri for alle fiskere uavhengig av bosted. Det fiskeripolitiske bakteppet var lovfestingen av norske fiskeressurser som en allmenning. Høstingen var i prinsippet fri for alle, kun regulert gjennom deltagerloven i 1947 med tilhørende forskrifter.

Fiskeripolitikken i etterkrigstiden var basert på en industrimodell som favoriserte byene og større fiskevær.⁷ Nord-Norgeplanen av 1951 og etableringen av Findus i Hammerfest året etter var uttrykk for slike målsettinger. Med et slikt utgangspunkt var det lite rom for fjordfiskernes interesser. Lovgivingens rolle var å regulere selve fisket med hensyn til brukstyper og sesonger. Motoriseringen av fiskeflåten hadde gjort fiskerne langt mer mobile, og ny fangstteknologi i etterkrigstiden som ekkolodd, kraftblokk og ringnot gjorde dem også langt mer effektive, særlig for sei- og sildefisket på 1950-60 tallet.

De aller fleste fiskere i de sjøsamiske områdene i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku var organisert i lokale fiskerlag, som igjen var tilsluttet Finnmark Fiskarlag. De fleste steder var det fiskerlagene som uttrykte lokale synspunkter og krav. Finnmark Fiskarlag besto rundt 1980 av 72 lokale fiskerlag, et uttrykk for hvor sterk organisasjonstanken var blitt i fjordene.⁸ Mange lokale fiskarlag, fra alle de berørte fjordene i de sjøsamiske områdene, protesterte mot det som skjedde. Protestene kom allerede på 1930-tallet med krav om fredning av fjordene mot en tilreisende fiskeflåte som drev med snurrevad. Slike krav ble før krigen støttet både av kommunestyre og Finnmark Fiskarlag.⁹ Utover på 1950-tallet økte motstanden fra sjøsamisk hold. Bakgrunnen var de store sildeforekomstene som trakk til seg sildenotbåter fra hele kysten og særlig fra fiskeværerne i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku. Dette var et kapitalkrevende fiske som krevde langt større investeringer enn det fisket sjarkflåten i fjordene drev.

I april 1959 ble det holdt et folkemøte på Russe-nes/Ruoššanjárga i Porsanger/Porsángu/Porsanki for å protestere mot snurpenotfisket på gyteplassene i fjorden. I en uttalelse til Fiskeridepartementet heter

det: «Vi ser nå at faren ved snurpenotfiske i gytetiden i de trange gytefjorder er så stor, at utviklingen om ikke så lang tid vil resultere i katastrofe for oss [...] Ingen behøver å tvile på årsaken. Snurpeflåten som i 2 til 3 uker raker over gytefjordene etterlater seg praktisk talt intet tilbake som heter fisk».¹⁰ Slike protester kom fra mange lokale fiskerlag i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku utover hele 1960-tallet.¹¹ I et vedtak fra Kistrand/Čudegieddi kommunestyre sluttet man seg til protestene og uttalte: «Skal befolkningen kunne eksistere i de avsidesliggende fjorder i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku, må de få myndighetenes aller beste beskyttelse for å kunne bevare de hevdvunne næringsmulighetene de har hatt i mange generasjoner.»¹²

Finnmark Fiskarlag støttet etter hvert aktivt opp om snurpenotfisket og avviste klagen fra fjordfiskerne. Fylkesfiskarlaget hadde kontroll over saksgangen.¹³ For fiskerne i de sjøsamiske fjordene fikk saksgangen store konsekvenser: «[E]n av hovedårsakene er den at der i Fylkesfiskarlaget sitter folk som er sterkt knyttet til sildefiskeriene og gjør sin innflytelse så sterkt gjeldende der, at småbåtfiskernes krav som oftest blir redusert og på det nærmeste avspist.»¹⁴ Det ble pekt på det forholdet at ledelsen i Finnmark Fiskarlag var tungt involvert i dette overfisket.¹⁵

Kollapsen i sildebestanden langs hele kysten mot slutten av 1960-tallet og den økende misnøyen med saksgangen i fredningskravene førte til at Fylkesfiskarlaget utover 1970-tallet måtte gi fra seg kontrollen over hvordan kravene fra fjordfiskerne ble behandlet. Til tross for sterk motstand fra Norges Fiskarlag fikk nå fylkeskommunen innpass i fiskeriutvalget, og kommunene ble høringsinstanser. Resultatet var at det på 1980-tallet ble etablert sesongfredning av en stor mengde gytefelter rundt om i fjordene, og fra 1983 ble alt notfiske etter torsk forbudt nord for 62. breddegrad.

For noen fjorder kom fredningen for sent. Både fra Porsángu/Porsanger/Porsanki og Deatnu/Tana/Teno ble det rapportert om at det hadde skjedd

7 Holm (1996). Se kapittel 7.7 for mer om doktrinen om fritt hav.

8 Arvola (2003) s. 66.

9 Arvola (2003) s. 102.

10 Eyþórsson (2008) s. 121.

11 Eyþórsson (2008), s. 104–107 viser til protester fra Kokelv, Kistrand, Kvalsund og Gulgo som sjøsamiske fjorder.

12 Eyþórsson (2008) s. 122.

13 Krav om fredning måtte først gå til det fylkesoppnevnte Fiskeriutvalget. Medlemmene her ble oppnevnt av Finnmark Fiskarlag. Utvalget skulle så avgi sin innstilling tilbake til det samme organet som hadde oppnevnt dem. Der kunne fylkesfiskerlaget endre eller avvise kravene og avgjøre om de skulle sendes videre til Fiskeridirektoratet.

14 Kokelv Fiskarlag 05.01. 1962, gjengitt i Eyþórsson (2008) s. 104.

15 Kalstad m.fl. (2010) s. 72 og Arvola (2003).

store økologiske endringer i fjordene.¹⁶ Småsilda var forsvunnet, og med den gyteinnsigene, en situasjon som ble forsterket av selinvasjonen i årene 1986–1990. Fisket gikk til dels sterkt tilbake og med det også antall fjordfiskere.

21.2.1 Sjøsamiske rettigheter kommer på dagsordenen

At norsk fiskeripolitikk har fått store negative konsekvensene for sjøsamisk og annet tradisjonelt småskalafiske i kyst- og fjordstrøk, er det ingen som helst tvil om. Og at konsekvensene også omfatter mer enn fiske, er også tydelig.¹⁷

Det fiskeripolitiske regimet hadde ikke bare fått konsekvenser for bosetting og livsvilkår i de sjøsamiske bygdene. Det rammet også kvener som hadde slått seg ned langs kysten i Nord-Troms og Finnmarkku/Finmarkku for å drive fiske, men det var den samiske befolkningen som tok opp spørsmålet om retten til ressursene. Det er ingen eksempler på en eksplisitt kvensk motstand mot den fiskeripolitiske utviklingen. Stadig flere samer begynte derimot å spørre seg om det var en sammenheng mellom den negative utviklingen og deres etniske tilhørighet. Protestene fra de ulike fiskerlagene i de sjøsamiske bygdene viser at frem til 1980-tallet var det ingen eksplisitte referanser til deres samiske bakgrunn. Tvert imot, i skrivene begrunner de fredningskrav med at «de er norske statsborgere og medlemmer av Norges samfunn».¹⁸

Mange viste til samiske livsvilkår og næringsgrunnlag uten å få gjennomslag. Hans Opstad fra Goarahat/Gáradak/Kuoratakka, ordfører i Porsángu/Porsanger/Porsanki og kjent arbeiderpartipolitiker i Finnmarkku/Finmarkku, satt i Samekomiteen som leverte sin innstilling i 1959. På samme tid fikk han Porsángu/Porsanger/Porsanki og Lebesby/Davvesiida kommune til å gå sammen om en omfattende utviklingsplan for Sværholthavøya/Spierttanjárga/Spiertanjarga, et overveiende sjøsamisk område. Planen ble lagt frem for Landbruksdepartementet med referanse til Samekomiteens innstill-

ing og som et tiltak for å bedre «forholdene for den samiske minoritet i Nord-Norge». Men Opstad kom ingen vei med å foreslå næringsutvikling som et samisk særtiltak: «Så vidt jeg vet var denne planen den eneste konkrete plan som er bygd på Samekomiteens innstilling. Det er et konkret bevis på at Storting og Regjering ikke forsto at det var noe godt i innstillingen. Vi trodde at Samekomiteens innstilling skulle bli tatt alvorlig og satte i gang vårt arbeide i denne overbevisning.»¹⁹

Samme skjebne fikk Samekomiteens forslag om forbud mot notfiske i flere fjorder og støtte- og låneordninger til innkjøp av mindre fartøy for fjordfiskere. Sammen med forslag om bygging av mindre kjøle- og fryseanlegg for å ta imot bær, kjøtt og sjø- og ferskvannsfisk, kunne slike tiltak styrke bosettingen i de sjøsamiske områdene.²⁰ Ikke noe av dette ble fulgt opp.

Allerede på slutten av 1960-tallet argumenterte Hans Hansen i Goarahat/Gáradak/Kuoratakka for at rovdriften på fjordressursene var et overgrep mot sjøsamene og dermed også at fiskeripolitikk var en samesak. Sammen med Peder Andersen fra nabobygda Ráigeája/Ikkaldas/Reikälähdet stiftet han Norgga Sámiid Riikasearvi, Norske Samers Riksforbund, NSR i 1968, en landsomfattende organisasjon som skulle «hevde den samiske folkegruppens rettigheter ovenfor norske myndigheter og ovenfor den norske allmenhet».²¹ Dermed var rettighetsspørsmålet satt på den nasjonale samepolitiske dagsorden. NSR sendte året etter en henstilling til fiskeridepartementet hvor de ba om at Porsángu/Porsanger/Porsanki måtte fredes mot fiske med snurpere og trål. Konflikten rundt Altaelva/Álttáeatnu/Allationjoki åpnet et større samepolitisk handlingsrom, og stadig flere samiske organisasjoner ble dannet. En av disse var Sámiid Ædnansærvi, Samenes Landsforbund, SLF, som ble etablert i 1979, og som gjennom et stort antall lokalforeninger gjorde sjøsamiske interesser til sitt hovedanliggende.²²

16 Andersen (2011) og Eythórsson (2011).

17 2022/2499-58.

18 Eyþórsson (2008) s. 126.

19 Eyþórsson (2008) s. 124.

20 NOU 1997:4 s. 308.

21 Fra Norske samers riksforbunds formålparagraf 1968.

22 Se mer om SLF i kapittel 10.2.2.

De fleste fjordfiskere, viser det seg jo, har opprinnelig vært samiske fiskere. Men de fant fort ut at de ikke kunne kalle seg samer. De måtte heller kalle seg fiskere, for ellers fikk man ikke gjennomslag hos myndighetene. Det er et tankekors.²³

Porsanger SLF pekte på at «dersom utviklingen vi fortsatt er inne i, får fortsette ukritisk, så vil de fleste ytre tegn på samiskhet være borte fra sjøsameområdene i løpet av uoverskuelig fremtid. Mange bygdesamfunn kjemper en fortvilet kamp mot uvettig ressursforvaltning og medfølgende fraflytting.» Foreningen mobiliserte omtrent alle lag og foreninger i Porsángu/Porsanger/Porsanki til prosjektet «Fastboendes rettigheter i kyst- og fjordstrøk».²⁴ Det ble gjennomført en omfattende kartlegging av hvilke utfordringer lokalsamfunnene sto ovenfor, og ulike løsninger ble skissert. Prosjektrapporten konkluderte slik: «Den fastboende befolkning i samiske kyst- og fjordstrøk må få større sjølråderett over gamle sjøsamiske ressursområder. Myndighetene må anerkjenne de samiske kombinasjonsnæringene som næringer og bærere av samisk kulturtradisjon og bosetting.»²⁵

Rapporten var på mange måter forut for sin tid. Den krevde at forvaltningen av statsgrunn måtte desentraliseres til lokale folkevalgte organer, et synspunkt som først kom på dagsordenen i debatten rundt finnmarksloven 20 år senere. Den krevde videre at Fiskeridepartementet måtte «anerkjenne fjordfiskets betydning som bærer av sjøsamisk kultur, tradisjon og bosetting». Et slikt perspektiv ble ikke fremmet i en offentlig sammenheng før Kystfiskeutvalgets kom med sin innstilling 23 år senere. Finnmark Fiskarlag var på sin side fremdeles sterkt imot reguleringstiltak inne i fjordene fordi det ville «konservere ineffektive og urasjonelle driftsformer og flåte».²⁶

Porsanger SLF hadde krevd at hele fjorden skulle fredes mot aktive redskaper i ti år. Kun passive redskaper skulle være tillatt, slik at innbyggernes næringsgrunnlag ble sikret. Samtidig med at rapporten ble lagt frem, gikk to samiske fiskere i fjorden, Johan Johannesen og Ragnar Samuelsen,

ut med støtte til forslaget fra SLF. Dermed ble hele ressurskonflikten satt på spissen, og via Finnmark Fiskarlag ble det vedtatt å ekskludere de to fiskerne fra fiskarlaget i Billávuotna/Indre Billefjord/Pil-lavuono. Fiskarlaget mente at det var uforenlig med medlemskap i Norges Fiskarlag og lokallagene å arbeide aktivt for reguleringer innenfor andre organisasjoner i strid med fiskernes interesser. Fiskarlaget betraktet det hele som et angrep på det korporative systemet de var avhengige av. Men de to fiskerne godtok ikke vedtaket og stevnet Norges Fiskarlag for retten. Saken endte med et forlik, men konsekvensene var at det var skapt en offentlig debatt om hvorvidt fiskerireguleringer også kunne dreie seg om samiske interesser.²⁷

21.3 Tysfjord og det lulesamiske fisket

Utover på 1960-tallet ble det tydelig at livsvilkårene mange steder i Divtasvuodna/Tysfjord ikke var akseptable, det gjaldt både næringsmuligheter og boligstandard. Fisket var den viktigste næringen i fjorden. Boligsituasjonen blant samene i kommunen ble kartlagt. Den viste seg å være særdeles dårlig, og i 1971 ble Divtasvuodna/Tysfjord en del av den store boligaksjonen igangsatt i samiske områder. Boligaksjonen avslørte store behov, kommunen hadde 67 saker til behandling.²⁸

I etterkant av boligaksjonen ble den såkalte «Muskenplanen» utviklet i samarbeid mellom fylkets næringsavdeling, kommunen og Måsske/Muskens innbyggere. På denne tiden bodde det rundt 30 familier i Oarjjevuodna/Hellemofjorden. Planen finansierte bygging av hjeller, grendehus, vei og støtte til kjøp av sjark. I kjølvannet av Alta-utbyggingen ble det over statsbudsjettet i 1983 bevilget egne midler for å styrke samisk språk og kultur. Noe av dette gikk via Norsk Sameråd til Oarjjevuodna/Hellemofjorden og ble brukt til kjøp av båter, traktor og fiskemottak.

Hellemo lokalutvalg utarbeidet en «Utviklingsplan for å sikre bosettingen i Hellemofjorden», og i 1997 ble denne fulgt opp av staten og Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie. I de påfølgende år ble det bevilget tre millioner kroner og opprettet en prosjektkoordinatorstilling. Det ble bygd seks nye hus

23 SFKOMM 2022/2499-11 Ingar Eira, Kokelv, på åpent møte i Hammerfest.

24 Porsanger SLF (1985).

25 Porsanger SLF (1985) s. 3. Hele 25 lokale lag og foreninger av ulik slag deltok i prosjektarbeidet, oversikten er å finne i Eythorsson (2008) s. 145.

26 Porsanger SLF (1985) s. 11.

27 Eythorsson (2008) s. 155–162; Eythorsson, m.fl. (1998).

28 Homme (1971); Evjen (2003).

i Måsske/Musken, og skolen ble modernisert med et «elektronisk klasserom». Det ble gitt støtte til kjøp av flere fiskebåter og utstyr, og det ble bygget et nytt sauefjøs.²⁹

Samtidig foregikk det et omfattende sildefiske inne i Divtasvuodna/Tysfjorden. Fisket pågikk gjennom hele 1990-tallet, bare i 1995 og 1996 ble det registrert 250 sildetrålere og ringnotsnurpere inne i fjordene. Dette fisket var egentlig forbudt ut fra saltvannsfiskekollen fra 1983, men sildeflåten fikk dispensasjon i form av forskrifter fra Fiskeridepartementet. De rundt 30 registrerte fiskerne i Divtasvuodna/Tysfjorden klaget gjennom Fiskarlaget over at sildeflåten forurenset fjorden gjennom dumping av småfallen sild, og at sildefisket og store bifangster ødela lokale gytestammer. Brukskollisjoner var også et problem. Kommunen tok opp problemene og ba om en langt mer restriktiv reguleringspolitikk til fordel for bruken av passive redskaper.³⁰ Disse klagene førte ikke frem, og fiskerimyndighetene pekte på sildeflåten behov og nasjonaløkonomiske interesser. For de lokale fiskerne i Oarjjevuodna/Hellemofjorden var situasjonen vanskelig nok fra før av, ettersom fiskestoppen i 1990 og vanskene med å få kvote hadde redusert inntektene deres betydelig.³¹ En analyse av utviklingen viser at Nordland/Nordlándda har «fått driftssituasjoner hvor 'den sterkeste rett' har preget forvaltningsbildet på fjorder og de kystnære farvann».³²

Lakseoppdrett vokste på samme tid frem som en viktig næring. Aktiviteten rundt Musken-aksjonen førte til at Fiskeridepartementet i 2002 ga to laksekonsesjoner vederlagsfritt til Musken Laks, og denne konsesjonen var øremerket den lulesamiske bygda Måsske/Musken. Begrunnelsen var å «opprettholde og utvikle et ellers sårbart lulesamisk kulturelt og språklig miljø».³³ Dette er et eksempel på at ressursregulering i norsk fiskeripolitikk eksplisitt har skjedd på etnisk grunnlag og for å støtte opp om samisk bosetting.³⁴ Selskapet Musken Laks fikk konsesjonene, og mange lokale personer i Måsske/Musken kjøpte

aksjer. Etter hvert har konsesjonene skiftet eiere, og i dag er de eid av Ellingsen Seafood i Lofoten/Lufohta/Lufuohtta. I Måsske/Musken utgjør oppdrettsaktiviteten 4–5 lokale arbeidsplasser, de øvrige ansatte er ukependlere.³⁵

21.4 «Kasta på land»

1990-tallet ble et dramatisk tiår langs hele norskekysten, og økologiske endringer og påfølgende politiske grep fikk konsekvenser for det sjøsamiske fjordfisket. Utviklingen i Barentshavet tydet på en kollaps i torskebestanden, og fjordene i Finnmárku/Finmark/Finmarkku opplevde i andre halvdel av 1980-tallet en invasjon av grønlandssel på søk etter mat. Selinvasjonen skapte meget store problemer for fjordfiskerne,³⁶ men det var muligheten for kollaps i torskebestanden som påkalte myndighetenes oppmerksomhet og påfølgende reguleringer.

Det nyetablerte Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie tok i 1989 opp denne situasjonen som en av sine første saker og ba om kvoteordninger som ga «sikring til drift av kyst og fjord-flåten, noe som vil være av grunnleggende betydning for den sjøsamiske befolkningen».³⁷

Torskekrisen førte til drastiske reguleringer fra myndighetenes side, men dette var ikke reguleringer som ivaretok fjordfiskernes behov. Snarere tvert imot, tiltakene skulle gjøre en vanskelig situasjon betydelig verre. I 1990 ble det innført et kvotesystem, der kvotene ble knyttet til båten og forutsatte at man hadde fisket et visst volum torsk i ett av de siste tre årene.³⁸

Det viste seg raskt at dette volumkravet først og fremst rammet de sjøsamiske fiskerne og sjarkflåten. De hadde de minste båtene og hadde fisket lite eller ingenting de siste årene, kanskje på grunn av selplagen som ødela fiskeredskapene. Dermed fikk de ikke tildelt kvote og ble «Kasta på land», slik NRK formulerte det i en dokumentar om hva som skjedde.³⁹ Bortfallet av det kanskje viktigste inntektsgrunnlaget slo umiddelbart ut i antall arbeidsledige. I Deatnu/

29 Myrvoll (2011).

30 Sagdahl (2005).

31 Bjørn Sagdahl red. (1998).

32 Sagdahl (2005) s. 43.

33 Sandersen og Olsen (2001) s. 16.

34 Sandersen (2005).

35 Evjen (2014) s. 364–266.

36 Kalstad m.fl. (2010) s. 86–91.

37 Pedersen (2014) s. 207.

38 Pedersen (2010); Zachariassen, Evjen og Brattland (2021).

39 Johansen og Olsen (2009).

Tana/Teno økte ledigheten med 66 prosent mellom 1985 og 1993. I Porsángu/Porsanger/Porsanki i Kvalsund/Fálesnuorri økte den med henholdsvis 48 og 100 prosent.⁴⁰ De få kvotene som ble tildelt, var utilstrekkelige som livsgrunnlag.

Det var veldig lite. Det var jo sånn over hele fjøla, de minste ble straffet hardest. For de regnet kvoten ut ifra hvor mye du hadde fisket de siste tre årene. Og hvis noen hadde vært så dum at han hadde gjort noe annet året før.⁴¹

Som påpekt både fra Sametinget og i flere offentlige utredninger fikk disse reguleringene store konsekvenser for sjøsamisk bosetting og livsform. Det ble pekt på at «den reguleringsformen som ble gjennomført i 1990, var et av de sterkeste anslag mot samisk kultur etter at den offisielle fornorskingsperioden tok slutt».⁴²

21.5 Rettsliggjøring av sjøsamenes fiske

Samme år som kvoteordningen ble innført av Fiskeridepartementet, var Utenriksdepartementet i ferd med å avslutte arbeidet med ratifisering av ILO-konvensjon 169.⁴³ Som den første stat i verden sluttet Norge seg i 1990 til en konvensjon som ga urfolk rett til å bevare sin identitet som folkegruppe og rett til å bevare og utvikle sin livsform og kultur. Myndighetene har plikt til å støtte opp under dette arbeidet.

Disse to prosessene, samt vedtaket fra Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie, var en del av bakgrunnen for at Fiskeridepartementet ba leder av samerettsutvalget og senere høyesterettsjustitiarius Carsten Smith om å utrede samenes rett til fisk i sjøen. Utredningen forelå i 1990, og Smith mente at det samiske fisket i sjøen var beskyttet av art. 27 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter fra 1966, som Norge hadde ratifisert i 1972. Smith konkluderte med at sjøsamene hadde en grunnlovshjemlet rett til positiv særbehandling: «I dagens situasjon, der samisk kultur er så sterkt utsatt, vil *ethvert vesentlig inngrep* i samisk næringsvirksomhet som truer

bosetting i samiske områder, kunne innebære et brudd med statens plikt til samisk kulturvern.»⁴⁴

Utredningen ble raskt fulgt opp av Fiskeridepartementet, som samme år ba Fiskeridirektoratet om at det av hensyn til samisk kulturvern «tilstrebes en reguleringsform som kan ivareta de samiske interesser».⁴⁵ Regjeringen sluttet opp om denne målsettingen i den såkalte Kystmeldingen fra 1992: «Regjeringen mener at det tradisjonelle fjordfisket i kombinasjon med andre næringer er en viktig bærer av den sjøsamiske kulturen og en forutsetning for bosetting i disse områdene. Ressursgrunnlaget i fjordene må sikres slik at det tradisjonelle fjordfisket kan opprettholdes og videreutvikles i tiden framover. Fredning av fjordene mot aktive redskaper og vern av gyttefeltene er fortsatt viktige strategier for å nå dette målet.»⁴⁶

Samme år kom en stortingsmelding om strukturen i fiskeflåten. Her viste regjeringen eksplisitt til Smiths utredning, hvor det konstateres at staten har en *rettsplikt* til å gi samene mulighet til å sikre og utvikle sin kultur, herunder også det materielle grunnlaget for kulturen som for eksempel fiske. Samene har med andre ord krav på særtiltak når det er nødvendig. Regjeringen sa seg enig i dette og fastslo: «De retningslinjer som utredningen gir med hensyn til den samiske befolkningens rettsstilling i forbindelse med fiskerireguleringer, må tas hensyn til ved framtidige reguleringer som vil berøre denne folkegruppens næringsgrunnlag.»⁴⁷

Stortingets behandling av begge disse meldingene var udelt positiv. Stortinget var enig med regjeringen i at det var avgjørende for de samiske fjordbygdene at man styrket de sjøsamiske kombinasjonsnæringene.⁴⁸ I 1993 ble det etter krav fra Sametinget nedsatt et Samisk fiskeriuvalg, som skulle utrede statens rettsplikt ovenfor sjøsamene samt konkretisere de retningslinjene som nå var nedfelt i vedtak fra regjeringen og Stortinget. Utvalget leverte en omfattende innstilling i 1997, der man klargjorde statens folkerettslige forpliktelser når det gjaldt å sikre det sjøsamiske fisket, og kom med en rekke forslag. Viktigst

40 Sametinget (1995) s. 16.

41 SFKOMM 2021/334 - 25 – Nils Samuelson i Kåfjord fikk en kvote på to tonn, det var ikke mer enn knapt en ukes fiske.

42 NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur, s. 308.

43 ILO-konvensjon nr. 169 av 27. juni 1989 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater.

44 Smith (1990) s. 507.

45 Sametinget (2004) s. 16.

46 St.mld. nr. 32 (1991–92) På rett kjøp. Om kystens utviklingsmuligheter.

47 St.mld. nr. 58 (1991–92) Om struktur- og reguleringspolitikken overfor fiskeflåten, s. 107.

48 Sametinget (2004c).

var forslaget om et «samisk tiltaksområde» som var geografisk og ikke etnisk avgrenset, samt forbud mot trålredskaper og fritt fiske for båter under 7 meter.⁴⁹

Disse forslagene ble ikke fulgt opp. Utvalgets innstilling er heller ikke blitt publisert som NOU. Samme skjebne fikk de forslagene som Samerettsutvalget kom med i 1997 for å forbedre fjordfiskernes situasjon i Finnmárku/Finmark/Finmarkku. Disse forslagene var langt på vei identiske med innstillingen fra Samisk fiskeriutvalg. Vel inne i det nye årtusenet kunne Sametinget konkludere med at «de konstruktive forslagene som er lansert i samarbeid mellom Sametinget og myndighetene, ikke har ført til noen forbedringer av den lokale befolkningens rett og mulighet til å drive fiske i tradisjonelle samiske farvann. Utviklingen har derimot gått i stikk motsatt retning og fundamentet for bosettingen i de sjøsamiske områdene er blitt ytterligere svekket.»⁵⁰

21.6 En ny ressurs i fjordene: kongekrabben

En ny næringsvei åpnet seg i de østlige Finnmarksfjordene. Kongekrabben var i ferd med å innta fjordene, med de problemer det skapte for garn- og linefisket. Etterspørselen vokste raskt, og kommersiell fangst ble tillatt i Øst-Finnmark fra 2002. Reguleringene ble basert på det prinsipp at de som var blitt berørt av krabbeproblemet, skulle ha førsterett til fangst. Krabbeforvaltningen er med andre ord et eksempel i nyere tid hvor man praktiserte lokal fortrinnsrett til fiske. Tanken bak var at fisket først og fremst skulle komme fjordbefolkningen til gode, de som var blitt skadelidende.⁵¹ Det ble av departementet etter hvert definert slik at alle båter mellom åtte og femten meter som hadde levert et minimumskvantum torsk tatt på garn eller line i området de siste tre årene, fikk kvote – uavhengig av hvor de hørte hjemme. Det betydde i praksis at mange båter utenfor Finnmárku/Finmark/Finmarkku fikk kvote hvis de hadde vært på Finnmarksfiske i løpet av de siste tre årene. Derimot falt en rekke småbåtfiskere i Finnmarksfjordene utenfor. De hadde for små båter eller hadde ikke fisket nok torsk, sannsynligvis fordi krabben hadde ødelagt garnbruket. I 2004 ble den øvre grensen økt til 21 meter, noe som i praksis åpnet for

flere større båter utenom området, særlig fra Nordland/Nordlândia.⁵² Av de 260 båtene som fikk kvote i 2006, var 192 fra Finnmárku/Finmark/Finmarkku.

For meg som deltidsfisker hadde jeg tidligere 50 prosent krabbekvote, og det var jeg tilfreds med. Jeg har krabben rett utafor stuedøra og kan fiske innimellom øvrig arbeid på gården. Siste år fikk jeg bare 10 prosent kvote fordi jeg ikke hadde fisket noe annet, samtidig kom det båter helt fra Trøndelag og Nordland som hadde fisket for 100 000 en annen plass og hadde full krabbekvote i Laksefjord.⁵³

Dette var en utvikling som gikk på tvers av intensjonene bak forvaltningen, nemlig at de som var skadelidende på grunn av krabbennvandringen skulle prioriteres.⁵⁴ Som følge av press fra blant annet Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie, et regjeringsskifte (Stoltenberg II) og en økende totalkvote ble det derfor i 2008 etablert en egen såkalt «åpen kvotegruppe» i tillegg til den gruppen som allerede eksisterte. Den åpne gruppen ble imidlertid utsatt for betydelig press i årene som kom. Mange ville inn i dette lønnsomme fisket, ikke minst medlemmene av Norges Fiskarlag. Kravet til inntekt fra torskefiske ble etter hvert økt til kr. 200 000, noe som satte mange kombinasjonsbrukere i en vanskelig situasjon. Etter påtrykk fra stortingspolitikere fra Finnmárku/Finmark/Finmarkku ble også fiskere fra Vest-Finnmark i 2021 inkludert i åpen gruppe. Det førte 102 nye båter inn i denne gruppen og ga dermed mindre kvoter på hver deltager, ettersom totalkvoten ikke ble økt. Man kan derfor stille spørsmål ved hvorvidt intensjonen bak krabbeforvaltningen fremdeles blir fulgt, nemlig at den i første rekke skulle ivareta interessene til fiskerne i de sjøsamiske fjordene som var blitt skadelidende på grunn av krabben.⁵⁵

21.7 Kystfiskeutvalget

Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie arbeidet rundt årtusenskiftet mye med fiskeripolitiske spørsmål og ønsket en avklaring på hvorfor ingen av de tidligere utredningene og forslagene var fulgt opp

49 Zachariassen, Evjen Brattland (2021).

50 Sametinget (2004c) s. 18.

51 SFKOMM 2020/2647 – 47, Inge Arne Eriksen. Medlem av kongekrabbeutvalget 1998–2000.

52 Fiskeridirektoratet (2004) s. 58.

53 SFKOMM 2021/333 - 44 Peder Julian Jenssen.

54 Meld. St. 17 (014-2015). *Evaluering av forvaltningen av kongekrabbe*, s. 47.

55 Berg (2021).

fra myndighetene. Sametingets melding om «Fiske som næring og kultur i kyst- og fjordområdene» i 2004 kan betraktes som en oppsummering av den folkerettslige situasjonen og en gjennomgang av nødvendige grep for å sikre sjøsamenes livsgrunnlag og rettslige stilling.⁵⁶ Da denne meldingen skulle behandles i Sametinget, holdt fiskeriminister Svein Ludvigsen (H) fast ved at lokalbefolkningen ikke har fortrinnsrett til fiske: «Som fiskeri- og kystminister fastholder jeg tolkningen av at folkeretten ikke gir folk bosatt i samiske områder noen særlige historiske rettigheter til fiske.»⁵⁷

Denne oppfatningen ble videreført i en noe moderert form i prosessen frem mot Havressursutvalget, som kom med sin innstilling i 2005.⁵⁸ Ifølge mandatet skulle dette utvalget også vurdere lokale rettigheter og Norges folkerettslige forpliktelser overfor urfolk. Her ble Ludvigsens synspunkter gjentatt: Samene hadde ingen urfolksrettigheter til marine ressurser. Man gjentok også den begrunnelse som hadde kommet fra fiskeriministeren, nemlig at samene «ikke opprettholder et tradisjonelt fiske [...], men deltar i fisket med moderne fiskefartøy og moderne effektive redskaper».⁵⁹

I 2005 var også finnmarksloven oppe til behandling, og her kom en mer positiv holdning til lokale rettigheter til syne. Flertallet i Stortingets justiskomiteé utelukket ikke «at det ligger føringer både i folkeretten og norsk rett for å ta særlig hensyn til fisket i sjøsamiske områder i utformingen og praktiseringen av fiskeriforvaltningen».⁶⁰

Stortingsflertallet pekte på muligheten for at befolkningen i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku kunne ha opparbeidet seg en sedvanerett til å drive fiske. Mandatet til Finnmarkskommisjonen/Finnmarkkokomišuvdna måtte derfor kunne utvides til å inkludere mulige rettigheter til saltvannsfiske «dersom man finner at det er tilstrekkelig rettslig grunnlag for slike rettigheter».⁶¹ Regjeringen ble derfor bedt om å utrede en egen sak for Stortinget om «samers og andres rett til fiske i havet utenfor Finnmark, herunder minimumskvoter for båter under 10 meter».

Kystfiskeutvalgets utredning «Retten til fiske i havet utenfor Finnmark» ble lagt frem i 2008 og var klar i sin tale. Utvalgets leder, tidligere høyesterettsjustitiarius Carsten Smith, sa det slik: «Nå har staten en sjanse – og antagelig den siste sjanse – til å oppfylle sine forpliktelser overfor sjøsamene.»⁶²

I løpet av sitt arbeid holdt utvalget 18 åpne høringsmøter med stort oppmøte i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. Utvalget dokumenterte i sin utredning den historiske bakgrunnen for fisket i Finnmarksfjordene og gikk gjennom den rettslige situasjonen, både med tanke på norsk rett og folkerettslige kilder. Utvalget gikk også gjennom tidligere samerettslige utredninger og andre fiskeripolitiske forslag. Det tok blant annet for seg sjøsamenes bosetting og kultur, samt fiskerinæringens økonomiske og kulturelle betydning for hele Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. Utvalgets konklusjon var entydig: «Utvalget er kommet frem til at folk som er bosatt ved fjordene og langs kysten av Finnmark, på grunnlag av historisk bruk og folkerettens regler om urfolk og minoriteter, har en rett til å fiske i havet utenfor Finnmark. Retten skal gjelde for alle folkegrupper i Finnmark.»⁶³

Utvalget foreslo en egen lov om en slik rett, finnmarksfiskeoven. Den skulle gi en særskilt fjordrett, dvs. en områderettighet som gir folk bosatt i fjorden en særskilt rett til å fiske i fjorden. Fisket utenfor kysten av Finnmarkku/Finmark/Finmarkku og i fjordene ble foreslått forvaltet av et nytt organ, Finnmark fiskeriforvaltning. Styret skulle bestå av tre medlemmer fra Fylkestinget og tre fra Sametinget. Grunnstammen var at folk bosatt i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku har en rett til å begynne som fisker og en rett til å fiske en bestemt mengde som gir et økonomisk grunnlag for en husholdning, «enten alene eller sammen med annen næring». Utvalget pekte også på de ulempene som oppdrettsvirksomheten skapte rundt i fjordene, og foreslo «en årlig arealleieavgift som går direkte til den kommunen hvor anlegget er etablert».⁶⁴

56 Sametinget (2004c).

57 Innlegg til Sametingets fiskeripolitiske debatt 23.09.2004. Gjengitt etter Pedersen (2014) s. 215.

58 NOU 2005: 10 *Lov om forvaltning av villevende marine ressurser. Havressursloven*, s. 42.

59 Pedersen (2014).

60 Pedersen (2014) s. 217.

61 Pedersen (2014) s. 218.

62 Johansen og Olsen (2009).

63 NOU 2008: 5 *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*, s. 14.

64 NOU 2008: 5 s. 50.

Høringsuttalelsene forteller at Kystfiskeutvalgets forslag ble godt mottatt av de fleste kommunene i Finnmark/Finmark/Finmarkku og Finnmark fylke. Når det gjaldt utvalgets vurdering av selve rettsgrunnlaget. Man sa seg enig i at folk i fjordene og langs kysten hadde opparbeidet seg rettigheter til å drive fiske. Kystfiskeutvalgets innstilling oppfattes i dag som en aksept av sedvanebaserte rettigheter i de sjøsamiske områdene.

Utredningen ble imidlertid dårlig mottatt i deler av fiskeri-Norge. Fiskeridirektoratet gikk sterkt imot innstillingen, særlig gjaldt det forslaget om regional forvaltning.⁶⁵ Fiskeri- og Havbruksnæringens Landsforening (FHL) var «prinsipielt negativ til at fiskeria vert nytta som grunnlag for distriktspolitiske tiltak og/ eller etniske rettar».⁶⁶ Til tross for at innstillingen ikke foreslo tildeling av individuelle rettigheter på etnisk grunnlag, ble dette fremstilt som et viktig ankepunkt fra Norges Fiskarlag. De gikk imot enhver form for etnisk eller regional forankring av rettigheter og skapte et inntrykk av forslagene handlet om samiske særordninger.⁶⁷ Reidar Nilsen, formann i Norges Fiskarlag, mente at «[s]amene som urfolk har ikke rett utover marbakken, de har ikke rett til fiskeressursene som sådan».⁶⁸ I tillegg kom det en vurdering fra regjeringsadvokaten der det ble hevdet at staten ikke er forpliktet til å anerkjenne «ein rett til fiske på folkerettsleg grunnlag».⁶⁹

Ingen av innstillingens forslag ble fulgt opp av regjeringen.⁷⁰ Dermed var spørsmålet om særskilte rettigheter for de sjøsamiske fjordene i Finnmark/Finmark/Finmarkku lagt til side. Helga Pedersen konkluderte på sin siste dag som fiskeriminister i 2009 slik: «Det eksisterer ingen særskilte rettigheter i disse områdene.»⁷¹ Det var det samme synspunktet som fiskeriministeren i den forrige regjeringen, Svein Ludvigsen, hadde forfektet i 2004.

21.8 De små skritt

I 2012 ble en proposisjon lagt frem for Stortinget angående Kystfiskeutvalgets utredning. Her konkluderer departementet med at det er «vanskeleg å sjå at det er rettsleg grunnlag for å seie at det for fjordfiskarane i Finnmark på historisk grunnlag har oppstått ein rettsregel av meir allmenn karakter som gjev dei ein beskytta rett til fiske i fjordane i Finnmark».⁷²

Regjeringen avviste også enhver kobling til mulige folkerettslige forpliktelser ved å vise til at dagens regelverk allerede «er i tråd med dei folkerettslige pliktene overfor samane som minoritet og urfolk». Konklusjonen om at det ikke finnes noen særskilte historiske rettigheter til fisket i Finnmark/Finmark/Finmarkku, fikk tilslutning fra et enstemmig Storting.

Proposisjonen foreslo imidlertid endringer i flere lover. I samsvar med integreringen av folkeretten i norsk lovgivning ble hensynet til «samisk kultur og bosetting» tatt inn i både deltakerloven⁷³ og havressurslova⁷⁴. Sistnevnte åpnet opp for en Fjordfiskerinemnd for Nord-Norge.⁷⁵ Nemndas oppgave er ifølge Fiskeridirektoratet å «styrke forvaltningen av fjordfiskeriene, med særlig vekt på samisk bruk og denne brukens betydning for samiske lokalsamfunn».

Nemnda er et rådgivende organ uten beslutningsmyndighet eller rådgivingskapasitet og skal blant annet uttale seg om bruken av fjordlinjen.⁷⁶ Dette er en grense som deler enkelte fjorder inn i en ytre og indre del. Mye av bakgrunnen var ønsket om å verne den truede stasjonære kysttorskene. Båter over 15 meter har ikke lov å fiske innenfor fjordlinjen, men enkelte unntaksbestemmelser gjør det mulig for Fiskeridirektoratet å gi dispensasjon fra dette forbudet ved å flytte på fjordlinjen ut fra behovet til den tilreisende snurpenotflåten. Fjordfiskerinemnda har stilt seg kritisk til direktoratets praksis og pekt på at den skaper store utfordringer både for kysttorskene og

65 Høringsuttalelse Fiskeridirektoratet, 19.12.2008 – ref. 08/7013.

66 Prop. 70 L. (2011–2012) Endringer i deltakerloven, havressurslova og finnmarksloven (kystfiskeutvalet), s. 64.

67 Prop. 70 L. (2011–2012) s. 65–66.

68 Johansen og Olsen (2009).

69 Prop. 70 L. (2011–2012) s. 61.

70 Prop. 70 L. (2011–2012).

71 Vuolab og Kalvemo (2009).

72 Prop. 70 L. (2011–2012) s. 7.

73 Lov 26. mars 1999 nr. 15 om retten til å delta i fiske og fangst (deltakerloven).

74 Lov 6. juni 2008 nr. 37 om forvaltning av villlevande marine ressursar (havressurslova).

75 <https://www.fiskeridir.no/Yrkesfiske/Tema/Fjordfiskerinemnda>

76 Isaksen m.fl. (2016).

for de lokale fiskerne.⁷⁷ Dispensasjon skal begrunnes i havressurslova, og her heter det i § 11 siste ledd at det ved tildeling av kvoter skal «leggjast vesentleg vekt på samisk bruk og kva denne bruken har å seie for samiske lokalsamfunn».

Deltakerloven ble supplert med en bestemmelse om en rett til å fiske for alle båter under 11 meter i Finnmárku/Finmark/Finmarkku, Nord-Troms og øvrige områder med sjøsamisk bosetting såfremt man er registrert i fiskermanntallet og eier av båt. For dette området ble det i tillegg satt av en ekstra torskekvote på 3000 tonn i åpen gruppe. Sist, men ikke minst ble finnmarksloven endret i 2014 slik at den også omhandlet kollektive og individuelle rettigheter til fiskeplasser i sjøen, jf. § 29. Tidligere gjaldt loven kun landjorda i fylket. Felles for alle disse lovendringene er at de er folkerettslig begrunnet. Summen av alle endringene har «bidratt til å institusjonalisere en samisk dimensjon i fiskeriforvaltningen».⁷⁸

Det er på denne bakgrunnen det har vokst frem en ny sjøsamisk interesseorganisasjon, Bivdu, som har som formål å «ivareta interessene til alle som bor i sjøsamiske områder, når det gjelder sin rett til høsting og bruk av marine ressurser i sine nærområder. Dette for å bevare og videreføre sin kultur, næring, språk og samfunn, slik de alltid har gjort fra de eldste tider.»⁷⁹

Organisasjonen peker her på at retten til å fiske er en del av det materielle grunnlaget for sjøsamisk kultur. En slik sammenheng har tidligere vært omstridt i norsk politikk og forvaltning. Fiskeriminister Ludvigsen mente tilbake i 2004 at sjøsamene ikke hadde krav på folkerettslig vern fordi de «ikke opprettholder et tradisjonelt fiske, men deltar i fisket med moderne fiskefartøy og moderne effektive redskaper på linje med øvrige aktører i næringen. Dette i motsetning til mange urbefolkninger andre steder i verden.»⁸⁰

En slik oppfatning om at eventuelle folkerettslige hensyn forutsetter «tradisjonelle driftsformer» er i dag tilbakevist innen folkeretten. «Tradisjonelle næringer» er ikke nødvendigvis ensbetydende med tradisjonell teknologi, og fjordfiske må ikke nødvendigvis utøves med seil og årer.⁸¹ Retten eksisterer

uavhengig av driftsformer eller lovfesting. Videre har Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter (NIM) uttalt følgende: «Når det først er enighet om at sjøsamenes tradisjonelle levevei med fjord og kystfiske er vernet etter SP art. 27, innebærer dette også en anerkjennelse av sjøsamenes rett til fiske i fjordene og langs kysten i de sjøsamiske områdene. Vernet etter SP art. 27 av historisk bruk av fjorder og kystnære strøk til fiske som del av sjøsamisk kultur, eksisterer uavhengig av om vilkårene for en rett til fiske etter reglene for sedvane eller alders tids bruk er oppfylt eller om en slik rett til fiske lovfestes.»⁸²

21.9 Dagens rettssituasjon

Den sjøsamiske interesseorganisasjonen Bivdu har krevd rett til å bli konsultert av staten i saker som gjelder fiske i sjøsamiske områder, et krav Nærings- og fiskeridepartementet foreløpig ikke har akseptert. Organisasjonen viser til Norges folkerettslige forpliktelser og har derfor meldt inn et krav til Finnmarkskommisjonen/Finmarkokomišuvdna for Deanuvuotna/Tanafjorden (felt 7), hvor de ber om utredning av kollektive og individuelle rettigheter til fiskeområder og lakseplasser «og annet lokalt bruk av sjøområdene og tilstøtende landområder som er nødvendig for å drive et kulturbasert fiske, næringskombinasjon og tilliggende aktiviteter».⁸³

Krav om lokale rettigheter til fiske i sjøen basert på alders tids bruk er ikke nytt i Norge. Myndighetenes lovfestede oppfatning av at retten til sjøfiske er en allemannsrett, har mange forbehold. Det finnes dokumentasjon på at lokale sedvaner helt opp til nyere tid har eksistert og eksisterer i sjøsamiske områder.⁸⁴ Da Norge vedtok en fiskerigrense på fire nautiske mil, protesterte England, og saken endte i Den internasjonale domstolen i Haag i 1949. Norge argumenterte her med at befolkningen i fjordene hadde hevdvunne rettigheter, noe som blant annet kunne dokumenteres ved deres navnsetting av fjordbunnen. Moderne teknologi som tråldrift truet deres rettigheter og dermed selve livsgrunnlaget i fjordene, særlig i Finnmárku/Finmark/Finmarkku. Norge hevdet derfor at romerrettens lære om at fisket i havet er fritt for alle,

77 Hansen (2021).

78 Jentoft m.fl. (2022).

79 <https://bivdu.no/om-bivdu/>

80 Innlegg til Sametingets fiskeripolitiske debatt 23.09.2004. Gjengitt etter Pedersen (2014) s. 215.

81 Om «samisk fiske» se for eksempel Eythorsson (2008) s. 209-212.

82 NIM Temarapport (2016) «Sjøsamenes rett til sjøfiske», s. 23.

83 Olsen (2021).

84 Brattland m.fl. (2016), Kalstad m.fl. (2010) og Guttormsen (2005) s. 418–421.

ikke gjaldt ubetinget, noe dommen i 1951 ga Norge medhold i.⁸⁵

Kåfjorddommen i Høyesterett i 1985 er et annet eksempel på rettslig aksept av sedvanebruk i fjordene. Fjordfiskerne fikk her tilkjent kollektivt ekspropriasjonsrettslig vern og dermed krav på erstatning i forbindelse med kraftutbyggingen og påfølgende islegging av fjorden.⁸⁶ Det er med andre ord etablert juridisk presedens for at sedvanerett til fiske i fjordene kan gå foran den allmenne læren om allemannsretten. Slike former for bruk vil kunne nærme seg privatrettslige rettigheter i enkelte tilfeller.⁸⁷

Blant mange samer eksisterer det klare oppfatninger om fiske i saltvann som en bruksrett på lik linje med fiske i ferskvann,⁸⁸ uttrykt slik av tidligere høyesterettsjustitiarius Carsten Smith: «De samme rettsprinsipper om videreføring av gammel bruk bør ha livets rett i saltvann som i ferskvann.»⁸⁹ Det har oppstått spørsmål rundt sikringen av slike rettigheter. Otto Jebens har forklart det slik: «dogmet om allemannsrett til alt sjøfiske, som i så fall har påført sjøsamene betydelig skade».⁹⁰ I tillegg kunne en peke på de betydelige fiskeriinteressene, organisert gjennom Norges Fiskarlag, som ikke ønsker at allemannsretten innskrenkes til fordel for lokal befolkning.

Rettshistoriker Jørn Øyrehagen Sunde har sett nærmere på norske myndigheters fiskeripolitiske argumentasjon fra Haag-dommen i 1951 via Havressurslovutvalget i 2005 og til håndteringen av Kystfiskeutvalgets utredning fra 2008. Fra å bruke historisk dokumentasjon til å påvise lokale rettigheter til fiskeplasser (Haag) har man gått over til å bruke «[t]eknologiske utviklingsforteljingar som trumfkort», slik at man har kunnet usynliggjøre og dermed avvikle de rettighetene man påviste i 1951. Sunde peker på at mens den teknologiske utviklingen (trålfisket) i Haag ble fremstilt som en trussel som gjorde det nødvendig å bruke folkeretten for å verne

om lokale rettigheter i fjordene, ble den samme teknologiske utviklingen senere et argument for *ikke* å ta hensyn til slike rettigheter – heller ikke i folkerettslig forstand. Man mente nå at lokale eller individuelle rettigheter til fiske kunne hindre statens reguleringsrett på vegne av felleskapet ettersom «dei viltlevande marine ressursane ligg til felleskapet i Noreg», jf. § 2 i havressurslova. Dermed ble det ikke rom for lokale rettigheter ervervet gjennom alder tids bruk, noe som kommer til syne i lovproposisjonen⁹¹ i kjølvannet av Kystfiskeutvalgets utredning. Her var det fortellingen om teknologisk utvikling innen fiskeriene styrende for fiskeripolitiske tiltak: «Men no ikkje som ei forteljing om teknologisk utvikling som trugsmål mot historisk erverva rettar som sikra busetnad og næring, men som ei grunntopos om framsteg og det uungåelege.»⁹²

Avvisningen av sjøsamiske rettigheter i Finnmarksfjordene mot slutten av 1800-tallet fikk etter hvert sin juridiske legitimitet i læren om allemannsretten. Den ble første gang knesatt i Lofotloven av 1857, men møtte motstand i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku. Fiskeriene var i sterk vekst, særlig loddetorskfisket i Finnmárku/Finnmark/Finmarkku, og ny teknologi gjorde etter hvert innsiget av sild og gytetorsk i fjordene til viktige ressurser. Eksportverdien av fisk ble tredoblet i andre halvdel av 1800-tallet. Samisk ressursbruk og tidligere rettsbeskyttelse ble i løpet av 1900-tallet tilsidesatt til fordel for prinsippet om at adgangen til å fiske skulle være et felles gode for alle innbyggere i Norge.⁹³ Denne allemannsretten innebærer at ingen kan kreve eksklusive rettigheter over marine ressurser eller nekte andre å høste slike.⁹⁴ Dette er i dag den gjeldende doktrinen i norsk fiskeripolitikk og nedfelt i lovverket. Men utenrikspolitisk argumenterte Norge i Haag for at doktrinen om «fritt hav» aldri hadde vært gjeldende i Finnmárku/

85 Bull (2005). Den norske stat bygde ifølge dommen i stor grad på en juridisk utredning av Knut Robberstad, som påpekte at det i fjordene var tale om individuelle og bygdelagsbaserte rettigheter. Videre forelå det en utredning av Per Hovda om lokal navnetting i sjøen som bekreftet denne rettsstilstanden. Bull konstaterer imidlertid i 2005 at disse to utredningene «lot seg ikke finne hverken i Riksarkivet eller ved flere henvendelser til Utenriksdepartementet» (fotnote 31). For en nærmere gjennomgang av dommen, se NOU 2008: 5 s. 127–134, op.cit.

86 Rt-1985-247 (Kåfjord-dommen).

87 Skogvang (2012).

88 Her hersker det noe ulike rettshistoriske syn vedrørende omfanget av private rettigheter i sjø, jf. debatt i Historisk Tidsskrift 4/2009 og Eyt-horsson (2008) s. 199–209.

89 Smith (2005).

90 Jebens (2007).

91 Prop. 70 L. (2011–2012).

92 Sunde (2017), s. 121.

93 Tsiouvalas (2019).

94 Jentoft (2013) s. 91.

Finnmark/Finmarkku, her var det lokale hevdvunne rettigheter som hadde forrang.

«DET SITTER I VEGGENE»

Inge Arne Eriksen arbeidet på Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie med fiskeripolitiske og faglige spørsmål fra 1998 til 2021 og satt som Sametingets representant i Reguleringsrådet, et rådgivende organ for Fiskeridepartementet for fastsettelse av årlige reguleringsforskrifter for fiske. Eriksen hadde ofte møter med Fiskarlaget, Fiskeridepartementet og Fiskeridirektoratet. Eriksens oppgave var å fremme Sametingets synspunkter på politikk og forvaltning innen fiskeriene:

Nei, det er klart at motstand, det har det faktisk vært fra dag én fra Fiskarlaget. Det har det jo vært helt fra den historien da de to ble ekskludert i Porsanger, som enda ikke er kommet noen beklagelse fra Fiskarlaget på. Så det sitter langt inne. Det sitter i veggene, det sitter der enda. Og det merker man når man er i møter med Fiskarlaget. Den samiske dimensjonen, den står ikke høyt.

Eriksen opplevde møtene i Reguleringsrådet som til dels svært ubehagelige: «En gang reiste jeg meg bare opp og gikk.» Han karakteriserer holdningen fra Fiskarlaget, direktoratet og departementet som et «kompiskjør. Man hadde avtalt ting på kammerset, eller man kjenner hverandre fra før så godt.» Sametingets forslag som skulle ivareta fjordfiskernes interesser, ble gjerne avvist med kommentarer om at «de kan jo finne på andre ting å gjøre, de har jo rein, for eksempel». Verst var det han kaller blikking, «en type mobbing som er ganske vanlig. Før kalte man det for skrå blikk. Det er sånn at når man snakker om visse ting, så begynner folk å se på hverandre. [...] Småhumring og litt latter og kanskje noen tar ordet imot og sier 'Å ja, du er kommet ned fra vidda?'»

Kilde: SFKOMM 2020/2647-47. Inge Arne Eriksen.

Kjernes spørsmålet for sjøsamer i dag er om rettsvernet av samisk kultur, som også omfatter de forskjellige materielle elementer som bærer kulturen, også gjelder for retten til å fiske. Retten til fiske bygger på bruken av havet gjennom århundrer, men for samene har retten et nyere og klarere grunnlag i Grunnloven og internasjonale konvensjoner.⁹⁵

Carsten Smith som ledet Kystfiskeutvalget, uttalte seg i 2022 om fjordfisket. Han mente det må tas et ordentlig oppgjør med grov politisk svikt overfor sjøsamene. at retten til fisket bør lovfestes, og at sjøsamene bør gå rettens vei for å oppnå dette.⁹⁶ Samenes reindrift og samenes fiske har til felles at næringene danner grunnlaget for deler av samenes opprinnelige kultur med klare behov for å sikre rettighetene for næringsutøvelsen. Næringsaktiviteten er ulik, men samenes status som urfolk er så klar for folkegruppen, at avgjørelsene for den ene gruppen bør ha betydelig rettslig kraft med tanke på den andre. Den historiske bruken av naturen er en felles kulturarv.⁹⁷

21.10 Sjølaksefisket

Sjølaksefisket har vært omfattende i den lokale økonomien både blant samer og kvener fra andre halvdel av 1800-tallet. Skoltesamene drev allerede tidlig på 1700-tallet et utstrakt laksefiske med dragnot og kroggarn i Sør-Varanger/Saujj-Va'rjjel/Mátta-Várjjat/Etelä-Varenki. Eneretten deres til dette fisket ble stadfestet i konvensjon mellom Norge og Russland i 1834.⁹⁸ Fisket i sjøen var et resultat av teknologiske nyvinninger som kilenot og kroggarn mot slutten av 1800-tallet.⁹⁹ Introduksjonen av kilenøter og kroggarn skapte nye inntektsmuligheter langs hele norskekysten, også for sjøsamer og kvener. Antallet kilenøter i Finnmárku/Finmark/Finmarkku var i 1939 kommet opp i 1349, nesten en fordobling siden 1914.¹⁰⁰

Laksefisket sommerstid lot seg enkelt kombinere med øvrig arbeid og ga til dels gode inntekter i en ellers vanskelig mellomkrigstid. Lakseseffisket ble enda viktigere første tiårene etter krigen, og mange opplyste at rundt halvparten av årsinntekten kom fra dette fisket.¹⁰¹

95 Smith (2022).

96 Morgenbladet 26. august 2022.

97 Smith (2022).

98 Bull (2011) s. 140.

99 Aage Solbakk (2007). Se mer om laksefiske i elv i kapittel 22.

100 Pedersen (2010) s. 53.

101 Prestbakmo (1994) s. 181, gjengitt i Pedersen (2010), s. 56.

Utover på 1970-tallet økte drivgarnsfisket etter laks ute i havet sterkt. Allerede i 1968 var tredjeparten av all laks tatt på drivgarn av båter fra hele landet. Fiskeribiologene advarte mot utviklingen, ettersom dette fisket beskattet laks under oppvekst. Overbeskatningen rammet de som fisket med kilenøter inne i fjordene, og fikk dermed konsekvenser for næringsgrunnlaget deres. Magnus Berg, ledende lakseforsker på denne tiden, mente at laksefisket i Finnmark/Finnmark/Finmarkku måtte reguleres slik at det ble tatt mest hensyn til de som trengte det mest, nemlig folk i «de mange og lange fjordene, der stordrift med snurpenøter og andre effektive redskaper har ødelagt for den lille mann».¹⁰²

En utredning gjort av Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš / Samisk Nærings- og Utredningssenter (SEG) og Sámi allaskuvla / Samisk høyskole har vist at et slikt forvaltningsprinsipp ikke ble fulgt opp av myndighetene. Derimot søkte man å kompensere for det økte drivgarnsfisket med å redusere det tradisjonelle laksefisket i elver og fjorder i Finnmark/Finnmark/Finmarkku. Utredningen viser til en kraftig innskrenking av fisketiden for kilenot og krokgarn og ikke minst fjerning av et stort antall lakseplasser.¹⁰³ Slike lakseplasser tildelt fra Jordsalgskontoret i Finnmark/Finnmark/Finmarkku etter søknad. Med utgangspunkt i jordsalgsloven av 1902 og lakseloven av 1905 begynte en å regulere kilenotfisket ved å utvise såkalte lakseplasser. Det vil si at fiskere kunne få tillatelse til landfeste for laksenot eller krokgarn fra et bestemt punkt på det som ble betraktet som statens eiendom. Norge fikk et miljøverndepartement i 1972, og lakseforvaltningen kom høyt på dagsordenen. Etter påtrykk fra departementet ga Direktoratet for vilt- og ferskvannsfiske i 1980 Finnmark/Finnmark/Finmarkku jordsalgskontor beskjed om at «ressurs-situasjonen for laksestammene er så alvorlig at en også må ta sikte på å redusere antall utviste lakseplasser». Resultatet var at jordsalgskontoret inndro over 1100 lakseplasser i fylket, dvs. nesten 40 prosent av de eksisterende plassene.¹⁰⁴

Drivgarnsfisket i sjøen ble derimot ikke redusert, men økte fra 145 tonn i 1979 til 367 tonn i 1984. Norgga Sámiid Riikasearvi / Norske Samers Riks-

forbund (NSR) og Sámi Ædnansærvi / Samenes Landsforbund (SLF) ba derfor i 1983 om geografisk begrensning av drivgarnsfisket med henvisning til sjøsamiske interesser. Tilsvarende krav kom fra Finnmark/Finnmark/Finmarkku fylkesting. Kravene kom opp i Stortinget i form av et forslag om å innføre soner som skulle hindre adgang for båter utenfor Finnmark/Finnmark/Finmarkku. På dette tidspunktet var drivgarnsfisket i Finnmark/Finnmark/Finmarkku blitt svært viktig for båter fra Vestlandet, 70 prosent av all laks ble tatt av disse båtene. Miljøvernministerens svar var at dagens reguleringer var tilstrekkelige, og at slike soner ville begrense fiskernes generelle rett til fritt fiske i havet. Dessuten ville da «næringsgrunnlaget for fiskerne i disse områdene (Vestlandet) også bli svekket».¹⁰⁵

Inndragningen av lakseplassene hadde også relevans for spørsmålet om eiendomsretten til jorden i Finnmark/Finnmark/Finmarkku. Professor Kirsti Strøm Bull har gjort en retthistorisk studie av sjølaksefisket i fylket, og konkluderer med at staten ikke kan betraktes som en privat grunneier når det gjelder forvaltning av dette fisket: «Utvisning av lakseplasser i sjøen skjedde ikke i kraft av en grunneierrett for staten, men som utøvelse av statens ordensmyndighet.»¹⁰⁶ Det innebærer i så fall at innehaverne av lakseplassene har ekspropriasjonsrettslig vern, noe også Finnmarkskommisjonen/Finnmarkkokomišuvdna konkluderte med i 2015. Kommisjonen vurderte da den privatrettslige siden både ved bruken av lakseplasser og inndragningen i forbindelse med sitt arbeid i Felt 7 Varangerhalvøya Vest: «Kommisjonen har konkludert med at finnmarksloven § 22 første ledd bokstav b, kodifiserer en selvstendig rett til sjølaksefiske. Retten er opparbeidet med grunnlag i langvarig bruk.»¹⁰⁷

Det var etablert en selvstendig rett til sjølaksefiske før lakseloven kom i 1905. Inndragningen av lakseplasser skjedde uten noen form for erstatning eller vurdering av privatrettslige forhold. Finnmarkskommisjonen mener at dette neppe hadde hjemmel i norsk lov: «Inndragningen av statlige lakseplasser i feltet i perioden 1976–1981 må anses som et ekspro-

102 Berg (1979) s. 441–442, gjengitt i Pedersen red. (2010), s. 59.

103 Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš/Samisk nærings- og utredningssenter (SEG).

104 Pedersen (2010) s. 61–63.

105 Pedersen red. (2010) s. 64.

106 Bull (2011) s. 158.

107 Finnmarkskommisjonen (2015) Rapport Felt 6, Varangerhalvøya Vest.

priasjonslignende inngrep i en rett som i prinsippet hadde ekspropriasjonsrettslig vern.»¹⁰⁸

Både Finnmarkskommisjonen, Finnmarkseiendommen/Finnmarkkuopmodat og flere NOU-er har pekt på den store betydningen laksefiske har for den sjøsamiske kulturen. Finnmarkskommisjonen har for eksempel uttalt at «[s]jølaksefiske er og har vært et viktig materielt grunnlag for den sjøsamiske kulturen. Ulike kombinasjoner av sjølaksefiske, fjordfiske, havfiske og jordbruk har fra gammelt av vært viktig for den samiske bosetninga i fjordene i Finnmark. Sjølaksefiske [...] er særdeles viktig for å ivareta den sjøsamiske kulturen i fjordene i Finnmark.»¹⁰⁹

Finnmarkskommisjonen peker på at «det skjedde innskrenkninger i det lokale, rettighetsbaserte fisket, til fordel for drivgarns fisket til havs», og viser til en uttalelse fra Fylkesmannen i Finnmark/Finmarkku i 1985: «Kun 30 % av drivgarnfangsten tatt utenfor Finnmark i 1984 ble tatt av båter heimehørende i fylket. Innskrenkningene i drivgarnfisket utenfor Møre har tydeligvis ført til økt press på Finnmarks laksebestander.»¹¹⁰

Finnmarkskommisjonens konklusjon er etter dette følgende: «Det er på det rene at visse inngrep i tinglige rettigheter må tolereres. Når det gjelder inngrep av en slik størrelsesorden som i det foreliggende tilfellet, må det imidlertid antas at den tålegrensen som gjelder for slike inngrep er overskredet. Nesten 40 prosent av statsplassene i feltet ble inndratt over en periode på få år, fra 1976 til 1981. Inndragningene må etter dette anses som et ekspropriasjonslignende inngrep, som i prinsippet ikke skal kunne skje uten 'full erstatning' til den som må avstå sin rettighet, jf. Grunnloven § 105. Det følger dessuten av det alminnelige legalitetsprinsippet at ekspropriasjon forutsetter klar hjemmel i lov, og at statens grunneierrådighet ikke kan erstatte lovhjemmel.»¹¹¹

I 2023 sendte Miljødirektoratet på oppdrag fra Klima- og miljødepartementet *Forslag om ny forskrift for fiske etter pukkellaks i sjøen i Finnmark i 2023 og endringer i forskrift om fiske etter anadrome laksefisk i sjøen* ut på høring. Forslaget innebar at det ville bli åpnet for tidsavgrenset fiske etter pukkellaks med

kilenot i de sjøområdene i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku som i 2022 var åpnet for ordinært sjølaksefiske. Samtidig ville det ikke bli åpnet for ordinært fiske med kilenot etter laks, sjøørret og sjørøye i disse områdene, og det ble foreslått påbud om gjenutsetting av disse artene.¹¹²

Både sjøsamiske og kvenske laksefiskere reagerte på forslaget som ble sendt ut på høring. I et blogginnlegg uttrykker laksefisker Vilfred Ingilæ at han er fornøyd med at laksefiskerne omsider skal få fiske etter pukkellaks, men som mange andre laksefiskere er han misfornøyd og overrasket over at fiske etter atlantehavslaks ikke skal være tillatt. Ingilæ peker på at norske myndigheter på reiser i utlandet skryter av at Norge er flinke til å behandle minoriteter, men at de svikter på hjemmebane.¹¹³ I sitt høringssvar støttet Finnmarkseiendommen (FeFo) formålet om fiske etter pukkellaks i sjøen, men understreket at myndighetene måtte gå i dialog med sjølaksefiskerne for å finne de beste løsningene for å ta ut pukkellaks og samtidig sikre et bærekraftig fiske etter atlantisk laks. FeFo uttalte at forslaget innebar en ubegrunnet og rettsstridig innskrenking i sjølaksefisket i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku, samt at mange vassdrag også ville tåle høsting i sjø: «For mange av vassdragene i Finnmark er bestandsstatusen god, og tilsvarende tåler disse bestandene høsting i både sjø og elv. Dersom det skal gjøres innskrenkninger i høsting av lakseressursene i sjø, så må det også gjøres tilsvarende innskrenkninger i elv og da skal lokale rettigheter gå foran tilreisendes rekreasjonsmuligheter.»¹¹⁴

21.11 Øvrige utfordringer

Det er et gjennomgående trekk ved de sjøsamiske og kvenske kombinasjonstilpasningene at helheten ikke fanges opp av de respektive forvaltningssektorer. Utviklingen i landbruket styres av de stordriftsfordeler som karakteriserer dagens landbrukspolitik, og fjordfisket er preget av de reguleringer som er referert. Laksefisket har alltid hatt viktig betydning for kvenske og sjøsamiske husholdninger og laksefiske var en sentral del av økonomien og kulturen, men forvaltes av Klima- og miljødepartementet.¹¹⁵

108 Finnmarkskommisjonen (2015) Rapport Felt 6, Varangerhalvøya Vest.

109 Finnmarkskommisjonen (2015) s. 192.

110 Pedersen m. fl. (2010). Sjølaksefisket i Finnmark i historisk perspektiv. Utredning for Finnmarkskommisjonen. Samisk høyskole/SEG.

111 Finnmarkskommisjonen (2015) s. 203.

112 Miljødirektoratet (2023). Høringsnummer 2023/3935 med høringsfrist 11.04.2023.

113 Se for eksempel innlegg fra Vilfred Ingilæ, Bugøynes: <https://www.bugoynes-pykeijae.com/l/fiskerimelding-uke-112/>

114 Finnmarkseiendommen 27.03.2023. Svar på høring fiske etter pukkellaks i sjø. I: Brev til Miljødirektoratet.

115 Thorstad m.fl. (2021). Pedersen (2017) s. 57–63.

Utmarksnæringer er i dag i sterk tilbakegang og truet av friluftsjakter og vern av naturområder. Forskrifter fra Klima- og miljøverndepartementet og Miljødirektoratet (tidligere Direktoratet for vilt og ferskvannsfiske) fremstår ofte som begrensninger for lokal ressurshesting.

RÅSKJÆRING AV FISK

Nils Samuelson i Gaivuotna/Kåfjorden/Kaivuono har drevet fjordfiske i hele sitt liv. Som sjøtilvirker henger han torsken på hjell og selger tørrfisk. Ut i april må han råskjære (klyve) stor fisk før han henger den på hjell i fjæra slik at den ikke skal bli ødelagt av makkeflua. Men en dag fikk han brev fra Norges Råfisklag om at salgssummen var inndratt i henhold til Mattilsynets krav om egne produksjonslokaler.

«Vi får ikke lov å råskjære fisken, fordi da videreforedler vi. Og hvis du skal videreforedle, så kreves det godkjente lokaler [...]. Du må ha hvite støvler, hvit hjelm og rent vann. Men jeg kan jo ikke hive fisken, den må råskjæres for å berges.»

Kilde: SFKOMM 2021/334-25, Nils Samuelson.

På samme vis som med reindriften er også de kystsamiske områdene preget av ressurs- og arealkonflikter. Den aller eldste konflikten er nettopp mellom disse to næringsveiene, men problemene fant i stor grad sin institusjonaliserte løsning gjennom slektskaps- og samarbeidsrelasjonen «verddevuohta»¹¹⁶ (nordsamisk), «väärtit» (kvensk). Fjordområdene representerer i dag viktige ressurser for konkurrerende interesser i sjøen, først og fremst oppdrettsnæringen. Lakseoppdrett har ekspandert sterkt i fjordene i Nord-Troms og Finnmark/Finmarkku, og utgjør i dag store og uavklarte utfordringer for fjordfisket. Møtet mellom oppdrettsnæringen og fjordfisket er også med på å sette rettighetsspørsmål på dagsorden. Flere, som Jarle Olsen fra Spittá/Spil-dra i Kvænangen/Návuonna/Naavuono, risikerte å miste sine gamle garnplasser da Mowi ASA, verdens største oppdrettsselskap, ville utvide sin aktivitet i

fjorden: «Vi har fisket i generasjoner her. Jeg mener at vi har fulle rettigheter til å beholde fiskeplassene våre som vi har. Oppdretten er jo inntrengere, og vi har fiska her og fått hjulene til å gå rundt i kombinasjon med jordbruket.»¹¹⁷

Oppdrettsaktivitet som kommer i konflikt med hevdvunne samiske fiskeplasser, reiser også spørsmål av folkerettslig karakter, jf. SP art. 27 og ILO-konvensjon 169.¹¹⁸ Så langt har ingen slike konflikter endt opp i rettsapparatet, noe som kan skyldes de store økonomiske omkostninger et slikt søksmål ville innebære for enkeltpersoner. Nærings- og fiskeridepartementet har avvist Sametingets/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie ønske om konsultasjoner rundt oppdrettsvolum med henblikk på antall konsesjoner i de enkelte områdene.¹¹⁹

Turistfisket har vokst sterkt de senere år, og mange steder, langs kysten i nord opplever lokale fiskere en konkurranse om ressursene. Fiskeplasser som tidligere bare var kjent lokalt, ble plottet inn på turistfiskernes GPS av operatørene. Omfanget av turistfisket er relativt ukjent. EØS-reglene gir alle EU-borgere rett til fiske på linje med allmenheten i Norge. I 2020 var det registrert 1100 turistoperatører i landet, men det er store mørketall, både når det gjelder antall og rapportering.¹²⁰ Kysttorsken, som tidligere var en viktig ressurs i alle fjordene, er i dag en truet art. Et stadig økende turistfiske aktiviserer spørsmålet om forholdet mellom allmenhetens tilgang, lokal fortrinnsrett og sedvanebaserte rettigheter.

Felles for utfordringene som fjordfiskerne står ovenfor, er mangelen på en overordnet planlegging som kan ivareta fjordfiskernes interesser. I henhold til plan- og bygningsloven § 6-2 kan staten utarbeide statlige planretningslinjer som skal legges til grunn ved statlig, regional og kommunal planlegging etter plan- og bygningsloven og når det fattes enkeltvedtak etter denne loven eller annen lovgivning. Slike retningslinjer «bidrar til å konkretisere nasjonal politikk på viktige områder, sette tema på dagsorden og gi langsiktighet for tema som krever det. Retningslinjene gir støtte i saksbehandlingen for kommunene, for eksempel i møte med utbyggere.»¹²¹

Slike planretningslinjer er utført for en lang rekke samfunnsområder, men ingen er laget for å

116 For mer om «verdde»-tradisjonen se kapittel 23.4, og for eksempel Breivik (2021).

117 Brattland (2016) s. 27. Se også NOU 2007: 14 s. 444.

118 Eithorsson, m.fl. (2019).

119 Se for eksempel uttalelse av sametingspresidenten i 2015: <https://www.vol.no/meninger/i/zr7y6r/sametinget-ma-bli-hort>

120 Kregnes m.fl. (2020).

121 Asplan Viak (2016) Hvordan fungerer statlige planretningslinjer som verktøy i arealpolitikken?

ivareta nasjonale forpliktelser når det gjelder tiltak i samiske områder. Sametinget har derimot laget en egen planveileder for arealbruk i samiske områder. Hensikten er å «sikre naturgrunnlaget for, og vern og videreutvikling av samisk kultur, næringsutøvelse og samfunnsliv ved statlig, regional og kommunal planlegging og enkeltvedtak etter plan- og bygningsloven eller annen lovgiving».¹²²

Riksrevisjonen, Stortingets kontrollorgan for å sikre at statens midler forvaltes i samsvar med Stortingets vedtak, leverte i 2020 sin rapport om kvotesystemet i kyst- og havfisket. Her ble det konkludert med at forvaltningen «har utfordret fiskeripolitiske prinsipper og ført til mindre fiskeriaktivitet i flere kystsamfunn».¹²³ Men til tross for at den samiske dimensjonen kan sies å ha vært institusjonalisert i fiskeriforvaltningen, jf. Prop. 70 L (2011–2012), vurderte ikke Riksrevisjonen konsekvensene for de sjøsamiske samfunnene langs kysten.

21.12 Tradisjonskunnskap og marin ressursutnytting

Den marine ressursutnyttingen har vært et viktig grunnlag for sjøsamisk kultur og næringsliv. Både språk, teknologi og kunnskap har utviklet seg over et par tusen år og muliggjort en tilværelse som «mearrasápmelaččat» – sjøamer. Kunnskap om forvaltningen av det lokale ressursgrunnlaget omtales gjerne som tradisjonsbasert kunnskap, og har vært en svært viktig forutsetning for livet i fjordene.

Nils Einar Mathisen i Unjárga/Unjárga/Nesseby pekte på at manglende kulturinnsikt lå bak alle de ulike reguleringene: «De skjønner ikke vår kultur og vårt levesett. De prøver å lære oss skikker som ikke passer inn i vår kultur. Innstrammingene går ut over vår kultur og den vil dø ut.»¹²⁴

Den statlige forvaltningen av sjølaksefisket og den kunnskapspolitiske konflikten mellom forvaltningen og lokale laksefiskere, er dokumentert. Lokale laksefiskeres kunnskap er erfaringsbasert og utviklet over generasjoner, og deres innsikt står ofte i kontrast til de fiskeribiologiske modellene som forvaltningen

håndhever.¹²⁵ Slik lokal kunnskap var en nødvendig forutsetning for å kunne lykkes i sin næringsutøvelse. Vel så viktig er det at denne kunnskapen er en grunnleggende del av et sjøsamisk kulturtilfang.¹²⁶ Den sjøsamiske kunnskapen handler om erfaringsbasert innsikt i komplekse økologiske sammenhenger, ferdigheter og tilhørende rettsoppfatninger. Allerede i 1950 forelå en beskrivelse av bredden i den sjøsamiske kulturen,¹²⁷ og i de senere år har ulike samiske kompetansesentre gitt en omfattende dokumentasjon av sjøsamiske tradisjoner og kulturuttrykk.¹²⁸

Det sjøsamiske handlingsrommet, og også handlingsrommet for andre lokale fiskere, har etter hvert blitt sterkt innsnevret. En lang periode med fornukskingstiltak og tilhørende stigmatisering, rettighetstap og ressursreguleringer har svekket lokal kompetanse og dermed også rekrutteringen til en sjøsamisk livsform. Demografiske endringer i form av fraflytting og påfølgende utarming av sjøsamiske lokalsamfunn kan også betraktes som utslag av disse prosessene. Fiskere i de sjøsamiske områdene uttrykker i dag stor bekymring for rekrutteringen, og få ungdommer ser noen muligheter i fjordfisket slik dagens fiskeripolitikk er utformet. Det ser likevel ut til at ungdommer er villig til å bo i kystområdene hvis de økonomiske forholdene er gode. Da muligheten for krabbefiske i Øst-Finnmark åpnet seg rundt 2008, skaffet ungdommer seg båt og flyttet tilbake til fjordbygdene.¹²⁹

21.13 Avslutning

Myndighetene aksepterte lokale rettigheter til ressursgrunnlaget i de sjøsamiske fjordene helt frem til slutten av 1800-tallet. Det sedvanebaserte fjordfisket i Finnmárku/Finmark/Finmarkku og Nord-Troms, som både samer og kvener tok del i, vedvarte inn på 1900-tallet da læren om det frie fisket ble fiskeripolitisk synspunkt. Det var først i etterkrigstida at dette for alvor fikk konsekvenser. Ny teknologi i form av sildesnurpere og reketråling gjorde fjordene attraktive, noe som ødela lokale fiskestammer og dermed det lokale inntektgrunnlaget. Kystbefolkningen protesterte mot denne utviklingen og viste til hevdvunne

122 Plathe m.fl. (2016).

123 Riksrevisjonen. (2020).

124 Kalak og Johansen (2020) s. 81.

125 Kalak og Johansen (2020).

126 Se for eksempel Mearrasiida 20. april 2023: <https://mearrasiida.no/index.php/component/k2/item/82-ordbank-med-samiske-ord-og-uttrykk-ved-sjoensjoen>

127 Anders Larsen (1950) s. 70.

128 Árran i Tysfjord, Várddobáiki i Skánland, Davvi álbmogiid guovddáš i Kåfjord, Mearrasiida i Porsanger, Várjjet Sámi Musea og Isak Saba Guovddáš i Unjárga/Nesseby.

129 SFKOMM 2020/2647 – 19, Helga Pedersen.

rettigheter. Disse protestene førte ikke frem fordi både myndighetene og Norges Fiskarlag fastholdt prinsippet om fritt fiske.

På 1980-tallet ble det iverksatt tiltak for å begrense overfisket i fjordene. Press fra både Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og samiske organisasjoner førte etter hvert til at lokale rettighetskrav ble satt på den politiske dagsorden og flere offentlige utredninger ble igangsatt, slik som Kystfiskeutvalget, og i nyere tid gjennom Finnmarkskommisjonens/Finnmárkokomišuvdna kartlegging. Samiske rettigheter til sjøfiske er fremdeles uavklart til tross for en omfattende vitenskapelig dokumentasjon lagt frem i ulike offentlige utredninger.

Skiftende regjeringer og Norges Fiskarlag har holdt fast på at det ikke eksisterer historiske samiske rettigheter til marine ressurser, og dermed heller ingen folkerettslige forpliktelser. Store kapitalinteresser i form av lakseoppdrett, kvoterettigheter og krabbefiske, er viktige deler av det fiskeripolitiske bakteppet for dagens situasjon i de sjøsamiske områdene. Lokale fiskere påpeker at regelverket setter kombinasjonsnæringer og den fleksibiliteten som folk i fjordene bygger på under press. Samiske rettigheter til sjøfiske er fremdeles uavklart til tross for en omfattende vitenskapelig dokumentasjon lagt fram i ulike offentlige utredninger. Det gjelder særlig ekspropriasjonsrettslige spørsmål med tanke på historiske fiskeområder, fiskeripolitiske reguleringer og ikke minst når det gjelder inndragningen av lakseplasser og oppdrettsnæringens arealtilgang. I dag har presset på fjordressursene økt dramatisk og fiskerne har stadig færre muligheter til bruk og praktisering av tradisjonelle næringsveier, som igjen har følger for språk og kulturelle praksiser i sjøsamiske områder. Mange opplever situasjonen som prekær.

Riksrevisjonens rapport om kvotesystemet i kyst- og havfiske fra 2020 vurderte ikke oppfølgingen av de samepolitiske forpliktelser som kommer til uttrykk i havressursloven og deltakerloven. Heller ikke kvotepolitikens konsekvenser for sjøsamiske eller kvenske lokalsamfunn ble vurdert, hverken med tanke på muligheten for næringsutvikling, og hvilken rolle fiskeri spilte for opprettholdelse av bosetting, lokale språk og kultur. Sametinget har tatt opp problemstillingene jevnlig med regjeringen. Fiskeripolitikken og utfordringene for laksefiskerne som er beskrevet i dette kapitlet gjelder ikke bare for samiske laksefiskere – også kvenske laksefiskere møter lignende utfordringer.

Norske myndigheter har forvaltet fjordressursene uten tilstrekkelig hensyn til hverken den samiske eller

kvenske tradisjoner, noe som gradvis har redusert livsgrunnlaget for innbyggerne og bidratt til press på sjøsamisk og kvensk kultur.

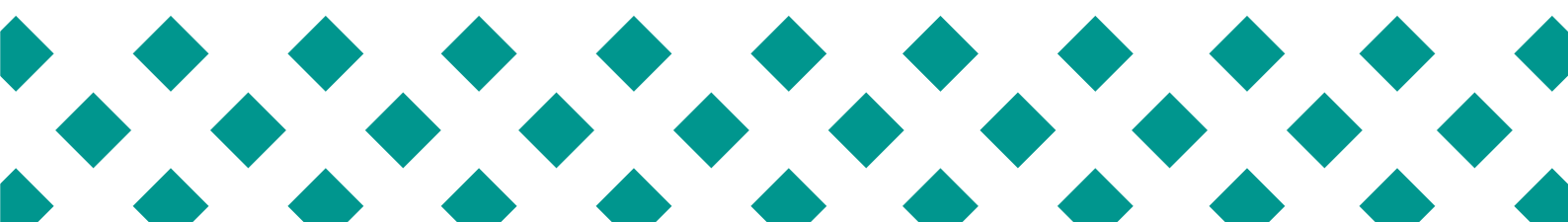
Buoddu

Tradisjonelt stengselsfiske i Ahkkuguoika 1948. Norsk Folkemuseum.

Kapittel

22

Laksefisket i Tanavassdraget og
samisk kultur

22. Laksefisket i Tanavassdraget og samisk kultur

Laksefisket i de store elvene i Finnmárku/Finmark/Finmarkku er svært gammelt. Arkeologiske funn og samiske begreper rundt dette fisket peker tilbake til 1000 år f.Kr. Så lenge en kan spore den samiske tilstedeværelsen i nordområdene, har laksens oppgang i elvene utgjort en viktig ressurs i samenes sesongbaserte flyttemønster. Det gjaldt særlig elvene i Reisa/Ráisa/Raisi, Alta/Áltá/Alattio, Deatnu/Tana/Teno, Neiden/Njauddâm/Njávđán/Näätämö og Pasvik/Paččjokk/Báhčaveajjohka/Paatsjoki. I andre halvdel av 1500-tallet gjorde Kongen seg gjeldende og ansatte egne lokale laksefogder i Alta/Áltá/Alattio og Deatnu/Tana/Teno, som avkrevde tiende av fisket. Utover 1600-tallet ble laksefisket her bortforpaktet til handelskompanier i Bergen og København, men uten at samenes fiskerett ble bestridt. Tidlig på 1700-tallet begynte kvenske nybyggere å slå seg ned langs alle disse elvene, og de brakte med seg ny fisketeknologi i form av rusestengsel, som viste seg å være svært effektivt. Etter hvert kom kvenene til å dominere laksefisket i alle elvene bortsett fra Deatnu/Tana/Teno.¹

I Alta/Áltá/Alattio ble det allerede i 1725 etter kvensk initiativ dannet et eget elvefiskeselskap som gjorde fiskeretten til en felles ressurs for de lokale oppsitterne, uavhengig av etnisk tilhørighet. Den samme utviklingen skjedde i Neiden/Njauddâm/Njávđán/Näätämö på 1840-tallet, noe som innebar at samene mistet sine gamle enerettigheter til laksefisket.² I Deatnu/Tana/Teno derimot, var utviklingen annerledes. Aller størst betydning hadde – og har – laksen for den samiske befolkningen langs Deatnu/Tanavassdraget. Her dannet laksefisket grunnlaget for det som ble en omfattende samisk bosetting og næringsvei fra elvemunningen og langt oppover elvedalen, langs de øvre sideelvene Kárásjohka, Iešjohka og Anárjohka.

Deatnu/Tanavassdraget er det største laksevassdraget i Norge og i Finland og et av verdens mest produktive. Det har 35 sideelver, en lakseførende

strek-

ning på 1200 km, hvorav 283 km utgjør grense mot Finland. De to statene har siden 1873 hatt en avtale som regulerer fisket i elva. Det har i enkelte år vært fanget opp til 250 tonn laks i vassdraget, og i de beste årene har fangstmengden i Deatnu/Tana/Teno utgjort rundt halvparten av all laks fisket i norske elver.³ Fisket har vært så grunnleggende at det har nedfelt seg i det samiske språket og i den åndelige kulturen og organisert mye av det sosiale livet. Blant annet finnes det en rekke samiske termer for laks, alt etter alder, størrelse, kjønn, utseende, hvor lenge den har stått i elva, osv. I prinsippet kan dette navnesystemet sammenliknes med reindriftens velutviklede betegnelser for reinen, og sjøsamenes gamle ordforråd når det gjelder selen.⁴

En finner hellige steder hvor det ble ofret for god lakselykke, stedsnavn som betegner laks og laksefiske, sagn og fortellinger, joik, tradisjon og skikker for hvordan en skal oppføre seg i forbindelse med fisket.⁵ Derfor finnes det ikke noe annet vassdrag i Norge eller Finland hvor laksefiske og samisk kultur er så integrert i hverandre som i Deatnu/Tana/Teno. Det er dokumentert rundt 1000 samiske ord knyttet til laksen og laksefisket.⁶ Språkforskere mener at mange samiske begreper vedrørende fangstmetoder, som for eks. «goldin» (driv- og dragnot) og «buođđu» (stengsel), går tilbake til tiden før Kristi fødsel.⁷

Allerede i 1601 anså samene i Deatnu/Tana/Teno seg som eneberettiget til fisket og forlangte betaling av andre som ville ta del i fisket.⁸ Lokalbefolkningens felles rett til «Fiskeri i Havet og i de store Elve» slås videre fast i § 6 i jordresolusjonen av 1775. Frem til midten av 1800-tallet hadde befolkningen i Deanuleahki/Tanadalen i praksis sin egen forvaltning av laksefisket. Lokale rettsoppfatninger organiserte bruken, og fogden kunne i 1830 notere seg at han hadde «havt den Fornøielse at erfare hvorledes disse raae Mennesker, hvis Næringsvei saa lettelig kan give Anledning til Strid, have levet i god Forstaaelse og ladet enkelte smaae Tvistigheder komme til mindelig Foreening».⁹

1 Ang. Alta: Nielsen, J.P., red. (2001) s. 75–76.

2 Wikan, S. (1995). s. 121–127.

3 Falkegård og Svenning (2017).

4 Leem, K. (1975) [1767].

5 Solbakk (2007).

6 Solbakk (2022).

7 Solbakk (2007).

8 Tønnesen (1979) s. 38.

9 Pedersen (2008) s. 356.

Den lokale forvaltningen var i stor grad legalisert gjennom den gamle «lapperetten» slik den var kodifisert i lappkodusillen av 1751.¹⁰ Mye av fisket var organisert som fellesfiske i form av «goldin» (drivgarn/not) og «rastábuođđu» (tverrstengsel) og forutsatte derfor lokal organisering, som igjen bygde på nedarvede rettsregler. Myndighetene har akseptert innbyggernes historiske fiskerettigheter, og disse rettighetene har vært lovfestet helt fra jordresolusjonen i 1775 og til Tanaloven av 2014. Det vil med andre ord si at lovgivende myndigheter har hatt som siktemål at laksefisket skulle sikres den lokale befolkningen uavhengig av etnisk tilhørighet. I motsetning til sjøfisket er laksefisket i Deatnu/Tanavassdraget den samiske næringsaktiviteten som, ved siden av reindriften, har sterke rettslig beskyttelse. Fiskets betydning kan vanskelig overdrives. Laksen var ikke bare en viktig inntekt, men sto også for en stor del av naturalhusholdningen.

22.1 Handlingsbåren kunnskap og lokal organisering

Laksefiskets sentrale rolle i Deanuleahki/Tanadalens ressursutnyttning kommer særlig til uttrykk i den komplekse fangstteknologien som ble benyttet. Kunnskapstilfanget rundt *buođđun* (stengselsfiske) viser at det er «utviklet gjennom lang tids erfaring i arbeid med å utnytte laksefiskets muligheter til livberging».¹¹ Stengselplassen ble oppfattet som en privat rettighet som gikk i arv.¹² Mange av disse fangstmetodene fordrer felles organisering, noe som har virket førende på bosettingsmønster og giftemålspraksis.¹³ Andre fangstmetoder, derimot, er av en mer individuell karakter, så som *duhasteapmi* (lystring)¹⁴ og *oaggun* (stangfiske). Bak alle fangstmetodene ligger det omfattende kunnskaper som er utviklet gjennom århundrer, og som utgjør mye av den kulturelle arven i Deanuleahki/Tanadalen.¹⁵

Steinar Pedersen har dokumentert ulike praksiser knyttet til laksefisket i en større utredning som ble

fullført i 2021.¹⁶ Det samme har Elina Helander gjort i en undersøkelse fra 2001. Her fremkommer en dyp økologisk kunnskap i befolkningen knyttet til laksen og dens liv i elva og en tilhørende kompleks samisk terminologi. Denne kunnskapen regulerte bruken og var en viktig forutsetning for å skaffe seg et utkomme fra elva. Helander skriver at Áitesavu var et sted for vårfiske med stang. Det kunne nappe en uke tidligere der, men når vannet sank, fikk en bedre napp lenger nede. Naturen fungerer på sin egen måte. De drar ikke ut for å fiske hver dag. Først ser de etter hvordan vannet er, om nivået holder på å stige eller synke. De ser også mot himmelen. Om det er vindfullt og blåser sterkt, da drar en ikke ut for å fiske. Været må stemme slik at det ikke blåser for hardt eller er for mye sol. Ved slikt vær biter ikke laksen.¹⁷

Fiskepresset måtte heller ikke bli for stort, det ville fort få konsekvenser. Særlig gjaldt det *oaggun* (stangfiske): «Man kan ikke fiske uten å forstyrre (laksen). Et fiskested burde få hvile seg, ellers så får man ikke fisk der. Det lønner seg ikke å fiske hvis stedene ikke får hvile. Tidligere kunne vannet og strykene få være uforstyrret en hel dag.»¹⁸

Sommeren igjennom var det laksefisket som ved siden av høyonna og muldebæra la beslag på folks oppmerksomhet: «Laksefisket var en livsnødvendighet, en måte å berges på. Vi hadde et fast sted som alle kjente til. Man behøvde ikke tenke på tiden, man fikk fisk når man dro ut for å fiske».¹⁹ Sitatet viser til hvor sedvanebasert bruken var, alle hadde sine faste fiskeplasser når det gjaldt stengsel og garn. Fangsten fordelt etter bestemte regler, en praksis som vedvarte helt opp til etterkrigstiden. Denne kollektive dimensjonen hadde stor betydning for det sosiale fellesskap i bygdene.²⁰

Speket laks var til dels svært viktig både i kostholdet og økonomien. Peder Henriksen i Leavvajohka/Levajok, som kun fisket med stang, fortalte i 1926 at familien holdt seg med laks frem til jul. En mindre familie kunne greie seg et helt år med 300–400 kg

10 Pedersen (2006).

11 Anti (2015).

12 Henriksen (1945) s. 124.

13 Dikkanen (1965).

14 Lystring ble forbudt etter 1872.

15 Solbakk (2011).

16 Pedersen (2021b).

17 Helander, (2001). s. 425–458.

18 Helander, (2001), s. 447.

19 Helander, Ibid, s. 444 (oversatt fra svensk).

20 Joks (2015) s. 169.

laks.²¹ Slik var situasjonen frem til 1960-tallet, da betydningen av naturallusholdningen avtok.

Den elvesamiske kulturformen har gjennom århundrene vist seg å være livskraftig. Et uttrykk for dette er den omfattende assimileringen som fant sted blant kvenske innflyttere i nedre del av Deanuleahki/Tanadalen fra andre halvdel av 1700-tallet og utover.²² Gjennom giftemål og arbeidsliv gikk de og deres etterkommere etter hvert opp i den samiske kulturen i dalen. I folketellingene fremstår de etter hvert som samer, og det er ikke før i andre halvdel av 1800-tallet at det gjennom ny migrasjon etableres kvenske lokalsamfunn i nedre del av Deanuleahki/Tanadalen. Ressursene i dalføret må ha vært store nok til å absorbere både denne migrasjonen og den relativt sterke befolkningsveksten blant de samiske innbyggerne. Befolkningsutviklingen i dalen på 1800-tallet viser at befolkningen økte fra 171 til 1224 personer fra 1825 til 1900.²³ Laksefisket er nok en stor del av forklaringen, ikke minst fordi det var lovfestet at garnrettigheten var knyttet til eiendommene.

22.2 Retten til å fiske

I 1911 ble det i en kongelig resolusjon presisert at retten til å fiske med garn eller stengsel forutsatte at man bodde på en eiendom innen 2 km fra elvebredden og «år om annet» høstet et kufôr, dvs. to tonn høy. Dette har form av bo- og driveplikt. Dermed kunne en holde seg til akseptert privatrettslig praksis når det gjaldt selve laksefisket, mens den overordnede nasjonale målsettingen om fornorsking ble ivarettatt gjennom jordsalgsloven. I praksis ville stort sett alle fastboende, som i stor grad drev med kombinasjonsnæringer, fortsatt inneha lakserett.

Regelverket av 1911 innførte en fiskerett til hver kvalifisert husstand i form av laksebrev. Allerede i 1872 hadde det vært innført en avgift for fiske med stang, i første omgang rettet mot de engelske sportsfiskerne som etter hvert var begynt å oppsøke vassdraget.²⁴ I 1920 ble denne regelen presisert og avgiften forhøyet. Tilsvarende avgifter ble samtidig vedtatt av finske myndigheter. Det hadde lenge utviklet seg et omfattende lokalt stangfiske, og mange

protesterte derfor mot en slik avgift. De mente å ha sedvanebasert rett til slikt fiske, og at det opprinnelige kravet om avgift kun var beregnet på utenlandske sportsfiskere.²⁵ Lokalbefolkningen fortsatte med sitt stangfiske uten å betale avgift og med den oppfatning at dette var i samsvar med samisk hevd og lokal rettsoppfatning.²⁶

Etter andre verdenskrig økte imidlertid antallet utenbygds sportsfiskere betraktelig. Protester kom fra flere hold, og i 1951 begynte norske og finske myndigheter å diskutere en fornyelse av den eksisterende avtalen. Det ble foreslått en utvidelse av fisketiden for utenbygds stangfiskere, og Fylkesmannen i Finnmark/Finmarkku ga sitt samtykke til en slik utvidelse. Man mente nå at «[s]tangfisket i Tana erfaringsmessig har vist seg ikke å spille noen nevneverdig rolle for beskatningen».²⁷ De nye reglene ble vedtatt i 1953 og innebar en reduksjon av garnfiskernes rettigheter og en utvidelse av sportsfiskernes muligheter.

I de kommende årene økte antallet tilreisende sportsfiskere betraktelig, både finske og norske og lokalbefolkningen protesterte på ulike vis. Et folkemøte i Kárášjohka/Karasjok i 1955 oppnevnte en egen komité, som konkluderte med at «ferierende turistfiskeres adgang til laksefiske i Tanaelva må innskrenkes sterkt».²⁸ Tilsvarende uttalelser kom fra kommunestyret i Buolbmát/Polmak/Pulmanki og fra lensmannen, men uten resultat. Utover 1960-tallet ble det gjort flere endringer i regelverket, men ingen ga økt uttelling for lokalbefolkningen. I 1973 kom det nye regler som innebar et generelt forbud mot stangfiske med sluk fra land, men de ble etter store protester fjernet. Noe av bakgrunnen var det finske turistfisket, som nå hadde økt kraftig.

Sirma og omegn bonde- og småbrukerlag uttalte i 1976 at de «ser alvorlig og bekymringsfullt på de meget alvorlige problemene de gjeldende fiskeforskriftene har skapt for lokalbefolkningen i Tanas dalføre. Den stadige økende turisttrafikken har etter hvert fordrevet den fastboende befolkning bort fra sine beste fiskeplasser i og med at forskriftene har åpnet adgang for turister, innenlandske såvel som

21 Solbakk (1989) s. 63.

22 Niemi (1981) s. 22.

23 Jernsletten (1989).

24 Avtalen i 1872 var en del av den første felles avtalen om Tana mellom Norge og Finland.

25 Solbakk (2011) s. 140–153. Se også NOU 1997: 4 Naturgrunnlaget for samisk kultur, s. 285.

26 Solbakk (2011) s. 148–149.

27 Solbakk (2011) s. 159.

28 Solbakk (2011) s. 163.

utenlandske – til nærmest å «okkupere» de beste fiskeplassene. [...] Vi vil på det sterkeste understreke at lakse- og sjøørretfisket fremdeles har den største nærings- og økonomiske betydning for befolkningen.»²⁹

22.3 Kampen om Tana-laksen

Presset fra turistfisket økte, og fangststatistikken viser at fangsten gikk nedover mot slutten av 1970-tallet. Stadig flere lokale laksefiskere uttrykte bekymring over utviklingen og advarte mot overbeskatning. Nedgangen i fangstmengde var særlig merkbar lenger oppe i Deanuleahki/Tanadalen, det ble stadig færre laks i den øvre delen av elva. Nedgangen i sideelvene Kárášjohka, Iešjohka og Anárjohka, der storlaksen gyter, fikk konsekvenser. For småbrukene langs disse elvene hadde laksefisket vært et kjærkomment mattilskudd, men nå sviktet denne ressursen: «Vi har ikke fått kokfisk. Vi har vært nødt til å kjøpe kokfisk, til og med laks. Det høres at andre også fisker, f.eks. trålere i havet. Det er dem som tar fisken slik at fisken ikke kan komme hit opp i elva. Da kan vi nærmest bare si farvel til laksen hvis det er slik det skal gå.»³⁰

Statens forvaltning av Deatnu/Tanavassdraget var lite samordnet i årene etter krigen. Frem til 1965 lå denne forvaltningen under Landbruksdepartementet, da den ble flyttet over til Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. I 1982 ble fylkesmannens miljøvern-avdeling opprettet, som så fikk ansvaret for forvaltningen gjennom stillingen som fiskeriforvalter for Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. Uenighet rundt rettighetsspørsmålene og misnøye med regelverket har gjennom årene ført til at statens forvaltningsrett er blitt utfordret i flere rettsaker. I 1983 stevnet flere laksefiskere og reineiere staten med krav om rett til å fiske med garn. De mente å ha samme rett som innehaverne av laksebrev, men tapte saken. I 1988 gikk Laksebreveierforeningen / Deanučázádaga luossabrevaieaigggádiit searvi til sak mot Miljøverndepartementet og krevde at laksebreveierne alene skulle ha fiskeretten i Deatnu/Tanavassdraget. Saken gikk gjennom hele rettssystemet, men foreningen tapte til slutt i Høyesterett i 1994.³¹

Ingen av disse rettsavgjørelsene løste de underliggende spørsmålene, men finnmarksloven av 2005 ga føringer på den videre utviklingen. Her het det at

forvaltningen skal være lokalt forankret og bygge på rettighetene i Tanaloven fra 1888. Et eget Tanautvalg ble nedsatt av Miljøverndepartementet i 2008, noe som tre år etter resulterte i etableringen av Tanavassdragets fiskeforvaltning / Deanučázádaga guolástanhálddahus (TF).

TANAVASSDRAGETS FISKEFORVALTNING

I 2011 ble Tanavassdragets fiskeforvaltning / Deanučázádaga guolástanhálddahus (TF) opprettet. Styret er på ni personer, hvorav fem er valgt blant de med fiskerett. Kommunestyrene i Kárášjohka/Karasjok og Deatnu/Tana/Teno velger to representanter hver blant personer med rett til stangfiske. Organet skal organisere fisket, sørge for oppsyn og forvalte inntekter fra salg av fiskekort. Formålet følger av Tanaforskriften og er å sikre fiskebestandene som grunnlag for bosetting og samisk kultur, og ivareta særskilte rettigheter lokalt. Fiskeforvaltningen har rett til å delta i utarbeidelsen av forskrifter og i forhandlinger med Finland om fisket i lakseførende deler av grensestrekket i vassdraget.

Kilde: Lov 20. juni 2014 nr. 51 om fiskeretten i Tanavassdraget (Tanaloven); Forskrift 4. januar 2011 nr. 119 om lokal forvaltning av fisk og fisket i Tanavassdraget, Finnmark (Tanaforskriften).

Etter gjentatte bekymringsmeldinger, blant annet fra en felles finsk-norsk overvåkningsgruppe for Tana-laksen, gikk Norge i 2012 i gang med å reforhandle avtalen med Finland. Da dette arbeidet tok til, satte Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemie-digkie og Direktoratet for naturforvaltning ned en arbeidsgruppe med representanter fra blant annet direktoratet, Sametinget, sjø- og elvefiskere, Fylkesmannen i Troms/Romsa/Tromssa og Fylkesmannen i Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku. I tillegg satt det to sakkyndige i arbeidsgruppen. Arbeidet var en del av konsultasjonsprosessen mellom departementet og Sametinget. Hensikten var blant annet å komme med innspill forut for forhandlingene med Finland. Utvalget utarbeidet et tilnærmet omforent forslag til regulering av laksefisket, herunder også Deatnu/

29 Solbakk (2011) s. 188.

30 NRK (1979).

31 Rt. 1994, s. 158. Se også Samerettsutvalget I s. 278–287, der det foretas en grundig gjennomgang av rettsutviklingen i Tanavassdraget.

Tana/Teno. Forslaget ble imidlertid lagt til side av Klima- og miljøverndepartementet.³²

I 2014 kom det en ny tanalov, hvor det vises til lokale særskilte rettigheter bygd på alders tids bruk og at «loven skal anvendes i samsvar med folkerettens regler om urfolk og minoriteter og bestemmelser i overenskomster med Finland», jf. § 3.³³ Loven medførte en begrenset inkorporering av ILO-konvensjon 169. Det siste leddet i samme bestemmelse, om at loven skal anvendes i samsvar med bestemmelser om Finland om fisket, kom til å skape nye konflikter mellom lokalbefolkningen og nasjonale myndigheter.

Forhandlingene mellom Norge og Finland varte i fire år, og prosessen og ikke minst resultatene var svært omdiskuterte. Ifølge Tanavassdragets fiskeforvaltning / Deanučázádaga guolástanhálddahus (TF) ble ikke lokale synspunkter tatt til følge, til tross for Tanalovens bestemmelser. TF hadde deltatt i forhandlingsdelegasjonen i samsvar med lovens krav, men mente at de ble utelukket fra å delta i det videre arbeidet da selve avtalen skulle utformes.³⁴ Ifølge TF ble det hele begrunnet med at det «allerede var oppnådd enighet om de store linjene i de nye bestemmelser om laksefisket i Tana». Men utover våren 2016 kom det frem at avtaleforslaget hadde et innhold som mange reagerte sterkt på. Tanaavtalen ble vedtatt av Stortinget i mars 2017, men mot et stort mindretall. TF skrev til Stortingets kontrollkomité og påpekte at den nye avtalen i all hovedsak var blitt til i møter mellom norske og finske embetsmenn uten at TF eller Sametinget fikk være til stede. Et viktig ankepunkt var at Norge hadde akseptert det finske kravet om at også finske hytteeiere hadde fiskerett, noe norske myndigheter mente var i samsvar med finsk lovgivning og derfor måtte aksepteres. Disse fikk rett til å fiske fra båt også på norsk side av grenselinjen, og til å selge sine fiskekort videre. Dermed var det åpnet opp for en ny og stor rettighetsgruppe, noe som ifølge TF utgjorde et inngrep i allerede eksisterende rettigheter på norsk side.

Saken kom opp i Stortingets kontroll- og konstitusjonskomité etter at avtalen var inngått i 2017, uten at protestene fra TF og Sametinget ble tatt til følge. Ko-

miteen konstaterte at «man i Finland har gitt nye rettigheter til finske hytteeiere som gir dem økonomisk gevinst og involverer nye brukergrupper».³⁵ Komiteen oppfordret statsråden til å ta initiativ overfor finske myndigheter for å ivareta norske interesser, og «sørge for at målene om redusert fiskepress og forvaltning av fiskebestandene på en økologisk, økonomisk og sosialt bærekraftig måte ikke blir fraveket».

I 2020 gikk laksebreveiere ved Laksebreveierne i Tanavassdraget SA (LBT) og Deanučázádaga Luossabivdosearvi – Laksefiskeforeningen for Tanavassdraget (LFT) til rettsak mot staten for å få underkjent de tre forskriftene som regulerer fisket i vassdraget, og som blant annet er en gjennomføring av fiskereglene avtalt i Tanaavtalen mellom Norge og Finland. Laksebreveierne mente blant annet at Tanaavtalen gikk ut over lokalbefolkningens fiskerett ved at finske hytteeiere ble favorisert i de nye bestemmelsene. De mente også at de ble hindret i å være med på å utforme de nye fiskereglene. De fikk ikke medhold i Øst-Finnmark tingrett/Nuorta-Finnmárkkku diggegoddi.³⁶ Alle som har delt sine historier med kommisjonen langs Deatnu/Tanaelva/Tenonjoki, er samstemte i sitt syn på den uretten de mener har funnet sted.

De med de sterkeste rettighetene ble satt på land. Så gikk man inn og tildelte fiskerett til ei gruppe uten fiskerett, altså de finske hytteeierne. Og til overmål så er også fiskereglene utformet slik at den gruppen kan fiske gratis på norsk del av grenselinjen når de fisker med båt.³⁷

Et annet forhold som har gjort seg gjeldende, er spørsmålet hvordan tradisjonell kunnskap skal vektlegges i forvaltningen. En grunn til at dette spørsmålet kommer opp, er at lokale laksefiskere over lang tid har opplevd et manglende samsvar mellom deres egne observasjoner og hva forskere mener å ha funnet ut. En annen grunn er at internasjonale konvensjoner, som i dag ligger til grunn for norsk lovgivning, slår fast at ressursforvaltningen også skal være basert på slik kunnskap. Først og fremst gjelder det FN konvensjonen om biologisk mangfold art. 8,

32 Direktoratet for naturforvaltning (2012) Regulering av fisket etter anadrome laksefisk i Finnmark og Nord-Troms for 2012 – Rapport fra arbeidsutvalg.

33 Lov 20. juni 2014 nr. 51 om fiskeretten i Tanavassdraget (Tanaloven).

34 Ween (2017).

35 Innst. 419 S (2018–2019) s. 11.

36 Øst-Finnmark tingrett. 19-103225TVI-OSFI.

37 SFKOMM 2020/2647-37 Benn Larsen.

som ble ratifisert av Norge i 2008.³⁸ Naturmangfoldloven³⁹ § 1 sier at loven også skal utgjøre et grunnlag for samisk kultur. Videre peker § 8 andre ledd på behovet for tradisjonell samisk kunnskap i forvaltningen: «Myndighetene skal videre legge vekt på kunnskap som er basert på generasjoners erfaringer gjennom bruk av og samspill med naturen, herunder slik samisk bruk.»

Sametinget peker i «Sametingsmelding om laks» i 2021 på at «[k]unnskapen og forståelse for hvilke konsekvenser endring av forvaltning har for laksens overlevelse, er i dag ikke gode nok. De forskningsresultater som brukes som grunnlag for forvaltningen er vanskelig å etterprøve for andre enn forskningsinstitusjonene. [...] Det forholdet at tradisjonell kunnskap ikke er systematisert eller registrert gjør at sentrale myndigheter ikke har noe annet å forholde seg til enn til sine egne bestillinger.»⁴⁰

Historiker og laksefisker Steinar Pedersen fra Deatnu/Tana/Teno har i flere sammenhenger hevdet at konsekvensene av predatorer på Tana-laksen er underkommunisert av lakseforskerne.⁴¹ Han mener at «det biovitenskapelige forskningsregime har kasta fullstendig vrak på lokalbefolkningas kunnskapsgrunnlag» fordi man ikke har tatt hensyn til hvordan predatorer som sel, fugl, gjedde og oter har påvirket laksebestanden. Forskerne konsentrerer seg bare om én bestand, nemlig laksen, mens lokalbefolkningen praktiserte flerbestandsforvaltning. En slik forskning mener både Pedersen og TF er i strid med naturmangfoldloven. Klima- og miljødepartementet er imidlertid av en annen oppfatning. Der mener en at «den svake bestandssituasjonen i vassdraget i det alt vesentlige skyldes overbeskatning, og ikke predasjon eller andre faktorer».⁴²

Uansett årsak er det allmenn enighet om at situasjonen for Tana-laksen i dag er kritisk. Fangstmengden har sunket drastisk de siste årene, og i 2021 stengte Klima- og miljødepartementet hele elva og Deanuvuotna/Tanafjorden for fiske etter laks. Det samme ble vedtatt for 2022. For innbyggerne langs

vassdraget var det en skjellsettende opplevelse; for første gang siden mennesker tok elva i bruk, ble det ikke fisket laks. Bekymringene var mange, ikke minst på grunn av laksefiskets betydning som en viktig kulturbærende aktivitet. De siste årene har stadig flere pekt på sammenhengen mellom laksefiske og den samiske kulturens fremtid i Deanuleahki/Tanadalen.

I de senere årene tas den viktigste kulturbæreren i Tana gradvis fra fastboende med garnrettigheter. År for år innskrenkes rettighetene vi har hatt fra gammelt av. Med den eldre befolkningen blir kunnskapene om fisket gradvis borte etter hvert som folk dør. [...] Fisket i Tana er en samisk rettighet med samiske ord for alt som gjelder fisket, en tragedie om det bare blir historie.⁴³

På finsk side, i Ohcejohka/Utsjok, er det gjort en undersøkelse om laksefiskets betydning for lokalsamfunnet som helhet.⁴⁴ Her fremgår det blant annet at kommunen regner med å tape rundt 4 millioner euro på fiskeforbudet samt 2,4 millioner euro i tapte momsinnntekter. Ikke minst er mange opptatt av fiskets betydning for helse og trivsel: «Folk spør ikke om hvordan du har det, men om du har fått laks. For har du fått laks, så har du det bra. Da klarer du deg.»⁴⁵

Laksefiskets kulturbærende samiske dimensjon er det også gjort rede for i vitenskapelig forstand.⁴⁶ Det sier seg selv at et sammenbrudd i laksebestanden med påfølgende fiskeforbud etter hvert vil ha meget store konsekvenser for denne elvesamiske kulturformen langs Tanavassdraget. Det dreier seg om en omfattende samisk tilpasningsform som ved siden av reindriftskulturen og den sjøsamiske bosettingen er med på å definere det samiske kulturelle og næringsmessige mangfoldet.

Denne utviklingen har ført til at både Tanavassdragets Fiskeforvaltning/Deanučázadaga guolástanhálddahus (TF) og Tana formannskap har bedt om at settes i gang en offentlig gransking av den nasjonale lakseforvaltningen.⁴⁷ De peker på at laksestammen

38 St.meld. nr. 28, 2007-2008.

39 Lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven).

40 Sametinget (2021a) s. 20.

41 Pedersen (2021b). <http://tanafisk.no/wp-content/uploads/2022/01/Tradisjonell-kunnskap-og-laks-Tanavassdraget-Steinar-Pedersen-130621-formatert-141021-bilder3.pdf>

42 Proposisjon 54 S (2016–2017).

43 SFKOMM 2019/1814-25.

44 Abernethy et al. (2022).

45 Ságat, 07.06.2022.

46 Joks (2015).

47 Brev 15.11.2021 fra TF til Energi- og miljøkomiteen, Stortinget. Ságat, 03.04.2021.

er redusert til et kritisk nivå selv om det gjennom mange år har funnet sted store innskrenkninger i fisketid og redskapsbruk. Kravet om granskning gjelder også en annen stor trussel for laksestammen, nemlig pukkellaksen. Den gikk opp i Deatnu/Tanavassdraget i svært store mengder i 2021. Til tross for at denne oppgangen var varslet, kom det ingen mottiltak fra myndighetene før i 2023. Forskingen rundt pukkellaksen er mangelfull, men det forventes at denne nye arten vil forverre forholdene for atlantehavslaksen.⁴⁸

På Sannhets- og forsoningskommisjonens åpne møte i Deatnu/Tana/Teno i 2021 ble situasjonen i Tanavassdraget særskilt tatt opp som tema av lokalbefolkningen.

Loven skal anvendes i samsvar med folkerettens regler om urfolk og minoriteter, og bestemmelser i overenskomsten med Finland om fisket i Tanavassdraget. Det vi opplever, er bare det siste i denne setninga her, at den skal forvaltes med overenskomsten med Finland om fisket i Tanavassdraget. [...] Vi kan regulere fisket, men vi kan ikke regulere rettigheter.⁴⁹

Diskusjonen rundt lakseforvaltningen har så langt dreid seg om hvorvidt den bygger på sviktende kunnskaper og griper inn i rettigheter på urettmessig vis. Men i april 2022 kom finsk høyesterett med en dom som frifant flere samer fra finsk side for påstått ulovlig fiske. De hadde fisket i sideelver til Deatnu/Tanavassdraget på finsk side og ble bøtelagt i samsvar med en lov fra 2015. Ifølge en forskrift til denne loven måtte de kjøpe fiskekort til tross for at de allerede hadde fiskerettigheter. Staten argumenterte med at forskriften var nødvendig av miljømessige hensyn. Høyesterett mente imidlertid at kravet om fiskekort var i strid med samenes grunnlovfestede rettigheter, og at samene hadde rett til fiske som «oppretholdelse av egen kulturutøvelse».⁵⁰ For norsk forvaltning har hensynet til biologisk bærekraft som har vært utslagsgivende.⁵¹

22.4 Avslutning

Deatnu/Tanavassdraget er det største laksevassdraget på Nordkalotten, og et av verdens mest produktive.

Lakseoppgangen i vassdraget var selve livsnerven for bosettingen og den samiske kulturen i området. Historiske kilder kan fortelle om et gammelt samisk fellesfiske i form av goldin og rastábuodđu. Frem til midten av 1800-tallet var fisket lokalt regulert og basert på lokal rettsoppfatning legalisert gjennom «Lapperetten» slik den var kodifisert i Lappekodisillen av 1751. Disse fiskerettighetene ble lovfestet, senest i revisjonen av i Tanaloven i 2014.

Laksefisket bygger på et omfattende kunnskapstilfang og sedvanebasert bruk. Folk hadde faste fiskeplasser (buodđun) og retten var ifølge en resolusjon av 1911 knyttet til eiendommen, det såkalte laksebrevet. Laksen var grunnlaget for bosettingen langs elvedalen, og ble fanget både ved hjelp av drivgarn, stågarn, stengsel i tillegg til stangfiske.

Etter krigen skjedde det en gradvis reduksjon i antallet garnfiskere samtidig som sportsfisket økte, særlig i form av tilreisende turister. Særlig gjaldt det finsk turistfiske som økte sterkt ut over 1970-tallet. Denne utviklingen førte til økte lokale protester fordi lokalbefolkningen mente at det gikk ut over deres livsgrunnlag. De pekte også på hvordan det sterkt økende drivgarnsfisket til havs var med på å redusere lakseoppgangen i elvene. Flere laksebreiere gikk til søksmål mot staten for å få stadfestet det de mente var sedvanebaserte rettigheter, men tapte.

Etableringen av lokalforvaltning gjennom Tanavassdragets fiskeforvaltning / Deanučázadaga guolástanhálddahus (TF) var nettopp med målsetningen om å sikre fiskebestanden som grunnlag for bosetting og samisk kultur. Norge var forpliktet til å forhandle med Finland om felles fiskeregler på grensestrekken av vassdraget, en utfordring som skulle skape store konflikter mellom lokale interesser og norske myndigheter.

Verken TF eller Sametinget/Sámediggi/Sámdigge/Saemiedigkie fikk være med i sluttforhandlingene med Finland i 2017, til tross for forpliktelsene i tanaloven. Forholdet ble påklaget til Stortingets kontroll- og konstitusjonskomite som konstaterte at avtalen «- har gitt rettigheter til finske hytteeiere som gir dem økonomisk gevinst og involverer nye bruker grupper». Komiteen oppfordret derfor i 2019 statsråden til å ivareta norske interesser ovenfor finske myndigheter.

48 Joks (2025) s. 114.

49 SFKOMM 2021/333-7 Rune Aslaksen.

50 Hufudstadsbladet 26.04.2022: https://www.hbl.fi/artikel/samerna-vann-i-ratten-i-fiskefraga/?fbclid=IwAR0_ffqzqmW8h9SxajPIjmYnmddQBpZ00Cu5ZvM6JOqX_ZrTT5a0BVMISHY

51 Ween (2012).

Avtalen med Finland ser ut til ytterligere å redusere laksefiskets kulturbærende dimensjon. Med referanse til biologisk bærekraft, ble Deatnu/Tanavassdraget stengt for fiske fra og med 2021.

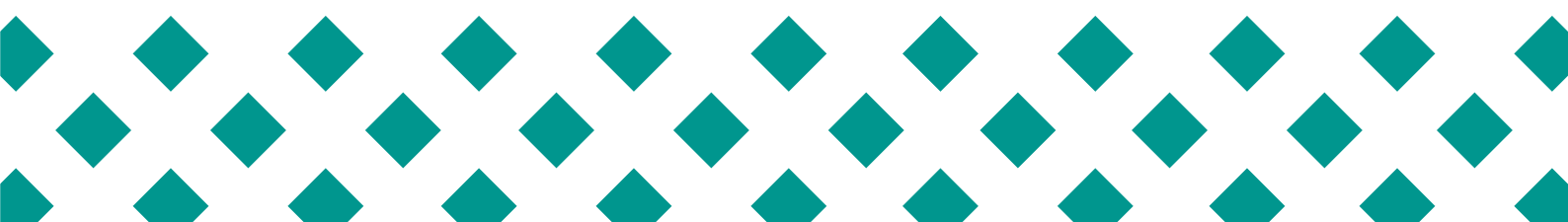
Muldebærtur

Iver Jåks, Muldebærtur, 1956 © Sámi Dáiddamagasiidna/Samisk Kunstmagasin/BONO 2023
Foto: Håkon Holmgren Gabrielsen / RiddoDuottarMuseat

Kapittel

23

Utmarksressursene

23. Utmarksressursene

Fornorsking kan finne sted uten at det nødvendigvis er et resultat av bevisste politiske tiltak. Både samiske organisasjoner og norske myndigheter har over lang tid pekt på sammenhengen mellom samisk kultur og ressursgrunnlaget.¹ Rettigheter til land og vann har vært et krav fra samisk side i hele perioden som dekkes av kommisjonens mandat, og har vært gjenstand for omfattende offentlige utredninger. Fra både samisk og kvensk hold har en advart mot inngrep som innskrenker ressursenes kulturelle og økonomiske bæreevne, og fremholdt at rettigheter over og lokal forvaltning av naturressursene er en nødvendig forutsetning for bosetting og utvikling.²

Mun láven jurddašit luonddus vánddar-dit ja vieččat birgejumi, dat lea áibbas eará láhkai go dáža máilmmis. Gos jurddašit návddašit luonddu ja hui dávjá doppe hupmet «uberørt natur» birra.³

Jeg tenker på det å være i naturen og hente livsopphold, det er helt annerledes enn i det norske samfunnet. Der tenker man mye mer på det å nyte naturen, og ofte snakkes det om uberørt natur.

De tradisjonelle samiske, kvenske og skogfinske samfunnene levde i nær tilknytning til og var avhengige av naturen og de ressursene som kunne høstes. Det skulle høstes med måtehold og etter behov, ikke av grådighet. I det ligger tanken om en likeverdig relasjon mellom menneske og natur. Bosettingene her var annerledes enn i de gamle og etablerte bondebygdene, med et skarpere skille mellom inn- og utmark.⁴

23.1 Kvenene, skogfinnene og utmarksressursene

Fra Finland kjenner en til begrepet *erämaa*, som synes å være et finskspråklig motstykke til det samiske *meahcci*.⁵ På kvensk brukes begrepet *takakenttä* om ressursområder utenom dyrket mark.

Både skogfinnene og kvenene tok med seg den gamle finske naturutnyttelsen og holdningene til natur utenfor bosettingene og de nærmeste omgivel-

sene fra sine opprinnelsesområder. Det er også mye som tyder på at i de skogfinske og kvenske områdene ble deler av denne gamle kulturen videreført lengere enn i mange av områdene som skogfinnene og kvenerne kom fra, både som resultat av isolasjon og av nye impulser, for kvenernes del ikke minst fra samisk kultur, men også fra norske grender og bygdelag. Denne seigheten i den tradisjonelle kulturen kan være en del av forklaringen på den særlig eksotiseringen som en finner i beskrivelser av skogfinnekulturen ennå i dag.⁶

Felles for den kvenske utmarksbruken i Norge var at den i stor grad var innrettet mot vedlikehold av gårdsdriften.⁷ En utstrakt bruk av uteslåtter (*mettäniity*) sikret husdyrholdet, og tjærebrenning i områder med furuskog (*tervahauta*) ga kontantinntekter. Det samme var tilfelle i de skogfinske områdene, som bygde på en agrar tilpasning i form av svedjebruk med jakt og fiske som et viktig supplement.

Tradisjoner om *erämaa* ble videreført særlig i de skogfinske områdene finnskogene i Värmland og Norge. *Erä* er et ord som omfatter mange typer bruk av utmarksressuser, som jakt, fangst, vilt, mens *maa* her står for land/landområder med elver og innsjøer. I moderne sammenheng oppfattes *erämaa* som «villmark», utenfor «det siviliserte». Men slik var det ikke tradisjonelt. *Erämaa* lå det bebygde, utenfor gården, innmarka og bygda. Men det var et område med fleksible grenser. Straks svijordbruket (svedjebrenningen) tok i bruk land i *erämaa*, flyttet også grensen for *erämaa* seg slik at de svedjebrente områder ble lagt til bygda eller gården og falt utenfor *erämaa*. I de svenske og finske lappmarkene la Gustav Wasa på 1600-tallet *erämaa* under kronen, men uten at bruken av ressursene her ble vesentlig endret, heller ikke mentalitet og tradisjoner knyttet til *erämaa*, særlig forbundet med frihet.⁸ Et fellesord for utmarksbruk var *kenttäkäyttö*.

På kvensk har man uttrykket *pärjäätä* 'klare seg' som tilsvarer *birget* på samisk, som også kan sees på som uttrykk for selvbergingsøkonomi. Paulaharju kaller kvener i Nordreisa/Ráisa/Raisi *metsäkveeni* 'skogkvener' og beskriver hvordan kveneres utmarks-

1 Se avsnitt 5.4 for mer om forståelsen av kulturbegrepet.

2 Se kapittel 4.5.1, 10.2.4 og 10.5.2 for mer om hva som skiller samers historiske tilknytning til tradisjonelle landområder fra nasjonale minoriteters.

3 SFKOMM 2022/2499-47. May-Torill H. Siri.

4 Oskal (1995); Jernsletten (2004). Se mer om dette i kapittel 18.1.2.

5 Saikku (2013). Se også Joks, Østmo og Law (2020).

6 Se for eksempel 6.2.5. En god oversikt over kvensk og skogfinsk utmarksbruk og jordbruk er Skarstein red. (2000). Se også Olsen (2000); Sunde (1996).

7 Bjørklund (1985) s. 223-230; Paulaharju (1928);(2020); Lähtenmäki (2006).

8 Jf. Haila (1997); Lehikoinen (2007); Enbuske (2008).

bruk i Pyssyjoki-Børselv/Bissojohka nyttegjorde seg av ressurser både i nærliggende områder og også i fjellområder lenger unna. Bruk av ressursområdene varierte fra årstid til årstid. For kvener bosatt i nord er utmarksressurser fortsatt viktige i dag.⁹

Et klart uttrykk for den nære sammenhengen mellom *pärjäta* og selvberging, er et tradisjonelt uttrykk som «saat pärjäta nillä!» - «det får klare seg!», som var helt vanlig i kvenske miljøer enda etter andre verdenskrig. Det skogfinske og kvenske ordet for selvberging er *ittepealastus*.

Det er også en rekke andre skogfinske og kvenske ord som viser til den sterke tradisjonen knyttet til den utstrakte utmarksbruken. Et eksempel er *taka*, som betyr «bak» eller «bakenfor», som viser til områdene bakenfor eller bortenfor bygda eller gården. Et eksempel er den hyppige forekomsten av *takakenttä* om utmarksslåtter. Utslåtter ble ellers også omtalt som *mettäniitty*. I furuskogsområdene er betegnelser knyttet til tjæreutvinning vanlig for denne typen utmarksbruk, *tervahauta*, som også ga inntekter.

Under Paulaharjus feltarbeider i de kvenske bosettingsområdene, særlig på 1920-tallet, var svært mye av den tradisjonelle utmarksbruken ennå intakt. Han selv mente at den var mer genuin her enn i mange områder av Finland.¹⁰

En utmarksressurs som var ny blant mange av kvenene, var bruken av torv, inngående skildret av Paulaharju. Her var nordmenn læremestere. Men kvenene utviklet snart enkelte egne teknikker og metoder i torvstikkingen og bearbeidelsen av torv, som noen ganger ble kalt for «kvenmåten». I flere kvenbygder skar kvenene hele «lomper» i myra som deretter ble skåret i tynne stykker, mens den norske måten helst var å skjære ett og ett stykke nede i myra.¹¹

Et annet uttrykk for den kvenske utmarksbruken er stedsnavn. Det er hundrevis av navn på utmarksslåtter knyttet til kvenske familier i området, som *Ollila-niitty* i den store myra i Nord-Varanger med det kvenske navnet *Keita* (med dagens krivemåte,

opprinnelig trolig *Käyttöjänkki*). For det andre er en lang rekke navn i terrenget på det mest ettertraktede og utnyttede viltet, som *Saukkokallio* («oterberget»), *Kettuberi* («reveberget»), *Jänisberi* («hareberget»), Girojänkki, alle eksemplene her knyttet til den kvenske bygda Salttjern/Salttjärvi/Sältejärvi i Vadsø kommune. En kvenbygd som har fått en sørlig inngående skildring av bruken av utmarksressursene helt mot slutten av den gamle tiden, er av Skallelv/Kallijok/Gallajohka i Vadsø kommune.¹²

Det foreligger en svært omfattende litteratur om utmarksbruken på Finnskogen, som ikke skiller seg grunnleggende fra den kvenske bruken, men med langt mer materiale om bruken av skogen og ikke minst om det svært omfattende folkloristiske materialet omkring tro og åndelig praksis.¹³

Et sterkt uttrykk for utmarksbruken og især jaktkulturen i eldre tid i både de norske og svenske Finnskogene, var den utrustningen som den skogfinske delegasjonen hadde på sin marsj til Stockholm på 1920-tallet for å overlevere en «petisjon» med krav om «eget härad», finskspråklige lærere og prester: I tillegg til sine tradisjonelle klær, bar hver og en av dem jaktgevær, øks, kniv og neverkonte (ryggsekk av never).¹⁴

23.2 Samisk høsting av naturen

Den samiske høstingen av naturgrunnet er av en annen karakter enn det som en på norsk kaller «utmarks næring». Det norske skillet mellom inn- og utmark refererer til bondesamfunnets ressursbruk. Innmark var for dyrking og bosetting, mens utmark var de områdene som ikke var dyrkbare, eller villmark. Innmark var «kultur», mens utmark var «natur». Samisk terminologi har derimot ikke dette skillet. I de siste 150 årene er denne utmarken blitt gjenstand for friluftsliv, det være seg sportsfiske, jakt, hundekjøring eller turgåing. *Meahcci*¹⁵ viser til det totale ressursområdet som kan utnyttes; det samiske livsrom.¹⁶ Begrepet må forstås ut fra den konkrete bruken man gjør av ressursene, som for eks. luome-

9 Paulaharju, S. (1928). <https://www.nordnorskdebatt.no/ogsa-kvenenes-eksistensgrunnlag-hviler-pa-naturressursene/o/5-124-152589>

10 Jf. Niemi (2020) og (2022).

11 Se f.eks. Niemi (2000).

12 Wara og Biedilæ 2004.

13 Eles red. (1993); Sunde (1996); Sundén-Cullberg (2000); Olsen (2000); Tvengsberg (2000); Nesholen (2000); Wedin m.fl. (red 2001); Wedin red. (2006).

14 Se mer om dette i kapittel 6.2.5.

15 Nordsamisk begrep. De øvrige samiske språkene har tilsvarende begrepsapparat.

16 Schanche (2002).

meahcci (der hvor en plukker muldebær) eller muorameahcci (der hvor man hugger ved).¹⁷ Høsting av slike fornybare naturgoder dannet grunnlaget for livsoppholdelse – birgejuvpmi.¹⁸ Samisk språk har ikke noe begrep for «natur» i norsk forstand, og skiller heller ikke mellom natur og kultur, et skille som er grunnleggende i en vestlig forståelse.¹⁹

Det nordsamiske begrepet *meahcci* er ikke bare natur eller utmark, det favner både naturgodene og menneskers bruk av dem. Meahcásteapmi, hvordan erfaringsbasert kunnskap gjør det mulig å høste av naturgodene på en bærekraftig måte, er et begrep som gjør skillet mellom natur og kultur meningsløst i en samisk tilnærming. Norsk naturforvaltning er et eksempel på hvordan det dette skillet får konsekvenser for den samiske ressursbruken. Her skiller en mellom «naturlandskap», det vil si landskap med fravær av menneskelig bruk, og «kulturlandskap», landskap preget av menneskelige inngrep. Begge disse to landskapstypene tillegges moralske verdier og favoriseres i form av vern og økonomiske støtteordninger. Den tradisjonelle samiske landskapsbruken faller dermed mellom to stoler. Samisk naturbruk har i liten grad endret landskapet gjennom historien, og områdene blir dermed kategorisert og vernet som «naturlandskap». Samtidig har norsk naturbruk vært oppfattet som nasjonsdannende: «Naturen i Norge er norsk, og uttrykker den norske fortid, de norske fri-luftsverdier, den norske identiteten, ja, naturen skapte til og med Norge.»²⁰

23.3 Det gamle jeger- og sankersamfunnet

Meahcásteapmi, den samiske høstingen av naturressursene, utgjorde tidligere selve grunnlaget for livet i de samiske bosettingsområdene. Arkeologiske funn forteller om en mobil bosetting, hvor en flyttet rundt i samsvar med ressurstilgangen. Særlig viktig var jakten på villrein (*goddi*), og transportbehovet ble i stor grad dekket ved hjelp av tamrein (*boazu*). Dette

samiske veidesamfunnet omtales allerede i sagalitteraturen, som for eksempel i den kjente beretningen om høvdingen Ottars reise til Kvitsjøen på slutten av 800-tallet: «[H]ele veien var det ubebygde land på styrbord side – unntatt fiskere og fuglefangere og jegere, og de var alle samer.»²¹ Senere beskrives denne mobile veidetilpasningen nærmere i flere kildeskrifter.²² Allerede på Ottars tid fremkommer det at pelsverk var en viktig del av det samiske ressursgrunnlaget. Det samme ser ut til å gjelde marine ressurser som hvalross, dun og olje fra sel og hval.²³ Disse produktene knyttet samene til norsk skattlegging og handelsvirksomhet, men utgjorde bare en del av deres omfattende ressurstilfang.²⁴

Utover 1600-tallet vokste tamreindriften frem i større målestokk, noe som hadde sammenheng med at villreinstammen var blitt redusert. En fikk et skille mellom de som i stor grad baserte seg på nomadisk reindrift, og en etter hvert mer fastboende samisk befolkning langs kysten og langs de store elvedalene.²⁵ Men felles for begge gruppene var *meahcásteapmi*; en samtidig utnyttning av varierende mulige naturgoder gjennom årssyklusen var forutsetningen for samenes tilpasningsdyktighet.

Sorenskriver Hans Paus var i 1760 klar på at det var samenes evne til å utnytte alle tilgjengelige ressurser som var «Aarsagen til Finnernes Forøgelse og Nordmændenes Formindskelse».²⁶ På samme tid påpekte også Schnitler at «SøeFindene begaae sig bedre: De sidde inde i Fjordene [...] de have Leilighed til Skiøtterie i Fjeldene, til at faae Fugl, vilde Reen og andre Dyr».²⁷ Siden veidesamfunnet bygde på en omfattende lokal ressurstilgang, må det sannsynligvis ha gitt seg uttrykk i samiske sedvanerettslige oppfatninger. Slik alders tids bruk kan ha vært bakgrunnen for finneodelen, et eiendomsinstitutt som i kildene dukket opp i Nordland/Nordlândia og Troms/Romsa/Tromssa tidlig på 1600-tallet, men som sannsynligvis kan være langt eldre. Dette var en eksklusiv

17 Nielsen (1979) [1932–1962] s. 708.

18 Aikio (2010).

19 Aikio (2010).

20 Falch (2002) s. 103.

21 Bately 2007; Schefferus (1956) [1673].

22 Anonymous (1895).

23 Hansen og Olsen (2022) s. 64–73.

24 Bratrein (2001).

25 Vorren (1973).

26 NOU 1994: 21, s. 47.

27 Porsanger SLF (1985) s. 10.

samisk rettighet til områder som vi i dag ville ha sammenlignet med eiendomsrett.²⁸ Finnerydningene, som de ble kalt, ga oppsitterne rett til å bruke området som de fant best, uten å betale avgifter til kongen.

23.4 Nye eiere og ressurskonflikter

Da den dansk-norske jurisdiksjonen utviklet seg utover 1700-tallet, la det etter hvert føringer på same-nes bruk av naturressursene, og det oppsto etter hvert konflikter rundt rettighetsspørsmål. Staten avvirket finneodelen for godt i 1760, da de siste finnerydninger i Nord-Troms ble matrikulert. Bakgrunnen var økt kvensk bosetting, grensefastsettelsen mot Sverige og ønsket om en mer ensartet skatting. Dermed ble de samiske finnerydningene skyldsatt og matrikulert; heretter måtte oppsitterne betale bygselavgift til ulike godseiere i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlândia, som nå fremsto som rettighetshavere. Disse la ulike restriksjoner på bruken av naturgrunnlaget, først og fremst når det gjaldt skogen.

I 1775 kom det en resolusjon som ga mulighet for utmåling og tinglysning av jordeiendommer, og i 1848 hevdet myndighetene eksplisitt at Finnmárku/Finnmark/Finmarkku var statens grunn: «Det egentlige Finmarken har nemlig fra gammel Tid af været betraktet som tilhørende Kongen eller Staten, fordi det oprindeligt kun var beboet af et Nomadefolk, Lapperne uden faste Boliger.»²⁹

Med et viktig unntak for furuskogen ser det ut til at samenes ressursbruk i Nordland/Nordlândia, Troms/Romsa/Tromssa og Finnmárku/Finnmark/Finmarkku var relativt lite regulert gjennom hele 1700-tallet. Men fra midten av 1800-tallet fikk de nye eiendomsforholdene for alvor konsekvenser for den samiske utmarksbruken.³⁰ De store godsene i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlândia ble avvirket og de enkelte brukene lagt ut for salg. Det oppsto konflikter rundt bruken av ressursrområdene, som innbyggerne hadde oppfattet som lokale allmenninger. Privat eiendomsrett ble et argument som kunne hindre felleskapets interesser. Et eksempel er fra Burfjord/Buvrovuonna/Puruvuono i Kvænangen/Návuonna/Naavuono, hvor en norsk innflytter i 1852 fikk kjøpt en større eiendom som blant annet innbefattet en stor myr hvor mange innbyggere i fjorden

hentet sennagress – *gámasuoidni*. Sennagress var helt uunnværlig i folks daglige liv, sommer som vinter. Den nye eieren nektet bygdefolk å skjære sennagress, og det kom til fysiske konfrontasjoner og rettsak. 101 personer i Kvænangen/Návuonna/Naavuono protesterte og skrev under på at de som «Landets Urbeboere (må) faa beholde [...] rettigheder og brug i fred». De krevde beskyttelse mot «vore Undertrykkere» og viste til hevd og alders tids bruk.³¹ Like fullt tapte de rettsaken fordi de kunne ikke dokumentere sin hevd.

I Finnmárku/Finnmark/Finmarkku kom det i 1863 en egen lov om salg av jord i fylket. Den la klare restriksjoner på skogsområdene, som i stor grad ble unndratt salg. Særlig gjaldt det Deanuleahki/Tanadalen og Kárášjohka/Karasjok. Tidligere var det kun furuskogen i Alta/Áltá/Alattio som hadde vært underlagt særskilt vern. Nå ble det ansatt egen forstmester og skogbetjenter som skulle sørge for det lokale oppsyn. Det viste seg raskt at lokalbefolkningens rettsoppfatning ofte gikk på tvers av statens, og det kom til mange konflikter rundt bruken av skogressursene. I 1869 var det hele 86 anmeldelser bare i Thanen Forvaltningsdistrikt. Amtmannen mente at folk betraktet de «store og tyntbefolkede Skovvidder for ligesaa uudtømmelige som Fiskemasserne i Havet».³² I 1879 ble for eksempel en mann bøtelagt for ulovlig «næverflekning». I 1903 fikk en annen bot for «hugst av birk og samt av smaakrat til rypesnarers opsætning».³³

Den samme typen konflikter dukket også opp i Troms/Romsa/Tromssa og Nordland/Nordlândia. Lokalbefolkningen mente å ha hevdvunne rettigheter til ressurser som nå ble forvaltet av statens representanter. I Troms/Romsa/Tromssa ble skogene i Nordreisa/Ráisa/Raisi og Kvænangen/Návuonna/Naavuono kjøpt av Statens Skogvesen i 1866, og egne skogfogder ble ansatt. Amtmannen i Troms/Romsa/Tromssa reagerte i 1885 på den lokale bruken av utmark. I 1884 var «17 af Reisdalens beboere [...] anmeldte for ulovlig Hugst i Statens Skov», og åtte var anmeldt for ulovlig laksefiske i elva. Innbyggerne var for det meste kvener som han mente ødela skogen og fisket ulovlig, og derfor helst burde forvises: «Det vilde nok af Hensyn til det anførte være ønskeligt at faa fjernet flere af de nuværende Opsiddere, men

28 Hansen og Olsen (2022) s. 277–283.

29 St.prp. 21, 1848.

30 Siden *meahcásteapmi* vanskelig lar seg oversette til norsk, brukes i det følgende det norske begrepet utmark eller utmarksnæring.

31 Bjørklund (1985) s. 278–279.

32 Femårsberetning Finnmarkens Amt 1866–1870, s. 13. Her etter Pedersen (2021) s. 14.

33 Spilling (1920); Her etter Pedersen (2021) s. 14.

dette vil vistnok have sine store Vanskeligheter, da befolkningen for en stor Del bestaar af fattige Kvænske Familier, som væsentligt ernære sig af lidt Fædrift, Tjærebrænding, lovlig og ulovlig Skovhugst samt noget Fiske deriblandt Laksefiske i Reisen elv, og som ikke have noget andet Sted at ty hentil.»³⁴

Også i nyere tid har Statsskogs forvaltning og eiendomskrav møtt motstand lokalt. Særlig gjelder det Kvæningen/Návuonna/Naavuono, hvor både rett til fiske og eiendomsforhold har vært gjenstand for rettslig behandling på grunn av påstander om lokal hevd.³⁵ I Nordland/Nordlândia reagerte en godseier i 1862 på samisk bruk av utmarka. En reineier hadde flekket never og tatt ut trevirke, noe han mente at han hadde rett til å gjøre. Reineieren ble anmeldt, og saken endte opp i Høyesterett, som frifant mannen.³⁶

Utbyggingen av norsk jurisdiksjon førte til at stadig flere i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku valgte å sikre sine bosteder og deler av sin utmarksbruk gjennom utmåling og forpaktning. De hadde knapt noe annet valg, uten skjøte kunne de bli bortvist. Nesten all jord ble nå forvaltet som «Statens Jord i Finmarkens Landdistrict», slik jordsalgsloven av 1863 formulerte det.³⁷ Men spørsmålet om hvorvidt forpaktningen innebar en aksept i befolkningen av statens eierposisjon, skulle skape store utfordringer da Finnmarkskommisjonen/Finnmarkokomišuvdna hundre år senere startet sin kartlegging av lokale rettighetsforhold i fylket. Utmålingene den første tiden gjaldt i stor grad boplasser og slåtteteiger, en praksis som allerede ble etablert i 1775 med jordresolusjonen i Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. En undersøkelse i Porsanger/Porsángu/Porsanki viser at befolkningen allerede i andre halvdel av 1800-tallet i stor grad hadde skaffet seg utmål over viktige ressursområder, særlig på øyene i fjorden.³⁸ Her hadde en uteslatter, og her sanket en både dun og egg. I tillegg ble det drevet jakt på sel og oter, husdyrbeite og bærplukking. Enkelte øyer som tidligere hadde vært viktige allmenninger i den sjøsamiske økonomien, ble forpaktet bort eller solgt av staten til handelsmenn og godseiere. Særlig viktig var ærfugldun, fjær og muldebær, som hadde vært viktige handelsvarer fra gammelt av.

TAMSØY OG NORD-FUGLØY

Tamsøy/Dávdnesálla/Taunusaari var et viktig ressursområde for samene i Porsángu/Porsanger/Porsanki. Her plukket de multer og sanket dun og egg i stort omfang, varer de selv kunne omsette. Øya ble solgt til en handelsmann midt på 1800-tallet, og etter det kunne en bare plukke multer på part, det vil si at to tredjedeler gikk til handelsmannen. Dunsankingene skjedde heretter ved at lokalbefolkningen ble lønnet for å sanke dun til eieren.

Nord-Fugløy/Hovli i Nord-Troms synes å ha representert et svært gammelt samisk ressursområde for befolkningen i ytre deler av Skjervøy/Skiervá/Kierua, Karlsøy/Gálsá og Kvæningen/Návuonna/Naavuono. Fangsten frem til midten av 1700-tallet ble drevet som en gammel allmenningsrett uten at man betalte avgift til godseieren. Men etter at øya ble skyldsatt og forpaktet av en handelsmann i 1754, kom det til en rekke konflikter. Lokalbefolkningen avviste påstanden om private rettigheter og mente at ressursene på øya var en allmenn hevdvunnen rettighet. Men etter hvert måtte de akseptere de nye privatrettslige forholdene og betale en avgift til forpakteren. Forpakteren fikk også rettens medhold i at han hadde forkjøpsrett til all fjær «for den pris han synes han kan gi». Særlig hadde fuglefangsten kommersiell verdi. Store bestander av lunde og lomvi representerte viktig handelsvarer i form av fjær, dun og kjøtt. Så sent som i 1868 opplyses det at fangstmengden fra Nord-Fugløy/Nuorta-Vuovlá det året ble anslått til hele 55 000 fugler. Fuglekjøttet og eggankingene var også en viktig del av husholdningen og ble spist, tørket eller solgt lokalt.

Kilde: Birkely (2011) s. 35; Bratrein (1990) s. 170 og 173. Bjørklund, I. og Gaski, H. (2014) s. 85.

I 1902 ble det vedtatt en ny jordsalgslov for Finnmarkku/Finmark/Finmarkku. Den statlige skogforvaltningen ble bygd ut, og politi- og lensmannsetaten ble gradvis styrket. Utviklingen av denne statlige

34 Fra Amtm. i Tr. Amt. Finants Deptet. JN 3527/84 – 3533/84 6 Marts 85.

35 Lyngen sorenskriverembede domsprotokoll 24, s. 745, Statsarkivet i Troms. Her tapte Statsskog påstanden om ulovlig fiske. Se ellers SFKOMM 2022/2499-4 og SFKOMM 2020/321-6 og 7.

36 Retstidende 1862/654.

37 Etter 1965 og frem til 2005 «Statens umatrikulerte grunn i Finnmark fylke».

38 Birkely (2011).

Figur 23.1

Årssyklus for jakt, fangst og fiske

April–mai	Juni–juli	August–september	Oktober–april
<ul style="list-style-type: none"> • Fangst av snøspurv • Sanking av egg • Andejakt (innland) 	<ul style="list-style-type: none"> • Innlandsfiske • Sjølaksefiske • Sanking av kvann • Neversaking • Dunsanking (kyst) • Sennagress • Gammebygging 	<ul style="list-style-type: none"> • Bærplukking • Innlandsfiske (not og garn) • Utmarksslåtter • Selfangst (kyst) • Sanke reinlav (innland) 	<ul style="list-style-type: none"> • Høykjøring fra uteslåtter • Vedhogst • Isfiske • Snarefangst og ryper • Jakt på sel og pelsdyr (rev, oter, røyskatt) • Nisefangst • Skjæring av tare til fôr (kyst)

infrastrukturen var i stor grad preget av datidens fornorskingspolitiske målsettinger.³⁹ Videre favoriserte staten tiltak som støttet opp under jordbrukskoloniseringen; rydding av ny jord var en nasjonal prioritet.⁴⁰ Man ville ha «brave, dygtige jordbruksarbeidere af ublandet norsk herkomst».⁴¹ Konsekvensene av denne utviklingen var nye begrensninger på utmarksbruken – *meahcásteapmi*. Bortsett fra reindriften, som allerede i jordsalgloven av 1862 fikk et visst vern mot salg av viktige flytteveier og beiteområder, var det liten forståelse for utmarksressursenes betydning i den lokale husholdsøkonomien verken for samer eller kvener.

I Sør-Norge ble det opprettet statsallmenninger og bygdeallmenninger som ivaretok lokalbefolkningens bruksrettigheter. Senere ble disse rettighetene styrket gjennom fjelloven (1920), som regulerte jakt, fangst og fiske. Bruken ble administrert gjennom fjellstyrer i hver kommune. Men loven gjaldt ikke i Nordland/Nordlândia, Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finmarkku. Her var det Statens Skovvæsen (senere Statskog og Finnmarkseiendommen/Finnmarkkuopmodat) som forvaltet områdene, og lokalbefolkningen hadde liten innflytelse. Lovgivningen var med på å flytte rettighetene fra lokalbefolkningen til grunneieren. Fra gammelt av var jakt i prinsippet fri for alle, men viltloven av 1899 begrenset retten

til jakt til grunneieren. Retten til å plukke muldebær i de tre nordligst fylkene ble på samme måte i 1902 gitt til grunneieren. Laksefisket i sjøen var på samme tid i ferd med å bli utbredt, etter hvert som kilenøter og krokarn ble mer vanlig. Med lakseloven av 1905 begynte myndighetene å regulere dette fisket ved å utvise lakseplasser. Til tross for at Landbruksdepartementet påpekte muligheten av at lokale hevdvunne rettigheter kunne stå i veien for statlig utvisning, ble dette ikke tatt hensyn til for Finnmarkku/Finmarkku/Finmarkku vedkommende.⁴²

23.5 Utmarksbrukens betydning i nyere tid

Den økonomiske nedgangen i mellomkrigstiden førte med seg at naturallusholdningen ble særdeles viktig.⁴³ Det gjaldt både samiske, kvenske og til dels norske bosettingsområder. Men mye tyder på at naturallusholdningen fikk en særskilt betydning for de to første gruppene.

39 Se kapittel 8.7.1, 16.1 og 16.2.2 for mer om jordsalgloven, og hvordan den virket inn på både samiske og kvenske forhold.

40 Jf. etableringen i 1908 av «Ny Jord (Selskap for landets indre kolonisasjon og emigrasjonens innskrenkning)»

41 «Selskabet for fremme af Finmarkens Jordbrug», 1899; Bull (2014) s. 73.

42 Pedersen (2010) s. 26–30. Se for øvrig kapittel 21 angående rettigheter til lakseplasser.

43 Birkely (2011) s. 40.

Utnyttelse av utmarka [...] var vanlig blant kvenene. Det omfattet; utslåtter, vedhugst, senegress-skjæring, brenntorv-taking, bærplukking, fiske, jakt, bark for garving (vidje) og garnbarking (older), emner for vognarmer, sledemeier, bade limer, bog-trær etc, stein for muring av brokar og grunnmurer og snarefangst, alle som jeg personlig har erfart helt fra tidlig barndom. Også bitte fiskegarn, og delta i drivgarn- og stengsels fiske etter laks er erfart, for ikke å glemme ordning av nødfor til dyra.⁴⁴

Den kvenske bosettingen var i utpreget grad tuftet på jordbruk, husdyrhold og til dels i kombinasjon med fiske. Bruken av utmarksressursene var en kunnskap som var velkjent i alle kvenske bosettingsområder i nord, men det er behov for mer kunnskap om hvordan denne bruken ble organisert og betydningen dette har for kvenske bruksrettigheter i utmark.⁴⁵

BUGØYNES/PYKEJÄ «VI STÅR HAN AV!»

Bugøynes/Pykejä er et fiskevær ved Varangerfjorden hvor den eldre befolkningen fortsatt snakker kvensk, også kalt Bugøynesfinsk. Tradisjonelt drev innbyggerne med fjordfiske og laksefiske i kombinasjon med jordbruk. Familier hadde sesongboplasser andre steder langs kysten og tok med seg husdyr og husholdningsutstyr til sommerboplassen. Der oppholdt de seg der mesteparten av sommeren, fisket, plukket bær og slo gress til vinterfôr for kyr og sauer. I nærområdet rundt Bugøynes var det også utslåtter, og i nærområdet hentet folk torv, sanket egg, høstet einer og jaktet. Fjordfiske var et viktig næringsgrunnlag, og fortsatt brukes spesifikke termer for å lokalisere hvor og hvordan man bør fiske, for eksempel. Kaskinhammas (Gaskis tann), beskrevet som en stein som ligner på en tann og et «merke i naturen der de skal fiske. Der er det fisk!». I likhet med samisk har kvensk en kompleks taksonomi for å beskrive og kategorisere fiskearter. Torsk kan beskrives som *vuonon asukhat* 'beboer i fjor-

den' i motsetning til *aapaturska* eller *meriturska* 'havtorsk', og man skiller dermed mellom lokale og vandrende torskestammer.

I 1985 ble fiskebruket i Bugøynes slått konkurs, etter at tråleren og de verdifulle fiskekonesjonene ble skilt ut, noe som bidro til at nesten halvparten av den voksne befolkningen ble arbeidsledige. I bygda vokste frustrasjonen og følelsen av avmakt, og i 1989 tok noen ildsjeler initiativ til en PR-kampanje: De rykket inn en annonse i Dagbladet hvor de spurte «Vil noen ta imot oss?» I annonsen beskriver de hvordan «en feilslått fiskeripolitikk» førte til at fiskebruket ble slått konkurs. Kampanjen fikk mye oppmerksomhet både i lokale og internasjonale medier og førte til at flere turister besøkte Bugøynes. I dag er turisme og eksport av kongekrabbe de to viktigste næringene i bygda.

Kilder: Andreassen, I. (2003); Ingilæ, V., & Losoa, R. I. (2011) s. 172-178; Salangi, A. (2016); Persen, R. (1990) s. 53-58.

Den samiske ressursutnyttningen synes imidlertid å ha vært av en annen karakter. Den var ikke primært innrettet mot gårdsdrift og synes å ha vært noe mer enn det man på norsk gjerne kaller «kombinasjonsnæringer». I en offentlig utredning fra 1988 ble den samiske forståelsen karakterisert som følger: «Et slående trekk ved samenes materielle tilpasning er allsidigheten i kombinasjonen av næringsutøvelse. Denne allsidigheten har vært en nødvendig forutsetning for eksistens i marginale områder. Samene ser også på kombinasjoner mellom primærnæringer som en egen type næring, eller om en skulle bruke uttrykket 'en egen profesjon'. En kan og gå så langt som å si at det er en egen næringsfilosofi».⁴⁶

Det er mulig å tolke denne «næringsfilosofien» – *meahcásteapmi* – som en videreføring av den tankegangen som lå til grunn for det gamle veidesamfunnet, og som har vært videreført helt opp til våre dager.⁴⁷ Det var en tilpasning hvor bruk av alle tilgjengelige naturressurser var en forutsetning for livsoppholdelse – *birgejupmi*. Som nevnt innledningsvis forsto man ikke «natur» som adskilt fra «kultur», dette er norske begreper som ikke hadde et samisk motstykke. *Meahcásteapmi* handler både om selve naturgodene

44 SFKOMM 2020/321-10. Ivar Dervo.

45 Se for eks. Paulaharju (2020) [1928]; Jakola (2001); Wara og Biedilæ (2004); Lähteenmäki (2006); Lokka (1993).

46 NOU 1988: 42 Næringskombinasjoner i samiske bosettingsområder, s. 86–87.

47 Se for eks. Hågvar (2006) s. 275–292.

og menneskers bruk av dem, man har ikke skilt ut en egen aktivitet som «utmarksnæring».⁴⁸

Som eksempel kan det vises til *jávrebivdu*, det å fiske i ferskvann. Begrepet inkluderer både et område (natur) og en aktivitet (kultur). For at fiskingen skal gi utbytte, må en inngå i et gjensidig forhold til fisken. Det uttrykkes gjennom begrepet *javredikšun*, som kan oversettes med vannpleie.⁴⁹ Implisitt i slik pleie ligger forventningen om at en skal få noe tilbake; det er en form for gjensidighet. Pleien er ikke bare av praktisk art. Den går ikke bare ut på å unngå overfiske og rydde elveløp eller lignende. Den innebærer også at hvis man tilpasser seg fiskeressursenes svingninger over tid, så vil en bli belønnet. På samisk skiller man ikke mellom fiske og jakt, begge deler heter *bivdit*, men dette verbet kan også bety å be om noe; det er med andre ord en aksept av at også naturen er et subjekt som kan gi noe tilbake hvis en tilpasser seg.

Dette er en samisk tankegang som kommisjonen har fått bekreftet gjennom flere intervjuer, og som også er dokumentert gjennom ulike undersøkelser.⁵⁰ En slik form for virkelighetsforståelse kommer også til syne i flere intervjuer gjort blant sørsamer. Her pekes det på relasjoner mellom mennesker og natur og betydningen av å vise respekt for de naturgitte omgivelsene.⁵¹ Den gamle skikken med beingjemmer er også et uttrykk for dette. Etter å ha slaktet og spist reinkjøtt la man beinene på et utvalgt sted i samsvar med samiske trosforestillinger.

For å vise omfanget av den samiske utmarksbruken, også i nyere tid, kan en se til årssyklusen slik den artet seg over store deler av det samiske bosetningsområdet de siste par århundrer og frem til midten av 1900-tallet. Noen få ressurser var knyttet kun til kysten, slik som marine pattedyr, tare og dun, mens de øvrige stort sett var tilgjengelig de fleste steder.⁵²

I dag utnyttes ikke alle disse ressursene like mye lenger. Økende kontantinntekter gjorde mye av sankingen unødvendig, og naturalhusholdningen har etter krigen i stor grad gått over til å bli en pengehusholdning. Samtidig har teknologisk utvikling skapt helt nye forutsetninger for høsting, noe som på sin

side har ført til statlige restriksjoner ut fra miljøpolitiske begrunnelser.

Dat bodii eambbo ruhta gáibádus, lea veadjemeahttun dieinnagal, meahccásteamen birget. Dan ii sáhte dán áige gal, ii fal, ii oktage dahkat.⁵³

Det kom mer pengekrav, så det ble umulig å klare seg bare med utmarksbruk. Det kan ingen gjøre i dag.

I dag er man vitne til at *meahccásteapmi* i mange områder gradvis er i ferd med å bli avløst av «fri-luftsliv» – også blant samer. Naturalhusholdningens endelikt og en stadig sterkere regulering av utmarksressursene uten hensyn til tradisjonell samisk bruk har skapt helt nye forutsetninger for utmarksbruken. Men *meahccásteapmi* lever fremdeles som en del av kulturell praksis. Det er aktiviteter – forstått som rettigheter – som er dypt forankret i en samisk bevissthet, og som bidrar til å definere en tilhørighet til et samisk fellesskap. Gjennom slik høsting knyttes fortiden til en stadig mer utsatt nåtid. Flere har pekt på hvordan bruken av utmark forsterker en samisk identitet og knytter en tilhørighet bakover i tid: «Men bruken av utmarka dreier seg ikke bare om høsting av bestemte ressurser. Like viktig er det at forholdet til natur og landskap er relevant for konstituering av identitet og tilhørighet [...]. Å bli kjent og ferdes i et landskap innebærer å delta i et sosialt og historisk fellesskap, noe som gir identitet og forankring.»⁵⁴

23.6 Samiske sedvaner for utmarksbruk

Ulik tilnærming til bruk og vern av områder blir satt på spissen i forvaltningen av nasjonalparker. Slike sammenhenger kom klart til syne i 2010, da Miljøverndepartementet foreslo å opprette en ny nasjonalpark øst i Kautokeino kommune. Verneforslagene vakte stor oppsikt og førte til omfattende motstand i kommunen. Motstanderne fryktet at vernebestemmelsene ville hindre den tradisjonelle bruken av områdene. Mange viste til lovverket rundt motorferdsel, jakt og fiske, som allerede la store begrensninger på

48 Østmo & Law (2018) s. 359.

49 Østmo & Law (2018) s. 359–362.

50 Riseth, Solbakken og Kitti (2010); Hågvar (2006); NOU 1978: 18A og B; Helander (2001).

51 Jernsletten (2009); Ole Henrik Kappfjell, I: Vårt Land, 08.10.2022.

52 Birkely, H. (udatert); Nilsen (2009); Riseth, Solbakken og Kitti (2010); Hætta (2016); Aikio og Aikio (2020).

53 SFKOMM 2022/2499-46. Ole Henrik Gaino.

54 Gaski (1999) s. 131.

deres bruk av *meahcci*, og fryktet at en nasjonalpark bare ville forverre situasjonen.⁵⁵

De leaba mu vánhen guoktá midjiide oahpahan ja fievrredan máhtu mii gullá sihke meahcásteapmái, giellageavaheapmái ja meahcchálddašeapmái. Dan duogázii čatnasit sihke muitalusat, luodit, báikenamat ja vásáhusat maid min lagas olbmot leat bargan min guovlluin. Visot dát hábmejit min ja nannejit min gullevašvuoda, kultuvrra ja giela.⁵⁶

Foreldrene mine har lært oss og videreført kunnskap i både utmarkshøsting, språkbruk og hvordan forvalte utmarken. Knyttet til den bakgrunnen er både fortellinger, joik, stedsnavn og opplevelser som våre nærmeste har gjort i områdene våre. Alt det her er med på å forme oss og styrke tilhørigheten, kulturen og språket vårt.

En omfattende konsekvensutredning av naturbruken i kommunen ble utført for Fylkesmannen i Finnmark/Finmarkku i regi av Sámi allaskuvla/Samisk høgskole i 2010. Utredningen bygde på et litteraturstudium, en spørreundersøkelse av 300 voksne innbyggere, intervjuer med 40 brukere og flere åpne møter.⁵⁷ Konklusjonen var som følger: «Spørreundersøkelsen viser at Kautokeinofolk bruker meahcci [utmarka] flere uker i året. De fleste bruker meahcci til en hel rekke formål: plukker bær, fisker, hogger ved til familiens bruk og drar på tur. Mange driver jakt/fangst, skjærer sennegress, tar ut trevirke til bygging og emner til duodji. [Bruken] spiller en viktig rolle i birgejupmi – grunnlaget for livsopphold – for en stor andel av befolkningen.»⁵⁸

Flere andre undersøkelser de siste tiårene har dokumentert tilsvarende praksis i andre samiske bosettingsområder, og juristen Geir Hågvar har konkludert med at «vi står overfor en selvbergingsøkonomi som på sin måte må ha vært rettskapende i naturbruken».⁵⁹ En slik rettsorden finner vi uttrykt i flere undersøkelser. Fra Guovdageaidnu/Kautokeino beskrives det hvordan «hver bygd i lang tid har brukt

hvert sitt område og vært alene om bruken. Folk fra nabobygder spurte om tillatelse til å bruke området og fikk da gjerne lov. Fjernere områder ble ofte brukt i fellesskap og beskattet forholdsvis sterkt få ganger (notfiske)».⁶⁰

Hver bygd hadde sine tradisjonelle bruksområder, og disse var igjen inndelt familieområder. Det gjaldt særlig for notfiske og rypefangst.⁶¹ Det påpekes videre hvordan samvirket mellom fastboende og reindriftssamer gjennom verdde-institusjonen var en grunnleggende dimensjon i denne rettsordenen. Disse samarbeidsrelasjonene ble sterkt redusert gjennom reindriftsloven av 1978, da fastboende ikke lenger fikk ha rein til eget bruk.

Elina Helander viser til tilsvarende forhold i sin undersøkelse fra Deatnu/Tana/Teno. Her konkluderer hun med at innbyggerne mener de har forvaltet utmarka selv uten innblanding fra staten, men at de har blitt fratatt denne indre styringen. De opplever det som en stor urett at de områder de har oppfattet som sine egne, nå er åpnet opp for allmenheten. Dette mener mange har både kulturelle og økonomiske konsekvenser: «Många informanter menar at myndighetstilsynen med vissa administrativa procedurer inte tar hensyn til samernas kulturelle vanor. Bland samerna anses det inte passande att i efterhand redogöra för alla detaljer om den aktivitet som man har genomfört. Et sådant förfaringsätt kan inverka negativt på inhöstingslyckan.»⁶²

En av informantene uttrykte det slik: «Dat báiki gullá dutnje, go don leat dan geavahan. Buot maid geavahan lea mu jurdagis: anán daid iežan eatnamin. Dološ áigge geavahuvvon báikkít galggášedje leat vuoigatvuodaid vuodđun.» / «Stedene tilhører deg, ettersom du har brukt dem. Alle områder jeg benytter er i mine tanker. Jeg betrakter dem som mine. De steder jeg har brukt fra gammelt av, burde utgjøre grunnlaget for rettighetene.»⁶³

I Porsángu/Porsanger/Porsanki kom lignende synspunkter til syne da lokalforeningen av Samenes Landsforbund/Sámi Ædnansærvi i 1985 utga et hefte om sjøsamiske rettigheter. De viste til den utstrakte

55 Verneplanene ble trukket tilbake av departementet i 2015.

56 SFKOMM 2019/1814-3. Nils Ole Nilsen Skum.

57 Riseth, Solbakken og Kitti (2010) s. 3.

58 Riseth, Solbakken og Kitti (2010) s. 3.

59 Hågvar (2006) s. 276.

60 Hågvar (2006) s. 101.

61 Keskitalo (1998) s. 905–911; Nilsen (2009).

62 Helander (2004) [2001] s. 28.

63 Helander (2004) [2001] s. 25

bruken av utmarksressurser og mente at lokalbefolkningens rettigheter burde sikres.⁶⁴ Her pekte man blant annet på forbud mot sel- og nisejakt som fremdeles var innslag i den lokale økonomi.

I Nordland/Nordlånnda var det først og fremst Divtasvuodna/Tysfjord hvor det var en omfattende samisk bosetting, og hvor utmarksbruken var en viktig del av ressursgrunnlaget. Det gjaldt særlig i Oarjjevuodna/Hellemofjorden, hvor det de første par tiårene etter krigen bodde et femtitalls familier. Næringstilpasningen blant lulesamene i Divtasvuodna/Tysfjord var organisert rundt det samme prinsippet som man fant i de sjøsamiske fjordene lenger nord, nemlig *birgejupmi*. Også her ble en rekke ressurser utnyttet både på strandflaten og ikke minst i fjellområdene. Det dreide seg om beite, førsanking, jakt, fiske, vedhogst og bærplukking. Før krigen var dessuten reindrift i mindre skala også en del av bildet.

Samene i Oarjjevuodna/Hellemofjorden opplevde at de ikke hadde noen folkerettslig eller sedvanerettslig beskyttelse av sitt næringsgrunnlag. Utmarkskommisjonen for Nordland/Nordlånnda og Troms/Romsa/Tromssa ble nedsatt for å fastsette grensene mellom staten og private grunneiere i fjellområdene. I praksis betydde dette for en stor del samiske områder. Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie mente at kommisjonen ikke oppfylte statens folkerettslige forpliktelser og protesterte mot oppnevningen.⁶⁵ Lokalbefolkningen viste til alders tids bruk av fjellområdene og mente at det innebar rettigheter som ikke nødvendigvis fremkom av skyldelingsdokumentene. Det handlet om beite, jakt, fiske, bærplukking og vedhogst, aktiviteter som var viktige deler av næringsgrunnlaget deres.

Utmarkskommisjonen ga dem delvis medhold, men staten anket saken til Høyesterett og vant med tre mot to stemmer i 1996.⁶⁶ Mindretallet pekte likevel på at «bruken av fjellområdene var et helt nødvendig trekk ved driften av gårdene i Divtasvuodna/Tysfjord. Til dette kommer at gårdene unntaksfritt i de

200–300 år de var bebodd, ble drevet av samer som tradisjonelt og kulturelt var vant til å utnytte fjellets ressurser.»⁶⁷ Flertallet var ikke enig i denne vektleggingen og mente at fjellet var til «fri avbenyttelse for enhver», og at deres bruk ikke var intensiv nok til å kunne gi dem eiendomsrett.

Utmarkskommisjonen kom frem til den samme konklusjonen da den behandlet den såkalte Svartskogen-saken i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono. Men grunneierne anket saken til Høyesterett, som i 2001 kom frem til at de hadde opparbeidet seg eiendomsrett gjennom alders tids bruk.⁶⁸

23.7 Forvaltningens utfordringer

Med unntak av Høyesteretts dom i Svartskogen-saken, er det et gjennomgående trekk at mulighetene for å drive med meahccásteapmi har blitt stadig dårligere. Særlig skyldes det lovgivningen, som ikke har tatt hensyn til denne næringsveien og heller ikke dens eventuelle folkerettslige implikasjoner. Offentlig forvaltning når det gjelder utmark, har hovedsakelig vært innrettet mot allmenhetens interesser. «Naturvern» og «friluftsliv» har vært overordnede hensyn og ikke utmarksutøvernes interesser og rettigheter.⁶⁹

Utredningen av forslaget om naturvernområdet i Kautokeino pekte på at «[f]or urfolk i mange land har etablering av nasjonalparker og verneområder ofte betydd at de har blitt marginalisert, usynliggjort og fratatt rollen som ressursforvaltere i egne områder».⁷⁰

Kommisjonen har mottatt flere henvendelser fra mennesker som mener at nordmenn ikke forstår – eller vil forstå – hvilken betydning utmarksbruken har i en samisk sammenheng.

64 Porsanger SLF (1985).

65 Bull (2001).

66 Norsk Rettstidende (1996), s. 1232.

67 Bull (2001) s. 49.

68 Norsk Rettstidende (2001) s. 1229.

69 Prestbakmo (1994).

70 Riseth, Solbakken og Kittti (2010) s. 15; Poirier & Ostergren (2002).

Dážas lea dego dakkár jurdda ahte sii dihtet buoremusat. Dat baicce eai bija áiggi ja jearahaddet mii dat lea, ja manne dii dahkabehtet nu, [...] Oainnát, mun jáhkán sámi olbmoss lea birgejumi birra sáhka. Ja dan birgejumi sáni, mun in jáhke ahte sii oba dovdet dan. Dáža servodat lea máŋga dáfus gáidat nu guhkás eret dan birgejumis.⁷¹

Nordmenn har en sånn tankegang at de vet best. De setter ikke av tid, og spør hva dette er, hvorfor gjør dere på denne måten? [...] For samene er det snakk om livsopphold [birgejummi]. Og jeg tror ikke de [nordmenn] kjenner til ordet. Det norske samfunnet har blitt så fremmed for det å klare seg.

Kritikken av den statlige naturforvaltningen kommer til uttrykk i mange intervjuer, noe som har blitt problematisert i nordnorske media i flere tiår. Debatten om motorferdsel i utmark handler for mange nettopp om muligheten til å høste av naturressursene når det er nødvendig, og å ikke bli hindret gjennom ulike forskrifter.⁷² Innlandsfiske har lange tradisjoner; det gjelder både røyfiske med garn og notfiske etter sik – *nuohttun*.⁷³ Fra fiskerifaglig hold ble det påpekt: «Det gamle hjemmefisket ga en årvisst og jevn beskatning av bestemte fiskevann. Den regelmessige beskatningen var meget gunstig for å holde bestanden i hevd. Som eksempel på slikt fiske kan nevnes notfisket etter sik i Kautokeinodistriktet og garnfiske etter røye.»⁷⁴

Begrensninger på garnfisket har møtt mye motstand. Hans Hansen i Goarahat/Gáradak/Kuoratacka i Porsáŋgu/Porsanger/Porsanki kommenterte situasjonen slik: «Jeg har fra barnsben, i om lag 67 år, fisket i Guorahatjávve, hvor jeg har båt og egen båtstø. Jeg har de siste år søkt om tillatelse til å fiske ca. 200 fisk til husbruk med 22 omfars garn. Men da jeg ikke har sportsantrekk, men bruker dongeritrøye, gammel genser eller kofte, så får jeg hver gang blankt og nådeløst avslag fra byråkratiet [...]. Men jeg har lært

noe. Når en gammel same på 77 år er så dum å søke ærlig og redelig om tillatelse, så blir byråkratiet herskesyke utfordret. For dagens Stállu bor ikke lenger inne i berget, men har flyttet inn på kontor.»⁷⁵

Den statlige reguleringen av garnfiske i ferskvann innebar at én person bare kunne fiske med tre garn, noe som lokalbefolkningen mente la sterke begrensninger på samenes tradisjonelle høsting av naturressursene. Slike restriksjoner førte bare til at vannene ble overbefolket. Deres oppfatning ble støttet av fiskerikonsulenten i Finnmarkku/Finmarkku, som i 1978 rapporterte: «En rekke fiskevann som for noen tiår tilbake var i god hevd, ligger i dag mer eller mindre brakk. I storparten av røyevannene i Finnmark går bestanden mot overbefolkning.»⁷⁶

For å kunne høste av naturressursene var det vanlig å føre opp gammer slik at en kunne oppholde seg på stedet. Både fiske og snarefangst kunne innebære lengre opphold, slik at mange familier hadde gammer som ble brukt over mange generasjoner.⁷⁷ Slike gammer og aktivitetene rundt dem utgjør en viktig del av det samiske kulturlandskapet.⁷⁸ Men i de senere år har mange av gammene blitt en kilde til konflikt, blant annet på grunn av plan- og bygningsloven. De fleste hadde ingen lovlig hjemmel. De var ført opp i en tid da ingen spurte etter slikt. Det daværende jordsalgskontoret i Finnmarkku/Finmarkku og senere FeFo har over flere tiår krevd gammer revet, særlig i Øst-Finnmark. Slektsbasert gammebruk har sterke tradisjoner og knytter brukerne til *meahcásteapmi* – en opplevd samisk tilhørighet. Slike krav om riving har derfor ofte ført til sterke reaksjoner lokalt. Finnmarkskommisjonens/Finmarkkokomišuvdna rettighetskartlegging har dessuten nylig aktualisert spørsmålet om eiendoms- og bruksrettigheter, og flere «gammesaker» vil komme opp til rettslig vurdering.⁷⁹ I ett tilfelle, den såkalte Guttormgammen i Kárášjohka/Karasjok, ble eierne nylig tilkjent eiendomsrett til området hvor gammen står.⁸⁰

71 SFKOMM 2022/2499-47. May-Torill H. Siri.

72 SFKOMM 2020/212-12.

73 <https://www.youtube.com/watch?v=00SEu7l3ZVk>

74 NOU 1978: 18 A. Finnmarksvidda – natur og kultur, s. 100.

75 Ságat 29.11.1993.

76 NOU 1978: 18 A, op. cit, s. 101.

77 Nilsen (2001) s. 93.

78 Eira Buljo (2002).

79 Ságat, 06.09.2022.

80 Ságat, 15.11.2022.

En annen utmarksaktivitet som har fått særlig stor oppmerksomhet de siste årene, er *lodden* – jakt på vadefugler om vårvinteren (*gidásdálvi*).⁸¹ Dette er en velkjent tradisjon i store deler av Indre Finnmark og foregår i slutten av mai, når ender og gjess kommer trekkende til vidda for å hekke. I tidligere tider ble gjessene fanget med snarer, men det siste århundret har jakten vært drevet med gevær. I Norge er det et generelt forbud mot jakt i hekke- og yngletiden.

Da myndighetene begynte å håndheve forbudet i Guovdageaidnu/Kautokeino, kom det store protester. Lokalbefolkningen pekte på at dette var en gammel samisk skikk som ble holdt i hevd, og en fornuftig forvaltningsform basert på tradisjonell kunnskap. Klima- og miljødepartementet fikk derfor i stand en prøveordning i 1994. Fra 2013 ble det åpnet opp for jakt i ti dager mellom 15. mai og 10. juni, og da i bestemte områder fastsatt av departementet. Kvoten har vært 150 fugler totalt og én til to ender per person. Tildeling av jaktkort var basert på loddtrekning. Dette regelverket ble utsatt for sterk kritikk: «Det arrangeres loddtrekning om hvem som får lov til å leve ut samisk kultur blant samer [...]. Det er blinket ut områder hvor det lov å bedrive jakt. Dette stritter imot samisk tenkemåte angående tilhørighet og de ulike familiers jakt- og sankeområder.»⁸²

Både Guovdageaidnu/Kautokeino kommune og Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedgkie engasjerte seg i denne saken og mente at regelverket var i strid både med samisk sedvanerett og urfolksrettigheter. Førstnevnte satte ned et eget utvalg, som i 2021 leverte en omfattende utredning hvor hele problemkomplekset ble belyst fra samisk side.⁸³ Miljøverndirektoratet ba derfor i 2022 Vitenskapskomiteen for mat og miljø (VKM) om å vurdere ulike konsekvenser av «vårjakt som en del av samisk tradisjon.» VKM leverte samme år sin utredning, hvor de konkluderte med at det er «vanskelig å vurdere hvilke konsekvenser vårjakt på ender har for biologisk mangfold og dyrevelferd».⁸⁴

Statens naturoppsyn (SNO) har de siste årene intensivert sin kontroll med andejakten i form av helikopteroppsyn og patruljering.⁸⁵ Noen jegere oppfordret til å bryte bestemmelsene og kalte det for «statlig mobbing». Flere ble bøtelagt for ulovlig jakt. En av jegerne ble frifunnet i tingretten, men dømt i lagmannsretten. Dommen ble anket til Høyesterett, som avviste anken.⁸⁶ Denne avvisningen av samisk sedvane ble av flere karakterisert som formynderisk og en form for fornorsking.

Eiseválddit dohkkehit osiid sámi kultuvrras dáikko gokko ieža besset defineret maid sámi kultuvra galgá sisdoallat.⁸⁷

Myndighetene aksepterer bare de elementer av den samiske kulturen hvor de selv får definere hva den samiske kulturen skal inneholde.

I april 2023 kom imidlertid Miljøverndirektoratet med en forskrift hvor de «legger til rette for at lodden (vårjakt på ender), med basis i samisk tradisjon og sedvane, kan bevares og videreføres, og at det legges til rette for en lokal forvaltning med sikte på økologisk og kulturell bærekraft». Dette innebar en økning i andekvoten og utvidet jaktområde for vårjakt på ender sammenliknet med tidligere ordning.⁸⁸

I en undersøkelse av utmarksbruken i Deatnu/Tana/Teno ble det konkludert med: «Mot bakgrunn av det som beråttas av informanterna kan man fråga seg om inte de norske lagarna och deras tillämping starkt bidrar till att slå sönder centrala delar av den traditionella samiska kulturen.»⁸⁹ Sametinget kom i 2016 med en større utredning om utmarksnæringer, hvor man tok opp sammenhengen mellom identitet, kultur og *birgejupmi*.⁹⁰ Hensikten var å få samisk utmarksutøvelse anerkjent som «en selvstendig kulturutfoldelse og et uttrykk for samisk levemåte». Utredningen pekte spesielt på at betingelsene for utøvelse av *meahcásteapmi* er blitt dårligere etter at finnmarksloven ble vedtatt. FeFo har for eksempel utvidet utlendingers adgang til innlandsfiske, som var

81 Se for eksempel Giddalodden - Jan Ole Buljoin: <https://www.youtube.com/watch?v=To1uOipOmh0>

82 SFKOMM 2019/1814-3. Nils Ole Nilsen Skum.

83 Guovdageainnu suohkan (2021) Lodden – en kulturbærende sedvane i Guovdageaidnu: https://www.guovdageainnu.suohkan.no/_f/p1/i1a-6b4c34-188d-4724-b665-8865b3100092/lodden-loahpalas-22112021-002.pdf

84 Vitenskapskomiteen for mat og miljø (2022).

85 NRK Sápmi, 31.08.2020.

86 HR-2021-863-U.

87 SFKOMM 2019/1814-3. Nils Ole Nilsen Skum.

88 Regjeringen 4. april 2023: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tredobler-kvoten-for-varjakt-pa-ender/id2970917/>

89 Helander (2004) s. 29.

90 Meahcci – et grunnlag for identitet, kultur og birgejupmi.

sterkt begrenset før 2007.⁹¹ En liberal praktisering av motorferdselsloven fører til at langt flere enn før, også de som er bosatt i utlandet, får adgang til fiskevann som tidligere var forbeholdt lokalbefolkningen.⁹² Utredningen konkluderer med at det ikke er noen andre områder i Norge som er satt under så sterkt press når det gjelder tradisjonell utmarksutøvelse, som Finnmárku/Finmark/Finmarkku.⁹³

Kommisjonen har både på åpne møter og gjennom intervjuer møtt mennesker som peker på utmarksbrukens betydning for et samisk levesett. De reagerer på måten statlige myndigheter forvalter *meahcci* på.

Min meahcci ii leat šat oadjebas, min ár-bevirolaš barggut eai leat šat dohkálaččat, min mánát eai šat dovdá bargguid ja doahpágiid, min barggu ja máhtu duššin-dahket, min báikenamaid rievídit, min luottaid ja jekkiid álget amas olbmot oamastallat. Min mehciid dáruiduhttet.⁹⁴

Naturen vår er ikke lenger trygg, vårt tradisjonelle arbeid er ikke lenger akseptert. Barna våre kjenner ikke til arbeidet og begrepene, våre arbeidsoppgaver og kunnskap er undergravet. De røver stedsnavnene våre, stiene våre og ukjente begynner å eie myrene våre. De fornorsker utmarka vår.

Også i nyere tid har Statsskogs forvaltning og eiendomskrav møtt motstand lokalt. For eksempel i Kvænangen/Návuonna/Naavuono, hvor både rett til fiske og eiendomsforhold har vært gjenstand for rettslig behandling på grunn av påstander om lokal hevd.⁹⁵

23.8 Avslutning

Fornorsking kan finne sted uten at det nødvendigvis er et resultat av bevisste politiske tiltak. Samiske språk har ikke noe begrep for «natur» i norsk forstand, og skiller heller ikke natur fra kultur, et skille som er grunnleggende i en vestlig forståelse. Naturforvaltningen er et eksempel på hvordan skillet mellom den samiske og den norske forståelsen av utmarksnæring har fått konsekvenser for den samiske ressursbruken, og dermed samisk kultur. Forvaltningen skiller mellom «naturlandskap», det vil si fravær av menneske-

lig bruk, og «kulturlandskap»; landskap preget av menneskelige inngrep. Begge disse to landskapstypene tillegges norske moralske verdier, vern og økonomiske støtteordninger. Samisk naturbruk har i liten grad endret landskapet gjennom den historiske bruken, og har satt få synlige spor etter seg, og områdene blir kategorisert og vernet som «naturlandskap».

Norske myndigheter tar i forvaltningen av områdene i liten grad høyde for verken den samiske eller kvenske ressursbruken og de sedvaner som ligger til grunn. Dette har over tid brutt ned muligheten for både samisk og kvensk utmarksbruk og sedvaner.

Kvenenes bruk av utmarksressurser i dag er et underutforsket område. Kommisjonens mandat sier at «Kommisjonen skal ta utgangspunkt i den eksisterende forskningen på området og la denne danne hovedgrunnlaget for sin fremstilling». En utfordring for kommisjonens arbeid har vært at en forholdsmessig større andel eksisterende forskning og rapporter tar for seg nordsamiske forhold, mens kildegrunnlaget for kvenske, skogfinske, lule- og sørsamiske forhold er mindre. Dette gjelder spesielt nåtidige samfunnsforhold, hvor tilfanget på kildematerialet er størst for nordsamiske forhold.

Kommisjonen har sett på utviklingen og viser til at utmarksbruken og forvaltningen av den fremdeles er konfliktfylte temaer i forholdet mellom samer og kvener og norsk naturforvaltning, men at naturbruken fremdeles eksisterer som en del av kulturell praksis. Det er aktiviteter som er dypt forankret i en lokal bevissthet og som er med på å forme en tilhørighet til et etnisk fellesskap. Gjennom slik høsting knyttes fortiden til en stadig mer utsatt nåtid, og er med på å konstituere og bekrefte kultur og identitet både blant samer og kvener.

91 Utlendinger kunne før 2007 bare fiske innenfor en sone 5 km. fra riksvei.

92 Ramstad (2021).

93 Meahcci – et grunnlag for identitet, kultur og birgejupmi, op. cit. s. 20.

94 SFKOMM 2020/212-12.

95 Lyngen sorenskriverembede domsprotokoll 24, s. 745, Statsarkivet i Troms. Her tapte Statsskog påstanden om ulovlig fiske. Se ellers SFKOMM 2022/2499-4 og SFKOMM 2020/321-6 og 7.

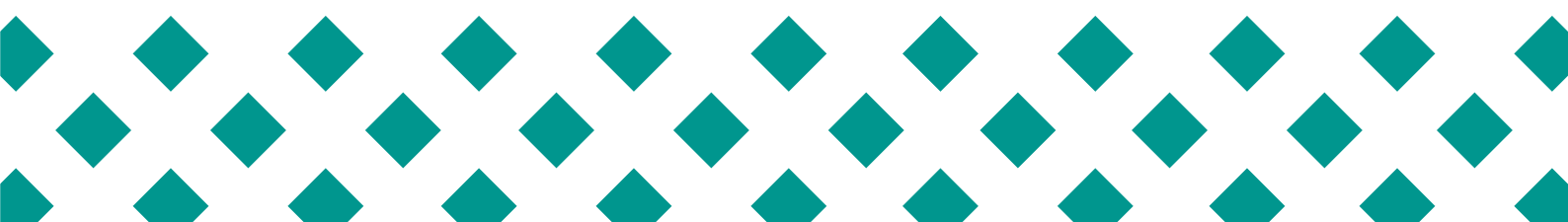
Skjøenner dere ikke norsk?! 1980

Bomann. VG 7. juni 1980.

Kapittel

24

Holdninger til samer, kvener,
norskfinner og skogfinner

24. Holdninger til samer, kvener, norskfinner og skogfinner

I dette kapitlet behandles den norske befolkningens holdninger til samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Det viser at det eksisterer en betydelig mangel på kunnskap om urfolket og de to nasjonale minoritetene, og en del negative holdninger og tro på stereotypier om gruppene. En undersøkelse fra Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) i 2022 viser at kunnskapsmangelen kan knyttes til lite opplæring om samer, kvener/norskfinner og skogfinner i grunnopplæringen. Manglende synlighet i medier kan også forklare noe av kunnskapsmangelen spesielt om skogfinner og kvener/norskfinner.¹

Mangelen på kunnskap i en stor del av den norske befolkningen har negative følger for dagens skogfinske, kvensk/norskfinske og samiske befolkning. En del av de personlige historiene Sannhets- og forsoningskommisjonen har mottatt handler nettopp om befolkningens negative holdninger, fordommer, kunnskapsløshet, stereotypier, hets, hatprat og diskriminering rettet mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Dette kan gi dem som blir utsatt for denne negative behandlingen, manglende tillit til andre mennesker og til samfunnets institusjoner.

Det er knyttet usikkerhet til spørsmålet om skogfinner, kvener/norskfinner og samer mangler sosial og politisk tillit. På den ene siden viser tidligere forskning at samer har en relativt høy grad av tillit til de politiske institusjonene, mens det mangler forskning om kvener/norskfinner og skogfinners tillit. På den andre siden viser kommisjonens gransking at mange samer, kvener/norskfinner og skogfinner har fortalt om hendelser og erfaringer som kan undergrave tilliten til de norske samfunnsinstitusjonene.

NIMs undersøkelse om holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge får frem ny kunnskap. Store deler av undersøkelsen er gjengitt under. Undersøkelsen viser blant annet at relativt få i den norske befolkningen har negative holdninger til kvener/norskfinner, skogfinner og samer. Likevel er nettopp omfanget av diskriminering og hets et alvorlig problem for minoritetene som blir rammet i offentlige og private sammenhenger.²

24.1 Begrepsavklaring

Sentrale begreper i dette kapitlet er «negative holdninger», «stereotypier», «hatprat/hets» og diskriminering.

«Negative holdninger er definert som tanker eller følelser av motvilje, harme, forakt eller fiendtlighet mot noen eller noe. Fordommer forekommer når slike holdninger er rettet mot andre basert på deres antatte tilhørighet til en viss sosial gruppe.»³

«Stereotypier er definert som generaliserte forestillinger og meninger om egenskapene og oppførelsen til visse sosiale grupper. De kan være positive eller negative og tilskrives vanligvis alle medlemmer av gruppen eller gruppen som helhet, selv om egenskapene til bestemte individer ikke samsvarer med stereotypien.»⁴

«Hatprat/hets» er definert som ytringer som er stigmatiserende, nedverdiggende, trakasserende eller truende, og er rettet mot et individ eller en gruppe på grunnlag av gruppekaraktistikker (som for eksempel etnisitet). Enkelte ytringer som omfattes av denne definisjonen kan også utgjøre «hatefulle ytringer» etter straffeloven § 185 som forbyr «hatefulle ytringer» basert på hudfarge eller nasjonal eller etnisk opprinnelse, religion eller livssyn, seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk eller nedsatt funksjonsevne. Med hatefulle ytringer menes det å true eller forhåne noen, eller fremme hat, forfølgelse eller ringeakt overfor noen på grunn av noen av forholdene nevnt over. Etter straffeloven er det også et vilkår for straffbarhet at ytringen fremsettes offentlig eller i andres nærvær.»⁵

Ytringsfrihetskommisjonen drøftet grundig hva som bør og ikke bør være lovlig av ytringer og problematiserte at «en rekke ytringer kan sies å være i gråsonen mellom det lovlige og ulovlige, eller er ytringer som ikke er eller bør være ulovlige, men som likevel «kan oppfattes som problematiske».

Ytringsfrihetskommisjonen omtaler «hatefulle ytringer» eller «hatprat» som problematiske ytringer. I strafferettslig forstand er dette ytringer som i jussen kalles «kvalifisert krenkende mot et definert sett beskyttede grunnlag». I dagligtale brukes hatefulle ytringer og hatprat bredere, om ulike typer hets, sjikane og trakassering. Noen av disse ytringene vil

1 NIM (2022).

2 Den kvantitative undersøkelsen ble gjennomført av Kantar Public i november 2021. Sannhets- og forsoningskommisjonen ga innspill til utforming av spørsmålene og gjennomføringen av undersøkelsen, og de foreløpige resultatene ble presentert for kommisjonen av NIM på det 24. kommisjonsmøtet i Oslo 4. mai 2022.

3 Ibid. (2022) s. 5-6.

4 Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven).

5 NIM (2022) s. 6.

være straffbare, andre ikke, men de kan likevel være belastende. Hets herunder netthets kan rammes av straffebud mot hensynsløs atferd eller trusler, personforfølgelse eller krenkelse av privatlivets fred. De juridiske grensedragningene kan imidlertid være krevende. Noen ytringer kan være lovlige, men ubehagelige. Å lese «du skulle vært død» kan være svært skremmende, selv om det ikke nødvendigvis er en straffbar trussel.⁶»

«Diskriminering kan defineres som usaklig eller urimelig forskjellsbehandling av individer på grunnlag av deres kjønn, religion, tilhørighet til etniske grupper, nasjonaliteter eller nedsatt funksjonsevne. Dette gjenspeiles i begreper som for eksempel rasediskriminering og kjønnsdiskriminering.»⁷ En form for diskriminering er mobbing som blir definert som: «aggressiv atferd som vert gjentatt over tid og er karakterisert ved eit ujamnt styrkeforhold. Det er vanlig å seie at det er mobbing når plaginga skjer kvar veke eller oftare, men for den som vert ramma, kan også plaging som skjer sjeldnare enn éin gong i veka, vere ei vesentleg belastning.»⁸

24.2 Befolkningens kunnskap om og holdninger til samer, kvener/norskfinner og skogfinner

At det over tid har eksistert negative holdninger til samer, kvener/norskfinner og skogfinner er vel dokumentert i kommisjonens rapport.⁹ Disse holdningene har påvirket samer, kvener/norskfinner og skogfinner negativt. For dem opplevdes ikke fornorskningspolitikken bare som et angrep på språket de snakket, den innebar også en sterk og omfattende nedvurdering av nesten alle sider ved minoritetenes kultur. I sin tur førte så dette til dyptgripende og alvorlige identitetskonflikter for mange av de som tilhørte disse minoritetsgruppene.¹⁰

NIM påviser at det fortsatt finnes noen negative holdninger til skogfinner, samer og kvener/norskfinner i en del av befolkningen. Undersøkelsen tar for seg den norske befolkningens holdninger til samer og

de nasjonale minoritetene herunder kvener/norskfinner og skogfinner. Formålet med undersøkelsen var å identifisere og måle holdninger i det bredere lag av befolkningen som kan påvirke menneskerettighetene til samer og nasjonale minoriteter, og bidra til mulig hatprat og diskriminering. Undersøkelsen viser tydelig at det er svært lite kunnskap om kvener/norskfinner og skogfinner i den norske befolkningen, og noe bedre kunnskap om samer. Samtidig er relativt mange i den norske befolkningen enige i stereotyper om gruppene.¹¹

- ♦ 9 av 10 oppgir at de lærte ingenting, svært lite eller ganske lite om kvener/norskfinner og skogfinner på skolen. Halvparten av respondentene oppgir at de lærte ingenting, svært lite eller ganske lite om samer.
- ♦ 3 av 4 oppgir at de har ingen, svært lite eller ganske lite kunnskap om kvener/norskfinner og skogfinner i dag. En tredjedel oppgir at de har ingen, svært lite eller ganske lite kunnskap om samer.
- ♦ 4 av 5 har sett mediedekning om samer de siste 12 månedene og kun 6 prosent oppfatter at samer vanligvis fremstilles negativt. I Nord-Norge oppfatter 11 prosent at samer vanligvis fremstilles negativt i media.
- ♦ 1 av 10 i Nord-Norge rapporterer at de har et negativt inntrykk av samer og kvener/norskfinner.
- ♦ 7 prosent mener at et hypotetiske eksempel i undersøkelsen på hatprat rettet mot samer er akseptabelt. 5 prosent mente eksemplet var akseptabelt dersom det var rettet mot kvener/norskfinner og 3 prosent dersom det var rettet mot skogfinner.
- ♦ En betydelig andel av respondentene er enig i et utvalg klassiske stereotyper om samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Andelen som er enig i stereotypene varierer mellom 10 og 30 prosent for de ulike spørsmålene om stereotyper.
- ♦ 15 prosent av befolkningen har observert hatprat mot samer de siste 12 månedene. I de sørsamiske områdene har 24 prosent observert hatprat

6 NOU 2022: 9 s. 186-188. Ytringsfrihetskommisjonen avdekket 5289 saker som omhandlet straffbare ytringer etter straffeloven § 185 om hatefulle ytringer, straffeloven § 266 om hensynsløs atferd og § 266 bokstav a om alvorlig personforfølgelse. I 1005 saker ble det tatt ut tiltale, gitt forelegg, eller saken ble overført til Konfliktrådet. Dette trenger ikke utelukkende være saker som omhandler ytringer. Til sammenligning behandlet politiet 280 saker som omhandlet hatefulle ytringer eller diskriminering. Her ble det tatt 84 avgjørelser av samme art.

7 Ikdahl (2023). *Diskriminering i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 15. februar 2023 fra <http://snl.no/diskriminering>

8 Ertesvåg (2023). *Mobbing i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 26. april 2023 fra <https://snl.no/mobbing>

9 Se kapittel 6.8.

10 Mathisen (2022) s. 52.

11 Undersøkelsen er rettet mot et representativt utvalg av befolkningen i Norge, avgrenset til personer fylt 18 år eller eldre. Det er totalt 2654 respondenter, hvorav 1553 er fra tradisjonelle bosettingsområder for samer, kvener/norskfinner og skogfinner. 1101 er bosatt i øvrige kommuner. Denne overrepresentasjonen er korrigert gjennom utvalgsvekting. Respondenter som er samer eller nasjonale minoriteter har ikke svart på spørsmål om egen gruppe.

mot samer denne perioden, mens 33 prosent har observert hatprat mot samer i Nord-Norge.

- 58 prosent av de som observerte hatprat mot samer og nasjonale minoriteter gjorde ingenting for å hjelpe, selv om mange mener at slike uttalelser burde møtes med kritikk fra andre.

24.2.1 Kunnskap og erfaring

NIM stilte respondentene spørsmålet: Har du hørt om følgende minoritetsgrupper i Norge? Deretter nevnte de samer og de fem nasjonale minoritetene i Norge. Utvalget var alle respondenter, men de ble ikke spurt om kunnskaper om en gruppe de selv tilhører.

De fleste respondentene har hørt om samer (98 prosent), mens 80 prosent har hørt om kvener/norskfinner og 56 prosent om skogfinner.¹² Dette ble fulgt opp av spørsmålet: Hvor mye mener du at du lærte om følgende minoritetsgrupper i skolen? Utvalget besto av dem som har gått på grunnskole i Norge. Svaralternativene var: "Husker ikke", "Svært mye", "Ganske mye", "Verken lite eller mye", "Ganske lite", "Svært lite" og "Ingenting".

Svarene viser at befolkningen har lært mindre om skogfinner og kvener/norskfinner enn om samer på skolen. 87 prosent svarte at de har lært ganske lite, svært lite eller ingenting om kvener/norskfinner og 90 prosent om skogfinner. 49 prosent svarte at de har lært lite, svært lite eller ingenting samer på skolen.¹³

En undersøkelse av niendeklassingers og deres læreres kunnskap og holdninger til samer følger mønstret fra NiMs undersøkelse. Også der kom det frem at lærere og elever hadde liten kunnskap om samer. Elevene hadde fått svært lite undervisning om samiske forhold, og et stort flertall av lærerne rapporterte at de ikke hadde lært noe om det samiske folket i lærerutdanningen eller videreutdanning.¹⁴

For å undersøke om respondentene i NIMs undersøkelse hadde mer kunnskaper nå enn da de gikk ut av skolen ble de spurt: «Hvor mye kunnskap har du om følgende grupper i dag?» Utvalget var alle respondenter, men de ble ikke spurt om kunnskaper om en gruppe de selv tilhører. Svaralternativene var nå: "Vet ikke", "Husker ikke", "Svært mye", "Ganske

mye", "Verken lite eller mye", "Ganske lite", "Svært lite" og "Ingenting".

Svarene på dette spørsmålet viser at befolkningen har mindre kunnskap om kvener/norskfinner og skogfinner enn om samer. 79 prosent sier at de vet ganske lite, svært lite eller ingenting om kvener/norskfinner og 84 prosent om skogfinnene. 33 prosent sier de vet ganske lite, svært lite eller ingenting om samer. Denne egenvurderte kunnskapen om samer, kvener/norskfinner og skogfinner er imidlertid klart større i de geografiske områdene som assosieres med de respektive gruppene. For eksempel oppgir 54 prosent av de som er bosatt i Nord-Norge at de har ganske eller svært mye kunnskap om samer (jfr. 33 prosent i landet som helhet).¹⁵

En viktig kilde til kunnskap om samer, kvener/norskfinner og skogfinner kan være media. Respondentene ble også spurt: «Har du lest, sett eller hørt saker i media om disse minoritetsgruppene de siste 12 månedene?» Utvalget her var kun de som hadde hørt om gruppene, men de ble ikke spurt om kunnskaper om en gruppe de selv tilhører.

Svarene viser at samer er bedre representert i media enn kvener/norskfinner og skogfinner da et stort flertall av befolkningen (81 prosent) har sett medieoppslag om samer det siste året. For kvener/norskfinner er andelen 23 prosent og for skogfinner 20 prosent.¹⁶

En annen kilde til kunnskap kan være kontakt med gruppene. Spørsmålet som ble stilt for å undersøke dette var: «Hvor ofte har du hatt kontakt med personer fra følgende minoritetsgrupper de siste 12 månedene?» Utvalget her var kun de som har hørt om gruppene, og respondentene ble ikke spurt om kontakt med en gruppe de selv tilhører. Svaralternativene var: "Vet ikke", "Ofte", "Iblant" og "Aldri". Hva som legges i begrepet «kontakt» ble ikke definert i spørsmålet og det har derfor vært åpent for individuell tolkning av de som har svart på NIMs undersøkelse.¹⁷

De fleste respondentene har «aldri» vært i kontakt med gruppene det siste året. 8 prosent har vært i kontakt med skogfinner, 13 prosent har vært i kontakt med kvener/norskfinner og 29 prosent med samer. Kontakten med samer er dermed høyere enn kontak-

12 NIM (2022) s. 48.

13 Ibid. (2022) s. 49.

14 Lile (2011).

15 NIM (2022) s. 51.

16 Ibid. (2022) s. 53-54.

17 Ibid. (2022) s. 55.

ten med skogfinner og kvener/norsksfinner. En relativt stor andel vet ikke om de har vært i kontakt med gruppene: skogfinner (22 prosent), kvener/norsksfinner 20 prosent og samer (16 prosent). Kontakten med samer, kvener/norsksfinner og skogfinner er betydelig oftere i de geografiske områdene som assosieres med de respektive gruppene. For eksempel oppgir 34 prosent av dem som er bosatt i Nord-Norge at de ofte har kontakt med samer (jfr. 7 prosent i landet som helhet). Personer som jobber i offentlig sektor, har oftere kontakt med samer og kvener/norsksfinner (12 prosent) enn personer som jobber i privat sektor (5 prosent).¹⁸

De som hadde vært i kontakt med gruppene ble spurt «Hvordan har du opplevd kontakten med denne gruppen?» Svaralternativene var: «Usikker», «Vanligvis som negativ», «Verken positiv eller negativ» og «Vanligvis som positiv». Respondentene ble ikke spurt om kontakt med en gruppe de selv tilhører. Svarene viser at svært få av de som har vært i kontakt med samer, kvener/norsksfinner og skogfinner opplever kontakten som negativ (mellom 2 og 4 prosent). Men andelen som opplever kontakt med samer som vanligvis negativ er høyere blant de som jobber i førstelinje innen helsetjenester (7 prosent) enn i befolkningen som helhet (3 prosent).¹⁹

24.2.2 Holdninger til gruppene

Respondentene i NIMs undersøkelse ble delt inn i seks delutvalg og spurt om deres inntrykk av én tilfeldig valgt gruppe av gruppene de hadde hørt om. Tre av delutvalgene omhandlet inntrykket respondentene hadde til henholdsvis samer, kvener/norsksfinner og skogfinner. De ble stilt spørsmålet: «Vil du beskrive ditt inntrykk av (samer, kvener/norsksfinner og skogfinner) som: «Ingen mening», «Veldig positivt», «Noe positivt», «Verken negativt eller positivt», «Noe negativt» og «Veldig negativt».

Svarene viser at den norske befolkningens egenrapporterte holdninger til gruppene er gjennomgående nøytrale eller positive. Blant personer bosatt i Nord-Norge er andelen med et negativt inntrykk av samer og kvener/norsksfinner høyere enn gjennomsnittet (11 jf. 3 prosent for begge gruppene). Blant dem som aldri har vært i kontakt med skogfinner er andelen med et positivt eller veldig positivt inntrykk noe lavere (21 jf. 28 prosent) enn for dem som har

vært i kontakt med skogfinner. Blant dem som har lite eller ingen kunnskap om skogfinner er andelen med et positivt inntrykk noe lavere (19 jf. 25 prosent) enn blant dem med kunnskaper. Imidlertid er det en betydelig andel (28 prosent) som ikke har noe mening om skogfinner og kvener/norsksfinner.²⁰

Respondentene i NIMs undersøkelsen ble også spurt: «Hvilket syn tror du befolkningen har på følgende minoritetsgrupper?» Utvalget var kun de som svarte at de har hørt om gruppene, og respondentene ble ikke bedt om å svare på spørsmål om en gruppe de selv tilhører. Svaralternativene var: «Ingen mening», «Veldig positivt», «Noe positivt», «Verken negativt eller positivt», «Noe negativt» og «Veldig negativt».

Et spørsmål om hvilke synspunkter andre har på kvener/norsksfinner, skogfinner og samer er mindre direkte enn spørsmål om hva respondenten selv mener. Dermed blir svarene mindre påvirket av politisk korrekthet og kan være en mer nøyaktig indikator på nivået av fordommer i samfunnet. Svarene viser dermed hvilket syn respondentene oppfatter at den bredere befolkningen har om de respektive minoritetsgruppene de har hørt om. I NIMs undersøkelse oppfattet 9 prosent av respondentene at befolkningen har et negativt syn på samer, etterfulgt av 7 prosent på kvener/norsksfinner og 5 prosent på skogfinner. Det vil si at de oppfatter at den breie befolkningen har litt mer negativt syn på gruppene enn det de selv har rapportert om egne holdninger.²¹

De årsakene respondentene nevner for å forklare hvorfor de tror befolkningen har negative synspunkter, varierer avhengig av gruppe. For eksempel blir det negative synet på samer gjerne begrunnet og forstått med at samene er (for) kravstore, og at samene kan oppfattes å ha (for store og urimelige) rettigheter som minoritet. Andre mener konflikter over reinbeiteområder er en viktig faktor i NIMs undersøkelse. Noen respondenter nevner også fordommer og manglende kunnskap som hovedårsakene til negative holdninger til samer. «Det negative synet på kvener/norsksfinner begrunnes først og fremst med en oppfatning av at befolkningen har for lite kunnskap og ikke er kjent med denne minoriteten. Noen respondenter oppfatter også at kvener/norsksfinner krever for mye, mens andre mener negative holdninger til gruppen er forankret i gamle fordommer.

18 NIM (2022) s. 55-56.

19 Se kapittel 12.6 om likeverdige helse- og sosialtjenester.

20 NIM (2022) s. 60.

21 Ibid. (2022) s. 58 og 61.

Kunnskapsmangel er også den hyppigste begrunnelsen for hvorfor befolkningen kan ha et negativt syn på skogfinner.»²²

Respondentene i NIMs undersøkelse som mener at befolkningen har et positivt syn på samer peker på at samene er en viktig del av det norske samfunnet, kulturen og historien, at de har blitt mer synlige som følge av positiv omtale i media og i politikken. «I tillegg vises det forståelse for tidligere assimileringsspolitikk og diskriminering. Mange nevner også at samer har vært flinke til å fremme sin kultur og status som urfolk, og dette har økt forståelsen og toleransen for samer. Respondentene som mener at befolkningen har et positivt syn på kvener/norskfinner begrunner dette med at gruppen er en viktig del av det norske samfunnet og har vært godt integrert i Norge i mange år. Mange nevner også positiv medieomtale om kvener/norskfinner, økt kunnskap om gruppen og at de bidrar positivt til kulturlivet. Respondentene som mener at befolkningen har et positivt syn på skogfinner begrunner dette med at skogfinnene er lite kjent i Norge, men at det er økende medieoppmerksomhet om gruppen og mer kunnskap om deres kultur og historie, noe mange synes er interessant og spennende. Noen respondenter oppfatter også at skogfinnene er arbeidsomme, flittige og en viktig del av det norske samfunnet.»²³

24.2.3 Oppfatninger om rettigheter og sosial distanse

NIMs spurte tre delutvalg om å ta stilling til påstander om henholdsvis samers, kvener/norskfinners eller skogfinners rettigheter. Respondentene ble ikke bedt om å svare på spørsmål om en gruppe de selv tilhører. Noen av påstandene de ble bedt om å ta stilling til var:

- «Samer har opplevd stor urett fra den norske stat opp igjennom historien.»
- «Staten bør støtte kvenene/norskfinnene i å sikre og utvikle kvensk/norskfinsk kultur, språk og tradisjoner.»
- «Det er viktig at skogfinnene har innflytelse på saker som berører dem.»
- «Kvenske/norskfinske barn bør ha mulighet til å lære kvensk eller finsk språk på skolen.»

Svarene viser at minoritetenes rettigheter i all hovedsak har bred støtte i befolkningen. Det er sterkere motforestillinger til påstander om kvener/norskfinnene og skogfinnernes rettigheter enn til påstander om samenes rettigheter. Påstanden som får minst støtte er at staten burde støtte gruppene i å sikre og utvikle deres kultur, språk og/eller tradisjoner. 7 prosent av utvalget er negativt innstilt til at samer har en slik rett, og henholdsvis 11 og 13 prosent er negativt innstilt til at kvenene/norskfinnene og skogfinnene har en slik rett. Det er imidlertid en betydelig andel, som varierer mellom 22 og 44 prosent, som mener det er umulig å svare på de forskjellige påstandene om kvener/norskfinners rettigheter. For påstandene om skogfinnernes rettigheter svarer opptil 52 prosent at det er umulig å svare på spørsmålene. Ifølge NIM indikerer dette at de fleste ikke er klar over den historiske uretten mot denne gruppen.²⁴

NIM har spurt flere delutvalg om sosial distanse og toleranse for nærhet i forhold til henholdsvis samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Spørsmålene som ble stilt var: «Ville du mislikt eller likt at (en same, skogfinn, kven/norskfinn) gifte seg eller ble samboer med et nært familiemedlem av deg? Ble en del av vennekretsen? Ble nabo? eller kollega?» Respondentene ble ikke bedt om å svare på spørsmål om en gruppe de selv tilhører.

Svarene viser at andelen som opplever et behov for sosial distanse til samer, kvener/norskfinner og skogfinner er svært liten. For eksempel ville én prosent av befolkningen mislike at et familiemedlem gifter seg eller blir samboer med en same, kven/norskfinne eller skogfinne. I overkant av 40 prosent stilte seg nøytrale til et slikt spørsmål og ville verken like eller mislike det.²⁵

24.2.4 Stereotypier om gruppene

NIM stilte respondentene en del spørsmål om stereotypier om gruppene. Disse ble valgt basert på eksisterende forskning om temaet og møter med grupperepresentanter, og inkluderer både subtile og mer ekstreme påstander. Heller ikke for dette spørsmålet ble respondentene bedt om å svare på spørsmål om en gruppe de selv tilhører. Et klart flertall av respondentene som tar standpunkt, er uenige i stereotypiene og krysser av for «stemmer ikke i det hele tatt» eller

22 NIM (2022) s. 62.

23 Ibid. (2022) s. 62-63.

24 Ibid. (2022) s. 69-71.

25 Ibid. (2022) s. 63-64.

«stemmer nokså dårlig» på de fleste av de stereotypiske påstandene.²⁶

Imidlertid er støtten relativt høy til stereotypiske utsagn om at minoritetene er for like nordmenn og for integrert i det øvrige samfunnet til å bli kalt henholdsvis urfolk eller et eget folkeslag. Dette gjelder både samer (stemmer for 27 prosent), kvener/norskfinner (stemmer for 26 prosent), og skogfinner (stemmer for 32 prosent). Denne stereotypien er spesielt høy for skogfinner, noe som stemmer overens med gruppens utfordringer rundt usynlighet og gjenkjenning. Aksepten er også relativt høy for stereotypiske utsagn om at samer har for mange særrettigheter, ordninger og goder som andre ikke får (stemmer for 23 prosent), og at samer blir for lett krenket (stemmer for 31 prosent). I tillegg støtter 14 prosent av respondentene stereotypiske utsagn om at samer i liten grad bidrar til det økonomiske fellesskapet og at samer hindrer fremskritt og moderne utvikling. Relativt få respondenter støtter stereotypiske utsagn om at kvener/norskfinner har for mange særrettigheter, ordninger og goder som andre ikke får (stemmer for 8 prosent) og at kvener/norskfinner i liten grad bidrar til det økonomiske fellesskapet (stemmer for 7 prosent).²⁷

24.2.5 Hatprat og hets

NIMs undersøkelse kartla også aksept for hatprat/hets mot gruppene ved å stille opp et hypotetisk eksempel og spørre om respondentene synes det er akseptabelt. Det hypotetiske eksemplet var: «En avis publiserer en nyhetssak på Facebook om en beslutning fra regjeringen om å gi økonomisk støtte til (samer, kvener/norskfinner eller skogfinners) kultur. I kommentarfeltet skriver en person at (minoriteten) er «parasitter» som «snylter på staten» og «tapper Norge for skatte kroner».²⁸ Svaralternativene var: «Ingen mening», «Dette er uakseptabelt» og «Dette er akseptabelt».

Det store flertallet av respondentene mener at ytringen om at minoriteten er «parasitter» som «snylter på staten» og «tapper Norge for skatte kroner» er uakseptabel, men 7 prosent mener at den er akseptabel når den er rettet mot samer, 5 prosent når den

er rettet mot kvener/norskfinner og 3 prosent hvis den var rettet mot skogfinner. Ytringen aksepteres i større grad av menn enn kvinner (9 mot 4 prosent), blant personer med lav utdanning enn personer med høy utdanning (9 mot 5 prosent) og av personer som opplever kontakt med gruppen som negativ (14 prosent).²⁹

Respondentenes svar på spørsmålet: «Hvordan syns du denne ytringen bør håndteres?» er tilnærmet lik for alle gruppene. Rundt halvparten (53 prosent) av respondentene mener at personen burde bli møtt med kritikk fra andre hvis den var rettet mot skogfinner. 47 prosent mener at Facebook burde slette kommentaren, og 28 prosent at personen som skrev kommentaren burde vært utestenges fra Facebook i en periode. Det er mindre støtte for straffereaksjoner. 13 prosent mener personen burde blitt bøtelagt og 1 prosent at personen burde fått fengselsstraff.³⁰

Når jeg begynte på skolen, la jeg aldri skjul på hvor jeg kom fra, og det var umulig å skjule at jeg kom fra en samisk familie. Så det var jo mobbing og de første tre årene var jo helt grusomme. [...] jeg hørte hver dag hva jeg var for noe. Du var ikke verdt noen ting, du var en lappjævel (...) jeg kjenner på den frykten enda, den dag i dag [...] hvis jeg møter noen av dem som var de verste mobberne.³¹

Når respondentene fikk spørsmålet om hva de selv ville gjort dersom de hadde sett meldingen ovenfor rettet mot samer, svarer 36 prosent ingenting, videre ville en mindre andel (16 prosent) valgt å rapportere hendelsen til Facebook, skrive noen som tar avstand til ytringen (17 prosent) eller blokkere personen som skrev kommentaren (16 prosent). Svært få svarte at de ville rapportere hendelsen til Likestillings- og diskrimineringsombudet (4 prosent) eller politiet (2 prosent). To prosent ville skrevet noe som støttet uttalelsen. Svarene om ytringer rettet mot skogfinner og kvener/norskfinner er tilnærmet like dem mot samene.³²

Et flertall av respondentene mener at myndighetene bør bruke ressurser for å hindre og bekjempe

26 NIM (2022) s. 65.

27 Ibid. (2022) s. 65.

28 Ibid. (2022) s. 75.

29 Ibid. (2022) s. 75.

30 Ibid. (2022) s. 76-78.

31 SFKOMM 2021/334-12. Robert Vars Gaup.

32 NIM (2022) s. 79-82.

slike uttalelser mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner. 52 prosent, mener myndighetene bør bruke ressurser for å hindre og bekjempe uttalelser som dette rettet mot samer, mens 60 prosent mener myndighetene bør bruke ressurser for å bekjempe slike uttalelser mot kvener/norskfinner og 61 prosent mot skogfinner.

OBSERVASJONER AV HATPRAT OG HETS

Alle NIMs respondenter ble stilt spørsmål om de har observert hatprat/hets rettet mot de minoritetsgruppene de har hørt om de siste 12 månedene. Svaralternativene var: "Usikker", "Ja" og "Nei". Andelen av respondentene som har observert hatprat/hets mot samer siste 12 månedene er 15 prosent, mens 3 prosent har observert hatprat/hets mot kvener/norskfinner og skogfinner. Andelen som har observert hatprat mot samer øker til 24 prosent i sørsamiske områder (Midt-Norge og de nord-østlige deler av Innlandet) og til 33 prosent i Nord-Norge. De observerte ytringene med hets/hatprat var oftest rettet mot hele gruppa, fremmede personer eller offentlige kjente personer fra gruppene. De var ikke rettet mot personen selv, i mindre grad rettet mot familie/venner og kolleger.³³

Hets og hatprat ble oftest observeres på nettet/sosiale medier (41 prosent), og dernest i tradisjonelle medier (20 prosent). En mindre andel oppgir også at de har observert hatprat/hets i private omgivelser/blant venner (10 prosent) eller i det offentlige rom (10 prosent). Det er to plattformer på internett som skiller seg negativ ut for observasjoner av hatprat mot gruppene: 65 prosent av respondentene har observert hets/hatprat på Facebook og 44 prosent i kommentarfeltet til nettaviser. Respondentene som hadde observert hets/hatprat i det offentlige rom, pekte ikke på noe sted som skilte seg spesielt ut. Det skjedde oftest på gata (32 prosent), på offentlig transport (25 prosent), i butikker/shoppingsentre (20 prosent) og restauranter, barer, kafeer og andre utesteder (20 prosent). Men det skjedde også på arbeidsplasser, skoler og studiesteder og i nabolag.³⁴

INNHOLDET I HETS OG HATPRAT

NIMs kartleggingen omfattet også et åpent spørsmål om hva som ble sagt eller skrevet i hendelsene som

var observert. Flere respondenter har beskrevet bruk av skjellsord og nedsettende ytringer om gruppene, som NIM ikke har ville gjengi.

Jeg hadde akkurat vært på konfirmasjon, og hadde på meg det fineste jeg har, kofte, og skulle kjøpe mat. Og så kom det to unge gutter, som ropte samedjevel etter meg.³⁵

Observert hatprat rettet mot samer handlet ofte om samenes rettigheter til utmark og beite, og påstander om at disse rettighetene var urettmessige. Kommentarene det siste året (2021) hadde gjerne utspring i aktuelle utbyggingsprosjekter innen vindkraft og gruvedrift. Flere viste også til ytringer om at «samene ikke er urfolk, at de misbruker rettighetene sine, at de har for mye makt og krever for mye.» Antallet rapporterte hendelser mot kvener/norskfinner og skogfinner i NIMs materiale er for lavt til at de trekker frem noen felles temaer. Men av respondentene som oppgir at de har observert hatprat mot disse gruppene, viste noen for eksempel til ytringer om at «gruppene er for små og for like nordmenn til å bli kalt et eget folkeslag eller til å ha rettigheter som minoriteter».³⁶

HANDLING SOM FØLGE AV OBSERVASJONEN

I tillegg til spørsmålet om hvordan respondentene ville reagert på et hypotetisk tilfelle av netthets stilte NIM respondentene et oppfølgingsspørsmål om hvordan respondenter som hadde observert hets/hatprat, da hadde reagert. Spørsmålet var: «Da du observerte ytringene om (samer, kvener/norskfinner eller skogfinners), hva gjorde du?» Det var 14 svaralternativer. Svarene viser at et flertall av dem som observerte hatprat mot gruppene, ikke foretok seg noe som følge av det de opplevde (58 prosent). Svært få oppga at de hadde sagt eller skrevet noe som tok avstand fra ytringen, og nesten ingen hadde rapportert hendelsen til Likestillings- og diskrimineringsombudet, politiet eller en annen organisasjon. Menn oppga i høyere grad at de ikke hadde gjort noe sammenliknet med kvinner (64 vs. 51 prosent). De som hadde et negativt medieinntrykk av en eller flere av de aktuelle gruppene oppga i høyere grad at de ikke hadde gjort noe (65 prosent).³⁷

33 NIM (2022) s. 85-86.

34 Ibid. (2022) s. 87-88.

35 SFKOMM 2019/1815-5.

36 NIM (2022) s. 89.

37 Ibid. (2022) s. 89-90.

NIM påpeker at det er stor forskjell mellom respondentenes tiltenkte reaksjoner og faktiske reaksjoner på hatprat/hets. Når respondentene fikk et hypotetisk eksempel på hatprat/hets mot gruppene, svarte ca. 50 prosent at den ansvarlige burde møtes med kritikk fra andre og ca. 17 prosent mente at de selv ville sagt eller skrevet noe for å ta avstand fra ytringen. Men av respondentene som faktisk hadde observert hatprat/hets mot disse gruppene, hadde bare 7 prosent sagt eller skrevet noe for å ta avstand fra ytringen.³⁸

Respondentene som svarte at de ikke hadde gjort noe da de ble vitne til hatprat eller hets mot samer eller de nasjonale minoritetene, ble fulgt opp med et åpent spørsmål om hva som var de viktigste grunnene til at de bestemte seg for å ikke gjøre noe. Flere oppga at «de ikke tør å delta i offentlige debatter eller at de unnlot å kommentere i sosiale medier fordi de oppfattet debattklimaet som dårlig.» Noen oppga at «de ikke gjorde noe fordi de ikke ønsket å gi saken mer oppmerksomhet, eskalere situasjonen eller gjøre ting verre.» En del respondenter svarte at «slike ytringer er så vanlige at de var lei av å svare og at tidligere forsøk på å rapportere slike ytringer ikke hadde resultert i noe. Andre mente at ytringene ikke angikk dem eller var beskyttet av ytringsfriheten.»³⁹

24.3 Konsekvenser av hatprat/hets og diskriminering

Hets, hatprat og diskriminering mot samer og kvener/norskfinner er tidligere undersøkt ved hjelp av spørreundersøkelser rettet mot gruppene. SAMI-NOR 2 undersøkelsen 2012-14 viste at 33 prosent av samer, 15 prosent av kvener/norskfinner, og 28 prosent av de som var både kvenske/norskfinske og samiske rapporterte at de hadde blitt diskriminert på et tidspunkt.⁴⁰

Jeg gikk på ungdomsskole og ble mobbet verbalt hver dag. Til den grad at jeg satte meg på do og gråt, spiste mat og til slutt satt jeg bare hjemme på rommet uten et menneske å være med, uten én venn. Jeg ble kalt lappjævel, samefaen, og jeg kunne ikke gå i gangene uten at en medelev kommenterte kroppen min. Jeg var 15 år og følte meg utrygg på min egen skole.⁴¹

Folkehelseundersøkelser i Nordland/Nordlännda, Troms/Romsa/Tromssa og Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku i 2019-20 ga omtrent samme resultat. Én av tre samer og én av ti kvener/norskfinner rapporterte at de hadde blitt diskriminert. En undersøkelse fra Institutt for samfunnsforskning i 2019 viste at 53 prosent av samer rapporterte at de hadde blitt utsatt for hatefulle ytringer.⁴² En kjenner ikke til forskning om diskriminering eller hatprat mot skogfinner i et nåtidsperspektiv der skogfinner har blitt spurt om de opplever diskriminering eller hets/hatprat. Derimot viser kommisjonens egen granskning at dette har vært et problem for skogfinnerne i alle fall frem til 1970-tallet.

24.3.1 Mengdeproblemet

Det har ikke vært mulig for sannhets- og forsoningskommisjonen å få en full oversikt over hets/hatprat og netthets mot skogfinner, kvener/norskfinner og samer. Men det kommisjonen har avdekket er nok til å kalle det et betydelig problem som mange mennesker lider under. Ytringsfrihetskommisjonen viser til at slike ytringer kan føre til at mottakerne kvier seg for å delta i offentligheten. «Dersom dette systematisk rammer bestemte grupper, som unge innvandrerkvinner, vil det være et demokratisk problem ikke bare for dem som enkeltborgere, men for samfunnet som helhet.»⁴³

38 NIM (2022) s. 90.

39 Ibid. (2022) s. 90.

40 Melhus og Broderstad (2020) s. 48. Se også kapittel 12.1.2, 12.3 og 12.5.

41 SFKOMM 2020/214-18.

42 Fladmoe, Nadim og Birkvad (2019) s. 33.

43 NOU 2022: 9 s. 188.

[J]eg sluttet å kommentere det som handler om kvensk, for det blir sånn evig diskusjon. Du retter opp noe som er galt, fakta feil [...] og de som kommentere det [gjør det] ikke fordi de ikke har kunnskap eller fordi de mangler informasjon, men det handler om holdninger hos folk - og holdninger er vanskelig å forandre.⁴⁴

Sannhets- og forsoningskommisjonen har i sin gransking avdekket det som Ytringsfrihetskommisjonen kaller mengdeproblemet også gjør seg gjeldende spesielt for samer. Ytringer som er godt innenfor det lovlige, kan oppleves som ubehagelig og utmattende, kanskje også skremmende, dersom det kommer mange av dem. Å lese én kommentar om at «du burde reise hjem der du kommer fra» etter at en har ytret seg i offentligheten, kan være håndterlig. Å lese flere titalls hver gang en ytrer seg, vil være langt mer belastende.⁴⁵

Sannhets- og forsoningskommisjonen har på lik linje med Ytringsfrihetskommisjonen avdekket at sjikane, trakassering og harde ordskifter kan ha negative konsekvenser utover at de er ubehagelige å motta og skremmer folk fra å delta i debatten. De kan også føre til «ytringstrøtthet.» og at mange ikke orker å delta i gjentatte debatter som oppleves utmattende og krevende, også når det er andre enn en selv som mottar sjikane.⁴⁶ Undersøkelsene tyder til sammen på at dette skjer i så stort omfang at det er et samfunnsproblem.

24.3.2 Diskriminering på grunn av etnisk opprinnelse

En rekke av de personlige historiene handler om mobbing der den som blir utsatt blir mobbet på grunn av sin etniske opprinnelse. Sannhets- og forsoningskommisjonen merker seg at den har mottatt historier om mobbing både fra samer, skogfinner og kvener/norskfinner.

Kvensk var et skjellsord, så de ville ikke høre [...] ja, i dag så sier de også: «Det er bare tull med det kvenske.» Og jeg prøver å fortelle dem, som jeg lærte av min far, at det var et blandingsfolk mellom nordmenn og finlendere, finlendere og samer [...], og det heter kven.⁴⁷

I sannhets- og forsoningskommisjonens narrative intervju og skriftlige personlige historier har 255 personer fortalt at de har opplevd diskriminering i forskjellige form og i forskjellige sosiale sammenhenger. De fleste tilfellene er erfaringer av usaklig eller urimelig forskjellsbehandling i ulike sosiale situasjoner. Dette er oftest beskrevet i kommisjonens materiale av samer, men også kvener/norskfinner og skogfinner forteller om nedlatende ytringer, forskjellsbehandling, mobbing og negative holdninger. De fleste forteller at de har blitt diskriminert på grunn av sitt samiske eller kvenske språk, eller mangel på språkkunnskaper.

De som har delt sine historier med kommisjonen, forteller hvordan de har blitt hermet etter fordi deres måte å snakke på oppfattes som norsk med samisk, kvensk eller finsk aksent. Selv om de fleste slike beskrivelser er fra de to eldste aldersgruppene i kommisjonens materiale, forteller også yngre personer om lignende erfaringer. Flere personer forteller at også manglende samisk eller kvensk aksent har ført til nedlatende ytringer, når «mobber» har forventet en mindre norskliknende uttale fra samer eller kvener/norskfinner når de snakker norsk.

Bare folk med historie er ordentlige folk, var ett av sosialdarwinismens paroler. Vi holdt på å bli et folk uten historie, fordi språket som skulle formidle historien, og mye annet, ble skambelagt.⁴⁸

Noen av de nedlatende eller rasistiske bemerkningene som har blitt fortalt kommisjonen, er «lapp-faen», «sint-lappen», «samejævel», «lappjævel», «fjellfinn», «din jævla lapp» eller «finn». Kommisjonen har også mottatt personlige historier der det fortelles at personer har blitt tullejoiket etter. Fellestrekk er at krenkede eller diskriminerende ytringer eller handlinger har skjedd som en reaksjon på at man har hatt kofte

44 SFKOMM 2022/2499-24. Jens Pedersen.

45 NOU 2022: 9 s. 188.

46 Ibid. (2022) s. 188.

47 SFKOMM 2020/212-56.

48 SFKOMM 2019/3518-26.

på seg eller gjort sin identitet synlig på en annen måte. Historier om slik diskriminering er fortalt både av samer, kvener og skogfinner. Også noen kvener forteller om handlinger i lokal miljøet hvor andres oppførsel eller ytringer viser nedlatende, rasistiske eller ellers negative holdninger til kvensk språk og identitet.

Diskriminerende ytringer eller handlinger på grunn av språk rapporteres i kommisjonens materiale også internt i samiske og kvenske miljøer. Mange kvener/norsksfinner og samer opplever at de blir diskriminert på grunn av manglende språkkunnskap. Andre samer eller kvener/norsksfinner, også i noen tilfeller nordmenn, stiller spørsmål ved deres etniske identitet og tilhørighet til den samiske eller kvenske befolkningen, noe som oppleves veldig sårende. I kommisjonens materiale kommer det også frem at samer og kvener/norsksfinner har opplevd diskriminering på grunn av språk, når de har blitt nektet mulighet til å bruke sine språk eller at andre har uttrykt at de ønsket ikke å høre samisk, kvensk eller finsk, særlig i situasjoner, hvor noen norsktalende er til stede. Folk har også fortalt kommisjonen om situasjoner fra offisielle språkarena hvor samer hadde rett til å bruke samisk, for eksempel ved hjelp av tolk innen helsevesenet, men som ikke fikk et tilrettelagt språktilbud.

Fortellingene viser også at det er en sammenheng mellom diskriminering og skolen. Skolen beskrives som en arena hvor samer, kvener/norsksfinner og skogfinner i skolehverdagen har blitt og fortsatt blir utsatt for mobbing på grunn av sin etniske tilhørighet.

Vi skulle fremføre et kreativt prosjekt. Vi valgte å vise teater, når kristendommen kom til Sápmi [...] Jeg var 17 år gammel og jeg spilte noaidi og torde å joike foran klassen, selv om det var skummelt. Klassen mottok vårt stykke negativt. De flirte og sa: "Tenk å komme hit og JOIKE foran klassen. Det går faen ikke an!". Læreren støttet ikke oss, og irettesatte ikke de andre elevene.⁴⁹

De fleste tilfeller i kommisjonens materiale er erfaringer om å bli mobbet av andre elever. Noen eldre mennesker forteller også at lærere kunne snakke til samiske og kvenske elever på en nedlaten-

de måte.⁵⁰ Det finnes også enkelt historier fra siste tiårene om lærere som har ytret seg negativt enten om elevers ønske om samisk undervisning eller samiske elevers språkbruk. Vanlig trekk i disse beskrivelsene er at spesielt samer og samiske språk eller kultur har blitt kommentert på en krenkende måte. I noen beretninger forteller personer at hendelser har skjedd gjentatte ganger, mens i noen intervju nevnes det bare som en tilfeldig hendelse. I mange tilfeller har skolen satt inn tiltak for å håndtere mobbing, mens i andre historier beskrives det motsatte.⁵¹ Personer som har blitt mobbet på skolen på grunn av sin samiske eller kvenske bakgrunn, beskriver skolen som et utrygt miljø og de har hatt vansker med å delta i undervisningen.

Personer som har fortalt sine historier til kommisjonens beskriver andre sosiale sammenhenger enn skolen mer generisk; kirken/menighet, læstadianske forsamlinger, forsvaret, helsetjenester, idrettsmiljøer og arbeidsplasser er noen arenaer som blir nevnt.

Mamma hadde en finsk religiøs sang. Den ville jeg synges i [bedehuset]. [De] sa til meg det at: «det får du jo ikke lov til.» «Får jeg ikke lov til? Jeg må vel kunne spørre noen?» «Ja, du kan spørre, men du får ikke lov», for det var så strengt.⁵²

I de personlige historiene refererer folk også til sosiale medier og kommentarfelter som arenaer for mobbing og hatefulle og diskriminerende ytringer. Flere personer har opplevd krenkende eller diskriminerende handlinger i tilfeldige situasjoner hvor også helt fremmede personer har kommet med nedlatende, krenkende eller rasistiske ytringer.

De fleste som har fortalt sine historier til kommisjonen føler at det er vanskelig å reagere på krenkende ytringer eller diskriminerende handlinger. Alle gir uttrykk til at de opplever ytringene eller handlingene ubehagelige og til en viss grad også vanskelig å håndtere. Emosjonelt skaper disse situasjoner utrygghet og følelsen av utenforskap. Noen av den kommisjonen har mottatt historier fra, beskriver også hvordan de har prøvd å forsvare seg og hvordan situasjonen ikke har endret til noe bedre, noe som oppleves frustrerende.

49 SFKOMM 2022/2499-60.

50 Se også kapittel 9.6.1.

51 Se også kapittel 15.1.

52 SFKOMM 2022/2497-7.

Jeg tror det har hendt én eller to ganger at jeg ikke har sagt noe, for jeg tenkte sånn: «Jeg orker ikke å begynne og fusse med det», men nå sier jeg alltid ifra. [J]eg kjenner jo noen fra Nord-Norge, som har skjellsord som kan innebære ordet same.⁵³

I kommisjonens materiale er det beretninger hvor samer, kvener/norskiner og skogfinner forteller om hvordan diskriminerende handlinger og ytringer påvirker dem. Diskriminering som har vart lenge, har i mange tilfeller ført til usynliggjøring av etniske markører, identitet og til slutt til språk- og kulturskifte. Mange har gitt opp å forsvare seg mot vedvarende negative uttalelser som er rettet mot deres identitet, språk og kultur. De har følt at det å tilpasse seg til situasjoner og «late» som om man er kun norsk, har blitt den enkleste løsningen og en måte å håndtere sosial virkelighet på; noe som etter hvert har ført til total assimilering.

24.3.3 Møte med offentlig forvaltning

Folk kommisjonen har mottatt personlige historier fra, tar ofte opp hvordan de blir behandlet når de som samer, kvener/norskiner og skogfinner henvender seg til offentlige etater. Mye av materialet viser til den kommunale forvaltningen og folk forteller om problemer de har opplevd knyttet til realisering av lovgivning. Krav om kvensk-, finsk- og samiskundervisning i skolen er gjentakende og det kommer klart frem at dette svært ofte blir opplevd som nedprioritering fra kommunalt hold.

Flere beretninger forteller om hvordan de opplever at henvendelser fra samiske personer eller bygder blir nedprioritert i den kommunale forvaltningen, gjerne med referanse til at de utgjør et mindretall og derfor ikke kan tas hensyn til. Et kommunestyremedlem kan fortelle om at han ble nektet å bruke samisk i kommunestyret, til tross for at kommunen var en del av det samiske språkforvaltningsområdet.⁵⁴

Andre har tatt opp at den kommunale forvaltningen ikke er pliktig til å ha reindriftsfaglig kompetanse, mens kommunene er pliktig til å ha kompetanse på jord- og skogbruk. Manglende reindriftsfaglig kompetanse i kommunene oppleves som problem i forbindelse med reguleringsplaner og ulike typer søknader.

På fylkesnivå er situasjonen mer kompleks. Statsforvalteren har i dag erstattet det gamle områdestyret for reindrift og skal således både forvalte og representere reindriften. Flere reindriftsamer forklarer den alvorlige rovdyrproblematikken med hvordan en eventuell fellingstillatelse er organisert. Mange intervjuer forteller om hvordan de opplever «å stange hodet i veggen» mens de venter på en eventuell tillatelse.

Den øverste form for myndighetsutøvelse er departementene. Flere intervjuer forteller om møter med departementsansatte og statssekretærer, møter som ikke ble opplevd som konstruktive.

I forbindelse med erstatningsordningen for de som mistet skolegang under krigen, var det flere møter mellom søkere og departementet. En søker var i departementet for å få lagt frem sin sak. Hans opplevelse var at ingen forsto hans fremstilling og de ansatte hevdet at opplysningene han fremla var «uvesentlige for oss».⁵⁵ Tilsvarende opplevelser er kommet fra andre som ikke følte seg forstått i forbindelse med at de ville ha oppgjør for tapt skolegang og dermed manglende kunnskaper i norsk språk og samfunnsnivå.

Det påpekes fra flere at noe må gjøres med holdningene til ansatte i departementene, enten fremviser de en stor mangel på kunnskap eller så preges de av fordommer mot det samiske og kvenske. «Det sitter i veggene» var en vanlig kommentar. En person som tidligere hadde hatt en høy stilling i reindriftsforvaltningen, karakteriserte situasjonen som følger: «Det er jo som å kaste bein til hundene, så slåss de om det og så får du i ro og mak jobbe selv. Jeg må si at noe av det virkelig dårligste Norges forvaltning har i forhold til samer, er forvaltningen av reindrifta.»⁵⁶

Svekket tillit til myndighetene er et trekk ved kommisjonens materiale fra sørsamiske reindriftsmiljøet. Denne mangelen går igjen i mange intervjuer. «Skal vi forsones så må det skje en konkret forandring. [...] første steg må være at den undertrykte parten har tillit til deg».⁵⁷

53 SFKOMM 2020/215-29.

54 SFKOMM 2020/212-53. Kåre Olli.

55 SFKOMM 2019/1814-6. Per Nilsen Varsi.

56 SFKOMM 2021/333-34. Ellen Inga O. Hætta.

57 SFKOMM 2022/2498-6. Paul Bendik Jåma.

Hvordan i alle dager skal det offentlige i det hele tatt bygge tillit for den samiske befolkningen som har opplevd tillitsbrudd så mange ganger?⁵⁸

Mange av intervjuene peker på hvordan opplevelsen av å være same i møtet med norske myndigheter, har påført dem skam. «Det går jo rett inn i de dype følelsene i oss [...] mindreverdsfølelse, skam og liten tro på vår egen verdi».⁵⁹ En slik skamfølelse er en gjenganger i mye av intervjumaterialet, enten det dreier seg om møtet med reindriftsforvaltningen, helsevesenet og ikke minst skoleverket. Den samme opplevelsen kommer til syne i møtet med rettsvesenet. Reineiere forteller om hvordan skjønnsretten oppleves som dypt urettferdig. Dommerne har lite kjennskap til samisk reindrift og dømmer i henhold til tidligere praksis. Skjønnsoppgjøret rundt Statnetts 420 kV linje mellom Ofoten/Ufuohtta og Skaidi/Skaidi involverte et 40-talls reindriftsgrupper og beskrives som et overgrep av flere.⁶⁰ Statnetts og andre utbygges praksis med å tilby avbøtende tiltak mot at reineierne fraskriver seg retten til å prøve gyldigheten av inngrepet, blir også omtalt som et grovt overgrep. Mange føler seg satt i en tvangssituasjon og skriver under for å kunne berge det som blir igjen av driftsgrunnlaget.

En fellesnevner i møtet mellom offentlig forvaltning og samiske personer er at forvaltningen i stor grad er bemannet av ansatte uten samisk kulturkompetanse. Det pekes på hvordan dette skaper en kulturell dominans, det blir gjerne norske verdier, språk og normer som danner rammene rundt møtet. Slike misforhold påpekes gjerne fra reindriftshold, men det er også i stor grad til stede innenfor helsevesenet og kommunal forvaltning. Når det gjelder helse, påpekes det hvordan mangelen på samisk språk- og kulturkompetanse kan ha direkte skadelige konsekvenser i behandlingssammenheng.

Mange samer opplever kontinuerlig hvordan språklige problemer skaper vanskeligheter i deres omgang med forvaltningsapparatet. De møter en forvaltning som forutsetter at all saksbehandling skal skje på norsk. Samer opplever ofte at det blir sett på som problemet og ikke forvaltningen.⁶¹ I beste fall blir man tilbudt tolkehjelp på kommunalt eller fylkes-

kommunalt nivå. Selv om loven gir samiskspråklige rett til å henvende seg skriftlig og muntlig på samisk, så har det liten hensikt. De aller fleste tvinges slik til å bruke norsk. De har erfart at det tar tre ganger så lang tid å få et svar på en henvendelse skrevet på samisk hvis man i hele tatt får et svar. For mange er dette en sårbar situasjon. Bruker man norsk så forutsetter det at man behersker språket tilstrekkelig og er i stand til å gi en dekkende begrunnelse for henvendelsen. Særlig gjelder dette reindriftssamer som gang på gang opplever at norske saksbehandlere ikke forstår hvilke problemer som ligger bak henvendelsen. Reindriftsfaglig terminologi og logikk er såpass kompleks at det ikke er enkelt å forklare problemene på norsk.

Jeg tror at en del samiske har sittet med manglende tillit til at det offentlige vil deg vel som same, eller forstår hva du egentlig trenger. Eller så er det så mye lettere at sånne opplevelser havner i sekken for: Dette er fordi jeg er samisk.⁶²

Det fins noen overordnede mønstre i de mangfoldige møtene mellom minoritetsgruppene og myndigheten. Det er tre forhold som peker seg ut. Det ene er at frekvensen av møter starter for alvor i løpet av den siste generasjonen, det vil si tiden fra 1980-tallet og frem til i dag. Det har en klar sammenheng med rettighetsutviklingen som knytter minoritetene til statsforvaltningen på en helt ny måte. Det andre forholdet er en gjennomgående mangel på overordnet samkjøring når det gjelder implementeringen av de folkerettslige forpliktelser som påligger staten. Mye tyder på at den sektorielle organiseringen av statsforvaltningen overstyrer og til dels svekker de minoritetspolitiske hensyn som skulle favne på tvers av ulike saksområder og sektorielle hensyn. En har her sett eksempler innen reindriftsadministrasjonen, skoleverket, rovdyrforvaltningen og museumssektoren. Slik manglende implementering har ført til et tredje forhold, som må sies å være svært alvorlig. Det dreier seg om den manglende tilliten som har oppstått mellom deler av minoritetsgruppene og norske myndigheter.

I intervju med kommisjonen har folk vist til det store gapet de erfarer mellom offisielle intensjoner

58 SFKOMM 2022/2495-27.

59 SFKOMM 2022/2498-5. Bierna Bientie.

60 SFKOMM 2021/333-25. Ole Ante Utsi.

61 SFKOMM 2020/334-1.

62 SFKOMM 2022/2495-27.

og hva som faktisk skjer lokalt. Mange opplever dette som en videreføring av fornorskingspolitikk.

24.4 Sosial og politisk tillit

Tillit vokser frem på aktørnivå. Samtidig er summen av borgernes tillit til hverandre og til de politiske institusjonene et resultat av kvaliteten ved det enkelte samfunn.⁶³ På den andre siden er lav tillit til myndighetene og samfunnsinstitusjonene et alvorlig legitimitetsproblem, som truer viktige verdier som fellesskap og sosialt samhold.⁶⁴ Det er av den grunn svært viktig å undersøke om skogfinner, samer og kvener/norskfinner har tillit til det norske samfunnets myndigheter og institusjoner.⁶⁵

Tillit forstås her som en mental innstilling (kognitiv eller emosjonell) hos den enkelte: «Tillit er en innstilling hos en person til en annen person (eller til et bestemt sosialt system) som rommer en forventning om at den andre en gang i nær eller fjern framtid vil utføre eller avstå fra bestemte handlinger.» Det er i dag en utbredt oppfatning at tillit har stor betydning for at et samfunn skal fungere godt.

Imidlertid er det en mangel på kvantitative undersøkelser av kvener/norskfinner, skogfinner og samers tillit til andre mennesker, myndighetene og institusjonene. Sannhets- og forsoningskommisjonen har avholdt dialogmøter med Statistisk sentralbyrå (SSB), Senter for samisk helseforskning / Sámi dearvvašvuodáduktama guovddáš og Norges institusjon for menneskerettigheter. Dessuten har kommisjonen også kommunisert med Likestillings og diskrimineringsombudet om mulighetene for å undersøke samer, kvener/norskfinner og skogfinners sosiale og politiske tillit. Gjennomførte og planlagte undersøkelser ville ikke dekket kommisjonens behov innen tidsrammen for kommisjonens arbeid, og det var for resurskrevende for kommisjonen å gjennomføre egne kvantitative undersøkelser. SSB kan derimot foreta en oversampling⁶⁶ av samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske områder når de gjennomfører nye undersøkelser der befolkningens tillit er i søkelyset, dersom de ønsker det. SSB har gjennomført undersøkelser om sosial tillit generelt i befolkningen (sist i 2013) og blant innvandrerbefolkningen (i 2016). Det har imidlertid ikke blitt spurt om skogfinsk, kvensk/

norskfinsk eller samisk identitet. Dermed gir heller ikke undersøkelsene noe kunnskap om disse gruppenes sosiale tillit.⁶⁷

Undersøkelser av tillit basert på surveydata fra 2001 viser at så vel samer som andre i de utvalgte kommunene (Guovdageaidnu/Kautokeino, Kárášjohka/Karasjok, Porsángu/Porsanger/Porsanki, Deatnu/Tana/Teno, Unjárga/Nesseby, Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono) scoret noe lavere på mål for tillit til «folk flest» enn gjennomsnittet av et representativt landsdekkende utvalg. Selv om tillitsnivået i dette området var lavere enn landsgjennomsnittet, er det likevel grunn til å understreke at tillitsnivået var høyt, også i utvalgsområdet. En sammenligning av svenske og norske sametingsvelgeres tillit basert på surveydata (i 2013), viser at tilliten til mennesker i sin alminnelighet er høyere blant norske enn blant svenske sametingsvelgere. Kommisjonen er ikke kjent med tilsvarende undersøkelser av kvener/norskfinner og skogfinners tillit til andre mennesker.

Undersøkelser av norske samers tillit til politiske institusjoner basert på surveydata fra 2001 og 2006 viser at tillitsnivået blant norske samer i utvalgsområdene i liten grad avvek fra tillitsnivået i befolkningen for øvrig. Også senere undersøkelser peker i retning av at norske samer har høy tillit til de nasjonale politiske institusjonene. For eksempel i en undersøkelse av sametingsvelgeres tillit til ulike politiske institusjoner (i 2009) konkluderer med at «[s]ametingsvelgerne har en gjennomgående høyere tillitsskår på tilliten til de nasjonale politiske institusjonene enn velgerne i nasjonale undersøkelser.» Sametingsvelgerne hadde størst tillit til Stortinget, deretter kom regjeringen, så kommunestyret og dernest Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie. Nilsson og Möller fant betydelige forskjeller mellom norske og svenske sametingsvelgeres tillit til nasjonale politiske institusjoner, herunder Sametingene i de to landene (i 2013). De norske sametingsvelgerne har høyere, til dels betydelig høyere, tillit til de nasjonale politiske institusjonene enn de svenske sametingsvelgerne.

Ingen av disse funnene utelukker mulige betydelige geografiske variasjoner i tillitsnivå. Det vil selvsagt også være slik at tillitsnivået varierer mellom ulike personer, og en rekke av de personlige historie-

63 Gulbrandsen, Trygve (2019).

64 Nilsson og Möller (2017) s. 220.

65 Se mer om kommisjonens forståelse av tillit i en forsoningssammenheng i kapittel 25.3.

66 Oversampling i denne sammenhengen betyr å gjennomføre flere intervjuer enn befolkningsgrunnlaget statistisk sett gir grunnlag for i et utvalgt område.

67 SFKOMM 2022/8433-2.

ne kommisjonen har samlet inn uttrykker mistillit, endog sterk mistillit, til andre mennesker og/eller nasjonale politiske institusjoner. Tillitsnivået kan også variere over tid.

24.5 Avslutning

Kommisjonens granskning viser at nedvurdering av skogfinsk, samisk og kvensk kultur var en del av fornorskingspolitikken. En konsekvens av fornorskingspolitikken er at den norske befolkningen har liten kunnskap om samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Selv om befolkningen generelt har en positiv eller nøytral holdning til disse gruppene, er diskriminering, hets og negative holdninger fortsatt til stede.

Undersøkelser etter 2010 viser at kvener/norskfinner og samer har vært utsatt for diskriminering, men i ulik grad. Det finnes ikke undersøkelser om dette for skogfinnenes del. Kommisjonens egen granskning bekrefter bildet av at samer, kvener/norskfinner og skogfinner har opplevd hets, hatprat og diskriminering i stort omfang, og også møter diskriminering i offentlig forvaltning.

NIMs undersøkelse fra 2021 viste at befolkningens kunnskaper om kvener/norskfinner, skogfinner og samer gjennomgående er lav, og at stereotypiske oppfatninger er til stede i betydelig grad. Samme undersøkelse viste generelt positive holdninger til samer, skogfinner og kvener/norskfinner. Undersøkelsen viste større kunnskap i befolkningen om samer enn om skogfinner og kvener/norskfinner, og befolkningen er overveiende positive til dem i den grad de har kunnskap om dem. Likevel rammer hatprat særlig samer.

Til tross for at det er en relativt liten andel av befolkningen som utsetter samene og de nasjonale minoritetene for diskriminering, hets og hatprat, er det et betydelig problem. De fleste i den norske befolkningen synes det burde reageres mot hatprat og hets, og de mener at det er norske myndigheters ansvar å motarbeide hets og hatprat mot gruppene. Dette er en oppfatning som Sannhets- og forsoningskommisjonen slutter seg til.

Konsekvensene av fornorskingen er fortsatt til stede i dag og kommer til uttrykk på ulikt vis. Historiene samer, kvener og skogfinner har delt med kommisjonen gir dypere innsikt i disse problemene og hvordan dette oppleves av gruppene det gjelder. Gitt kommisjonens mandat er det ikke overraskende at slike perspektiver er sentrale både i historiene

kommisjonen har mottatt og integrert i sin analyse og i den historiske gjennomgangen i rapportens Del II.

Kunnskapsløshet og hat, hets og diskriminering henger sammen, og dette er et alvorlig samfunnsproblem som kan stå i veien for samer, kvener/norskfinner og skogfinners rettigheter og føre til at noen kan avstå fra å identifisere seg som medlemmer av disse gruppene. Med basis i den kunnskapen som finnes og i egne undersøkelser mener Sannhets- og forsoningskommisjonen at bred og god kunnskap i befolkningen og i offentlig forvaltning om kvener/norskfinner, skogfinner og samer er vesentlig for fravær av hat, hets og diskriminering, sikring av gruppenes rettigheter og etablering av gjensidig tillit.

Mange av historiene delt med kommisjonen viser en sterk resiliens eller motstandsdyktighet hos kvener/norskfinner, samer og skogfinner. Det vil si evne til å møte problemer og klare seg gjennom vanskelige tider.⁶⁸ Selv om personene forteller om motgang, diskriminering og sorg over tap av språk, kulturuttrykk og levemåter, har historiene også gjennomgående trekk av motstandsdyktighet. Motstandsdyktighet er et kjent tema i kvenske og samiske sammenhenger og omtales som *pärjätä* på kvensk og *birget* på nordsamisk. Evnen til å klare seg til tross for motgang sees på som en indre styrke hos individet, som bygges opp og vedlikeholdes i samspill med andre mennesker og noen ganger også med naturen.

Mange av de som har delt sine erfaringer og innsikt med kommisjonen forteller om en sterk vilje og evne til å holde ut i kampen med å beholde eller ta tilbake språk og kultur. Deres historier viser at selv om mange skogfinner, samer og kvener lever med følgene av fornorskingen i dag, plasserer de ikke seg selv i en offerrolle. Til tross for motgang og problemer klarer de gjennom sine valg og handlinger både å sette ord på det som har gått tapt og utvikle strategier for å møte vanskeligheter og fortsette arbeidet med å skape et godt liv.

Det er ingen selvfølge at noen skulle kunne kalle seg kvener, skogfinner eller samer etter den langvarige og intensive fornorskingsperioden. At dette er mulig, viser styrken hos folk, fellesskap og kultur. Denne styrken er viktig å ta med seg i vedlikehold og utvikling av skogfinsk, samisk og kvensk fremtid.

68 Friborg og Hjemdal (2004).

Ligger i veien, 2019

© Marte Lill Somby/BONO 2023. Foto: Stortinget

Del IV

Forsoning

Åpning av Sametinget, 1977

Foto: Per Chr. Biti

Kapittel

25

Et mer forsonet samfunn

25. Et mer forsonet samfunn

Gjennom analysen av historiske kilder og enkeltpersoners erfaringer har kommisjonen konkludert med at fornorskingspolitikken har bidratt til en marginalisering av kvensk, samisk og skogfinsk kultur og språk, og at konsekvensene av fornorskingen gjør at mange enkeltpersoner og grupper lever med sår og tap i dag. For at det skal kunne oppnås forsoning mellom de berørte gruppene og resten av samfunnet, må myndighetene erkjenne sitt ansvar, mens både myndighetene og majoritetsbefolkningen må ta inn over seg at politikken har hatt - og fortsetter å ha - negative konsekvenser. Kommisjonen er opptatt av at forsoning er en bred prosess som ikke bare omfatter landets myndigheter og de berørte gruppene, men også sivilsamfunnet og ulike lokalsamfunn.

25.1 Forsoning

Som redegjort for i innledningen¹ er kommisjonens mandat tredelt. Kommisjonens tredje oppgave er å «foreslå tiltak for videre forsoning». I Innst. 408 S (2017-2018) beskrives denne delen av mandatet slik:

«Kommisjonen skal legge frem forslag til tiltak som kan skape større likeverd mellom majoritets- og minoritetsbefolkningen, og forslag til tiltak som kan bidra til å informere og øke den generelle kunnskapen i samfunnet om samisk og kvensk/norskfinsk historie og kultur av i dag. Dette kan for eksempel være tiltak for fortsatt å fremme samisk og kvensk/finsk språk og kultur, eller å informere og formidle kunnskap om fornorskingspolitikken og dens virkninger til majoritetsbefolkningen.² I denne sammenhengen er det naturlig at kommisjonen også vurderer allerede pågående tiltak for forsoning.

Fordi etablering av en felles forståelse av fortiden og bredere kunnskap om vår felles historie er en hovedmålsetting for kommisjonens arbeid, skal kommisjonen i tillegg til å avlegge en avsluttende rapport finne egnede midler til å formidle den kunnskapen som fremskaffes. (...)»

Begrepet «forsoning» er ikke særskilt utdypet i mandatet, verken når det gjelder definisjon eller eksempler på praksis fra sannhets- og forsonings-

prosesser. Imidlertid uttrykker mandatet helt klart at forsoning er et overordnet mål, og at Stortinget forventer at kommisjonens forslag skal stake opp veier til forsoning, i forlengelsen av «allerede pågående tiltak for forsoning.» Som forsonende tiltak nevner mandatet for eksempel tiltak for likeverd, økte relevante historiske kunnskaper og økt allmenn formidling av historien, samt tiltak for å fremme skogfinners, kveners og samers språk og kultur.

I dette kapitlet vil kommisjonen se nærmere på selve forsoningsbegrepet og vurdere forholdet mellom kunnskap om og erfaringer med fornorskingspolitikk og forsoning – og i hvilken grad historiske fremstillinger kan virke forsonende.

Som kommisjonen har redegjort for, finnes det etter hvert et forholdsvis stort antall sannhets- og forsoningskommisjoner på verdensbasis.³ Gitt at konteksten for ulike sannhets- og forsoningskommisjoner varierer mye, er det naturlig at også forståelsen av forsoningsbegrepet varierer. Kommisjonen har derfor funnet frem til sin egen forståelse av begrepet og en egen forståelse av hva som kjennetegner et forsonet samfunn i Norge. Kommisjonen har vært opptatt av å finne en forståelse av forsoningsbegrepet som nettopp er tilpasset et demokratisk velferdssamfunn i vår tid, og som svarer på kommisjonens mandat og den historiske og nåtidige konteksten for kommisjonens arbeid. Kommisjonen har lyttet til innspill om hva forsoning innebærer. Likeså har kommisjonen vært opptatt av at forsoningstiltakene speiler og fremmer verdier kommisjonen stiller seg bak.

25.2 Nærmere om begrepet «forsoning»

Kommisjonen forstår forsoning både som en prosess og som en tilstand. Forsoning som prosess tar form av en serie målrettede forsonende handlinger og tiltak, og er preget av gjensidig vilje til forsoning. Resultatet av en slik prosess kan være forsoning som tilstand, som viser seg i blant annet positive og imøtekommende holdninger og gjensidig tillit og respekt.

Målet med forsoningsprosesser er, som mandatet fremhever, å *legge grunnlaget for fortsatt forsoning*. Dette innebærer at Stortinget har konstatert at flere gjennomførte tiltak allerede har hatt forsonende effekt. Kommisjonen deler denne oppfatningen. Kommisjonen noterer seg at ulike gjennomførte tiltak og prosesser i Norge allerede har hatt effekt. Mye tyder også på at kommisjonens arbeid og utdrettede

1 Se kapittel 2.

2 Skogfinnene var ikke med i det opprinnelige mandatet, men kom med etter at kommisjonsarbeidet hadde kommet i gang, se kapittel 2..

3 Se kapittel 3.

virksomhet allerede har satt i gang prosesser, både for enkeltindivider og på gruppenivå, som kan virke forsonende. På den andre siden har kommisjonen møtt mennesker som ikke opplever noen forsoning. Det viser at forsoningsprosesser er krevende og vil ta tid, og at Norge har mye uforløst i oppgjøret med fornorskingspolitikken.

Forsoning er ikke en ensidig prosess som kun involverer én part, men en prosess med flere parter. Forsoning involverer både representanter for de som utformet og sto for fornorskingspolitikken, og de som ble utsatt for den. Mange befant seg mellom disse ytterpunktene, som for eksempel enkelte prester, lærere, husmødre og tjenestefolk på internatene. I det daglige var de ofte aktører som var satt til å gjennomføre fornorskingspolitikken, samtidig som de ofte har blitt oppfattet som utøvere av urett. Videre berører forsoning både forhold på personlig plan for enkeltindivider, som deres behov for anerkjennelse og verdighet fra andre personer og fra samfunnet ellers, og forhold internt i og mellom grupper. Forsoning innebærer også at myndigheter og majoritetsbefolkning anerkjenner at kvener, skogfinner og samer har rett til å være en del av fellesskapet i Norge på lik linje med majoritetsbefolkningen.

I Norge har en rekke hendelser funnet sted siden 1990-tallet, som utvilsomt har hatt forsonende effekt. Kong Haralds tale ved åpningen av Sametinget/Sámediggi/Sámediggi/Saemiedigkie i 1997 var likeledes en sterk forsoningshandling, i form av oppgjør med fornorskingspolitikken og anerkjennelse av samene som urfolk. Et annet eksempel er kong Haralds tale i 1992 ved Partisanbautaen i Kiberg/Biergi/Kiiperi, der han ba om unnskyldning for den urett partisanene som overlevde krigen hadde lidd under den kalde krigen. Siden er det kommet flere offentlige unnskyldninger overfor samene, men også overfor jødene, romanifolk og rom.⁴ Kvenene og skogfinnene opplever at de ikke fått noen unnskyldning som en del av oppgjøret med fornorskingspolitikk.

Forsoning har en viktig symbolsk og rituell side. Ett eksempel er Svenska kyrkans offisielle unnskyldning til samene for de krenkelser og overgrep kirken utsatte samene for. Da den svenske erkebiskopen, Antje Jackelén ba om unnskyldning, knelte hun foran forsamlingen og ba om unnskyldning for helt konkrete handlinger på kirkens vegne.

Etter kommisjonens oppfatning er det et viktig poeng ved unnskyldninger at de foretas i det offentlige rom og blir kjent for mange. Unnskyldninger blir slik også symboler som kommuniserer et tydelig moralsk ansvar og handlinger som både skal lege sår og forhindre at urett glemmes.

Selv om en i norske sammenhenger ikke har vært så opptatt av ritualer som forsoningselement, kan unnskyldninger av den typen kommisjonen har vist til, ha et betydelig forsonende potensial. Dette gjelder også for hendelser som Kongens opptreden i Sametinget og ved Partisanbautaen, altså ved minnesteder med sterke historier. I mer beskjeden grad kan kanskje en del av kommisjonens virksomhet, med deling og anerkjennelse av personlige fortellinger, hatt forsonende konsekvenser. Også deltakelse på åpne møter og kaffemøter, med innslag av skogfinsk, kvensk og samisk sang, musikk og kunst, kan virke forsonende. Slike symbolske uttrykk kan også ha betydelig emosjonell appell og kan forhåpentligvis ha hatt forsonende effekt for noen.

Kommisjonen gjør oppmerksom på språkets betydning for forsoningen. Et kraftig og splittende språk kan ha bidra til å forstyrre eller forlenge forsoningsprosesser.⁵ En forutsetning for forsoning er at det tales sant og direkte om overgrep og urett som er begått. Samtidig er det viktig å velge ord som ikke motvirker forsoningen når hendelser og kontekst skal fortolkes.

De tiltakene kommisjonen foreslår, er ment å legge til rette for forsoning på ulike nivåer og på ulike måter. Kommisjonen er selvsagt innforstått med at forsoning ikke kan vedtas, og at ingen kan instrueres til å be om unnskyldning eller forsones. Det kreves en felles vilje i hele samfunnet. Myndighetene må ta et særskilt ansvar, da det eksisterer et asymmetrisk maktforhold mellom myndighetene og de gruppene kommisjonen omtaler.

Kommisjonens slutter seg til Stortingets forståelse av et forsonet samfunn som et samfunn der befolkningen har et «felles solid kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken og konsekvensene av den, og der offentlige myndigheter erkjenner at det har vært begått urett overfor de gruppene som inngår i mandatet», og at fornorskingspolitikken hadde negative konsekvenser for enkeltindivider og for samer, kvener og skogfinner som grupper.⁶

4 Se kapittel 10.

5 Se Gudmarsdóttir, Regan & Solomos, red. (2021) s. 273-276.

6 Se også Johnsen og Skum, red. (2013).

Fornorskingspolitikken hadde imidlertid også negative konsekvenser for den øvrige befolkningen, ikke minst i form av lite kunnskap om de gruppene som ble utsatt for fornorskingspolitikk og den uretten som disse gruppene har vært utsatt for. Ikke sjelden ga denne manglende kunnskapen seg utslag i stereotipe oppfatninger om og i noen tilfeller negative holdninger til de samme gruppene. Kommisjonen mener at et forsonet samfunn også er kjennetegnet av en felles erkjennelse av at fornorskingspolitikken hadde slike negative konsekvenser i majoritetsbefolkningen.

Fornorskingspolitikken bygget på og forsterket manglende likeverd mellom samer, kvener og skogfinner på den ene siden og majoritetsbefolkningen på den andre. Kommisjonen mener et forsonet samfunn er kjennetegnet av språklig, kulturell og identitetsmessig likeverd mellom kvener, skogfinner, samer og majoritetsbefolkningen, og foreslår tiltak som kan bidra til å fremme slikt likeverd.

25.3 Tillit

Nå er det jo snakk om [at] samefolket og den norske befolkningen skal forsones gammel urett [...]. Og skal vi forsones, så må begge sidene komme dit hen at vi, for det første, er enige om at sånn som det er nå, kan vi ikke ha det. Nummer to er at vi har to parter som må være enige om at vi må ha en kursendring. Og så må den kursendringen være tydelig. [...] Det er et lite ord som heter tillit.⁷

Tillit er en kjerneverdi i det norske samfunnet, og bevisstheten om betydningen av tillit er voksende. Kommisjonen mener at et forsonet samfunn også er kjennetegnet av at hele befolkningen har høy grad av tillit til andre mennesker og til samfunnsinstitusjonene, ikke minst de politiske institusjonene. Videre legger kommisjonen til grunn at et forsonet samfunn er preget av høy grad av tillit internt i de gruppene som er omfattet av mandatet, og av høy grad av tillit mellom disse gruppene. Det er tidligere gjennomført flere ulike undersøkelser av norske samers tillit til andre mennesker og til viktige samfunnsinstitusjoner. På et overordnet nivå tyder disse undersøkelsene på at det innenfor det geografiske området som er undersøkt, ikke er noen forskjeller

mellom samers og andres tillit til andre mennesker, men at det er en noe lavere tillit til «folk flest» enn i totalbefolkningen. Undersøkelsene tyder også på at tilliten til de viktigste samfunnsinstitusjonene er like høy blant samer som i den øvrige befolkningen.⁸ Det finnes ingen tilsvarende undersøkelser av tillit blant kvener og skogfinner. Flere av de innsamlede personlige historiene uttrykker på ulike måter mistillit både til andre mennesker og til offentlige myndigheter.⁹

Kommisjonen har ved å løfte frem skogfinners, samers og kveners erfaringer med fornorsking og urett søkt å skape større grunnlag for tillit. Generelt bygges tillit til samfunnsinstitusjonene når disse opptrer på en tillitsvekkende måte i samsvar med fellesverdier som respekt, rettferdighet og likebehandling. Motsatt svekkes tilliten når enkeltpersoner eller grupper eksempelvis opplever urett, forskjellsbehandling eller manglende ivaretagelse av det som er disse institusjonenes forpliktelser. Fosen-saken, som blant annet handler om forvaltningens oppfølging av en enstemmig dom i landets øverste rettsinstans, er etter kommisjonens oppfatning et eksempel på hvordan tillit til samfunnsinstitusjoner kan komme under press.

Når kommisjonen har arbeidet med å utvikle og foreslå tiltak for å styrke samhold, fellesskapsfølelse og tillit internt i gruppene, har den vært opptatt av at slike tiltak ikke utformes på en måte som svekker utsiktene til å videreføre og styrke samhold, fellesskapsfølelse og tillit på tvers av gruppetilhørighet. Viktige forsonende tiltak har derfor dreid seg om å styrke språk og andre kulturelle særtrekk som uttrykker anerkjennelse og respekt for rettigheter. Sist, men ikke minst mener kommisjonen at et forsonet samfunn kjennetegnes av at enkeltpersoner kan leve godt med sin fortid og ser for seg en fremtid med et godt liv.

KULTURELL OG SPRÅKLIG FORSONING I GÁIVUOTNA/KÅFJORD/KAIVUONO

Et interessant eksempel på et lokalt forsoningsarbeid med forankring i sivilsamfunnet er en prosess i kjølvannet av en konflikt knyttet til motstand mot etablering av forvaltningsområdet for samisk språk og innføringen av samisk læreplan i skolen. Denne konflikten var særlig hard i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono i Troms/Romsa/Tromssa, der det i de mest intense periodene var nærmest daglige leserbrev i avisene. Et kjent

7 SFKOMM 2021/335-4.

8 Se for eksempel Josefsen og Saglie red. (2011); Selle, Semb, Strømsnes og Nordø (2015); Josefsen, Mørkenstam, Nilsson & Saglie red. (2017).

9 Se kapittel 11.2.

uttrykk for denne konflikten var den gjentakende overmalingen og skytingen på de samiskspråklige skiltene som markerte kommunegrensa til Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono.

Bakteppet for konflikten var den språklige fornorskningen av kommunene. I Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono hadde en stor majoritet hatt samisk som morsmål, men etter andre verdenskrig lærte bare et fåtall av de som vokste opp, samisk. Debatten om innføringen av samelovens språkregler og av nasjonal samisk læreplan, L97 samisk handlet slik også om identitet, om hvordan historien lokalt ble forvaltet, og om hvilken betydning fortidas hendelser har i dag.

Konflikten i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono var lenge hard og uforsonlig og splittet lokalsamfunn og familier. Noen familier gikk så langt som å legge ned taleforbud om temaet når familien var samlet. I Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono kom det et omslag i 2002. Flere av de skarpeste og ivrigste debattantene kom da til en erkjennelse om at også det samiske (og det kvenske) hadde en plass i kommunen. Det å bygge tillit innad i og mellom grupper har vært sett på som viktig.

Urloksfestivalen Riddu Riđđu var en viktig del av arbeidet med å skape legitimitet rundt sjøsamisk kultur og mobiliserer et stort antall frivillige fra ulike deler av kommunen hvert år. Samtidig har det vokst frem en forståelse av at Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono er en flerkulturell kommune. Tiden etter 2002 har i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono vært preget av forsoning. En viktig del av forsoningsarbeidet har bestått i å forsøke å skape en felles forståelse av hva slags samfunn Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono er og skal være. Lignende debatter og konflikter kom senere opp i Tromsø/Romsa/Tromssa og Bodø/Bådåddjo, om enn ikke like langvarig som i Gáivuotna/Kåfjord/Kaivuono.

Kilde: Hansen (2008); Hætta (2021); Andresen, Evjen & Ryymin (2021); Pedersen & Høgmo (2004).

25.4 Forsoning og tilgivelse

Kommisjonen legger til grunn at forsoning og tilgivelse er ulike, om enn beslektede, begreper. Selv

om forsoning og tilgivelse er beslektede begreper, legger kommisjonen til grunn at det for mange er mulig å forsones uten å tilgi og tilgis. Den religiøse dimensjonen har stått sentralt i flere sannhets- og forsoningsprosesser, ikke minst i Sør-Afrika. Erkebiskop Desmond Tutu, som ledet den sør-afrikanske kommisjonen, var opptatt av tilgivelsens betydning for fremtida og veien videre. I boken *Ingen fremtid uten tilgivelse* skriver Tutu blant annet at tilgivelse innebærer at man «trekker ut den brodden i hukommelsen som truer med å forgifte hele tilværelsen vår. (...) Å tilgi vil si at man oppgir retten til å gi overgriperen tilbake med samme mynt, men dette er et tap som frigjør offeret.»¹⁰

Selv om Tutus utgangspunkt var en sterk kristen tro, er hans forståelse av hva som kjennetegner tilgivelse, svært lik en sekulær og mer psykologisk forståelse av tilgivelse: «Tilgivelse innebærer å gi slipp på sinne og ønske om hevn. Det kan dempe smerten av offergjøring og bidra til å bevege seg bort fra en offeridentitet.»¹¹ Tilgivelse og forsoning er ulike begreper med åpenbare tangeringspunkter. Tilgivelse er ikke en ubetinget forutsetning for forsoning, men forsoning krever vilje til å ta oppgjør med urett.

25.5 Sannhet og forsoning

Kommisjonens forståelse av hva forsoning innebærer tar utgangspunkt i et felles solid kunnskapsgrunnlag i hele befolkningen om fornorskingspolitikken og konsekvensene av den. I tråd med kommisjonens mandat har kommisjonen både gjennomført en historisk gransking av fornorskingspolitikken fremvekst og forløp, og undersøkt virkninger av denne politikken. En del av dette har vært å ta imot og anerkjenne skogfinners, samers og kveners erfaringer med fornorskingspolitikken, slik disse erindres i dag. Disse historiene har vært med på å løfte frem perspektiver som tidligere ikke har vært sterkt nok vektlagt.

Deler av faglitteraturen om sannhets- og forsoningskommisjoner bygger på en antakelse om at det er en nær forbindelse mellom sannhet og forsoning, nærmere bestemt at det vanligvis vil være lettere å oppnå forsoning mellom individer og grupper dersom disse har samme oppfatning av hva som faktisk har skjedd historisk.¹² Kunnskapen om hva som faktisk skjedde, kan virke frigjørende og motvirke mytedannelse og spekulasjon. Forsoning kan dessuten

10 Tutu (2000) s. 196.

11 Staub, Pearlman, Gubin og Hagengimana (2005) s. 301.

12 Barkan (2009) bruker uttrykket «shared narrative» om en slik grunnleggende felles historieforståelse.

vanskelig finne sted dersom det gjør seg gjeldende en alminnelig mangel på kunnskap om urett som er begått, slik tilfellet er for store deler av den norske befolkningen. I norsk kontekst er derfor sannhet i betydning kunnskap om fornorskingshistorien og mulighetene for forsoning nøye knyttet sammen.

Historiske undersøkelser av urett i regi av sannhets- og forsoningskommisjoner har utvilsomt ført til ny kunnskap om overgrep og urett begått mot spesielle grupper, kunnskap som også er meningen å dele med hele befolkningen. På den andre siden har det ikke vært gitt at slik kunnskap i seg selv og uten videre fører til forsoning.¹³ Historiske granskninger fører ikke nødvendigvis til en felles forståelse av historien som kan legge grunnlag for forsoning. Dette er en problemstilling som også kommisjonen har støtt på i sitt arbeid.

Fortellingene om fortida har inngått – og inngår – i en kamp for politisk legitimitet og juridiske rettigheter der historien blir brukt, og av og til misbrukt. Ofte har ulike sider ved samisk og kvensk historie blitt debattert på lokale og regionale medieplattformer, ofte også i kommentarfelt og i sosiale media. Tidvis, men ikke veldig ofte, har debatten blitt del av det nasjonale ordskiftet.

På et overordnet plan handler debatten om kvenenes og samenes rett til å sikre og utvikle sitt språk, kultur og samfunnsliv. Flere av debattene har engasjert bredt, med alt fra lekfolk, til politikere, interessegrupper, forskere og aktivister fra ulike hold. Ofte har debatten vært både politisert og polarisert, men skarpe og uforsonlige fronter. Det har i debattene, og da særlig i kommentarfeltene og i sosiale media, vært mange tilfeller av personlige utfall, motivspekulasjon, alternative fakta, konspirasjonsteorier og ikke sjelden også samehets. Slik har samisk og kvensk historie vært et omstridt historisk tema de siste tiårene.

Måten historiske granskninger gjennomføres på, kan påvirke utsiktene til at granskningen vil bidra til forsoning. Dette er velkjent fra mange sannhets- og forsoningskommisjoners arbeid.¹⁴ I de historiske fremstillingene i kommisjonens rapport fremkommer ikke sjelden nyanser i tolkningen av både hendelser, politikk og strukturelle forhold. Dette gjelder for eksempel der kommisjonen viser at fornorskingspolitikken hadde flere ansikter, fra streng gjennom-

føring til modifiseringer og unntak fra instruksjer og regelverk. Personlige historier avspeiler i noen grad dette, men de reflekterer også ulike perspektiver, og derfor også forskjellig vektlegging og tolking av historien.

Et av kommisjonens bidrag har vært å få frem historien om fornorskingspolitikk og urett og la de berørte gruppernes stemmer komme til uttrykk, samtidig som ulike perspektiver settes i sammenheng. Et av trinnene i en forsoningsprosess er nettopp å la seg berøre av og ta inn over seg andres opplevelser, også i tilfeller der en selv har opplevd noe på en annen måte, eller der en ikke kjenner seg igjen.

Det er kommisjonens håp at granskningen som er gjennomført, og den fremstillingen av hendelser og utviklingstrekk som presenteres i denne rapporten, kan oppleves som et felles kunnskapsgrunnlag for hele befolkningen, så vel som for offentlige myndigheter, og dermed legge et grunnlag for forsoning. Det har vært et viktig mål å få frem hvordan fornorskingspolitikken og fornorskning ble og blir opplevd av de som var i målgruppene for den. Samtidig har det vært et viktig mål å beskrive hvordan de ulike aktørene som var involvert i utviklingen av fornorskingspolitikken, forsto den bredere konteksten for politikken. Kommisjonens ønsker at granskningen på denne måten blir nyansert og gir ulike inntak til – og perspektiver på – fornorskingspolitikk.

I tråd med kommisjonens syn på hva forsoning innebærer, og hva som kjennetegner et forsonet samfunn, er det uansett klart at granskningen ikke kun har egenverdi, men utgjør et solid kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser. Kommisjonen håper dette grunnlaget kan deles av så mange som mulig som redskap i byggingen av et mer forsonet samfunn.

25.6 Eksempler på gjennomførte tiltak

Kommisjonens mandat nevner at det allerede er gjennomført flere tiltak. Siden 1970-tallet har en rekke ulike tiltak for å styrke samisk, og etter hvert også kvensk og skogfinsk kultur, språk og samfunnsliv, blitt vedtatt og gjennomført. Svært ofte har tiltakene kommet som svar på politiske krav fra kvener, skogfinner og samer. De fleste av disse tiltakene har ikke hatt forsoning som eksplisitt mål. De kan likevel ha hatt og har forsonende effekt, for eksempel ved at de

13 Hayner (2011) s. 183–186.

14 Se Niezen (2017), spesielt kapittel 7, for relevante erfaringer fra den kanadiske sannhets- og forsoningskommisjonen og Friedman (2017) for erfaringer fra sannhets- og forsoningskommisjonene i Sierra Leone og Peru. Se også Rushton (2006) for en diskusjon av noen dilemmaer knyttet til sannhets- og forsoningskommisjoners rapportering.

etablerer eller styrker språklig og kulturelt likeverd. Disse tiltakene er i stor grad beskrevet i rapportens del III. Mange tiltak fungerer godt, mens det er mangler ved gjennomføringen av andre deler av den vedtatte politikken.

Kommisjonen gjengir og gjentar her noen eksempler på gjennomførte tiltak. Kommisjonen har allerede nevnt Kong Haralds unnskyldning til Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie for fornorskingspolitikken i 1997. Dette er et av de mest sentrale forsonende tiltakene som har blitt gjennomført. Unnskyldningen erkjente at det hadde blitt begått urett i forbindelse med den hardhendte fornorskingspolitikken, og la dermed grunnlaget for en bredere erkjennelse av uretten som ble begått mot samene. Året før hadde kommunal- og regionalminister Ragnhild Queseth Haarstad på vegne av den norske regjeringen gitt en offisiell unnskyldning til de nasjonale minoritetene om unnskyldning for måten de hadde vært behandlet på: «Regjeringa seier seg òg lei for den fornorskingspolitikken som har råka alle dei nasjonale minoritetane, og vil på staten sine vegner be om orsaking for den måten minoritetane er blitt behandla på.»¹⁵

Den norske kirke erkjente i 1997 sin rolle i fornorskingen av samene: «Kirkemøtet erkjenner at myndighetenes fornorskingspolitikk og Den norske kirkes rolle i denne sammenheng har medført overgrep mot det samiske folk. Kirkemøtet vil bidra til at uretten ikke skal fortsette.»¹⁶

Siden 1997 har det pågått gjenbegravinger av samiske levninger som finnes i de Schreinerske samlinger ved Universitetet i Oslo. Dersom samisk skjelettmateriale, som har blitt gravd opp og benyttet til forskning, kan identifiseres til en navngitt person, kan avdødes etterkommere i rett linje kreve skjelettmaterialet utlevert fra Universitetet i Oslo for gravlegging. Slike gjenbegravinger kan være et uttrykk for erkjennelse og beklagelse for tidligere tiders urett, samtidig som de representerer en rituell tilbakeføring til etterkommerne av de døde og av kulturarv.

Samefolkets fond ble opprettet ved budsjettvedtak 16. juni 2000 med en bevilgning på 75 mill. kr. Fler-tallet i finanskomiteen uttalte om fondets formål at

avkastningen av fondet skulle gå til forskjellige tiltak som ville styrke samiske språk og kultur.¹⁷ Stortingets vedtak omtaler opprettelsen av fondet som en kollektiv erstatning for de skadene og den uretten fornorskingspolitikken har påført det samiske folk. Fondet ble altså opprettet som en kollektiv kompensasjon for språklige og kulturelle tap og forsakelser tidligere tiders fornorskingspolitikk hadde påført samene. Fondet ble avviklet i 2014, og avkastningsmodellen ble erstattet med ordinære bevilgninger til Sametinget over statsbudsjettet.¹⁸

Ävv Saa'mi mu'zei/Øst-samisk museum i Neiden/Njauddâm/Njâvdán/Näätämö ble valgt som samisk Tusenårssted i 2000. Formålet var å markere skoltesamenes historie og samtid og deres skjebne under fornorskingspolitikken.

I 2005 ble det etablert en særordning for rettferdsvederlag for samer og kvener med tapt skolegang i årene 1940–1947. Fornorskingspolitikken ble ansett som en medvirkende årsak, sammen med andre verdenskrig, til at samene og kvenene kom særskilt uheldig ut. Justiskomiteen på Stortinget uttalte blant annet i prosessen med å etablere ordningen at

«[k]omiteen er kjent med at konsekvensene av fornorskingspolitikken har fulgt flere samer og kvener gjennom hele livet, og beklager dette sterkt.»¹⁹

Kvensk ble anerkjent som eget språk i 2005, og i 2021 fastsatte Stortinget offisielt nordsamisk, sørsamisk, lulesamisk og kvensk navn på Norge.

I 2012 inngikk Norsk Folkemuseum, Kulturhistorisk museum og Sametinget en avtale om at samiske gjenstander skulle tilbakeføres til museer under Sametingets forvaltning. Prosjektet heter Bååstede, og skal føre til at det samiske folk får råderett over en større del av sin kulturarv. Samtidig regnes museenes samiske utstillinger som en viktig ressurs for å formidle kunnskap og historie om den samiske urbefolkningen, ikke bare for samer, men for elever og studenter og befolkningen i hele Norge. I det ligger også en erkjennelse av at fornorskingspolitikken også fikk negative konsekvenser for den øvrige befolkningen.²⁰

15 Se kapittel 10.2.6.

16 Lund (2014).

17 St.prp. nr. 22 (2002-2003).

18 Se mer om dette i kapittel 14.3.2.

19 Se kapittel 14 for mer om rettferdsvederlag.

20 Bååstede – Norsk Folkemuseum.

Skogfinnene fikk offisiell status som nasjonal minoritet da Norge ratifiserte Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter i 1999, og i 2021 ble det bevilget midler over statsbudsjettet til oppføring av nytt museumsbygg for Norsk Skogfinsk Museum/Norjan metsäsuomalaismuseo.

Den politiske organiseringen og annen organisasjonsutvikling varierer svært mye mellom de gruppene som inngår i kommisjonens arbeid. Dette har bidratt til ulik grad av fremgang i pågående revitaliseringsprosesser. Dette gjenspeiles blant annet i det språklige feltet, hvor kvener, men også samer, møter utfordringer med stadig manglende eller mangelfulle rettigheter til språkopplæring. Skogfinnene har på sin side ingen anerkjente språklige rettigheter. Tiltakene som hittil har blitt iverksatt, har ikke resultert i fullt likeverd mellom norsk og samisk, kvensk og skogfinsk kultur. Konsekvensen av dette er at en fullverdig kultur- og språkrevitalisering har uteblitt, noe de personlige historiene kommisjonen har mottatt, også vitner om.

25.7 Manglende eller mangelfull gjennomføring av vedtatt politikk

En av de største utfordringene kommisjonen har observert er manglende gjennomføring av vedtatt politikk. Når lover, lovfestede rettigheter og politiske vedtak og tiltak ikke har blitt fulgt opp av utøvende myndigheter overfor alle gruppene, står en overfor et implementeringsgap. Kommisjonen har påpekt at sosial tillit og tillit til myndigheter generelt er viktige forutsetninger for forsoning. Manglende oppfølging av vedtatte rettigheter og tiltak svekker ikke bare tilliten generelt, men også tiltroen til at tiltak vil bli realisert. Manglende eller mangelfull implementering er i seg selv et problem når det gjelder effekten av intendert politikk på respektive områder. I tillegg utgjør implementeringsgapet en hindring for videre forsoning.

For samenes del finner kommisjonen implementeringsgap innenfor de fleste samfunnsområder. For eksempel har retten til et tjenestetilbud på samisk, blant annet retten til å kommunisere med offentlig forvaltning på samisk, ikke blitt oppfylt tilstrekkelig i alle kommunene i språkforvaltningsområdet, og retten til opplæring i eller på samisk ikke har blitt

oppfylt, til tross for lovfestede rettigheter og langvarig påtrykk fra foreldre. Implementeringsgapet er godt dokumentert gjennom flere forskningsprosjekter og utredninger, hvor det blant annet slås fast at den samiske kultur- og språkkompetansen i offentlig sektor er mangelfull, og at opplæringstilbudet i samisk språk er mangelfullt, selv i samiske forvaltningskommunene.²¹

Mangelfull implementering av lover, lovfestede rettigheter og politisk vedtatte tiltak har også gjort seg gjeldende for kvener og skogfinner. Nasjonale minoriteter, opplever at førstelinjetjenester i liten grad er kjent med deres rettigheter. Nasjonale minoriteter opplever at forvaltningen, til tross for gode intensjoner, ikke er hensiktsmessig organisert eller har tilstrekkelig ressurser for å ivareta nasjonale minoriteters behov.²²

Den manglende implementeringen av vedtatt politikk innen oppvekst- og utdanningssektoren har en sammensatt bakgrunn, men den lave tilgangen på lærere med trippelkompetanse²³ og den mangelfulle informasjonen de foresatte får om retten til språkopplæring, er eksempler på flaskehalsen i utdanningssektoren som har forhindret en fullverdig implementering. Enkelte opplever manglende implementering som en trenering av kvenske og samiske saker.

I NOU 2016:18 *Hjertespråket* ble det påvist store variasjoner i innhold og kvalitet på samiskopplæringen i skolen. Elever opplevde å få tilbud om opplæring i samisk som andrespråk, til tross for at de hadde krav på samisk som førstespråk. Elever opplevde også samiskopplæringen som belastende, fordi den gikk utenfor ordinær undervisningstid. Undervisningen i samisk som andrespråk fulgte en svak opplæringsmodell, og førte heller ikke til funksjonell tospråklighet.²⁴ Kommisjonen slutter seg til situasjonsbeskrivelsen i NOU 2016: 18. Offentlige tjenestepersoners tolkning av lover og vedtak angående samiske, kvenske og skogfinske saker kan være utslagsgivende for graden av gjennomføring. Dette vil kunne påvirke forsoningsprosessen, slik en observerte ved gjennomføringen av Kunnskapsløftet i 2006.²⁵ Forsoningsprosessen er derfor avhengig av holdnings- og kunnskapsmessig forankring hos ansatte i stat, kommuner, fylkeskommuner og andre virksomheter.

21 Angell et al. (2022); NOU: 2016: 18 *Hjertespråket*.

22 Berge, Haugsevje & Løkka (2019).

23 Trippelkompetanse: Lærere som har kompetanse innen pedagogikk, kultur og språk. Andre yrkesutøvere kan også inneha trippelkompetanse.

24 NOU 2016: 18, s. 122–123.

25 Engesbak & Stubbe (2008).

Manglende implementering av vedtatt politikk gjør seg gjeldende innenfor mange samfunnsområder, eksempelvis oppvekst og utdanning, slik som skissert over, men også innen helsesektoren og barnevernet, hvor rekruttering av personell med språk- og kulturkompetanse er utfordrende. Innen justissektoren finner man lignende utfordringer.²⁶

Selv om en fullstendig gjennomgang av den manglende eller mangelfulle gjennomføringen av vedtatt politikk overfor norskfinner, kvener, samer, og skogfinner faller utenfor rammen av kommisjonens oppdrag, vil flere av de forslagene som fremmes nedenfor, være relatert til implementeringsgapet. Det peker mot at Stortinget bør vurdere om det bør igangsettes en bred kartlegging av implementeringen av vedtak knyttet til urfolk og nasjonale minoriteter.

25.8 Avslutning

Kommisjonens arbeid og forslag til tiltak bygger på en forståelse av at forsoning er en gjensidig og relasjonell prosess som skjer på ulike nivåer. Forsoning kan foregå på individnivå, gruppenivå og politisk nivå. Kommisjonen forstår forsoning både som en prosess og en tilstand. De tiltakene kommisjonen foreslår, kan bidra til forsoning på ulike nivåer og på ulike måter.

Kommisjonen forstår et forsonet samfunn som et samfunn der befolkningen har et felles solid kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken og konsekvensene av den, og der offentlige myndigheter erkjenner at det har vært begått urett overfor de gruppene som inngår i mandatet. Det er også viktig at myndighetene erkjenner at fornorskingspolitikken hadde negative konsekvenser både for enkeltindivider og for kvener, samer og skogfinner som grupper.

Kommisjonen legger til grunn at et forsonet samfunn er kjennetegnet av en felles erkjennelse av at fornorskingspolitikken hadde negative konsekvenser også for majoritetsbefolkningen, ikke minst i form av liten kunnskap og noen ganger stereotypiske oppfatninger og negative holdninger til de gruppene som ble utsatt for fornorskingspolitikk.

Kommisjonen mener at et forsonet samfunn er kjennetegnet av språklig, kulturell og identitetsmessig likeverd mellom skogfinner, kvener, samer og majoritetsbefolkningen, og foreslår tiltak som kan bidra til å fremme likeverd og anerkjennelse. Kommisjonen mener at et forsonet samfunn også er kjennetegnet av høy grad av tillit til andre mennesker

og høy grad av tillit til samfunnsinstitusjonene, ikke minst de politiske institusjonene.

Underveis i arbeidet har kommisjonen fått en rekke forslag til tiltak for forsoning fra enkeltpersoner og organisasjoner. De viktigste av disse presenteres i neste kapittel. Deretter presenteres kommisjonens forslag til tiltak for forsoning. Mange av de tiltakene kommisjonen foreslår, må forstås som svar på de utfordringene kommisjonens arbeid har avdekket, og som svar på ulike negative konsekvenser av fornorskingspolitikken. Kommisjonen foreslår særlig tiltak som kan bidra til større likeverd mellom de gruppene som inngår i kommisjonens gransking og majoritetsbefolkningen, tiltak som bidrar til revitalisering av samisk, kvensk og skogfinsk språk og kultur, samt tiltak som bidrar til et kunnskapsløft om fornorskingshistorien.

Målet for kommisjonens forslag til tiltak er å legge til rette for kunnskapsmessige, holdningsmessige, handlingsmessige og emosjonelle endringer. Det er kommisjonens ønske og håp at de tiltakene som foreslås, kan føre til slike endringer og et mer forsonet samfunn.

26 Angell et al. (2022).

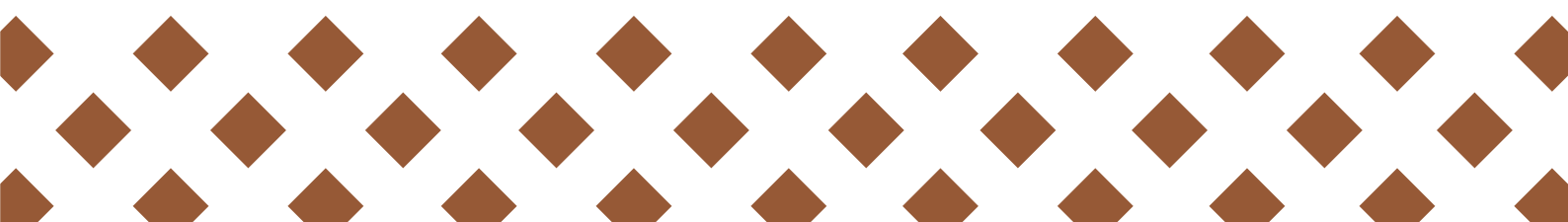
Nesten integrert

2011 © Ingunn Utsi / BONO 2023

Kapittel

26

Tiltak

26. Tiltak

Kommisjonen har arbeidet frem sine forslag til tiltak med basis i de funn som fremkommer i rapporten, de vurderinger kommisjonen har gjort på grunnlag av sine funn og de innspill som er kommet inn gjennom en omfattende prosess med berørte.

Gjennom de personlige historiene, innsendt materiale og de åpne møtene har kommisjonen mottatt refleksjoner og innspill fra enkeltpersoner om hvordan forsoning kan forstås og gjennomføres. Kommisjonen har deltatt på en rekke dialogmøter med organisasjonene fra de berørte miljøene, hvor det blant annet har blitt diskutert forslag til tiltak. Forslagene fra disse møtene blir gjengitt under. I tillegg har kommisjonen gjennomført innspillmøter og høring og mottatt både formelle ideer og skriftlige innspill.

I dette kapitlet gis først en oversikt over innspill oversendt fra kvenske, skogfinske og samiske organisasjoner samt øvrige forslag fremkommet i kommisjonens høringsmøte. Deretter fremlegges kommisjonens forslag til tiltak.

26.1 Norske Kveners Forbund – Ruijan Kvääniliitto (NKF)

NKF foreslår å styrke kvensk språk, kvenske språksentre og kvenske institusjoner. Formålet er å øke synliggjøringen av kvenene, øke kunnskapen om kvenene, styrke kvensk kulturliv, verne kvenske kulturminner, styrke ytringsfriheten og sikre likestilling. NKF har også spilt inn forslag med sikte på å oppnå kvensk medbestemmelse, oppnå likebehandling, sikre kveners tilgang til ressursgrunnlag, sikre det kvenske internasjonale samarbeidet, og ivareta den frivillige innsatsen. I tillegg har organisasjonen kommet med innspill om anerkjennelse og forsoning.¹

NKFs innspill til tiltak for å styrke kvensk språk vektlegger nødvendigheten av å løfte kvensk språk fra del II til del III i Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk, og at kvensk språk må revitaliseres gjennom en statlig helhetlig, tilstrekkelig finansiert plan med konkrete målbare mål. NKF ønsker også at offentlig informasjon som er viktig for allmennheten, og offentlig informasjon som berører kvener og kvenske interesser, utgis på kvensk. Videre ønsker NKF en årlig nasjonal markering av Kvensk

språkuke og Kvensk språkdag. NKF peker også på den manglende implementeringen av vedtatt politikk, og ser behovet for å iverksette tiltak og rettigheter kvenene har, lokalt, regionalt og nasjonalt. NKF har flere innspill til tiltak om kvensk barnehagetilbud, kvenskapplæring i grunnskole og videregående skole, språkmotivering, høyere utdanning og sikring av kvensk opplæringstilbud.²

NKF foreslår tiltak for å videreutvikle kvenske språksentre og styrke kvensk språk i media, samt tiltak for å øke kunnskapen om kvener i samfunnet. For å øke kunnskapen om kvener ønsker NKF en styrking av forskningen på kvenske samfunnsforhold, bl.a. dokumentasjon og forskning på kvenenes betydning for samfunnsutvikling i Nord-Norge og på Nordkalotten. NKF ønsker bedre og kvalitetssikret beskrivelse av kvenenes historie, kultur, språk og samfunnsforhold i læremidler i relevante fag i skolen, de ønsker å styrke medietilbudet til og om kvener, og de ønsker å etablere og videreføre en ordning med kvenske losere som formidlingsprosjekt. NKF ønsker også en kartlegging av kunnskapsnivået for å tilpasse langsiktige tiltak til forpliktelser på kommunalt nivå, samt en styrket støtte til organisasjonsarbeid, hvor kvener selv jobber med å formidle kunnskap om kvenene i samfunnet.³

For å styrke det kvenske kulturlivet ønsker NKF strukturelle endringer som gir kvener tilgang og representasjon i kulturlivet, blant annet gjennom tilsetting av kvenske fagpersoner i offentlige stillinger og kvensk representasjon i styre og verv for tildeling av midler. NKF foreslår videre nasjonale stipendordninger for kunst- og kulturutøvere, opprettelse av et fond for kvensk internasjonalt kunst- og kulturarbeid, tiltak for å styrke kvensk litteratur, synliggjøring av kvensk kunst og kultur gjennom offentlige innkjøp til statlige bygg, og støtte over statsbudsjettet til kulturinstitusjoner og kunstnere.⁴ NKF har også gitt innspill for å styrke bevaring, dokumentasjon, forvaltning og formidling av kvensk materiell og immateriell kultur og kulturminner.⁵

NKF har i møte med Sannhets- og forsoningskommisjonen vektlagt at de ønsker en forsonende minoritetspolitikk som tar utgangspunkt i det flerkulturelle, og NKF ønsker at man unngår forskjellsbehandling av folkegrupper. Videre har NKF ønsket

1 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23.

2 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23. Se kapittel 5 for mer informasjon om minoritetsspråkpakten.

3 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23.

4 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23.

5 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23.

at kommisjonen skal bidra til bedre kunnskap om nasjonale minoriteter og deres rettigheter, både i majoritetsbefolkningen generelt og i forvaltningen. NKF har blant annet påpekt utfordringer med nåværende rettigheter til å få kvensk undervisning på skolen, som NKF mener er svært mangelfulle, og ønsker at kvensk undervisning blir en rett i hele Norge.⁶

NKF ønsker å fremheve at det er en strukturell mangel på medbestemmelse og representasjon av kvenene i saker som eksplisitt angår dem. Dette gjør at kvener føler seg ekskludert fra å delta i sin egen kultur- og samfunnsutvikling. De føler at de mangler reell medbestemmelse og mener at dette er et resultat av holdninger fra øverste politiske hold. En reell medbestemmelsesrett vil kunne bidra til forsoning.⁷ NKF mener at myndighetene ikke har tilstrekkelig forståelse av de internasjonale konvensjonene, og at det er manglende kunnskap om minoritetene. I Meld. St. nr. 12 (2020-2021) står det: «Begrepet effektiv deltakelse innebærer ikke at minoriteter skal ha medbestemmelse, men de skal være i stand til å påvirke sin egen situasjon og det skal tas behørig hensyn til deres interesser i det kulturelle, sosiale og økonomiske livet og i det offentlige liv. Det er denne fortolkningen av rammekonvensjonen som regjeringen bygger politikken overfor nasjonale minoriteter på. Effektiv deltakelse og medbestemmelse er ikke det samme.»⁸ NKF mener at medbestemmelse er en forutsetning for både forsoning og kulturutvikling, og at det ligger et mulighetsrom for grenseoverskridende samarbeid med kvenene fra Bottenviken til Ruija, hvor det finnes en felles historie som har en unaturlig sperre ved grenseovergangene. Mer kunnskap, forskning og formidling om kvenske forhold er et naturlig tema for NKF.⁹ NKF vil sikre kvensk medbestemmelse, styrke kvenske institusjoners og organisasjoners ressursgrunnlag direkte over statsbudsjettet, styrke kvensk deltakelse i styrer og verv hvor det tas beslutninger som angår kvener, innføre en egen statssekretær for kvenske forhold, etablere et eget direktorat for nasjonale minoriteter, og sikre konsultasjon av kvener i saker som berører kvenske forhold. Videre har NKF gitt innspill om at kvener må anerkjennes som opprinnelig folk i Norge, og at behovene for den

enkelte minoritet legges til grunn for positive tiltak. NKF foreslår at nasjonale minoriteter som hadde tilknytning til Norges landområder før de nåværende statsgrensene ble etablert, gis vern under ILO-konvensjon 169. NKF ønsker at det settes ned en kommisjon for å kartlegge og avklare eiendoms- og bruksrettigheter i kvenske tradisjonsområder i Nordland/Nordlännda og Troms/Romsa/Tromssa, hvor kvenske interesser sikres i alle deler av kommisjonens arbeid. Videre ønsker NKF en økonomisk styrking av kvensk tradisjonsnæring.¹⁰

NKF mener at en viktig konsekvens av fornorskingspolitikken er svekket tillit til myndighetene, samt at denne tilliten blir brutt ned videre av dagens politikk. NKF mener at forsoning avhenger av en gjenoppbygging av tilliten, og at en slik gjenoppbygging kan skje gjennom handlinger som viser at myndighetenes holdning til kvener som nasjonal minoritet og opprinnelig folk i Norge er endret. Anerkjennelse av urett, og en tilsvarende unnskyldning som samene har fått fra det offisielle Norge, vil for mange kvener stå høyt som et første steg. Kvenene ønsker en inkludering som synliggjør at «Norge er et flerkulturelt land tuftet på territoriet til flere folk, her iblant; nordmenn, samer, kvener og skogfinner.»¹¹

26.2 Kvensk-Finsk Riksforbund / Kveeni suomi liitto (KFR)

KFR vil styrke kulturell og tospråklig kompetanse i kvenske og finske miljøer i Norge. Kvener har mistet sin kulturarv og opprinnelige tospråklighet på grunn av fornorsking, og deretter også muligheter å utvikle kulturell, språklig og religiøst mangfold videre.

KFR mener at Sannhets- og forsoningskommisjonen skal bidra til likeverd mellom folkegrupper i Nord-Norge. En viktig del av dette er å øke myndigheters kunnskap om kvener og deres språk. Samtidig er KFR kritisk til kommisjonen, og mener det er en kommisjon for samiske interesser, gitt dens sammensetning. KFR mener at kommisjonen vil forsinke forsoningen og forsterke hierarkisering, siden samer omtales som urfolk, mens kvener/finner omtales som nasjonale minoriteter.¹²

6 Møtereferat NKF, 29. oktober 2020. (2020/7794-5).

7 Møtereferat NKF. SFKOMM 2020/7794-23.

8 Meld. St. 12 (2020–2021) (regjeringen.no)

9 Møtereferat NKF. SFKOMM 2020/7794-23.

10 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23.

11 NKF – Innspill til forsonende tiltak, 31.01.23.

12 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

KFR hevder at mange kvener ønsker muligheten til å lære også finsk, og KFR ønsker å få støtte til arbeid for å gjøre kvensk og finsk til likeverdige språk innad i minoriteten, og ønsker å prioritere en satsing på finsk som opplæringspråk. KFR uttalte misnøye med den nye språkloven, der bare kvensk er nevnt som et av nasjonale minoritetsspråkene i Norge. Dette ser KFR som splittende språkpolitikk, og organisasjonen understreker at de ikke vil se kvensk og finsk som en motsetning til hverandre. Folk har hatt kontakt med hverandre over hele Nordkalotten og hatt språkferdigheter som har gjort samarbeid mulig. KFR stiller seg likevel kritisk til en satsing på kvensk språk og hevder at det ikke finnes arenaer hvor kvensk er i bruk, at det er svært liten nytteverdi i et språk som ikke er i bruk, og at det derfor er moralsk problematisk å lære seg et språk som kun skal brukes som språklig og kulturelt uttrykk, med henvisning til språkloven § 6.13

KFR mener at finsk bør gis status som minoritetsspråk i Norge. KFR ønsker at skoleloven endres slik at det blir mulig å ha finsk som førstespråk, med skoleklasser hvor opplæringen foregår på finsk. Videre ønsker KFR at det skal bli mulig å ta videregående opplæring og høyere utdanning i Finland, med stipendordninger som gjør det mulig for elevene å gjennomføre slike skoleløp uten merutgifter. Videre mener KFR at det må opprettes ordninger for opplæring i arbeidslivet hvor kvensk/finsk ungdom kan ha lærlingeplasser i bedrifter hvor arbeidsspråket er finsk.¹⁴

Videre ønsker KFR at voksne som har opplevd språktap, må få tilfredsstillende arbeidsforhold for å ta språket tilbake uten uforholdsmessig store kostnader. For å oppnå dette ønsker KFR individuelle opplæringsløp over 3–5 år, kombinert med frikjøp fra arbeid mens opplæringen pågår. KFR viser til revitaliseringsprosjektet i Inari som eksempel, hvor deltakere frikjøpes. 1 dag per uke det første året, og 5 dager i uken det andre året, kombinert med mentoropplæring på arbeidsplass annenhver dag.¹⁵

KFR ønsker en trespråklig skole på landsbasis, slik at minoritets elever ikke tvinges til å velge bort fag de ellers ville ønsket. For å oppnå en bærekraftig utvikling for finsk språk i Norge har KFR følgende innspill:¹⁶

1. En bredere satsing på finsk språk i skolen over hele landet
2. Et mediemangfold som inkluderer et finsk/norsk tilbud
3. Opprettelse av et finskspråklig «Uutiset» (Nyheter) i Norge, Sverige og Finland likt det samiske Oddasat
4. Større plass for det kvenske/finske i et nordområde- eller nordisk perspektiv
5. Iverksettelse av en prosess over tid hvor det kvenske/finske over tid likestilles (også økonomisk) med det samiske
6. Evaluering av tiltakene for romer, tater/romani-folk, kvener/norskfinner, skogfinner og jøder hver stortingsperiode
7. Det kvenske/finske skal brukes som en ressurs i videreutviklingen av landet

KFR ønsker å styrke kvensk/finsk med-/selvbestemmelse. KFR hevder at den samiske statssekretæren tar livet av ethvert forslag som KFR fremmer for å få med-/selvbestemmelse. KFR ønsker at det etableres et kvensk/finsk råd og ønsker en kvensk/finsk statssekretær. KFR krever en prosess der de kan fremme saker som vedrører dem, hvor¹⁷

1. det opprettes rådgivende organ
2. saker tas opp til behandling
3. saker følges opp med forarbeid
4. saker tas opp i et rådgivende organ der stemmer avgjør
5. saker tas opp til bestemmelse eller rådgivende forslag
6. saker følges opp med de som skal implementere disse
7. saker evalueres for å se om hvordan det går
8. sakene blir tatt opp som en melding til Stortinget hvert år

KFR ønsker en likestilling av alle minoritetsgrupper i Norge og ønsker at finsk og samisk språk likestilles juridisk, bl.a. i språkloven. KFR er kritiske til bruken av urfolksbegrepet i Norge og mener det gir grunnlag for urettferdig behandling av minori-

13 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

14 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

15 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

16 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

17 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

tetene, bl.a. økonomisk og politisk. KFR ønsker et grunnlovsværn for de samiske og de kvenske/finske folkegruppene (eller eventuelt alle andre folkegrupper). For å oppnå dette ønsker KFR at det nedsettes et kvensk/finsk rettsutvalg med mandat til å utrede hvorvidt kvener/finner skal likestilles med samer i (grunn)loven og hvordan kvener/finner skal gjøres i stand til å påvirke sin egen utvikling og gjenopprette sitt språklige og kulturelle samfunnsliv. I tillegg ønsker KFR at rettsutvalget utreder hvorvidt kvener/finner/andre ble utsatt for en krigsforbrytelse da Nord-Troms, Finnmark (og Nord-Finland) ble evakuert og nedbrent i 1944/45 og hva følgene av dette var.¹⁸

26.3 Skogfinneforeningen¹⁹

Skogfinneforeningen har fremmet krav om å sikre Norsk Skogfinsk Museum/Norjan metsäsuom-alaimuseo et tilstrekkelig driftsgrunnlag, slik at institusjonen kan oppfylle sitt formål som kjerneinstitusjon for skogfinnene som nasjonal minoritet. Skogfinneforeningen mener Norsk Skogfinsk Museum må bli et nasjonalt kultur- og kunnskapssenter som favner hele den skogfinske minoriteten og styrker den akademiske og museumsfaglige forskningen og formidlingen gjennom å bli tilført de stillingene som er nødvendige.

Skogfinneforeningen ønsker å skape nytt liv i språket og ønsker å ta utgangspunkt i en «rituell» modell, som ikke innebærer at skogfinsk blir et tale- eller samtalepråk.²⁰ Det ligger også sterke forsoningselementer i arbeidet med navneloven og bruk av skogfinske etternavn. På sikt ønsker Skogfinneforeningen et skogfinsk institutt, etter modell fra Kvensk Institutt, som kan tilknyttes kompetanse og finansiering.

Skogfinneforeningen ønsker vern av skogfinske kulturminner, som for tiden er truet av infrastrukturprosjekter, og skogfinnene forventer noe på linje med vernet av samiske kulturminner datert tidligere enn 1917. Arbeidet med en ny kulturmiljølov pågår, og et innspill fra Skogfinneforeningen om automatisk fredning av skogfinske kulturminner fra før 1850 er på vei til utvalget.

Å spre kunnskap om den lokale finnehistorien – det være seg i skoleverket, på bygdetun, på lokalhistoriske møter eller gjennom skilt og oppslag – vil

bidra til økt forståelse og anerkjennelse. Dette er også forsoningstiltak som kan etablere tillit i det gamle samspillet mellom «folk og finn» og skape en ny stolthet.

26.4 Skogfinske interesser i Norge²¹

Skogfinske interesser ber kommisjonen se på skogfinners mulighet til å ta tilbake slektsnavnet sitt. Det er mange som ønsker å ta tilbake slektsnavnet sitt, men som ikke får mulighet til det fordi nyinnflyttede allerede har disse slektsnavnene, og navneloven setter begrensninger på hvor mange ledd tilbake man kan gå for å dokumentere at slektsnavnet man ønsker å ta, har vært i bruk i slekten. Man er i dag avhengig av å få tillatelse fra andre som har det slektsnavnet.

Skogfinske interesser i Norge tar også opp erfaringer de har med statlige og fylkeskommunale myndigheter i forbindelse med museumsreformen og etableringen av norsk-skogfinsk museum. De opplever motstand fra myndighetene, samt at myndighetene ønsker å legge museet under et annet regionalt museum. De har i denne saken opplevd store problemer med å få til en god og direkte dialog med statlige myndigheter.

26.5 Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie/Sametinget

Sametinget har vært tilbakeholdne med å foreslå tiltak til kommisjonen før dens arbeid er sluttført, og vil ta stilling til kommisjonens rapport når den foreligger. Sametinget har likevel pekt på tre grenseoverskridende forhold som kommisjonen bør være oppmerksomme på: Det første forholdet er Deatnu/Tanaelva/Tenonjoki og konfliktene som har oppstått der med hensyn til rettigheter, hvor lokalbefolkningen føler seg overkjørt av staten og fortrenget av turistinteresser. Det andre forholdet er reinbeitekonvensjonen, som det er jobbet med i 14 år uten at den er på plass. Så lenge konvensjonen ikke er på plass, må reindriftssamer søke til rettsvesenet ved uklarheter, og dette skaper mange konflikter. Ulik regulering og forvaltning har bidratt til konflikter i det samiske samfunnet og ført til at samer settes opp mot hverandre. Sametinget mener at rettighetsgrunnlaget må bli kartlagt, og at det vil bidra til en større grad av forsoning. Det at samer har blitt satt opp

18 Skriftlig innspill, KFR, 31.01.2023.

19 Innspill, åpent møte Hurdal 23. september 2022. For Skogfinneforeningen, Rune H. Bjerke.

20 Den rituelle modellen innebærer bl.a. at man lærer seg grunnleggende grammatikk, rim, regler og sanger på skogfinsk, for bruk i f.eks. barnehager og kulturtreff.

21 Skogfinske interesser i Norge. SFKOMM 2020/7794-2.

mot hverandre, har gjort at det i dag er det behov for forsoning internt i det samiske samfunnet. Det tredje forholdet er tilbakeføring av samiske levninger, som er en sak Sametinget jobber med. Gjenbegravelser skjer i samråd med etterkommere der de finnes, og i samråd med lokalsamfunnene. Dette krever dialog med svensk og finsk side, siden det kan være etterkommere der. Andre saker Sametinget anser som relevante for kommisjonen, er Sametingsmeldingen om kulturminner²² og Tysfjord-sakene.²³

Sametinget har pekt på noen øvrige temaer som det er ønskelig at kommisjonen tar opp. Det gjelder grensehindringer for det samiske folk, senskader, selvmordsproblematikk og dobbelt diskrimineringsgrunnlag – herunder diskriminering på grunnlag av kjønn og funksjonshemming. Sametinget ønsket også at barnevernets og medienes rolle i fornorskingen ble behandlet.²⁴

26.6 Sámi girkoráđđi / Samisk kirkeråd

Selv om samisk er mer i bruk og mer synlig i kirken, er det ennå mange utfordringer som samisk kirkeråd skal jobbe med. En av dem er muligheten kirkelig ansatte har for å øke kunnskap om og ferdigheter i samiske språk. Kurset som har vært tilbudt prest-er, har blitt lagt ned, og ingen tilsvarende tiltak har kommet på plass. Menighetsansatte blir oppmuntret til å ta lokale språkkurs. Samisk kirkeråd mener at menighetene har for få ansatte som snakker godt og flytende samisk. En annen stor utfordring er rekruttering av samisk ungdom til å ta kirkelig utdanning. Ungdommens kirkemøte har bedt Samisk kirkeråd om å undersøke samiske ungdommers forhold til kirke og misjon.²⁵ Samisk kirkeråd har pekt på behovet for at kirkens rolle i fornorskingspolitikken blir belyst, og at tros- og livssynsfeltet tilføres tilstrekkelige ressurser for å belyse temaer som omhandler fornorskingspolitikkenes konsekvenser.²⁶

26.7 Sámiráđđi/Samerådet

Samerådet har et grenseoverskridende perspektiv i sitt arbeid, og mener at statsgrensene setter store begrensninger for arbeidet og for utviklingen av de samiske samfunnene. Samerådet mener det er en sammenheng mellom det samer opplever som

fornorsking og det de i dag føler på av press på samiske næringer. Samerådet ser også utfordringene som foreldre møter med hensyn til språkopplæring, og utfordringene knyttet til samers mulighet til å være den de er. Samerådet opplever at det er hatytringer mot samer, og samiske rettigheter blåser liv i debatter i media. Samerådet mener at kunnskap og informasjon om det samiske i de nasjonale systemene er en nøkkel. Samerådet etterspør kunnskap om det samiske som en del av utdanningen til de profesjonene som har med mennesker å gjøre. Samerådet mener det er uklart hvem som har ansvar for å bygge denne kompetansen i arbeidslivet, hvor man møter samer.

Samerådet er positive til muligheten til å fylle ut historien, og mener at urfolk kan bidra i denne prosessen. For Samerådet er det viktig at rapporten følges opp, og at det ikke blir en vond opplevelse for de som har bidratt. Samerådet har mottatt henvendelser om tvangsadopsjon og mulig tvangssterilisering. Videre mener Samerådet at skoltlesamene bør få en plass i rapporten, da de har blitt splittet av landegrensene og har måttet gjøre valg som ikke er reverserbare.

Splittelsen mellom land har påført det samiske folket sår. Samordningen mellom landene har problemer, og det er store forskjeller fra land til land. Det er for eksempel ulike læreplaner, slik at det er vanskelig å utvikle læremidler som kan brukes over landegrensene.²⁷

26.8 Kommisjonens høringsmøte

Sannhets- og forsoningskommisjonen inviterte til høringsmøte 6. mars 2023 i Stortingets lokaler. Høringen var et ledd i innsatsen med å forankre kommisjonens arbeid i berørte miljøer og med å gi berørte parter mulighet til å komme med synspunkter på hva forsoning kan innebære. 36 organisasjoner/institusjoner meldte seg på innen fristen, og av disse møtte 32 opp fysisk. Fire organisasjoner sendte inn skriftlig innspill, da de var forhindret fra å delta i Oslo.

Alle de påmeldte fikk i forkant tilsendt notatet «Et mer forsonet samfunn», der kommisjonen ba særskilt om synspunkter på hva en prosess må inneholde for å få til en forsoning i samfunnet i kjølvannet av fornorskingspolitikk og urett. Kommisjonen ba også om innspill til aktuelle tiltak som kan fremme

22 Sametinget (2021) Áimmahuššan - Sametingsmelding om samisk kulturminnevern

23 Jf. møte med Sametinget 29.10.2020. SFKOMM 2020/7794-4.

24 Jf. Møte med Sametinget 28.01.2022. SFKOMM 2020/7794-11.

25 Jf. møte med Samisk kirkeråd 25.11.2020. SFKOMM 2020/991-13.

26 Samisk kirkeråd. SFKOMM 2020/991-13.

27 Samerådet. SFKOMM 2020/7794-3.

forsoning. Nedenfor gis det en kort redegjørelse for de skriftlige og muntlige innspillene i den rekkefølgen de var oppsatt i høringsprogrammet. Opptaket fra høringen og de skriftlige innspillene vil bli overlevert Arkivverket som en del av rapporteringen.

SÁMIEDIGGIE/SÄÄ' MTE' ġġ/SÁMEDIGGE/SAEMIE-DIGKIE/SÁMEDIGGI/SAMETINGET

Sametinget ønsker ikke å gi konkrete tiltak før de får se rapporten, men de forventer at hele samfunnet får en bredere forståelse av og kunnskap om vår felles historie, samt at fornorskingspolitikken anerkjennes. Aksept og forsoning forutsetter erkjennelse av ansvar, og en gjenopprettelse av en likeverdig og rettferdig rettstilstand. Sametinget ønsker å bidra i den kommende forsoningsprosessen, som må føre til at pågående fornorsking og urett opphører. Forsoningsprosessen må rette opp gammel urett og peke fremover. Tilliten mellom det samiske folk og den norske stat må styrkes. Sametinget mener det vil være viktig å sikre samenes rettigheter i alt relevant lovverk, i all politikk og i alle tiltak. De mener at prinsippene i FN's deklarasjon for urfolks rettigheter må implementeres i lovverket.

SKOGFINNEFORENINGEN

Skogfinneforeningen fremmer tre prioriterte tiltak til forsoning. Det ene er at Stortinget sørger for at Norsk Skogfinsk Museum/Norjan metsäsuomalaismuseo sikres et driftsgrunnlag som gjør at institusjonen kan oppfylle sitt formål som kjerneinstitusjon for skogfinnene som nasjonal minoritet, samt at de gis budsjett til å videreutvikle museet. Det andre tiltaket foreningen ønsker, er en satsing på skogfinsk språk gjennom etablering av et fagmiljø. Det siste tiltaket de fremmer, er å sikre skogfinske kulturminner gjennom en automatisk fredning.

SKOGFINSKE INTERESSER I NORGE

Skogfinske Interesser i Norge fremmer fem tiltak for forsoning. Det viktigste tiltaket er å prioritere Norsk Skogfinsk Museum/Norjan metsäsuomalaismuseo. Nettverket ønsker også et eget departement for urfolk og nasjonale minoriteter, som markerer en ny start for statens politikk overfor gruppene. Videre ønsker foreningen at det etableres en uavhengig statlig instans med ansvar for å avdekke brudd på konvensjoner og annet overfor urfolk og nasjonale minoriteter. De ønsker et kunnskapsløft gjennom hele utdanningsløpet, også innen høyere utdanning, og de mener at navneloven bør endres slik at det blir lettere å ta tilbake skogfinske slektsnavn.

RUIJAN KVÄÄNILIITTO – NORSKE KVENER FORBUND (NKF)

NKF krever at kvener anerkjennes som et av de opprinnelige folkene i Norge og på Nordkalotten. Kunnskap om kvenenes historie, språk og kultur må styrkes i samfunnet, og det må utarbeides en strategi for dette. Det må videre settes inn tiltak for å styrke det kvenske språket, blant annet gjennom opplæring gjennom hele utdanningsløpet til alle kvener som ønsker det. Kvensk språk bes hevet til del III i minoritetsspråkpakten. NKF ønsker å styrke kveners rettigheter og at kvener får medbestemmelse i alle beslutninger som angår kvener. For eksempel bør kvener gis medbestemmelse i utforming og utøvelse av kvensk kirkeliv.

NORJALAI-SUOMALAINEN LIITTO / NORSK-FINSK FORBUND (NFF)

Norsk-Finsk Forbund mener at norskfinner, tross anerkjennelse, ikke behandles på samme måte som andre minoriteter. De ønsker at benevnelsen norskfinner benyttes. Å bruke kun kvensk om gruppen er krenkende. Finsk språk må anerkjennes som minoritetsspråk i Norge og likebehandles med det kvenske. Elever må få muligheten til å velge undervisning på finsk. Videre ønsker organisasjonen et eget departement eller direktorat med byråkrater fra de nasjonale minoritetene. Kunnskapen om norskfinnene er mangelfull, og det må settes inn tiltak for å bøte på dette. Forbundet ønsker mer midler til å drive organisasjonsvirksomhet.

SÁMI ALLASKUVLA / SAMISK HØGSKOLE

Høgskolen mener at grunnlovens § 108 må endres slik at den anerkjenner samenes status som eget folk og som Norges urfolk, og slik at maktfordelingen mellom de to statskonstituerende folkene ivaretar urfolks rett til selvbestemmelse. Stortinget må sikre urfolksrett til deltakelse i lovgivningsprosesser som særlig berører det samiske folket. Høgskolen mener videre at statsforvaltningen må etablere ordninger for å bedre ivareta samisk rettskultur og samisk tradisjonskunnskap. Samiske barn skal være likeverdige norske barn og at dette må komme til uttrykk i opplæringen ved at retten til samiske læremidler lovfestes. Strukturell diskriminering av samiske institusjoner må forhindres. Høgskolen ønsker at samer selv skal forvalte sin egen kulturarv. Hets mot samer må forebygges gjennom blant annet utdanningssystemet. Det må også utvikles en handlingsplan for gjennomføring av FN's urfolkserklæring i Norge.

SÁMI JOATKKASKUVLA KÁRÁŠJOGAS / SAMISK VIDEREGÅENDE SKOLE KARASJOK

For å få en mer likeverdig skole og for å ha en mulighet til å bevare og utvikle de samiske språkene, må samiske elever i videregående opplæring få lovfestet rett til opplæring på samisk, ikke bare i samisk språk. Det andre som må på plass for å oppnå større grad av likeverdighet er læremidler på samisk. Skolen ønsker en lovfestet rett til opplæring både i og på samisk i videregående skole, samt en lovfestet rett til læremidler. Skolen ønsker et lærerløft for å gi et opplæringstilbud i og på samisk.

SÁMI JOATKKASKUVLA JA BOAZODOALLOSKUVLLA / SAMISK VIDEREGÅENDE SKOLE OG REINDRIFTS-SKOLE

De samiske videregående skolene må videreutvikles for å gi opplæring til samisk ungdom og ivareta behovene for den samiske befolkningen. Dialogen mellom utdanningsdirektoratet, Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie og den videregående skolen må styrkes, blant annet for å gi flere opplæringstilbud. Fagskoletilbudet i reindrift og duodji må igangsettes for å få flere fagfolk innen disse retningene. Skolenes utvikling må skje på samiske premisser i tråd med ILO-konvensjonen.

UIT NORGES ARKTISKE UNIVERSITET / UIT NOROGGA ÁRKITALAŠ UNIVERSITEHTA

Universitetet mener forsoning fordrer fem store løft: et språkløft, et lærerløft, et helseløft, et forvaltingsløft og et kunst- og kulturløft. Språkløftet må skje gjennom utdanning og i arbeidslivet og skal sikre at språkene blir samfunnsbærende språk. Universitetet ser for seg at det kan opprettes et nasjonalt senter for sannhet og forsoning. Lærerløftet skal sikre språkene en fremtid. Helseløftet skal gjelde innen helsetilbud, videre forskning og utdanning. Innen forvaltning må det skje et kompetanseløft. Avslutningsvis vil et kunst- og kulturløft være en forutsetning for forsoning.

UTDANNINGSFORBUNDET

Forbundet mener at skolen må erkjenne at lærere har hatt en rolle i fornorskningen overfor samiske og kvenske barn og unge i flere generasjoner. Kunnskap om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser er nødvendig for lærere, og læreres etiske bevissthet er viktig i møte med minoritetsbefolkningen. Som tiltak må skolen i fremtiden være en viktig arena for revitalisering. Forbundet ønsker at samiske elevers rett til likeverdig opplæring reguleres i lovverket. Bar-

nehagebarn må sidestilles med elever i grunnskolen for å sikre flere samiske språkbrukere. Minstekravet for retten til undervisning på samisk må reduseres. Norske læremidler må revideres slik at korrekt informasjon gis for å formidle samiske perspektiv til alle elever.

ARKIVVERKET, SAMISK ARKIV / SÁMI ARKIIVA

Arkivverket fastslår at det er vanskelig å finne dokumentasjon om samer og nasjonale minoriteter i offentlige arkiver. Arkivverket viser til at kommisjonen også har opplevd dette gjennom granskingen, noe som bunner i strukturelle utfordringer når det søkes i arkiv. Samisk arkiv har gjort undersøkelser for å se hva som ligger i arkivene knyttet til urfolk, og de har blant annet funnet et omfattende og unikt materiale som gir et innblikk i situasjonen for samiske fanger i tukthusfengslene i Trøndelag/Trööndelage. Arkivverket mener at slikt materiale må tilgjengeliggjøres. Arkivverket ønsker et oppdrag slik at arkiv kan bli en kilde til kunnskap.

SÁMI GIRKORÁÐDI / SAMISK KIRKERÅD, DEN NORSKE KIRKE

Kirkerådet mener at innholdet i en forsoningsprosess innebærer at sannheten kommer frem, samt at staten gjennomfører tiltak som retter opp i den urett som har blitt påført urfolk og minoriteter. Regjeringens håndtering av Fosen-saken har skapt en tillitskrise der mange har mistet troen på rettsstaten. De samiske språks stilling i hele samfunnet må styrkes. Statssystemet må reformeres slik at offentlig saksbehandling blir forsvarlig for det samiske folket. Samisk kirkeråd foreslår blant annet arenaer for dialog mellom samer og majoritetssamfunnet, at de samiske språkenes stilling i samfunnet styrkes og at kunnskapen om samisk historie, kultur og rettigheter styrkes.

SØR-HÅLOGALAND BISPEDØMMERÅD, DEN NORSKE KIRKE

Bispedømmerådet har fire forslag til forsoning. For det første må det etableres fora og møteplasser for minoritets- og majoritetsbefolkningen på alle nivåer i samfunnet, slik at fortellinger kan deles i offentlighet. For det andre må kirken bli en aktiv aktør i forsoningsarbeidet gjennom å styrke det samiske, blant annet gjennom samisk teologisk og liturgisk utviklingsarbeid. For det tredje må kirke og stat bidra til å løfte og styrke lulesamisk kunst og kulturutøvelse i og utenfor kirken. For det fjerde må kirken utvikle strukturer for lulesamisk kirkeliv etter modell fra Saemien Åålmege / Sørsamisk menighet.

VUODNABAT SIJDDA / HELLMOBOTN GRUNNEIERLAG

Vuodnabat Sijdda / Hellmobotn grunneierlag ber om at det opprettes et nasjonalt program i Norge for å engasjere og tilrettelegge for dialog mellom urfolk, myndigheter og industri. Formålet med et slikt program vil være å utvikle kompetanse for å sikre større forutsigbarhet hos alle. Foreningen ønsker også et senter for urfolksindustrirelasjoner som skal legge til rette for en mer etisk ressursutvinning i nordområdene, og som ivaretar urfolks rettigheter og interesser. Vuodnabat Sijdda ønsker at samiske rettigheter til land, vann og naturressurser identifiseres i et grenseoverskridende perspektiv i deres områder. Grunneierlaget anser ikke fjelloven for å være et fremtidsrettet instrument i denne sammenheng. Derfor mener Vuodnabat Sijdda at arbeidet med en oppfølging av forslagene til Samerettsutvalget II må gjenopptas og slutføres.

SÁMIRÁÐÐI/SAMERÅDET

Samerådet opplever at det samiske samfunnet har stor mistillit til staten, det statlige rettsystemet og politiske strukturer, samt at samiske institusjoner har økonomisk og menneskelig ressursmangel. Tilliten må styrkes, blant annet gjennom samisk selvbestemmelse. Oppbyggingen av det samiske samfunnet må anses som like viktig som storsamfunnet. Samiske barn og unges språk og identitet må styrkes slik at de blir mer rustet til å stå imot diskriminering og hatprat. Statene må styrke og prioritere grenseoverskridende felleskap. Videre mener Sámiráđđi at det grønne skiftet ikke kan bygge på kolonialistisk praksis. Sámiráđđi mener at urfolksrettigheter må respekteres og at reindriften må sikres tilgang til sine tradisjonelle områder.

SOSIALISTISK VENSTREPARTIS SAMEPOLITISKE RÅD

SVs samepolitiske råd ønsker tiltak som styrker retten og muligheten til språkopplæring. De vil lovfeste retten til samiske læremidler, rekruttere samiske lærere. Arealinngrep i landområder som er viktig for kulturbæring, må stoppes. Det må gjøres en helhetlig vurdering av inngrep for å unngå at områdene spises opp bit for bit. SVs samepolitiske råd foreslår blant annet at den norske staten må sikre reell selvbestemmelse og sørge for at samenes eksisterende rettigheter blir fulgt opp i praksis. Videre ber de om at anbefalingene i NOU 2016: 18 må følges opp.

NORGGGA SÁMIID RIIKKASEARVI / NORSKE SAMERS RIKSFORBUND

NSR ønsker å være tydelig på at fornorskingspolitikken som har vært ført av den norske stat, også skal rettes opp av den norske stat. Det samiske samfunnet har ikke ressurser eller kapasitet til å ene og alene å sørge for gode prosesser i en forsoning. NSR mener at det viktigste tiltaket er å styrke det samiske demokratiet, blant annet gjennom økonomi, samt at tillit må bygges opp igjen. NSR mener at opplæringsloven må sikre opplæring i og på samisk. FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter art. 27 må være førende i alle arealsaker. Helsetilbud som gis, må være likeverdige og ikke bryte med ILO-konvensjonen. NSR mener at man må sikre vilkårene til de tradisjonelle samiske næringene som fiskeri, utmarksbruk, reindrift og jordbruk. Forsoningstiltakene må tilpasses de ulike gruppene. Kvener og norskfinner har rett til selvbestemmelse til saker som angår dem.

NSR NUORAT/NUORA/NOERH (NSR-N)

NSR-N mener at fornorskingen fortsatt foregår og at en unnskyldning ikke er nok; det trengs handling. De henviser til at det pågår et menneskerettighetsbrudd i Norge knyttet til Fosen / Fovsen-Njaarke. De ber om at det sørges for at samiske barn får lære samisk i barnehager og skoler, samt at de har nok læremidler. De sier at sunne og bærekraftige natur- og landområder er bærebjelken for samisk kultur, og derfor må inngrep stanses. De nevner også at samiske organisasjoner og institusjoner må styrkes og at Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie har mulighet til å gjøre jobben de er satt til å gjøre. Det som er ødelagt gjennom fornorsking og urett, må repareres.

NORDKALOTTFOLKETS SAMETINGSGRUPPE

Nordkalottfolkets sametingsgruppe mener det er en utfordring at fornorskingspolitikken frarøvet samene deres språk, kultur og identitet, samt at den frarøvet majoritetsbefolkningen dens bånd til samer, kvener og andre nasjonale minoriteter. Gruppen mener videre at lovbestemmelser bidrar til systematisk å diskriminere samisk kulturutøvelse og språk. Motorferdselloven må revideres slik at det tas hensyn til samiske interesser. Plan- og bygningsloven må justeres slik at den blir tilpasset samenes måte å leve og bo på, den trenger lokale tilpasninger. Opplæringsloven er diskriminerende fordi den ikke anerkjenner samisk som hovedmål eller sidemål, og fordi den åpner for at man kan velge bort samisk.

ROMSSA SÁMI SEARVI / TROMSØ SAMEFORENING

Foreningen ønsker at kommisjonen tar opp press på naturområder fordi dette skaper problemer for reindriften. Nedbygging av naturområder må begrenses, og det må gjøres reelle konsultasjoner med samiske interesser. De ønsker også at Samerettsutvalget II (SRUII) følges opp. Sjøsamenes rett til fiske må anerkjennes gjennom lov. Det må sikres et godt utdanningsløp med samisk, og samiske barns rett til samiske læremidler må lovfestes. Samehets er et problem, og foreningen foreslår flere tiltak som kan motvirke slik hets.

NORSK SKOGFINSK MUSEUM / NORJAN METSÄ-SUOMALAISMUSEO

Museet peker på følgende forsonende tiltak: at museet får rett til selv å bestemme organisasjonsform, at staten fullfinansierer et museumsbygg, at staten øker driftsrammen og bemanningen i det nye bygget og at museet blir en del av det nasjonale museumsverket. Videre mener museet at navneloven må endres slik at skogfinner som ble fratatt finske slektsnavn, kan ta tilbake disse.

MUSEUMSFORBUNDET

Forbundet mener at de gjenopprettende tiltakene i første rekke må rettes mot de som ble utsatt for urett under fornorskingspolitikken, men at forsoning forutsetter majoritetsbefolkningens deltakelse. De ønsker at det opprettes et nasjonalt senter for forsoning. Forbundet ønsker at samiske, kvenske og skogfinske museer og institusjoner likestilles med de norske, både ressursmessig og faglig. Museene må involveres i forsoningsarbeidet, da de kan være med på å endre den nasjonale hovedfortellingen. De kan få en rolle i formidlingene av funnene i kommisjonens rapport.

INTERNŠUNALA SÁMI FILBMAINSTITUHTTA (ISFI)

ISFI mener det trenges en ambisøs satsing på samisk kultur og språk. I dag opplever det samiske kulturlivet strukturell diskriminering i forhold til norske institusjoner. ISFI mener at en forsoningsprosess må bygge på likeverdighet og selvbestemmelse. ISFI ønsker å ta et ansvar for å synliggjøre samiske historier og perspektiver. Derfor må budsjettet til ISFI og samisk film økes og avsettes til en særlig satsing på prosjekter som tematiserer sannhet og forsoning. ISFI ønsker å starte prosjekter for utvikling av kompetent samisk filmpersonell.

KVÄÄNITEATTERI

Teateret har følgende tre forslag som kan bidra til forsoning: For det første må kvenske institusjoner bygges opp. Det må satses på kvenske kunstuttrykk, for det er gjennom å løfte den kvenske kulturen at en vil bli sett, hørt og anerkjent. Gjennom anerkjennelse kan kvener forsones med det som har skjedd. For det andre ønsker teateret at en satser på det kvenske språket. Språket er i en kritisk fase, og det kvenske folket klarer ikke å revitalisere det alene. For det tredje kan kunstinstitusjoner synliggjøre språket, skape interesse for språket og tilby nye arenaer der språket blir brukt. Teateret må gis rammebetingelser på lik linje med det samiske nasjonalteateret.

ARCTIC ART SUMMIT

Arctic Art Summit mener at kunst og kultur er helt sentralt i en mulig forsoningsprosess. Derfor må kunstfeltet styrkes, sammen med språkene. De hevder at dagens nasjonale forvaltning av kunst og kulturforvaltning er preget av tydelige maktstrukturer. Det samiske kunstfeltet mangler det som for majoritets-samfunnet er en selvfølge. Arctic Art Summit mener det ikke er grunnlag for forsoning før samer selv får utvikle sin kunst og kultur på samme premisser som majoritetssamfunnet.

REDD BARNA

Redd Barna er opptatt av at FNs barnekonvensjon følges opp med hensyn til barns medvirkning i forsoningsarbeidet. De henviser videre til at FNs barnekomité i sine merknader til Norges rapporter har påpekt at Norge må arbeide særlig mot voldsut-satthet, diskriminering og språklige utfordringer som samiske barn opplever. Videre mener Redd Barna at samiske barn må få tilgang på språket sitt og kulturen sin gjennom skolen. Avslutningsvis trekker Redd Barna frem at det er nødvendig å påpeke at myndighetene har ansvar for å iverksette tiltak for bedre å sikre de samiske områdene mot nedbygging. Barn og unge skal sikres å bli konsultert og lyttet til i prosessene.

SAMISK FORELDRENETTVERK, OSLO / OSLO JA BIRAS SÁMI VÁHNENFIERPMÁDAT

Nettverket ønsker en instans som kan hjelpe foreldre i arbeidet med å sikre god og tilpasset samisk undervisning. Kunnskapsnivået i kommuner om retten til samisk opplæring og hvordan den skal organiseres, må styrkes. Også kompetansen i skoleverket må styrkes for å støtte de samiske barna. Nettverket ønsker

en barne- og ungdomsordinator som skal initiere og skape arena for foreldre, barn og ungdom.

SAMISK FORELDRENETTVERK / SÁMI VÁHNENFI-ERPMÁDAT

Samisk foreldrenettverk mener at forsoningsarbeidet må resultere i at det etableres et «Rom for smerte og forsoning». Dette rommet er et representativt sammensatt forum i hvilken som helst samisk/norsk/kvensk/norskfinsk region der folk og samfunn har vært utsatt for fornorsking, diskriminering, overgrep, krenkelser, internering, tvangsflytting, krig og konflikter. Forsoningsarbeidet i fremtiden må skje lokalt og regionalt.

GAERMES – NORSK SEKSJON

Ifølge Gaermes forutsetter forsoning at det etableres et offentlig helsetilbud for skeive samer. De sier at transkjønnede samer på norsk side av Sápmi opplever at helsevesenet ikke har kulturell kompetanse, og at de forsker på dem uten samtykke. Fornorskningen har ført til at transkjønnede samer ikke har fått lære om seg selv, sin kultur og sitt språk, sin historie og sitt samfunn. De mangler også skeive rollemodeller i et hetero- og cisnormativt storsamfunn. Derfor har mange av dem vokst opp med mangel på to substansielle deler av seg selv. Kjønn og kjønnsroller er også kolonisert. Gaermes ønsker at myndighetene og befolkningen tar innover seg hva det innebærer å vokse opp og leve under disse forutsetningene. De ønsker en fortsatt prioritering av skeive og samiske saker som kan styrke fellesskapet.

GUEVTELI SAEMIE

Foreningen opplever at dialogen med myndighetene i saker som berører reindrift, er preget av at staten dikterer. Reindriften er viktig i det sørsamiske området. Guevteli Saemie påpeker at staten mangler kunnskap om reindriften. De forteller at sørsamer har opplevd finnejaging fra tradisjonelle områder, og at dette har hatt katastrofale følger for disse menneskene. Guevteli Saemie mener reindriften er regulert for å beskytte den norske bonden mot samene. Sørsamer mangler tillit til myndighetene og opplever erkjennelsen fra myndighetene som mangelfull. Guevteli Saemie mener det har foregått etnisk rensning av sørsamer. Derfor ønsker de en egen gransking av norske myndigheters reindriftsforvaltning. Revideringen av reindriftsloven av 1978 har hatt konsekvenser for samer. Lov om forhåndsløyve, forhåndstiltredelse til arealbruk før utredninger og rettsprosesser er gjennomført, må tas bort. Slikt forhåndsløyve har

bidratt til store overgrep mot samene på Fosen / Fovsen-Njaarke og Øyfjellet. Sametinget/Sámediggi/Sámedigge/Saemiedigkie må få en rolle i reindriftsforvaltningen for å rette opp urett. De advarer også om konsekvensene for samene på Trollheimen om det ikke kommer på plass en god varig løsning.

HARSTAD OG OMEGN JURISTFORBUND

Juristforbundet mener det avgjørende i forsoningsprosessen er at den som har påført krenkelsen, i dette tilfelle alle enkeltmenneskene som har utsatt enkeltindivider for krenkelser, offentlige instanser og især staten, erkjenner det, samt at de ber om unnskyldning og lover at de ikke skal gjøre det igjen. Juristforbundet peker på at samene er den gruppen i Norge som har minst tillit til statlige myndigheter og rettsvesenet. De mener det ikke kan være slik at hver enkelt som har vært utsatt for krenkelser av sine fundamentale menneskerettigheter i statlig regi, skal måtte kjempe sin egen kamp for å gjenreise sitt menneskeverd gjennom individuelle søksmål mot stat eller kommune.

Juristforbundet mener rettssystemet ikke er rustet til å gi alle disse enkeltmenneskene en individuell oppreisning og at det heller ikke er rustet til å håndtere det saksomfanget som burde komme i kjølvannet av fornorskingsprosessen og som følge av det mangelfulle tjenestetilbudet til den samiske befolkningen. Juristforbundet peker på at domstolen har begrenset kompetanse på de særlige forhold som gjør seg gjeldende i saker med samiske elementer. Juristforbundet mener at samerett og urfolksrett må få en større plass innenfor den juridiske grunnutdanningen.

ADVOKATFIRMA INGAR NIKOLAISEN KUOLJOK / STIFTELSEN ANNA MALENES MINNEFOND

Advokatfirmaet mener et viktig tiltak blir å identifisere urett som er begått i et område, identifisere hvem som har blitt utsatt for urett og identifisere de ansvarlige. Dette mener de er viktig for å kunne forankre forsoningsprosessen hos de utsatte, hos de ansvarlige og hos befolkningen i et område. Advokatfirmaet har bistått ofre for fornorsking og diskriminering både i Finnmarkku/Finmarkku og Nordland/Nordlännda. Firmaet har bidratt i de såkalte Tysfjord-sakene. De minner om at det er avdekket omfattende svik og svikt hos myndigheter som hadde ansvar for å beskytte barn og unge i det lulesamiske området. Advokatfirmaet mener det er behov for å beklage dette gjennom å sette i gang gjenoppbygging, erstatte tap og kompensere. Advokatfirmaet mener at det også er behov for å vise vilje til endring gjennom

symbolhandlinger som minnesteder og symboler som støtter opp om forsoningsprosessen. De peker på at bevisbyrden ved svikt i omsorg av barn og unge må snus, slik at det er stat og kommune som har bevisbyrden. De viser til eksisterende erstatningsordninger og til at mange av konsekvensene av fornorskingen faller utenom disse ordningene og ber om at skranke- ne fjernes.

BOARRI

Loddensearvi Boarri er en samisk interesseorganisasjon for «lodden» (vårvinterjakt på ender). De viser til at «lodden» har et selvstendig rettsgrunnlag, og påpeker at jegerne kjenner seg mistenkeliggjort og diskriminert. De ønsker at andejakt på vårvinteren må anerkjennes, lovfestes og bli en permanent ordning. Videre ønsker de at jegernes kunnskap blir en del av forvaltningsgrunnlaget.

SØRSAMISK HELSENETTVERK / SAEMIEN HEAL- SOEDÄHKIE

Sørsamisk helsenettverk mener at en forsoning vil måtte forankres i lokalsamfunnene. Premissene for hvordan forsoningen best kan gjennomføres, må ligge hos den samiske befolkningen. De mener at det trengs kulturkompetanse og dialog med det samiske samfunnet lokalt for å få til en forsoning. Det er behov for økt samisk kulturkompetanse i alle offentlige helse- og sosialtjenester. Det trengs kompetanseheving i samisk kulturforståelse på høyskole- og universitetsnivå, og det må settes søkelys på samiske verdier og kulturutøvelse i barnehager og i skole. De minner om at det er en viktig forbindelse mellom land, natur og identitet i urfolks tilnærming til helse.

Ifølge Sørsamisk helsenettverk er deres måte å organisere seg på nødvendig for å oppnå likeverdige helsetjenester for den samiske befolkningen. Organiseringen gir en arena for samisk helse, faglig nettverk, rekruttering, og den gir tyngde i diskusjoner om samiske helsesaker med kommune, fylkeskommune og helsemyndigheter. Sørsamisk helsenettverk mener det er behov for mer kunnskap og forskning på helsesituasjonen og på beskyttelsesfaktorer for samer. De peker på behov for kunnskap om hvordan barn reagerer i traumesituasjoner og om situasjonen i reindriften. De etterlyser forskning på om samiske helse- og sosialtjenester faktisk er likeverdige og er bekymret for at kommunene i stor grad selv må finne ut hvordan de skal gå frem for å oppnå likeverdige tjenester for samer.

KVENSK-FINSK RIKSFORBUND / KVEENI SUOMI LIITTO (KFR)

Kvensk-Finsk riksforbund mener at det bør opprettes et kvensk/finsk rettsutvalg for å utrede kvenske rettigheter og for få en anerkjennelse av at nedbrenningen av Nord-Troms og Finnmark/Finmark/Finmarkku under andre verdenskrig som en alvorlig forbrytelse, samt at denne bidro til fornorsking av finsktalende. KFR mener videre at det var en urett at folk i gjenoppbyggingen av Nord-Troms og Finnmark/Finmark/Finmarkku etter andre verdenskrig ikke fikk bygge hus med innendørs badstu og at de ikke fikk oppføre tømmerhus. Forbundet viser til statsbudsjettet og skjevheten mellom kvenske og samiske midler. KFR mener finsk språk motarbeides. KFR ønsker en statssekretær for kvenske saker, at finsk språk blir anerkjent som minoritetsspråk i Norge og at skolene og barnehagene blir trespråklige. Videre ønsker de at Grunnloven § 108 inkluderer andre minoriteter.

KVENSK SPRÅKTING / KVÄÄNIN KIELITINKA

Kvensk språkting mener det er viktig at norske myndigheter i forsoningsprosessen utformer en konkret og tiltaksorientert politikk som gir kvenene tilbake det de har mistet i fornorskingsprosessen. Kvensk språkting ønsker at det utarbeides en helhetlig kvensk forsoningsplan. Det ønsker at kvenfolkets dag får status som offisiell flaggdag, og at kvensk språk heves til del III. Kvensk språkting mener at Den norske kirke bør komme med en offentlig unnskyldning for sin deltakelse i fornorskingsarbeidet, at det bør opprettes et kvensk kirkeutvalg og at det bør utarbeides kvensk liturgi. Kvensk språkting mener regjeringen og Kongen bør komme med en uforbeholden unnskyldning for den uretten fornorskingspolitikken har utgjort overfor kvenene. Dette vil bidra til en positiv start på forsoningsprosessen.

Kvensk språkting ønsker årlige markeringer av kvensk språk og mener det er behov for et medietilbud for kvenske barn. De mener også at dagens opplæringslov må endres slik at den sikrer individuell rett til opplæring i kvensk i hele landet, samt opplæring på kvensk i Troms/Romsa/Tromssa og Finnmark/Finmark/Finmarkku. De ønsker en stipendordning for elever som velger kvensk på videregående skole. Språktinget ønsker ekstra grunntilskudd til grunnskoler og videregående skoler som tilbyr opplæring i og/eller på kvensk, og de mener videre at lærere som tar videreutdanning i kvensk, må gis lønnet permisjon i studietiden, samt at skoleeier gis kompensierende tiltak i form av betalt permisjon for ansatte som tar videreutdanning og kompetansehe-

vende tiltak i kvensk. Kvensk språkting mener også at det må utvikles læremidler for opplæring i kvensk språk, samt at barnehager med tilbud i kvensk og universitet og høyskoler som tilbyr høyere utdanning i og på kvensk, må gis et ekstra grunntilskudd. De ber om sletting av studielån for alle universitetskurs som gir kvensk språkkompetanse og at det tilrettelegges for fjernundervisning og andre alternative former for opplæring i kvensk som andrespråk og i universitetsstudier.

PORSANGER KVENSKE SPRÅKSENTER / PORSANGIN KVÄÄNIN KIELISENTERI

Porsanger kvenske språksenter tar opp behovet for å opprette flere kvenske språksentre. De ønsker også utvidelse av Kainun institutti til flere regioner i landet. Begge tiltakene mener språksentrene vil være med på å sikre likeverd for den kvenske befolkningen. Institutter viser til at det er viktig å videreutvikle arbeidet mange enkeltpersoner og frivillige organisasjoner har lagt ned, samt at dette blir institusjonalsert. Språksenteret mener dette kan føre til at interessen blant de unge for å studere kvensk kan øke.

SNF-SÁMI NISSONFORUM / SAMISK KVINNEFORUM

Sámi NissonForum tar opp samiske rettigheter til samiske barn og til eldre, og viser til behovet for opplæring i samisk for de som skal arbeide i kommuner der det bor samer, slik at det både blir et godt opplæringstilbud i skolen og tilstrekkelig med samiskspråklige i tjenestene. Forumet er opptatt av at samiske barn som er under barnevernets omsorg, blir plassert i samiske miljøer, slik at deres språk og kultur blir ivaretatt. Forumet tar opp behovet for å sikre ivaretagelse av tradisjonell kunnskap og ønsker opprettelse av «Sámi árbemáhttogáldu».²⁸ Sámi NissonForum erfarer en økende etterspørsel etter kunnskap om samekvinnens stilling og situasjon. Alt dette må i større grad inn i skoleverket og også i andre deler av samfunnet. Sámi NissonForum mener at kunnskap, formidling og informasjon må være allment tilgjengelig, og at dette kan oppnås ved at det opprettes et senter for kunnskap og dokumentasjon.

SÁMI GIRJEČÁLLIID SEARVI (SGS)

Foreningen mener forsoning innebærer at man får en styrking av flere samiskspråklige bøker til barn og unge. Videre må samisk språk være likeverdig med norsk språk i skolen, slik at verdien til det samiske

språk løftes og man får et naturlig forhold til samiske bøker. Samiskspråklige forfattere opplever å møte et søknadssystem som er på norsk. De må få mulighet til å søke på sitt samisk språk. Det fører til at samiskspråklige forfattere ikke får støtte. Sámi Girječálliid Searvi opplever at samiskspråklige forfattere ikke regnes inn blant norske forfattere.

26.9 Kommisjonens forslag til tiltak

I arbeidet med tiltak har kommisjonen tatt utgangspunkt i målet om et mer forsonet samfunn preget av språklig, kulturell og identitetsmessig likeverd. For å få til dette er det behov for en bred mobilisering i hele samfunnet. Gjennom kommisjonens rapport har samfunnet som helhet fått et bredt og samlet kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser.

Kommisjonens rapport viser at fornorskingspolitikken har hatt alvorlige konsekvenser for skogfinners, kveners/norskfinners og samers mulighet til fortsatt å eksistere som egne etniske grupper. Fornorsking i form av tap av språk og kultur har over lang tid ført til at skogfinnenes, samenes og kvenenes kultur er hardt presset. En slik utvikling er særlig alvorlig ettersom Norge har et særskilt folkerettslig ansvar overfor samene, kvenene/norskfinnene og skogfinnene.

Ulike samfunnsaktører som er berørt av kommisjonens gransking av fornorskingspolitikk og fornorsking, har et selvstendig ansvar for å ta et oppgjør med egen historie og praksis og slik legge til rette for forsoning. Offentlige institusjoner i alle samfunnssektorer og på alle forvaltningsnivåer bør vurdere hvordan de kan bidra til forsoning, i lys av de funn denne rapporten dokumenterer. Det samme gjelder sivilsamfunnets ulike aktører innen frivillighet, kunst og kultur, religion og livssyn. Det er kommisjonens vurdering at disse aktørene samlet og hver for seg representerer et stort potensial for forsoning.

Kommisjonen har valgt å konsentrere sine forslag til tiltak for forsoning om noen brede hovedsatsinger basert på de funn og konklusjoner som fremgår av kommisjonens rapport, og som det foreslås at Stortinget tar stilling til. I tillegg viser kommisjonen til det brede tilfanget av mulige tiltak som de ulike miljøene har spilt inn i prosessen, dokumentert i denne rapporten.

Kommisjonen foreslår både videreføring og styrking av eksisterende tiltak og nye tiltak for videre

28 Fagorgan for samisk tradisjonell kunnskap. Se også: https://sametinget.no/_f/p1/i50da2bc0-d0d1-4dc9-b3b9-3e3efaf0cebd/mattuid-arbi-bo-ahhteigai.pdf

forsoning. Kommisjonen mener at etablering og formidling av et felles kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikk og urett har en sentral rolle. Kommisjonen skal berede grunnen for videre forsoning i samfunnet blant annet gjennom å få frem kunnskap om fornorskingshistorien og dens konsekvenser, samt foreslå tiltak. Dette er forstått som en gjensidig prosess der flere parter deltar, men der myndighetene må ta et særlig ansvar.

Flere steder kommisjonen har besøkt, finnes det interne konflikter eller konflikter mellom grupper i lokalsamfunnet, hvor det er behov for å gjennomføre forsoningsprosesser. Dette er det viktig at de aktuelle lokalsamfunnene med kommunene tar tak i med støtte fra eksisterende og foreslåtte kompetansemiljøer.

Tiltakene kommisjonen foreslår skal bidra til å styrke samfunnets kunnskap om både fornorskingshistorien og minoritetsgruppene, samt føre til erkjennelse av de negative konsekvensene fornorskingspolitikken har hatt for samene, kvenene/norskfinnene og skogfinnene. Forslagene skal bidra til språklig, kulturelt og identitetsmessig likeverd mellom majoritetsbefolkningen og minoritetene; på sikt vil tiltakene kunne føre til et styrket mellommenneskelig tillit og fornyet tillit til politiske institusjoner og prosesser.

Kommisjonens forslag er rettet til Stortinget. I tillegg fremmer kommisjonen en rekke oppfordringer til andre samfunnsaktører.

For at det knippet av brede nasjonale satsinger som kommisjonen foreslår, skal kunne gjennomføres, må nasjonale myndigheter erkjenne konsekvensene av fornorskingen ut fra det som legges frem i denne rapporten og ta et nødvendig oppgjør med fornorskingen. Det er dessuten av stor betydning at de handlinger man beslutter på grunnlag av rapporten, blir gjenstand for systematisk oppfølging, slik at tilliten til forsoningsprosessen bygges gjennom måten man arbeider videre på. Kommisjonen vil foreslå at Stortinget på en egnet måte sikrer en oppfølging og oppdatering på arbeidet med forsoning.

Kommisjonen har valgt å sortere forslagene sine under fem pilarer som forsoningsprosessen må bygge på:

- ♦ Kunnskap og formidling
- ♦ Språk
- ♦ Kultur
- ♦ Forebygging av konflikter
- ♦ Implementering av regelverk

26.9.1 Pilar 1: Kunnskap og formidling

- ♦ Kommisjonen foreslår et nasjonalt kompetansesenter om fornorskingspolitikk og urett, med ansvar for forskning, dokumentasjon, formidling og forsoningsarbeid.
- ♦ Kommisjonen foreslår at kunnskapsformidling om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser styrkes i undervisningen i grunnskole, i videregående skole og ved høyskoler og universiteter.
- ♦ Kommisjonen oppfordrer myndighetene og relevante institusjoner til å følge med på prosesser og å utvikle tiltak i lys av funn som også de øvrige kommisjonene i Norden kommer frem til i årene som kommer.

Det er behov for mer kunnskap om samer, kvener/norskfinner og skogfinner og om fornorskingshistorien og urett. Befolkningens generelle kunnskap om skogfinner, samer, og kvener er svært mangelfull.²⁹

Det er behov for økt kunnskap og større forståelse for hvordan historiske traumer som konsekvenser av fornorskingspolitikken har hatt, og fortsatt har, implikasjoner for helse, levekår og identitet for den kvenske, skogfinske og samiske befolkningen.

Kommisjonen foreslår en bred satsing på formidling av kunnskap om samer, kvener/norskfinner og skogfinner, og videre en satsing på formidling av kunnskap om fornorskingspolitikk og urett og om hvilke konsekvenser fornorskingspolitikken har hatt for samfunnet og individet. Kunnskap er en forutsetning for erkjennelsen av at fornorskingspolitikk og urett har funnet sted, og konsekvenser og betydning dette har hatt helt inn i vår egen tid.

En bred satsing innebærer derfor et kunnskapsløft innenfor både offentlig sektor og sivilsamfunnet. Sentrale myndigheter må sette klare, overordnede målsetninger for hvordan offentlige myndigheter skal bidra for å styrke kunnskapen om samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske forhold.

Økt kunnskap om samer, kvener/norskfinner og skogfinner generelt kan redusere den diskrimineringen og hetsen disse gruppene opplever. En bred formidling av faglig solid kunnskap om gruppene vil bidra til å redusere stereotyper, fordommer og negative holdninger. At den øvrige befolkningen og de berørte miljøene lærer og får mer kunnskap om gruppene, vil også kunne bøte på opplevelser av usynliggjøring og neglisjering – og legge til rette for at gruppene selv gjenoppdager sin samiske, kvenske eller skogfinske bakgrunn. De kvenske, skogfinske

29 Se kapittel 24.

og samiske samfunnene må få bedre mulighet til å ta del i kunnskapsutviklingen og formidlingen av egen historie og kultur.

For å drive frem kunnskapsløftet om alle gruppene mener kommisjonen det er nødvendig at det opprettes et nasjonalt kompetansesenter om fornorskingspolitikk og urett, med ansvar for formidling, forskning, dokumentasjon og fortsatt forsoningsarbeid. Kunnskapsformidling og forskning skal utgjøre kjernen av senterets virksomhet. Kompetansesenteret skal også bidra med kompetanse og kunnskapsformidling i forsoningsprosesser på lokalt og regionalt nivå. Kommisjonen har gjennom sitt arbeid identifisert flere forskningsbehov som kan være aktuelle for kompetansesenteret.

Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) og National Centre for Truth and Reconciliation i Canada kan tjene som forbilder for etablering og organisering av kompetansesenteret om fornorskingspolitikk og urett. Kompetansesenteret skal samarbeide med Arkivverket i formidlingen av de personlige historiene som kommisjonen har tatt imot.

Kompetansesenteret om fornorskingspolitikk og urett vil ha en rolle som pådriver og kompetansesenter for forsoning ved å støtte forsoningen på lokalt og nasjonalt nivå. I lys av deres ansvar for fornorskingspolitikken oppfordres kommunene og andre aktører til å undersøke behovet for gjennomføring av prosesser som virker forsonende og til å søke støtte hos kompetansesenteret for en prosess tilpasset lokale forhold.

26.9.2 Pilar 2: Språk

- Kommisjonen foreslår en nasjonal satsing på gjennomgående språkopplæring for kvensk og samiske språk fra barnehage til voksenopplæring.
- Kommisjonen foreslår en målrettet satsing på og en synliggjøring av kvensk og samiske språk i offentligheten.
- Kommisjonen foreslår et nordisk initiativ for å styrke det grenseoverskridende samarbeidet om språk, språkutdanning, læremiddelproduksjon og språkrevitalisering.
- Kommisjonen foreslår at det utvikles en handlingsplan for kvensk språk for å få opp antall språkbrukere, slik at kvensk på sikt kan løftes fra del II til del III i minoritetsspråkpakten.
- Kommisjonen viser til NOU 2016: 18 Hjertespråket og foreslår at det utarbeides en overordnet strategi for å oppnå språklig likestilling innen oppvekst og utdanning, helse og omsorg, og

forvaltning og justis, tilpasset samiske språk.

Kommisjonen vurderer tiltak innen språkpilaren som avgjørende for å bøte på konsekvensene av fornorskingspolitikken, i form av språktap, og for å skape et reelt kulturelt og identitetsmessig likeverd mellom majoriteten og minoritetene.

Kommisjonen har konstatert at fornorskingspolitikken førte til et dramatisk språktap blant samer, kvener og skogfinner. Sorg over språktap og frustrasjon over manglende tilbud om språkopplæring er et gjennomgående tema i de personlige historiene kommisjonen har tatt imot. Dette fremheves spesielt av unge kvener og samer, både i personlige historier og på åpne møter. Utfordringene som har blitt identifisert, er i stor grad de samme og gjelder både for samisk og kvensk- og finskspråklig opplæring.

De personlige historiene forteller om vansker med å få gjennomført språkopplæring i skolen; mangel på kvalifiserte lærere og gode nok opplærings- og kurstilbud er gjennomgående utfordringer. Samtidig er det en utfordring for skoleeiere at språkopplæringen enten må erstatte andre fag eller gjennomføres etter skoletid, noe som oppleves som en belastning for elevenes gjennomføring og motivasjon. Samtidig er en særskilt utfordring for kvensk språkopplæring i skolen at slik språkopplæring per i dag er begrenset til en områderettighet for Nord-Troms og Finnmarkku/Finnmark/Finmarkku, og ikke en rettighet alle kvenske barn har.

Det er nødvendig med et språkløft og en målsetting om flerspråklighet i samfunnet som gir gode rammer for revitalisering av språk for både barn, ungdom og voksne. Kommisjonen understreker at språkpilaren innebærer at det finnes undervisnings-tilbud fra barnehage til høyere utdanning, og mange nok språkarenaer, slik at språkene er lett tilgjengelige, synlige, relevante og tilstedeværende i hverdagen. I en situasjon med stadige språktap i samfunnet er hver språkbruker, og enhver som er motivert til å lære språk, en verdifull ressurs. Det er også viktig å gi språkløft for de som har samisk som førstespråk eller har det som sitt morsmål. Det samiske samfunnet har behov for at flere samisktalende også får mulighet til å utvikle sitt morsmål.

Det vil være gode forutsetninger for å styrke eller etablere skoler innenfor forvaltningsområdet for samiske språk, der mesteparten av undervisningen kan gå på ett av de samiske språkene. Det bør ses på muligheten for å etablere samiske klasser eller slike skoler i flere av de store byene som har et elevgrunnlag som støtter dette.

Retten til undervisning i kvensk bør være en individuell rett for kvener i grunnskolen. Det bør ses på muligheten for å utvikle undervisning på kvensk i flere andre fag.

Å løfte kvensk til del III i minoritetsspråkpakten innebærer sterkere rettigheter til språkopplæring og til å bruke kvensk i møte med offentlig administrasjon og i rettssystemet. I en situasjon med lav språkkompetanse hos offentlige myndigheter kan tolke- og oversettelsestjenester benyttes.

For å oppnå målsettingen om likeverdige samiske språk foreslår kommisjonen at det utarbeides et program for å styrke pite-, ume- og skoltesamisk, slik at språkene på sikt kan inkluderes av minoritetsspråkpakten. I revitaliseringen av språkene er det avgjørende med et samarbeid med kompetansemiljøene som finnes på svensk og finsk side.

Kommisjonen oppfordrer offentlige myndigheter på alle nivåer til å sette seg mål om å styrke kvensk og samiske språk både i kvantitativ og kvalitativ forstand. Kommisjonen mener en reversering av fornorskingspolitikkenes språklige konsekvenser er en sentral del av forsoningsprosessen. Det helhetlige opplæringstilbudet i både barnehage, grunnskole, videregående skole, høyere utdanning og voksenopplæring legger grunnlaget for revitalisering og en større anerkjennelse av samiske og kvensk språk. Kommisjonen oppfordrer Kunnskapsdepartementet til å utrede bakgrunnen for frafallet av elever i samisk, kvensk og finsk språkopplæring i grunnskolen, og sette seg som mål å motvirke den negative utviklingen.

Kommisjonen erfarer at skogfinner ønsker å ta i bruk skogfinsk språk i en begrenset form, etter en rituell modell. Det vil si at de blant annet ønsker å lære seg å bruke visse fraser, rim, regler og sanger på skogfinsk.³⁰ Kommisjonen foreslår at det etableres et fagmiljø for å gjennomføre dette på en systematisk måte.

Kommisjonen oppfordrer til en styrking av eksisterende utdanningstilbud og regelmessig tilby ettårige heltidsutdanningstilbud i kvensk og samiske språk for voksne. Kommisjonen foreslår en etablering av nye språkkurs og styrking av eksisterende språkkurs, samt at det etableres tjenlige stipend- og kompensasjonsordninger for å stimulere bruken av både helårsløp og kortere kurs. Kommisjonen oppfordrer offentlige organer til å tilrettelegge for at ansatte kan ta språk- og/eller kulturkompetansehevede kurs.

Potensialet for nordisk samarbeid for å styrke utdanningstilbudet fra barnehage til høyere utdanning på minoritetsspråkene bør utnyttes. Det bør iverksettes grenseoverskridende samarbeid med Sverige og Finland med mål om å styrke språkarbeidet, blant annet gjennom kulturutveksling, felles barnehage- og skoletilbud, harmonisering av læreplaner og felles læremiddelproduksjon. Samlet sett vil disse tiltakene bidra til likeverdig tilgang til språk og språkopplæring gjennom hele oppveksten og utdanningsløpet, samt til at de som mistet språket sitt som følge av fornorskingspolitikken, får en reell mulighet til å ta det tilbake.

Kommisjonen oppfordrer til å søke samarbeid med Sverige og Finland om revitalisering av skoltesamisk, umesamisk, pitesamisk og kvensk der språkkompetansen fortsatt finnes. En ettårig heltidsutdanning på enaresamisk har for eksempel vist gode resultatet i Aanaar/Anár/Inari i Finland. Utdanningen i Aanaar/Anár/Inari har satt studentene i stand til å føre samtaler på anaråskielå/enaresamisk, og kommunalt ansette er derfor i stand til å betjene publikum på enaresamisk. På samme måte som i Aanaar/Anár/Inari kan den ettårige heltidsutdanningen i norsk kontekst bidra til at flere kommuner og offentlige instanser settes i stand til å oppfylle retten til å bli betjent på samisk. Denne rettigheten finnes i samiske språkforvaltningsområder, men det er opp til den enkelte arbeidsgiver å gi ansatte permisjon med lønn for å høyne kompetansen.

Foresatte har også behov for å lære samisk eller kvensk for å kunne bidra til sine barns språkutvikling. Derfor er det nødvendig å styrke tilbudet til den samiske og kvenske befolkningen. I dag tilbyr ulike aktører, både språksentre, institusjoner og private, språkkurs. En satsing på språkkurs med tilrettelegging både på dag- og kveldstid vil bidra til at foresatte og den øvrige samiske og kvenske befolkningen vil få muligheten til å ta tilbake språket. Kommisjonen oppfordrer til at språksentrene får et tydeligere ansvar, og tilstrekkelig finansiering, for å tilby jevnlig språkkurs til voksne, og for å være en ressurs for barnehager og skoler i form av språkarena. Kommisjonen oppfordrer utdanningsinstitusjonene til å samarbeide om å gi årlige utdanningstilbud i kvensk og samiske språk.

Tiltakene rettet mot barn og unge og deres foresatte forutsetter at det finnes samisk- eller kvenskpråklige lærere og barnehagelærere og at de har tilgang på læremidler. Å rekruttere og beholde sa-

30 Skogfinneforeningen – høringsinnspill (SFKOMM 2023/2644-37).

misk- og kvenskpråklige grunnskolelærere og barnehagelærere har blitt løftet frem som en av hovedutfordringene for den språklige revitaliseringen, sammen med en mangel på læremidler og undervisningsopplegg.³¹ Dette reflekteres i de personlige historiene som kommisjonen har samlet inn. Kommisjonen erfarer at samiskpråklige lærere rekrutteres til andre stillinger med vesentlig høyere lønn. Kommisjonen mener derfor det er nødvendig å styrke rekrutteringen av samisk- og kvenskpråklige pedagoger i høyere utdanning. Kommisjonen mener at rekrutteringsgrunnlaget til samisk og kvensk språkopplæring bør utvides og at den øvrige befolkningen skal ha mulighet til å lære seg samisk eller kvensk.

Når det igangsettes undervisning i fagene kvensk eller samisk som andrespråk, bør det bli mulig for øvrige elever i klassen eller på skolen til å delta.

Kommisjonen oppfordrer universiteter og høyskoler til å sikre at det gis utdanningstilbud av god kvalitet på høyere nivå, fra bachelor til master, i samiske språk og i kvensk, gjerne gjennom samarbeid mellom institusjonene. Kommisjonen foreslår at tilbudet om samiske- og kvenskpråklig barnehagelærer- og lærerutdanning ved universiteter og høyskoler finansieres og tilbys på årlig basis.

Kommisjonen har konstatert at reindriftsutøvere har opplevd å møte en hovedsakelig norskspråklig forvaltning og at norskspråklig informasjon til næringen har blitt misforstått, med konsekvenser for reindriftsutøvere.³² Kommisjonen oppfordrer reindriftsforvaltningen til å i større grad benytte samisk som arbeids- og forvaltningsspråk.

26.9.3 Pilar 3: Kultur

- Kommisjonen foreslår en omfattende og langsiktig nasjonal satsing på samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinsk kultur som en del av forsoningsarbeidet.
- Kommisjonen foreslår å styrke de økonomiske rammene for samiske, kvenske og skogfinske kultur næringer og -institusjoner.
- Kommisjonen oppfordrer nasjonale institusjoner til å etableretettere samarbeid med samiske, kvenske og skogfinske institusjoner, og til å bidra til synliggjøring, ivaretagelse og formidling av samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinsk kultur.
- Kommisjonen foreslår en styrking av det grenseoverskridende samarbeidet om samisk, kvensk og skogfinsk kultur.

Kommisjonens gjennomgang av forutsetninger for utvikling av samers, kvener/norskfinners og skogfinners kunst og kulturuttrykk viser at urfolk og nasjonale minoriteter har vært marginale i kulturoffentligheten. Gjennom utredningen har kommisjonen pekt på en positiv utvikling av kulturlivets ulike områder som gjenspeiler det kulturelle mangfoldet i hele samfunnet og særlig i flerkulturelle deler av landet og i samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske miljøer. Kommisjonen har videre dokumentert at deler av den kulturelle grunnmuren og det kulturelle mangfoldet har gått tapt gjennom fornorskningen eller ikke fått like gode utviklingsvilkår som andre. Kommisjonen mener at erkjennelsen av at Norge har vært og er et flerkulturelt samfunn, må ligge til grunn for forsoning.

Gjennom formidling har kulturlivet en sentral rolle i å fremme toleranse og forståelse for andre. Det skaper refleksjoner over og innsikt i andres historie, verdier, identitet, og videre forståelse for det samfunnet vi lever i. Kommisjonen ser et mangfoldig kunst- og kulturuttrykk som en forutsetning for å skape mer inkluderende et velfungerende demokrati både nasjonalt, lokalt og innad i samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske miljøer. Å styrke kulturinstitusjoner og -arenaer for samer, kvener/norskfinner og skogfinner er nødvendig for å opprettholde kontinuitet for urfolks- og minoritetskulturer.

Det må legges til rette for at ikke bare samer, kvener/norskfinner og skogfinner, men også den øvrige befolkningen skal kunne delta i et kulturliv som oppleves relevant for alle. Kommisjonen mener at de store nasjonale kulturinstitusjonene har en viktig rolle i dette, og mener videre at man ved å fremme inkludering i kulturlivet kan stimulere kulturaktører til å øke samarbeidet mellom gruppene. Kommisjonen oppfordrer kulturinstitusjoner til å benytte seg av kunstverkene kommisjonen overleverte til Stortinget i formidling av fornorskingshistorien. På sikt kan et nasjonalt kompetansesenter om fornorskingspolitikk og urett forvalte samlingen.

Kommisjonen foreslår en styrking av skogfinske, samiske og kvenske kulturinstitusjoner, kulturorganisasjoner og kunstner og kulturmiljøer. Samarbeidet forankres både på nasjonalt, nordisk og internasjonalt nivå, og minoritetene prioriteres innen kunst, kultur, litteratur og film. Kommisjonen foreslår at Norsk Skogfinsk Museum/Norjan metsäsuomalaismuseo blir etablert som et selvstendig nasjonalt kultur- og

31 Riksrevisjonen (2019); NOU 2016: 18 s. 120–121.

32 Se kapittel 20.15.1 – Reindriftens møte med reindriftsforvaltningen.

kunnskapssenter for hele den skogfinske minoriteten. Kommisjonen oppfordrer til å styrke de økonomiske rammene for Ä'vv Saa'mi Mu'zei / Ä'vv skoltesamisk museum.

Kommisjonen foreslår at Norge tar initiativ til at det i samarbeid med andre nordiske land etableres et program til støtte for internasjonal formidling av urfolks- og minoritetskultur. Dette programmet kan knyttes til for eksempel Nordisk kulturfond, hvor kvener, samer og skogfinner har mulighet til å søke støtte til kulturprosjekter. Kommisjonen oppfordrer media til å styrke mediedekningen av urfolk og nasjonale minoriteter. Kommisjonen foreslår en styrking av det nordisk mediasamarbeidet for å utvikle det samiske og kvenske medietilbudet, både på sør-, lule-, nord-, pite-, ume- og skoltesamisk og kvensk. Det er spesielt viktig å prioritere medietilbudet til barn og unge, og samtidig sikre at kvener og samer får tilgang til nyheter og viktig informasjon på sitt eget morsmål.

Kommisjonen mener at vilkår og ressurser for virksomhet og forvaltning knyttet til sikring av materiell og immateriell kulturarv ikke er tilstrekkelig for å sikre kvensk, samisk og skogfinsk kultur. Det er behov for å gi kvenske og skogfinske kulturminner et lovfestet vern på linje med samiske kulturminner. Dette vil synliggjøre og sikre historie og kulturarv, noe som er av stor verdi for gruppene det gjelder.

Kommisjonen erfarer at skogfinner og kvener i Norge opplever utfordringer med å ta tilbake etternavn som har blitt fornorsket og at navnelovens begrensninger med hensyn til antall slektsledd forhindrer dette.³³ Kommisjonen foreslår at navneloven endres slik at etterkommere får retten til å ta tilbake familiens opprinnelige etternavn.

26.9.4 Pilar 4: Forebygging av konflikter

- Kommisjonen slutter seg til forslagene fra Ytringsfrihetskommisjonen (NOU 2022: 9) til tiltak for å motvirke hat og diskriminering overfor urfolk og minoriteter.
- Det bør utredes et permanent rådgivende organ for regjeringen i saker som angår nasjonale minoriteter, herunder former for medbestemmelse.
- Kommisjonen oppfordrer til en kartlegging av eiendoms- og bruksrettigheter i områdene utenfor Finnmark/Finmarkku i tråd med folkeretten. Denne må omfatte retten til reinbeite

utenfor dagens reinbeitedistrikt og nasjonale minoriteters bruksrettigheter etter hevd og alder tids bruk.

- Kommisjonen viser til NOU 2007: 13 *Den nye sameretten* og NOU 2008: 5 *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark* og oppfordrer til at forslagene i disse utredningene følges opp.
- Kommisjonen foreslår en samlet gjennomgang av reindriftens arealsituasjon og betydning for samisk kultur.

Kommisjonen erfarer at hatytringer og diskriminering er et samfunnsproblem, og at urfolk og minoriteter er en utsatt gruppe, til dels på grunn av manglende kunnskaper om urfolk og minoriteter og til dels som følge av holdninger som fornorskingspolitikken forsterket.³⁴ Kommisjonen slutter seg derfor til Ytringsfrihetskommisjonens forslag til tiltak for å motvirke hat og diskriminering. Ytringsfrihetskommisjonen foreslår blant annet at det utarbeides en handlingsplan mot diskriminering av samer og nasjonale minoriteter som er særlig utsatt for hets og sjikane, og at synligheten til og kunnskapen om samer og nasjonale minoriteter i skolen økes.³⁵

Kommisjonen erfarer også at kvenske og skogfinske organisasjoner ikke opplever sin medvirkning i politiske prosesser som angår dem, som reell. Årsaken er at regjeringen legger til grunn at «effektiv deltakelse ikke innebærer at minoritetene skal ha medbestemmelse, men de skal være i stand til å påvirke sin egen situasjon, og at det skal tas behørig hensyn til deres interesser i det kulturelle, sosiale og økonomiske livet og i det offentlige liv».³⁶ Kommisjonen mener derfor at likeverd og forsoning for kvener og skogfinner forutsetter en formalisering av medbestemmelse for nasjonale minoriteter, og ber om at behovet for et permanent rådgivende organ for regjeringen i saker om nasjonale minoriteter utredes.

Gjennom sine undersøkelser har kommisjonen erfart at press på tradisjonelle næringer og bruk av naturressursene er et gjennomgående tema både blant kvener og samer. En rekke industrielle tiltak de senere år har lagt beslag på tradisjonelle bruksområder både til lands og på sjøen, for eksempel i form av gruvedrift, vindkraftutbygging, kraftlinjer og fiskeoppdrett. Summen av disse inngrepene har betydelige konsekvenser for samisk og kvensk kulturutøvelse,

33 Se kapittel 16.1 om navn.

34 Se kapittel 24.

35 NOU 2022: 8, s. 107–109.

36 Meld. St. 12 (2020-2021) s. 36.

enten det dreier seg om reindrift, kystfiske eller utmarksnæringer. I dag er disse konfliktene forsterket ved at det har blitt etablert stadig flere fiskeoppdrettsanlegg i områder med samisk og kvensk bosetning. Kommisjonen vil også peke på forvaltningen av utmark, som i økende grad har prioritert friluft- og naturverninteresser på bekostning lokal sedvanebasert bruk.

En viktig årsak til arealkonflikter er uavklarte rettigheter til land og vann. Kommisjonen har identifisert et behov for å kartlegge eiendomsrettigheter og bruksrettigheter i områdene utenfor Finnmarku/ Finnmark/Finmarkku, særlig retten til reinbeite utenfor dagens reinbeitedistrikter. Det er særlig viktig for den sørsamiske reindriften at disse rettighetene avklares. Kommisjonen mener det er behov for en vurdering av praksisen med forhåndstiltredelse hjemlet i oreigningsloven.

Videre peker kommisjonen på fornorskende konsekvenser av både lovgivning og forvaltning over tid, og på uavklarte forhold angående reindriften privatrettslige situasjon. Kommisjonen viser til hvordan historiebruk, lovanvendelse og rettsoppfatning gjennom de siste hundre år har hatt alvorlige konsekvenser for reindriften økonomiske og kulturelle bærekraft. En rekke rettsavgjørelser viser hvordan dette særlig har rammet den sørsamiske reindriften.

Til tross for politiske forpliktelser gjennom mange tiår har reindriftsarealene gradvis blitt redusert. Hittil har de enkelte inngrep blitt vurdert hver for seg uten en vurdering av de samlede konsekvenser for reindriften som kulturbærende livsform. Kommisjonen mener at dagens omfang av ulike arealinngrep i reinbeiteområder nødvendiggjør en samlet vurdering av reindriften arealsituasjon og kulturbærende rolle, ikke minst ut ifra Norges folkerettslige forpliktelser.

En tilsvarende utvikling har funnet sted når det gjelder fisket til sjøsamene og kvenene. Kommisjonen finner det dokumentert at befolkningen i disse områdene har protestert over flere generasjoner mot ulike inngrep som har forverret livsvilkårene deres. Forvaltningen av fiskeressursene har ikke tatt nok hensyn til tradisjonell bruk. I dag er disse konfliktene forsterket ved at det har blitt etablert stadig flere fiskeoppdrett i sjøsamiske områder. Kommisjonen vil også peke på forvaltningen av utmark i samiske og kvenske bosetningsområder. Den har i økende grad prioritert friluft- og naturverninteresser på bekostning lokal sedvanebasert bruk. Et gjennomgående trekk er at lokalbefolkningen i liten grad er involvert eller representert i forvaltningen.

Gjennom innhenting av personlige historier fra de berørte miljøene har kommisjonen erfart at det mangler en kultur- og språkkompetent beredskapsløsning for akutt, psykososial støtte for voksne. I dag finnes slik beredskap kun for barn og ungdom. Kommisjonen mener at det er behov for et sikkerhetsnett for miljøene som er berørt av fornorskingspolitikken og at en slik beredskap vil være særlig viktig under prosesser som fører frem mot forsoning.

Lokale myndigheter oppfordres til å ta rede på hvorvidt det er nødvendig med en forsoning mellom samer, kvener, skogfinner og nordmenn. I enkelte lokalsamfunn kan det også være behov for forsoning internt i gruppene. I de lokalsamfunn hvor det er behov for det, oppfordrer kommisjonen til at det legges til rette for en forsoning der ulike perspektiver på urett som har skjedd, kommer frem og blir erkjent av alle parter. Erkjennelse av ulike perspektiver på urett i lokalmiljøet er en sentral del av forsoningen og for en styrket mellommenneskelig tillit.

Kommisjonen erfarer at latente og uforløste konflikter i enkelte lokalsamfunn har svekket fellesskapsbånd mellom majoritet og minoritet, og at ulike perspektiver ikke nødvendigvis blir formidlet i sin helhet mellom minoritet og majoritet eller innad i de berørte miljøene. Slike taushetskulturer forhindrer dermed en fellesskapsfølelse, eller en fellesskapsfølelse som oppleves likeverdig.

En lokal forsoning kan på den annen side ta tid, og det er ikke sikkert at den enkelte er beredt til å formidle sitt perspektiv eller umiddelbart erkjenne andres. Forsoning vil utvikle seg ulikt, men det er etter kommisjonens oppfatning en forutsetning for tillit og forsoning at man erkjenner fornorskingspolitikken, prosessene som har ført til fornorsking, og virkningene av disse prosessene for individer og samfunn. Det foreslåtte kompetansesenteret bør ha i oppdrag å støtte slike lokale prosesser.

26.9.5 Pilar 5: Implementering av regelverk

- Som et ledd i Stortingets kontroll med forvaltningen bør det settes i gang en gjennomgang av manglende implementering av vedtak i det minoritetspolitiske feltet.
- Kommisjonen oppfordrer myndighetene til å styrke opplæringen om samer, kvener og skogfinner og deres rettigheter for offentlig ansatte.
- Kommisjonen oppfordrer universitets- og høyskolesektoren til å tilby flere studenter undervisning om urfolk og nasjonale minoriteter.

Kommisjonen foreslår at Stortinget som en del av sin kontroll med forvaltningen iverksetter en gjennomgang av manglende implementering av vedtak på det minoritetspolitiske feltet. Kommisjonens gjennomgang av konsekvensene av fornorskingspolitikken har vist at myndighetene på ulike nivåer gjennom sin forvaltningspraksis fører en politikk som ikke i tilstrekkelig grad har vært og er innrettet mot å gjøre tilpassinger til eller imøtekomme urfolk og nasjonale minoriteter. Den minoritetspolitiske passiviteten gjør seg gjeldende på ulike nivåer og samfunnsområder og har direkte konsekvens for samer, kvener og skogfinners mulighet for livsutfoldelse og utvikling av språk, kultur og samfunnsliv. Minoritetspolitisk passivitet kan svekke tilliten til myndighetene.

Manglende implementering i seg selv utgjør en utfordring for effekten av politikk, deriblant forsoning. Forsoningen er derfor avhengig av holdnings- og kunnskapsmessig forankring hos ansatte i stat, kommuner, fylkeskommuner og andre virksomheter.³⁷ Ansvarlige myndigheter på alle nivåer bør følge opp manglende implementering.

For å bøte på manglende implementering av vedtatt politikk oppfordrer kommisjonen myndighetene til å styrke kunnskapen om urfolk og nasjonale minoriteter og deres rettigheter i forvaltningen. Tiltakene retter seg mot både den nåværende forvaltningen og mot universitets- og høyskolesektoren, hvor den fremtidige forvaltningen utdannes. Tiltakene i pilaren for implementering av regelverk tar sikte på å legge til rette for likeverd i møte med offentlig forvaltning, og legger derfor grunnlaget for forsoning.

Offentlige tjenester, for eksempel opplærings- og helsetilbud til befolkningen, leveres i stor grad av kommunene. Kommisjonen oppfordrer kommunene til å bøte på manglende implementering av lover og regelverk som berører kommunaltjenester til skogfinner, kvener og samer.

Kommisjonen anser implementeringsgapet som hovedutfordringen innenfor språkopplæring, og oppfordrer aktuelle skoleeiere og myndigheter på alle nivåer til å identifisere og håndtere utfordringer som forhindrer implementeringen av en effektiv og kvalitetsmessig god språkopplæring i oppvekst- og utdanningsinstitusjoner. For å bøte på manglende implementering og oppnå likeverdig tjenesteyting mener kommisjonen at det er nødvendig med en styrket innsats innen både oppvekst- og utdanningssektoren og helse- og omsorgssektoren på kommu-

nalt nivå. Spesielt i møte med helsesektoren er det viktig at samer og kvener får bruke sitt morsmål.

Kommisjonen ser behov for at det iverksettes tiltak for å sikre at samiske kvinner og barn blir fullt ut beskyttet og sikret mot psykisk, fysisk og seksuell vold. Kommisjonen konstaterer at selvmordsatferd er et alvorlig folkehelseproblem i den samiske befolkningen. Kommisjonen foreslår at kulturkompetente selvmordsforebyggende virksomheter styrkes.

26.10 Avslutning

Kommisjonen har søkt å fremme forslag til tiltak som kan skape større likeverd mellom majoritets- og minoritetsbefolkningen og bidra til å øke den generelle kunnskapen i samfunnet om samisk, kvensk og skogfinsk historie og kultur. Hovedmålsettingen er at kommisjonen, gjennom å etablere en felles forståelse av fornorskingspolitikken og dens konsekvenser, skal legge grunnlaget for forsoning mellom skogfinner, samer, kvener og majoritetsbefolkningen.

For å kunne ta et oppgjør med fornorsking og urett, og for å kunne gå videre i en forsoning, må en bygge dette på tillit og kunnskap. Forsoning har mange ulike sider, og kommisjonen håper at rapporten vil legge et kunnskapsgrunnlag for endringer i samfunnet, tuftet på økt kunnskap om fornorskingspolitikken, om gruppene den rammer, og om konsekvensene av den. Det er viktig å komme til en erkjennelse av at fornorskingspolitikk og urett har funnet sted, og at vi ser konsekvenser av dette helt frem til vår egen tid. Forsoningen må bygge på dette – erkjennelse av og oppgjør med urett, men også erkjennelse av hva hele befolkningen har tapt av kunnskap og kulturell rikdom. I kjernen av forsoningen ligger at urfolk og nasjonale minoriteter er synlige, og at deres rettigheter er ivaretatt, slik at både språk og kultur har utviklingsmuligheter.

Kommisjonen har foreslått tiltak for videre forsoning, men verken kommisjonen, Stortinget eller regjeringen kan vedta en tilstand av forsoning. Det er en samfunnsprosess som vil ta tid, og som må involvere et bredt spekter av samfunnsområder og aktører. Viljen til forsoning må vises i handling. Her har de som sitter i maktposisjoner, et særlig ansvar, og det venter store utfordringer.

³⁷ Se kapittel 25.7.

Vedlegg 1 – Særuttalelse fra Aslak Syse

Innledning

Jeg vil gjennom denne særuttalelsen påpeke enkelte svakheter ved kommisjonens granskingsrapport, som er et sluttprodukt etter nær fem års arbeid. Tidsrammen som har stått til disposisjon, burde gjort det mulig med en rapport basert på konsensus. I denne uttalelsen vil jeg peke på grunner til at dette ikke har vært mulig, og hvorfor jeg har sett det nødvendig med en særuttalelse.

Først vil jeg like fullt understreke at det er kommet mye positivt ut av kommisjonens arbeid, i rapporten, under de mange møtene med ulike miljøer rundt om i landet og i form av mer enn 760 personlige historier om fornorskingspolitikk og fornorsking og om virkninger av politikken og prosessene. Det er et særlig gode at dette materialet er blitt forsvarlig tatt vare på for ettertiden. Et spennende kunstprosjekt om fornorsking og fornorskingspolitikk er også et positivt resultat av arbeidet.

Min særuttalelse knytter seg til selve rapporten og arbeidet med den. Arbeidsmåten har i seg selv bidratt til sterk tidsnød på slutten av arbeidet og derved manglende konsensus. Videre har ikke kommisjonen i arbeidet med rapporten klart å trekke et tilstrekkelig skille mellom målrettet fornorskingspolitikk på den ene siden og fornorskingsprosesser i samfunnet på den andre siden. Dette har skapt problemer for årsaksforklaringer av fornorskingen. I tillegg er det stadig framlagt nye forslag til tiltak, og dette har skjedd helt inntil de siste møtene i kommisjonen, og derved uten en tilstrekkelig mulighet for drøfting av foreslåtte tiltak og mulige konsekvenser av disse.

Arbeidsform

Rapporten blir overlevert Stortinget 1. juni 2023. Det siste møtet der det var mulig å komme med substansielle merknader, var 13. april 2023. Til møtet 13. april var det innkommet hele 3.600 merknader og innspill fra kommisjonens medlemmer til rapportutkastet som ble lagt fram. Selv om mange av disse kommentarene var knyttet til språk og andre redaksjonelle endringer, var det også mange substansielle og kritiske merknader til framstillingen, ikke sjelden med sprikende oppfatninger. På møtet 13. april ble det nedsatt en redaksjonsgruppe for å gjennomgå kommentarene.

Det aller siste kommisjonsmøtet der rapporten kunne behandles, fant sted 3. mai 2023. I innkallingen ble det opplyst at på dette møtet var det «kun mulighet til å rette opp skrivefeil, gjøre mindre

endringer eller legge inn ny tekst. Men det er ikke lenger rom for de store omrokkingene.» Like fullt kom det inn 64 sider med kommentarer til det foreliggende utkastet, noe som førte til at nye tekstbokser og tekstbiter skal produseres i etterkant av møtet slik at bare leder og sekretariat vet nøyaktig hvilken tekst som nå er gått til trykking. Dette er etter min oppfatning en konsekvens av en uforsvarlig arbeidsmåte over tid, og ikke minst gjennom det siste året som burde vært brukt til konsolidering.

Til tross for at jeg – og flere andre av kommisjonsmedlemmene – gjentatte ganger tok opp arbeidsmåten og foreslo andre måter å gjennomføre oppdraget på, ble dette i liten grad tatt hensyn til.

Fornorskingspolitikk og fornorsking

I mandatet til kommisjonen sies det uttrykkelig at hovedoppgaven er å «granske fornorskingspolitikken og dens konsekvenser» for de gruppene som omfattes av oppdraget. Dette understrekes både i avsnittene «Bakgrunn» og «Tema» i mandatet. Til tross for at det i innledningskapitlene tydeliggjøres at det er en prinsipiell forskjell mellom fornorsking som villet og ønsket politikk på den ene siden og fornorsking som resultat av andre samfunnsprosesser på den andre siden, er denne grenseoppgangen, etter min mening, blitt flytende i deler av framstillingen. Slike samfunnsprosesser, som endringer i næringspolitikken, en gjennomgående urbanisering i hele samfunnet, nedbrenningen og evakueringen av Finnmark og Nord-Troms mot slutten av andre verdenskrig og gjenreisningen etter krigen, har selvfølgelig i seg selv hatt fornorskende effekter. Men disse effektene synes i deler av teksten å være et resultat av en bevisst fornorskingspolitikk. Denne forskyvningen i årsaksforklaringer framstår som uheldig både faglig og i en politisk samtidskontekst. Mange av de konsekvensene som er beskrevet i rapporten, er mer en følge av endringer i samfunnsstruktur og næringspolitikk enn av en målrettet urfolks- og minoritetspolitikk.

En sterk urbanisering har skjedd i hele Norge, se NOU 2020: 15, også i områder med bosettinger av skogfinner, kvener og samer. Dette har ført til at ungdom har flyttet fra steder og husholdninger basert på tradisjonelle næringer og inn til byer og tettsteder, noe som helt naturlig har ført til endringer i yrkesvalg, leveform og kulturuttrykk. Undervegs i arbeidet har jeg flere ganger kritisert rapportutkastet for å bli «baktungt» ved at så stor vekt er lagt på tradisjonelt næringsliv og levemåter, herunder utmarksnæringer, mens ungdommens situasjon og deres naturlige valg helt er blitt underkommunisert.

Det oppgjøret med fornorskingspolitikken som mandatet har lagt opp til, er på denne måten blitt mindre synliggjort enn nødvendig, især i konsekvenskapitlene i Del III, «I skyggen av fornorskingen – Konsekvenser for fornorskingspolitikk og urett». Likeså er årsaksforholdene blitt diffuse i forståelsen av vold og overgrep i nære relasjoner.

En offerhistorie?

Jeg har flere ganger reist spørsmålet om hvilket hovedbudskap rapporten vil gi. Utkastet til rapport som forelå på de siste møtene i kommisjonen, **før sluttredigering og trykking**, viser etter mitt syn at «den store fortellingen» i rapporten er en offerhistorie, i det alt vesentlige om samiskrelaterte forhold. Det avspeiler seg gjennom en gjentatt fortelling om undertrykking av samene under en norsk ekspansjon i Sápmi. Den dominerende fortellingen om internatene og internatlivet dokumenterer urett især overfor samiske barn. En tredje fortelling er om den samiske reindriften og hvordan den vedvarende er blitt utsatt for diskriminering og press, også bevisste overgrep, både fra myndighetene og den fastboende befolkningen. Bruken av personlige historier har styrket dette perspektivet, uten at det i utvalget av slike historier er tatt høyde for kildekritiske refleksjoner. Det er viktig å få fram alle disse tre fortellingene i rapporten. Jeg er imidlertid ikke enig i en framstilling hvor en ensidig offerrolle kan synes å bli hele historien.

Denne ensidige offerrollen er altså tildelt same- ne som har opplevd ikke liten suksess politisk og samfunnsmessig, især de siste 30–40 år. Her kan nevnes både Fosen-dommen og Utmarksdomstolens avgjørelse om at lokalbefolkningen i Karasjok er den rettmessige eieren av grunnen i nesten hele kommunen. Selv om rapporten har mange eksempler på samisk organisering og oppnådde resultater gjennom en aktive etnopolitikk, blir også dette perspektivet underkommunisert i rapporten.

Denne sterke fokuseringen på det samiske perspektivet har samtidig ført til at skogfinnenes og kvenenes skjebne er kommet mer i bakgrunnen. Heller ikke faktiske og rettslige forhold som skoltesamene har spilt inn til kommisjonen, er blitt tilstrekkelig vurdert.

Det finnes gode grunner til at samiske temaer får en bred plass i rapporten, som statusen som urfolk, den langvarige tilstedeværelsen i flere regioner av landet, de mange konfliktene i forsvar av reindriften som samisk kultur, den store oppmerksomheten over lang tid i forskning, litteratur og kunst, og ikke minst

fordi samene har oppnådd mye gjennom sin egen aktive og målrettede politikk.

Samtidig er skjevheten blitt vel påfallende i rapporten. Eksempler på kapitler nærmest bare om samiske forhold, er kapitlene 20 «Reindriften vilkår», 21 «Sjøsamisk fiske og fiskeripolitikk», 22 «Laksefisket i Tanavassdraget og samisk kultur» og 23 «Utmarksressursene». Disse utgjør nesten en tredel av den samlede tekstmengden i rapporten. I disse kapitlene er også skillet mellom det rettsdogmatiske og det rettspolitiske tidvis blitt utvisket samtidig som skillet mellom fornorskingspolitikk og fornorsking er nærmest utvisket.

Avslutning

Arbeidsformen i kommisjonen har ikke i tilstrekkelig grad tatt sikte på konsensus og heller ikke ivaretatt enkelte overordnede perspektiver. Dette framstår som så vidt uheldig at jeg har funnet det nødvendig med en særuttalelse.

På den andre siden er det mye i rapporten som jeg slutter meg til. Det gjelder særlig de fem første kapitlene (Del I), herunder sammendraget, og den historiske framstillingen i Del II. Jeg slutter meg også til deler av temakapitlene i Del III, for eksempel framstillingen av konsekvenser for språktap, fornorsking av navn, helseforhold, kirkeliv mv., rettferdsvederlag, og kunst, kultur og media. Likeså slutter jeg meg til forståelsen av forsoningsbegrepet i Del IV og til de fem «pilarene» i tiltaksdelen.

Avslutningsvis vil jeg understreke at store deler av rapporten vil danne et godt kunnskapsgrunnlag for det videre minoritetspolitiske arbeidet i Norge.

Vedlegg 2 - Oversikt over møter, representasjoner og eksterne arrangement

2018

- 21.9. Kommisjonsmøte, Oslo
- 15.11. Kommisjonsmøte, Tromsø/Tromssa/Romsa

2019

- 31.1. Kommisjonsmøte, Oslo
- 1.2. Møte med Norske Kveners Forbund, Oslo
- 19.2. og 28.3. Møte med dokumentforvaltningen ved UiT, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 21.2. Samtaler om identitet, Studentprestene ved UiT, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 5.3. Samtaler om identitet, Studentprestene ved UiT, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 20.3. Aarborte-konferansen/Hattfjeldalskonferansen, Aarborte/Hattfjeldal
- 21.3. Kommisjonsmøte, Oslo
- 27.3. Møte med Sametinget, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 28.4. Landsmøtet Norske Kveners Forbund, Giron/Kiruna
- 8.5. Møte med Samisk arkiv og Arkiverket, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 8.5. HIFO-seminar om den norske stats behandling av minoriteter, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 9.-10.5. Kommisjonsmøte, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 23.5. Møte med Stortinget, Oslo
- 12.6. Møte med Arkiverket, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 14.6. Landsmøtet i Norske Reindriftsamers Landsforbund, Sommarøy
- 15.6. Festivalen Paaskiviikko, Hansinkenttä /Hánsšagieddi/Nordreisa/Ráisa/Raisi
- 20.6. Festivalen Gaskegiesientjånghkoe, Raarvihke/Røyrvik
- 20.-21.6. National Center for Truth and reconciliation, Winnipeg, Canada
- 12.-13.7. Festivalen Riddu Riddu, Olmavankka/Olmmáivággi/Mannalden
- 13.7. Møte med sametingspresidenten, Olmavankka/Olmmáivággi/Mannalden
- 17.7. Møte med Tana kvenforening, Deanušaldi/Tana bru
- 7.8. Møte med Nansen Fredssenter, Lillehammer
- 19.8. Møte med Helse Nord og SANKS, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 22.8. Foredrag om påvirkning av historiske traumer, UiT, professor Donald Warner, Tromsø
- 24.8. 70-års markering skoltessamisk bosetning, Sevettijärvi - Finland
- 26.8. Foredrag for FN-ambassadører, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 5.-6.9. Kommisjonsmøte, Vadsø/Vesisaari/Čahcesuolo
- 13.9. Saepmie pride, Tråante/Trondheim
- 17.-19.9. Foredrag på Danish Institute for International Studies, København - Danmark
- 20.9. Tjaktjen Tjånghkoe, Snåase/Snåsa
- 23.9. Møte med SANKS, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 25.9. Markering av Sametinget 25 år, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 4.10. Aktane, seminar, Arjeplog - Sverige
- 17.10. Kommisjonsmøte, Oslo
- 19.10. Kåfjord kommune, seminar, Muotki/Lyngseidet
- 21.-22.10. UiT-workshop, TRC, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 23.10. Tana språksenter, Deanušaldi/Tana bru
- 29.10. Sametinget og Regjeringen, innspillsseminar om vold, Kárášjohka/Karasjok
- 29.10. UiT-seminar, Trading justice for peace, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 31.10. Hamarøy bibliotek, foredrag, Hamarøy
- 31.10. Troms fylkeskommunes kvenseminar, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 31.10. Kartverket, Hønefoss
- 31.10. UiT foredrag, Alattio/Áltá/Alta
- 9.11. Kven Østlandet, seminar, Oslo
- 1.11. Markering og avduking av minnetavler på Lappholmen, Gásluokta/Kjøpsvik
- 21.11. Kommisjonsmøte, Oslo
- 22.11-24.11. Saemien Aalmege - Sørsamisk menighets storsamling, Tråante/Trondheim
- 25.11. Grenselos-markering, Måsske/Musken
- 28.11. Møte med SANKS, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 3.12. Møte med Finlands ambassade, Oslo
- 4.12. Møte med Den norske Helsingforskomité, Oslo
- 16.12. Møte med Sveriges ambassade, Oslo
- 17.12. Kommisjonsmøte, Oslo
- 18.12. Kurs med SANKS – hvordan møte traumeutsatte, Oslo
- 18.12. Besøk på Riksarkivet/Møte med Arkiverket, Oslo
- 20.12. Møte med SANKS, Tromssa/Romsa/Tromsø

2020

- 14.1. Paneldebatt TiFF, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 23.1. Mottakelse for vennskapsby Nuuk, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 24.1. Kommisjonsmøte, Oslo
- 29.1. Foredrag Nord-Norsk Journalistlag, Sommarøya
- 4.2. Foredrag Nord universitet, Levanger 4.2 OsloMet, seminar, Oslo
- 4.2. Åpent arrangement Saltdal kommune, Rognan
- 6.2. Foredrag Trøndelag fylkeskommune, Tråante/Trondheim og Steinkjer
- 6.2. Innlegg feiring Samenes nasjonaldag, Suortá/Sortland
- 7.2. Møte med Kvænangen kommune, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 7.2. Foredrag Kvaløya videregående skole, Sállir/Kvaløya
- 13.2. Møte med Duodjeinstituhtta, Guovdageaidnu/Kautokeino
- 29.2. Møte med Kvääninuoret årsmøte, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 5.-6.3. Møte med finsk delegasjon, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 7.3. Samefestival, Kirkkoniemi/Girkonjárga/Kirkenes
- 17.3. Nettmøte med Stortinget
- 2.4. Kommisjonsmøte, nett
- 12.5. Nettmøte med Árran
- 18.6. Kommisjonsmøte, nettmøte
- 20.-21.8. Kommisjonsmøte, Lakselv/Leavdjna/Lemmijoki
- 7.8. Snubba-dagen, Duorga/Snubba
- 3.9. Nettmøte med Sannhets- og forsoningskommisjonen i Sverige for tornedalinger, kvener og lantalaiset
- 17.9. Nettmøte med Redd Barna
- 15.10. Kommisjonsmøte, nettmøte
- 27.10. NSRs nettseminar om Sannhets- og forsoningskommisjonen
- 29.10. Nettmøte Kvensk Finsk Riksforbund-Kveeni Suomi liitto
- 29.10. Nettmøte med Sámediggi-Sametinget
- 29.10. Nettmøte med Ruijan Kvääniliitto-Norske Kveners Forbund
- 5.11. Nettmøte med Sámiráđdi-Samerádet
- 12.11. Nettmøte med Skogfinske interesser i Norge
- 25.11. Nettmøte med Sámi girkoráđdi-Samisk kirkeråd
- 13.11. Evalueringsmøte med SANKS og Finnmarkssykehuset, nettmøte
- 3.12. Kommisjonsmøte, nettmøte
- 9.12. Nettmøte med Norsk Finsk Forbund-Nuorjalais-Suomalainen liitto
- 16.12. Nettmøte med det finske regjeringskansliet
- 21.12. Nettmøte med NIM

2021

- 28.-29.1. Kommisjonsmøte, nettmøte
- 12.3. Innlegg på plenumsseminar om arbeidet med sannhets- og forsoningskommisjoner i Sápmi, digitalt
- 25.3. Kommisjonsmøte, nettmøte
- 21.4. Innlegg på UN Permanent Forum on Indigenous Issues – Twentieth Session, Side Event - Indigenous Truth and Reconciliation Commissions: Learning from Global Experiences, digitalt
- 4.5. Nettmøte med Stortinget
- 5.5. Foredrag, Oslo vest rotary klubb, nettarrangement
- 11.5. Nettmøte med Skogfinneforeningen
- 28.5. Nettmøte med Sametinget i Finland
- 2.6. Kommisjonsmøte, Deatnu/Tana/Teno (hybridløsning)
- 7.6. Deltakelse på Samisk kirkelivskonferanse, digitalt
- 8.6. Dialogmøte Aajege, digitalt
- 9.6. Møte med regjeringskansliet i Finland, Sametinget og Skoltesamisk råd i Finland, digitalt
- 15.6. Nettmøte med Ytringsfrihetskommisjonen
- 21.06. Møte med SANKS, digitalt
- 24.6. Nettmøte med Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM)
- 1.7. Dialogmøte med prosjektgruppe i Hamarøy om sannhet og forsoning, Drag
- 29.7. Foredrag Kunesdagene, Gussanjárga/Kunes
- 30.7. Panelsamtale Olavfestdagene, Tråante/Trondheim
- 31.7. Panelsamtale Márkomeannu, Skánik/Evenskjer
- 12.8. Møte med Norsk Skogfinsk museum, Grue Finnskog
- 12.-13.08. Kommisjonsmøte, Kirkenær
- 19.8. Dialogmøte med Gielem nastedh og Saemien Sijte, digitalt 2
- 20.08. Foredrag, Utenriksdepartementet, Oslo
- 26.8. Deltakelse på åpning av Vadsø museum - Ruija kvenmuseum, Vesisaari/Čáhcesullo/Vadsø

- 27.8 Innlegg på fagseminar kvensk/norskfinsk kultur og identitet i dag, Vesisaari/Čáhcesuollo/Vadsø
- 27.-28.8 Deltakelse Sjeltie, Maajehjaevre/Majavatn
- 2.9 Foredrag for Stortingets komitésekretariat, Tromsø
- 3.9 Deltakelse seminar «Skogfinsk kulturarv – hvem sitt ansvar?», Finnskogtoppen
- 3.9 Møte med Skogfinneforeningen, Grue Finnskog
- 3.-5.9 Finnskogdagene, Grue Finnskog
- 4.9 Innlegg Norske historiedager, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 16.9 Møte med Vesterålen og omegn sameforening
- 21.9 Foredrag for Samiske veivisere, digitalt
- 22.9 Møte med Den norske Helsingforskomiteen, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 23.9 Innlegg Ytringsfrihetskommisjonen innspillsmøte, digitalt
- 24.9 Innlegg ved Forskningsdagene ved SANKS, Kárášjohka/Karasjok
- 12.10. Kommisjonsmøte, Guovdageaidnu/Kautokeino
- 20.10 Deltakelse åpning av Sametinget, Kárášjohka/Karasjok
- 21.10 Møte med SAMINOR, digitalt
- 21.10 Innlegg for UiTs universitetsstyre, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 26.10 Deltakelse seminar om behandlingen av Høyesteretts storkammer – sak om vindkraft på Fosen, digitalt
- 27.10. Foredrag Forskningsdagene ved Høgskolen i Innlandet, Hamar
- 2.11. Foredrag for Språkrådet, digitalt
- 10.-11.11. Deltakelse Sørsamisk helsekonferanse, Plaassjea/Røros
- 16.11. Deltakelse på arrangement i regi av Deichman Bjørvika, Oslo
- 2.12. Møte med Stortingspresidenten, Oslo
- 3.12. Kommisjonsmøte, Oslo
- 14.12. Nettmøte med Sannings- og forsoningskommissionen för tornedalinger, kväner och lantalaiset i Sverige

2022

- 14.1. Foredrag, RETHOS ved UiO, Oslo
- 26.1. Kommisjonsmøte, nettmøte
- 28.1. Møte med Sametinget i Norge, Kárášjohka/Karasjok
- 30.1. Deltakelse seminar i regi av Norges arktiske universitetsmuseum, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 1.2. Deltakelse dialogmøte Likestillingssenteret KUN, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 3.2. Møte med Arkivverket, digitalt
- 4.2. Deltakelse UiT seminar og markering, Alattio/Áltá/Alta
- 6.2. Deltakelse kveldsmesse Trefoldighetskirken, Oslo
- 8.2. Deltakelse åpningseminar Saamelaisten totuus- ja sovintokomissio, digitalt
- 16.2. Foredrag for Utmarksdomstolen, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 17.2. Deltakelse seminar Innlandet fylkeskommune, digitalt
- 24.2. Dialogmøte med Carte Blanche, digitalt
- 3.3. Dialogmøte med Kvensk Finsk Forbund, Yykeänperä/Ivgobahta/Skibotn
- 4.3. Deltakelse på FINNSAM-konferansen, Oslo
- 14.3. Møte med sekretariatet for Sannhets- og forsoningskommisjonen i Finland, digitalt
- 16.3. Kommisjonsmøte, Oslo
- 16.3. Digital feiring av Kvenfolkets dag fra Treforholdhetskirkka, digital
- 16.3. Markering av Kvenfolkets dag på Stortinget, Oslo
- 16.3. Deltakelse markering av Kvenfolkets dag Norske kvener Ytre Oslofjord, Horten
- 16.3. Deltakelse markering av Kvenfolkets dag Kven Østlandet/Etelä-Norjan Kvääniseura, Oslo
- 18.3. Deltakelse konferanse Senter for samisk helseforskning, Guovdageaidnu/Kautokeino
- 18.3. Deltakelse Teologidagene, Oslo
- 21.3. Deltakelse PLURICOURT-seminar med Høyesterett og Domstoladministrasjonen, Oslo
- 22.3. Deltakelse Aaborten konferansa, Aarborte/Hattfjelldal
- 23.3. Arrangør seminar om forsoning Aaborten konferansa, Aarborte/Hattfjelldal
- 1.4. Foredrag Canadas ambassadører, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 5.4. Møte med Nord-Varanger kvenforening/Varenkin kveeniseura, Vesisaari/Čáhcesullo/Vadsø
- 7.4. Møte med Alta kvenforening/Alattion kvääniseaura, Alattio/Áltá/Alta
- 21.4. Møte med sekretariatet for Sannhets- og forsoningskommisjonen i Finland, digitalt
- 4.5. Møte med NIM, Oslo
- 4.5. Kommisjonsmøte, Oslo
- 5.5. Møte med Finlands ambassadør, Oslo
- 5.5. Deltakelse konferanse i regi av VID Tromsø og Den norske kirke, Oslo
- 6.5. Møte med Stortingets administrasjon, Oslo
- 19.5. Møte med Helsingforskomiteen, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 30.5. Møte med Norske kvener Forbund/Ruijan kvääniliitto, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 7.6. Dialogmøte med SSB, digitalt
- 9.6. Møte med sekretariatet for Sannings- og forsoningskommissionen for samer i Sverige, digitalt

- 10.6. Deltakelse Festspela, Ørsta
- 16.6. Deltakelse symposium i regi av Sannings- og forsoningskommissionen, Luleå
- 24.6. Møte med NIM, digitalt
- 27.6. Møte med Sannings- og forsoningskommissionen for samer i Sverige, digitalt
- 27.7. Foredrag Kulturdugnad Gamvik, Gamvik
- 5.8. Møte med Sámeráđđi/Samerådet, digital
- 5.8. Møte med sekretariatet for Sannhets- og forsoningskommisjonen i Finland, digitalt
- 6.8. Foredrag og deltakelse samarbeidsleir Kvænangen/Návuonna/Naavuono, Kjækan
- 12.8. Deltakelse Samekonferansen i regi av Sámeráđđi/Samerådet, Váhčir/Gällivare
- 15.8. Møte med Skogfinneforeningen, digitalt
- 17.-18.8. Kommisjonsmøte, Anár/Inari
- 18.8. Møte med den finske kommisjonen, Anár/Inari
- 25.8. Deltakelse samtale Kirkerådet, Oslo
- 26.8. Deltakelse NIMS lanseringseminar , Oslo
- 31.8. Deltakelse konferanse Sametinget og Justis-og beredskapsdepartementet, Alattio/Áltá/Alta
- 9.9. Deltakelse seminar i regi av Juristenes utdanningscenter, Alattio/Áltá/Alta
- 13.9. Møte med Selvhjelp Norge, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 13.9. Foredrag Oslo SVs representantskap, Oslo
- 27.9. Foredrag Kåfjord kommune, Olmavankka/Olmmáivággi/Mannaldalen
- 28.9. Deltakelse teatersalong og premiere Kvääniteateri, Oslo
- 4.10. Foredrag for samiske veivisere, digitalt
- 18.10. Møte med Stortingets administrasjon, Oslo
- 19.10. Kommisjonsmøte, Oslo (hybridløsning)
- 20.10. Møte med trykkesesjonen på Stortinget, Oslo
- 28.10. Møte med Arkivverket, digitalt
- 23.11. Foredrag for KrFs stortingsgruppe, Oslo
- 26.11. Åpning av utstilling Sámi Dáiddaguovddaš, Kárášjohka/Karasjok
- 7.12. Deltakelse Oslo Peace Days, Oslo
- 8.12. Møte med Norske Kveners Forbund, digitalt
- 14.12. Kommisjonsmøte, Oslo (hybridløsning)
- 15.12. Møte Med HL-senteret, Oslo

2023

- 24.1. Møte med sekretariatet til Sannings- og forsoningskommissionen för tornedalinger, kväner och lantalaiset i Sverige
- 6.2. Markering av samenes nasjonaldag, Oslo
- 9.2. Kommisjonsmøte, Oslo
- 10.2. Møte med Stortingets administrasjon, Oslo
- 23.2. Innspillmøte Norske kveners Forbund/Ruijan Kvääniliitto, nettmøte
- 5.3. Deltakelse kveldsmesse Trefoldighetskirken, Oslo
- 6.3. Sannhets- og forsoningskommisjonens høringsmøte, Oslo
- 7.3. Kommisjonsmøte, Oslo
- 8.3. Møte med Kvääniteatteri og Nasjonalteateret, Oslo
- 10.3. Deltakelse konferanse, Arctic Summit og Kulturdepartementet, Oslo
- 13.3. Møte med sekretariatet i den finske kommisjonen, nettmøte
- 14.3. Foredrag for KS samisk utviklingsnettverk, nett
- 15.3. Møte med sekretariatet til Sannings- og forsoningskommissionen för tornedalinger, kväner och lantalaiset i Sverige
- 15.3. Møte med Stortingets administrasjon, Oslo
- 16.3. Feiring av kvenfolkets dag, Tromssa/Romsa/Tromsø
- 23.3. Møte med Stortingets presidentskap
- 27.3. Møte med SANKS, nettmøte
- 28.3. Møte med Sametinget, Oslo
- 13.4. Kommisjonsmøte, Oslo
- 4.5. Deltakelse på 200års-markeringen av Tolvmannamarsjen, Oslo

Vedlegg 3 – Oversikt over eksterne utredninger for Sannhets- og forsoningskommisjonen

- ♦ Kyllingstad, Jon Røyne, 2021. *Fysisk-antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner. Del 1: Når og hvor har slik forskning funnet sted og hvem var gjenstand for den?* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Nergård, Jens Ivar, 2021. *Nederlag og seire – Lulesamene i Tysfjord etter 2. verdenskrig.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Meløy, Marit, 2022. *Endringer i kjønnsroller og familiestruktur som følge av statlige tiltak i rein-drifta.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Aira, Harrieth og Oddmund Andersen, 2022. *Myndighetenes politikk og virksomhet overfor samer i området sør for Lyngen og nord for Saltfjellet fra rundt 1800 og frem til i dag.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Andresen, Astri, 2022. *Konsekvenser av norske myndigheters politikk og virksomhet i skoltesamisk område fra cirka 1800 og fram til i dag.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Pedersen, Steinar, 2022. *Assimilasjon/Fornorsking - Næringer - Tanadalen. Fra rundt 1800 til i dag.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Kyllingstad, Jon Røyne, 2022. *Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle - del 2.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Strøm-Bull, Kirsti, 2023. *Konsekvenser av fornorsking på reindriftenes rettigheter - belyst gjennom lovgivning og rettspraksis.* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.

Vedleggene kan leses i sin helhet som elektroniske vedlegg til Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport på www.stortinget.no

Vedlegg 4 – Sannhets- og forsoningskommisjonens metodeplan og intervjuguide

21.04.2020

**Sannhets- og forsoningskommisjonens
intervjuguide**

Innholdsfortegnelse

1	Intervjuguide	3
1.1	Bakgrunn	3
1.2	Intervju om fornorsking og urett	4
1.2.1	Narrativt intervju og tematisk intervju	4
1.3	Intervju i praksis.....	5
1.3.1	Forberedelse	5
1.3.2	Gjennomføring	5
1.3.3	Etterarbeid	6
1.3.4	Analyse.....	6
2	Metadata.....	7

1 Intervjuguide

1.1 Bakgrunn

Sannhets- og forsoningskommisjonen gransker fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener, norskfinner og skogfinner. Den består av 11 fagpersoner og ledes av Dagfinn Høybråten. Kommisjonen er oppnevnt av Stortinget og arbeider uavhengig. Granskingens formål er å legge grunnlag for anerkjennelse av samers, kveners, norskfinners og skogfinners erfaringer i møte med norske myndigheters politikk, og de konsekvensene disse har hatt for dem som grupper og individer.

Sannhets- og forsoningskommisjonen skal dokumentere historiene til de berørte personene som ledd i å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener/norskfinner og skogfinner. I sitt arbeid skal kommisjonen ta utgangspunkt i allerede eksisterende forskning. Kommisjonen skal kartlegge fornorskingspolitikken, dens konsekvenser og virkninger for enkeltpersoner og grupper helt frem til i dag. For å avdekke kunnskapshull i den eksisterende forskningen kan kommisjonen undersøke annet kildemateriale for å kartlegge, beskrive eller dokumentere bestemte tema. Kommisjonen skal videre ta utgangspunkt i gruppenes egen forståelse av sin historie, og sørge for at personer fra berørte miljøer får fortelle sine personlige erfaringer og historier om fornorsking og urett, og hvordan dette har påvirket eller påvirker deres livssituasjon.

Som en del av dette gjennomfører Sannhets- og forsoningskommisjonen intervjuer for å dokumentere fornorskings virkninger og for å legge til rette for at enkeltpersoner får mulighet til å fortelle sin historie. Innsamlet intervjumateriale inngår i Sannhets- og forsoningskommisjonens grunnlagsmateriale og vil bli arkivert på forsvarlig måte i kommisjonens arkiv. De som blir intervjuet kan trekke tilbake intervjuet under kommisjonens arbeid. Kommisjonens arkiv overleveres Arkivverket og forvaltes videre etter retningslinjer fastsatt av kommisjonen når kommisjonens arbeid er avsluttet.

«Kommisjonen skal legge opp til et systematisk og nært samarbeid med berørte miljøer og organisasjoner, slik at de blir involvert og konsultert underveis i arbeidet [...].

Kommisjonen skal ta utgangspunkt i den eksisterende forskningen på området og la denne danne hovedgrunnlaget for sin fremstilling. Dersom kommisjonen avdekker kunnskapshull i den eksisterende forskningen, kan den enten selv eller ved hjelp av samarbeidspartnere undersøke arkiver eller annet aktuelt kildemateriale for å kartlegge, beskrive og dokumentere bestemte tema. Kommisjonen kan også foreslå videre forskning som tiltak for å oppnå kommisjonens formål

Kommisjonen skal samle inn individers og gruppers egne historier knyttet til fornorskingspolitikken gjennom bl.a. å arrangere møter og/eller intervjuer og legge til rette for at enkeltpersoner kan fortelle sine historier ved å levere/sende dem inn i skriftlig form, som lyd- eller videopptak eller i andre egnede formater. Innsamling av slike fortellinger kan helt eller delvis utføres av kvalifiserte samarbeidspartnere ved forskningsinstitusjoner, i lokalmiljøene eller andre steder. Slik kan kommisjonen ta utgangspunkt i gruppenes egen forståelse av sin historie.»

Kilde: Sannhets- og forsoningskommisjonens mandat jf. Innst. 408 S (2017-2018).

1.2 Intervju om fornorsking og urett

Intervju om fornorskingens virkninger innebærer tema som kan være sensitive for den som blir intervjuet. I tillegg kan intervjumaterialet inneholde sensitive opplysninger om tredjepersoner. Derfor må intervjuer ta til hensyn til at personer kan ha opplevd fornorsking som en traumatisk og smertefull prosess. Det å miste kultur, språk og identitet enten helt eller delvis kan også oppleves skambelagt. For mange kan det være vanskelig å prate om det de har tiet om eller ikke har vært åpne om over lang tid. I en slik sammenheng er det viktig at alle som blir intervjuet blir møtt med respekt.

Intervjuer skal skape trygghet og oppnå tillit hos personer som blir intervjuet. Intervju i urfolks- og minoritetssamfunn krever dessuten en særlig bevissthet om maktforhold og hvordan de har virket, og kan virke inn, også på forhold i selve intervjusituasjonen.

Sannhets- og forsoningskommisjonen samarbeider med Finnmarkssykehuset gjennom SANKS. SANKS yter spesialisthelsetjenester i psykisk helse og gir kulturkompetent medisinskfaglig rådgivning til kommisjonen. SANKS hjelper også personer som ønsker det i forbindelse med Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid. SANKS tilbyr krise- og støttesamtaler og vil ved behov veilede aktuelle personer for videre henvisning til kommunen eller til spesialisthelsetjenesten. Dette gjelder særlig personer som har formidlet sin historie knyttet til fornorskingspolitikk og urett.

1.2.1 *Narrativt intervju og tematisk intervju*

I Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid skal intervjumaterialet bringe frem sentrale problemstillinger. Det vil vise sammenhenger og mønstre i fornorskingspolitikken, dens historie og konsekvenser for dagens situasjon for de ulike gruppene. Intervjumaterialet vil samtidig belyse hendelser der berørte enkeltpersoner og grupper har blitt påvirket av fornorskingen i ulike livssituasjoner og -faser.

Intervju er ofte brukt som metode når man trenger materiale som gir kunnskap om bestemte temaer eller bringer oss nærmere opplevd liv. Det kan gi innblikk i livsverdenen slik den erfares og oppleves i menneskers daglige liv. I tillegg kan intervju gi tilgang til særlig kunnskap om sentrale aspekter ved aktuelle tema. Sannhets- og forsoningskommisjonen bruker to ulike intervjumetoder: narrativt intervju (personlige historier) og semistrukturert tematisk intervju.

Sannhets- og forsoningskommisjonen benytter i sitt arbeid alle språk som er knyttet til samiske, kvenske, norskfinske og skogfinske miljøer. Dette gjelder også for intervju. De som blir intervjuet kan bruke det språket de føler er mest naturlig i intervjusituasjonen. Dersom intervjuer behøver tolk må dette planlegges på forhånd.

Narrativt intervju

Narrativt intervju (personlig historie) er en metode for å samle inn individers og gruppers egne historier, og er egnet til å få fram deres egen forståelse av historien. En narrativ metode, der personer får fortelle sin historie fritt uten vesentlig inngripen fra intervjuer, gir rom for anerkjennelse av samers, kveners, norskfinners og skogfinners erfaringer i møte med fornorskingspolitikken, hvordan den ble praktisert og hva slags virkninger ulike (assimilerende) praksiser har hatt i deres liv. Subjektive beretninger gir et større og mer mangfoldig bilde av de berørte miljøenes erfaringer og belyser samtidig historiske hendelser.

Narrative intervju er ikke ment å dekke spesifikke temaer om fornorsking eller gi nøyaktig informasjon om hendelser og praksis. I narrative intervju er fokus på historier og perspektiver som fortelleren ønsker å dele med Sannhets- og forsoningskommisjonen. Intervjuene skal bringe frem enkeltindividers

perspektiv av opplevd fornorsking og urett. Det å kunne stå frem med sin egen historie kan i seg selv virke forsonende.

Tematisk intervju

Semistrukturert tematisk intervju er en metode som er mye brukt i kvalitativ forskning. I kommisjonsarbeidet vil tematisk intervju være vesentlig for å kartlegge, beskrive eller dokumentere bestemte tema for å dekke kunnskapshull.

Til denne intervjuformen velger kommisjonen ressurspersoner (*mutaleaddji, muisteliija, soptsestæjja, substasiddje, kertoja*) som kan bidra med spesifikk kunnskap til kommisjonens arbeid. I noen tilfeller kan kommisjonen vurdere å gjennomføre tematisk intervju også i form av fokusgruppeintervju.

1.3 Intervju i praksis

Intervju har fire faser: forberedelse, gjennomføring, etterarbeid og analyse.

1.3.1 Forberedelse

Intervju begynner med faglig kunnskapsinnhenting. I Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid er det viktig at intervjuer reflekterer over følgende spørsmål i forkant av både narrativt og tematisk intervju:

- Hvilke utfordringer har samer, kvener, norskfinner og skogfinner møtt i livsløpet?
- Hvordan har det vært å være samisk, kvensk, norskfinsk og skogfinsk i Norge? Før? Nå?
- Hva har skjedd i fornorskingsprosessen? Hvordan ble den opplevd?
- Hva og hvordan kan det ha blitt «enklere» å være samisk, kvensk osv. i Norge? Hva kan en bidra med? Hva andre kan bidra med?

Når intervjuer forbereder seg til tematisk intervju skal hun eller han skaffe nødvendig bakgrunnskunnskap om tema på forhånd, og lage tematiske spørsmål eller stikkord. Et godt råd er at spørsmålene skal være deskriptive i form (hva og hvordan spørsmål). En bør unngå å ha for abstrakte, generelle, eller for ledende spørsmål.

Intervju skal helst tas opp med lydopptaker eller videokamera med ekstern mikrofon. Intervjuer må gjøre seg kjent med utstyret i forkant (sjekk batteriet, lydnivå, bruk av mikrofon, osv.). Hvis en ikke kan gjøre lydopptak skal det tas notater.

Intervju skal finne sted på en rolig plass der det er ikke noe som kan forstyrre situasjonen, og der man kan oppnå trygg og god stemning. Intervjuer skal sørge for at ressursperson kan få kaffe, te eller vann å drikke, og ha lommestørkle tilgjengelig hvis det trengs.

1.3.2 Gjennomføring

Intervjuer starter intervjuet med å fortelle intervjuets formål både når det gjelder tematisk intervju og narrativt intervju (personlige historie). Det er viktig å forberede ressurspersonen på intervjusituasjon og tidsbruk. Deretter skal samtykkeskjema gjennomgås og underskrives før lydopptak eller notatskriving igangsettes. Både lydopptak og notater av intervju skal inneholde informasjon om intervjuets dato, sted, intervjuer og ressursperson.

I tematisk intervju fungerer spørsmål laget i forberedelsesfasen som veiledning, og tematisk rekkefølge i intervjusituasjonen bestemmes underveis. Intervjuer skal følge ressurspersonens fortelling, og spørsmålene skal knyttes opp mot hennes eller hans naturlige måte å fortelle og forholde seg til temaet på. På denne måten gis det rom for at det kan tas opp temaer som ikke er planlagt på forhånd, men som ressurspersonen ser som relevant å fortelle om til kommisjonen. Intervjuer skal være målbevisst og

fokusert på intervjuets relevans for granskningsarbeidet. Intervjuer bør derfor være oppmerksom på at samtalen ikke tar en retning som er irrelevant for kommisjonens arbeid, og skal bidra til å lede samtalen tilbake på rett spor.

SANKS

Intervjuer skal gi informasjon til ressurspersoner om SANKS tilbud før intervjusituasjonen avsluttes. Personer kan ta kontakt med SANKS direkte selv eller be om at intervjuer viderefremidler kontaktinformasjon til SANKS. SANKS følger opp videre med krise- eller støttesamtaler (1-3 samtaler), og kan ved behov veilede personer til kommunens helsetilbud eller spesialisthelsetjeneste.

SANKS kan kontaktes på tlf. 46 88 11 62 / 46 82 62 89 eller på mail:

SANKS.Sannhetskommisjon@finnmarkssykehuset.no

1.3.3 Etterarbeid

Når et intervju er gjennomført, skal intervjuer sjekke notatene og kvaliteten på lydopptaket. Lydopptaket skal lagres på en trygg plass med navn (SFKOMM 'Sannhets- og forsoningskommisjon', TI 'Tematisk intervju' og NI 'Narrativt intervju'):

- SFKOMM_NI_fylke_ddmmyear.(wav/txt)
- SFKOMM_TI_hovedtema_fylke_ddmmyear.(wav/txt)

Det anbefales at intervjuer ferdigstiller notatet fra intervjuet med en gang det er avsluttet. Notater skal lagres som .txt-dokument med samme navn som lydopptaket (hoveddokument).

1.3.4 Analyse

Registrering av metadata er både den siste fasen av intervju, og den første fasen av analyse. Intervjuer skal bruke metadataskjema til registrering av metadata.

2 Metadata

Metadata er informasjon om innsamlet og arkivert data. Den spesifiserer konteksten til data, men kan også fungere som nøkkelord for å definere viktig datainnhold. Med metadata blir informasjonen søkbar i kommisjonens arkiv og det er mulig å finne spesifikk informasjon i store mengder av data.

Metadata om fornorsking skal bidra til Sannhets- og forsoningskommisjonen arbeid spesielt i analysefasen og arkiveringsprosessen. Metadata skal brukes for alt grunnlags- og intervjumateriell. For å strukturere metadata benyttes metadataskjema. For å bidra til systematisk og sammenlignbar søkemulighet skal intervjuer bruke nøkkelordliste i metadataskjema. Det kan legges til utfyllende ord som beskriver viktig innhold i intervjuet. Metadata skal registreres både på norsk og på det språket som blir brukt under intervjuet.

21.04.2020

**Saetniesvoete- jih liktemekommisjovnen
gihtjehtimmieviehkie**

Sisvege

Sisvege	2
1 Gihjtjehtimmieviehkje	3
1.1 Duekie	3
1.2 Gihjtjehtimmie daaroedehtemen jih meadtan bijre	5
1.2.1 Narratijve gihjtjehtimmie jih teematihkeles gihjtjehtimmie	5
1.3 Gihjtjehtimmie riektesisnie	6
1.3.1 Ryöjredimmie	6
1.3.2 Tjirrehtimmie	7
1.3.3 Analyjse	7
2 Metadaata	8

1 Gihthetimmieviehkje

1.1 Duekie

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne daaroedehtemepolitihkem jñh meadtam goerehte saemiej, kveeneladtji, nõörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööstje. Kommissjovnesne 11 faagealmetjh jñh Dagfinn Høybråten lea ávtehke. Stoerredigkie lea kommissjovnem nammoehtamme jñh dihte jñjtjeraarehke barka. Goerehtimmiem ulmie lea varomem biejedh juktie saemiej, kveeneladtji, nõörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji djrehtimmieh nõörjen áejvieladtji politihkine jhkesjidh, jñh doh konsekvensh dah leah dejtie átneme goh dhkieh jñh indivijdh.

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne edtja historvijidie dejtie almetjidie vihtiestidh mej bijre lea juktie daaroedehtemepolitihkem jñh meadtam goerehtidh saemiej, kveeneladtji/nõörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööstje. Kommissjovne edtja sov barkosne varoeminie utnedh dam dotkemem mij joe gvnese. Kommissjovne edtja daaroedehtemepolitihkem, dan konsekvensh jñh effekth goerehtalledh aktegsalmetjidie jñh dhkide eevre daan biejjien raajan. Juktie faatoes daajroem vueptiestidh dennie dotkemisnie mij joe gvnese, kommissjovne maahta jeatjah gaaltjematerijaalem goerehtidh juktie vihties teemah goerehtalledh, buerkiestidh jallh dokumenteradidh. Kommissjovne edtja aaj varoeminie utnedh guktie dhkieh jñjtjh sijjen historvijem guarkoeh, jñh hoksedh almetjh dejstie sjere byjresijstie áadtjoeh sijjen persovneles djrehtimmieh jñh historvijh daaroedehtemen jñh meadtan bijre soptsestidh, jñh guktie daate lea dej jieledetsiehkiem baajnehtamme jallh baajnehte.

Goh akte bielie daestie Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne gihthetimmieh tjrrehte juktie daaroedehtemem effekth dokumenteradidh, jñh sjiehteladtedh guktie aktegsalmetjh nuepiem áadtjoeh sijjen historvijem soptsestidh. Materijaale mij lea sijse tjngghkesovveme lea meatan Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen varomematerijaalesne, jñh sejhta kommissjovnen varhkosne eensilaakan vrhkesovvedh. Dah mah gihthjesuvvieh maehtieh gihthetimmiem bastede giesedh njoelkedassi mietie mejtie kommissjovne lea vihtiestamme, gosse kommissjovnen barkoe lea galhkeme.

«Kommissjovne edtja veele jñh gietskies ektiebarkoem evtiedidh dej byjreski, organisasjovni gujmie mah leah dijpedamme, guktie áadtjoejeh meatan árrodh soptsestalledh daennie barkosne [...].

Kommissjovne galka giehtjedidh dam dotkemebarkoem mij joe gvnese daan aamhtesen bijre, jñh dam maadhvaromine utnedh jñjtse barkosne. Jis kommissjovne gaavna mij joem fatese daennie dotkemisnie, dellie maahta jñjtje vuj ektiebarkiji viehken vrkoeh vuj jeatjah materiaalem goerehtidh ihke guvviem illedh, jñh aamhtesem veele buerkiestidh. Kommissjovne aaj maahta eadtjoestidh jñjnjebe vijrebe dotkemem, ihke kommissjovnen ulmieh illedh.

Kommissjovne galka almetji, dhkiej soeth tjngghkedh dan daaroedehteme-politihken nueleste. Dam maahta darjodh tjangghkosne, vuj gihthjedimmien tjrrh, jñh aaj baajedh almetjh jñjtsh sotide tjaalegine, tjoeje-baedtine, vuj naan jeatja vuekine vedtedh. Gosse dagkerh soeth tjngghkedh, dellie maahta faagealmetjh nuhtjedh naan dotkeme-, vuj ektiebarkoe-organisasjovne. Nimhtie hov kommissjovne áadtje almetji jñjtse guarkoem jñh historvijem seatadidh.»

Gaaltje: Saetniesvoete-jñh liktemekommissjovnen mandaate jf. Innst. 408 S (2017-2018).

1.2 Gihthjehtimmie daaroedehtemen jñh meadtan bijre

Gihthjehtimmie daaroedehtemen effekti bijre teemah bæjjese vaalta mah maechtieh sensitijve árrodh disse mij gihthjesávva. Gihthjehtimmiamaterijaalesne aaj maahta sensitijve bëevnesh gáalmedealmetji bijre árrodh. Dan ávteste gihthjehtæjja tjuara krööhkestidh almetjh leah maahteme daaroedehtemem dáájdredh goh akte traumatihkeles jñh vaejvies prosesse. Maahta aaj skaamoem damtedh gosse kultuvrem, gïelem jñh identiteetem dasseme ellieslaakan jallh säemieslaakan. Jeenjesidie maahta geerve árrodh dan bijre soptsestidh man bijre sjævehts orreme jallh man bijre eah leah ræhpas orreme guhkiem. Daagkeri veajkoej vihkeles gaajhkesh dovnesch mah gihthjesuvvieh, seahkarimmie dáastoehdih.

Gihthjehtæjja edtja jearsoevoetem sjugniedidh jñh leajhtadimmiem áadtjodh almetji luvnie mah gihthjesuvvieh. Gihthjehtimmie aalkoe- jñh unnebelåhkoesiebriedahkesne aaj sjïere voerkesvoetem faamoetsiehkij bijre kreava jñh guktie dah leah baajnehtamme, jñh maahta baajnehtidh, aaj jñjtjehke gihthjehtimmietsiehkien.

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne Finnmarhkeskiemtjegåetine laavenjostoe SANKS:n tjïrrh. SANKS sjïerehealsoedienesjh psykiske healsosne faalehte jñh kultuvremaehteles medisijnafaageles raeriestimmiem vadta kommissjovnese. SANKS aaj almetjh viehkehte mah dam sijhtieh Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen barkoen sjïekenisnie. SANKS aehpie- jñh dáarjoesoptsestimmiem faalehte, jñh sæjhta daerpiesvoeten mietie sjyöhtehke almetjh biñkedidh mah edtjeh vijriebasse vuesiehtidh tjïeltese jallh sjïerehealsoedienesjasse. Daate joekoen faamosne dejtie almetjidie mah sijjen historijem soptsestamme daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre.

1.2.1 Narratijve gihthjehtimmie jñh teematihkeles gihthjehtimmie

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen barkosne gihthjehtimmiamaterijaale edtja vihkeles dáariesmoeretjoelmh buektedh. Daate sæjhta ektiedimmiem jñh möönsterh daaroedehtemepolitihkesne vuesiehtidh, jñh historijem jñh konsekvensh daan beajjetje tseahkan vuesiehtidh dejtie ovmesse dáehkide. Gihthjehtimmiamaterijaale sæjhta seamma tjïjen tjoevkesem bëjedh heannadimmiem gusnie daaroedehtemepolitihke lea aktagsalmetjh jñh dáehkieh baajnehtamme ovmesse jieledetsiehkine jñh - boelhkine.

Gihthjehtimmie daamtaj vuekine átnasávva gosse materijaalem daarpesje mij daajroem vihties teemaj bijre vadta, jallh mijjem akten dáájreme jieliedasse gietskede. Gihthjehtimmie maahta goerkesem vedtedh almetji jieledveartenen bijre guktie sijjeh dam dáájrehtieh jñh dáájroeh biejjieladtje jieliedisnie. Lissine gihthjehtimmie maahta baahsemem sjïere daajrose vedtedh vihkeles aspekti bijre sjyöhtehke teemaj bijre. Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne göökte joekehts gihthjehtimmievuekieh nuhtjie: narratijve gihthjehtimmie (persovneles soptsesh) jñh semistruktureradamme teematihkeles gihthjehtimmie.

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne gaajhkh gïelh sov barkosne nuhtjie mij lea ektiedamme saemien, kveenen, nöörjensjoemen jñh skåajjesjoemen byjresidie. Daate faamosne aaj gihthjehtimmiem. Dah mah gihthjesuvvieh maechtieh dam gïelem nuhtjedh maam sijjeh tuhtjeh iememes nuhtjedh gihthjehtimmietsiehkiesne. Jis gihthjehtæjja toelhkem daarpesje tjuara dam ávtelhbodti soejkesjidh.

Narratijve gihthjehtimmie

Narratijve gihthjehtimmie (persovneles soptsese) lea akte vuekie juktie almetji jñh dáehkieh jñjtsh soptsesh sijse tjöönghkedh, jñh sjæhta juktie dej goerkesem historijistie áadtjodh. Narratijve vuekie, gusnie almetjh áadtjoeh sijjen historijem soptsestidh bieleden gihthjehtæjja dan jñjnem gihthjeh, nuepiem vadta jááhkesjidh guktie saemieh, kveeneladtjh, nöörjensjoemeladtjh jñh skåajjesjoemeladtjh leah daaroedehtemepolitihkem dáájrehtamme, guktie dihte sjugniehtovvi jñh mah sáarhts effekth ovmesse

(assimilereden) praksish leah ätneme dej jieliedisnie. Subjektijve soptsesh aktem stuerebe jih vielie gellielaaketje guvviem vedtieh dejstie sjïere byjresi dååjrehtimmijste jih seamma tïjjen tjoevkesem biejjeh histovrijes heannadimmide.

Narratijve gihtjehtimmie ij aajkojne ätna sjïere teemaj bijre ärrोध daaroedehtemen bijre, jallh veele biëvnesh vedtedh heannadimmiej jih praksisen bijre. Narratijve gihtjehtimmesne soptsesh jih perspektijvh leah jarngesne mejtie soptsesätæjja sæjhta Saetniesvoete- jih daaroedehtemekommissjovnine juekedh. Gihtjehtimmieh edtjeh aktegsalmetji perspektijvem buektedh dan daaroedehtemen jih meadtan bijre maam satne lea dååjreme. Maehtedh jïjtse histovrijem buektedh maahta oktebisnie domtedh goh akte likteme.

Teematihkeles gihtjehtimmie

Semistruktureradamme teematihkeles gihtjehtimmie lea akte vuekie maam jïjnem nuhtjie kvalitatijve dotkemisnie. Kommissjovnebarkosne teematihkeles gihtjehtimmie sæjhta joekoen vihkeles ärrोध juktie vihties teemah goerehtalledh, buerkiestidh jallh dokumenteradidh, dejnie aajkojne faatoes daajroem äadtjodh.

Daan gihtjehtimmiehammose kommissjovne vierhtiealmetjh (*soptsesätæjjah*,) veeljie mah maehtieh sjïere daajroem buektedh kommissjovnen barkose. Säemies aejkien kommissjovne maahta vuarjasjidh teematihkeles gihtjehtimmie tïjrehtidh aaj goh fokusedäehkiegihtjehtimmie.

1.3 Gihtjehtimmie rïektesisnie

Gihtjehtimmien leah njieljie boelkhk: ryöjredimmie, tïjrehtimmie, minngiebarkoe jih analyjse.

1.3.1 Ryöjredimmie

Gihtjehtimmie faageles daajroeeedtjeminie aalka. Saetniesvoete- jih liktemekommissjovnen barkosne vihkeles gihtjehtæjja daej gyhtjelassi bijjeli ussjedadta ävtelen dovne narratijve jih teematihkeles gihtjehtimmie tïjrehte:

- Mah haestemh saemieh, kveeneladtjh, nöörjensoemeladtjh jih skåajjesoemeladtjh dååjreme jieliedisnie?
- Guktie lea orreme saemien, kveenen, nöörjensoemen jih skåajjesoemen ärrोध Nöörjesne? Aarebi? Daelie?
- Mij sjugniehtovveme daaroedehtemeprosessesne? Guktie dah dam prosessem dååjreme?
- Mij jih guktie lea maahteme aelhkebe sjïdtedh saemien, kveenen j.n.v. ärrोध Nöörjesne? Mejnie maahta viehkine ärrोध? Mejnie jeatjebh maehtieh viehkine ärrोध?

Gosse gihtjehtæjja tematihkeles gihtjehtæmman ryöjredeminie satne edtja daerpies duekiedaajroem reebledh teemaj bijre ävtelhbodti, jih tematihkeles gyhtjelassh jallh tsiehkiebaakoeh darjodh. Hijven raerie lea gyhtjelassh edtjeh deskriptijve hammosne ärrोध (mij jih guktie-gyhtjelassh). Ij byörh fer abstrakte, sïejhme jallh fer stuvrije gyhtjelassh utnedh.

Gihtjehtæjja edtja eeremasth tjoejebaantedæjjam jallh videovekameram eksterne mikrofovnine nuhtjedh gosse gihtjehtimmie dorje. Gihtjehtæjja tjuara dalhketjinie åahpenidh ävtelhbodti (batterijem, tjojedaltesem, ätnoem mikrofovneste j.n.v. giehtjedidh). Jis gihtjehtæjja ij maehtieh tjoejebaantedimmie darjodh, edtja notaath vaeltedh.

Edtja gihtjehtimmie darjodh joeleds sijjesne gusnie ij leah mij akt mij maahta tsiehkiem sturredh, jih gusnie maahta jaarsoe jih hijven aajmoem äadtjodh. Gihtjehtæjja edtja hoksedh vierhtiealmetje maahta pïrhtjegem, löövjem jallh tjaetsiem äadtjodh, jih låammelijnem stïeresne utnedh jis daerpies sjædta dejnie.

1.3.2 Tjirrehtimmie

Gihtjehtimmien aalkovisnie gihtjehtæjja gihtjehtimmiem ulmiem soptseste, dovne tematihkeles gihtjehtimmien jñh narratijven gihtjehtimmien bijre (persovneles soptseste). Vihkeles vierhtiealmetjem ryöjrehtidh gihtjehtimmietseahkan jñh tñjjeåtnoen bijre. Dan mænngan edtjeh jååhkesjimmiegoerem vuartasjidh jñh dam vuelietjæledh åvtelen gihtjehtæjja tjoejebaantedimmiem aalka jallh aalka notaath tjæledh. Dovne tjoejebaantedimmie jñh notaath gihtjehtimmeste edtjeh biævnesht utnedh gihtjehtimmien daatoen, sijjien, gihtjehtæjjan jñh vierhtiealmetjen bijre.

Tematihkeles gihtjehtimmesne gyhtjelassh mah leah dorjesovveme ryöjredimmieboelhken, sjidtieh goh bihkedimmie, jñh gåabpatjahkh seamadieh mennie våarosne dah edtjeh teemaj bijre soptsestidh gihtjehtimmesne. Gihtjehtæjjah edtjeh vierhtiealmetjen soptsesem dæriedidh, jñh edtja gyhtjelasside soptsestæjjan iemie soptsestimmievuakan ektiedidh, jñh guktie dihte teemide gñetede. Naemhtie nuepie vadtasåvva teemaj bijre soptsestidh mejtie eah leah soejkesjamme åvtelhbodti, men mej bijre vierhtiealmetje tuhtjie sjehteleles soptsestidh kommisjovnese. Gihtjehtæjja edtja tjelke ulmiem gihtjehtimmie utnedh, jñh jarngesne utnedh gihtjehtimmien relevanse goerehtimmiebarkose. Gihtjehtæjja byöroe dan åvteste voerkelidh soptsestimmie ij akten jeatjah haaran juhtieh mij ij leah sjyöhtehke kommisjovnen barkose, jñh edtja viehkiehtidh soptsestimmie bååstede stuvredh reaktoe haaran.

Gihtjehtæjja edtja biævnesht vedtedh SANKS:n faalenassen bijre vierhtiealmetjidie åvtelen gihtjehtimmietsiehkkiem galhkoeh. Almetjeh maehtieh jñjtjeh ryöktesth gaskesem vaeltedh SANKS:ine jallh birredh gihtjehtæjja gaskesadtemebiævnesht beavna SANKS:se. SANKS däärjohte aehpie- jallh däärjoesoptsestimmiejgujmie (1 - 3 soptsestimmieh), jñh maahta daerpiesvoeten mietie almetjeh vuesiehtidh tjelten healsoefaalenassese jallh sjærehealsoedienesjasse.

Maahta SANKS:m gaskesadtedh tell. 46 88 11 62 / 46 82 62 89 jallh e-påastesne
SANKS.Sannhetskommisjon@finnmarkssykehuset.no

Gosse gihtjehtæjja gihtjehtimmiem tjirrehtamme, dihte edtja notaatide jñh kvaliteetem tjoejebaantedimmeste gñehtjedidh. Edtja tjoejebaantedimmiem jearsoes sijjesne vöörhkedh nommine (SFKOMM ‘Sannhets- og forsoningskommisjon’ TI ‘Tematisk intervju jñh NI ‘Narrativt intervju’):

- SFKOMM_NI_fylhke_bbaajaepie.(wav/txt)
- SFKOMM_TI_åejvieteema_fylhke_bbaajaepie.(wav/txt)

Mijjiej juvnehtibie gihtjehtæjja notaatem gihtjehtimmeste illie dallatjinie gihtjehtimmien mænngan. Edtja notaatide vöörhkedh goh .txt-tjaatsege seamma nommine goh tjoejebaantedimmie (åejvietjaatsege).

1.3.3 Analyjse

Registreradimmie metadaatete lea dovne minngemes boelhke gihtjehtimmeste, jñh voestes boelhke analyjseste. Gihtjehtæjja edtja metadaatagoerem nuhtjedh juktie metadaatam registreradidh.

2 Metadaata

Metadaata lea bievnesh dan daatan bijre maam sijse tjööngkeme jñh vöörhkeme. Dñhte kontekstem daatese spesifiserede, men maahta aaj tjoevtenjebaakojne árrodh juktie vihkeles daatasisvegem tjñelkestidh. Metadaatine maahta bievnesh kommisjovnen vóarhkosne ohtsedh jñh gáarede sjñere bievnesh gaavnedh stoerre daataveahkine.

Metadaata daarodehtemen bijre edtja viehkine árrodh Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovnen barkosne, joekoen analyseboelhken jñh vöörhkemeprosessesne. Metadaata edtja átnasovvedh abpe maadth- jñh gihtjehtimmiematerijellese. Juktie metadaatam struktureradidh metadaatagoere átnasávva. Juktie viehkiehtidh systematihkeles ohtsemenuepiem áadtjodh jñh maam gáarede viertiestidh, gihtjehtæjja edtja tjoevtenjebaakoelæstoem nuhtjedh metadaatagoeresne. Dñhte maahta lissie baakoeh lissiehtidh mah vihkeles sisvegem gihtjehtimmesne buerkiestieh. Edtja metadaatam registreradidh dovne nöörjen gielesne jñh dennie gielesne mij gihtjehtimmesne átnasávva.

21.04.2020

**Duohtavuoda- ja såbadimkommisjavná
ságájdahhttembagádus**

Sisadno

1	Ságájdahhtembagádus	3
1.1	Duogásj.....	3
1.2	Ságájdahhtem dárojduhttema ja vierredagoj birra.....	4
1.1.1	Narratijva ságájdahhtem ja tiemáhtalasj ságájdahhtem.....	4
1.3	Gáktu tjadáduvvá ságájdahhtem.....	5
1.3.1	Gárvedibme	5
1.3.2	Tjadádibme.....	6
1.3.3	Barggo maŋŋela.....	6
1.3.4	Analijsa	6
2	Metadáhtá	7

1 Ságájdahhttembagádus

1.1 Duogásj

Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná guoradallá dárojduhttempolitiikkav ja vierredagojt sámij, guojnaj, vuodnasuobmelattjaj ja vuovddesuobmelattjaj vuosstij. Kommisjávnnán li 11 fáhkaulmutja, ja Dagfinn Høybråten kommisjávnnáv jádet. Stuorradigge la kommisjávnnáv nammadam, ja kommisjávnná iesjradálattjat barggá. Guoradallama ulmme la vuodov biedjat dáhkkitidit sábmelattjaj, guojnaj, vuodnasuobmelattjaj ja vuovddesuobmelattjaj vásádusájt Vuona oajválattjaj politihkas ja gáktu dat la vájkkudam sidjij juohkusin ja ájnegis ulmutjin.

Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná galggá duodastit guoskavasj ulmutjij subtsasijt oassen duodastimes dárojduhttema ja vierredagoj sábmelattjaj, guojnaj/vuodnasuobmelattjaj ja vuovddesuobmelattjaj vuosstij. Kommisjávnná galggá bargonis álgget dálásj dutkamis. Kommisjávnná galggá dárojduhttempolitiikkav kárttit, gáktu la ájnegasj ulmutjijda ja juohkusijda vájkkudam dálásj ájge rádjáj. Váj máhttovánesvuodajt dálásj dutkamin almot, de máhtta kommisjávnná ietjá gálldomateriálajt guoradallat; kárttit, buojkodit jali duodastit visses tiemájt. Kommisjávnná galggá ja de vuolgasaje juohkusijt válldet. dádjadusás ietjasa histávrrás, ja huksat jut ulmutja guoskavasj birrasijn bessi subtsastit ietjasa persávnálasj vásádusájt ja subtsasijt dárojduhttema ja vierrevuoda birra, ja gáktu dát la vájkkudam jali vájkkut sijá iellemij.

Oassen dát bargos tjadát Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná ságájdahhttemijt duodastit dárojduhttema vájkudusájt ja hiebadit dilev navti vaj ájnegis ulmutja bessi ietjasa subtsasav subtsastit. Tjoahkkiduvvam ságájdahhttemmateriála gullu Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná vuodomateriállaj ja vuorkuduvvi dágálasj láhkáj kommisjávnná arkijvan. Sij gudi ságájdahhteduvvi, máhtti ságájdahhttemav gæssádit ruopptot kommisjávnná bargo ájge. Kommisjávnná arkijvva vatteduvvá Vuorkudimdájmadahkaj ja háldaduvvá vijddásappot njuolgadusájt vuodon majt kommisjávnná la mierredam, gá kommisjávnná bargo la láhpaduvvam.

«Kommisjávnná galggá dilev láhtjet sistemáhtalasj la lahka aktisasj bargguj guoskavasj birrasij ja organisasjávnnáj, vaj sebrudahteduvvi ja ráduváláduvvi bargadijn [...].»

Kommisjávnná galggá álgget fáhkasuorge udnásj dutkama milta ja dav biedjat ietjasa ávdánbuktema vuodon. Jus kommisjávnná gávnna udnásj dutkamin vájllu máhtudahka, de máttá iesj jali aktisasj barggoguoymij baktu guoradallat arkijvajt jali ietjá guoskavasj gáldojt vaj kártti, gávvit ja dokumenteri mierredum tiemájt. Kommisjávnná máhtta aj oajvvadit vijddásap dutkamav doajmman vaj kommisjávnná ájggomusáv állit.

Kommisjávnná galggá tjoagget ájnegis ulmutjij ja juohkusij subtsasijt tjanádum dárojduhttempolitiikkaj duola degu navti jut ásat tjáhkanimijt ja/jali ságájdahhttemijt ja dilev láhtjet vaj ájnegis ulmutja bessi ietjasa subtsasijt subtsastit navti jut bukti/sáddiji tjálalasj hámen, jiedna- jali videobáttan jali ietjá hiebalgis hámen. Dákkir subtsasij tjoaggem máhtta állásit jali muhtem mudduj dagáduvvat fáhkabarggijs aktisasj barggoásadusájn, bájkálasj birrasijn jali ietjá sajijn. Navti máhtta kommisjávnná vuodo liehket juohkusij ietjasa dádjadus ietjas histávrrás.»

Gáldo: Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná mandáhtta, gehtja Oajvvadus 408 S. (2017–2018).

1.2 Ságájdahthem dárojduhttema ja vierredagoj birra

Ságájdahthem dárojduhttema vájkkudusáj birra doalvvu tiemáv mij máhtta liehket lássát sunji gut ságájdahtheduvvá. Duodden soajttá ságájdahthemmateriálan diedo álgoldis ulmuttjij birra. Danen hæhttu ságájdahthe vieledit jut ulmutja soajttá li vasedam dárojduhttemav traumáhtalasj ja bávtjas prosæssan. Masset kultuvrav, gielav ja identitiehtav juogu állásit jali muhtem mudduj máhtta aj vaseduvvat skábmon. Ednasijda máhtta liehket gássjel ságastit dan birra manna li sjávot árrum jali man birra ælla subtsastam guhkes ájggáj. Dákkár aktijvuodan la ájnas jut vielet juohkkahattjav gev ságájdahttá ulmusjárvoj gáktuj.

Ságájdahthe galggá jasskavuodav tsieggit ja oadtjot luohhtádusáv ulmuttjij gejt ságájdahttá. Ságájdahthem iemeálmuk- ja unnepláhkosebrudagáj gájbbedi duodden sierralágásj diedulasjuodav fábmooaktijvuodaj birra ja gáktu da li vájkkudam ja máhtti vájkkudit, aj iesj ságájdahthemdilláj.

SANKS

Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná barggá Finnmárko pasientavieso siegen SÁNAG (SANKS) baktu. SÁNAG fálla psykalasj varresvuoda sierratjehppevarresvuodadievnastusájt ja fálla kultuvrradiehte medisijnafágalasj rádijt kommisjávnnáj. SÁNAG aj viehket ulmuttjijt gudi dav dárbahti Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná bargo aktijvuodan. SÁNAG fálla hiehte- ja doarjjaságastallamijt ja dárbo milta bagádallá ulmuttjijt váldet aktijvuodav suohkanijn jali sierratjehppevarresvuodadievnastusájn. Dát guoská sierraláhkáj ulmuttjijda gudi li ietjasa subtsasav dárojduhttempolitihka ja vierrevuoda birra subtsastam.

1.1.1 Narratijva ságájdahthem ja tiemáhtalasj ságájdahthem

Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná bargon galggá ságájdahthemmateriálan ávddán oadtjot ájnas tjuolmajt. Dat galggá dárojduhttempolitihka aktijvuodajt ja vuogijt vuosedit, dan histávrváv ja gáktu la vájkkudam iesjuhtik juohkusij dálásj aktijvuohhtaj. Ságájdahthemmateriálla avtabuohta tjalmostahtta dáhpádusájt maj baktu dárojduhttem la vájkkudam ájnegis ulmuttjij ja juohkusij iesjuhtiklágásj iellemaktijvuodajda ja -ásijda.

Ságájdahthem li álu aneduvvam metávddán gá dárbahti materiálav mij vaddá máhtov visses tiemáj birra jali subtsas midjij inep vaseduvvam iellemij birra. Ságájdahthem baktu bessap gehtjadit værárdij gáktu dat vaseduvvá ulmuttjij bæjválasj iellemin. Duodden máhtti ságájdahthem sierralágásj máhtov vaddet ájggeguovdelis tiemáj guovdásj bielij birra. Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná adná guokta iesjuhtiklágásj ságájdahthemmetávdá: narratijva ságájdahthem (persávnálasj subtsasa) ja semistrukturieriduvvam tiemáhtalasj ságájdahthem.

Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná adná bargonis divna gielajt ma ságastuvvi sáme, guojnna, vuodnasuobmelasj ja vuovddesuobmelasj birrasijn. Dát guoská aj ságájdahthemijda. Sij gudi ságájdahtheduvvi, máhtti dav gielav adnet mij sidjij la luondulamos ságájdahthemaktijvuodan. Jus ságájdahthe dálkáv dárbahti, de hæhttu dát plániduvvat ávddál álggá.

Narratijva ságájdahthem

Narratijva ságájdahthem (persávnálasj subtsas) la metávddá tjoahkkit ájnegis ulmuttjij ja juohkusij ietjasa subtsasijt, ja hiehpá buoragit gá sihtá oadtjot ávddán sijá dádjadusáv histávrváv. Narratijva metávddá, manna ulmutja bessi friddja subtsastit ietjasa histávrváv navti vaj ságájdahthe ij heva sijájt boarcki, vaddá máhttelisvuodav dáhkkitit sámij, guojnaj, vuodnasuobmelattjav ja vuovddesuobmelattjav vásádusájt

dárojduhttempolihkas, gáktu dat praktisieriduváj ja gáktu iesjguhtiklágásj (assimilierijiddje) práksisa li sijá iellemij vájkkudam. Subjektijvalasj subtsasa vaddi stuoráp ja moattebelak gáváv guoskavasj birrasij vásádusájs ja sæmme bále histávrálasj dáhpádusájt tjalmostahtta.

Narratijva ságájdahttema ulmme ij la gábtjtjåt vissa tiemájt dárojduhttema birra jali vaddet dárkkelis diedojt dáhpádusájt ja práksisa birra. Narratijva ságájdahttema fokus li subtsasa ja perspektijva majt subtsastiddje sihtá Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnnájn juogadit. Ságájdahttema galggi vuojnusij buktet ájnegas ulmutij perspektijvajt váseduvvam dárojduhttemis ja vierrevuodas. Bessat ietjas subtsasav subtsastit máhtta iesj aktu doajmmat sábadussan.

Tiemáhtalasj ságájdahttem

Semistrukturieriduvvam tiemáhtalasj ságájdahttem la metávddá mij ednagit aneduvvá kvalitatijva dutkamin. Kommisjávnnábargon la tiemáhtalasj ságájdahttem ájnas kárttimin, buojkodimen jali duodastimen visses tiemájt vaj máhtta máhttovánesvuodajt dievddet.

Dán ságájdahttemvuohkáj kommisjávnná ressurssaulmutijjt vállji (*subtsastiddje, muisteliija, soptsestæjja, subtsastiddje, kertoja*) gudi máhtti vaddet spesifihkka máhtov kommisjávnná bargguj. Muhtem aktijvuodajn máhtta kommisjávnná árvustallat tiemáhtalasj ságájdahttemav tjadádit aj fokusjuohkusa ságájdahttema hámen.

1.3 Gáktu tjadáduvvá ságájdahttem

Ságájdahttemin li niellja oase: gárvedibme, tjadádibme, manjeberggo ja analijssa.

1.3.1 Gárvedibme

Ságájdahtte álggá fágalsj máhttotjoahkkimijn. Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávnná bargon la ájnas jut ságájdahtte ájadallá dáj gatjálvisáj birra ávddál sihke narratijva ja tiemáhtalasj ságájdahttem:

- Makkir hástalusá li sámijn, guojnajn, vuodnasuobmelattjajn ja vuovddesuobmelattjajn læhkám iellemin?
- Gáktu la læhkám liehket sábmme, guojnna, vuodnasuobmelasj ja vuovddesuobmelasj Vuonan? Ávddála? Dállá?
- Mij la dárojduhttemprosessan dáhpáduvvam? Gáktu sij dav vásedin?
- Gáktu ja manen soajttá la sjaddam «álkkep» liehket sábmme, guojnna jnv. Vuonan? Gáktu máhtta viehkedit? Gáktu máhtti iehtjána viehkedit?

Gá ságájdahtte gárvet tiemáhtalasj ságájdahttemij, de sán galggá dárbulasj duogásjdieojt tiemá birra áttjudit ávddál ságastallama ja stiellit tiemáhtalasj gatjálvisájt jali tjávdabágojt. Buorre ráde la gatjálvisá galggi liehket deskriptijva (mij ja gáktu-gatjálvisá). Ij bierru gatjádallat ilá abstrávta, ábbálasj jali gætjádalle gatjálvisájt.

Ságájdahttem lulu j galggat báddiduvvat báddimvædtsagij jali videokámerajn sierra mikrofávnnájn. Ságájdahtte hæhttu vædtsagijda oahpásmuvvat ávddál ságájdahttem (gávnnat batterijjav, jiednadásev, mikrofávnnáanov jnv.). Jus ij ájgo báddit, de galggá tjállusijt válldet.

Ságájdahttem galggá sjávodis sajen liehket gánná ij mige hiemssi, ja gánná la hávsskes ja jasska dille. Ságájdahtte galggá ressurssaulmutijj fállat káfav, tiejav jali tjátjev ja njunnjelijnev jus dat dárbahuvvá.

1.3.2 *Tjadádibme*

Ságájdahte ságájdahttemav álgat subtsastimijn ságájdahttema ulme birra sihke tiemáhtalasj ságájdahttema ja narratijva ságájdahttema hárráj (persávnálasj subtsas). La ájnas ressursaulmutjav gárvedahttet ságájdahttemaktijvuohtaj ja ájggeadnuj. Ja de galggá miededimsjemáv gehtjadit ja vuollájtjállet dav ávddál gá máhtá báddigoahtet ja tjállusijt tjállegoahtet. Sihke jiednabáddimin ja ságájdahttemtjállusijn galggi liehket diedo ságájdahttema biejeve, bájke, ságájdahte ja ressursaulmutja birra.

Tiemáhtalasj ságájdahttemin doajmme gatjálvisá ma li gárvedimoasen stielliduvvam bagádussan, ja tiemáhtalasj árnivuoorro ságájdahttemdilen mierreduvvá ságájdahttema nalluj. Ságájdahte galggá ressursaulmutja subtsasav tjuovvot, ja gatjálvisá galggi suv luondulasj subtsastimvuogev tjuovvot ja gullut tiebmáj. Navti bæssá giehttot ássijj birra ma ælla plániduvvam, valla ma ressursaulmutja mielas li relevánta kommisjávnnáj subtsastit. Ságájdahte galggá liehket mierrediedulasj ja gáhttit makta ságájdahttem guosská guoradallambargguy. Danen bierru ságájdahte gáhttit jut ságastallam ij járá dan guovlluj mij ij kommisjávna bargguy guoska, ja sán galggá ságastallamav riehta gæjnnuj vas lájddistit

SÁNAG

Ságájdahte galggá ressursaulmuttijda subtsastit SÁNAG fáladagá birra ávddál gá ságájdahttem lãhpáduvvá. Ulmutja máhtti ietja válldet aktijvuodav SÁNAG:ijn jali gáhttjot ságájdahttev SÁNAG:ij diededit sán sijáj sihtá ságastit. SÁNAG vijddásappot tjuovvol hiehte- jali doarjjaságastallamij (1–3 ságastallama), ja máhtá dárbo milta oahpestit ulmutijit suohkana varresvuodafáladahkaj jali sierratjehppevarresvuodadievnastussaj.

SÁNAG:ijn máhtá aktijvuodav válldet telefávna baktu 46 88 11 62 / 46 82 62 89 jali e-pásta baktu: SANKS.Sannhetskommisjon@finnmarkssykehuset.no

1.3.3 *Barggo maŋŋela*

Gá ságájdahttem la tjadáduvvam, de galggá ságájdahte gávnadit tjállusij ja jiednabátte kvalitehtav. Jiednafijlla galggá sihkaris sadjáj dájna namájnu vuorkuduvvat (SFKOMM ‘Sannhets- og forsoningskommisjon’, TI ‘Tematisk intervju og NI ‘Narrativt intervju’):

- SFKOMM_NI_fylke_ddmmyear.(wav/txt)
- SFKOMM_TI_hovedtema_fylke_ddmmyear.(wav/txt)

Ávttiduvvá ságájdahte gárvet ságájdahttemtjállusav dalága gá ságájdahttem lãhpáduvvá. Tjállusa galggi vuorkuduvvat .txt-dokumænntan sæmme namájnu gá jiednafijlla (oajvvedokumænnta).

1.3.4 *Analijsa*

Metadáhtáj registrierim la sæmme bále ságájdahttema maŋemus oasse ja analijsa vuostasj oasse. Ságájdahte galggá adnet metadáhtásjemáv metadáhtáj registrieritit.

2 Metadáhtá

Metadáhtá li diedo ma li dáhtáj birra tjoahkkiduvvam ja vuorkuduvvam. Da dáhtáj kontevstav spesifisieri, valla máhtti aj doajmmat tjávdabáhkcon definieritjit ájnas dáhtásisanov. Metadáhtáj baktu bæssá diedojt áhtsát kommisjávna vuorkán ja la máhttelis gávnmat spesifihkka diedojt stuora dáhtávuorkán.

Metadáhtá dárojduhttema birra galggi viehkedit Duohtavuoda- ja sábadimkommisjávna bargov sierraláhkáj analijssaoasen ja vuorkudimprosessan. Metadáhtá galggi aneduvvat divna vuodo- ja ságájdahttemmateriálajda. Metadáhtásjiebmá aneduvvá metadáhtájt strukturieritjit. Vaj sjaddi systematihkalasj ja buohtastahte áhtsámvejulasjvuoda, de galggá ságájdahte adnet tjávdabáhkolistav metadáhtásjiemán. Galggá tjället lasediddje bágoj ma ájnas sisanov ságájdahttemin buojkodi. Metadáhtá galggi registrieriduvvat sihke dárogiellaj ja dan giellaj mij ságájdahttemin aneduvvá.

21.04.2020

**Tottuuen- ja sovinonkommisjuunin
intervjyyiopastus**

Sisällys

1	Intervjyyiopastus	3
1.1	Tavusta	3
1.2	Intervyyi norjalaistamisesta ja vääryestä	5
1.2.1	Muistelusingtervjyyi ja temaattinen intervjyyi	5
1.3	Kunsa intervjyyi tapattuu	6
1.3.1	Valmistuminen	6
1.3.2	Läpivieminen	6
1.3.3	Jälkityö	7
1.3.4	Analyysi	7
2	Metadaatta	8

1 Intervjyyiopastus

1.1 Tavusta

Tottuuen- ja sovinonkommisjuuni tutkii norjalaistamispolitikii ja vääryksii mitä tehthiin saamelaissii, kvääniin, norjansuomalaissii ja mettäsuomalaissii kohthaan. Kommisjuunissa oon 11 faakiihmistä, ja sen johtaja oon Dagfinn Høybråten. Isotinka oon ylösnimittäny kommisjuunin, joka työtelee ittenäisesti. Tutkimuksen mooli oon laittaa pohjan sille ette hyväksythään saamelaisten, kvääniin, norjansuomalaisten ja mettäsuomalaisten kokemukset norjalaisten esivalttoin politikista, ja näitten kokemusten konsekvensit heile joukkoina ja indiividina.

Tottuuen- ja sovinonkommisjuuni dokumenteeraa näitten ihmisten muistelukset niin ette se tutkii norjalaistamispolitikii ja vääryksii saamelaissii, kvääniin/norjansuomalaissii ja mettäsuomalaissii kohthaan. Kommisjuunin alkupunktina oon tutkimus joka oon jo olemassa. Kommisjuuni kartoittaa norjalaistamispolitikin, sen konsekvensit ja vaikutukset privaattihenkilöille ja joukoille kiini tähän päivhään saakka. Jos kommisjuuni löytää tutkimuksessa tietoreikkii, se saattaa tutkiit muuta kalttiimateriaaliin niin ette se kartoittaa, kuvvailee ja dokumenteeraa vissiitä teemoi. Kommisjuuni ottaa kans alkupunktin joukkoin ymmäryksestä omasta histuuriista. Se kattoo ette henget keitä tämä koskettaa saahan muistela ommii kokemuksii ja histuuriita norjalaistamisesta ja vääryksestä, ja kunka tämä oon vaikuttannu tahi vaikuttaa heän elämänsituasjuunhiin.

Osana tästä Tottuuen- ja sovinonkommisjuuni viepi läpi intervjyyitä niin ette dokumenteeraa norjalaistamisen vaikutukset, ja ette sovitellee ette privaattihenget saahan mahdollisuuden muistela oman histuuriin. Kovottu intervjyyimateriaali oon osa Tottuuen- ja sovinonkommisjuunin pohjamateriaalista, ja sen arkiveerathan turvalisesti kommisjuunin arkiivissa. Resyrsi-ihmiset saatethaan vettäät takaisin intervjyyin kommisjuunin työaikana. Kommisjuunin arkiivin annethaan Arkiivivärkile*¹ ja hallithaan kommisjuunin suuntalinjoin jälkhiin ko kommisjuunin työ oon valmis.

«Kommisjuuni työtelee systeemaattisesti likheisessä yhtheistyössä miljöitten ja organisasjuuniitten kans, niin ette heitä involveerathan ja konsulteerathan työperiudin aikana. [...].

Kommisjuunin alkupunktina oon tutkimus joka oon jo olemassa. Tämä luopi pääpohjan kommisjuunin raportille. Jos kommisjuuni löytää tutkimuksessa tietoreikkii, se saattaa itte tahi muitten yhtheistyöpartneriitten avula tutkiit arkiiviita tahi muuta kalttiimateriaaliin niin ette kartoittaa, kuvvailee ja dokumenteeraa vissiitä teemoi. Kommisjuuni saattaa kans yhtenä toimena ehottaa assiita mitä pitäis tutkiit, niin ette kommisjuunin moolin sautethaan.

Kommisjuuni kokkoo indiiviidiin ja joukkoin omat histuuriit mikkä kuuluthaan norjalaistamispolitikhiin. Sen kommisjuuni tekkee kohatteluitten ja/tahi intervjyyiitten kautta. Ihmiset saatethaan kans kirjoittaa ylös omat histuuriit, ottaat ylös oman äänen tahi filmata ittensä, tahi muula tavala muistela omat histuuriit ja lähättää nämät kommisjuunile. Kvalifiseerattuitten tutkimusinstitysjuuniitten yhtheistyöpartnerit saatethaan kovota kaikki histuuriit tahi osan näistä paikalismiljöissä tahi muissa paikoissa. Tähän laihiin kommisjuuni ottaa joukkoin oman ymmäryksen heän histuuriista työn alkupunktiksi.

¹ Tätä nimme ei ole vielä viralisesti käännetty.

Kaltii: Sannhets- og forsoningskommisjonens mandat jf. Innst. 408 S (2017-2018).

1.2 Intervyyi norjalaistamisesta ja vääryyestä

Intervyyissa norjalaistamisen vaikutuksista saattaa olla henkiherkkii teemoi. Lisäksi intervyyimateriaaliissa saattaa olla herkät tiedot muista ihmisistä. Sen tähän häyttyy kyselijä pittää mielessä ette norjalaistaminen oon saattanu olla ihmisille traumaattinen ja kippee prosessi. Kylttyyrin, kielen ja identiteetin kaottaminen kokonhaansa tahi osittain saattaa kans olla häppeelistä. Se saattaa olla monile vaikkee puhhuut jostaki mistä het oon kauvoin olheet vaii. Tässä tappauksessa se oon tärkee ette kaikile resyrsi-ihmisille näytethään kunniaa.

Intervyyit piethään luoa turvalisuutta ja luottamusta resyrsi-ihmisille. Lisäksi intervyyit alkupöräis- ja minuriteettisamfynniissa vaaithaan ette olema tieossa valtasuhtheista ja millä tavala nämät oon toiminheet ja vieläki saatethaan toimiit, kans suhtheisiin itte intervyyisituasjuunissa.

Tottuuen- ja sovinonkommisjuuni tekkee työtä Finnmarkssykehusetin kans SANKSin kautta. SANKS hoittaa psykkisen tervheyen vasittui tervheyspalveluksii ja antaa kylttyyrikompetenttii metesiinifaakilista neuvoo kommisjuunile. SANKS auttaa kans niitä jotka haluthaan sen Tottuuen- ja sovinonkommisjuunin työssä. SANKS tarjoo kriisi- ja apupraatit, ja ko oon tarvet se kans opastaa aktueellit henget etheenkäsin komuunhiin tahi vasitthuun tervheyspalveluksheen. Tämä jällää eriliikaisesti net jotka oon muistelheet oman histuuriin norjalaistamispolitikista ja vääryyestä.

1.2.1 Muisteluservyyi ja temaattinen intervyyi

Tottuuen- ja sovinonkommisjuunin työssä intervyyimateriaali tuopi framile täheliset kysymykset. Se näyttää norjalaistamispolitikin yhtheyet ja mönsterit, sen histuuriin ja konsekvensit erilaisten joukkoin tääpäälisheen situasjuunhiin. Intervyyimateriaali näyttää samhaan aikhaan tapattumii missä norjalaistaminen oon vaikuttannu privaattihenkiin ja joukkhoin erilaisissa elämänsituasjuuniissa ja -faasiissa.

Intervyyi oon metodi jota oon usheen pietty ko se tarvithaan materiaalii joka antaa tiettoo vissiistä teemoista tahi viepi meän likemäksi elätty elämää. Se saattaa anttaat tuntemuksen elämänmailmasta niin ko sen kojethaan ihmisten jokapäivälisessä elämässä. Lisäksi intervyyi saattaa anttaat tiettoo aktueelliitten teemoin tärkeistä näkövinkkeliistä. Tottuuen- ja sovinonkommisjuuni käyttää kaksi erilaista intervyyimetoodii: muisteluservyyi (persuunalliset muistelukset) ja semistruktureellinen temaattinen intervyyi.

Tottuuen- ja sovinonkommisjuuni pittää kaikki kielet jotka oon siottu saamelaishiin, kvääniin, norjansuomalaishiin ja mettäsuomalaishiin miljöihin. Tämä jällää kans intervyyit. Resyrsi-ihmiset saahan pittää sen kielen mikä oon heile luonolissiin. Jos tarvithaan tolkkii, tämän häyttyy selvittää etukätheen.

Muisteluservyyi

Muisteluservyyi eli narratiivinen intervyyi (persuunallinen histuuri) oon metodi jota piethään ko haluthaan kovota indiviidiin ja joukkoin omat histuuriit. Näistä saapi framile heän oman ymmäryksen histuuriista. Narratiivinen metodi, missä ihmiset saatethaan muistela oman histuuriin ilman ette kyselijä häirittee liikkaa, antaa tilan sille ette hyväksythään saamelaisten, kvääniin, norjansuomalaisten ja mettäsuomalaisten kokemukset norjalaistamispolitikista, kunka sen viethiin läpi ja mikkä vaikutukset erilaisilla (assimileeraavilla) työtavoila oon ollu heän elämässä. Subjektiiiset muistelukset annethaan isoman ja monipuoliseman kuvan miljöitten kokemuksista, ja samala net luohaen näkköö histuuriisten tapattumiin yli.

Muisteluservyyin meininki ei ole täkätä vissiitä teemoi norjalaistamisesta tahi anttaat tarkan informasjuunin tapattumista ja työtavasta. Muisteluservyyiin fookus oon histuuriit ja perspektiivit mitä muisteliija halluu jakkaat Tottuen- ja sovinonkommisjuunin kans. Intervjyyit tuohaam framile privaattihenkiin perspektiivit norjalaistamisesta ja väärystä. Se ette ihminen saapi muistela oman histuuriin saattaa kans olla sovinttaava.

Temaattinen intervjyyi

Semistruktureellinen temaattinen intervjyyi oon metoodi mitä oon paljon pietty kvalitatiivisessa tutkimuksessa. Kommisjuunin työssä temaattinen intervjyyi oon tähelinen ko haluthaan kartoittaa, kuvvaila tahi dokumenteerata vissiitä teemoi niin ette paikathan tieonreikkii.

Tätä intervjyyii varten kommisjuuni valittee resyrsi-ihmiset (*muitalleaddji, muisteliija, soptsestæjja, substastiddje, kertoja*) jotka autethaan anttamhaan spesifikkii tiettoo kommisjuunin työtä varten. Joissaki tappauksissa kommisjuuni saattaa vieä läpi temaattisen intervjyyin kans fookusjoukkointervjyyinä.

1.3 Kunka intervjyyi tapattuu

Intervjyyissä oon nelje ossaa: valmistuminen, läpivieminen, jälkityö ja analyysi.

1.3.1 Valmistuminen

Ensisti häyttyy löytää faakilista tiettoo. Tottuen- ja sovinonkommisjuunin työssä se oon tärkee ette kyselijä hunteeraa näitä kysymyksii ennen muisteluservyyii ja temaattista intervjyyii:

- Mitä haasteita saamelaiset, kväänit, norjansuomalaiset ja mettäsuomalaiset oon kohanheet elämässä?
- Millaista oon ollu olla saamelainen, kvääni, norjansuomalainen ja mettäsuomalainen Norjassa? Ennen? Nyt?
- Mitä oon tapattunnu norjalaistamisprosessissa? Kunka sen kojethiin?
- Mikä ja kunka se oon tullu «helpomaksi» olla saamelainen, kvääni jne. Norjassa? Mitä itte saattaa anttaat? Mitä toiset saatethaan anttaat?

Temaattista intervjyyii varten kyselijä häyttyy saaha tarpheelisen tavustieon teemasta etukätheen, ja laittaa temaattissii kysymyksii tahi avvainsannoi. Yksi hyvä neuvo oon laittaa deskriptiivissii kysymyksii (mitä ja kunka), ja välttää liian abstraktissii, ylheissii tahi liian johtaavii kysymyksii.

Se piethään ottaat ylös intervjyyin ääniylösottaajalla tahi videokameralla missä oon eksterni mikrofuuni. Kyselijä pittää opastuut vehkeissii etukätheen (kattoot batterii, äänitassaa, mikrofuunin pittoo jne.). Jos ei saata ottaat ylös ääni, se otethaan nutaattiita.

Intervjyyi pittää olla rauhalisessa paikassa missä ei ole häirityksii, ja missä saapi turvalisen ja hyvän stemningin. Kyselijä pittää kattoot ette resyrsi-ihminen saapi kaffii, teetä tahi vettä, ja plakkarihuivin jos hän tarvittee.

1.3.2 Läpivieminen

Kyselijä alkaa intervjyyin muistelemalla intervjyyin moolista, sekä temaattisen intervjyyin ja muisteluservyyin (persunallinen histuuri). Se oon tärkee ette resyrsi-ihminen saapi tieon intervjyyisituasjuunista ja aijanpiosta. Sitte pittää käyä läpi ja allekirjoittaa myöntymäsjeeman ennen ko alethaan ottaat ääntä ylös tahi kirjoittaa nutaattiita. Sekä ääniylösotto ja intervjyyin nutaatiit häyttyy pittää sisälä informasjuunin intervjyyin daattumista, paikasta, kyselijästä ja resyrsi-ihmisestä.

Teemaattisessa intervyyissä valmistusosan kysymykset on niin ko opastus, ja intervyyisituasjuunin oorningin määrähään matkan varrela. Kyselijä pitää seurata myötä resyrsi-ihmisen muistelusta, ja kysymykset siiothaan siihen mikä on resyrsi-ihmisen luonolinen tapa muistela ja mikä on hänen suhet teemhaan. Tällä tavala annethaan tillaa siihen ette saatethaan praattiit teemoista mistä resyrsi-ihminen tykkää ette on relevantit muistela kommisjuunile, vaikka nämät teemat ei ole plaanattu etukätheen. Kyselijä pitää olla moolitietoinen ja fokuseerattu sen pääle, mikä on intervyyin merkitys kommisjuunin tutkimustyössä. Sen tähän pitää kyselijä passata ette praatti on relevantti kommisjuunin työtä varten. Kyselijä häytyy auttaat ette praatti mennee oikkeele jäljele.

SANKS

Kyselijä antaa informasjuunii resyrsi-ihmisille SANKSin tarjouksesta ennen intervyyin loppuu. Persuunat saatethaan itte ottaat suoran kontaktin SANKSin kans tahi pyyttäät ette kyselijä antaa kontaktiinformatiivisjuunin SANKSile. SANKS antaa sitte kriisi- tahi apupraatit (1-3 praattii), ja jos on tarvet, se kans opastaa persuunat kommuunin tervheystarjouksheon tahi vasitthuun tervheyspalveluksheon.

Ota kontaktin SANKSin kans telefuuninumerhoon 46 88 11 62 / 46 82 62 89 tahi kirjoita mailin:

SANKS.Sannhetskommisjon@finnmarkssykehuset.no

1.3.3 Jälkityö

Ko yhen intervyyin on tehty, se kyselijä pitää kattoot nutaatit ja ääniylösoton kvaliteettii. Ääniylösoton laakraathan turvalisessa paikassa nimelä (SFKOMM ‘Sannhets- og forsoningskommisjon’, TI ‘Tematisk intervju ja NI ‘Narrativt intervju’):

- SFKOMM_NI_fylke_ddmmyear.(wav/txt)
- SFKOMM_TI_hovedtema_fylke_ddmmyear.(wav/txt)

Se on paras ette kyselijä tekkee intervyyin nutaatin valmhiiksi varsin intervyyin jälkhiin. Nutaatin laakraathan .txt-dokumenttina samala nimelä ko ääniylösotto (valtadokumentti).

1.3.4 Analyysi

Intervyyin viimisessä osassa pitää rekistrearata metadaatat. Tämä on analyysin ensimmäinen osa. Kyselijä pitää metadaattasjeeman ko rekistrearathan metadaattaa.

2 Metadaatta

Metadaatta on informaatioon kovotusta ja arkiveeratusta datasta. Se spesifiseraa datan kontekstin, mutta saattaa kans toimii avainsannoina niin ette se defineeraa tärkkeetä daattasisälystä. Metadaatan kans se saattaa hakkeet kommisjuunin arkivista, ja sen kans saattaa löytää informaatioonin isoista daattamääristä.

Metadaatta norjalaistamisesta auttaa Tottuuen- ja sovinonkommisjuunin työssä eriliikaisesti analyysifaasissa ja arkiveeramisprosessissa. Metadaattaa piethään kaikkee pohja- ja intervyyimateriaali varten. Metadaattasjeemaa piethään niin ette strykyreeraa metadaattaa. Sen tähän ette hakemismaholisuuesta tulee systemaattinen ja vertaamiskelpoinen, kyselijä pittää avvainsanalistaa metadaattasjeemassa. Se saatethaan lisätä sanoi jokka kuvvailhaan intervyyin sentraali sisälystä. Metadaatan rekistreerathan sekä norjaksi ja intervyyin kielelä.

21.04.2020

**Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna
jearahallanoahpisteaddji**

Sisdoallu

1	Jearahallanoahpisteaddji	3
1.1	Duogáš	3
1.2	Jearahallan dáruiduhttima ja vearrivuoda birra	4
1.2.1	Narratiiva jearahallan ja temáhtalaš jearahallan.....	4
1.3	Jearahallan praksisas	5
1.3.1	Ráhkkaneapmi.....	5
1.3.2	Čadaheapmi.....	5
1.3.3	Maŋgebargu	6
1.3.4	Analysa.....	6
2	Metadáhtat.....	7

1 Jearahallanoahpisteaddji

1.1 Duogáš

Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna guorahallá dáruiduhttinpolitihka ja vearrivuoda sápmelaččaid, kvenaid, norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá. Das leat 11 fágaolbmo, ja Dagfinn Høybråten jodiha kommišuvnna. Stuorradiggi lea nammadan kommišuvnna, ja kommišuvdna bargá sorjjasmeahttumit. Guorahallama ulbmil lea bidjat vuodu dohkkehit sápmelaččaid, kvenaid, norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vásáhusaid norgga eiseválddiid politihkain ja dain váikkuhusain sidjiide joavkun ja ovttaskas olmmožin.

Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna galgá duođaštit guoskevaš olbmuid historjjáid oassin dáruiduhttima ja vearrivuoda guorahallamis sápmelaččaid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá. Kommišuvdna galgá barggustis váldit vuolggasadi dálá dutkamis. Kommišuvdna galgá kártet dáruiduhttinpolitihka, dan váikkuhusaid ovttaskas olbmuid ja joavkkuid dálááiggi rádjai. Vai almmustahtá máhttováilevašvuodaid dálá dutkamis, de sáhtá kommišuvdna guorahallat eará gáldomateriálaid kártet, válddahit dahje duođaštit dihto fáttáid. Kommišuvdna galgá dasto váldit vuolggasaji joavkkuid iežaset áddejumis iežaset historjjás, ja fuolahit ahte olbmot guoskevaš birrasiin besset mitalit iežaset persovnnalaš vásáhusaid ja mitalusaid dáruiduhttima ja vearrivuoda birra, ja mo dát lea váikkuhan dahje váikkuha sin eallimii.

Oassin das čadaha Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna jearahallamiid duođaštit dáruiduhttima váikkuhusaid ja lámčit dili nu ahte ovttaskas olbmot besset mitalit iežaset mitalusa. Čohkkejuvnon jearahallanmateriála gullá Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna vuoddomateriálii ja vurkejuvvo dohkálaš láhkai kommišuvnna arkiivvas. Sii geat jearahallojuvvojit, sáhttet geassádit jearahallamis kommišuvnna barggu áigge. Kommišuvnna arkiiva geigejuvvo Arkiivadoaimmahakkii ja hálddašuvvo viidáseappot njuolggadusaid vuodul maid kommišuvdna lea mearridan, go kommišuvnna bargu lea loahpahuvnon.

«Kommišuvdna galgá lámčit dili systemáhtalaš ja lagaš ovttasbargui guoskevaš birrasiiguin ja organisašuvnnaiguin, vai sii fátmastuvvojit bargui ja konsulterejuvvojit barggu áigge [...].

Kommišuvdna galgá váldit vuolggasaji suorggi dálá dutkamis ja diktit dan leat sin ovdanbuktima váldovuodđun. Jus kommišuvdna almmustahtá máhttováilevašvuodaid dálá dutkamis, de sáhtá dat juogo ieš dahje ovttasbargoguimmiid vehkiin guorahallat arkiivvaid dahje eará áigeguovdilis gáldomateriálaid kártet, válddahit ja duođaštit dihto fáttáid. Kommišuvdna sáhtá maiddái evttohit viidásit dutkama doaibmabidjun olahit kommišuvnna ulbmila

Kommišuvdna galgá čohkket ovttaskas olbmuid ja joavkkuid iežaset mitalusaid mat gusket dáruiduhttinpolitihkkii, ee. lágidettiin čoahkkimiid ja/dahje jearahallamiid ja lámčit dili nu ahte ovttaskas olbmot sáhttet mitalit iežaset mitalusaid ja buktit/sáddet daid čálalaččat, jietna- dahje videobáddemin dahje eará heivvolaš formáhtain. Dákkár mitalusaid čohkkema sáhttet gelbbolaš ovttasbargoguoimmit dutkanásahusain, báikegottiin dahje eará sajiin dahkat ollásit dahje belohakkii. Ná sáhtá kommišuvdna váldit vuolggasaji joavkkuid iežaset áddejumis iežaset historjjás.»

Gáldu: Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna mandáhtta, gč. Árv. 408 S (2017–2018).

1.2 Jearahallan dáruiduhttima ja vearrivuoda birra

Jearahallan dáruiduhttima váikkuhusaid birra mielddisbuktá fáttá mii sáhtta leat lossat sutnje geas jearahallojuvvo. Dasa lassin sáhttet jearahallanmateriálas leat hearckes dieđut olggobealolbmuid birra. Danne ferte jearahalli váldit vuhtii ahte olbmot sáhttet leat vásihan dáruiduhttima traumáhtalaš ja bávččas proseassan. Massit kultuvrra, giela ja identitehta juogo oalát dahje belohahkii sáhtta maiddái vásihuvvot heahpadin. Olusiidda sáhtta leat váttis hállat dan birra mas leat jávohaga orron dahje man birra eai leat mitalan guhkes áigái. Dákkár oktavuodas lea dehálaš ahte buohkat geain jearahallet, váldojit vuhtii olmmošárvvuin.

Jearahalli galgá hábmet oadjebasvuoda ja oažžut luohttámuša olbmuin geain jearahallet. Jearahallamat eamiálbmot- ja minoritehtaservodagain gáibidit dasa lassin erenoamáš dihtomielašvuoda fápmogaskavuodaid birra ja mo dat leat doaibman ja sáhttet doaibmat, maiddái iešalddis jearahallandilálašvuhtii.

Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna ovttasbargá Finnmárkku Buohcciviesuin SÁNAG bokte. SÁNAG fállá psykalaš dearvvašvuoda spesialistadearvvašvuodabálvalusaid ja fállá kulturgelbbolaš medisiidnafágalaš rávvagiid kommišuvdnii. SÁNAG veahkeha maiddái olbmuid geat dan háliidit Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna barggu oktavuodas. SÁNAG fállá kriisa- ja doarjjaságastallamiid ja dárbbu mielde bagadallá olbmuid váldit oktavuoda gielddain dahje spesialistadearvvašvuodabálvalusain. Dát guoská erenoamážit olbmuide geat leat mitalan iežaset mitalusa dáruiduhttinpolitihka ja vearrivuoda birra.

1.2.1 Narratiiva jearahallan ja temáhtalaš jearahallan

Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna barggus galgá jearahallanmateriálas oažžut ovdan dehálaš čuoimmaid. Dat galgá čájehit dáruiduhttinpolitihka oktavuodaid ja vugiid, dan historjjá ja váikkuhusaid iešguđet joavkkuid dálá dilálašvuhtii. Jearahallanmateriála seammás čalmmustahtta dáhpusaid main dáruiduhttin lea váikkuhan guoskevaš ovttaskas olbmuide ja joavkkuide iešguđetlágan eallindilálašvuodain ja -osiin.

Jearahallamat leat dájá geavahuvvon metodan go dárbbáša materiála mii addá máhtu dihto fáttáid birra dahje mitala midjiide eanet vásihuvvon eallimiid birra. Dat sáhtta čájehit eallinmáilmmi nugo dat vásihuvvo olbmuid beaivválaš eallimis. Dasa lassin sáhttet jearahallamat addit erenoamáš máhtu áigeguovdilis fáttáid guovddáš beliid birra. Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna geavaha guokte iešguđetlágan jearahallanmetoda: narratiiva jearahallan (persovnnalaš mitalusat) ja semistrukturerejuvvon temáhtalaš jearahallan.

Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna geavaha barggustis buot gielaide mat leat sámi, kvena, norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš birrasiiin. Dát guoská maiddái jearahallamiidda. Sii geain jearahallet, sáhttet geavahit dan giela mii sidjiide lea lunddoleamos jearahallandilálašvuodas. Jus jearahalli dárbbáša dulkka, de ferte dát plánejuvvo ovdagihtii.

Narratiiva jearahallan

Narratiiva jearahallan (persovnnalaš mitalus) lea metoda čohkket indiviidaid ja joavkkuid iežaset mitalusaid, ja heive bures oažžut ovdan sin áddejumi historjjás. Narratiiva metoda, mas olbmot besset friddja mitalit iežaset historjjá nu ahte jearahalli ii muosehuhte sin stuorrát, addá vejolašvuoda dohkkehit sápmelaččaid, kvenaid, norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vásáhusaid dáruiduhttinpolitihkas, mo dat praktiserejuvvui ja mo iešguđetlágan (assimilerejeaddji) praksisat leat

váikkuhan sin eallimii. Subjektiiivvalaš muitalusat addet stuorát ja mánggabealagut gova guoskevaš birrasiid vásáhusain ja čalmmustahtta seammás historjjálaš dáhpáhusaid.

Narratiiva jearahallan ii leat oaivvilduvvon gokčat spesifihkka fáttáid dáruiduhttima birra dahje addit dárkilis dieđuid dáhpáhusaid ja praksisa birra. Narratiiva jearahallamis fokus lea muitalusaid ja perspektiivvaide maid muitaleaddji háliida juogadit Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnnain. Jearahallamat galget oažžut ovdan ovttaskas olbmuid perspektiivvaid vásihuvvon dáruiduhttimis ja vearrivuodas. Beassat muitalit iežas muitalusa sáhtta iešalddis doaibmat soabaheadjin.

Temáhtalaš jearahallan

Semistrukturerejuvvon temáhtalaš jearahallan lea metoda mii geavahuvvo olu kvalitatiiva dutkamis. Kommišuvdnabarggus lea temáhtalaš jearahallan dehálaš kártemis, válldaheamis dahje duodašteamis dihto fáttáid vai sáhtta deavdit máhttováilevašvuodaid.

Dán jearahallanvuohkái vállje kommišuvdna resursaolbmuid (*muitaleaddji, muisteliija, soptsestæjja, substasiddje, kertoja*) geat sáhttet addit spesifihkka máhtu kommišuvnna bargui. Muhtun oktavuodain sáhtta kommišuvdna árvvoštallat čađahit temáhtalaš jearahallama maiddá fokusjoavkojearahallamin.

1.3 Jearahallan praksisas

Jearahallamis leat njeallje oasi: ráhkkaneapmi, čađaheapmi, manjebargu ja analysa.

1.3.1 Ráhkkaneapmi

Jearahalli álgá fágalaš máhttočohkkemiin. Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna barggus lea dehálaš ahte jearahalli smiehtada dáid gažaldagaid birra ovdal sihke narratiiva ja temáhtalaš jearahallama:

- Mat hástalusat leat sápmelaččain, kvenain, norggasuopmelaččain ja vuovdesuopmelaččain leamaš eallimis?
- Mo lea leamaš leat sápmelaš, kvena, norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš Norggas? Ovdal? Dál?
- Mii lea dáhpáhuvan dáruiduhttinproseassas? Mo sii vásihedje dan?
- Mo ja manne sáhtta leat šaddan «álkit» leat sápmelaš, kvena jna. Norggas? Mo sáhtta veahkehit? Mo sáhttet earát veahkehit?

Go jearahalli ráhkkana temáhtalaš jearahallamii, de son galgá háhkat dárbbaslaš duogásdieđuid fáttá birra ovdagihit ja ráhkadit temáhtalaš gažaldagaid dahje čoavddasániid. Buorre ráva lea ahte gažaldagat galget leat deskriptiivvalaččat (mii- ja mo-gažaldagat). Ii berre jearahit menddo abstrákta, oppalaš dahje geažuheadji gažaldagaid.

Jearahallan galggašii báddejuvvot jietnabáddenrusttegiin dahje videokámerain sierra mikrofovnain. Jearahalli ferte oahpásmuvvat rusttegiidda ovdal jearahallama (iskat báhttera, jietnadási, mikrofovdnageavaheami jna.). Jus ii áiggo báddet, de galgá váldit notáhtaid.

Jearahallan galgá leat jaskes sajis gos ii mihkkege muosehuhte dan, ja gos sáhtta šaddat oadjebas ja buorre vuoigna. Jearahalli galgá fuolahit resursaolbmui káfe, teaja dahje čázi ja njunneliinni jus dat dárbbasuvvo.

1.3.2 Čađaheapmi

Jearahalli álggaha jearahallama muitalemiin jearahallama ulbmila birra sihke temáhtalaš jearahallama ja narratiiva jearahallama hárrái (persovnnalaš muitalus). Lea dehálaš ráhkkanahttit resursaolbmo

jearahallandilálašvuhtii ja áigegeavaheapmái. Dasto galgá geahčadit miehtanskovi ja vuolláičállit dan ovdal go sáhtta báddegoahtit ja notáhtaid čálligoahtit. Sihke jietnabáddemis ja jearahallannotáhtain galget leat dieđut jearahallama dáhtona, báikki, jearahalli ja resursaolbmo birra.

Temáhtalaš jearahallamis doibmet gažaldagat mat leat ráhkaduvvon ráhkkananoasis bagadallamin, ja temáhtalaš ortnetvuorru jearahallandilálašvuodas mearriduvvo jearahallama áigge. Jearahalli galgá čuovvut resursaolbmo mitalusa, ja gažaldagat galget čuovvut su lunddolaš mitalanvuogi ja gullat fáddái. Dán láhkai addojuvvo vejolašvuhta váldit ovdan fáttáid mat eai leat ovdagihtii plánejuvvon, muhto mat resursaolbmo mielas leat relevántan mitalit kommišuvdnii. Jearahalli galgá leat mearredidolaš ja fokuseret jearahallamis guorahallanbarggu relevánsii. Jearahalli berre danne fuolahit ahte ságastallan ii jora dan guvlui mii ii leat relevánta kommišuvnna bargui, ja son galgá láidestit ságastallama rivttes geidnui fas.

SÁNAG

Jearahalli galgá mitalit resursaolbmuide SÁNAG fáldaga birra ovdal go jearahallan loahpahuvo. Olbmot sáhttet ieža váldit oktavuoda SÁNAG:in dahje bivdit jearahalli addit oktavuodadieđuid SÁNAG:i. SÁNAG čuovvola viidáseappot kriisa- dahje doarjjaságastallamiiguin (1–3 ságastallama), ja sáhtta dárbbu mielde oahpistit olbmuid gieldda dearvvašvuodafáldahkii dahje spesialistadearvvašvuodabálvalussii.

SÁNAG:in sáhtta váldit oktavuoda telefonna bokte 46 88 11 62 / 46 82 62 89 dahje e-poastta bokte: SANKS.Sannhetskommisjon@finnmarkssykehuset.no

1.3.3 *Manjebargu*

Go jearahallan lea čađahuvvon, de galgá jearahalli iskat notáhtaid ja jietnabátti kvalitehta. Jietnafiila galgá vurkejuvvot sihkkaris sadjái dáinna namain (SFKOMM ‘Sannhets- og forsoningskommisjon’, TI ‘Tematisk intervju og NI ‘Narrativt intervju’):

- SFKOMM_NI_fylke_ddmmyear.(wav/txt)
- SFKOMM_TI_hovedtema_fylke_ddmmyear.(wav/txt)

Ávžžuhuvvo ahte jearahalli gárvista jearahallannotáhta seammás go jearahallan loahpahuvo. Notáhtat galget vurkejuvvot .txt-dokumeantan seamma namain go jietnafiillas (váldodokumeanttas).

1.3.4 *Analysa*

Metadáhtaid registreren lea sihke jearahallama manjimuš oassi ja analysa vuosttaš oassi. Jearahalli galgá geavahit metadáhtaskovi registreret metadáhtaid.

2 Metadáhtat

Metadáhtat leat dieđut čohkkejuvvon ja vurkejuvvon dáhtaid birra. Dat spesifisere dáhtaid konteavstta, muhto sáhtta maidái doaibmat čoavddasátnin defineret dehálaš dáhtasisdoalu. Metadáhtaiguin dieđut šaddet ozahahttin kommišuvnna vuorkkás ja lea vejolaš gávdnat spesifihkka dieđuid stuorra dáhtahivvodagain.

Metadáhtat dáruiduhttima birra galget veahkehit Duohtavuoda- ja soabahankommišuvnna barggu erenoamážit analysaoasis ja vurkenproseassas. Metadáhtat galget geavahuvvot buot vuoddo- ja jearahallanmateriálaide. Struktureren dihtii metadáhtaid, de geavahuvvo metadáhtaskovvi. Vai šaddet systemáhtalaš ja buohtastahti ohcanvejolašvuodát, de galgá jearahalli geavahit čoavddasátnelisttu metadáhtaskovis. Galgá čállit dievasmahtti sániid mat válddahit dehálaš sisdoalu jearahallamis. Metadáhtat galget registrerejuvvot sihke dárogillii ja dan gillii mii geavahuvvo jearahallamis.

21.4.2020

Totuus- ja sovintokomission haastatteluohjeet

Sisällysluettelo

1	Haastatteluohjeet	3
1.1	Taustaa.....	3
1.2	Haastattelu norjalaistamisesta ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta	4
1.2.1	Narratiivinen haastattelu ja teemahaastattelu	4
1.3	Haastattelemisen käytännössä.....	5
1.3.1	Valmistelu	5
1.3.2	Toteutus	5
1.3.3	Jälkityöt	6
1.3.4	Analyysi.....	6
2	Metatieto.....	7

1 Haastatteluohjeet

1.1 Taustaa

Totuus- ja sovintokomissio selvittää saamelaisiin, kveeneihin, norjansuomalaisiin ja metsäsuomalaisiin kohdistettua norjalaistamispolitiikkaa ja epäoikeudenmukaista kohtelua. Komissioon kuuluu 11 asiantuntijaa ja sen johtaja on Dagfinn Høybråten. Komissio on suurkäräjien nimittämä ja sen työ on riippumatonta. Selvityksen tavoitteena on luoda perusta, jonka pohjalta voidaan tunnustaa saamelaisten, kveenien, norjansuomalaisten ja metsäsuomalaisten kokemukset Norjan viranomaisten harjoittamasta politiikasta sekä näiden kokemusten seuraukset ryhmille ja yksilöille.

Totuus- ja sovintokomission tarkoituksena on dokumentoida kokemuksia saamelaisiin, kveeneihin, norjansuomalaisiin ja metsäsuomalaisiin kohdistetusta norjalaistamispolitiikasta ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Komission työn lähtökohta on jo olemassa oleva tutkimus. Komissio kartoittaa norjalaistamispolitiikkaa ja sen seurauksia ja vaikutuksia yksilöihin ja ryhmiin aina nykypäivään saakka. Paikatakseen aukkoja jo olemassa olevassa tutkimustiedossa komissio voi tutkia muita lähdeaineistoja kartoittaakseen, kuvatakseen ja dokumentoidakseen tiettyjä teemoja. Komission on lisäksi otettava lähtökohdaksi ryhmien oma käsitys omasta historiastaan ja varmistaa, että asianomaiset henkilöt saavat kertoa henkilökohtaisia kokemuksiaan ja tarinoitaan norjalaistamispolitiikasta ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta sekä siitä, miten ne ovat vaikuttaneet tai vaikuttavat heidän elämäänsä.

Tähän liittyen totuus- ja sovintokomissio toteuttaa haastatteluja dokumentoidakseen norjalaistamisen vaikutuksia ja varmistakseen, että yksittäiset henkilöt saavat mahdollisuuden kertoa tarinansa. Kerättyä haastattelutietoa käytetään totuus- ja sovintokomission perusmateriaalina ja se arkistoidaan asianmukaisesti komission arkistoon. Haastattelut voivat perua haastattelunsa komission työn aikana. Komission arkistot luovutetaan arkistolaitokselle (Arkivverket) ja niiden käsittelemistä jatketaan komission vahvistamien ohjeiden mukaisesti, kun komissio on saanut työnsä päätökseen.

«Komission tulee pyrkiä järjestelmälliseen ja tiiviiseen yhteistyöhön asianomaisten tahojen ja organisaatioiden kanssa, niin että ne otetaan mukaan ja niitä kuullaan työn eri vaiheissa [...].

Komission lähtökohtana tulee olla aiheesta jo olemassa oleva tutkimustieto, ja komission tulee perustaa esityksensä pääasiassa sille. Mikäli komissio havaitsee aukkoja tutkimustiedossa, se voi joko itse tai yhteistyökumppaneiden avulla tutkia arkistoja tai muita kyseeseen tulevia lähdeaineistoja kartoittaakseen, kuvatakseen ja dokumentoidakseen tiettyjä teemoja. Komissio voi myös ehdottaa jatkotutkimuksia komission tavoitteiden saavuttamiseksi

Komission tulee kerätä yksilöiltä ja ryhmiltä näiden omia kokemuksia norjalaistamispolitiikasta muun muassa järjestämällä tapaamisia tai haastatteluja ja antamalla yksilöille mahdollisuuden toimittaa kertomuksensa kirjallisessa, äänitetyssä, videoidussa tai muussa soveltuvassa muodossa. Pätevät yhteistyökumppanit esimerkiksi tutkimuslaitoksissa, paikallisympäristöissä tai vastaavissa voivat kerätä nämä kertomukset kokonaan tai osittain. Näin komission työn lähtökohtana on ryhmien oma käsitys omasta menneisyydestään.»

Lähde: Totuus- ja sovintokomission mandaatti, vrt. esitys 408 S (2017–2018).

1.2 Haastattelu norjalaistamisesta ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta

Norjalaistamisen vaikutuksia käsittelevät haastattelut sisältävät aiheita, jotka voivat olla arkaluonteisia haastateltavalle. Lisäksi haastattelumateriaali voi sisältää arkaluonteisia tietoja kolmansista osapuolista. Tämän vuoksi haastattelijan on otettava huomioon, että henkilö on voinut kokea norjalaistamisen traumaattisena ja kipeänä prosessina. Kulttuurin, kielen ja identiteetin menettäminen joko täysin tai osittain voi myös aiheuttaa häpeää. Monille voi tuottaa vaikeuksia puhua asioista, joista on vaiettu pitkään. Tällaisissa tapauksissa onkin tärkeää, että kaikkia haastateltavia kohdellaan kunnioittavasti.

Haastattelujen tulee herättää turvallisuuden tunnetta ja luottamusta haasteltavien keskuudessa. Alkuperäiskansojen ja vähemmistöryhmien yhteisöjen haastattelemisen edellyttää myös tiettyä ymmärrystä valtasuhteista ja siitä, miten ne ovat vaikuttaneet ja voivat edelleen vaikuttaa itse haastattelutilanteeseen.

SANKS

Totuus- ja sovintokomissio tekee SANKS:n kautta yhteistyötä Finnmarksykehusetin kanssa. SANKS tarjoaa komission työhön liittyen psykiatrisen erikoissairaanhoidon palveluja ja kulttuuritietoista lääketieteellistä neuvontaa. SANKS auttaa myös henkilöitä, jotka toivovat apua liittyen totuus- ja sovintokomission työhön. SANKS tarjoaa kriisi- ja tukikeskusteluja ja ohjaa henkilöt tarvittaessa kunnan tai erikoissairaanhoidon palveluihin. Tämä koskee erityisesti henkilöitä, jotka ovat jakaneet kokemuksiaan norjalaistamispolitiikasta ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta.

1.2.1 Narratiivinen haastattelu ja teemahaastattelu

Totuus- ja sovintokomission työssä haastattelumateriaalin tulee tuoda esiin keskeisiä ongelmia. Sen tulee osoittaa yhteyksiä ja lainalaisuuksia, miten norjalaistamispolitiikka ja sen historia ja seuraukset ovat vaikuttaneet eri ryhmien tämänhetkiseen tilanteeseen. Samalla haastattelumateriaali valottaa tapahtumia, joissa norjalaistamispolitiikka on vaikuttanut yksilöiden ja ryhmien eri elämäntilanteisiin ja -vaiheisiin.

Haastattelu on yleinen tiedonkeruutapa, kun halutaan materiaalia tietyistä teemoista tai eletystä elämästä. Se voi antaa tietoa ihmisten arjessa vallitsevista elämänarvoista. Lisäksi haastattelu voi tarjota tarkkaa tietoa asiaankuuluvien teemojen keskeisistä näkökohdista. Totuus- ja sovintokomissio käyttää kahta eri haastattelumetodia. Ne ovat narratiivinen haastattelu (henkilökohtaiset kertomukset) ja puolistrukturoitu teemahaastattelu.

Totuus- ja sovintokomissio käyttää työssään kaikkia saamelaiseen, kveeniläiseen, norjansuomalaiseen ja metsäsuomalaiseen kulttuuriympäristöön liittyviä kieliä. Tämä koskee myös haastatteluja. Haastateltava voi käyttää kieltä, jonka kokee haastattelutilanteessa luonnollisimmaksi. Jos haastattelijalla tarvitsee tulkkia, tämä tulee suunnitella etukäteen.

Narratiivinen haastattelu

Narratiivinen haastattelu (henkilökohtainen kertomus) on tapa kerätä yksilöiden ja ryhmien omia tarinoita sekä heidän omia käsityksiään tarinasta. Narratiivinen metodi, jossa henkilö kertoo tarinansa vapaasti ilman, että haastattelijalla puuttuu olennaisesti kertomukseen, mahdollistaa, että saamelaisten, kveenien, norjansuomalaisten ja metsäsuomalaisten kokemukset norjalaistamispolitiikasta, sen harjoittamisesta ja vastaavien sulauttamistoimenpiteiden vaikutuksesta heidän elämäänsä tunnustetaan. Subjektiiivinen kertomus rakentaa laajemman ja monimuotoisemman kuvan kyseisten kulttuuriympäristöjen kokemuksista ja valaisee samalla historian tapahtumia.

Narratiivisen haastattelun tarkoituksena ei ole kattaa etukäteen valittuja norjalaistamiseen liittyviä teemoja tai antaa tarkkaa tietoa tapahtumista tai käytännöistä. Narratiivisessa haastattelussa pääpaino on henkilökohtaisissa kertomuksissa ja näkökulmissä, jotka haastateltava itse haluaa jakaa totuus- ja sovintokomission kanssa. Haastattelun tarkoituksena on tuoda esiin yksilön näkökulmaa norjalaistamiskokemuksista ja epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Oman tarinan jakamisella voi jo itsessään olla sovintoa edistävä vaikutus.

Teemahaastattelu

Puolistrukturoitu teemahaastattelu on yleisesti käytetty laadullisen tutkimuksen metodi. Komission työssä teemahaastattelu on olennainen tapa kartoittaa, kuvailla ja dokumentoida tiettyjä teemoja tutkimustiedon aukkojen paikkaamiseksi.

Tässä haastattelumuodossa komissio valitsee resurssihenkilöitä (*muitaleaddji, muisteliija, soptsestajja, substastiddje, kertoja*), jotka voivat tarjota komissiolle erityistä tietoa. Joissain tapauksissa komissio voi myös toteuttaa teemahaastatteluja fokusryhmähaastatteluina.

1.3 Haastattelemisen käytännössä

Haastatteluun kuuluu neljä vaihetta: valmistelu, toteutus, jälkityö ja analyysi.

1.3.1 Valmistelu

Haastattelu alkaa alakohtaisen tiedon keräämisellä. Totuus- ja sovintokomission työssä on tärkeää, että haastattelija pohtii seuraavia kysymyksiä ennen haastattelua, oli kyseessä sitten narratiivinen haastattelu tai teemahaastattelu:

- Millaisia haasteita saamelaiset, kveenit, norjansuomalaiset ja metsäsuomalaiset ovat kohdanneet elämässään?
- Millaista on ollut olla saamelainen, kveeni, norjansuomalainen tai metsäsuomalainen Norjassa? Ennen? Nyt?
- Mitä norjalaistamisprosessissa on tapahtunut? Miten se koettiin?
- Miten saamelaisten, kveenien jne. asema Norjassa on voinut "helpottua"? Miten asiaa voi itse edistää? Miten muut voivat edistää asiaa?

Kun haastattelija valmistautuu teemahaastatteluun, hänen tulee hankkia tarvittavat taustatiedot teemasta etukäteen ja laatia temaattisia kysymyksiä tai avainsanoja. Hyvä ohje on, että kysymysten tulee olla muodoltaan kuvailevia (mitä- ja miten-kysymyksiä). Abstrakteja, yleisiä tai liian johdattelevia kysymyksiä tulee välttää.

Haastattelu tulee mieluiten tallentaa äänityslaitteella tai videokameralla ja ulkoisella mikrofonilla. Haastattelijan tulee tutustua laitteisiin etukäteen (tarkistaa akun varaustaso, äänentaso, mikrofonin toiminta jne.) Jos äänen tallentaminen ei ole mahdollista, tulee haastattelusta tehdä muistiinpanoja.

Haastattelu toteutetaan rauhallisessa paikassa, jossa mikään ei voi häiritä tilannetta ja jossa on turvallinen ja hyvä ilmapiiri. Haastattelijan tulee huolehtia siitä, että resurssihenkilö saa juodakseen kahvia, teetä tai vettä ja että saatavilla on nenäliinoja tarpeen tullen.

1.3.2 Toteutus

Haastattelija aloittaa haastattelun kertomalla haastattelun tarkoituksen, oli kyseessä sitten teemahaastattelu tai narratiivinen haastattelu (henkilökohtainen kertomus). On tärkeää, että resurssihenkilöä valmistellaan haastattelutilanteeseen ja ajankäyttöön. Suostumuslomake tulee käydä

läpi ja allekirjoittaa ennen kuin äänitys tai muistiinpanojen tekeminen aloitetaan. Sekä äänitiedoston että haastattelumuistiinpanojen tulee sisältää tiedot haastattelun paikasta ja ajankohdasta sekä haastattelijasta ja resurssihenkilöstä.

Teemahaastattelussa valmisteluvaiheessa laaditut kysymykset ohjaavat haastattelua ja temaattinen järjestys päätetään haastattelutilanteen aikana. Haastattelijan tulee seurata resurssihenkilön kertomusta, ja kysymykset tulee nivoa tämän luonnolliseen kertomistapaan ja teeman käsittelyyn. Näin voidaan käsitellä myös teemoja, joita ei ole etukäteen suunniteltu mutta joita henkilö pitää komission työn kannalta asiaankuuluvina. Haastattelijan tulee olla määrätietoinen ja keskittyä haastattelun merkitykseen selvityksen kannalta. Haastattelijan tulee kiinnittää huomiota, että keskustelu ei kulkeudu komission työn kannalta epäolennaiseen suuntaan ja ohjata keskustelu takaisin raiteilleen.

SANKS

Haastattelijan tulee antaa resurssihenkilölle tietoa SANKS:n palveluista ennen haastattelun päättymistä. Henkilöt voivat ottaa yhteyttä SANKSiin itse tai pyytää haastattelijaa välittämään yhteystiedot SANKSille. SANKS tarjoaa kriisi- tai tukikeskusteluja (1–3 kertaa) ja voi tarvittaessa ohjata henkilön eteenpäin kunnan tai erikoissairaanhoidon palveluihin.

SANKS on tavoitettavissa puhelimitse numerossa 46 88 11 62 / 46 82 62 89 ja sähköpostitse osoitteessa SANKS.Sannhetskommisjonen@finnmarkssykehuset.no

1.3.3 Jälkityöt

Kun haastattelu on saatu valmiiksi, haastattelijan tulee tarkistaa muistiinpanot ja äänitallenteen laatu. Äänitallenne tallennetaan turvalliseen paikkaan ja se nimetään (TSKOM "Totuus- ja sovintokomissio", TH "teemahaastattelu" ja NH "narratiivinen haastattelu"):

- TSKOM_NH_lääni_ppkkvuosi.(wav/txt)
- TSKOM_TH_pääteema_lääni_ppkkvuosi.(wav/txt)

On suositeltavaa, että haastattelijalla viimeistelee haastattelun muistiinpanot heti haastattelun päätyttyä. Muistiinpanot tallennetaan .txt-tiedostona ja samalla nimellä kuin äänitiedostokin (pääteetiedosto).

1.3.4 Analyysi

Metatiedon rekisteröiminen on sekä haastattelun viimeinen vaihe että analyysin ensimmäinen vaihe. Haastattelijan tulee käyttää metatiedon rekisteröintiin metatietolomaketta.

2 Metatieto

Metatieto eli metadata on kerättyä ja arkistoitua dataa koskevaa tietoa. Se määrittää tietojen kontekstin ja voi toimia tärkeän datasisällön hakusanana. Metadatan avulla tiedoista tulee helpommin haettavia komission arkistoista, kun suuresta määrästä dataa voidaan löytää tarkoin määriteltyä tietoa.

Norjalaistamisen metatiedot edistävät totuus- ja sovintokomission työtä erityisesti analysointivaiheessa ja arkistointiprosessissa. Metatietoa tulee käyttää kaikessa perus- ja haastattelumateriaalissa. Metatiedon järjestämiseen käytetään metatietolomaketta. Haastattelijan tulee käyttää lomakkeen avainsanaluetteloa varmistaakseen tietojen systemaattisen ja vertailukelpoisen hakumahdollisuuden. Lomakkeeseen voidaan myös lisätä täydentäviä sanoja, jotka kuvaavat haastattelun tärkeää sisältöä. Metatieto rekisteröidään sekä norjaksi että haastattelussa käytetyllä kielellä.

02.04.2020

Sannhets- og forsoningskommisjonens plan for innhenting av kilder

- Metode og personvern hensyn

Innholdsfortegnelse

1	Plan for innhenting av kilder	3
1.1	Bakgrunn	3
1.2	Sannhets- og forsoningskommisjonens oppdrag	3
1.3	Kommisjonens arbeid.....	4
1.3.1	Innsamling av materiale	4
1.3.2	Mottak av personlige historier.....	5
1.3.3	Intervju	5
1.3.4	Åpne møter og arrangement	6
1.3.5	Sannhets- og forsoningskommisjonens arkiv	6
1.4	Vurdering av personvernkonsekvenser	7
1.4.1	Taushetsplikt	7
1.5	Hensynet til ivaretaking av psykisk helse.....	7
1.5.1	Kommunehelsetjenesten.....	7
1.5.2	Spesialisthelsetjenesten SANKS	8
1.6	Kontaktinformasjon.....	8

Vedlegg

1. Sannhets- og forsoningskommisjonens intervjuguide

1 Plan for innhenting av kilder

1.1 Bakgrunn

Plan for innhenting av kilder bygger på Sannhets- og forsoningskommisjonens drøftinger på kommisjonsmøtene. Ved valg av metode har kommisjonen sett til liknende kommisjonsprosesser andre steder i verden, særlig Sør-Afrika, Canada og Grønland. Kommisjonens intervjuguidene på flere språk ligger vedlagt. Planen for innhenting av kilder og intervjuguidene må for øvrig sees i sammenheng med kommisjonens mandat jf. Innst. 408 S (2017-2018).

1.2 Sannhets- og forsoningskommisjonens oppdrag

Kommisjonen gransker på oppdrag fra Stortinget fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner. Kommisjonen har innfortolket skogfinnene i mandatet. Mandatet beskriver tre oppdrag:

1. Det skal gjøres en historisk kartlegging som beskriver norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner både lokalt, regionalt og nasjonalt.
2. Virkningene av fornorskingspolitikken skal undersøkes. Kommisjonen skal se på hvordan fornorskingspolitikken har påvirket majoritetsbefolkningens syn på samer, kvener/norskfinner og undersøke betydninga av fornorskninga frem til i dag.
3. Foreslå tiltak som bidrar til videre forsoning.

Kommisjonen skal legge opp til et systematisk og nært samarbeid med berørte miljøer og organisasjoner, slik at de blir involvert og konsultert underveis i arbeidet [...].

Kommisjonen skal sørge for å bringe personlige erfaringer og historier frem i lyset ved å legge til rette for at enkeltpersoner som selv har erfaringer å dele, får mulighet til å fortelle sin historie, herunder om urett som ble begått mot dem personlig eller andre nærstående, og om hvordan virkningene av uretten har påvirket eller påvirker deres livssituasjon [...].

Kommisjonen bør benytte seg av både skriftlige og muntlige kilder. Ved behov skal kommisjonen benytte tolker i samtaler med informanter. Det kan også være aktuelt å la informanter formidle sine historier gjennom andre uttrykksformer for å sikre at man får bredest mulig grupper i tale.

Kommisjonen skal ta utgangspunkt i den eksisterende forskningen på området og la denne danne hovedgrunnlaget for sin fremstilling. Dersom kommisjonen avdekker kunnskapshull i den eksisterende forskningen, kan den enten selv eller ved hjelp av samarbeidspartnere undersøke arkiver eller annet aktuelt kildemateriale for å kartlegge, beskrive og dokumentere bestemte tema. Kommisjonen kan også foreslå videre forskning som tiltak for å oppnå kommisjonens formål

Kommisjonen skal samle inn individers og grupperes egne historier knyttet til fornorskingspolitikken gjennom bl.a. å arrangere møter og/eller intervjuer og legge til rette for at enkeltpersoner kan fortelle sine historier ved å levere/sende dem inn i skriftlig form, som lyd- eller videopptak eller i andre egnede formater. Innsamling av slike fortellinger kan helt eller delvis utføres av kvalifiserte samarbeidspartnere ved forskningsinstitusjoner, i lokalmiljøene eller andre steder. Slik kan kommisjonen ta utgangspunkt i gruppenes egen forståelse av sin historie.

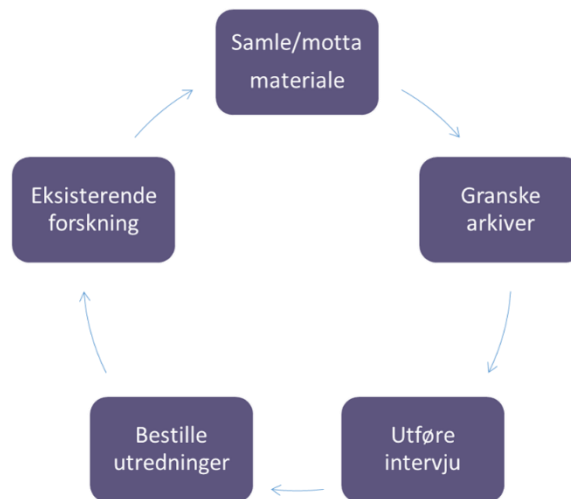
Kilde: Sannhets- og forsoningskommisjonens mandat jf. Innst. 408 S (2017-2018).

1.3 Kommisjonens arbeid

Kommisjonen innhenter kunnskap fra både skriftlige og muntlige kilder. Kommisjonen skal i henhold til mandatet ta utgangspunkt i eksisterende forskning. Kommisjonen foretar arkivgransking innenfor rammene av kommisjonens mandat, har åpne møter, gjennomfører intervjuer og samler inn personlige historier. Kommisjonens arbeid skal resultere i en sluttrapport som avleveres til Stortinget.

Kommisjonen benytter flere kanaler i det utadrettede arbeidet. Kommisjonen har en egen nettside på syv språk (sørsamisk, kvensk, lulesamisk, nordsamisk, norsk, finsk og engelsk) som informerer om kommisjonens mandat, sammensetning og arbeid med en åpen møtekalender. Kommisjonen har en felles epost, facebookside, YouTube-kanal og representerer kommisjonen på en rekke offentlige arrangement.

Kommisjonsmøtene er lukkede arbeidsmøter for kommisjonen. Kommisjonen kan invitere inn foredragsholdere eller gjester for å belyse særlige temaer. Kommisjonen kan benytte seg av eksterne utredninger for å få frem et bredere kunnskapsgrunnlag.

Figur 1 Metoder Sannhets- og forskningskommisjonen.

1.3.1 Innsamling av materiale

Kommisjonen skal legge til rette for at privatpersoner, organisasjoner og institusjoner kan sende inn de opplysningene de ønsker til kommisjonen. Kommisjonen legger til grunn at alle personer, både samer, kvener, norskfinner, skogfinner og majoritetsbefolkningen, kan gi opplysninger til kommisjonen. Informasjonen kan sendes inn skriftlig eller i form av foto, video- eller lydopptak. Det er når som helst under kommisjonens arbeid mulig å trekke tilbake opplysninger.

Grunnlagsmaterialet kommisjonen samler inn eller mottar blir arkivert i kommisjonens arkiv. Innsendt materiale kan bli brukt på følgende måter:

- i kommisjonens kartleggings- og utredningsarbeid
- i kommisjonens formidling og rapport/er
- som grunnlag for intervju
- i fremtidig forskning

Dersom det gjelder opplysninger og dokumentasjon som er offentlige kan dette sendes til kommisjonens epostadresse. Personlige historier kan inneholde sensitiv informasjon og det anbefales at de sendes til

kommisjonen per post. For at kommisjonen skal kunne benytte personlige historier og intervju i sitt arbeid kreves samtykke. Sekretariatet kan kontaktes ved behov for veiledning.

1.3.2 Mottak av personlige historier

Sannhets- og forsoningskommisjonens dokumenterer historiene til berørte personer som ledd i granskningen. Kommisjonen samler inn individers og gruppers personlige historier knyttet til fornorskingspolitikk og urett fra personer som på eget initiativ ønsker å melde de inn. Kommisjonen kan i tillegg innhente personlige historier gjennom narrative intervju.

Informasjon om hvordan innsamlingen av personlige historier foregår, hvordan de blir brukt og arkivert fremgår både på kommisjonens nettside og i et eget samtykkeskjema. Samtykke skjer gjennom å avgi egenhendig, original underskrift. Skjemaene finnes både som nedlastbare Word-filer på kommisjonens hjemmeside og som egne brosjyrer. Skjemaene foreligger på kvensk, sørsamisk, nordsamisk, lulesamisk, norsk og finsk. Det er valgfritt om personer ønsker at deres historie skal være offentlig tilgjengelig. Ved å krysse av for dette i samtykkeskjemaet gis tillatelse til at personlige historier vil kunne bli referert til og brukes i formidling uten å bli anonymisert, og videre at opplysningene som oppgis kan ligge offentlig tilgjengelig i kommisjonens arkiv etter at kommisjonens har avsluttet sitt arbeid. Kommisjonen tar en egen vurdering av offentlighet, noe som er særlig aktuelt dersom historiene inneholder tredjepartsopplysninger eller annen sensitiv informasjon.

De personlige historiene har egenverdi som dokumentasjon. Informasjonen som gis gjør det mulig å foreta en første vurdering og systematisering (geografisk, tematisk, kjønnsmessig, aldersmessig, språklig etc.) av materialet. På den måten kan innsending av personlige historier både gi innsikt i personers egen forståelse av sin historie og fungere som et utgangspunkt for ytterligere arkivundersøkelser eller temaintervju i forbindelse med kommisjonens historiske kartlegging.

1.3.3 Intervju

Intervju er en metode for å innhente kunnskap og for å kartlegge, beskrive eller dokumentere bestemte tema. Intervjuene skal foretas av personer med god språk- og kulturkompetanse. Kommisjonen har utarbeidet en egen intervjuguide (vedlegg 1). Intervjuguiden ligger offentlig ute på kommisjonens nettside og kan benyttes av andre. Kommisjonen benytter:

- 1) Narrativt intervju (personlig historie)
- 2) Temaintervju

Narrativt intervju er en metode for å samle inn individers og gruppers egne erfaringer og forståelse av historien. Et narrativt intervju, der personer får fortelle sin historie fritt uten vesentlig inngripen fra intervjuer, gir rom for anerkjennelse av personers erfaringer i møte med fornorskingspolitikk, hvordan den ble praktisert og hva slags virkninger den har hatt i deres liv. Subjektive beretninger gir et større og mer mangfoldig bilde av både erfaringer og historiske hendelser. Kommisjonen gjennomfører narrative intervju når personer fra berørte miljøer tar kontakt og vil fortelle hvordan fornorskning og urett har påvirket deres liv. Narrative intervju har en åpen form og kan også gi grunnlag for å intervju personer på nytt om et spesielt tema som er særlig viktig for granskningen.

Kommisjonen bruker i tillegg semi-strukturerte temaintervju. Ved denne intervjuformen velges ressurspersoner/muitaleaddji/muistelijja/sopstestæjja/substastiddje/kertoja som kan bidra med spesifikk kunnskap til kommisjonens arbeid. Tematiske intervju har en viktig rolle, særlig når det gjelder å fremskaffe informasjon om tema som er lite forsket på, og der kommisjonen fortsatt mangler informasjon. Ved tematisk intervju er tema valgt og bestemt i forkant av intervjuet av kommisjonen.

I noen tilfeller vil ressurspersoner uttrykke sine synspunkter friere sammen med andre. Kommisjonen gjennomfører intervju i form av fokusgruppeintervju som består av flere, inntil 10 ressurspersoner, og en moderator når det ansees hensiktsmessig.

1.3.4 Åpne møter og arrangement

Sannhets- og forsoningskommisjonen avholder åpne møter der alle er velkommen til å delta. Organisasjoner, institusjoner og foreninger kan invitere kommisjonen til møter og ulike arrangementer som festivaler, seminarer og konferanser. Kommisjonen tar sikte på at åpne møter i størst mulig grad spres geografisk. På møtene vil kommisjonen gjør seg kjent med de ulike områdene og informere befolkningen om sitt mandat og arbeid. I tillegg legger kommisjonen til rette for mer uformelle sammenkomster der det er mulig å snakke med kommisjonsmedlemmene over en kaffekopp.

Kommisjonen vil være tilgjengelig på forhåndsannonserte steder. På disse stedene kan personer få informasjon, levere sine personlige historier og ha mulighet til å snakke med kommisjonen personlig. Det kan i noen tilfeller gjennomføres intervju. De offentlige møtene annonseres blant annet på kommisjonens nettside, på plakater, via pressemeldinger, gjennom avisannonser og på kommisjonens Facebookside. Enkelte arrangement vil bli strømmet over kommisjonens YouTube-kanal. Kommisjonen annonserer på forhånd og ved møtestart dersom møtet blir strømmet.

Kommisjonen vil på de åpne møtene særlig informere om muligheten til å dele personlige historier med kommisjonen og de ulike måtene en kan gå frem for å gjøre dette. De åpne møtene har faste rammer, men tilpasses lokale forhold og gjennomføres gjerne i samarbeid med lokale arrangører. Kommuner, foreninger, organisasjoner og institusjoner er aktuelle samarbeidspartnere. Oppbyggingen av programmet skal spille at lokalsamfunnet bidrar. Rammer for program:

- Kunstnerisk innslag
- Ønsker velkommen: lokal representant, ordfører e.l.
- Innlegg fra kommisjonen
- Innlegg/innledninger fra lokale representanter
- Informasjon om intervju og innsending av personlige historier fra kommisjonen
- Innspill og kommentarer fra salen/panelsamtale

Det skal være anledning for tilhørere å ta ordet når det åpnes for det i programmet. Møtene tolkes ved behov. Følgende språk kan benyttes: kvensk, sørsamisk, lulesamisk, nordsamisk, norsk og finsk. Språkbruken rettes etter målgruppene. Det legges opp til enkel servering. Tidsramme for åpne møter er omlag to timer.

1.3.5 Sannhets- og forsoningskommisjonens arkiv

Sannhets- og forsoningskommisjonen har et elektronisk arkiv. Kommisjonen har inngått en arkivavtale med UiT Norges arktiske universitet og det er utarbeidet rutiner for arkiv og dokumentbehandling. Alle dokumenter som inngår i kommisjonens arkiv lagres elektronisk i UiTs arkivsystem i en egen enhet for kommisjonen. Kommisjonens sekretariat foretar arkiveringen.

Det føres journal over alle inngående og utgående saksdokumenter, samt interne dokumenter, som er gjenstand for saksbehandling og som har verdi som dokumentasjon. Opplysninger underlagt taushetsplikt og særlig kategorier av personopplysninger som innhentes i forbindelse med kommisjonens gransking vil bli arkivert i henhold til gjeldende lovverk. Blant annet er dokumenter som inneholder taushetsbelagte personopplysninger unntatt offentlighet etter offl. § 13 jf. fvl. § 13. Kommisjonens interne dokumenter er unntatt offentlighet etter offl. § 14, og dokumenter innhentet utenfra når det er nødvendig for den interne saksbehandlingen er unntatt offentlighet etter offl. § 15 nr. 1. Arkivmateriale som innhentes fra andre arkiv til bruk i granskingen arkiveres i kommisjonens arkiv kun når det anses hensiktsmessig og når det er i tråd med kommisjonens arbeid.

Innsynsanmodninger skal avgjøres av sekretariatet uten ugrunnet opphold. Avslås innsynsanmodningen er det adgang til å påklage avslaget til Sannhets- og forsoningskommisjonen. Etter at kommisjonen har ferdigstilt sitt arbeid og utarbeidet retningslinjer for innsyn i kommisjonens arkiv, skal arkivet

klausuleres og forvaltes videre av Arkivverket. Materiale som ikke er arkivverdig kasseres når kommisjonen har avsluttet sitt arbeid.

1.4 Vurdering av personvernkonsekvenser

Sannhets- og forsoningskommisjonens må som et ledd i granskningen behandle personopplysninger. Behandlingen av personopplysninger i kommisjonens arbeid er ansett nødvendig for å utføre en granskning av allmenn interesse jf. forordning 2016/679 *personvernforordningen* (GDPR) art. 6 nr. 1 bokstav e. Kommisjonens behandlingsgrunnlag er hjemlet i lov 3. mars 2020 nr. 45 *om informasjonstilgang mv. for Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner*. Loven regulerer blant annet forholdet til kommisjonens taushetsplikt, anledningen personer har til å gi taushetsbelagt informasjon til kommisjonen og kommisjonens arkivinnsyn. Kommisjonen legger samtykke til grunn for behandlingen av personopplysninger som fremkommer gjennom innsending av personlige historier og intervju.

Sannhets- og forsoningskommisjonen er behandlingsansvarlig. Det er i den forbindelse innhentet råd fra personvernombudene på UiT Norges arktiske universitet 25. februar 2019 og på Stortinget 28. februar 2019. Sannhets- og forsoningskommisjonen har foretatt en risikovurdering av håndtering av persondata.

1.4.1 Taushetsplikt

Kommisjonens medlemmer, sekretariatet og enhver som utfører tjeneste eller arbeid for kommisjonen har taushetsplikt. Taushetsplikten gjelder også etter at kommisjonen har avsluttet sitt arbeid, og bortfaller først etter 100 år. Når kommisjonen mottar opplysninger som er undergitt strengere taushetsplikt enn det som følger av forvaltningsloven, skal de strengere reglene gjelde. Taushetsplikten gjelder sensitive opplysninger som er fremkommet under kommisjonens arbeid og omfatter grunnlagsmateriale innsendt av personer, organisasjoner eller institusjoner, samt opplysninger som fremkommer gjennom arkivundersøkelser eller mottak av personlige historier og intervju. Taushetsplikten er likevel ikke til hinder for at opplysningene bringes videre når den som har krav på taushet samtykker, dersom opplysningene anonymiseres eller gis i statistisk form, eller dersom de er alminnelig tilgjengelig andre steder. Ingen personopplysninger som ikke er anonymisert vil gjengis i kommisjonens rapportering eller formidling med mindre samtykke til dette eksplisitt er gitt av den det gjelder eller opplysningene allerede er alminnelig kjent.

Opplysninger som kommisjonen har mottatt kan ikke benyttes som bevis i en senere straffesak eller sivil sak. Kommisjonen vil kunne ha avvergingsplikt etter strl. § 196 og skal søke å avverge straffbare handlinger eller følgene av dem.

1.5 Hensynet til ivaretaking av psykisk helse

Sannhets- og forsoningskommisjonen skal opptre hensynsfullt og i størst mulig grad søke å begrense belastningen det kan være å bli involvert i granskningen. Sannhets- og forsoningskommisjonen er oppmerksom på at kommisjonsarbeidet og granskningen kan nøre opp under traumer enkeltpersoner kan ha i kjølvannet av den fornorsking og urett de har opplevd. Kommisjonen er opptatt av hvordan den forholder seg når personer blir oppfordret til å dele sine erfaringer om fornorskingspolitikk og urett.

1.5.1 Kommunehelsetjenesten

Kommisjonen har i dialog med Fylkesmannen i Troms og Finnmark etablert varslingsrutine til kommuner i forbindelse med kommisjonens egen møtevirksomhet i de respektive kommunene. Kommisjonen er i dialogen med kommunene åpen for tanker om hvordan kommunene ønsker å bidra til forberedelser til kommisjonens arbeid. Sannhets- og forsoningskommisjonen skal i forbindelse med de åpne møtene rutinemessig varsle de aktuelle kommunene i god tid på forhånd. Varselet sammen med invitasjon til å overvære de åpne møtene sendes til kommuneoverlege og rådmann/bystyret med kopi til Fylkesmannen. Kommisjonen forutsetter at varselet formidles videre til fastleger og øvrig helsepersonell i kommunen slik at de er forberedt. Personer som har behov for det kan kontakte sin fastlege. Mange

kommuner har i tillegg i dag egne psykologer. Når kommisjonen samarbeider med andre arrangører om møter og arrangement oppfordrer kommisjonen arrangør til å involvere kommunen.

1.5.2 Spesialisthelsetjenesten SANKS

Kommisjonen samarbeider med spesialisthelsetjenesten om beredskap når det gjelder psykisk helse. Kommisjonen har i dialog med Helse Nord RHF inngått en samarbeidsavtale med Sámi Klinihkka. Spesialisthelsetjenesten ved SANKS (Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus) bistår kommisjonen med helsefaglig rådgivning og helsetjenester i forbindelse med kommisjonens arbeid. SANKS har spesialkompetanse i kulturtilpassede helsetjenester.

SANKS er tilknyttet kommisjonen for å drive helsefremmende arbeid. De tilbyr krise- eller støttesamtaler under kommisjonens arbeid, og SANKS kan ved behov veilede personer om tilbud som finnes i kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten. Sannhets- og forsoningskommisjonen informerer om helsetilbudet, men SANKS har ikke innsyn i kommisjonens arbeid for øvrig, f.eks. i de personlige historiene eller grunnlagsmaterialet som blir formidlet til kommisjonen. Kommisjonen mottar heller ikke helseopplysninger fra SANKS. SANKS kan kontaktes på tlf: 46 88 11 62/46 82 62 89 eller epost: SANKS.Sannhetskommisjon@finnmarkssykehuset.no.

1.6 Kontaktinformasjon

Post Sannhets- og forsoningskommisjonen Handelshøgskolen Postboks 6050 Langnes 9037 Tromsø	Epost kommisjonen@uit.no
Nettside www.uit.no/kommisjonen	Facebook www.facebook.com/sannhetogforsoning
	Youtube https://www.youtube.com/channel/UCnZLE3cieN3EsXjhD7L_KjA

Kildeliste

- Abernethy, P., Saijets, J., Jokinen, M., Knuuttila, M. & Hiedanpää, J. (2022). *Tenojoen lohenkalastuskiellon yhteiskunnalliset vaikutukset ja niiden seuranta*. Luonnonvara- ja biotalouden tutkimus 103/2022. Luonnonvarakeskus. Helsinki. 76 s. Hentet fra <https://jukuri.luke.fi/handle/10024/552743>.
- Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages (2003). *Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages*. Hentet fra http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Language_vitality_and_endangerment_EN.pdf
- Ahearn, L. M. (1999). *Agency*. *Journal of linguistic anthropology*, 9(1-2), 12-15. doi:10.1525/jlin.1999.9.1-2.12
- Aikio, A. (2010). *Olmmošhan gal birge: áššit mat ovddidit birgema*. Kárášjohka: ČálliidLágadus.
- Aikio, I.-M. & Aikio, N. (2020). *Buolbmatjávrrri eallin: rievssat, rieban ja reaská*. Guovdageaidnu: DAT.
- Aikio, M. (1989). *The Kven and cultural linguistic pluralism*. *Acta borealia*, 6(1), 86-97. doi:10.1080/08003838908580368
- Aikio, M. (1992). *Are women innovators in the shift to a second language? A case study of Reindeer Sámi women and men*. *International Journal of the Sociology of Language*, 94, 43-62.
- Aira, H. (2002). *Lulesamisk språk - fra et privat hjemmespråk til et offisielt samisk språk?* Bårjås, (2002), 19-35. Árran lulesamiske senter.
- Aira, H. (2023). *Samiske kvinner og medborgerskap. En studie av lulesamiske kvinners samfunnsdeltakelse*. Orkana Akademisk.
- Akselberg, G. (2003). *Ny lov om personnamn*. *Nytt om namn*, 37. Hentet fra <http://www.norsknamnelag.no/Tidsskrift/Nytt%20om%20namn/Nytt%20om%20namn%2037.pdf>
- Albury, N. J. (2016). *Defining Māori language revitalisation: A project in folk linguistics*. *J Sociolinguistics*, 20(3), 287-311. doi:10.1111/josl.12183
- Alhaug, G. & Saarelma, M. (2007). *Eeva Törmänen eller Eva Dormænen? Møte mellom finsk og norsk namnesystem i Norge*. Hentet fra <https://hdl.handle.net/10037/1228>
- Alhaug, G. & Saarelma, M. (2015). *Møte mellom to ulike namnesystem*. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* (s. 187-215). Oslo: Novus.
- Alhaug, G. & Pedersen, A.-K. (2015). *Namn i det fleirspråklege Noreg*. Oslo: Novus.
- Alm, E. J. (2000). *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Andersen, A. N. (2020). *The Greenland Reconciliation Commission: Moving Away from a Legal Framework*. *The Yearbook of Polar Law Online*, 11(1), 214-244. doi:https://doi.org/10.1163/22116427_011010012
- Andersen, J. (2013). *Navnsetting på kart – overgangen fra fornorskningstid til ny tid*. *Nytt om namn*, 57. Hentet fra <https://www.norsknamnelag.no/Tidsskrift/Nytt%20om%20namn/Nytt%20om%20namn%2057.pdf>
- Andersen, O. (2022). *Bosettinghaugene i Divtasvuodna/Tysfjord – spor etter den samiske fiskerbondeøkonomien*. Bårjås, (2022). Árran-lulesamisk senter.
- Andersen, O. (2017) *Landskap og kulturminner i Gierggebuodo i Divtasvuona suohkan/Tysfjord kommune. Analyse av ulike typer kilder for å dokumentere bruken av området*. I *Gielas / Kjølen. Arkeologi og historie i lule- og sørsamisk område*. Tjålarájdde – Árran julevsáme guovdásj – nr. 2. Báhko.
- Andersen, O. & Aira, H. (2022). *Myndighetenes politikk og virksomhet overfor samer i området sør for Lyngen og nord for Saltfjellet fra rundt 1800 og frem til i dag*. I Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Andersen, S. (2004). *Saami place names and place-making in a minority-majority context*. *Landscape, law and customary rights* / Michael Jones and Audhild Schanche (Red.), 122-134.
- Andersen, K. A. (2007). *Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord*. Drag: Báhko.
- Andersen, S. (2011). *Lokal økologisk kunnskap om Porsangerfjorden*. I S. Persen (Red.), *"Den gang var det jo rikelig med fisk": lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder: artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter.
- Andreassen, I. (2013). *Kvenske stedsnavn i offentlig bruk*. *Nytt om namn*, 57. Hentet fra <http://www.norsknamnelag.no/Tidsskrift/Nytt%20om%20namn/Nytt%20om%20namn%2057.pdf>
- Andreassen, I. (2015). *Kvenske stedsnavn i Norge*. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* (s. 187-215). Oslo: Novus.
- Andreassen, M. O. (2009). *Glimt fra Snefjords historie: 42 år i statsinternatets tjeneste*. Andenes: M.O. Andreassen.
- Andreassen, M. T. (2017). *Terskelen for krenkelse av SP artikkel 27 - med utgangspunkt i samisk naturbruk*. (Masteroppgave). UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Andresen, A. (1983). *Russiske østsamers rettigheter i Norge 1826-1925: myndighetspolitikk og rettighetsproblematikk* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Andresen, A. (1989). *Sii'daen som forsvant: østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826*. Kirkenes: Sør-Varanger museum.
- Andresen, A. (2006). *Hender små: bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Andresen, A. (2016). *Vitenskapene og den nye samepolitikken (1945-1963)*. *Historisk tidsskrift*, 95(3), 405-435. doi:10.18261/issn.1504-2944-2016-03-05
- Andresen, A., Evjen, B. & Ryymin, T. (2021). *Samenes historie fra 1751 til 2010* (1. utgave. ed.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Andresen, A., Lantto P., Nyyssönen J., Ryymin T., Somby K., Hermanstrand H., Brattland C. (2021). *Kampen om rettighetene: Fra språk og kultur til naturressurser 1963-1990* i A. Andresen, B. Evjen & T. Ryymin (red.): *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Cappelen Damm Akademisk. Oslo.
- Andresen, A. (2021). *Konsekvenser av norske myndigheters politikk og virksomhet i skoltessamisk område fra cirka 1800 til i dag*. Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.

- Angell, E., Balto, Á. M. V., Josefsen, E., Pedersen, P. & Nygaard, V. (2012). *Kartlegging av samisk perspektiv i kommunesektoren (2012:5)*. Hentet fra <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2444894/HOS0055.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Angell, E., Kårtveit, B., Nygaard, V. & Riseth, J. Å. (2022). *Hvor går veien? Kartlegging av samisk språk og kultur i språkforvaltningskommunene (11-2022)*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/891dc9fb92364798997e9329a2f503b8/norce-helse-og-samfunn-rapport-11-2022.pdf>
- Anonymous. (1895 (ca. 1580)). *Enn liden Underwissning om Findmarcken, och detz handell*. I G. Storm (Red.), *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele*, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede. Christiania: Brøgger.
- Anti, T. A. (2015). *Buođđu: árbevirolaš sámi luossabivdovuohki: buođu sániid mearkkašupmi*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Antonsen, L. (2015). *Språksentrenes voksenopplæring. I Raporta (Sámi allaskuvla: trykt utg.). Sámi logut muitalit 8: čielggaduvvon sámi statistihkka 2015*. (Vol. 1/2015, s. 71-82). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Vedtekter for Samefolkets fond, FOR-2006-09-22-1086 C.F.R. (2006).
- Arell, N. (1977). *Rennomadismen i Torne lappmark: markanvændering under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. (Doktoravhandling). Umeå Universitet, Umeå.
- Arkiv i Nordland. *Brønnø barnehjem – fra ide til nedleggelse*. Hentet fra <https://arkivinnordland.no/aktuelt/bronno-barnehjem-fra-ide-til-nedleggelse.53425.aspx>
- Arvola, R. (2003). *Finnmark fiskarlag: 1928-2003*. Honningsvåg: Laget.
- Aschim, A. (1969). *Biskop Johan Nicolai Støren. Vår kirke i nord 1969*.
- Aslaksen, E. A. (2008, 12. juni). *Reindriftssame: - Verdenseliten gir oss psykiske problemer*. NRK Sápmi. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/reindrifra-tar-tak-i-psykisk-helse-1.5980266>
- Aslaksen, E. A. & Holmestrand, M. S. (2020, 13. mai). *Pasienter er redde for å snakke om ganning*. NRK Sápmi. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/pasienter-er-redde-for-a-snakke-om-ganning-1.15012234>
- Aubert, V. (fp). *Den samiske bosetningen i Nord-Norge*. Rapport fra feltarbeid sommeren 1969. Hentet fra Oslo: Universitetet i Oslo.
- Aubert, V. (1978). *Den samiske befolkning i Nord-Norge = Sámi ál'bmud Davvi-Norgas = The Lappish population in Northern Norway*. Artikler fra statistisk sentralbyrå nr. 107. Oslo: SSB og H. Aschehoug.
- Austin, P. K. (2021). *Language Documentation and Language Revitalization*. I J. O. Sallabank & J. Olkoustyna (Red.), *Revitalizing endangered languages: a practical guide* (s. 199-219). Cambridge: Cambridge University Press.
- Australasian Legal Information Institute. Council for Aboriginal Reconciliation Archive. Hentet fra <http://www.austlii.edu.au/au/other/IndigLRes/car/>
- Baglo, C. (2017). *På ville veiger?: levende utstillinger av samer i Europa og Amerika*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Baker, C. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (5th ed. Vol. 79). Bristol: Multilingual matters.
- Bals, M. & Turi, A.-L. (2012). *Å snakke om fornorskingsår i det kliniske møtet*. Foredrag Karasjok 31. oktober 2012. Hentet fra <https://docplayer.me/11163419-A-snakke-om-fornorskingsaar-i-det-kliniske-motet.html>
- Balto, A. M. V. (2011). *Tillit til Sametinget: et bilde av det samiske demokratiets stilling blant egne velgere* (Masteroppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bang, R. (2003). *Konsvikbygda - et kjerneområde for finnebosettinga i eldre tider -?* Lurøyboka, 2002/03, 164-181.
- Bang, R. (2007). *Nordbygda: gårdene og folket: Kvina, Kongsvik, Tonnes og finnerydningene Aspdal og Gammen i Lurøy kommune*. Konsvikosen: Lurøy historielag.
- Barkan, E. (2009). *Introduction: Historians and Historical Reconciliation*. *The American historical review*, 2009, Vol.114 (4), s.899-913.
- Barstad, A. (2020). *Økonomi, helse og livskvalitet. En analyse av Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2017*. Hentet fra https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/429442?_ts=1740a955568
- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bately, J. (2007). *Text and translation*. I J. Bately, A. Englert & Vikingskibsmuseet (Red.), *Ohthere's voyages: a late 9th-century account of voyages along the coasts of Norway and Denmark and its cultural context* (Vol. 1, s. 40-58). Roskilde: Viking Ship Museum.
- Beddari, O. (2013). *Finland – En farlig nabo på 1930-tallet*. Varanger årbok.
- Benjaminsen, T. A., Eira, I. M. G. & Sara, M. N. (2016). *Samisk reindrift: norske myter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berg, A. (2021, 29. november). *Fiskere som ble plaget av kongekrabben skulle være de som fikk rett til kvotene. Slik er det knapt i dag*. *Fiskeribladet*. Hentet fra <https://www.fiskeribladet.no/fiskeri/fiskere-som-ble-plaget-av-kongekrabben-skulle-vare-de-som-fikk-rett-til-kvotene-slik-er-det-knapt-i-dag-/-2-1-1105086>
- Berg, B. A. (1994). *Reindriftsloven av 1933: om den første reindriftsloven som omfattet hele Norge: bakgrunn, forhistorie og innhold* (Vol. nr 4 1994). Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Berg, B. A. & Arntsen, T. K. (2003). *Samisk kulturkunnskap*. Nesbru: Vett & viten.
- Berg, B. A., Guttorm, M. K., Eira, D. A. N. & Rasmus, H. L. (1997). *Ealáhus ja kultuvra: Norgga boazosápmelaččaid riikka-searvi 50 jagi (1947-97) = Næring og kultur: Norske reindriftsamers landsforbund 50 år (1947-97)*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Berg, R. (1995). *Norge på egen hånd, 1905-1920. I Norsk utenrikspolitikk historie*. Bd. 2. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berg, R. (1998). *Lappekodisillen og unionsoppløsningen 1905*. *Lappekodisillen*, s. 177-185.
- Berge, O., Haugsevje, Å. & Løkka, N. (2019). *Kulturell berikelse – politisk besvær. Gjennomgang av politikken overfor nasjonale minoriteter 2000-2019*. Hentet fra <https://kudos.dfo.no/do->

- kument/12995/kulturell-berikelse-politisk-besvaer-gjennomgang-av-politikken-overfor-nasjonale-minoriteter-2000-2019
- Bergh, T. & Eriksen, K. E. (1998). Den hemmelige krigen: overvåking i Norge 1914-1997: B. 1: *Overvåkingssystemet bygges opp, 1914-1955* (Vol. B. 1). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Bergh, T. & Eriksen, K. E. (1998). Den hemmelige krigen: overvåking i Norge 1914-1997: B. 2: *Storhetstid og stormkast, 1955-1997* (Vol. B. 2). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Berglund, E. L., Henriksen, T. H., Amdal, H. & Hætta, K. (2016, 22.06.). *Den mørke hemmeligheten*. Verdens Gang. Hentet fra <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/3A5gX/den-moerke-hemmeligheten>
- Bergsland, K. (1970). *Om middelalderens Finnmarker*. Historisk tidsskrift, 49(1970), 365-409.
- Bergsland, K. (1991). Samiske stedsnavn på offisielle karter. I H. R. Mathisen (Red.), *Sámi kulturmuittut* (s. 18-21). Romsa/Tromsø: I kommisjon på Keviselie forlag.
- Bergsland, K. (1999). *Bidrag til sydsamenes historie* (3. utg. ed. Vol. nr. 1). Tromsø: Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø.
- Bergstø, K. & Fylkesnes, T. K. (2016). *Representantforslag 30 S (2016–2017) ved Kirsti Bergstø og Torgeir Knag Fylkesnes*. Dokument 8:30 S (2016–2017). Oslo Hentet fra <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/representantforslag/2016-2017/dok8-201617-030s.pdf>
- Bergstøl, J. & Reitan, G. (2008). *Samer på Dovrefjell i vikingtiden – et bidrag til debatten omkring samenes sørgrense i forhistorisk tid*. Historisk tidsskrift, 87(1), 9-27. doi:10.18261/ISSN1504-2944-2008-01-02
- Bernhardsen, M. (2018). *Den første jeg kjender av ætten fikk ryddet sig plass i en skog» Skogfinner i norsk litteratur*. (Masteroppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Berry, J. W. (2019). *Acculturation: A Personal Journey across Cultures*. Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press.
- Bertelsen, J. T., Böss, M., Mølhav, B., Stefansson, F. & Sørensen, A. (1985). *Religion: en grundbog i livsanskuelser*. Danmark: Gyldendal Uddannelse.
- Birkely, H. *Fjordsamisk husholdøkonomi – eksempel Lásse Piera, Ráigeája*. Upublisert.
- Birkely, H. (2011). Om sjøsamenes næring og ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. I S. Persen (Red.), *"Den gang var det jo rikelig med fisk": lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder: artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter.
- Bivdu. (2020). *Om oss*. Hentet fra <https://bivdu.no/om-bivdu/>
- Bjarnar, O. (1982). *Forhandlingene om ny reinbeitekonvensjon mellom Norge og Sverige 1959-1972 (Hovedoppgave)*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bjerkli, B. & Selle, P. (2015). *Samepolitikken utvikling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Bjørklund, I. (1985). *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, I. (1986). *Gjenreisning og fornorsking*. Ottar (Tromsø: trykt utg.), nr 158, 1-1986.
- Bjørklund, I. (1990). *Sámi Reindeer Pastoralism as an Indigenous Resource Management System in Northern Norway*. Development and change, 21(1), 75-86. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1990.tb00368.x>
- Bjørklund, I. (1999a). Når ressursene blir allmenning: samisk ressursforvaltning mot det 21. århundre. I I. Bjørklund (Red.), *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold*, 15-28. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Bjørklund, I. (1999b). Den nasjonale integrasjon av det samiske reindriftssamfunn. I I. Bjørklund (Red.), *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold: om statlig styring, allmenningens tragedie og lokale sedvaner i Sápmi*, 52-65. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Bjørklund, I. (2011). *Påskeresolusjonen i 1960 – Karasjoks etnopolitiske oppgjør*. Heimen: lokalhistorisk tidsskrift, 48(3), 195–206.
- Bjørklund, I. (2013). Gruvedrift og reindrift: om nordområdesatsing, folkerett og trojanske hester i Sápmi. I S. Jentoft, J.-I. Nergård & K. A. Røvik (Red.), *Hvor går Nord-Norge? Politiske tidslinjer*. (s. 417-428). Stamsund: Orkana akademisk.
- Bjørklund, I. (2016). Fra formynder til forhandler: Om inngrep, konsekvensanalyser og «balansert sameksistens». I T. A. Benjaminsen, I. M. G. Eira & M. N. Sara (Red.), *Samisk reindrift: norske myter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bjørklund, I. (2017). *Landsmøtet i 1917 og samebevegelsen i nord*. Heimen (Oslo, Norway), 54(2), 121-129. doi:10.18261/issn.1894-3195-2017-02-02
- Bjørklund, I. (2020). *The Áltá Action as a Sámi Conflict. Forty years later*. Amsterdam: Valiz.
- Bjørklund, I. (2022). Bajáshuksen ja dáruiduhttin - Gjenreisningen av Nord-Troms og Finnmark som fornorsking. I B. A. Solbakken, C. Glicksman & I.-M. Oskal (Red.), *Huk-endoáidda: arkitektuvra Sámis = arkitektur i Sápmi*. Stamsund: Orkana.
- Bjørklund, I. & Brantenberg, T. (1981). *Samisk reindrift - norske inngrep: om Altaelva, reindrift og samisk kultur*. Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, I., Drivenes, E.-A. & Gerrard, S. (1994). På vei til det moderne, om jordbruk fiske, reindrift og industri 1890-1990. I E.-A. Drivenes, M. A. Hauan & H. A. Wold (Red.), *Nordnorsk kulturhistorie: 1: Det gjenstridige landet*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørklund, I. & Eidheim, H. (1997). *Om reinmerker: kulturelle sammenhenger og norsk jus i Sápmi*. Tidsskrift for samfunnsforskning, Årg. 38, nr 4 (1997), 562-577.
- Bjørklund, I. & Gaski, H. (2014). *"Om sjøsamene" og andre skrifter av Anders Larsen = "Mearrasámiid birra" ja Anders Larsena eará čállosat*, 7-11.
- Bjørklund, I. (1978). *Kvæn - same - norsk: en sosial-antropologisk analyse av "De tre stammers møte" (Magisteravhandling)*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bladh, G. Myhrvold, J. & Persson, N. (2009). *Skogsfinska släkt-namn i Skandinavien*. Karlstad: Karlstads universitet.

- Blix, B. H. (2016). *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. Hentet fra <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-x-mlui/bitstream/handle/11250/2412229/Helse-%20og%20omsorgstjenester%20til%20den%20samiske%20befolkningen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Blix, B. H., Hamran, T. & Normann, H. K. (2013). "The Old Sami" - who is he and how should he be cared for? A discourse analysis of Norwegian policy documents regarding care services for elderly Sami. *Acta borealia*, 30(1), 75-100. doi:10.1080/08003831.2013.769323
- Blix, B. H., Hamran, T. & Normann, H. K. (2015). *Roads not taken: A narrative positioning analysis of older adults' stories about missed opportunities*. *J Aging Stud*, 35, 169-177. doi:10.1016/j.jaging.2015.08.009
- Blix, E. S. (1971). *Sør-Varanger slekter*. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Bogetvedt, H. (1998). *Kveenikirjallisuus pohjoisnorjalaisessa kirjallisuusinstituutiossa. Kvenlitteratur i den nordnorske litteraturinstitusjonen* (Hovedoppgave i finsk litteratur). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bones, S. (red.) (2022) *Andre verdenskrig i nord. 3. Kampen om frihet*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Bones, S. (2022). *Kald krig. I S. Bones (Red.), Andre verdenskrig i nord: 3: Kampen om frihet* (Vol. 3). Stamsund: Orkana akademisk.
- Borgen, P. (1997). *Samenes første landsmøte: 6.-9. februar 1917: grunnlaget for samefolkets dag 6. februar: historisk oversikt, dokumentasjon, kommentar*. Trondheim: Tapir.
- Bossy, J. (1985). *Christianity in the West 1400-1700*. Oxford: Oxford University Press.
- Bottolfsen, Ø. & Birkeland, M. (1990). *Finnmark fylkeskommunes historie 1840-1990*. Vadsø: Finnmark fylkeskommune.
- Botvar, P. K. & Schmidt, U. (2010). *Religion i dagens Norge: mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bourdieu, P. (1977). *The economics of linguistic exchanges*. *Social Science Information*, 16(6), 645-668. doi:10.1177/053901847701600601
- Boyesen, E. (1958). *Samenes skole- og utdanningspørsmål. Sámi ællin: Sámi særvi jakkigir'ji ... = Sameliv: Samisk selskaps årbok ... Nr. 3 (1956/1958), 22-50*.
- Brandal, N., Døving, C. A. & Plesner, I. T. (2017). *Nasjonale minoriteter og urfolk i norsk politikk fra 1900 til 2016*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Brandt, F. (2020, 08.12.). *Regeringen giver officiel undskyldning til 22 grønlandske børn*. DR Seneste nyt. Hentet fra <https://www.dr.dk/nyheder/seneste/regeringen-giver-officiel-undskyldning-til-22-groenlandske-boern>
- Brantenberg, T. (1985). *The Alta-Kautokeino Conflict, Sami Reindeer Herding and Ethnopolitics*. I J. Brøsted & A. Eide (Red.), *Native power: the quest for autonomy and nationhood of indigenous peoples* (s. 23-48). Bergen: Universitetsforlaget.
- Bratrein, H. D. (1990). *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv: 2: Fra år 1700 til 1860*. Hansnes: Karlsøy kommune.
- Bratrein, H. D. (2001). *Adelsgods og krongods i Finnmark*. *Hålovgminne*, B. 21, årg. 82, h. 3 (2001), 57-84.
- Bratrein, H. D., Høgtun, E. & Hegstad, S. (2018). *Høvding, jarl, konge: Nord-Norges politiske historie i vikingtid: et annerledes fortelling* (Vol. 37). Stamsund: Orkana akademisk.
- Brattland, C. & Eythorsson, E. (2016a). *Bruk og forvaltning av sjøarealer. I Perspektiver til fremtidig areal- og miljøpolitikk i Sápmi*. Karasjok: Sametinget.
- Brattland, C. & Eypórsson, E. (2016b). *Fiskesløyfa: Spildrafiskernes driftsformer og oppdrettsaktiviteten. Oppdrett til besvær?: om fjordfiske og lakseoppdrett*, 2016 nr. 4 = Nr. 312, 23-33.
- Brattrein, H. D. & Niemi, E. (1994). *Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år. I E.-A. Drivenes, M. A. Hauan & H. A. Wold (Red.), Nordnorsk kulturhistorie: 1: Det gjenstridige landet* (Vol. 1). Oslo: Gyldendal.
- Breivik, R. (2021). *Ikke norsk nok – ikke samisk nok. En kvalitativ studie av sjøsamisk identitet i Porsanger* (Masteroppgave). Nord universitet, Bodø.
- Broderstad, E. G., Hernes, H. K. & Jenssen, S. (2015). *Konsultasjoner – prinsipper og gjennomføring* I B. Bjerkli & P. Selle (Red.), *Samepolitikken utvikling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Brzozowski, J.-A., Taylor-Butts, A. & Johnson, S. (2006). *Victimization and offending among the Aboriginal population in Canada*. *Juristat*, 26(3), 1.
- Bufdir. (2020). *Samer, nasjonale minoriteter og personer med innvandrerbakgrunn - Statistikk og forskning om likestilling og levekår*. Hentet fra https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/
- Buljo, K. M. E. (2002). *Mu kultureanadagat = Mitt kulturlandskap*. *Dieđut* nr. 1/2001, 136-149, 150-155, 202, 217.
- Bull, E. H. (1979). *Sameskolen i Snåsa*. Ottar (Tromsø: trykt utg.), nr. 116/117-1979, 88-9.
- Bull, K. S. (2005). *Fisket i saltvann. Betragtninger rundt rettighetsspørsmål*: Kart og Plan, 65(1), s. 9-16.
- Bull, K. S. (2011). *Kystfisket i Finnmark: en rettshistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bull, K. S. (2014). *Jordsalgslovgivning. En retthistorisk gjennomgang av jordsalgslovgivningen i Finnmark i perioden 1775-1965*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2013-4/id715404/t>
- Bull, K. S. (2018). *Reineieres erstatningsansvar ved beiting på innmark*. *Nytt i privatretten*(3).
- Bull, K. S. (2023). *Konsekvenser av fornorskingen på reindriftens rettigheter - belyst gjennom lovgivning og rettspraksis*. I Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Bull, K. S., Sara, M. N. & Oskal, N. (2001). *Reindriften i Finnmark: rettshistorie 1852-1960*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Bull, T. (1996). *Språkskifte hos kvinner og menn i ei nordnorsk fjordsamebygd*. *Nordnorske dialektar / Ernst Håkon Jahr, Olav Skare (red.)*, 185-200.
- Bäckman, L. (1983). *Förfäderskult: en studie i samernas förhållande till sina avlidna*. Lasta: SáDS áigečála: tidskrift, 11-48.
- Canadian Conference of Catholic Bishops. (2021, 24.09.2021). *Statement of Apology by the Catholic Bishops of Canada to the*

- Indigenous Peoples of This Land*. Hentet fra <https://www.cccb.ca/letter/statement-of-apology-by-the-catholic-bishops-of-canada-to-the-indigenous-peoples-of-this-land/>
- Cecco, L. (2021, 29. 09.). *Indigenous children set to receive billions after judge rejects Trudeau challenges*. The Guardian. Hentet fra <https://www.theguardian.com/global-development/2021/sep/29/canada-indigenous-children-first-nations-trudeau>
- Christensen, P. & Hallenstvedt, A. (2005). *I kamp om havets verdier: Norges fiskarlags historie*. Trondheim: Laget.
- Christensen, T. (2002). *Skogfinner og finnskoger: vandringene vestover på 1500- og 1600-tallet - fra Finland til de svenske og norske finnskogene - og videre vestover til store deler av Østlandet, Oslomarka og Finnemarka*. Oslo: T. Christensen.
- Clifford, J. (2014). *On Ethnographic Allegory*. *Sotsiologicheskoie obozrenie*, 13(3), 94-125. doi:10.17323/1728-192X-2014-3-94-125
- Clucas, M. (2009). *The Irish health disadvantage in England: contribution of structure and identity components of Irish ethnicity*. *Ethnicity & health*, 14(6), 553-573. doi:10.1080/13557850903111571
- Curtis, T., Larsen, F. B., Helweg-Larsen, K. & Bjerregaard, P. (2002). *Violence, sexual abuse and health in Greenland*. *Int J Circumpolar Health*, 61(2), 110-122. doi:10.3402/ijch.v61i2.17443
- Dagsvold, I. (2010). *Det kultursensitive helsemøtet – Kunnskapsmessige utfordringer*. I A. C. Silviken & V. Stordahl (Red.), *Samisk psykisk helsevern: nye landskap, kjente steder og skjulte utfordringer* (s. 34-54). Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Dahl, E., Bergsli, H. & van der Wel, K. (2014). *Sosial ulikhet i helse: en norsk kunnskapsoversikt*. Hentet fra https://oda.oslomet.no/oda/xmlui/bitstream/handle/11250/2998220/Sosial_ulikhet_i_helse_En_norsk_kunnskapsoversikt_Sammen-dragsrapport.pdf?sequence=1
- Dahl, H. (1957). *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814-1905*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H. & Bockelie, M. (1976). *Tromsø offentlige lærerskole i 150 år: 1826-1976*. Tromsø: Lærerskolen.
- Dahl, H. F. & Helseth, T. (2006). *To knurrende løver: Kulturpolitikkens historie 1814–2014*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Danielsen, I. E. & Riseth, J. Å. (2018). *Konsekvensanalyse for reindrifta i Trollheimen - Reguleringsplan for driftsutvidelse av Svahøa skiferbrudd* (15/2018).
- Dankertsen, A. (2007). *Samen sitter i kroppen*. *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*, 4(1), 123-127. doi:10.18261/ISSN1504-3010-2007-01-16
- Lov om retten til å delta i fiske og fangst LOV-1999-03-26-15 C.F.R.* (1999).
- Den norske kirke. (2018). *Visjonsdokument for Den norske kirke 2019-2021*. Hentet fra https://www.kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkeradet/2018/januar/kr_14_2_18_sammenfatning_av_hoeringssvar.pdf
- Devik, B. A. (1980). *Sameskolen i Havika 1910-1951: et tidskifte i sørsamenes kulturreising* (Vol. 16). Tromsø: Tromsø museum.
- Diaz, E., Calderón-Larrañaga, A., Prado-Torres, A., Polblador-Plou, B. & Gimeno-Feliu, L.-A. (2015). *How do immigrants use primary health care services? A register-based study in Norway*. *Eur J Public Health*, 25(1), 72-78. doi:10.1093/eurpub/cku123
- Digitalarkivet. (1865). *Folketelling 1865 for 1826 Hattfjell-dal prestegjeld*. Hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/38361/18>.
- Dikkanen, S. L. (1965). *Sirma: residence and work organization in a Lappish-speaking community* (Vol. 8). Oslo: Universitetsforlaget.
- Direktoratet for naturforvaltning (2012) *Regulering av fisket etter anadrome laksefisk i Finnmark og Nord-Troms for 2012: Rapport fra arbeidsutvalg*. <https://tanafisk.no/wp-content/uploads/2012/01/Anon-2011.-Arbeidsutvalgets-rapport-regulering-av-fisket-etter-anadrome-laksefisk-i-Finnmark-og-Nord-Troms-for-2012.pdf>
- DNT Finnskogen og omegn. *Kart og brosjyrer*. Hentet fra <https://finnskogen.dnt.no/kart-og-brosjyrer/>
- Drivenes, E.-A. (2004). *Kirka og fornorskningspolitikken. Et Helligt land for Gud / redaktører: Svein Malmbekk ... [et al.]*, 51-63.
- Drivenes, E.-A. & Jernsletten, R. (1994). *Det gjenstridige Nord-Norge: religiøs, politisk og etnisk mobilisering: 1850-1990. Nordnorsk kulturhistorie / redigert av Einar-Arne Drivenes, Marit Anne Hauan og Helge A. Wold, B. 1, [210]-281*.
- Drivenes, E.-A. & Niemi, E. (2000). *Også av denne verden?: etnisitet, geografi og læstadianisme mellom tradisjon og modernitet. Vekkelse og vitenskap / Øyvind Norderval og Sigmund Nettet (red.)*, 156-186.
- Daa, L. (1886). *Foredrag i Det norske vitenskapsakademiet 15.11. 1886 Ludvig Daa: Om Friis' etnografiske kart*. Hentet fra https://www.dokpro.uio.no/omfriis_daa.html
- EGGEN, Ø. (1998). *Troens Bekjennere: Kontinuitet Og Endring I En Læstadiansk Menighet* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Eidheim, H. (1966). *Lappish Guest Relationships under Conditions of Cultural Change*. *American anthropologist*, 68(2), 426-437. doi:10.1525/aa.1966.68.2.02a00080
- Eidheim, H. (1997). *Ethno-political development among the Sami after World War II: the invention of selfhood. Sami culture in a new era / Harald Gaski (Red.)*, 29-61.
- Eidheim, H. (2005). *Kriselærer i Sápmi - opplevingar og refleksjonar = Heahteahpaheadji Sámis - vásáhusat ja dárkustusat*. *Samisk skolehistorie, [B.] 1, 196-209*.
- Eikeland, A.-O. (2003). *Til den ytterste grind: selvmord i et arktisk samfunn* (Vol. nr 1/2003). Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.
- Eikeland, A.-O. (1999). *"Til den ytterste grind": selvmord i et arktisk samfunn: selvet, særlig i lys av Kierkegaard* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Eilertsen, S. M. & Riseth, J. Å. (2021). *Rovviltforvaltning og reindriftsnæringen – Hvordan kan todelt målsetting i samsvar med internasjonale konvensjoner praktiseres? I B. E. Flø & F. Flemsæter (Red.), Utmark i endring*.

- Riseth, J. Å., Eilertsen, S. M. & Johansen B. (2021). *Reindriftas sårbarhet og Norges ansvar. Utmark i endring*. 2021, s. 29-66.
- Elenius, L. (2001). *Både finsk och svensk: modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen, 1850-1939*. (Doktoravhandling). Umeå universitet, Umeå.
- Eles, H. (Red.) (1993). *Skogfinnarna och Finnskogen*. Torsby: Torsby Finnkulturcentrum.
- Eliassen, K. (2007). De norsk-svenske reinbeiteforhandlinger 2003-2005: hva består problemene i? *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905* / Else Grete Broderstad, Einar Niemi og Ingrid Sommerseth (red.), 165-172.
- Elstad, H. & Halse, P. (2021). *Norsk kristendomshistorie*. Oslo: Samlaget.
- Elstad, H. & Halse, P. (2022). *Illustrert norsk kristendomshistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Elstad, J. I. (2016). *Register study of migrants' hospitalization in Norway: world region origin, reason for migration, and length of stay*. BMC Health Serv Res, 16(1), 306-306. doi:10.1186/s12913-016-1561-9
- Elsvatn, L. (2007). *Etnisitet og agrarnæring i Hattfjelldal 1850-1940* (Masteroppgave). UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Enbuske, M. (2008). *Vanhan Lapin valtamailla: asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Sura.
- Engelien, E., Aslaksen, I. & Undelstvet, J. K. (2020). *Utbygging får konsekvenser for reinbeiteområder*. Hentet fra <https://www.ssb.no/natur-og-miljo/artikler-og-publikasjoner/utbygging-far-konsekvenser-for-reinbeiteomrader>
- Engelien, E. & Aslaksen, J. (2019). Fysiske inngrep i samiske rein- beiteområder: Beregning av påvirkningssoner. I E. S. E. Buljo & E. B. Jonassen (Red.), *Sámi logut mitalit 12: čielggaduvvon sámi statistihkka 2019* (Vol. 1/2019). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Engelsen, B. (2015). Nord-Norge og valgene til Riksforsamlingen i 1814: på «fraliggenhetens» vilkår. I E. Niemi & T.-H. Allern (Red.), *Nord-Norge og 1814 - med eller utenfor?* (s. 29-60). Stamsund: Orkana akademisk.
- Engesbak, H. & Stubbe, T. A. (2008). *Bureaucratic response to policy change: Implementation of adult education policy in Norway*. International journal of lifelong education, 27(1), 19-34. doi:10.1080/02601370701803583
- Eriksen, A. M. A. (2019). Vold, overgrep og helseplager blant samer i Norge. I E. S. E. Buljo & E. B. Jonassen (Red.), *Sámi logut mitalit 12: čielggaduvvon sámi statistihkka 2019* (Vol. 1/2019). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Eriksen, G. (2002). *Tilvenningen til samisk kultur og rettstenking i norsk høyesterettspraksis. Om møtet mellom en muntlig og en tekstbasert rettskultur*. Kart og plan, 62(2002) nr 4, s.pp 230-247.
- Eriksen, K. E. & Niemi, E. (1981). *Den finske fare: sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, T. H. (1993). *Ethnicity and nationalism*. London: Pluto Press.
- Eriksen, T. H. (1993). *In which sense do cultural islands exist?* Social anthropology, 1(1b), 133-147. doi:10.1111/j.1469-8676.1993.tb00246.x
- Eriksen, T. H. (2013). *Fredrik Barth: en intellektuell biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, A. (2017): "Breaking the silence". *Interpersonal violence and Health among Sami and non-Sami. A population-based study in Mid -and Northern Norway* (Doktoravhandling). UiT Norges arktiske universitet. Tromsø.
- Erke, K. J. & Nedrejord, M. L. (2023). *Likeverdige helsetjenester til den samiske befolkningen?* Tidsskrift for Den norske lægeforening, 143(3). doi:10.4045/tidsskr.23.0074
- Eskeland, T. (2015). Navngivning på de norske Finnskogene. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* (s. 105-120). Oslo: Novus.
- Evjen, B. (2001) *Tysfjord kommune: 2: Velferd og mangfold: Tysfjord kommune 1950-2000*. Tysfjord kommune [Kjøpsvik]: Kommunen, 1998-2001.
- Evjen, B. (2003). "Vi flytter ikke"! Musken 1950-2000. Politikk, 16-25.
- Evjen, B. (2014) Åpning for sjøsamiske rettigheter. I N. Kolle (red.), *Havet, fisken og oljen 1970-2014. Norges Fiskeri- og kysthistorie bind IV*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Evjen, B. & Hansen, L. I. (2009). *One people – many names: on different designations for the Sami population in the Norwegian county of Nordland through the centuries*. Cont. Change, 24(2), 211-243. doi:10.1017/S0268416009007164
- Evjen, B. & Pettersen, R. M. L. (2004). *Fra kobbereventyr til marmorby: Fauske kommune 100 år, 1905-2005*. Fauske: Kommunen.
- Evjen, B. & Sindt, R. (2022). Nærkontakt, krigsmødre, krigsbarn og krigsbruder. I B. Evjen (Red.), *Andre verdenskrig i nord: 2: En annerledes hverdag* (Vol. 2). Stamsund: Orkana akademisk.
- Evjen, B. (red.). (2022). *Andre verdenskrig i nord. 2: en annerledes hverdag*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Evjen, B. (1998). *Tysfjord kommune: 1: Et sammensatt fellesskap: Tysfjord kommune 1869-1950*. Kjøpsvik: Kommunen.
- Eythorsson, E. (2011). Økologisk endring i Tanafjorden. I S. Persen (Red.), *"Den gang var det jo rikelig med fisk": lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder: artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter.
- Eyþórsson, E. (2008). *Sjøsamene og kampen om fjordressursene*. Karasjok: CálliidLágádus.
- Eythorsson, E. & Mathisen, S. R. (1998). Ressursforvaltning og lokal kunnskap i sjøsamiske områder? I B. Sagdahl (Red.), *Fjordressurser og reguleringspolitikk* (s. 40-55). Oslo: Kommuneforlaget.
- Eythorsson, E., Schreiber, D., Brattland, C. & Broderstad, E. G. (2019). Interactions between the Salmon Aquaculture Industry and the Indigenous Peoples in Norway and Canada. I S. Allen, N. Bankes & Ø. Ravna (Red.), *The Rights of Indigenous Peoples in Marine Areas*. London: Bloomsbury Publishing Plc.

- Fagertun, F. (red.). (2022). *Andre verdenskrig i nord. 1: Overfall og okkupasjon*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Falch, T. (2002). Verdier, vern, forvaltning. *Samiske landskap og Agenda 21* / Svanhild Andersen (red.), 101-106, 198, 213.
- Falch, T. & Selle, P. (2018). Den nye samepolitikkenes bakgrunn og framvekst. I *Sametinget: institusjonalisering av en ny samepolitikk*. Oslo: Gyldendal.
- Falkegård, M. & Svenning, M.-A. (2017). *Hvorfor sliter laksen i Tana? Kampen om Tanalaksen, 17-22*.
- Falkenberg, J. (1941). *Bosetningen ved Indre Laksefjord i Finnmark: optegnelser fra 1938* (Vol. 2). Oslo: Museet.
- Falkenberg, J. (1988). *Innføringen av reinbeitedistrikter i Sør-Norge*. Åarjel-saemieh = Samer i sør, Nr. 3 (1988), 19-37.
- Finbog, L.-R. (2020). *It speaks to you: making kin of people, duodji and stories in Sámi museums*. (Doktoravhandling). University of Oslo, Oslo.
- Finnmark Dagblad. (2004, 26.05.). *Stormet Sametinget*. iFinnmark. Hentet fra <https://www.ifinnmark.no/nyheter/stormet-sametinget/s/1-30002-1128711>
- Finnmarkskommisjonen. (2015). *Rapport felt 6: Varangerhalvøya vest*. Hentet fra: <https://www.domstol.no/globalassets/domstolene/finnmarkskommisjonen/andre-typer-dokumenter/fk-rapporter/felt-6/felt-6-rapport.pdf>
- Lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark*, LOV-2005-06-17-85 C.F.R. (2005).
- Finnmarkssykehuset. (2022). *Om oss*. Hentet fra <https://finnmarkssykehuset.no/om-oss>
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages* (Vol. 76). Clevedon: Multilingual Matters.
- Fiskeridirektoratet. *Fjordfiskemnda*. Hentet fra <https://www.fiskeridir.no/Yrkesfiske/Tema/Fjordfiskemnda>
- Fiskeridirektoratet. (2004). *Fiskefartøy og fiskarar, konsesjonar og årlege deltakaradgangar 2003*. Hentet fra <https://hdl.handle.net/11250/2826908>
- Fjellheim, F. (2004). *Med joik som utgangspunkt*. Trondheim: Vuelie.
- Fjellheim, J. (2009). *Roros-samen Lars Nilsen Holm*. Fjell-folk, Nr. 34, 2009, 45-50.
- Fjellheim, M. (1986). *Utvikling og problemer i reindriften - en reindriftspolitisk analyse* (Hovedoppgave). Norges landbruks-høgskole, Ås.
- Fjellheim, P. (1983). *Bygselsamer vest for Femund*. Åarjel-saemieh = Samer i sør, [Nr. 1] (1982/83), 80-85.
- Fjellheim, S. (1991) *Kulturell kompetanse og områdetilhørighet. Metoder, prinsipper og prosesser i samisk kulturminnevernarbeid*. AS Offset-Trykk, Steinkjer.
- Fjellheim, S. (1999). *Samer i Rorostraktene*. Snåsa: S. Fjellheim Distribusjon: Saemien sijte.
- Fjellheim, S. (2012). *Gåebrien sijte: en sameby i Rorostraktene*. Roros: S. Fjellheim.
- Fladmoe, A., Nadim, M. & Birkvad (2019). *Erfaringer med hatytringer og hets blant LHBT-personer, andre minoritetsgrup- per og den øvrige befolkningen*. Hentet fra <https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2584665/Erfaringer%2bmed%2bhattytringer.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Folkenborg, H. R. (2008). *Nasjonal identitetsskaping i skolen: en regional og etnisk problematisering*. Tromsø: Eureka Forlag, Høgskolen i Tromsø.
- Fonneland, T. & Äikäs, T. (2020). *Introduction: The Making of Sámi Religion in Contemporary Society*. Religions (Basel, Switzerland), 11(11), 547. doi:10.3390/rel11110547
- Fonneland, T. A. (2010). *Samisk nysjamanisme: urfolksspiritualitet mellom lokale og globale traumar*. Tidsskrift for kulturforskning: Tfk.
- Forsdahl, A. (1973). *Momenter til belysning av den høye dødelighet i Finnmark fylke*. Tidsskr Nor Laegeforen
- Forsdahl, A. (1977a). *Are poor living conditions in childhood and adolescence an important risk factor for arteriosclerotic heart disease?* Br J Prev Soc Med, 31(2), 91-95. doi:10.1136/jech.31.2.91
- Forsdahl, A. (1977b). *Sunnhetstilstanden, hygieniske og sosiale forhold i Sør-Varanger 1869-1975 belyst ved medisinalberetningene* (Vol. 2). Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for samfunnsmedisin.
- Forsdahl, A. (1978). *Living conditions in childhood and subsequent development of risk factors for arteriosclerotic heart disease. The cardiovascular survey in Finnmark 1974-75*. J Epidemiol Community Health, 32(1), 34-37. doi:10.1136/jech.32.1.34
- Forsdahl, A. (1981a). *Finskattede i Sør-Varanger kommune - III*. Tidsskr Nor Laegeforen
- Forsdahl, A. (1981b). *Helsetjeneste i norsk-finske grensestrøk*. Tidsskrift for Den norske legeforening (trykt utg.), Årg.101, nr. 7 (1981), S.449-452.
- Forsdahl, A. (1991). *Utdrag av medisinalberetninger fra Finnmark 1863-1929* (Vol. 5-1991). Vadsø: Fylkeslegen i Finnmark.
- Forsdahl, A. & Salmi, H. (1974). *Finskattede i Sør-Varanger kommune - I. En undersøkelse av levevilkår, kostvaner, røykevaner m.v. i en finskattat befolkningsgruppe*. Tidsskr Nor Laegeforen
- Forsdahl, A. & Salmi, H. (1990). *Bugøynesundersøkelsene. Finskattede i Sør-Varanger kommune - IV*. Tidsskr Nor Laegeforen
- Forsdahl, A. & Salmi, H. (1991). *Kostendring reduserte kolesterolverdiene*. Trygd og arbeid, Årg. 46, nr 6 (1991), [12]-15.
- Forsdahl, A., Salmi, H. & Forsdahl, F. (1974). *Finskattede i Sør-Varanger kommune - II. En undersøkelse av blodtrykk, høyde, vekt, kolesterol og lipoproteinelektroforese blant finskattede menn - samt effekten av kostendring*. Tidsskr Nor Laegeforen.
- Forsdahl, A., Svendal, A., Syse, A. & Thelle, D. (1989). *Helse og ulikhet. Vi trenger et handlingsprogram for Finnmark*. Hentet fra <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/6376/report.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Forskningsrådet. (2020). *Microdata.no: Enklere og bedre tilgang til registerdata. Norsk veikart for forskningsinfrastruktur*. Hentet fra <https://www.forskningsradet.no/sok-om-finansi->

- ering/midler-fra-forskningsradet/infrastruktur/norsk-veikart-for-forskningsinfrastruktur/prosjektbeskrivelser/under-etableringi-drift/enklere-og-bedre-tilgang-til-registerdata/
Forskrift om bruk av det samiske flagget, FOR-2004-05-27-1087 C.F.R. (2004).
- Forskrift om stadnamn*, FOR-2017-05-23-638 C.F.R. (2017).
- Fredriksen, L. T. (2020). Imagination and Reality in Sami Fantasy The arctic in literature for children and young adults. I H. Hansen, M. Leavenworth. & A. Ryall (Red.), *The Arctic in Literature for Children and Young Adults* (s. 135-144). London: Taylor and Francis.
- Friberg, O. & Hjemdal, O. (2004). *Resiliens som mål på tilpasseingssevne*. Tidsskrift for norsk psykologforening, 41(3), 206-206.
- Friberg, O., Sørli, T., Schei, B., Javo, C., Sørbye, Ø. & Hansen, K. L. (2020). *Do Childhood Boarding School Experiences Predict Health, Well-Being and Disability Pension in Adults? A SAMINOR Study*. Journal of cross-cultural psychology, 51(10), 848-875. doi:10.1177/0022022120962571
- Friis, J. A. (1861). *Ethnografisk kart over Finmarken*
- Friedman, R. (2017). *Competing memories: Truth and Reconciliation in Sierra Leone and Peru*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gal, S. (1979). *Language shift: social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gaski, H. (1987). *Med ord skal tyvene fordrives: om samenes episk poetiske diktning*. Karasjok: Davvi girji.
- Gaski, H. (2011). Sang, poetry, and Images in Writing: Sami Literature. I K. Langgård & K. Thisted (Red.), *From oral tradition to rap: literatures of the Polar North* (s. 15-38). Nuuk: Ilisimatusarfik/Forlaget Atuagkat.
- Gaski, L. (1999). Ressurser og rettigheter sett i et lokalsamfunns perspektiv. *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold / Ivar Bjørklund* (red.).
- Gauslaa, J. (2018). *Rovdyrvern og menneskerettigheter i reindriftsområder*. I Kurs i regi av Juristenes Utdanningsssenter, Alta.
- Giddens, A. (1979). *Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Gjerpe, K. K. (2017). *Samisk læreplanverk – en symbolsk forpliktelse?: En begrepsanalyse av det samiske innholdet i Læreplanverket Kunnskapsløftet og Kunnskapsløftet Samisk*. Nordic studies in education, 37(3-4), 150-165. doi:10.18261/issn.1891-5949-2017-03-04-03
- Gjessing, G. (1948). *Sameproblemet*. Kontakt 2(11).
- Gjertsen, H., Melbø, L., Fedreheim, G. E. & Fylling, I. (2017). *Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder*. Hentet fra <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2495757/Gjertsen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Godø, H. (1975). *Grue Finnskog: etniske aspekter ved sosio-økonomisk utvikling* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- González, E. (2021). *Transnational Justice and Indigenous Peoples in Latin America. Lessons learned from case studies of Guatemala, Peru and Colombia*. Hentet fra https://gijtr.org/wp-content/uploads/2021/12/Transitional_justice_and_indigenous_peoples_in_latin_america_-_lessons_learned_guatemala_Peru_and_Colombia.pdf
- Gorter, W. T. (2019). *Østsamenes fangst, fiskeri og handel med de russiske og vest-europeiske handelssystemer*. Varanger årbok (Varanger opp av asken), 126-154.
- Graff, O. (2004). «Om kjæresten min vil jeg joike.» *Undersøkelser over en utdødd sjøsamisk joiketradisjon*. Karasjok: Davvi Girji.
- Graff, O. (2016). *Joikeforbudet i Kautokeino*. Karasjok: Davvi Girji.
- Grankvist, R. (2003). Seminarium lapponicum Fredericianum i Trondheimsmiljøet. I S. Supphellen & J. R. Hagland (Red.), *Knud Leem og det samiske* (s. 45-60). Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Granqvist, K. (2005). Konfrontation eller förlikning?: samerna, kronan och rätten i Lappmarken i 1600-talets Sverige. I P. Axelsson & P. Sköld (Red.), *Ett folk, ett land – Sápmi i historia och nutid* (s. 49-65). Umeå: Centrum för samisk forskning.
- Gravelin, C. R., Biernat, M. & Bucher, C. E. (2018). *Blaming the Victim of Acquaintance Rape: Individual, Situational, and Sociocultural Factors*. Front Psychol, 9, 2422-2422. doi:10.3389/fpsyg.2018.02422
- Greneren, G. (2009). Oppvekst i markebygdene på 1980-tallet. I S. Lund (Red.), *Samisk skolehistorie: 3* (Vol. 3). Kárášjohka: Davvi girji.
- Greneren, G. (2015). *Finnfondet: et fornorskingsinstrument eller et ekstra lønnstillegg? - En gjennomgang av fondets midler til lærerne 1901–1902*. Historisk tidsskrift, 94(4), 609-633. doi:10.18261/ISSN1504-2944-2015-04-04
- Grini, M. (2016). *Samisk kunst i norsk kunsthistorie. Historiografiske riss* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Regan, P., Solomos D. & Gudmarsdóttir, S. (red.). (2021). *Trading Justice for Peace? Reframing Reconciliation in TRC Processes in South Africa, Canada and Nordic Countries*. Cape Town: AOSIS Publishing.
- Gulbrandsen, T. (2019). *Hva er tillit?* Essay i Sosiologen. Hentet fra <https://sosiologen.no/essay/essay/hva-er-tillit/>
- Guttormsen, H. (2005). *Fra istid til Læstadius*. Lyngseidet: Lyngen bygdebok.
- Gælok, P. (2022) *Min skolehistorie*. Bårjås 2022. Årran julevsáme guovdásj ; Báhkko
- H. M. Kongen. (1997). *Sametinget 1997: Åpningstale. H.M. Kongens tale ved åpningen av det tredje Sameting 7. oktober 1997*. Hentet fra www.kongehuset.no/tale.html?tid=171065&sek=26947&scope=0
- Hage, I. (1999). *Som fugl føniks av asken?* Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Hagen, G. (2001). *Barnevernets historie: om makt og avmakt i det 20. århundret*. Oslo: Akribe.
- Hagen, R. B. (2007). *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Oslo: Samlaget.

- Hagen, R. B. (2010). *Hekser: fra forfølgelse til fortryllelse*. Oslo: Humanist forlag.
- Hagen, R. B. (2012). *Forfølgelse av trollfolk i fortid og samtid*. Kirke og kultur, 117(1), 27-41. doi:10.18261/ISSN1504-3002-2012-01-04
- Hagen, R. B. & Alm, E. (2023). *Trolldomsprosessene i Norge*. I *Store norske leksikon*.
- Haila, Y. (1997). 'Wilderness' and the Multiple layers of Environmental Thought. *Environment and history*, 3(2), 129-147. doi:10.3197/096734097779555935
- Hall, J., Hall, M. Y. D., Johnston, A., Taff, A., Chee, M. & Martin, K. (2018). *Indigenous Language Use Impacts Wellness*. In *The Oxford Handbook of Endangered Languages* (s. 863). Oxford: Oxford University Press.
- Hallan, N. & Salvesen, H. (1977). *Kritiske, prinsipielle og programmatisk bemerkninger til sørsamenes eldste historie*. *Historisk tidsskrift*, 56(1977), 318-334.
- Hallem, M. (2021). *Fremmed blod* [Dokumentar]: NRK 1.
- Hansen, K. (2011). *Hva er Helgeland*. *Helgeland Historie*, 3, 313-314.
- Hansen, K. L. (2015). Fornorsking og etnisk diskriminering blant samer i nord – konsekvenser for helse? In A. R. Broderstad, A. C. Silvikken & I.-M. Oskal (Red.), *Korsen é det med helsa di? = Gokte don leak rupmaha bearri?* Tromsø: Senter for samisk helseforskning.
- Hansen, K. L. (2017). Diskriminering av samer med funksjonsnedsettelse. I *Sámi logut muitalit 10: čielggaduvvon sámi statistihkka 2017* (Vol. 1/2017), s. 84-97. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Hansen, K. W. (2021). *Fjordlinjer, sild og kysttorsk*. Kyst og fjord. Hentet fra <https://www.kystogfjord.no/nyheter/forsiden/Fjordlinjer-sild-og-kysttorsk>
- Hansen, L. I. (2007). Grenseoverskridende reindrift i en grenseløs tid: reindrift i nordre Nordland på begynnelsen av 1600-tallet. *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905* / Else Grete Broderstad, Einar Niemi og Ingrid Sommerseth (red.), 21-36.
- Hansen, L. I. & Evjen, B. (2008). Kjært barn - mange navn: om forskjellige betegnelser på den samiske befolkningen i Nordland gjennom århundrene. *Nordlands kulturelle mangfold* / Bjørg Evjen og Lars Ivar Hansen (red.), s. 17-47.
- Hansen, L. I. & Olsen, B. (2004). *Samenes historie: fram til 1750*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Hansen, L. I. & Olsen, B. (2022). *Samenes historie: Fram til 1750* (2. utgave. ed.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Hardin, G. (1968). *The Tragedy of the Commons*. *Science*, 162(3859), 1243-1248.
- Hastrup, K. (1990). *Island of anthropology: studies in past and present Iceland* (Vol. 5). Odense: Odense University Press.
- Hauglid, A. O. (1981). *Balsfjorden og Malangens historie: 1: Fram til 1830-åra: fra veidesamfunn til jordbruksbygd*. Storsteinnes: Kommunen.
- Lov om forvaltning av viltlevande marine ressurser*, LOV-2008-06-06-37 C.F.R. (2008).
- Hayner, P. (2010). *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. Milton: Taylor and Francis.
- Heatta, N. J. (2017, 24.04.). *NRK Sápmi history. The story of the development of an indigenous media house*. Lecture at Sámi University of Applied Sciences. *Indigenous Societies and Structures*, JOU 305.
- Heatta, N. J. (2018, 06.12.). *Samer må ha selvbestemmelse over egne medier*. *Altaposten*. Hentet fra <https://www.altaposten.no/meninger/2018/12/06/--Samer-må-ha-selvbestemmelse-over-egne-medier-18009805.ece>
- Hedlund, M. & Moe, A. (2000). *De forstår ikke hva som er viktig for oss. Helsetjenester og sørsamer*. Hentet fra <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2444863/HOS0022.pdf?sequence=1&i-sAllowed=y>
- Heiervang, S. (1937). *Norges finnemisjonsselskap ved 50 års-jubileet*. Trondheim: Selskapet.
- Helander, E. (2001). *Samiska rättsuppfattningar i Tana; og Rätt i Deanodat. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger: bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*, [423]-496.
- Helander, K. R. (2002). Personnavn i nordsamisk navnetradisjon. *Venneskrift til Gulbrand Alhaug* / redigert av Tove Bull, Endre Mørck og Toril Swan, 76-80.
- Helander, K. R. (2008). *Namat dan nammii*. Diedut 1/2008. Guovdageaidnu/Kautokeino: Sámi allaskuvla / Samisk høyskole.
- Helander, K. R. (2015). Samiske stedsnavn i Norge. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Norge*. Oslo: Novus.
- Helland, A. (1902). *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrevet: topografisk-statistisk beskrivelse over. 4 2: Hedemarkens amt Byerne og herrederne*. Kristiania: Aschehoug
- Helland, A. (1906). *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrevet: topografisk-statistisk beskrivelse over ...: 20 D. 2: Finnmarkens amt Befolkning og historie*. Kristiania: Aschehoug.
- Helleland, B. (2008). *Stedsnavn*. Hentet fra <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Stedsnavn/Lar-meir-om-namn/Artiklar/Stedsnavn>
- Helse Nord. (2020). *Spesialisthelsetjenester til den samiske befolkningen*. Hentet fra <https://helse-nord.no/Documents/Fagplaner%20og%20rapporter/Samiske%20helsetjenester/Strategi%20Spesialisthelsetjenester%20til%20den%20samiske%20befolkningen%20-%20bokm%20a5l.pdf>
- Helse Nord. (2021, 19.01.). *Høie fikk samisk strategi*. Hentet fra <https://helse-nord.no/nyheter/hoie-fikk-samisk-strategi>
- Lov om helseforetak m.m.*, LOV-2001-06-15-93 C.F.R. (2001).
- Henriksen, H. J. (1945). Luossa-bivdem jod do-buoduin Dænost/Laksefiske med posegarntengsel i Tanaelva. In *Festskrift til Konrad Nielsen på 70-årsdagen: 28. august 1945 Studia septentrionalia* (trykt utg.) (Vol. 2). Oslo: A.W. Brøgers Boktrykkeri.
- Henriksen, J. B. (2011). *Interne rettighetsspørsmål i reindriften i Finnmark: Noen problemstillinger og årsaksforhold*. Hentet fra <https://docplayer.me/39047922-Interne-rettig->

hetssporsmal-i-reindriften-i-finnmark-noen-problemstillinger-og-arsaksforhold.html

Henriksen, M. B. (2021). *Samiske stedsnavn*. Hentet fra <https://www.norsknamnelag.no/Stadnamn/samiskstedsnavn.html>

Hermanstrand, H. (2005). *Sørsamisk samfunn i endring: fokus på Åarjel-Njaarke 1775-1865* (Hovedoppgave). NTNU, Trondheim.

Hermanstrand, H. (2014). Sørsamiske kystsamer. I E. Norberg & U. S. Winka (Red.), *Sydsamer - landskap och historia: ett dokumentationsprosjekt på sydsamiskt område under åren 2012-2014* (Vol. 16). Östersund: Gaaltije.

Hermanstrand, H. (2021). *To samiske stemmer fra Tråante/Trondheim*. Heimen, 58(4), 343-358. doi:10.18261/issn.1894-3195-2021-04-04

Hermanstrand, H. & Kosmo, A. J. (2009). *Samene i Østre Namdal*. Røyrvik: Røyrvik kommune.

Hermanstrand, H., Sem, L., Nilssen, T. R. & Kolberg, A. (2019). *The Indigenous identity of the South Saami: historical and political perspectives on a minority within a minority*. Cham: Springer.

Hermanstrand, H. (2020). *Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygser i Vaapste og Raane 1690-1800: Samisk handlingsrom i kongemaktens grenseland* (Doktoravhandling). UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.

High North News. (2018, 25.10.). *Overgrep og kolonitid preger fremdeles grønlanderne*. High North News. Hentet fra <https://www.highnorthnews.com/nb/overgrep-og-kolonitid-preger-fremdeles-gronlanderne>

High North News. (2022, 02.03.). *Grønlandske eksperimentbarn får likevel erstatning*. High North News. Hentet fra <https://www.highnorthnews.com/nb/gronlandske-eksperimentbarn-far-likevel-erstatning>

Hilder, T. R. (2010). *Sámi soundscapes: Music and the Politics of Indigeneity in Arctic Europa* (PhD thesis). Royal Holloway University, London.

Hinton, L. (2001). Language Revitalization: An Overview. I L. Hinton & K. Hale, *The Green Book of Language Revitalization in practice* (ss. 1-18). New York: Academic Press.

Hinton, L. (2011). Revitalization of Endangered Languages. I P. K. Austin & J. Sallabank (red.), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages* (s. 291-311). Cambridge: Cambridge University Press.

Hirvonen, V. (2014). *Samisk barnelitteratur – mellom lokal og global kultur*. Hentet fra <https://barnebokinstituttet.no/aktuelt/samisk-barnelitteratur-mellom-lokal-og-global-kultur/>

Hjelm, J. (2021). *Dekoloniseringen av Sápmi och vetenskapen*. Respons(2).

Hjorthol, L. M. (2006). *Alta: kraftkampen som utfordret statens makt*. Oslo: Gyldendal akademiske.

Hoëm, A. (1978). *Sosialisering: en teoretisk og empirisk modell-utvikling*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hoëm, A. (2007). *Fra noaidiens verden til forskerens: misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715-2007*. Oslo: Novus forlag.

Holck, P. (1990). *Den fysiske antropologi i Norge: Fra Anatomisk institutts historie 1815-1990*. Oslo: Universitetet i Oslo, Anatomisk institutt.

Holm, O. (1923). *Fra en nordlandsk prestegaard: oplevelser og skisser*. Kristiania: Aschehoug.

Holm, P. (1996). Kan torsken temmes? Moderniseringsprosesser i norsk fiskerinæring 1935-1995. I E. O. (Red.), *Det Nye Nord-Norge: avhengighet og modernisering i nord* (s. 109-142). Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget.

Holmestrand, M. S. & Aslaksen, E. A. (2020, 10. mai). *Troen på «djevelpakten»*. NRK Sápmi. Hentet fra https://www.nrk.no/sapmi/xl/troen-pa-_djevelpakten_-1.14864591

Hol Haugen, B. S. (2006) *Norsk Bunadsleksikon, bd. 1* N.W. Damm & Søn AS

Hol Haugen, B. S. (2006) *Norsk Bunadsleksikon, bd. 3* N.W. Damm & Søn AS.

Holte, A. (2010). *Reindriftas erfaringer og forslag til tillempinger i vernet av større sammenhengende naturområder: delrapport 1 fra prosjekt "Reindrift og nasjonalparker"; Nasjonalparker som arealvern for reindrifta: delrapport 2 fra prosjektet "Reindrift og nasjonalparker" 2005-2009*. Lillehammer: A. Holte - Rådgivende innen miljø- og arealspørsmål.

Holth, Å. (1974). Den gongen. I *Det første halvsekel: bilder fra norsk barndom* (s. 103-117). Oslo: Gyldendal.

Homme, L. R. (1971). *Boligundersøkelse i Tysfjord kommune høsten 1970*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Hommerstad, M. & Steine, B. (2019). Fra egnethet til rettighet. I M. Hommerstad & B. Steine (Red.), *Stemmerettens grenser: Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814-1919*. Oslo: Scandinavian Academic Press.

Hommerstad, M. & Steine, B. A. (2019). *Stemmerettens grenser: fattigdom og demokratisk utestengelse 1814-1919*. Oslo: SAP, Scandinavian Academic Press.

Hovland, A. & Holm, G. T. (1996). *Moderne urfolk: samisk ungdom i bevegelse*. Oslo: Ungforsk/NOVA Cappelen akademisk forlag.

Huru, H. L., Räisänen, A.-K. & Simensen, A. M. (2008). *Culturally based mathematics tasks: a framework for designing tasks from traditional Kven artefacts and knowledge*. NOMAD 23(3-4).

Hveding, J. (1955). *Tysfjord under krigen*. Tysfjord: Tysfjord formannskap.

Hyltenstam, K. & Milani, T. (2003). *Kvenskans status Rapport for Kommunal- og regionaldepartementet og Kultur- og kirke departementet i Norge* Hentet fra Stockholm: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/kvenskans-status/id105828/>

Hægstad, D. *Erindringer*. Skrifet ble gitt til Lydolf Lind Meløy i anledning Finnmark lærerlags 80-års feiring, 7. oktober 1982. Befinner seg i Samisk arkiv.

Hætta, L. J., Bær, A. P., Oskal, N., Ijäs, J. J., Bjørklund, I. & Lindbach, H. O. (2019). *Erindringer: samiske beretninger om Kautokeino-opprørets bakgrunn, etikk og moral*. Stamsund: Orkana akademisk.

Hætta, L. R. (2018). "Fievrridit sámegiela viidáset mánáide lei ollu váddáset go ledjen doivon": *Sámegiela dili guorahal-*

- lan Álttás. (Masteroppgave). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. <https://samas.brage.unit.no/samas-xmlui/handle/11250/2650499>
- Hætta, O. M. (1984). *NRK's samiske sendinger 1946 - 84.* (Hovedoppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Hætta, O. M. (1994). *Samene: historie, kultur, samfunn.* Oslo: Grøndahl Dreyer.
- Hætta, O. M. (2003). *Samiske personnavn i Kautokeino gjennom 30 år (1970-1999)* (Vol. 2003:102003:10). Alta: Høgskolen i Finnmark, Avdeling for pedagogiske og humanistiske fag.
- Hætta, O. M. (2016). *Samebygder på Finnmarksvidda 2: materiell og immateriell kultur sett i et økologisk perspektiv.* B. 2 (Vol. B. 2). Alta: O.M. Hætta.
- Hætta, O. M., Oskal, B. M. & radio, N. R. K. S. (2003). *Dá lea Sámi radio: NRK sámegiell sáddagat 1946-1980 = NRKs samiske sendinger 1946-1980.* In: Kárásjohka: Davvi girji NRK Sámi radio.
- Hætta, S. (2020). *Mázejoavku: indigenous collectivity and art* (red. Garía-Antón, K.). Oslo, Kautokeino: Office for Contemporary Art Norway DAT.
- Høgmo, A. (1986). *Det tredje alternativ: barns læring av identitetsforvaltning i samisk-norske samfunn preget av identitets-skifte.* Tidsskrift for samfunnsforskning 27(1986), 27(1986) nr 5, 395-416.
- Hågvar, G. (2006). *Den samiske rettsdannelse i indre Finnmark: Om nordsamenes rettsorden, grunnlovsvernet og selvbestemmelsen* (Vol. nr. 2/2006). Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Haaland, Ø. (1977). *Kultur møte som pedagogisk problem.* (Hovedfagsoppgave i spesialpedagogikk). Hentet fra <https://www.nb.no/items/0f30355d48612bf70d135a1df946ceaf?page=7&searchText=%C3%B8ivind%20haaland%201977>
- Haarstad, K. (1981). *Samiske vandringer i Sør-Norge.* Trondheim: Tapir.
- Haarstad, K. (1992). *Sørsamisk historie: ekspansjon og konflikter i Rørostraktene 1630-1900.* Trondheim: Tapir.
- Idsøe, E. C. (2015). *Konsekvenser for den som blir mobbet.* Hentet fra <https://www.uis.no/nb/laringsmiljosenteret/forskning/konsekvenser-av-mobbing#/>
- Ijäs, A. J. (2010). *Samisk presse på hugget. Imperiet vakler 1945-2010 / Guri Hjeltnes (bindredaktør), [388]-399.*
- Ijäs, A. J. (2011). *Sámi preassahistorjá: Muitalægje rájes Ávvira rádjái = Samisk pressehistorie: fra Muitalægje til Ávvir.* Kárásjohka: ČálliidLágádus.
- Imerslund, B. (2010). *Kvensk navnetradisjon.* I R. I. Larsen & E.-A. Drivenes (Red.), *Norsk-finske relasjoner: rapport fra det 34. nordnorske historieseminar*, Skibotn 25.-27. september 2009 (Vol. 13, s. 120-137). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Indstilling (1904). *Indstilling fra den ved Stortingets Beslutning af 27de Juli 1897 og kongelig Resolusjon af 9de September s. å. nedsatte Komission, der har havt at tage under Overveielse, hvilke Lovregler m. v. vedkommende Lappevæsenet der bliver at i standbringe, efterat Lov om Lapperne i de forende Kongeriger Norge og Sverige af 2den Juni 1883 er traadt ud af Kraft.*
- Innst. S. nr. 74 (2001-2002) *Innstilling fra justiskomiteen om billighetserstatning av statskassen.* Justiskomiteen.
- Innst. S. nr. 152 (2004-2005) *Innstilling fra justiskomiteen om erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningskadelidende samer og kvener.* Justiskomiteen.
- Innst. 367 S (2020–2021) *Innstilling fra kommunal- og forvaltningskomiteen om Offisielle samiske og offisielt kvensk navn på Kongeriket Norge.* Kommunal- og forvaltningskomiteen.
- Innst. 377 S (2016–2017) *Innstilling til Stortinget fra næringskomiteen.* Næringskomiteen.
- Innst. 408 S (2017–2018) *Innstilling fra Stortingets presidentskap om mandat for og sammensetning av kommisjonen som skal granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner – BERIKTIGET.* Stortingets presidentskap.
- Innst. 419 S (2018–2019) *Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om sak om avtale mellom Norge og Finland om fisket i Tanavassdraget.* Kontroll- og konstitusjonskomiteen.
- Innst. 493 S (2016-2017) *Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om representantforslag om en sannhetskomisjon for fornorskingspolitikk og urett begått mot det samiske og kvenske folk i Norge.* Kontroll- og konstitusjonskomiteen.
- Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål. (1959). *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komitéer m.m.*
- Ingilæ, V. (2023). *Fiskerimelding uke 11* [Blogginlegg]. Hentet fra <https://www.bugoynes-pykeijae.com/l/fiskerimelding-uke-112/>
- Ingvaldsen, S. (1996). *Rette foreldre og virkelige barn: norsk adopsjonslovgivning 1917-1986* (Hovedoppgave). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Jakobsen, A. (1979). *Sameskolen I Hattfjelldal. Historien om vår egen skole.* Ottar 1979(116-117), s. 79-87.
- Jakola, T. 2001. *Et liv i pakt med naturen.* Varanger Årbok.
- Jebens, O. (2007). *Sjøsamenes og etnisk norske fiskeres rett til sjøfiske i Finnmark.* Lov og rett, 46(5), 259-282. doi:10.18261/ISSN1504-3061-2007-05-02
- Jensen, E. B. (2005). *Skoleverket og de tre stammers møte.* Tromsø: Eureka Forlag, Høgskolen i Tromsø.
- Jensen, E. B. (2009). *Hvor går Lavangen sameskole?* Rapport utarbeidet for Lavangen kommune. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/brastad-tn.htm>
- Jentoft, S. (2013). *Governing tenure in Norwegian and Sami small-scale fisheries: from common pool to common property?* Land tenure journal(1).
- Jentoft, S. & Sørensen, S. U. (2022). *Fjordfiskeriemndas betydning for samiske fiskerier.* I R. Nilsen, S. Jentoft. & E. Eythorsen (Red.), *Naturressurser og utviklingen i nord.* Stamsund: Orkana forlag.
- Jernsletten, J. (2004). *Landskap som tekst og handlende subjekt. Samiske landskapsstudier / Lars Magne Andreassen (red.), [46]-57.*
- Jernsletten, J. (2009). *Bissie dajve: relasjoner mellom folk og landskap i Voengel-Njaarke sijte* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.

- Jernsletten, R. (1986). *Samebevegelsen i Norge: ide og strategi 1900-1940* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Jernsletten, R. (1989). *Befolkningsutviklinga i Finnmark på 1800-tallet: et regionalperspektiv*. Tromsø.
- Johansen, A. (2014). "At sådan ukrutt måtte ganske utryddes" *Om de finske innvandrerne på Østlandet på 1600-tallet, og deres møte med det norske bondesamfunnet*. (Masteroppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Johansen, H. & Mikkelsen, A. (2022). *Šaamši – Oldemors lue* [Dokumentar]: NRK 1.
- Johansen, H. & Olsen, T. (2009). *Kasta på land*. NRK Brennpunkt [Dokumentar]: NRK 1.
- Johansen, I. (2019). "But they call us the Language Police!" Speaker and Ethnic Identifying Profiles in the Process of Revitalizing the South Saami Language, Culture and Ethnic Identity. I H. Hermanstrand, A. Kolberg, T. R. Nilssen & L. Sem (Red.), *The Indigenous Identity of the South Saami: Historical and Political Perspectives on a Minority Within a Minority* (s. 29-36). Cham: Springer International Publishing AG.
- Johansen, K. (2018). Studiepoengproduksjon i samiske språk. I *Samiske tall forteller*. Hentet fra <https://samilogutmutalit.no/nb/2018/studiepoengproduksjon-i-samiske-sprak>
- Johansen, S. B. (2011). *Den hete høsten - læreplanmotstanden i 1997 = Riidos čakča - 1997' oahppoplánavuostálastimat. I Riidos čakča - 1997' oahppoplánavuostálastimat* (s. 84-105). Kárášjohka: Davvi girji.
- Johansen, Å. M. (2010). *Fra dobbelt stigma til dobbel stolthet: språkkontakt i Nord-Norge i en ideologisk brytningstid*. NOA: norsk som andrespråk, 26(1).
- Johnsen, T. (2020). *The Contribution of North Sami Everyday Christianity to a Cosmologically-oriented Christian Theology*. (Doktoravhandlingctoral Thesis). University of Edinburgh, Edinburgh.
- Johnsen, T. & Skum, L. (Red.). (2013)., *Erkjenne fortid – Forme framtid. Innspill til kirkelig forsoningsarbeid i Sápmi*. Stamsund: Orkana forlag.
- Joks, S. (2015). "Laksen trenger ro". *Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området* (Doktoravhandling). UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Joks, S., Østmo, L. & Law, J. (2020). *Verbing meahcci: Living Sámi lands*. The Sociological review (Keele), 68(2), 305-321. doi:10.1177/0038026120905473
- Jones, H. (2012). *A statistical overview of the Welsh language*: Welsh Language Board.
- Josefsen, E. (2014). *Selvbestemmelse og samstyring — En studie av Sametingets plass i politiske prosesser i Norge* (Doktoravhandling). UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Josefsen, E. & Saglie, J. (2011). *Sametingsvalg: velgere, partier, medier*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Josefsen, E., Mörkenstam, U., Nilsson, R. & Saglie, J. (red.). (2017). *Ett folk, ulike valg*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Juuso, L. (2009). *Válddán giellan ruovttoluotta = Tar språket mitt tilbake*. Unjárga/Nesseby: Isak Saba guovddáš. L.
- Jølle, H. D. (1998). *Sosialdarwinisme som historisk forklaringsfaktor*. Historisk tidsskrift (Oslo: trykt utg.). 77 :1998 :2, S. [197]-208.
- Jølle, H. D. (2000). "Hvorfor holder jeg eskimoen for stående over europæerne?": kulturforskeren Fridtjof Nansen og "de arktiske andre" (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Jølle, H. D. (2004). Nordpolens naboer. *Norsk polarhistorie*. 2, *Vitenskapene / Einar-Arne Drivenes, Harald Dag Jølle* (red.), 259-[327].
- Kaiser, N., Sjölander, P., Liljegren, A. E., Jacobsson, L. & Renberg, E. S. (2010). *Depression and anxiety in the reindeer-herding Sami population of Sweden*. International Journal of Circumpolar Health, 69(4), 383-393. doi:10.3402/ijch.v69i4.17674
- Kalak, L., Johansen, B. & Kalak, L. (2020). *Tradisjonell kunnskap og forvaltning av sjølaksefisket*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Kalstad, J. A. (1973). *Samisk bosetning i Helgøyområdet*. (Feltrapport, Helgøyprosjektet). Tromsø: Tromsø museum.
- Kalstad, J. A. (1982). *Kystsamisk reindrift*. Ottar (Tromsø: trykt utg.), nr 137, 4-1982, 39-43.
- Kalstad, J. A. (1996). *Reindriftsgrupper og tradisjonelle driftsmønstre i nordre Nordland – foreløpig utkast*. Manus. Tromsø Museum.
- Kalstad, J. A., Bjørklund, I. & Eypórsson E. (2010). *Fiske, fangst og tradisjonell kunnskap i indre Varanger*. Tromsø: Tromsø museum - Universitetsmuseet, Universitetet i Tromsø.
- Kalstad, J. A. & Brantenberg, T. (1987). *Reindrift, samisk samfunn og kultur på Saltfjellet: vassdragsutbygging i Saltfjellet-Svartisen området*. Tromsø: Samisk-etnografisk avd. Tromsø Museum. UiTø.
- Kartverket. *Eiendom: Til lands: Til sjøs*. Hentet fra <https://www.kartverket.no/>
- Keränen, M. (2018). *Language maintenance through corpus planning - the case of Kven*. Acta borealia, 35(2), 176-191. doi:10.1080/08003831.2018.1536187
- Keskitalo, A. I. (1998). *Guovdageainnu suohkangirji = Kautokeino sognebok*. Guovdageaidnu: Guovdageainnu suohkan.
- Kierulf, H. (1991, 18. april). [Brev fra advokat Haakon Kierulf til Fylkesmannen i Finnmark].
- Kierulf, H. (2019). *Note 252 A og E i Norsk lovkommentar*. I Norsk lovkommentar. Oslo: Gyldendal Rettsdata.
- Kiil, A. & Eilertsen, T. F. (1981). *Målselv bygdebok: 1: [Fram til 1920]* (Vol. 1). Moen: Målselv kommune.
- Killengreen, J. (1887). *Indberetning om en inspeksjonsreise til Finmarken: foretaget i Tiden fra 2den Februar til 7de Juni 1886*. Kristiania: Fabritius.
- King, K. A. (2009). Language loss and revitalization: Ten things we know. I Lindgren, M. A., E. Niemi, L. Niiranen, L. & T. Thuen (Red.), *Kvener i fortid og nåtid*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- King, K. A. & Hermes, M. (2014). *Why Is This So Hard?: Ideologies of Endangerment, Passive Language Learning Approaches, and Ojibwe in the United States*. Journal of language, identity,

- and education, 13(4), 268–282. doi:10.1080/15348458.2014.939029
- Kintel, J. (2023). *Reindriftshistorie i Hellemodistriktet og nærliggende distrikter*. Bårjås, (2023). Árran lulesamisk senter.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1974). *Mønsterplan for grunnskolen: bokmål* ([Ny utg.]. ed.). Oslo: Aschehoug. M-74.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1987). *Mønsterplan for grunnskolen: M87* (Bokmål[utg.]. ed.). Oslo: Aschehoug.
- Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet. (1996). *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/utgatt/utgatt-lareplanverk-grunnskolen-L97/>
- Kjeldstadli, K. (2003). I hodet på en nordmann. I E. Niemi, K. Kjeldstadli & J. E. Myhre (Red.), *I nasjonalstatens tid, 1814–1940* (Vol. B. 2). Oslo: Pax.
- Lov om kulturminner*, LOV-1978-06-09-50 C.F.R. (1978).
- Kjølaas, P. O. (1996). *Bibelen på samisk: en bok om samisk bibeloversettelse = Sámi biibbal: girji sámi biibbaljorgaleami birra* (2. utg. ed.). Oslo: Det norske bibelselskap.
- Kommunal- og distriktsdepartementet. (2009). *Reindrift og planlegging etter plan- og bygningsloven*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/temaveileder-reindrift-og-planlegging-et/id570670/>
- Kommunal- og distriktsdepartementet. (2020, 13.02.). *ILOkonvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtpalte/ilokonvensjon-nr-169-om-urbefolkninger-o/id451312/>
- Forskrift om driftstilskudd til organisasjoner for nasjonale minoriteter*, FOR-2022-06-21-1137 C.F.R. (2022).
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2020). *Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter: Femte periodiske rapport: Norge*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/ab3c177f6b7b46c99d9eb8e8e88d609b/norges-femte-rapport_norsk.pdf
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021). *Regjeringen styrker vernet til lulesamisk og sørsamisk* [Press release]. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/kmd/pressemeldinger/2021/regjeringen-styrker-vernet-til-lulesamisk-og-sorsamisk/id2870216/>
- Korsvold, T. (1998). *For alle barn!: barnehagens framvekst i velferdsstaten*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Kortekangas, O. (2017). *Useful citizens, useful citizenship: Cultural contexts of Sámi education in early twentieth-century Norway, Sweden, and Finland*. *Paedagogica historica*, 53(1/2), 80–92. doi:10.1080/00309230.2016.1276200
- Kosmo, A. J. (2001). *Norsk-svenske reinbeittekonvensjoner i et sørsamisk perspektiv*. *Årjel-saemieh = Samer i sør*, Nr. 7 (2001), 29–35.
- Kraft, S. E. (2020). *Spiritual Activism. Saving Mother Earth in Sápmi*. *Religions* (Basel, Switzerland), 11(7), 342. doi:10.3390/rel11070342
- Kregnes, I. K., Kolding, J. & Ferter, K. (2020). *En kritisk gjennomgang av fangsrapportering fra turistfiskebedrifter*. Hentet fra <https://www.hi.no/resources/Rapport-Turistfiske-Inngrid-Kregnes.pdf>
- Kriminalomsorgen. *Om kriminalomsorga*. Hentet fra <https://www.kriminalomsorgen.no/om-kriminalomsorgen.533223.no.html>
- Kriminalomsorgen. *Retningslinjer til straffegjennomføringsloven*. Hentet fra <https://www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-til-straffegjennomfoeringsloven.5973335-411497.html>
- Kristiansen, M. (2010). «Bøyer seg til jorda, men brekker ikke» *Alf Nilsen-Børsskogs roman Kuosuvaaran takana som kvensk motfortelling* (Masteroppgave i finsk litteratur). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Kristiansen, R. E. (1995). Om å være from og framsynt. I M. A. Hauan (Red.), *Mellom sagn og virkelighet i nordnorsk tradisjon* (s. 73–83). Stabekk: Vett & viten.
- Kristiansen, R. E. (2005). *Samisk religion og læstadianisme*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kulbrandstad, L. A. (2010). Hva vil det si å være skogfinne i dag? I A. C. B. Lund & B. B. Moen (Red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge* (s. s. 165–177). Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Kulturdepartementet (2021). *Kartläggning och granskning av den politik som förts gentemot samerna och dess konsekvenser för det samiska folket*. (Dir. 2021:103). Hentet fra <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2021/11/dir.-2021103>
- Kuokkanen, R. (2015). *Gendered Violence and Politics in Indigenous Communities: THE CASES OF ABORIGINAL PEOPLE IN CANADA AND THE SÁMI IN SCANDINAVIA*. *International feminist journal of politics*, 17(2), 271–288. doi:10.1080/14616742.2014.901816
- Kvensk institutt. *Kvendrakta*. Hentet fra <https://www.kvenskinstitutt.no/kvener/kvendrakta/>
- Kvensk institutt. (Udatert). *KVÄÄNIN KIELIPESÄ/ KVENSKE SPRÅKREIR I PORSANGER*. Kvensk institutt: Børselv.
- Kvernmo, S. E. (2001). *Psykisk helse hos samisk, norsk og kvensk ungdom*. *Tidsskrift for Den norske lægeforsking*, Årg. 121, nr. 3 (2001), 341.
- Kyllingstad, J. R. (2004). *Kortskaller og langskaller: fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Kyllingstad, J. R. (2021). *Fysisk-antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner. Del 1: Når og hvor har slik forskning funnet sted og hvem var gjenstand for den?* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Kyllingstad, J. R. (2022). *Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle: Del 2*. Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Kaartvedt, A., Hambro, C. J., Danielsen, R. & Greve, T. (1964). *Det Norske Storting gjennom 150 år: B. 1: Fra Riksforsamlingen til 1869* (Vol. B. 1). Oslo: I kommisjon hos Gyldendal.
- Labba, E. A. (2020). *Herrarna satte oss hit: om tvångsflyttningarna i Sverige*. Stockholm: Norstedts.

- Lane, P. (2009). *Identities in action: a nexus analysis of identity construction and language shift*. Visual communication (London, England), 8(4), 449-468. doi:10.1177/1470357209343360
- Lane, P. (2010). "We did what we thought was best for our children": a nexus analysis of language shift in a Kven community. *International Journal of the Sociology of Language*, 202(202), 63-78. doi:10.1515/ijsl.2010.014
- Lane, P. (2016). *Standardising Kven: Participation and the role of users*. *Sociolinguistica*, 30(1), 105-124. doi:10.1515/soci-2016-0007
- Lane, P. (2023). *From Silence to Silencing? Contradictions and Tensions in Language Revitalization*. *Applied Linguistics*. doi:10.1093/applin/amac075
- Lanes, L. (2019), 12 september. *De dusjer kvenske ord over barna*. NRK kvensk/NRK Kvääni. Hentet fra <https://www.nrk.no/kvensk/de-dusjer-kvenske-ord-over-barna-1.14694504>;
- Lanes, L. (2022, 25 april). *Forsker: Barna er viktig om kvensk språk skal reddes – men er det nok?* NRK kvensk/NRK Kvääni. Hentet fra https://www.nrk.no/kvensk/forsker-pia-lane_-sterkere-spraktiltak-ma-til-om-kvensk-skal-overfores-til-neste-generasjon-1.15940007
- Lanes, L. (2022). *To prosent norsk: refleksjoner rundt etnisitet, identitet og fornorskningens prosessens konsekvenser i nord*. Stam-sund: Orkana.
- Langelid, T. (2015). *Bot og betring?: fengselsundervisninga si historie i Noreg*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Lantto, P. (2000). *Tiden börjar på nytt: en analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900-1950* (Doktoravhandling). Umeå universitet, Umeå.
- Larsen, A. (1918). Brev 30.03.1918. I Anders Larsens privatarkiv: Norges arktiske museum Tromsø Museum
- Larsen, A. (1982). *Beaive-álgu*. I P. Jalvi, A. Larsen, T. Frette & I. Jåks (Red.), *Sátnedáidu: divttat ja muitalusat* (2. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Larsen, A. & Qvigstad, J. (1950). *Om sjosamene*. Tromsø: Tromsø museum.
- Larsen, B. (2008). *Giftermål og etnisitet: samer, nordmenn og ekteskap i Karlsøy 1770-1900* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Larsen, C. B. (2012). *Oppgjøret som forsvant?: norsk samepolitikk 1945-1963* (Masteroppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Larsen, D. R. (2009, 04. oktober). *Tvinges ut av fiskeryrket*. NRK Sápmi. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/kasta-paland-1.6802867>
- Larsen, E. (2021). *Fornorskningens pedagogiske vending* (Masteroppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Larsen, R. I. (2012). *Religion og fiendebilder: læstadianismen, statskirken og kvenene 1870-1940* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Larsen, V. (2015). *Sametinget må bli hørt*. *Vesteraalens Avis, Meninger*. Hentet fra <https://www.vol.no/meninger/i/zr7y6r/sametinget-ma-bli-hort>
- Larsen-Sara, A. J. (2011). *Særegen barneoppdragelse?: en undersøkelse av samiske mødres tanker om barneoppdragelse i Skånland og Kautokeino* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Larsson, B. (1989). *Finnfondet: et fornorskningensinstrument* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Lavangen kommune. (2023). *Samisk språk og kultur*. Hentet fra <https://www.lavangen.kommune.no/samisk-spraak-og-kultur-440660.no.html>
- Leem, K. & Nesheim, A. (1975). *Beskrivelse over Finmarkens lapper: 1767 = Canuti Leemii de lapponibus Finnarchiæ, eorumque lingva, vita et religione pristina commentatio, multis tabulis æneis illustrata*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Lehikoinen, H. (2007). *Tuo hiisi hirviäsi: metsästyksen kulttuuri-historia*. Helsinki: Teos.
- Lehtola, V.-P. (2015). *Saamelaiset*. Historia, yhteiskunta, taide. Inari: Puntsi.
- Leino, U.-P., Forsskåhl, M., Harling-Kranck, G., Jordan, S., Nakari, M. & Pitkänen, R. L. (2017). *Namn och identitet*. Hentet fra https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/101708/nam_och_identitet_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Leinonen, M. (2009). *Kuolan niemimaan filman-saamelaiset*. *Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja = Journal de la Société finno-ougrienne*, 92, 103.
- Lenvik, D. (1988). *Utvalgsstrategi i reinflokken*. Reindriftsadministrasjonen, Alta.
- Lenvik, D. (1990). *Flokkstrukturering - tiltak for lønnsom og ressurstilpasset reindrift (Herd structure and production)*. *Rangifer*, 10(4), 21. doi:10.7557/2.10.4.908
- Lidegaard, M. (1998, 4. mars). *Grønland er ikke Sydafrika*, *Debat*. *Dagbladet Information*. Hentet fra <https://www.information.dk/debat/1998/03/groenland-sydafrika>
- Lie, I., Vistnes, I. & Nellemann, C. (2006). *Bit for bit utbygging av hytter reduserer reindriftens beitearealer*. *Utmark: tidskrift for utmarksforskning* (2). Hentet fra https://utmark.org/portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2006-2/art/Lie_Vistnes_Nellemann_Utmark_2_2006.html
- Lien, L. (2017). *Minoritetene som aktører*. Fra samers, jøders og kveners organisering på 1900-tallet til romsk og skogfinsk mobilisering i nyere tid. I N. Brandal, C. A. Døving & I. T. Plesner (Red.), *Nasjonale minoriteter og urfolk i norsk politikk fra 1900 til 2016*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Lile, H. S. (2011). *FNs barnekonvensjon artikkel 29 (1) om formålet med opplæring: en retts sosiologisk studie om hva barn lærer om det samiske folk* (Doktoravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Lindgren, A.-R. (1993). *Miten muodot muuttuvat: ruijan murteiden verbintaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoen kveenyhteisöissä*. *Tromssan yliopisto, Tromssa*.
- Lindgren, A.-R. (2011). *Parallelle personnavn i et trespråklig miljø*. NOA: norsk som andrespråk.
- Lindgren, A.-R. (2015). *Personnavn på tre språk i Nordreisa*. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* (s. 217-238). Oslo: Novus.
- Lindholm, J. (2017). *Den menneskelige påvirkning af at være juridisk faderløs. En afdækning udarbejdet for Børne- og Socialministeriet i samarbejde med Departementet for Sociale*

- Anliggenger, Familie, Ligestilling og Justitsvæsen. Hentet fra <https://sm.dk/media/8380/afdaekning-af-den-menneskelige-paavirkning-af-at-vaere-juridisk-faderloes-dk.pdf>
- Lindtorp, O. (1946). *Fra Finnskogene i Solør og Vermland: beretninger og folkeminne fra grensebygdene* (Ny utg. ed.). Kongsvinger: I kommisjon hos Olaf Norli.
- Lokka, S. (1993). *Murmannin suomalaiset: kirja ensimmäinen = Finny na Murmane*. Helsinki: Kulttuurifondi.
- Lov om informasjonstilgang mv. for Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner, LOV-2020-05-12-41 C.F.R. (2020).
- Lov av 13. juni 1969 om grunnskolen. (1969). Oslo: Grøndahl.
- Lund, S. (2005). *Samer uten utdanning - 20 års kamp = Sámit oahpu haga - 20 jagi rahčan. Sámit oahpu haga - 20 jagi rahčan*, [B.] 1, 100-129.
- Lund, S. (2007a). "Den eneste i sitt slag i hele verden": *glimt fra heimeyrkesskolen, yrkes- og husflidsskolen, samisk videregående skole = "áidna dán lágán olles máilmmis": muitalusažat ruovttufidnoskuvllas, fidno- ja ruovttuodjieskuvllas, Sámi joatkkaskuvllas*. Samisk skolehistorie, [B.] 2. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/eneste-n.htm>
- Lund, S. (2007b). "Den aller største milepæl i næringens historie": *trekk av reindriftsutdanningas historie = "Buot stuorámuš olahus ealáhusa historjás": oassit boazodoallooahpus*. Samisk skolehistorie, [B.] 2. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/milepel-n.htm>
- Lund, S. (2009a). *Spansdalen - som fugl Fønix av oska: glimt av Lavangens samiske skolehistorie samla av Svein Lund = Runju - dego Fønix lodd: oasážat Loabága sámi skuvlahistorjás, maid Svein Lund lea čohken*. Samisk skolehistorie, [B.] 3. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/runju-n.htm>
- Lund, S. (2009b). *Samisk, eit forbode språk = Sámegeiella lobidis giellan*. Samisk skolehistorie, [B.] 3. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/solfrid-n.htm>
- Lund, S. (2014). *Kristendommens rolle i fornorskinga av sameane*. Lokalhistorisk magasin, Årg. 25, nr. 2 (2014), 10-17.
- Lund, S. (2015). *Gull, gråstein og grums: eit kritisk blikk på mineralnæringa i fortid, notid og framtid* (Vol. 1). Karasjok: Davvi girji.
- Lund, S., Boine, E. & Johansen, S. B. (2005). *Sámi skuvlahistorja : artihkkalat ja muitalusat Sámi skuvlaeallimis: 1* (Vol. 1). Kárášjohka: Davvi girji.
- Lund, S., Boine, E., Johansen, S. B. & Rasmussen, S. (2009). *Sámi skuvlahistorja : artihkkalat ja muitalusat Sámi skuvlaeallimis: 3* (Vol. 3). Kárášjohka: Davvi girji.
- Lund, S., Boine, E., Johansen, S. B. & Rasmussen, S. (2011). *Sámi skuvlahistorja : artihkkalat ja muitalusat Sámi skuvlaeallimis: 5* (Vol. 5). Kárášjohka: Davvi girji.
- Lunde, A., Simonsen, P. & Vorren, Ø. (1979). *Sør-Varangers historie*. Kirkenes: Sør-Varanger kommune.
- Lunde, H. (1956). *Undervisning i samisk språk og kultur ved folke- og framhaldsskolen og realskoler i samedistrikter. Samisk linje ved Finnmark off. landsgymnas*. Finnmark skoledirektorembete, 16/3.56. Kildeskrift. Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/lunde56-tn.htm>
- Lye, J. (1999). *Samemisjonens utvikling 1888-1925* (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Lyytikäinen, E. (1982). *Nauhoitusmatkalla Ruijassa*. I P. Laaksonen & P. Virtaranta (RedRed.), *Ulkosuomalaisia, Kalevalaseuran vuosikirja* (Vol. 62). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lähteenmäki, M. (2006). *The peoples of Lapland: boundary demarcations and interaction in the North Calotte from 1808 to 1889*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Löf, A. (2014). *Challenging Adaptability: Analysing the Governance of Reindeer Husbandry in Sweden* (Doktoravhandling). Umeå universitet, Umeå.
- Løov, A. (1989). *Samer, bønder, bergverk - og en skoginspektør: samer vest for Femund før 1815*. Årbok for Norsk skogbruksmuseum, 12(1987/89), 275-294.
- Løov, A. (1994). *En samisk sijte går under på Gaudalsvidda år 1811*. Festskrift til Ørnulv Vorren. Tromsø. Tromsø Museum.
- Løov, A. (2002). *Sørsamiske personnavn fra førkristen tid til nåtid*. I *Kristendommens indflytelse på nordisk navngivning* (s. 59-66). Uppsala: Norna-förlaget.
- Løov, A., Løov, M. & Jünge, Å. (2014). *Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706-1708)*. Snåsa: Saemien sijte.
- Laakso, J., Sarhimaa, A. & Åkermark, S. S. (2016). *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*.
- Maliniemi, K. (20031). *Kvenlitteratur i nord: med spesielt blikk på Idar Kristiansens romaner* (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Maliniemi, K. J. (2010). *Hva arkivene skjulte: en undersøkelse av kvensk og samisk i offentlige arkiver i Kistrand (Porsanger) og Nordreisa 1865-1948*. Oslo: ABM-media.
- Malmbeek, S. (2004). *Et Helligt land for Gud: Hålogaland bispedømme 200 år*. Tromsø: Universitetsbiblioteket i Tromsø.
- Marainen, J. (1984). *Förflyttningar i Sápmi: Gränsregleringar i Norden och deras följdverkningar för samer*. Umeå: Svenske Samers Riksförbund.
- Marainen, J. (1996). *Tvångsförflyttning av samer. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskrift*, 3, 62-79.
- Marin, A. & Bjørklund, I. (2016). *Er Finnmarksvidda en allmenning? I T. A. Benjaminsen, I. M. G. Eira, & N. Sara (Red.), Samisk reindrift: Norske myter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Mathisen, S. R. (2000). *Changing Narratives about Sami Folklore in the Norwegian Area*. I J. Pentikäinen (Red.), *Sami folkloristics*, (s. 103-130). Turku: Nordic Network of Folklore.
- Mathisen, S. R. (2022). *Fortellinger til kommisjonen. Fornorskingserfaringer og sannhet i et sjangerperspektiv. Tidsskrift for Kulturforskning*, (1). Hentet fra <https://ojs.novus.no/index.php/TFK/article/view/2092>
- Mazzullo, N. (2017). *And People Asked: "We Want to Have Lakes to Fish!" and Lakes Were Given. Skolt Sámi Relocation after WWII in Finland. Arctic anthropology*, 54(1), 46-60. doi:10.3368/aa.54.1.46

- McKenzie, J. (2022). Addressing historical trauma and healing in Indigenous language cultivation and revitalization. *Ann Rev Appl Linguist*, 42, 71-77. doi:10.1017/S0267190521000167
- Mearrašiida. *Ordbank med samiske ord og uttrykk ved sjøen*. Indre Billefjord: Mearrašiida. Hentet fra <https://mearrašiida.no/index.php/component/k2/item/82-ordbank-med-samiske-ord-og-uttrykk-ved-sjoensj%C3%B8en>
- Megard, B. O. (1999). *Kvener og finskætta: en undersøkelse av betegnelsene "kvener" og "etterkommere etter finske innvandrere" i politisk diskurs og i utforming av identitetstilknytning* (Hovedoppgave). In. Oslo: Oslo: Universitetet i Oslo., Oslo.
- Mehus, G. & Bongo, B. A. (2012). *Kunnskapsoppsummering og litteraturgjennomgang av samiske helse- og omsorgstjenester: med særlig vekt på demens, terminalomsorg og kulturens betydning i pleie- og omsorgsutøvelsen* (HiF-Rapport 2012:3). Alta: Høgskolen i Finnmark.
- Mejlænder, O. (1861). *Almindelig Norsk Lovsamling: For Tidsrummet fra 1660-1860 1826-1860 (Bind 2)*. Christiania: Mallings.
- Melby, T. S. (2012). *De skogfinske bosettingene i Aurskog, Setskog og Eidskog, 1650-1725* (Masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo., Oslo.
- Mellem, R. (2006). Kvendrakta. I B. S. Hol (RedEd.), *Norsk bunadleksikon: alle norske bunader og samiske folkedrakter* (Bind 3). Oslo: Damm.
- Melhus, M., & Broderstad, A. R. (2020). *Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark. Tilleggsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning*. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet. Hentet fra Tromsø: https://www.tffk.no/_f/p1/i2c5ac7f4-6b0d-485d-96d2-a68d-9de030c2/rapport_troms_finnmark_sshf_redigert_april2020.pdf
- Mld. St. nr. 32 (1991-92) *På rett kjøl. Om kystens utviklingsmuligheter*. Kommunaldepartementet.
- Meld. St. 17 (2014-2015) *Evalueringsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning*. Nærings- og fiskeridepartementet.
- Meld. St. 19 (2014-2015) *Folkehelsemeldingen — Mestring og muligheter*. Helse- og omsorgsdepartementet.
- Meld. St. 11 (2015–2016) *Nasjonale helse- og sykehusplan (2016–2019)*. Helse- og omsorgsdepartementet.
- Meld. St. 32 (2016–2017) *Reindrift — Lang tradisjon – unike muligheter*. Landbruks- og matdepartementet.
- Meld. St. 12: (2020-2021) *Nasjonale minoriteter i Norge — En helhetlig politikk*. Kommunal- og distriktsdepartementet.
- Melien, H. (1975). *Viddas mor: Signe Danielsen fra Elgå*. Oslo: Grøndahl.
- Meløy, L. L. (1980). *Internatliv i Finnmark: Skolepolitikk 1900-1940*. Oslo: Samlaget.
- Meløy, M. (20202). *Endring i kjønnsroller og familiestruktur som følge av statlige tiltak i reindrifta*. I Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Midtbøen, A. & Lidén, H. (2015). *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge: En kunnskapsgjennomgang* (Vol. 2015:01). Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Mikkelsen, M. & Pålrsrud, K. (1997). *Kautokeino-dokumentene: 177 arkivsaker om prosessene i 1851-1867 mot 48 flyttsamer fra Kautokeino*. Veidnesklubben: Albatross forlag.
- Mikkelsen, A, K. (2016). Taushet, tabuer og tapte ansikter – Angår det oss? i *Bårjås 2016, Árran – julevsáme guovdátja sahtediedalasj ájggetjála. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Árran – lulesamisk senter*.
- Miljødirektoratet. (2023). *Forslag om ny forskrift for fiske etter pukkellaks i sjøen i Finnmark i 2023 og endringer i forskrift om fiske etter anadrome laksefisk i sjøen* (2023/3935). Hentet fra <https://www.miljodirektoratet.no/hoeringer/2023/mars-2023/forslag-om-ny-forskrift-for-fiske-etter-pukkellaks-i-sjoen-i-finnmark-i-2023-og-endringer-i-forskrift-om-fiske-etter-anadrome-laksefisk-i-sjoen/>
- Miljøverndepartementet. (1992). *Kulturminnevern og planlegging etter plan og bygningsloven*. (T-4/92). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/t-492-kulturminnevern/id107839/>
- Minde, G.-T. (2005). *Dáza láhkkài – på norsk vis. En kartlegging av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune – om den styrker eller svekker samiske brukeres forskjellige hjelpebehov* (HiF-Rapport 2005:12). Alta: Høgskolen i Finnmark. Hentet fra <https://omsorgsforskning.brage.unit.no/omsorgsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2444876/HOS0035.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Minde, H. (1980). Samebevegelsen, det norske arbeiderparti og samiske rettigheter. I T. Thuen (Red.), *Samene – urbefolkning og minoritet*. Tromsø: Universitetsforlaget.
- Minde, H. (1994). Samebevegelsen og offentlig politikk: historisk tilbakeblikk. I R. Erke & A. Høgmo (Red.), *Identitet og livsutfoldelse* (s. 83-93). Kautokeino: Samisk utdanningsråd..
- Minde, H. (1996). The making of an international movement of indigenous peoples. *Scandinavian journal of history*, 21(3), 221-246. doi:10.1080/03468759608579326
- Minde, H. (1997). Læstadianisme: Samisk religion for et samisk samfunn? I B.-P. Finstad m.fl. (Red.), *Stat, religion, etnisitet* (Senter for samiske studier-Skriftserie 1997:4, 165-188). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Minde, H. (2000). *Diktning og historie om samene på Stuoranjárga*. (Skoddebergprosjektet, Rapport 1 2000:4). Kautokeino/Tromsø: Sámi instituhtta/ i samarbeid med Universitetet i Tromsø.
- Minde, H. (2003). Urfolksoffensiv, folkerettsfokus og styringskrise: kampen for en ny samepolitikk 1960-1990. I B. Bjerkli & P. Selle (red.). *Samer, makt og demokrati* (Pensumtjeneste, 77-113). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Minde, H. (2005). *Fornorskinga av samene: hvorfor, hvordan og hvilke følger?* (Gáldu čála. Tidsskrift for urfolks rettigheter 2005:3). Kautokeino: Kompetansesenteret for urfolks rettigheter.
- Minde, H. (2007). Urfolksoffensiv, folkerettsfokus og styringskrise: kampen for en ny samepolitikk 1960-1990. I B. Bjerkli & P. Selle (red.). *Samer, makt og demokrati* (Pensumtjeneste, 77-113). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Minde, H. & Halse, J. (1982). Trekk fra samenes historie i Alta. *Altaboka* (s. 87-103). Alta: Alta historielag.

- Moen, B. B. & Lund, A. C. B. (2010). *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Myhrvold, J. (2015). Slektsnavn på Finnskogen. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* (s. 239-250). Oslo: Novus.
- Myrvang, F. (1998). Lofoten og det samiske. *Namn og Nemne*, 15, 61-74. Hentet fra <https://arkivinordland.no/fylkesleksikon/innhold/stadnamn/lofoten-og-det-samiske.37424.aspx>
- Myrvang, I. (2016). *Samiske barns rettigheter i barnevernet. Om samiske barn får sine rettigheter ivaretatt ved omsorgsover-takelse i barnevernet*. (Masteroppgave). Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Myrvoll, M. (1999). *Samene: Ett folk i fire land: Ssamisk innhold i læreplanverket - en ressursbok for lærere i grunnskolen*. Kautokeino: Samisk utdanningsråd.
- Myrvoll, M. (2000). Kunnskapstradisjon og samiske helbredere. I I. Altern & G. T. Minde (Red.), *Samisk folkemedisin i dagens Norge: Rapport fra seminar i regi av Institutt for sosiologi og Senter for samiske studier, Tromsø 26.-27. nov. 1998* (s. 35-46). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Myrvoll, M. (2008). Forestillinger og praksiser knyttet til døden. I B. Evjen & L. I. Hansen (Red.), *Nordlands kulturelle mangfold: etniske relasjoner i historisk perspektiv* (s. 273-303). Oslo: Pax.
- Myrvoll, M. (2010). Learning the political power play of survival: Sámi villagers fight for the right to local settlement. *Pacific affairs*, 85(2), 444-446.
- Myrvoll, M. (2011). *"Bare gudsordet duger": om kontinuitet og brudd i samisk virkelighetsforståelse*. (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Mæhlum, B. (2019). Southern Saami Language and Culture—Between Stigma and Pride, Tradition and Modernity. I H. Hermanstrand, A. Kolberg, T. R. Nilssen & L. Sem (Red.), *The Indigenous Identity of the South Saami: Historical and Political Perspectives on a Minority Within a Minority* (s. 17-28.). Cham: Springer International Publishing AG.
- Møllersen, S., Stordahl, V., Eira-Åhren, I. M. & Tørres, G. (2016). *Reindriftas hverdag - interne og eksterne forhold som påvirker reineiere* (Delrapport 1). Hentet fra <https://forskningssprosjekter.ihelse.net/prosjekt/PPF1115-13>
- Møllersen, S. (2018). Helserelaterte leve – og arbeidsforhold for reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område. I *Samiske tall forteller*, 11(2). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. Hentet fra https://samilogutmuitalit.no/sites/default/files/4._korrektur.docx_18092018_sne.pdf
- National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls. (2019a). *Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls*, 1a. Hentet fra https://www.mmiwg-ffada.ca/wp-content/uploads/2019/06/Final_Report_Vol_1a-1.pdf
- National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls. (2019b). *Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls*, 1b. Hentet fra https://www.mmiwg-ffada.ca/wp-content/uploads/2019/06/Final_Report_Vol_1b.pdf
- Lov om personnavn, LOV-2002-06-07-19 C.F.R. (2002).
- Nellemann, C., Vistnes, I., Jordhøy, P., Strand, O. & Newton, A. (2003). Progressive impact of piecemeal infrastructure development on wild reindeer. *Biological conservation*, 113(2), 307-317. doi:10.1016/S0006-3207(03)00048-X
- Nergård, J.-I. (2012). Kulturforskjeller på Freuds divan. I S. Gilbert, E. Stänicke & F. Engelstad (Red.), *Psyke, kultur og samfunn: perspektiver på indre og ytre virkelighet* (s. 263-276). Oslo: Abstrakt forlag.
- Nergård, J.-I. (2019). *Dialoger med naturen. Etnografiske skisser i Sápmi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nergård, J.-I. (2021). *Nederlag og seire - Lulesamene i Tysfjord etter 2.verdenskrig*. I Ekstern utredning for sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Nergård, J. I. & Minton, S. J. (2019). The Colonisation of Sápmi. I S. J. Minton (Red.), *Residential Schools and Indigenous Peoples: From Genocide Via Education to the Possibilities for Processes of Truth, Restitution, Reconciliation, and Reclamation*. Milton: Taylor & Francis Group.
- Nergård, J.-I. & Eriksen, J. (2006). *Den levende erfaring: en studie i samisk kunnskapstradisjon*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Nergård, J.-I. & Mathiesen, H. R. (1994). *Det skjulte Nord-Norge*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Nesholden, B. (2000). Dokumentasjonsarbeid i skogfinske bosettingsområder i Sør-Norge: alderdommelig jordbruk og verdifullt kulturlandskap. I S. Skarstein (Red.), *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogfinske områder: rapport fra seminar i Vadsø 5.-6. oktober 1998*. Vadsø: Vadsø museum-Ru-ija kvenmuseum.
- Nesholen, B. (2010). Skogfinnene i Norge. I B. B. Moen & A. C. B. Lund (Red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Nickul, K. & Manker, E. (1948). *The Skolt Lapp community Suenjelsid during the year 1938*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Nielsen, J. P. (1987). *I Kopperverkets tid: Kåfjord kirke 150 år*. Alta: Alta menighetsråd og Alta historielag.
- Nielsen, J. P. (1997). Samisk historie. *Heimen*, 34(4), 307-310.
- Nielsen, J. P., Eikeset, K. R. & Heitmann, K. (2001). *I storlakens rike: Historien om Altaelva og Alta laksefiskeri interessentskap*. Alta: Alta laksefiskeri interessentskap.
- Nielsen, J. P., & Mankova, P. (2014). *Russland kommer nærme-re: Norge og Russland 1814-1917*. Oslo: Pax.
- Nielsen, K. M. (2019). *"Det ligger liksom en slags kraft bak det, når en tar det tilbake" - En sosiolingvistisk undersøkelse om personnavn blant sørsamer*. (Masteroppgave). NTNU, Trondheim.
- Nielsen, Y. (1891). Lapperne fremrykning mot syd i Trondhjemms stift og Hedmarkens amt. I *Det norske Geografiske Selskabs Aarboeg 1889-1890* (s. 18-52). Kristiania: Aschehoug, s. 18-52.
- Nielssen, A. R. (1990). *Fra steinalderen til 1700-tallet*. Tysfjord kommune.
- Nielssen, A. R., Gælok, S., Hutchinson, A. & Morén-Duolljá, B. (2017). *Gielas/Kjolen: Arkeologi og historie i lule- og sørsamisk område*. Drag: Báhkko.

- Niemi, E. (1981). *Den finske innvandring i Tanadalen*. Dædno: lokalhistorisk skrift = Teno = Tana.
- Niemi, E. (1994). Østsamene – ressursutnyttelse og rettigheter. I NOU 1994: 21 *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1994-21/id374516/?ch=6>
- Niemi, E. (1998). Innvandringen til Nord-Norge. I L. Nilsson & S. Lilja (Red.), *Innvandrarna & Lokalsamhället* (s. 89-106). Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Niemi, E. (1999). Østsamene: urfolk og grenseminoritet. I H. Eidheim (Red.), *Samer og nordmenn: Temaer i jus, historie og sosialantropologi* (s. 97-115). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Niemi, E. (2000). Torvtaking. Noen trekk ved torvtakingens historie i Finnmark og især i Vadsø-området. I S. Skarstein (Red.), *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinske områder: Rapport fra seminar i Vadsø 5.-6. oktober 1998*. Vadsø: Vadsø museum-Ruija kvenmuseum.
- Niemi, E. (2002). Kategorienes etikk og minoritetene i nord: Et historisk perspektiv. I *Samisk forskning og forskningsetikk* (s. 22-44). Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).
- Niemi, E. (2003a). *I nasjonalstatens tid, 1814-1940* (Bind 2). Oslo: Pax.
- Niemi, E. (2003b). Statsinternatene i Finnmark: Forskningshistorisk perspektiv og historiske bakgrunn. I *100 år med statlig internatdrift i Finnmark*. Karasjok: Sametinget.
- Niemi, E. (2003c). Regimeskifte, innvandrere og fremmede. I E. Niemi, J. E. Myhre & K. Kjeldstadli (Red.), *I nasjonalstatens tid 1814-1940* (s. 11-47). Oslo: Pax.
- Niemi, E. (2005). Nasjonale minoriteter - en oppfinnelse?: om Europarådets rammekonvensjon for nasjonale minoriteter og Norge. I G. Alhaug, E. Mørck & A.-K. Pedersen. *Mot rikare mål å trå: Festskrift til Tove Bull* (s. 170-189). Oslo: Novus.
- Niemi, E. (2010). Kvenene: Fra innvandrere til nasjonal minoritet. I A.B. Lund & Moen B. B. (Red.), *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge* (s. 143-162). Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Niemi, E. (2014). Finnmark og Eidsvoll 1814: Innenfor eller utenfor, patriotisme eller lokalisme? *Ottar* 299(1), 23-31.
- Niemi, E. (2015). Nødsåra, krigstida og 1814 i Finnmark – isolasjon og patriotisme? In E. Niemi & T.-H. Allern (Red.), *Nord-Norge og 1814 - med eller utenfor?* (s. 147-180). Stamsund: Orkana akademisk.
- Niemi, E. (2017). Fornorskingspolitikken overfor samene og kvenene. I N. Brandal, C. A. Døving & I. T. Plesner (Red.), *Nasjonale minoriteter og urfolk i norsk politikk fra 1900 til 2016*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Niemi, E. (2020). Samuli Paulaharju og kvenene: I klemme mellom finsk og norsk nasjonsbygging? I S. Paulaharju, M. Holmberg, H. Huru & J. E. Kaplon (Red.), *Kvenene - et folk ved Ishavet*. Stamsund: Orkana.
- Niemi, E. (2022). Samuli Paulaharju «På de ytterste øyer». I S. Paulaharju & M. Holmberg (Red.), *På Finnmarks ytterste øyer*. Stamsund: Orkana.
- Niemi, E. & Sveen, A. (1983). *Vadsøs historie: 1: Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*. Vadsø: Vadsø kommune.
- Niezen, R. (2017). *Truth and indignation: Canada's Truth and Reconciliation Commission on Indian Residential Schools*. Toronto: University of Toronto Press.
- Niiranen, L. (2011). Finsk som andrespråk i norsk skole - fagets historie og dagens utfordringer. *NOA - Norsk Som andrespråk*, 27(1). Hentet fra <https://ojs.novus.no/index.php/NOA/article/view/870>
- Nilsen, A. (2019). *Alta-kampen miljøkampens største folke-reisning*. Alta: Haldde forlag AS.
- Nilsen, S., Gustavsen, J. & Fjellheim, U. (2022). *Samiske kunstnere i og utenfor Sápmi: Fra utstillings- og formidlingsprosjektet Voi Voi, vi er på utstilling!* Oslo: Norske kunstforeninger.
- Nilsen, S. (2011). Sjøsamenes spesielle ordforråd i dag og i historien. I S. Persen (Red.), *"Den gang var det jo rikelig med fisk": lokal kunnskap fra Porsanger og andre fjorder: artikler med utgangspunkt i Fávllis-nettverket*. Indre Billefjord: Sjøsamisk kompetansesenter.
- Nilsen, Ø. (2001). Varangersamenes utmarksbruk etter år 1900. *Varanger årbok*, 2001, 85-119.
- Nilsen, Ø. (2009). *Varangersamene*. Várjjat Sámi Musea Čállosat/Varanger Samiske Museums Skrifter, 5.
- Nilsson, R. & Möller, T. (2017). Tillit och förtroende bland sametingsväljarna i Norge och Sverige. I E. Josefsen (Red.), *Ett folk, ulike valg: Sametingsvalg i Norge og Sverige* (s. 220-237). Oslo: Gyldendal akademisk.
- NIM - Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter. (2016). *Sjøsamenes rett til sjøfiske*. Hentet fra <https://www.nhri.no/wp-content/uploads/2017/05/Temareport-2016-Sj%C3%B8samenes-rett-til-sj%C3%B8fiske1.pdf>
- NIM - Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter. (2018). *Vold og overgrep i samiske samfunn: temarapport 2018*. Oslo: Norges institusjon for menneskerettigheter.
- NIM - Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter. (2022). *Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge*. Hentet fra Oslo: <https://www.nhri.no/rapport/holdninger-til-samer-og-nasjonale-minoriteter-i-norge/?showall=true>
- Noack, T. & Wiik, K. A. (2005). Likestillingens siste skanse?: Navnevalg ved giftermål. *Samfunnsspeilet*, 5. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/likestillingens-siste-skanse>
- Norbakken, E. (2012). *Når ord mangler. Om seksuelle overgrep i luthersk-læstadianske miljøer*. (Masteroppgave). Sandnes: Diakonhjemmet Høgskole.
- Norberg, L. (2007). *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure*. Stockholm: Emma publishing.
- Nord-Hålogaland bispedømmeråd. (2022). *Kväänin virsihähti = Kvensk salmehefte*. Tromsø: Nord-Hålogaland bispedømmeråd.
- Nordland nasjonalparksenter. (2022, 02.09.). *Varderiving*. Hentet fra <https://www.nordlandsnaturen.no/2022/09/varderiving/>
- Nordlige folk. (2017, 18. 09.). *Kvendrakten/Kveenipuku*. Hentet fra <https://nordligefolk.no/kvenene/kvendrakt-kveenipuku/>

- Nord-Trøndelag. (1921, 02. juli). *Samerne vil ha sitt navn lovfestet*. Nord-Trøndelag. Hentet fra <https://www.nb.no/items/9b844d4c8aecc0ae60d19aeedccd480b?page=0&search-Text=nord-tr%C3%B8ndelag%201921>
- Norendal, S. (2009). *Omdiskutert gjenbegravelse i Neiden*. Hentet fra <https://docplayer.me/20019908-Omdiskutert-gjenbegravelse-i-neiden.html>
- Norendal, S. (2015). *Hjem igjen - Bååstede: over 2000 gjenstander skal tilbakeføres til samiske museer. Hjem igjen - Bååstede*, (1), 9-12.
- Norges geografiske opmaaling. (1874). *Beskrivelse af Tromsø amt efter de i anledning af ordningen af forholdet mellem flytlapperne og de fastboende i aarene 1869, 1870 og 1872 udførte krokeringer m.m.* Kristiania: Den geografiske Opmaaling.
- Nori, M., Taylor, M. & Sensi, A. (2008). *Browsing on fences. Pastoral land rights, livelihoods, and adaptation to climate change*. IIED Issue Papers, 148. Hentet fra <https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/12543IIED.pdf>
- Normalplan for landsfolkeskulen. 1939. *Normalplanen for folkeskulen*. Oslo: Aschehoug.
- Norsk kulturråd. (1976). *Innstilling om norsk-finske kulturforhold*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk-Finsk Forening. *Norsk-Finsk Forening*. Hentet fra <https://norskfinsk.org/>
- Norsk folkemuseum. (2022). *Hva er en bunad?* Hentet fra <https://norskfolkemuseum.no/hva-er-en-bunad>
- Norske kveneres forbund. *Kvenflagget – Kvääniflaku*. Hentet fra <https://kvener.no/kvenene/flagg/>
- Norske kveneres forbund. (2009, 26.10.). *Kvenlandsforbundet har valgt seg eget flagg*. Hentet fra <https://kvener.no/2009/10/kvenlandsforbundet-har-valgt-seg-eget-flagg/>
- NOU 1978:18 A-B. (1978). *Finnmarksvidda*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 1980: 34. (1980). *Forsvarets skyte- og øvingsfelter II. Nordfosen regionfelt (2G)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 1983:6. (1983). *Stedsnavn*. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013091707051?page=3
- NOU 1984:18. (1984). *Om samenes rettsstilling*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtpalte/nou-198418-om-samenes-rettsstilling/id622185/>
- NOU 1985:14. (1985). *Samisk kultur og utdanning*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154576-nou1985-14.pdf>
- NOU 1988: 42. (1988). *Næringskombinasjoner i samiske bosettingsområder*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154702-nou1988-42.pdf>
- NOU 1993: 32. (1993). *Nytt fundament for friomsorgen*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154829-nou1993-32.pdf>
- NOU 1994: 21. (1994). *Bruken av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1994-21/id374516/?ch=1>
- NOU 1995:6. (1996). *Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/8abd6cec3edd44c09da8dcc1306968d3/no/pdfa/nou199519950006000dddpdfa.pdf>
- NOU 1997: 4. (1997). *Naturgrunnlaget for samisk kultur*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1997-4/id140720/>
- NOU 2000: 3. (2000). *Samisk lærerutdanning— - mellom ulike kunnskapstradisjoner*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2000-3/id142575/?ch=1>
- NOU 2001: 1. (2001). *Lov om personnavn — Tradisjon, liberalisering og forenkling*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2001-1/id376445>
- NOU 2004: 23. (2004). *Barnehjem og spesialskoler under lupen — Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2004-23/id387932/>
- NOU 2005: 10. (2005). *Lov om forvaltning av villlevende marine ressurser — Havressursloven*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2005-10/id390975/?ch=1>
- NOU 2007: 13. (2007). *Den nye sameretten*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2007-13/id491883/>
- NOU 2007: 14. (2007). *Samisk naturbruk og retts-situasjon fra Hedmark til Troms— Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2007-14/id584312/?ch=1>
- NOU 2008: 5. (2008). *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2008-5/id499796/?ch=1>
- NOU 2013: 1. *Det livssyns åpne samfunn: En helhetlig tros- og livssynspolitik*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2013-1/id711212/?ch=2>
- NOU 2013: 4. (2013). *Kulturutredningen 2014*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2013-4/id715404/t>
- NOU 2015: 7. (2015). *Assimilering og motstand — Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 til i dag*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-7/id2414316/>
- NOU 2016: 16. (2016). *Ny barnevernslov — Sikring av barnets rett til omsorg og beskyttelse*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-16/id2512881/sec1>
- NOU 2016: 18. (2016). *Hjertespråket — Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-18/id2515222/?ch=1>
- NOU 2018: 16. (2018). *Det viktigste først — Prinsipper for prioritering i den kommunale helse- og omsorgstjenesten og for offentlig finansierte tannhelsetjenester*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2018-16/id2622153/>
- NOU 2022:8. (2022). *Ny minerallov*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2022-8/id2921335/>
- NRK Urix. (2003, 28. november11.). *Thule-folk uten rettigheter*. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/urix/thule-folk-uten-rettigheter-1.580646>

- NRK. (1979, 17. august). *Marit Sofie Balto / Jovsset Ovlá Máret Sofe, Iškorasjohka*. Norge Rundt [Intervju]: NRK.
- NRL. (2019). Prosjekt: *Mot til handling* [Pressemelding release]. Hentet fra <https://www.reindriftsame.no/wp-content/uploads/2019/12/PM-Mot-til-handling.pdf>
- Nygaard, V., Balto, A. M. V., Solstad, M. & Solstad, K. J. (2012). *Evaluering av samiske språksentre*. Hentet fra <https://norceresearch.brage.unit.no/norceresearch-xmlui/bitstream/handle/11250/2985404/Norut%2bAlta%2brapport%2b6-2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Nylenna, M., Stoltenberg, C., Solerød, H. & Tønnessen, M. (2013). *Dødelighet*. I Store norske leksikon. på snl.no. Hentet 14. mars 2023 fra <http://snl.no/d%C3%B8delighet>
- Nyysönen, J. (2023). Samisk-tyske møter under krigsårene 1940-1945. *Ottar* 344 (1), 18-25.
- Olje- og energidepartementet. (2016). *Fred. Olsen Renewables AS - Kalvvatnan vindkraftverk i Bindal og Namsskogan kommuner – klagesak*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/2cb371d9a0204b19a8a914ae830a62ee/vedtak-kalvvatnan.pdf>
- Olsen, T. A. (2008). *Kall, skaperordning og makt: en analyse av kjønn i lyngelæstadianismen* (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Olsen, V. Å. (2000). Mennesket, dyr og makter. I S. Skarstein (Red.), *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinske områder: rapport fra seminar i Vadsø 5.-6. oktober 1998*. Vadsø: Vadsø museum-Ruija kvenmuseum.
- Opsahl, E. & Winge, H. (1990). *Finnemantallet 1686*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Oskal, N. (1995). *Det rette, det gode og reinlykken*. (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Oskal, N. (2000). On nature and reindeer [Rangifer] luck. *Rangifer*, 20(2-3), 175–180. doi:10.7557/2.20.2-3.1511
- Oskal, N. (2019). Personlig etikk, felles moral og religion i Lars Hætta og Anders Bærs tekster. I N. Oskal, J. Ijäs & I. Bjørklund (Red.), *Lars Hætta og Anders Bær erindringer: Samiske beretninger om Kautokeino-opprørets bakgrunn, etikk og moral*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Ot.prp. nr. 31 (2001-2002) *Om lov om personnavn (navneloven)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Ot.prp. nr. 53 (2002-2003) *Om lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressurser i Finnmark fylke (Finnmarksloven)*. Justis- og politidepartementet.
- Otnes, P. (1970). *Den samiske nasjon: Interesseorganisasjoner i samenes politiske historie*. Oslo: Pax.
- Otterbech, J. & Hidle, J. (1917). *Fornorskningen i Finnmarken*. Oslo: Lutherstiftelsens boghandel. <https://www.nb.no/items/2c8d279231d31ac09a3ac3db235d97f7?page=0>
- Paine, R. (1994). *Herds of the Tundra: A portrait of Saami reindeer pastoralism*. Washington, London: Smithsonian Institution Press.
- Papillon, M., Leclair, J. & Leydet, D. (2020). Free, Prior and Informed Consent: Between Legal Ambiguity and Political Agency. *International journal on minority and group rights*, 27,2020(2), 223–232. doi:10.1163/15718115-02702015
- Pasanen, A. 2010. Will language nests change the direction of language shifts? On the language nests of Inari Saamis and Karelians. I H. Sulkala & H. Mantila (Red.), *Planning a new standard language: Finnic minority languages meet the new millenium*. Helsingfors: Finska litteratursällskapet.
- Pasanen, A. (2018). "This Work is Not for Pessimists": Revitalization of Inari Sami Language. I L. Hinton, L. Huss & G. Roche (Red.), *Routledge Handbook of Language Revitalization* (s. 364-372). Abingdon: Routledge
- Lov om pasient- og brukerrettigheter, LOV-1999-07-02-63 C.F.R. (1999).
- Paulaharju, S. (1928). *Ruijan suomalaisia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.
- Paulaharju, S. (2020). *Kvenene - et folk ved Ishavet*. Stamsund: Orkana.
- Paulsen, M. (2021). *Dilemmaet tilleggsføring: En nymaterialistisk studie av tilleggsføring av rein*. (Doktoravhandling). Nord universitet, Bodø.
- Pavall, I.-L., Renander, S. & Prestbakmo, H. (1981). *Skader og ulemper for reindrifta ved eventuelle reguleringer og utbygginger i Saltfjell-/Svartismrådet: utredning*. Oslo: NVE.
- Pedersen, A. K. (2015). Norske stadnamn i fleirspråklege område. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg*. Oslo: Novus.
- Pedersen, H. (2003). *Gud har skapat svarte och vita människor, djäfvulen derimot halfnegeren: en komparativ analyse av Jon Alfred Mjøen og Herman Lundborgs rasehygieniske ideer i Norge og Sverige: ca. 1900-1935*. (Hovedoppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Pedersen, I. (2022). Språkbrudd og identitet i sjøsamiske familier: En intergenerasjonell tilnærming med ungdom i fokus. *Nordisk Tidsskrift for Ungdomsforskning*, (2), 154-170. doi:10.18261/ntu.3.2.2
- Pedersen, I.-L. (2008). *En kvalitativ studie av tre norske sykepleieres opplevelser og erfaringer fra møte med samiske pasienter med demenssykdom og som bor i sykehjem*. (Masteroppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pedersen, S. (1994). Bruken av land og vann i Finnmark inntil første verdenskrig. *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv: Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget; avgitt til Justis- og politidepartementet desember 1994* (NOU 1994: 21).
- Pedersen, S. (1998). Sjøfisket og Lappekodisillens bestemmelser i grenseområdet mellom det nordøstligste Finland og Øst-Finnmark, 1830-1852. *Lappekodisillen* (, s. 65-78).
- Pedersen, S. (2001). Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende; og Deanodat: Ei bygd innerst i Tanafjorden. *Samiske sedvaner og rettsoppfatninger: bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*, [289]-421.
- Pedersen, S. (2006). *Lappekodisillen i nord 1751-1859: Fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesperring og samisk ulykke* (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pedersen, S. (2008). Lappekodisillen i nord 1751-1859: fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensesper-

- ring og samisk ulykke. *Diedut* 3/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Pedersen, S. (2010). *Sjølaksefisket i Finnmark i et historisk perspektiv. Utredning for Finnmarkskommisjonen, 24. juni 2010*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Pedersen, S. (2014). Sámediggi ja guolásteapmi 1989-2013: Garra ángiruššan, muhto mearrasápmelaččat eai leat vuos dohkkehuvvon eamiálbmogin = Sametinget og fiskeriene 1989-2013: intenst arbeid, men sjøsamene fortsatt ikke anerkjent som urfolk. I S. R. Nystø, M. Guhttor & S. Pedersen (Red.), *Sámediggi 25 jagi* (s. 205-228). Karasjok: Sametinget.
- Pedersen, S. (2017). Tradisjonell kunnskap er fullstendig tilsi-desatt i forvaltninga av Deatnu/Tanavassdraget. *Sámis: Sámi čálakultuvrralaš áigečála*, 26.
- Pedersen, S. (2021). *Fornorsking, assimilering og næringsliv i Tanadalen 1800-2021*. I Ekstern utredning for sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Pedersen, S. (2021a). Inn i den norske nasjonalstaten. I B. Evjen, T. Ryymin & A. Andresen. (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Pedersen, S. (2021b). *Tradisjonell kunnskap -et viktig - men frem til nå et mindre vektlagt grunnlag for forvaltning av Deatnu/Tanavassdraget*. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ac93f063f37bd4007542f63cfd6287b3?page=5&searchText=oai-id:%22oai:nb.bibsys.no:999920291421102202%22>
- Peterson, M. J. (2010). How the indigenous got seats at the UN table. *Review of International Organizations*, 5(2), 197-225. doi:10.1007/s11558-009-9078-1
- Petterson, A. (1994). *Småfolk og drivkrefter*. Porsanger: Porsanger kommune.
- Plathe, E., Hernes, M. B. & Gunnufsen, E. (2016). *Hvordan fungerer statlige planretningslinjer som verktøy i arealpolitikken*. Hentet fra <https://www.ks.no/fou-sok/2016/154007/>
- Politiet/Nordland politidistrikt. (2019). *Overgrepene i Tysfjord - erfaringer og funn fra politiets etterforskning*. Hentet fra https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/sluttrapport-tysfjord_endelig.pdf
- Prince, R. M. (1985). Second generation effects of historical trauma. *Psychoanal Rev*, 72(1), 9-29.
- Prytz, J. S. & Forsdahl, A. (1977). People of Finnish and Norwegian origin in Grue, Asnes and Våler communities. *Tidsskr Nor Laegeforen*, 97(11), 521-523.
- Prestbakmo, H. (1994). *Bruken av utmarksressursene i Finnmark i dette århundret*. Del III, NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv.
- Prop. 1 S (2011-2012) *For budsjettåret 2012 — Utgiftskapitler: 300–339 Inntektskapitler: 3300–3339, 5568*. Kultur- og Ligestilingsdepartementet. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-1-s-20112012/id658383/?ch=1>
- Prop. 70 L (2011–2012) *Endringer i deltakerloven, havressurslova og finnmarksloven (kystfiskeutvalet)*. Nærings- og Fiskeridepartementet.
- Prop. 54 S (2016–2017) *Samtykke til inngåelse av avtale mellom Norge og Finland om fisket i Tanavassdraget av 30. september 2016*. Utenriksdepartementet.
- Prop. 42 L (2017–2018) *Endringer i kulturminneloven (fredningsgrensen for samiske kulturminner)*. Klima- og miljødepartementet.
- Qvigstad, J. (1897). *ABC: darogiel ja samegiel abes daihe vuostas lokkamgirje same-manaidi*. Kristiania: Grøndahl.
- Qvigstad, J. (1907). *Historisk Oversigt over Oplysningsarbeidet blandt Finnerne i Finmarken*. Tromsø: Tromsøpostens bogtrykkeri.
- Qvigstad, J. (1925). *Zur Sprach- und Volkskunde der Norwegischen Lappen: 1: Die lappischen Dialekte in Norwegen: Lappische Texte aus Kalfjord und Helgöy: reste eines ausgestorbenen Seelappendialektes*. Oslo: A. W. Brøgger.
- Qvigstad, J. (1926). *Bosætningen i Sør-Varanger før 1870*, 48(3). Tromsø: Tromsø Museum.
- Rahka, S. N. (2015). *Begynneropplæring i lesing for lulesamiske elever*. (Masteroppgave). Trondheim: NTNU.
- Ramstad, L.-E. (2021). Forvaltning av innlandsfisket på Finnmarkseiendommens grunn – Fefos juridiske handlingsrom. I P. Selle & H.-K. Hernes (Red.), *Finnmarksloven - en milepæl?: samerett i møte med norsk politikk*. Oslo: Gyldendal.
- Randa, R. (2003). Norsk kolonisering av det nye landet. I *Sør-Varangers historie: Sør-Varanger 1826-1906*, (bind 1, s. 55-62). Kirkenes: Sør-Varanger historielag.
- Rasmussen, S. (2015). Navn i det nordlige Sápmi på 1500–1600-tallet - eller historien om navnene som forsvant. I B. Eggert, R. S. Olesen & B. Jørgensen (Red.), *Navne og skel – Skellet mellom navne*. Uppsala: NORNA.
- Rasmussen, S. (2016). *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid - En komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark*. (Doktoravhandling). Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Rasmussen, T. (2005a). *Jávohuvvá ja ealáska: davvisámegiela-giid demografijja ja buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi Norggas ja Suomas* (Masteroppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Rasmussen, T. (2005b). Hvor mange kan finsk og kvensk i Nord-Norge? *Arina: Nordisk tidsskrift for kvensk forskning/ Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu*, 3, 41–47; 48–54.
- Rasmussen, T. (2014). *Go ealáska, de lea váttis dápmat* (Doktoravhandling). Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Rasmussen, T. (2021). *Skoltesamisk språksituasjon i Norge: Strategier og tiltak for vitalisering av språket*. Karasjok: Same-tinget. Hentet fra https://sametinget.no/_f/p1/ic1417942-0dfc-46b6-98fb-783bdd1b3f25/skoltesamisk-spraksituasjon-i-norge-strategier-og-tiltak-for-vitalisering-av-spraket.pdf
- Rasmussen, T. (2022). Samiske barnehagers rolle i språkevitaliseringa. *Nordlyd*, 46(1), 205-217. <https://doi.org/10.7557/12.6387>
- Rasmussen, T., Sara, I.-A. & Krøvel, R. (2022). The hybrid Sámi media system. I S. Valkonen, Á. Aikio, S. Alakorva, & & M. Magga (Red.), *The Sámi World* (s. 415-429). Milton: Taylor and Francis.
- Ravna, E. (2000). *Iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra: raporta = Undersøkelse om bruken av samisk språk: rapport*. Deatnu: SEG.

- Ravna, Ø. (2007). Gjerdehold til støtte for vokteplikten: En sammenlikning av reglene for bufeholdere og reineiere. *Reindriftnytt*, 40 [i.e. 41](2), 40-43.
- Ravna, Ø. (2019). Reindrift og samisk perspektiv i plan- og bygningsretten. I Ø. Ravna (Red.), *Same- og reindriftnytt*. Oslo: Gyldendal.
- Ravna, Ø. (2023). Nye perspektiver på retten til jorda i Finnmark. *Historisk tidsskrift*, 102(1), 44-60. doi:10.18261/ht.102.1.4
- Ravna, Ø. & Olli, J. J. (2011). *Sedvanerettslige oppfatninger om arealbruk blant reindriftsutøvere: herunder oppfatninger om reintallsfastsetting og om behov for en rettsinstans som er egnet for å ordne beitebruk i reindriftsområder*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Reneflot, A., Aarø, L. E., Aase, H., Reichborn-Kjennerud, T., Tambs, K. & Øverland, S. (2018). *Psykisk helse i Norge*. Hentet fra <https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/bitstream/handle/11250/2984478/Reneflot-2018-Psy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kongelig Resolution ang. Jorddelingen i Finmarken samt Bopladses Udvisning og Skyldlægning sammesteds, LOV-1775-06-08 C.F.R. (1775).
- Riksantikvaren. (2020). *Nasjonale minioriteters kulturminner*. Hentet fra <https://www.riksantikvaren.no/kulturminner-kulturmiljo-og-kulturlandskap/nasjonale-minioriteters-kulturminner>
- Riksantikvaren. (2021a). *Kveners / Norskinners kulturminner*. Hentet fra <https://www.riksantikvaren.no/kulturminner-kulturmiljo-og-kulturlandskap/nasjonale-minioriteters-kulturminner/kvenske-kulturminner/>
- Riksantikvaren. (2021b). *Skogfinske kulturminner*. Hentet fra <https://www.riksantikvaren.no/kulturminner-kulturmiljo-og-kulturlandskap/nasjonale-minioriteters-kulturminner/skogfinske-kulturminner/>
- Riksrevisjonen. (2019). *Riksrevisjonens undersøkelse av samiske elevers rett til opplæring i og på samisk*. Hentet fra <https://www.riksrevisjonen.no/rapporter-mappe/no-2019-2020/undersokelse-av-samiske-elevers-rett-til-opplaring-i-og-pa-samisk/>
- Riksrevisjonen. (2020). *Undersøkelse av kvotesystemet i kyst- og havfisket*. Hentet fra <https://www.riksrevisjonen.no/rapporter-mappe/no-2019-2020/undersokelse-av-kvotestystemet-i-kyst-og-havfisket/>
- Riseth, J. Å., Solbakken, J. I. & Kitt, H. (2010). *Meahcásteapmi Guovdageainnus - Naturbruk i Kautokeino. Utredningsopdrag for Fylkesmannen i Finnmark*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Riseth, J. A. & Vatn, A. (2009). Modernization and pasture degradation: A comparative study of two Sami reindeer pasture regions in Norway. *Land economics*, 85(1), 87-106. doi:10.3368/le.85.1.87
- Riseth, J. Å. & Winge, N. K. (2015a). Reindrift, arealinngrep og utbygging: Blir reindriften hørt i utbyggingssaker? *Reindriftnytt*. (2), 103.
- Riseth, J. Å. (2000). *Sámi reindeer management under technological change 1960-1990: implications for common-pool resource use under various natural and institutional conditions: A comparative analysis of regional development paths in West Finnmark, North Trøndelag, and South Trøndelag/Hedmark, Norway*. Ås: Norges landbrukshøgskole.
- Riseth, J. Å. (2015). Nasjonalparker og samisk reindrift. I K. Overvåg & T. Skjeggedal (Red.), *Fjellbygd og Feriefjell -50 år etter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Riseth, J. Å. (2020). Hvilken status har reindriftssamisk kunnskap? *Åarjel - Saemieh: årbok = Samer i sør: årbok* (13).
- Riseth, J. Å. & Danielsen, I. E. (2010). *Sikring av en bærekraftig reindrift i Trollheimen. En reindriftsfaglig gjennomgang og vurdering av den driftsmessige situasjonen. Utredningsopdrag for Landbruks- og Matdepartementet (11/2010)*. Hentet fra <https://norceresearch.brage.unit.no/norceresearch-xmlui/handle/11250/2727746>
- Riseth, J. Å. & Nygaard, V. (2018). Samiske hensyn i planleggingen. I G. S. Hanssen & N. Aarsæther (Red.), *Plan- og bygningsloven 2008: en lov for vår tid?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Riseth, J. Å. & Tømmervik, H. (2017). *Klimautfordringer og arealforvaltning for reindrifta i Norge. Kunnskapsstatus og forslag til tiltak – eksempler fra Troms*. Hentet fra <https://norceresearch.brage.unit.no/norceresearch-xmlui/handle/11250/2659191> Hentet fra
- Robertsen, T. (2009). *Den Finske arven: En antologi om det finske Finnmark*. Vadsø: Norsk-finsk forbund.
- Rogstad, K. G. (1980). *Streif i sør-samenes saga*. Trondheim: Rune.
- Ruijan Kaiku. (2023). *Ruijan Kaijusta - Om Ruijan Kaiku*. Hentet fra <https://www.ruijan-kaiku.no/omruijankaiku/>
- Ruong, I. (1937). *Fjällapparna i Jukkasjärvi socken*. Uppsala: Appelberg Boktryckeriaktiebolag.
- Ruud, L. C. & Ween, G. B. (2020). «En trængslernes historie»: *En antologi om museums mannen og historikeren Yngvar Nielsen*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Rushton, B. (2006). Truth and reconciliation? The experience of Truth Commissions. *Australian Journal of International Affairs*, 60(1).
- Rydving, H. (1993). *The end of drum-time: Religious change among the Lule Saami, 1670s-1740s*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Rydving, H. (2004). *The end of drum-time: Religious change among the Lule Saami, 1670s-1740s* (Doktoravhandling, 3.utg.). Uppsala: Uppsala universitet.
- Rydving, H. (2015). Personnamn bland samer. I G. Alhaug & A.-K. Pedersen (Red.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* (s. 169-186). Oslo: Novus.
- Ryymän, T. (2009). *Smitte, språk og kultur: Tuberkulosearbeidet i Finnmark*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Ryymän, T. (2021). Sivilisering, modernisering, fornorskning, kolonialisme, kulturelt folkemord: Ulike måter å forstå den samme fortiden på. I B. Evjen, T. Ryymän & A. Andresen (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010* (s. 175-179). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Ræder, A. (1927). *Den parlamentariske skolekommisjon: 1: Kommisjonens nedsettelse og enhetsskolen*. Oslo: Det Mallingske Bogtrykkeri.

- Sagdahl, B. (2005). Lokale fjordressurser og reguleringspolitikk: Tilfellet Tysfjord. I L. B. Myklevold (Red.) *Vantsa, guollim ja álmukjáhkkko: Sáme merragáddedekultuvrra = Båter, fiske og folketro: Samisk kystkultur* (s. 34-46). Drag: Árran - lulesamisk senter.
- Sagdahl, B., (1998). *Fjordressurser og reguleringspolitikk: En utfordring for kystkommuner?* Oslo: Kommuneforlaget.
- Saikku, M. (2013). Erämaa – Finnish. I M. Hall & W. G. von Hardanger. "New Wilderness Babel: What does Wilderness Mean in Your Language?" *Environment & Society Portal, Virtual Exhibitions 2013, no. 1*. Rachel Carson Center for Environment and Society. Hentet fra <https://doi.org/10.5282/rcc/3695>.
- Lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold LOV-1987-06-12-56 C.F.R. (1987).
- Samenes landsforbund (1990, 30.08.). [Brev fra Samenes landsforbund til statsministeren, stortingspresidenten, justisministeren og stortingsrepresentantene].
- Sámemánák, S. (2016). *Márkogiliid boalgan vai sámi oahpisteaddjit? = Markebygdas skamobjekt eller samiske snuoperatører?* Evenskjær: Skániid girjje.
- Sametinget. *Sametingets kulturminnevern*. Hentet fra <https://sametinget.no/kulturminne-og-bygningsvern/sametingets-kulturminnevern/>
- Sametinget. (1990). *Møteprotokoll fra Sametingets plenumsbehandling 27.-29. november*. Hentet fra https://sametinget.no/_f/p1/i90e809e0-b026-4fcd-97e6-4877e7287512/p-4-1990-norsk.pdf
- Sametinget. (1991). *Framtidig organisering av samisk kulturminnevern*. (Sametingets utredninger, SU 1991: 1.) Karasjok: Sametinget.
- Sametinget. (1995). *Samiske fiskerier mot år 2000. Rapport fra prosjektet: Handlingsplan for gjennomføring av samisk fiskerisone*. Karasjok: Sametinget.
- Sametinget. (2002). *Sak 23/02 Samefolkets fond*. Hentet fra <https://docplayer.me/6545641-Sametingets-plenum-motebok-02-02.html>
- Sametinget. (2004a). *Sak 30/04 Samefolkets fond*. Hentet fra <https://docplayer.me/5489015-Sametingets-plenum-motebok-02-04.html>
- Sametinget. (2004b). *Sak 38/04 St.meld. nr. 44 (2003-2004) Erstatningsordninger for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningskadelidte samer og kvener*. Hentet fra <https://docplayer.me/15252928-Sametingets-plenum-motebok-3-04.html>
- Sametinget. (2004c). *Sametingets melding om fiske som næring og kultur i kyst- og fjordområdene*. Karasjok: Sametinget.
- Sametinget. (2004d). *Sametingets plenum. Møtebok 4/04*. Karasjok: Sametinget.
- Sametinget. (2009). *Sak 47/09 Samefolkets fond – prioriteringer for en ny valgperiode*. Hentet fra <https://innsyn.onacos.no/sametinget/mote/norsk/wfdocument.ashx?journalpostid=2009029708&dokid=230914&versjon=1&variant=A&ct=RA-PDF>
- Sametinget. (2020). *Sametingets planveileder. SP 059/20*. Hentet fra <https://sametinget.no/Handlers/DownloadPrintPdf.ashx?url=https%3A%2F%2Fsametinget.no%2Fareal-klima-og-miljo%2Fnyttige-ressurser%2Fsametingets-planveileder-dokument%2F%3Fprint%3D1%26securelevel%3Dtoken&title=Sametingets%20planveileder&token=d52caae30248>
- Sametinget. (2021). *Áimmahuššan - Sametingsmelding om samisk kulturminnevern*. Karasjok: Sametinget Hentet fra https://sametinget.no/_f/p1/i97a749ea-152d-45b5-a83d-6e694e863015/aimmahussan-sametingsmelding-om-samisk-kulturminnevern.pdf
- Sametinget. (2021a). *Dididi, luosjuolgi, goadjin ja duovvi. Sametingsmelding om laks 2021*. Hentet fra https://sametinget.no/_f/p1/ia9d403e3-bec1-4424-ab0a-43ac59e38e74/diddi-luosjuolgi-goadjin-ja-duovvi-sametingsmelding-om-laks-2021.pdf
- Sametinget. (2023). *Slår alarm om Sámi klinihkka*. Hentet fra <https://sametinget.no/aktuelt/slar-alarm-om-sami-klinihkka.23748.aspx>
- Ságat (2022 07.06.) *Folk spør ikke om hvordan du har det – de spør om du har fått laks*.
- Sámiid duohtavuohta- ja soabadankomišuvdna. *Komišuvdna*. Hentet fra <https://sdtks.fi/se/lahtut/>
- Samisk fiskeritvalg. (1997). *Innstilling fra Samisk fiskeritvalg: Oppnevnt av Fiskeridepartementet 21. juli 1993: innstilling avgitt 10. april 1997*. Tromsø: Samisk fiskeritvalg.
- Sandersen, H. T. (2005). Da laksekonsesjonene kom til bygda. I L. B. Myklevold (Red.) *Vantsa, guollim ja álmukjáhkkko: Sáme merragáddedekultuvrra = Båter, fiske og folketro: Samisk kystkultur* (s. 58-70). Drag: Árran - lulesamisk senter.
- Sandersen, H. T. & Olsen, T. (2001). Mangfold på fjorden: Tysfjorden som spiskammer, verneområde og identitetsmarkør. I L. B. Myklevold (Red.), "hvordan de etter gammel Sædvane har færdeses": *Sámij duobddága - samiske landskap*, (s. 14-23). Drag: Árran - lulesamisk senter.
- Sandvik, G. (1993). Statens grunn i Finnmark: et historisk perspektiv. NOU 1993: 34. *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*, [333]-380.
- Sandvik, H. (2015). Vilkårene for stemmerett etter Grunnloven. I K. S. Bull (Red.), *Borgerrolle og borgerrett* (s. 67-87). Oslo: Dreyer Akademisk publisering.
- Sandvik, L. S. (1979). Sandvik. Mánaid dilalašvuotta otne = Barnas situasjon idag. I L. Østmo & V. Stordahl. *Sáme nissonolbmuid dilalašvuotta dolin ja dál = Den samiske kvinnens situasjon før og nå* (s. 38-41, 84-87). Karasjok: s.n.
- Sandvik, L. S. (2009 [1979]). Tilfeldighetene avgjør hverdagen for samebarn. Barnehagetilbud på samebarns premisser bare på papiret. I S. Lund m.fl. *Samisk skolehistorie* (Bind 3). Hentet fra <http://skuvla.info/skolehist/barnekons-tn.htm>
- SANKS. (2022). *Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus - Vi er her for deg*. Hentet fra <https://finnmarkssykehuset.no/fag-og-forskning/sanks>.
- Sara, M. N. (1990). *Badjeealáhusláhki ja boazodoallopoltihkka*. Kautokeino: Sámi Instituhtta.
- Sárgon, S. (2007). *Konsekvenser av statens fornorskningpolitikk - med fokus på tapt skolegang under andre verdenskrig*. (Masteroppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.

- Saugestad, S. (2019). Sannhetskommisjoner. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 30, 7-19. doi:10.18261/issn.1504-2898-2019-01-02
- Saus, M. (2021). Gjenoppretting og forsoning i barnevernets møte med urfolk og nasjonale minoriteter. I V. Paulsen & B. Berg (Red.), *Møter mellom minoriteter og barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schanche, A. (2000). *Graver i ur og berg: samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Karasjok: Davvi girji.
- Schanche, A. (2002). Meahcci - den samiske utmarka. I S. Andersen (Red.), *Samiske landskap og Agenda 21* (s. 156-170, 203, 218). Kautokeino: Samisk institutt.
- Schefferus, J., Sundin, H., Granlund, J., Løv, B., Bernström, J. & Manker, E. (1956). *Lappland*. Uppsala: Gebers.
- Schnitler, P. & Kjeldeskriftfondet. (1985). *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745* (Bind 3). Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Schnitler, P., Nissen, K. & Kvamen, I. (1962). *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745*. (Bind 1). Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Seierstad, I. (2005). Fra erstatningslærer til spesiallærer og lærebokforfatter = Heahteohaheaddjis erenoamášoaheaddjin ja oahppogirječállin. I S. Lund (Red.), *Samisk skolehistorie*: (Bind 1, s. 82-99). Kárášjohka: Davvi Girji.
- Seip, A.-L. (1994). *Veiene til velferdsstaten: Norsk sosialpolitikk 1920-75*. Oslo: Gyldendal.
- Sejersted, F., Sejersted, F. & Hovland, E. I. (2005). *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax.
- Selle, P. & Hernes, H.-K. (2021). *Finnmarksloven - en milepæl?: Samerett i møte med norsk politikk*. Oslo: Gyldendal.
- Selle, P., Semb, A. J., Strømsnes, K. & Nordø, Å. D. (2015). *Den Samiske medborgeren*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Semb, A. J. (2003). Normenes makt. I H. Minde & P. Selle (Red.), *Samer, makt og demokrati: Sametinget og den nye samiske offentligheten* (s. 124-151). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Semb, A. J. (2015). Internasjonal rett og nasjonal politikk: Finnmarksloven. I B. Bjerkli & P. Selle (Red.), *Samepolitikken utvikling* (s. 40-62). Oslo: Gyldendal akademiske.
- Seppola, B. & Aho, T. (1995). *Ruijan laulukirja*. Tromsø: Norske kveners forbund/Ruijan Kveeniliitto.
- Seppola, B. (1996). *Norsk skolepolitikk overfor kvenene 1720-1996*. (Hovedoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Serck-Hanssen, C. (2017). *Helgen i grenseland: Arven fra Trifon av Petsjenga*. Stamsund: Orkana.
- Severinsen, A. (1979). Tamreinnæring eller villreinjakt i Trollheimen? *Sørsamer*, 62-69.
- Sicoli, M. A. (2011). Agency and ideology in language shift and language maintenance. I T. Granadillo & H. A. Orcutt-Gachiri (Red.), *Ethnographic contributions to the study of endangered languages* (s. 161-176). Tucson, Ariz: University of Arizona Press.
- Siiri, M. (2006). *Sansehager – et tilpasset utemiljø for personer med demens*. *Plan*, 38(2), 46-51. doi:10.18261/ISSN1504-3045-2006-02-13
- Silviken, A. & Gerhardsen, E. (2019 27.09.). *Consequences of historical trauma on mental health in the Sámi population*. (konferansepresentasjon 21. oktober 2019). Enduring Injustices and Truth and Reconciliation Commissions for Indigenous Peoples. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Silviken, A. C. (2007). *Suicidal behavior among indigenous Sami in Arctic Norway: A special focus on adolescents and young adults*. (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Silviken, A. C. (2015). Selvmordsatferd blant samer i Nord-Norge. I A. R. Broderstad & A. C. Silviken (Red.), *Korsen e det med helsa di? = Gokte don leak rupmaha bearri?* Tromsø: Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš / Senter for samisk helseforskning.
- Simonsen, B. A. F. (2021). *Fysisk antropologi og samene: En forhistorie*. (Masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Sivilombudet. (2009, 07.09.). *Oppfølging av besøk i Tromsø fengsel*. Hentet fra <https://www.sivilombudet.no/uttalelser/oppfolging-av-besok-i-tromso-fengsel/>
- Sivilrettsforvaltningen. *Særordninger*. Hentet fra <https://www.sivilrett.no/rettferd#sordninger>
- Sjamanistisk forbund. *Om oss*. Hentet fra <https://www.sjamanforbundet.no/>
- Sjöberg, L. M. (2020). *Kristendomens historia på norsk och svensk sida av Sápmi – en översikt*. *Teologisk tidsskrift*, 9(1), 34-51. doi:10.18261/issn.1893-0271-2020-01-04
- Sjöberg, S. & West, M. (2017). "Kielikylypy on osa minua." *Tidigare språkbadelever om sina språk*. Hentet fra: https://www.uwasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-757-6.pdf
- Skarstein, S. (2000). *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinske områder: rapport fra seminar i Vadsø 5.-6. oktober 1998*. Vadsø: Vadsø museum-Ruija kvenmuseum.
- Skeie, K. (2021, 24. 06.juni06). *Levningene av 751 personer funnet ved tidligere skoleområde i Canada*. [TV-program NRK Urix]. Hentet fra <https://www.nrk.no/urix/levningene-av-751-personer-funnet-ved-tidligere-skoleomrade-i-canada-1.15551998>
- Skjelmo, R. (2013). *Utdanning av lærere for det nordlige Norge: De tidlige institusjoner i Trondheim 1717–1732*. *Sjuttonhundretal*, 10, 39. doi:10.7557/4.2620
- Skjelmo, R. H. & Willumsen, L. H. (2017). *Thomas von Westens liv og virke*. Oslo: Vidarforlaget.
- Skjesol, H. M. (1995). *Kirkens rolle i kvænfornorskningen: med utgangspunkt i Varanger stift 1877-1888* (Spesialfordypning i kirkehistorie). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Skogfinneforeningen. (2022, 29.12.2022). *Skogfinnes flagg*. Hentet fra <https://www.skogfinneforeningen.no/skogfinneforeningen/30-nyheter/277-skogfinnes-flagg>
- Skogvang, S. F. (2009). Samiske barnevernsbarns rettigheter – noen betraktninger om retten til språk og kultur. I J. P. Rui (Red.), *Retts hjelp fra kyst til vidde: Festskrift til Jusshjelpa i Nord-Norge 20 år*. Oslo: Gyldendal akademisk.

- Skogvang, S. F. (2012). *Retten til fiske i fjorder og kystnære farvann*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skogvoll, J. G. (2023). Mye tapt rein i Tysfjord under krigen. *Årbok for Tysfjord*.
- Skolebladet. (1906). *Skolebladet: organ for norsk skolevesen*. 10 (1-52).
- Skutnabb-Kangas, T. (1984). *Bilingualism or not: the education of minorities*. Bristol: Multilingual matters.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- SLF, P. (1985). *Fastboendes rettigheter i samiske kyst- og fjordstrøk: Prosjektrapport: 1*. Lakselv: Porsanger SLF.
- SLF, P. (1987). *Fastboendes rettigheter i samiske kyst- og fjordstrøk: Prosjektrapport: 2: Høringsuttalelser*. Lakselv: Porsanger SLF. Hentet fra Lakselv:
- Smith, C. (1990). *Om samenes rett til naturressurser – særlig ved fiskerireguleringer*. Lov og rett, 29(9), 507-534. doi:10.18261/ISSN1504-3061-1990-09-03
- Smith, C. (2005, 13.04.). *Retten for samer og nordmenn*. Aftenposten.
- Sogner, S. (2003). Del II. 1537 -1814. I E. Opsahl (Red.), *I kongenes tid, 900-1814*, s. 227-386. Oslo: Pax.
- Solbakk, A. (1989). *Lokalbefolkningens oaggun (stangfiske) i Deatnu (Tana): praksis, bruk og forvaltning ca. 1870-1938* (Hovedoppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Solbakk, A. (1998). *Den samiske allmuens reaksjoner på grensesperringen belyst gjennom tradisjonsmateriale fra Tanadalen*. Lappekodusillen, s. 110-128.
- Solbakk, A. (2022). *Buodo buoddu. Elvedalsamenes tradisjoner. Ord – uttrykk – begreper*. Tana: Deanu Instituhtta.
- Solbakk, A. & Deanučázádaga, I. (2011). *Deatnu-Tana - den beste lakseelva: utviklingen av laksefisket med vekt på stangfisket - oaggun - i Tanavassdraget: praksis, bruk og forvaltning: etter 1750*. Tana, Kárášjohka: Deanu luossabivdosearvi ČálliidLágádus.
- Solbakk, A. & Muladal, R. (2007). *Čáhcegáttesámiid kultuvra: Mas deattuhuvvo Deanučázádát = Den elvesamiske kulturen: Med vekt på Tanavassdraget*. Kárášjohka/Varangerbotn: ČálliidLágádus og, Várjjat sámi musea.
- Solbakk, J. T. & Biti, B. H., (1990). *Samene en håndbok*. Karasjok: Davvi Girji.
- Solbakk, J. T. (2006). *"The Sámi people: A handbook"*. Karasjok: Davvi girji.
- Kommunal- og arbeidsdepartementet (1993). *Utredning om tapt skolegang: Rapport fra et arbeidsutvalg vedr. samer som har tapt skolegang under 2. verdenskrig*.
- Solem, E. (1970). *Lappiske rettsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Soleim, M. N., Nergård, J.-I. & Andersen, O. (2015). *Grenselos i grenseland*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Solstad, K. J. (2012). *Kunnskapsløftet 2006 Samisk: Mot en likeverdig skole?: Sluttrapport fra evalueringsarbeidet av Kunnskapsløftet Samisk (LK06S)* (Nordlandsforsknings rapport: 1/2012).
- Somby, K. (2008). *"Harvet mi sattep njivkadet min blædest ædnegiela bæloštusa harrai"*. *Nuorttanaste 1898-1981 - kristent misjonsblad eller samisk samfunnsaktør?* (Masteroppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Somby, K. (2021). Politisk overvåking av samer. I B. Evjen, T. Ryymin & A. Andresen (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010* (s. 383-385). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Sommerseth, I., Niemi, E. & Broderstad, E. G. (2007). *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Senter for samiske studier.
- SOU 2022: 32. (2022). *Ko ihmisarvoa mitathiin. Då människovärdet mättes. Tornionlaaksoalaisitten, kväänitten ja lantalaisitten eksklyteerinki ja assimileerinki. Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset*. Hentet fra <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2022/06/sou-202232/>
- Spesialisthelsetjenesteloven 1999. Lov om spesialisthelsetjenesten m.m.*, LOV-1999-07-02-61 C.F.R. (1999).
- Spilling, K. (1920). Av Finmarkens skogret. *Norsk retstidende*, 4-6.
- SSB. (1801 [1980]). *Folketeljinga 1801: ny bearbeiding = Population census 1801: reprocessed Population census 1801 reprocessed*. Christiania: Det statistiske centralbureau.
- SSB. (1855 [1857]). *Statistiske Tabeller for Kongeriget Norge: R. 16: Sextende Række: indeholdende Tabeller over Folkemængden i Norge den 31te December 1855 samt over de i Tidsrummet 1846-1855 Ægteviiede, Fødte og Døde*. Christiania: Det statistiske centralbureau.
- SSB. (1865 [1869]). *Resultaterne af Folketællingne i Norge 1 januar 1866*. Christiania: Departementet for det indre.
- SSB. (1876 [1881]). *Resultaterne af folketællingen i Norge 1876: 3: Opgaver over Folkemængde fordelt efter Livsstilling, Nationalitet, Fødested og Trosbekjendelse samt over Blinde, Døvstumme og Sindssyge*. Kristiania: Det statistiske centralbureau.
- SSB. (1876 [1882]). *Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik: Indledning til Tabeller indeholdende Resultaterne af Folketællingen i Norge 1 Januar 1876*. Kristiania: Det statistiske centralbureau.
- SSB. (1891 [1897]). *Folketællingen i Kongeriget Norge 1 Januar 1891: 5: Folkemængde fordelt efter nationalitet, fødested og trosbekjendelse, blinde, døvstumme og sindssyge, ægteskaber mellem nærbeslægtede, navnefortegnelse over personer, 95 aar og derover*. Kristiania: Det statistiske centralbureau.
- SSB. (1900 [1904]). *Folketællingen i Kongeriget Norge 3. December 1900: 4.hefte: Folkemængde fordelt efter Nationalitet, Fødested og Trosbekjendelse, Blinde, Døvstumme og Sindssyge* Population classée par nationalité, par lieu de naissance et par culte, aveugles, sourds-muets et aliénés (Vol. Nr 83). Kristiania: Det statistiske centralbureau.
- SSB. (1900 [1906]). *Folketællingen i Kongeriget Norge 3. December 1900: Hovedoversigt*. Kristiania: I kommisjon hos Aschehoug.
- SSB. (1910 [1912]). *Folketællingen i Norge 1 december 1910: 2: Finner og lapper, hjemvendte norsk-amerikanere, dissenter, blinde, døve og sindssyke*. Kristiania: Det statistiske centralbyrå.

- SSB. (1928). *Skolevesenets tilstand 1925-1926*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- SSB. (1930 [1933]). *Folketellingen i Norge 1 desember 1930: 4: Samer og kvener: andre lands statsborgere: blinde, døvstumme, åndssvake og sinnssyke*. Oslo: Det Statistiske centralbyrå.
- SSB. (1950 [1956]). *Folketellingen 1. desember 1950: H. 8: Personer født i utlandet: fremmede statsborgere: bruken av samisk og kvensk*. Oslo: Aschehoug.
- SSB (1970). Se Aubert V. (1978).
- SSB. (2022). *Samiske forhold*. Hentet fra <https://www.ssb.no/befolkning/folketall/statistikk/samiske-forhold><https://www.ssb.no/befolkning/folketall/statistikk/samiske-forhold>
- Stadnamnlova. *Lov om stadnamn*, LOV-1990-05-18-11 C.F.R. (1990).
- Statsrådets kansli. (2021). *Tillsättande av en sannings- och försoningskommission för samer*. Hentet fra <https://valtioneuvosto.fi/documents/10616/96290062/Be-slut+om+tills%C3%A4ttande+av+Sannings-+och+f%C3%B6rsoningskommissionen+f%C3%B6r+samer.pdf/15e-01eb7-b2df-5be6-5409-0253035cfdbf>
- Stien, H. H. (2022). *Røttene kryper over alle terskler – Fremveksten av en kvensk kunstbevegelse*. Norsk kunstårbok 2022.
- St. meld. Nr. 21 (1962–63). *Om kulturelle og økonomiske tiltak av særlig interesse for den samisktalende befolkning*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- St. meld. Nr. 28 (1991-92). *En bærekraftig reindrift*. Landbruksdepartementet.
- St. meld. nr. 58 (1991-92) *Om struktur- og reguleringspolitikken overfor fiskeflåten*. Fiskeridepartementet.
- St.meld. nr. 42 (1994-95) *Om Sametingets virksomhet i 1994 = Sámedikki doaimma birra 1994*. Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- St.meld. nr. 10 (2002-2003). *Om verksemda i Sametinget 2001 = Sámedikke doaimma birra 2001*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- St.meld. nr. 10 (2003-2004). *Om Sametingets virksomhet i 2002 = Sámedikke doaimma jagis 2002*. Kommunal- og regionaldepartementet.
- St.meld. nr. 44 (2003-2004). *Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- St.meld. nr. 20 (2006-2007). *Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller*. Helse- og omsorgsdepartementet.
- St.meld. nr. 28 (2007-2008) *Samepolitikken*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- St.prp. Nr 2. (1900–1901). *Oplysningsvæsenets fonds særbudget*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- St.prp. nr. 13 (1991-92) *Billighetserstatning av statskassen*. Justis- og politidepartementet.
- St.prp. nr. 80 (1997-98). *Om samtykke til ratifikasjon av Euro-parådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter*. Utenriksdepartementet.
- St.prp. nr. 72 (1998-99) *Billighetserstatninger av statskassen*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- St.prp. nr. 22 (2002-2003) *Om endringer i statsbudsjettet 2002 under Kommunal- og regionaldepartementets forvaltningsområde*. Kommunal- og distriktsdepartementet.
- St.prp. nr. 12 (2008-2009) *Rettferdsvederlag frå statskassa (Arbeidet i rettferdsvederlagsutvala i 2007 mv.)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- St.prp. nr. 65 (2006-2007) *Rettferdsvederlag frå statskassa (Om Stortinget si rettferdsvederlagsordning, arbeidet i rettferdsvederlagsutvala m.m.)*. Justis- og politidepartementet.
- Statens sivilrettsforvaltning (2020, 18. juni). [Svar på henvendelse om den særlige rettferdsvederlagsordningen for utdanningsskadelidende samer og kvener]. SFKOMM 2020/1740-15.
- Staub, E., Pearlman, L. A., Gubin, A & Hagengimana, A. (2005). *Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda*. Journal of Social and Clinical Psychology, 24 (3). 297-334.
- Steen, A. (1954). *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888*. Oslo: Land og kirke.
- Steen, A. & Norges, f. (1963). *Finnemisjonen 75 år: 1888 - 28. februar - 1963*. Trondheim: Norges finnemisjonsselskap.
- Steinsland, G. (2014). *Dovrefjell i tusen år: mytene, historien og diktningen*. Bergen: Vigmostad Bjørke.
- Steinfjell, R. B & Merino, G. (2015). *Krokodillasj mij ittjij tjáhtjáj lijkku = Krokodilla mij idtji tjaetsiem lyjhkh*. Snåsa: Gielem nastedh.
- Stockfleth, N. V. (1851). *Yderligere Bidrag til Kundskab om de finske Sprogforholde i Finmarkens og Nordlandenes Amter: iIndeholdende: 1. Gjenmæle i Anledning af en Opsats i Morgenbladet 1849, 2. Lassons, og 3. Friises Indberetninger ovennævnte Sprogforholde vedkommende, ledsagede med Bemærkninger*. Christiania: Chr. Grøndahl.
- Stockfleth, N. V. (1860). *Dagbog over mine missionsreiser i Finmarken*. Christiania: Chr. Tønsbergs Forlag.
- Stockfleth, N. V., Dybwad, C. A. & Fabritius, W. C. (1848). *Bidrag til Kundskab om Qvæernerne i Kongeriget Norge*. Christiania: C. A. Dybwad.
- Stoor, J. P. A., Berntsen, G., Hjelmeland, H. & Silviken, A. (2019). *"If you do not birget [manage] then you don't belong here": a qualitative focus group study on the cultural meanings of suicide among Indigenous Sámi in arctic Norway*. International Journal of Circumpolar Health, 78(1).
- Stordahl, V. (1996). *Same i den moderne verden: endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn*. Karasjok: Davvi Girji.
- Storjord, M. (2004). *«Fra nødhjelp til folkehjelp.» Opprettelse og utbygging av samiske barnehager i Norge i 1969–99*. (Masteroppgave). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Storjord, M. H. (2008). *Barnehagebarns liv i en samisk kontekst: en arena for kulturell meningsskaping* (Doktoravhandling). Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Storm, D. (2009). *Könkämävuomasamenes flytninger til sommerområdene i Troms fylke – en forskningshistorisk oversikt*. I L. J. Walkeapää (Red.), *Könkämävuoma-samernas*

- renflyttingar till Norge: om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet. Tromsø: Tromsø museum - Universitetsmuseet, Universitetet i Tromsø.
- Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (2019). *Årsrapport for 2018 fra Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (Dokument 14 (2018–2019))*. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Dokumentserien/2018-2019/dok14-201819/?all=true>
- Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (2020). *Årsrapport for 2019 fra Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (Dokument 14 (2019–2020))*. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Dokumentserien/2019-2020/dok14-201920/>
- Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (2021). *Årsrapport for 2020 fra Stortingets utvalg for rettferdsvederlag (Dokument 14 (2020–2021))*. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Dokumentserien/2020-2021/dok14-202021/?all=true>
- Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (2022). *Årsrapport for 2021 fra Stortingets utvalg for rettferdsvederlag. (Dokument 14 (2021–2022))*. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=88619>
- Storaas, K. (2007). *Finland er bak oss, Norge er vårt land. Konteksters betydning for etniske endringsprosesser i Sør-Varanger. (Doktoravhandling)*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Lov om gjennomføring av straff mv., LOV-2001-05-18-21 C.F.R.* (2001).
- Strauman, R. & Krupka, B. (2020). *Sang for livet!: Salmene og sangen i Den norske kirkes trosopplæring*. Oslo: IKO forlaget.
- Stugu, O. S. & Bull, I. (2008). *Om samer i det sørlige Norge*. Historisk tidsskrift, 87(4), 657-664. doi:10.18261/ISSN1504-2944-2008-04-05
- Strömngren, J., Nystuen, G. og Wille, P. (2021). *Menneskerettslig vern mot inngrep i samiske bruksområder. (Rapport)*. Oslo: Norges institusjon for menneskerettigheter.
- Sunde, J. Ø. (2006). *Fiskerettar i saltvatn og lex non scriptum i norsk rett og rettshistorie*. Tidsskrift for rettsvitenskap, 119(2-03), 342-412. doi:10.18261/ISSN1504-3096-2006-02-03-04
- Sunde, J. Ø. (2017). Teknologiske utviklingsforlejelinger som trumfkort. I T. Ryymän (Red.), *Historie og politikk: Historiebruk i norsk politikktutforming etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sunde, O. E. (1996). *Møter med puken og andre folkeminne fra Finnskogen*. Løten: Lokalhistorisk forlag.
- Sundelin, E. (2009). *Hva har europarådets rammekonvensjon om vern av nasjonale minoriteter betydd for kvenene?* Arina: nordisk tidsskrift for kvensk forskning = pohjoismainen kveennitutkimuksen aikakausjulkaisu, 5.
- Sundén-Cullberg, A. (2000). *Tolvmilaskogen: Om svedjefinnarna i Skandinaviens skogar*. Torsby: Boviggen.
- Sundt, E. (1975). *Verker i utvalg: 3: Om Røros og omegn; Om Piperviken og Ruseløkkbakken; Harham, et eksempel fra fiskeri-distrikterne*. Oslo: Gyldendal.
- Svensk författningssamling. (1825). SFS, 181-185.
- Svorken, M., Isaksen, J. R. & Dreyer, B. (2016). *Fjordlinjene – for hva og for hvem?* Hentet fra <https://nofima.no/publikasjon/1415187/>
- SWECO. (2013). *Nasafjellet kvartersforekomst, Rana kommune, Nordland. Konsekvensutredning – virkninger for miljø og samfunn*. (144953 – 1/ 2012). Hentet fra <https://docplayer.me/1676181-Elkem-as-salten-verk-nasafjellet-kvartersforekomst-rana-kommune-nordland.html>
- Syse, A., Dzamarija, M. T., Kumar, B. N. & Diaz, E. (2018). *An observational study of immigrant mortality differences in Norway by reason for migration, length of stay and characteristics of sending countries*. BMC Public Health, 18(1), 508-508. doi:10.1186/s12889-018-5435-4
- Söderholm, E. (2021). *Bruken av navneparene "kvenner - Kvenland" og "finner - Finland" i tekster fra middelalderen. En kildekritisk gjennomgang*. Namn og Nemne, 38.
- Sørensen, Ø. (2001). *Kampen om Norges sjel*. Oslo: Aschehoug.
- Sørensen, Ø. & Hemstad, R. (1998). *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Sørsamisk helsenettverk. (2022). *Sørsamisk helsenettverk/ Årjelsaemien healsoeviermie*. Hentet fra <https://sorsamisk-helsenettverk.no/>
- Lov om fiskeretten i Tanavassdraget LOV-2014-06-20-51 C.F.R. (2014).
- Tanner, V. (1929). Antropogeografiska studier inom Petsamo-området: 1, Skolt-lapparna. *Fennia* 49(4). Helsingfors: Societas geographica Fenniae.
- Tarkiainen, K. (1990). *Finnarnas historia i Sverige: 1, Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.
- The Truth and Reconciliation Commission of Canada. (2015). *Honouring the Truth, Reconciling for the Future: Summary of the Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada*. Hentet fra https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wp-content/uploads/2021/01/Executive_Summary_English_Web.pdf
- The Truth and Reconciliation Commission of Canada. (2015). *The Survivors Speak: A Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada*. Hentet fra https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wp-content/uploads/2021/01/Survivors_Speak_English_Web.pdf
- The Truth and Reconciliation Commission of Canada. (2015). *Truth and Reconciliation Commission of Canada: Calls to Action*. Hentet fra https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wp-content/uploads/2021/01/Calls_to_Action_English2.pdf
- The Truth and Reconciliation Commission of Canada. (2015). *What We Have Learned: Principles of Truth and Reconciliation*. Hentet fra https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wp-content/uploads/2021/01/Principles_English_Web.pdf
- Thisted, K. (2014). Kolonialisme og forsoning: Dansk-grønlandske relationer i en selvstyretid. *Tidsskriftet Grønland*, 62(3), 161-170.
- Thisted, K. (2017). The Greenlandic Reconciliation Commission: Ethnonationalism, Arctic Resources, and Post-Colonial Identity. I L.-A. Körber, S. MacKenzie & A. Westerståhl Sten-

- port (Red.), *Arctic Environmental Modernities: From the Age of Polar Exploration to the Era of the Anthropocene* (s. 231-26). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Thoits, P. A. (2010). Stress and Health: Major Findings and Policy Implications. *J Health Soc Behav*, 51(suppl:S) 41-53. doi:10.1177/0022146510383499
- Thorstad, E. B. & Rybråten, S. (2021). *Forvaltning av laks*. Hentet fra <https://brage.nina.no/nina-xmlui/handle/11250/2754627>
- Tjelle, I. (2005). *Omsorg og overgrep: møter med barnehjemsbarn*. Alta: Nordnorsk forlag.
- Tjelle, I. (2022). *Internatliv: den unike historien om skoleinter- natene i Finnmark*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Tjørhom, M. (2015). *Vann, kraftutbygging, fortelling: en miljø- historisk analyse av historiefortellinger i norsk vannkraftindus- tris jubileumsbøker* (Masteroppgave). Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Todal, J. 2002. "...jos fal gáhttet gollegielat". *Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet* (Doktoravhandling). Uni- versitetet i Tromsø, Tromsø.
- Todal, Jon. 2007. Samisk språk i Svahken Sijte. Sørsamisk vita- lisering gjennom barnehage og skule. *Dieđut*, nr. 1/2007. Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu/Kautokeino.
- Todal, J. (2018). Preschool and School as Sites for Revitaliz- ing Languages With Very Few Speakers. I L.Hinton, L. Huss & G. Roche (Red.), *The Routledge Handbook of Language Revitalization* (s. 73-82). Hentet fra <https://doi-org.mime.uit.no/10.4324/9781315561271>
- Todal, J. (2021a). *Pitesamisk språk på norsk side. Situasjon- en no og tiltak for framtida*. Hentet fra https://sametinget.no/_f/p1/i764cc80c-ff41-42c4-b425-6b1392e2494c/pitesa- misk-sprakrapport.pdf
- Todal, J. (2021b). *Umesamisk språk på norsk side. Situasjon- en no og tiltak for framtida*. Hentet fra https://sametinget.no/_f/p1/i458a35ee-03a3-4835-a580-5615806047f1/umesa- misk-sprakrapport.pdf
- Todal, J. & Sjøberg, L. M. (2016). Ovttas loktet. Edvard Masoni ja Sámediggi. *Sámis. Sámi cálakultuvrralas áigecála*, 24.
- Tofte, L. R. (2022, 09.03). Mette Frederiksen undskylder til grønlandske børn: Jeres familie, jeres sprog og jeres rødder blev taget fra jer. *DR Seneste nyt*. Hentet fra <https://www.dr.dk/nyheder/seneste/mette-frederiksen-undskylder-til-groenland- ske-boern-heres-familie-heres-sprog-og>
- Tretvik, A. (2005). *Trøndelags historie* (bd. B. 3): *Grenda blir global: 1850 til 2005*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Trosterud, T. (2020). Samiske bokutgjevingar i Noreg – eit uttrykk for norsk samepolitikk? I S. Møllersen, I. Aslaksen, L. Antonsen, T. Trosterud, K. Johansen & A. Sønstebø (Red.), *Sámi logut muitalit 13: čielggaduvvon sámi statistihkka 2020* (Vol. 1/2020). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Trædal, V. (2008). *Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark for 1800* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Tsiouvalas, A. (2019). Mare Nullius or Mare Suum? Using Ethnography to Debate Rights to Marine Resources in Coastal Sámi Communities of Troms. I G. Alfredsson & T. Koivurova (Red.), *The Yearbook of Polar Law*, 11, 2019. Leyden: Brill | Nijhoff.
- Turi, E. I. & Gaup Eira, I. M. (2016). Bruk av tradisjonell kunnskap i miljø- og arealforvaltning i Norge. *Perspektiver til fremtidig areal- og miljøpolitikk i Sápmi*. Kárášjohka: Sámedig- gi-Sametinget.
- Tutu, D. (2000). *Ingen fremtid uten tilgivelse*. Pax forlag. Oslo.
- Tvengsberg, M. (2000). Kvenenes jord. Svedjebruket som forutsetning for jordbruket hos kvenene. I S. Skarstein (Red.), *Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinske områder: rapport fra seminar i Vadsø 5.-6. oktober 1998* (nr. 2). Vadsø: Vadsø museum-Ruija kvenmuseum.
- Tvete, B. O. (1955). *Skolebøker for samebarn i Norge fra Tho- mas von Westen til i dag* (Magisteravhandling). Oslo: Univer- sitetet i Oslo.
- Tyler, N., Stokkan, K.-A., Hogg, C., Nellemann, C., Vistnes, A.-I. & Jeffery, G. (2014). Ultraviolet Vision and Avoidance of Power Lines in Birds and Mammals. *Conservation Biology*, 28(3), 630-631. doi:10.1111/cobi.12262
- Tyler, N. J. C., Hanssen-Bauer, I., Førland, E. J. & Nellemann, C. (2021). The Shrinking Resource Base of Pastoralism: Saami Reindeer Husbandry in a Climate of Change. *Frontiers in sustainable food systems*, 4. doi:10.3389/fsufs.2020.585685
- Tønnesen, S. (1979). *Retten til jorden i Finnmark: rettsreglene om den såkalte "statens umatrikulerte grunn": en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter*. Oslo: Universitetsfor- laget.
- UN. Secretary-General. (2010). *Guidance Note of The Secre- tary-General: United Nations Approach to Transitional Justice*. Hentet fra <https://digitallibrary.un.org/record/682111>
- United Nations Human Rights Council. (2019). *Efforts to im- plement the United Nations Declaration on the Rights of Indige- nous Peoples: recognition, reparation and reconciliation. Report of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*. Hentet fra <https://digitallibrary.un.org/record/3876761>
- Udir. (2017). *Rammeplan for barnehagen*. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeplan-for-barnehagen/>
- Utne, I. (2003). Etternavn og mellomnavn med familietra- disjon. *Nytt om namn: meldingsblad for Norsk namnelag*, 37, 18-23.
- Vaara, T. (2021, 1. juli). Vi har sparket ballen til kommunen. *NRK kvensk/NRK kvääni*. Hentet fra https://www.nrk.no/kvensk/_-vi-har-sparket-ballen-til-kommunen-1.15553526.
- Valderhaug, G. (2020). Elias Larsen Kant. I A. Kjelland, H. Krøvel, O. Teige & C. Kaveh (Red.), *Mikrohistorie*. Trondheim: Museumsforlaget.
- Valio, K., Eriksen, A. M. & Kemi, M. E. (2008, 1. februar). Sa- misk fange vil vekk fra Tromsø fengsel. *NRK Sápmi*. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/tilsynsradet-stotter-samiske-fan- ger-1.4697453>
- Vangsnes, Ø. A. (2021). Den samiske lekkasjen i grunnsku- len. I Ø. A. Vangsnes, V. Nygaard, B. Kårtveit, K. Johansen & A. Sønstebø (Red.), *Sámi logut muitalit 14: čielggaduvvon sámi statistihkka 2021* (Vol. 1/2021). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla

- Varsi, M. O. (1983). *Samisk yrings- og pressefrihet under den norske støvel* (Hovedoppgave). Norsk journalisthøgskole, Oslo.
- Verdens Gang. (2006, 11. desember). 18 menn mistenkt i Kautokeino-saken. *Verdens Gang*. Hentet fra <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/x1y0G/18-menn-mistenkt-i-kautokeino-saken>
- Viinikka-Kallinen, A. (2004/2005). Nasjonallitteraturens stygge andunge: minoritetslitteraturens levevilkår. *Arina – Nordisk tidsskrift for kvensk forskning – Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu*, nr. 1, 85-93.
- Viinikka-Kallinen, A. (2007). Kulttuuri kriisihallinnan keino – Alf Nilsen-Børsskogin romaani luo kveenien vastahistoriaa. I Helen Koks & Jan Rahman (Red.), *Läänemere soome kodu*. Võro instituudi toimondusõq/ Publications of Võro institute 20. Võro instituut.
- Vik, H. H., Semb, A. J. & Pharo H. (2013). *Muntlig historieintervju med Ole Henrik Magga 6. nov. 2013*. Forum for Samtidshistorier intervjuprosjekt, Inst. for arkeologi, konservering og historie. Universitetet i Oslo.
- VKM. (2022). *Duck hunting in the spring - risk to biodiversity and animal welfare* (2022:29). Hentet fra <https://vkm.no/english/riskassessments/allpublications/duckhuntinginthespringrisktobiodiversityandanimalwelfare.45cf8ff981808a92a589d01fd.html>
- Vorren, Ø. (1973) Some trends of the transition from hunting to nomadic economy in Finnmark, I O. Berg (Red.), *Circumpolar Problems: Habitat, Economy and Social Relations in the Archic*. Oxford: Pergamon Press.
- Vuolab, S. E. & Kalvemo, J. E. (2009, 12. oktober). Samer har ikke eiendomsrett til fisk. *NRK Sápmi*. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/lovfester-fiskeadgangen-1.6814412>
- Wara, H. & Biedilæ, L. (2004). *Skallelv i 1939: fakta og minner om de kvenske pionerene*. Skallelv: Skallelv bygdelaag.
- Wedin, M., Herou, L.-O. & Stenman, L. (Red.) (2001). *Det skogfinska kulturarvet*. Falun: FINNSAM.
- Wedin, M. & Vannevik, A. (2006). *Segerstedts samling: skogsfinnarna i Skandinavien: En kommenterad och illustrerad källutgåva*. Falun: FINNSAM, Finnbygdes Förlag, Torsby Finnkulturcentrum og Norsk skogfinsk museum.
- Ween, G. (2010). Blåfjella-Skjækerfjella nasjonalpark: Naturforvaltning som produksjon av natur og sted. *Åarjel - Saemieh: årbok = Samer i sør: årbok*, 10.
- Ween, G. B. (2005). *Sørsamiske sedvaner: tilnærminger til rettighetsforståelser* (nr. 5/2005). Guovdageaidnu: Sámi Instituttta.
- Ween, G. B. (2007). Naturforvaltning, urfolksrettigheter og forsoning: om reindriftens rolle i etableringen av nasjonalparken Blåfjell/Skjækerfjell. I S Lyngman (Red.), *Om sørsamisk historie: foredrag fra seminar på Røros 2006 og Trondheim 2007* (s. 156-177). Snåsa: Stiftelsen Saemien Sijte.
- Ween, G. B. (2012). Domestiseringens natur – Laks, fenomenologi og ANT. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23 (3-4), s. 261-273.
- Ween, G. B. (2017). Om lokalkunnskapens kår i forvaltningen av Tanalaksen. *Ottar* nr. 3(316), 34-39.
- Ween, G. B. & Riseth, J. Å. (2011). Doing is Learning: Analysis of an Unsuccessful Attempt to Adapt TEK/IK Methodology to Norwegian Sámi Circumstances. *Acta borealia*, 28(2), 228-242. doi:10.1080/08003831.2011.626944
- Wessel, A. B. (1928). Historien om jordmorsvæsenets utvikling i Finnmark fylke. *Tidsskrift for Den norske lægeförening*, (14), 1-22.
- Wessel, A. B. (1929a). Bidrag til Finnmark fylkes medisinalhistorie. VIII. Brennevinsavgiftskassen og Medisinalfondet. *Tidsskrift for Den norske lægeförening*, (10), 1-14.
- Wessel, A. B. (1929b). Vaccinationsvæsenets utvikling i Finnmark fylke. *Tidsskrift for Den norske lægeförening*, (1), 1-16.
- Wessel, A. B. (1930). Bidrag til Finnmark fylkes medisinalhistorie. VI. De offentlige legeboliger. *Tidsskrift for Den norske lægeförening*, (10), 1-19.
- Wessel, A. B. (1979). *Optegnelser fra Sør-Varanger* (2. utg.). Kirkenes: Dagfinn Hansens trykkeri.
- WHO. (2011, 21. september). *Rio Political Declaration on Social Determinants of Health*. Paper presented at the World Conference on Social Determinants of Health Rio de Janeiro, Brazil.
- Wiig, M. (1951). *ABC: guovti vuostas skuv'lajakkái = ABC: for de to første skoleår*. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- Wikan, S. (1980). *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*. Oslo: Tiden.
- Wikan, S. (1995). *Grensebygda Neiden: møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene*. Stonglandseidet, Svanvik: Nordkalott-forlaget og Sør-Varanger museums forlag.
- Wikan, S. (1997). Reindriften i Sør-Varanger. *Varanger årbok*, 1997, 89-128.
- Wikan, S. (2003). Grenseoppgangen 1826. *Sør-Varanger 1826-1906*, [11]-31.
- Willumsen, L. H. (2010). *Trolldomsprosessene i Finnmark: et kildeskrift*. Tromsø: Statsarkivet i Tromsø, Skald.
- Willumsen, L. H. (2013). *Dømt til ild og bål: trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*. Stamsund: Orkana akademisk.
- Willumsen, L. H. (2017). *Kilder til trolldomsprosessene i Finnmark* (Modernisert språklig utg.). Tromsø: Statsarkivet i Tromsø.
- Winge, N. K. (2016). Konsekvensutredning i reindriftsområder. *Tidsskrift for eiendomsrett*, 12(2), 101-124. doi:10.18261/issn.0809-9529-2016-02-02
- Wohland, P., Rees, P., Nazroo, J. & Jagger, C. (2015). Inequalities in healthy life expectancy between ethnic groups in England and Wales in 2001. *Ethnicity & health*, 20(4), 341-353. doi:10.1080/13557858.2014.921892
- Ytreberg, N. A. & Finnmark, I. (1959). *Finnmark landbruks-selskap 1859-1959*. Vadsø: Selskapet.
- Zachariassen, K. (2012). *Samiske nasjonale strategar: samepolitikk og nasjonsbygging 1900-1940: Isak Saba, Anders Larsen og Per Fokstad*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Zachariassen, K. (2012b). Isak Saba, Anders Larsen og Matti Aikio – ein komparasjon av dei samiske skjønnerlitterære pionerane i Norge. *Nordlit*, 16(1), 1. doi:10.7557/13.2298

Zachariassen, K. (2013). «Ingen kan komme forbi at samernes krav er rettfærdige.» - Arbeidarpartiet si haldning til etnopolitiske krav på 1920-talet. *Arbeiderhistorie*. Hentet fra https://www.arbark.no/eldok/Arbeiderhistorie2013_3.pdf

Zachariassen, K., Evjen, B. & Brattland, C. (2021). I sametingets tid. I B. Evjen, T. Ryymin & A. Andresen (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Zachariassen, K. & Ryymin, T. (2021). Fornorskingspolitikk og samepolitisk mobilisering 1852–1917. I B. Evjen, T. Ryymin & A. Andresen (Red.), *Samenes historie frå 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Zorgdrager, N. (1997). *De rettfærdiges strid: Kautokeino 1852: samisk motstand mot norsk kolonialisme*. Samiske samlinger 18. Nesbru: Vett & viten og Norsk folkemuseum.

Østberg, K. (1978). *Finnskogene i Norge*. Grue: Solør-Odal historielag.

Østmo, L. & Law, J. (2018). Mis/translation, Colonialism, and Environmental Conflict. *Environmental humanities*, 10(2), 349-369. doi:10.1215/22011919-7156782

Øyen, G. (2020). Det «nye» kvenske hjemmet? Kunstprosjekt som musealt brudd. *Norsk museumstidsskrift*, 6(2).

Aagård, A. (1996). *Haviken skole for lappebarn. Semesteroppgave i samfunnskunnskap med vekt på samiske forhold*. Upublisert.

Åhrèn, I. (1979). Tvångsförflyttning eller dislokation: nordsamernas förflyttning till södra Lappland. *Norrbottnen*, (1976/7), 107-144.

Aamold, S. (2017). Representing the Hidden and the Perceptible: Johan Turi's Images of Sápmi. I S. Aamold, U. Jørgensen & E. Haugdal (Red.), *Sami Art and Aesthetics: Contemporary Perspectives*. Aarhus: Aarhus University Press.

Aarekol, L. (2009). *Kvenske minnesteder 1970-2001: materialitet og minne* (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø, Tromsø

Aarset, M. & Bredal, A. (2018). *Omsorgsovertakelser og etniske minoriteter: En gjennomgang av saker i fylkesnemnda*. Hentet fra <https://oda.oslomet.no/oda-xmli/bitstream/handle/20.500.12199/3500/Web-utgave-Omsorgsovertakelser-og-etniske-minoriteter-NOVA-Rapport-5-18-Bookmarks.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Aarseth, B. (Red.) (1982). Kystsamisk bosetting. *Ottar* nr. 137, 4-1982. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Aarseth, B. (2006). *Norsk samepolitikk 1945-1990: målsetting, virkemidler og resultater*. Nesbru: Vett & viten

Aas, K. (1899). En rapport om språktilhøva i skolen. Inngår i ST. PRP. NR. 2. *OPLYSNINGSVÆSENETS FONDS SÆRBUDGET*. (1900—1901.). Hentet fra https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Le-sevisning/?p=1900-01&paid=2&wid=a&psid=DIVL134&pgid=a_0108&vt=a&did=DIVL142

Aas, K., Tromsø skoledirektørembete & Kirke- og undervisningsdepartementet (1899). [*Udtalelse om forskjellige skoleforhold i Tromsø og Finmarkens amter*]. Tromsø: K. Aas.

